

Honoré de Balzac

ODABRANA DJELA
HONORE DE BALZACA

HONORE DE BALZAC

LJUDSKA KOMEDIJA

S T U D E S ,   P H I L O S O P H I O U E S

JESUS-CHRIST EN FLANDRE LES PROSCRITS MAITRE CORNELIUS L'AUBERGE ROUGE LE REQUISITIONNAIRE UN DRAME AU BORD DE LA MER L'ENFANT MAUDIT MASSIMILLA ĐONI GAMBARA

SUR CATHERINE DE MEDICIS

INTRODUCTION LE MARTYR CALVINISTE

LES CONFIDENCES DES RUGGIERI LES DEUX REVES

Preveli: DANE SMIĆIKLAS — MILAN CRNKOVIĆ

HONORE DE BALZAC

F I L O Z O F S K E   S T U D I J E

ISUS KRIST U FLANDRIJI

PROGNANICI MAJSTOR CORNELIUS CRVENA KRČMA MOBILIZIRANI VOJNIK

DRAMA NA MORSKOJ OBALI

PROKLETO DIJETE MASSIMILLA ĐONI GAMBARA

O KATARINI MEDIČI

UVOD

KALVINSKI

MUČENIK

RU GGIERIJEVA TAJNA

DVA SNA

T R I N A E S T A   K N J I G A

ISUS KRIST U FLANDRIJI

Preveo

Dane Smičiklas

U prilično neodređeno vrijeme brabantske povijesti veze između otoka Cadzamta i flamanskih obala održavao je ijedan čamac za prijevoz putnika. Glavni grad otoka Midelbourg, koji je kasnije bio tako znamenit u analima protestantizma, jedva je brojao dvije do tri stotine kućnih ognjišta. Bogati Ostende bijaše nepoznato pristanište, okruženo malom selendrom koju je nastavalo nekoliko ribara pa siromašnih trgovaca i nekažnjenih gusara. Ipak je trgovište Ostende koje se sastojalo od jedno desetak kuća i od tri stotine kućeraka, koliba ili potleušica, sagrađenih od olupina razbijenih brodova., imalo guvernera, miliciju, vješala, jedan samostan i gradskoga načelnika, — jednom riječju sve organe napredne civilizacije. Tko je tada vladao Brabantom, Flandrijom i Belgijom? O toj tački tradicija šuti. Mora se odmah priznati: ta povijest nosi u sebi nešto neobično maglovito, neizvjesno, čudnovato, što su omiljeli pripovjedači na flamanskim sijelima mnogo puta rado širili u svojim pričanjima koja su bila jednako raznolika po poeziji kako su bila protuslovna po pojedinostima«. Kako su tu kroniku od stoljeća do stoljeća prepričavale i od kuće do kuće ponavljale bake te danji i noćni pripovjedači, ona je od svakoga stoljeća dobila različitu nijansu. Slična onim spomenicima, udešenim prema hirovima arhitekture svakoga doba — čije se crne i istrošene muse uviđaju pjesnicima — ta bi kronika bacila u očaj komentatore, „korjenodupce" i pedantne povijesne istraživače. Pripovjedač u nju vjeruje kao što su u nju vjerovali i svi praznovjerni duhovi u Flandriji, a da od toga nisu bili ni pametniji ni gluplji. Samo, kako nije moguće uskladiti sve verzije, ja donosim golu činjenicu. Ona je, doduše, možda lišena svoje romantične naivnosti, jer je nije moguće reproducirati ali je iznosim u njezinu potpuno smjelom obliku u kojem je povijest ne priznaje, s njezinim moralom koji vjera odobrava, u njezinu fantastičnom izrazu — cvijetu bujne mašte — s njezinim sakrivenim smislom koji i mudraca može zadovoljiti. Eto svakom njegova paša, pa neka nastoji da istrijebi i odabere pravo i dobro zrno iz toga drača.

Čamac koji je služio za prijevoz putnika s otoka Cadzanta u Ostende spremao se da napusti selo. Prije nego je odvezao željezni lanac koji je držao šalupu za kamen nasipa gdje su se ljudi ukrcavali, gazda je više puta zatrubio u rog da bi pozvao kasnioce, jer je to bilo njegovo posljednje putovanje. Noć se pobliža vala, oslabi jelo svjetlo sunca na zalazu jedva je omogućivalo da se vide flandrijske obale i da se razaberu na otoku zakašnjeli putnici koji su lunjali bilo duž zemljanih zidova kojima su bila opasana polja bilo između visokih močvarnih trski. Čamac je bio pun i jedan se povik digne: — Koga čekamo? Krenimo!

U taj se čas na nekoliko koraka od nasipa pojavi neki čovjek. Kormilar, koji ga nije čuo ni kako dolazi ni kako hoda, bio je prilično iznenađen kad ga je vidio. Taj putnik kao da je najednom iskrsnuo iz zemlje poput kakova seljaka koji je ležao u polju i čekao vrijeme odlaska pa ga je trublja probudila. Je li to bio lopov? ili kakav carinik ili pak policajac? Kad je došao na nasip gdje je čamac bio privezan, sedam osoba koje su stajale na zadnjem dijelu šalupe požure se da sjednu na klupe kako bi na njima bile same i da ne bi pustile stranca da sjedne k njima. To je bila njihova instinktivna i brza misao; aristokratska misao koja je tako blizu srcu bogatih ljudi. Četiri od tih ličnosti pripadahu najvišem flandrijrskom plemstvu. Tu je bio ponajprije neki mladi gospodin sa dva lijepa hrta. On je nosio na svojoj dugoj kosi kapu, ukrašenu dragim kamenjem, zveckao pozlaćenim mamuzama i od vremena do vremena bezobrazno frkao brk, bacajući prezirne poglede na ostalo društvo. Zatim je bila neka bahata

gospođica. Ona je držala sokola u rukama i govorila samo sa svojom majkom ili s velikim visokim crkvenim dostojanstvenikom, bez sumnje njihovim rođakom. Te su osobe jako bučile i međusobno razgovarale kao da su same u čamcu. Blizu njih se nalazio neki čovjek, vrlo uvažen u onom kraju, neki krupni građanin iz Brugesa, umotan u veliku bundu. Njegov sluga, naoružan do zuba, stavio je kraj sebe dvije vreće pune zlata. Kraj njih se nalazio još neki čovjek od nauke, doktor na sveučilištu u Louvainu, u pratnji svoga pisara. Ove ljude, koji su prezirali jedni druge, dijelila je od pramca klupa veslača.

Kad je zakašnjeli putnik stupio nogom u čamac, baci letimičan pogled na zadnji dio čamca. Tamo ne vidje mjesta pa ga zamoli od onih koji su se nalazili na pramcu čamca. To su bili sve siromašni ljudi. Kad su vidjeli toga gologlava čovjeka čije odijelo ni kratke hlače od prostoga smeđeg sukna i ukrućeni ovratnik od lanena platna nisu imali nikakva ukrasa, čovjeka koji u ruci nije držao ni kapu ni šešir, bez kese i mača Oko pojasa — svi su ga smatrali za gradskoga načelnika, sigurnog u svoj ugled i dostojanstvo. Smatrali su ga za dobroćudnoga i dobrog čovjeka kao što su neki od onih starih Flamanaca čiju su nam narav i bezazleni značaj tako dobro sačuvali slikari one zemlje. Siromašni putnici primiše neznanca s izjavama punim poštovanja koje su izazvale podrugljivo mrmljanje među ljudima na krmi. Neki stari vojnik, čovjek patnik i radnik, dade svoje mjesto strancu, a sam sjedne na rub čamca i ondje je održavao ravnotežu tato što je upro noge o drvenu prečku koje poput ribljih kosti služe za to da povezuju daske čamaca. Neka mlada žena, majka maloga djeteta, koja je, čini se, pripadala radničkoj Masi u Ostendeu, pomakne se da načini dovoljno mjesta došljaku. Ta kretnja nije odavala ni servilnost ni prezir, nego je to bio iskaz uslužnostd, kojom siromašni ljudi, naučeni na vrijednost usluge i slasti bratstva, otkrivaju iskrenost i naravnost svoje duše, naivne u izražavanju njihovih dobrih svojstava i njihovih mana. Stoga joj stranac zahvali kretnjom punom plemenitosti. Zatim sjedne između mlađe majke i staroga vojnika. Iza njega su se nalazili jedan seljak i njegov sinčić, star deset godina. Neka proisjakinja imajući skoro prazne bisage, stara i navorana, u prnjama, tip nesreće i nebrige, ležala je na kljunu čamca šćućurivši se u veliki svežanji užadi. Uveo ju je jedan veslač, stari mornar, koji ju je poznavao lijepu i bogatu, po onoj divnoj narodnoj uzrečici — *za ljubav božju*.

– Velika hvala, Thomas — reče starica; — večeras ću za te u svojoj molitvi izmoliti dva Očenaša a dvije Zdravomarije.

Vlasnik posljednji put zatrubi, pogleda šutljivo društvo, baci lanac u čamac, otrči po palubi sve do krme, uhvati rudo krnjila i ostane stojeći. Zartim, pošto je promotrio nebo, reče jakim glasom veslačima kad su bili na pučini:

– Veslajte, veslajte čvrsto, i požurimo se! More se zlokobno smješka, prokleto bilo! Osjećam talasanje u krmi i oluju u svojim ranama.

Ove riječi, izrečene mornarskim izrazima — jezikom koji razumiju samo uši navikle na šum valova, podadoše veslima ubrzani tempo, ali uvijek u ritmu; jednodušan tempo, različit od prijašnjega kao što je kas konja od galopa. Otmjeni svijet sjedeći na krmi čamca uživao je gledajući sve ove žilave ruke, opaljena lica sa žarkim očima, ove napete mišiće i ove različite ljudske snage koje su skladno radile kako bi ih prevezle preko tjesnaca uz neznatnu pristojbu. Daleko od toga da bi žalili ovu bijedu, ovi su ljudi gledali veslače rugajući se smiješnim izrazima koje je rad utisnuo u njihove iskrivljene fizionomije. Na pramcu, vojnik, seljak i starica

promatrali su mornare s onom sućuti koja je prirođena ljudima što žive od truda, pa poznaju surove muke i grozničave napore rada. Potom, naučeni na život pod vedrim nebom, svi su, pogledavši nebo, shvatili opasnost koja im je prijetila, svi su stoga bili ozbiljni. Mlada je majka njihala svoje dijete pjevajući mu neku staru crkvenu pjesmu da ga uspava.

– Ako sretno prispijemo — reče vojnik seljaku — dobri će Bog baš usprkos svemu htjeti da· nas ostavi na životu.

– Ah! on je gospodar — odvrati starica; — ali ja mislim da je njegova sveta volja da nas pozove k sebi. Pogledajte tamo ono svjetlo!...

I, kretnjom glave ona pokaže na zalaz sunca, gdje su vatreni traci oštro sjekli mrke oblake obojene crvenilom, pa samo što nije iz njih izletio bijesni, razulareni vjetar. U moru se čuo neki potmuli šum, unutarnja tutnjava, prilično slična glasu psa kad reži. Napokon, Ostende nije bio daleko. U tom trenutku nebo i more pružali su prizor kojemu možda ni slikarstvo ni poezija ne mogu dati više trajnosti nego što je u stvari imaju. Ljudska svorenja žele snažne opreke. Stoga umjetnici traže od prirode njezine na j veličanstveni je pojave, jer su, bez sumnje, izgubili nadu da izraze veliku i lijepu poeziju njezina redovitog ponašanja i toka, premda se Ijuđteka duša često duboko uzbuđuje jednako u mirovanju kao i u pokretu, u tišini kao i u oluji. U čamcu je nastao jedan trenutak kad su svi zašutjeli i promatrali more i nebo, bilo zbog slutnje bilo pak da se pokore onoj vjerskoj sjeti koja nas hvata skoro sve u času molitve, u sumraku dana, u trenutku kad priroda šuti, kad zvona govore. More je bacalo bijelo i olovno svjetlo, ali se ono prelijevalo i bilo je nalik na boju čelika. Nebo je uglavnom bilo sivkasto. Na zapadu dugi uski prostori izgledali su kao krvavi valovi, dok na istoku svjetlucave linije, obilježene kao finim kistom, dijelili su nabrani oblaci poput bora na čelu kakva starca. Tako, more i nebo svuda su pružali tamnu pozadinu, sve kao u kakvoj polusjeni — a to je još vaše isticalo zloslutne vatre na zapadu. Ta je fizionomija prirode ulijevala strašan osjećaji. Ako je dopušteno ubaciti smione trope iz naroda u književni jezik, moglo bi se ponoviti ono što je kazao vojnik — da je vrijeme u potpunom rasulu, ili što mu je odgovorio seljak — da nebo izgleda kao krvnik. Najednom se na zapadu digne vjetar, a gazda koji je neprestano promatrao more, videći ga kako se nadulo na obzorju, poviče:

– Prestani! Prestani!

Na taj povik mornari smjesta prestanu veslati i puste da im vesla plivaju. — Gazda ima pravo — reče hladno Thomas kad se čamac najprije, dignuo na vrh golemoga vala pa zatim spustio u dno razjapljenog mora.

U tom izvanrednom trenutku, u času te nenadane srdžbe oceana, oni ljudi s krme postađoše blijedi kao krpa i strašno zaviknuše:

– Propadosmo!

– Oh! još ne — mirno im odgovori gazda.

U taj se čas pod žestinom vjetra, tačno iznad čamca, raskidoše oblaci. Sive se mase zlokobnom brzinom raširе na istoku i na zapadu, na njih okomito padne svjetlo kroz pukotinu što ju je načinio olujni vjetar i omogući da se vide lica. Putnici, plemenitaši ili bogataši, mornari i siromasi ostadoše jedan tren iznenađeni kad su vidjeli posljednjega došljaka. Njegova zlatna kosa, razdijeljena u dva pramena na spokojnom i mirnom čelu, padala je u mnogobrojnim zavojima na ramena, ocrtavajući u toj sivoj atmosferi uzvišeni i blagi lik na kojem je zračila božanska

ljubav. On nije prezirao smrt, bio je siguran da neće poginuti. Ali i ako su ljudi s krme zaboravili jedan tren na oluju čiji im je nesmiljeni bijes prijetio, oni se uskoro vrate na svoje sebične osjećaje i na navike svoga života.

– Sretan je taj glupi načelnik što ne vidi opasnosti u koju svi srćemo! On je tu kao pas, poginut će bez muke — reče doktor.

Jedva je izgovorio tu prilično razboritu rečenicu kadli oluja razulari svoje legije. Vjetrovi zapuhaše sa svih strana, čamac se stade vrtjeti kao čigra, i more počne ulaziti u nj...

– Oh! moje jadno dijete! moje jadno dijete!... Tko će spasiti moje dijete? — vikala je majka glasom koji srce para.

– Vi sami — odgovori stranac.

Zvuk toga glasa prodre duboko u srce mlade žene i ulije u njega nadu. Ona je, čula te mile riječi unatoč bujanju oluje i unatoč vici putnika.

– Sveta Djevice dobre pomoći koja si u Aversu, obećajem ti tisuću funti voska i kip ako me izbaviš odavle! — vikao je buržuj klečeći na svojim vrećama zlata.

– Djevica je jednako u Anversu kao i ovdje — odgovori mu doktor.

– Ona je na nebu — odvrati mu glas koji kao da je izišao iz mora.

– A tko je to govorio?

– To je đavo! — poviče sluga — on se ruga Anverskoj djevici.

– Pustite vi tu svoju svetu djevicu! — reče gazda putnicima. — Lopatice u ruke pa mi iscrpajte vodu iz čamca! — A vi — nastavi on obraćajući se mornarima — veslajte čvrsto! Imamo časak zatišja; u ime đavla koji nas drži na ovom svijetu, budimo sami svoja providnost... Ovaj mali kanal prokleto je opasan, to je poznato, ja ga već trideset godina prelazim. Zar se samo večeras borim s olujom? Zatim stojeći ma krmilu gazda je i dalje naizmjence promatrao svoj čamac, more i nebo.

– Puca patronu prsluk na sve to — reče Thomas tihim glasom.

– Zar će nas Bog pustiti da umremo s ovim bijednicima? — upita bahata mlada djevojka lijepoga gospodina.

– Neće, neće, plemenita gospođice... Poslušajte me!

On je privuče k sebi za struk govoreći joj u uho:

– Ja znam plivati, ne bojte se ništa! Uhvatit ću vas za vašu lijepu kosu i dovući lijepo do obale; ali ja mogu spasiti samo vas.

Gospođica pogleda svoju staru majku. Gospođa je klečala na koljenima i molila odrjesenje biskupa koji je nije slušao. Kavalir je pročitao u očima svoje lijepe metrese slabi osjećaj, kćerinske ljubavi i reče joj muklim glasom:

– Pokorite se volji božjoj! Ako on želi pozvati k sebi vašu majku, to će bez sumnje biti za njezinu sreću... na drugom svijetu — doda on još tišim glasom. — I za našu na ovom — pomisli.

Gospođa de Rupelmonde imala je sedam lenskih dobara, osim toga baruniju de Gavres. Gospođica posluša glas svoga života, interese svoje ljubavi koja je govorila na usta lijepoga pustolova, mladoga bezvjerca koji je posjećivao crkve gdje je tražio plijen, djevojku za udaju ili zvečeće pare. Biskup je blagosiljao valove i naređivao im da se smire kao zadnje sredstvo. Mislio je na svoju priležnicu koja ga je čekala s finom gozbom i možda se taji čas baš kupala, mirisala, oblačila u svilu i kadifu ili stavljala đerdane i drago kamenje. Daleko od toga da misli na moć svete crkve i da tješi te kršćane potičući ih neka se pouzdaju u Boga, pokvareni je biskup miješao svjetovne

jadikovke i ljubavne riječi sa svetim riječima brevijara. Svjetlo koje je obasjavalo ta. blijeda lica, omogućivalo je da se vide njihovi različiti izražaji kadi je čamac dignut u znak od jednog vala, zatim bačen u dno ponora, potom stresen kao krhki list, poput igračke jesenskoga vjetra, zaškripio u svom trupu i izgledao da će sti? Ah! zašto si, nesretnice, provodila lijep život čuli strahoviti krikovi, a poslije njih nastala je grozna tišina.. Držanje osoba što su sjedile na pramcu čamca osobito se oštro razlikovalo od vladanja bogatih i moćnih ljudi. Mlađa majka stiskala. je na grudi svoje čedo svaki put kad su valovi prijetili da će progutati lomili čamac, ali ona je vjerovala nadi koju joj je u srce ubacila strančeva riječ. Svaki put ona je okretala svoj pogled prema tomu čovjeku i u njegovu licu cipla novu vjeru, jaku vjeru slabe žene, vjeru majke. Živeći od božanske riječi, od riječi ljubavi koju je izustio taji čovjek, ta žena, naivno stvorenje, čekala je s pouzdanjem izvršenje toga obećanja i više se gotovo i nije bojala opasnosti. Prikovan na rub šalupe vojnik je neprestano promatrao to neobično biće, pak je po njegovu spokojstvu udešavao svoje oporo i preplanulo lice upotrijebivši svoj razum i volju kojih se velika snaga slabo istrošila tokom pasivnoga i mehaničnog života. Željan da se pokaže spokojan i miran jednako kao što je ta nadmoćna hrabrost, on se na kraju izjednačio, možda, i mirno, svoga znanja, s tajnim načelom te unutarnje moći. Potom, njegovo udivljenje postade nagonski fanatizam, ljubav bez granica, vjerovanje u toga čovjeka, slično oduševljenju kakvo vojnici imaju za svoga vođu, kad je čovjek od utjecaja, Okružen sjajem pobjeda i kad se kreće pod blistavim ugledom svoga genija. Stara je sirotica tiho govorila:

– Ah! jadna grešnica kakva sam ja! Jesam li dovoljno trpjela da okajem užitke svoje mladosti? Ah! zašto si, nesretnice, provodila lijep život poput kakve Velšan'ke, zašto si jela božje dobro s crkvenim ljudima, dobro siromaha s poreznicima i s financima?... Ah! Jako sam grešna. — O Bože moj! dajf mi da svršim svoj pakao na ovoj nesretnoj zemlji.

Ili pak:

—: Sveta djevice, majko božja, smiluj mi set

– Tješite se majko; dobri Bog nije lihvar. Iako sam možda nasumce ubijao, i dobre i zle, ja se ne bojim uskrsnuća.

– Ah! gospodine, oficire, sretne su ove lijepe gospođe što su kraj biskupa, kraj svetoga čovjeka — nastavi starica — one će dobiti odr jesen je svojih grijeha. Oh! da mogu čuti glas svećenika: „Vaši će grijesi biti oprošteni!" ja bih vjerovala!

Stranac se okrene prema njoj i ona od njegova milosrdnog pogleda zadršće.

– Vjerujte samo — reče joj on — i bit ćete spaseni.

Bog vam platio, moj dobri gospodine! — odgovori mu ona. — Ako istinu govorite, hodočastit ću bosih nogu za vas i za sebe majci božjoj loretskoj.

Dva seljaka, otac i sin, ostadoše šutljivi, strpljivi, pokoravajući se volji božjoj, kao ljudi naučeni, poput životinja, nagonski slijediti promjene u prirodi. Tako, na jednoj strani bilo je bogatstvo, bahatost, nauka, razvrat, zločin — sve ljudsko društvo, onakvo kakvo ga čine umjetnosti, misli, odgoj, svijet i njegovi zakoni; ali isto tako samo s te strane, vrištanje, strava, tisuću raznolikih osjećaja u borbi s užasnim sumnjama; sama tjeskoba od straha. Zatim iznad svih ljudi, jedan čovjek, silan, vlasnik čamca, ne sumnjajući ni u što, vođa, kralj — fatalist, stvarajući sam sebi svoju vlastitu providnost i vičući: „Sveta lopatico!“ a ne: „Sveta djevice! jednom riječju, prkoseći oluji i boreći se s njom prsa o prsa. Na drugoj strani čamca bili su slabi:

majka njišući u svom krilu malo djetešce koje se smješkalo oluji; jedna djevojka, nekada vesela; sada se prepustila strašnoj grižnji savjesti; jedan vojnik izrešetan od rana, bez ikakve druge odštete osim svoga ubogaljenog života kao nagrade za neumornu odanost. On je jedva imao komad kruha natopljena suzama, ali se ipak rugao svemu i hodao' bez brige, sretan kad je utapljao svoju slavu u vrč piva ili kad ju. je pripovijedao djeci koja su mu se divila. On je veselo povjerio Bogu brigu o svojoj budućnosti. Konačno dva seljaka, ljudi od truda i muke, utjelovljeni rad, trud, od kojega svijet živi. Ova jednostavna stvorenja, ne vodeći brige ni o važnosti misli ni o njihovu blagu, ali spremni da ih utope u vjeru, imajući vjersko uvjerenje to jače što nikad ništa nisu diskutirali ni raščlanjivali. To su djevičanske prirode u kojima je savjest ostala čista i osjećaj snažan; grižnja savjesti, nesreća, ljubav, rad izvježbali su, očistili, zbili i udeseterostručili njihovu volju — to jedino svojstvo, koje u čovjeku nalikuje na ono što učenjaci zovu dušom.

Kad je čamac kojim je upravljala čudesna vještina krmilara, prispio gotovo u dogled Ostendeu, pedeset koraka od obale, nekim udarcem oluje bude od nje odbačen i najednom se razmrska.

Stranac sa sjajnim licem reče ovomu malom ubogom svijetu:

— Oni koji imaju vjeru, bit će spaseni, neka podu za mnom!

Taj čovjek ustane, pođe čvrstim korakom po valovima. Mlada žena odmah uzme svoje dijete u naručje i pođe kraj njega po moru. Vojnik se najednom uspravi i reče svojim, naivnim jezikom:

– Ah! lule mi moje! ja ću za tobom i k vragu...

Zatim, ne pokazavši se začuđen, i on stane hodati po moru. Stara sirotica, vjerujući u svemoć božju, pođe za čovjekom i ode po moru, Dva seljaka međusobno rekoše:

– Budući da oni hodaju po vodi, zašto ne bismo i mi učinili kao oni?

Oni ustanu i počnu za njima trčaiti po moru. Thomais se htjede povesti za njima; ali kako je kolebao u vjeri, padne Više puta u more i digne se; potom poslije tri pokušaja i om stade hodati po moru. Smioni krmilar prilijepio se kao štritonosač o pod svojega čamca. Škrtac je imao vjeru i digao se; ali om je htio sa sobom odnijeti svoje zlato, pa ga je njegovo zlato odnijelo na dno mora. Rugajući se tobožnjem opsjenjivahu i glupacima koji isu ga slušali, u času kad je vidio neznanca kako predlaže putnicima neka hodaju po moru, učenjak ise sitane ismijati i ocean ga proguta. Mladu djevojku odvuče u ponor njezin ljubavnik. Biskup i stara gospođa odoše u ponor možda zbog težine svojih zločina, ali još više zbog nevjere, vjerovanja u lažne slike, puni izvanjske pobožnosti, ali slabi u milostinji i u pravoj vjeri.

Četa vjernika koja je čvrstom i suhom nogom gazila po ravnici razbješnjelih voda čula je oko sebe strahovito zviždanje oluje. Golemi valovi su se razbijali na njezinu putu. Neka nesavladiva sila presjekla je ocean. Kroz maglu, ovi su vjernici u daljini, na obali, vidjeli malo, slabo svjetlo koje je drhturilo kroz prozor jedine ribarske kolibe. Svaki je, hodajući hrabro prema tomu svjetlu, mislio da čuje svoga susjeda kako viče kroz riku mora: „Hrabro!" A ipak, misleći na svoju opasnost, nitko nije rekao ni riječi. Tako stigoše do morske obale. Kad isu svi sjedili kod ribareva ognjišta, uzalud su tražili svoga svjetlom obasjana vodiča. Sjedeći ina jednoj hridini podno koje je uragan bacio krmilara, koji se prilijepio o dasku opom snagom kakvu mornari upotrebljavaju kad se uhvate u koštac sa smrću, čovjek siđe, prihvati brodolomca gotovo slomljena;

zatim reče ispruživši pomoćnicu ruku na njegovu glavu.

— Neka ti bude za ovaj put, ali nemoj se na njega vraćati; to bi bilo vrlo loše.

On uhvati mornara za ramena i odnese ga do ribarove kolibe. Pokuca za nesretnika, da mu otvore vrata ovoga skromnog skloništa, zatim Spasitelj nestane.

Na tom mjestu za mornare bude sagrađen samostan *Zahvalnosti.* Tu su se dugo vidjeli otisci stopala Isusa Kriste što ih je, kako se govori, ostavio na pijesku. Godine 1793, za vrijeme ulaska Francuza u Belgiju, redovnici odnesoše ovu dragocjenu relikviju, potvrdu o posljednjem Isusovu posjetu zemlji.

II
CRKVA

Umoran od živote, nalazio sam se tamo neko vrijeme poslije revolucije 1830. godine. Da ste me upitali za razlog moga očaja, bilo bi mi gotovo nemoguće da vam kažem — toliko mi se duša nekako smekšala i postala fluidna. Snage moga razuma popustile su pod lahorom zapadnog vjetra. Nebo je prosulo neku crnu hladnoću, a mrki oblaci koji su prolazili iznad moje glave davali su prirodi zloslutni izraz; neizmjernost mora, syemi je govorilo: „Umrijeti danas, umrijeti sutra, zar neću uvijek morati umirati? a onda?"... Lunjao sam dakle, misleći na svoju neizvjesnu budućnost, na svoje izgubljene nade. Mučen tim tužnim mislima nesvjesno sam ušao u tu samostansku crkvu čiji su mi se sivi tornjevi tada pričinjali kao sablasti kroz gustu morsku maglu. Promatrao sam bez oduševljenja tu šumu stupova čije lisnate glavice drže lagane arkade — elegantan labirint. Hodao sam posve bezbrižno pobočnim lađama koje su se odvijale preda mnom kao trijemovi koji se Okreću oko sebe. Promjenljivo svjetlo jesenskoga dana jedva je dopuštalo da se vide gore na svodovima isklesani ključevi, fine žilice koje su tako čisto isticale i pokazivale uglove svih dražesnih lukova. Orgulje su bile nijeme. Jedino bat mojih koraka probudio je duboku jeku, skrivenu u crnim kapelama.

Sjedoh blizu kora, kraj jednoga od četiri stupa na kojima stoji kupola. Odatle sam mogao obuhvatiti cijeli taj spomenik koji sam promatrao bez ikakve naročite namjere. Samim mehaničkim učinkom svojih očiju obuhvatio sam impozantni labirint svih stupova, goleme ruže, čudesno pričvršćene kao mrežice iznad pobočnih vrata ili velikoga portala, nježne galerije gdje su mali, sitni stupici odvajali prozore optočene lukovima, djetelinom ili cvjetovima — krasni filigran od kamena. U pozadini kora svjetlucalo je stakleno kube kao da je sagrađeno od vješto optočenoga dragog kamenja. Desno i lijevo, dvije duboke lađe suprotstavljale su ovom svodu kolji je bio naizmjence bijel i obojen, svoje crne sjene. Usred njih su se slabo ocrtavali nejasni srednji dijelovi i stotinu sivkastih stupova. Kako sam gledao ove prekrasne arkade, ove arabeske, pa vijence, pa zavojnice, pa saracenske ukrase koji su se isprepletali jedni kroz druge, čudno osvijetljene, opažanje mi postade nekako nejasno i zamućeno. Nadah se kao na granici obmane i stvarnosti, zaslijepljen od vidnih dojmova i gotovo ošamućen od mnoštva aspekata.

Ovo izrezuckano kamenje neosljetno se zamagli, ja sam ga vidio tek kroz oblak načinjen od zlatne prašine, poput one koja leprša u svijetlim tracima sunčane zrake u sobi. Usred ove zamagljene atmosfere u kojoj su svi oblici postali nejasni, najednom zasja čipka od ruža. Posrebri se njezina svaka žilica, svaki izvajatni brid, najmanja crtica. Sunce zapali vatre u oslikanim prozorima, bogate boje stanu svjetlucati.

Stupovi se počnu micati, njihove glavice lagano tresti. Blaga trešnja razgiba građevinu i njezini se frizovi stanu dražesno i oprezno micati. Nekoliko krupnih stupova teško se kretalo kao što je ples starih udovica koje na koncu plesa iz susretljivosti ispunjaju kvadrile. Tanki i ravni stupovi, nekoliko njih, stadoše se smijati i skakati, okićeni svojim vijencima od djeteline. Šiljasti su se lukovi sudarali s visokim, dugim i tankim prozorima. Oni su bili slični damama, u srednjem vijeku, koje su nosile grbove svojih kuća naslikane na svojim zlatnim haljinama. Ples mitronosnfh arkada s elegantnim prozorima bio je nalik na borbe kakva turnira. Uskoro zatreperi u crkvi svaki kamen, ali ne promijenivši mljesta. Orgulje prozbore i ja čujem neku božansku harmoniju s kojom se pomiješaju anđeoski glasovi. To je bila muzika kakvu još nitko nije čuo. Nju je pratila mukla zvonjava zvona čije je brujanje javljalo da se dvije goleme kule njišu na svojim četvorouglastim osnovicama.

Ovo čudno vrzino kolo učini mi se kao naij)prirodmija stvar i nisam joj se čudio pošto sam vidio na zemlji Chairlesa X. I saim sam se lagano uzbudio, za njihao kao na kakvoj njihaljci te osjedio neki užitak u svim živcima, ali bilo bi mi nemoguće da o njemu dadem pojam. Međutim, usred ovoga zagrijanoga, vrtoglavog plesa, kor katedrale mi se učini hladan kao da na njemu vlada zima. Na, njemu sam vidio mnogo ženbj odjevenih u bjelinu, ali su one bile nepomične i šutljive. Nekoliko je kađionica širilo ugodan miris koji mi lije ušao u dušu i razvedrio ju. Voštanice su plamsale. Stiočki pult, veseo kao pripiti kantor, skakao je kao kineski šešir. Shvatio sam da se katedrala okreće oko sebe s tolikom brzinom te se činilo da svaki predmet u njoj ostaje na svom mjestu. Golemi Krist na oltaru smješkao mi se s vragolastom naklonošću ikoja me je uplašila pa sam prestao da ga posmatram te sam se počeo diviti u daljini plavkastoj pari koja ise noosjetno uvlačila između stupova po davajući im neopisivu draž. Na koncu, više prekrasnih ženskih likova poče se komešati na frizovima. Djeda koja su držala velike stupove, mahala su i sama krilima. Osjetih da me neka božanska sila digla i uronila u beskrajnu radost, u meko i slatko ushićenje. Bio bih, vjerujem, dao svoj život da se trajno produži to priviđenje kadli mi najednom neki kričava glas šapne u uho:

– Probudi se i pođi za mnom!

Neka mršava žena primi me za ruku i od toga me do u srž zahvati najgroznija studen. Njezine su se kosti vidjele kroz navoranu kožu blijedoga, gotovo zelenkastog lica Ta mala, hladna starica nosila je crnu haljinu koja joj se vukla po zemlji i imala je na vratu nešto bijelo što se nisam usudio da ispitujem. Od nježnih, nepomičnih očiju koje je stalno dizala prema, nebu, vidjela se samo bjeloočnica. Vukla me je kroz crkvu i svoj je prolaz označivala pepelom koji je padao s njezine haljine. Kad je hodala, kosti su joj klepetale kao u kostura. Kako smo hodali, ja sam iza sebe čuo zvonjavu zvonca. Njihovi su mi glasovi, puni jetkosti, odjekivali u mozgu kao zvuci harmonike.

– Moraš trpljeti! moraš trpjeti! — govorila mi je ona.

Izidosmo iz crkve i stadosmo prolaziti najprljavijim ulicama grada. Zatim me uvede u neku crnu kuću kamo me odvukla vičući svojim glasom koji bijaše promukao kao glas napukla zvona:

– Brani me! brani me!

Popesmo se krivudavim stubama. Kad je pokucala na mračna vrata, otvori ih neki nijemi čovjek, Sličan prijateljima inkvizicije. Uskoro se nađosmo u sobi obloženoj starim, poderanim tapetama, punoj staroga rublja, izblijedjelih muslina, pozlaćena

bakra.

– Eto, to je vječno bogatstvo — reče ona.

Zadršćem od užasa videči tada jasno, u svjetlu duge zublje i dviju voštanica, da je ta žena nedavno izišla iz groblja. Nije imala vlasi. Htjedoh pobjeći; ona mahne svojom rukom i okruži me željeznim obručem sa šiljcima. Na tu kretnju blizu nas odjekne krik milijuna glasova, hura mrtvaca.

– Želim da te zauvijek učinim sretnim — reče ona. — Ti si moj sin!

Sjedili smo pred ognjištem čiji je pepeo bio hladan. Tada mi mala starica stisne tako jako ruku te sam morao tu ostati. Uporno sam je gledao i nastojao odgonetnuti povijest njezina života promatrajući nakit usred kojega je gnjila. A je li ona postojala? To je bila zaista tajna. Ja sam dobro vidio da je nekada morala biti mlada i lijepa, ukrašena svim dražeštima jednostavnosti, pravi grčki kip s djevičanskim čelom.

– Ah! ah! — rekoh joj. — sad te prepoznajem.! Nesretnice, zašto si se prodala ljudima? U dobi Strasti, obogativši se, zaboravila si svoju čistu i ljupku mladost, uzvišenu požrtvovnost, svoje nedužno vladanje, svoja hladna vjerovanja, i odrekla si se svoje prvobitne moći, svoje iposve intelektualne nadmoći, za putenu moć. Napustivši svoju lanenu odjeću, svoj ležaj od mahovine, svoje spilje, osvijetljene božanskim svjetlom, blistala sli u dijamantima raskoši i bluda Smiona, ohola, želeći sve, postizavajući sve, rušeći sve kuda si prolazila kao prostitutka u modi koja juri za užitkom; bila si krvoločna kao kraljica, tupa od hirova. Ne sjećaš li se da si na časove bila glupa, potom najednom čudesno umna, poput umjetnosti kad izlazi s pijanke? Kao pjesnikinja, slikarica, pjevačica ljubeći sjajne ceremonije možda si zaštićivala umjetnost iz mušica ili samo da spavaš pod veličanstvenim ukrasima na stropu. Jednoga dana, kako si bila ćudljiva, bezobrazna, ti koja si morala biti čista i skromna, nisi li pod svoju papuču podvrgla sve, i nisi li tu papuču bacila na glavu vladarima koji su na ovom svijetu imali vlast, novac i talenat!

Vrijeđajući čovjeka i veseleći se da vidiš dokle ide ljudska ludost, svojim ljubavnicima si govorila neka hodaju na četiri noge, neka ti dadu svoja dobra, svoje blago, čak i svoje žene kad su nešto vrijedile! Bez razloga si pożderala milijune ljudi, bacala si ih kap ove pješčane oblake sa Zapada na Istok. Spustila si se s visina misli da sjedneš pokraj kraljeva. Ženo, mjesto da tješiš ljude, mučila si ih i žalostila! Kako si bila sigurna da ćeš dobiti, ti si tražila krv! Mogla si se, međutim, zadovoljiti s malo brašna, kad si bila odgojena da jedeš kolače i da razblažuješ vodom svoje vino. Kako si bila originalna u svemu, nekad si branila svojim iscrpljenim ljubavnicima da jedu, i oni nisu jeli. Zašto si ludovala do te mjere da želiš nemoguće? Slična kakvoj kurtizani koju su razmazili njezini obožavaoci, zašto si ludovala za budalaštinama i zašto nisi izvela iz zablude ljude kolji su objašnjavali i opravdavali sve tvoje mane?

Na kraju, »popale su te posljednje tvoje strasti. Strašna kao ljubav žene od četrdeset godina, rikala si, htjela si zagrliti cijelu vasionu u posljednjem zagrljaju, a vaslona koja ti je pripadala umakla ti je! Zatim, poslije mladih ljudi pred tvoje noge došli su starci, nemoćni, oni su te načinili ogavnom. Međutim, nekoliko ljudi orlovska oka govorilo ti je pogledom: „Poginut ćeš bez slave, jer si se iznevjerila svojim obećanjima kao mlada djevojka.. Umjesto da si bila anđeo mira i da si sijala svjetlo i sreću kuda si prolazila, bila si Mesalina koja si ljubila cirkus i razvratnost, zloupotrebljavajući svoju moć. Više ne možeš ponovo postati djevica, bio bi ti potreban gospodar. Tvoje vrijeme dolazi, već zaudaraš po smrti. Tvoji baštinici te

smatraju bog,atom, i ubit će te, a neće dobiti ništa. Nastoji barem da baciš svoje prnje koje više nisu u modi, postani opet što si nekad bila. Ali ne! ti sd počinila samoubojstvo!" Nije li tu tvoja povijest — rekoh joj na svršetku, — stara, oronula, krezuba, hladna, sada zaboravljena i prolaziš a da ne dobiješ ni jedan pogled? Zašto živiš? Sto radiš sa svojom svečanom odjećom koja ne pobuđuje ničiju želju? Gdje ti je imutak? Zašto si ga prorajtala? Gdje je tvoje blago? Što si učinila s ljepotom?

Na ovo pitanje, mala se starica uspravi na svojim kostima, odbaci sa sebe dronjke, poraste, zasja, nasmjehine.se i iziđe iz svoje crne kukuljice. Zatim kao novorođeni leptir, učini mi se bijela i mlada, odjevena u lanenu odjeću. Njezina joj je zlatna kosa lepršala po ramenima, oči su joj se krijesile, okruživao ju je svijetli oblak, a zlatni krug je lebdio na njezinoj glavi. Ona se okrene prema prostoru, zamahne dugim ognjenim mačem i reče:

— Gledaj i vjeruj!

Najedanput, u daljini vidjeh na tisuće katedrala, sličnih onoj koju sam napustio, ali one su bile ukrašene slikama i freskama. U njima sam čuo predivne koncerte. Oko ovih spomenika tiskale su se mirijade ljudi, kao mravi u mravinjaku: jedni su se žurili da spase knjige i da prepišu rukopise, drugi poslužujući siromahe — gotovo svi studenti. Iz ovoga bezbrojnog mnoštva iskrsnuše golemi kipovi koje su dizali ti ljudi. U fantastičnom svjetlu što ga je bacala neka luč velika kao sunce, na postolju tih kipova pročitao sam:

NAUKA, POVIJEST, KNJIŽEVNOST.

Svjetlo se ugasi, ja se opet nađem pred mladom djevojkom koja se postepeno Stane vraćati u svoj hladni ovoj, u svoje mrtvačke dronjke, i ponovo postane stara. Njezin prijatelji joj donese malo ugljene prašine da obnovi pepeo njezine grijalice, jer je vrijeme bilo oporoj zatim njoj koja je imala na hiljade voštanica u svojim palačama, zapali mali žižak da može čitati po noći svoje molitve.

– Ljudi više ne vjeruju!... — reče ona.

Takva je bila kritična situacija u kojoj sam vidio najljepšu, najsilniju, najistinitiju, najplodniju od svih sila

– Probudite se, gospodine, sad će se zatvoriti vrata — reče mi neki hrapavi glas.

Kad sam se okrenuo, opazim strašno lice davaoca blagoslovljene vode. On me je stresao za ruku. Nađem katedralu utonutu u sjenu nalik na čovjeka umotana u bundu.

– Vjerovati — rekoh u sebi — to znači živjeti! Nedavno saim vidio gdje prolazi sprovod jedne monarhije, valja braniti Crkvu!

PROGNANICI

Preveo

Mi lan Crnković

Godine 1308. bilo je vrlo malo kuća na Terenu gdje je Seina taložila naplavine i pijesak, iznad Citea, iza crkve Notre-Dame. Jedan pariški gradski stražar prvi se osmjelio da izgradi kućicu na tom žalu koji je rijeka često poplavljivala. Taj je stražar napravio nekoliko sitnih usluga kaptolskoj gospodi, pa mu je, u naknadu za to, biskup crkve Notre-Dame dao oko osam ara zemlje i oslobodio ga od bilo kakve zakupnine i daće što bi je inače plaćao od svojih građevina. Sedam godina prije onog dana kada počinje naša pripovijest, Joseph Tirechair, jedan od najoštrijih pariških gradskih stražara, o čemu svjedoči njegovo ime, bio je, dakle, sredstvima što ih je prikupio utjerujući globe za prekršaje počinjene na ulicama Citea od kojih je dobivao određeni dio, sagradio kuću na obali Seine, upravo na krajnjem dijelu ulice Port-Saint-Landry. Da zaštiti od bilo kakovog oštećivan ja robu deponiranu u luci, gradska je uprava dala sagraditi nekakav zidani nasip, koji se još uvijek može vidjeti na nekim starim tlocrtima grada Pariza i koji je štitio pristanišne pilone zadržavajući ispred spomenutog Terena nasrtaje vode i ledenih santi; stražar je ovo iskoristio za smještaj svoje kućice te se posjetilac morao uspeti preko više stepenica da dođe k njemu. Slična ostalim kućama onog vremena, i ova je kućerina imala šiljasti krov koji se dizao iznad fasade kao gornja polovica romba. Na veliku žalost historičara, danas se u Parizu jedva može naći koji krov ovog tipa, možda jedan ili diva. Jedan okrugli otvor osvjetljavao je tavan, gdje je stražareva žena sušila kaptolsko rublje; ona je naime imala čast da pere Notre-Dame, a. to nije baš neznatan posao. Na prvom katu bijahu dvije sobe koje su se svake godine, loše kao i dobre, iznajmljivale strancima uz cijenu od četrdeset pariških sua svaka; ovako visoku cijenu opravdavao je uostalom luksuz koji je Tirechair unio u njihov namještaj. Zidovi bijahu obloženi flandrijskim sagovima; veliki krevet urešen zavjesom od zelenog serža, nalik ha seljačke krevete, bio je dostojno snabdjeven madracima i jastucima i prekriven dobrim plahtama od finog platna. Svaka, je sobica imala svoju naročitu peć, koju nije potrebno opisivati. Pod, koji su redile brižljive ruke naučnica gospode Tirechair, blistao je kao drveni dijelovi kakvog relikvijara. Stanari misu morali sjediti na prostim stolcima bez naslona, u sobama bijahu velike *stolice* od izrezbarene orahovine a potjecale su bez sumnje od pljačke kojeg zamka. Dvije škrinje obložene limom od kositra i jedan stol s nogama spiralno savijenim dopunjavahu pokućstvo dostojno najbogatijih vitezova koje bi poslovi doveli u Pariz. Prozori ovih dviju soba gledahu na rijeku. Iz jedne sobe mogli ste vidjeti samo obale Seine i tri pusta otoka od kojih se prva dva kasnije spojiše te tvore danas Otok sv. Luja, a treći bijaše otok Louviers Iz druge biste bili mogli opaziti, preko uske trake luke Saint-Landry, Grevsku četvrt, most Notre-Dame s pripadajućim kućama, visoke tornjeve Louvrea što ih je nedavno bio sagradio Philippe Auguste i koji su dominirali nad tim kržljavim i jadnim Parizom koji izaziva u mašti modernih pjesnika toliko lažnih čudesnih slika. Prizemlje Tirechairove kuće sastojalo se u prvom redu od velike sobe u kojoj je radila njegova žena i kroz koju su morali prolaziti stanari na putu u svoje sobe, penjući se stubištem nalik na stubište kojeg mlina. A pozadi te sobe bijahu kuhinja i spavaća soba, obadvije okrenute prema Seini. U malom vrtu na zemljištu koje je bilo oteto vodi pružahu se prema podnožju ovog skromnog obitavališta četvorine zelenih glavica kupusa i luka, a nekoliko grmova ruža privezanih za kolce sačinjavalo je neke vrste živicu. Straćarica od drveta i blata služila je kao kućica za velikog psa, potrebnog čuvara ovakve osamljene kuće. Na straćaricu se nadovezivao ograđen prostor u kojem su kokodakale kokoši čija su

jaja gospodari prodavali kanonicima. Ovdje i ondje, širom Terena blatnjava ili suha, u skladu s hirovima pariške atmosfere, dizala su se osamljena stabalca koja lje bez prestanka šibao vjetar i zlostavljali ih i lomili prolaznici; bilo je i žilavih vrba, trske i visoke trave. Teren, Seinu, luku, kuću — sve je prema zapadu zatvarala golema bazilika Notre-Dame te je bacala, kad bi sunce sjalo, svoju hladnu sjenu na ovo zemljište U ono doba baš kao i danas u Parizu nije bilo mjesta osami jenijeg od ovog, nije bilo ozbiljnijeg ni melankoličnijeg predjela. Huka valova, poj svećenika ili hujanje vjetra bijahu jedini narušitelji mira ovog, rekli bismo, šumarka na kojem bi se od vremena do vremena iskrcalo možda nekoliko ljubavnih parova da bi tu zaljubljenici jedno drugome ispovijedili svoje tajne dok bi obredi zadržavali kaptolsku čeljad u crkvi.

Jedne travanjske večeri, godine 1308, Tirechair se vratio kući neobično ljut. Već tri dana vladao je savršeni red na javnoj cesti. Kao policajcu, ništa mu nije više išlo na živce nego kad bi osjetio da je nepotreban. Zlovoljno je odbacio svoju halebardu, gunđao nerazumljivo svlačeći kaput pola crven pola plav i oblačeći nekakvu dolamu od lošeg sukna. Nakon što je izvadio iz škrinje komad kruha i namazao ga maslacem, ispružio se konačno na klupi, pregledao je pažljivo četiri okrečena zida, izbrojio grede na stropu, napravio inventar kućnog posuđa obješenog o kuke na zidu, prokleo urednost koja mu ne dopušta da bilo čemu prigovori, i napokon je zaustavio pogled na ženi koja je šutjela kao riba glačajući albe, rakete i drugo bijelo crkveno ruho.

– Zdravlja mi moga — oglasi se on tek toliko da otpočne razgovor — ja ne znam, Jacquelina, gdje ti nalaziš svoje naučnice. Evo na primjer ove — nadoveza on pokazujući radnicu koja! je naturala prilično nespretno oltarski stolnjak — zaista, što je više gledam, sve više mislim kako sliči na djevojku razuzdanicu, na droljicu a ne na dobru krupnu kmeticu. Vidi, ruke su joj bijele kao u kakve damice! Sveca mi, kosa joj miriše po parfemu, uvjeren sam! i gaće joj fine kao u kraljice. Dvostrukog mi roga Muhamedova, ovo što se zbiva u mojoj kući nije nimalo po mom ćefu.

Radnicu stade oblijevati crvenilo a ispod oka pogledavala je Jacquelinu reklo bi se prestrašeno ali i ponosno. Pralja joj uzvrati smiješkom, prestane raditi i obrati se mužu malko jetkim glasom:

– Čuj ti! Ostavi ti mene na. miru! Nećeš li me možda optužiti za nekakve nedopuštene poslove, a? Samo ti lijepo kaskaj po svom pločniku koliko te volja, a u kućne poslove ne turaj svoj nos. Ovdje u kući možeš jedino spavati u miru božjem, piti svoje vino i jesti ono što ti stavim na stol; ako nećeš tako, ja se više neću nimalo brinuti da ti život teče u veselju i zdravlju. Neka mi netko nađe u cijelom gradu čovjeka koji bi bio sretniji od ovog majmuna — dodala je ona mršteći se prijekorno. — Ima novaca u kesi, kuću na Seini, čestitu halebardu s jedne strane i postanu ženu s druge, i kuća mu je uredna, čista kao zjenica mogla oka; a gledaj ga, kuka i gunđa kao prosjak na vruću kobasicu.

– Ah! — odvrati stražar — misliš li ti, Jacquelina, da ja želim vidjeti kako mi je dom zbrisan s lica zemlje, svoju halebardu u rukama nekog drugog a svoju ženu na sramotnom stupu?

Jacquelina i nježna radnica, problijedješe.

– Reci onda o čemu se radi — prihvati živahno pralja — istresi pred nas svoju vreću. Primjećujem ja, čovječe moj, već nekoliko dana da ti se nekakva luda misao ugnijezdila u glavi. Ajde, dođi i reci mi sve što ti ije na duši. Morao bi biti prilična

kukavica pa, da se plašiš i najmanje kavge dok šetkaš s halebardom od crkvenih ljudi do purgera i dok živiš pod zaštitom kaptola. Kanonici će baciti prokletstvo na cijelu dijecezu ako im se Jacquelima potuži na najmanju uvredu.

I rekavši to, pođe pravo k stražanu i uhvati ga za ruku.

– Dođi — doda dižući ga i vodeći prema stubama.

Kad su bili na rubu obale, u svom vrtiću, Jacquelina pogleda obješenjački i podrugljivo svoga muža.

– Ne smetni s uma, skitnice stara, da, svakog dana kad ta lijepa dama odlazi odavde u našu prištednju ulazi jedan zlatnik.

– Oh! — izusti stražar zamišljen i šutljiv pred ženom.

Ali ubrzo mu se jezik odveza.

– Eto vidiš! mi smo izgubljeni... Zašto ta žena dolazi k nama?

– Dolazi da vidi zgodnog malog klerika što stanuje gore kodi nas — odgovori Jacquelima pokazujući sobicu čiji je prozor gledao na široku površinu Seine.

– Prokletstvo! — uzvikne stražar. — Za nekoliko prokletih zlatnika navući ćeš propast na, moju glavu, Jacquelina, Je li to zanat koji dolikuje mudroj i razboritoj ženi jednog gradskog stražara? A, draga moja, bila ona grofica ili barunica, ta nas dama neće moći izvući iz stupice u koju ćemo upasti prije ili kasnije! Zar nećemo imati protiv sebe nekog moćnog i do dna duše uvrijeđenog muža? Eh, Bogo moj dobri, lijepa je kao sveta slika!

– Ajde, baš si pogodio, ta ona je udovica, nedotupavče seljački! Kako se usuđuješ sumnjičiti svoju ženu zbog besramnosti i budalaština? Ta dama nije nijednom razgovarala s našim milim klerikom, njoj je dosta da ga vidi i misli na njega. Jadno dijete! Da nema nje, već bi bio umro od glada, ona mu je kao majka, A njega, kerubina božjeg, nije nimalo teže varati nego, recimo, zidati novorođenče. On smatra da njegov novac vječno tratite, a već ga je dvaput pojeo u ovih šest mjeseci.

– Ženo — odgovori ozbiljno stražar pokazujući joj trg Greve — sjećaš li se da si odavle vidjela lomaču na kojoj su jednog lijepog dana spalili onu Dankinju?

– No, i što želiš time reći? — upita ga prestrašena Jacquelina.

– Eto što želim reći — nastavi Tirechair — dva stranca što smo ih mi ukonačili zaudaraju na paljevinu, heretici su. Ne pouzdavaj se ni u kaptol, mi u kontesu, ni u svoju sigurnost. Evo Uskrsa, kraj je godine, moramo naše goste izbaciti iz kuće, što prije, odimah. Nećeš valjda jednog stražara učiti kako da prepozna divljač koju gone vlasti? Naša su dva stanara posjećivala Porrettu, onu krivovjerku iz Danske ili Norveške čiji si posljednji krik čula odavde. Bila je to hrabra đavolica, rekao bi da ni okom nije trepnula na lomači, a to u preobilnoj mjeri dokazuje njenu vazu s vragom: gledao sam je kao što sad tebe gledam, još je držala i prodiku prisutnima, govorila je da je u nebu i da vidi Boga. I vidiš, nakon toga dana, ja nisam nikad mirno spavao na svom ležaju. Za gospodina što spava iznad nas mogao bih s većom sigurnošću reći da je vještac nego kršćanin. Tako mi moje stražanske riječi, mene srsi prođu kad se susretnem s tim starcem; noću nikad ne spava: kad god se probudim, njegov glas odzvanjakao brujanje zvona, i čujem ga kako izgovara svoja vraćanja na jeziku pakla; jesi li ga ikad vidjela da jede poštenu krišku kruha, pogaču što su je umijesile ruke ovog ili onog katoličkog pekara? Njegova crna koža pekla se i pocrnjela je na paklenoj vatri. Svete mi nedjelje, njegove oči zatravi ju ju kao zmijske. Jacquelina, ja neću tih ljudi u svojoj kući. Živim suviše blizu pravde a da ne bih znao kako nije dobro imati s

njom bilo kakva posla. Ti ćeš izbaciti oba naša stanara: starog jer je sumnjiv, mladića Jer je lijep preko svake mjere. I jedan i drugi izgledajukao da se nikad ne druže s kršćanima, oni ne žive kao mi ostali štoi živimo, mali uvijek bulji u mjesec, zvijezde i oblake, kao vještac što vreba svoj čas da za jaši metlu; a onaj drugi podmukli gad sigurno koristi to jadno dijete za kakve vračarske majstorije. Moje je duplje smješteno na rijeci, i dosta mi je opasnosti od rijeke koja me može uništiti pa ne treba da navlačim na sebe plamen božji ili ljubav nekakve kontese. Rekao sam. Na ovo nema pogovora.

Unatoč samovladi koju je provodila u domu, Jacquelina je ostala zabezeknuta kad je čula optužnicu kojom se stražar okomio nadva stanara. Nehotice je u tom trenu bacila pogled na prozor sobice u kojoj je stanovao starac i zadrhtala je od užasa kad je na njemu najednom spazila tmurno i melankolično starčevo lice, kad je zamijetila onaj pogled što u dušu prodire a od čega se prestrašio i sam stražar makar Je bio i te kako naviknut da gleda zločince.

U to vrijeme i mali i veliki, duhovni i svjetovni ljudi drhtali bi kad bi samo pomislili na nadnaravne side. Riječ magija bila je moćna jednako kao guba i jednako je uništavala osjećaje, kidala društvene veze i zaleđivala milosrđe u srcima čak i najplemenitijih ljudi. Stražarevoj ženi odjednom padne na pamet kako nije nikad vidjela da se njeni gosti ponašaju kao obični ljudi. Iako je glas mlađeg bio sladak i melodiozan kao zvukovi frule, ona ga je čula u tako rijetkim prilikama te je padala u napast da i ljepotu tog glasa tumači kao plod nekakve vračari je. Sjećajući se neobične ljepote mladićeva bijelog i ružičastog lica, oživljavajući u sjećanju onu njegovu plavu kosu i vatreni vlažni pogled, povjerovala je da i u tome dolaze do izražaja đavolske majstorije. Prisjetila. se kako po čitave dane nije do njenih ušiju dopro ni najmanji štropot iz isoba dvaju stranaca. Gdje su provodili te duge sate? Odjednom najčudnije okolnosti preplaviše njeno sjećanje. Strah joj se uvukao u kosti i htjela je da vidi dokaz magije i u ljubavi koju je bogata dama pokazivala prema mladom Godefroidu, jadnom siročetu što je došlo iz Flandrije u Pariz da studira na Univerzi. Brzo je uvuikla ruku u jedan od svojih džepova i hitro izvadila četiri livre, četiri velika srebrnjaka kovana u Toursu, te je gledala u novac a u pogledu joj se borili škrtost i strah.

– Valjda ovo ipak nije krivotvoren novac? — reče ona pokazujući srebrne sue[2] svome mužu. — Zatim — doda ona — kako da ih izbacimo kad su nam unaprijed platili stanarinu za iduću godinu?

– Posavjetovat ćeš ise s dekanom kaptola. — odgovori stražar. — Nije li njegova dužnost da nam kaže kako da se odnosimo prema neobičnim, bićima?

– Oh, da! Zaista isu neobični, vrlo neobični! — uzvikne Jacquelina. — Vidi ti njih, pokvarenjaka tjednih! Lijepo ti se ukonače ravno u krilu Naše-Gospe! Ali — nastavi ona — prije nego pitam, za savjet dekana, zašto ne bih obavijestila onu plemenitu i časnu gospođu i upozorila je na opasnost koja joj prijeti?

Nakon ovih riječi, Jacquelina i stražar, koji je dobro čuo sve što je žena govorila, vratiše se u kuću. Tirechair, čovjek koji je ostario u lukavštinama svoga zanata, hinio je i dalje da neznanku smatra pravom pravcatom radnicom; ali iz te tobožnje indiferentnosti virio je strah dvoranina koji iskazuje štovanje prerušenom kralju. U taj čas zazvonilo je šest sati na zvoniku Svetog Denisa iz Pasa, male crkve smještene između Notre-Dame i luke Saint-Landry, prve katedrale sagrađene u Parizu, baš na

onom mjestu gdje je sveti Denis bačen u vatru, kako vele kroničari. Odmah su se oglasila sva ostala zvona, jedno za drugim, po cijelom Citeu. A ubrzo za tim podigla se nejasna cika i vika na lijevoj obali Seine, pozadi crkve Notre-Dame, ondje gdje su bile mnogobrojne univerzitetske škole. Na taj signal stari Jacquelinin gost uzvrpoljio se u svojoj sobi. Stražar, njegova žena i neznanka čuli su kako otvara i otresito zatvara vrata i već je strančev težak korak odzvanjao po stubama unutarnjeg stubišta. Zbog stražarevih sumnji kućedomaćini su pokazali toliko živ interes za pojavu ove osobe da je gospođa zapazila na njihovim licima čudan izraz te se prestrašila, Dovodeći, kao svi zaljubljenici, njihov strah u vezu sa svojim štićenikom, neznanka je sa zebnjom u srcu očekivala nesreću što ju je najavio strah njenih tobožnjih gospodara.

Stranac je zastao jedan trenutak na pragu ispitujući pogledom tri osobe u sobi, i činilo se kao da traži među njima svoga druga. Pogled kojim ih je ošinuo, koliko god bezbrižan on bio, sve ih je zbunio. Zaista bi morao svatko, pa čak i neki netankoćutan i tvrd čovjek, priznati da je priroda Obdarila ogromnim sposobnostima ovo biće koje je nosilo u sebi nešto nadzemaljske. Iako su njegove oči utonule dosta duboko pod velikim svodovima što ih ocrtavahu njegove obrve, bile su, ikao oči u jastreba, optočene tako širokim vjeđama i obrubljene crnim krugom toliko naglašenim visoko na licu te se činilo da su mui očne jabučice izbočene. Ovo magično oko imalo je u sebi nešto, ne ibi se moglo tačno odrediti šta, nešto despotsko i prodorno te je obuhvaćalo dušu pogledom teškim i punim misli, pogledom blistavim i oštrim kao u zmija i ptica, ali koji je omamljivao, koji je uništavao munjevitim prijenosom nekakve ogromne boli ili nekakve nadzemaljske moći. Sve je ostalo bilo u skladu s ovim pogledom poput taneta i vatre, čvrstim i pokretnim, strogim i blagim. Ako su u ovom velikom orlovskom oku zemaljska uzbuđenja bila na neki način ugušena, mršavo i suho lice nosilo je također tragove nesretnih ljubavi i velikih izvršenih djela. Nos je padao pravo i toliko se oduljio te se činilo da mu nosnice ne daju da ide dalje. Lične kosti jasno su se nazirale u ravnim i dugim borama urezanim duž mršavih obraza. Sve što je urezalo jednu brazdu na njegovu licu činilo vam se mračno i tmurno. Rekli biste da je korito gorske bujice ili silina proteklih voda ostavila svoju sliku u dubini tih brazda koje govore o strašnoj borbi, vječitoj borbi. Slične tragu što ga vesla neke barke ostavljaju na površini vode, široke bore što se spuštaju sa svake strane njegova nosa snažno isticahu njegovo lice i davahu njegovim ustima, tvrdim i nezaobljenim, izraz gorke tuge. A ponad uragana naslikana na njegovu licu uzdizalo se njegovo mirno čelo gotovo drsko te ga krunilo poput kupole od mramora. Držanje strančevo bijaše neustrašivo i ozbiljno kakvo je obično u ljudi naviknutih pa nesreću, u onih koje je priroda sazdala da hladnokrvno prkose bijesnim gomilama i da gledaju, JU lice velikim opasnostima. Kao da se kretao u nekoj samo njegovoj sferi i lebdio u visini iznad ljudskog roda. Poput pogleda i pokreti mu bijahu neodoljivo snažni. Mršave mu ruke bijahu ruke nekog ratnika; ako ste bili prinuđeni da spustite oči kad bi u njih zaronio njegov pogled, jednako ste tako morali drhtati kad bi se riječju ili pokretom obratio vašoj duši. Kad je hodao, okruživala ga veličanstvenost bez riječi i rekli biste da to ide neki silnik bez tjelesne garde ili neki bog bez svjetlosnih zraka. I odjeća je njegova pridonosila svoj dio općem dojmu što su ga stvarale osebujnosti njegova držanja i fizionomije. Duša, tijelo i odjeća bijahu u tolikom skladu da bi ostavili silan dojam i na najhladnije prirode. Imao je na sebi nekakvu roketu od crnog platna, bez rukava, koja se kopčala sprijeda i sizala sve do listova, a vrat mu je bio gol, nije nosio

naprsnika. Na glavi mu bila kapica od baršuna slična svećeničkoj, ocrtavala je kružnu liniju iznad njegova čela a da mu nijedna vlas nije stršila ispod nje. Uski, uz tijelo priljubljeni, kaputić i čizmice bili su crni. Bijaše to najrigoroznija crnina i najsumornija odjeća što je čovjek može obući. Da mu o boku nije visio dugi mač zakačen za kožnati pripasač što se mogao vidjeti kroz prorez crnog plašta, svaki bi ga crkveni čovjek pozdravio kao svoga brata. Iako je bio srednjeg stasa, izgledao je visok; ali, ako ste mu gledali u lice, tada je pred vama stajao div.

— Sat je odzvonio, barka čeka, nećete li doći?

Na te riječi izgovorene lošom francuštinom, ali koje su se dobro čule u onoj potpunoj tišini, nekakav ne osobito glasan šum javio se iz druge sobe i začas se mladić spustio niza stube, sletio je kao ptica. Kad se Godefroid pokazao, obrazi su se otmjene gospođe zarumenjeli, i ona je zadrhtala, Stresla se i bijelim rukama zastrla lice. Svaka bi žena doživjela jednako uzbuđenje gledajući čovjeka od po prilici dvadeset godina čiji su stas i konstitucija tijela uopće bili tako krhki te biste u prvi čas pomislili da se pred vama nalazi dijete ili presvučena djevojčica. Ispod crne kapice, nalik na baskijsku kapu, moglo se vidjeti čelo bijelo kao snijeg i na njem se iskrila ljupkost i nevinost odavajući božansku milinu, odraz duše koju potpuno ispunja vjera. Mašta pjesnika mogla bi ovdje tražiti onu zvijezdu na koju je, ne znam u kojoj priči, mislila jedna majka kad je molila vilu, kumu, da je utisne na čelo njezina djeteta predana poput Mojsija na milost i nemilost valovima. Ljubavlju su odisali bezbrojni plavi uvojci što su mu padali na ramena. Vrat mu, u najpunijem smislu te riječi labuđji vrat, bijaše bijel i divno zaobljen. U njegovim plavim očima, živim i bistrim, kao da se odražavalo nebo. Crte njegova lica, čelo što se vidjelo ispod kape, sve to bijaše savršeno, nježno i divno u tolikoj mjeri da bi ushitilo slikara. Cvijet ljepote što, na ženskim licima, budi u nama neiscrpljive emocije, ona fina čistoća linija, ona blistava aureola položena na obožavane crte lica, sve se to ovdje združilo s muškaračkim prelivima, sa snagom još mladenačkom što ije stvarala prekrasne kontraste. Jednom riječi, bijaše to jedno od onih skladnih lica koja nam, i kad su nijema, govore, govore našoj duši i očaravaju nas; a ipak, motreći ga malko pažljivije, možda biste otkrili na njemu stanoviti znak uvelosti što ga je na nj utisnula neka duboka misao ili strast, otkrili biste ga u mutnozelenkastom preljevu koji bi vas podsjetio na mladi list što se širi na suncu. Isto tako, teško bi bilo naći razliku između dva bića toliko izrazitu živu koliko je bila razlika stvorena zajednicom ovih dviju osoba. Rekli biste: dražesna i nježna mladica šiknula je iz šupljestare vrbe, iz vrbe što ju je izgrizao zub vremena, izbrazdao je grom, što je oronula, a bila je to jedna od onih veličanstvenih vrba kojima se toliko dive slikari; mladica je ovdje našla zaklon i zaštitu od oluja. Jedan od njih bijaše bog, drugi anđeo; prvi pjesnik koji osjeća, drugi pjesnik koji tumači; jedan prorok što trpi, drugi levit zanesen u molitve. Obojica prođoše ne govoreći ništa.

– Jeste li vidjeli kako ga je dozvao? — uzvikne gradski stražar u času kad se koraci dvaju stranaca više nisu čuli sa žala. — Zar nije to đavo i njegov šegrt?

– Uf — odgovori Jacquelina — kakav mi je teret pritiskao dušu! Nikad nisam tako pažljivo promatrala naše goste. Prava je nesreća, za nas žene, što se đavo može pojaviti u tako ljupkom obličju...

– Da, poškropi ga svetom vodom — uzvikne Tirechair — pa ćeš vidjeti da će se pretvoriti u žabu krastaču. Idem na duhovni sud i sve ću reći.

Kad je čula ove riječi, dama se prene iz zanesenosti u koju je bila zaronila, i pogleda stražara koji je oblačio svoju plavo-crvenu kabanicu.

– Kamo ćete? — upita.

– Idem obavijestiti sud da kod nas stanuju vješci, to je čin samoobrane.

Neznanka se nasmiješi.

– Ja sam grofica Mahaut — reče ona dižući se tako dostojanstveno da je stražar zanijemio od čuda. — Pazite se dobro da ne pričinite ni najmanju nepriliku svojim gostima. Poštujte osobito starca, ja sam ga vidjela kod kralja vašeg gospodara koji ga je učtivo primio; napravili biste veliku nesmotrenost kad biste mu prouzrokovati najmanji jad. A što se tiče mog boravka ovdje, da niste o tome procijedili ni riječi, ako vam je život drag.

Grofica umukne i ponovo se zadubi u razmišljanje. No ubrzo digne glavu, dade znak Jacquelini te se obje uspeše u Godefroiđovu sobu. Lijepa grofica pogleda krevet, drvene stolce, škrinju, sagove, stol i pri tome je očito bila sretna kao izagnanik što promatra, vraćajući se, zbijene krovove svoga rodnog grada sjedeći na podnožju nekog brežuljka.

– Ako me nisi prevarila — obrati se ona Jacquelini — obećajem ti sto zlatnika.

– Gledajte, gospođo — odgovori gazdarica — jadan anđelčić nije ni najmanje nepovjerljiv, evo, tu je sve njegovo blago.

Govoreći to, Jacquelina je otvarala ladicu ođ stola i pokazivala nekakve pergamene.

– O Bože dobri! — usklikne grofica ščepavši jedan dokumenat koji je odjednom privukao njenu pažnju i na kojem je pročitala: GOTHOFREDUS, COMES GANTIACUS (Godefroid, grof od Ganda).

Ona ispusti pergamenu iz ruke, prijeđe rukom preko čela; ali, smatrajući da se kompromitovala pred Jacquelinom time što je pokazala svoje uzbuđenje, poprimi ponovo hladno i suzdržano držanje.

– Zadovoljna sam! — reče.

Zatim siđe i izađe iz kuće. Stražar i njegova žena stadoše na prag ulaznih vrata i vidjeli su je kako se uputila prema luci. Jedan čamac bijaše privezan u blizini. Kad se šum grofičinih koraka više nije čuo, najednom se dignuo jedan mornar, pomogao lijepoj radnici da uskoči i smjesti se na klupi, a zatim je stao veslati toliko snažno da je čamac poletio kao lastavica niz Seinu.

– Ala si glup! — reče Jacquelina potapšavši familijarno stražara po ramenu. — Zaradili smo jutros sto zlatnika.

– Pa, ne bih znao reći koga manje volim da držim na konaku: veliku gospodu ili vješce. Vrag bi ga znao koji će nas od njih prije dovesti na vješala — reče Tirechair uzimajući svoju halebardu. — Odoh ja — nastavi — malo ću se prošetati prema Champfleuriju. Ah! neka nas Bog čuva i neka mi dade da sretnem kakav dobar komad žene što je stavila večeras svoje zlatno prstenje da svijetli u tami kao krijesnica.

Jacquelina, kad je ostala sama u kući, uspne se brzo u sobu nepoznatog gospodina i dade se na posao da otkrije štogod što bi bacilo malo svjetla na ovu tajanstvenu aferu. Poput učenjaka koji se toez kraja i konca muče i kinje da kompliciraju jasne i jednostavne principe prirode, ona je već u svojoj mašti satkala nekakav nezgrapan roman kojim je sebi tumačila kako su se i zašto našle ove tri ličnosti pod njenim siromašnim krovom. Prekopala je škrinju, ispitala sve, ali nije mogla naći ništa

neobično. Jedino lje na stolu zapazila pribor za pisanje i nekoliko listova pergamene; no, kako nije znala čitati, ovo joj otkriće nije ni najmanje pomoglo da nešto dozna. Nekakav ženski osjećaj odvede je u sobu mladog ljepotana te je odatle s prozora mogla vidjeti kako njena dva gosta prelaze Seinu u brodici.

– Baš su kao dva kipa — reče sama sebi. — Ah! gle! pristaju ispred ulice Fouarre. — Eh, što je okretan slatki mališan! Skočio je na zemlju kao zimovka. Pokraj njega starac sliči na kamenog sveca iz katedrale. Odlaze u staru školu Četirilju nacija. Gotovo! više ih ne vidim... Tu on živi, jadni kerubin božji! — doda milujući pogledom sobni namještaj. — Eh, što je otmjen i sladak! Ah, ta gospoda, to ti je nešto sasvim drugo nego mi.

I Jacquelina siđe nakon što je pogladila rukom krevetni pokrivač, obrisala škrinju i upitala se već po stoti put u ovih šest mjeseci:

– Kog li đavola radi cijele bogovetne dane? Ne može vječno gledati u plavo nebo i u zvijezde što ih je Bog objesio ondje gore kao svjetiljke. Drago dijete trpi. Ali zašto stari učitelj i on gotovo nikad ne razgovaraju?

Zatim se izgubila u svojim mislima koje su se, u njenom ženskom mozgu, zamrsile kao klupko konca što se odmotalo.

Starac i mladić bijahu ušli u jednu od škola po kojima je u to vrijeme ulica Fouarre bila toliko poznata i na glas diljem Evrope. Slavni Sigier, najčuveniji doktor mistične teologije na pariškom sveučilištu, uspeo se za katedru u času. kad su dva Jacquelinina stanara stigla u starodrevnu školu Četiriju nacija, u veliku nisku salu, u razini ulice. Hladne pločice bijahu nastrte svježom slamom na kojoj su mnogobrojni učenici klečali na jednoj nozi te su na koljenu uzdignute druge noge stenografirali improvizirano predavanje učitelja služeći se u pisanju onim skraćenicama koje tjeraju u očaj današnje istraživače starih listina. Sala bijaše puna, a osim učenika bijahu tu i najistaknutiji ljudi duhovnog staleža, dvora i sudstva. Našao bi se i koji učeni stranac, vitez i bogati građanin. Tu su se mogla vidjeti ona široka lica, ona izbočena čela i poštovanja dostojne brade što nam ulijevaju u srce neku vrstu gotovo religioznog divljenja našim pređima kad gledamo srednjovjekovne portrete. Isticala su se mršava lica sjajnih i upelih očiju i lubanje požutjele od tegobnog i nemoćnog skolastičkog filozofiranja, a skolastika bijaše najomiljenija strast stoljeća, i s druge strane, kao kontrast, mlade plamene glave, ozbiljni ljudi, ratničke figure i rumeni obrazi nekolicine novčara. Ta predavanja, rasprave, teze što su ih branili najbriljantniji umovi 13. i 14. stoljeća oduševljavale su naše praoce; one su im nadomještale borbe s bikovima, talijanske pjevače, dramu, baletne plesače, cijelo kazalište. Prikazivanje misterija javlja se tek kasnije, nakon ovih duhovnih turnira u kojima možda leži začetak francuskog kazališta. Rječiti zanos, u kojem su se sjedinili draž ljudskog glasa okretno moduliranog, suptilnosti govorničke vještine i smiona istraživanja božanskih tajni, zadovoljavao je tada sve radoznalosti, uzbuđivao duše slušalaca i predstavljao pravi spektakl u stilu vremena. Teologija nije samo obuhvaćala razne znanosti, ona je sama i jedina bila znanost, kao nekoć gramatika u Grka, i obećavala je sjajnu budućnost onima koji bi se odlikovali u ovakvim dvobojima, gdje su se, kao biblijski Jakob, govornici borili s duhom božjim. Ambasade, najviši arbitražni vladarski sudovi, kancelarije, crkvene časti, sve je to pripadalo ljudima čijat se riječ izbrusila u teološkim raspravama. Katedra propovijedaonica bila je tribina te epohe.

Ovakav se sistem održao sve do dana kad je Rabelais ovo čerupanje izvrgao

smijehu svojim, strašnim porugljivim šalama, kao što je Cervantes jednim komičnim djelom ubio viteštvo.

Da bismo shvatili ovaj čudan vijek, duh koji je diktirao tadanja remek-djela danas nepoiznata, iako su bila golemai, napokon da bismo objasnili, sve pa čak i tadanju grubost, bit će dosta da. proučimo ustrojstvo pariške univerze i ispitamo čudnu nastavu koja je tada bila na snazi. Teologija se dijelila u dva fakulteta, u čistu teologiju; teologiju zasnovanu na dekretima, pravnu. Teološki fakultet imao je tri sekcije: skolastiku, kanonsko pravo i mistiku. Bio bi neugodan posao da tumačimo područja tih različitih grana ove znanosti, kad je ionako samo jedna, mistika, predmet ove studije.. *Mistička teologija* obuhvaćala je ukupnost *božanskih objavct* i eksplikaciju *tajni.* Ova grana stare teologije ostala je u cijeni i u našem svijetu mada se o tome ne viče na sav glas; Jacob Boehm, Swedenborg, Mairtinez Pasqualis, Saint-Martin,, Molinos, gospođe Guyon, Bourignon i Krudener, pa velika sekta ekstazista, zatim sekta prosvijetljenih, svi su oni, u raznim epohama, dostojno očuvali teze ove nauke u čijem se cilju krije nešto strašno i gigantsko. Danas, kao i u vrijeme doktora Sigiera, radi se o tome da se čovjeku dadu krila, na kojima će se vinuti u svetište u kojem se Bog skriva našim pogledima.

Ova je digresija bila nužno potrebna radi razumijevanja scene fcojdj će prisustvovati starac i: mladić što su došli s terena crkve Notre-Dame. U drugom redu, digresija će braniti ovu studiju od svakog prigovora, jer bi je izvjesne osobe smione u suđenju mogle okrstiti lažnom i optužiti je zbog preuveličavanja.

Doktor Sigier bijaše visoka stasa i u muževnoj dobi. Spašen od zaborava u univerzitetskim ljetopisima, on po cjelokupnom izgledu frapantno podsjeća na Mirabeaua. Reklo bi se da mu je lice bilo označeno pečatom rječitosti bujne, plamene, strašne. Na doktorovu čelu kao da lje bilo ispisano religiozno mišljenje i žarka vjera čime se, dakako, nije odlikovao njegov kasniji dvojnik. Glas mu je k tome posjedovao uvjerljivu slatkoću, bio je snažan i ugodan.

U taj čas je svjetlo, što je prilično Škrto prodirale kroz prozore gdje su kao u crkvama manji komadi stakla bili sastavljeni olovom, bacalo hirovite nijanse na cijeli skup stvarajući ovdje i ondje izrazite kontraste miješanjem svjetla i tame. Ovdje isu se oči iskrile u mračnim kutovima; ondje su crne kose, obasjane zrakama, gotovo svjetlucale ponad lica utonutih u tminu; a drugdje su opet ogoljele lubanje, s tankim vijencem bijele kose uokolo, stršile iznad gomile kao mjesečinom posrebrena kruništa. Sve su glave, okrenute prema doktoru, nijemo i nestrpljivo čekale. Monotoni glasovi drugih profesora čije su škole bile u blizini brujali su mirnom ulicom kao mrmor morskih valova. Koraci dvaju neznanaca, kolji su stigli u taj čas, privukli :su opću pažnju. Doktor Sigier, spreman da uzme riječ, vidio je da dostojanstveni starac stoji, potražio mu je pogledom mjesto 1, kako ga nije našao, toliko je bilo svijeta u sali, sišao je, prišao mu s izrazom poštovanja na licu i posjeo ga na stubištu pred katedrom prepustivši mu svoj stolac. Skup prihvati tu počast dugim žamorom odobravanja prepoznavši u starcu junaka jedne divne teze o kojoj se nedavno raspravljalo na Sorbonni. Neznanac obuhvati auditorij, iznad kojeg kao da je lebdio, onim dubokim pogledom, koji je bio kadar da sam izreče čitavu poemu boli, a oni koji su ga oćutjeli na sebi osjetili su neprotumačiv drhtaj u duši. Dječak što je pratio starca sjedne na stepenicu i nasloni se na katedru; sjedio je tato ikao slika divne dražesiti i tuge. Zavlada duboki muk, prag ulaznih vrata, čak i samu ulicu zakrčila je

za nekoliko trenutaka gomila učenika koji su napustili ostale predavaonice.

Trebalo je da doktor Sigier rezimira, u posljednjem govoru, teorije što ih je bio izlagao o uskrsnuću, o nebu i paklu u svojim prijašnjim predavanjima. Njegova zanimljiva doktrina bila je po ukusu tadanjeg vremena i zadovoljavala je neumjerenu žeđ za čudesnim koja muči ljude svake dobi i vremena. Taj napor čovjeka da zgrabi beskrajnost što mu vječno bježi iz slabašnih ruku, ta posljednja borba misli sa samom sobom, sve to bijaše dostojno skupa u kojem su blistale sve zvijezde tog stoljeća, gdje je treperila možda jedina od najbogatijih i najkrilatijih ljudskih mašta. Najprije doktor jednostavno obnovi u sjećanju slušalaca, tonom blagim i bez patetike, glavne tačke utvrđene u prеđašnjim predavanjima.

„Nijedna inteligencija nije bila jednaka, drugoj. Ima li čovjek pravo da traži račun od, Stvoritelja zbog nejednakosti moralnih snaga kojima je obdaren pojedinac? Bez htijenja da shvati odjednom božje planove, ne bi li trebalo da spozna da. se, u nizu njihovih općih različitosti, inteligencije kreću odvojeno u velikim sferama? Na putu od sfere gdje sjaji najmanji dio inteligencije do najtranslucidnije sfere gdje duše zapažaju put kojim će ići Bogu., zar se ne zapaža. istinska skala, duhovnosti? zar se duhovi koji pripadaju istoj sferi ne razumiju međusobno bratski, duševno, tjelesino, misaono, osjećajno?"

Sad je doktor razvijao čudesne teorije što se odnose na međusobna privlačenja bića. Tumačio je, biblijskim jezikom, fenomene ljubavi, instinktivnih odbojnosti, živih privlačenja što ne priznaju zakone prostora, naglih kohezija duša koje kao da su se prepoznale. Različite stupnjeve snage do kozjih se uzdižu naše naklonosti tumačio lje većom ili manjom udaljenošću od centra, mjestom što ga u određenim krugovima bića zauzimlju. Otkrivao je matematički veliku božju promisao u koordinaciji različitih ljudskih sfera. Preko čovjeka, govorio je, te sfere sačinjavaju jedan svijet koji je na sredini između inteligencije životinje i inteligencije anđela. Po njegovu mišljenju, iz riječi *božanska* izvire riječ *duhovna,* iz riječi *duhovna* izvire riječ *duševna,* iz riječi *duševna* izvire riječ *životinjska,* iz riječi *životinjska* izvire riječ *biljna,* a riječ *biljna* izražava život riječi *sterilna.* Sukcesivne transformacije kukuljice koju je Bog tako nametnuo našim dušama, i ona vrsta infuzorijskog života što se, iz zone u zonu, pojavljuje sve življi, duhovniji, oštrovidndji, objašnjavaju nejasno, ali možda dosta čudesno za neupućene slušaoce, pokret što ga je Svevišnji utisnuo u prirodu. Potpomognut brojnim citatima iz svetih knjiga, kojima se služio da objasni vlastite misli, da izrazi vidljivim slikama apstraktno zaključivanje koje mu je nedostajalo, vitlao je duhom božjim kao bakljom iznad dubina stvaranja, rječitošću koja mu je bila svojstvena i glasom koji je učvršćivao uvjerenje slušateljstva. Odvijajući taj tajanstveni sistem sa svim njegovim konsekvencama., davao je ključ za sve simbole, opravdavao zvanja, posebne darove, genije, ljudske talente. Prešavši odjednom instinktivno na polje fiziologije, izvješćivao je o sličnostima sa životinjama što su zacrtane na ljudskim licima, tumačio ih iskonskim analogijama i ulaznom linijom stvaranja. Omogućilo vam je da gledate igru prirode, odredio ulogu, budućnost mineralima, biljci, životinji. S Biblijom u ruci, nakon što je spiritualizirao materiju i materijalizirao duh, nakon što je u sve uveo volju božju i razvio poštovanje za najmanja božja djela, dopustio je mogućnost da se vjerom može prijeći iz jedne sfere u drugu.

Takav je bio prvi dio njegova govora, i vještim digresijama primijenio je ove doktrine na feudalni sistem. Poezija duhovna i svjetovna, grubo govorništvo tog

vremena, sve je to dobilo široiko mjesto u ovoj golemoj teoriji, u njoj su se stopili i svi stari filozofski sistemi, samo ih je doktor u svom izlaganju rasvijetlio, pročistio, izmijenio. Lažne dogme o dvama principima i teorije panteizma oborila je njegova riječ koja je objavljivala boržansko jedinstvo prepuštajući Bogu i njegovim anđelima spoznaju ciljeva kojih se sredstva tako veličanstveno otvaraju pređi čovjekovim očima. Oboružan dokazima kojima je tumačio materijalni svijet, doktor Sigier gradio je duhovni svijet čije nas sfere stupnjevito uzdignute dijele od Boga., kao što je biljka udaljena od nas beskonačnošću krugova što ih treba svladati. Napučio je nebo, zvijezde, sunce. U ime svetoga Pavla oblačio je ljude u ruho nove moći, dozvoljeno im je da se penju iz svijeta u svijet sve do izvora vječnog životai. Mistične Jakobove ljestve postadoše i religiozna formula ove božanske tajne i starodrevni dokaz ove činjenice. Putovao je nebeskim prostorima vukući za sobom pasionirane duše na krilima svoje riječi i pokazivao je beskrajnost svojim slušaocima uranjajući ih u nebeski ocean. Tako je doktor logično prikazivao pakao sazdan od drugih krugova raspoređenih u obrnutom redu od blistavih sfera koje teže fc Bogu, gdje patnja i crne tmine nadomještaju svjetlost i duh. Muke se podrazumijevaju jednako kao i naslade. Izrazi upoređenja mogu se naći u prijelazima ljudskog života, u onim raznolikim atmosferama boli i inteligencije. Tako su i najčudnija razmišljanja pakla i čistilišta sasvim prirodno realizirana. Divno je potanko raelagao bitne osnove naših kreposti. Čovjek pobožan, što hoda u siromaštvu, ponosan na svoju savjest, uvijek smiren u sebi, ustrajno se boreći da se ne obmane u srcu svome, unatoč tome što gleda raskošne slike pobjedničkog poroka, kažnjeni je anđeo, svrgnut, a sijeda se svog porijekla, predosjeća nagradu koja ga čeka, izvršava svoju dužnost i pokorava se svome lijepom pozivu. Uzvišena odricanja i kršćanska strpljivost pokazuju se tada u svoj svojoj slavi. Stavljao je mučenike na goruće lomače i gotovo ih lišavao zasluga lišavajući ih njihovih patnja. Pokazivao je *unutarnjeg* anđela koji je već na nebu dok *vanjskog* čovjeka kidaju krvnička kliješta. Slikao je, poučavao ih kako' ća prepoznati po nekim nebeskim znakovima anđela među ljudima. Spustio se tada do najdubljeg korijena značenja da otkrije pravi smisao riječi *pad,* koja se nalazi u svim jezicima. Pretražio je najplodnije predaje da dokaže istinu našeg postanja. Objašnjavao je lucidno strast koja tjera sve ljude da se uzdignu, uzvise, instinktivnu ambiciju, vječnu objavu naše sudbine. Pomogao im je da jednim pogledom obuhvate čitav svemir i opisivao bit Boga samog što teče kao golema nabujala rijeka, od centra k ekstremitetima od ekstremiteta k centru. Priroda je jedna i cjelovita. U djelu najsitnijem po spoljašnjosti, kao i u najvećem, sve slijedi ovaj zakon. Svako stvorenje i sve stvoreno stvara u malom vjernu sliku tog zakona, bio to sok biljke, krv čovjekova ili obrtanje zvijezda. Gomilao je dokaz na dokaz i svaku svoju misao pretvarao u sliku skladnu i poetičnu. Stupao je, s druge strane, smiono u susret prigovorima. Tako je i sam razarao u prah, rječito postavljajući pitanja, spomenike naših znanja i ljudske suvišnosti što su ih ljudske zajednice sazdale po uzoru na zemaljski svijet. Pitao je da li naši ratovi, naše nesreće, naše izopačenosti mogu zaustaviti veliko kretanje što ga je Bog utisnuo u sve svjetove. Ismijao je ljudsku nemoć pokazujući slom naših napora na svim poljima. Uskrisio je sjene pokojnika iz Tira, Kartaige, iz Babilona; naredio je Babelu, Jeruzalemu da se jave; i svugdje je tražio, a nigdje nije naišao, prolazne tragove civilizacijskih kola. Ljudski rod plovi svijetom kao brod čija brazda iščezava bez traga na mirnoj vodenoj površini oceana..

Takve bijahu glavne misli govora, doktora Sigiera, ideje što ih lje on umotao, u mistički jezik i bizarnu latinštinu koja je u to vrijeme bila u upotrebi. Sveto pismo, koje je posebno prostudirao, pružalo mu je oružje pod kojim se pokazivao, svomu vijeku da ubrza, njegov hod. Kao nekakvim plaštem prekrivao je svoju smionost velikim znanjem a svoju filozofiju svetačkim životom. U taj čas, nakon što je svoje slušaoce doveo pređi lice božje, nakon što je sabio svijet u jednu misao i gotovo razotkrio misao svijeta, obuhvatio, je pogledom slušateljstvo nijemo., uzđrhtalo i pogledao stranca. Potaknut bez sumnje prisutnošću ovog neobičnog bića, dodao je ove riječi, oslobođene na ovom mjestu iskvarene latinštine srednjeg vijeka:

— A gdje mislite da čovjek može crpsti ove plodne istine ako ne u krilu Boga samog? Što sam ja? Slabi prevodilac jedinog jedinog retka, što nam ga je u baštinu ostavio najsnažniji odapostola, jednog retka među tisućama drugih što jednako cdsljevaju svjetlošću. Prije svih nas sveti Pavao je rekao: *In Deo vivimus, movemur et sumus.* (U Bogu živimo, krećemo se i jesmo.) Danas, s manje vjere i više znanja, ili s manje znanja a veći nevjernici, zapitat ćemo apostola: „Čemu sve to vječno kretanje? Kamo ide sav taj život podijeljen po zonama? Koja je svrha te inteligencije što počinje u mutnim savršenostima mramora i ide, iz sfere u sferu, sve do čovjeka, sve do anđela, sve do Boga? Gdije je izvor, gdje je more, ako život, stigavši k Bogu preko svjetova i zvijezda, preko materije i duha, ponovo silazi prema nekom drugom cilju?" Htjeli biste vidjeti svemir sdvije strane. Klan jat ćete se gospodaru, isamo neka vas posjedne na svoj tron za jedan trenutak. O, kakvi smo bezumnici! Mi odbijamo najinteligentnijim životinjama dar da spoznaju naše misli i svrhu naših čina, ne osjećamo milosrđa prema stvorovima nižih sfera, tjeramo ih iz našeg svijeta, odričemo im sposobnost da pogađaju ljudsku misao, a htjeli bismo spoznati najvišu od svih ideja, ideju ideje. Ajde, idile, krenite! penjite se s vjerom jednog nebeskog tijela na drugo, letite prostorima! Misao, ljubav i vjera tajanstveni su ključevi što otvaraju sva vrata. Prijeđite kroz krugove, uspnite se do trona! Bog je milostiviji od vas, on je otvorio svoj hram svemu stvorenome. Ali ne zaboravite na Mojsija! Izuj te obuću svoju ulazeći u svetište, očistite se od svake ljage, napustite sasvim svoje tijelo; inače ćete izgorjeti, jer Bog... Da, Bog je svjetlost!

U času kad je doktor Sigier, zažarena lica, uzdignute ruke, izgovarao ovu veliku misao, jedna zraka suinca probila se kroz otvoreni prozorčić i najednom je kao po nekoj čaroliji prsnuo svjetlosni vodoskok, duga i trouglasta traka kao da je obavila cijeli skup. Svi zapljeskaše, jer su svi prisutni primili ovaj odraz sunca na zapadu kao čudo. Razlegne se jednodušni krik:

– Vivat! Vivat!

Kao da, je samo nebo pljeskalo. Godefroid, obuzet poštovanjem, pogledavao je sad starca sad doktora koji su tiho razgovarali:

– Slava učitelju! — rekao je stranac.

– Što znači prolazna slava? — odgovorio je Sigier.

– Htio bih ovjekovječiti svoju zahvalnost — odvratio je starac.

– Oh, da mi poklonite samo jedan svoj redak! — prihvati doktor — to bi bilo kao da mi dajete ljudsku besmrtnost.

— Eh! može li čovjek pokloniti ono čega nema? — uzvikne neznanac.

Praćeni gomilom koja se, nalik na dvoranine oiko njihovih kraljeva, tiskala iza njih, ali iz poštovanja na pristojnoj udaljenosti iza ovih triju osoba, Godefroid, starac i

Sigier koračali su prema mulljevitoj obali, gdje, u to doba, još nije bilo kuća i gdje ih je čekao lađar. Doktor i stranac nisu govorili ni latinski ni galski, govorili su ozbiljno nekakvim nepoznatim jezikom. Njihove ruke obraćale su se sad nebesima sad zemlji. Više nego jedinom je Sigier, koji je dobro poznavao krivudavu obalsku stazu, vodio s posebnom pažnjom starca prema uskim daskama što su bile prebačene kao mostići preko blata; skup ih je radoznalo promatrao, a neki su učenici zaviđali na privilegiju koji uživa mladić što slijedi ona dva velikana riječi. Napokon je doktor pozdravio starca i pogledom otpratio brodicu koja je krenula.

U času kad je barka zaplovila širokom površinom Seine njišući se na valovima i njišući dušu putnika, sunce, kao nekakav požar što je planuo na horizontu, probilo je oblake, izlilo na polje bujice svjetlosti, obojilo crvenim tonovima i smeđim odsjajima i šiljate krovove od škriljevca i slamnate krovove, obrubilo vatrenim sjajem kule Philippea-Augustea, preplavilo nebo, razlilo boju po površini vode, podarilo blistavim sjajem trave i probudilo kukce što su već zadrijemati. Taj dugi snop svjetla zapalio je oblake. Bijaše to kao posljednji stih svakodnevne himne. Svako je srce moralo zadrhtati; u tom je trenu priroda bila nedohvatno divna. Nakon što je neko vrijeme promatraoovaj prizor, starčeve se vjeđe ovlažiše najnemoćnijim od svih ljudskih suza. I Godefroid je plakao, njegova drhtava ruka potražila je starčevu, starac se okrenuo i tako mu pokazao svoje uzbuđenje; ali, bez sumnje zato da spasi muškaračko dostojanstvo za koje je mislio da je kompromitirano, reče mu dubokim glasom:

— Ja plačem za svojtom zemljom, ja sam izagnanik! Mladiću evo baš u ovaj sat ja sam napustio svoju domovinu. Ali, ondje daleko, u ovaj sat, krijesnice izlaze iz svojih sićušnih stanova i začas vise kao dijamanti na listovima perunika. U ovaj sat lahor, sladak kao najslađa poezija, uzdiže se s brežuljka okupanog svjetlošću i prosiplje svuda slatke mirise. Ja sam na horizontu vidio jedan zlatni grad, sličan nebeskom Jeruzalemu, grad čije ime ne bi smjelo da prijeđe preko mojih usana. Ondje također poput zmije vijuga jedna rijeka. Taj grad i njegovi spomenici, ta rijeka gdje su se prekrasni izgledi, zrcala plavkaste vode stapali, združivali i razmrsivali, u skladnoj borbi koja je razveseljivala moj pogled i nadahnjivala me ljubavlju, gdje je sve to? U ovaj sat valovi su pod nebom sunca na zalazu poprimali fantastične boje i stvarali nestašne slike. Iz zvijezdavje sipila svjetlost što blago miluje, mjesec je posvuda razapinjao svoje dražesne zamke, donosio je drugi život stablima, bojama, oblicima i mijenjao je blistave vode, nijeme brežuljke i govorljive zgrade. Grad je govorio, iskrio se; on mi je budio sjećanje, on! Stupovi pare dizali su se pokraj starodrevnih kamenih stupova čiji je mramor blistao od bjeline u krilu noći; linije horizonta ocrtavale su se još uvijek kroz pare večeri, sve je bilo harmonija i misterij. Ah! to je bilo sve za mene: moja majka i moje dijete, moja zaručnica i moja slava! Zvona, da, i zvona, oplakivala su tada moje prognanstvo. O čudesna zemljo! Lijepa je kao nebo! Nakon tog sata svemir mi je postao tamnicom. Draga moja domajo, zašto si me prognala? — Ali vratit ću se u trijumfu! — uzviknuo je izbacujući te riječi s takvim naglaskom uvjerenosti i tako jakim glasom da je lađar zadrhtao misleći da je čuo zvuk trube.

Starac je stajao, izgledao je kao prorok, i gledao u nebo prema jugu pokazujući svoju domovinu daleko preko nebeskih prostora. Asketsko bljedilo lica nadomjestila je sada rumena boja trijumfa, oči su mu se iskrile, bio je uzvišen kao lav nakostriješene grive.

– A ti, jadni dječače — nastavi, uperivši pogled u Godefroida niz čije se obraze spuštala krunica od blistavih kapljica — jesi li i ti kao ja učio nauku o životu na krvavim stranicama? Zašto lijes suze? Za čim možeš žaliti, u tvojoj dobi?

– Avaj — reče Godefroid — ja žalim za domovinom ljepšom odi svih zemaljskih otadžbina, za domovinom koje nisam vidio a koje se sjećam. Oh, kad bih mogao probiti prostore u punom letu, pošao bih...

– Kamo? — upita prognanik.

– Onamo gore — odvrati dječak.

Čuvši ovo, starac zadrhta, zaustavi svoj teški pogled na mladiću i ušutka ga. Obadvojica se združiše i razgovarahu neizrecivim ižljevom duše prenoseći jedan drugome želje svoje u plodnoj tišini, i putovahu tako bratski sjedinjeni kao dvije golubice što ih širinom neba nose jedna krila, i bi tako sve dok ih barka, udarivši u pijesak obale Terena, nije premda iz dubokog sanjarenja. Obadvojica, utonuli u svoje misli, koračali su bez riječi prema stražarevoj kući.

– Eto — govorio je u sebi veliki stranac — ovaj se mališan smatra anđelom izagnanim iz neba!! I tko bi imao pravo da ga izvede iz zablude? Zar možda ja? Ja, koga tako često nekakva magična, sila uzdigne daleko iznad zemlje; ja koji sam sebi samom nerazrješiva tajna? Nisam li, to, vidio najljepšeg anđela što živi u zemaljskom kalu? Jeli to dijete još bezuimnije ili manje bezumno no što sam ja? Je li više uznapredovalo u vjeri. Dječak vjeruje, vjera će ga njegova odvesti bez sumnje na jednu svijetlu stazu sličnu onoj kojom ija hodam. Ali, ako je lijep kao anđeo, nije li preslab da ustraje u tako okrutnim borbatma?

Zaplašen prisutnošću svoga druga, čiji mu je glas poput groma izražavao njegove vlastite misli, kao što munja objavljuje volju neba, dječak je samo gledao zvijezde zaljubljeničkim očima. Opterećen pretjeranom isenzibilnošću koja mu je kidala srce, bio je, slabašan i plašljiv, nalik na mušicu prelivenu sunčanom svjetlošću. Sigierov im je glas obojici nebeskom slatkoćom potanko razložio misterije duhovnog svijeta; trebalo je da ih veliki starac zaogrne plaštem slave; a diječak ih je osjećao u svojoj duši bez sposobnosti da išta izrazi; sva trojica izražavahu zajedno u impresivnim živim slikama znanost, poeziju i osjećaj.

Vrativši se kući, stranac se zatvorio u svoju sobu, zapalio lampu čija svjetlost nadahnjuje i predao se sav strašnom demonu rada, tražio je tišinu da mu dade riječi, noć da mu dade misli. Godefroid je sjeo do prozora, gledao naizmjence odsjeve mjesečine na vodi i proučavao tajne neba. Zanijevši se u ekstazu, kako mu se to često dešavalo, putovao je iz sfere u sferu, iz vizija u vizije, slušajući i vjerujući da čuje prigušeno brujanje i anđeoske glasove, gledajući ili misleći da gleda nebeska svjetla u kojima se i sam rasplinjao nastojeći da se uspne do daleke tačke, do izvora sve svjetlosti, do počela svega sklada. Ubrzo je utihnula buka Pariza što je dopirala ponad vodene površine Seine i do njih, svjetla se utrnuše jedno za drugim gore na kućama, tišina zavlada cijelim krajem i prostrani grad usne kao izmoreni div. Zazvoni ponoć. Najmanji šum, pad listai ili let čavke što je promijenila mjesto na tornju Notre-Dame, bio bi vratio strančev duh na zemlju, bio bi prenuo dječaka i prisilio ga da napusti nebeske visine prema kojima se bila njegova duša uspela na krilima ekstaze. U taj čas starac, užasnut, začuje iz susjedne sobe jecaj zajedno s padom teškog tijela koje je iskusno uho prognanikovo ocijenilo kao mrtvo tijelo. Brzo izađe, uđe u Godefroidovu sobu, spazi ga kako leži poput bezoblične mase, spazi dugo uže što mu je stegnulo

vrat i vijugalo kao zmija po podu. Kad se razriješio omču, dječak otvori oči.

– Gdje sam? — zapita glasom u kojem se nazirao užitak.

– U svojoj sobi — odgovori starac motreći začuđeno Godefroidov vrat pa klin o koji je bilo okačeno uže i koji je još bio na vrhu užeta.

– U nebu? — zapita ponovo dječak divnim glasom.

– Ne, na zemlji — odvrati starac.

Godefroid je hodao u pojasu svjetla što ga je mjesečina ocrtala duž sobe kroz otvoreni prozorčić, ponovo je vidio šumnu Sektu, vrbe i trave na Terenu. Oblačno se nebo dizalo iznad vodene površine kao baldahin od dima. Kad je spazio taj prizor za njega nesnosan, skrstio je ruke na prsima i stajao kao očajnik; starac mu priđe, čuđenje mu se ocrtavalo na licu.

– Htjeli ste se ubiti? — zapita ga.

– Da — odgovori Godefroid dopuštajući strancu da mu prijeđe nekoliko puta rukama preko vrata ispitujući mjesto gdje je pritisak užeta bio najjači.

Unatoč laganim povredama, mladić vjerojatno nije osjetio jaču bol. Starac je zaključio da je klin odmah popustio pod težinom tijela i da se kobni pokušaj završio neopasnim padom.

– A zašto ste, dijete drago, pokušali da se ubijete?

– Ah! — odgovori Godefroid ne zadržavajući više suze koje su mu potokom tekle iz očiju — čuo sam glas odozgora! Zvao me mojim imenom! Nikad me ranije nije zvao po imenu; ali, ovaj put, pozivao me u nebo! Oh, koliko je taj glas sladak! Kako se nisam mogao vinuti u nebo — dodao je uz naivan pokret — odlučio sam da odem k Bogu jedinim putem koji nam preostaje.

– Oh, dijete, divno dijete! — uzvikne starac grleći Godefraida i stišćući ga oduševljeno na svoje srce. — Ti si pjesnik, ti znadeš da neustrašivo zajašeš uragan! Tvoja poezija, prava pravcata tvoja, ne izlazi iz tvoga Srca! Tvoje žive, tvoje žarke misli, tvoje tvorevine kreću se i rastu u tvojoj duši. Ajde, ne daj svoje misli, ne iznosi ih pred prostake! Budi oltar, žrtva i svećenik ujedno! Ti poznaješ nebesa, je li? Ti si vidio one mirijade anđela bijelih krila, sa zlatnim sistrumima[3] u ruci, što se svi u skladnom letu uzdižu prema Bogu, i divio si se često njihovim krilima koja, na glas božji, trepere kao divni bokori šuma kad ih pokrene oluja. Oh, koliki prostor bez granica i kako lijep! reci!

Starac grčevito stisnu Godefroidovu ruku, i obojica su zadivljeno promatrali nebeski svod i kaoda su slušali milozvučnu poeziju što su je lijevale zvijezde.

– Oh! vidjeti Boga! — uzvikne nježno Godefroid.

– Dijete! — prihvati odjednom stranac strogim glasom — dječače, zar si toliko brzozaboravio sveto naučavanje našeg dobrog učitelja doktora Sigiera? Da se vratimo, ti u svoju nebesku domovinu a ja usvoju zemaljsku, ne bi li trebalo da se pokoravamo božjem glasu? Koračajmo pokorno po tvrdim putovima na kojima je njegov moćni prst označio pravac našeg kretanja. Ne držćeš li pred opasnošću kojoj si se bio izložio? Došavši nepozvan, rekavši: *Evo me!* prije vremena, ne bi li bio propao u svijet niži od ovog u kojem tvoja duša sada lebdi? Bijedni zabludjeli kerubine, ne bi li morao blagoslivljati Boga što ti je daoda živiš u sferi gdje ne čuješ ništa do nebeskih akorda? Nisi li ti čist kao dijamant, lijep kao cvijet? Ah, da, jednako kao i ja, ti si poznavao samo grad boli! Šetnja po njemu izgrizla mi je srce. Oh! kopati po grobovima da iz njih izvučeš njihove strašne tajne; brisati ruke ogrezle u krv, brojiti ih

iz noći u noć, gledati ih kako se pružaju prema meni, moleći oprost koji im ja ne mogu udijeliti; proučavati grčeve ubojice i posljednje krikove njegove žrtve; slušati užasnu larmu i strašnu tišinu, tišinu gdje otac ždere mrtve sinove; ispitivati smijeh osuđenika; tražiti ljudske oblike u bezbojnim gomilama što ih je zločin povalio i iskrivio; čuti riječi kojih ljudi ne mogu čuti a da ne umru; uvijek prizivati mrtvace da ih uvijek izvodiš na sud, da ih uvijek sudiš — je li to život?

– Stanite — poviče Godefroid neću vas moći gledati, neću vas više moći slušati! Moj se razum pomeo, vid mi je potamnio. Vi užižeta u meni vatru koja me proždire.

– Ipak moram nastaviti — prihvatiti opet riječ starac i napravi čudan pokret rukom koji je djelovao na mladića kao neka čarolija.

Za jedan tren, stranac se čvrsto zagledao u Godefroida svojim velikim očima potamnjelim i oborenim; zatim je ispružio prst prema zemlji: povjerovali biste da se pred vašim očima napola otvorio nekakav ponor na njegovu zapovijed. Stajao je, osvijetljen nejasnim i blijedim svjetlom mjesečine, i čelo mu je odsijevalo te bi se reklo da s njega zrači sunčana svjetlost. Ako se isprva nekakav preziran izraz uvukao u tmurne nabore njegova lica, Ubrzo je u njegovu pogledu zavladala oštrina i sabranost što je sve ukazivalo na prisutnost nečega što se običnim organima vida ne može vidjeti. Bez sumnje, njegove su se oči zadubile tada u promatranje dalekih slika što ih od nas krije tama groba. Možda nikada ovaj čovjek nije izgledao ovako grandiozno. Strašna borba potresla je njegovu dušu, oina je djelovala i na njegov vanjski izgled; i, koliko god se činio snažan, povinuo se kao trava što se svija na, povjetarcu, vjesniku oluja. Godefroid je ostao bez riječi, bio je nepomičan, začaran; i, kao kad sasvim zaboravimo na sebe napregnuto promatrajući, recimo, kakav požar ili bitku, *on* uopće više nije osjećao da ima tijelo.

— Hoćeš li da ti prikazem sudbinu koja te je čekala na kraju puta kojim si se bio zaputio, jadni anđele ljubavi? Slušaj! Bilo mi je dano da vidim beskrajne prostore, ponore bez dna u koje propadaju ljudska bića, ono more bez obala u koje utječe naša velika rijeka ljudi i anđela. I dok sam krstario predjelima vječnih muka, štitio me od smrti plašt jednog besmrtnika, odjeća slave što pripada geniju i nadživljuje vjekove, mene, nejaka. Kad sam prolazio poljanama svjetlosti gdje su gomile sretnih, ljubav jedne žene, krila jednog anđela podržavahu me; nošen na njezinu srcu, mogao sam okusiti one neizrecive slasti čiji je stisak opasniji za nas smrtnike od svih muka svijeta zla. Putujući kroz tamne oblasti podzemlja:, od boli do boli, od zločina do zločina, od kazne do kazne, od jezive tišine do urlanja što razdire, stigao sam do ponora koji se izdiže iznad kruga pakla. Tu sam već vidio u daljini sjaj raja, svjetlost što blista, strahovito daleko, bio sam još uvijek u noći ali na granicama dana. Letio sam, nosto me vođa, a privlačila me sila slična onoj koja nas, u snima, uznosi u sfere što ih ne mogu vidjeti tjelesne oči. Oreola kojom bijahu ovjenčane naše glave raspršivala je tmine duž našeg puto, guste tmine poput, neopipljive prašine. Daleko od nas, sva sunca svemira sjajila su jedva toliko toliko svijetle krijesnice u mojoj domaji. Približavao sam se poljanama zraka: gdje se, prema raju, količina svjetlosti umnožava, gdje se lako leti kroz azur, gdje nebrojeni svjetovi niču kao cvijeće na livadi. Tu, na posljednjoj kružnoj granici što pripada još uvijek sablastima od kojih sam se odalečivao, nalik na boli koje želimo zaboraviti, opazio sam jednu, veliku sjenu. Stajala je puna žara, duša je ta pogledam proždirala prostore, noge joj ostajahu prikovane božjom moći na posljednjoj tački te granice, i bila je stalno onako mučno

napregnuta kako se mi naprežemo kad skupljamo isve snage spremajući se na zalet, napregnuta kao ptice spremne da uzlete. Prepoznao sam u sjeni jednog čovjeka, on nas nije pogledao, nije nas ni čuo; svi su mu mišići treperili i napinjali se, u svakom najmanjem djeliću vremena kao da je ćutio, ne pomičući se ni za korak, napor prelaženja cijelog beskraja koji ga je odvajao od raja i u koji je njegov pogled uranjao bez prestanka, naddjluči se da će u njemu spaziti jedan dragi lik. Na posljednjim vratima pakla jednako kao i na prvima pročitao sam izraz očaja u nadanju. Nesretnika je bila tako strahovito skršila ne bih znao reći koja snaga, da mi se njegova bol zavukla u kosti i sledila me. Pobjegao sam k svome vođi pod čijom sam se zaštitom smirio. Poput majke čije prodorno oko vidi ili naslućuje kopca u zraku, sjena krikne od radosti. Pogledasmo onamo kamo je sjena gledala i opazismo kao neki safir što plovi iznad naših glava u bezdanima svjetlosti. Ta sjajna zvijezda silazila je brzinom sunčane zrake kad se sunce pomalja jutrom na horizontu i kad prva njegova svjetlost klizne kradomice na našu zemlju. *Blještavilo* postaje jasno, raste; ubrzo sam zamijetio slavni oblak kojim su obavljeni anđeli, nešto poput blistavog dima koji zrači njihova božanska supstancija i iz kojeg ovdje-ondje izbijaju i plamsaju platneni jezici. Jedna plemenita glava, čiji blistavi sjaj nije moguće podnijeti ako se ne zagmete plaštem, lovor, palma, znak nebeskih moći, uzdizali se iznad ovog oblaka bijelog i čistog kao snijeg. Bijaše to svjetlost u svjetlosti! Njegova krila trepereći ostavljahu trag u blistavom titranju kroz sfere kojima je anđeo prolazio — tako prolazi pogled božji kroz svjetove. Napokon sam vidio arkanđela u svoj njegovoj slavi! Cvijet vječne ljepote koji krasi anđele Duha blistao je u njemu. U jednoj je ruci držao grančicu zelene palme a u drugoj pismeni mač: palmu, da ukrasi njome pomilovanu sjenu; mač, da odbije njime cijeli pakao jednim jedinim pokretom. Kad se približio, mi oćutjesmo nebeske mirise koji se spustiše kao rosa. U okolini anđela zrak poprimi boju opala i ustalasa se, a u centru valova stajaše anđeo. Stiže do sjene, pogleda je i reče joj:

– Sutra!

Zatim se obratu prema nebu dražesnim pokretom, raširi krila i zaplovi kroz sfere kao brod što siječe valove a prognanici ostavljeni na kakvom pustom žalu jedva mogu vidjeti njegova bijela jedra. Sjena ispusti strašne krikove kojima odgovoriše osuđeni od najdubljeg kruga utonutog u beskrajnosti svjetova boli pa sve do najmirnijeg na čijoj površini bijasmo mi. Najpotresnija od svih patnji uputila je poziv svima drugima. Vika se uzburkala hučanjem mora plamena koji je osnovica na kojoj je izgrađen strašan sklad nebrojenih radiona duša što trpe. Najednom sjena poče ponovo da leti kroz *grad boli* i siđe sve do dna pakla; ubrzo se ponovo uspite; zaroni u beskrajne krugom ve, proleti ih u svim pravcima, nalik na lešinara što se, našavši se prvi put u rešetkom ograđenom prostoru, iscrpljuje suvišnim naprezanjem. Sjena je imala pravo da ovako leti, mogla je da krstari paklenim zonama, ledenim, smradnim., pismenim, a da ne osjeća boli njihovih stanovnika; klizila je kroz tu beskonačnost kao zraka sunca što se probija kroz tamu.

– Bog mu nije dosudio nikakvu kaznu — reč» mi učitelj; — ali nijedna od onih duša čije si patnje postepeno promatrao ne bi mijenjala svoje mučenje za nadu pod čijim teretom posrče ova duša.

U taj čas sjena se približi nama, tjerana nevidljivom silom ikoja je prinudava da čami i lunja na rubu pakla. Moj božanski vodič, koji je naslutio moju radoznalost,

dodirne svojom grančicom nesretnika koji je možda bio zabavljen mjerenjem vijeka patnje što treba da proteže između ovog časa i onog sutra što uvijek izmiče. Sjena zadrhta i baci na nas pogled u kojem su treperile sve suze što ih je već prolila.

– Želite upoznati moju nesreću? — progovori žalosnim glasom. — Oh! volim je pripovijedati. Ja sam tu, Teresa je gore! u tome je sve. Na zemlji bijasmo sretni, uvijek bijasmo sjedinjeni. Kad sam vidio prvi put svoju dragu Teresu Donati, njoj je bilo deset godina. Voljeli smo se tada, mada nismo znali što je ljubav. Naš život bijaše jedan te isti život: blijedio sam kad je ona bila blijeda, bio sam sretan kad se ona veselila; zajedno smo se predavali caru mišljenja, osjećanja, i jedan od drugog naučismo voljeti se. Vjenčasmo se u Cremoni; nikad ne vidjesmo naše usne drukčije no iskićene biserima smiješka, naše oči uvijek su blistale, naše kose nisu se odvajale vise nego naše želje; naše su se glave uvijek dodirivale kad smo čitali, koraci su nam se uvijek sjedinjavali kad smo hodali. Život nam je bio dugi poljubac, kuća bijaše krevet. Jednog dana Teresa problijedje i reče mi prvi put:

– Boli me!

A mene nije ništa boljelo! Više se nije oporavila. I ja gledam, smrt neće da dođe po mene, kako se njeno lijepo lice mijenja, kako se bol uvlači u njene zlatne kose. Smiješila se da mi sakrije svoje patnje, ali ja sam ih čitao u plavetnilu njenih očiju čije sam najtamnije drhtaje znao dobro tumačiti. Govorila mi je: „Honorino, volim te!“ u času kad su joj usne već bijeljele; stezala, je moju ruku svojima kad ih je smrt već sledila. Odmah sam se ubio da ona ne bi spavala sama u krevetu grobnice, pod pokrivačem od mramora. Sad je ona gore, Teresa; a ja, ja sam ovdje. Nisam je htio napustiti, Bog nas je rastavio; čemu nas je onda združio na zemlji? On je ljubomoran! Raj je bez sumnje ljepši otkad se Teresa uspela u nj. Da li je vidite? Ona je žalosna u svojoj sreći, ona je bez mene! Raj je sigurno pust zanju!

– Učitelju — upitah plačući, jer sam mislio na svoje ljubavi — u času kad ovaj poželi raj radi Boga samo, neće li biti oslobođen?

Otac poezije lagano kinine glavom u znak slaganja. Udaljavali smo se sijekući zrak, nečujno kao ptice što katkad slete na naše glave kad ležimo u sjeni kakovog stabla. Da smo pokušali spriječiti nesretnika da onako huli na Boga, trud bi nam bio uzaludan. Jedna se od nesreća anđela tmine sastoji u tome da nikad ne vide svjetlost, čak ni onda kad se kupaju u njoj. Ovaj ne bi bio shvatio naše riječi...

U taj tren konjski topot razbije tišinu, dolazilo je više konja brzim kasom, pas zalaja, istražar se javi mrzovoljno da ga ušutka, konjanici sjahaše, pokucaše na vrata, i odjednom se razlegne kućom buka žestoka kao nenadana eksplozija. Dva prognanika, dva pjesnika padoše na zemlju iz. visine koja nas dijeli od neba. Bolni udarac pri tom padu na zemlju prostruji kao druga krv njihovim venama, ali sikćući i valjajući po njima bodljikave i užarene šiljke. Za njih ta bol bijaše neka vrsta električnog udara. Težak d oštar hod vojnika čiji su mač, oklop i ostruge zveketali odjekne na stubištu; odmah zatim stvori se jedan vojnik pred začuđenim strancem.

– Možemo se vratiti u Firencu — reče taj čovjek čiji je grubi glas izgledao gotovo nježan izgovarajući talijanske riječi.

– Što si rekao? — upita veliki starac.

– *Bijeli* su pobijedili.

– Jesi li siguran? — upita opet pjesnik.

– Da, dragi Dante! — odgovori vojnik u čijem, su ratničkom glasu treperile

strahote bitaka i radosti pobjede.

– U Firencu! u Firencu! O, moja Firenco! — uzvikne DANTE ALIGHIERI koji je skočio na noge, pogledao u zrak, u duhu vidio Italiju i postao golem.

– A ja? Kad ću ja biti u nebu? — reče Godefroid koji je klečao na jednom koljenu ispred besmrtnog pjesnika kao anđeo pred svetohraništem.

– Dođi u Firencu! — reče mu Dante glasom u kome se nazirala sućut. — Ajde! kad iz Fiesolea uzgledaš njene ljupke krajobraze, pomislit ćeš da si u raju.

Na vojnikovim usnama pojavi se smiješak. Prvi put, jedini put možda, tmuran i strašan lik Danteov zračio je radošću; oči mu i čelo odražavahu slike sreće što ih je tako veličanstveno rasipao u svom *Raju.* Možda mu se učinilo da čuje glas Beatricin. U taj čas lagani korak jedne žene i šuštanje haljine javi se u tišini. Zora je širila svoju prvu svjetlost. Uđe lijepa grofica Mahaut i pritrči Godefroidu.

– Dođi, dijete moje, sine moj! Sad mi je dozvoljeno da ti to priznam! Tvoje porijeklo je ustanovljeno, tvoja su prava pod zaštitom kralja Francuske, a ti ćeš naći raj u srcu svoje majke.

– Prepoznajem *glas* neba! — usklifcne ushićeni dječak.

Taj usklik prene Dantea koji pogleda mladića u zagrljaju grofičinu; on ih oboje pozdravi pogledom i ostavi svoga druga sa studija na majčinim grudima!

MAJSTOR CORNELIUS

Preveo

Dane Smiklas

Godine 1479. na dan Svih svetih, u trenutku kad je počela ova pripovijest, svršavala je večemjica u katedrali u Toursu. Nadbiskup Helie de Bourdeilles ustao je sa svoga sjedišta da sam dade blagoslov vjernicima. Propovijed je dugo trajala, pa je za vrijeme obreda pala noć i zavladala najveća tama u nekim dijelovima te lijepe crkve, čija dva tornja još nisu bila završena. Međutim, velik je broj svijeća gorio u čast svetaca na trouglastom svijećnjaku određenom da prima ove pobožne darove čija vrijednost ni značenje nisu nikad dovoljno objašnjeni. Svjetla svakoga oltara i svi lusteri kora bili su upaljeni. Nejednako razasute kroz šumu stupova i arkada koje drže tri lađe katedrale, ove su mase svjetla ipak jedva osvjetljavale golem. prostor crkve. Budući da su bacale jake sjene stupova kroz galerije građevine, stvarale su na tisuće fantastičnih slika koje su još povećavale tamu u kojoj su pomirali svodovi, svodni lukovi i pokrajnje kapele, već i ovako tamne po bijelom danu. Mnoštvo je davalo ne manje slikovite dojmove. Neka su se lica nejasno ocrtavala u polutami te ih je čovjek mogao držati sablastima. A većina drugih na koje je padalo raspršeno svjetlo privlačila je pažnju kao glave kakve slike. Kipovi kao da su oživjeli a ljudi se skamenili. Tu i tamo, u šupljini stupova, sjale su oči, kamen je bacao poglede, mramor je govorio, svodovi su ponavljali uzdisaje, čitava zgrada dobila je dah života. Život naroda nema svečanijih prizora ni veličanstvenijih trenutaka. Čovjeku u gomili uvijek je potrebna kretnja da stvara pjesničko djelo. No u ovim časovima pobožnih misli, kad se ljudsko bogatstvo spaja s nebeskom veličinom, u šutnji se susreću nevjerojatne divote; ima strave u pravljenim koljenima i nade u sklopljenim rukama. Sklad osjećaja kojim se sve duše uzdižu fc nebu istvara tada neobjašnjivu pojavu duhovnosti. Mistički zanos sakupljenih vjernika djeluje na svakoga od njih, i najslabijega bez sumnje nose valovi toga oceana ljubavi i vjere. Kao posve električna moć, molitva tako otkida našu prirodu od same sebe. Ovo nehotično jedinstvo svih volja, jednako pruženih o zemlju, jednako uzdignutih k nebesima, bez sumnje sadrži tajnu magičnih utjecaja što ih posjeduju pjevanje svećenika i melodije orgulja, mirisi i raskoš oltara, glasovi mnoštva i njegove tihe kontemplacije. Stoga se ne smijemo čuditi kad vidimo što su u srednjem vijeku tolike ljubavi počele u crkvi, poslije dugih ushićenja. One se nisu baš sveto svršile, ali su, kao uvijek, zbog njih žene na kraju pravile pokoru. Vjerski je osjećaj tada imao neku srodnost s ljubavlju, on joj je bio ili početak ili kraj. Ljubav je još bila neke vrste vjera, imala je svoj lijepi fanatizam, svoja naivna praznovjerja, svoju uzvišenu povžrtvovnost. Ona je u svemu tome bila srodna s kršćanstvom. Običaji onoga vremena, uostalom, prilično dobro objašnjavaju srodstvo vjere i ljubavi. Ponajprije, društvo se našlo na okupu samo pred oltarima. Gospodari i vazali, muškarci i žene bili su jednaki samo tu. Samo tu su se ljubavnici mogli vidjeti i biti u vezi. Na kraju, crkvene svečanosti sačinjavale su predstavu onoga vremena: duša jedne žene više se onda uzbudila usred katedrale nego danas na plesu u Operi. A me dovode li jaka uzbuđenja sve žene do ljubavi? Budući da se miješala u život i zahvatila ga u svim njegovim vidovima, vjera je dakle postala sudionik u vrlinama i sukrivac u manama. Vjera je bila prešla u nauku; u politiku, u govorništvo, u zločine, na prijestolja, u kožu bolesnika i siromaha. Ona je bila sve. Ova će polunaučna zapažanja možda opravdati istinitost ove Studije, ali bi neke njezine pojedinosti mogle uplašiti usavršeni, malo previše ukočeni moral našega stoljeća, kako je svakome poznato.

U trenutku kad je prestalo pjevanje svećenika, kad su se posljednji tonovi orgulja

miješali s titrajima *Amen!* koji je izlazio iz grudi pjevača, dok je lagan mrmor još odjekivao pod dalekim svodovima, u času kad je zađubeno mnoštvo očekivalo blagotvornu prelatovu riječ, neki se građanin, kojemu se žurilo da se vrati u svoj stan, ili što se bojao za svoju kesu ako bi upao u gužvu kod izlaska, tiho povukao, uz opasnost da će ga držati za lošega katolika. Neki plemić, šćućurivši se za jedan od golemih stupova koji okružuju kor i gdje je ostao kao izgubljen u sjeni, požuri se da zauzme mjesto što ga je napustio onaj oprezni Turenae. Kad je tamo došao; brzo sebi sakrije lice u pera koja su resila njegovu visoku sivu kapu i klekne na stolac tako skrušeno te bi mu i inkvizitor bio mogao povjerovati. Pošto su njegovi susjedi vrlo pažljivo promatrali toga dječaka, činilo se kao da su ga prepoznali. I dalje su doduše nastavili molitvu, ali im je izmakla neka kretnja kojom su izrazili istu misao, pakosnu, podrugljivu misao, nijemo ogovaranje. Dvije stare žene zakimaju glavom bacivši jedna drugoj uzajamni pogled u kojem se čitala radoznalost — što će se iz toga izleći. Stolac kojega se dočepao mladić, nalazio se blizu kapele, načinjene između stupova a zatvorene željeznom rešetkom. Kaptol je tada iznajmljivao, uz veliku zakupninu, nekim velikašnim porodicama, pa čak i bogatim građanima, pravo da prisustvuju bogoslužanjima, isključivo oni i njihovi ljudi, u pobočnim kapelama, smještenim duž dviju malih lađa što okružuju katedralu. Ta se somonija još i danas prakticira. Jedna je žena imala svoju kapelu u crkvi kao što u naše vrijeme uzima ložu u Talijanskom kazalištu. Stanari ovih povlaštenih mjesta imali isu osim toga dužnost da uzdržavaju oltar koji im je bio ustupljen. Svatko, je iz samoljublja nastojao svoj raskošno ukrasiti. Toj se taštini vrlo rado crkva prilagodila. U taj kapelici, i to kod rešetke, klečala je neka mlada gospođa, na lijepom jastučiću, od crvena baršuna sa zlatnim žirom, upravo kraj mjesta što ga je malo prije zauzimao građanin. Jedna svjetiljka od pozlaćena srebra obješena o svod kapele, pred prekrasno ukrašenim oltarom, bacala je blijedo svjetlo na molitvenik što ga je gospođa držala. Knjiga joj žestoko zadršće u rukama kad je mladić došao blizu nje:

– *Amen!*

Na taj odgovor, otpjevan milim, ali strahovito uzbuđenim glasom, koji se na sreću pomiješao sa sveopćom vikom, ona je živo a tiho dodala.:

– Vi me upropašćujete!

Te su riječi bile izrečene tako nedužnim glasom te mu se morao pokoriti tankoćutan čovjek, išle su do srca i parale ga. No neznanac, bez sumnje zanesen silnom strašću koja guši savjest, ostade na stocu i podigne lagano glavu da baci pogled po kapelici.

– On spava! — odgovori tako dobro prigušenim glasom te je taj odgovor mlada žena morala čuti kao zvuk jeke.

Gospođa probili jedi, njezin potajni pogled ostavi začas fini papir knjige i padine na starca kojega je gledao mladić. Kakva li se strašna sukrivnja nije nalazila u tom pogledu! Kad je mlada žena bila dobro promotrila toga starca, duboko je udahnula i digla svoje lijepo čelo, ukrašeno dragocjenim kamenom, prema slici gdje je bila naslikana djevica Marija. Ta jednostavna kretnja, to držanje, taj vlaižni pogled sve je to iskazivalo s neopreznom naivnošću čitav njezin život. Da je bila pokvarena, bila bi licemjerna. Ličnost koje se toliko bojalo dvoje ljubavnika bio je neki mali, grbavi starac, gotovo ćelav, strašne fizionomije. Imao je široku, prljavo bijelu bradu podrezamu u lepezu. Na grudima mu je blistao križ svetoga Mihajla. Njegove

hrapave, jake ruke, pune sijedih dlaka koje je u početku, bez sumnja, bio sklopio, lagano su se rasklopile za vrijeme sna kojemu se tako neoprezno predao. Činilo se kao da će mu desna ruka pasti na bodež čiji je branik pravio kao neku školjku od izvajana željeza. Prema načinu kako je držao svoje oružje, jabuka mu se nalazila pod šakom; kad bi, po nesreći, dodirnuta željezo, nema sumnje da bi se odmah probudio i bacio pogled na svoju ženu. Njegove cinične usne i njegova šiljasta, mušičavo zadignuta brada, predstavljale su karakteristične znakove pakosnog čovjeka hladno okrutne pronicavosti koja mu je vjerojatno omogućivala da sve pogada, jer je znala sve pretpostaviti. Njegovo žuto čelo bilo je nabrano kao čelo ljudi naviknutih da ništa ne vjeruju, nego sve važu i koji, poput škrtica štono važu svoje zlatnike, traže smisao i tačnu vrijednost ljudskih čina. Bio je koščat i čvrste građe tijela, izgledao je nervozan, pa prema tome razdražljiv, jednom riječju rekli biste da je to promašeni gorostas. Dakle, kad se probudi taj strašni vlastelin, mladu gospođu čeka, neizbježiva opasnost. Taji ljubomorni muž svakako bi uočio razliku koja je postojala između staroga građanina u kojega nije nimalo posumnjao i novoga došljaka, mladoga, vitkog i elegantnog udvorice.

— *Libera* nos *a! Malo!*[4] — reče ona, pokušava;jući objasniti svoje bojazni okrutnom mladiću.

Ovaj digne glavu prema njoj i stane je motriti. Imao je suze u očima, suze ljubavi i očaja. Kad je to vidjela; gospođa zadršće. Obadvoje je zacijelo već dugo odolijevalo i više nije moglo odoljeti ljubavi koja je iz dana u dan sve više rasla u nesavladivim zaprekama, u potaji se razvijala u strahu i trepetu, a jačala ju je mladost. Ta je žena bila osrednje lijepa, ali njezina blijeda boja lica odavala je potajne patnje koje su je činile zanimljivom. Ona je, uostalom, imala otmjene forme i najljepše vlasi na svijetu. Čuvana od tigra, možda je izlagala opasnosti svoj život, ako bi kazala jednu riječ, ako bi sebi dala stisnuti ruku, ako bi primila jedan pogled. Ako je ikad ljubav bila dublje pokopana u dva srca, ako su je ikad dva srca slasnije uživala, nikada vjerojatno ljubav nije ni bila opasnija. Lako je bilo pogoditi da su zrak, zvukovi, štropot koraka po kamenim pločama, najravnodušnije stvari za: druge ljude tim dvama bićima pružali osjetljiva svojstva, posebne osobine koje su ona odgonetnulai. Možda ih je ljubav navela da nadu vjerne tumače čak i u ledenim rukama staroga svećenika kojemu su išli ispovijedati svoje grijehe ili iz kojih su primali hostiju kad su pristupali stolu gospodnjem. Duboka ljubav, ljubav urezana u dušu kao brazgotina u tijlelo koja ostaje čitavoga života. Kad se to dvoje mladih ljudi pogledalo, žena kao da je rekla svomu ljubavniku: „Poginimo, ali ljubimo se!" A kavalir kao da joj je odgovorio: „Ljubit ćemo se, ali nemojmo poginuti!" Tada mu kretnjom glave, punom sjete, pokaže na neku staru gospođu i na dva paža. Starica je spavala. Dva paža bijahu mlada i činilo se kao! da ih nije ni deveta briga što bi se dobro ili zlo moglo dogoditi njihovu gospodaru.

— Nemojte se preplašiti prilikom izlaza i prepustite se meni.

Jedva je plemić bio potiho kazao te riječi kadli je ruka staroga velikaša spuznula s jabuke mača. Osjetivši hladnoću željeza, starac ise odmah probudi. Njegove žute oči smjesta padnu na njegovu ženu. Obdaren sposobnošću koja je rijetka čak i u genijalnih ljudi, on se odmah razdrami i razbistri kao da uopće nije spavao. To je bio ljubomoran čovjek. Ako je mladi kavalir bacio jedno oko na svoju ljubavnicu, drugim je škiljio na muža. On brzo ustane i makne se iza stupa u trenutku kad se starčeva

ruka htjela maknuti. Potom nestane, lagan kao ptica. Gospođa brzo obori oči, napravi se kao da čita i stade se truditi da se pokaže mirna. Ali nije mogla zapriječiti ni da joj se zacrveni lice ni da joj srce lupa neobičnom žestinom. Stari je velikaš čuo udaranje srca koje se čulo u kapeli i primijeti neobično crvenilo što se razlilo po obrazima, po čelu i čak po vjeđama njegove žene. Oprezno se ogleda oko sebe. No kako nije vidio nikoga pirema komu bi morao biti nepovjerljiv, reče joj:

– Na što mislite, draga molja?

– Mučno mi je od tamjana — odgovori ona.

– Onda je danas loš? — odvrati velikaš.

Unatoč toj napomeni, lukavi se starac pravio kao da vjeruje ovom izgovoru. No sumnjao je u neku tajnu izdaju pa je odlučio da će budno paziti na svoje blago. Svećenik je dao blagoslov. Ne čekajući svršetak *Saecula saeculorumfi,* gomila jurne poput bujice prema vratima crkve. Po svom običaju, velikaš oprezno pričeka dok se sveopća jurnjava ne smiri, potom iziđe tako da je pred njim išla stara gospođa i mlađi paž koji je nosio veliki fenjer; dao je ruku svojoj ženi, i iza njih je išao drugi paž. U času kad je stari velikaš bio blizu pobočnih vrata, otvorenih prema istočnom dijelu trijema, kuda je on obično izlazio, jedan se val naroda odvoji od gomile koja je zakrčila velika ulazna vrata, vrati se prema maloj lađi gdje se nalazio on sa svojim ljudima, i ta ga je zbijena masa spriječila da se vrati odakle je pošao. Velikaša i njegovu ženu tad gurne napolje snažan pritisak toga mnoštva. Muž je nastojao da prođe prvi vukući jako gospođu za ruku. No u tom trenutku on bude snažno odvučen na ulicu, a ženu mu otme neki stranac. Strašni grbavac najednom shvati da je pao u brižljivo i davno pripravljenu zamku. Pokajavši se što je tako dugo spavao, skupi svu svoju snagu, jednom rukom opet uhvati svoju ženu za rukav njezine odjeće a drugom se pokuša grčevito držati za vrata. No žar ljubavi iznese pobjedu nad bijesom ljubomore. Mladi plemić uhvati svoju ljubavnicu za struk, ugrabi je tako brzo i tolikom, očajničkom snagom te se svileno i zlatno sukno, brokat i šipke od kitove usi bučno razderu. Jedino je rukav ostao mužu. Lavlja rika zagluši odmah, buku mnoštva, i uskoro se začuje strašni glas koji je tulio ove riječi:

– U pomoć, Podtiers!... Na glavna vrata, ljuti: grofa de Samt-Valliera!... U pomoć, ovamo!

I grof Aymar de Poitiers, gospodar Saint-Valli-era pokuša da izvuče svoj mač i da sebi prokrči put. Ali bude okružen, stisnut od trideset ili četrdeset plemića koje je bilo opasno raniti. Više njih koji su bili najvišega ranga, odgovoriše mu prostim, neslanim šalama vukući ga u prolaz prema trijemu. Munjevitom brzinom otmičar odvede groficu u jednu otvorenu kapelu, gdje je pos jedne, iza jedine ispovjedaonice na drvenu klupu. Pod svjetlom svijeća koje su gorjele pred slikom sveca kojemu je ta kapela: bila posvećena oni su se neko vrijeme šutke gledali i stiskali jedino drugom ruke, čudeći se jedno i drugo svojoj smionosti. Grofica nije imala okrutne hrabrosti da predbaci mladiću smionost kojoj duguju taj opasni, taj prvi trenutak sreće.

– Hoćete li da pobjegnete sa mnom u inozemstvo? — reče joj živo plemić. — Ovdje imam dva španjolska konja iz Engleske, sposobna da prevale trideset milja bez prekida.

– Ah! — usklikne tiho ona — na kojem ćete mjestu na svijetu naći utočište za kćer kralja. Louisa XI?

– To je istina — odgovori mladić zaprepašten: što nije predvidio tu teškoću.

– Zašto ste me onda oteli mome mužu? — upita ona s nekom stravom.

– Žalibože — odgovori kavalir — nisam računao na to da ću biti tako smeten kad se budem, nalazio kraj vas i slušao kako mi govorite. Ja sam zamislio dva ili tri plana, i sad mi se čini da je sve ispunjeno kad vas vidim.

– Ali ja sam propala! — odgovori grofica.

– Mi srno spaseni — odvrati brzo plemić sa slijepim ljubavnim oduševljenjem. — Poslušajte me dobro...

– To će me stajati života — nastavi ona, a gorke suze su joj samo tekle iz očiju. — Grof će me možda večeras ubiti! Idite kralju i pripovijedajte mu sve patnje koje je u pet godina njegova kći podnijela. On me je jako volio kad sam bila mala i zvao me smijući se „Marija-milosti-puna“, jer sam bila ružna. Ab! kad bi znao kakvu me je čovjeku dao, strašno bi se ljutio! Nisam se usudila da se tužim, iz samilosti prema grofu. Uostalom, kako bi moj glas došao do kralja? Sam je moj ispovjednik Saint-Vallierov, grofov špijun. Stoga, sam pristala na tu grešnu otmicu u nadi da ću naći nekoga branitelja. No mogu li se pouzdati u...? Oh! — reče ona problijedjevši i preikinuvši se — evo paža!...

Jadna grofica sebi rukama sakrije lice.

– Ništa: se ne bojte — reče mladi plemić — on je naš. Vi se sa svom sigurnošću možete njime poslužiti, on meni pripada. Kad grof dođe po vas, on će nas obavijestiti o njegovu dolasku. — U ovoj je ispovjedaonici — doda on tihim glasom — jedan kanonik, jedan od mojih prijatelja, koji vas je tobože izvukao iz gužve i stavio pod svoje okrilje u ovu kapelu. Tako je sve predviđeno da se prevari Saint-Vallier.

Na te riječi grofica presta plakati, ali izraz tuge zamrači njezino čelo.

– Ne da se on prevariti! — reče ona — Večeras će već sve doznati. — Predusretnite njegove udarce! Iđite u le Plessis[4], otiđite kralju i recite mu da...

Oklijevala je. No neka joj je uspomena dala hrabrost da prizna bračne tajne:

– Da, eto — nastavi ona — recite mu da mi grof pušta krv iz obje ruke i iscrpljuje me da izmemogmem kako bi mnome zagospodario... Recite mu da me je vuko za kosu..., recite mu da me drži u ropstvu, recite...

Srce joj nabuja, jecaji joj se uguše u grlu, nekoliko joj suza kane iz očiju. U svojoj uzrujanosti dopusti da joj mladić ljubi ruke i govori nesuvisle riječi.

– Nitko ne može govoriti s kraljem, jadna mala! Uzalud sam nećak velikoga meštra strijelaca, neću večeras ući u le Plessis. Moja draga gospođo, moja lijepa vladarice!... Bože moj, ona je patila!... Marijo, dopustite mi da vam kažem dvije riječi, ili smo propali!

– Što će biti s nama? — reče ona.

Grofica opazi na crnom zidu sliku Bogorodice na koju je padalo svjetlo svjetiljke i usklikne:

– Sveta majko božja, savjetuj nam!

– Večeras — nastavi mladi velikaš — ja ću biti kod vas.

– A kako? — upita ona naivno.

Oni su bili u tako velikoj; opasnosti te se činilo kao da su njihove najnježnije riječi lišene ljubavi.

– Večeras — odgovori plemić — ponudit ću se u svojstvu šegrta majstoru Corneliusu, kraljevu zlataru. Znao sam sebi pribaviti jedno preporučno pismo pa ću s pomoću njega biti primljen. Njegov je stan u susjedstvu vašega. Kad jednom budem

pod krovom toga staroga lopova, s pomoću svilenih ljestava znat ću naći put do vaših odaja.

– Oh! — reče ona skamenivši se od užasa — ako me ljubite, nemojte ići k majstoru Corneliusu!

– Ah! — usklikne on stiska jućije na svoje srce svom snagom kakva se osjeća u njegovoj dobi — vi me onda ljubite!

– Da — reče ona. — Niste li vi moja nada? Vi ste plemić; ja vam povjeravam svoj život! — Uostalom — nastavi ona gledajući ga dostojanstveno — suviše sam nesretna da biste izdali moje povjerenje. No čemu to sve? Pustite me radije da umrem nego da idete Corneliusu! Ne znate da su svi njegovi šegrti...?

– Bili obješeni — prekine je smijući se plemić. — Mislite li da me njegovo blago mami?

– Oh! nemojte ići onamo. Bit ćete žrtva kakve čarolije...

– Ne mogu suviše platiti sreću da vama služim — odgovori on bacivši joj vatren pogled od koga obori oči.

– A moj muž? — reče ona.

– Evo što će ga uspavati — odvrati mladić izvlačeći iza pojasa jednu bočicu.

– Ne zauvijek? — upita grofica dršćući.

Plemić joj odgovori kretnjom gnušanja.

– Već bih ga bio izazvao na dvoboj da nije tako star — doda on. — Bog me čuvaj da vas njega oslobodim, davši mu otrova!

– Oprostite — reče grofica crveneći se — ja sam okrutno kažnjena za svoje grijehe. — U jednom trenutku očaja htjela, sam grofa ubiti. Bojala sam se da ste i vi imali istu želju. Moja je bol velika što se još nisam mogla ispovijediti zbog te grešne misli. No bojala sam se da će mu ispovjednik otkriti moju misao pa da će mi se grof osvetiti. — Zar se stidite mene? — nastavi ona uvrijeđena zbog mladićeve šutnje. — Zaslužila sam to negodovanje.

Ona razbije bočicu bacivši je žestoko na zemlju.

– Nemojte đdlaziti — usklikne ona — grof ima lagan san. — Moja je dužnost da čekam pomoć s neba. Tako ću učiniti.

Htjela je izići.

– Ah! — usklikne plemić — naredite i ja ću ga ubiti, gospođo! Vidjet ćete me večeras.

– Bila sam pametna što sam uništila tu ljekariju — odvrati ona prigušenim glasom od zadovoljstva što je tako žarko ljubi. — Strah da ne probudimo moga muža spasit će nas od nas samih..

– Ja vam povjeravam svoj život — reče mladić stisnuvši je za ruku.

– Ako kralj hoće, papa će moći poništiti brak.. Tad bismo bili jedno — nastavi ona i baci na njega, pogled pun slatkih nada.

– Evo njegove svjetlosti! — vikne paž trčeći.

Začuđen zbog kratkoće vremena koliko je ostao uz svoju ljubavnicu i iznenađen zbog grofove brzine plemić odmah poljubi svoju ljubavnicu što mu ona nije mogla uskratiti.

– Do viđenja večeras! — reče joj on bježeći iz kapele.

Pod zaštitom tame, ljubavnik dohvati glavna vrata bježeći od stupa do stupa, po dugom tragu sjene što ju je svaki debeli stup bacao po crkvi. Iz ispovjedaonice

iznenada izroni jedan stari kanonik, ode grofici i potiho zatvori rešetku pred kojom je šetao paž sigurno poput ubojice. Živa svjetla, najjave grofa. U pratnji nekoliko prijatelja i ljudi koji su nosili baklje, on je držao u ruci goli mač. Njegove tamne oči kao da su htjele probiti gustu tamu i prodrijeti u najtamnije kutove katedrale.

– Vaša svjetlosti, gospođa je tu — reče mu paž. idući pred njega. Gospar de Saint-Vallier nađe svoju ženu gdje kleči podno oltara i kanonika gdje stoji i čita brevijar. Kad je vidio taj prizor, on živo strese rešetku, kao da hoće izdovoljiti svoj? bijes.

– Što hoćete s golim mačem u ruci u crkvi? — upita ga kanonik.

– Oče, gospodin je moj muž — odgovori grofica.

Svećenik izvadi ključ iz svoga rukava i otvori kapelu. Grof gotovo protiv volje baci poglede oko ispovjedaonice i u nju uđe. Potom stane slušati tišinu katedrale.

– Gospodine — reče mu njegova žena — vi dugujete veliku zahvalnost ovomu poštovanom kanoniku što me je ovamo povukao.

Gospar de Saint-Vallier problijeđi od srdžbe, ne usudi se pogledati svoje prijatelje koji su više došli da se smiju iz njega nego da mu pomognu, i odvrati kratko:

– Bogu hvala, oče! Ja ću naći načina da vas nagradim.

On uzme ženu za ruku i, ne pustivši joj da dovrši svoj naklon kanoniku, dade. znak svojim ljudima i iziđe iz crtkve, ne rekavši ni riječi onima koji su ga pratili. Njegova je šutnja imala nešto strašno. Nestrpljiv da bude što prije kod kuće, nastojeći naći način kako da otkrije istinu, on krene vijugavim ulicama koje su tada dijelile katedralu od glavnih vrata kancelarstva. Tamo se dizala lijepa palača što ju je tada pred kratko vrijeme sagradio kancelar Juvenal des Ursins na mjestu nekadašnje utvrde koju je Charles VII bio dao tomu vjernom sluzi kao nagradu za njegov slavni trud i muku. Tu je počinjala jedna ulica nazvana otada ulicom de la Scellerie na uspomenu pečata koji su dugo tamo bili. Ona je spajala stari Tours s trgovištem Chateauneuf, gdje se nalazila glasovita opatija Saint-Martin čiji su toliki kraljevi bili obični kanonici. Već pred stotinu godina, iza dugih rasprava, to je trgovište bilo uključeno u grad. Mnoge obližnje ulice s ulicom de la Scellerie, koje danasčine središte modernoga Toursa, već Stt bile sagrađene. No najljepše palače, a naročito palača rizničara Xancoingsa, kuća koja postoji još i danas u ulici du Commerce, bijahu smještene u općini Chateauneuf. Tada su bakljonoše gospara de Saint-Valliera vodile svoga gazdu prema onom. dijelu trgovišta koje je bilo blizu Loire. On je nesvjesno hodao za svojim ljudima bacajući od vremena do vremena mračan pogled na svoju ženu i paža ne bi li uhvatio kakav sporazumni pogled između njih koji bi mu bacio kakvo svjetlo na taj očajni susret. Na koncu grof stigne u ulicu du Murier gdje se nalazio njegov stan. Kad je njegova pratnja ušla u kuću, kad su se zatvorila teška vrata, grobna tišina zavlada u toj uskoj ulici. Tu je tada stanovalo nekoliko velikaša, jer je taj novi dio grada bio blizu le Plessisa, uobičajenoga kraljeva boravišta kojemu su dvorjanica ovaj čas mogli ići. Posljednja ikuća te ulice bila je također posljednja kuća grada. Ona je pripadala majstoru Comeliusu Hoogworstu. To je bio stari forajbantski trgovac kojemu je kralj Louis XI dao puno povjerenje u financijskim poslovima što ih je njegova lukava politika bila primorana praviti izvan kraljevstva. Iz razloga podesnih za tiraniju što ju je vršio na svojoj ženi, grof de Saint-Vallier nekad se nastanio u jednoj palači koja se doticala stana toga majstora Corneliusa. Topografija mjesta objasnit će prednosti što ih je taj položaj! mogao pružiti

ljubomornom čovjeku. Grofova kuća, nazvana *palača de Poitiers,* imala je vrt obrubljen sa sjevera zidom, i jarkom koji su služili kao bedem nekadašnjem trgovištu Ghaiteauneuf. Duž njih se pružao nasip što ga je nedavno bio podigao Louis XI, između Toursa i le Plessisa. S te su strane psi branili pristup k stanu koji je veliko dvorište odvajalo na istoku od susjednih kuća, a na zapadu se naslanjao na stan majstora Corneliusa. Ulično pročelje bilo je okrenuto prema jugu. Izoliranu s tri strane, palaču nepovjerljiva i lukava velikaša mogli su dakle napasti samo stanovnici brabantske kuće čiji su se krov i kameni žljebovi spajali sa žljebovima palače de Poitiers. S ulične strane, prozori uski i usječeni u kamen bili su pojačani željeznim šipkama. Potom su vrata, niska i presvođena kao prozorčić naših starih tamnica, imala pouzdanu čvrstoću. Kamena klupa koja je služila jahaču da se uspne na konja nalazila se blizu trijema. Kad je čovjek vidio profil stanova što su ih zauzimali majstor Comelius i grof de Poitiers, bilo jb lako pomisliti da je te dvije kuće gradio isti graditelj i da su bile namijenjene tiranima. Obadvije, zlokobnoga izgleda, bile su slične malim tvrđavama i mogle su se dugo s uspjehom braniti protiv pobješnjela mnoštva. Njihove su uglove zaštićivali tornjići slični onima što ih ljubitelji starina zamjećuju na stanovitim gradovima do kojih ruš'ilački čekić još nije prodro. Prostori za prozore i vrata, koji nisu bili široki, omogućivali su da se poda neobična otporna snaga željeznim kapcima i vratima. Bune i građanski ratovi, tako česti u ta nesložna vremena, potpuno su opravdali sve te mjere opreza.

Kad je odbilo šest sati na zvoniku opatije Saint-Martin, grofičin ljubavnik prođe ispred palače de Poitiers, dašak pred njom zastane i začuje u donjoj dvorani buku što ju je pravila kod večere grofova služinčađ. Pošto je bacio pogled na sobu u kojoj je pretpostavljao da mora biti njegova gospođa, on ode prema vratima susjednoga stana. Posvuda je, na svom putu, mladi velikaš čuo vesele glasove iza večere koju su u gradskim kućama priredili u čast svečanosti. Svi prozori, tek pritvoreni, puštali su. zrake svjetla, dimnjaci su se dimili i ugodan miris pečenja širio se po ulicama. Kad je odred bio gotov, cijeli se grad radovao, zbijao šale i veselo žamorio. Te glasove mašta bolje razumije nego što ih riječ može opisati. Ali na tom mjestu vladala je grobna tišina, jer su u ta dva stana živjele dvije strasti koje se nikad nisu veselile. S druge strane, polja su šutjela, a tamo pod sjenom zvonika opatije SaintMartin one dvije, također nijeme kuće, bile su slične bolnici za gubavce. Stan koji im je bio na suprotnoj strani pripadao je državnim zločincima i bio je pod sekvestrom. Mladića se vjerojatno jako dojmila ova nenadana opreka. Stoga, u trenutku kad se htio odvažiti na strahovito opasan pothvat, plemić ostade zamišljen pred lihvarevom kućom, sjetivši se svih pripovijesti što ih je pružao život majstora Corneliusa koje su izazvale neobičnu grozu kod grofice. U to je vrijeme čak i ljubavnik sav drhtao pred riječju magija. Tada je bilo malo ljudi koji nisu vjerovali u čudotvorne događaje ili su bili hladni prema čudesnim pripovijestima. Ljubavnik grofice de Saint-Vallier, kćeri Louisa XI što ju je imao s gospođom de Sassenage, u Dauphineu, ma kako mogao biti ođvažan, morao se dva puta ogledati u času kad je ulazio u začaranu kuću.

Povijest majstora Corneliusa potpuno će objasniti zašto je toliku sigurnost lihvar ulio gosparu de Sadnt-Vallieru, toliki užas što ga je pokazala grofica i oklijevanje koje je zaustavilo ljubavnika. No, da se potpuno objasne čitaocima XIX stoljeća kako su, na prvi pogled prilično svagdašnji događaji, postali nadnaravni, i da uzmognu sudjelovati u užasu onoga starog vremena, potrebno je prekinuti ovu pripovijest i

baciti letimičan pogled na pustolovine majstora Corneliusa:.

Comelius Hoogworst, jedan od najbogatijih trgovaca u Gandu, bio je navukao na sebe neprijateljstvo Charlesa, vojvode burgundskog, ali je našao utočište i zaštitu na dvoru Louisa XI. Kralj je osjetio kakve je prednosti mogao imati od čovjeka koji je povezan s glavnim kućama u Flandriji, u Veneciji i na Istoku. On je dao plemstvo majstoru Corneliusu, podijelio mu državljanstvo i uvelike mu laskao — što se rijetko događalo Louisu XI. Monarh se uostalom sviđao Flamancu jednako kao što se Flamanac sviđao monarhu. Lukavi, nepovjerljivi, škrti, jednako prepredeni političari, jednako obrazovani, obadvojica umom iznad svoga vremena, obadvojica su se savršeno razumjela. Oni su napuštali i ponovo prihvaćali jedan svoju savjest, drugi svoju pobožnost, voljeli su istu djevicu, jedan iz uvjerenja, a drugi zbog laskanja. Jednom riječju, ako se može vjerovati zavidnim riječima Oliviera le Dairma i Tristana, kralj se išao zabavljati u lihvarevu kuću kao što se zabavljao Louis XI. Povijest se pobrinula da nam prenese razuzdane sklonosti toga monarha kojemu razvrat nije bio nemio. Starog je Brabanćanina bez sumnje veselilo i dolazio je na svoj račun ugađajući mušičavim željama svoje kraljevske mušterije. Comelius je stanovao u gradu Toursu već devet godina. Za vrijeme tih devet godina dogodili su se kod njega izvanredni događaji zbog kojih je postao predmetom sveopćega gnušanja i prokletstva. Kad je došao, potrošio je u svojoj kući znatne svote novaca da svoje blago stavi u sigurnost. Pronalasci što su ih bravari grada Toursa potajno za njega izveli, čudne mjere opreza što ih je poduzeo da ih uvede u svoj stan i da se nasilno osigura o njihovoj diskreciji, bile su dugo predmetom tisuća neobičnih priča koje su oduševljavale turenska prela. Neobične smicalice i mudrolije starca dale su povoda da ga smatraju posjednikom istočnjačkoga bogatstva. Stoga su pripovjedači ovoga kraja, domovine francuske pripovijesti, gradili za Flamanca sobe pune zlata i dragulja i neizostavno pripisivali magičnim nagodbama izvor toga golemog imutka. Majstor Cornelius je nekoć sa sobom doveo dve flamanske sluge, jednu staru ženu, povrh toga mladoga šegrta mila i prijazna lica. Taj mu je mladić, služio kao tajnik, blagajnik, desna ruka i kurir. Prve godine kako se nastanio u Toursu nastala je kod njega velika krađa. Sudska je istraga dokazala da je zločin počinio neki stanovnik iz kuće. Stari je škrtica dao zatvoriti svoja dva sluge i svoga pisara. Mladić je bio slab pa je poginuo u istražnim mukama uvjeravajući sud o svojoj nevinosti. Dvojica su slugu priznala zločin da izbjegnu mučenju. No kad ih je sudac pitao gdje se nalaze ukradene svote, šutjeli su, bili su stavljeni na muke, osuđeni i obješeni. Idući na straitište stalno su govorili da su nedužni, po običaju svih obješenih. Grad je Tours dugo razgovarao o ovoj neobičnoj aferi. Zločinci su bili Flaroainci, zanimanje što su ga ti nesretnici i mladi pisar pobudili dakle brzo iščezne. U to vrijeme ratovi i bune donosili su neprestana uzbuđenja, pa je današnja drama bacila u zaborav jučerašnju. Žalosniji zbog golema gubitka što ga je osjetio nego zbog smrti svoja tri sluge, majstor Cornelius ostade sam sa starom Flamankom koja je bila njegova sestra. On je od kralja dobio povlasticu da se služi državnim glasnicima za svoje lične poslove, stavio je svoje mazge u štale nekog mazgara u susjedstvu, i od toga je trenutka živio u najvećoj samoći ne videći nikoga osim kralja, vršeći svoju trgovinu kanalima Židova, vještih račundžija. Oni su ga vjerno služili da dobiju njegovu svemoćnu zaštitu.

Neko vrijeme poslije toga događaja sam je kralj svome starom *torconnieru*[7] pribavio jedno mlado siroče za koje se mnogo zauzimao. Louis XI je prijateljski zvao

majstora Corneliusa tim starim imenom, koje je pod vladavinom svetoga Louisa značilo lihvar, sabirač poreza, čovjek koji je isisavao, iscjeđivao narod nasilnim sredstvima. Epitet *tortionnare,* koji je ostao u palači pravde, dovoljno objašnjava riječ torgonnier koja se često piše i malo drukčije *tortionneur.* Jadno je dijete svojski obavljalo lihvarove poslove, znalo mu se dopasti i steklo je njegovu naklonost. Jedne zimske noći dijamanti što ih je engleski kralj bio pohranio u Corneliusove ruke uz jamstvo od sto tisuća škuda budu ukradeni, i sumnja je pala na to siroče. Louis XI pokazao se to stirožiji prema njemu jer ote jamčio za njegovu vjernost. Stoga je nesretnik bio obješen poslije prilično sumarnoga preslušavanja pred kraljevskim sucem. Nitko se nije usudio da ide izučavati bankovno umijeće i mjenjačke poslove kod majstora Corneliusa. Međutim, dva gradska mladića, Tuirenca, neobično čestita i željna imutka, udu u taj posao jedan za drugim. U isto vrijeme s primanjem tih dvaju mladića dogodile su se zamašne krađe u lihvarevoj kući. Okolnosti tih zločina, način kako su bili izvršeni, jasno su pokazali da su tatovi imali tajni sporazum s ukućanima. Bilo je nemoguće da se zbog toga ne optuže novi došljaci. Postavši sve sumnjičaviji i osvetljiviji, čim je doznao za taj događaj, Brabanćanin odmah sve javi l.ouisu XI koji tu stvar preda u dužnost svomu sucu. Kod svake parnice bude brzo provedena istraga, a još brže svršena. Patriotski Turenci potajno su okrivljivali Tristanovu brzinu. Bili krivi ili ne bili, dva su se mladića smatrala žrtvama a Cornelius krvnikom. Dvije porodice u žalosti bijahu cijenjene i poštovane, njihove su se žalbe slušale, i od nagađanja do nagađanja, one su uspjele ljude uvjeriti u nedužnost svih onih koje je kraljev novčar poslao na vješala. Jedni su tvrdili da okrutni škrtac oponaša kralja, da pokušava staviti stravu i vješala između svijeta i sebe, da nikad nije bio okrađen, da su ta žalosna smaknuća rezultat hladnoga računa i da on hoće da bude siguran u svoje blago. Prvi je učinak tih pučkih glasina bio da je Cornelius bio izoliran. Turenci su postupah s njim kao s okuženim, zvali su ga gulikožom a njegovu kuću kugdnom kućom. Kad bi lihvar i bio mogao naći toliko odvažne strance da uđu k njemu, svi bi ih stanovnici grada svojim izjavama u tom spriječili. Najpovoljnije mišljenje o majstoru Comeliusu bilo je mišljenje ljudi ikoji su ga smatrali za kobna čovjeka. On je jednima ulijevao nagonsku stravu, drugima je usađivao duboko poštovanje kakvo se iskazuje neograničenoj vlasti ili novcu, a za mnoge je ljude imao privlaeivost tajne. Njegov način života, njegova fizionomija i kraljeva naklonost opravdavale su sve priče kojima je bio predmetom. Cornelins je prilično često putovao u strane zemlje poslije smrti njegova progonitelja, bungundskoga vojvode. Za vrijeme njegove odsutnosti, po kraljevu nalogu, bankarev su stan čuvali vojnici njegove škotske čete. Zbog te kraljevske pažnje dvorjanici su pretpostavljali da je starac svoju imovinu ostavio Louisu XI. Lihvar je vrlo malo izlazio. Dvorski su ga velikaši često posjećivali. On im je prilično rado posuđivao novac, ali je bio ćudljiv: na stanovite dame ne bi im bio dao ni prebijene pare, a sutradan im je nuđao goleme svote, naravno uz dobre kamate i uz velika osiguranja. Kao dobar katolik, uostalom, išao je redovno na službu božju, ali, dolazio je vrlo rano u crkvu Saint-Martin. Kako je kupio zauvijek jednu kapelicu tamo kao i drugdje, bio je odvojen od ostalih kršćana. Napokon, jedna pučka poslovica iz toga vremena koja je dugo živjela u Toursu bila je ova rečenica: „Prošli ste ispred lihvara, dogodit će vam se nesreća." Poslovica *„Prošli ste ispred lihvara"* objašnjavala je nenadne nevolje, nehotične žalosti i zlu sreću u imutku. Čak i na dvoru ljudi su pripisivali Comeliusu onaj kobni utjecaji što ga je talijansko, španjolsko

i azijsko praznovjerje nazvalo *zlim okom.* Da nije bilo strašne moći Louisa XI, narod bi kod najneznatnije zgode bio porušio kugtau kuću u ulici du Murier[8]. A opet, prvi dudovi zasađeni u Toursu, bili su zasađeni u zemlju kod Corneliusa, a Turenci su ga tada gledali kao dobrog genija. Računajte onda s pučkom nakloraošću! Neki su velikaši susreli majstora Corneliusa izvan Francuske i čudili su se njegovu dobrom raspoloženju. U Toursu je uvijek bio mračan i rastresen, no uvijek se u nj vraćao. Neobjašnjiva moć ga je vraćala u njegovu crnu kuću u ulici du Murier. Poput puža čiji je život tako čvrsto povezan s njegovom kućicom, Cornelius je priznao kralju da se dobro osjeća samo pod svojim crnoliko išaranim kamenjem i pod zasunima svoje male tvrđave, makar zna da bi smrću Louisa XI ovo mjesto za njega postalo najopasnije na zemlji.

– Đavo se zabavlja na račun našega lisca lihvara — reče Louis XI svom brijaču prije blagdana Svih svetih. — Još se tuži da su ga okrali. Ali on ne smije više nikoga objesiti, može jedino objesiti sama sebe. Nije li me taj stari prosjak došao pitati nisam li možda iz nepažnje odnio jedan lanac od rubina što mi ga je htio prodati! Bog budi s vama, ja ne kradem što mogu uzeti — rekoh mu.

– A je 1' se boljao? — reče brijač.

– Skrtice se boje samo jedne jedine stvari — odgovori kralj. — Moj čiča lihvar dobro zna da ga ja neću orobiti bez razloga. Inače bih bio nepravedan, a ja nisam nikad ništa učinio osim što je bilo pravedno i potrebno.

– Međutim, taj vas nitkov precjenjuje — nastavi brijač.

– Ti bi jako volio da je to istina, hm? — reče kralj i baci vragolast pogled na brijača.

– Pasja mu capa, veličanstvo, bilo bi lijepo podijeliti nasljedstvo između vas i đavola.

– Dosta! — reče kralj. — Nemoj me navoditi na zle misli. — Moj je čiča najvjerniji čovjek od svih onih kojima sam stvorio imutak, jer mi možda ne duguje ništa.

Već dvije godine majstor je Cornelius dakle živio sam sa svojom starom sestrom koja je slovila kao vještica. Neki krojač iz susjedstva tvrdio je da ju je po noći često vidio kako čeka na krovu čas kad će poletjeti na sastanak vještica. Ta se činjenica činila toliko izvanrednijom što je stari škrtac zatvarao svoju sestru u jednu sobu čiji su prozori bili učvršćeni željeznim šipkama. Kako je stario, Cornelius, uvijek potkradan, bojeći se da će ga ljudi nasanjkati, sve ih je zamrzio osim kralja koga je mnogo cijenio. Zapao je u preveliku mizantropiju, no, kao kod većine škrtica njegova strast za zlatom, sljubljivanje te kovine s njegovim životom bijaše sve prisnije i iz godine u godinu sve se više pojačavalo. Čak mu je i njegova sestra pobuđivala sumnje, mada je ona možda bila čak i škrt i ja i štedljivija nego njezin brat kojega je nadmašivala u pronalascima škrtosti. Stoga je njihov život imao u sebi nešto problematično i tajanstveno. Stara je žena tako rijetko uzimala kruh kod pekara, pojavljivala se tako malo na trgu te su najmanje lakovjerni promatrači napokon tim dvama čudnim bićima stali pripisivati znanje neke životne tajne. Oni koji su se prtljali u alkemiju govorili su da majstor Cornelius zna praviti zlato. Učenjaci su tvrdili da je pronašao sveopći lijek. Za mnoge seljake kojima su ljudi iz grada o njemu govorili Cornelius je bio nestvarno biće, pa, su mnogi od njih iz radoznalosti dolazili gledati pročelje njegove palače.

Sjedeći na klupi pred stanom koji je bio nasuprot stanu majstora Comeliusa,

plemić je naizmjence promatrao palaču đe Poitiers i kuginu kuću. Mjesec je svojim svjetlom išao po njezinim izbočinama i smjesom sjene i svijetla bojadisao udubine i reljefe skulpture. Hirovi toga blijedog svjetla podavali su kobnu fizionomiju tim dvjema zgradama. Činilo se da i sama priroda pogoduje praznovjerju koje je lebdjelo nad tim stanom.. Mladić se postepeno sjećao sve one predaje koja je Corneliusa činila u isti mah zanimljivom i strasnom ličnošću. Mada je zbog žestine svoje ljubavi bio odlučio da uđe u tu kuću, da u njoj ostane potrebno vrijeme dok ne izvrši svoje namjere, oklijevao je da se odvaži na taj posljednji korak, premda je znao da će ga učiniti. No tko u životnim krizama ne voli slušati slutnje, njihati se nad provalijama budućnosti? Kao ljubavnik, dostojan ljubavi, mladić se bojao da će umrijeti a da ga grofica neće primiti u ljubavni zagrljaj. To tajno razmišljanje bilo je tako jako zanimljivo te nije ni osjetio studen koja je hujala po njegovim nogama i po Izbočinama kuća. Kad uđem Corneliusu — mislio je on — morat ću se lišiti svoga imena, jednako kao što sam već napustio svoja lijepa plemićka odijela. U slučaju nesreće zabranjeno mi je tražiti povlastice svoga porijekla ili zaštitu svojih prijatelja da ne bih nepovratno izgubio groficu de Saint-Vallier. Ako posumnja u noćni posjet ljubavnika, taj je stari velikaš sposoban da je polako muči u željeznoj krleci, da je svaki dan ubija u kakvoj tvrđavi. Kad je gledao bijedno odijelo u koje se prerušio, plemić se zastiđio sama sebe. Kad biste vidjeli njegov pojas od crne kože, proste cipele, nabrane hlače, vunene dokoljenice i njegov kaput od sive vune, smatrali biste ga pisarom najjadnijega ovrhoviditelja. Za plemića XV stoljeća to je već bila smrt — igrati ulogu građanina bez prebijene pare, odreći se povlastica svoga ranga. Ali verati se po krovu palače u kojoj je plakala njegova ljubavnica, spuštati se dimnjakom ili trčati hodnicima, i od žlijeba do žlijeba doći sve do prozora njezine sobe, izložiti opasnosti svoj život da bude uz nju, na svilenom jastuku, kod dobre vatre, za vrijeme sna strašnoga muža, čije bi hrkanje udvostručilo njihovu radost, prkositi nebu i zemlji dajući jedno drugom najsmionije poljupce, ne kazati nijedne riječi koju ne bi mogla pratiti smrt, ili bar krvava borba: — sve te pohotne slike i romantične opasnosti toga pothvata utvrdile su mladića u odluci. Što je bila manja nagrada za njegove usluge — pa bilo samo da poljubi još jedanput grofičinu ruku, — to se -brže odlučio da sve pokuša, gonjen viteškim i strastvenim duhom onoga vremena. Osim toga, on nije ni pretpostavio da će se grofica usuditi da mu uskrati najslađi ljubavni užitak usred tako smrtnih opasnosti. Ta je pustolovina bila odviše opasna, suviše nemoguća da se ne bi do kraja izvršila.

U taj trenutak sva su gradska zvona zazvonila vrijeme kad je trebalo zatvarati gradska vrata. Taj je zakon pao u zaborav, ali se održavao u pokrajinama gdje se sve sporo ukida. Premda se svjetla nisu ugasila, predstavnici gradskih kvartova dali sunapeti lance preko ulica. Mnoga su se vrata zatvorila, koraci, nekih zakašnjelih gradana, koje su pratili sluge naoružani do zuba i s fenjerima u ruci, odzvanjali s-u u daljini. Po-torn je uskoro grad, na neki način čvrsto svezan, izgledao kao da je usnuo i nije se više bojaonapadaja zlikovaca osim preko svojih krovova. U ovo su se vrijeme krovovi kuća po noći vrlo često posjećivali. Ulice u pokrajini, pa čak i u Parizu, bile su tako uske te su tatovi skakali s jednoga krova na drugi. Taj je pogubni zanat dugo služio kao razonoda kralju Charlesu IX kad je bio mlad, ako se može vjerovati zapisima onoga vremena. Bojeći se dla ne bi došao suviše kasno k majstoru Corneliusu, plemić se spremao da napusti svoje mjesto pa da pokuca na vrata tougine

kuće, kadli je, gledajući ih, njegovu pažnju probudila neka vizija koju bi pisci onoga vremena bili nazvali sablašću. Protrlja oči kao da hoće sebi razbistriti pogled, a tisuću raznolikih osjećaja, prođe mu kroz dušu kad je to vidio. Sa svake strane tih vrata nalazilo se jedno lice uokvireno između dvije šipke nekog otvora koji je izgledao kao puškarnica. U prvi mah je ta dva lica držao za čudne maske, izvajane u kamenu — toliko su bile navorane, uglaste, iskrivljene, izbečene, nepomične, zagasite boje, tj. smeđe. No studen i mjesečevo svjetlo omogućilo mu je da razabere lagani, bijeli oblak što je disanjem izlazio iz dva ljubičasta nosa. Potom je napokon vidio u svakom upalom licu, pod! sjenom obrva, dva oka modre boje poput fajanse. Ona su bacala živu vatru i bila su nalik na oči vuka koji leži u brlogui misli da čuje lavež lovačkih pasa. Nemirno svjetlo tih očiju bilo je tako uporno upravljeno na njega te se osjećao kao skamenjena ptica, iznenađena od pasa, dok je motrio taj čudni prizor. U duši osjeti grozničavo uzbuđenje koje je brzo suzbio. Ta dva napeta i sumnjičava lica bijahu jamačno lica Corneliusa i njegove sestre. Tada se plemić stade pretvarati kao da se ogledava gdje se nalazi i da nastoji raspoznati stan, naznačen na karti koju izvadi iz džepa pokušavajući čitati pri svjetlu mjesečine. Potom ode ravno k lihvarovim vratima i udari po njima tri udarca koji odjeknuše unutrinji kuće kao da je to ulaz u podrum.

Slabo svjetlo prođe ispod trijema i kroz malu, izvanredno jaku rešetku, zakrijesi se jedno oko.

– Tko je?
– Jedan prijatelj poslan od Oosterlincka, iz Brugesa.
– Što želite?
– Da - uđem.
– Vaše ime?
– Filip Goulenoire.
– Imate li vjerodajnice?
– Evo ih.
– Pružite ih kroz škrabicu-.
– Gdje je ona?
– Nalijevo.

Filip Goulenoire baci vjerodajnice kroz prorez željezne škrabice iznad koje se nalazila puškarnica.

– K vragu! — pomisli on — vidi se da je kralj ovamo dolazio, jer se tu nailazi na toliko mjera opreza koliko ih je poduzeo u le Plessisu!

Otprilike četvrt sata počeka na ulici. Kad je toliko vremena prošlo, začuje Corneliusa kako veli svojoj sestri:

– Zatvori stupice na vratima.

Pod glavnim vratima odjekne zveket lanaca i željeza, Filip je čuo kako idu zasuni, škljocaju brave; na koncu se otvore mala niska, željezom okovana vrata, ali tako da su opisala vrlo šiljast kut kroz koji je mogao proći tanak čovjek. Uz opasnost da će poderati odijelo, Filip se više ušuljao nego ušao u kuginu kuću. Neka stara krezuba djevojka, s licem poput gusala, čije su obrve bile slične dvjema ručicama kotla, koja ne bi bila mogla staviti ni jedan lješnjak između svog nosa i svoje kukaste brade, blijeda i ispijena, upalih sljepočica, koja je bila sama kost i koža — ta je žena vodila šutke tobožnjega stranca u nisku dvoranu, dok je Comelius oprezno išao iza njega.

– Sjednite tu — reče ona Filipu pokazujući mu klupicu s tri noge koja se nalazila u kutuvelikoga kamina od vajana kamena u kojem nije gorjela vatra.

S druge strane toga kamina bio je stol s uvijenim nogama. Na njemu se nalazilo jedno jaje u ubrusu i devet do dvanaest malih suhih i tvrdih komadića kruha-, izrezanih s pomnom štedljivošću. Dvoje klupice — na jednu od njih sjedne starica — navieštale su da su škrtice upravo kod: večere. Cornelius ode da gurne dva željezna kapka, bez sumnje zato da zatvori zirke kroz koje je tako dugo gledao na ulicu, i dođe da ponovo zauzme svoje mjesto. Tobožnji Filip Goulenoire tada vidje brata i sestru kako redom jedno za drugim, ozbiljno, ali tačno kao što vojnici u jednakim razmacima umaču žlicu u solju — umaču u jaje svoje komadiće kruha koje su jedva obojili da kombiniraju trajanje jaja s brojem komadića kruha. Taj su posao šutke obavljali. Dok je jeo, Cornelius je promatrao lažnoga novajliju tako pomno i tako pronicavo kao da je vagao stare bizantince.[9] Osjećajući kao da mu je leden pokrivač pao na ramena, Filip jte bio u napasti da se ogleda oko sebe, ali s lukavštinom koju daje ljubavni pothvat, dobro se čuvao da ne baci potajni pogled na zidove. Vidio je naime, ako ga Cornelius zateče, da neće u svom stanu držati jednoga znatiželjnika. Stoga se ograničio na to da čedno baca pogled sad na jaje, sad na staricu. Katkada je promatrao i svoga budućega gazdu.

Novčar Louisa XI bio je sličan tomu monarhu. Gak je poprimio neke njegove kretnje, kao što se često događa ljudima koji zajedno žive u nekoj prisnosti. Guste Flamančeve obrve gotovo su mu zakrivale oči. No kad ih je malo podigao, bacio je bistar, prodoran i snažan pogled, kao ljudi naviknuti na šutnju kojima je pojava koncentracije nutarnjih snaga postala obična. Njegove tanke usne, s vertikalnim borama, davale su mu izraz nevjerojatne lukavosti. Donji dio lica imao je maglovitu sličnost s lis'ičjom gubicom. No visoko, izbočeno, sve navorano čelo kao da je odavalo velika i lijepa svojstva, plemenitost duše čiji je polet obuzdalo iskustvo i koju su okrutne životne pouke, bez sumnje, potisnule u najskrovitiji kutak toga neobičnog bića. To jamačno nije bio obični škrtac, i njegova je strast zacijelo sakrivala jake naslade, tajne koncepcije.

– Uz koju se cijenu mogu dobiti venecijanski cekini? — upita on naglo svog budućeg šegrta.

– Uz tri četvrtine prema jedan u Brugesu; jedan prema jedan u Gandu.

– Kolika je prevoznina na Escautu?

– Tri pariška sua.

– Nema ništa novo u Gandu?

– Brat Lievena d'Herde je propao.

– Ah !

Pošto mu je urnakao taj usklik, starac sebi pokrije koljeno skutom od dalmatike. To je bila odjeća od crnoga baršuna, sprijeda otvorena, s velikim rukavima i bez ogrlice, čije se skupocjeno sukno svjetlucalo. Taj ostatak prekrasne odjeće koju je nekoć nosio kao predsjednik Bistribucionog suda (ta mu je dužnost navukla neprijateljstvo burgundskoga vojvode) bijaše tada samo još prnja. Filipu nije nimalo bilo zima, znojio se u svojem oklopu dršćući da će morati odgovarati na druga pitanja. Dotle su bile dovoljne one kratke upute što mu ih je dao jedan Židov kojemu je bio spasio život, — zahvaljujući svojemu pamćenju i savršenom poznavanju koje je Židov imao o Corneliusovim manirima i navikama. No plemić koji, u prvoj vatri

svoje zamisli, nije ni u što sumnjao, počne nazrijevati sve teškoće svoga pothvata. Na njega je djelovala svečana ozbiljnost i hladnokrvnost strašnoga Flamanea. Osim toga, osjećao je da je pod bravom i vidio da su sve uzde kraljevskog suca u rukama, majstora Corneliusa.

– Jeste li večerali? — upita novčar tonom koji je značio: „Nemojte večerati!"

Unatoč naglasku svoga brata, stara djevojka zađršće, pogleda mladoga gosta kao da hoće izmjeriti sposobnost toga želuca koji treba zadovoljiti i tada reče s lažnim osmijehom.:

– Vi niste ukrali svoje ime, imate vlasi i brkove crnje nego đavlov rep!...

– Večerao sam — odgovori on.

– E pa dobro — nastavi škrtac — dođite sutra, k meni. — Već odavna sam se navikao da budem bez šegrta. Uostalom, noću ću još razmisliti.

– Ej, svetoga mu Bavona! gospodine, ja sam Flamanac, ne poznam ovdje nikoga, lanci su napeti, bacit će me u tamnicu. Međutim — doda on uplašen zbog živahnosti koju je unio u svoje riječi — ako vam to odgovara, ja ću izići.

Kletva je neobično utjecala na staroga Flamanca.

– Dobro! dobro! svetoga mu Bavona! spavat ćete ovdje.

– Ali... — reče uplašeno sestra.

– Šuti — odvrati Comelius. — Svojim pismom, Oosterlimck mi jamči za ovoga mladića. — Nemarno li — reče on sagnuvši se k uhu svoje sestre — Oosterlinckovih sto tisuća livara? To je dobra jamčevina!

– A ako ti ukrade bavarske dragulje? Pogledaj malo bolje, više je sličan kakvom lopovu nego Flamaneu!

– Pst! — reče starac i stane prisluškivati.

Dvoje je škrtica slušalo. Neosjetno, i časak iza
onoga „Pst" štropot što su ga načinili koraci nekoliko ljudi odjekne u daljini, s druge strane gradskoga jarka.

– To je patrola iz le Plessisa — reče sestra.

– Dede, daj mi ključ od šegrtske sobe — nastavi Cornelius.

Stara djevojka učini kretnju da će uzeti svjetiljku.

– Zar ćeš nas ostaviti same bez svjetla? — vikne Cornelius sporazumnim glasom.

– Još ne možeš u svojim godinama da se ondje snađeš? Je li tako teško uzeti taj ključ?

Starica shvati sakriveni smisao tih riječi i iziđe. Gledajući to čudno stvorenje u trenutku kad je dohvatilo vrata, Filip Goulenoire je mogao, a da ga ne vidi njegov gazda, baciti kradom jedan pogled na tu dvoranu. Ona je bila obložena hrastovinom u visini prsa, a zidovi bijahu tapetirani žutom bojom ukrašenom crnim arabeskama. No najjače ga je iznenadila pištolja s upaljačem, opremljena dugim bodežom s otponeem. To se novo a strašno oružje nalazilo kraj Corneliusa.

– Kako mislite zasluživati sebi kruh? — upita ga lihvar.

– Ja imam malo novaca — odgovori Goulenoire — ali poznam dobrih smicalica. Ako mi hoćete dati samo jedan su na svaki zlatnik što ćete ga po meni zaraditi, bit ću zadovoljan.

– Jedan su! jedan su! — ponavljao je škrtac — pa to je mnogo.

Na to se vrati stara srbila.

– Dođi — reče Cornelius Filipu.

Oni iziđu pod trijem i stanu se penjati zavojitim kamenim stubama čije se okruglo stubište nalazilo kralj dvorane u visokom tornjiću. U prvom katu mladić zastane.

– Ne — reče Cornelius — vraga! To je soba gdje se kralj provodi i zabavlja.

Graditelj je načinio stan za šegrta pod šiljastim krovom kule u kojoj su se nalazile zavojite stube. To je bila mala, okrugla soba, sva od kamena, hladna je bez ukrasa. Ta je kula zauzimala sredinu stražnje strane zgrade prema dvorištu koje je poput svih dvorišta u pokrajini bilo usko i mračno. U pozadini, kroz rešetkaste arkade, Vidio se neki loši vrt gdje su bili samo dudovi, koje je zacijelo uzgajao Cornelius. Plemić je sve zapazio kroz otvore zavojitih stuba, pod svjetlom mjesečine koja je na sreću bacala živo svjetlo. Neka jadna postelja, klupica, vrč i rasklimani ormar činili su pokućstvo sobice. Svjetlo je u nju dolazilo isamo kroz male četverouglaste otvore raspoređene od razmaka do razmaka oko vanjskoga vijenca kule, koje su jamačno činile ukrase, prema značaju te dražesne arhitekture.

– Evo, to je naš stan, Jednostavan je, čvrst je, obuhvaća sve što je potrebno[1] za[1] spavanje. La-ku noć! Nemojte izlaziti kao što su drugi činili.

Pošto je na svoga šegrta bacio posljednji pogled u kojemu je bilo na tisuće misli, Cornelius zaključa vrata okrenuvši dvaput ključem, odnoseći ključ i siđe ostavivši plemića u takvoj neprilici kao što je ljevač zvona koji ne nalazi ništa u svom kalupu. Sam, bez svjetla, sjedeći na jednoj klupici, i to u tom malom tavanu odakle su njegova četiri prethodnika izišla samo da odu na stratište, plemić se osjeti kao divlja zvijer uhvaćena u vreću. Skoči na klupicu, protegne se svom svojom dužinom da dosegne malo gornje otvore odakle je padalo bjelkasto svjetlo. Opazi Lomi, lijepe brežuljke Saint-Cyra i tamne zidine le Plessisa, gdje su svjetlila dva ili tri svjetla u udubinama nekoliko prozora. U daljini su se širila lijepa polja Tounaine i velike srebrne površine vode njezine rijeke. I najmanji brežuljci ove lijepe prirode imađahu sada nepoznatu dražest: oslikani prozori, vode, sljeme kuća sjali su kao drago kamenje pod drhtavim svjetlom mjesečine. Duša se mladoga plemića nije mogla obraniti od slatkoga i tužnog uzbuđenja.

— Samo kad bi to bio „zbogom!" — reče on u sebi.

Ostao je tu, uživajući već strahovita uzbuđenja što mu ih je obećavala njegova pustolovina, i osjeti sve bojazni sužnja koji je još sačuvao svjetlo nade. Kod svake poteškoće njegova je ljubavnica postajala sve ljepša. To za njega više nije bila žena nego nadnaravno biće gledano kroz žarke želje. Od slaboga krika koji mu se učinio da je odjeknuo u palači de Poitiers, dođe opet k sebi i vrati se u svoj zbiljski položaj. Kad je opet lijegao u svoju jadnu postelju da razmišlja o toj stvari, začuje lagano drhtanje na stubama. Stane pozorno slušati i tada dopiru do njegova uha ove riječi: „Spava!" što ih je izrekla starica. Nekim slučajem, koji nije graditelj poznavao, i najmanji se šum čuo u šegrtovoj sobi, tako te lažni Goulenoire nije izgubio ni jednu jedinu kretnju škrtice i njegove sestre koji su ga špijunirali. Svukao se, legao, pravio se da spava, a sve je vrijeme, dok su njegova dva domaćina ostajala na motrenju na stepenicama stubišta, upotrijebio da pretraži kako da ode iz svoje tamnice u palaču de Politders. Oko devet sati Cornelius i njegova sestra, uvjereni da njihov šegrt spava, povuku se u svoje sobe. Plemić je pomno proučavao potmule i daleke šumove što su ih pravili dvoje Flamanaca i učini mu se da razabire položaj njihovih stanova: oni su po svoj prilici zauzimali cijeli drugi kat. Kao u svim kućama toga vremena, taj je kat bio tik pod krovom iz kojega su se dizali prozori, ukrašeni polukružnim udubinama kolje su

bile izrezane bogatim skulpturama. Krov je bio obrubljen nekom ogradom koja je sakrivala oluke, određene za odvod taišnice što su je žljebovi, predstavljajući krokodilska ždrijela, izbacivali na ulicu. Plemić koji je tako pomno proučio tu topografiju kao što bi bila učinila mačka, mislio je da će naći prijelaz s kule na krov i da će moći otići gospođi đe Saint-Vallier po olucima na krovu, pomažući se jednim žlijebom. No nije znao da su otvori njegove kule tako maleni. Bilo je nemoguće kroz njih proći. Stoga je odlučio da će izići na krov kuće kroz prozor stubišta, toj i je osvjetljavao odmorište drugoga kata. Daizvrši tu smionu namjeru, morao je izići iz svoje sobe, a Cornelius je odnio ključ. Iz opreznosti, mladi se plemić bio oboružao onakvim bodežom, kojima se nekad zadavao smrtni udarac u dvoboju kad je protivnik molio da ga skončaš. To je grozno oružje imalo jednu stranu oštrice naoštrenu kao što je oštrica britve, a drugu nazupčenu kao pila, ali nazupčanu u protivnom smjeru od onoga što ide u smjeru željeza kad ulazi u tijelo. Plemić namisli da se posluži bodežom da otpili vrata oto brave. Srećom po njega babak je vrata bio pričvršćen iznutra sa četiri velika vijka. Pomoću bodeža mogao je odšarafiti, ne bez velikih muka, babak koji ga je držao u sužanjstvu, te je brižno stavio vijke na sanduk. Otoponoći nađe se na slobodi i siđe bez cipela da izvidi mjesta. Nemalo se začudio kad je vidio širom otvorena vrata jednoga hodnika kojim se ulazilo u više soba. Na kraju tog hodnika nalazio se jedan prozor koji je gledao na neke vrste uvalu što su je činili krovovi palače de Poitiers i kugine kuće koji su se spajali. Ništa ne bi moglo izraziti njegovo veselje kao želja što ju je izrazio da odmah plato vječnu misu u Toursu svetoj djevici u njezinu čast, i to u glasovitoj župi de l'Escrignoles. Pošto je promotrio visoke i široke dimnjake palače de Poitiers, vrati se da uzme svoj bodež. Ali opazi, dršćući od straha, jedno svijetlo koje je jako osvijetlilo stubište, i vidje samoga Corneliusa u dalmatici, kako drži svjetiljku, i širom otvorenih očiju zuri u hodnik na ulazu kojega se on pojavio kao sablast.

– Ako otvorim prozor i da skočim na krov — čut će me! — reče u sebi plemić.

I strašni se Cornelius neprestano približavao, približavao kao što se približava čas smrti za zločinca. U toj neprilici' Goulenoire, uz pomoć ljubavi, nađe svu svoju prisutnost duha: skoči u okvir jednih vrata, stisne se u kut i stade čekati škrticu. Kad se lihvar koji je pred sobom držao svjetiljku našao upravo ma mjestu gdje je plemić dahom, mogao načiniti vjetar, on puhne i zagasi svjetlo, Cormelius progunđa nekoliko nejasnih riječi i neku holandsku kletvu, ali se vrati natrag. Plemić tada potrči u svoju sobu, uzme oružje, vrati se k svom blaženom prozoru, tiho ga otvori i skoči na krov. Kad je jednom bio na slobodi pod nebom, osjeti da ga slabost hvata, toliko je bio sretan. Možda je prevelika uzrujanost što mu ju je izazvala opasnost ili smionost pothvata, prouzrokovala njegovo uzbuđenje. Pobjeda je često jednako opasna kao i borba. Približi se oluku, dršćući od zadovoljstva, i u sebi reče:

– Kojim ću se dimnjakom spustiti k njoj?

Pogleda sve. Nagonom što ga daje ljubav, on ih stade pipati da vidi onaj u kojem se ložila vatra. Kad se odlučio, smioni plemić zahode bodež u sastavak dvaju kamena, o njega zapne ljestve, baci ih kroz otvor dimnjaka i osmjeli se bez straha, na vjeru svoje dobre oštrice, spustiti ik svojoj ljubavnici. Nije znao da li će Saint-Vallier biti budan ili će spavati, ali je tvrdo odlučio da će groficu stisnuti u svoj zagrljaj, pa makar to stajalo života dva čovjeka! Stavi potiho noge na topli pepeo, još se tiše sagne, i vidje groficu kako sjedi u naslonjaču. Pod svjetlom svjetiljke, blijeda od sreće,

drhtava, ta bojažljiva žena pokaže mu prstom Saint-Valliera gdje leži na postelji deset koraka od nje. Vjerujte da je njihov vreli i tihi poljubac imao odjeka samo u njihovim srcima!...

Sutradan, oko devet sati ujutro u trenutku kad je Louis XI izišao iz svoje kapele, pošto je slušao misu, na prolazu nađe majstora Corneliusa.

— Dobra sreća, dragi čiča! — reče on kratka podigavši svoju kapu.

Veličanstvo, vrlo rado bih platio tisuću zlatnih škuda da dobijem od vas trenutak audijencije, budući da sam našao tata lanca od rubina i i svih dragulja...

— Da vidimo to — reče Louis XI izlazeći u dvorište le Plessisa, u pratnji svoga novčara, Coyatiera, svoga liječnika, Oliviera le Daima i kapetana škotske garde. — Pričaj mi svoju stvar. Imat ćemo još jednog obješenog tvojega kroja... Ovamo, Tristan!

Kraljevski sudac koji se šetao amo-tamo po dvorištu dolazio je polaganim koracima kao pas koji se pravi važan svojom vjernošću. Skup se zaustavi pod jednim drvetom. Kralj sjedne na klupu, a dvorjanici opišu pred njim luk.

– Veličanstvo; neki me tobožnji Flamanac tako pošteno prevario... — reča Ceimelius.

– Taj mora da je vrlo lukav — reče Louis XI kimajući glavom.

— Oh, jest! — odgovori novčar. — Ma ne znam ne bi li i vas uhvatio na lijepak. Kako sam mogao da nemam povjerenja u kukavnog jadnika kad mi ga je preporučio Oosterlinck, čovjek čijih imam sto tisuća Hvara? Stoga: bih se kladio da je potpis Židova krivotvoren. Ukratko, veličanstvo, našao sam se bez onih dragulja kojima ste se divili, toliko su bili lijepi. Odneseni su, veličanstvo! Odnijeti dragulje bavarskoga kneza izbornika! Lopovi ne poštivaju ništa. Ukrali bi vam vaše kraljevstvo kad ne biste pazili. Odmah sam se popeo u sobu gdje je bio taj šegrt, koji je sigurno majstor nad majstorima u krađi. Ovaj put nam neće nedostajati dokaza. Odšarafio je babak na bravi. No, kad se vratio, budući da više nije bilo mjesečine, nije mogao naći sve vijke! Kad sam se vraćao, na sreću sam našao jedan vijak pod nogom. Spavao je lopov, bio je umoran. Zamislite, gospodo, da je kroz dimnjak sišao u moju radnu sobu. Sutra, radije večeras, dat ću ga zatvoriti rešetkom. Čovjek uvijek nešto nauči. On ima kod sebe svilene ljestve, njegova odjeća nosi tragove puta što ga je načinio po krovovima i kroz dimnjak. Mislio je ostati kod. mene, upropastiti me, vražji previjanae! Kamo je zakopao dragulje? Ljudi sa sela su ga vidjeli kako se rano vraća k meni po krovovima. Imao je sukrivaca koji su ga čekali na nasipu što ste ga vi sagradili. Ah! veličanstvo, vi ste sukrivac tatova koji dolaze u čamcu, i tras tras, odnose sve, ne ostavivši tragova! No mi držimo vođu, smionog lupeža, ljudinu s kojim bi se dičila majka kakva plemića. Ah! to će biti krasan plod za vješala, i kad ga malo stavimo na muke, znat ćemo sve! Zar to ne zanima slavu vaše vladavine? Ne bi smjelo biti tatova pod tako velikim kraljem!

Kralj već odavna nije slušao. Bio je zapao u mračno razmišljanje što se često događalo za posljednjih dana njegova života:. Vladala je grobna tišina.

– To se tebe tiče, moji prljane — reče on Tri stanu. — Idi i raščisti tu stvar.

On ustane, zakorakne nekoliko koraka naprijed, a njegovi dvorjanin ostave ga sama. Tad opazi Corneliusa koji je jašeći na mazgi odlazio u društvu s kraljevskim sucem.

– A tisuću škuda? — reče mu on.

– Ah! veličanstvo, vi ste suviše velik kralj! Nema svote koja bi mogla platiti vašu

pravednost...

Louis se osmehne. Dvorjanin su zaviđali na otvorenom načinu kako je govorio is kraljem i na povlasticama staroga novčara koji brzo iščezne u prilazu dudova zasađenom između Toursa i le Plessisa.

Iscrpljen od umora plemić je zaista spavao najdubljim snom. Na povratku sa svoga ljubavnog putovanja nije više osjećao u sebi hrabrost i žar — kojim je bio jurnuo za opasnim nasladama — da se brani protiv dalekih i nestvarnih opasnosti u koje više nije ni vjerovao. Stoga je odložio za sutradan brigu da očisti svoje zaprljano odijelo i da ukloni tragove svoje sreće. To je bila velika pogreška, ali joj je sve pogodovalo. Kada, bez mjesečeva svjetla, koji se bio sakrio za vrijeme njegove ljubavne svečanosti, nije našao sve vijke prokletoga bapka, izgubio je strpljivost da ih traži. Potom se onako ravnodušno, kao čovjek pun radosti ili potreban odmora pouzdao u dobru sreću svoje sudbine koja ga je doonda tako sretno služila. Bio je doduše sa samim sobom sklopio neke vrste ugovor na osnovu kojega se morao ranom zorom probuditi. No događaji onoga dana i uzrujavan ja one noći nisu mu omogućili da održi riječ. Sreća je zaboravna. Cornelius se nije više činio tako strašan mladom plemiću kad je lijegao na svoj jadni krevet. I ta ga je nebriga upropastila. Dok se kraljev novčar vraćao iz le Plessls-les oursa, u pratnji kraljeva suca i njegovih strašnih strijelaca, lažnog je Goulenoirea čuvala stara sestra koja je plela čarape za Corneliusa, sjedeći na jednoj stepenici zavojitih stuba, ne mareći za studen.

Mladić je i dalje uživao tajne slasti te divne noći, ne znajući za nesreću koja je jurila brzim kasom. Sanjario je. Njegovi snovi, kao svi snovi mladosti, bijahu obojeni tako živim bojama te nije više znao gdje počinje iluzija, gdje svršava zbilja. Vidio se na jednom jastuku, kod grofičinih nogu, imao je glavu na njezinim od ljubavi toplim koljenima i slušao priču o progonima i pojedinostima tiranije što ju je od grofa pretrpjela njegova žena. Raznježio se s groficom koja je zaista bila ona od kraljevih vanbračnih kćeri koju je Louis XI najviše ljubio. Obećao joj je da će već sutradan otići i sve otkriti tom strašnom ocu. Predobit će ga zla njihovu stvar, raskinut će brak i zatvoriti muža, i to sve u času kad su mogli biti pod udarom njegova mača i na najmanji šum koji bi ga bio probudio. No u snu, svjetlo svjetiljke, plamen njihovih očiju, boje tkanina i tapeta bijahu življe. Iz njihovih noćnih odijela ishlapljivao se jači miris, u zraku se nalazilo više ljubavi, oko njih se nalazilo više vatre nego što je bilo u stvarnom prizoru. Tako se i ona Marija u snu mnogo manje opirala nego stvarna Marija njegovim čeznutljivim pogledima, tihim molbama, magičnim pitanjima, lukavoj šutnji, pohotnim željama, onoj lažnoj plemenitosti koja prve trenutke strasti toliko raspaljuje i širi u dušama novu opojnost kod svakoga novog napretka ljubavi. Prema ljubavničkom pravuovoga doba, Marija de Saint-Vallier dopuštala je svomu ljubavniku teik površna prava kao da je tobože još nevina djevica. Rado je sebi dala ljubiti noge, odjeću, ruke, vrat, priznavala je ljubav, prihvaćala je p-ažnju i život svoga ljubavnika, dopuštala mu je da umre za nju, odavala se opojnosti koju je ova stroga, često okrutna, polunevinost još više raspaljivala. No ostajala je tvrdoglava, nepristupačna, tražila je najviše nagrade za ljubav, kao cijenu svoga oslobođenja. U ono vrijeme, da se raskine neki brak, trebalo je ići u Rim, imati odanih nekoliko kardinala, doći pred papu, s kraljevini pokroviteljstvom i milošću. Marija je htjela održati svojo slobodu ljubavi da mu je žrtvuje. Tada su gotovo sve žene imale dovoljno moći da uspostave u srcu muškarca svoju vlast tako da od ljubavi načine

povijest čitavoga jednog života, načelo najviših odluka,! No u Francuskoj su se gospođe također i cijenile, ove su bile vladarice, imale su svoj dični ponos, ljubavnici su više njima pripadali nego što su se one podavale ljubavnicima. Njihova je ljubav često stajala mnogo krvi, i da budu njihovi, ljubavnici su se izlagali mnogim opasnostima. No mnogo dobrostivi ja i ganuta, odanošću svoga miljenika, ona Marija iz sna slabo se branila protiv silovite ljubavi lijepoga plemića. Koja je Marija bila prava? Je li lažni šegrt u snu vidio pravu, zbiljsku ženu? Da li je u palači đe Poitiers vidio gospođu maskiranu vrlinom? Pitanjaje škakljivo da bi se o njemu donijela odluka, a osim toga čast gospođa želi da ostane sporno.

U trenutku kad je možda, ona Marija iz mašte skoro zaboravila na svoje visoko dostojanstvo, ljubavnice, ljubavnik osjeti da ga je primila neka željezna ruka, i kiselkasti glas kraljeva suca, mu reče;

— Ajde, dobri ponoćni kršćanine, koji si tražio boga pipajući, probudimo se!

Filip je vidio crno Tristanovo lice i prepoznao njegov cinički osmijeh. Zatim na stepenicama zavojnih stuba opazi Corneliusa, njegovu sestrui iza njih stražare kraljevskoga suda. Kod toga prizora, videći sva ta đavolska lica koja su odisala ili mržnjom ili mračnom radoznalošću ljudi koji su navikli na vješanje, Filip, Goulenoire sjedne u postelji i stade sebi trljati oči:

– Gospoda vam boga! — vikne on zgrabivši svoj bodež ispod uzglavlja — sad je hora da se poigramo noževima!

– Oh, oh! — odgovori Tristan pravi plemić! Kao da vidim Georgesa d'Estoutevillea, nećaka velikoga meštna strijelaca.

Kad je čuo kako Tristan izgovara njegovo pravo ime, mladi d'Estouteville pomisli manje na sebe nego na opasnost u kojoj će biti njegova nesretna ljubavnica, iako ga prepoznaju. Da otkloni svaku sumnju, za vikne:

– Sveca vam vašega! ovamo skitnice!

Poslije toga groznoga povika što ga je iz sebe izbacio čovjek zaista u očaju, mladi se dvorjanik jako zaleti i s bodežom u ruci skoči na odmorište. Ali mladi pratioci kraljevskoga suca bijahu naučeni na takve susrete. Kad je Georges d'Estouteville bio na stepenici, oni ga spretno ščepaju, ne čudeći se snažnom udarcu oštrice što ga je zadao jednom od njih. Međutim, on se na sreću oskliznuo po oklopu gardijca. Zatim ga razoružaju, svežu mu ruke i bace ga opet na postelju pred svoga nepomičnoga i zamišljena vođu.

Tristan je šutke gledao sužnjeve ruke i, pošto se počesao po bradi, reče Cormeliusu pokazujući mu ih:

- Nema ni skitničke ni šegrtske ruke, to je plemić!

– Recite radije kradljivac! — poviče bolno lihvar. — Dobri moj Tristane, bio plemić ili kmet, on me je upropastio, zlikovac! Već bih volio vidjeti da mu noge i ruke griju i stiskaju vaše lijepe španjolske čizmice. On je — nema nikakve sumnje — vođa legije vidljivih i nevidljivih đavola koji poznaju sve moje tajne, otvaraju moje brave, kradu me i ubijaju. Vrlo su bogati, moj prijatelju! Ah! ovaj put, imat ćemo njihovo blago, jer ovaj izgleda kao egipatski kralj. Dobit ću ja svoje rubine i svoje lijepe svote, naš dični kralj imat će škuđa u izobilju...

– Oh! naša siu skrovi.šla čvršća nego vaša! — reče Georges smješkajući se.

– Ah! prokleti lupež, on priznaje! — vikne škrtac.

Kraljevski je sudac pažljivo promatrao odijelo Georgesa d'Estoutevillea i bravu.

– Jesi li ti odšarafio sve ove klinove?

Georges je šutio.

– Oh! dobro, dobro, samo ti šuti ako te je volja. Uskoro ćeš na mukama otvoriti usta — nastavi Tristan.

– Tako se kaže! — usklikne Cornelius.

– Odvedite ga! — reče kraljevski sudac.

Georges d'EstouteVille zamoli dopuštenje da se obuče. Na znak svoga vođe pratioci obuku sužnja s onako spretnom brzinom kao dadilja koja hoće da iskoristi onaj trenutak kad joj je dijete mirno da ga preobuče.

Golemo mnoštvo svijeta je za krčilo ulicu du Murier. Žamor naroda sve se više pojačavao i činio se kao preteča bune. Već od ranoga jutra bila se po gradu proširila vijest o kradi. Svuda je šegrt, za koga su rekli da je mlad i lijep, pobudio simpatije u svoju korist a raspalio mržnju protiv Corneliusa. Nije bilo sina dobre majke ni mlade žene koji su mogli pokazati lijepe klizaljke i svježe lice da nisu htjeli vidjeti žrtvu. Kad je izišao Georges, vođen od jednoga sučeva pratioca, koji je jašeći na konju držao oko ruke omotan jak kožnat remen, kojim je držao sužnja jako svezanih ruku, nastade užasna graja i vika. Bilo da vide Filipa Goulenoire, bilo da ga oslobode, posljednji došljaci gurnuše prve na odred konjaništva koji se nalazio pred kuginom kućom. U tom trenutku Cornelius, uz pomoć svoje sestre, zatvori vrata i gurne kapke s onakvom brzinom kakvu daje panični strah. Tristana koji nije bio naučen da poštuje svijet onoga vremena, budoći da narod još nije bio suveren, nije smetala buna.

– Navalite, navalite! — reče on svojim ljudima.

Na glas svoga vođe strijelci potjeraše konje, prema ulazu u ulicu. Videći jednoga do dva znatiželjnika kako su pala pod kopitaima konja i neke druge silovito pritisnute o zid, gdje su se gušili, sakupljeni ljudi pametno odluče da se vrate kući.

– Mjesta kraljevoj pravdi! — vikao je Tristan. — Što ćete ovdje? Hoćete da vas objese? Iđite kući, ljudi, gori vam pečenka! — Heji, ženo, poderane su vam muževe hlače, doma k svojoj igli!

Mada su ove riječi pokazivale da je kraljevski sudac dobre volje, najbrži su se ljudi dali u bijeg kao da je bacio crnu kugu. U trenutku kad je nastalo prvo gibanje mnoštva, Georges d'Estouteville je ostao zaprepašten kad je na jednom prozoru palače de Poitiers vidio svoju dragu Mariju de Saint-Vallier kako se s grofom smije... Ona mu se ruga, njemu, jednomu odanom ljubavniku koji za nju ide u smrt. A možda se smije i onima kojima su kape odnijeli strijelci na svojim kopljima — mislio je u sebi. Covrjtek mora biti star dvadeset i tri godine, biti pun iluzija, usuditi se da vjeruje u ljubav žene, ljubiti svim snagama svoga bića, izložiti sa slašću svoj život na vjeru jednoga poljupca i vidjeti da je izdan — pa da shvati koliko je bijesa, mržnje i očaja ušlo u srce Georgesa d'Estoutevillea kad gle vidio nasmijanu svoju, ljubavnicu od koje je dobio hladan i ravnodušan pogled. Ona je zacijelo dugo bila tamo, jer je naslonila ruke na jastuk. Tamo se udobno osjećala i njezin je starac bio zadovoljan. I smijao se, taj prokleti grbavac! Nekoliko suza kane iz mladićevih. očiju. No kad ga je Marija de Saint-Vallier vidjela, kako plače, brzo se povuče s prozora. Potom se najednom osuše Georgesove suze, nazre crno i crveno perje paža koji mu je bio odan. Grof nije opazio dolazak toga opreznog sluge koji je hodao na prstima. Kad je paž bio kazao u uho dvije riječi njegovoj ljubavnici, Marija opet stane na prozor. Oslobodi se neprekidne špijunaže svoga tiranima i baci na Georgesa jedan pogled u kojemu je

sjala lukavština žene koja vara svoga Argusa, vatra ljubavi i radosti nade.

„Bdijem nad tobom!" — da je te riječi viknula, ne bi bile izrazile toliko toga koliko ih je kazao taj pogled pun tisuće misli u kojima su se ogledali strah, užici i opasnosti njihova uzajamnog položaja. To je značilo ići s neba na muke, s muka u nebo. Stoga je mladi velikaš, lagan kao perce, zadovoljan i veseo išao na muke smatrajući da boli mučenja još neće platiti slasti njegove ljubavi. Kako je Tristan htio napustiti ulicu du Murier, njegovi ljudi zastanu kad su vidjeli jedinoga oficira škotske garde kako trči najvećom brzinom.

– Što je? — upita sudac.

– Ništa što se vas tiče — odgovori prezirno oficir. — Kralj me šalje po grofa i groficu de Saint-Vallieir koje poziva na ručak.

Jedva je suđlac došao do plessijskoga nasipa, kad grof i njegova žena, obadvoje jašeći, ona na bijeloj mazgi a on na svom konju u pratnji dvaju paževa, sustigoše strijelce pa svi zajedno uđu u le Plessis-les-Tours. Svi su išli prilično sporo. Georges je išao pješke, između dva gardijoa, od kojih ga je jedan još uvijek držao za remen. Tristan, grof i njegova žena bijahu naravno sprijeda, a okrivljenik je išao za njima. Umiješavši se među strijelce mladi ih je paž ispitivao, a također je katkada razgovarao i sa zarobljenikom, pa je spretno uhvatio jednu zgodu da mu tiho kaže:

– Skočio sam preko zida u vrtu i došao sam da donesem u le Plessis jedno pismo što ga jte gospođa napisala kralju. Ona je skoro umrla kad je doznala za krađu zbog koje ste optuženi. Budite hrabri, ona će za vas govoriti.

Već je ljubav grofici dala snagu i lukavštinu. Kad se smijala, njezino je držanje i njezin osmijeh prouzrokovao hrabrost kakvu pokazuju žene u velikim krizama života.

Unatoč neobičnoj mašti što ju je pisac romana *Quentin Durvard*[10] imao kad je stavio kra. ljevski dvorac le Plassis-les-Tours — na jednu uzvisinu, moramo se odlučiti da ga ostavimo gdje je bio u to vrijeme, u dubini, zaštićen sa dvije strane Cherom i Loireom, zatim kanalom svete Ane, kako ga je nazvao Louis XI, u čast svoje kćeri, gospođe de Beaujeu. Spajajući obadvije rijeke između grada Toursa i le Plessisa, taj je kanal u isti mah davao strahovitu utvrdu kaštelu i dragocjeni put trgovini. Prema le Brehemontu, prostranoj plodnoj ravnici, perivoj je bio zaštićen jarkom čiji tragovi pokazuju još i danas golemu širinu i dubinu. U vrijeme kad je artiljerija bila u povoju, položaj le Plessisa, koji je već odavna bio izabrao Louis XI za svoje sklonište, smatrao se neosvojivim. Dvorac, sagrađen od· opeke i kamena, nije imao ništa značajno. Ali je bio okružen lijepom hladovinom, i s njegovih su se prozora, kroz prosjeke perivoja (Plexitium) otkrivali najljepši vidici na svijetu. Uostalom, nijedna se suparnička kuća nije dizala u blizini toga samotnog dvorca, koji je ležao tačno u sredini male ravnice namijenjene za. kralja, s četiri strašne vodene ograde. Ako se može vjerovati predaji, Louis XI zauzimao je zapadno krilo, pa je iž svoje sobe u isti mah mogao vidjeti tok Loire, s druge strane rijeke, lijepu dolinu što je natapa la Choisille i dio Saint-cyrskih brežuljaka. Potom,, kroz prozore koji su gledali na dvorište, obuhvatio je ulaz u svoju tvrđavu i nasip kojim je spojlio svoje omiljelo boravište s gradom Toursom. Nepovjerljiv značaj toga monarha daje čvrstoće tim nagađanjima. Uostalom, da je Louis XI u gradnji svoga dvorca upotrijebio onakvu graditeljsku raskoš kakvu je kasnije pokazao Franpois i u Chambordu, boravište francuskih kraljeva bilo bi zauvijek ostalo u Tourairai. Dovoljno je otići vidjeti taj

prekrasni položaj i njegove magične vidike pa da se čovjek uvjeri u njegovu prednost nad položajem drugih kraljevskih kuća.

Došavši u pedeset i sedmu godinu svoje dobi, Louis XI je tada jedva još imao tri godine živjeti. Već je osjećao da mu se približuje smirt po udarcima što mu ih je zadavala bolest. Oslobođen svojih neprijatelja, u trenutku kad je povećao Francusku svim posjedima burgundskih vojvoda s pomoću ženidbe između dofena i Marguerite, burgundske baštinice, čuvan pažnjom Desguerdesai, zapovjednika svojih četa u Flandriji, uspostavivši svoj upliv posvuda, razmišljajući o najsretnijim amelioracijama, vidio je kako mu vrijeme izmiče, i od svojih, je godina imao samo nesreće. Kako su ga svi varali, pa čak i njegove kreature, iskustvo je još jače povećalo njegovu prirodnu nepovjerljivost. Želja za životom postala je u njemu sebičnost onakva kralja koji se utjelovio za svoj narod i želio je produžiti život samo zato da dovrši svoje osnove. Louis XI je smišljao sve promjene što ih je u monarhiji uveo zdrav razum publicista i duh revolucije. Jedinstvo poreza, jednakost podanika! pred zakonom (tada je vladar bio zakon) bili su predmet njegovih smionih pokušaja. Dan pred Sve svete bio je sazvao učene zlatare da se u Francuskoj uvede jedinstvo mjera i utega, kao što je već bilo uvedeno jedinstvo vlasti. Tako je taj golemi, duh lebdio poput orla nad svim carstvom, i Louis xr je tada sa svim oprezom kralja združio neobičnost prirodnu ljudima od velikoga značaja. Ni u jedno doba taj veliki lik nije bio poetičniji ni ljepši. Nečuven sipoj opreka! Velika vlast u slabašnom tijelu, nevjeran duh u ovozemaljskim stvarima, lakovjeran u vršenju vjerskih dužnosti, čovjek koji se borio sa dvije jače sile nego što su njegove — sa sadašnjošću a budućnošću u kojoj se bojao da će susresti patnje, zbog čega je crkvi prinosio tolike žrtve; sa sadašnjlošću, ili sa samara svojim životom, udane kojega se pokoravao liječniku Coyctieru. Toga kralja koji je satirao sve saitirala je grižnja savjesti, a još više bolest, usred; sve poezije ikoja prianja uz sumnjičave kraljeve u kojima je sadržana vlast. Bila je to gorostasna, i uvijek veličajna borba čovjeka u najvišem izrazu njegovih Sila koji ise borio protiv prirode.

Čekajući određeno vrijeme z;a ručak, koji se u to vrijeme obavljao između jedanaest sati i podneva, Louis XI, vrativši se s kratke šetnje, sjedio je na velikoj tapetiranoj stolici, u kutu kamina svoje spavaće sobe. Olivier le Daim i liječnik Coyotier gledali su se bez riječi i stajali u okviru jednoga prozora, poštivajući san svoga gospodara. Jedini štropot koji se čuo bijaše štropot što; su ga pravila dva komornika u službi, koji su se šetali u prvoj dvorani. To isu bili gospodar de Montresor i Jean Dufon, gospar de Montbazon. To su dva turenska velikaša gledala kapetana Škoeana, koji je po svom običaju vjerojatno zaspao na svom naslonjaču. Činilo se da je kralj usnuo. Glava imu se spustila na prsa: kapa mu se naturila na čelo pa mu je potpuno sakrila oči. U tom položaju, u, svom visokom stocu, s kraljevskom krunom na vrhu, izgledao je stisnut kao čovjek koji je zaspao usred kakva razmišljanja.

U taj su čas Tristan i njegova povorka prolazili preko mosta svete Ane koji se nalazio dvjesta koraka između le Plessisa i kanala.

– Tko je to? — upita kralj.

Dva đvorjainika iznenađena upitno se pogledaju.

– On sanja — reče sasvim tiho Coyctier.

– Sveca mu! — nastavi kralj! — zar me držite luđim? Prolaze neki ljudi preko

mosta. Ja sara blizu kamina i moram čuti štropot lakše nego vi. Taj bi se prirodan učinak mogao iskoristiti...

– Kakav čovjek! — reče le Daim.

Louis XI ustane, ode k onom prozoru kroz koji je mogao vidjeti grad. Tad opazi kraljevskoga suca i reče:

– Ah! ah! evo moga čiče sa svojim lopovom... Eno osim toga moje male Marije de Saint-Vallier. Zaboravio sam na čitavu tu stvar. — Olivier — nastavi on obraćajući se brijaču — idi reći gospodinu đe Montbazonu neka nam dade na stol dobro burgundsko vino; gledaj da nam kuhar priredi okaticu: te dvije stvari gospođa grofica jako voli.

– Mogu li ja jesti okaticu? — doda on poslije stanke gledajući nemirno Coyctiera.

Mjesto svakoga odgovora, liječnik stane promatrati lice svoga gospodara. Ta su dva čovjeka sama za sebe bila slika.

Romanopisci i povijest sačuvali su ogrtač od smeđega prostoga sukna i hlače do koljena od istoga sukna što ih je nosio Louis XI. Njegova kapica okružena olovnim medaljama i njegova ogrlica reda svetoga Mihajla nisu manje slavne. Ali nijedan pisac, nijedan slikar nijle prikazao lik toga strašnoga monarha u njegovim posljednjim časovima: boležljivo, upalo, žuto i smeđe lice čije su crte izražavale zajedljivo lukavstvo, hladnu ironiju. U toj maski nalazilo se čelo velikoga čovjeka, čelo izbrazdano naborana i puno dubokih misli. Zatim, na njegovim obrazima i usnama nešto prostačko i obično. Gledajući neke pojedinosti te fizionomijo, rekli biste da je to stari raskalašeni vinogradar, nekakav škrti trgovac, ali kroz te maglovite sličnosti i orooulost starca na umoru dominirao je kralj, čovjek vlasti i djelatnosti. Njegove jasnožute oči izgledale isu kao ugasle, ali je u njima tinjala iskra hrabrosti i srdžbe, ali na najmanji udar iz njih je mogao izbiti plamen da sve zapali. Liječnik je bio krupan građanin, odjeven u crno, rascvjetala lica, oštar, lakom i pravio se važan. Te su dvije ličnosti imale za okvir sobu obloženu orahovim drvom, tapetiranu tkaninama s vertikalnim nitama. Njezin je strop od izvajanih greda bio već pocrnio od dima. Pokućstvo, postelja — sve imJsrustirano kosi tren im arabeskama — danas bi se možda činilo dragocjenije nego što je uistinu bilo u ono vrijeme kada su umjetnosti počele stvarati tolika remek-djela.

– Okatica vam ništa ne vrijedi — odgovori *fizičar.*

To je ime, kojle je u najnovije vrijeme zamijenilo ime *majstor mirha,* ostalo doktorima u Engleskoj. Tada je svuda dat liječnicima ovaj naslov.

– A što ću onda ja jesti? — upita ponizno kralj.

– Ornu patku na soli. Inače, vi imate toliko žuči u gibanju, da biste mogli umrijeti na Dan mrtvih.

– Danas! — vikne kralj užasnut.

– Eh! veličanstvo, ne bojte se — nastavi Coyctier — ja sam tu. Nastojte da se nimalo ne uzrujavate i gledajte se razveseliti.

– Ah! — reče kralj — nekada je moja kći uspijevala u tom teškom poslu.

Nato Imbert de Bastarnay, gospodar Montresora i Bridorea, tiho pokuca na kraljeva vrata. Na kraljevu dozvolu on uđe da mu najavi grofa i groficu đe Saint-Vallier. Louis XI dade znak. Pojavi se Marija, iza nje njezin stari muž koji joj pusti da prva uđe.

– Dobar dan, djeco moja — reče kralj.

– Veličanstvo — odgovori tiho gospođa ogadivši ga — željela bih s vama nasamo govoriti.

Louis XI kao da mije čuo. Okrene se prema vratima i vikne šupljim glasom:

– Hej Dufon!

Dufon, montbazonski gospodar, a povrh toga dvorski peharnik, dođe velikom brzinom.

– Idi k dvorskom meštru, moram jesti cmu patku. Potom ćeš otići gospodi de Beaujeu pa ćeš joj kazati da ću danas sam ručati, — Znate li, gospođo — nastavi kralj, malo se praveći kao da je srdit — vi me zanemarujete. Evo već su gotovo tri godine kako vas nisam vidio!... Dede, dođite ovamo, draga — naistavi on sjedajući i pružajući joj ruku. — Dobrano ste omršavjeli... — A zašto je tako mršava? — naglo upita Louis XI poltierskoga gospara.

Taj ljubomorni mačak baci tako bojažljiv pogled na svoju ženu te joj se gotovo smilio.

– Od sreće, veličanstvo — odgovori on.

– Ah! previše se volite — reče kralj koji je držao svoju kćer među koljenima. — No, vidim da sam imao pravo što sam ti dao ime Marija-milosti-puna. — Coyctier, pustite nas! — Što hoćete? — reče on svojoj kćeri kad je liječnik otišao — da ste mi poslali svoje...

U toj opasnosti Marija odvažno začepi rukom kraljeva usta i šapne mu u uho:

– Uvijek sam. smatrala da ste diskretni i oštroumni...

– Saint-Vallier — reče kralj smijući se — mislim da Bridore želi s tobom razgovarati o jednoj stvari.

Grof iziđe, ali načini ramenom kretnjo, dobro poznatu njegovoj ženi, koja je pogodila misli strašnoga ljubomornog mačka pa je smatrala da mora predusresti njegove zle namjere.

– Reci mi, moje dijete, kako misliš da izgledam? Šta? Jesam li se jako promijenio?

– Paaa..., veličanstvo, hoćete li golu istinu? Ili hoćete da vam lažem?

– Ne — reče on tiho — moram znati na čemu sam.

– U tom slučaju, danas vrlo loše izgledate. No, neka moje istinoljublje ne naškodi mojoj stvari.

– U čemu je ona? — reče kralj namrštivši obrve i prošavši rukom po čelu.

– Evo, veličanstvo — odgovori ona — mladić kojega ste dali uhapsiti kod svoga novčara Corne-Busa i ikoji se ovaj čas nalazi u rukama vašega suca nedužan je za krađu dragulja vojvode bavarskoga

– Kako to znaš? — nastavi kralj.

Marija obori glavu i zacrveni ise.

– Ne moram te ni pitati da li ima ljubavi kod toga — reče kralj dižući nježno glavu kćeri i gladeći je po bradi. — Ako se ne budeš ispovijedala svako jutro, kćerkice, ići ćeš u pakao.

– Ne možete li mi učiniti uslugu a da ne oskvrnite moje tajne misli!?

– Gdje bi bilo užitka za mene? — usklikne ikralj: videći u toj stvari predmet za zabavu.

– Ah! hoćete da me vaš užitak stoji žalosti?

– Oh! previjanka jedna, nemaš povjerenja u mene?

– Onda, veličanstvo, dajte toga plemića pustiti na slobodu.

– Ah! to je plemić — usklikne kralj. — Onda to nije šegrt?

– To je posve sigurno nedužan čovjek — odgovori ona.

– Ja ne gledam tako — reče hladno kralj. — Ja sam veliki sudac svoga kraljevstva pa moram kazniti zlikovce.

– Nude, nemojte praviti tako zabrinuto lice i dajte mi život toga mladića.

– Da li to možda znači de bih ti oduzeo tvoje dobro?

– Veličanstvo — reče ona — ja sam čestita i poštena. Vi me ismijavate...

– Onda — reče Louis XI — kako ništa ne razumijem od čitave te stvari, pustimo neka je Tristan izvede na čistac...

Marija Sassenage problijedi, učini žestok napor i vikne:

– Veličanstvo, uvjeravam vas da ćete biti očajni zbog toga. Tobožnji krivac nije ništa ukrao. Ako mi udijelite milost, ja ću vam sve otkriti, pa makar me kaznili.

– Oh! oh! to postaje ozbiljno! — reče Louis XI naherivši kapu. — Govori, kćeri moja.

– Onda dobro — nastavi ona tihim glasom stavivši svoje usne na uho svoga oca — taj je plemić ostao cijelu noć kod mene.

– Mogao je učiniti i jedino i drugo ići k tebi i okrasti Corneliusa, to znači dva puta krasti,...

– Veličanstvo, ja imam vaše krvi u žilama, i nisam stvorena da bih ljubila skitnicu. Taj je plemić nećak vrhovnoga kapetana vaših strijelaca.

– Ta nije moguće! — reče kralj. — Tebe je teško ispovijedati.

Na te riječi Louis XI gume daleko od sebe svoju kćer, kojla je sva drhtala, i na prstima otrči do vrata svoje sobe tako da nije pravio nikakav šum. Već neko vrijeme svjetlo jednoga prozora druge dvorane koji je osvjetljavao gornji dio okvira oko vrata omogućilo mu je da vidi sjenu stopala nekoga znatiželjnika koja je padala u nj!egovu sobu. On naglo otvori vrate, okovana okovima, i zateče grofa de Saint-Valliera kako prisluškuje.

– Gospoda vam Boga! — vikne kralj — to je drskost koja zaslužuje sjekiru.

– Veličanstvo — odvrati ponosno Saint-Vallier — volim udarac sjekire u glavu nego bračni ukras na svom čelu.

– Možete imati jedno i drugo — reče Louis XI.

– Nijedan od vas nije izuzet od te bolesti, gospodo. — Povucite se u drugu dvoranu, — Conyngham — nastavi kralj obraćajući se svom gardijskom kapetanu — vi ste spavali? Ta gdijle je gospodin de Bridore? Vi puštate da mi se netko tako približi? Gospoda vam Boga — posljednjeg građanina grada Toursa služe bolje nego mene...

Kad se tako izvikao, Louis XI se vrati u svoju sobu. Ali se pobrine da povuče tapetni zastor koji je iznutra činio druga vrata namijenjena manje da spriječe duhanje vjetra, nego da uguše buku kraljevih riječi.

– Tako, kćeri moja — nastavi on uživajući da se njome poigrava kao mačka s mišem kojega je ulovila — onda je Georges d'Estouteville jučer bio tvoj ljubavnik?

– Oh! nije veličanstvo.

– Nije? Ah! oca mu svetoga! onda zaslužuje smrt!... Nitkov, možda mu moja kći nije bila dosta lijepa!

– Oh! samo to! — reče ona. — Uvjeravam vas da mi je ljlubio noge i ruke tako žarko te bi se bila smekšala i raznježila najpoštenija žena. On me ljubi u poštenoj namjeri.

– Ti me onda držiš za svetoga Louisa kad misliš da ću vjerovati u takve budalaštine? Mlad momak tako razvijen kao on da bi izložio opasnosti svoj život samo da ljubi tvoje cokule i rukave! Pripovijedaj to drugima a ne meni...

– Oh! veličanstvo, to je istina. No on je došao i zbog drugih razloga.

Na te riječi Marija osjeti da je dovela u opasnost život svoga muža jer je odmah Louis XI živo upitao:

– *A* zbog kojega?

Ta ga je pustolovina neobično jako zabavljlala.. Svakako nije očekivao da će mu njegova kći otkriti tako neobične stvari, pošto je ugovorila, oproštenje za svoga muža.

– Ah! ah! gospodine de Saint-Vallier, tako vi prolijevate kraljevsku krv! — vikne kralj čije je oči upalila srdžba.

U tom trenutku plessijsko zvono sazove sve kraljeve sluge. Podbočen o ruku svoje kćeri Louis XI, namrštenih obrva, pokaže se na pragu svojih vrata i nađe sve svojte sluge pod oružjem. Baci mutan pogled na grofa de Saint-Valliera, misleći na odluku koju je namjeravao izreći protiv njemu. Duboka šutaja koja je vladala bude prekinuta koracima Tristana koji se penjao stubama. On dođe sve do dvorane i uputi se prema kralju:

– Veličanstvo, stvar je ispitana.

– Što! sve je gotovo? — reče kralj.

– Naš je evo gotov! Napokon je priznao krađu, poslije nekoga vremena mučenja.

Grofica uzdahne, problijeđi, ostade bez glasa i pogleda kralja. Taj pogled uhvati Saint-Vallier, i u sebi reče:

– Izdan sam, tat je poznat s mojom ženom!

– Mir! — vikne kralj. — Ovdje se netko nalazi koji hoće da me zamara. — Idi brzo odgoditi to smaknuće — nastavi on obraćajući se sucu. — Odgovoran si mi dušom i tijelom za toga zločinca, moj prljane! Ta se stvar mora bolje procijediti, pridržajem sebi pravo da je upoznam. Pusti privremeno krivca na slobodu! Znat ću ja njega pronaći! Ti lopovi imaju skrovišta koja vole, jazbine gdje se skrivaju. Obavijesti Corneliusa da ću već večeras doći k njemu da sam povedeni istragu u toj parnici. — Gospodine de Samt-Vallier — reče kralj gledajući uporno grofa — imam o vama vijesti. Cijela vaša krv ne bi mogla platiti ni kap moje, znate? Svete vam gospe cleryjske! vi ste počinili zločin uvrede veličanstva. Jesam li vam daoi tako milu ženu da je učinite blijedom i jalovom? Ovog hipa vratite se kući i spremite se za dugo putovanje.

Kralj zastane kod tih riječi iz okrutne navike, zatim doda:

– Večeras ćete otputovati da bdijete kako se udešavaju moji poslovi s gospodom iz Venecije. Budite bez brige, ja ću odvesti vašu ženu večeras u svoj dvorac Je Plessis. Tu će biti svakako na sigurnom mjestu. Odsada ću više bdjeti nad njom nego što sam činio od vaše ženidbe.

Čuvši te riječi Marija šutke stisne ruku svomu ocu kao da mu hoće zahvaliti za njegovu blagost i dobro raspoloženje. Što se tiče Louis,a XI, on se u sebi zabavljao.

Louis XI mnogo je volio posredovati u poslovima svojih podanika i rado je miješao kraljevsko dostojanstvo u prizore građanskoga života. Ta sklonost, koju su jako prekoravali neki povjesničari, bila je samo strast za *inkognito.* To je velik užitak vladara, neka vrsta trenutačne abdikacije koja im omogućuje da u svoj život, dosadan i bljutav zbog nedostatka otpora, unesu malo običnoga života. Samo se Louis XI

služio *inkognitom* otvoreno. U tim susretima bijaše uostalom dobar čovjek, trudio se da. se svidi ljudima trećega staleža od kojih je načinio svoje saveznike protiv feudalaca. Već odavna nije našao prilike da zaigra ulogu običnoga čovjeka i da se pozabavi privatnim interesima kakva čovjeka zapletena u neku par,ručku stvar pa se vrlo jako zanimao za stvari koje su prouzrokovale nemir majstora Corneliusa i žalost grofice da Saint-Vailier. U više navrata za vrijeme ručka kazao je svojoj kćeri:

– Ma tko je mogao okrasti mojega čiču? Krađa se penje na više od dvanaest stotina tisuća škuda u osam godina. — Dvanaest stotina tisuća škuda, gospodo — nastavi on gledajući velikaše koji su ga služili. — Gospe mu njegove! S tom svotom čovjek bi u Rimu bio mogao dobiti toliko oprosta. S tim bih novcem, boga mu, mogao opkoliti nasipima Loiru, ili još bolje, osvojiti Pijemont, kao stvorenu utvrdu za naše kraljevstvo,.

Kad je bio ručak gotov, Louis XI povede svoju kćer, liječnika, kraljevskoga suca i s oružanom pratnjom dođe u palaču de Podtiers. Kao što je i pretpostavljao tamo nađe gospara, de Saint-Vallier koji je čekao svoju ženu možda da se je odrekne.

– Gospodine — reče mu kralj — ja sam vam preporučio da, otputujete što brže možete. Oprostite se sa svojom ženom i hvatajte granicu. Imat ćete počasnu pratnju. Što se tiče vaših uputa i vjerodajnica, one će prije vas biti u Veneciji.

Louis XI izda nalog i njemu priklopi tajne upute jednom poručniku škotske garde da uzme vod vojnika i da prati njegova ambasadora sve do Venecije. Saint-Vallier otputuje navrat-nanos pošto je svojoj ženi dao hladan poljubac koji bi bio volio učiniti smrtonosnim. Kad se grofica vratila u svoju palaču, Louis XI dođe u kuginu kuću, jer mu se jako žurilo da razmrsi tužnu lakrdiju koja se odigravala kod njegova prljana lihvara. Umišljao je sebi da je kao kralj dosta oštrouman pa će otkriti tajne lopova. Cornelius je ne bez neke bojazni gledao družbu svoga gospodara.

– Hoće li svi ti ljudi — reče mu on tihim glasom — sudjelovati u toj ceremoniji?

Louis XI nije se mogao suspregnuti a da se ne osmjehne ikad je vidio strah škrtice i njegove sestre.

– Neće, dragi prljane — odgovori on — ne boj se. Oni će sa mnom večerati u momu stanu, i mi ćemo biti sami da provodimo istragu. Ja sam tako dobar sudac te se kladim za devet tisuća škuda da ću ti naći zlikovce.

– Nađimo ga, veličanstvo, ali se nemojmo kladiti.

Odmah odu u radnu sobicu kamo je lihvar stavio svoje blago. Tamo je Louis XI najprije dao sebi pokazati sanduk gdje su bili dragulji bavarskoga kneza izbornika, zatim dimnjak kroz koji se tobožnji tat trebao spustiti. On lako uvjeri Biraibanca u neistinost njegovih pretpostavki, budući da se nije nalazilo nimalo čađe na ognjištu, gdje se, istinu govoreći, rijetko ložila vatra, nikakva traga prolaza kroz šupljinu, a osim toga dimnjak je počinjao na krovu, na gotovo, nepristupačnom mjestu. Na kraju, poslije dvosatne pretrage, vođene s onom oštroumnošću kojom *se* odlikovao nepovjerljivi duh Louisa XI, bude mu očito dokazano da se nitko nije mogao uvući k blagu njegova prijana. Nikakva znaka nasilja nije bilo ni u nutrinji brava ni na željeznim sanducima gdje se nalazilo zlato, srebro i dragocjeni polοži što isu ih dali bogati dužnici.

– Ako je tat otvorio sanduk — reče Louis XI — zašto nije uzeo bavarske dragulje? Zbog kojega je razloga poštivao ovaj derdan bisera?... Čudna skitnica!

Na ovu misao jadni lihvar problijedi. Kralj i on gledali su se jedan čas,

– A što je onda, veličanstvo, došao ovamo tražiti tat kojega ste uzeli pod svoju zaštitu i koji se ovuda po noći šetao? — upita Cornelius.

– Ako to ne pogodiš, moj prljane, zapovijedam ti da nikad ne saznaš. To je moja tajna.

– Onda je đavo kod mene — reče žalosno škrtac.

U svakoj drugoj prilici kralj bi se možda bio nasmijao uzviku svoga novčara. No, on postade zamišljen i stade bacati na majstora Corneliusa poglede koji su mu prolazili kroz mozak, a tako su obični kod talentiranih ljudi i onih koji imaju vlast. Stoga se Brabanćanin jako uplaši bojeći se da je uvrijedio svojeg strašnoga gospodara.

– Rio anđeo ili đavo, ja držim zlikovca! — usklikne naglo Louis XI. — Ako si noćas okrađen, ja ću sutra znati tko te je okrao. Dovedi gore tu staru majmunicu koju zoveš svojom sestrom — doda on.

Cornelius je gotovo oklijevao da ostavi kralja posve sama u sobi gdje je bilo njegovo blago. No ipak iziđe, svladan snagom gorkoga osmijeha koji je bludio na uvelim usnama Louisa XI. Međutim, unatoč svojemu povjerenju, brzo se vrati sa staricom.

– Imate li brašna? — upita kralj.

– Oh! svakako, načinili smo zalihu za zimu. — odgovori ona.

– Onda dobro, donesite ga gore — reče kralj.

– A što hoćete s našim brašnom, veličanstvo? — vikne starica uplašena, bez ikakva obzira prema kraljevskom veličanstvu, slična u tom svim osobama koje je zahvatila kakva jaka strast.

– Stara ludo, -hoćeš li izvršiti zapovijedi našega dražesnog gospodara — vikne Cornelius. — Zar kralj nema brašna?

– Kupite sebi brašna! — reče ona mrmljajući na stubištu. — Ah! moje brašno!

Vrati se i reče kralju:

– Veličanstvo, je li to dakle kraljevska, ideja da hoćete pregledati moje brašno?

Napokon ona dođe s vrećicom kakve od pamtivijeka služe u Touraini za nošenje na trg i s trga oraha, voća i žita. Vrećica je bila napola puna brašna. Domaćica je otvori i pokaže je bojažljivo kralju te na njega baci zvjerske brze poglede kakvima stare usidjelice kao da hoće baciti otrov na muškarce.

– Ono vrijedi šest sua po mjerici... — reče ona..

– Ništa za to! — odgovori kralj. — Posipajte ga po podu. Samo dobro pazite da ga tako prospete da biste načinili jednak sloj kao da je snijeg pao.

Usidjelica nije shvatila.. Taj ju je prijedlog višeužasnuo nego bi je začudio konac svijeta.

– Moje brašno, veličanstvo, po zemlji... Ma,..

Majstor je Cornelius tek maglovito počeo shvaćati kraljeve namjere. Uzme kesu i stade je polagano po podu prospavati. Starica je drhtala pa je pružila ruku da mu uzme kesu. Kad joj je njezin brat vratio kesu, ona nestade uzdahnuvši. Cornelius uzme perušku, počne s jedne strane radne sobe da raširuje brašno, pa je načinio kao sloj snijega. Kod toga se postepeno natrag pomicao, a kralj ga je slijedio i činilo se da mnogo uživa gledajući taj posao. Kad su došli do vrata, Louis XI reče svomu prljanu:

– Postoje li dva ključa od brave?

– Ne, veličanstvo.

Kralj pogleda mehanizam vrata. Njih su držale velike ploče i željezne motke.

Komadi ovih okova svršavali su se svi u tajnoj bravi čiji je ključ čuvao Cornelius. Pošto je sve pregledao, Lotos XI pozove Tristana i reče mu da po noći postavi nekoliko svojih naoružanih ljudi, i to u najvećoj tajnosti, bilo na dudove na nasipu, bilo na krovove susjednih palača, i da sakupi svu svoju pratnju zbog odlaska u le Plessis, da bi uvjerio ljude da kralj neće večerati kod majstora Corneliusa. Zatim povrh svega preporuči škrtici neka dobro zatvori prozore da ne bi propuštali nijednu zraku svjetla, i neka pripravi kratku večeru kako se ne bi dalo povoda mišljenju da će te noći kod njega spavati. Kralj svečano ode po nasipu i potajno se vrati kroz vrata bedema, k svomu prijemu lihvaru. Sve je bilo tako dobro udešeno te su susjedi, građani i dvorjanici mislili da se kralj iz hira vratio u le Plessis i da će se sutradan vratiti na večeru k svomu novčaru. Coirmeliusova je sestra potvrdila to vjerovanje kad je kupila kiseli umak u dućanu dobra majstora koji je stanovao blizu "Pravnoga trga. Taj je trg, kasnije nazvan Beauneski trg, zbog veličanstvenoga studenca od mramora što ga je nesretni Semblancay (Jaques de Beaume) dao dopremiti iz Italije da ukrasi glavni grad svojega zavičaja. Oko osam sati uveee, upravo kad je kralj večerao u društvu sa svojim liječnikom, Corneliusom i kapetanom škotske garde veselo razgovaraozaboravivši da je on Lotos XI, i to bolestan i skoro mrtav, vani je vladala grobna tišina te bi prolaznici pa čak i tat bili mogli kuginu kuću držati za kakvu nenastanjenu kuću.

– Nadam se — reče kralj smješkajući se — da će moj prljan ove noći biti okraden kako bi se zadovoljilo mojoj radoznalosti. Zato, gospođo, neka sutra nitko ne izađe iz svoje sobe bez moje zapovijedi, pod kaznom kakve teške pokore.

Nato svaki ode na počinak. Sutradan ujutro Louis XI prvi iziđe iz svojih odaja i otputi se prema Corneliusovu blagu. Ali se nemalo začudio kad je opazio tragove širokih stopala po stubištu i hodnicima kuće. Ne dirajući te dragocjene otiske, pođe prema vratima sobice sa škudama, nađe ih zatvorena bez ikakva znaka nasilne provale. Stade proučavati pravac koraka, ali kako su postepeno bili sve slabiji i na kraju nisu ostavljali nikakva traga, bilo mu je nemoguće da otkrije kuda je pobjegao lopov.

– Ah! prljane dragi — vikne kralj Comeliusu — ti si jednostavno okraden!

Na te riječi stari Brabanćanim iziđe iz sobe mučen vidljivim užasom. Louis XI ga odvede da vidi označene korake po podu, i kad ih je iznova promatrao, kralj slučajno pogleda škrtičine papuče te prepozna tip potplata čiji su primjerci bili otisnuti na pločicama poda. Ne reče ni riječi i suspregne osmijeh misleći na sve one nevine mladiće koji su bili obješeni. Škrtac brzo ode k svojemu blagu. Kralj mu naloži neka svojim stopalom načini nov otisak kraj onih koji su već postojali i uvjeri ga da nitko drugi nije lopov nego on sam.

– Nestao mi biserni đerdan! — viknu Cornelius. — U tom ima neke vračarije. Nisam izlazio iz svoje sobe...

– To ćemo doznatišto je moguće brže — reče kralj koji je postao još zamišljeniji zbog vidljive iskrenosti svoga novčara.

Odmah pozove u svoj stan one oboružane ljude koji su po noći vrebali i upita ih:

– No dede recite što ste vidjeli po noći?

– Ah! veličanstvo, jedan magični prizor! — reče poručnik. — Gospodin vaš novčar silazio je po zidovima kao mačka i to tako okretno te smo mislili u početku da je to sjena.

– Ja! — vikne Comelius koji je poslije tih riječi ostao kao ukopan i šutljiv poput čovjeka kojemu su uzete noge i ruke.

– Odstup! — reče kralj obraćajući se strijelcima, — i recite gospodi Conynghamu, Coycteru. Bridoreu kao i Tristanu da mogu izići iz svojih kreveta i doći oVamoi — Ti si zaslužio smrtnu kaznu — reče hladno Louis XI Brabančaninu, ali ga srećom nije čuo — ti imaš bar deset na svojoj savjesti!

Tu Louisu XI izmakne nijemi smijeh i zastane.

– No ne boj se — nastavi on kad je opazio bljedoću na škrtičinu licu — ti si više zavrijedio da te malo oglobimo nego da te ubijemo! I uz kakvu veliku globu u korist moje štedionice izvući ćeš se iz pandža moje pravde. No ako ne daš sagraditi bar jednu kapelu u čast djevice Marije, imaš izgleda da sebi nakopaš teške i vruće pokore za čitavu vječnost.

– Dvanaest stotina trideset i osamdeset i sedam tisuća škuda jest trinaest stotina sedamnaest tisuća škuda — odgovori nesvjesno Cornelius zaduben u svoje računanje. — Trinaest stotina sedamnaest tisuću škuda oteto.

– Bit će da ih je zakopao u kakvo skrovište — reče ikralj kojemu se svota činila kraljevski lijepa. — To je magnet koji ga je uvijek ovamo privlačio: osjećao je svoje blago.

Na to uđe Coyctier. Kad je vidio Corneliusovo držanje, stade ga učeno promatrati dok mu je kralj pripovijedao što je doživio.

– Veličanstvo — odgovori liječnik — u tom nema ništa nadnaravno. Naš lihvar ima svojstvo da u snu hoda. To je treći primjer te bolesti na koji nailazim. Ako biste htjeli sebi priuštiti užitak da budete svjedokom toga događaja, mogli biste vidjeti toga starca kako ide bez opasnosti po rubu krovova, prve noći kad ga to ispopadne. Kod onih dvaju ljudi što sam ih već promatrao, opazio sam zanimljive veze između sklonosti toga noćnoga, života i njihovih poslova, ili njihovih dnevnih zanimanja.

– Ah! majstore Coyctier, ti si učenjak.

– Nisam li vaš liječnik? — odgovori drsko fizičar.

Na taj odgovor Louis-u XI ote se jedna kretnja koju je rado izvodio kad mu je došla dobra ideja — a to je bilo da je živo digao svoju kapu.

– Toim zgodom — nastavi Coyctier — ljudi spavajući obavljaju svoje poslove. Kako ovaj voli da zgrće novac, on će se u snu podati svojoj dragoj navici. Tako je on vjerojatno imao napadaje svaki put kad se po danu mogao bojati za sve blago.

– Gospoda mu boga! Kakvo blago! — usklikne kralj.

– Gdje je ono? — upita Cornelius koji je neobičnom povlasticom naše prirode ouo razgovor liječnika i kralja, mada je skoro obamiro od svojih misli i od svoje nesreće.

– Ah! — odgovori Coyctier grohotnim, satanskim smijehom — kad se probude, mjesečari se nimalo ne sjećaju svojih čina ni svojih kretanja....

– Pustite nas nasamo — reče kralj.

Kad je Louis XI bio sam sa svojim prdjanom, stade ga gledati i hladno mu se kesiti.

– Milostivi gospodine Hoogwotrst — doda on klanjajući se — sve blago zakopano u Francuskoj pripada francuskom kralju.

– Jest, veličanstvo, sve je vaše, i vi ste neograničeni gospodar naših života i našega užitka. No dosada ste bili tako dobrostivi pa ste uzimali samo koliko vam je trebalo.

– Slušaj, moj prljane: ako ti pomognem da nađeš svoje blago, možeš ga hrabro i bez bojazni podijeliti sa mnom!

– Neću, veličanstvo, neću da ga dijelim, nego ću sve vama ponuditi poslije moje smrti. A kako ćete vi postupati?

– Ja ću te lično sam uhoditi kad budeš po noći hodao. Drugoga osim mene morao bi se bojati.

– Ah! veličanstvo — odvrati Corneldus bacivši se pred noge Louisu XI — vi ste jedini čovjek kojemu bih se želio povjeriti u tom poslu i ja ću vam znati pokazati zahvalnost za dobrotu koju iskazujete svojemu sluzi. Ja ću raditi nogama i rukama na ženidbi burgundske baštinice s njegovim visočanstvom. Eto, to je lijepo blago, ne u škudama nego u imanjima, koje će vašu krunu lijepo moći zaokružiti.

– No, no! Flamanče, ti me izigravaš! — reče kralj namrštivši obrve — ili si me loše služio.

– Kako, veličanstvo, možete sumnjati u moju odanost, vi ste jedini čovjek koga volim?!

– To su samo riječi — nastavi kralj pažljivo motreći Brabanćanina, — Nisi smio čekati ovu priliku da mi budeš koristan. Ti mi prodaješ svoju zaštitu. Gospoda mu boga, Louisu Jedanaestom. Jesi li ti gospodar a ja sluga?

– Ah! veličanstvo — odvrati stari lihvar — ja sam vas htio ugodno iznenaditi viješću o sporazumu koji saim vam udesio s onima iz Ganda. Očekivao sam njihovu potvrdu po Oosterlinckovu šegrtu. A što je s njim?

– Dosta! — reče kralj. — Nova pogreška. Na volim da se netko protiv moje volje miješa u moje stvari. Dosta! O tome ću svemu razmisliti.

Cornelius nađe u sebi mladenačku brzinu pa odjuri u donju dvoranu gdje je bila njegova sestra.

– Ah! Jeanne, draga moja dušo, ovdje imamo blago kamo sam stavio trinaest stotina tisuća škuda! I ja, ja sam kradljivac!... Jeanne Hoogworst naglo ustane sa svoje klupice i stane na noge kao da je sjedalo što ga je napustila bilo usijano željezo. Taj potres za usidjelicu koja se već dugi niz godina naučila da se iscrpljuje hotimičnim postom, bijaše tako žestok te ona zadiršće u svem tijelu i osjeti užasnu bol u križima. Postepeno je blijedjela, a lice na kojemu je bilo nemoguće odgonetati promjene među naborima, izobliči se dok joj je njezin brat objašnjavao i svoju bolest kojoj je bio žrtva i čudan položaj u kojemu se obadvoje našlo,

– Mi smo, Louis XI i ja — reče on na kraju — jedan drugomu lagali kao dva trgovca mirobolanom[11]. Ali shvaćaš, ako bi me sam pratio, sam bi imao tajnu moga blaga. Jedino kralj može uhoditi moje noćne šetnje. Ne znam da li bi savjest kralja koji je tako blizu smrti kao on, mogla odoljeti svoti od trinaest stotina sedamnaest tisuća škuda. Treba ga predusresti, znati se snaći, otpremiti sve naše blago u Gand, a ti sama...

Cornelius najednom zastane. Činilo se da važe srce toga vladara koji je već u dvadeset i drugoj godini sanjao o ubojstvu oca. Kad je novčar prosudio Louisa XI, naglo ustane kao čovjek kojemu se žuri da izbjegne opasnosti. U tom trenutku njegova sestra, suviše slaba ili previše jaka za takvu krizu, pade na mjestu mrtva!... Majstor Cornelius uhvati svoju sestru, stane je žestoko drmati govoreći joj:

– Sad ne smiješ umrijeti. Kasnije ćeš imati dosta vremena... Oh! gotovo je! Stara majmunica nikad ništa nije znala u pravo vrijeme učiniti!

– Zatvori joj oči i položi je na pod. No tada mu se vrate svi plemeniti i čestiti osjećaji koji su bili u najdubljoj nutrini njegove duše, pa napola zaboravivši na svoje

nepoznato blago bolno usklikne:

– Moja jadna drugarice, onda sam te izgubio, tebe koja si me tako dobro razumjela! Oh! ti si bila pravo blago. Eto, to je blago. S tobom odlazi moj mir, moja ljubav. Kad bi bila znala kakva bi bila korist da si poživjela samo još dvije noći, ne bi bila umrla, jedino da meni ugodiš, jadna mala!... Hej, Jeanne, trinaest stotina sedamnaest tisuća škuda!

Nato sjedile, ništa ne reče, a dvije krupne suze zacakle mu se u očima i spuste mu se niz upale obraze. Potom više puta uzdahne, ah, ah!, zatvori dvoranu i ode gore kralju. Louisa XI duboko se dojmi bol utisnuta u zaplakane crte lica njegova starog prijatelja.

– Što je? — upita on.

– Ah! veličanstvo, nesreća nikad ne dolazi sama. Moja je sestra umrla. Ona je prije mene tamo otišla — reče on pokazujući na pod strašnom kretnjom.

– Dosta! — usklikne Louis XI, koji nije volio slušati kad se govorilo o smrti.

– Činim vas svojim baštinikom... Više mi nije stalo ni do čega. Evo mojih ključeva. Objesite me, ako vas je volja, uzmite sve, pretražite moju kuću, ona je puna zlata. Dajem vam sve...

– Dosta je, prijane — nastavi Luoius XI kojega je napola raznježio prizor te neobične boli — naći ćemo već blago koje lijepe noći, i ikad budeš vidio toliko bogatstvo, to će ti ponovo dati volju za život. Vratit ću se ovoga tjedna...

– Kad izvolite, veličanstvo!

Louis XI koji je bio načinio nekoliko koraka prema vratima sobe, na taj se odgovor naglo vrati. Tada ta dva čovjeka stadoše gledati jedan drugoga s izrazom koji ni kist ni riječi ne bi mogle izraziti.

– Zbogom, dragi prijane! — reče na kraju Louis XI tihim glasom i podigne svoju kapu.

– Neka vam Bog i Bogorodica budu uvijek milostivi! — odgovori ponizno lihvar prateći kralja.

Poslije tako dugoga prijateljstva, ova dva čovjeka nađoše između sebe branu koju je podiglo nepovjerenje i novac, a uvijek su se slagali, upravo onda kad se radilo o novcu i nepovjerenju. No oni isu se tako dobro poznavali, obadvojica su se jedan na drugoga tako navikla te je kralj po glasu kojim je Cornelius izgovorio ono neoprezno *Kad izvolite*, *veličanstvo*, morao pogoditi da će odsada njegova posjeta bita novčaru odvratna kao što je novčar razabrao objavu rata u riječima *Zbogom, dragi prljane!* što ih je kazao kralj. Tako su se Louis XI i njegov lihvar rastali u velikoj neprilici ikako će se ubuduće vladati jedan prema drugomu. Monarh je zaista imao Brabanćaninovu tajnu, ali je i ovaj svojim vezama mogao osigurati uspjeh najljepše tekovine što ju je ikada francuski kralj mogao postići — tj. da dobije imanja što su pripadala burgundskoj kući koja su tada pobuđivala apetit svih evropskih vladara. Udaja slavne Marguerite zavisila je od ljudi iz Ganda i od Flamanaca koji su je okruživali. Corneliusovo zlato i utjecaj mogli su silno dobro poslužiti pregovorima što ih je započeo general Desquerdes kojemu je Louis XI bio povjerio zapovjedništvo armije što je logorovala na granici Belgije. Ta dva stara Usca bijahu dakle kao dva duelista čije je snage slučaj neutralizirao. Stoga, bilo što se od onoga dana zdravlje Louisa XI pogoršalo, bilo što je Cornelius pridonio da se u Francusku pozove Marguerita burgundska, koja je zaista došla u Ambodse, u mjesecu srpnju 1438. godine da se uda

za dofena — kralj nije podigao nikakvu tužbu za globu protiv svoga novčara, niti je bilo ikakva parbenog postupka, nego je jedan i drugi ostao u odnošajima oružanoga prijateljstva. Na sreću po lihvara po Toursu se bila raširila glasina da je njegova sestra počinila te krađe i da ju je Tristan dao potajno smaknuti. Inače, da je bila poznata prava istina, cijeli bi se grad bio pobunio pa srušio kuginu kuću prije nego bi je kralj; mogao obraniti. No mada ove historijske pretpostavke imaju neku osnovu što se tiče neaktivnosti Louisa XI, nije bilo isto kod majstora Corneliusa Hoogworsta. Lihvar je prve dane koji su slijedili iza onoga kobnog jutra provodio u stalnom poslu. Poput krvoločnih životinja, zatvorenih u krletku, išao je amotamo, njušeći zlato u svim zakucima svoje kuće. Proučavao je njezine pukotine, pretraživao i razgledavao zidove, tražeći svoje zlato na drveću vrta, u temeljima i na krovovima tarnjića — svuda, na zemlji i na nebu. Često je znao stajati sate i sate, bacajući oči u isti mah na sve skratne, buljeći u prazno. Tražeći čudesa zanosa i Snagu vračeva, nastojao je da naizre svoje bogatstvo kroz prostor i kroz zapreke. Bio je stalno zadubljen u jednu mučnu misao, proždirala ga je želja koja mu je gorjela u utrobi, ali još ga je teže izgrizala tjeskoba koja je nastajala iz dvoboja sa samim sobom, otkad se njegova strast za zlatom okrenula protiv nje same. To je neka vrsta nedovršena samoubojstva koje je obuhvaćalo sve boli života i smrti. Nikada mana nije sebe jače stegnuta. Jer škrtica, zatvorivši se neoprezno u podzemni zatvor gdje leži njegovo zlato, ima kao Sarđanapal užitak da umre usred svoga imutka. Ali je Comelius u isti mah bio i tat i obrađeni, pa jer nije imao tajne ni jednoga ni drugoga, posjedovao je i nije posjedovao svoje blago. To je nova, posve čudna, ali neprestano strašna tortura. Katkada, kad je postao gotovo zaboravan, ostavio je otvorene male rešetke svojih vrata, i onda su prolaznici mogli vidjeti toga već omršavjela čovjeka kako kao ukopan stoji na svoje dvije noge u svom neobrađenom vrtu, potpuno nepomičan, bacajući na one koji su ga promatrali uporan pogled od čijega su se nepodnošljiva svjetla sleđivali od užasa. Ako je slučajno išao ulicama Toursa, rekli biste da je to kakav stranac. Nikad nije znao gdje se nalazi, ni da li sunce greje ili mjesečina sja. Često je pitao za put ljude koji su prolazili, misleći da je u Ganđu, i uvijek se činilo da je u potrazi za svojim izgubljenim dobrom. Najživlja i najbolje materijalizirana od svih ljudskih ideja, ideja po kojoj čovjek samoga sebe predstavlja stvarajući izvan sebe ono posve fiktivno biće koje se zove *vlasništvo* —, taj moralni demon svaki mu je čas zabadao svoje oštre pandže u srce. Potom, u toj torturi dizao se strah sa svim osjećajima koji ga prate. Dva su čovjeka imala njegovu tajnu, tu tajnu koju on sam nije poznavao. Louis XI ili Coyctier mogli su postaviti ljude da bdiju nad njegovim koracima u snu i odgonetnuti nepoznati ponor u koji je bio bacio svoje bogatstvo usred krvi tolikih nedužnih ljudi: jer osim njegovih bob jazni bdjela je i grižnja njegove savjesti. Da za svoga života ne dopusti da mu otmunepoznato blago, on je prvih dana koji su slijedili iza njegove nesreće poduzeo najstrašnije mjere protiv svoga sna. Osim toga, njegove trgovačke veze omogućile su mu da sebi pribavi najjača antinarkotična sredstva. Njegova bdijenja morala su biti užasna: uhvatio se sam u koštac s noću, sa šutnjom, s grižnjom savjesti, sa strahom, sa svim mislima koje je čovjek najbolje možda nagonski personificirao, pokoravajući se tako jednoj moralnoj istini koja još nema osjetljivih dokaza. Jednom riječju, taj tako snažni čovjek, to srce otvrdnulo u političkom i trgovačkom životu, taj u povijesti mračni duh morao je podleći grozotama muka koje je sam sebi stvorio. Satrven nekim mislima koje su bile žešće nego sve one kojima je

doonda odolijevao, prereze sebi britvom grkljan. Ta se smrt gotovo dogodila u isto vrijeme kad i smrt Louis-a XI, tako te je narod potpuno opljačkao teuginu kuću. Neki su starci iz turenskoga kraja tvrdili da je neki zakupnik poreza, po imenu Bohier, našao lihvarevo blago i njime se poslužio za gradnju Chenoncauxa, prekrasnoga dvorca koji, unatoč bogatstvu nekolicine kraljeva, ukusu Dijane de Poitiers i njezine suparnice Katarine Medici za građevine, ostaje još nedovršen.

Na sreću po Mariju de Sassenage, gospar de Saint-Vallier umro je, kako je poznato, u svojoj ambasadi. Ta kuća nije izumrla. Grofica je poslije grofove smrti imala sina čija je sudbina bila na velikom glasu u našoj francuskoj povijesti, pod vladavinom Frangoisa I. Njega je spasila njegova kći, slavna Dijana de Podtiers, nezakonita praunuka Louisa XI, koja je postala vanbračna žena, ljubljena ljubavnica Hernija II, jer nezakonitost po rođenju i ljubav bijahu nasljedni u toj plemićkoj porodici.

CRVENA KRČMA

Preveo

Dane Smičiklas

Ne znam koje godine neki je pariški bankar, koji je imao vrlo razgranate veze s Njemačkom, častio jednoga od onih dugo nepoznatih prijatelja kakve trgovci sebi stvaraju dopisivanjem iz jedinoga mjesta u drugo. Taj prijatelj, rukovodilac neke prilično važne kuće u Nurnbergu, bijaše dobar, krupan Nijemac, obrazovan čovjek i pun ukusa koji je osobito volio dobru kapljicu. Imao je lijepo široko nirnberško lice, četverouglasto, otvoreno čelo, koje je krasilo nekoliko dosta rijetkih plavih vlasi. Bio je tip sinova one čiste i plemenite Germanije, tako plodne časnim znaičajevima čiji se mirni Običaji nikad nisu demantirali, čak ni poslije sedam njihovih najezda. Stranac se prostodušno smijao, pozorno slušao i neobično rado pio, te se činilo da jednako voli šampanjsko vino kao i johanisberšlki šiler. Zvao se Hermann kao gotovo svi Nijemci što ih pisci iznose na pozornicu. Kao čovjek koji ništa ne zna olako raditi, čvrsto je sjedio za bamkarevim stolom, jeo sa švapstoim tekom, tako čuvenim u Evropi, i svjesno se oprostio s kuhinjom velike korizme. U čast svomu gostu, kućedomaćin je pozvao neke prisne prijatelje — kapitaliste ili trgovce — više ljupkih, lijepih žena čije dražesna čavrljanje i iskrene manire bijahu u skladu s germanskom srdačnošću. Zaista, da ste mogli vidjeti, kao što sam imao ja užitak, taj veseli skup ljudi koji su uvukli svoje trgovačke pandže da špekuliraju o užicima života, bilo bi vam teširo mrziti lihvarske diskonte ili proklinjati stečajeve. Čovjek ne može uvijek zlo činiti. Stoga, čak i u društvu gusara, vjerojatno se nađe nekoliko mirnih časova za vrijeme kojih mislite da ste u njihovoj kobnoj lađi kao na kakvoj njihalici.

— Prije nego nas napusti, gospodin Hermann će nam, nadam se, još ispripovijedati jednu njemačku pripovijest od koje će nas jako spopasti strah.

Te je riječi kod poslastica izgovorila mlada, blijeda i plava osoba koja je sigurno čitala Hoffmanove priče i romane Waltera Scotta. To je bila bankarova jedinica kći, prekrasno stvorenje čiji se odgoj završavao u kazalištu Gysmnaseu, i ona je ludovala za komadima koji su se ondje igrali. U tom trenutku gosti su se nalazili u onom sretnom, lijenom i šutljivom raspoloženju u koje nas stavlja odličan obrok, kad smo malo previše precijenili svoju probavnu moć. Naslonivši se leđima na svoj stolac, a rukom lagano na ruto stola, svaki se gost igrao pozlaćenom oštricom svoga noža. Kad večera dođe do toga konačnog časa, neki se ljudi igraju sjemenkama kruške, zaljubljeni prave nezgrapna slova s ostacima voća, škrtice broje koštice i redaju ih po svom tanjim kao što dramaturg raspoređuje statiste u dnu pozornice. O ovim sitnim gastronomskim blaženstvima nije vodio računa u svojoj knjizi Brillat-Savarin, taj uostalom tako potpuni pisac. Sluge su nestale. Desert je bio kao eskadra poslije bitke, sve je bilo onesposobljeno, poharano, nagrđeno. Zdjele su lutale po stolu, unatoč upornosti kojom je domaćica pokušavala da ih stavi na svoje mjesto. Neke su osobe gledale slike Švicarske, simetrično povješane po sivim stijenama blagovaonice. Nijedan se gost nije dosađivao. Ne poznamo uopće još čovjeka koji bi bio tužan za vrijeme probave iza dobra obroka. Tad volimo ostati u nekom miru, nekoj sredini između snatrenja mislioca i zadovoljstva preživača. To bi stanje trebalo nazvati materijalnom sjetom gastronomije. Stoga su se svi gosti spontano okrenuli prema dobrom Nijemcu, svi razdragani da će slušati neku baladu, pa makar bila i nezanimljiva. Za vrijeme te blagoslovljene stanke pripovjedaočev glas uvijek je slastan našim tromim osjetilima, on potpomaže njihovu sreću. Kao onaj koji traži prizore, ja sam se divio onim licima što ih je razdragao osmijeh, obasjale svijeće a zarumenilo dobro jelo. Njihovi raznoliki izrazi stvarali su zanimljive dojmove kroz

lustere, košare od porculana, voće i kristale. Moju je maštu najedanput zaokupio pogled na gosta koji se nalazio tačno nasuprot meni. To bijaše čovjek osrednjega rasta, dosta debeo, nasmijan, koji je imao vanjštinu i manire kao kakav mjenjački agent. Činilo se kao nije bogzna kako nadaren — običan čovjek. Nisam ga prije bio zamijetio. U taj trenutak njegovo lice, zacijelo zamračeno posrednim svjetlom, učini mi se kao da je promijenilo obilježje: postalo je blijedožuto a presijecale su ga ljubičaste boje. Rekli biste da je to mrtvačka glava umirućega.. Nepomičan kao osobe naslikane na diorami, njegove tupe oči bile su prikovane na svjetlucava okašca jednoga kristalnoga čepa. Ali ih sigurno nije promatrao, nego je bio zaduben u neko fantastično razmišljanje o budućnosti ili o prošlosti. Kad sam dugo promatrao to dvolično lice, ono me navede na razmišljanje.

– Da li taj što pati? — rekoh u sebi. — Je li previše pio? Da li je upropašten padom državnih papira? Smišlja li da izigra svoje vjerovnike? — Pogledajte! — rekoh svojoj: susjedi pokazujući joj neznančevo lice — nije li to stečaj u punom razmahu?

– Oh! — odgovori mi ona — bio bi veseliji.

Zatim lamajući dražesno glavicom ona nar doveže:

— Ako taj ikad propadne, ja ću ići na kraj svijeta da to razglasim. On posjeduje jedan milijun u zemlji! To je nekadašnji dobavljač carskih armija, prilično originalan starac. Oženio ise iz spekulacije, ali ipak izvanredno sretno živi sa ženom. Ima lijepu kćer, koju dugo, dugo nije htio priznati. No smrt njegova sina koji je, po nesreći, ubijen u dvoboju, prisilila ga da je uzime k sebi, jer nije mogao više imati djece. Siromašna djevojka tako je najedanput postala jedina od najbogatijih baštinica u Parizu. Gubitak njegova jedinca sina zavila je toga dragog čovjeka u duboku tugu koja se katkada ponovo pojavljuje.

U tom trenutku dobavljač digne na mene oči. Od njegova pogleda zađršćem — tako je bio mračan i zamišljen. Taj je pogled sigurno sadržavao čitav jedan život. No najednom, njegova se fizionomija razgali. Uzme kristalni čep, stavi ga nesvjesnom kretnjom na bocu, punu vode, koja se nalazila pred njegovim tanjurom, i okrene glavu prema gospodinu Hermannu smiješeći se. Taj čovjek, kojega su usrećili gastronomski užici, nije bez sumnje imao ni dvije misli u svom mozgu i nije mislio ni na što. Stoga sam se na neki način zar stidio što sam se razmetao svojim proročkim znanjem *in anima vili* [12] jednoga debeloga novčara. Dok sam ja, posve uzaludno, vršio frenološka opažanja, dobri je Nijemac natrpao sebi nos prstovetom burmu ta i počeo svoju priču. Bilo bi mi prilično teško da je izrečem istim izrazima, čestim prekidima i opširnim digresijama. Stoga sam je napisao na svoj način, ostavivši pogreške Numberžaninu, a uhvativši ono što ona može imati u sebi poetično i zanimljivo onako prostodušno kao pisci koji zaboravljaju staviti u naslov svojih knjiga: *Prevedeno s njemačkoga.*

IDEJA i ČINJENICA

Potkraj vendemiaira godine VII. republikanskog vremena što u sadašnjem stilu odgovara 20. listopadu 1799, dva mladića, pošavši iz Bonna rano ujutro, stigoše u sumrak dana u okolicu Andernaoha. To je mali grad koji leži na lijevoj obali Rajne, nekoliko milja od Koblentza. U tom trenutku francuska armija, pod zapovjedništvom generala Augereaua, vršila je manevre u prisutnosti Austrijanaca koji su zauzeli desnu obalu rijeke. Generalštab republikanske divizije bijaše u Koblentzu, a jedna od polubrigada koja je pripadala Auigereauovu korpusu bila je ukonačena u Andernaehu. Dva putnika bijahu Francuzi. Kad su vidjeli njihove plave uniforme, iscrtane bijelim prugama, s nakitom od crvenog baršuna, pa njihove sablje, osobito šešir pokriven zelenim voštanim platnom i ukrašen trobojnom perjanicom, sami bi njemački seljaci bili prepoznali vojne kirurge, učene i zaslužne ljude, koje su ne samo voljeli u armiji nego i u zemljama što su ih zauzele naše čete. U ovo vrijeme mnogo mladića iz ugledne kuće, otkinutih od svojih medicinskih nauka novim zakonom o novačenju generala Jourdana, više je naravno voljelo nastaviti svoje studije na bojnom polju nego da budu podvrgnuti vojnoj službi koja je tako slabo u skladu s njihovim prvim odgojem i njihovim mirnim životom. Kao marljivi, mirni i uslužni ljudi, ovi su mladići učinili nešto dobra usred tolikih nesreća i simpatizirali su s obrazovanim i učenim ljudima različitih krajeva kojima je prolazila kruta civilizacija Republike. Imajući jedan i drugi vojnu objavu i dekret kao vojni liječnički pomoćnici s potpisom Goste i Beirradottea, ova dva mladića uputila su se u polubrigadu kojoj su bili pridijeljeni. Obadvojica su pripadala građanskim porodicama u Beauvaisu, osrednje bogatim, ali se u njima lijepo i dobro vladanje i poštenje prenosilo kao dio baštine. Dovedeni na ratnu pozornicu prije vremena za njihov nastup na dužnost, iz radoznalosti, vrlo prirođene mladim ljudima, oni su putovali diližansom sve do Strasbourga. Mada. im je majčinska razboritost dala da ponesu sa sobom samo neznatnu svotu novaca, smatrali su se bogatima posjedujući nekoliko zlatnika. To je bilo pravo blago u vrijeme kad su asignati došli do posljednjeg stupnja bezvrijednosti i kad je zlato vrijedilo mnogo novaca. Dva vojna liječnička pomoćnika., stara najviše dvadeset godina, pokorila su se poeziji svoga položaja, sa svim mladenačkim oduševljenjem. Od Strasbourga do Borana posjetili su i razgledali Elektorat'[13] i obale Rajne kao umjetnici, filozofi i promatrači. Kad imamo naučnu sudbinu, u tim smo godinama zaista mnogostruka bića. Čak i kad ljubi ili kad putuje jedan mladi vojni liječnički pomoćnik mora sakupljati zametke svoje buduće imovine i slave. Dva mladića su se predala dubokom udivljenju koje obuzima obrazovane ljude kad vide obale Rajne i predjele Švapske, između Mainza i Kolna. To je snažna, bogata priroda, jako brežuljkasta, puna feudalnih uspomena i zelenila. Ali ona po svim mjestima čuva obilježja gvozda i požara. Louis XIV i Turenne spalili su ovaj prekrasni kraj. Tu i tamo ruševine potvrđuju oholost ili možda, dalekovidnost versajskoga kralja koji je dao porušiti divne dvorce kojima je nekada bio ukrašen ovaj dio Njemačke. Kad vidite ovu prekrasnu zemlju, pokrivenu šumama, gdje obiluje slikovitost srednjega vijeka, ali u ruševinama, shvatit ćete njemački genij, njegova stvaranja i njegov misticizam. Međutim, boravak dvaju prijatelja u Bonnu imao je u isti mah naučnu i zabavnu svrhu. Velika bolnica galo-batavske armije i Augereauove divizije bijaše smještena u isamoj palači kneza izbornika. Novi vojni liječnički pomoćnici pošli su dakle unutra da posjete svoje drugove, da predaju prepotručna pisma svojim

glavarima i da ise upoznaju s prvim dojmovima svoga zvanja. No također, tu kao i drugdje, odbacili isu neke isključive predrasude kojima ostajemo tako dugo vjerni s obzirom na spomenike i ljepote naše rođene zemlje. Iznenađeni kad su vidjeli mramorne stupove kojima je ukrašena izborna palača, počeli su se sve više diviti veličajnim njemačkim građevinama i nalaziti na svakom koraku nove dragocijenosti, stare i moderne. Od vremena do vremena putovi kojima su lutala dva prijatelja idući u Andernach doveli su ih na glavicu neke granitne planine koja je bila viša nego ostale. Tu, kroz usjek šume, kroz krivinu litica, otvarao im se ovdje-ondje pogled na Rajnu, uokvirenu u pješčano kamenje ili ukrašenu snažnom vegetacijom. Doline, staze, drveće, sve je odisalo jesenskim mirisom koji nagoni na snatrenje. Vršci drveća u šumama počeli isu se zlatiti, poprimati tople i smeđe tonove, znakove starosti. Lišće je padalo, ali nebo je još bilo lijepo ažurno, a suhi putovi ocrtavali su se kao žute linije u krajini, tada obasjanoj kosim zrakama sunca na zalazu, Pola milje od Andernacha dva su prijatelja marširala u potpunoj tišini, kao da rat ne hara, ovu lijepu zemlju, i hodali kozjim putem po visokim zidovima plavkastoga granita između kojih huči Rajna. Uskoro siđoše jedinim obronkom klanca u dnu kojega ise nalazi mali grad, koketno sjedeći na obali rijeke, gdje pruža lijepu luku mornarima.

– Njemačka je uistinu lijepa zemlja! — usklikne jedan odi mladića, po imenu Prosper Magnan, u trenutku kad je nazreo oslikane kuće u Andennachu, stisnute kao jaja u košari, a odvojene đrvećem, vrtovima i cvijećem.

Potom se neko vrijeme divio šiljastim krovovima s izborenim gredama, drvenim stubama, galerijama na tisuće mirnih nastamba i čamcima koje su valovi njihali u luci.

U trenutku kad je gospodin Hermann izgovorio ime Prosper Magnan, onaj dobavljač uhvati bocu, natoči vode u svoju čašu i na dušak je iskapa. Ta je kretnja privukla moju pažnju i kao da sam primijetio neko lako drhtanje u rukama i znoj na čelu kapitalista.

– Kako se zove bivši dobavljač? — upitam svoju prijaznu susjedu.

– Taillefer — odgovori mi ona.

– Vaima, je zlo? — uskliknem kad sam vidio da je probldjedila ta čudna osoba.

– Ni najmanje — reče on zahvaljujući mi uljudnom kretnjom. — Slušam — doda on dajući znak glavom gostima koji su ga svi istodobno pogledali.

– Zaboravio sam — reče gospodin Hermann — ime drugoga mladića. Samo, povjerljivim saopćenjem Prospera Magnana doznao sam da je njegov drug crnomanjast, prilično mršav i vesele ćudi. Ako dopustite, nazvat ću ga Wilhem, da podam više jasnoće ovoj pripovijesti.

Dobri Nijemac nastavi svoju priču pošto je tako, bez ikakva poštovanja prema romantizmu i lokalnoj boji, francuskoga liječnika okrstio germanskim imenom.

– U trenutku kad su dva mladića stigla u Andernach bila je mrkla noć. Pretpostavljajući da bi izgubili mnogo vremena dok bi našli svoje glavare, dok bi ih oni raspoznali, dok bi od njih dobili vojnički konak, u građu već punom vojnika, odlučili su da će svoju posljednju noć u slobodi provesti u nekoj kremi, stotinjak koraka udaljenoj od Andernaeha. Oni su se s onih hridina divili njezinim bogatim bojama koje je uljepšala vatra sunca na zalazu. Budući da je bila posve crveno obojena, ta je krčma stvarala zanimljiv dojam u onom kraju, bilo time što se izdvajala od sveopće mase građa, bilo time što je suprotstavljala svoj široki grimizni zastor zelenilu raznovrsnog lišća i svoju živu boju sivkastim tonovima vode. Ta je kuća

dobila ime zbog vanjskoga ukrasa koji joj je zacijelo već od pamtivijeka nametnuo hir njezina osnivača. Neko trgovačko praznovjerje, prilično prirodno kod različitih posjednika takvih svratdšta, renomiranih među rajnskim mornarima, brižno mu je čuvalo vanjski izgled. Čuvši topot konja, gazda *Crvene krčme* dođe na prag vrata.

– Za miloga boga! — usklikne on — gospodo, da ste malo kasnije došli, bili biste prisiljeni spavati pod vedrim nebom, kao većina vaših zemljaka koji logoru ju s druge strane Andermacha. Kod mene je sve zauzeto! Ako želite da spavate na dobroj postelji, mogu vam ponuditi samo svoju vlastitu sobu. Što se tiče vaših konja, dat ću im štaviti stelje u jedan kut u dvorištu. Danas je moja konjušnica puna kršćana. — Ova gospoda dolaze iz Francuske? — nastavi on poslije kratke stanke.

– Iz Bonna — vikne Prosper. — I nismo još ništa od jutros jeli.

– Oh! što se tiče jela — reče krčmar kimnuvši glavom — ljudi dolaze iz mjesta devet milja unaokolo gostiti se i lumpati u *Crvenu krčmu.* Imat ćete kneževsku gozbu, rajnsku ribu! Time je sve rečeno.

Pošto su povjerili svoje umorne konje brizi domaćina koji je prilično uzalud zvao svoje sluge, pomoćni liječnici uđoše u zajedničku dvoranu krčme. Gusti i bjelkasti oblaci dima što ih je izdisao brojan skup pušača nije im dopuštao d,a u početku razluče ljude među kotje su došli. Ali, kad su sjeli k jedinom stolu, sa strpljivošću onih putnika mudraca koji su upoznali beskorisnost buke, oni su kroz pare dima raspoznali dodatke koje obvezatno ima svaka njemačka kroma: peć, zidnu uru, stolove, pehare piva, duge lule, tu i tamo čudna židovska, njemačka lica, zatim gruba lica nekih mornara. Naramnjaci nekolicine francuskih oficira svjetlucali su se u toj magli, a zveckanje mamuza i sablji neprestano je odjekivalo po podu. Jedni su igrali karte, drugi su se svađali, jeli, pili ili se šetali. Krupna mala žena imala je kapu od crnoga baršuna, plavi i srebreni pršnjak, klupko, svežanj ključeva, srebrnu kopču, spletenu kosu. To su sve znaci svih gospodarica njemačkih krčmi, čija je uostalom odjeća tačno obojena u mnoštvu slika te je previše poznata 'da bi se opisivala. To je bila krčmareva žena. Ona je dakle zbog svoje neobične okretnosti zabavljala dvojicu prijatelja i napokon im dosađivala. Graja se neosjetno smanji, putnici se povuku i oblak se dima raziđe. Kad je bio stavljen pribor za pomoćne liječnike i kad je klasični rajnski šaran došao na stol, odbijalo je jedanaest sati i dvorana je bila prazna. Zbog noćne tišine čuo se maglovito šum što su ga pravili konji kad su jeli svoju hranu ili su kopkali nogom, i žubor rajnskih voda te oni neodređeni glasovi koji oživi ju ju punu krčmu kad svatko u njoj ide na počinak. Vrata i prozori su se otvarali i zatvarali, glasovi su šaputali neodređene riječi i nekoliko opomena odjeknulo je u sobama. U tom trenutku šutnje i graje, dva Francuza, i krčmar koji im je hvalio Andernach, večeru, svoje rajnsko vino, republikansku vojsku i svoju ženu, slušali su s nekim zanimanjem opore krikove nekih mornara i šum lađe koja je pristajala u luci. Krčmar, naučen zacijelo na grlene glasove tih lađara, naglo izleti i uskoro se vrati. Doveo je nekoga krupnog, malog čovjeka za kojim, su hodala dva mornara noseći težak kovčeg i nekoliko paketa. Odloživši te pakete u dvorani, čovječuljak uzme sam kovčeg i zadrža ga kraj sebe sjedinivši bez okolišanja za stol k dvojici pomoćnih liječnika.

– Idite spavati u svoju lađu — reče on mornarima — jer je krčma puna. Ako dobro promislite, to će biti bolje.

– Gospodine — reče krčmar novom došljaku — to je sve što mi preostaje od

hrane...

I pokaže večeru, posluženu dvojici Francuza.

– Nemam ni kore kruha, ni jedne kosti...

– A kisela kupusa?

– Niti toliko koliko bi se moglo staviti u napršnjak moje žene! Kao što isam imao čast da vam kažem, ne -možete imati druge postelje do li klupe na kojoj sjedite i druge sobe osim ove dvorane.

Na te riječi čovječuljak baci na domaćina, na dvoranu i na dva Francuza pogled u kojemu su se jednako ocrtavali oprez i užas.

– Ovdje vas moram upozoriti — reče gospodin He-r-mann prekidajući se — da nikad nismo doznali ni pravo ime ni povijest toga neznanca. Samo su njegove isprave upućivale da dolazi iz Aachena. Uzeo je ime Walhenfer i posjedovao je u okolici Neiwieda prilično uglednu manufakturu gurrabašnica. Kao svi tvorničari ovoga kraja nosio je kaput od običnoga sukna, kratke hlače i prsluk od tamno-zelenoga baršuna, čizme i širok pojas od kože. Njegovo je lice bilo posve okruglo, manire su mu bile otvorene i srdačne. Ali tok-om te večeri bilo mu je vrlo teško posve zatajiti tajne bojazni ili možda okrutne brige. Kremarevo je mišljenje uvijek bilo da taj njemački trgovac bježi iz svoje zemlje. Kasnije sam doznao da mu je tvornica bila spaljena jednim slučajem kakvi se, nažalost, često događaju u ratu. Unatoč njegovu općenito zabrinutom izrazu njegova je fizionomija pokazivala da je bio vrlo dobroćudan. Imao je lijepe crte, a osobito širok vrat čiju je bjelinu tako dobro isticala crna kravata, koju je Wilhem pokazao Prosperu u šali...

Ovdje, gospodin Taillefer ispije čašu vođe.

– Prosper ponudi uljudno trgovcu da zajedno s njima večera, a Walhenfer prihvati bez ustručavanja, kao čovjek koji je osjećao da je u mogućnosti da bude zahvalan za tu uljudnost. On položi svoj kovčeg na zemlju, stavi na njega svoje noge, skine šešir, sjedine k stolu, odloži rukavice i dvije pištolje što ih je imao za pojasom. Domaćin brzo dade još jedan pribor i tri goista počeše šutljivo zadovoljavati svoj tek. Atmosfera je u dvorani bila tako topla i muhe tako mnogobrojne te je Prosper zamolio domaćina neka bi otvorio prozor koji je bio nasuprot vratima da se obnovi zrak. Taj je prozor bio zabarikadiran željeznom motkom kojoj su dva kraja ulazila u rupe načinjene u dva ugla okvira. Za veću sigurnost, dva navijka pričvršćena na svaki kapak primila su dva vijka. Prosper je slučajno promatrao na koji je način domaćin postupao da otvori prozor.

– No, budući da vam govorim o mjestima — reče nam gospodin Herman — moram vam opisati unutrašnji raspored krčme, jer od tačnoga poznavanja mjesta zavisi zanimanje za ovu pripovijest. Dvorana gdje su se nalazile tri osobe imala je dvoja izlazna vrata. Jedina su gledala na put što vodi iz Andernacha i ide duž Rajne. Tamo, pred krčmom, nalazilo se naravno malo pristanište gdje je lađa, što ju je trgovac unajmio za svoje putovanje, bila usidrena. Druga su vrata imala izlaz na dvorište krčme. To su dvorište okruživali vrlo visoki zidovi, a ovaj čas je bilo puno marve i konja, budući da isu konjušnice bile pune svijeta. Velika su vrata bila tako pomno zabarikadirana te je zbog veće brzine domaćin uveo trgovca i mornare kroz vrata dvorane koja su gledala na ulicu. Pošto je, po želji Prospera Magnana, otvorio prozor, on stade zatvarati ta vrata, neprimjetno turi poluge u njihove rupe i zašarafi na vijke. Domaćinova soba gdje su trebala spavati dva liječnička pomoćnika, bijaše

susjedna zajedničkoj dvorani, a bila je odvojena prilično tankim zidom od kuhinje u kojoj su domaćica i njezin muž vjerojatno trebali provesti noć. Sluškinja je bila izišla i otišla tražiti svoj konak u kakve jasle, u kakav kut tavana, ili kamo drugamo. La'ko je shvatiti da su zajednička dvorana, domaćinova soba i kuhinja na neki način bile odijeljene od ostaloga dijela krčme. U dvorištu su bila dva velika psa čiji je ozbiljni lavež najavljivao budne i vrlo razdražljive čuvare.

– Kakva tišina, i kakva lijepa noć! — reče Wilhem gledajući nebo, kad je domaćin napokon zatvorio vrata.

Tada je zapljuskivanje valova bio jedini šum koji se mogao čuti.

– Gospodo — reče trgovac dvojici Francuza — dopustite mi da vam ponudim nekoliko boca vina kako biste zalili svoga šarana. Pijući oslobodit ćemo se umora današnjega dana. Po vašem izgledu i po stanju vaše odjeće, vidim da ste kao i ja danas prevalili lijep komad puta.

Dva prijatelja prihvate, i domaćin izađe kroz kuhinjska vrata pa ode u podrum, koji ise ibez. sumnje nalazio pod ovim dijelom zgrade. Kad je pet poštovanih boca što ih je donio krčmar bilo na stolu, njegova je žena napokon svršila posluživanje obroka. Ona je još jednom bacila na dvoranu i na jela svoj domaćički pogled, zatim, sigurna da je predvidjela sve zahtjeve putnika, vrati se u kuhinju. Četiri gosta — jer (je i domaćin bio pozvan na piće — nisu je čula da je legla na počinak. No, kasnije, za vrijeme šutnje koja je nastajala između razgovora pilaca, jako hrkanje koje ,se još jače čulo zbog tankih dasaka pregrade kamo se bila smjestila, nasmija prijatelje, a pogotovo domaćina. Oko ponoći, kad je na stolu bilo samo dvopeka, sira, suvoga voća i dobra vina, gosti, u prvom redu dva mlada Francuza, postadoše razgovorljivi. Govorili su o svojoj zemlji, o svojim studijama i o ratu. Na kraju razgovor oživi. Prosper Magnam rasplače trgovca-bjegunca kad je pikardijskom iskrenošću i naivnošću dobre i nježne naravi počeo nagađati što radi njegova majka u trenutku kad se on nalazi na obalama Rajne.

– Vidim je — govorio je on — kako čita večernju molitvu prije nego što ide na počinak. Jamačno ne zaboravlja na mene i vjerojatno se pita: „Gdje je sada moj jadni Prosper?" Ali, ako je dobila na igri nekoliko sua od svoje susjede — od tvoje majke — doda on gurnuvši u lakat Wilhema — stavit će ih u veliki lonac od crvene zemlje gdje skuplja potrebnu svotu za kupnju trideset jutara uključenih u njezino malo imanje u Lescheville. Tih trideset jutara vrijede otprilike šezdeset tisuća franaka. To su krasne livade! Ah! kad bih mogao da ih jednoga dlana imam, živio bih čitav život u Leschevilleu, bez ikakve ambicije! Koliko je puta moj otac poželio tih trideset jutara i onaj lijepi potok što se vijuga kroz te livade! Na koncu je umro, a nije ih mogao kupiti... Ja sam se na njima vrlo često igrao!

– Gospodine Walhenfer, nemate li i vi svoj *hoc erat in votis?*[13] — upita Wilhem

– Imam, gospodine, imam! Ali sve je propalo, a sada...

Ciča zašuti ne dovršivši svoje rečenice.

– Ja sam — reče domaćin, čije se lice lagano zarumenjelo — prošle godine kupio jedno ograđeno zemljište koje sam želio imati punih deset godina.

Tako su razgovarali kao ljudi kojima se jezik razvezao od vina i sklopili jedni s drugima prolazno prijateljstvo za koje na putovanju nismo jako škrti, pa je u času kad su išli na počinak, Wilhem trgovcu ponudio svoju postelju.

– Vi to lakše možete prihvatiti ponudu — reče mu on — što ja mogu spavati s

Prosperom. To neće biti ni prvi ni posljednji put. Vi ste naš senior, mi moramo poštovati starost!

– Čekajte! — reče domaćin — postelja moje žene ima više strunjača, stavit -ćete jednu na zemlju.

I on ode zatvoriti prozor praveći toliko buke koliko je zahtijevala te oprezna operacija.

– Prihvaćam — reče trgovac. — Priznajem — nastavi on spustivši glas i pogledavši dva prijatelja — da sam to želio. Moji mi se lađari čine sumnjivi. Za ovu noć nije mi žao što sam u društvu dvojice poštenih i dobrih mladića, dvojice francuskih vojnika. Imam u svom kovčegu sto tisuća franaka u zlatu i u dijamantima!

Ljubazna suizdržljivost kojom su dva mladića primila ovo neoprezno povjerljivo saopćenje ohrabri dobroga Nijjemca. Domaćin pomogne svojim putnicima da raspreme jedan krevet. Potom, kad je sve bilo udešeno kako se najbolje moglo, on im zaželi laku noć i ode na počinak.

Trgovac i dva pomoćna liječnika zbijali su šale o svojim uzglavljima. Prosper je stavio svežanj svojih i Wilhemovih instrumenata pod strunjaču, da je uzdigne i da zamijeni uzglavnicu koje nije bilo, a Walhenfer je iz prevelike opreznosti pod uzglavlje stavio svoj kovčeg.

– Oba ćemo spavati na svojem imutku: vi na svom zlatu, a ja na svom svežnju! Sad preo staje znati da li će mi moji instrumenti vrijediti toliko zlata koliko ste ga vi stekli.

– Možete se tomu nadati — reče trgovac. — Radom i poštenjem sve se postizava, samo imajte strpljenja.

Walhenfer i Wilhem brzo usnuše. Bilo da mu postelja bijaše suviše tvrda, bite da mu je krajnji umor bio uzrokom besanicn, bilo pak zbog kakva kobnog raspoloženja duše Prosper Magnan ostade budan. Njegove misli neosijetno poprime loš pravac. Mislio je isključivo na onih stotinu tisuća franaka na kojima je trgovac ispavao. Za njega je sto tisuća franaka bio golem imutak, kao naručen. Počeo ga je upotrebljavati na tisuću različitih načina praveći kule u zraku, kao što ih pravimo svi s toliko sreće u ono vrijeme koje prethodi našem snu, u onom času kad se rađaju zbrkane slike u našem razumu i kad često, u noćnoj tišini, misao postiže magičnu moć! On je u mašti ispunio želje svoje majke, kupio onih trideset jutara livade, oženio onu gospođicu iz Beauvaisa za kojom mu je u taj čas branio težiti nerazmjer njihove imovine. On je tom svotom sebi uredio život pun slasti i vidio se sretnim ocem porodice, bogatim, uvaženim u svojoj pokrajini, a možda i načelnikom Beauvaisa. Njegova se pikarđijska glava raspalila, tražio je sredstva kako da promijeni svoje pretpostavke u zbilju. Izvanredno se raspali smišljajući u teoriji zločin. Dok je snatrio o trgovčevoj smrti, jasno je vidio zlato i dijamante: oni su mu zablijėštili oči. Srce mu je lupalo. Već samo to razmišljanje bilo je bez sumnje zločin. Zaslijepljen tom gomilom zlata, moralno se opijao ubojičkim umovanjem. Pitao se da li taj jadni Nijemac zaista treba živjeti i pretpostavi da milja nikad ni postojao. Ukratko, on zamisli zločin na taj način da osigura njegovu nekažnjivost. Drugu stranu Rajne zauzeli su Austrijanci. Podno prozora bio je jedan čamac i lađari: mogao je odrubiti glavu tomu čovjeku, baciti ga u Rajnu, pobjeći kroz prozor s kovčegom, dati zlata lađarima i prijeći u Austriju. Pošao je tako daleko te je proračunavao stupanj spretnosti kolju je znao steći služeći se kirurškim instrumentima da bi odrezao glavu svojoj žrtvi te ona ne bi ni jedanput

zaviknula...

Tu gospodin Tadllefer obriše sebi čelo i ispije još malo vode.

— Prosper ustane polagano i bez ikakve buke. Siguran da nije nikoga probudio, obuče se, otputi
se u zajedničku dvoranu. Potom s kobnom oštrolanno.šeu kakvu čovjek iznenada nalazi u sebi, s onom snagom takta i volje ikoja nikad ne nedostaje ni sužnjevima ni lopovima u izvršavanju svojih namjera — odšarafi željezne motke, izvuče ih iz njihovih rupa bez i najmanje buke, stavi ih uza zid, i otvori kapke, pritiskujući ih o šarke da im zagluši škripanje. Mjesec koji je bacao svoje blijedo svjetlo na taj prozor omogući mu da prilično dobro vidi predmete u sobi gdje su spavali Wilhem i Walhenfer. Tamo, kako mi je rekao, bio je časak zastao. Srce mu je tako jako, tako silno i tako bučno lupalo te ga, je uhvatio kao neki užas. Zatim se poboja da neće hladnokrvno raditi. Ruke su mu drhtale, činilo mu se da mu tabani stoje na živoj žeravici. No izvršenje njegove namjere pratila je tolika sreća te vidje neko preodređenje u toj sklonosti sudbine. Otvori prozor, vrati se u sobu, uzme svoj svežanj i u njemu potraži najpodesniji instrument da izvrši svoj zločin.

— Kad sam došao blizu postelje — reče mi — nesvjesno sam se preporučio bogu.

U trenutku kad je digao ruku sakupivši svu svoju snagu, začuje u sebi kao neki glas i učini mu se kao da vidi neko svjetlo, Baci instrument na svoju postelju, pobježe u drugu prostoriju i stane na prozor. Tamo se zgrozi nad samim sobom i, osjećajući ipak svoju slabost, te se još bojeći da ne bi podlegao fascinaciji koja ga je malo prije mučila on skoči na put i stade se šetati dluž Rajne, čuvajući na taj način stražu pred krčmom. Često je došao do Andernacha u svojoj žurnoj šetnji, često su ga također koraci odveli na obronak kojim je sišao do krčme. No noćna tišina bila je tako duboka, on se tako jako pouzdavao u pse čuvare te je katkada izgubio iz vida prozor koji je bio ostavio otvoren. Svrha mu je bila da se umori i da dozove san. Međutim, hodajući tako pod nebom bez oblaka, diveći se lijepim zvijezdama, omamljen također čistim noćnim zrakom i melankoličnim šumom valova on zapađe u snatrenje koje ga navede na zdrave, moralne misli, Razum je napokon potpuno raspršio njegovo trenutno ludilo. Pouke njegova odgoja, pa vjerske zapovjedi, a osobito — rekao mi je — slike skromnoga života kakav je doonda provodio pod očinskim krovom — iznijele su pobjedu nad njegovim lošim mislima. Kad se vratio, poslije dugoga razmišljanja kojem se bio predao na obali Rajne, nalaktivši se na velik kamen, bio bi mogao — kazao mi je — ne samo ispavati nego biti budan kod jedne milijarde zlata.. U času kad se njegovo poštenje ponovo diglo ponosno i snažno, klekne na koljena u čuvstvu zanosa i sreće, zahvali Bogu, osjeti se sretnim, laganim, zadovoljnim kao na dan svoje prve pričesti, ikad se smatrao dostojnim anđela, jer je proveo dan bez grijeha, ni riječju ni djelom ni mišlju. Vrati se u krčmu, zatvori prozor bez bojazni da će napraviti buku i legne odmah u postelju. Njegov moralni i fizički umor predaju ga bez obrane snu. Malo iza toga pošto je stavio glavu na strunjaču, zapađe u prvi i fantastični drijemež koji uvijek prethodi dubokom snu. Tada osjetila otupe i život postepeno slabi. Misli su nepotpune, posljednji drhtaji naših osjetila kao da se pretvaraju u neke vrste snatrenje.

— Kako je težak zirak! — reče u sebi Prosper— Čini mi se da dišem vlažnu paru...

On sebi objasni ovaj dojam atmosfere razlikom koja je morala postojati između sobne temperature i čistoga zraka na polju. No uskoro je čuo povremen šum, sličan

onom što ga stvaraju kapi vode kakva bunara kad padaju iz pipe. U paničnom strahu htjede ustati i zvati domaćina, probuditi trgovca i Wilhema. No tada se sjeti, na svoju nesreću, drvene zidne ure, pa misleći da čuje micanje njihaljke, zaspi u tom nejasnom i konfuznom opažanju.

— Hoćete li vode, gospodine Taillefer? — reče kuće domaćin video i bankara kako nesvjesno hvata bocu.

Ona je bila prazna.

Gospodin Hermann nastavi svoje pripovijedanje, poslije kratke stanke povodom bankarove primjedbe.

Sutradan ujutro — reče on — Prospera Magnana probudi velika graja. Učinilo mu se da je čuo prodornu viku, pa je osjetio žestoko drhtanje živaca kakvo doživi ju jemo kad nam se u budnom stanju produžuje neko mučno uzbuđenje koje je počelo u snu. U nama se dovršava fiziološka činjenica — zahvati nas mora da se poslužim običnim izrazom — koja još nije dovoljno istražena premda sadržaje zanimljive pojave za nauku. Ta strašna tjeskoba, koju možda stvara previše nagli sastanak naših dviju priroda, koje su uvijek u snu odvojene, redovno je brza. Ali je ona kod jadnoga liječničkog pomoćnika trajala dugo, čak se najednom i povećala i prouzrokovala mu je užasno, jezovito stanje kad je opazio lokvu krvi između strunjače i Walhenf erove postelje. Glava jadnoga Nijemca ležala je na zemlji, a tijelo mu je ostalo u postelji. Sva mu je krv istjecala kroz vrat. Kad je vidio još otvorene i ukočene oči, kad je vidio krv koja je uprljala ponjave i čak njegove ruke, kad je prepoznao svoj kirurški instrument na postelji, Prosper Magnan se onesvijesti i padne u Walhenferovu krv.

— To je već bila — reče mi — kazna za moje grešne misli.

Kad je ponovo došao k svijesti, našao se u zajedničkoj dvorani. Sjedio je na stocu, okružen francuskim vojnicima i pred pozornim i radoznalim mnoštvom. Gledao je tupo jednoga republikanskog oficira koji je sakupljao iskaze nekolicine svjedoka i zacijelo sastavljao zapisnik. Prepoznao je domaćina, njegovu ženu, dva mornara i sluškinju krčme. Kirurški instrument kojim se poslužio ubojica...

Ovdje gospodin Taillefer zakašlje, izvadi maramicu iz džepa da se usekne i obriše sebi čelo. Ove posve prirodne kretnje zamijetio sam samo ja. Svi su gosti zurili u gospodina Hermanna i nekako ga lakomo slušali. Dobavljač se nalakti na stol, stavi glavu u desnu ruku i stade uporno gledati Hermanna. Otada mu nije izmakao nikakav znak uzbuđenja ni interesa, ali mu fizionomija ostane zamišljena i blijedožuta, kao u trenutku kad se igrao čepom od boce.

– Kirurški instrument kojim se ubojica, poslužio, nalazio se na stolu, s Prosperovim svežnjem, lisnicom i papirima. Pogledi skupine ljudi išli su naizmjence na dokazni materijal i na mladića koji je izgledao kao na umoru i činilo se da mu ugasle oči ništa ne vide. Nejasna graja koja se vani čula potvrđivala je prisutnost mnoštva koje je pred krčmu privukla vijest o zločinu i možda također želja da upozna ubojicu. Koraci straža stavijenih pod prozore dvorane, štropot njihovih pušaka zatomili su mrmor pučkih razgovora. No krčma je bila zatvorena, dvorište prazno i tiho. Nesposoban da izdrži pogled oficira koji je sastavljao zapisnik, Prosper Magnan osjeti da ga je za ruku stisnuo neki čovjek. On digne oči da vidi tko je njegov zaštitnik među tim neprijateljskim mnoštvom. Prepozna u uniformi kirurga — vojnog liječnika polubrigade smještene u Anđernacihu. Pogled toga čovjeka bijaše tako prodoran, tako strog te jadnoga čovjeka od njega prođu trnci, a glava mu samo padne na naslon

stolice. Jedan mu vojnik donese ocat da ga udiše, pa se odmah osvijesti. Međutim, njegove uplašene oči kao da su bile bez života i razuma pa kirurg reče oficiru, pošto je opipao Prosiperovo bilo:

– Kapetane, nemoguće je u ovom trenutku preslušavati ovoga čovjeka...

– Onda dobro, odvedite ga — odgovori kapetan prekidajući kirurga i obraćajući se jednom kaplaru kolji se nalazio iza liječničkoga pomoćnika.

– Prokleta kukavico — reče mu tiho vojnik — gledaj da bar pošteno hodaš pred ovim švapskim gadovima da spasiš čast Republike!

Ta opomena razbudi Proispera Magnana pa on ustane i načini nekoliko koraka. Ali kad su se otvorila vrata i u njega sunuo vanjski zrak te vidio da ulazi u mnoštvo, snage ga ostaviše, koljena mu stadoše klecati i on posrne.

– Boga mu medi dinarskog, taj zaslužuje dva puta smrt! — Ta hodaj već jednom.! — rekoše dva vojnika koji mu pomognu svojim rukama da ga podrže.

– Oh! kukavico! kukavico! To je on! to je on! eto ga! eto!

Učinilo mu se kao da su te riječi izrečene jednim glasom, bučnim glasom gomile koja ga je pratila i vrijeđala te na svakom koraku rasla. Za vrijeme prijevoza iz krčme u zatvor buka što su je pravili vojnici i narod dok su hodali, šapat raznolikih razgovora, pogled na nebo i svježina zraka, pogled na Andernach i drhtanje rajnskih voda — svi ti dojmovi ulazili su u dušu liječničkoga pomoćnika maglovito, zbrkani, mutni kao svi oćuti što ih je osjetio otkad se probudio. Na časove je mislio — reče mi on — kao da više ne postoji.

– Ja sam tada bio u zatvoru — reče gospodin Hermanm prekidajući se. — Kako sam bio zanesen kao što smo mi svi u dvadesetoj godini, htio sam braniti svoju zemlju i zapovijedao sam jednim slobodnim odredom koji sam organizirao u okolici Andernacha. Nekoliko dana prije toga nabasao sam noću na Ijedno francusko odjeljenje vojske koje se sastojalo od osam stotina ljudi. Nas je svih bilo najviše dvije stotine. Moji su me špijuni prodali. Bio sam bačen u zatvor u Andernachu. Tada je bilo govora da će me strijeljati primjera radi da se zastraši onaj kraj. Francuzi su također govorili o odmazdi, ali umorstvo zbog kojega su se republikanci htjeli na meni osvetiti, nije počinjeno u izbornoj kneževini. Moji je otac postigao odgodu od tri dana da može otići zamoliti za, mene pomilovanje generala Augereaua koji ga je odobrio. Ja sam dakle vidio Prospera Magnana u trenutku kad je ušao u zatvor u Andernaehu i pobudio mi je najdublju samilost. Premda je bio blijed, mršav, poprskan krvlju, njegova je fizionomija imala obilježje bezazlenosti i nevinosti koje su me se živo dojmile. Meni se pričinilo, kao da je u njegovoj dugoj plavoj kosi, njegovim, modrim očima odisala Njemačka. Istinita slika moje iznemogle zemlje, on mi se učini kao žrtva, a ne kao ubojica. U času kad je prolazio ispod moga prozora, on baci nekamo gorki i sjetni osmijeh poput luđaka kojemu je došlo prolazno svjetlo razuma. Taj osmijeh nije nipošto bio smiješak ubojice. Kad sam vidio tamničara, ispitivao sam ga o njegovu novom zatvoreniku.

— Nije progovorio otkad je u mom zatvoru. Sjeo je, stavio glavu u šake i spava ili razmišlja o svojoj stvari. Ako je istina što čujem od Francuza, platit će on svoj račun sutra, ujutro, bit će strijeljan u roku od dvadeset i četiri sata.

Ostao sam uveče pod prozorima toga uznika, ono malo trenutaka što mi je bilo, odobreno, za šetnju u dvorištu zatvora. Zajedno smo razgovarali i on mi je naivno ispričao svoju pustolovinu, odgovarajući prilično tačno na moja raznolika pitanja.

Poslije toga prvog razgovora nisam više sumnjao u njegovu nedužnost. Zamolio sam d dobio dopuštenje da ostanem uz njega nekoliko sati. Vidio sam ga dakle u više navrata, jadno me dijete upozna iskreno, bez izmotavanja, sa svim svojim mislima. Smatrao se u isti mah nevinim i krivim. Kad se sjetio grozne kušnje kojoj je imao snage da odoli, bojao se da je u snu i u nastupu somnambulizma izvršio zločin o kojemu je budan snatrio.

– A vaš drug? — upitam ga ja.

– Oh! — usklik ne on žestoko. — Wilhem je nesposoban...

Nije ni dorekao. Na te vatrene riječi, pune mladosti i vrline, ja mu stisnem ruku.

– Kad se Wilhem probudio — nastavi on — bit će da se bez sumnje uplašio, izgubio glavu i pobjegao...

– A da vas nije ni probudio — rekoh mu ja. — No onda će vaša obrana biti laka, jer Walhenferov kovčeg nije bio ukraden.

– Oh! da, ja sam nevin — usfclikne on. — Nisam uibio. Sjećam ise što sam sanjao. Igrao sam se motke sasvojim drugovima iz koleža, Nisam mogao odsjeći glave tomu trgovcu ikad sam sanjao da trčim.

Potom, unatoč svjetlu nade koja ga je katkada malo umirila, uvijek je osjećao da ga satire grižnja savjesti, Jamačno je bio digao ruku da odsiječe glavu trgovcu. Sam je sebi sudio, nije osjećao da je čista srca pošto je počinio zločin u svojim mislima.

– A ipak, ja sam dobar — usklikne on. — O moja jadna majka! Možda ovaj čas drži karte u ruci i veselo igra svoju imperij alu s kojom od svojih susjeda u malom tapetiranom salonu. Kad bi ona znala da isaim digao ruku da ubijem jednoga čovjeka... oh! umrla bi! A ja sam u zatvoru, optužen da sam počinio zločin! Ako nisam ubio toga čovjeka, sigurno ću ubiti svoju majku!

Na te riječi nije zaplakao, nego se u tom kratkom a žestokom bijesu koji je poznat kod Pikardijaca zaleti prema zidu, i, da ga nisam zadržao, bio bi sebi razbio glavu.

– Čekajte suđenje — rekoh mu. — Bit ćete riješeni krivnje, vi ste nevini. A vaša majka...

– Moja majka — vikne on bijesno — brzo će doznati za moju optužbu. U malim gradovima to tako biva. Jadna žena umrijet će od žalosti. Uostalom, ja nisam nevin. Hoćete li da znate čitavu istinu? Osjećam da sam izgubio djevičanstvo svoje savjesti. — Poslije tih strašnih riječi sjedne, prekrsti ruke na prsa, nagne glavu i stade mračno buljiti u zemlju. U taj čas dođe ključar pa me zamoli neka se vratim u svoju sobu. No kako mi je bilo žao svoga druga, u trenutku kad mi se učinilo da je najviše smalaksao i klonuo, stisnem ga prijateljski u zagrljaj.

– Budite strpljivi — rekoh mu — sve će možda dobro biti. Ako glas poštenoga čovjeka može zatomiti vaše sumnje, znajte da vas cijenim i volim. Prihvatite moje prijateljstvo i spavajte na mome srcu, ako niste na miru sa svojim.

Sutradan jedan kaplar i četiri strijelca dođu oko devet sati po liječničkoga pomoćnika. Kad sam čuo štropot što su ga pravili vojnici, stanem na prozor. Kad je mladić prelazio preko dvorišta, baci na mene jedan pogled. Nikad neću zaboraviti taj pogled pun misli, slutnja, rezignacije i neke tužne i sjetne đražesti. To je bila. neke vrste šutljiva ali jasna i očita oporuka kojom jedan prijatelj ostavlja svoj propali život svomu posljednjem prijatelju.. Za njega je noć bez sumnje bila vrlo kruta i vrlo samotna, ali je možda također bljedoća, utisnuta u njegovo lice, potvrđivala stoicizam, što ga je crpio iz novoga poštovanja prema samom sebi. Možda se očistio

grižnjom savjesti, a moguće je i mislio da je oprao svoj grijeh u svojoj boli i sramoti. Koračao je čvrstim korakom, i već je rano ujutro očistio mrlje krvi kojom se nehotice zaprljao.

– Dok sam spavao, po nesreći sam turio u nju ruke, jer mi je san uvijek vrlo nemiran — rekao mi je dan prije s groznim prizvukom očaja.

Doznao sam da ide pred ratni sud. Divizija je za dva dana trebala krenuti naprijed pa zapovjednik polubrigade nije htio napustiti Andernach, a da ne kazni zločin na licu mjesta gdje je bio počinjen... Bio sam u smrtnom strahu dok je trajalo suđenje. Napokon, oko podne Prospera Magnana opet dovedu u zatvor. U taj sam se čas kao obično šetao: On me opazi i baci mi se u zagrljaj.

– Propao! — reče mi. — Propao sam bez nade! Ovdje ću dakle za svakoga biti ubojica.

Ponosno digne glavu.

– Ta mi je nepravda potpuno[1] vratila svijest o mojoj nevinosti. Život bi mi uvijek bio nemiran, a smrt će mi biti bez prijekora. No postoji li budućnost?

Cijeli XVIII vijek bijaše u tom nenadnom pitanju. On ostade zamišljen.

– Konačno — upitah ga — kako ste odgovarali? Što su vas pitali? Niste li naivno kazali činjenicu kako ste je meni ispripovijedali?

On me je neko vrijeme uporno gledao. Potom, poslije te strašne stanke, odgovori mi grozničavo živahno ovim riječima:

– Najprije su me pitali: „Jeste li po noći izlazili van krčme?" Kazao sam: „Da, jesam. — Kuda?" Pocrvenio sam i odgovorio: „Kroz prozor. — Vi ste ga dakle otvorili? — Jesam" — rekao sam. „Bili ste vrlo oprezni; 'krčmar nije ništa čuo!" Ja sam bio zaprepašten. Mornari su izjavili da Su me vidjeli kaiko se šećerna idući čas u Andernach, a čas prema šumi. — Ja sam — kažu oni — više puta tako šetao: Zakopao sam zlato i dijamante. Napokon, kovčeg *se* nije pronašao! Osim toga bio sam uvijek u ratu sa svojom grižnjom savjesti. Kad sam htio govoriti — vikao mi je neki nesmiljeni glas: Ti *si htio počiniti zločin!* Sve je bilo protiv mene, pa čak i ja sam!... Pitali su me za moga druga, a ja sam ga potpuno obranio. Tada su mi kazali: „Mi moramo naći krivca između vas, vašega druga, krčmara i njegove žene. Toga jutra svi su prozori i vrata bili zatvoreni!" Na tu napomenu — nastavi on — ostao sam bez glasa, bez snage, bez duše. Budući da sam bio sigurniji u svoga prijatelja nego u sebe, nisam ga mogao optužiti. Vidio sam da isu nas obađvojicu smatrali jednako krivima zbog ubojstva i da su mene držali nespretnijim. Ja sam htio zločin objasniti somnambulizmom i opravdati svoga prijatelja. Tada sam se počeo udaljavati od predmeta. Bio sam izgubljen. Čitao sam svoju osudu u očima svojih sudaca. Izmakao im se osmijeh nevjerice. Sve je bilo gotovo. Više nije bilo neizvjesnosti. Sutra ću biti strijeljan. — Više ne mislim na sebe — nastavi on — nego na svoju majku!

On zastane, pogleda u nebo, ali ne prolije nijedne suze. Oči su mu bile suhe i jako izobličene.

– Frederic!..,

– Ah! drugi se zvao Frederic!... Frederic! DA, to je zaista njegovo ime! — usklikne gospodin Hermainn pobjednički.

Moja me susjeda gurne u nogu i dade mi znak pokazujući mi gospodina Taillefera. Bivši dobavljač nehajno spusti ruku na oči, ali između njegovih prstiju kao da smo vidjeli mračan plamen u njegovim očima.

– Hm — šapne mi ona u uho — da li se zvao Frederic!

Ja sam odgovorio pogledavši je isipod oka kao da ću joj reći: „Mir!“ Hermann nastavi ovako:

– Frederic — poviče liječnički pomoćnik — Frederic me je podlo napustio. Bit će da se bojao. Možda se sakrio u krčmi, jer su naša dva konja još bila u dvorištu. — Kako neshvatljiva tajna! — doda on poslije časka šutnje. — Somnambulizam! Somnambulizam! Imao sam ga jedanput u životu, i to u šestoj godini. — Hoću li otići s ovoga svijeta — nastavi on udarivši nogom o zemlju — odnoseći isa sobom sve prijateljstvo što ga imam na ovom svijetu! Hoću li umrijeti dva puta sumnjajući u bratstvo koje je počelo u dobi od pet godina, nastavljeno u koležu, u školama! Gdje je Frederic?

On zaplače. Nama je više stalo do jednoga osjećaja nego do života!

— Uđimo unutra, — reče mi on. — Volim biti u svojoj tamničkoj ćeliji. Ne bih želio da me netko vidi kako plačem. Ići ću hrabro u smrt, ali se ne znam praviti junak u nezgodno vrijeme, a priznajem da mi je žao za mojim mladim i lijepim životom... Ove noći nisam spavao! Sjetio sam se prizora iz svoga djetinjstva i vidio sam se kako trčim po livadama. Možda mi je uspomena na njih prouzrokovala propast. — Imao sam budućnost, — reče mi on prekidajući se. — Dvanaest ljudi, jedan potporučnik koji će viknuti: Puške na gotovs! Nišani! Pali! Bubnjanje bubnjima, sramota! To je sad moja budućnost. Oh! ima Bog na nebu, ili bi to sve bilo glupo.

Tada me uhvati, stisne me u zagrljaj i snažno me stiskajući reče mi: — Ah! vi ste posljednji čovjek kojemu ću moći otkriti svoju dušu. Vi ćete biti slobodni! Vi ćete vidjeti svoju majku! Ne znam jeste li bogati ili siromašni: no, to nije važno. Vi ste za mene čitav svijet... Ovi se neće uvijek tući. Kad bude mir, otiđite u Beauvais. Ako moja majka preživi kobnu vijest o mojoj smrti, tamo ćete je naći. Recite joj ove utješne riječi: „Bio je nevin!" Vjerovat će vam — nastavi on. — Ja ću joj sad pisati. No vi ćete joj odnijeti moj posljednji pogled, reći ćete joj da ste posljednji čovjek koga sam zagrlio. Oh! kako će vas voljeti, jadna žena, vas koji ćete biti moj posljednji prijatelj! — Ovdje — reče on poslije trenutka šutnje za vrijeme koje je ostao kao satrven pod: teretom svojih uspomena — zapovjednici i vojnici me ne poznaju, i svima im izazivam grozu. Da nije vas, moja bi nedužnost bila tajna između neba i mene.

Zakleo sam mu se da, ću zdušno izvršiti njegovu posljednju volju. Dirnule su ga moje riječi i moj izljev srca. Kratko vrijeme poslije toga vojnici se vrate po njega i opet ga odvedu pred ratni sud. Bio je osuđen. Nisu mi poznate formalnosti koje su trebale doći iza prve osude ili je pratiti, ne znam da li je mladi kirurg po svim pravilima branio svoj život. No očekivao je da će ići u smrt sutradan ujutro, pa je proveo noć pišući svojoj majci.

– Bit ćemo obadvojica slobodni — reče mi smiješeći se kad sam ga došao sutradan posjetiti. — Doznao sam da je general potpisao vaše pomilovanje.

Ostao sam šutljiv i promatrao sam ga da bolje sebi urezem u pamet njegove crte. Tad se na njegovu licu pokaže izraz gađenja, i reče mi:

– Bio sam kukavno plašljiv! Cijelu sam noć molio pomilovanje ove zidine...

I pokaže mi zidove svoje ćelije.

– Da, da — nastavi on — tulio sam od očaja, bunio sam se, podnio sam najstrašniju moralnu agoniju... Bio sam sam!... Sada mislim što će drugi reći... Hrabrost je odijelo koje moram obući. Moram ići pristojno u smrt... Zato...

II

DVIJE PRAVDE

— Oh! Nemojte završiti — usklikne mlada osoba koja je molila tu pripovijest i koja je tada naglo prekinula Nurnberžanina. — Želim ostati u neizvjesnosti i misliti da je bio spasen. Kad bih sada doznala da je bio strijeljan, ne bih ovu noć spavala. Sutra ćete mi reći ostalo.

Ustađosmo od stola. Primivši za ruku gospodina Hermanna moja mu susjeda reče:

– Bio je strijeljan, zair ne?

– Jest. Ja sam bio svjedokom kod smaknuća.

– Kako, gospodine — reče ona — Vi ste mogli...?

– On je to želio, gospođo. Ima nešto zaista užasno pratiti sprovod živa čovjeka, čovjeka koga ljubiš, nedužna čovjeka! Taj jadni mladić nije me prestao gledati. Kao da više ne živi nego u meni. Htio je — kako je rekao — da odnesem njegov posljednji uzdisaj njegovoj majci.

– No jeste li je posjetili?

– Poslije armenskoga mira došao sam u Francusku da donesem majci ove lijepe riječi: Bio je nedužan! Pobožno sam poduzeo to hodočašće. Ali je gospođa Magnan bila umrla od slabosti i iscrpljenosti. Nisam bez velikoga uzbuđenja spalio pismo koje sam nosio. Vi ćete se možda smijati momu germanskom zanosu, no ja sam vidio dramu uzvišene sjete u vječnoj tajni koja je trebala pokopati taj „zbogom" bačen između dva groba, štono će ostati nepoznat svakom stvorenju kao krik putnika usred pustinje kad ga iznenada napadne lav.

– A kad bi vas netko stavio licem u lice pred jednoga od ljudi koji su u ovom salonu i kazao vam: „Evo ubojice!" ne bi li to bila, druga drama? — upitam iga prekidajući ga. — A što biste tad učinili?

Gospodin Hermann ode po svoj šešir i iziđe.

– Vi postupate poput kakva mladića, i to vrlo olako — reče mti moja susjeda. — Pogledajte Taillefera! Evo: sjedi u naslonjaču, tamo, u kutu kamina, gospođa mu Fanny daje šalicu kave; on se smješka. Ubojica kojega bi pripovijedanje ove pustolovine bilo moralo staviti na muke bi li mogao pokazati toliki mar? Nema li zaista patrijarhalan izgled?

– Jest, ali idite ga pitati da li je bio u ratu u Njemačkoj! — zavikner ja.

– Zašto ne?

I s onakvom odvažnošću kakva ženama rijetko nedostaje, kad im se smješka neki pothvat, ili kad im duhom zavlačila radoznalost, moja susjeda pristupi dobavljaču.

– Jeste li kad putovali u Njemačku? — upita ga ona.

Tailleferu malo da nije ispao tanjurić iz ruke.

– Ja, gospođo?... Ne, nikad.

– Što to kažeš, Taillefer! — prigovori bankar prekidajući ga. — Nisi li bio kod dobave hrane, u vojni kod Wagrama?

– Ah! da — odgovori gospodin Taillefer — taj put sam išao.

– Ah! da, — odgovori gospodin Taillefer — taj moja susjeda kad se vratila k meni.

– Pa dobro — uskliknem ja — ali prije kraja ove večere ja ću istjerati ubojicu iz njegova brloga u kojemu se skriva!

Svaki dan se pred našim očima događa moralna pojava neobične dubine, a ona je

međutim suviše jednostavna da bi se zapažala. Ako se u jednom salonu susretnu dva čovjeka od kojih jedan ima pravo da prezire ili mrzi drugoga, bilo stoga što zna za jedno tajno i prikriveno njegovo djelo kojim je okaljan, bilo zbog nekoga tajinog stanja ili buduće osvete, ta dva čovjeka jedan drugoga proziru predosjećajući ponor koji ih dijeli ili ih mora dijeliti. Oni se promatraju bez svoga znanja, bave se jedan drugim; njihovi pogledi i kretnje obuvaju emanaciju njihovih misli, postoji magnet između njih. Ja ne znam što se jače privlači: osveta ili zločin, mržnja ili uvreda. Slični onom svećeniku koji nije mogao posvetiti hostiju u prisustvu zla duha, obadva su zbunjena, nepovjerljiva: jedan je uljudan, drugi mračan, ne znam koji, jedan se crveni ili blijedi, drugi dršće. Često je osvetnik jednako plašljiv kao i žrtva. Malo ljudi ima hrabrosti da učine ikakvo zlo, pa makar bilo i nužno, a mnogi ljudi šute ili opraštaju jer ne vole buku ili iz straha zbog tragičnoga raspleta. Ta intususcepcija naših duša i naših osjećaja započela je tajanstvenu borbu između dobavljača i mene. Od prvoga pitanja, što sam mu ga postavio dok je (gospodin Hermann pripovijedao, on je izbjegavao moje poglede. Možda je izbjegavao i poglede svih gostiju! Razgovarao je s neiskusnom Fanny, bankarovom kćerju, osjećajući, bez sumnje, kao i svi zločinci, potrebu da se približi nedužnom stvorenju, nadajući se da će naći mira blizu njega.. No, premda sam bio daleko od njega, slušao sam ga, i moje je oštro oko fasciniralo njegovo. Kad je mislio da. me može nekažnjivo uhoditi, naši se pogledi susretaše a njegove se vjeđe odmah spustiše. Zamoren od toga mučenja, Taillefer se požuri da ga se oslobodi pa je počeo igrati karte. Upravo sam se htio okladiti za njegova protivnika, no želeći da izgubim svoj novac. Ta m.i se želja ispuni. Zamijenio sam izašlog igrača i našao sam se licem u lice s ubojicom.

– Gospodine — rekoh mu dok je dijelio karte, — biste li bili ljubazni da izbrišete znakove na kartama.

On je prilično naglo prenio svoje žetone slijeva nadesno. Moja je susjeda bila došla kraj mene, bacio sa.m joj značajan pogled.

– Jeste li vi možda — upitam obraćajući se dobavljaču — gospodin Frederic Taillefer čiju sam obitelji u Beauvaisu dobro poznavao?

– Jesam, gospodine — odgovori om,

Iz ruku mu padinu karte, problijedi, uhvati se rukama za glavu, zamoli jednoga od svojih kladilaca da drži njegovu igru i ustane.

– Ovdje je previše vruće — usklikne on. — Bojim se...

Nije dovršio. Na njegovu se licu najedanput pokažu užasne patnje, i on naglo iziđe. Kućedomaćin pođe za njim pokazujući da se jako zanima za njegovo stanje. Pogledasmo se moja susjeda i ja. No ja sam zapazio da se na njezinu licu razlila neka nijansa gorke tuge.

– Je li vaše vladanje zaista milosrdno? — upita me ona odvevši me u jedan okvir prozora u trenutku kad sam napustio igru pošto sam izgubio. — Možda želite imati moć da čitate iz svih srdaca? Zašto da se me pusti ljudskoj i božanskoj pravdi da djeluju? Ako umaknemo jednoj, nećemo izbjeći drugoj! Je li zaista vrijedno zavidjeti na povlasticama jedinomu predsjedniku porotnog suda? Vi ste gotovo izvršili krvnički posao.

– Najprije ste dijelili moju radoznalost, pa je zatim poticali, a sada mi držite moralne prodike!

– Nagnali ste me na razmišljanje — odgovori ona

– Dakle, mir zločincima, rat nesretnicima i obožavajmo zlato! — Ma pustimo to — dodam ja smijući se. — Pogledajte, molim vas, onu mladu osobu koja ovaj čas ulazi u salon.

– Pa?

– Vidio sam je pred tri dana na plesu mapuljskoga ambasadora i — strastveno sam se u nju zaljubio. Za Boga miloga recite mi njezino ime.. Nitko nije mogao...

– To je gospođica Victorina Taillefer!

Neobično sam se iznenadio.

– Njezina maćeha — reče mi moja susjeda, čiji sam glas jedva čuo — pred kratko ju je vrijeme izvadila iz samostana gdje je sporo svršavala svoj odgoj... Dugo je njezin otac nije htio priznati. Ona prvi put ovamo dolazi. Vrlo je lijepa i veoma bogata!

Te riječi poprati grčevitim i ciničkim smijehom. U tom trenutku začusmo žestoku, ali prigušenu viku. Ona je, kako se činilo, dolazila iz susjedne odaje i slabo je odjekivala u vrtu.

– Nije li to glas gospođina Taillefera? — viknem ja.

Svratili smo svu pažnju na tu buku i do naših je ušiju dopirale strašno stenjanje. Bankarova žena žurno dotrči prema nama i zatvori prozor.

– Izbjegavajmo prizore — reče nam ona. — Da gospođica Taillefer čuje svoga oca, mogla bi zaista dobiti živčani napadaj!

Bankar se vrati u salon, u njemu potraži Victorinu i reče joj potiho jednu riječ. Mlada osoba odmah zakrikne, jurne prema vratima i nestane. Taj događaji učini veliku senzaciju. Partije prestadoše. Svatko stade pitati svoga susjeda što je na stvari. Pojača se mrmor glasova i stvore se skupine.

– Možda se gospodin Taillefer...? — upitam ja.

– Ubio? — usklikne moja susjeda. — Vi biste za njim veselo nosili crninu, što ne?

– Ma što mu se onda dogodilo?

– Jadni čovjek — odgovori kućedomaćica — boluje od neke bolesti kojoj nisam mogla zapamtiti ime, premda mi ga je gospodin Brousson Više puta kazao, imao je napadaj te bolesti.

– Kakva je to vrsta bolesti? — upita nenadano istražni sudac.

– Oh! to je strašna bolest — odgovori ona. — Liječnici joj ne znaju lijeka. Čini se da izaziva okrutne patnje. Jednoga dana, kad je taj nesretni Taillefer dobio napadaj za vrijeme njegova boravka na mome imanju, bila sam prisiljena da odem k jednoj susjedi da ga ne čujem. Strahovito Viče, hoće da se ubije. Tad je njegova kći bila primorana da ga dade svezati na krevetu i da. mu stavi luđačku košulju. Taj jadni čovjek tvrdi da ima u glavi životinje koje mu grizu mozak i to je kao da ti neko bode ili strahovito čupa svaki živac. On toliko trpi u glavi te nije osjetio ni kad su mu jednom stavili na glavu čepiće za ispaljivanje. No gospodin Brousson kojega je uzeo za liječnika zabranio ih je tvrdeći da je to živčana, bolest, upala živaca za koju treba pijavke na vrat i opijum na glavu. I zaista, napadaji su postali rjeđi i pojavljivali se tek svake godine, potkraj jeseni. Kad se oporavi, Taillefer neprestano ponavlja da bi volio da ga pogube na kotaču nego da opet trpi boli.

– Onda, čini se da mnogo pati! — reče jedan mjenjački agent, salonski šaljivdži'ja.

– Oh! — nastavi ona — prošle godine malo da nije poginuo. — Sam je otišao na svoje imanje zbog hitnog posla.. Možda zbog toga što mu nitko nije mogao pomoći, ostao je dvadeset i dva sata ukočen, i kao mrtav. Spasila ga je samo vrlotopla kupelj.

– To je onda neke vrste tetanus? — upita mjenjački agent.

– Ja ne znam — odgovori ona. — Evo već skoro trideset godina kako boluje od te bolesti kojta je zapatio u vojsci. Zašaomu je — kakoon kaže — komadić brijeske u glavu: kad je pao u čamac. No Brousson se nada da će ga izliječiti. Tvrdi se da su Englezi pronašli sredstvo za liječenje te bolesti — to je cijanovodična kiselina.

U taj trenutak u kući odjekne snažniji krik nego što su bili ostali, i mi se sledismo od užasa.

– Eto, to sam očekivala svaki čas — nastavi bankarova žena. — Od toga sam odskočila na stolici i sva proitrnula. No, čudna stvar! Taj jadni Taillefer, mada trpi nečuvene boli — nikada da umre. Jede i pije kao obično čim mu popusti ta užasna patnja... Vrlo čudna narav! Jedan njemački lijlečnik mu je kazao da je to neke vrste kostobolja u glavi to bi se slagalo s Broussonovim mišljenjem.

Ja sam napustio skupinu koja se bila stvorila oko kueedomaćice i izišao s gospođicom Taillefer po koju je došao jedan sluga.

— Oh! moj Bože! moj Bože! — vikala je ona plačući — ta što je tafcvo nebu učinio moj dobri otac te je zaslužio da tako pati?... Tako dobra duša!

Sišao sam s njom niz; stube, i kad sam joj pomogao da se popne u kočiju, vidio sam u njoj njezina oca kako se savio udvoje. Gospođica Taillefer pokuša da priguši stenjanje svoga oca pa mu je stavila rupčić na usta. Na nesreću, opazio je mene. Kao da mu se lice još jače zgrčilo, a konvulzivni krik raspara zrak, i on baci na mene užasan pogled, a kočija krene...

Ta večera i to veće užasno su djelovali na moj život i na moje osjećaje. Ljubio sam gospođicu Taillefer, možda upravo zbog toga što su mi čast i osjećajnost zabranjivale da stupim u rodbinske veze s jednim ubojicom, ma kako bio dobar kao otac i kao muž. Nevjerojatna kob me je vukla da se nađem u onim kućama gdje sam znao. da ću moći susresti Victorinu. Često, kad sam sebi zadao časnu riječ da ću se okaniti da je vidim, to isto veče našao sam se kraj nje. Moji užici bijahu neizmjerni. Moja zakonita ljubav, puma bezrazložne grižnje savjesti, imala je boju zločinačke strasti. Prezirao sam, ise što sam pozdravio Ta,Blefera, kad je slučajno hm sa svojom kćer ju, ali sam ga pozdravio! Na kraju, po nesreći, Victorina nije samo lijepa osoba. Ona je osim toga obrazovana, vrlo talentirana, puna miline, bez i najmanje sitničavosti, bez i najlakše nijanse umišljenosti. Suzdržljivo razgovara, a njezin značaj ima neke melankolične draži kojima, nitko ne može odoljeti. Voli me, ili mi barem daje povoda da to mislim. Ima neki osmijeh koji nalazi samo za mene, i za mene njezin glas postaje još mekši. Oh! ona me lj!ubi! Ali obožava i svoga oca, hvalila mi je njegovu dobrotu, nježnost, odlična svojstva. Te su pohvale sami udarci bodeža što mi ih daje u srce. Jednoga dana gotovo sam postao sukrivcem zločina na kojemu se osniva obilje porodice Taillefer: htio sam zamoliti Victorininu ruku. Tad sam pobjegao, dao sam se na putovanje, otišao sam u Njemačku, u Andernach. Ali sam se vratio. Našao sam Victorinu blijedu, bila je smršavjela. Da sam je našao zdravu, veselu, bio bih spasen. Moja se ljubav raspalila izvanrednom žestinom. Bojeći se da se moj nemir savjesti ne bi izrodio u jednoličnost, odlučio sam sazvati vijeće ljudi čiste savjesti, kako bi se bacilo neko svjetlo na taj problem visokoga morala i filozofije Pitanje se još više zamrsilo od moga povratka. Prekjučer sam dakle sazvao one svoje prijatelje kojima pridajem najviše poštenja, tankoćutnosti i časti. Pozvao sam dva Engleza, sekretara ambasade i jednoga puritanca; jednoga bivšeg ministra koji je sazreo u politici; dva

mladića još pod čarima nevinosti; jedinoga svećenika, jednoga starca, zatim svoga bivšeg tutora, poštena čovjeka koji mi je položio najljepši račun o skrbništvu kakav je ikad ostao na sudu, zatim jednoga odvjetnika, jednoga javnog bilježnika, jednoga suca — ukratko sva društvena mišljenja, sve praktične vrline. Najprije smo se dobro navečerali, pošteno porazgovarali, dobro magalamili, zatim im kod poslastica, naivno ispripovijedam svoju priču, i zamolim kakav dobar savjet, tajeći im ime svoje buduće.

– Savjetujte mi, dragi prijatelji — rekoh im kad sam završio. — Raspravljajte to pitanje na dugo i na široko, kao da se radi o projektu zakona. Kutija i glasačke kuglice začas će vam se donijeti i glasovat ćete za moju ženidbu ili protiv nje, u potpunoj tajnosti kako traži tajno glasanje.

Najednom zavlada duboka šutnja. Bilježnik se izjavi nenadležnim.

– Moram — reče on — načiniti jedan ugovor.

Momu bivšem tutoru vino je začepilo usta, i morali smo ga staviti pod nadzor da mu se ne dogodi kakva nesreća na povratku kući.

– Sve razumijem! — povičem ja. — Ne dati svoje mišljenje, to znači energično mi izjaviti što moram činiti.

Nastade neko gibanje u skupu.

Jedan posjednik koji je dao prinos za djecu i za grob generala Foyu poviče:

– *Jednako kao i vrlina, i zločin ima svoje stupnjeve!*

– Brbljavac jedan! — reče mi bivši ministar gurnuvši me potiho laktom.

– Gdje se nalazi poteškoća? — upita neki vojvoda čija se imovina sastoji od dobara zaplijenjenih nepokornim protestantima za vrijeme ukinuća Nantskoga edikta.

Ustane advokat:

– Pravno, slučaj koji nam je stavljen na proučavanje ne bi činio ni najmanju poteškoću. Gospodin vojvoda ima pravo! — poviče organ zakona,.

– Ne postoji li zastara? Gdje bismo bili mi svi kad bi se morao ispitivati postanak imovine! Ovo je stvar savjesti! Ako apsolutno hoćete stvar raščistiti pred sudom, idite onda pred sud pokore — u ispovjedaonicu.

„Utjelovljeni zakonik" zašuti, sjedine i ispije čašu šampanjca. Sad se digne dobri svećenik, čovjek koji je trebao objasniti Evanđelje.

– Bog nas je stvorio slabe — reče on čvrsto.

– Ako volite baštinicu zločina, oženite je, ali zadovoljite se bračnom imovinom, a očevu dajte siromasima.

– Ali — vikne jedan pravdaš bez milosrđa kakvih se tako često nalazi u svijetu — otac se možda mogao lijepo oženiti samo zato jer je bio bogat. Dakle nije i i najmanji komadić njegove imovine ipak bio plod zločina?

– Diskusija je već sama po sebi presuda! Ima stvari o kojima jedan čovjek ne odlučuje — poviče moj bivši tutor, koji je mislio da će poučiti skup pijanom dosjetkom.

– Jest! — reče sekretar ambasade.

– Jest! — poviče svećenik.

Ova se dva čovjeka nisu slagala.

Ustane neki doktrinarac kojemu je nedostajalo samo stotinu pedeset glasova od sto pedeset i pet glasača da bude izabran.

– Gospodo, — reče on — ovaj fenomenalni događaj intelektualne prirode jest jedan od onih koji neobično jako izlaze iz normalnoga stanja kome je podvrgnuto društvo. Dakle, odluka koju ćemo stvoriti, mora biti nepripreman čin naše savjesti, nenadna zamisao, instruktivan sud, prolazna nijansa našega unutarnjega poimanja, dosta slična munjevitom podražaju koji sačinjavaju osjećaj okusa... Glasajmo.

– Glasajmo — povikaše gosti.

Dadem svakom dvije kuglice, jedinu bijelu, drugu crvenu. Bijela, kao simbol djevičanstva, trebala je zabraniti moju ženidbu, crvena kuglica odobriti. Ja satu se iz obzirnosti uzdržao od glasanja. Mojih je prijatelja bilo sedamnaest, broj devet je činio apsolutnu većinu. Svaki je otišao i stavio svoju kuglicu u vrbovu košaru s uskim vratom gdje se tresu numerisane špekule kad igrači izvlače svoja mjesta za igru, i mi smo bili uzrujani zbog prilično žive radoznalosti, jer je to glasovanje ljudi profinjena morala imalo nešto originalno. Kod prebrojavanja glasova našao sam devet bijelih kuglica! Taj me rezultat nije iznenadio. Ali sam se dosjetio pa sam prebrojio mladiće svojih godina koje sam uzeo za svoje suce. Tih je kazuista bilo na broju devet, i svi su imali istu misao.

– Oh! oh! — rekoh u sebi — postoji tajna jednodušnost za ženidbu i jednodušnost protiv nje. Kako da se izvučem iz te neprilike?

– Gdje boravi tast? — upita nerazborito jedan od mojih drugova iz koleža, manje licemjeran nego drugi.

– Tast više ne postoji! — povičem ja. — Nekada mi j!e savjest dosta jasno govorila, pa je vaš sud bio suvišan. A, što je danas njezin glas oslabio, evo razloga moje plašijivosti. Pred dva mjeseca primio sam ovo zavodljivo pismo.

Pokazao sam im slijedeći poziv koji sam izvadio iz lisnice:

Umoljavate se da prisustvujete sprovodu, službi i pogrebu

G. JEANA-FREDERICA TAILLEFERA,

od kuće Taillefer i drug, bivšeg dobavljača živeža i mesa, za života viteza Legije časti i Zlatne ostruge, kapetana prve čete grenadira druge legije narodne garde u Parizu, koji je umro X. svibnja, u svojoj palači, u ulici Joubert, a koji će se obaviti u... itd.

Sa strane... itd.

– Što sad da uradim? — nadovežem ja. — Postavit ću vam odmah vrlo opširno pitanje. Zaista ima lokve krvi u imanju gospođice Taillefer, ostavština njezina oca jest ogromno krvavo razbojište... ja to znam. Ali Prosper Magnan nije ostavio baštinika, a meni je bilo nemoguće naći porodicu tvorničaira gumbašnica, umorenog u Andemachu. Kome da vratim imutak? Moram li vratiti čitav imutak? Imam li pravo da izdam tajnu koju sam iznenada doznao, da povećam jednom odrubljenom glavom miraz nedužne mlade djevojke, da joj prouzrokujem loše sne, da joj oduzmem lijepu iluziju, da joj ubijem po drugi put oca ako joj rečem: „Sve su vaše škuđe poprskane krvlju!" Posudio sam *Rječnik pitanja savjesti* od nekoga Starog svećenika i u njemu nisam našao rješenje svo-jih sumnja. Da osnujem pobožnu zakladu za dušu Prospera Magnana, Walhenfera, Taillefera? Pa mi smo u XIX stoljeću! Da sagradim sirotište ili da utemeljim nagradu za vrlinu? Nagrada za vrlinu bit će data lopovima! Sto se tiče većine naših skloništa, čini se da su danas postala zaštitnici poroka i mana! Uostalom, to ulaganje novaca, koje više-manje služi taštini, hoće li ono sačinjavati odštetu? Da li sam je dužan učiniti? Osim toga, ja ljubim i to strastveno ljubim. Moja ljubav jest moj život! Ako bez razloga predložim mladoj djevojci, naučenoj na raskoš, na eleganciju,

na život pun umjetničkih užitaka, djevojci koja u Talijanskom kazalištu voli lagodno slušati Rossinijevu muziku, ako joj dakle predložim da se liši petnaest stotina tisuća franaka u prilog tupim starcima ili nestvarnim šugavcima, okrenut će mi leđa smijući se ili će me njezina pouzdanica držati za lošega šaljivca. Ako joj u ljubavnom zanosu budem (hvalio care osrednjega života i svoju malu kuću na obalama Loire, ako zatražim od nje žrtvu da napusti svoj pariški život u ime naše ljubavi, to će biti ponajprije kreposna laž, zatim ću tu možda steći kakvo tužno iskustvo', izgubit ću srce te mlade djevojke, koja je zaljubljena u ples, luda za nakitom i zasad za mnom. Otet će mi je kakav tanki i gizdavi oficir koji će imati lijepo nakovrčan brk, svirat će klavir, slavit će lorda Byrona,i krasno jašiti... Što da uradim? Zaboga, jedan savjet!...

Onaj pošteni čovjek, onaj puritanac sličan ocu Jenny Dean sa o kojemu sam vam već govorio i koji dosad nije izustio ni riječi, slegne ramenima i reče mi:

— Budalo, zašto si ga pitao da li je iz Beauvaisa!

MOBILIZIRANI VOJNIK

Preveo

Dane Smičiklas

„Maločas smo vidjeli, pojavom vizije i lokomocije, kako ukida prostor u njegova dva oblika — vremena i daljine od kojih je jedan intelektualni a drugi fizički “
INTELEKTUALNA POVIJEST LOUISA LAMBERTA.

Jedno veče mjeseca studenoga 1793. godine glavne ličnosti Carentana nalazile su se u salonu gospođe de Dey, kod koje se svaki dan održavao sastanak. Neke prilike, koje ne bi bile privukle pažnju velikoga grada, vjerojatno su jako zaokupile malu varoš i uzbudile neobično zanimanje za taj uobičajeni sastanak. Preksinoć, naime, gospođa de Dey bila je zatvorila vrata svome društvu, a nije ga primila ni sinoć, pod izlikom da nije raspoložena. U redovno vrijeme ta bi dva događaja u Carentanu imala istu posljedicu kakvu bi u Parizu stvorio događaj kad bi sva kazališta bila zatvorena. U sadašnje vrijeme život je na neki način nepotpun. Ali godine 1793. vladanje gospođe de Dey moglo jle imati kobne posljedice. I najneznatmiji smiono izvedeni postupak postajao je tada gotovo uvijek za plemiće, pitanje života i smrti. Da se dobro shvati živa radoznalost i potajne primisli koje su to veče oživljavale normainsike fizionomije svih tih ličnosti, no osobito da uzmognemo suosjećati tajnu zbunjenost gospođe de Dey, potrebno je, objasniti ulogu koju je igrala u Carentanu. Budući da je kritični položaj u kojem se taj trenutak nalazila bio položaj mnogih ljudi za vrijeme revolucije, simpatije će mnogih čitalaca obojiti ovu pripovijest.

Gospođa de Dey, udovica feldmaršala, viteza više redova, napustila je dvor u početku emigracije. Kako je posjedovala zamašna dobra u okolici Carentana, bila se tu sklonila, u nadi da će se utjecaj Terora[15] u ovom. kraju slabo osjećati. Taj račun, zasnovan na tačnom poznavanju kraja, bijaše ispravan. Revolucija nije učinila veliku pustoš u donjoj Normandiji. Premda je gospođa de Dey nekada primala samo plemićke porodice ovoga kraja kad je dolazila posjetiti svoja imanja, ona je, iz političkih razloga, otvorila svoju kuću glavnim građanima grada i novim predstavnicima vlasti, nastojeći da im ulije ponos što ih je uspjela osvojiti, ne budeći u njima n.i mržnju ni zavist. Mila i dobra, obdarena onom neizrecivom blagošou koja se znade svidjeti bez poniženja ili skrušene molbe, ona je odličnim taktom uspjela sebi pribaviti sveopće poštovanje. Njezine taktične i pametne napomene omogućavale su joj da se održi na škakljivoj liniji gdje je mogla zadovoljiti zahtjeve toga društva a da nije ponizila ćudljivo samoljublje skorojevića ni povrijedila taštinu svojih starih prijatelja.

Stara oko trideset i osam godina, još je sačuvala ne svježu i bujnu ljepotu kojom se odlikuju djevojke donje Normandije, nego krhku i tako rekavši aristokratsku ljepota, Njetane crte bijahu fine i nježne, njen stas vitak i okretan. Kad je govorila, njezino blijedo lice kao da je zasjalo i oživjelo. Njezine velike crne oči bijahu pune ljupkosti, ali njihov mirni i pobožni izraz kao da je nagovještao da načelo njezina života nije više u njoj. Kako je bila udata u cvijetu mladosti za staroga i ljubomornoga vojnika, njezin neprirodni položaj na galantnom dvoru zacijelo je mnogo pridonio da se raširio veo teške sjete na tom licu na kojem su vjerojatno nekada blistale čari i živahnost ljubavi. Prisiljena da neprestano potiskuje i obuzdava bezazlene pobude i uzbuđenja onda kada žena više osjeća nego razmišlja, strast je ostala čista i netaknuta u dubini njezina srca. Stoga je njezina glavnadraž dolazila od te unutarnje mladosti koju je, na časove, odavala njezina fizionomija i koja je njezinim mislima podavala nedužni izraz želje. Pogled na nju nalagao ti je izdržljivost, ali je neprestano u njezinu držanju, u njezinu glasu bio neki polet u nepoznatu budućnost, kaou mlade djevojke.

Usikoro se najneosjetljiviji čovjek zaljubiou nju, a ipak je zadržao neki strah, pun poštovanja, što su mu ga ulijevale njezine uljudne manire koje su imponirale. Njezina po prirodi velika duša, koju isu ojačale okrutne borbe, kao da je bila predaleko od vulgarnoga pa su muškarci o tom vodili računa. Toj duši nužno je bila potrebna velika ljubav. Stoga su se naklonosti gospođe de Dey koncentrirale na jedan jedini osjećaj — na čuvstvo materinstva. Sreću i užitke koje nije doživjela uživotu kao žena ona je našla u prevelikoj ljubavi koju je gojila prema, svom sinu. Ona ga nije samo voljela čistom i dubokom odanošću majke nego koketerijom ljubavnice, ljubomorom supruge. Bila je nesretna kad je bila daleko od njega, nemirna za vrijeme njegova izbivanja, nikad ga nije doista vidjela, živjela je samopo njemu i za njega. Da se muškarcima objasni snaga toga čuvstva, bit će dovoljno dodati da taj sin nije bio samo jedino dijete gospođe đe Dey, negoi njezin posljednji rođak, jedino biće s kojim bi mogla povezati strahovanja, nade i radosti svoga života. Pokojni grof de Dey bijaše posljednji izdanak svoje obitelji, kao što je ona bila jedina baštinica svoje. Računi i ljudski interesi su se dakle složili s najplemenitijim, potrebama duše da u grofičinu srcu raspale ionako jak osjećaj kod žena. Ona je svoga sina odgojila samo s neizmjernim mukama zibog kojih joj je bio još draži. Dvadeset puta su joj liječnici proricali njegovu propast. Ali puna povjerenja u svoje slutnje, u svoje nade, osjećala je neizrecivu radost kad je vidjela da je prešao opasnosti djetinjstva, ikad se mogla diviti napretku njegova ustrojstva, unatoč mišljenju i izjavama liječnika.

Zahvaljujući stalnim brigama, taj je sin narastao i tako se krasno razvio te se u dvadesetoj godini smatrao za najpotpunijega viteza u Versaillesu. Konačno, nekom srećom koja ne kruni uvijek napore svih majki, njezin ju je sin obožavao. Njihove su se duše slagale zbog bratskih simpatija. Kad ne bi bili već povezani po prirodi, bili bi nagonski jedno za drugo osjetili prijateljstvo kao čovjek prema čovjeku, koje se tako rijetko susreće u životu. Imenovan dragunskim poručnikom u osamnaestoj godini, mladi se grof pokorio pitanju časti onoga vremena pa se poveo za knezovima i otišao u emigraciju.

Tako, gospođa de Dey, bogata i majka emigranta, nije sebi krila opasnosti svoga okrutnoga položaja. Nemajući druge želje nego da sačuva svom slinu veliku imovinu, odrekla se sreće da ga prati. Ali kad je čitala stroge zakone na osnovu kojih je Republika plijenila svaki dan imanja emigranata u Carentanu, ona se divila svom junačkom djelu. Nije li čuvala blago svoga sina uz opasnost svoga života? Potom, kad je doznala za strašna smaknuća po odredbi Konventa, spavala je sretna što je znala da je njezino jedino bogatstvo na sigurnom mjestu, daleko od opasnosti, daleko od straitišta. Nalazila je zadovoljstvo u pomisli da je stvorila najbolju odluku da u isti mah spasi svu svoju imovinu. Braveći ovoj tajnoj misli ustupke koje je tražila nesreća vremena, a da nije osramotila ni svoje žensko dostojanstvo ni svoja aristokratska vjerovanja, ona je zavila svoje boli u hladnu tajnovitost. Shvaćala je kakve su je teškoće čekale u Carentanu. Doći ovamo da zauzmeš prvo mjesto, nije li to značilo svaki dan prkositi stratištu? No, potpomognuta majčinskom hrabrošću, znala je osvojiti ljubav siromaha., ublažujući bez razlike sve bijede, a pokazala se potrebnom bogatašima, brinući se za njihove užitke. Ona je primala u svoju kuću prokuratora općine, predsjednika kotara, javnoga tužioca, pa čak i suce revolucionarnoga suda. Prve četiri ličnosti, budući da nisu bile oženjene, udvarale isu joj u nadi da je ožene, bilo što su je plašili da joj mogu učiniti kakvo zlo, bilo pak što su joj, nudile svoju

zaštitu. Javni tužilac, bivši odvjetnik u Caenu, koji je nekada zastupao grofičine interese, pokušavao je da joj ulije ljubav vladanjem punim požrtvovnosti i plemenitosti. To je bila opasna lukavština! On je bio najopasniji od svih prosaca. Jedino je on do u, tančine poznavao, stanje zamašne imovine svoje bivše mušterije. Njegovu su ljubav, vjerojatno, povećavale sve želje lakomosti ikoja se oslanjala na golemu vlast, na pravo nad životom i smrti u cijelom kotaru. Taj, još mladi čovjek unosio je toliko plemenitosti u svoj postupak, te ga gospođa de Dey nije još mogla prosuditi. No, prezirući opasnost što se mora lukavo boriti s Normancima, ona je upotrijebila domišljatost i lukavstvo što ga je priroda podijelila ženama da to suparništvo suprotstavi jedno drugom. Dobivajući na taj način vremena, nadala se da će dočekati živa i zdrava svršetak nemira. U to vrijeme, rojalisti iz unutrašnjosti svaki dan su sebi uobražavali kako će se revolucija sutra svršiti. To je uvjerenje donosilo propast mnogima među njima...

Unatoč tim teškoćama, grofica je vješto održavala svoju nezavisnost sve do onoga dana. kad se nekom neobjašnjivom nasmotrenošću usudila da zatvori svoja vrata. Ona je ulijevala tako dubok i tako istinski interes te su se osobe, koje su došle to veće k njoj, .ozbiljno uznemirile kad su doznate da joj je nemoguće da ih primi. Potom, s onom iskrenom radoznalošou koija je sastavni dio pokrar jinskih običaja, stadoše se propitkivati kakva nesreća, tuga, bolest muči gospodu de Dey. Na ova je pitanja stara sluškinja po imenu Brigitte, odgovarala da se njezina gospodarica zatvorila i ne želi nikoga da vidi, pa čak ni kućnu služinčad, Na neki način samostanski život kakav provode stanovnici maloga grada stvara u njima naviku da analiziraju i objašnjavaju čine drugoga. Ta je navika tako prirodno nesavladiva, te je svaki najprije žalio gospođu de Dey, a da nije znao da li je stvarno sretna ili žalosna, a zatim je stao tražiti uzroke zašto se tako nenadano povukla.

— Da je bolesna — reče prvi znatiželjnik — bila bi poslala po liječnika. No doktor je ostao cijeli dan kod mene, igrajući šah. On mi je kazao, ismijući se, da u sadašnje vrijeme postoji samo jedna bolest... i da je ona, na žalost, neizlječiva.

Ova je šala bila mudro ubačena. Žene, muškarci, starci i djevojčice dadoše se na najraznolikije pretpostavke i nagađanja. Svatko lje mislio da on nazire tajnu, a ta je tajna zaokupila svačiju maštu. Sutradan se sumnje zatrovaše. Kako je život u malome gradu otkriven svakome, žene su prve doznale da je Brigitte kupovala na trgu mnogo više živežnih namirnica nego obično. Ta se činjenica nije mogla pobijati. Vrlo rano ujutro vidjeli su Brigittu na trgu i — što je neobično — kupila je jedinoga zeca koji se našao na tržnici. Cijeli je grad znao da gospođa de Dey ne voli divljač. Zec je postao polazna tačka za bezbrojne pretpostavke. Kad su se tu i tamo znali prošetati mimo grofičine kuće, starci su u njoj vidjeli neku prikrivenu užurbanost koju je otkrivao sam oprez kojim su je nastojali sakriti. Sobar je isprašivao jedan čilim u vrtu. Jučer još ne bi nitko na to pazio. No taj je čilim postao potvrda za romane koje su svi stvarali i izmišljali. Svaki je imao svoj. Drugi dan, kad su doznali da je gospođa de Dey izjavila kako je nerastpoložena, glavne se karentanske ličnosti uveče sastanu kod načelnikova brata. To je bio star, oženjen trgovac, pošten, sveopće uvažen čovjek koga je grofica mnogo cijenila. Tamo su svi kandidati koji su se otimali o ruku bogate udovice morali ispripovijedati jednu više-manje vjerojatnu priču. Svaki se od njih trudio da okrene u svoju korist tajnu okolnost koja ju je silila da se tako kompromitira. Javni tužilac je izmislio čitavu dramu pa je po noći doveo gospođi de Dey njezina sina. Načelnik je

mislio na nekoga nezaprisegnutog svećenika koji je došao iz Venđeje i koji ju je zamolio utočište. No kupnja zeca, i to u petak, mnogo ga je smetala i bunila. Predsjednik kotara bio je jako za to da je to vođa šuana ili vandejaca kojega žestoko progone. Drugi su htjeli da je to neki plemić koji je pobjegao iz zatvora u Parizu. Jednom riječju, svi su sumnjičili groficu da je kriva zbog neke plemenitosti što su je tadašnji zakoni nazivali zločinom i koji ju je mogao dovesti na stratište. Javni tužilac je uostalom tiho rekao da valja šutjeti i nastojati spasiti nesretnicu od propasti u koju tako naglo srče.

— Ako tu stvar date na veliko zvono — doda on — bit ću prisiljen da posredujem, da provedem premetačinu kod nje, a onda...

Nije završio, ali je svaki shvatio to prešućivanje.

Grofičini iskreni prijatelji toliko su se pobojali za nju te je ujutro trećega dana prokurator općine zamolio svoju ženu neka joj napiše pisamce da je nagovori neka bi ponovo primala svako veće, kao što je dosad radila. Kao naj smioniji, stari trgovac dođe već tokom prijepodneva gospođi de Dey. Svjestan usluge koju joj je htio učiniti, on zatraži da bude primljen kod nje i ostade zaprepašten kad ju je vidio u vrtu kako reže posljednje cvijeće svoijiih gredica da njime napuni vaze.

– Zacijelo je dala utočište svome ljubavniku — reče u sebi starac, sažalivši se na tako dražesnu ženu.

Neobičan izraz grofičina lica utvrdi ga u njegovim sumnjama. Živo uzbuđen zbog te požrtvovno, i tako prirođene ženama, koja nas uvijek dira — jer svima muškarcima gode žrtve što ih jedna od njih čini nekom muškarcu — trgovac obavijesti groficu o glasinama koje kruže po gradu i o opasnosti u kojoj se nalazi.

– Jer — reče on na završetku — mada među našim činovnicima ima nekih koji su dosta raspoloženi da vam oproste junaštvo ako ste možda kod sebe primili nekoga svećenika, nitko vas neće ža.liti ako se otkrije da se žrtvujete za interese srca.

Na te riječi gospođa de Dey pogleda starca tako smućeno i luđački te je stari zadrhtao.

– Dođite — reče mu ona pa ga uzme za ruku i odvede u sobu gdje iz njedara izvadi prljavo i poderano pismo, pošto se uvjerila da su sami.

– Evo čitajte — poviče ona, izgovorivši teškom mukom te riječi.

Ona padne u naslonjač kao utučena. Dok je stari trgovac tražio i čistio svoje naočari, ona podigne oči na njega i stade ga prvi puta radoznalo promatrati. Zatim mu promijenjenim glasom tiho reče:

– Ja imam povjerenja u vas.

– Zar ne dolazim da sudjelujem u vašem zločinu? — odgovori -stari prostodušno.

Ona zadrišće. Prvi puta u tom malom gradu, njezina je duša simpatizirala s dušom nekoga drugoga. Stari je trgovac odmah shvatio i grofičinu utučenost i veselje. Njezin je sin učestvovao u Granvilleovu vojnom pohodu, piše svojoj majci iz tamnice, dajući joj tužnu i slatku nađu. Ne sumnjajući u svoje mogućnosti za bijeg, on joj naznačuje tri danaza vrijeme kojih se treba kod nje, prerušen, pojaviti. Kobno pismo je sadržavalo ganutljiv oproštaj s majkom, ako ne bi bio u Carentanu u veće trećega dana. Sin, osim toga, moli svoju majku neka preda prilično veliku svotu novaca izaslaniku koji je hitio donijeti to pisamce kroz tisuću opasnosti. Papir je drhtao, u starčevim rukama.

– A evo trećega dana — usklikne gospođa de Dey i brzo ustane, uzme pismo te

počne hodati.

– Bili ste neoprezni — reče joj trgovac. — Zašto se nabavljali tolike živežne namirnice?

– Pa može doći, umirući od gladi, iznuren od umora i...

Nije završila.

– Ja sam siguran u svoga brata — nastavi starac — ali idem odmah k njemu da ga pređobijem za vašu stvar.

Trgovac je opet tom zgodom u sebi našao lukavstvo kakvo je nekad unosio u svoje poslove, pa joj je izdiktirao savjete, pune razbora i oštroumnosti. Pošto su se dogovorili o svemu što jedno i drugo treba da reče i učini, starac pod vješto smišljenim izlikama ode u glavne kuće u Carentanu t javi da će gospođa de Dey, koju je bio, uveče pohodio, primati unatoč svojemu neraspoloženju. Natječući se u lukavštini s normandijskom pameću u preslušavanju koje mu je svaka obitelj nametnula o prirodi grofičine bolesti,, on je uspio prevesti žedne preko vode gotovo, sve osobe koje su se bavile tim tajanstvenim predmetom,. Njegov prvi posjet stvorio je čudesa. On je pripovijedao pred nekom starom reumatičnom gospođom da je gospođa de Dey skoro stradala od napadaja srčane kapi. Glasoviti Tronchin joj je nekada u sličnoj prilici preporučio da sebi stavi na prsa kožu na živo oderana zeca i neka ostane u postelji a da ne načini ni najmanju kretnju. Grofica koja je bila pred dva dana u smrtnoj opasnosti, pošto je točno izvršila čudan Tronchinov recept, osjeća se toliko dobro oporavljena da će moći primiti one koji će joj doći uvede u posjete Ta je priča imala, bajoslovan uspjeti, i karentanski liječnik, rojalist *in petto*[16], uvećao joj je dojam važnošću kojom je raspravljao o tom specijalitetu. Ipak su sumnje bile preduboko uhvatile korijen u duhu nekih tvrdoglavaca ili nekih mudrijaša da bi se potpuno raspršile. Stoga su ono veće oni koji su imali pristup k gospodi de Dey došli s velikom žurbom i rano k njoj, i to jedni da uhode njezino držanje, drugi iz prijateljstva, a većina zbog njezina čudesnog ozdravljenja. Nađoše groficu kako sjedi u kutu velikoga kamina u salonu koji je bio gotovo jednako skroman kao saloni u Carentanu. Jer, da ne bi povrijedila uskogrudne misli svojih gostiju, ona se odrekla užitka raskoši na koje je nekada bila naviknuta, pa prema tome nije ništa kod sebe mijenjala. Pod dvorane za primanje nije čak bio ni nalašten. Ositavila je na zidovima stare tamne tapete, zadržala pokućstvo onoga kraja, palila je svijeću, povela ise za običajima grada, prihvatila je pokrajinski život ne prežući ni pred najkrućom uskogrudnošću, ni pred najneugodnijom oskudicom. Ali, znajući da će joj njezini gosti oprostiti raskoš koja ima za svrhu njihovo zadovoljstvo, ništa nije zanemarila kad se radilo o tome da im, pribavi lične užitke. Stoga im je davala odlične večere. Činila je sve moguće samo da ugodi tim proračunanim ljudima. I pošto su je naveli na neke ustupke u raskoši, ona im se pokorila s puno draži.

Dakle, oko sedam sati uveče, najbolje, a loše karentansfco društvo, nađe se kod nje i opiše veliki krug pred kaminom. Kućedomaćica, potpomognuta u svojoj nesreći samilosnim pogledima što joj ih je bacao stari trgovac, podvrgne se s nečuvenom hrabrošću sitničavim pitanjima, ništavnom i glupom umovanju i primjedbama svojih gostiju. Ali, kod svakog udarca čekića na vratima, ili svaki puta kad su odjeknuli koraci na ulici, ona je sakrivala svoja uzbuđenja izazivajući pitanja koja su se ticala imovine onoga kraja. Potakla je bučne rasprave o kvalitetu jabukovače i tako ju je pomagao njezin pouzdanik te je skup gotovo i zaboravio da je uhodi, videći da joj je

držanje naravno i sigurnost nepokolebljiva. Javni tužilac i jedan sudac revolucionarnog suda ostadoše šutljivi. Oni su pažljivo promatrali najmanja uzbuđenja na njenoj fizionomiji, osluškivali po kući, unatoč velikoj graji i u više navrata joj postavljali škakljiva pitanja, na koja je međutim grofica odgovarala s izvanrednom prisutnošću duha, Majke imaju toliko hrabrosti! U času kad je gospođa de Dey uđesila partije, smjestila sve goste oko stolova za boston, reverzi ili whist, ostala je još u razgovoru s nekim mladim osobama krajnje ravnodušno igrajući svoju ulogu kao savršena glumica. Zamolili su je za tombolu, ona je tvrdila da jedino ona zna gdje je, pa je iščezla.

— Gušim se, moja jadna Brigitte! — usfclikne ona, brišući isuze koje su joj od boli i nestrpljenja samo curile iz očiju, sjajnih od groznice. — On ne dolazi — nastavi ona gledajući sobu u koju se bila popela. — Ovdje dišem i živim. Još nekoliko trenutaka i on će ipak biti ovdje! jer je još živ, sigurna sam. Moje mi srce govori. Ne čujete li ništa, Brigitte? Oh! Dala bih ostatak svoga života da znam da li je u zatvoru ili maršira kroz polja! Najradije bih da ne mislim...

Ponovo je sve pregledala da li je sve u redu u odaji. Fina se vatra krijesila u kaminu, kapci su bili brižno zatvoreni, pokućstvo se sjalo od čistoće. Način kako je bila prostrta postelja pokazivao je da se grofica zajedno s Brigittom pozabavila najmanjim pojedinostima. Njezine su se nade odavale u nježnoj pažnji koja se očitovala u ovoj sobi, gdje je odisala i dražesna malina ljubavi i njezino najčišee milovanje u mirisima koje je cvijeće izdisalo. Jedina je majka mogla predvidjeti želje jednoga vojnika i pripraviti mu tako potpuno zadovoljstvo. Izvrsna večera, birana vina, rublje, obuća — jednom riječi sve što je moglo biti potrebno ili ugodno umornom putniku — nar lazilo se na okupu, da mu ništa ne nedostaje, da mu slasti -kućnog ognjišta otkriju majčinu ljubav.

– Brigitte?... — reče grofica zvukom glasa koji srce para kad je postavljala jednu stolicu k stolu, kao da hoće podati stvarnost svojim željama, kao da hoće povećati snagu svojih iluzija.

– Ah! gospođo, doći će. Nije daleko... Ne sumnjam da živi i da je na putu — nastavi Brigitte.

– Stavila sam ključ u Bibliju, i držala sam ga na svojim prstima dok je Cottin čitao Evanđelje svetoga Ivana... i, gospođo, ključ se nije okrenuo!

– Je l' to doista sigurno? — upita grofica.

– Oh! gospođo, to je poznato. Kladila bih se za svoje spasenje da još živi. Bog se ne može varati.

– Unatoč opasnosti koja ga ovdje čeka, voljela bih ga ipak tu vidjeti.

– Jadni gospodin Auguste — usklikne Brigitte — zacijelo ide pješice po tim putovima.

– Eno već odbija na zvoniku osam sati! — usklikne grofica sa stravom.

Bojala se da je ostala duže nego što je smjela u toj sobi, gdje je vjerovala u život svoga sina kad je vidjela sve što joj lje svjedočilo o njegovu životu. Sišla je dolje. No prije nego je ušla u salon, ostala je neko vrijeme pod peristilom stubišta osluškujući da li kakav šum ne budi šutljivu jeku grada. Osmjehne se Brigittinu mužu koji je čuvao stražu i čije su oči kao otupjele od silnoga zurenja i osluškivanja šumova mjesta i noći. Vidjela je svoga sina u svemu i svagdje. Uskoro uđe praveći se vesela te počne igrati tombolu s malim djevojčicama. No od vremena do vremena znala se potužiti da

joj nije dobro pa je otišla sjesti u svoj naslonjač kraj kamina.

Takvo je bilo stanje stvari i dubova u kući gospođe de Dey dok je na putu od Pariza do Cherbourga jedan mladić, odjeven u smeđu karmanjolku (obavezatno odijelo toga vremena), išao prema Carentanu. U početku mobilizacije bilo je malo ili ništa vojne discipline. Zahtjevi onoga vremena nisu omogućivali Republici da odmah opremi svoje vojnike, pa nije bilo rijetko vidjeti po putovima mobilizirane vojnike koji su zadržali svoja građanska odijela. Ti su mladići išli ispred svojih bataljona u etapama mjesta ili su ostajali iza njih, jer je njihov hod bio podvrgnut njihovoj mogućnosti kako će podnijeti napore duga puta. Putnik o kojem se ovdje radi nalazio se daleko ispred kolone mobiliziranih vojnika koja je kretala u Cherbourg. Njih je načelnik iz Carentana čekao od sata do sata da im razdijeli ceduljice za smještaj. Taj je mladić marširao otežanim, ali još čvrstim korakom, i njegov je hod nagoviještao da se već davno naučio na krutost vojničkoga života. Premda je mjesec obasjavao pašnjake koji su se nalazili u blizini Carentana, opazio je velike bijele oblake iz kojih samo što nije počeo padati snijeg na krajinu pa je strah da će ga zateći uragan zacijelo ubrzao njegov korak, već tada mnogo brži nego što je dopuštao njegov umor. Imao je na leđima gotovo praznu torbu a u ruci je držao štap od šimširovme. Urezao ga je u visokim i širokim živicama što ih taj grm čini oko većine baština u donjoj Normandiji. Taj samotni putnik uđe u Catentan čiji su mu se zvonici, obasjani fantastičnim mjesečevim svjetlom, jedan trenutak pokazali. Njegov korak probudi jeku tihih ulica gdje nije nikoga susreo. Bio je prisiljen da upita za načelnikovu kuću jednoga tkalca, koji je još radio. Načelnik je stanovao blizu i mobilizirani se vojnik uskoro nađe u zaklonu, pod trijemom načelnikove kuće. Tamo sjedne na kamenu klupu dok je čekao na ceduljicu za stan koju je bio zatražio. No uskoro ga taj službenik pozove k sebi. On dođe pred njega i bude podvrgnut pomnom ispitivanju. Pješak je bio mladić dobre vanjštine i činilo se da pripada otmjenoj porodici. Njegov je izgled odavao plemstvo. Na njegovu je licu odisala inteligencija kao plod dobra odgoja.

– Kako se zoveš? — upita ga načelnik bacivši na njega pogled pun lukavštine.

– Julien Jussieu — odgovori vojnik.

– A dolaziš?... — reče načelnik, a pri tome mu izbjegne osmijeh nevjerice.

– Iz Pariza.

– Tvoji su drugovi vjerojatno daleko? — nastavi Normandijac podrugljivim tonom.

– Ja sam tri milje pred svojim bataljonom.

– Neki te zacijelo osjećaj privlači u Carentan, građanine vojnice? — reče načelnik lukavo. — To je dobro — nastavi on nametnuvši kretnjom ruke šutnju mladiću koji je htio govoriti. — Znamo kamo ćemo te poslati.

– Na — reče on predajući mu ceduljicu za stan — idi, građanine Jussdeu...

Neki se prizvuk ironije osjećao u načinu kako je načelnik izgovorio te dvije posljednje riječi pružajući mu ceduljicu na kpjoj je bio naznačen stan gospođe de Dey. Mladić je nekako radoznalo pročitao adresu.

– Zna on dobro da ne treba daleko ići, i kad bude vani, već je preletio trg! — povikne načelnik govoreći sam sebi dok je mladić izlazio. — Vraški je smion! Bog neka ga vodi!... Ima odgovor za sve. Da, ali kad bi bio netko drugi a ne ja, tražio bi da vidi njegove papire, onda je propao!

Tog su trenutka karentanske ure odbijale devet sati i po. U predsoblju gospođe de

Dey zapališe se svjetiljke. Sluge su pomagale svojim gospodaricama i gospodarima da obu ju svoje cokule, obuku široke ili malene ogrtače. Igrači su platili svoje račune i spremali su da se zajedno povuku prema utvrđenom običaju u svim malim gradovima.

– Čini se da lje tužilac ostao — reče jedna gospođa opazivši da im ta važna ličnost nedostaje u trenutku kad se svaki odvajao na trgu da ode u svoj stan, pošto je iscrpio sve formule rastanka.

Taj strašni činovnik zaista je bio sam sa groficom koja je dršćući čekala kad će mu se prohtjeti da iziđe.

– Građanko — reče on napokon poslije dulje šutnje koja je imala u sebi nešto užasno — ja sam ovdje da svratim pažnju na zakone Republike.

Gospođa de Dey zadršće.

– Nemaš dakle ništa da mi otkrij eš? — upita on.

– Ništa — odgovori ona začuđena.

– Ah! gospođo — poviče tužilac sjednuvši pokraj nje i promijenivši ton — ovaj trenutak, zbog jedne riječi, vi ili ja možemo odnijeti svoju glavu na stratište. Ja sam suviše dobro motrio vaš značaj, vašu dušu, vaše manire, da bih zapao u bludnju u kolju ste znali večeras dovesti čitavo društvo. Vi čekate svoga sina, o tom ne mogu sumnjati.

Grofici se otme kretnja porican ja, ali je ona problijedjela, lične su joj se mišice zgrčile zbog nužde da pokaže varljivu čvrstoću, no neumoljivo oko javnog tužioca nije izgubilo ni jedno od njezinih uzbuđenja.

– Pa dobro, primite ga — nastavi revolucionarni činovnik — ali neka ne ostane dulje pod vašim krovom nego do sedam sati ujutro. Sutra, kad svane dan, na osnovu prijave koju ću sebi dati ispostaviti, doći ću k vama...

Ona ga pogleda tupim izrazom lica koji bi se bio sažalio samom tigru.

– Ja ću — proslijedi on blagim glasom — dokazati lažnost prijave pomnom premetačinom i vi ćete na osnovu moga izvještaja biti zaštićeni od svih kasnijih sumnja. Govorit ću o vašim patriotskim darovima, o vašem domoljublju, i bit ćemo svi spaseni.

Gospođa de Dey bojala se zamke, pa je ostala nepomična, ali joj je lice bilo u jednoj vatri a jezik se sledio. Udarac čekića odjekne u kući.

– Ah!... — vikne uplašena majka i padne na koljena. — Spasite ga, spasite!

– Da, spasimo ga! — nastavi javni tužilac bacivši na nju strastven pogled — pa makar nas stajalo života.

– Ja sam propala! — poviče ona dok ju je tužilac iz pristojnosti dizao.

– Ah! gospođo — odgovori on lijepom govorničkom figurom — ja vas ne želim zadužiti ničim... nego vama samima.

– Gospođo, evo... — poviče Brigitte koja je mislila da je njezina gospodarica sama.

Kad je ugledala javnog tužioca, stara sluškinja ikoja je bila crvena i vesela, skameni se i problijedi.

– Tko je to, Brigitte? — upita činovnik blago i inteligentno.

– Mobilizirani vojnik koga načelnik šalje k nama na stan — odgovori sluškinja pokazujući ceduljicu.

– To je istina — reče tužilac pošto je pročitao papir. — Večeras nam dolazi jedan

bataljon.

I izađe.

Grofici je ovaj čas bilo previše potrebno da vjeruje u iskrenost svog bivšega odvjetnika te u njoj nije nikla ni najmanja sumnja. Brzo se popne stubama, jedva se držeći na nogama. Potom otvori vrata svoje sobe, opazi svoga sina, baci mu se u naručje umirući:

– Oh! moje dijete, mojje dijete! — poviče jecajući i mahnito ga ljubeći.

– Gospođo... — reče neznanac.

– Ah! to nije on! — poviče ona ustuknuvši od užasa i skamenivši se pred vojnikom kojega je uplašeno promatrala.

– Oh sveti, dobri Bože, kolika sličnost! — reče Brigitte.

Nastane čas šutnje pa i sam stranac zadršće kad je vidio gospođu de Dey.

– Oh! gospođine — reče ona oslanjajući se na Brigittina muža i osjećajući tada u svoj svojoj veličini bol čiji ju je prvi nastup gotovo utukao. — Gospodine, ne bih vas mogla duže gledati... dopustite da ime moji ljudi zamijene i da se pozabave vama.

Ona siđe u svoje odaje, uz pomoć Brigitte i svoga starog sluge koji su je napola nosili.

– Kako, gospođo! — poviče sluškinja posađujući svoju gospodaricu — zar će taj čovjek spavati u postelji gospodina Augusta, staviti papuče gospodina Augusta, jesti paštetu koju sam načinila za gospodina Augusta! Kad bi me trebali giljotinirati, ja...

– Brigitte! — vdikne gospođa de Dey.

Brigitte osta nijema.

– Šuti već jednom, brbljivice jedna — reče joj muž tihim glasom — hoćeš li da ubiješ gospođu?

U taj čas vojnik zalupne u svojoj sobi kad je sjedao ik stolu.

– Ja neću ovdje ostati — vikne gospođa de Dey — idem u staklenik odakle ću bolje čuti što se po noći vani događa.

Još je lebdjela između straha da je izgubila sina i nade da će ga vidjeti kako dolazi. Noć je bila grozno tiha.. Za groficu je nastao užasan trenutak kad je bataljon mobiliziranih vojnika došao u grad i kad je svaki vojnik u njemu tražio svoj stan. Na svaki korak, na svaki šum, javljala se nada i padala u vodh. Potom, uskoro u prirodi ponovo zavlada strašan mir. Pod jutro grofica bude primorana da se vrati u svoje odaje. Brigitte, koja je bdjela nad kretanjem svoje gospodarice, kad je pilje vidjela da izlazi, uđe u njezinu sobu i u njoj nađe groficu mrtvu...

— Bit će da je čula toga vojnika kako se oblači i hoda po sobi gospodina Augusta pjevajući njihovu prokletu *Marseljezu,* kao da je u staji! — poviče Brigitte. — To ju je vjerojatno ubilo.

Grofičinu je smrt prouzrokovao ozbiljniji i teži osjećaj i bez sumnje kakva strašna vizija. Tačno u isto vrijeme kad je gospođa de Dey umirala u Cairentanu, njezin je sin bio strijeljan u Morhibanu. Ovu tragičnu činjenicu možemo priključiti svima opažanjima o suosjećanjima, koja ne priznaju zakone prostora. Te dokumente sakupljaju s učenjačkom radoznalošću neki povučeni ljudi, i oni će jednoga dana poslužiti kao osnovica novoj znanosti kojoj je do sada nedostajao genijalni čovjek.

DRAMA NA MORSKOJ OBALI

Preveo

Dane Smičiklas

Gotovo svi mladići imaju šestar kojim vole mjeriti budućnost. Kad se njihova volja slaže sa smjelim kutom što ga raspnu, svijetlje njihov. Ali ta se pojava moralnoga života događa samo u stanovitoj dobi. Ta dob koja se za sve ljude nalazi između dvadeset druge i dvadeset osme godine jest dob velikih misli, dob prvih koncepcija, jer je to dob golemih želja, dob kada čovjek ni u što ne sumnja: jer tko sumnja, taj je nemoćan. Poslije te dobi, koja je brza kao sjetva, dolazi dob izvedbe, djelovanja. Postoje na neki način dvije mladosti: mladost u kojoj čovjek vjeruje i mladost u kojoj čovjek djeluje. Često se one smiješaju kod ljudi kojima je priroda bila sklona i koji su kao Cezar, Newton i Bonaparte najveći između velikih ljudi.

Ja sam mjerio koliko jedna misao treba vremena da se razvije. Sa šestarom u ruci, stojeći na jednoj hridini, stotinu hvati iznad oceana čiji su se valovi poigravali s grebenima mjerio sam svoju budućnost napunjajući je i ukrašavajući djelima poput inženjera koji na praznom zemljištu ucrtava tvrđave i palače. More je bilo lijepo. Obukao sam se poslije plivanja. Čekao sam Paulinu, svoga anđela čuvara, koja se kupala u kadi od granita, punoj finoga pijeska. To je najkrasnija kada što ju je priroda nacrtala za svoje morske vile. Bili smo na krajnjem dijelu Croisica, ljupkoga bretanjskoga poluotoka. Bili smo daleko od luke, na mjestu koje je uprava državne blagajne smatrala toliko nepristupačnim te carinik gotovo nikad nije onuda prošao. Plivati zrakom pošto sa plivao u vodi! Ah! tko ne bi zaplivao u budućnost? Zašto sam mislio? Zašto dolazi zlo? Tko zna! Ideje vam samo padaju u srce ili u glavu i ne pitajući vas.. Nijedna kurtizana nije bila ćudljivija ni nasilnija nego što je koncepcija za umjetnike. Valja je zgrabiti kao sreću, dobro za kosu, kada dođe. Popevši se na svoju misao kao Astolp'he na svoga krilatog konja, jašio sam dakle svijetom raspolažući u njemu svim stvarima po svojoj volji. Kad sam htio tražiti oko sebe kakvo znamenje za smionekonstrukcije koje mi je moja luda mašta savjetovala da ih poduzmem,, neki ugodni povik, povik neke žene koja te zove u tišini samoće, povik žene koja izlazi iz kupke, pomlađena, vesela, zaglušio je mrmor neprestano pokretnih resa koje je ocrtavala plima i oseka na usjecima i izrescima obale. Ouvši taj ton koji je izbio iz duše, mislio sam da sam ns hridinama vidio nogu nekoga anđela koji je raširivši krila, uzviknuo: „Uspjet ćeš!“ Sidoh pun sreće, lagan kao perce. Silazio sam skačući kao kamen bačen sa strme padine. Kad me je Pauline vidjela, reče mi: „Što ti je?“ Nisam odgovorio, samo su mi se oči ovlažile. Jučer je ona shvatila moje boli, kao što je ovaj trenutak razumjela moje veselje, poput magično osjetljive harfe koja se pokorava promjenama atmosfere.. Ljudski život ima lijepih časova! Išli smo šutke duž žalova. Nebo je bilo bez oblaka, more je bilo bez bora. Drugi bi u tom vidjeli samo dvije plave stepe, jednu na drugoj. No mi smo se razumjeli a da nismo trebali ni riječi, mi koji smo mogli pokrenuti i raširiti, između ta dva beskonačna povoja, iluzije kojima se ljudi hrane u mladoj dobi. Jedno drugom smo stiskali ruku kod najmanje promjene koju su pokazivali bilo vodena površina bilo zračni pokrov, jer smo te lagane pojave smatrali za materijalne izraze naše dvostruke misli. Tko nije s nasladom, uživao onaj trenutak bezgraničnoga veselja kada se duša kao oslobodila od tjelesnih spona i kao da je vraćena onom svijetu iz kojega dolazi? Uživanje nije naš jedini vodič u tim krajevima. Nema li časova kada se čuvstva sama od sebe zagrle i polete kao što se često dvoje djece uzmu za ruke i stanu trčati ni sama ne znajući zašto. Tako smo išli i mi. U trenutku kad su se na obzorju pokazali krovovi grada ocrtavajući sivkastu liniju, susretosmo nekoga jadnog ribara koji se vraćao u Croisic.

Noge su mu bile bose, hlače su mu dolje bile otrcane i poderane, slabo polupane. Osim toga imao je košulju od platna za jedra, loše naramenice od trakova tkanine, a kao kaput prnju. Ta nas bijeda zaboli, kao da je to bila neka disonanca u našem skladu. Pogledasmo se kao da žalimo jedino i drugo što u tom trenutku nemamo mogućnosti ni vlasti da zagrabimo od Abul-Cace,mova blaga. Opazismo prekrasnoga jastoga i morskoga pauka obješene o konopčić koji je ribar njihao u desnoj ruci dok je u drugoj držao svoj pribor i sprave. Oslovismo ga u namjeri da od njega kupimo njegov ulov. Ta nam je misao došla obadvoma i izrazila se u osmijehu na koji sam ja odgovorio laganim pritiskom ruke koju sam držao i stavio blizu svoga srca. To je sitnica od kakve kasnije sjećanje stvara poeme, kada ise uz vatru sjetimo časa u koji nas je ta sitnica uzbudila, mjesta gdje je to bilo i onog priviđenja čiji učinci još nisu bili utvrđeni, ali se ono često stvara na predmetima koji nas okružuju, u onim trenucima kad je život lagan a naša srca puna:. Najljepši su krajevi samo oni koje mi sami stvaramo. Koji čovjek, ako je iole pjesnik, nema u svojim uspomenama jedan komad pećine koji zauzima više mjesta nego što su ga zauzeli najljepši vidici zemalja što ih je tražio uz velike troškove! Pokraj te pećine burne misli; tu čitav jedan život proveden u radu, tu raspršene bojazni, tu su zrake nade sišle u dušu. U taj je trenutak sunce, suosjećajući s tim mislima ljubavi ili budućnosti, bacalo na riđe bokove te stijene žarku svjetlost; nekoliko je gorskih cvjetova privlačilo pažnju; mir i tišina povećavali su tu krivinu, u stvari tamnu, a obojile su je naše sanje. Tad je ona bila lijepa sa svojim mršavim raslinstvom, svojim toplim kamilicama, svojom vilinskom kosom s mekanim lišćem. Lijepa svečanost, divni ukrasi, uzdizanje ljudskih snaga! Već mi je jednom tako govorilo Bijensko jezero kad sam ga gledao s otoka Saint-Pierre. Pećina u Croisicu bit će možda posljednje takvo veselje. A što će onda biti s Paullinom?

– Vi ste jutros imali lijep ulov, moj valjani čovječe? — rekoh ribaru.

– Jesam, gospodine — odgovori on zaustavivši se i pokazavši nam pocrnjela lice kao što ga imaju ljudi koji se sate i sate izlažu odrazivanju sunca na vodi.

To je lice nagovještavalo dugu rezignaciju, ribarevu strpljivost i njegovo mirno vladanje. Taj je čovjek imao bezazlene usne, nije imao nimalo surovosti u glasu, nikakva častoljublja, nego nešto krhko, bolećivo.

– Gdje ćete to prodati?

– U gradu.

– Koliko će vam platiti za jastoga?

– Petnaest sua.

– Za pauka?

– Dvadeset sua.

– Zašto tolika razlika između jastoga i pauka?

– Gospodine, pauk je finiji. Osim toga on je lukav kao majmun i teško se dade uhvatiti.

– Hoćete da nam sve dadete za sto sua? — reče Pauline.

Čovjek je ostao skamenjen.

– Vi ih nećete dobiti! — rekoh smijući se. — Ja dajem deset franaka. Valja znati da se plate uzbuđenja koliko vrijede.

– Eh — odgovori ona, — ja ću ih imati! Dajem deset franaka dva sua.

– Deset sua.

– Dvanaest franaka.

– Petnaest franaka pedeset santima, — reče ona.
– Sto franaka.
– Sto pedeset.
Ja se naklonim. Nismo bili dovoljno bogati da bismo dalje tjerali dražbu. Naš jadni ribar nije znao da li bi se ljutio na obmanu ili bi se radovao. Izvukli smo ga iz neprilike kad smo mu rekli ime naše gostioničarke i preporučili mu neka k njoj odnese jastoga i pauka.
– Da li dovoljno zarađujete za život? — upitam ga da saznam kojemu uzroku valja pripisati što je tako otrcan.
– S mnogo muke i podnoseći mnogo bijede — odgovori on. — Ribolov na morskoj obali, kad čovjek nema ni čamca ni mreža i kad može loviti samo spravama ili udicom, to je nesiguran posao. Vidite, ja moram na obali čekati ribu ili školjku, dbk ih veliki ribari idu tražiti na otvoreno more. Teško lje tako zasluživati kruh kad sam ja sam koji ribarim na obali. Provodim dane i dane da ništa ne donesem. Da nešto ulovim, pauk se npr. mora zaboraviti pa zaspati kao ovaj tu, ili da jastog bude tako nerazborit te ostane među hridinama. Katkada znaju doći i bradate mrene poslije plime. Tada ih ščepaim.
– Jednom riječju, jedno s drugim, koliko zaradite na dan?
– Jedanaest do dvanaest sua. Lako bih ja s tim da sam sam, ali imam hraniti oca, a stari mi ne može pomoći, slijep je.
Na te jednostavno izrečene riječi ja se i Pauline pogledasmo bez riječi.
– Imate li ženu ili kakvu dobru prijateljicu?
On nam baci najtužniji pogled što sam ga ikad vidio kad je odgovarao:
– Da imam ženu, onda bih morao napustiti oca. Ne bih mogao hraniti njega i još k tomu ženu i djecu.
– No, moj jadni momče, zašto ne nastojite da zaradite više noseći sol u luku ili radeći u solanama?
– Ah! gospodine, ne bih mogao obavljati taj posao ni tri mjeseca. Ja nisam dovoljno jak, a kad bih ja umro, moj bi otac spao na prosjački štap. Morao sam uzeti posao koji je iziskivao samo malo spretnosti a mnogo strpljivosti.
– A kako dvije osobe mogu živjeti s dvanaest sua na dan?
– Oh! gospodine, mi jedemo pogaču od heljde i mekušce koje ja skidam s hridina.
– Koliko vam je godina?
– Trideset i sedam.
– Jeste li kad otišli bilo kamo odavle?
– Išao sam jedanput u Guerandu da pucam u narodnoj vojsci, i išao sam u Savenay da se pokažem gospodi koja su me mjerila. Da sam imao jedan palac više, postadoh vojnik. Bio bih crknuo kod prvoga umora, a moj jadni otac danas bi molio milost.
Ja sam već mislio na mnoge drame, Pauline je bila naučena na velika uzbuđenja. Ali nikad, ni jedino ni drugo nije čulo uzbudljivijih riječi nego što su bile riječi toga ribara. Načinili smo šuteći nekoliko koraka, obadvoje mjereći nijemu dubinu toga nepoznatog života, diveći se plemenitosti te nesvjesne požrtvovnosti. Začudila nas je snaga toga slabog čovjeka, ta bezbrižna velikodušnost nas je umanjila u našim očima. Vidio sam u mašti to jadno biće kako nagonski, prikovano o tu stijenu kao robijaš o svoje breme, vreba već od dvadesete godine školjke da zaradi svoj kruh, a u toj

njegovoj strpljivosti pomaže ga i podupire jedno jedino čuvstvo. Koliko je sati proveo na tom žalu! Koliko mu je nada porušilo kakav pljusak, kakva promjena vremena!

Ostajao je viseći na rubu granitne ploče, pružajući ruku kao indijski fakir, dok je njegov otac, sjedeći na klupici čekao, u tišini i u mraku, najveću školjku i kruha, ako je more htjelo...

– Pijete li katkada vina? — upitam ga ja.

– Tri ili četiri puta na godinu.

– No onda ćete ga danas piti, vi i vaš otac, a mi ćemo vam poslati bijeloga kruha.

– Vi ste vrlo dobri, gospodine.

– Dat ćemo vam večeru ako nas odvedete morskom obalom sve do Batza kamo idemo da vidimo kulu kolja vlada bazenom i obalama između Batza i Croisica.

– Vrlo rado — reče nam on. — Iđite ravno preda se putem na kojem se nalazite. Ja ću vas opet naći kad se otarasim svojega pribora i lovine.

Oboje smo dali znak da pristajemo, a on veselo pohita u grad. Taj nas susret ođtrži u istom, moralnom stanju u kojemu smo bili, ali nam je umanjio veselost.

– Jadni čovjek! — reče mi Pauline takvim prizvukom koji oduizima sažaljenju žene ono što samilost može imati uvredljivo. — Zar nas nije stid da se osjećamo sretni videći tu bijedu?

– Ništa nije okrutnije nego imati želje koje su nemoćne — odgovorim joj. — Ta dva jadna bića, otac i sin, neće doznati kako su žive naše simpatije kao što ni svijet ne zna kako je lijep njihov život, jer oni gomilaju blago na nebu.

– Jadan kraj! — reče ona pokazujući mi duž nekoga polja okružena zidom od suhoga kamenja simetrično naslaganu kravlju balegu. Upitao sam što je to. Neka seljakinja, koja ju je baš sakupljala odgovorila mi je da *„skuplja drva"*. Zamislite, moj prijatelju, kad se ta balega osuši, ti je jadni ljudi sakupljaju, zgomilaju i njome se griju. U zimi je prodavaju kao što se prodaje gorivo trijeslovine. Napokon, što misliš koliko zarađuje najskuplje plaćena švelja?... Pet sua na dan — reče ona poslije stanke — ali s hranom.

– Vidi — rekoh joj — morski vjetrovi osuše i poruše sve, nema uopće nikakva drveća. Olupine čamaca izvan upotrebe prodaju se bogatašima, jer im cijena prijevoza bez sumnje priječi da troše gorivo drvo kojim obiluje Bretagne. Ovaj je kraj lijep samo za velike duše, ljudi bez srca ne bi ovdje mogli živjeti. U njemu mogu stanovati samo pjesnici i — školjke. Nije li bilo potrebno d:a se skladište soli stavi na ovu hridinu da na njoj stanuju ljudi. S jedne strane more, a ovdje pijesak, gore — svemir.

Bili smo već prešli grad i nalazili smo se u nekoj pustinji koja dijeli Croisic od trgovišta Batza. Zamislite, moj dragi striče, jednu stepu od dvije milje, punu blistava pijeska, koja se nalazi na morskoj obali. Tu i tamo u njoj diže glavu nekoliko hridina, i rekli biste da to gorostasne životinje leže u pješčanim sprudovima. Duž mora vidjelo se nekoliko grebena oko kojih se poigravala, voda pa su izgledali kao velike bijele ruže, što plivaju na vodenoj površini i dolaze da sjednu na. obalu. Videći tu stepu koju nadesno omeđuje ocean, a nalijevo obrubijuje veliko jezero štono ga je načinila provala mora između Croisica i pješčanih brežuljaka Guerande, podno kojih se nalaze solane, bez ikakve vegetacije, pogledam Paulinu pitajući je da li osjeća hrabrost da bi prkosila sunčanoj žezi i snagu da bi hodala po pijesku.

– Ja imam gojzerice, iđimo — reče mi ona pokazujući mi kulu u Batzu koja je

zaustavljala pogled golemom gradnjom, postavljenom tamo poput piramide. Samo to je bila vretenasta piramida, zupčasta, tako pjesnički ukrašena piramida, te je omogućivala mašti da u njoj vidi prve ruševine nekoga velikog azijskog grada.

Podasmo nekoliko koraka da sjednemo na dio pećine koji je još bio u sjeni. No bilo je jedanaest sati prije podne pa ta sjena koja je nestajala na našim nogama brzo iščezne.

– Kako je lijepa ova tišina — reče mi ona — i kako je produbljuje jednolično vraćanje morskoga šuma na toj obali!

– Ako hoćeš svojim umom shvatiti tri neizmjernosti koje nas okružuju — vodu, zrak i pijesak — slušajući isključivo zvuk što ga ponavlja plima i oseka — odgovorim joj — nećeš moći podnijeti njihov jezik, mislit ćeš da u njima otkrivaš misao koja će te satirati. Jučer, pri zalasku sunca, ja sam imao takav osjećaj. On me je slomio.

– Oh! da, govorimo — reče ona poslije duge stanke. — Nijedan govornik nije strasniji. Mislim da otkrivam uzroke harmonije koja nas okružuje — nastavi ona, — Ovaj kraj, koji ima samo tri oštro odijeljene boje — blistavo žutilo pijeska, plavetnilo neba i jednolično zelenu boju mora — velik je a da nije divlji, neizmjeran je a da nije pust, jednoličan je a nije zamoran, ima samo tri elementa, a raznolik je.

– Jedino žene znaju tako izraziti svoje dojmove — odgovorili ja. — Ti bi bila očajna za kakva pjesnika, draga dušo koju sam tako dobro otkrio.

Prekomjerna južna vrućina baca na ova tri izraza beskonačnosti jednu jaku boju — nastavi Pauline smijući se. — Ja ovdje zamišljam poeziju i Strasti Istoka.

– A ja zamišljam očaj.

– Jest — reče ona — o-vaj pješčani sprud je uzvišen samostan.

Začusmo žurni korak našega vodiča. On se svečano obukao. Mi smo mu upravili nekoliko beznačajnih riječi. Misleći da su se naša duševna raspoloženja prema njemu promijenila, ribar je šutio s onakvom suzdrži jivošću kakvu podaje nesreća. Premda smo od vremena na vrijeme jedno drugom stiskali ruku da se upozorimo na uzajamnost naših misli i naših dojmova, hodali smo šuteći pola sata, bilo da nas je satirala. vrućina koja je na nas navaljivala u blistavim valovima iz pijeska, bilo da je teškoća hodanja tražila našu pažnju. Hodali smo držeći se za ruku, kao dvoje djece. Ne bismo bili načinili ni dvanaest koraka da smo se uzeli ispod ruke. Put koji vodi u trgovište Bate ne bijaše trasiran. Bio je dovoljan jedan vjetar da izbriše tragove koje.su ostavili konji ili kotači teretnih kola. Ali je izvježbano oko našega vodiča razaznavalo, po nekoliko izmetina životinja i po komadićima konjske balege, taj put koji je sad silazio k moru, sad se uspinjao prema njivama na obroncima ili je obilazio pećine. U podne smo tek bili na pola puta.

– Tamo ćemo se odmoriti — rekoh ja pokazujući jedan rt sastavljen od dosta visokih pećina te se moglo pretpostavljati da ćemo naći kakvu špilju.

Kad me čuo ribar koji je pratio pravac moga prsta, zaklima glavom i reče:

– Tamo se netko nalazi. Oni koji dolaze iz trgovišta Batza u Croisic ili iz Croisica u trgovište Batz zaobilaze to mjesto da ne prolaze onuda.

Riječi toga čovjeka bile su izrečene tihim glasom i pretpostavljale su neku tajnu,

– Je li to onda kakav lopov, ubojica?

Naš nam vodič odgovori samo dubokim uzdahom koji je udvostručio našu radoznalost.

– No, ako pođemo onuda, hoće li nam se dogoditi kakva nesreća?

– Oh neće!
– Hoćete li vi poći s nama?
– Neću, gospodine.
– Mi ćemo ipak poći ako nas uvjerite da nema nikakve opasnosti za nas.
– Ja to ne kažem — odgovori živo ribar. — Ja samo kažem da vam onaj koji se tamo nalazi neće ništa reći i neće vam ništa nažao učiniti. Oh! moj Bože, neće se ni s mjesta maknuti.
– A tko je to onda?
– Neki čovjek!
Nikada dvije riječi nisu na tragičniji način bile izrečene. U taj trenutak mi smo bili na dvadesetak koraka od onoga grebena oko kojega se poigravalo more. Naš vodič udari putem koji je obilazio pećine. Mi nastavismo ravno preda se, ali me Pauline primi za ruku. Naš vodič ubrza korak da se nađe u isto vrijeme kad i mi na mjestu gdje su se spajala dva puta. On je zacijelo pretpostavljao da ćemo mi ići žurnim korakom kad vidimo onoga čovjeka. Ta je okolnost raspalila našu radoznalost koja je postala, tako živa te su nam srca lupala kao da nas je obuzeo osjećaji straha. Unatoč vrućini onoga dana i nekom umoru od hodanja po pijesku, naše je duše još obuzimala neizreciva mekoća nekoga skladnog ushićenja. One su bile pune čistog užitka koji bi se mogao opisati samo ako bi se usporedio s čuvstvom što ga čovjek osjeća slušajući kaikvu slasnu muziku, npr. *Andiamo mio ben* od Mozarta. Dva čista čuvstva koja se slijevaju ujedno, nisu li ona kao dva lijepa glasa koji pjevaju? Da netko uzmogne dobro ocijeniti uzbuđenje koje nas je obuzeto, mora sam doživjeti ono napola razbludno stanje u koje su nas uronili događaji ovoga dopodneva. Divite li se dugo jednoj grlici lijepih boja, na tankoj grami, blizu izvora, zaikriknut ćete od bola kad vidite kako je na nju sletio kobac pa joj zarinuo čelične pandže sve do srca i odnosi je onakvom ubitačnom brzinom kakvu barut daje topovskom tanetu. Kad smo načinili jedan korak u prostor koji se nalazio pred spiljom (—to je neki ravan prostor smješten stotinu metara iznad oceana, koji protiv njegovih bjesova brani kaskada strmih pećina —) oisjetismo električno trzanje, jako slično stanju kad se trgnemo iza sna od iznenadne buke usred noćne tišine. Na komadu granita vidjeli smo jednoga čovjeka kako sjedi i gleda nas. Njegov pogled, sličan topovskom plamenu, izlazio je iz dna krvava oka, a njegova stoička nepokretnost mogla se usporediti samo s nepomičnim držanjem granitnih stupova koji su ga okruživali. Oči su mu se sporo micale, a tijelo mu je ostalo nepomično, kao da je skamenjeno. Potom, pošto je na nas bacio pogled koji nas se silno dojmio, on upravi svoje oči u beskrajno prostranstvo oceana i stade ga promatrati, unatoč svjetlu koje je iz njega izbijalo, kao što se ono veli da orlovi promatraju sunce ne spustivši svoje vjeđe. Nastojte se sjetiti, moj dragi s trice, starih gajeva, pa hrasta čije se čvorovi to, dan prije okresano deblo, sablasno diže na kakvu samotnom putu, imat ćete pravu sliku toga čovjeka. To su bile uništene herkulske forme, lice Jupitera Olimpijskog, ali su ga uništile godine, kruti radovi na moru, tuga, prosta hrana, i kao da je pocrnio od udarca groma, Videći te rutave i grube ruke, opazio sam žile koje su bile slične željeznim žicama. Uostalom, sve je kod njega pokazivalo snažno ustrojstvo. U jednom kutu spilje zamijetio sam dosta veliku količinu mahovine, na grubom stolu koji je isklesao slučaj usred granita, prelomljen okrugli kruh koji je bio na glinenom vrču. Nikad mi moja mašta, kad me je odnijela u pustinje gdje su živjeli prvi kršćanski pustinjaci, nije nacrtala veličanstvenije

religiozni ni užasnije pokajnički lik nego što je bio lik toga čovjeka. Vi ikoji idete na ispovijed, moj dragi striče, niste nikad vidjeli tako lijepu grižnju savjesti, ali je ta grižnja bila uronjena u valove molitve, stalne molitve nijemoga očajnika. Taj ribar, taj mornar, taj grubi Bretonac bijaše uzvišen zbog nekoga nepoznatog čuvstva. No jesu li njegove oči plakale? Je li ta ruka skiciranoga kipa kad udarila? Je li surovo čelo, u koje je utisnuto divlje poštenje, i na njemu je snaga ipak ostavila tragove one blagosti koja je svojstvo svake istinske snage, je li to čelo izbrazdano naborana. bilo u skladu s velikim srcem? Zašto taji čovjek u granitu? Zašto granit u tom čovjeku? Gdje je čovjek? Gdje je granit? Pao nam je čitav svijet misli u glavu. Kao što je pretpostavljao naš vodič, prošli smo šuteći, brzo, i on nas je kad smo se ponovo sastali, vidio uzbuđene od straha ili začuđene. Ali on se nije naoružao protiv nas stvarnošću svojih proroštava.

– Jeste li ga vidjeli? — reče on.

– Kakav je to čovjek? — rekoh.

– Zovu ga *čovjekom sa zavjetom.*

Zamislite dobro kretnju kojom su se naše glave na tu riječ okrenule prema ribaru! To bijaše jednostavan čovjek. On je razumio naše nijemo pitanje, i evo što namje kazao u svojem jeziku kojemu nastojim sačuvati njegov pučki način izražavanja:

– Gospođo, oni iz Croisica, kao i oni iz Batza, misle da je taj čovjek za neštokriv i da pravi pokoru koju mu je dao neki glasoviti rektor kome je išao na ispovijed, još dalje od Nantesa. Drugi misle da Cambremer — to je njegovo prezime — ima, zlu sreću koju priopćuje svakom koji prolazi njegovim zrakom. Stoga više njih, prije nego obiđu njegovu pećinu, gledaju odakle dolazi vjetar! Ako je sjeverozapadni vjetar — reče on pokazujući nam zapad — ne bi nastavili svoj put pa kad bi se radilo i o tom da idu po komad pravoga križa, vraćaju se kući, boje se. Drugi, bogataši iz Croisica-, kažu da se Cambremer zavjetovao, — odatle njegovo ime *čojek sa zavjetom.* On je tu dan i noć, a da odatle ne izlazi. Te glasine izgledaju razumne. Vidite — nastavi on okrenuvši se da nam pokaže nešto što nismo zapazili — on je lijevo od sebe zabo u zemlju drveni križ kako bi pokazao da se stavio pod zaštitu Boga, svete djevice i svetaca. Ne bi se samo tako zavjetovao da zbog straha što ga zadaje ljudima bude siguran kao da ga čuva kakva četa. Nije izustio ni riječi otkad se zatvorio pod vedrim nebom. Hrani se kruhom i vodom koje mu svako jutro donosi kći njegova brata. To je mala djevojčica od dvanaest godina kojoj je ostavio svoju imovinu. To je ljepuškasto stvorenje, krotko kao jagnje, vrlo mila i ugodna djevojčica! Ona vam ima — reče on pokazujući na svoj palac — dva plava oka *ovako velika,* pod kerubinskom kosom. Kad je pitaju: „Ded reci, Perotte... (To vam kod nas znači Pierette — reče on prekidajući se — ona je zavjetovana svetom Petru, Cambremer se zove Petar, on je bio njezin kum). Ded reci, Perotte, što ti veli tvoj stric? — Ne kaže mi ništa — odgovara ona — posve ništa, ništa. — No dobro, a što ti radi? — U nedjelju me poljubi u čelo. — A ne bojiš li ga se ti? — A otkuda — (veli ona) — on je moj kum. Nije htio druge osobe da mu donosi jelo. Perotte tvrdi da se osmjehne kad ona dođe, no to znači isto toliko kao jedna sunčana zraka u gustoj magli, jer ljudi kažu da je sumoran kao magla...

– Ali — rekoh mu ja — vi izazivate našu radoznalost a ne zadovoljavate je. Znate li što ga je navelo na to? Da li žalost, kajanje, ludilo, da li zločin, da li...?

– Eh! gospodine, samo moj otac i ja znamo istinu u toj stvari. Moja je pokojna majka služila nekoga čovjeka od suda kojemu je Cambremer sve kazao, po nalogu

svećenika koji ga nije htio odriješiti nego uz taj uvjet, ako ćemo vjerovati ljudima iz luke. Moja jadna majka čula je sve nehotice Cambremera, jer je sučeva kuhinja bila kraj njegove dvorane, ona je slušala. Ona je umrla. Sudac koji ga je slušao također je umro. Moja majka nam je naložila, momu ocu i meni, da joj obećamo da nećemo ništa pripovijedati ljudima ovoga kraja, no mogu vam reći da mi se ono veče, kad nam je majka to pripovijedala, kosa na glavi dizala u zrak..

– No reci nam to, dragi dječače, mi nećemo nikom o tom govoriti.

Ribar nas pogleda i nastavi ovako:

— Pierre Cambremer, kojega ste tu vidjeli, najstariji je sin Camforemerovih koji su mornari od oca na sina. Njihovo ime kaže, more se uvijek savijalo pod njima. Onaj kojega ste vidjeli postao je ribar s čamcima. Imao je dakle čamce, išao je loviti sardele. Lovio je i veliku ribu, za trgovce. Bio bi opremio veliku lađu i lovio bakalar da nije toliko volio svoju ženu koja je bila lijepa žena, jedna Broudnka iz Guerande, divna ženska, imala je dobro srce. Ona je toliko voljela Cambremera. te nikad nije htjela da je njezin čovjek duže ostavi nego što je potrebno za lov na sardele. Oni su ondje stanovali, gleite! — reče ribar popevši se na uzvisinu da nampokaže jedan otočić u Sredozemlju koji se nalazi između pješčanih sprudova kuda smo mi hodali i guerandskih solana. — Vidite li onu kuću! Ona je bila njegova. Jacquette Brouin i Cambremer imali su samo jedno dijete, jednoga dječaka, kojega su voljeli — kako da kažem, boga mu, kako se ljubi jedinac — bili su ludi za njim. Kad bi se njihov mali Jacgues — da prostite — napravio u lonac, to bi za njih bilo sam šećer. Koliko smo ga puta vidjeli na sajmu kako kupuje za njega najljepše stvarčice. To je bila ludost... to su im svi govorili. Mali Cambremer, videći da mu je sve dopušteno, postao je također kao sam vrag. Kad su dolazili ocu Cambremeru reći: „Vaš sin malo da nije ubio toga i toga mališana!" on se smijao i govorio: Koješta! To će vam biti sjajan mornar! On će zapovijedati kraljevskom mornaricom. Jedan drugi: Pierre Cambremer, znate li da je vaš dečko izbio oko maloj Pougaudovoj? — Voljet će djevojke! — govorio je Pierre. Njemu je bilo sve dobro. Onda je taj mali gad, od deset godina, tukao svakoga do koga je došao i uživao zakretati vratom kokošima, parati trbuh svinjama, jednom riječju valjao se u krvi kao kuna. To će biti sjajan vojnik! — govorio je Cambremer — voli krv! Vidite, ja sam se svega sjetio — reče ribar. — I Cambremer također — doda on poslije stanke. — U petnaestoj ili šesnaestoj godini, Jacques Cambremer bijaše... što? — pravi morski pas. On je išao u Gueraindu da se zabavlja, ili u Savenay da igra gizdelina. Trebalo mu je para. Tada je počeo okradati majku koja se nije usudila o tom ništa reći svomu mužu. Cambremer je bio tako pošten čovjek te bi prevalio dvadeset milja da vrati nekomu dva sua kolje bi mu bio previše dao kod kakva računa. Konačno, jednoga dana majka bude orobljena do posljednje žice. Dok je otac bio na ribarenju, sin je odnio ormar za stolno posuđe, postelju, ponjave, rublje, ostavio je samo četiri zida, i sve je prodao da se ide častiti i tjerati kera u Nantes. Jadna je žena dane i noći plakala. Morala je to reći ocu kad se vratio. Bojala se oca, ne za sebe, mante! Kad se Pierre Cambremer vratio, vidio je svoiju kuću namještenu pokućstvom što su ga susjedi posudili njegovoj ženi, pa reče:

– Što je to?

Jadna žena bila je više mrtva nego živa, pa odgovori:

– Pokradeni smo.

– A gdje je Jacques?

– Jacques, on se zabavlja!

Nitko nije zinao kamo je ta hulja otišla.

– Previše se zabavlja! — reče Pierre.

Šest mjeseci kasnije, jadni je otac doznao da mu je sin u rukama pravde u Nantesu. Krene na put pješke, kopnom se ide brže nego morem, stavi ruku na sina i dovede ga ovamo. Ne pita ga: „Što si učinio?" Reče mu:

– Ako ovdje sa svojom majkom i sa mnom ne budeš dvije godine dobar, išao u ribolov i vladao se kao pošten čovjek, imat ćeš isa mnom posla!

Bjesomučni'k, računajući na glupost svoga oca i majke, stao mu se kreveljiti. Nato mu Pierre opali pljusku od koje vam je Jaegues šest mjeseci odležao u postelji. Jadna majka je umirala od žalosti. Jedne noći mirno je spavala uz svoga muža, čuje neki štropot, pa ustane i dobije ubod nožem ui ruku. Zavikne, stane tražiti svijetlo. Pierre Cambremer vidi da mu je žena ranjena. Pomisli da je to lopov, kao da ih ima u našem kraju u kojem čovjek može bez bojazni nositi deset tisuća franaka u zlatu, iz Croisica u Saimt-Nazaire a da ne čuje da ga tko pita što ima pod rukom... Pierre traži Jacquesa, ne nađe svog sina. Ujutro, nema li ta nakaza obraza da se vrati govoreći da je išao u Batz... Treba li vam reći da njegova majka nije znala kamo da sakrije svoj novac. Cambremer je svoj stavljao kod gospođina Dupoteta iz Croisica. Ludosti njihova sina su im pojele na stotine škuda, na stotine franaka, zlatnika. Bili su gotovo upropašteni. Bilo je to mučno za ljude koji su u okolici imali dvanaest tisuća funti, uključivši njihov otočić. Nitko ne zna što je Cambremer dao u Nantesu da oslobodi sina. Ta je nesreća haračila porodicu. Nesreća je zadesila i Cambremerova brata pa mu je trebala pomoć. Da ga utješi, Pierre mu je kazao da će se Jacques i Perotte (kći mlađega Carnbremera) oženiti. Kasnije, da mu omogući zaradu, zaposli ga u ribolovu, jer je Joseph Cambremer bio primoran živjeti od rada. Žena mu je umrla od groznice pa je morao mjesece i mjesece plaćati Perotti dojkinju. Žena Pierrea Camforemera bila je dužna svotu od stotinu franaka različitim osobama za tu malu, za rublje i za krpe, i dva ili tri mjeseca velikoj Frelu koja je imala dijete od Simona Gaudryja i koja je dojila Perottu. Carnbremerovica je sašila Ijedan španjolski zlatnik u vunu svoje strunjače i gore napisala: Perotti. Ona je dobila lijep odgoj, pisala je kao kakav pisar i naučila je čitati svoga sina. To ju je upropastilo... Nitko nije znao kako se to dogodilo, ali je taj nitkov Jacques nanjušio zlato, uzeo ga i otišao pljančevati u Croisic. Stari Cambremer kao za inat vraćao se kući sa svojim čamcem. Kad je pristajao, opazi kako pliva komad papira. Uzme ga, odnese ga svojoj ženi koja padne na leđa kad je prepoznala svoje vlastite riječi koje je bila napisala. Cambremer ne reče ništa, ode u Croisic, ondje dozna da mu je sin kod biljara. Tada potraži dobru ženu koja je držala kavanu i reče joj:

– Ja sam kazao Jacquesu neka se ne posluži zlatnikom da vam plati. Vratite mi ga, ja ću čekati na vratima i dat ću vam mjesto njega bijeli novac.

Dobra žena mu donese zlatnik. Cambremer ga uzme rekavši: „Dobro!" i vrati se kući. Čitav je grad za to doznao. Ali evo što ja znam i što drugi slute samo u grubim crtama, bez pojedinosti. On reče svojoj ženi da očisti i dotjera njihovu sobu, koja je dolje. Naloži vatru u kaminu, upali svijeće, stavi dva stolca s jedne strane ognjišta a s druge strane metne klupicu. Zatim reče svojoj ženi neka mu pripremi vjenčano odijelo, a njoj naloži neka očisti svoje. Odjene se. Kad je bio obučen, ode po svoga brata i reče mu neka vreba pred kućom da ga obavijesti da li čuje kakav šum na dva

žala, na ovom žalu i na žalu guerandskih solana. Vrati se kući kad je držao da mu se žena odjenula, nabije pušku i sakrije ju u jedan kut kamina. Eno Jaequesa kako se vraća. Vraća se kasnoi, pio je i kartao do deset sati. Prošao je preko carnoufskoga rta. Njegov stric ga čuje kako doziva iz daljine, ode po njega na žal solane i preveze ga bez riječi. Kad se vratio kući, otac mu reče:

– Sjedni tu — pokazavši mu klupicu. — Ti si — reče mu on — pred svojim ocem i svojom majkom koje si uvrijedio i koji ti moraju suditi.

Jacques se stade derati i tuliti, jer je Carnbremerovo lice bilo čudno iskrivljeno. Majka se ukočila kao kip.

– Ako budeš vikao, ako se makneš, ako ne budeš miran kao jarbol na toj klupi — reče Pierre naperivši na njega pušku — ubit ću te kao psa.

Sin zanijemi kao riba. Majka ne reče ništa.

– Evo — reče Pierre svom sinu — papira u koji je bio zamotan španjolski zlatnik. Zlatnik je bio u postelji tvoje majke. Jedino je tvoja majka znala za mjesto kamo ga je stavila. Ja sam našao papir na vodi kad sam pristajao ovdje. Ti si večeras dao ovaj španjolski zlatnik kumi Flerant, a tvoja majka nije više našla ovaj zlatnik u svojoj postelji... Objasni!

Jacques reče da nije uzeo novac od svoje majke i da mu je taj zlatnik ostao iz Nantesa.

– To bolje — reče Pierre. — Kako nam to možeš dokazati?

– Imao sam ga.

– Nisi uzeo zlatnik svoje majke?

– Nisam.

– Možeš li se zakleti vječnim životom?

On se kanio zakleti. Njegova majka digne oči na njega i reče mu:

– Jacques, dijete moje, dobro pazi. Nemoj se zaklinjali ako to nije istina... Možeš se popraviti, paka jati se, još je vrijeme.

I ona zaplače.

– Vi ste — reče on — tako i tako uvijek htjeli moju propast.

Cambremer problijedi i reče:

– Što si rekao tvojoj majci, povećat će tvoj račun. Dede na posao! Zaklinješ li se?

– Zaklinjem.

– Slušaj — reče Pierre — je li na tvom zlatniku bio onaj križ što ga je trgovac sardela, koji mi ga je dao, načinio na našem?

Jacques se otrijezni i zaplače.

– Dosta je bilo govora — reče Pierre. — Ja ti ne govorim o tome što si prije toga učinio. Ja ne želim da jedan Cambremer bude ubijen u Croisicu.
Pomoli se i požurimo se! Sad će doći svećenik da te ispovijedi.

Majka je bila izašla da ne čuje kako se osuđuje njezin sin. Kad je bila vani, stric Cambremer je došao s rektorom iz Piriaca kojemu Jacques nije htio ništa reći. Bio je prepreden i lukav, dovoljno je poznavao svoga oca pa je znao da ga neće ubiti bez ispovijedi.

– Hvala, oprostite nam, gospodine — reče Cambremer svećeniku kad je vidio Jacquesovu tvrdoglavost. — Htio sam dati lekciju svome sinu, a vas molim da ne kažete ništa o tome. — Ti — reče Jacquesu — ako se ne popraviš, ako se još jedanput to dogodi, bit će ozbiljno i ja ću s tobom svršiti bez ispovijedi.

Pošalje ga na počinak. Dijete je to povjeravalo i pomislilo da će se moći s ocem pomiriti. Usne. Otac ga probudi. Kad je vidio sina u dubokom snu, on mu pokrije usta kuideljom, čvrsto ih sveže krpom od jedra, zatim mu sveže noge i ruke. On je bjesnio, plakao je krvlju, govorio je Cambremer sucu. Sta ćete! Majka se bacila ocu pred noge.

– On je osuđen — reče Cambremer. — Ti ćeš mi pomoći da ga stavim u čamac.

Ona odbije. Cambremer ga stavi posve sam, pričvrsti ga na dno, stavi mu kamen o vrat, izađe iz uvale, dohvati otvoreno more i dođe do visine pećine gdje se sad nalazi. Tada je jadna majka, koja se dade dovesti ovamo od svoga djevera, uzalud vikala: „Milost! Milost!" To je bio kao kamen bačen za vukom. Bila je mjesečina, ona je vidjela oca 'kako baca u vodu svoga sina, mada mu je bio srcu prirastao, a kako je sve bilo mimo, ona je čula — Bum! Poslije ništa, ni traga ni ključanja vode. More je glasovit čuvar, mante! Pristavši ondje da ušutka svoju ženu koja je jecala, Cambremer ju je našao gotovo mrtvu. Bilo je nemoguće dvojici braće da je nose, morali su je staviti u čamac koji je služio za sina i dopremili su je kući obilazeći kroz kroasički kanal. A eto, lijepa Brouinka, kako su je zvali, nije obastala ni osam dana... Umrla je zamolivši svog muža neka spali iprdkleti čamac. Oh! On je to učinio. Bio je sav zbunjen, zaprepašten, nije znao šta hoće. Šemerio je kad je hodao, kao čovjek koji ne može podnijeti vino. Potom je putovao deset dana i vratio se te se smjestio gdje ste ga vidjeli, i otkad je tu, nije prozborio ni riječi.

Ribar je trebao tek malo vremena da nam ispripovijedi tu priču i kazao ju je još jednostavnije nego što sam je ja napisao. Ljudi iz naroda prave malo refleksija kad pripovijedaju. Oni ističu činjenicu koja ih se dojmila, izražavaju je kako je osjećaju. Ta je pripovijest tako oštro sjekla kao udarac sjekire.

— Ja neću ići u Batz — reče Pauline došavši na gornji rub jezera.

Vratismo se u Croisic preko solana. Kroz njihov labirint nas je vodio ribar koji ije postao šutljiv kao i mi. Raspoloženje naših duša se promijenilo.. Obadvoje smo zaronili u kobne misli, rastuženi dramom koja je objasnila slutnju što se odmah javila u nama kad smo vidjeli Cambremera. Jedno i drugo smo prilično poznavali svijet pa smo od toga trostrukog života odgonetnuli sve što nam je o njemu prešutio naš vodič. Nesreće tih triju bića odvijale su se pred nama, kao da smo ih vidjeli u slikama jedne drame 'kolju je taj otac skrivio, ispaštajući svoj nepotrebni zločin. Nismo se usudili gledati stijenu na kojoj bijaše taj čovjek koji je zadavao strah čitavom kraju. Nekoliko oblaka zamračilo je nebo. Na obzorju su se dizale pare. Hodali smo najmračnijim predjelom što sam ga ikad sreo. Gazili smo nogama po prirodi koja se činila bolesna, bolećiva, po solani koja se s punim pravom može zvati škrofulom zemlje. Tlo je podijeljeno na nejednake kvadrate. Oni su svi uokvireni golemim obroncima sive zemlje, svi su puni slane vode na čiju se površinu diže sol. Te jaruge; načinjene čovječjom rukom iznutra su razdijeljene na uzane gredice, između kojih hodaju radnici s dugim grabi jama kojima skidaju sol s te salamure i dovode je po okruglim platformama od razmaka do razmaka, kad je dobra da se stavi u gomile. Mi smo puna dva sata išli duž te tužne ploče, gdje sol svojim obiljem guši vegetaciju i gdje smo tek tu i tamo daleko vidjeli solanske radnike. Ti ljudi, ili bolje rekavši to bretonsko pleme, nose posebno odijelo, neki bijeli kaput sličan kaputu pivara. Oni se žene između sebe. Nema primjera da bi se koja djevojka toga plemena udala za drugoga čovjeka osim za solanskoga radnika. Grozan izgled tih močvara čije se blato

tako simetrično struže i grablja i te sive zemlje koje se užasno bolja bretonska flora usklađivao se s tugom naše duše. Kad smo došli na mjesto gdje se prelazi morski rukav, ikoji je načinila provala voda u tu dubinu što zacijelo služi za uzdržavanje solane, s užitkom smo vidjeli kržljavu vegetaciju koja je krasila pijesak obale. Za vrijeme prijelaza opazismo usred jezera otok gdje stanuju Cambremerovi. Okrenusmo glavu.

Došavši u naš hotel, primijetismo biljar u donjoj dvorani i kad smo doznali da je to jedini javni biljar koji se nalazi u Croisicu, po noći smo se spremili na odlazak. Sutradan smo bili u Guerandi. Pauline je još bila tužna, a ja sam osjetio približavanje onoga plamena koji mi pali mozak. Mene su okrutno mučile vizije koje sam imao o ta tri života, te mi ona reče:

— Louis, napiši to, pa ćeš prevariti narav ove groznice.

Ja sam vam dakle opisao ovaj doživljaj, moj dragi ujače. Ali zbog njega sam izgubio mir koji mi je bio potreban za kupanje i za moj boravak u ovom kraju.

PROKLETO DUETE

Preveo

Dane Smičiklas

GOSPOĐI BARUNICI JAMES ROTHSCHILD[17]

KAKO JE ŽIVJELA MAJKA

Jedne zimske noći oko dva sata ujutro grofica Jeanne d'Herouville osjeti tako žive bolove te je, unatoč svojem neiskustvu, naslutila skori porod. Nagon koji nas navodi da se nadamo najboljemu kad promijenimo položaj savjetova joj da sjedne u postelji, bilo da promatra prirodu svojih posve joj nepoznatih muka, bilo da razmišlja o svom položajni. Mučio ju je okrutan strah, ne toliko zbog opasnosti prvoga poroda kojega se boji većina žena koliko zbog pogibli što čekaju njezino dijete. Da ne probudi svoga muža, koji je ležao kraj nje, jadna je žena od silnoga straha tako brižno postupala kako samo može oprezno raditi kakav sužanj koji kani pobjeći iz zatvora. Iako su joj bolovi postajali sve češći i jači, prestala ih je osjećati — toliko je usredotočila svoje snage u mučan pothvat — da se odupre o uzglavlje svojim vlažnim rukama. Tako je željela osloboditi svoje bolno tijelo položaja u kojemu se osjećala bez energije. Na najmanji šum golemoga jorgana od zelenoga moara pod kojim je vrlo malo spavala od svoje udaje, ona zastane kao da je zazvonilo zvono. Prisiljena da pazi na grofa, ona je čas svraćala pažnju na zavoje kričave tkanine, a čas na široko preplanulo lice čiji joj je brk dodirivao rame. Kad bi na mahove disanje njezina muža postajalo prebučno, ona bi osjećala iznenadni strah koji je oživljavao sjaj crvenila štono se od dvostruke tjeskobe razlijevao po njezinim obrazima. Zločinac, koji je prispio, po noći, sve do vrata svoga zatvora i koji nastoji da zaokrene bez buke u nesmiljenoj bravi ključ što ga je našao, nije plašljivi je smion. Kad je grofica konačno sjela u postelji, a nije probudila svoga čuvara, otme joj se kretnja djetinje radosti u kojoj se očitovala dirljiva naivnost njezina značaja. Ali se napola zacrtani osmijeh na njezinim užarenim usnama naglo raspline: neka misao zamrači njezino čisto čelo, i njezine duguljaste plave oči poprime svoj tužni izraz. Ona uzdahne i stavi ponovo svoje ruke, ne bez razborita opreza, na kobno bračno uzglavlje. Potom, kao da je prvi puta od svoje udaje slobodna u svojemu djelovanju i u svojim mislima, stade oko sebe gledati stvari pružajući vrat u laganim pokretima poput ptice u kavezu. Tko bi je bio vidio takvu, lako bi bio odgonetamo da je nedavno bila sama radost i sam nestašluk, ali da je iznenada sudbina požela njezine prve nade i promijenila u sjetu njezinu bezazlenu veselost.

Soba je bila poput onih koje još u naše doba neke osamdesetogodišnje pazikuće najavljuju putnicima što posjećuju stare dvorce govoreći im: „Evo, ovo je svečana soba gdje je spavao Louis XIII." Lijepe tapete, općenito tamne boje, bile su uokvirene velikim okvirima od orahovine. Fine rezbari je na okvirima pocrnjele su od vremena. Na stropu su grede stvarale kao neke pretince urešene arabeskama u stilu prošloga stoljeća. One su sačuvale tamne boje. Ove su dekoracije, pune strogih boja, tako malo odražavale svjetlo te je bilo teško vidjeti njihove crteže čak i onda kad je sunce punim sjajem padalo u tu visoku, široku i dugu sobu. Stoga je i srebrna svjetiljka, postavljena na komiž kamina, tako slabo osvjetljavala ovu prostoriju da se drhtavo svjetlucanje moglo usporediti s mutnim zvijezdama što na časove probijaju sivkasti veo jesenske noći. Likovi patuljaka utisnutih u mramor toga kamina, koji je stajao sučelice grofičinu krevetu, bijahu tako groteskno nakazni te se ona nije usudila da na njima zaustavi svoje poglede, i od straha je vidjela kako se miču ili čula kako grohotan

smijeh izlazi iz njihovih razjapljenih i iskrivljenih usta. U taj je čas užasna olujastala tutnjiti i hujati u kaminu, a kamin je odražavao i najmanje njezine udarce podajući im zloslutan smisao; široka cijev dimnjaka spajala ga je tako dobro s nebom da su mnogobrojni ugarci koji su na ognjištu tinjali počeli kao disati, jer su naizmjence zasjali ili se gasili prema udaru vjetra.

Zbog grba porodice Herouville, izvajana u bijelom mramoru, sa svim njegovim okvirima i likovima štitonoša, građevina koja je služila za krevet — izgledala je kao grobnica, drugi spomenik podignut u slavu bračnoj zajednici. Modemi bi se arhitekt našao u silnoj neprilici kad bi morao odrediti da li je soba bila. sagrađena za postelju ili postelja za sobu. Dva Amona koja su se igrala na orahovu baldahinu urešenu vijencima mogla bi se smatrati za anđele, a stupovi od istoga drva koji su podupirali taj svod predstavljali su mitološke alegorije. A odgovor na pitanje što one znače mogao bi se naći jednako u Bibliji kao i u Ovidijevim „Metamorfozama"[18]. Da uklonite postelju, ovaj bi svod jednako dobro mogao u crkvi kruniti ,propovjedaonicu kao i klupe crkvenih otaca. Supruzi su se trima stepenicama uspinjali do toga raskošnog ležaja. On je bio okružen podijem a ukrašen sa dva zastora od zelenoga moara. Oni su bili oslikani velikim blistavim crtežima, nazvanim *ramaž*[19] možda zato što se smatra da pjevaju one ptice koje prikazuju. Nabori tih golemih zastora bili su tako ukrućeni te bi po noći čovjek smatrao, tu svilu metalnom tkaninom. Na zeleni baršun, urešen zlatnim roj tama, koji je pravio podlogu te velikaške postelje, praznovjerje heruvilskih grofova pridodalo je veliko raspelo na koje je njihov kapelan svake godine na Cvjetnicu stavljao novu blagoslovljenu grančicu obnavljajući ujedno vodu škropionice koja je bila inkrustirana u dno križa,

S jedne strane kamina stajao je ormar od skupocjena, prekrasno izrađena drva.. Njega su mladenci dobili, u pokrajini, još na dan njihove svadbe. Ti starinski ormari, koje danas antikvani toliko traže, bijahu arsenal iz kojega su žene crple blago svojih jednako bogatih kao i elegantnih ukrasnih i odjevnih predmeta. Oni su sadržavali: čipke, suknje, visoke ovratnike, skupocjene haljine, torbice za milostinju, maske, rukavice, vela — sve pronalaske raskoši i gizde šesnaestoga stoljeća. S druge strane — zbog simetrije — dizao se sličan ormar kamo je grofica stavljala svoje knjige, papire i dragulje. Starinski naslonjači od damasta i veliko zelenkasto zrcalo, napravljeno u Veneciji i bogato ugrađeno u neku vrstu pomičnoga umivaonika, sačinjavahu preostali namještaj te sobe. Pod je pokrivao perzijski sag čije je bogatstvo svjedočilo o otmjenosti grofa. Na posljednjoj stepenici kreveta nalazio se stolić. Na njega je sobarica svako veče u srebrnom ili zlatnom peharu stavljala neko piće pripravljeno od mirodija.

Kad malo dublje zađemo u život, upoznajemo potajni utjecaj što ga mjesta vrše na duševno raspoloženje. Tko nije doživio loših časova kada je vidio neki zalog nade u stvarima koje ga okružuju? Bio sretan ili bijesan, čovjek daje fizionomiju i najneznatnijim predmetima s kojima živi. On ih osluškuje, s njima se savjetuje — toliko je od prirode praznovjeran. U taj je čas grofica plazila pogledima po svim predmetima kao da su oni bili živa bića. Kao da je od njih tražila pomoći ili zaštitu. Ali ta joj se mračna raskoš činila neumoljivom.

Najednom se oluja pojača. Mlada se žena nije usudila više ništa povoljno gatati iz predmeta kad je čula prijetnje neba čije je promjene u ono vrijeme praznovjerja svaki čovjek tumačio prema svojim, idejama i navikama. Ona iznenada skrene pogled i

zabulji se u dva šiljasta prozora na kraju sobe. Ali zbog toga što su stakalca bila malena i mnogostruko išarana olovnim spojnicama, nije mogla vidjeti stanje nebeskoga svoda i razabrati da li se približava konac svijeta, kao što su tvrdili neki redovnici pohlepni za darovima. Ona bi lako bila mogla povjerovati u ta proročanstva, jer se šum uzburkana mora čiji su valovi udarali o zidine dvorca spajao s rikom oluije i hridine kao da su se tresle. Premda su njezine patnje nadolazile jedna za drugom sve jače i okrutnije, grofica se nije usudila probuditi svoga muža. No ona je promatrala crte njegova lica, kao da joj je očaj savjetovao da u njima potraži kakvu utjehu protiv tolikih zlokobnih slutnja.

Mada su stvari oko te mlade žene bile tužne, lice njezina muža, unatoč mirnom snu, kao da je bilo još tužnije. Kako su se valovi vjetra poigravali sa svjetlom svjetiljke koja je izgarala na rubu postelje, ono je tek na časove osvjetljavalo grofovu glavu, tako je pomicanje svjetla na tom mirnom licu bilo slično vihorima kakve olujne misli. Jedva se grofica umirila kada je razabrala uzrok te pojave. Svaki put kad je udarac vjetra bacio svjetlo na to veliko lice, osjenčavajući mnogobrojne tvrde nabore koji su ga karakterizirali, činilo joj se da će njezin muž sad nh uprijeti na nju dva nepodnošljivo stroga oka. Neumoljivo kao rat što ga je tada vodila crkva i kalvinizam, grofovo čelo bijaše u snu puno prijetnja. Zbog mnogobrojnih brazda što su ih izazvala uzbuđenja ratničkoga života ovo je lice podsjećalo na ono kamenje s crvenim šarama što ukrasu je spomenike onoga vremena; slične bijeloj mahovini starih hrastova prije vremena sijede vlasi okruživale su ga bez draži, a vjerska netrpeljivost očitovala se na njemu svojom strastvenom surovošću. Oblik orlovskoga nosa koji je bio nalik na kljun ptice grabilice, crne i nabrane konture žutoga oka, izbečene kosti upala lica, ukočenost dubokih nabora, prezir izražen na donjoj usni — sve je ukazivalo na ambiciju, despotizam, na snagu koje se valjalo to više bojati što je uska lubanja odavala apsolutno pomanjkanje duha i hrabrost bez plemenitosti. To je lice bilo užasno unakaženo transverzalnom širokom brazgotinom čiji je šav stvarao druga usta na desnom obrazu. U trideset i trećoj godini grof je željan da se proslavi u nesretnom vjerskom ratu za koji je bio dat znak pokoljem u Bartol ome jskoj noći, bio teško ranjen kod opsade La Roohelle. Nezgoda njegove rane — govoreći jezikom onoga vremena — poveća njegovu mržnju protiv hugenota. Ali, a to je prilično razumljivo, on je također obuhvatio u svoju antipatiju i ljude lijepa lica. Već je prije te nesreće bio tako ružan te nijedna žena nije htjela primiti njegovo udvaranje. Jedina ljubav njegove mladosti bijaše neka slavna žena koja se zvala *Lijepa Rimljauka.* Nepovjerenje što mu ga je prouzrokovala njegova nova nesreća učinilo ga je osjetljivim do te mjere te nije više vjerovao da može pobuditi istinsku ljubav. Stoga je njegov značaj postao tako divlji te — mada nije imao uspjeha u udvaranju — postizavao ga je stravom što ju je ulijevao svojom okrutnošću. Lijeva nepokrivena ruka ovog strašnog katolika davala je konačni ton slici njegova značaja. Ispružena tako da čuva groficu kao što škrtac čuva svoje blago, ta golema tako obilno rutava ruka pokazivala je čitavu mrežu vena i tako izbečenih mišića te je bila nalik na kakvu granu bukve ovijenu stapkama požutjeloga bršljana. Promatrajući grofove lice kakvo bi dijete vidjelo u njemu kojega od ljudoždera o kojima su mu pripovijedale dadilje. Bilo je dovoljno vidjeti širinu i dužinu prostora što ga je grof zauzimao u postelji da se nazru njegovi gorostasni razmjeri. Njegove krupne, prosijede obrve prekrivale su mu vjeđe na taj način da su isticale jasnoću njegova oka u kojem je sjala svjetlucava

okrutnost kao u oku vuka što vreba u guštiku. Pod njegovim lavljim nosom dva široka slabo njegovana brka. — jer je naročito prezirao toaletu — nisu dopuštala da se vidi gornja usna. Na sreću za groficu, široka usta njezina muža bijahu u taj čas nijema, jer je drhtala i od najtiših zvukova toga hrapavog glasa. Mada je grof d'Herouville imao jedva pedeset godina, na prvi pogled čovjek bi mu mogao dati šezdeset — toliko su ratni napori, ne promijenivši njegovo snažno ustrojstvo, nagrdili njegovu fizionomiju. No on je slabo mario za to da li ga netko smatra *ljupkim čovjekom.*

Grofica, koja se približavala, svojoj osamnaestoj, kraj toga golemog lika bijaše sušta suprotnost — čovjek bi najradije odvratio pogled od te slike. Ona je bila bijela i vitka.. Njezina kestenjasta kosa, sa zlatnim odsjajima, poigravala se na njezinu vratu poput mrkih oblaka i ocrtavala onako nježno lice kao što ga je pronašao Carlo Dolci[20] za svoje Madone koje imaju boju lica poput slonovače te samo što ne izdahnu pod udarcima fizičke boli. Rekli biste da je to prikaza anđela koji ima zadaću da stiša hirove i željice grofa d'Herouvillea.

— Ne, on nas neće ubiti — poviče ona u sebi pošto je dugo promatrala svoga muža. — Nije li on iskren, plemenit, hrabar čovjek i vjeran svojoj' riječi?... „Vjeran svojoj riječi?" Ponavljajući u mislima tu rečenicu, ona žestoko zadršće i osta kao tupa.

Da se razumije užasan položaj u kojemu se nalazila grofica, potrebno je dodati da se taj noćni prizor dogodio godine 1591, u doba kad je u Francuskoj vladao građanski rat i kad su zakoni bili bez snage. Neobuzdani ispadi Lige[21] koja se protivila dolasku na prijestolje Henrija IV premašili su sve nevolje vjerskih ratova. Razularenost je postala čak tako velika te se nitko nije iznenadio kad je vidio da je kakav velikaš dao ubiti svoga neprijatelja javno, u po bijela dana. Kad se neki vojni pohod iz privatnih interesa, vodio u ime Lige ili kralja, dobivao je najveću pohvalu sa svih strana. Tako, malo da vojnik Balagny nije postao knez-suveren na vratima Francuske. Što se tiče umorstava počinjenih u porodici — ako je dopušteno da se poslužim tim izrazom — nitko se nije za njih brinuo — kako kaže jedan suvremenik — kao ni za lanjski snijeg, samo ako ih nisu pratile previše okrutne okolnosti. Neko vrijeme prije umorstva kralja jedna dvorska gospođa umorila je nekoga plemića što je o njoj nepristojno govorio. Jedan od ljubimaca Hernija III mu je kazao: — Lijepo ga je, živoga mi Boga, veličanstvo, ucecala!

Krutašću tih smaknuća, grof d'Herouville, jedan od najnaprasitijih rojalista Normandije, zadržao je u pokornosti Herniju IV čitav dio te pokrajine koji međaši s Bretagnom. Kao glava jedne od najbogatijih porodica u Francuskoj, on je znatno povećao prinos svojih mnogobrojnih imanja kad je sedam mjeseci prije noći u kojoj počinje ova pripovijest oženio Jeanne đe Saint-Savin. To je bila mlada gospođica koja je prilično običnim slučajem u ona vremena kad su ljudi umirali kao muhe nenadano u svojoj dobi združila imanja dvaju ogranaka kuće de Saint-Savin. Nužda i strah bijahu jedini svjedoci toga braka. Na jednoj gozbi što ju je dva mjeseca kasnije grad Bayeux priredio grofu i grofici d'Herouville povodom njihova braka razvila se rasprava koja se u ono vrijeme neznanja smatrala vrlo neumjesnom. Ona se odnosila na tobožnju zakonitost djece koja se rode deset mjeseci poslije smrti muža, ili sedam mjeseci poslije prve bračne noći. — Gospođo — reče surovo grof svojoj ženi — što se tiče okolnosti da mi donesete dijete deset mjeseci poslije moje smrti, tu ništa ne mogu. No, nemojte da rodite sa sedam mjeseci. — A što bi tad učinio, stari medo? — upita mladi markiz de Verneuil misleći da se grof šali. — Zaokrenuo bih vratom i materi i

djetetu.

Tako odlučan odgovor dovrši tu raspravu koju je nerazborito potakao neki donjonormandijski plemić. Gosti zasut ješe promatrajući s nekom stravom lijepu groficu d'Herouville. Svi su bili uvjereni da bi u danoj zgodi taj strašni grof izvršio svoju prijetnju.

Grofove riječi odjeknu u srcu mlade žene koja je tada bila trudna. U isti trenutak neka od onakvih slutnja koje krstare po duši kao blijesak budućnosti nagovijesti joj da će roditi sa sedam mjeseci. Neka unutarnja vrućina obuze mladu ženu od glave do pete, sav joj se život sabio u srce s tolikom žestinom te se osjećala izvana kao u ledenoj kupki. Otada nije prošao nijedan dan a da to uzbuđenje potajne strave nije zaustavljalo najinedužniji zanos njezine duše. Sjećanje na pogled i na modulacije glasa kojim je grof popratio svoju odluku još je uvijek ledilo grofičinu krv i poništavalo boli kadi je, nagnuta nad tu uspavanu glavu, htjela na njoj za vrijeme sna naći znakove samilosti koju je u budnom stanju uzalud tražila. Kad je dijete kojemu je prijetila smrt prije poroda tražilo od nje život jednom snažnom kretnjom, ona zavikne glasom koji je bio nalik na uzdah: — Jadni mali! Nije dovršila. Ima ideja koje majka ne može podnositi. Kako je bila nesposobna da taj trenutak razmišlja, groficu je gušila neka zebnja koja joj je bila nepoznata. Dvije joj se suze iz očiju polagano skotrljaju niz obraze, na njima načine dvije sjajne pruge i ostanu podno njezina bijeloga lica, slične dvjema kapljama rose na ljiljanu. Koji bi se učenjak usudio uzeti na sebe pa kazati ih dijete ostaje na neutralnom terenu kamo ne prodiru majčina uzbuđenja za vrijeme onih časova kada duša obuhvata tijelo i priopćuje mu svoje dojmove, kada misao ulijeva u krv okrepne meleme ili otrovne fluide? Je li ta strava koja je potresla stablo uznemirila i plod? Da li su one riječi: Jadno dijete! bile odluka koju je diktirala vizija njegove budućnosti? Drhtanje majke bilo je vrlo jako i njezin pogled veoma pronicav!

Grozni odgovor koji je izmakao grofu bijaše karika koja je potajno povezivala, prošlost njegove žene s preranim porodom. Ta odvratna sumnja koju je tako javno izrekao ubacila je u grofičine uspomene strah koji je odjeknuo sve do u budućnost. Od one kobne gozbe ona je tjerala od sebe s toliko bojazni s koliko bi druga žena sa slašću evocirala na tisuće razbacanih slika što ih joj je njezina živa mašta često crtala, unatoč njezinim naporima da ih rastjera. Ona je sebi uskraćivala dirljivo razmišljanje o sretnim danima kada je njezino srce bilo slobodno da ljubi. Slične melodijama rođene zemlje koje izazivaju suze prognanicima te su joj uspomene ocrtavale tako slasne osjećaje da joj ih je njezina mlada savjest predbacivala kao zločine, i njima se služila da stvori još strašni jim grofovo obećanje: tu je bila tajna užasa koji je satirao groficu.

Uspavana lica imaju u sebi neku milinu koju stvara savršeni mir tijela i razuma. No mada je to spokojstvo malo promijenilo kruti izraz grofovih crta, iluzija nesretnicima podaj e tako zarmarrme obmane te je mlada žena na kraju našla nade u tom spokojstvu. Od oluje koja je tada razularila bujice kiše čulo se samo sjetno mukanje. I njezine bojazni i njezine boli jednako su jedan čas popustile. Promatrajući čovjeka s kojim je bio povezan njezin život, grofica se prepustila snatrenju. Slast toga sanjarenja bila je tako opojna te grofica nije imala snage da prekine njezin čar. U jedan trenutak, u onoj viziji koja ima u sebi božanske snage, pred njom su se stale redati brze slike nepovratno izgubljene sreće.

Jeanne je najprije slabo, kao u slabom svjetlu velike zore, opazila skromni dvorac

u kojem se odvijala njezina bezbrižna mladost. To je, naravno, bila zelena tratina, svježi potok, mala soba, pozornica njezinih prvih igara. Vidjela se u mašti kako cvijeće bere, sadi, ne znajući zašto samo vene a ne raste, unatoč tomu što ga stalno zalijeva. Uskoro još maglovito zapazi golem grad i veliku palaču pocrnjelu od vremena kamo ju je majka vodila kao sedamgodišnju djevojčicu. Njezino šaljivo pamćenje pokaza joj stare glave učitelja koji su je mučili. Kroz bujicu španjolskih ili talijanskih riječi, ponavljajući u svojoj duši romance praćene zvucima lijepih gusala, sjećala se osobe svoga oca. Kad se vraćao iz sudnice, ona bi išla u susret svomu ocu, predsjedniku suda, gledala ga kako sjahuje s mazge na binjektaš, uzimala ga za ruku da se s njim penje uza stube i svojim čavrljanjem tjerala mu sudske brige kojih se nije uvijek lišavao kad bi skinuo crnu ili crvenu odoru čije je bijelo krzno pomiješano s crnim onako iz nestašluka palo pod njezine škare. Bacila je samo jedan pogled na ispovjednika svoje tetke, predstojnice klarisa, kruta i fanatična čovjeka koji je imao dužnost da je uputi u vjerske tajne. Otvrdnut strogošću koju je zahtijevala hereza, taj je stari svećenik svakom zgodom tresao lancima pakla, govorio samo o nebesikoj osveti, pa ju je plašio uvjeravajući je da se uvijek nalazi u božjem prisustvu. Postavši plašljiva nije se usudila podići očiju, imala je samo još poštovanje prema svojoj majci kojoj je do onoda priopćivala svoje neštašluke. Od toga časa neki se vjerski strah uvlačio u njezino mlado srce kad bi gledala tu ljubljenu majku kako na njoj zaustavlja svoje plave oči iz kojih, reklo bi se, sijeva srdžba.

Najednom se nađe u svom drugom djetinjstvu, u vremenu kada još ništa nije shvaćala od života. Nekom gotovo podrugljivom tugom ona pozdravi one dane kada je sva njezina, sreća bite u tome da radi sa svojom majkom u malom tapetiranom salonu, da se moli u velikoj crkvi, da pjeva koju romancu prateći se leutom, da potajno čita kakvu vitešku knjigu, da iz radoznalosti otkriva pokoji cvijet, da otkrije kakve će joj darove dati njezin otac za praznik blaženika svetoga Ivana, da traži smisao iriječi koje ljudi pred .njom nisu dorekli. Za tili je čas jedinom mišlju, kao š'to čovjek izbriše olovkom nacrtanu riječ u kakvu albumu, izbrisala djetinje radosti koje joj je u tom trenutku kada još nije patila njezina mašta ođabirate između svih slika što joj ih je prvih šesnaest godina njezina života mogla pružiti. Čar toga bistrog oceana uskoro zamrači sjaj jedne svježije, makar burne uspomene. Radosno spokojstvo njezina djetinjstva donosilo joj je manje slasti nego jedan jedini nemir štono je bio posijan u posljednje dvije godine njezina života, bogate blagom koje je bilo zauvijek zakopano u njezinu srcu. Grofica je iznenada došla na ona divna jutra, kad je, upravo u pozadini velike sobe za posjete od izvajane hrastovine što je služila za blagovaonicu, prvi put ugledala svoga lijepog bratića. Uplašena bunama u Parizu, porodica njezine majke poslala je u Rouen toga mladog dvorjanika, u nadi da će se tamo pripraviti za dužnosti sudačkoga zvanja kod prvoga praujaka čija će čast jednom bliti na njega prenesena. Grofica se nehotice osmjehne kad je mislila na živahnost kojom se bila povukla prepoznavši toga očekivanog rođaka koga nije poznavala. Unatoč brzini kako je otvorio i zatvorio vrata, njegov je pogled utisnuo u njezinu dušu tato snažan biljeg toga prizora, te joj se još u tom trenutku činilo kao da ga vidi onakva kakav se pokazao kad se okrenuo. Tada se tek kriomice divila ukusu i raskoši koji su bili razastrti na odjeći načinjenoj u Parizu. No danas, smionije u svom sjećanju, njezino je oko slobodno bluđilo od ogrtača iz ljubičasta baršuna izvezena zlatom a podstavljena satinom — do potkovica koje su krasile njegove čizme, i od

lijepih probijenih rombova na prsluku i na hlačama — sve do bogatoga, širokog, čipkastog, posuvraćenog ovratnika koji je puštao da se vidi svježi vrat, bijel kao čipka. Rukom je milovala lik koji su karakterizirali brčići, zafrknuti prema gore, i bradica pod usnom koja je bila slična jednom od zerdavovih repova što su bili razbacani po traci na lijevom ramenu njezina oca. Usred noćne tišine, uprijevši pogled na zavjese od moara kojih nije više vidjela, zaboravivši na oluju i na svoga muža, grofica se usudi da se sjeti kako su joj se poslije mnogih dana, koji su joj se činili dugi kao godine — toliko su bili puni — vrt opasan crnim zidinama i crna palača njezina oca učinili pozlaćeni i svijetli. Ljubila je i bila je Iju bljena! Kako se, od straha pred strogim pogledima svoje majke, ušuljala jednoga jutra u radnu sobu svoga oca da mu povjeri svoju mladu tajnu, kako mu je sjela na koljena i dopustila, sebi nestašluke koji su izmamili smiješak na usne rječitog suca, osmijeh koji je ona očekivala da mu može kazati: — „Hoćete li me grditi ako. vam nešto kažem?" Činilo joj se kao da još čuje svoga oca koji joj je kazao poslije saslušanja u kojemu mu je, po prvi puta, govorila o svojoj ljubavi: „No dobro, dijete moje, vidjet ćemo. Ako bude dobro učio, ako me bude htio naslijediti, ako ti se i dalje bude sviđao, ja ću stati na tvoju stranu u ovoj uroti!" Više ništa nije slušala, poljubila je svoga oca i porazbacala sve papire, pa otrčala pod veliku lipu gdje se svako jutro, prije nego je ustala njezina strašna majka-, sastojala s ljupkim Georgesom de Chavernyjem! Dvorjanik je obećao -da će porušiti zakone i običaje, ostavio je svoje bogatoodijelo vojničkoga plemstva i prihvatio strogu sudačku odoru. — „Više te volim odjevena u crno" — govorila je ona. Lagala je, ali se zbog te laži -njezin miljenik osjetio manje tužnim što je bacio sablju u grm. Sjećanje na lukavštine što ih je upotrijebila da prevari svoju majku čija se strogost činila velika, pobuđivalo joj je radosti koje su bile pune nedužne, dopuštene i uzajamne ljubavi. To je bio kao neki sastanak pod lipama, gdje je riječ ljubav bez svjedoka bila slobodnija; kratkotrajni zagrljaji i iznenadni poljupci, jednom riječju svi oni predujmovi ljubavi koja ne prelazi granice stidljivosti. Živeći kao u snu ponovo u tim divnim danima u kojima je — kako se optuživala — bila suviše sretna, ona se usudila da u prazno poljubi ono mlado biće žarkih pogleda i ona rumena usta ikoja su joj tako lijepo govorila o ljubavi. Voljela je Chavemyja koji je bio naoko siromašan. Ali kolika je blaga ona otkrila u toj duši koja je bila tako nježna kao što je bila jaka! Najednom umre predsjednik, a Chaverny ga ne naslijedi. Nadođe žestoki građanski rat. Brigom njihova bratića ona i njezina majka nađu tajno »krovište u nekom gradiću donje Normandije. Uskoro je uzastopna smrt nekoliko rođaka načini jednom od najbogatijih baštimica u Francuskoj. S porastom njezine imovine pobježe i njezina sreća. Divljačko i strašno lice grofa d'Herouvdllea koji je tražio njezinu ruku učini joj se kao oblak nabijen barutom što širi svoju koprenu preko bogatstva zemlje koju je doonda zlatilo sunce. Jadna se grofica sililа da otjera uspomenu na one trenutke očaja i suza koje je izazvao njezin dugi otpor. Ona je kao u magli vidjela požar onoga gradića, zatim Chavermyja kako je kao hugenot bačen u zatvor, kako mu prijeti smrt i kako čeka strahovite muke. Dođe ono strašno veće kad joj njezina majka blijeda i kao na umoru pada pred noge, Jeanne može spasiti svoga bratića, i oma popušta. Noć je grof, vrativši se krvav iz borbe, nađe se spreman, pred njom se pojavi svećenik, zublje i crkva! Jeanne pripada nesreći! Jedva može reći zbogom svome oslobođenom bratiću: — „Chaverny, ako me ljubiš, nemoj me više nikad vidjeti!" Ona čuje u daljini bat koraka svoga plemenitog prijatelja kojega više nije

vidjela. No u dubini srca čuva njegov posljednji pogled koji joj se tako često vraća u snovima i koji joj ih objašnjava. Kao mačka zatvorena u lavljem kavezu mlada se žena svaki čas boji pandža gospodara neprestano ispruženih na nju. Grofica smatra zločinom ako se na stanovite dane, opravdane kakvim neočekivanim veseljem, obuče u opravu koju je nosila kao mlada djevojka u času kad se vidjela sa svojim ljubavnikom. Danas, da bude sretna, mora zaboraviti na prošlost, misliti samo na budućnost. — Ne smatram se krivom — govorila je u sebi. — No, ako činim Ikrivo u očima grofa, ne znači li to kao da i jesam kriva? A možda i jesam! Nije li djevica Marija začela bez... Tu zastane!

U tom trenutku kad su joj misli bile maglovite, ikada joj je duša tumarala svijetom mašte, njezina naivnost pripiše posljednjem pogledu kojim joj je njezin ljubavnik kao kopljem pogodio cijeli život moć što ju je izvršio posijet anđela na majku spasitelja. Ta pretpostavka, dostojna onoga vremena neđužnosti kamo ju je njezina mašta odnijela, iščezne pred sjećanjem na jedan bračni prizor koji je bio odvratniji nego smrt. Jadna grofica nije više mogla zadržati sumnje u zakonitost djeteta koje se micalo u njezinoj utrobi. Prva bračna noć joj se pokaže u svemu užasu njezinih muka, povlačeći za sobom mnogo drugih noći i tužnijih dana.

— Ah! jadni Chaverny! — zavikne ona plačući — tako pokoran., tako mio, ti si mi uvijek činio samo dobro!

Ona svrati svoje oči na muža kao da se još htjela uvjeriti da joj taj lik obećaje tako skupo kupljenu blagost. Grof je bio budan. Njegova dva žuta oka, sjajna kao u tigra, gorjela supod žbunom njegovih obrva, i nikad njegov pogled nije bio oštriji i zajedljiviji nego ovog trenutka. Grofica, preplašena što je srela taj pogled, uvuče se pod jorgan i ostade nepomična.

– Zašto plačete? — upita grof i živo povuče poplun pod koji se bila sakrila njegova žena.

Taj, glas, za nju uvijek strašan,, imao je u tom trenutku neku nenaravnu blagost koja joj se činila kao dobar znak.

– Ja mnogo patim — odgovori ona,

– No, moja draga, zar je trpjeti zločin? Zašto' dršćete Ikad vas pogledam? O Bože, što onda treba da činim da biste me ljubili? — Sve bore njegova čela sakupe se između dviju obrva. — Ja varti uvijek izazivam užas, vidim to dobro — nastavi on uzdahnuvši.

Po nagonu slabih značajeva grofica prekine grofa, zastenje nekoliko puta i poviče:

— Bojim se da ću pobaciti! Trčala sam cijelo veče po pećinama, bit će da sam se suviše umorila.

Kad je čuo te riječi, gospodar d'Herouville baci na svoju ženu tako sumnjičav pogled te se zacrvenjela i zadrhtala. On je uzeo; strah što ga je izazivao u duši toga naivnog stvorenja za izraz grižnje savjesti.

– Možda to počinje pravi porod? — upita on.

– Pa? — reče ona.

– Onda je u svakom slučaju potreban vješt čovjek, i ja idem po njega.

Groficu sledi mračni izgled koji je popratio te riječi. Ona ponovo padne u postelju i uzdahne. Taj joj: je uzdah izazvao više osjećaj njezine sudbine nego strah zbog skore krize. To stenjanje konačno dokaže grofu vjerojatnost sumnja koje su se probudile u njegovoj svijesti. Hineći mir koji su opovrgavali zvuci njegova glasa, njegove kretnje i

njegovi pogledi, on naglo ustane, umota se u odjeću što ju je našao na jednom naslonjaču i počne zaključavati vrata kraj kamina kroz koja se prolazilo iz svečane sobe u odaje za primanje što su bile spojene s počasnim stubištem. Videći svoga muža kako čuva taj ključ, groficu obuze slutnja na nesreću. Čula je kako otvara vrata suprotna onim koja je bio zaključao i kako se uputio u jednu, drugu prostoriju u kojoj su spavali grofovi d'Hero'Uville kad nisu počašćivali svoje žene svojim plemenitim društvom. Grofica je tek po govorkanju poznavala namjenu te sobe, ljubomor je prikovao njezina muža uza nju. Ako je kakav vojni pohod primorao grofa da napusti počasnu postelju, ostavio je u dvorcu uhode. Njihova je neprestana špijunaža potvrđivala njegovo uvredljivo nepovjerenje. Unatoč pozornosti kojom se grofica naprezala da čuje i najmanji šum, nije čula više ništa. Grof je bio došao u dugu galeriju, što je bila tik do njezine sobe koja je zauzimala zapadno krilo dvorca. Kardinal d'Herouville, njegov praujak, strastveni ljubitelj štampanih djela, u njoj je bio sakupio biblioteku jednako zanimljivu po broju kao i po ljepoti svezaka.. Iz opreznosti je u zidove dao uvesti jedan pronalazak koji mu je savjetovala samoća ili samostanski strah. Pomoću nevidljivih konacai, srebrni je lanac stavljao u pogon zvonce koje se nalazilo na uzglavlju jednoga vjernog sluge. Grof je povukao taj lanac i uskoro se čuo štropot čizama konjušara na straži i zveket mamuza koje su odjekivale po pločicama zavojnih stuba što su se nalazile na visokoj kuli koja je zaštićivala zapadni ugao dvorca prema moru. Kad je čuo kako se penje njegov sluga, grof ode da razgiba željezna pera i zasune što su učvršćivali tajna vrata kojima se galerija spajala s kutom. U to svetište nauke uvede jednoga ratnika kojega je navijaštao jedan sluga dostojan gospodara. Konjušar, jedva probuđen, hodao je kao po nagonu. Rožnati fenjer što ga je držao u ruci obasjao je tako slabo dugu galeriju te su se njegov gospodar i on ocrtavali u tami kao dvije sablasti.

– Smjesta osedlaj mojega bojnog konja pa ćeš me pratiti. — Tu je zapovijed grof izrekao dubokim glasom koji je probudio razum sluge. On podigne oči na svoga gospodara i sretne tako prodoran pogled te je od njega osjetio kao neki električni trzaj.

– Bertrand — nadoveže grof stavljajući svoju desnu ruku na konjušarevu ruku — skinut ćeš ovaj oklop i obući odoru kapetana hajduka.

– Živi Bože, vaše gospodstvo, da se prerušim u ligaše! Oprostite mi, ja ću vas poslušati, ali volio bih da me dadete objesiti nego to.

Polaskan u svom fanatizmu, grof se osmjehne. Ali da izbriše taji smijeh koji je bio u opreci s izrazom štono se razlio po njegovu licu, on naglo odgovori: — Izaberi u konjuštnici dovoljno snažna konja da me uzmogneš slijediti. Jurit ćemo kao tanad iz puške. Kad ja budem gotov, budi i ti. Ponovo ću pozvoniti.

Bertrand se šutke nakloni i ode. No kad je sišao niz nekoliko stepenica, reče u sebi, kad je čuo kako uragan fijuče: — Ta svi isu đavoli vani, do vraga, pa, bilo bi čudo da je ovaj miran! Po sličnoj oluji iznenadili smo Saint-Loa.

Grof nađe u svojoj sobi odijelo koje mu je često služilo za njegove lukavštine. Pošto je obukao svoj loši putnički ogrtač koji je izgledao kao da pripada jednom od; onih jadnih njemačkih plaćenika kojima je Henri IV tako rijetko isplaćivao plaću, vratio se u sobu gdje je stenjala i uzdisala njegova žena.

– Nastojte da strpljivo trpite — reče joj on. — Ja ću, ako ustreba, satrti svoga konja, samo da se što brže vratim kako bih ublažio vaše bolove.

Te riječi nisu nagovieštale ništa kobno pa se ohrabrena grofica spremala da postavi jedno pitanje, kadli je grof iznenada upita: — Ne biste li mi mogli kazati gdje su vaše maske?

– Moje maske — odgovori ona. — Bože moj! što hoćete s njima?

– Gdje su vaše maske? — ponovi on s uobičajenom žestinom.

– U ormaru — reče ona.

Grofica nije mogla a da ne zađršće kad je vidjela da je njezin muž među njezinim maskama odabrao polumasku što prekriva oči, čija je upotreba bila tako prirodna gospođama onoga vremena kao što je ženama danas upotreba rukavica. Grofa nitko ne bi bio prepoznao, kad je stavio na glavu izlizani šešir od sivoga pusta sa starim, sasvim otrcanim kokotovim perom. Oko pasa stegne široki kožnati pojas u čije je korice turio mač koji obično nije nosio,. Ta bijedna odjeća dade mu tako strašan izgled. On se približi postelji svoje žene tako čudnom kretnjom te je grofica pomislila da joj je kucnuo posljedhji čas.

– Ah! Nemojte nas ubiti! — vi'kme ona — pustite mi moje dijete, a ja ću vas jako voljeti.

– Osjećate se onda zaista krivi kad mi nudite kao otkupninu za svoje grijehe ljubav koju mi dugujete?

Grofov je glas imao zloslutan prizvuk pod baršunastom mekoćom. Svoje je gorke riječi popratio pogledom teškim poput olova koji zaprepasti groficu kad je pao na nju.

– Isuse bože! — poviče ona bolno — zar onda i nedužnost može biti kobna?

– Ne radi se o vašoj smrti — odgovori joj njezin gospodar probudivši se iz svoga snatrenja u koje je bio zapao — nego, da učinite tačno, i to za ljubav prema meni, ono što, ovaj čas tražim od vas. — On baci na njezinu postelju jednu od dvije maske koje je držao, i samilosno se osmjehne videći nehotičnu kretnju užasa što ga je izazvao kod njegove žene lagani sudar crnoga baršuna. —Rodit ćete mi sigurno kržljavo dijete! — poviče on. — Imajte ovu masku na licu kad se ja vratim — nadoveže on. — Ne želim da se neki jadnik može hvaliti kako je vidio groficu d'Herouville.

– Zašto da se uzme muškarac za tu službu? — upita ona tihim glasom.

– Ooooh! draga prijateljice, nisam li ja gazda ovdje? — odgovori grof.

– Još jedna tajna, nije važno! — reče grofica u očaju.

Njezin je gospodar bio nestao, pa je ovaj usklik bio bez opasnosti za nju, jer često ugnjetač proširuje svoje mjere onako daleko kako daleko ide strah ugnjetavanog. Za nekoliko trenutaka tišine koji su dijelili nasrtaje oluje grofica je mogla čuti topot dvaju konja. Oni kao da su letjeli preko opasnih sprudova i hridina na kojima je počivao taj stari dvorac. No ubrzo se topot izgubio u šumu valova. Uskoro se oina nađe zarobljenicom u tim mračnim odajamai, sama usred noći koja je bila sad tiha, sad puna prijetnja, i bez pomoći da otkloni nesreću koju je vidjela da se približuje brzim koracima. Grofica potraži neku lukavštinu da spasi to dijete začeto u suzama, koje je već poistato sva njezina nada, princip njezinih ideja, budućnost njezinih nježnosti, njezina jedina a krhka nada. Potpomognuta majčinskom hrabrošću, ona ode pa uzme mali rog kojim se služio njezin muž da doziva svoje ljude. Otvori jedan prozor i izvali iz toga bakra tanke glasove koji se izgufoiše u golemom prostranstvu voda kao mjehurić što ga dijete pusti u zrak. Shvati beskorisnost te jadikovke keja je bila nepoznata ljudima i počne hodati po odajama, nadajući se da svi izlazi nisu

zaključani. Dospjevši do biblioteke, potraži, ali uzalud, neće li postojati kakav potajni prolaz. Prijeđe dugom galerijom knjiga, dođe do prozora koji je bio najbliži svečanom dvorištu dvorca, ponovo zatrubi u rog i opet stade odzvanjati jeka boreći se bez uspjeha s glasom uragana. U svojoj klonulosti pomisli da bi se povjerila kojoj od svojih žena (— koje su sve bile kreature njezina muža —) kada, prolazeći u isvoj oratorij opazi da je grof zaključao vrata koja su vodila u njihove odaje. To je bilo užasno otkriće. Toliki oprez da je izolira nagoviještavao je želju da bez svjedoka izvrši kakav strašan čin. Što je više grofica gubila svaku nadu, spopadale su je sve jače i žešće boli. Slutnja o mogućem umorstvu, združena s umorom od tolikih napora, oduzme joj ostatak snage. Bila je nalik na brodolomca koji podliježe, odnesen posljednjim valom ne tako bijesnim kao svi ostali što ih je već savladao. Bolna porođajna opojnost nije joj više dopuštala da broji sate. U trenutku kada je smatrala da će roditi, sama, bez pomoći, i kada se njezinu strahu pridružila bojazan da će še dogoditi kakva nesreća kojoj je izlaže njezino neiskustvo, grof iznenada bane a da ga ona nije čula gdje dolazi. Taj se čovjek stvori pred njom kao demon koji, poslije izminuća ugovora, traži dušu koja mu je bila prodana. On potmulo zagrmi kad je vidio otkriveno lice svoje žene. Ali pošto ju je prilično vješto maskirao, odnese je u naručju i sta vi je na postelju svoje sobe.

Užas što su ga taj dolazak i to odnošenje ulili grofici zatomi za jedan trenutak njezine boli pa je mogla baciti potajni pogled na izvršitelje toga tajanstvenoga prizora, ali nije prepoznala Bertranda koji se bio tako brižno maskirao kao i njegov gospodar. Pošto je u brzini upalio nekoliko svijeća kojih se slaba svjetlost miješala s prvim zrakama sunca štono je zlatilo prozorska stakla, taj se sluga podupro o ugao jednoga prozorskog okvira. Ondje, okrenuvši lice k zidu, kao da mjeri širinu zida, stajao je tako potpuno nepomično te bi čovjek rekao da je to kip kakva konjanika. U sredini sobe grofica opazi nekoga debelog čovječuljka. posve zasopljenog. Njegove su oči bile svezane, a crte lica bijahu tako izobličene te mi je bilo moguće odgonetnuti njegov uobičajeni izraz.

– Da ti boga tvojega, gospodine nitkove! — reče grof vrativši mu vid naglom kretnjom kojom smakne na vrat neznancu koprenu što ju je imao na očima — da nisi pogledao ništa drugo osim tu bijednicu na kojoj ćeš pokazati svoje znanje. Inače ću te baciti u rijeku koja teče pod prozorima, a prije toga ću ti staviti đerdan dijamanata koji će težiti više od sto funti! — I on lagano povuče na prsa svoga slušaoca kravatu koja je služila kao koprena.

– Najprije istraži nije li to samo pobačaj. U tom slučaju tvoj će život jamčiti za njezin, ali ako je dijete živo, donijet ćeš mi ga.

Poslije tih riječi grof zgraibi oto pojasa jadnoga operatera, digne ga kao perce s mjesta gdje je bio i stavi ga pred groficu. Vlastelin ode pa se smjesti u dno prozorskog okvira te stane lupkati prstima po staklu, bacajući svoj pogled sad na slugu, sad na postelju, čas na ocean, kao da je htio očekivanom djetetu obećati more kao kolijevku.

Čovjek koga su nečuvenim nasiljem grof i Bertrand otkinuli iz najslađega sna kakav je ikad sklopio čovječje vjeđe, da ga privežu na sapi konja koga kao da su svi vrazi progonili, bijaše ličnost čija fizionomija može služiti da se karakterizira lice onoga vremena i čiji se uostalom utjecaj osjećao u d'Herouvilleovoj kući.

Nikada ni u jedino doiba plemići nisu bili manje upućeni u prirodne nauke i nikada astrologija nije bila u većoj cijeni, jer ljudi nisu nikad jače željeli da upoznaju

budućnost. To neznanje i ta sveopća radoznalost prouzrokovale su najveću zbrku u ljudskim spoznajama. Sve je to bila lična praksa — jer su još nedostajali teoretski stručni nazivi, štamparija je iziskivala velike troškove, znanstvene veze bile su jako spore, crkva je još progonila znanosti koje su se osnivale na analizi prirodnih pojava. Progon je rodio tajnovitost. Dakle, za prosti puk kao i za velikaše, za fizičara i alkemičara, matematičara i astronoma, astrologa i za vrača, združivalo se šest svojstava u osobi liječnika. U to su vrijeme odličnijega liječnika sumnjičili da kultivira magiju; l'iječeći bolesnike, on je morao izvlačiti horoškope. Vladari su međutim zaštićivali te genije, kojima se pokazivala budućnost, ukonačivali ih bod sebe i davali im mirovinu. Glasoviti Corneille Agrippa[22], koji je došao u Francusku da bude liječnik Henrija II, nije htio, kao što je činio Nostrađamus[23], proricati budućnost, pa ga je otpustila Katarina Mediči koja ga je zamijenila Kozmom Ruggerijem[24]. Ljudi koji su bili iznad svoga vremena i koji su se bavili znanostima slabo su se poštivali. Oni su svi ulijevali strah što su ga ljudi osjećali prema okultnim znanostima i njihovim rezultatima.

Mada nije bio upravo jedan od onih glasovitih matematičara, čovjek što ga je oteo grof uživao je u Normandiji sumnjiv ugled koji se pridaje liječniku mračnih poslova. Taj je čovjek bio neka vrsta vrača kojega seljaci u mnogim mjestima Francuske zovu još *namještačem udova.* To je ime pripadalo nekolicini sirovih genija koji su bez vidljiva studija, na temelju baštinjenog znanja a često i duge prakse čija su se duga zapažanja gomilala u porodici, namještali poluslomljene noge i ruke, liječili životinje i ljude od nekih bolesti i posjedovali su tobožnje čudesne tajne za liječenje teških slučajeva. Nije majstor Antoine Beauvouloir — to je bilo namještačevo ime — samo imao za djeda i za oca dva poznata praktičara od kojih je stekao važne tradicije nego je bio i obrazovan u medicini. On se bavio prirodnim naukama. Ljudi sa sela vidjeli su njegovu radnu sobu punu knjiga, i čudnih stvari koje su njegovim uspjesima podavale magičnu boju. Mada nije slovio kao vrač, Antoine Beauvouloir je trideset milja unaokolo ulijevao ljudima iz naroda poštovanje koje je graničilo sa stravom, i — što je bilo mnogo opasnije za njega — on je imao uvid u tajne života i smrti koje su se ticale plemića onoga kraja. Kao njegov djed i otac, on je bio poznat po svojoj okretnosti kod poroda i pobačaja. A u ona nemirna vremena grijesi su bili prilično česti i strasti dosta opake, pa se plemstvo našlo primorano da majstora Antoinea Beauvouloira često upoznaje sa sramotnim i strašnim tajnama. Potrebna njegovoj sigurnosti, njegova je diskrecija bila postojana, a i njegove su jje mušterije izdašno plaćale pa se njegova baštinjena imovina uvelike povećala. Kako je bio uvijek na putu, katkad naglo odveden kao malo prije od grofa, drugom pak zgodom prisiljen da provede više dana kod kakve velike gospođe, još se nije bio oženio. Uostalom, njegov glas priječio je mnoge od njih da se udaju za njega. Nesposoban da traži utjehe u slučajevima svoga zvanja koje mu je davalo toliku moć nad ženskim slabostima, jadni se namještač osjećao stvoren za radosti porodice, a nije ih sebi mogao dati. Taj je starac sakrivao prekrasno srce pod varavom spoljašnjošću vesela značaja, u skladu s bucmastim licem:, okruglim oblicima, živahnim, malim debelim tijelom i iskrenim govorom. On se dalkle želio oženiti da bi imao djevojčicu koja bi prenijela njegovu imovinu na kakva siromašna plemića, jer nije volio svoje namještačko zvanje pa je htio da svoju porodicu izbavi iz položaja u koji su je stavile predrasude onoga vremena. Bio je od naravi takav da je jako volio veselje i gozbe koje su krunile njegove

najvažnije operacije. Navika da svuda bude najvažniji čovjek dodala je njegovoj prirođenoj veselosti dozu ozbiljne taštine. Njegovu drzovitost gotovo su uvijek dobro primali u časovima krize kad je uživao da operira s nekom majstorskom sporošću. Povrh toga bio je radoznao kao kakav slavuj proždrljiv kao krt a brbljav kao što su diplomate koji govore a nikad ne odaju svojih tajna. Osim ovih mana, koje su se razvile zbog mnogostrukih doživljaja u koje ga je bacalo njegovo zvanje, Antoine Beauvouioir slovio je kao najmanje zao čovjek u Normandiji. Premda je pripadao malom broju ljudi iznad svoga vremena, seljački normandijski zdravi razum mu je savjetovao da drži sakrivene svoje stečene ideje i istine kolje je otkrio.

Kad ga je grof stavio pred ženu u porođajnim bolovima, naimještač opet zadobije svu svoju prisutnost duha. Počne pipati bilo maskirane gospođe, ne misleći ni najmanje na nju, ali u tom svojemu doktorskom poslu mogao je razmišljati i razmišljao je o svojem vlastitom položaju. Ni u jednoj sramnog i zločinačkoj prilici gdje ga je nasilje primoralo da djeluje kao slijepo oruđe ni mjere sigurnosti nisu bile tako stroge i oprezne kao u ovoj. Maida je njegov život često bioi stavljen na kodku kao sradistvo da se osigura uspjeh pothvata u kojima je protiv volje sudjelovao, nikad njegov život nije bio izložen tolikoj opasnosti kao što je bio u ovaj čas. Prije svega odlučio je da upozna one koji su ga upotrebljavali i da tako istraži veličinu opasnosti kako bi mogao spasiti svoju dragu osobu.

– O čemu se radi? — upita namještač udova glasom nastojeći skloniti groficu da prihvati pomoć njegova iskustva.

– Ne dajte mu djeteta.

– Govorite glasno — zagrmi grof glasom koji je spriječio majstora Beauvouloira da čuje posljednju riječ što ju je izrekla njegova žrtva. — Inače — nadoveže vlastelin koji je pomno promijenio svoj glas — preporuči Bogu dušu.

– Glasno jaučite reče namještač gospođi. Vičite, boga mu! Taj čovjek ima dragulje koji ne pristaju ni vama ni meni! Samo hrabro, moja draga gospođo!

– Imaj laku ruku – zavikne ponjovo grof.

– Gospodin je ljubomoran — odgovori operater sitnim, piskutljivim glasom koji je na sreću zaglušila grofičina vika.

– Za sigurnost majstora Beauvouloira priroda se pokazala blaga. To je prije bio pobačaj nego porod — tako je rođeno dijete bilo kržljavo. Stoga je prouzrokovalo malo boli svojoj majci.

– Utrobe mu svete bogorodice! — poviče radoznali namještač — to nije pobačaj!

Pod je drhtao pod grofovim nogama kad je grof lupao po njemu od bijesa, a grofica uštipne majstora Beauvouloira.

– Ah! Tu smo! — reče on u sebi. — To je dakle trebao biti pobačaj? — upita on groficu koja mu je odgovorila potvrdnom kretnjom, kao da je ta kretnja bila jedini jezik koji je mogao izraziti njezine misli. — To sve još nije jako jasno — mislio je namještač.

– Kao sve osobe vješte u svom umijeću, liječnik za porođaje lako je razabrao da je to žena — kako je kazao — u svojoj prvoj nesreći. Premda mu je stidljivo neiskustvo nekih kretnja odalo đevičanstvo grofice, vragolasti namještač poviče: — Gospođa rađa kao da je uvijek samo to činila.

Tada grof reče strasnijim mirom nego što je užasna bila njegova srdžba: Meni dijete!

– Ne dajte mu ga, za ime božje! — reče majka čiji gotovo očajni krik probudi u srcu toga starca hrabru dobrotu koja ga je povezala više nego je i sam mislio s tim plemenitim djetetom koje otac nije priznavao za svoje.

– Dijete još nije došlo na svijet. Vi se prepirete o ražnju a zec je u grmu odgovori on hladno grofu sakrivši nedonošče.

Začuđen što ne čuje dječji plač, namještač pogleda dijete misleći da je već mrtvo. Tada grof opazi podvalu i skoči na njega jedinim skokom.

– Boga ti tvoga, nećeš li mi ga dati!? — vikne vlastelin otimajući mu nedužnu žrtvu koja je slabašno vikala.

– Pazite dobro, ono je nakazno i skoro bez čvrstine reče majstor Beauvouloir objesivši se o grofovu ruku. To se, bez sumnje, dijete rodilo sa sedam mjeseci. — Potom, višom silom koja mu je podala neki zanos., on zaustavi očeve prste šapćuei mu u uho isprekidanim glasom: — Prištedite isebi zločin, orno neće živjeti.

– Zločince! — odvrati živahno grof iz čijih je ruku namještač bio istrgnuo dijete — tko ti kaže da želim smrt svoga sina? Ne vidiš li da ga milujem?

– Pričekajte onda dok ne bude imao osamnaest godina da ga tako milujete — odgovori Beauvoutoir koji je iponovo našao svoju važnost i ugled. — Ali — nadoveže on misleći na svoju vlastitu sigurnost, jer je bio prepoznao vlastelina d'Herouvillea koji je u svom gnjevu bio zaboravio da promijeni svoj glas — brzo ga dajte krstiti i nemojte govoriti majci o mojoj odluci: inače ćete je ubiti. — Potajna radost što ju je grof odao kretnjom koja mu je izmakla kad mu je Beauvouloir prorekao smrt nedonoščeta sugerirala je namještaou tu rečenicu i spasila je dijete. Beauvouloir se požuri da ga opet odnese k majci koja je tada bila u nmvjesti. On pokaže majku grofu ironičnom kretnjom da ga uplaši zbog stanja u koje ju je bacila njihova prepirka. Grofica je sve čula, jer nije rijetko da u velikim krizama života ljudski organi dobivaju nečuvenu osjetljivost. Međutim plač njezina djeteta stavljena na krevet vrati je kao magijom u život. Bilo joj je kao da čuje glas dvaju anđela kad joj je uz vrištanje novorođenčeta namještač tihim glasom rekao nagnuvši joj se nad uho: Brižno ga pazite, ono će živjeti sto godina, Beauvouloir se razumije u to.

Nebeski uzdah, tajanstveni stisak ruke bijahu nagrada namještaeu koji je nastojao prije nego preda zagrljajima nestrpljive majke to krhko stvorenje čija je koža još nosila otisak grof ovih prstiju — da se uvjeri nije li očinsko milovanje što poremetilo u njegovu kržljavu organizmu. Od luđačkekretnje kojom je majka sakrila svojega sina kraj. sebe i pogleda puna prijetnja što ga je bacila na grofa kroz dvije rupe maske, Beauvouioir zadršće.

— Ona će umrijeti ako suviše naglo izgubi svojega sina — reče grofu.

Za vrijeme posljednjega dijela prizora velikaš d. Herouville kao da nije ništa ni čuo ni vidio. Nepomičan i kao zadubljen u duboko razmišljanje on je opet počeo da tucka prstima po staklu prozora. Ali poslije posljednje rečenice što mu ju je rekao namještao udova okrene se prema njemu kretnjom mahnite žestine i izvuče svoj mač.

— Bijedni prostače! — poviče on davši mu nadimak kojim su rojalisti vrijeđali ligaše.

— Besramni nitkove! Znanje koje ti daje čast da budeš sukrivac plemića kojima se žuri da otvore i zatvore baštine jedva me zadržava da lišim Normandiju njezina vrača. — Na veliko zadovoljstvo Beauvouloira grof žestoko natrag turi u korice svoj mač, Ne znaš li možda — nastavi vlastelin d'Herouville — da se nalaziš prvi put u

svom životu u časnom društvu jednoga vlastelina i njegove gospođe, a da ih ne sumnjičiš tim opakim računima kakve puštaš, fukari, a da ne misliš da ta fukara nije na to ovlaštena prihvatljivim razlozima kao plemići? Mogu li ja, u ovoj prilici, imati državne razloge da postupam onakokako ti pretpostavljaš? Da ubijem, svoga sina! Da ga otmem njegovoj mater! Gdje si našao te ludosti? Jesam li ja lud? Zašto nas plašiš da neće živjeti ovo snažno dijete? Lupežu, shvati onda da sam izgubio povjerenje u tvoju jadnu tastinu. Kad bi ti znao ime gospođe kojoj si pomogao kod rađanja, ti bi se hvalio da si je vidio! Boga ti tvoga! Ti bi možda bio ubio zbog prevelike opreznosti i majku i dijete. No misli na to dobro, tvoj bijedni život jamči mi i za tvoju diskreciju i za njihovo dobro zdravlje!

Namještač je bio zaprepašten zbog nenadane promjene koja je nastala u grofovim namjerama. Taj nastup nježnosti za nedonošče jače ga je uplašio nego nestrpljiva krvoločnost i sumorna ravnodušnost što ju je u početku očitovao vlastelin. Grofov je glas, kad je izgovarao svoju posljednju rečenicu skrivao vještiju kombinaciju da dođe do ispunjenja svoje nepromjenljive nakane. Majstor Beauvouoir seibi objasni ovaj nepredviđeni rasplet dvojakim obećanjem što ga je dao majci i ocu:

– Tu smo! — reče u sebi. — Taj „dobri" vlastelin neće da se pokaže odvratan svojoj ženi, nego će se prepustiti pomoći ljekarnika. Moram dakle upozoriti gospođu da budno pazi na svoga plemenitog dječačića.

U trenutku kad se otputio prema postelji, girol, koji je iprišao k jeđnom ormaru, zaustavi ga zapovjedničkim usklikom. Na kretnju što ju je spahija načinio pružajući mu kesu, Beauvouoir se spremi, ne bez neke nemirne radosti, da prihvati zlato sto se ljeskalo kroz mrežu od crvene svile koju mu je grof prezirno dobacio.

– Iako si me prisilio da sudim kao prostak, ne smatram se riješenim obaveze da ti ne platim kao velikaš. Ne tražim te diskrecije! Čovjek koga tu vidiš — reče grof pokazujući na Bertranda — morao ti je objasniti da svagdje gdje ima hrastova i rijeka moji dijamanti i moji đerdani zrnatih naći prostake koji govore o meni.

Svršavajući ove blage riječi, gorostas se polagano približi zbunjenom namještaču, bučno mu gurne jednu stolicu i kao da ga je htio pozvati neka sjedne kraj rodilje kao i on.

– No eto, moja draga, konačno imamo sina — nastavi on. — To je veliko veselje za nas. Da li vas jako boli?

– Ne — reče šapeuei grofica.

Začuđen je majke i njezina neprilika, kasno pokazivanje hinjene radosti uvjere majstora Beauvouloira da je neki teišlki događaj izmakao njegovoj uobičajenoj oštroumnosti. On ustraje u svojim sumnjama ı podupre svoju ruku na ruku mlade žene, manje da se uvjeri o njezinu stanjb nego da joj dade neke savjete.

– Koža je dobra — reče on. — Nikakva nemilog događaja ne treba se bojati za gospođu. Groznica kod dolaska mlijeka bez sumnje će doći, nemojte se plašiti, to neće biti ništa.

Tu lukavi namještač stane, stisne grofici ruku da joj pobudi pozornost.

– Ako ne želite biti nemirni za svoje dijete, gospođo — nastavi on — ne smijete ga napuštati. Dugo mu pustite đa siše mlijeko koje već traže njegove male usne; dojite ga sami i čuvajte se ljekarija apotekara. Majčine grudi su lijek za sve bolesti djece. Promatrao sam mnoge porođaje sa sedam mjeseci, ali rijetko sam vidio tako lak porod kao što je bio vaš. To nije čudno, dijete je tako mršavo! Ono bi stalo u jednu

cokulu! Siguran sam da nije težak ni petnaestak unca. Mlijeka! Samo mlijeka! Ako stalno ostane na vašim grudima, spasit delte ga!...

Te posljednje riječi popratila je nova kretnja prstiju. Načas su grofove oči kroz prorez maske sijevnule kao dva plamena, Beauvouloir je govorio svoje rečenice s nepokolebljivom ozbiljnošću kao čovjek koji hoće da zasluži svoj novac.

– Oh! oh! namiještače, ti si zaboravio na svoj stari pušteni crni šešir — reče mu Bertrand u trenutku kad je operater s njim izlazio iz sobe.

Motive blagosti prema svomu sinu grof je crpio iz jedinoga *dodatka* kod javnoga bilježnika. U času kad mu je Beauvouloir zaustavio ruku, škrtost i običaji Normandije ustobočili su se pred njim. Jednim znakom ove dvije sile ukočiše mu prste i mametnuše šutnju njegovim strastima. Jedtoa mu je vikala:

— Imanja tvoje žene mogu pripadati kući Herouville samo ako ih na nju prenese muško dijete! A drugi mu je kazao: ako grofica umre, sva će imanja tražiti pobočna grana porodice Saint-Savin. Obadvoje mu jle savjetovalo neka prepusti prirodi brigu da odnese nedonošče i neika čeka rođenje drugoga sina koji će biti zdrav i snažan da se uzmogne rugati životu svoje žene i svoga prvorođenca. On nije više gledao dijete, vidio je samo imanja, i njegova nježnost postade najednom jednako snažna kao i njegova ambicija. U svojoj želji da zadovolji običajno pravo on poželi da taj gotovo mrtvorođeni sin ima izgled snažnoga ustrojstva. Majlka koja je dobro poznavala grofov značaj bila je još jače iznenađena nego što je bio namještač, pa je i dalje osjećala nagonski sirah, koji je katkad smiono očitovala, jer je u jednom trenutku majčinska hrabrost bila udvostručila njezinu snagu.

Nekoliko dana grof je stalno ostajao kod svoje žene i obilno joj iskazivao pažnju kojoj je interes podavao neku vrstu nježnosti. Grofica brzo pogodi da je samo ona predmet svih tih uslužnosti. Očeva mržnja prema sinu pokazivala se u najneznatnijim pojedinostima: nikad ga nije htio ni vidjeti ni dirnuti; zinao je naglo ustati i išao je dati nalog čim se čuo dječji plač. Na koncu — činilo se kao da mu samo zato oprašta što živi jer se nada da će umrijeti. To je pretvaranje još suviše stajalo grofa. Onoga dama kad je vidio da pametno majčino oko sluti, makar ne shvaća isasvim, opasnost Ikoja prijeti njezinu sinu, on najavi svoj odlazak sutradan iza mise uvoda[25] uzimajući izliku da vodi sve svoje vojne snage u pomoć kralju.

Takve su bile prilike koje su pratile i prethodile rođenju Etiennea d'Herouvillea. Da i dalje neprestano želi smrt tomu nepriznatom djetetu, grof hi je samo imao snažan motiv što je već tu smrt htio; on je čak bio zatomio ono bijedno raspoloženje koje čovjek osjeća kad progoni biće kojemu je već škodio. Da se nije našao u obavezi, okrutnoj za njega, da hini ljubav za jedno odvratno nedonošče, za koje je smatrao da je Chavernyjev sin, jadni bi Etienne ipak bio predmet njegove odvratnosti. Nesreća rahitičnoga i bolećivoga ustrojstva, možda pogoršana njegovim milovanjem, bila je u grofovim očima očita uvreda za njegovo očinsko samoljublje. On se gnušao nad lijepim muškarcima, a i jednako je mrzio slabašne ljude kojima je snaga uma nedomještala tjelesnu jakost. Da mu se netko sviđa, morao je biti u licu ružan, visok, snažan i neznalica, Etienne, kojega je njegova slafouinjavost na neki način predala stalnom zanimanju nauke, morao je dakle u svom ocu naći nemilosrdnoga neprijatelja. Njegova borba s tim gorostasom počela je već u kolijevci. A kao pomoć protiv tako opasnog protivnika imao je samo srce svoje majke čija se ljubav nekim dirljivim zakonom prirode sve više povećavala zbog svih opasnosti koje su mu

prijetile.

Ukopana najedanput u golemu samoću naglim odlaskom grofa, Jeanne de Saint-Savin dugovala je svomu djetetu: jedinu prividnu sreću koja je mogla utješiti njezin život. Toga sina čije joj se rođenje predbacivalo zbog Chavetmyja grofica je ljubila kao što žene vole dijete nedopuštene ljubavi, Morala ga dojiti, i to joj nije bilo nimalo teško. Nije htjela da joj ikoja od njezinih žena pomaže ni na ikoji način, oblačila je i svlačila svoje dijete osjećajući nove užitke po svakoj njezi koju je ono tražilo. Ti neprestani poslovi, ta pažnja svakoga časa, tačnost s kojom se morala noću probuditi da nadoji svoje dijete, sve je to značilo za nju bezgranično blaženstvo. Sreća je sjala na njezinu licu kad se pokoravala potrebama toga malog bića. Kako je Etienne došao prije vremena na svijet, nedostajalo je za njega više odjevnih predmeta, pa ih je ona htjela sama načiniti, i načinila ih je i te kako savršeno, vi to dobro znate, vi osumnjičene majke koje ste u sjeni i u tišini radile za obožavanu djecu! Kod svakoga uboda igle, neka uspomena, ne jedna želja već mnogo želja, na tisuće stvari vezlo se u tkaninu i pretvaralo u krasne crteže. Sve su te sitnice bile rečene grofu d'Herouvileu i povećaše oluju koja se već bila u njemu rasplamsala. Dani nisu više imali dosta sati za mnogostruka i sitna zanimanja dojilje; samo su letjeli puni tajnoga zadovoljstva.

Savjete namještača uvijek je grofica imala pred očima. Toliko se bojala za svoje dijete, bojala se službe svojih žena i ruku svojih ljudi. Bila bi voljela da nikad ne usne, samo da bude sigurna kako se nitko za vrijeme sna neće približiti Etienneu.

Ona ga je stavljala kraj sebe. Jednom riječju, stavila je nepovjerenje k njegovoj; kolijevci. Za vrijeme grofove odsutnosti usudila se da pozove kirurga čije je ime dobro upamtila. Za nju je Beauvouloir bio biće prema kojemu je osjećala neizmjeran dug zahvalnosti koji treba platiti. No ona je naročito željela da ga ispitikuje o tisuću stvari koje su se odnosile na njezina sina. Ako bi Etiennea htjeli otrovati, kako bi mogla izigrati te pokušaje? Kako da upravlja njegpvim krhkim zdravljem? Da li ga treba dugo dojiti? Ako bi ona umrla., bi li on preuzeo na se dužnost da bdije nad zdravljem toga jadnog djeteta?

Na grofičina pitanja Beauvouloir joj odgovori, da se on kao d ona boji otrova za Etiennea. No u tomu se pitanju grofica nema čega plašiti doklegod ga bude hranila svojim mlijekom. Potom, za budućnost joj preporuči da uvijek kuša Etienneovu hranu.

— Ako gospođa grofica — nadovaže namještao — osjeti bilo što čudno na jeziku, kakav žestok, gorak, jak, slan tek — jednom riječju sve što iznenađuje okus, tad bacite jelo. Neka se djetinja odjeća pere pred vama i čuvajte ključ od ormara gdje će ona biti. Na kraju, što god se dogodi, pozovite mene, ja ću doći.

Namještačeve se upute usijeku u Jeannino srce pa ga umoli neka računa na nju kao na osobu koja će mu uvijek stajati na usluzi. Tad joj Beauvouloir reče dla ona u svojim rukama drži svu njegovu sreću.

On ukratko grofici ispripovijeda kako je vlastelin d'Herouville zbog nedostatka lijepih i plemenitih gospođa na dvoru koje bi ga bile htjele u svojoj mladosti ljubio kurtizanu s nadimkom *Lijepa Rimljanka* koja je prije toga pripadala kardinalu de Lorraineu. Uskoro napuštena, Lijepa Rimljanka došla je u Rouen da moli grofa za jedinu kćer o kojoj on nije htio ni da čuje, pozivajući se na njezinu ljepotu da je ne prizna. Poslije smrti te žene koja je jadno poginula, sirotno dijete, po imenu Gertrude, ljepša nego njezina majka, bilo je primljeno kod sestara samostana klarisa., gdje je

poglavarica bila gospođica de Salnt-Savin, grofičina tetka. Kad je bio pozvan da liječi Gertrudu, zaljubio se u nju preko ušiju. Ako bi gospođa grofica — reče Beauvouloir — htjela posredovati u toj stvari, odužila bi se ne samo za ono što je držala da mu duguje nego bi se on smatrao njezinim dužnikom. Tako bi njegov dolazak u dvorac, koji je bio vrlo opasan u grofoviju očima, bio opravdan. Potom, prije ili kasnije, grof bi se zainteresirao za tako lijepu djevojčicu i jednoga bi je dana mogao neizravno zaštićivati kad bi ga postavio za njezina liječnika.

Grofica, žena koja je bila tako milostiva za pravu ljubav, obeća da će poslužiti ljubavi jadnoga liječnika. Ona se tako usrdno zauzme za tu stvar, te je za vrijeme drugoga poroda postigla kao milost — koju su žene u to doba bile ovlaštene da traže od svojih muževa kad su rodile — za Gertrudu, to lijepo kopile, miraz, pa se ona mjesto da postane opatica, udala za Beauvouloira. Taj: miraz i namještaoeva ušteđevina omogućiše mu da kupi Forcalier, lijepo imanje u blizini dvorca d'Herouville, koje isu tada prodali baštinici.

Tako ohrabrena od dobroga liječnika (grofica osjeti da joj je život zauvijek ispunjen radostima koje isu nepoznate drugim majkama. Zaista, isve su žene lijepe kad stave djecu na svoja prsa, bu'đno pazeći da na njima umire njihov plač i početne njihove boli. No bilo je teško vidjeti, čak i na talijanskim slikama, ganutijiviji prizor od onoga što ga je pružila grofica kad je osjetila Etiennea kako guta njezino mlijeko i kako njezina krv tako postaje život toga maloga ugroženog bića. Njezino je lice blistalo od ljubavi, promatrala je to drago malo biće, bojeći se neprestano da ne bi otkrila na njemu koju crtu Chavernyja na kojega je toliko mislila. Te misli, pomiješane na njezinu čelu s izrazom njezina užitka, pogled kojim je požudno gledala svoga sina, njezina želja da mu dade snagu koju je osjećala u srcu, njezine sjajne nade, ljupkost njezinih kretnja — sve je stvaralo slihu koja je ukrotila žene što su je okruživale: grofica je pobijedila špijunažu.

Uskoro ova dva bića sjedini ista misao i razumješe se prije nego im je jezik mogao poslužiti da se sporazumiju. U trenutku ikad je Etieinne vježbao svoje oči s tupom požudom koja je prirođena djeci, njegovi pogledi sretoše tamne obloške počasne sobe. Kad se njegovo mlado uho naprezalo da zapamti zvukove i da razabere njihove razlike, čuo je jednolično brujanje morskih voda koje su se razbijale o hridi u tako pravilnom ritmu kao što je ritam njihala na uri. Tako mjesta, zvukovi, stvari, sve što podražuje osjetila, pripravlja i udešava razuim i oblikuje značaj sve to ga je činilo sklonim melankoliji. Nije li njegova majka morala živjeti i umrijeti usred oblaka sjete? Od rođenja on je mogao misliti da je grofica jedino stvorenje koje postoji na zemlji, vidjeti svijet kao kakvu pustinju i privikavati se na osjećaj vraćanja u sama sebe koji nas nagoni da živimo sami, da tražimo u sebi samima sreću, razvijajući neizmjerne izvore misli. Nije li grofica bila osuđena da ostane sama u životu, i da nalazi sve u svomu sinu, koji je progonjen kao što je bila njezina vlastita ljubav. Sličan svoj djeci koja su bila izvrgnuta patnji, Etienne je uvijek zadržao pasivno držanje koje je bilo slično držanju njegove majke. Osjetljivost njegovih organa bila je tako velika te mu je kakva iznenadna buka ili društvo kakve bučne osobe izazvalo groznicu. Rekli biste da je to kakav od onih crvića za koje je Bog, reklo bi se, ublažio žestinu vjetra i vrućinu sunca. Kao i oni nesposoban da se bori protiv i najnezmatnije zapreke, popuštao je kao i oni, bez otpora i jadikovke, svemu što se činilo nasilno. To anđeosko strpljenje ulijevalo je grofici neki duboki osjećaj pa je nisu umarale pomne pažnje i

brige što ih je tražilo tako krhko zdravlje.

Ona je zahvaljivala Bogu što je smjestio Etiennea, kao i mnoštvo stvorenja, u krilo mirne i tihe sfere, jedine u kojoj se mogao sretno odgajati. Često su ga majčine roke, za njega tako nježne a u isti mah snažne, odnosile u visoki predio gotskih, šiljastih prozora. Odanle su njegove oči, plave kao oči njegove majke, promatrale veličanstvo oceana. Tada je obadvoje ostajalo sate i sate promatrajući beskrajnost te prostrane površine vode koja je bila sad tamna, sad sjajna, čas nijema, čas bučna. Ova duga razmišljanja bijahu za Etiennea potajno priučavanje na bol. Tada su se gotovo uvijek oči njegove majke ovlažile suzama, i za vrijeme tih mučnih duševnih sanja mlade Etienneove crte bile su nalik na tanahnu mrežicu u koju je bio stavljen pretežak teret. Uskoro mu njegovo prerano shvaćanje nesreće otkrije utjecaj što ga njegove igre vrše na groficu. Pokuša da je rastrese istim milovanjima kojima se služio da uspava njezine patnje. Uvijek su njegove nestašne ručice, njegove kratke, tepave riječi, njegov pametni smijeh uspijevali da raspršе zamišljeno snatrenje njegove majke. Ako je bio umoran, njegova nagonska nježnost branila mu je da se tuži.

— Jadna draga mimoza — usklikne grofica kad ga je vidjela kako je zaspao od umora poslije jednoga nestašluka koji je rastjerao jednu njezinu najbolniju uspomenu — gdje ćeš ti moći živjeti? Tko će te ikad razumjeti, tebe čiju će nježnu dušu raniti kakav prestrogi pogled? — Tebe koji ćeš, sličan svojoj tužnoj majci, cijeniti kakav mili osmijeh kao dragocjeniju stvar nego sva blaga na ovoj zemlji? Anđele ljubljeni od svoje majke, tko će te na svijetu ljubiti? Tko će pogoditi blaga sakrivena pod tvojim krhkim ovojem? Nitko. Kao i ja, bit ćeš sam na zemlji. Bog te očuvao da započneš, kao i ja, ljubav koju je Bog blagoslovio a ljudi pogazili!

Ona uzdahne i zaplače. Dražesna poza njezina sina ikoji je spavao na njezinim koljenima izazove joj sjetan osmijeh; i dugo ga je gledala slasno, srčući užitak koji je tajna između majki i Boga. Pošto je razabrala koliko se njezin glas, združen sa zvucima mandoline, sviđa njezinu sinu, pjevala, mu je tako dražesne romance onoga vremena, i činilo joj se kao đa se na njegovim malim usnama, zaprljanim ođ mlijeka, nalazi osmijeh kojim joj je Georges de Chaverny nekoć zahvaljivao, kad bi odložila svoj leut. Ona je sebi predbacivala to sjećanje na prošlost, ali se uvijek na nj vraćala. Dijete, sukrivac tih sanja, smijalo se upravo arijama što ih je Chaverny volio.

Kad mu je bilo osamnaest mjeseci Etienneova slabost nije još grofici dopuštala da šeće s njime po vani. No lagane boje koje su nijansirale tarnno-bijelu boju njegove kože, kao da je vjetar donio najblijeđu laticu gloga, potvrđivale su život i zdravlje. U trenutku ikad je počela, vjerovati u liječnikova prproštva i veselila se što je u odsutnosti grofa mogla okružiti svoga sina najstrožim sigurnosnim mjerama kako bi ga sačuvala od svake opasnosti pismo koje je napisao tajnik njezina muža najavi joj njegov skori dolazak. Jednoga jutra, uživajući u ludom veselju u koje zapadnu sve majke kad vide da im prviput prohoda njihovo prvo dijete, igrala se s Etienneom onakvih igara koje se ne daju opisati kao ni čar uspomena. Najednom ona začuje kako je pod zaškripio pod teškim korakom. Jedva ise digla nehotičnom kretnjom iznenađenja, kadli se nađe pred grofom. Zakrikne, ali pokuša da popravi tu nehotičnu pogrešku približivši se prema grofu i pruživši mu pokorno čelo da na nj primi poljubac.

– Zašto me nisi obavijestio o svom dolasku? — upita ona.

– Doček bi bio srdačniji — odgovori grof prekidajući je — ali ne tako iskren.

On opazi dijete. Zbog stanja zdravlja u kojem ga je vidio, najprije mu se otme kretnja: iznenađenja u koju je bio utisnut bijes. Ali on najedanput obuzda svoj bijes i poče se smješkati.

– Donosim vam vesele vijesti — nastavi on. — Dobio sam namjesništvo nad Champagneom i kraljevo obećanje da ću postati vojvoda i per. Potom, baštinili smo jednoga rođaka; onaj prokleti hugenot Chaverny je mrtav.

Grofica problijedi i pade na svoj naslonjač. Ona pogodi tajnu zlokobnog veselja štono se razlilo po licu njezina muža, a to je veselje, kako se činilo, povećao pogled na Etiennea.

– Gospodine — reče ona uzbuđenim glasom — vi dobro znate da sam dugo voljela svoga bratića de Chavernyja. Odgovarat ćete Bogu za bol koju ste mi prouzrokovali.

Na te riječi grofov se pogled zakrijesi; usne mu stadoše drhtati te nije mogao izreći nijedne riječi — toliko je bio uzbuđen od bijesa. On baci mač na stol tako žestoko te je željezo zaječalo kao udarac groma.

– Poslušajte me — vikne on svojim jakim glasom — i sjetite se mojih riječi: neću da ikad vidim i čujem za ovu malu nakazu što je držite u naručju, jer je on vaše dijete a ne moje; ima li ijednu moju crtu; boga vam vašega, dobro ga sakrijte, inače...

– Pravedni Bože! — zavikne grofica — zaštiti ga!

– Tišina! — odgovori gorostas. — Ako ne želite da se spotaknem o njega, gledajte da se ne nađe kuda ja budem prolazio.

– No onda — nastavi grofica koja osjeti hrabrost da se bori protiv svoga tiranina — zabunite mi se da nećete napadati njegov život ako ga više ne susretnete. Mogu li računati na vašu plemićku riječ?

– Što znači to? — nastavi grof.

– Evo, ubijte nas danas onda obadvoje! — zavikne ona bacivši mu se pred noge i stiskajući svoje dijete u naručju.

– Ustanite, gospođo! Dajem vam plemićku riječ da neću ništa poduzeti protiv života toga prokletog kržljavca, samo neka ostane na pećinama koje obrubijuju more ispod dvorca. Dat ću mu kuću ribara za stan i žal za imovinu. Ali teško njemu ako ga nađem igdje drugdje izvan tih granica!

Grofica počne gorko plakati.

– Pogledajte ga samo — reče ona. — To jel vaš sin.

– Gospođo!

Na te riječi prestravljena majka odnese svoje dijete čije je srce drhtalo kao srce kakve grmuše zatečene od pastira u gnijezdu. Bilo da nedužnost ima čar kojemu se ni najokorjeliji ljudi ne mogu oteti, bilo da je grof sebi predbacivao svoju žestinu i bojao se da će baciti u preveliko očajanje osobu potrebnu njegovim užicima kao i njegovim namjerama, njegov se glas toliko ublažio koliko je mogao kad se njegova žena vratila.

– Jeanne, moja draga — reče joj on — nemojte biti osjetljivi i dajte mi ruku. Čovjek ne zna kako da se vlada prema vama ženama. Donosim vam nove časti, nova bogatstva! Isusa mu, dočekujete me kao kakva zbira koji upada u skupinu prostaka! Moje namjesništvo će me obavezati na dugu odsutnost dok ga ne zamijenim s namjesništvom nad Normandijom. Bar za moga boravka načinite mi, moja draga, prijazno lice.

Grofica shvati smisao ovih riječi čija je hinjena blagost nije mogla zavarati.

– Ja znam svoje dužnosti — odgovori ona s prizvukom sjete koju je njezin muž shvatio kao nježnost.

To je plašljivo stvorenje bilo suviše čisto, previše veliko da poput nekih prepredenih žena pokuša omatati muža oko ruke unoseći račun u svoje vladanje. A to je neka vrsta prostitucije kojom se lijepe duše prljaju i obeščašćuju. Ona se šutke udalji da ode ublažiti svoj očaj vodeći na šetnju Etiennea.

– Krista mu boga! Ja onda nikad neću biti ljubljen! — poviče grof zatekavši suzu u očima svoje žene u trenutku kad je izlazila.

Budući da je bilo neprestano ugroženo, grofičino materinstvo postade strast koja je poprimila! takvu žestinu kakvu žene unose u svoje grešne osjećaje. Nekom čarolijom čija tajna počiva u srcu svih majki, a koja je imala više snage između grofice i njezina sina, uspjela je da ga upozna s opasnošću koja mu je bez prestanka prijetila i poučila ga da se boji blizine svoga oca. Strašan prizor kojemu je Etienne bio svjedokom, usiječe se u njegovo pamćenje na takav način te je to bilo kao neka bolest. On je napokon predosjećao grofovu prisutnost. Predosjećao ju je s tolikom sigurnošću te se dešavalo da su se, ako je osmijeh čiji se nezamjetljivi znaci pokazuju samo u očima majke oživio njegovo lice u trenutku kad su njegovi nesavršeni organi, već izrađeni od straha, javljali daleki hod njegova oca, njegove crte na licu zgrčile, i majčino uho nije bilo budni je nego sinov nagon. S vremenom ta je sposobnost, koju je stvorio strah, narasla tako jako te je Etienne, poput američkih divljaka, razabirao korake svoga oca, znao čuti njegov glas u udaljenim razmacima i unaprijed najavljivao njegov dolazak. Kad je zamijetila da se dijete jednako boji njezina muža kao i ona sama, posta joj ono još dragocjenije. I njihovo se jedinstvo pojača tako jato te su se, kao dva cvijeta na istoj grani, savijali pod istim vjetrom, dizali istom nadom. To je bio jedan te isti život.

Prije grofova odlaska Jeanne je drugi put zatrudnjela. Rodila je ovaj put u roku što su ga propisale predrasude, i donijela je, ne bez nečuvenih boli, jakoga dječaka koji je nekoliko mjeseci kasnije pokazao tako savršenu sličnost s ocem te se grofova mržnja protiv starijega još jače povećala. Da spasi svoje drago dijete, grofica je pristala na sve planove što ih je njezin muž stvorio za sreću i imovinu njezina drugoga sina. Etienne, kojemu je bilo obećano kardinalsko dostojanstvo, morao je postati svećenik da ostavi Maximilienu imanja i naslove kuće Herouville. Uz tu cijenu kukavni otac osigura spokojstvo prokletoga djeteta.

Nikada dva brata nisu bila manje slična nego Etienne i Maximilien. Mlađi je od rođenja bio bučan, volio je žestoke i ratne igre. Stoga ga je grof toliko zavolio kao što je njegova žena voljela Etiennea. Po nekom prirodnom i prešutnom ugovoru svaki je od supruga preuzeo na sebe dijete koje je više volio. Vojvoda — jer je u to vrijeme već Henri IV nagradio izvanredne usluge vlastelina Herouvillea — vojvoda nije htio, kako je govorio, da umara svoju ženu, pa dade Maximilienu za dadilju jednu dobru Bajeskinju koju je izabrao Beauvouloir. Na veliko veselje Jeanne de Saint-Savin, on nije imao povjerenja ni u majčin duh kao ni u mlijeko, nego je odlučio da sam izgradi svoje dijete po svomu ukusu. Odgajao je Maximiliena u svetom užasu pred knjigama i književnošću. Usadio je u njega mehaničke spoznaje vojničkog umijeća, rano ga je učio jahati, pucati puškom i igrati se mačem. Kad je njegov sin ponarastao, vodio ga je u lov da bi zadobio divljinu jezika, surovost manira, tjelesnu snagu, muževnost u pogledu i u glasu koji su u njegovim očima činili potpunoga čovjeka. Mali je plemić u

dvanaestoj godini bio pravi lavić, vrlo neotesan, strah i trepet za sve kao i njegov otac. Taj je mališan imao dozvolu da sve u okolici tiranizira, i tiranizirao je sve.

Etienne je stanovao u kući na obali oceana koju mu je dao njegov otac. Nju je vojvotkinja uredila tako da je on u njoj našao neke užitke na koje je imao pravo. Vojvotkinja je tu provodila, najveći dio dana, Majka i dijete zajedno su prolazili po hridinama i žalovima, ona je pokazivala Etienneu granice njegova maloga imanja od pijeska, školjaka, mahovine i šljunka. Silan strah, koji bi je zahvatio kad bi vidjela da je prešao dopuštenu granicu, dao joj je na znanje da ga preko toga čeka smrt. Etienne je drhtao za svoju majku prije nego je drhtao za sebe. Potom, uskoro je samo ime vojvode d'Herouvillea bilo kadro da u njemu pobudi nemir koji bi ga lišio njegove energije i podvrgao ga mlitavosti od koje se mlada djevojka pred tigrom ruši na koljena. Ako je izdaleka ugledao toga zlokobnog gorostasa ili ako je čuo njegov glas, bolan utisak što ga je nekad bio osjetio u trenutku kad je bio proklet sledio bi njegovo srce. Tako, poput Laponca koji umire preko granice svojih snjegova, on je sebi stvorio prekrasnu domovinu od svoje kolibe i od svojih hridina, Ako joj je prešao granicu, osjetio je neizrecivu nevoljkost. Predviđajući da će njezino jadno dijete moći naći sreće tek u skromnoj tihoj sferi, vojvotkinja je isprva manje žalila sudbinu koju su mu nametnuli. U skladu s tim nametnutim zvanjem ona uznastoji da mu pripremi lijep život ispunjujući samoću plemenitim zanimanjima nauke, pa pozove Pierrea de Sebondea da bude učiteljem budućem kardinalu d'Herouvilleu. Unatoč tonzuri određenoj njezinu sinu, Jeanne de Saint-Savin nije htjela da njegov odgoj zaudara po popovstvu, nego ga je svojim posredništvom sekularizirala. Ona naloži Beauvouloiru da Etiennea uputi u tajne prirodnih nauka, Vojvotkinja, koja je sama nadzirala učenje da ga uskladi sa snagom svoga djeteta, zabavljala ga je učeći ga talijanski i neosjetno mu je otkrivala poetičko bogatstvo toga jezika. Dok je vojvoda vodio Maximiliena pred veprove, uz opasnost da ga vidi ranjena, Jeanne se sa Etienneom otputi mliječnim putem Petrankinih soneta ili u gorostasni labirint „Božanske komedije". Da odšteti Etiennea za njegove tjelesne mane, priroda ga je obdarila tako milozvučnim glasom te je bilo teško odoljeti užitku da ga čovjek ne sluša. Njegova ga je majka podučavala u muzici. Nježne i melankolične pjesme, uz pratnju zvukova mandoline, bijahu najmiliji odmor koji mu je majka obećala kao uzvrat za kakav posao što ga je tražio opat de Sebonde. Etienne je slušao svoju majku sa strastvenim udivljenjem kakvo je vidjela samo u Chavernyjevim očima. Prviput kad je ta jadna žena našla svoje uspomene, iz vremena kad je bila mlada djevojka, u dugom pogledu svoga djeteta, ona ga stade luđački ljubiti. Zarumeni se kad ju je Etienne pitao zašto ga taj trenutak nekako više voli. Potom mu je odgovorila da ga svakoga sata sve više ljubi. Uskoro je u pažnji, koju je tražio odgoj duše i kultura duha, našla iste užitke kakve je uživala kad je dojila i kad je njegovala tijelo svoga djeteta. Mada majke ne rastu uvijek sa svojini sinovima, vojvotkinja je bila jedna od onih koje u materinstvu nose skromno obožavanje ljubavi. Ona je mogla milovati i suditi, stavljala je svoje samoljublje da učini Etiennea boljim od sebe u svakoj stvari, a ne da njime upravlja. Možda je držala sama sebe tako velikom zbog neiscrpne ljubavi te se nije plašila da će je išta uniziti. Srca bez nježnosti vole gospodstvo, a prava čuvstva vole odricanje, — tu krepost snage. Kad Etienne nije smjesta shvatio kakav dokaz, neki tekst ili kakav teorem, jadna majka koja je prisustvovala lekcijama, kao nekada na najmanji plač, ona je u njega ulijevala na valove mlijeka. A isto tako, kakvo li je samo veselje ozarilo

vojvotkinjln pogled kad je Etienne shvatio smisao stvari i usvajao ih. Ona je dokazivala, kao što je govorio Pierre de Sebonde, da je majka dvostruko biće čiji osjećaji uvijek obuhvaćaju dva života.

Vojvotkinja je tako povećavala prirodno čuvstvo koje veže sina sa svojom majkom nježnošću uskrsle ljubavi. Zbog Etienneove slabašnosti još mu se nekoliko godina posvećivala briga kao u djetinjstvu. Majka ga je oblačila, stavljala u postelju, sama ga je češljala, gladila, kovrčala i namirisavala kosu svoga sina. Ta toaleta bijaše neprestano milovanje: ona je davala toj dragoj glavi, toliko poljubaca koliko je puta prolazila po njoj češljem laganom rukom. Jednako kao što žene vole da se načine gotovo majkama svojim ljubavnicima čineći im neke služinske usluge, tako je i ta majka sebi od svoga sina načinila prikazu ljubavnika, Ona je u njemu našla maglovito sličnost s onim ljubljenim bratićem u grobu, Etienne je bio kao Georgesova sablast koja se nazirala u daljini jednoga magičnog zrcala. Govorila je u sebi da je Etienne više plemić nego svećenik.

– Ako bi kakva djevojka jedinako mila kao i ja htjela u njega uliti život ljubavi, mogao bi biti vrlo sretan! — često je mislila.

Ali strašni interesi koji su tražili tonzuru na Etienneovoj glavi vraćali su joj se u pamet, pa je ljubila kosu koju su crkvene škare imale da odrežu i to je m]jesto zalijevala suzama. Unatoč nepravednoj nagodbi što ju je sklopila s vojvodom, ona je Etiennea vidjela svećenikom i kardinalom samo kroz otvore što ih je njezino majčinsko oko probijalo kroz gustu tamu budućnosti. Potpuna očeva zaborav dopuštala joj je da odgađa zarađivanje svoga jadnog djeteta.

– Bit će uvijek dovoljno vremena! — govorila je u sebi.

Potom, a da nije sebi priznavala jednu misao zakopanu u njezinu srcu, ona je Etiennea odgajala u lijepim manirima dvorjanika, htjela je da bude blag i umiljat kao što je bio Georges de Chavemy. Prisiljena na krutu štedljivost zbog ambicije vojvode koji je sam upravljao imanjima svoje kuće upotrebljavajući sve prihode za povećanje svoga položaja ili za svoj način života, ona se sama najjednostavnije oblačila i ništa nije trošila kako bi svomu sinu mogla dati ogrtače od velura, čizme u obliku lijevka, ukrašene čipkama, izrezane prsluke od finih tkanina. Njena lična odricanja donosila su joj iste radosti što ih prouzrokuje požrtvovnost koje čovjek uživa kad je krije čaik i pred ljubljenim osobama. Za nju je bila prava tajna svečanost kad je, vezući jedan ovratnik, pomislila na onaj dan kad će ovratnik ukrasiti vrat njezina sina. Ona je jedina vodila brigu o odjeći, rublju, parfemima i Etienneovoj toaleti. Ona se kitila samo za njega, jer je voljela da je drže lijepom samo za njega. Tolike brige koje su pratile čuvstvo što je prodiralo u meso njezina sina i oživljavalo ga, bile su nagrađene. Jednoga dana Beauvouloir, taj božainskll čovjek koji je svojim lekcijama postao tako mio prokletom djetetu, a i čije su usluge uostalom Etienneu bile dobro poznate, taj' liječnik od čijeg je nemirnog pogleda zadrhtala vojvotkinja svaki put kadi je pregledao toga krhkog ljubimca, izjavi da Etienne može poživjeti dugo godina, ako kakav siloviti osjećaj naglo ne uzbudi to tako nježno tijelo, Etienne je tad imao šesnaest godina.

U toj dobi Etienneov je struk bio dosegao pet stopa. To je mjera koju nije smio premašiti. No Georges de Chaverny je bio osrednjeg stasa. Njegova koža, prozirna i glatka poput satena, kao koža kakve djevojčice, puštala je da se vide najmanje modre žilice. Bila je bijela kao porculan. Njegove jasno plave oči prožete neizrecivom

milinom vapile su za zaštitom muškaraca i žena.. Zavodljiva ljupkost molitve izbijala je iz njegova pogleda i zavodila je prije nego su melodije njegova glasa završile čar. Najistinskija se skromnost očitovala u svim njegovim crtama. Duge kestenjaste kose, glatke i fine, dijelile su se na čelu na dva pramena i kovreale su se na kraju. Njegovi blijedi i upali obrazi, njegovo čisto čelo koje su isticale dvije bore, sve je to odavalo prirođenu patnju koju je bilo mučno gledati. Na njegovim ustima, dražesnim i ukrašenim vrlo bijelim zubima, stalno je lebdio neki osmijeh koji se vidi na usnama umirućega. Njegove bijele ruke, kao ruke kakve žetne, bijahu naročito lijepa oblika. Bio je nalik na izblijeđenu figuru. Njegove dugotrajne meditacije podučile su ga da naginja glavu, i ta mu je navika dobro stajala: to bijaše kao posljednja draž koju neki umjetnik stavlja na sliku da Istakne čitavu misao.. Mislili biste da je to glava mlade bolesne djevojke stavljena na tijelo slabašna i nakaznoig muškarca.

Marna poezija čije nas bogate meditacije vode kao botaničara kroz prostrana polja misli, plodna usporedba ljudskih misli, zanos što nam ga daje potpuno shvaćanje djela genija, te osobine bijahu postale neiscrpna i mirna blaženstva njegova sanjarskoga i samotnog života. Cvijeće, divna stvorenja čija je sudbina imala toliko sličnosti s njegovom, bijaše sva njegova ljubav. Sretna da vidi kod svoga sina nježne strasti koje su ga zaštićivale od surova dodira s društvenim životom kojemu ne bi odolio više nego što bi najljepša lovrata iz oceana izdržala na žalu jedan pogled sunca, grofica je hrabrila Etienneove naklonosti donoseći mu španjolske romancerose[26] i talijanske motete[27], knjige, sonete, pjesme. Knjižnica kardinala d'Herouvillea bijaše Etienneova baština, lektira je morala ispuniti njegov život. Svako jutro dijete je nalazilo svojtu samoću napunjenu lijepim biljkama bogatih boja, divnih mirisa. Tako su njegovu lektiru, kojoj zbog krhka zdravlja nije smio posvećivati mnogo vremena, i njegove vježbe usred hridina, prekidala naivna razmišljanja pa je čitave sate znao sjediti pred veselim cvijećem, svojim milim društvom, ili čučati u dubini pećine kraj kakve alge, mahovine ili morske trave promatrajući njezine tajne. Tražio je rimu u mirisnim vjenčićima cvijeća kao što pčelica iz njih siše svoj med. Često se bez cilja, ne hoteći sebi objašnjavati svoj užitak, divio nježnim vlakancima na laticama tamnih bolja, nježnim bogatim zlatnim ili ažurnim, zelenim ili ljubičastim opnama, tako obilno lijepim isječcima čašaka i listova, njihovim tamnim, mekim tkivima koja su se lako mogla poderati, kao što bi se lako poderala njegova duša kod najmanjega napora. Kasnije je i kao mislilac i kao pjesnik morao shvatiti razlog tih bezbrojnih razlika iste prirode otkrivajući u njima obilježje dragocjenih svojstava; jer je iz dana u dan napredovao u tumačenju riječi božje napisane na svakoj stvari ovoga svijeta. Ta su uporna i tajna istraživanja, što ih je vršio u tajanstvenom svijetu, davala njegovu životu priviđinu sanjivost meditativnih genija. Etienne je ostajao dane i dane ležeći na pijesku, sretan, pjesnik, a da to nije znao. Nenadani upad kakva zlatnoga kukca, odrazi sunca u oceanu, drhtanje golemoga i prozirnoga ogledala vode, kakva školjka, morski pauk — sve je to postalo događaj i užitak toj bezazlenoj duši. Kad je vidio da dolazi njegova majka, kad je izdaleka čuo šuštanje njezine odjeće, kad ju je čekao, kad ju je ljubio, s njom govorio, slušao — to mu je sve izazivalo žive osjećaje, te mu je često kakvo zakašnjenje ili najmanji strah prouzrokovao ubitačnu groznicu. U njemu je postojala samo dluša, a da slabašno tijelo ne bi satrla jaka uzbuđenja te duše, Etienneu je trebala tišina i milovanje, spokojstvo u krajoliku i ljubav kakve žene. Zasad mu je njegova majka obilno dijelila i ljubav i milovanja, hridine su bile tihe i

šutljive, cvijeće i knjige podavale su draži njegovoj samoći. Jednom riječju, njegovo malo kraljevstvo pijeska i školjaka, alga i zelenila činilo mu se svijetom koji je bio uvijek svjež i nov.

Etienine je uživao sve blagosti toga fizički tako dubokog i nedužnog života i toga u moralnom smislu tako poetički širokoga života. Kako je bio dijete po vanjskom obliku, a odrastao muškarac po duhu, bio je jednako anđeoski divan u jednom i drugom pogledu. Po volji njegove majke, njegove su studije prenijele njegova uzbuđenja u područje ideja. Djelovanje njegova života ispunjalo se tada u moralnom svijetu, daleko od društvenoga svijeta, koji ga je mogao ubiti ili satrti patnjama. Živio je dušom i razumom. Pošto je shvatio ljudske misli čitanjem, digao se sve do misli u zraku i čitao ih je napisane na nebu. Na koncu, rano se popeo na eterski vrhunac gdlje se nalazila nježna hrana prikladna njegovoj duši, opojna hrana, ali hrana koja ga je preodređivala za nesreću onoga dana kad se njezina nagomilana bogatstva združe s bogatstvima što ih nenadana strast stavi u srce.

Ako se katkada Jeanne đe Saint-Savin bojala te oluje, uskoro se utješi mišlju što ju joj je udahnula tužna sudbina njezina sina. Jer je ta jadna majka nalazila lijeka jednoj nesreći samo u drugoj manjoj nesreći. Stoga svaki njezin užitak bijaše pun gorčine!

— On će biti kardinal — govorila je u sebi — živjet će za umjetnost čiji će biti zaštitnik. Voljet će umjetnost mjesto da ljubi ženu, a umjetnost ga nikad neće izdati.

Zadovoljstva toga zaljubljenoga materinstva neprestano su dakle uznemirivale mračne misli koje su iskrsavale iz neobičnoga položaja u kojem se nalazio Etienne u krilu svoje porodice. Oba su već brata bila prešla mladenačku dob a da se nisu ni poznavala, niti se vidjela ni slutila o svom suparništvu. Vojvotkinja se dugo nadala da će, za vrijeme odsutnosti svoga muža, povezati dva brata kakvim svečanim prizorom u kojem je mislila da će ih oviti svojom dušom. Polagala je nadu da će zainteresirati Maximiliena za Etiennea kad mlađemu kaže koliko duguje zaštite i ljubavi svojemu starijemu, bolesnom bratu zbog odricanja na koje je bio primoran i kojemu će ostati vjeran, makar i protiv volje. Ta je nada, koju je dugo gajila, iščezla. Daleko od toga da probudi zahvalnost između dva brata, ona se više bojala susreta Etiennea i Maximiliena nego između Etiennea i njegova oca. Maximilien, koji je mislio samo na zlo, bojao se da će jednoga dana Etienne zatražiti svoja nepriznata prava, i bio bi ga najradije bacio u more stavivši mu kamen o vrat. Nikada neki sin nilje imao manje poštovanja prema majci nego on. Gim je mogao rasuđivati, opazio je kako vojvoda malo cijeni svoju ženu. Stari je namjesnik doduše zadržao neke forme u svojim manirima s vojvotkinjom, no Maximillen, manje suzdržljiv nego njegov otac, stvarao je trista jada svojoj maljci. Stoga je Bertrand stalno pazio da Maximilien nikad ne vidi Etiennea, čije mu se rođenje uostalom brižno sakrivalo. Svi su ljudi dvorca iz dna duše mrzili markizai de Saint-Severa (to je ime nosio Maximilien), i oni koji su znali za starijega sina smatrali su ga kao osvetnika kojega. Bog drži u pripravi. Etienneova je budućnost bila dakle sumnjiva. Možda će ga progoniti njegov brat! Jadna vojvotkinja mije uopće imala rođaka kojima bi bila mogla povjeriti život i interese svoga ljubljenog djeteta! Neće li Etienne optužiti svoju majku, ikada, pod kardinalskim plaštem, ushtjedne da bude otac kao što je ona bila majka? Te misli, pa njegov sjetni život pun bolova bijahu kao duga bolest ublažena, nježnim režimom. Njegovo je srce tražilo najveće obzire, a oni koji su ga okruživali bijahu okrutno neiskusni u blagosti i nježnosti. Koje majčinsko srce ne bi neprestano razdirala bol

kad je vidjela starijega sina, čovjeka uma i srca u kojem se otkrivao lijep duh, lišena svojih prava, dok je mlađi sin, zločinac, bez ikakva talenta, čak ni vojničkoga, bio određen da nosi vojvodsku krunu i ovjekovječi svoju porodicu? Kuća Herouville je porekla svoju slavu. Nesposobna da proklinje, blaga Jeamne de Saint-Savin nije znala nego blagosiljati i plakati, no često je dizala oči k nebu da od njega zatraži račun zbog te čudne odluke. Njezine su se oči napunile suzama kad je pomislila da će poslije njezine smrti njezin sin biti potpuno siroče i ostat će izvrgnut surovostima od brata bez ikakva načela. Toliko potisnutih osjećaja, prva nezaboravljena ljubav, pa toliko neshvaćenih boli — jer je ona sakrila svoje najjače patnje pred svojim ljubljenim djetetom — njezine uvijek pomućene radosti, njezine neprestane žalosti oslabile su načela života i razvile kod nije neku bolest malaksalosti koja, daleko od toga da bi se umanjila, isvaki je dan poprimala novu snagu. Na kraju, posljednji udarac pospješio je vojvotkinjihu posvemašnju slabost. Pokušala je vojvodu poučiti o Maximilienovu odgoju, a bude odbijena. Nije mogla da unese nijedan lijek protiv ogavnoga sljemena koje je klijalou duši toga djeteta. Ušla je u razdoblje tako vidljivoga slabljenja te je ta bolest prisilila vojvodu da je Beauvouloira postavio na položaj liječniku kuće Herouville i namjesništva Normandije. Bivši namještač udova dođe stanovati u dvorac. U to vrijeme takva mjesta pripadahu učenjacima koji su na njima nailazili potrebnu dokolicu za vršenje svojih radova i prijeko potrebne honorare za svoj naučni život. Beauvouloir je već od nekoga vremena želio taj položaj, jer su mu njegovo znanje i njegova imovina pribavili mnogobrojne i ogorčene neprijatelje. Unatoč zaštiti velike porodice kojoj je učinio uslugu u jednog stvari nedavno je bio upleten u kaznenu parnicu, a jedino posredovanje namjesnika Normandije, na vojvotkinjinu molbu, zaustavio je progone. Vojvoda se nije morao kajati zbog jake zaštite kojom je ogmuo nekadašnjeg namještaea udova: Beauvouloir je spasio markiza de Saint-Severa od tako opasne bolesti te nijedan drugi liječnik ne bi uspio u tom liječenju. No vajvotkinjina je rana bila prestara da bi se mogla izliječiti, osobito kad je u kući bila neprestano osvježivana. Kada su patnje dale nazreti blizi kraj tomu anđelu kojega su tolike boli pripravile za bolju sudbinu, smrt ju je prenijela u mračna predviđanja budućnosti.

Što će biti s mojim jadnim djetetom bez mene? — bijaše misao koja ju je svakogasata zapljuskivala kao gorak val.

Na kraju, kad je morala ostati u postelji, vojvotkinja se naglo stade naginjati prema grobu, jer je tada bila lišena svoga sina kojemu je bilo zabranjeno da se približi njezinu uzglavlju prema ugovoru koji se morao održavati uz cijenu njegova života. Sinovljeva bol bila je jednaka majčinoj.

Nadahnut posebnim darom za iskazivanje zabranjenih osjećaja, Etienne je sebi stvorio tajanstven jezik da se razgovara s majkom. Proučavao je sredstva svoga glasa kao što bi bila učinila najvještija pjevačica pa je dolazio pjevati sjetnim glasom pod prozore svoje majke, kada mu je znakom Beauvouloir kazao da je sama. Nekada, u pelenama, tješio je švelju majku razumnim osmijesima; kad je postao pjesnik, milovao ju je najnježnijim melodijama.

– Ovo mi pjevanje daje život! — govorila je vojvotkinja Beauvouloiru usisavajući u sebe ariju koju je oživljavao i produbijavao Etienneov glas.

Na kraju dođe trenutak kad je trebala početi duga žalost za prokleto dijete. Već više puta on je našao tajanstveno podudaranje između svojih uzbuđenja i gibanja

oceana. Proricanje misli materije kojim ga je obdarila njegova okultna nauka učinilo je tu pojavu rječitijom za njega nego za svakoga drugog. One kobne večeri kad je išao vidjeti posljednji put svoju majku ocean je bio uzburkan promjenama koje su mu se činile izvanredne. To su se prevrtale vode i činilo se kao da more vrije u svojoj nutrinji, pa se naduvavalo golemim valovima štono su nestajali tugaljivim šumom koji lje bio sličan zavijanju pasa u nevolji, oderane nehotice reče samom sebi:

– Što hoće ono od mene? Dršće i tuguje kao živo stvorenje! Moja majka mi je često pripovijedala da se ocean strahovito grčio one noći kad sam se ja rađao. Što će mi se dogoditi?

Zbog te misli ostao je na nogama; na prozoru svoje kolibe, upravivši čais pogled na prozor sobe svoje majke gdje je žmirkalo jedno svjetlo, sad na ocean koji je i dalje stenjao i zavijao. Najednom Beauvouloir lagano pokuca, otvori i pokaže svoje lice zamračeno obrazom nesreće.

– Vaša svjetlosti — reče on — gospođa vojvotkinja je u tako tužnom stanju te vas želi vidjeti. Sve su mjere opreza poduzete da nam se u dvorcu ne dogodi nikakvo zlo. No potrebno nam je mnogo opreznosti, bit ćemo prisiljeni da prođemo kroz sobu njegove svjetlosti, onuda gdje ste se rodili.

Od tih riječi Etienneu navru suze na oči i poviče:

— Ocean mi je govorio!

Dade se nesvjesno odvesti prema vratima kule kuda se Bertrand ibio popeo one noći kad je vojvotkinja bila rodila prokleto dijete. Konjušar je ondje našao jedan fenjer. Etienne dođe u veliku knjižnicu kardinala d'Herouvillea, gdje je bio prisiljen da ostane s Beauvouoirom dok je Bertrand išao otvoriti prozore i ispitati da li prokleto dijete može proći bez opasnosti. Vojvoda se nije probudio. Hodajući lakim koracima, Etienne i Beauvouloir su u tom ogromnom dvorcu čuli samo slabo jaukanje umiruće. Tako su se iste okolnosti koje su pratile Etienneovo rođenje našle jednako kod majčine smrti. Ista oluja, iste strepnje, isti strah da ne probude gorostasa ibez milosrđa, koji je ovaj put dobro spavao. Da izbjegne svaku nesreću, konjušar uzme Etiennea u naručje i prijeđe sobu svoga strašnog gospodara, odlučivši da će mu kazati (kakvu izliku u vezi sa stanjem u kojemu se nalazila vojvotkinja, ako bi bio zatečen. Etienneu se srce užasno stezalo zbog straha koji je uzbuđivao ta dva vjerna sluge. No to ga je uzbuđenje, tako rekavši, pripravilo na prizor koji se pokazao njegovim pogledima u toj vlastelinskoj sobi u koju ise prviput vraćao od onoga dana kad ga je očevo prokletstvo odanle prognalo. Na toj velikoj postelji, kojoj se nikad nije sreća približila, on je tražio svoju ljubljenu majku, i nije ju bez muke našao — toliko je bila smršavjela. Bijela kao one čipke, imajući samo jedan izdisaj da izdahne, ona je skupila svoje snage da primi Etienneovu ruku i htjede mu dati cijelu svoju dušu u dugom pogledu kao što je njoj nekada Chaverny bio ostavio čitav svoj život u jednom zbogom. Beauvouloir i Bertrand, dijete i majka, uspavani vojvoda, svi su se nalazili na okupu. Isto mjesto, isti prizor, isti glumci, ali sad je bila samrtna bol mjesto radosti materinstva, noć smrti mjesto dana života. U taj se trenutak iznenada pojavi uragan što ga je od zalaza sunca najavilo tugaljivo zavijanje mora.

– Dragi cvijete mojega života — reče Jeamne de Saint-Savin kad je svoga sina ljubila u čelo — za vrijeme jedne oluje ti si bio odvojen od mojih grudi, a sad u oluji ja se odvajam od tebe. Između te dvije oluje sve mi je bilo oluja, osim časova kad sam te vidjela. Evo moje posljednje radosti, ona se miješa s mojim posljednjim bolom.

Zbogom, moja jedina ljubavi, zbogom lijepa sliko dviju, duša koje će se uskoro opet sjediniti, zbogom, moja, jedina radosti, čista radosti, zbogom sav moj preljubljeni!

– Pusti mi da pođem za tobom — reče Etienne koji je bio legao u postelju svoje majke.

– To bi bila najbolja sudbina! — reče ona i dvije joj se suze spuznu niz blijedozelene obraze, jer kao nekada njezin je pogled čitao iz budućnosti.

Nitko ga nije vidio? — upita ona dvojicu svojih slugu. U tom trenutku vojvoda se okrene u svojoj postelji. Svi zadrhtaše. — Svaka je moja radost pomućena, i posljednja! — reče vojvotkinja. — Odvedite ga! Odvedite!

– Majko moja, ja više volim da te jedan časak duže vidim pa da umrem! — reče jadno dijete onesvijestivši se u postelji.

Na jedan vojvotkinjin znak Bertrand uze Etiennea u naručje i pustivši da ga zadnji put vidi majka koja ga poljubi posljednjim pogledom, spremi se da ga odnese čekajući novi nalog umiruće.

– Jako ga volite — reče ona konjušaru i liječniku — jer ne vidim za njega drugih prijatelja nego što ste vi i nebo.

Upozorena nagonom koji nikad ne vara majku,. ona je opazila duboku samilost što ju je ulijevao konjušaru stariji sin moćne kuće Herouville koju je cijenio s tolikim poštovanjem te se ona može usporediti s dubokim poštovanjem Židova prema njihovom Svetom gradu. Što se tiče Beauvouloira, ugovor između vojvotkinje i njega bio je davno potpisan. Ta dva sluge, uzbuđeni što je njihova gospodarica bila prisiljena da im ostavi kao baštinu to plemenito dijete, obećaše svetom gestom da će biti providnost svoga mladog gospodara, a majka je povjerovala toj gesti.

Vojvotkinja je umrla pod jutro, nekoliko sati kasnije. Oplakale su je posljednje sluge, koji su kao jedini govor na grobu rekli da je to bila *krasna žena koja je vaia s neba.*

Etiennea je mučila najjača, najtrajnija, ali nijema bol. Nije se više verao po hridinama i nije više osjećao snage ni da čita ni da pjeva. Ostajao je po cijele dane šćućuren u kakvoj udubini pećine, ravnodušan prema nepogodama vremena, nepomičan, prilijepljen o kakav granitni kamen, sličan, kakvoj mahovini koje su tu rasle. Vrlo rijetko je plakao. Ali je utonuo u jednu jedinu misao, golemu, neizmjernu kao ocean; i kao ocean ta je misao poprimala na tisuće oblika, postajala je sad strašna, sad olujna, sad mirna. To je bila više nego misao, to je bio nov život, neopoziva sudbina štono je zadesila to lijepo stvorenje koje se nije više moglo osmjehnuti. Ima takvih patnja koje, slične krvi bačenoj u tekuću vodu, za tili čas obojadišu njezine valove; ali voda, obnavljajući se, obnavlja čistoću svoje površine. No kod Etiennea sam izvor bijaše zagorčen, pa mu je svaki val vremena donosio istu količinu žuči.

U svojim starim danima Bertrand je zadržao upravu konjušnica, da i dalje bude neka vlast u kući. Njegov se stan nalazio blizu kuće u koju se povukao Etienne, te je tako mogao da bdije nad njim s ustrajnom ljubavlju i lukavom jednostavnošću koje karakteriziraju stare vojnike. On se otresao sve svoje surovosti kad je govorio s jadnim djetetom, tiho je išao po njega kad je padala kiša i otkidao ga iz njegova snatrenja pa ga odvodio u stan. Unio je samoljublja u to da zamijeni vojvotkinju tako da njezin sin nađe ako ne istu ljubav, a ono bar istu pažnju. Ta je samilost bila nalik na nježnost. Etienne je podnosio bez jadikovke i otpora sluginu pažnju. No previše je veza bilo prekinuto između prokletoga djeteta i drugih ljudi da bi se u njegovu srcu mogla opet nastaniti žarka ljubav. On se nesvjesno dao zaštićivati, jer je postao kao

neko posredno stvorenje između čovjeka i biljke, ili možda između čovjeka i Boga. S čim da se uporedi biće kojemu su društveni zakoni, lažni osjećaji svijeta, bili nepoznati, a koje je sačuvalo preďivnu nedužnost pokoravajući se samo nagonu srca? Ipak, unatoč svojoj mračnoj sjeti, on uskoro osjeti potrebu da ljubi, da ima drugu majku, drugu dušu za sebe. Ali kako je bio brončanom ogradom odvojen od civilizacije bilo je teško da naiđe na biće koje bi postalo cvijet kao i on. Tražeći drugoga sebe kojemu bi mogao povjeriti svoje misli i čiji bi život bio njegov život, on na kraju stade simpatizirati s oceanom. More za njega postade živo, misaono biće. Kako je stalno bio u prisutnosti toga neizmjernog stvorenja čije su sakrivene divote tako jako u opreci s ljepotama kopna, u njemu je otkrio razlog mnogih tajna. Upoznat već od kolijevke is beskrajnošću tih mokrih poljana, more i nebo pripovijedali su mu divne priče pune poezije. Za njega je sve bilo raznoliko na toj prostranoj, naoko tako jednoličnoj slici. Kao svi ljudi u kojih duša gospodari tijelom on je imao oštar vid i mogao je u golemim daljinama sa sjajnom lakoćom, bez umora, zapaziti i najkratkotrajnije nijanse svjetla, najneznatnije drhtanje vode. Za vrijeme savršene tišine on je još našao mnogobrojne boje na moru koje je poput ženina lica imalo tada fizionomiju, osmijeh, ideje i mušice: zeleno i tamno, ovdje nasmijano u svojoj ažurnoj boji, čas spajajući svoje blistave crte s nejasnim svjetlima obzorja, čas njišući se mirno pod narančastim oblacima. Za njega su nastajale veličanstvene svečanosti koje su se raskošno slavile na zalazu sunca kad je danja zvijezda razastirala svoje crvene boje na valove kao grimizni ogrtač. Za njega je more bilo veselo, živo, duhovno usred dana, kad je drhtalo otkazujući sjaj svjetla sa svojih tisuću blistavih okašca, ono mu je otkrivalo čudnovate melankolije, ono ga je znalo rasplakati kad je rezignirano, mirno i tužno odražavalo sivo nebo pokrdto oblacima. Shvaćao je nijemi jezik toga golemog stvorenja. Plima i oseka bijahu kao melodiozno disanje čiji je svaki uzdah prikazivao jedan osjećaj, a on je shvaćao njegov intimni smisao. Nijedan mornar, nijedan učenjak ne bi bio mogao bolje proreci nego on i najneznatniju srdžbu oceana i najmanju promjenu njegova lica. Prema načinu kaiko je val dolazio da nestane na obali, on je pogađao talasanje, oluje, pljuskove, snagu morskih mijena. Kad je noć širila svoja vela prema nebu, on je još gledao more u sutonskom osvjetljenju i razgovarao s njim. Sudjelovao je u njegovu plodnom životu, osjećao u svojoj duši istinsku oluju kad se ono ljutilo; uďisao je njegovu srdžbu u njegovim oštrim zviždučima, trčao je s golemim valovima koji su se na liticama lomili u tisuće tekućih resa, osjećao se neustrašiv i strašan kao ono, i kao ono skakao je čudesnim odskoeima, bio je sumoran kao i ono i bio je iznenada blag kao i ono. Jednom riječju, on se oženio s morem, ono je bila njegova pouzdanica i prijateljica. Ujutro, kad je dolazio na njegove hridine, prolazio finim i blistavim pijeskom žala, on je shvatio duh oceana jednostavnim pogledom; iznenada su se otvorili pred njim njegovi predjeli i tako je lutao po velikoj površini voda kao anđeo koji je došao s neba. Ako su mu vesele, nestašne, bijele pare bacile finu mrežu kao veo na glavu zaručnice, pratio je talasanje i hirovitu igru valova veselo poput ljubavnika, jednako očaran što svoje more nalazi ujutro koketno kao ženu što ustaje još pospana, kao muž kad gleda svoju mladu ženu u ljepoti koju joj je dao užitak. Njegove misli združene s velikom božanstvenom mišlju tješile su ga u njegovoj samoći, i na tisuće izdanaka njegove duše napunilo je njegovu mrku pustinju uzvišenim ukrasima. Ukratko, on je konačno u svim gibanjima mora odgonetamo njegovu usku vezu s nebeskim ustrojstvom i nazreo prirodu u njezinoj

skladnoj cjelovitosti, od vlati trave pa sve do zvijezda lutalica koje, poput sjemena što ga vjetar nosi, nastoje da se smjeste u eteru. Nevin kao anđeo, čist od ideja koje umizuju ljude, bezazlen kao dijete, živio je kao galeb, kao cvijet, razimećući se samo blagom pjesničke mašte, božanske nauke čiju je plodnu veličinu sam promatrao. Nevjerojatna smjesa dviju vrsta stvorenja! Čas se molitvom uzdizao sve do Boga, čas se spuštao ponizan i rezigniran sve do mirne sreće nijeme životinje. Za njega su zvijezde bile cvijeće noći, sunce je bilo otac, ptice su bile njegovi prijatelji. U sve je stavljao dušu svoje majke, često ju je viđao u oblacima, s njom razgovarao, oni su stvarno saobraćali u nebeskim vizijama. Stanovitih dana čuo je njezin glas, divio se njezinu osmijehu, jednom riječju, bilo je dana kad je uopće nije izgubio! Kao da mu je Bog dao moć nekadašnjih pustinjaka, obdario ga unutarnjim usavršenim osjetilima koja su prodirala u bit stvari. Nečuvene moralne snage omogućile isu mu da ide mnogo dalje od drugih ljudi u tajnama besmrtnih djela. Njegova tuga i njegova bol bijahu kao spone koje su ga spajale sa svijetom duhova. Zalazio je u nj snabdjeven svojom ljubavlju, da u njemu potraži svoju majku ostvarujući tako uzvišenim akordima zanosa simbolički pothvat Orfeja. Vinuo se u budućnost ili u nebo kao što je sa svoje pećine letio po oceanu s jedne linije obzorja na drugu. Često ga je znao uhvatiti san kad je čučao u dnu kakve duboke rupe, hirovito zaokružene u komadu granita, čiji je ulaz bio uzak kao ulaz u jazbine. To se događalo kad su rupe blago osvijetlile tople sunčeve zrake koje su prolazile kroz pukotinu i pokazivale mu lijepu morsku mahovinu kojom je to sklonište, pravo gnijezdo kakve ptice, bilo ukrašeno. Sunce, njegov vrhovni gospodar, jedino bi mu kazalo da je spavao izmjerivši mu vrijeme kako su dugo za njega iščezli vodeni krajolici, njegov pozlaćeni pijesak i njegove školjke. Divio se gledajući kroz svjetlo, blistavo kao svjetlo nebesa, goleme gradove o kojima su mu govorile njegove knjige, sve više je sa zaouđenjem, ali bez želje, gledao dvorove, kraljeve, bitke, ljude, spomenike. Od tog sna u po bijela dana još bi mu draže postalo njegovo slatko cvijeće, njegovi oblaci, njegovo sunce, njegove granitne stijene. Da ga još bolje priveže uz njegov pustinjački život, neki anđeo kao da mu je otkrio provalije moralnoga svijeta i strašne sudare civilizacije. Osjećao je da će njegova duša, razderana na putovanju kroz ljudske oceane, uskoro poginuti, slomljena kao biser što pri kraljevskom ulazu neke kneginje padne s glave u blato kakve ulice.

KAKO JE UMRO SIN

Godine 1617, dvadeset i nekoliko godina poslije one užasne noći kad se rodio Etienne, vojvoda d'Herouville, tada u dobi od sedamdeset i šest godina, star, slomljen, gotovo mrtav, sjedio je pri zalazu sunca u golemom naslonjaču pred šiljastim prozorom svoje spavaće sobe, na mjestu gdje je nekoć grofica tako uzalud tražila, osamljenim trubi jenj em u rog, pomoć ljudi i neba. Rekli biste da je to prava grobna ruševina. Njegovo energično lice, lišeno svoga kobnog izgleda zbog patnje i zbog godina, imalo je blijedozelenu boju koja se slagala s dugim pramenovima, bijele kose što su ovjenčali njegovu ćelavu glavu, žutu lubanju koja je odavala nemoć. Rat i fanatizam još su blistali u njegovim žutim očima, premda ih je smirilo neko vjersko čuvstvo. Pobožnost je bacila neku redovničku boju na to lice, nekada tako kruto i izrazito, zadržavajući nijanse koje su mu ublažavale izraz. Odrazi sunca na zalazu obojili su blagim crvenim svjetlom još snažnu glavu. Oslabjelo tijelo, umotano u

tamnu odjeću, svojom teškom pozom, nepomičnošću, potpunom nepokretnošću kao da je stavljalo zadnje poteze kista na sliku jednoličnog života, strašnog mira toga čovjeka koji je nekad bio tako poduzetan, tako pakostan, tako radin.

— Dosta — reče on svomu kapelanu.

Taj je poštovani starac čitao Evanđelje stojeći pred gospodarom u smjernom držanju. Vojvoda, nalik na one stare lavove u menažeriji koji su čak i u staračkoj oronulosti još puni veličanstva, okrene se k nekom drugom čovjeku bijele kose i pruži mu mršavu ruku, s nekoliko dlaka, još žilavu, ali bez snage.

– Vidite li, liječniče — poviče on — na što sam danas spao?

– Sve je kako treba, vaša svjetlosti, a groznica je jenjala.

– Volio bih ovdje vidjeti Maximiliena — nadoveže vojvoda i pritom mu se otme zadovoljan osmijeh. — To valjano dijete! On sada kod kralja zapovijeda četom strijelaca. Maršal d'Ancre pobrinuo se za moga momka, a naša dražesna kraljica Marija zaista ga sada želi dovesti u rodbinsku vezu kad je imenovan vojvodom de Nivronom. Moje će se dakle ime dostojno nastaviti! Junačina se bajoslovno pro slavio u napadu...

U taj trenutak dođe Bertrand s nekakvim pismom u ruci.

– Što je to? — živo upita stari vlastelin.

– Depeša što ju je donio glasnik a poslao je kralj — odgovori konjušar.

– Kralj, a ne kraljica majka! — vikne vojvoda. — Sto se onda dogodilo? Zar su možda hugenoti ponovno pograbili oružje, Krista mu boga! — nadoveže vojvoda uspravivši se i bacivši blistav pogled na tri starca. — Još bih mogao voditi svoje vojnike, i, s Maximilienom kraj sebe, Normandiju...

– Sjednite, moj dobri gospodaru — reče liječnik nemiran kad je vidio da vojvodu spopada nekakvo prkosno raspoloženje opasno za rekonvalescenta.

– Čitajte, gospodine Corbineau — reče starac pružajući depešu ispovjedniku.

Te su četiri ličnosti sačinjavale sliku punu pouke za ljudski život. Konjušar, svećenik i liječnik,, pobijeljeli od godina, sva trojica stajala su pred svojim gospodarom koji je sjedio u naslonjaču.. Bacali su jedan drugom samo blijede poglede i svaki je odavao misao koja ovlada čovjekom kad je oa rubu graba. Snažno osvijetljeni posljednjom zrakom sunca na zalasku, ta su tri šutljiva čovjeka predstavljala uzvišenu sliku sjete bogatu kontrastima. A tamna i svečana soba, u kojoj se ništa nije promijenilo već dvadeset i pet godina, dobro je uokviravala tu pjesničku stranicu, punu ugaslih strasti, koju je rastužila smrt, ispunila vjera.

– Maršal d'Ancre je ubijen na mostu du Douvre, na kraljev nalog, potom... Oh! moj Bože!...

– Dovršite! — vikne vlastelin.

– Njegova svjetlost vojvoda de Nivron...

– No što?

– Mrtav je!

Vojvodi klonu glava na prsa, duboko uzdahne i osta nijem. Na te riječi, na taj uzdah, tri se starca pogledaju. Učinilo im se kao da slavna i bogata kuća d'Herouville nestaje pred njima poput lađe koja tone.

– Gospodar odozgo — nastavi vojvoda bacivši strašan pogled prema nebu — pokazuje se vrlo nezahvalan prema meni. Ne sjeća se značajnih djela što sam ih učinio za njegovu svetu stvar!

– Bog se osvećuje — reče svećenik ozbiljnim glasom.
– Bacite toga čovjeka u tamnicu — poviče vlastelin.
– Mene možete lakše ušutkati nego umiriti svoju savjest.
Vojvoda d'Herouville ponovo se zamisli.
– Da moja kuća propadne! Da se ugasi moje ime! Hoću da se oženim, da imam sina! — reče on poslije duge stanke.
Ma kako bio strašan izraz očaja štono se ocrtavao na licu vojvode d'Herouvillea, liječnik se nije mogao uzdržati a da se ne osmjehne. U taj trenutak jedna pjesma, svježa kao večernji zrak, čista kao nebo, jednostavna kao boja oceana, zagluši mrunor mora i digne se da razveseli prirodu. Sjeta toga glasa i melodija riječi prosula je po duši kap neki miris. Sklad se uzdigne i rasprostire po oblacima, ispuni zrak, izlije melem na sve boli ili ih radije stade tješiti izražavajući ih. Glas se sparjao s vodom s tako rijetkim savršenstvom te se činilo kao da izlazi iz valova. Ta je pjesma bila milija ovim starcima nego što bi bila i najnježnija ljubavna riječ mladoj djevojci. Ona je donosila toliko pobožnih nada te je odjekivala u srcu kao glas s neba.
– Što je to? — upita vojvoda.
– Mali slavuj pjeva — reče Bertrand — nije sve propalo ni za njega ni za nas.
– Koga to zovete slavujem?
– To smo ime dali starijem sinu vaše svjetlosti — odgovori Bertrand.
– Momu sinu! — vikne starac. — Ja dakle imam sina, jednom riječju, nešto što nosi moje ime i što me može ovjekovječiti?
On stane na noge, pa poče hodati po sobi, sad sporim, sad užurbanim korakom, zatim zapovjedničkom kretnjom otpusti sve svoje ljude izuzevši svećenika. Sutradan ujutro vojvoda je, odupirući se o svoga starog konjušara, hodao duž žala po pećinama i liticama tražeći sina kojega je nekad prokleo. Opazi ga izdaleka kako čuči u jednoj granitnoj udubini, nehajno ispružen na suncu. Glavu je bio položio na čuperak sitne trave a noge dražesno skupio pod tijelo. Etienne je bio nalik na lastavicu kad miruje. Čim se veliki starac pokazao na morskoj obali, i kad je bat njegovih koraka, zaglušen pijeskom slabo odjeknuo pomiješavši se sa šumom valova, Etienne okrene glavu, krikne kao iznenađena ptica i nestane u istom granitu, kao miš koji se brzo vraća u svoju rupu te čovjek napokon sumnja da ga je uopće opazio.
– Hej! Krista mu boga! Kamo se sakrio? — vikne vlastelin kad je došao do pećine na kojoj se njegov sin bio izvalio.
– On je tu — reče Bertrand pokazavši usku pukotinu: kojoj su rubovi bili glatki, izlizani od ponovljenih navala plime.
– Etienne, ljubljeni moj stoko! — poviče starac.
Prokleto dijete ne odgovori. Čitavo prijepodne stari je vojvoda naizmjence molio., prijetio, grdio, zaiklinjao, ali nije mogao dobiti odgovora. Katkada je zašutio, prislonio uho na udubinu i sve što mu je njegov slabi sluh omogućavao da čuje bijaše muklo kucanje Etienneova srca čiji su nagli kucaji odzvanjali pod zvučnim svodom.
– Taj je barem živ — reče starac glasom koji srce para.
Oko podne očajni otac uteče se molitvi.
– Etienne — govorio je on — moj dragi Etienne. Bog me je kaznio. što te nisam priznao! Lišio me tvoga brata! Danas si ti moje jedino dijete. Volim te više nego što ljubim sarma sebe. Priznao sam svoju zabludu, znam da ti zaista imaš u svojim žilama moju krv i krv majke čija je nesreća bila moje djelo. Dođi, ja ću nastojati da

zaboraviš moju nepravdu milujući te za sve što sam izgubio. Etienne, ti si već vojvoda de Niviron, a poslije mene bit ćeš vojvoda d'Herouville, per Francuske, vitez reda i zlatnog runa, kapetan stotine oboružanih ljudi, veliki besenski sudac, namjesnik Normandije za kralja, vlastelin dvadeset i sedam imanja gdje se broji šezdeset i devet zvonika, markiz de Saint-Sever.

Dobit ćeš za ženu kćer nekoga kneza. Bit ćeš glava kuće Herouville. Zar hoćeš da umrem od tuge? Dođi, dođi! Ili ću klečati tu pred tvojim, skloništem dok te ne vidim. Tvoj stari otac te moli i ponizuje se pred svojim djetetom kao pred samim Bogom.

Prokleto dijete nije shvaćalo taj jezik načičkan društvenim idejama i taštinama koje nije razumjelo, a našlo je u svojoj duši nesavladive utiske straha. Mladić je ostao nijem, u groznoj stravi. Podveče, kad je stari vlastelin. iscrpio sve jezične formule, sva sredstva molbe, i sve izraze kajanja, zahvatila ga je neka vjerska skrušenost. Klekne na pijesak i stade se zaklinjali.

– Kunem se da ću podići kapelicu svetom Ivanu i svetom Stjepanu, patronima moje žene i moga sina, i osnovat ću u njima stotinu misa u čast djevice Marije, ako mi Bog i sveci vrate ljubav gospodina vojvode de Nivrona, moga sina koji je ovdje prisutan!

Ostao je u dubokoj skrušenosti, klečeći, sklopljenih ruku i molio je. No kad je vidio da se dijete, nada njegova imena,, ne pojavljuje, krupne suze su navrle iz njegovih očiju, tako dugo. suhih, i stadoše curiti niz njegove uvele obraze. U taj čas Etienne, koji više ništa nije čuo, provuče se na rub špilje kao mlada bjelouška željna sunca i vidje suze toga satrvenoga starca, prepozna jezik boli, uhvati ruku svoga oca i zagrli ga govoreći anđeoskim glasom: — O majko moja, oprosti!

U groznici od sreće namjesnik Normandije odnese u svom naručju svoga kržljavog sina koji je drhtao kao oteta djevojka i, osjetivši da je vrlo uzrujan, stade se naprezati da ga ohrabri ljubeći ga oprezno kao što bi rukovao s nježnim cvijetkom, nađe za njega slatke riječi kojih nikad nije mogao izreći.

– Istiniti Bože, ti si sličan mojoj jadnoj Jeanni, drago dijete! — govorio mu je on. — Reci mi što ti se sviđa, učinit ću što god budeš želio. Budi jak! budi zdrav! Ja ću te naučiti jašiti na tako mirnoj i dobroj kobili kao što si ti miran i dobar. Ništa ti se neće opirati, Krista mu boga! Oko tebe će se sve savijati kao trske pod vjetrom. Odmah ću ti dati ovdje vlast bez granica. I ja ću ti se sam pokoravati kao bogu porodice.

Otac uskoro uđe sa sinom u gospoštijsku sobu u kojoj je protekao život njegove majke, Etienne smjesta ode pa se nasloni pokraj onoga prozora gdje je počeo živjeti, odakle mu je njegova majka davala znakove da mu javi odlazak njegova progonitelja koji je sada, a da još nije znao zašto, postao njegov rob i bio nalik na ona gorostasna stvorenja koja je moć neke vile stavila u službu kakva kneza. Ta je vila bila feudalizam. Kad je opet vidio onu sjetnu sobu u kojoj su se njegove oči bile navikle da promatraju ocean, suze navru Etienneu na oči. Sjećanje na njegovu dugu nesreću pomiješano s milozvučnim uspomenama na naslade što ih je uživao u jedinoj ljubavi koja mu je bila omogućena — u majčinskoj ljubavi, sve nasrne na njegovo srce i u njemu stvori kao neku poemu, u isti mah milozvučnu i strašnu. Uzbuđenja toga djeteta naučena da živi u promatranju zanosa, kao što se drugi bacaju u vrtlog svijeta, nisu bila nalik ni na koja uzbuđenja, uobičajena kod ljudi.

– Hoće li taj poživjeti? — upita starac začuđen zbog slabosti svoga baštinika na kojemu je opazio da zadržava svoj dah.

– Moći ću živjeti samo ovdje — reče jednostavno Etienne koji ga je bio čuo.

– Pa dobro, ova će soba biti tvoja, dijete moje!

– Što se to događa? — upita mladi d'Herouville kad je čuo komenzale[28] dvorca koji su dolazili u stražarsku dvoranu kamo ih je vojvoda sazvao da im predstavi svoga sina, ne sumnjajući u uspjeh.

– Dođi — odgovori mu otac uzimajući ga za ruku i vodeći ga u veliku dvoranu.

U to je vrijeme vojvoda i per s velikim posjedom kao što je bio vojvoda d'Herouville, koji je imao svoje zvanje i namjesništvo, živio u Francuskoj kao neki vladar. Mlađi sinovi porodice nisu se opirali da mu služe. Imao je dvorjanike i oficire: prvi poručnik njegove počasne čete bijaše kod njega ono što su danas adutanti kod maršala. Nekoliko godina kasnije kardinal de Richelieu imao je tjelesne stražare. Više knezova, povezanih s kraljevakom kućom kao što su bili Guisi, Condei, Neversi, Venđomei imali su paževe koje su odabirali između djece iz najboljih kuća. To je bio posljednji običaj iščezloga viteštva. Imutak i starost njegove normandske loze pod njegovim imenom *(herus villa,* gospodareva kuća) omogućili su vojvodi d'Herouvilleu da oponaša raskoš ljudi koji su bili niži od njega, kao što su bili d'Epernoni, Luynesovi, Balagnyjevi, d'Oovi, Zameti, smatrani u to vrijeme kao skorojevići koji su ipak živjeli kao mali vladari. Bijaše dakle veličanstven prizor za jadnoga Etiennea kad je vidio skup ljudi u službi svoga oca. Vojvoda se popne na jedan stolac stavljen pod *solium*[29] ili baldahin od izrezbarena drva s podijem podignutim na nekoliko stepenica. Odatle su u nekim pokrajinama pojedini vlastelini još izdavali odluke u svojim kaštelani jama. To su rijetki tragovi feudalizma koji su nestali pod Richelieuovom vladavinom. Ovakva prijestolja, slična klupama za crkvene starješine, postala su rariteti. Kad se Etienne tu našao, kraj svoga starog oca, zadrhtao je videći da je cilj svih očiju.

— Nemoj drhtati — reče mu vojvoda sagnuvši ćelavu glavu do uha svoga sina — sve su to naši ljudi.

Kroz svijetlu polutamu koju je stvaralo sunce na zalazu čije su zrake crveno obojadisale prozore te dvorane, Etienne je opazio suca, kapetane i poručnike pod oružjem uz pratnju nekih vojnika, konjušare, kapelana, sekretare, liječnika, upravitelja, vratare, nadglednika, vodiče pasa, čitavu služinčad i sluge. Premda su svi ti ljudi stajali u smjernom i pokornom držanju kakvo je nametao strah što ga je ulijevao starac i najuglednijim ljudima koji su živjeli pod njegovim zapovjedništvom i u njegovoj pokrajini, nastane potmuli mrmor izazvan radoznalim čekanjem. Taj mrmor stisne Etienneovo sirce koji je po prviput osjetio utjecaj teške atmosfere dvorane u kojoj je disala brojna skupina ljudi. Njegova osjetila naviknuta na čisti i zdravi morski zrak brzo su osjetila smetnju koja je pokazivala savršenstvo njegovih organa. Uzruja ga svojim naglim udarcima silno lupanje srca zbog neke greške u organizmu, kad je njegov otac, obavezan da se pokaže kao stari veličanstveni lav, svečanim glasom izrekao ovaj kratki govor:

– Moji prijatelji, evo, ovo je moj sin Etienne, moj prvorođenac, moji zakoniti baštinifc, vojvoda de Nivron kojemu će kralj bez sumnje potvrditi časti njegova pokojnoga brata. Ja vam ga predstavljam da ga priznate i da mu se pokoravate kao samom meni. Upozoravam vas ako bi jedan od vas ili tko u pokrajini kojom ja upravljam naljutio mladoga vojvodu ili ga uvrijedio ma u čemu bilo, bolje bi mu bilo — ako bi se to dogodilo i ja za to doznao — da se nikad nije rodio od majke. Jeste l

čuli? Vratite se svi svojim poslovima i neka vas Bog vodi. Pogreb Maximiliena d'Herouvillea obavit će se ovdje kad mu bude doneseno tijelo. Kuća će biti u žalosti punih osam dana. Kasnije ćemo slaviti stupanje na vlast moga sina Etiennea.

– Živio gospodar! živjeli Herouvilleovi! — poviču ljudi da se orio sav dvorac.

Sluge donesoše zublje da osvijetle dvoranu. To klicanje, to svjetlo i osjećaji što ih je u Etienneu pobudio govor njegova, oca s onima koje je već doživio izazovu mu potpunu klonulost te se sruši na naslonjač ostavivši svoju žensku ruku u širokoj ruci svoga oca. Kad je vojvoda, koji je dao znak poručniku svoje čete da se približi, ovomu kazao: — No, barune d'Artagnon, sretan sam što sam mogao naknaditi svoju štetu, dođite da vidite moga sina! — on osjeti u svojoj ruci hladnu ruku, ponovo pogleda vojvodu de Nivrona, misleći da je mrtav, zakrikne od užasa koji je preplašio skupinu.

Beauvouloir otvori podij, uhvati mladića pod ruku i odvede ga govoreći svome gospodaru: — Ubili ste ga, jer ga niste pripravili na tu ceremoniju.

– Onda on neće moći imati djeteta, ako je tomu tako? — vikne vojvoda koji je išao iza Beauvouloira u gospoštijsku sobu gdje je liječnik polagao mladoga baštinika.

– No, majstore? — upita otac pun zebnje.

– Neće ništa biti — odgovori stari službenik pokazujući kako je Etiennea opet doveo svijesti jednim sredstvom za okrepu od kojega mu je dao nekoliko kapi na komadu šećera. To je bila, nova i dragocjena supstancija koju su apotekari prodavali za suho zlato.

– Uzmi, stari lupežu — reče stari vlastelin pružajući kesu Beauvoulodru — i liječi ga kao kraljeva sina. Ako umre tvojom krivnjom, sam ću te ispeći na roštilju.

– Ako se i dalje budete pokazivali siloviti, vojvodi de Nivronu zadat ćete smrtni udarac vi sami — reče surovo liječnik svomu gospodaru — pustite ga, sad će zaspati.

– Laku noć, moja ljubavi — reče starac poljubivši svoga sina u čelo.

– Laku noć, dragi oče — nadoveže mladić od čijega je glasa zadrhtao vojvpda koji je prviput čuo da ga Etienne naziva „otac".

Vojvoda uze Beauvouloira za ruku, odvede ga u susjednu dvoranu i odgura ga u okvir jednoga prozora te mu reče: — Čuješ, stari lupežu, stvar je na nama.

Ta fraza, koja je predstavljala omiljeni vojvodin način pokazivanja ljubaznosti, nasmije liječnika koji je već davno napustio namještanje udova.

– Ti znaš — nadoveže vojvoda — da ti ja ne želim zla. Ti si dva puta bio kod poroda moje jadne Jeanne, izliječio si moga šina Maximiliena od jedne bolesti, jednom riječi ti si član moje kuće. Jadno dijete! Ja ću ga osvetiti, naći ću ja onoga koji mi ga je ubio! Sva je budućnost kuće Herouville dakle u vašim rukama. Želim uskoro oženiti to dijete. Ti jedini znaš ima li nade da će u ovome nedonoščetu naći tkanine da se skroje Herouvillei... Razumiješ li me? Što misliš o tome?

– Njegov je život na morskoj obali bio tako nevin i čist te je njegova priroda čvršća nego bi bila da je živio među ljudima. Ali tako nježno tijelo vrlo je podložno duši. Njegova svjetlost Etienne mora sam izabrati svoju ženu, jer će sve u njemu biti djelo prirode a ne djelo volje. On će ljubiti naivno i s na klonošću srca, on će činiti ono što vi želite da čini za vaše ime. Dajte svojemu sinu neku veliku gospođu koja bi bila kao kakva bijesna kobila otići će da se sakrije među hridine, još više! Ako bi ga kakav jaki strah sigurno ubio, ja mislim da bi ga jednako uništila iznenadna sreća. Da se izbjegne ta nesreća, moje je mišljenje, da se Etienneu pusti neka se sam, po svojoj volji, otputi putem ljubavi. Čujte me, vaša svjetlosti, mada ste vi velik i moćan knez, vi se

ništa ne razumijete u te stvari. Dajte mi svoje potpuno povjerenje, bez granica, i imat ćete unuka!

– Ako dobijem unuka, kakvim god bilo vraćanjem, načinit ću te plemićem. Da, premda je to teško od staroga lupeža, ti ćeš postati uljudan čovjek, ti ćeš, Beauvouloir, biti barun đe Forcalier, Upotrijebit ću sva sredstva, bijelu i crnu magiju, devetnice u crkvi i vraćanje vještica, samo da dobijem muško potomstvo, sve će biti dobro.

– Znam — reče Beauvouloir — jednu stvar koja je kadra da sve pokvari. Ta stvar nije ništa drugo nego vi sami, vaša svjetlosti. Poznam vas. Vi želite danas potomstvo pod svaku cijenu; sutra ćete htjeti odrediti uvjete pod kojima treba da dođe to potomstvo, i uznemirit ćete svoga sina!

– Bog me očuvaj!

– Onda dobro, idite na dvor u kojem je maršalova smrt i kraljeva emancipacija vjerojatno sve potpuno poremetila. U njemu imate posla, ako nikakva drugog, a ono da vam dadu maršalski štap koji su· vam obećali. Pustite meni da ja upravljam njegovom svjetlošću Etienneom. Ali zadajte mi svoju plemićku riječ da ćete mi odobriti što god učinim.

Vojvoda udari u starčevu ruku u znak potpunoga pristanka i povuče se u svoje odaje.

Kad su dani velikoga i moćnog vlastelina odbrojeni, liječnik je važna osoba u stanu. Stoga se ne treba čuditi šta je bivši namještao udova postao tako prisan s vojvodom d'Herouvilleom. Bez obzira na nezakonite veze kojima ga je njegova ženidba povezala s ovom velikom kućom i koje su mu išle u prilog, vojvoda je često osjetio zdrav razum toga učenjaka kojega je učinio jednim od svojih najmilijih savjetnika. Beauvouloir bijaše Coyctaeir[30] toga Louisa XI. No, ma koliko je vrijedno bilo njegovo znanje, liječnik na namjesnika Normandije u kojemu je uvijek živjela okrutnost vjerskih ratova nije vršio tako snažan utjecaj kao feudalizam. Zato je liječnik odgonetamo da plemićeve predrasude škode njegovim željama, željama oca. Kao veliki liječnik, kakav je bio, Beauvouloir je shvatio da, kad je u pitanju tako nježno razvijeno biće kao što je bio Etienne, ženidba mora biti sporo i blago nadahnuće koje će mu dati nove snage kad ga zagrije vatrom ljubavi. Kao što je bio rekao, nametnuti Etienneu ženu, to bd značilo ubiti ga. Mora se naročito izbjegavati da se taj samotni mladić ne uplaši od ženidbe o kojoj nije ništa znao i da ne upozna; svrhu kojom je bio zaokupljen njegov otac. Taj neznani pjesnik prihvatio bi samo plemenitu i lijepu Petrarkinu ljubav, Danteovu ljubav prema Beatrici. Kao njegova majka, on je sav bio čista ljubav i sav duša. Trebalo je da mu se dade prilika da ljubi, da se čeka taj događaj, a ne da se nameće. Zapovijed bi u njemu osušila izvore života.

Majstor Antoine Beauvouloir bijaše otac, imao je kćer, odgojenu u uvjetima koji su potpuno odgovarali da bude Etienneova žena. Bilo je tako teško predvidjeti događaje koji bi jedno dijete, određeno za kardinalsko dostojanstvo, učinili zakonitim baštinikom kuće Herouville, te Beauvouloir nije nikad zapazio sličnost sudbine Etiennea i Gabrielle. Tu mu je nenadanu misao udahnula više njegova odanost prema ovim dvama bićima nego njegovo častoljublje. Unatoč njegovoj vještini, njegova je žena umrla u porodu rodivši djevojčicu čije je zdravlje bilo tako slabo te je pomišljao da je majka ostavila u svom odvjetku klice smrti. Beauvouloir je volio svoju Gabriellu kao što svi starci vole svoje jedino dijete. Njegova nauka i stalna briga podali su umjetan život tomu krhkom stvorenju koje je njegovao kao što cvjećar uzgaja stranu

biljku. On ju je uklonio od svih pogleda na svom imanju de Forcalier, a od svih ju je vremenskih nepogoda štitila sveopća dobrohotnost što su je iskazivali čovjeku kojemu je svatko dugovao da mu zapali za dušu svijeću, jer je njegova znanstvena moć ulijevala neku vrstu str hopoštovanja. Povezavši se s kućom Herouville, on je povećao povlastice koje je uživao u pokrajini i izigravao progone svojih neprijatelja svojim strašnim položajem kod namjesnika. No dobro se čuvao, dolazeći u dvorac, da u njega ne dovede cvijetak koji je sakrio u Forcalieru. To je bilo imanje koje je bilo mnogo značajnije po zemljama što su mu pripadale nego po pučanstvu. U ovo se imanje pouzdavao računajući da će udomiti svoju kćer u, skladu sa svojim pogledima. Kad je starom vojvodi obećao potomstvo tražeći od njega njegovu riječ da će odobriti njegove postupke, najednom je pomislio na Gabriellu, na to drago djevojče, na čiju je majku vojvoda bio zaboravio, kao što je bio zaboravio na svoga sina Etiennea. Čekao je na odlazak svoga gospodara prije nego je stao izvoditi svoj plan. Predvidio je naime ako bi vojvoda što o tom saznao, da bi goleme teškoće, koje bi se mogle uzdići protiv povoljnog rezultata, od prvoga početka bile nepremostive.

Kuća majstora Beauvouloira bijaše okrenuta prema jugu, položena na obronku jednoga od onih mirnih brežuljaka koji okružuju doline Normandije. Sa sjevera ju je obuhvaćala gusta šumica. Visoki zidovi i normandske živice s dubokim jarcima tu sni pravili neprodornu ogradu. Vrt se u blagom nagibu spuštao do rijeke koja je plakala pašnjake u dolini i gdje je visoka padina s dvostrukim drvoredom mjestu pravila prirodni kej. U tom drvoredu vijugala se skrovita aleja slijedeći zavoje rijeke, a vrbe, bukve i hrastovi toliko su se razrasli te je aleja sličila na šumsku stazu. Prostor od kuće pa sve do ovog šanca prekrile su mase zelenila karakterističnog za ovaj bogati predjel, pružale su se kao sjenoviti pokrivač obrubljen rijetkim drvećem a nijanse boja sastavljale sretno obojenu tapetu: tu se srebrnasto prelijevanje jednoga bora izdvajalo iznad tamnoga zelenila nekoliko joha; ovdje je, pred skupinom starih hrastova, jedna vitka topola dizala svoju uvijek nemirnu krošnju; nešto dalje žalosne vrbe saginule su svoje blijedo lišće između velikih oraha s okruglom glavom. Ta je šumica omogućivala da se u svako doba siđe iz kuće prema drvoredu bez straha da će ga opeci sunčane zrake.

Pročelje pred kojim se širila žuta vrpca posij unčene terase osjenjivalaje drvena galerija. Oko nje su se uvijale povijuše koje su u mjesecu svibnju bacale svoje cvjetove sve do prozora prvoga kata. Mada nije bio velik, taj vrt se činio ogroman po načinu kako je bio ispresijecan. Njegovi vidici, vješto udešeni po visinama zemljišta, spajali su se s vidicima doline -gdje se oko slobodno šetalo. Prema nagonima svojih misli Gabrielle se mogla ili vratiti, u samoću uskoga prostora, a da u njemu nije opazila ništa drugo osim gustu tratinu i plavetnilo neba između vršaka drveća, ili lutati najbogatijim perspektivama slijedeći zelene linije od njihovih prvih tako jasnih planova sve do čistih dubina obzorja gdje su se gubile, sad u oceanu zraka, sad u brdima oblaka koji su ondje lebdjeti.

Kako je bila pod stalnom brigom i paskom svoje bake i njegovana od svoje dadilje, Gabrielle Beauvouloir nije izlazila iz te skromne kuće, nego samo kad je išla u župnu crkvu čiji se zvonik vidio, na vrhu brežuljka. Uvijek ju je pratila njezina baka, dadilja i sluga njezina oca. Ona je dakle došla u dob od sedamnaest godina u slatkom neznanju koje je rijetkost knjiga dopuštala djevojci, a da se to nije činilo izvanredno u to vrijeme kad obrazovane žene bijahu rijetke pojave. Ta je kuća bila kao samostan

kojemu treba dodati slobodu a oduzeti redovnu molitvu. Tu je živjela pod očima stare pobožne žena, pod zaštitom svoga oca, jedinoga muškarca koga je ikad vidjela, Tu veliku samoću koju je od njezina rođenja zahtijevala prividna nježnost njezina organizma brižno je podržavaoBeauvouloir. Kako je Gabrielle rasla, pažnja koja joj se obilno posvećivala, pa utjecaj čistoga zraka, zaista su ojačali njezinu slabašnu mladost. Ipak, učeni liječnik nije se mogao varati. Vadeći kako se sedefaste boje koje su okruživale oči njegove kćeri umekšavaju, kako dobivaju tamnu boju, kako se raspaljuju prema uzbuđenjima: slabašnost tijela i snaga duše tu su se pokazivali znacima koje mu je njegova duga praksa omogućavala da raspozna. Zatim, zbog nebeske Gabrielline ljepote bojao se da je ne bi tko napao, što je bila svakidašnja pojava, u vrijeme nasilja i buna. Tisuću je dakle razloga savjetovalo tomu dobrom ocu da zgusne sjenu i da poveća samoću oko svoje kćeri čija ga je prevelika osjetljivost plašila. Kakva strast, otmica, bilo kakav napadaj mogao bi je smrtno raniti. Premda je njegova kći rijetko zasluživala prijekore, jedna prijekorna riječ bi je potresla. Ona bi je čuvala u dubini srca kamo je prodrla i prouzrokovala bolećivu sjetu. Išla bi plakati i dugo bi plakala. Gabriellin je moralni odgoj zahtijevao dakle ne manju pažnju nego fizički. Stari se liječnik morao odreći da svojoj kćeri pripovijeda priče koje očaravaju djecu. One su na nju djelovale suviše impresivno. Stoga se taj čovjek, kojega je duga praksa načinila tako vještim, požurio da razvije tijelo svojoj kćeri, kako bi oslabio udarce što mu ih je nanosila tako snažna duša. Kako je Gabrielle bila čitav njegov život, njegova ljubav, njegova jedina baštinica, on nije nikada oklijevao da sebi pribavi stvari čija je pomoć trebala dovesti do željena uspjeha. On je pomno uklonio knjige, slike, muziku — sve kreacije umjetnosti koje su mogle probuditi misao. Uz pomoć svoje majke, on :je zainteresirao Gaibriellu za ručne poslove. Vez, šivanje, čipke, uzgajanje cvijeća, brige oko kućanstva, berba voća — jednom riječju naj materijalni ja zanimanja života davala su se kao hrana duhu toj dražesnoj djevojčici. Beauvouloir joj je donosio lijepe kolovrate, dobro izrađene škrinje, bogate sagove, zemljano suđe *Bernarda de Pallissyja,* stolove, klecala, stolice izrezbarene i ukrašene dragocjenim tkaninama, išarano rublje, dragulje. Nagonom što ga daje očinstvo, starac je uvijek izabirao te darove među djelima kojih ukrasi pripadaju onoj neobičnoj vrsti koja nosi naziv arabeske, i koje ne govore ni osjetilima ni duši, nego se obraćaju samo duhu po kreacijama čiste mašte. Tako, čudna stvar! Način života koji je mržnja jednoga oca nametnula Etienneu d'Herouvilleu, očinska je ljubav Beauvouloirova pružila Gabrielli. U oba slučaja prijetila je opasnost da će duša ubiti tijelo. I da nije bilo velike samoće, koju je mladiću odredio slučaj a djevojci podarila nauka — oboje je moglo podleći, onaj strahu, ona pod teretom suviše jakog uzbuđenja ljubavi. No, na žalost, mjesto da se rodila u kraju stepa i vriština, u krilu suhe prirode s ustaljenim i krutim oblicima, koje su svi veliki slikari dali kao pozadinu svojim djevicama, Gabrielle je živjela u plodnoj i bujnoj dolini. Beauvouloir nije mogao uništiti sklad ni raspored prirodnih gajeva, dražesni ukras cvjetnih rondela, svježu mekoću zelenog saga, ljubav izraženu isprepletanjem povijuša. Te dugovječne pjesme govorile su svojim jezikom. Njega je više čula nego razumjela Gabrielle, koja se prepuštala maglovitim sanjama pod sjenom. Kroz nejasne misli na koje ju je navodilo njezino divljenje pod lijepim nebom i njezino dugo proučavanje toga predjela koji je promatrala usvim njegovim izgledima što su ga u nj utisnule godišnje dobi i raznolikosti morske atmosfere, gdje su nestajale guste engleske magle a počela

svjetlost Francuske, u njezinu se duhu digne daleko svjetlo, zora koja je probila tamu u kojoj ju je držao njezin otac.

Beauvouloir nije Gabriellu uklonio ni od utjecaja božanske ljubavi. Ona je spajala s udivljenjem za prirodu obožavanje stvoritelja. Ona je udarila prvim putem koji je otvoren ženskim osjećajima: ljubila je Boga, voljela je Isusa, djevicu Mariju i svece, ljubila je crkvu i njezine svečanosti. Bila je katolikinja poput svete Terezi je koja je u Isusu vidjela nepogrešiva supruga, neprestanu ženidbu. No Gabrielle se podavala toj strasti jakih duša s dirljivom jednostavnošću te bi ona bila razoružala najsuroviju zavodljivost djetinjom naivnošću svoga jezika.

Kamo je taj nedužni život vodio Gabriellu? Kako da se pouči jedan razum tako čist kao voda mirnoga jezera koja je još odrazila samo ažurnost neba? Kakve slike da se nacrtaju na tom bijelom platnu? Oko kojega drveta da se oviju snježni zvončići što su se rascvali na tom slaku? Nikada otac nije sebi postavljao ta pitanja a da nije osjetio unutarnje drhtanje. U taj čas dobri je stari učenjak polako putovao na svojoj mazgi, kao da je htio ovjekovječiti taj put koji je vodio iz dvorca Herouville u Ourscamp. To je ime sela blizu kojega se nalazilo imanje Forcalier. Beskrajnja ljubav koju je gojio prema svojoj kćeri pobudila ga je da izgradi smionu osnovu: jedno jedino biće na svijetu moglo ju je usrećiti, a to biće bijaše Etienne! Na svaki način, sin anđeoske Jeanne de Saint-Savin i čista kći Gertruđe Marana bijahu dva blizanačka stvorenja. Svaka druga žena osim Gabrielle vjerojatno bi uplašila i ubila zakonitoga nasljednika kuće Herouville. Isto tako, Beauvouloiru se činilo da Gabrielle mora poginuti od svakoga drugog muškarca čiji osjećaji i vanjski oblici ne bi imali djevičansku Etienneovu nježnost. Svakako, jadni liječnik nije nikad na to mislio, slučaju se prohtjelo to zbliženje i on ga je odredio. No, pod vladavinom Louisa XIII da se samo netko usudio nagovarati vojvodu d'Herouvillea da oženi svoga sina jedinca s kćer ju jednoga namještača udova! A ipak, samo iz te ženidbe moglo je proizići ono potomstvo koje je zapovjednički htio stari vojvoda. Priroda je ova dva bića odredila jedno za dugo, Bog ih je zbližio nevjerojatnim rasporedom događaja, dok su ljudske ideje i zakoni stavili između njih nepremostive provalije. Mada je starac vidio u tomu prst božji, i unatoč riječi koju je izmamio od vojvode, zahvati ga takva bojazan kad je mislio na silovitost toga neobuzdanog, značaja, te se vrati natrag u trenutku kad je došao na vrh brežuljka, nasuprot brežuljku Ourscampa, i opazio dim koji se dizao iz njegove kuće između drveća njegova posjeda. On se ipak odluči zbog nezakoni toga srodstva i rodbinstva s vojvodom. To je bio razlog koji je mogao utjecati na duh njegova gospodara. Potom, kad je jednom odlukapala, Beauvouloir je dobio povjerenje u slučajeve u životu. Moglo bi se -dogoditi da vojvoda umre prije vjenčanja. Uostalom, računao je na primjere: jedna seljakinja u pokrajini Dauphine, Francoise Mignot, nedavno se udala za maršala de l'Hopitala; sin konetabla Anne de Montmorency oženio je Dianu, kćer Henrija II i jedne piemontske gospođe po imenu Philippe Due.

Za vrijeme ovoga razmišljanja u kojemu je očinska ljubav ocijenila sve vjerojatnosti i mogućnosti, raspravila dobre kao i loše izglede i nastojala da nazre budućnost ođvagujući njezine elemente, Gabrielle je šetala po vrtu i brala cvijeće da ukrasi vaze slavnoga lončara koji je emajlom načinio ono što je *Benvenuto Cellini* učinio s kovinama. Gabrielle je bila stavila vazu, ukrašenu životinjama u reljefu, na stol, u sredini sobe, i punila iju je cvijećem da razveseli svoju baku, a možda i zato da

dade oblik svojim vlastitim mislima. Velika vaza od limoške fajanse bijaše puna, savršeno iskićena, stavljena na bogato izrađen stolnjak, i Gabrielle reče svojoj baki: „Deđ pogledajte!" Kad je Beauvouloir ušao, djevojka otrči pa se baci u naručje svome ocu. Poslije prvih izljeva nježnosti, Gabrielle htjede da se starac divi kiti cvijeća. Ali pošto ju je pogledao, Beauvouloir upilji u svoju kćer dubok pogled od koga ona porumeni.

— Vrijeme je — reče u sebi shvaćajući jezik toga cvijeća od kojega je svaki cvijet bez sumnje bio proučen i po svojem obliku i po svojoj boji te je tako svaki stavljen na svoje mjesto na kojemu je proizveo magičan efekt u buketu.

Gabrielle ostade stojeći i ne misleći na cvijet koji je započela na svom ručnom radu. Kad je vidio svoju kćer, jedina suza se zacakli u Beauvouloirovim očima, izbrazđa njegove obraze koji su još teško skrivali ozbiljan izraz i padine na, košulju, koja se, prema modi onoga vremena, vidjela iznad hlača ispod prsluka otvorena sve do trbuha. On baci svoj pusteni šešir sa starim crvenim perom da se uzmogne rukom pogladiti po ćelavoj glavi. Promatrajući ponovo svoju kćer, pod tamnim gredama te dvorane koja je bila tapetirana kožom, ukrašena crnim pokućstvom i zastorima od teške svilene tkanine, urešena visokim kaminom, a obasjana lijepim danom — motreći to dijete koje bijaše još njegovo, jadni otac osjeti suze u očima j izbriše ih. Otac koji voli svoje dijete želio b:i da mu uvijek ostane maleno. Sto se tiče onoga koji bez duboke boli može vidjeti svoju kćer gdje polazi pod gospodstvo nekoga muškarca, on se ne diže u više svjetove nego silazi u najniže prostore.

— Što vam je, moj sinko? — upita stara majka skidajući naočari i tražeći u redovito veselom starčevu držanju razlog šutnje koja ju lje iznenadila.

Stari liječnik pokaže prstom svoju kćer baki koja je kimnula glavom u znak zadovoljstva, kao da hoće kazati: „Vrlo je slatka!“

Tko ne bi bio osjetio Beauvouloirova uzbuđenja kad je vidio mladu djevojku kako ju je nacrtala odjeća onoga vremena i svježi dan Normandije? Gabrielle je nosila steznik u šiljak prema naprijed a četverouglast prema otraga kakav su gotovo svi talijanski slikari dali svojim sveticama i svojim madonama. Taj otmjeni prsni oklop od plavoga baršuna poput neba, tako lijep kao oklop vodene božice, ovijao je struk kao kakav kolir stežući ga tako da je fino modelirao oblike te kao da ih je spljoštio. On je salijevao ramena, leđa i struk tako čistim crtežom kao da ga je izveo najvještiji umjetnik. Oko. vrata se završavao duguljastim izreskom koji je krasio lagani svileni vez blijedosmeđe boje. Od njega se moglo Vidjeti toliko gologa koliko je bilo potrebno da se pokaže ljepota žene, no. ne dovoljno da se probudi želja. Haljina blijedosmeđe boje, koja je nastavljala crte linija istaknutih glavnim dijelom baršuna, padala je sve do stopala praveći tanke i kao spljoštene nabore. Struk Je bio tako fin te je Gabrielle izgledala velika. Njezina je tanka ruka visjela tako nehajno ikako se događa kad kakva duboka misao zaokuplja čovjeka. Tako postavljena, predstavljala je živi uzorak naivnih remek-djela kiparstva prema kojima je tada postojala naklonost. Tomu su se uzorku divili zbog ljupkosti ravnih linija bez ukočenosti i zbog čvrstoće crteža koji ne isključuje života. Nikada profil lastavice kad proleti uveče blizu prozora nije pružio elegantnije skrojene oblike. Gabriellino lice bijaše sitno, ali nije bilo plosnato. Na njezinu vratu i na njezinu čelu bazala. su plavkasta vlakanca koja su ocrtavala nijanse slične nijansama dragoga kamena ahata, pokazujući nježnost tako prozirne boje lica te bi čovjek mislio da vidi kako krv teče u žilama. Ta prekomjerna bjelina bijaše na

jagodicama lako obojena. Sakrivene pod malu kapicu od plavoga baršuna izvezenoga biserjem, njezine svuda jednako plave kose tekle su kao dva zlatna potoka duž sljepočica i poigravale se u kolutima na njezinim, ramenima kojih nisu pokrivale. Topla boja te svilene kose oživljavala je sjajnu bjelinu vrata i još je više svojim odrazom oplemenjivala obrise već tako čista lica. Oči duge i kao stisnute između debelih vjeđa bijahu u skladu s finoćom tijela i glave. Biserno siva boja u njima imala je sjaja bez živahnosti, a nevinost je pokrivala strast. Linija nosa bi se činila hladna kao čelična oštrica da nije. bilo dvojih mekanih, baršunastih i ružičastih nosnica. Njihove kretnje kao da su bile u neskladu sa čistoćom sanjarskoga, često začuđenog, katkad nasmijanog, a uvijek uzvišeno vedroga čela. Na kraju, malo, živahno uho privlačilo je pogled pokazujući pod kapicom, između dva čuperka kose, crvenu, poput rubina krušku čija se boja snažno isticala na mliječnoj boji vrata. To ne bijaše ni normanska. ljepota u kojoj obiluje meiso, ni južnjačka ljepota gdje strast povećava materiju, ni francuska ljepota, tako kratkotrajna kao njezini izražaji, ni sjeverna, sjetna i hladna ljepota. To je bila serafska i duboka ljepota katoličke crkve, u isti mah i lijepa i kruta, stroga i nježna ljepota.

– Gdje da se nađe ljepša vojvotkinja? — reče u sebi Beauvouloir gledajući s uživanjem Gabriellu. Ona se bila lagano sagnula i ispružila vrat da prati vani let neke ptice. Mogla se uporediti s gazelom koja se zaustavila da osluškuje mrmor vode gdje će da se napoji.

– Dođi ovamo sjesti — reče Beauvouloir udarivši se po stegnu i dajući Gabrielli znak koji je nagoviještavao da će jaji povjeriti neku tajnu.

Gabrielle shvati i dođe. Sjedne u krilo svoga oca iako poput gazele i ovije ruku oko vrata Beauvouloira te mu pri tome zgužva ovratnik.

– Na koga si mislila kad si brala cvijeće? Nikad nisi cvjetove tako ukusno rasporedila.

– Na mnogo toga — reče ona. — Diveći se cvijeću koje je, čini se, stvoreno za nas, pitala sam se za koga smo mi stvorene, koja bića nas gledaju? Vi iste moj otac, pa vam mogu reći što se događa u meni. Vi ste pametni i vješti pa ćete sve objasniti. Osjećam u sebi kao neku snagu koja hoće da djeluje, ja se borim protiv nečega. Kad je nebo sivo, napola sam zadovoljna, tužna sam, ali mirna. Kad je lijepo vrijeme, kad cvijeće fino miriše, kad sam ondje na svojoj klupi, pod kozjom krvlju ili jasminima, u meni se dižu kao neki valovi koji se lome o moju nepomičnost. U duh mi dolaze ideje koje udaraju o mene i bježe kao ptice uveče pored naših prozora, a ja ih ne mogu zadržati. A onda, kad načinim kitu cvijeća u kojoj su boje nijansirane kao na tapeti, gdje crveno oduzima sjaj bijelom, gdje se zeleno i smeđe ukrštava, kad je u njoj svega u izobilju, kad se njom poigrava zrak, kad se cvijeće sudara, kad nastane čitava mješavina mirisa i čaški koje se sudaraju, ja sam kao sretna razabirući što se u meni događa. Kad zasviraju orgulje u crkvi a svećenici pjevaju, uzajamno, jedna drugoj odgovaraju dvije razgovijetne pjesme — ljudski glasovi i muzika — onda sam zadovoljna, taj mi sklad odzvanja u grudima, tad se molim s užitkom koji mi oživljuje i uzbuđuje krv...

Dok je slušao svoju kćer, Beauvouloir ju je promatrao pronicavim okom. Njegov se pogled činio tup zbog same snage njegovih blistavih misli, jednako kao što i voda slapa izgleda nepomična. Podigao je veo puti koji mu je sakrivao tajnu igru kojom duša djeluje na tijelo, proučavao je raznolike znakove što ih je njegovo dugo iskustvo zapazilo na svim osobama koje su bile povjerene njegovoj brizi, i uspoređivao ih je sa

znacima koji su se nalazili u tom slabašnom tijelu, čije su ga kosti strašile zbog njihove nježnosti, čija ga je boja plašila, zbog tako slabe čvrstoće. I nastojao je da poveže pouke svoje nauke s budućnošću toga anđeoskog djeteta, i zavrtjelo mu se u glavi, bilo mu je kao da se nalazi nad ponorom. Uznemirio ga je suviše drhtavi glas, uznemirile ga previše lijepe Gabrielline grudi, pa je i sam sebe ispitivao pošto je nju ispitao

– Ti ovdje patiš! — poviče na kraju on na posljednji! misao koja je zbijeno izražavala njegovo mišljenje Ona mlitavo nakloni glavicu. — Za božju milost! — reče starac uzdahnuvši. — Odvest ću te u dvorac d'Herouville, tamo ćeš se moći okupati pa ćete to ojačati.

– Je 1' to istina, dragi oče? Ne šalite se sa svojom Gabriellom? Toliko sam željela vidjeti dvorac, vojnike, kapetane, i njegovu svjetlost.

– Jest, draga kćeri. Tvoja će te dadilja i Jean otpratiti.

– To će biti skoro?

– Sutra — reče starac koji odjuri u vrt da sakrije svojte uzbuđenje pred svojom majkom i kćerkom.

– Bog mi je svjedok — reče on — da me ne potiče na to ni jedna častohlepna misao. Da spasim svoju kćer, da usrećim jadnoga malog Etiennea — to su moje jedine pobude.

To što je tako ispitivao sama sebe, razlog je u tomu što je u dubini svoje savjesti osjećao neutaživo zadovoljstvo, jer je znao da će Gabrielle, ako uspije njegova namjera, jednoga dana biti vojvotkinja d'Herouville. Uvijek postoji čovjek u ocu. On je dugo šetao, vratio se da večera i cijelo je veće uživao da gleda svoju kćer u atmosferi slatke i smeđe poezije na kojd ju je priučio.

Kad su prije zalaza sunca baka, dadilja, liječnik i Gabrielle klečali da se zajedno pomole Bogu, on im reče: — Svi skrušeno molimo Boga da blagoslovi moj pothvat.

Baki, koja je poznavala namjeru svoga sina, ovlaže se oči s ono malo suza što joj ih je preostalo. Radoznaloj Gabrielli lice je bilo crveno od sreće. Otac je drhtao — toliko se bojao nesreće.

– Uostalom — reče mu majka — ne boj se, Antoi-ne. Vojvoda neće ubiti svoju unuku.

– Neće — odgovori on — ali je može prisiliti da se uda za kakva soldačinu baruna koji bi nam je mučio.

Sutradan Gabrielle, jašeći na magarcu, uz pratnju svoje dadilje koja je išla pješke, svoga oca na mazgi i jednoga sluge koji je vodio dva konja natovarena prtljagom, krene na put u dvorac Herouville. Karavana tamo stigne u sumrak. Kako bi ovo putovanje održao u tajnosti, Beauvauloir se otputi zaobilaznim putovima i ode ranom zorom. Ponio je sa sobom i hranu da jede na putu, a da se ne pokazuje u gostionicama. Beauvouloir uđe dakle po noći, a da ga nisu zamijetili ljudi iz dvorca, u nastambu koju je prokleto dijete tako dugo zauzimalo. Tu ga je čekao Bertrand, jedina osoba kojoj je povjerio svoju tajnu. Stari konjušar pomogne liječniku, dadilji i sluiz-i da rasterete konje, da prenesu prtljagu i -da smjeste Beauvouloirovu kćer u Etienneov stan. Kad je Bertrand vidio Gabriellu, ostao je posve zapanjen.

– Čini mi se da vidim Gospođu — poviče on.

– Tako je vitka i slabašna kao ona. Ima njezinu blijedu boju i njezinu plavu kosu, stari će je vojvoda zavoljeti.

– Dao Bog! — reče Beauvouloir. — No hoće li prepoznati svoju krv kroz moju?

– Ne može poricati — reče Bertrand. — Često sam išao po njega do vrata Lijepe Rimljanke koja je stanovala u ulici Culture-Sainte-Catherine. Kardinal de Lorraine ju je silom prepustio njegovoj svjetlosti, od srama što su ga zlostavljali kad je izišao od nje. Njegova svjetlost koja je u to vrijeme hodala na nogama od dvadeset godina, mora se sigurno sjetiti te zasjede, on je bio vrlo smion — danas mogu stvar reći — on je bio vođa napadača.

– On više ne misli na sve to — reče Beauvouloir. — On zna da je moja žena umrla, ali jedva zna da ja imam kćer!

– Dva stara lisca kao što smo mi dovest ćemo čamac u pravu luku — reče Bertrand. — Na kraju krajeva, ako se vojvoda bude ljutio i ako svali krivnju na ovo malo našega kostura, on je načinio svoje.

Prije nego je otišao, vojvoda d'Herouville je pod najtežim kaznama bio zabranio svim ljudima iz dvorca da idu na žal gdje je doonda Etienne provodio svoj život, osim ako vojvoda de Nivron ne dovede koga sa sobom.. Ta je odredba koju je sugerirao Beauvouloir dokazavši potrebu da se pusti Etienneu da zadrži svoje navike, jamčila Gabrielli i njezinoj dadilji nepovredivost zemljišta s kojega im je zapovijedio da nikad ne iziđu bez njegova dopuštenja.

Etienne je ta dva dana ostao u gospoštijskoj sobi gdje ga je zadržao čar njegovih bolnih uspomena. Ta postelja bila je postelja njegove majke.
Dva koraka odatle ona je doživjela onaj strašni prizor rađanja gdje je Beauvouloir spasio dva života. Ona je povjerila svoje misli tomu pokućstvu, njime se služila. Koliko je puta došla do ovoga prozora da vikom ili znakom zove svoje nekad jadno nepriznato dijete koje je Sada vrhovni gospodar dvorca. Ostavši sam u toj sobi, kamo je posljednji put tek kriomice došao doveden od Beauvouloira da dade posljednji poljubac svojoj majci na umoru, on ju je u njoj oživio, govorio joj je, slušao ju je, napajao se na tom izvoru koji nikad ne presnime i iz kojega istječe toliko pjesama sličnih pjesmi *Super flumina Babylonis*[31]. Sutradan poslije svoga, povratka Beauvouloir dođe u posjete svomu gospodaru i blago ga prekori što je ostao u sobi a nije izlahio. Upozorio ga je da ne smije zamijeniti svoj život na otvorenom zraku sa životom sužnja.

— Ovo je vrlo prostrano — odgovori Etienne — tu je duša moje majke.

Liječnik ipak blagim uplivom ljubavi postigne da će se Etienne svaki dan šetati bilo po morskoj obali bilo vani po poljima koja mu bijahu nepoznata. Iphk je Etienne, pod utjecajem svojih uspomena, ostao sutradan sve do uveče na svom prozoru gledajući more. Ono mu je pružalo tako mnogostruke poglede te mu se činilo da ga nije nikad vidio tako lijepo. On u to umiješa svoja razmatranja iz čitanja Petrarke, jednoga od najmilijih svojih pisaca, onoga čija je poezija najdublje ulazila u njegovo srce postojanošću i jeđinstvenošću svoje ljubavi. Etienne nije u sebi imao sposobnosti za više strasti, on je mogao ljubiti samo na jedan način, jedan jedini put. Kako je ta ljubav morala biti duboka, kao i sve što je jedinstveno, ona je morala biti mirna u svojim izrazima, mila i čista kao soneti talijanskoga pjesnika. Pri zalazu sunca dijete samoće stade pjevati prekrasnim glasom koji se pokazao kao nada, u najtvrđim ušima za muziku, u ušima njegova oca. On je izražavao svoju sjetu mijenjajući istu ariju koju je izricao kao što radi slavuj. Ta arija, koja se pripisivala kralju Henriju IV, nije bila Gaforiellina arija, nego arija mnogo bolja kao izradba, kao melodija, kao izraz

nježnosti koju će obožavaoci staroga vremena prepoznati ipo riječima koje je isto tako. sastavio veliki kralj. Arija je jamačno bila uzeta s pripjevima koji su upravljali njegovo djetinjstvo u bearnskim planinama.

Dođi zoro,
Zaklinjem te,
Veseo sam kad te vidim,
Pastirica
Koja mi je draga Crvena je kao i ti.
Rosom
Orošena
Ruža ima manje svježine;
Hermelin Je manje fin,
Ljiljan ima manje bjeline.

Pošto je naivno sebi nacrtao sliku svoga srca svojim pjesmama, Etienne je stao promatrati more govoreći u sebi: — Eto, to je moja zaručnica i moja jedina ljubav! Potom zapjeva ovo drugo mjesto te pjesmice:

Ona je plava,
Bez takmaca!

ponavljao ga je izražavajući molećivu poeziju Koje ima u izobilju u duši plašljiva mladića, smiona kad je sam! Bilo je sanjarenja u toj lelujavoj pjesmi, koju je sad zapjevao, pa nastavio, pa prekinuo, te ponovo započeo, potom se izgubila u posljeđnjoj modulaciji čije su nijanse sve više slabile kao titraji kakva zvona. U taj čas, .neki glas za koji je bio u napasti da ga pripiše kakvoj sireni što je izišla iz mora, neki ženski glas ponovi ariju što ju je on otpjevao. Ali ponovila ju je sa svom neodlučnošću kakvu je u nju morala unijeti jedina osoba kojoj se po prvi put otkriva muzika. On je prepoznao tepanje jednoga srca koje se rađalo u poeziji akorda. Etienne, kojega, su duge studije o njegovu vlastitom glasu naučile jezik zvukova, gdje duša susreće toliko sredstava koliko u riječima da izrazi svoje misli, mogao je sam da pogodi koliko su ti pokušaji otkrivali plašljiva iznenađenja. S kakvim je pobožnim i uzvišenim obožavanjem Etienne saslušao taj pokušaj?! Mirnoća arije mu je omogućivala da sve čuje, pa je drhtao pred šuštanjem lelujavih nabora ženske odjeće. I začudi se, on, kojega su uzbuđenja, Izazvana stravom, uvijek gurnula na dva prsta od smrti, — što je osjetio u sebi balzamski osjećaj kakav mu je prouzrokovao dolazak njegove majke.

– Ajdemo, Gabrleile, moje dijete — reče Beauvouloir — zabranio sam ti da ostaneš na žalu poslije zalaza sunca. Kući, moja kćeri!

– Gabrielle! — reče u sebi Etienne — lijepo ime!

Beauvouloir se uskoro pokaže i probudi svoga, gospodara iz meditacije koje su bile nalik na snatrenje. Bila je noć, mjesec je izlazio.

– Vaša svjetlosti — reče liječnik — vi još danas niste izašli napolje, to nije pametno.

– A mogu li ja — upita Etienne — ići na žal poslije zalaza sunca?

Prikrivena misao te rečenice koja je odavala blagu pakost prve želje nasmije starca.

– Pi imaš kćer, Beauvouloir?

– Imam, vaša svjetlosti, imam dijete svoje starosti, svoju ljubljenu djevojčicu. Njegova svjetlost, vojvoda, vaš slavni otac, jako mi je preporučio da bdijem nad

vašim dragocjenim životom te, kako ne mogu više odlaziti da je vidim u Forcalier gdje je bila, odanle sam je povukao, na svoju veliku žalost, i da je uklonim svim pogledima, smjestio sam je u kuću gdje je prije stanovala vaša svjetlost. Ona je tako nježna, svega se bojim za nju, pa čak i suviše jakoga čuvstva. Zato joj nisam ništa dao učiti, bila bi se ubila.

– Ona ne zna ništa! — reče Etienne iznenađen.

– Ona ima sve sposobnosti dobre domaćice. No živjela je kao što živi kakva biljka. Neznanje, vaša svjetlosti, jest nešto jednako sveto kao i znanje. Znanje i neznanje su za stvorenja dva načina života. Znanje je vas održalo na životu, a neznanje će spasiti moju kćer. Sakriveno biserje izmiče roniocu i sretno živi. Ja mogu svoju Gabriellu uporediti s biserom, njezina boja lica ima njegov ishod, njezina duša ima njegovu blagost, i do danas moje imanje u Forcalieru služilo joj za školjku.

– Pođi sa mnom — reče Etienne zaogrnuvši se ogrtačem — želim ići na morski žal, vrijeme je blago.

Beauvouloir i njegov gospodar hodali su u tišini sve dok jedno svjetlo kroz kapke ribareve kuće nije izbrazdalo more zlatnim potokom.

– Ne bih mogao izraziti — usklikne plašljivi baštinik obraćajući se liječniku — osjećaje što mi lih prouzrokuje kad vidim zratk svjetla što se pružio po moru. Tako isam često promatrao prozor te sobe sve dok se svjetlo nije ugasilo! — doda on pokazavši prozor svoje majke.

– Mada je Gabrielle vrlo nježna — reče veselo Beauvouloir — ona može doći i da se s nama šeta. Noć je tako topla i zrak ne sadrži nikakve pare, idem po nju. No budite pametni, vaša svjetlosti.

Etienne je bio suviše plašljiv da bi predložio Beauvouloiru da ga prati do ribareve kuće. Uostalom, on se nalazio u stanju obamrlosti u koje zapadamo zbog velikog pritjecanja misli i čuvstava što ih rađa zora strasti. Slobodniji kad se nalazio sam, Viđeći more obasjano mjesecom, on usklikne: — Ocean je dakle prešao u moju dušu!

Pogled na krasnu, živu statuetu koja je dolazila k njemu i koju je mjesec srebrio, obavijajući je svojim svjetlom, udvostručio je lupanje Etienneova srca, ali ga nije boljelo.

— Dijete moje — reče Beauvouloir — evo, ovo je njegova svjetlost!

U tom trenutku, jadni Etienne zaželi da bi imao golem stas kao njegov otac, bio bi se volio pokazati jak a ne slabašan. Sve taštine ljubavi i muškosti uđoše mu u isti mah u srce kao toliko strelica, i on ostade u sumornoj šutnji mjereći po prvi put veličinu svojih nesavršenstava. Doveden najprije u nepriliku pozdravom mlade djevojke, on joj ga nespretno uzvrati i ostade kraj Beauvouloira s kojim je razgovarao šetajući se duž mora. No osmjeli ga plašljivo i skromno Gabriellino držanje, pa se usudi da joj upravi riječ. Okolnost pjevanja bijaše učinak slučaja. Liječnik nije htio ništa pripremati. On je mislio da će se između dva bića kojima je samoća ostavila čisto srce ljubav roditi u svojoj jednostavnosti. Ponavljanje arije od Gabrielle bijaše dakle kao naručen sadržaj razgovora. Za vrijeme te šetnje Etienne osjeti u sebi onu tjelesnu lakoću koju su svi ljudi osjetili u trenutku kad prva ljubav prenosi načelo njihova života u drugo stvorenje. On ponudi Gabrielli da će je učiti pjevati. Jadni je dječak bio tako sretan što se može pokazati u očima te mlade djevojke barem s nekakvom vrednošou nad njom te je zadrhtao od zadovoljstva kad je ona prihvatila. U tom trenutku svjetlo punom snagom obasja Gabriellu i omogući Etienneu da razabere

tačke maglovite sličnosti koju je imala s pokojnom vojvotkinjom. Kao Jeanne de Sant-Savin, Beauvouloirova kći bijaše tanka i nježna, na njezinu kao i na vojvotkinjinu liku patnja i melankolija satkaše tajanstvenu dražest. Ona je bila onako plemenita kao što su duše u kojima svjetske manire nisu ništa promijenile, u kojima je sve lijepo jer je sve prirodno.

No u Gabriellinim je žilama tekla povrh toga krv Lijepe Rimljanke koja se prenosila u dva pokoljenja i koja je ovoj djevojčici dala srce silovite kurtizane u čistoj duži. Odatle je potjecao zanos koji joj je rumenio pogled, koji joj je posvećivao čelo, od kojega je iz nje izbijalo kao neko svjetlucanje i prenosilo je varnice u njezine kretnje. Beauvoulodr zadršće kad je zapazio tu pojavu koja bi se danas mogla nazvati fosforencijoma misli, a koju je liječnik tada opažao kao obećanje smrti. Etleone je zatekao mladu djevojku da je pružila vrat kretnjom kao plašljiva ptica koja gleda oko svoga gnijezda. Zakrivena za svoga oca, Gabrielle je željela da se nagi eda Etiennea kako joj je srce tražilo, i njezin je pogled izražavao toliko radoznalosti koliko užitka, toliko dobrohotnosti koliko i naivne smjelosti. Za nju Etienne nije bio slabašan nego samo nježan. Smatrala ga je tako sličnim sebi, te je ništa nije plašilo kod toga sizerena. Bolesna Etienneova boja lica, njeigove lijepe ruke, njegov bolesni osmijeh, njegova kosa razdijeljena na razdjeljak i razastrta u uvojcima po čipki njegova posuvraćena ovratnika, to plemenito čelo izbrazdano mladim naborima, te opreke raskoši i bijede, moći i neznatnosti sviđale su joj se. Nisu li one godile željama majčinske zaštite koje su u klici u ljubavi? Nisu one već poticale potrebu koja nagoni svaku ženu da nalazi odlike kod onoga koga želi ljubiti? U srcu mladića i djevojke nove ideje i novi osjećaji pomaljali su se silom, pomaljali su se u izobilju koje im je širilo dušu. Ostali su jedno i drugo začuđeni i šutljivi, jer je izraz osjećaja to manje demonstrativan što su oni dublji. Svaka trajna ljubav počinje sanjarskim razmatranjima. Možda je odgovaralo ovim dvama bićima da se prviput vide u ublaženom svjetlu mjeseca da ih najedanput ne bi zafoliještio sjaj ljubavi.. Oni su se morali susresti na morskoj obali koja im je pružala slihu neizmjernoisti njihovih osjećaja. Rastali su se ipuni jedno drugoga, oboje sa strahom da se možda jedno drugom nije svidjelo.

Sa svoga prozora Etienne je gledao svjetlo kuće u kojoj je bila Gabrielle. Za vrijeme ovoga sata nade pomiješane s bojaznima, mladi je pjesnik našao nova značenja Petrarkinim sonetima. Nazreo je Lauru, fini i prekrasni lik, čist i zlatan kao što je sunčana zraka, razuman kao anđeo-, slabašan kao žena. Njegovih dvadeset godina studija imalo je vezu, on je shvaćao tajanstveno srodstvo svih ljepota, razabrao je koliko ima žene u pjesmama koje je obožavao. Jednom riječju on je ljubio već tako odavno, a nije znao, te se čitava njegova prošlost izmiješala s razmatranjima te lijepe noći. Sličnost Gabrielle s njegovom majkom činila mu se s neba data zapovijed. On nije izdao svoju bol time što je ljubio, ljubav je nastavljala materinstvo. Promatrao je noću djevojčicu koja je spavala u toj kolibi s istim čuvstvima koju je osjećala njegova majka kad je on bio u njoj. Ta mu je druga sličnost još više povezivala sadašnjost s prošlošću. Pokazao mu se bolni lik Jeanine de Saint-Savin na oblacima njegovih uspomena. Opet ju je vidio s njezinim laganim osmijehom, čuo njezinu blagu riječ, ona je sagnula glavu i plakala. Svjetlo kuće se ugasi. Etienne zapjeva onu lijepu pjesmu Henrija IV s novim izražajem. Izdaleka mu je pokušala Gabrielle odgovoriti. Mlada je djevojka također krenula na put u začarane krajeve ljubavnoga zanosa. Taj odgovor ispuni veseljem Etienneovo srce. Tekući njegovim žilama, krv u njima raširi

neku snagu koje nikad dosada nije osjetio, ljubav ga je učinila snažnim. Jedino slabašna bića mogu poznati slast te nove kreacije usred života. Bijednici, bolesnici, zlostavljeni imaju neizrecive radosti, za njih je vasiona sitnica. Etiennea je vezalo tisuću veza s narodom Danteova pakla. Njegov nedavni uspon samo mu je prouzrokovao strah, ljubav mu je ulijevala stvaralački melem snage: ljubio je ljubav.

Sutradan Etienne rano ustane pa odjuri svojoj nekadašnjoj kući. Tamo je Gabrielle, raspaljeinU radoznalošću, gonjena nekim nestrpljenjem koje nije sebi priznavala, ranom zorom nakovrčala kosu i obukla krasnu odjeću. Oboje je ispunila želja da se opet vide, a jedno i drugo se bojalo učinka toga susreta. Sto se njega tiče, zna se da je izabrao svoje najfinije čipke, svoj najljepše ukrašeni ogrtač, svoj prsluk od ljubičastog baršuna. Jednom riječju, obukao je ono lijepo odijelo koje u svim zapisima preporučuje blijedi lik Louisa XIII, lik koji je bio potišten usred veličine kao što je doonđa bio Etienne. To odijelo nije bila jedina sličnost koja je postojala između gospodara i podanika. Na tisuće osjetljivosti susretalo se kod Etiennea kao i kod Louisa XIII: nevinost, sjeta, neodređene, ali stvarne patnje, viteška plašljivost bojazan da neće moći izraziti osjećaj u svojoj čistoći, strah da je previše brzo došao do sreće koju velike duše vole odgađati, težina vlasti, ona naklonost na poslušnost koja se nalazi kod značajeva ravnodušnih prema interesima, ali punih ljubavi za ono što je jedan lijepi vjerski genij nazvao *zvjezdanim.*

Mada je bila vrlo neiskusna u svijetu, Gabrielle je mislila da je kći običnoga namještača udova, skromni stanovnik Forcaliera, bačena u previše veliku udaljenost od njegove svjetlosti vojvode de Nivrona, baštinika kuće Herouville, da bi bili jednaki. Ona nije išla dotle da bi odgonetnuta da ljubav oplemenjuje. T!o naivno stvorenje nije tu vidjelo povod da bi težilo za takvim mjestom na koje bi svaka druga djevojka bila ponosna da sjedne, ona je vidjela samo zapreke. Budući da je već ljubila, a da nije znala što to znači ljubiti, nalazila se daleko od predmeta svojega zadovoljstva i htjela mu se približiti kao što dijete želi zlatni grozd, predmet njegove vnuće želje koji se previše visoko nalazi. Za djevojku koja se uzbudi kad pogleda jedan cvijet i koja je nazirala ljubav u pjesmama liturgije, kakvi su ugodni i snažni bili osjećaji što ih je dan prije doživjela kad je vidjela toga slabašnog vlastelina koji je hrabrio njezinu slabašnost. No Etienne je te noći uzrastao, od njega je sebi načinila nadu, moć, stavila ga je tako visoko te je očajavala što ne može do njega.

– Da li mi dopuštate da kadgod dođem blizu vas, u vaš posjed? — upita vojvoda oborivši pogled.

Kad je vidjela da je Etienne tako plašljiv, tako čedan, jer je i on stavio među bogove Beauvouloirovu kćer, Gabrielle bude u neprilici zbog žezla što joj ga je predavao. No ona je bila duboko ganuta, i polaskana zbog te pokornosti. Jedino žene znaju koliko zavodljivosti stvara poštovanje što im ga iskazuje gospodar. Ipak se bojala da se vara, a kako je bila isto tako radoznala kao i prva žena, ona, je htjela znati.

– Niste li mi jučer obećali da ćete mi tumačiti muziku? — upita ga ona nadajući se da će muzika biti izlika da bude s njom.

Da je jadna djevojka poznavala Etienneov život, bila bi se čuvala da izrazi sumnju. Za njega je riječ bila odjek duše, i ta mu je rečenica prouzrokovala najdublju bol. Došao je puna srca strahujući čak i pred kakvom nejasnoćom u njezinu *svjetlu,* a sreo je sumnju. Radost mu se ugasi, i on opet zaroni u svoju samoću i u njoj nađe samo cvijeće kojim ju je uljepšao. Poznavajući otprije bolove ona je otkrila anđela koji ih

ublažuje, a to je bez. sumnje nebesko milosrđe. Gabrielle pogodi da mu je maločas nanijela patnju. Nje se tako dojmila njezina vlastita krivnja te je zaželjela svemoć božju da bi mogla otkriti Etienneu svoje srce, jer je osjetila okrutno uzbuđenje koje izaziva jedan prijekor, jedan strog pogled. Ona mu naivno pokaže kakvi su se oblaci nadvili u njezinoj duši koji su pravili kao zlatne povoje u zoru njezine ljubavi. Jedna Gabriellina suza promijeni Etienneovu bol u veselje pa je tada on sebe htio okriviti zbog tiranije. Bila je sreća što su već u početku tako upoznali razinu svojih srdaca, pa su izbjegli na tisuće sudara koji bi ih bili ranili. Najednom Etienne, nestrpljiv da pokaže zanimanje, odvede Gabriellu k jednom stolu pred malim prozorom gdje je patio i gdje će odsada obožavati jedan cvijet ljepši od svih što ih je proučavao. Potom otvori jednu knjigu nad koju nagnu svoje glave pa su im se kose miješale.

Ova dva bića tako snažna po srcu, tako bolećiva po tijelu, ali uljepšana po čarima patnje, stvarala su dirljivu sliku. Gaforielle nije poznavala koketerije: dala je jedan pogled čim ga je Etienne zatražio, pa su se blage zrake njihovih očiju neprestano samo stidljivo slijevale. S radošću je kazala Etienneu koliko joj stvara užitka kad čuje njegov glas. Ona je zaboravila riječi kad joj je tumačio položaj nota ili njihovu vrijednost. Slušala ga je, pustivši melodiju za instrument, ideju za oblik. To je bezazleno laskanje, prvo što ga susreće prava, ljubav. Gabrielli je Etienne bio lijep, željela je da uzme u ruku baršun njegova ogrtača, da dira čipku ovratnika. A Etienne, on se preobrazio pod stvaralačkim pogledom tih finih očiju. One su u njega ulile oplodili sok koji se krijesio u njegovim očima, blistao na njegovu čelu, koji ga je unutra prekalio, a on nije ništa patio od te nove igre svojih sposobnosti, Naprotiv, one su se ojačale. Sreća bijaše kao hrardjivo mlijeko njegova novog života.

Kako ih ništa nije moglo odijeliti, ostali su zajedno ne samo onaj dan, nego sve druge dane, jer su oni jedno drugom pripadali od prvoga dana, dajući jedno drugom vlast i igrajući se sa samima sobom kao što se dijete igra sa životom. Sjedeći sretni na zlaćanom pijesku, svako je drugom govorilo svoju prošlost; njegova bijaše bolna ali puna sanjarenja, njena sanjarska ali puna bolnih užitaka.

– Ja nisam imala majke — govorila je Gabrielle — ali je moj otac bio dobar -kao Bog.

– Ja nisam imao oca — odgovori prokleto dijete — ali je moja majka bila samonebo.

Etienne je pripovijedao svoju mladost, ljubav prema svojoj majci, uživanje u cvijeću. Gabrielle usklikne na tu riječ. Kad ju je upitao, ona se zacrveni, branila se da odgovori. Zatim, kad je jedna sjena prošla po tom čelu koje je smrt dodirnula svojim krilom, po toj vidljivoj duši u kojoj su se pokazivala i najneznatnija uzbuđenja, ona odgovori: — Zato, jer sam i ja voljela cvijeće.

Nije li to bila izjava kakvu djevice znaju izreći da pokažu da su povezane čak i s prošlošću svoga dragog zajedničkim sklonostima! Ljubav uvijek nastoji da se pravi starija nago što jest. To je koketerija djece.

Sutradan je Etienne donio cvijeće, naredivši da mu se potraži rijetko, kao što je njegova majka dala tražiti za njega. Da li itko pozna do koje dubine kod samotnoga bića doseže korijenje jednog osjećaja koji je tako uzeo tradiciju materinstva, obasipavajući jednu ženu predivnom pažnjom koja je očarala njegov život! Za njega kolika važnost u tim sitnicama u kojima su se stapale te dvije jedine ljubavi! Cvijeće i muzika postadoše jezik njihove ljubavi. Gabrielle je na Etiennove pošiljke odgovarala

buketima, i to takvim buketima od kojih je samo po jednom stari namještač udova mogao odgonetnuti da njegova neiskusna kći znade već i previše toga. Materijalno neznanje dvoje ljubavnika stvaralo je kao crnu pozadinu na kojoj su se i najneznatnije crte njihova posve duhovnog prijateljstva isticale s izvanrednom draži kao crveni a tako čisti profili etruščanskih likova. Njihove najneznatnije riječi donosile su valove ideja, jer isu one bile plod njihovih razmatranja. Kako su bili nesposobni da pronađu smionost, njima se svaki početak činio krajem. Premda su bili uvijek slobodni, bili su zatvoreni u naivnost koja bi bila očajna da je jedno od njih moglo dati pravac svojim zbrkanim željama. Oni su u isti mah bili pjesnici i pjesništvo. Muzika, najćutilnija od svih umjetnosti za zaljubljene duše, bila je tumač njihovih ideja, i oni su voljeli da ponavljaju istu frazu izlijevajući strast na te lijepe nizove zvukova gdje su njihove duše treperile bez zapreke.

Mnoge ljubavi počinju oprekom: to su svađe i izmirenja, surova borba duha i tvari. Ali prvi početak prave ljubavi već je stavlja vrlo daleko od tih borbi, ona više ne razlikuje dvije prirode ondje gdje je sve ista bitnost. Slična geniju u svom najvišem izrazu, ona se zna držati u najživljem svjetlu, ona ga podržava, u njemu raste, i nije joj potrebna sjena da se dobije njezin reljef. Gabrielle, jer je bila žena, Etienne, jer je mnogo patio i mnogo razmatrao, brzo prođoše prostor koji hvataju obične strasti i odoše uskoro preko njega. Kao sve slabašne prirode, njih je brže prožela vjera, taj nebeski grimiz koji podvostručava snagu podvostručujući dušu. Za njih je sunce bilo uvijek na svom zenitu. Uskoro su imali onu božansku vjeru u same sebe, vjeru koja ne trpi ni ljubomorni torture; imali su uvijek gotovu samozataju, stalno su se obožavali. U tim uvjetima ljubav je bila bez bolova. Bili su jednaki svojom slabašnošću, jaki svojim jedinstvom i slogom. Plemić je doduše imao neke prednosti u znanju ili neku priznatu važnost, ali liječnikova kći je sve to zasjenila svojom ljepotom, veličinom osjećaja, finoćom ikoju je unosila u užitke. Tako su, ne jedanput, ova dva bijela goluba letjela istim krilima, pod čistim nebom: Etienne je ljubio i bio ljubljen, sadašnjost mu je bila vedra, budućnost bez oblaka, bio je nezavisan gospodar, dvorac je bio njegov, more je pripadalo obadvoma, nikakav nemir nije narušavao skladni koncert njihova dvostrukoga hvalospjeva, djevičanstvo osjećaja i duha povećalo im je svijet, njihove su se misli odvijale bez napora; pohota — čija zadovoljenja nagrđuju tolike stvari — pohota, ta pogreška zemaljske ljubavi, nije ih dodirnuta. I kao dva zefira sjedeći na istoj vrbovoj grani, bili su sretni promatrajući svoju sliku u zrcalu bistre vode. Neizmjernost im je dostajala, divili su se oceanu ne misleći da se otisnu na nj na čamcu bijelih jedara, gdje su konopci okićeni cvijećem, a koji vodi Nada.

Ima u ljubavi trenutak kada sama sebi dostaje, kada je sretna što postoji. Za vrijeme toga proljeća kad je sve u pupoljcima ljubavnik se katkada skriva od ljubljene žene da bolje uživa u njoj, da je bolje vidi. No Etienne i Gabrielle zajedno su uronili u slasti toga djetinjeg časa: sad su bili dvije sestre po ljupkosti kako su jedna drugoj povjeravale tajne, čas dva brata po smionosti istraživanja. Redovno ljubav hoće jednoga roba i jednoga boga, no oni su ostvarili prekrasni Platonov san, postojalo je među njima, samo jedno obožavano biće. Oni su se uzajamno zaštićivali. Došla su milovanja polagano, jedno za drugim, ali nedužna kao tako jogunaste, tako vesele, tako koketne igre mladih životinja koje se okušavaju u životu. Osjećaj koji ih je nosio da prenesu svoju dušu u kakvu strastvenu pjesmu odveo ih je u ljubav preko tisuću

metamorfoza iste sreće. Njihove radosti nisu im prouzrokovale ni bunilo ni besa niče. To je bilo djetinjstvo užitka koje je raslo ne poznavajući lijepih crvenih cvjetova koje će kruniti njegovu stabljiku. Oni su se predavali jedno drugom ne pretpostavljajući opasnosti, povjeravali su se jednom riječju kao i jednim pogledom, jednim poljupcem kao i dugim stiskom isprepletenih ruku. Jedno je drugom nedužno hvalilo njegovu ljepotu i u tim tajnim idilama trošilo blago jezika upotrebljavajući najljepše uveliča van je, najsilovitije deminutive što ih je pronašla antikna muza pjesnika poput Tibula a ponovila talijanska poezija. Na njihovim usnama i u njihovim srcima stalno su se vraćale tekuće rese mora po finom pijesku morskoga žala, sve jednake a opet različne. Vesela, vječna vjernost!

Ako bi trebalo računati dane, to je vrijeme obuhvatilo pet mjeseci. Ako bi trebalo brojiti bezbrojne osjećaje, misli, sanjarenja, poglede, rascvale cvjetove, ostvarene nade, beskrajne radosti, razvezanu i sitničavo razbarušenu kosu, potom opet sastavljenu i urešenu cvijećem, prekinute pa opet nastavljene, zatim napuštene razgovore, nestašan smijeh, noge umočene u more, djetinje lovljenje školjki sakrivenih u pećine, poljupce, iznenađenja, zagrljaje — stavite cijeli jedan život, a smrt će preuzeti na sebe pa opravdati riječ. Ima uvijek mračnih života, ostvarenih pod sivim nebom. Ali pretpostavite lijep dan kad sunce užari morski zrak — tako je bio svibanj njihove nježnosti za vrijeme kojega je Etienne odložio sve svoje boli koje su prešle u Gabriellino srce, a mlada je djevojka povezala svoje buduće radosti sa srcem svoga vlastelina. Etienne je imao samo jednu bol — smrt svoje majke, i u njemu nije smjela biti nego samo jedna ljubav — Gabrielle.

Gruibo suparništvo jednog častohlepnika strmoglavi tok toga medenog života. Vojvoda d'Herouville, stari ratnik, prepreden i lukav, surov ali vješt političar, osjeti kako se u njemu diže glas nepovjerenja pošto je dao riječ što ju je od njega tražio njegov liječnik. Barun d'Artagnon, poručnik njegove tjelesne čete, uživao je u politici puno njevogo povjerenje. Barun je bio čovjek kakva je volio vojvoda d'Herouville. Bio je kao mesar, skrojen od same snage, velik, muževna lica, opor i hladan, hrabar u službi prijestolju, surov u manirama, brončane volje kad bi izvršavao nalog a lukav inače. Bio je međutim plemić, častohlepan s poštenjem vojnika i lukavošću političara. Imao je šaku kakvu je pretpostavljao njegov lik — široku i rutavu ruku poput *kondotjera*. Njegove manire bile su osorne, riječ mu je bila kratka i zbijena. Namjesnik je bio stavio u dužnost svom poručniku da bdije kako će se vladati njegov liječnik prema njegovu zakonitom baštiniku. Unatoč tajni koja je okruživala Gabriellu, bilo je teško prevariti poručnika tjelesne čete. On je čuo pjevanje dvaju glasova, vidio je uveče svjetlo u kući na morskom žalu, pogodio je da ise sva Etienneova pažnja, traženo cvjeće i njegovi mnogostruki nalozi tiču neke žene. Zatim je zatekao Galbriellinu dadilju na putovima kako ide po neke ukrase u Forcalier, odnosi rublje a donosi opet razboj ili pokućstvo mlade djevojke. Ta je soldačina htjela vidjeti i vidjela je liječnikovu kćer i odmah se u nju zaljubila. Beauvouloir bijaše bogat. Vojvoda će biti bijesan zbog liječnikove drskosti — mislio je on. Barun je na tim elementima zasnivao zgradu svoje sreće. Kad vojvoda dozna da je njegov sin zaljubljen, htjet će mu dati ženu iz velike porodice, baštinicu nekoliko imanja. A da odvoji Etiennea od njegove ljubavi, bit će dovoljno da Gabriellu učini nevjernom udavši je za nekakva plemića čija bi imanja bila založena kod kakva lihvara. Barun nije imao zemlje. Ti bi podaci bili odlični kod onih značajeva koji se redovno rađaju u svijetu, ali oni su

morali propasti kod Etiennea i Gabrielle. Slučaj je međutim već dobro poslužio barunu d'Artagnonu,

Za vrijeme boravka u Parizu, vojvoda je osvetio smrt Maximilienovu ubivši protivnika svoga sina, a za Etiennea je zamislio neočekivan brak s baštinicom imanja jedne grane kuće Grandlieu. To. je bila visoka i lijepa osoba, puna prezira prema svemu, ali joj je laskala nada da će jednoga dana nositi naslov vojvotkinje d'Herouville. Vojvoda se ponadao da će uspjeti oženiti svog sina s gospođicom Grandlieu. Doznavši da Etienne voli kćer jednoga bijednoga liječnika, on tad odluči da će provesti ono što je prije želio. Za njega ta izmjena nije pravila pitanja. Vi znate kako je čovjek surove politike shvaćao ljubav! On je pustio da kraj njega umre Etienneova majka a da nije razumio ini jedan jedini njezin uzdah. Nikada možda u svom životu nije osjetio žešće srdžbe od one koja: ga je zahvatila kad mu je posljednja barunova depeša javljala s kakvom brzinom napreduju namjere Beauvouloira kojemu je kapetan[32] podao najsmionije častoljublje. Vojvoda naruči pratnju i dođe iz Pariza u Rouen vodeći sa sobom u svoj dvorac groficu de Gramdlieu, njezinu sestru markizu de Normoutier i gospođicu Grandlieu, pod izlikom da im pokaže pokrajinu Normandiju. Nekoliko dana prije njegova dolaska, a da nitko nije znao kako ise taj glas proširio po pokrajini, nije se govorilo u Rouenu o d'Herouvilleu, nego samo o ljubavi mladog vojvode de Nirvona prema Gabrielli Beauvouloir, kćeri slavnoga namještana udova. Ljudi u Rouenu govorili su o tomu starom vojvodi upravo na samoj gozbi koju su mu priredili, jer su gosti bili očarani da mogu bockati despota Normandije. Ta prilika probudi do krajnje granice namjesnikovu srdžbu. Dao je napisati barunu neka u najvećoj tajnosti drži njegov dolazak u Herouville i dao mu je nalog da ukloni ono što smatra kao nesreću.

U tim prilikama Etienne i Gaforielle su bili odmotali čitav konac svoga klupka u golemom labirintu ljubavi, i oboje, nimalo nemirni da bi iz njega izišli, htjeli su u njemu živjeti. Jednoga dana. bili su ostali kod prozora gdje su se dogodile tolike stvari. Sati, ponajprije ispunjeni ugodnim razgovorima svršili su se u meditativnoj šutnji. Počeli su u sebi samima neodređeno osjećati volju za potpuni posjed: jedno je drugom povjerilo svoje zbrkane misli — odraz lijepe slike u dvjema čistim dušama. Za vrijeme ovih vedrih sati katkada su se Etienneove oči napunile suzama dok je držao Gabniellinu ruku prilijepljenu o svoje usne. Kao njegova majka, ali ovaj čas sretnije u svojoj ljubavi nego što je bila oma, prokleto je dijete promatralo more koje je tada bilo zlatne boje na žalu, crno na obzorju i ispresijecano ovdje-ondje srebrnim valovima koji su najavljivali oluju. Gabrielle, prilagodivši se držanju svoga prijatelja, gledala je taj prizor i šutjela. Jedan jedini pogled, pogled kakvim se duše oslanjaju jedna na drugu, dostajao im je da jedino drugom priopće svoje misli. Posljednja samoća nije za Gabriellu bila žrtva ni za Etiennea. zahtjev. Svako je od njih ljubilo onom ljubavlju tako božanski sličnom sebi u svim časovima. svoje vječnosti, te ona me pozna odanosti, te se ne boji ni obmana ni zakašnjenja. Samo, Etienne i Gabrielle nisu baš ništa znali ozadovoljstvima čija. je želja podbadala njihovu dušu. Kada su slabe boje sumraka velom pokrile more, kada je tišinu prekidalo samo disanje plime i oseke, Etienne ustane, Gaibrielle se povede za tom kretnjom zbog nekog neodređenog straha, jer je on bio napustio njezinu rubu. Etienne uhvati Gabriellu pod jednu ruku i stisne je na sebe kretnjom nježne kohezije. Stoga, shvativši njegovu želju, ona mu dade da osjeti težinu njezina tijela, dovoljno da mu dade sigurnost da mu

pripada, ali ne toliku da ga umori. Ljubavnik stavi svoju suviše tešku glavu na rame svoje prijateljice, njegova se usta podupru o burme grudi, njegove su vlasi obilno pale na bijela leđa i stadoše milovati Gabriellin vrat. Mlada djevojka, naivno zaljubljena, nagne svoju glavu da uzmogne dati više mjesta Etienneu i ovije svoju ruku oko njegova vrata da sebi načini uporište. Tako ostadoše bez riječi dok nije došla noć. Šturci tada počeše pjevati u svojim rupama, a dvoje je djece slušalo tu muziku kao da žele' pretvoriti sva svoja osjetila u jedno. Svakako, oni su se tako mogli uporediti s anđelom koji, stavivši noge na svijet, čeka vrijeme kad će opet poletjeti na nebo. Oni su ostvarili onaj lijepi san mističnoga Platona i svih onih koji traže smisao u čovječnosti. Stopili su se u samo jednu dušu, bili su zaista onaj tajanstveni biser namijenjen da krasi čelo kakve nepoznate zvijezde, nade nas sviju!

– Ti ćeš me otpratiti? — upita Gabrielle prekidajući prva tu divnu tišinu.

– Zašto da se rastajemo? — odgovori Etienne.

– Mi bismo uvijek morali biti zajedno — reče ona.

– Ostani.

– Hoću.

Teški korak staroga Beauvouloira začuje se u susjednoj dvorani. Liječnik nađe djecu odvojenu a vidio ih je zagrljene na prozoru. I najčišća ljubav još voli tajnu.

– To nije dobro, moje dijete — reče on Gabrielli. — Ostati tako kasno ovdje, bez svjetla.

– Zašto? — upita ona — znate dobro da se mi volimo i da je on gospodar dvorca.

– Moja djeco — nađoveže Beauvouloir — ako se vi volite, vaša sreća zahtijeva da se oženite kako biste provodili zajedno život, ali vaš je brak podvrgnut volji njegove svjetlosti vojvode...

– Moj mi je otac obećao da će udovoljiti svima mojim željama — poviče živo Etienne prekinuvši Beauvouloira.

– Onda mu pišite, vaša svjetlosti — izrazite mu svoju želju i dajte meni svoje pismo da ga priklopim onomu koje sam ja napisao. Bertrand će smjesta otići da preda te poruke lično njegovoj svjetlosti. Doznao sam da je u. Rouenu; sa sobom vodi baštinicu kuće Grandlieu, a ja mislim da to nije za njega... Kad bih poslušao svoj predosjećaj, odveo bih već noćas Gaforiellu kući.

– Da se rastanemo! — poviče Etienne i klone od boli pa se odupre o svoju prijateljicu.

– Moj oče!

– Gabrielle — reče liječnik pružajući joj jednu bočicu koju uzme sa stola, a ona dade udahnuti iz nje Etieroneu. — Gabrielle, moje znanje mi govori da vas je priroda odredila jedno za drugo... Ali ja sam htio pripraviti njegovu svjetlost vojvodu na ženidbu koja vrijeđa sve njegove ideje, a demon ga je predofoio protiv nas. On je njegova svjetlost vojvoda đe Nivron — reče Gabriellin otac — a ti si kći jednoga jadnog liječnika.

– Moj otac se zakleo da mi se ni u čemu neće: protiviti — reče Etienne mirno.

– I meni se zakleo da će pristati na ono što učinim kad vam budem tražio ženu — odgovori liječnik — ali ako on ne drži svojih obećanja?

Etienne sjedne kao gromom ošinut.

– Večeras je bilo more tamno — reče on poslije trenutka šutnje.

– Da znate jahati, vaša svjetlosti — reče liječnik — ja bih vam rekao da pobjegnete

s Gabriellom, i to već večeras: poznam vas jedno i drugo, i znam da će vam svaki drugi brak biti koban. Vojvoda će me dati baciti u tamnicu i ostavit će me u njoj do moje smrti kad dozna za taj bijeg. Ali ja ću s veseljem umrijeti ako moja smrt osigura vašu sreću. Žalibože, uzjašiti na konja, to bi značilo izvrgnuti opasnosti vaš život i Gabriellin. Treba se ovdje suočiti s namjesnike vom srdžbom.

– Ovdje — ponovi jadni Etienne.

– Netko iz dvorca nas je izdao. On je razjario vašega oca — nadoveže Beauvouloir.

– Ajdmo se zajedno baciti u more — reče Etienne Gabrielli nagnuvši se na uho mlade djevojke koja je klekla pred svoga ljubavnika.

Ona nakloni glavu smiješeći se. Beauvouloir pogodi sve.

– Vaša svjetlosti — nađoveže on — vaše znanje kao i vaš duh učiniše vas rječitim, ljubav mora da vas čini neodoljivim: izjavite svoju ljubav njegovoj svjetlosti vojvodi, time ćete potvrditi moje pismo koje je dovoljno uvjerljivo. Sve nije propalo, mislini. Ja toliko volim svoju kćer koliko je vi ljubite, i želim je braniti.

Etienne krmne glavom.

– Večeras je more bilo jako tamno — reče on.

– Ono je bilo kao zlatna oštrica kod naših nogu — odgovori Gabrielle milozvučnim glasom.

Etienne naredi da se donese svjetlo i ode k stolu da napiše ocu pismo. S jedne strane njegova stolca klečala je šutke Gabrielle, gledajući pismo i ne čitajući ga. Oma je sve čitala na Etienneovu čelu. S druge strane stajao je stari Beauvouloir. Njegovo veselo lice bijaše silno žalosno, tužno kao ova soba gdje je umrla Etienneova majka. Neki tajni glas govorio je liječniku:

– On će doživjeti sudbinu svoje majke!

Kad je pismo bilo gotovo, Etienne ga preda starcu koji ga žurno odnese Bertrandu. Konj staroga konjušara bio je osedlan a konjušar spreman. On ode i susretne vojvodu četiri milje od Herouvillea.

– Odvedi me do vrata kule — reče Gabrielle svom prijatelju kad su bili sami.

Oboje prođoše kroz kardinalovu knjižnicu i siđoše niz kulu gdje su se nalazila vrata čiji je ključ Etienne dao Gabrielli. Preneražen strahom da će se dogoditi nesreća, jadni mladić ostavi u kuli zublju koja mu je služila da osvijetli put svojoj ljubljenoj i odvede je njezinoj kući. Nekoliko koraka od maloga vrta koji bijaše cvjetni perivoj ove skromne nastambe, dvoje ljubavnika zastanu. Ohrabreni maglovitim strahom koji ih je uzrujavao, oni jedno drugom u sjeni i tišini dadu onaj prvi poljubac u kojem se sjedinjuju osjetila i duša da izazovu otkrivački užitak. Etienne shvati ljubav u njezinu dvostrukom izrazu, a Gabrielle pobježe bojeći se da će je putena naslada odvesti... a kamo? O tom nije ništa znala.

U trenutku kad se vojvoda de Nivron penjao stepenicama stubišta, pošto je zatvorio vrata kule, u njegovim ušima odjekne Gabriellin užasni krik, naglo poput blijeska koji pali oči. Etienne prijeđe kroz odaje dvorca, siđe niz veliko stubište, dohvati morski žal i stade juriti prema Gabriellinoj kući gdje je vidio svjetlo. Došavši u mali vrt, pri svijetlu baklje koja je osvjetljavala kolovrat njezine dadilje, Gabrielle je bila opazila nekoga muškarca na stolcu te dobre žene. Kad je čuo korake, taj se čovjek uputio naglo prema njoj i zato ju je preplašio. Izgled baruna d'Artagnona potpuno je opravdao strah što ga je ulio Gabrielli.

– Vi ste kći. Beauvouloira, liječnika njegove svjetlosti — reče joj poručnik tjelesne čete kad je Gabrielle od straha opet došla k sebi.

– Jesam, gospodaru.

– Imam da vam povjerim stvari od najveće važnosti. Ja sam barun d'Artagnon, poručnik tjelesne čete kojom zapovijeda njegova svjetlost vojvoda d'Herouville.

U prilikama u kojima se nalazilo dvoje ljubavnika Gabriellu su iznenadile te riječi i iskreni ton kojim ih je vojnik izgovorio.

– Tu je vaša dadilja, ona nas može čuti, dođite — reče barun.

On iziđe, Gabrielle pođe za njim. Obadvoje odu na morski žal koji je bio iza kuće.

– Nemojte se ničega bojati — reče joj barun.

Te bi riječi bile uplašile osobu koja ne bi bila neiskusna. Ali mlada, jednostavna djevojka koja ljubi nikada se ne smatra u opasnosti.

– Drago dijete — reče joj barun nastojeći da dade medeni ton svomu glasu — vi i vaš otac, vi ste na rubu ponora u koji ćete sutra pasti. Ja ne bih to mogao vidjeti a da vas ne upozorim. Njegova je svjetlost bijesna na vašega oca i na vas, on sumnja na vas da ste zaveli njegova sina, i on više voli njegovu smrt nego da vidi da je vaš muž. Toliko što se tiče sina. Što se tiče vašega oca, evo kakvu je odluku donijela njegova svjetlost. Pred devet godina vaš je otac bio upleten u jednu krivičnu aferu. Radilo se o otmici jednoga plemićkoga djeteta u času majčina porođaja u kojoj je on sudjelovao. Njegova svjetlost, znajući da je vaš otac nedužan, zaštitila ga od progona suda. Ali on će ga dati uhapsiti i predati ga pravdi tražeći da se provede postupak protiv njemu. Vaš će otac biti živ spaljen, ali zbog zasluga koje je iskazao svomu gospodaru, možda će postići da bude samo obješen. Ja ne znam što je njegova svjetlost odlučila s vama. Ali znam da vi možete spasiti njegovu svjetlost de Nivrona od srdžbe njegova oca, spasiti Beauvouloira od užasne kazne koja ga čeka i spasiti sebe.

– Što moram da učinim? — upita Gabrielle.

– Da se bacite pred noge njegove svjetlosti, da mu rečete da vas njegov sin voli protiv vaše volje i da mu kažete da vi njega ne ljubite. Kao dokaz tomu vi ćete mu ponuditi da ćete se udati za čovjeka kojeg vam on po svome nahođenju odredi za muža. On je darežljiv, bogato će vas opremiti.

– Ja mogu sve učiniti osim da porečem svoju ljubav.

– No ako je to potrebno da spasite svoga oca, sebe i njegovu svjetlost de Nivrona?

– Etienne će zbog toga umrijeti, ja također — reče ona.

– Njegova svjetlost de Nivron bit će žalostan što će vas izgubiti, ali će živjeti za čast svoje kuće. Vi ćete se pomiriti s time da budete samo žena jednoga baruna mjesto da budete vojvotkinja, vaš će otac živjeti — odgovori taj pozitivni čovjek.

U taj čas u kuću dođe Etienne, u njoj ne vidje Gabriellu pa prodorno krikne.

– Eno ga — poviče mlada djevojka — pustite me da ga ohrabrim.

– Ja ću doći sutra ujutro da doznam vaš odgovor — reče barun.

– Ja ćupitati za savjet svoga oca — odgovori ona.

– Nećete ga više vidjeti. Ja sam dobio nalog da ga uhapsim i odveđem u Rouen, pod pratnjom i okovana — reče on ostavljajući Gabriellu zapanjenu od užasa.

Mlada djevojka poleti u kuću i ondje nađe Etiennea preplašena zbog šutnje kojom je dadilja odgovorila na njegovo prvo pitanje:

– Gdje je ona?

– Evo me — poviče mlada djevojka. Njezin je glas bio leden, njezina je boja

iščezla i korak joj je postao težak.

– Odakle dolaziš? — upita on. — Ti si vikala.

– Jesam, ispotakla sam se o...

– Nisi, ljubavi moja — odgovori Etienne prekidajući je — jer sam čuo korake nekog muškarca.

– Etienne, mi smo bez sumnje uvrijedili Boga, kleknimo i pomolimo se. Poslije ću ti sve reći.

Etienne i Gabrielle kleknu na klecalo, a dadilja je molila krunicu.

– Dragi Bože — reče mlada djevojka u zanosu kojim je prešla zemaljske prostore — ako nismo zgriješili protiv tvojih svetih zapovijedi, ako nismo uvrijedili ni crkvu ni kralja, mi koji sačinjavamo samo jednu osobu u kojoj ljubav sjaji kao svjetlo koje si stavio u biser mora, daj nam milost da se ne rastavimo na ovom svijetu ni na drugom!

— Draga majčice — nastavi Etienne — ti koja si u nebu, izmoli od djevice Marije da umremo bar zajedno bez, boli, ako ne možemo biti sretni, Gabrielle i ja. Pozovi nas, mi ćemo ići k tebi!

Potom, pošto su izmolili svoje večernje molitve, Gabrielle ispripovjedi svoj razgovor s barunom d'Artagnonom

– Gabrielle — reče mladić crpeći hrabrost iz svoga ljubavnog očaja — ja ću se znati oprijeti svomu ocu.

On je poljubi u čelo, ne više u usne. Zatim se vrati u dvorac, odlučan da se suprotstavi tom strašnom čovjeku koji je toliko pritiskao njegov život. Nije znao da će Gabriellinu kuću čuvati vojnici čim je on napusti.

Sutradan je Etiennea satirala bol ikad je došao k Gabrielli i našao je zarobljenu. No Gabrielle pošalje svoju dadilju neka mu kaže da će radije umrijeti nego da ga izda, da je međutim naišla načina kako će prevariti budnost stražara i da će se skloniti u kardinalovu knjižnicu, gdje nitko neće posumnjati da je to ona. No nije znala kad će moći izvršiti svoju namjeru. Etienne je tada bio u njezinoj sobi gdje su se snage njegova srca trošile u mučnom iščekivanju.

U tri sata vojvodine kočije i njegova pratnja uđoše u dvorac, kamo je trebao doći naveče sa svojim društvom. Zaista, u sumraku dana, gospođa grofica de Grandlieu, kojoj je njezina kći dala ruku, vojvoda i markiza de Noirmoutier penjali su se velikim stubištem u potpunoj tišini, jer je strogo čelo njihova gospodara uplašilo sve sluge. Premda je barun d'Artagnon bio doznao za Gaforiellin bijeg, on je tvrdio da je pod paskom. Ali je drhtaoda je pokvario uspjeh njegova zasebnog plana, ako vojvoda vidi da je taj bijeg pobrkao njegovu namjeru. Ta su dva lika imala strašan, slabo prikriven izraz ugodnim manirima koje im je nametala uljudnost. Vojvoda je zapovjedio svom sinu da bude u salonu. Kad je društvo ušlo u salon, barun d'Artagnon je po utučenoj Etienneovoj fizionomiji razabrao da mu je još nepoznat Gabriellin bijeg.

— Evo, ovo je gospodin moj sin — reče stari vojvoda uzimajući Etiennea za ruku da ga predstavi gospođama.

Etienne ih pozdravi bez riječi. Grofica i gospođica de Grandlieu izmijene jedan pogled koji nije izbjegao starcu.

– Vaša će kći biti slabo nadarena — reče on tihim glasom — niste li to mislili?

– Ja mislim baš protivno, moj dragi vojvodo — odgovori majka smiješeći se.

Markiza de Noirmoutier, ikoja je pratila svoju sestru, udari u lukav smijeh. Taj je smijeh Etienneu parao srce. Već ga je ionako zaplašila velika gospođica.

– No, gospodine vojvodo — reče mu otac tihim glasom i razigrana lica — nisam li vam našao lijep model? Što velite o toj stasitoj djevojci, moj kerubine?

Stari vojvoda nije stavljao u sumnju poslušnost svoga sina, Etienne je bio za njega dijete svoje majke, istoga kova, poslušan da se može savijati oko prsta.

– Neka ima samo jedno dijete pa onda neka crkne — mislio je starac — nije mi stalo.

– Dragi oče — reče dječak blagim glasom — ja vas ne razumijem.

– Dođite u svoju sobu, imam dvije riječi da vam kažem — reče vojvoda polazeći u počasnu sobu.

Etienne pođe za svojim ocem. Tri gospođe uzbuđene zbog radoznalosti koju je dijelio barun d'Artagnon stadoše se šetati po toj velikoj dvorani tako te su ise našle sakupljene na vratima počasne sobe; vojvoda je ostavio odškrinuta vrata.

– Draigi Benjasmine — reče starac ublažujući isprva svoj glas — ja sam ti izabrao za ženu onu veliku i lijepu gospođicu. Ona je baštimica imanja mlađe grane kuće Graindlieu. To je dobro staro plemstvo vojvodine Bretagne. Tato, budi dobar drug i sjeti se najljepših stvari iz tvojih knjiga, pa im govori udvornosti prije nego im ih budeš činio.

– Dragi oče, nije li prva dužnost jednoga plemića da drži svoju riječ?

– Jest!

– Eto, kad sam vam orno oprostio smrt svoje majke, koja je umrla ovdje zbog ženidbe s vama, niste li ml obećali da se nećete nikada protiviti mojim željama? *Čak i ja sam pokoravat ću ti se kao bogu porodice* rekli ste. Ja ništa ne poduzimam protiv vas, tražim samo da imam slobodnu volju u jednoj stvari u kojoj se radi o mojem životu i koja se tiče samo mene. To je moja ženidba.

– Ja mislim — reče starac osjetivši kako mu je sva krv sunula u lice — da se nećeš protiviti nastavku maše plemenite loze.

– Vi mi niste bili postavili nikakav uvjet — reče Etienne. — Ja ne znam što ljubav ima zajedničko s lozom, no što dobro znam, to je da ljubim kćer vašega starog prijatelja Beauvouloira i unuku vaše prijateljice *Lijepe Rimljanke.*

– Pa ona je mrtva — odgovori stari gorostas držanjem u isti maih mračnim i podrugljivim koje je nagoviještalo namjeru da je uništi.

Nastade trenutak duboke šutnje.

Starac opazi tri gospođe i baruna d'Artagnona. U tom najvažnijem času Etienne, čije je osjetilo sluha bilo tako fino, začuje u knjižnici jadnu Gabriellu koja, hoteći da pokaže svojemu prijatelju da se u nju zatvorila, stade pjevati ove riječi:

Hermelin
Je manje fin
Ljiljan ima manje svježine.

Prokleto dijete, koje je užasna rečenica njegova oca uronila u ponor smrti, ispliva na površinu života na krilima te pjesme. Premda mu je već taj osjećaj straha, koji je tako brzo jenjao, bio slomio srce, on sakupi svoje snage, digne glavu, pogleda u lice svojemu ocu prvi put u svom životu, izmijeni prezir prezirom i reče prizvukom mržnje: — Plemić ne smije lagati! — Jednim skokom skoči k vratima koja su bila suprotna salonu i vikne: — Gabrielle!

Najednom, to se milo stvorenje pokaže u sjeni kao ljiljan u lišću i zadršće pred tom skupinom podrugljivih žena, upoznatih s Etienneovom ljubavi. Poput oblaka što

nose blijesak, stari vojvoda razjaren do onoga stupnja bijesa koji se ne može opisati, isticao se na sjajnom čelu što su ga stvarale bogate odjeće tih triju dvorskih gospođa. Između produženja njegove loze i mezalijanse svaki bi drugi čovjek oklijevao. No u ovom se starom neukrotivom čovjeku susrela krvoločnost koja je doonda odlučivala u svim ljudskim teškoćama. On je iz čista mira izvukao mač kao jedini lijek koji je poznavao u gordijskim čvorovima života. U toj prilici kad je zbrka njegovih ideja došla do vrhunca, narav je morala pobijediti. Dva puta natjeran u laž od toga odvratnog bića, od svoga tisuću puta prokletog djeteta, i pirokletijega nego ikad u trenutku kada je njegova prezrena i za njega prezira vrijedna slabost pobijedila njegovu doonda nepogrešivu svemoć, nije više u njemu bilo ni oca, ni čovjeka: tigar je izašao iz pećine u kojoj se sakrivao. Starac, kojega je osveta pomladila, baci na najdivniji par anđela kakav je ikad privolio da Stupi nogama na zemlju jedan pogled pun mržnje koji je već sam ubijao.

– Crknite sada svi! Ti, prljavo nedonošče, dokaz moje sramote. Ti — reče Gabrielli — bijedna droljo s gujinim jezikom, ti si otrovala moju kuću.

Te riječi unesu u srce dvoje djece stravu kojom su bile ispunjene. U trenutku kad je Etienne vidio široku šaku svoga oca oboružanu mačem i dignutu na Gabriellu, on umre, a Gabrielle pade mrtva hoteći ga zadržati.

Starac bijesno zatvori vrata i reče gospođici de Grandlieu:

– Ja ću vas oženiti!

– A vi ste veliki ženskar kad hoćete da imate lijepo potomstvo — šapne grofica u uho tom starcu koji je živio pod sedam francuskih kraljeva.

1831-1836.

MASSIMILLA DONI

Preveo

Dane Smičiklas

Dragi moj Strunz[33]*, bilo bi nezahvalno kad ne bih s vašim imenom -povezao jedno od dvaju djela koje ne bih mogao napisati bez vaše strpljive susretljivosti i čestite uslužnosti. Nađite dakle ovdje svjedočanstvo o mojem zahvalnom prijateljstvu zbog hrabrosti kojom ste, možda i bez uspjeha, pokušali da me uputite u dubine muzičke nauke. Vi ste me ipak naučili koliko poteškoća i radova skriva genij u tim poemama koje su za nas izvor božanskih užitaka. Vi ste mi pribavili malu razonodu da se nejedanput nasmijem na račun mnogih tobožnjih poznavalaca muzike. Neki me optužuju zbog neznanja, jer ništa ne slute ni o savjetima koje dugujem jednomu od najboljih kritičara muzičkih djela ni o vašoj savjesnoj pomoći. Možda sam bio najnevjerniji sekretar? Kad bi bilo tomu tako, sigurno bih bez svoga znanja bio izdajnik, a ja ipak hoću da se uzmognem uvijek nazvati jednim od vaših prijatelja.*

DE BALZAC

Kao što je stručnjacima poznato, venecijansko je plemstvo prvo u Evropi. Njegova je zlatna knjiga starija od križarskih vojni. Tada je Venecija kao ostatak carskoga i kršćanskog Rima, utonuvši u vodu da umakne barbarima, bila već moćna i već slavna te je gospodovala političkim i trgovačkim svijetom. Osim nekih izuzetaka, to je plemstvo danas potpuno uništeno. Među gonđioflijerima što voze Engleze kojima tu povijest pokazuje njihovu budućnost nalazi se sinova nekadašnjih đuždeva čija je loza starija nego loza mnogih vladara. Na mostu kuda će proći vaša gondola, ako budete išli u Veneciju, divit ćete se prekrasnoj mladoj loše odjevenoj djevojčici, jednom djetetu koje miožda pripada najslavnijoj patricijskoj loži. Kad se radi o jednom kraljevskom narodu, nužno se nailazi na čudne karaktere. Ništa nije izvanredno u tomu kad iz pepela iskaču iskre. Budući da su ove misli namijenjene neobičnim ličnostima koje djeluju u ovoj pripovijesti, one neće ići dalje, jar ništa nije nepodnošljivije nego torbljarijje onih koji govore o Veneciji poslije tolikih velikih pjesnika i tolikih malih putnika. Samo je interes ove pripovijesti tražio da se utvrdi najoštrija opreka u ljudskom, životu: ona veličina i ona bijeda koje se tu vide kod nekih ljudi kao i u većini kuća. Venecijanski ni đenovski plemići kao (nekada ni poljski nisu uopće uizimali naslova. Bilo je dovoljno i najponosnijim ljudima da se zovu Quirini, Doria, Briginole, Moiriosini Siauli, Mocenigo, Fieschi (Friescfue), Cornaro, Spinola. No sve se kvari, neke porodice danasi nose naslove. Ipak, u vrijeme kad su plemići aristokratsikih republika bili jednaki, u Genovi je postojao kneževski naslov za porodicu Danila (koja je imala Amalfi u neograničenom vlasništvu, i sličan naslov u Veneciji, koji je pozakonio nekadašnji posjed porodice Facinio Gane — knez de Varaše. Grimaldi, koji su postali vladari, mtnogoi su se (kasnije dočepali Monaca. Posljednji od starije (grane porodice Gane nestade iz Venecije trideset godina, prije pada republike. Bio je osuđen zbog nekih kažnjivih zlodjela. Oni kojima je pripalio to nominalno kneževstvo — Cane Mjemmi — padoše u neimaštinu u vrijeme kobne periode (između 1796. i 1814. godine. U dvadesetoj godini ovoga stoljeća njih je predstavljao samo jedan mlad čovjek imenom Emilio i jedna palača koja slovi kao jedan od najljepših ukrasa Canala Grande. To je dijete lijepe Venecije kao svu imovinu imalo tu suvišnu palaču i petnaest stotina livara rente. Ona je potjecala od kuće na, ladanju koje je ležalo, na Brenti, a bilo je prodano austrijskoj vladi. To je bilo posljednje dobro koje je njegova porodica posjedovala na kopnu. Ta je doživotna renta spasila lijepog. Emilija, od sramote da, poput mnogih plemića, prima potporu od dvadeset sua na dan koja se isplaćivala siromašnim patricijima, po ugovoru o ustupanju s Austrijom.

U početku zimske sezone taj je mladi vlastelin još bio ina ladanju podno tirolskih Alpa što ga je prošloga proljeća kupila vojvotkinja Cataneo. Kuću je sagradio Palladio za porodicu Tiepolo. Ona se sastoji od četverouglastog paviljona najčistijega stila. Tu imate veličanstveno situbište, trijemove od mramora sa svake strane osvođene peristile pokrivene freskama gdje lete dražesni likovi, te izgledaju lagani zbog plave boje, ornamente: debele po izvedbi ali tako dobro proporcionirane te ih zgrada nosi kao što žena nosi svoju kosu, s lakoćom koja naslađuje oko; jedinom riječju, nalazilo plemenitost punu draži koja u Veneciji odlikuje prokuratorske palače na Piazetiti. Prekrasno ocrtane stukature održavaju u odajama hladnoću koja stvara ugodnu Mimiosifaru: Vanjske galerije oslikane freskama čine sjenilo. Svuda vlada onaj svjež venecijanski pločnik gdje se izrezani mramor pretvara u trajina cvijeće. Namještaj,

kao u svim talijanskim palačama, pružao je najljepšu, a bogato upotrebljenu svilu, i dragocjene, lijepo namještene slike: neke od đenovskoga svećenika, zvanog *41 Capucino*[34], više njih od Leoinairda da Vinbija, Carla Dolcija, Tintotretta i Tiziana.. Stupnjevito položeni vrtovi predstavljaju onakva čudesa u kojima se zlato pretvorilo u spilje ukrasom od kamenčića, šljunka i školjaka, u radove od šljunka koji prelaze u ludu pretjeranost, i terase što su ih sagradile vile, u šumice stroge po tonu u kojima se čempresi stojeći ha jednoj nozi, trokutni borovi, tužna maslina, skladno miješaju s narančama, lovorima, mir čama, U biste bazene u kojima plivaju ažurne i rumene ribe: što god se maglo reći u korist engleskih vrtova, ovo drveće, u obliku suncobrana, ove okresane tise, ova raskoš stvaralačke umjetnosti koju se tako fino spaja s odjevenom prirodom; ovi slapovi u obliku mramornih stepenica kuda voda plašljivo klizi kao ešarpa kad je stalno vjetar diže; ove ličnosti od pozlaćena olova boje diskretno napunjaju ova tiha skrovišta: jednom riječju ova smiona palača s koje se otvara pogled na sve strane kad digne svoje čipke podnio Alpa; one žive misli boje oživljuju kamen, broncu i bilje ili se ocrtavaju u cvjetnjadima, ona pjesnička rasipnost sve je to pristajalo ljubavi jedne vojvotkinje i jednoga lijepog čovjeka, a ta je ljubav pjesničko djelo, vrlo udaljeno od ciljeva surove: prirode. Tko god shvaća maštu; bio bi volio vidjeti na jednima od ovih lijepih stepenica, kraj vaze s kružnim bareljefima neko Crnče odjeveno dio pojasa u burencu od crvenoga sukna, gdje jednom rukom drži suncobran iznad vojvotkinjine glave a drugom rep njezine duge odjeće dok je slušala riječi Emilija Memmija. A što ne bi bio postigao taj Venecijanac da je bio odjeven kao kakav od onih Tizianovih senatora? No žalibože!. U toj vilinskoj palači, vrlo sličnoj palači Peschere u Genovi, vojvotkinja Cataneo se pokoravala fermanima Victorine[35] i francuskih modistica. Ona je nosila odjeću od muslina i šešir od rižine slame, lijepe cipele prelivne modre boje, čarape odi niti koje bi odnio najlakši zefir. Na ramenima je imala šal od crnih čipaka! No što se nikad neće shvatiti u Parizu, gdje su žene stisnute u svoju odjeću kao gospođice u svoje pripijene kolutaste oprave, to je ona dražesna nahajnost kojom je ta lijepa kći Toskane nosila francusku odjeću. Ona ju je talijanizirala. Francuskinja unosi nevjerojatnu ozbiljnost u svoju suknju, dok se Talijanka za nju malo zanima, ne brani je nijednim krutim pogledom, jer ona zna da je pod zaštitom jedne jedine ljubavi, za nju svete i ozbiljne strasti kao i za drugoga.

Ispruživši se na sofi oko jedanaest sati ujutro, po povratku sa šetnje i pred stolom na kojem su se vidjeli ostaci elegantnoga doručka, vojvotkinja Cataneo pustila je svomu ljubavniku da gospodari tim muslinom a da mu nije kazala: pst! na najmanju kretnju. Na jednom naslonjaču kraj nje Emilio je držao jednu vojvotkinjdmu ruku u svojima i gledao ju je potpuno neusiljeno. Nemojte pitati da li su se ljubili. Previše su se voljeli. Nisu bili kadri ni čitati iz knjige kao Paolo i Framcesca;, daleko od toga, Emilio se nije usudio kazati: *Čitajmo!* U svjetlu tih očiju u kojima su se svjetlucale dvije zelene zjenice isiprugane zlatnim nitima koje su izbijale iz središta kao krhotine iz kakve napukline i pružale pogledu blago treperenje zvijezde, on je osjećao u sebi neku nervoznu pohotu od koje ga je hvatao grč. Na časove mu je bilo dovoljno da samo. vidi lijepu crnu kosu te obožavane glave stisnute jednostavnim zlatnim kolutom kako proviruje u sjajnim pletenicama sa svake strane velikoga čela pa da u svojim ušima začuje naglo udaranje valova uzburkane krvi koja je prijetila da će raskinuti krvne sudove srca. Kojom je moralnom pojavom duša tako jako zahvatila njegovo tijelo te više nije osjećao da je u samom sebi nego u toj ženi, na najmanju riječ

koju je ona kazala glasom štono je uzburkao u njemu i same izvore života? Ako u samoći, neka žena osrednje ljepote kad se neprestano promatra, postane uzvišena i impozantan, možda je — tako veličanstveno lijepa žena kao vojvotkinja — uspjela zapanjiti mladića kod kojega je zanos našao nove snage, jer je ona stvarno apsorbirala tu mladu dušu.

Kao baštinica firentinske porodice Đoni, Massimilla se bila udala za sicilijanskoga vojvodu Catanea. Po toj udaji njlazina ju je starica majka — koja je već mrtva — htjela učiniti bogatom i sretnom, prema običajima firentinskoga života. Ona je mislila da će, kad iziđe iz samostana u život, njezina kći prema zakonima ljubavi ostvariti taj drugi brak po srcu koji je sve za jednu Talijanku. No Massimilla je u samostanu jako zavoljela vjerski život i kad je dala svoju riječ pred oltarom grofu de Cartaneu, ona se kršćanski zadovoljila da mu bude žena. No to je bilo nemoguće. Cataneo, koji je htio samo vojvotkinju, smatrao je preglupim da bude i muž. Oim se Massimilla potužila na njegovo vladanje, on joj mirno reče neka se dade u potragu za prvim kavalirom. Ponudi joj čak svoje usluge da će joj dovesti više njih pa neka bira. Vojvotkinja je plakala, vojvoda ju je ostavio. Massimilla je gledala mlade ljude koji su se tiskali oko nje. Majka ju je odvela u Pergolu u neke diplomatske kuće, ka Cascinima, svuda gdje je susretala mlade i lijepe kavalire. Nije našla nikoga koji bi joj se svidio, pa je počela, putovati. Izgubila je majku, baštinila je, nosila crninu, došla u Veneciju i tu vidjela Emilija. On je prošao ispred njezine lože izmijenivši s njom jedan, radoznali pogled. Time je sve bilo rečeno. Vanecijanac osjeti kao; da. je gromom ošinut, a u ušima vojvotkinje zaviknuo je neki glas: evo ga! Svagdje drugdje dvije bi se razborite, obrazovane osobe promatrale, takoreći njušile. No ove dvije neznalica ..smiješale su se kad dvije supstancije iste prirode koje, kad naiđu jedna na drugu čine samo jedinu. Massimilla odmah postane Venecijanka i kupi palaču što ju je bila unajmila na Canasreggiju. Poslije, ne znajući na što da upotrijebi svoje dohotke, kupi također Rivahu, to imanje na kojemu je tada bila. Emilio, kojega je Catamau predstavila gospođa Vulpato, dolazio je cijelu, zimu. vrlo: smjerno u ložu svoje prijateljice. Nikad nije bila žešća ljubav u dvjema dušama, ni plašljivija u svojim očitovanjima, To je dvoje djece drhtalo jedno pred drugim. Massimilla nije uopće koketirala, nije imala ni ovoga, ni onoga, naprosto — nikoga. Pod dojmom jednoga njegova osmijeha i jedne riječi, ona se divila svome mladom Venecijancu oštra lica, duga i tanka nosa, crnih očiju, plemenita čela. Unatoč njezinim naivnim poticajima on je dolazio k njoj tek poslije tri mjeseca koje su upotrijebili da se priuče jedno na drugo. Ljeto je pokazalo svoje istočno nebo, vojvotkinja se potuži što ide sama u Rivaltu. Sretan, a u isti mah i nemiran zbog toga sastanka u dvoje, Emilio je pratio Massimillu u njezino odmaralište. Taj je lijepi par bio tamo već šest mjeseci.

U dvadesetoj godini Massimilla nije bez velike grižnje savjesti žrtvovala ljubavi svoje vjerske skrupule. Ali oma se polagano razoružavala i željela da ostvari tu udaju po srcu koju joj je toliko hvalila njezina majka; u času kad je Emilio držao njezinu lijepu plemenitu, dugu, bijedu i poput satena glatku ruku. Ta se ruka završavala dobro nacrtanim i obojenim noktima kao da je dobila iz Azije malo hine[38] koja služi ženama sultana da ih bojadišu živo ružičasto. Između njih se na čudan način ubaci jedna nesreća za koju Massimilla nije znala, a Emilio je okrutno od nje patio. Premda je bila mlada, Massimilla je imala u sebi onakvo veličanstvo kakvo mitološka tradicija pripisuje Junoni. To je jedina božica kojoj mitološka tradicija nije dala ljubavnika, jer

je Dijana bila ljubljena, čista ja Dijana i sama ljubila. Jedini Jupiter nije mogao izgubiti prisebnost pred svojom božanskom polovicom, po kojoj je bilo modelirano mnogo otmjenih gospođa u Engleskoj. Emilio je previsoko podigao svoju ljubavnicu da bi je mogao doseći. Možda ga godinu dana kasnije ne bi mučila ta plemenita bolest, jer od nje boluju samo vrlo mladi ljudi i starci. No kako je onaj koji premaši cilj jednako daleko od njega kao i onaj čija strelica ne dopre do njega, vojvotkinja se našla između muža koji je znao da je tako daleko od cilja te nije mario za njega i ljubavnika koji ga je tako brzo prešao sa svojim bijelim anđeoskim krilima te se nije više mogao na njega vratiti. Sretna što je ljubljena, Massimilla je uživala u žudnji a nije zamišljala njezin kraj. Njezin je pak ljubavnik, nesretan u šireći, od vremena do vremena dovodio kakvim obećanjem svoju mladu prijateljicu na rub onoga što žene zovu *ponorom,* i bio je prisiljen da bere cvijeće diko injeiga, a nije mogao učiniti drugo nego da s njega skida samo lišće obuzdavajući u svom srcu bijesnu strast koju se nije usudio izraziti. Obadvoje se šetalo i govorilo jedino drugom neko jutro himnu ljubavi! kao što su je pjevale pticema drveću. Na povratku, taj se mladić — čiji se položaj može opisati samo ako se uporedi s anđelima kojima slikani daju samo glavu i krila — osjeti tako jako zaljubljen te je doveo u sumnju čitavu odanost svoje vojvotkinje i prisilio je da reče: „Koji dokaz hoćeš?" Te je riječi izbacila kraljevskim dostojanstvom, a Memmi stade žarko ljubiti tu lijepu neupućenu muku. Najednom ustane bijesan na sama sebe i ostavi Massimillu. Vojvotkinja je ostala u svojoj nehajnoj pozi na sofi, ali je plakala i pitala se — premda je lijepa i mlada — u čemu se ne sviđa Emiliju. A on, taj jadni Memmi, udarao je glavom o drveće kao vrana sa šeširom na glavi. Jedan je sluga u taj čas tražio mladoga Venecijanca. Trčao je za njim da mu dade pismo koje je stiglo skorotečom.

Marco Vendramini (ime koje se u venecijanskom narječju gdje se izostavljaju neki krajnji glasovi izgovara i Vendriamin) njegov jedini prijatelj ga je obavjestio da je Marco Facino Cane, knez de Varese, umro u bolnici u Parizu. Bio je prispio dokaz o smrti. Tako su članovi porodice Cane Memmi postali knezovi de Varese. U onima dvaju prijatelja, naslov bez novaca nije značio ništa. Vendramin je Emiliju javljao kao mnogo važniju vijest — angažman u Feniceu glasovitoga tenora Genovesea i slavne gospođe Tinti. Ne dočitavši pisma koje zgužva i stavi u džep, Emilio odjuri da javi vojvotkinji Cataneo veliku novost, zaboravivši na svoju heraldičku baštinu. Vojvotkinja nije poznavala neobičnu povijest koja je preporučivala gospođu Tinti radoznalosti Italije, pa je knez opiše u nekoliko riječi. Ta je slavna pjevačica bila obična sluškinja u nekoj krčmi. Njezin je divni glas iznenadio nekoga velikoga sicilijanskog vlastelina koji je bio na putovanju. Ljepota te djevojčice, koja je tada imala dvanaest godina, bila je dostojna njezina glasa. Stoga je taj veliki vlastelin bio toliko ustrajan pa je dao odgojiti tu malu osobu kao što je Louis XV dao odgojiti gospođicu de Romams. Strpljivo je čekao dok jedan glasoviti profesor nije izvježbao Clarin glas i dok ona nije imala šesnaest godina da uzmogne uživati blago koje je odgojio s tolikom mukom i pomnjom. Kad je prošle godine nastupila, Clara Tinti je zadivila tri talijanska glavna, grada koja je najteže zadovoljiti.

— Sigurna sam da taj veliki vlastelin nije moj *muž* — reče vojvotkinju.

Odmah budu naručeni konji, i vojvotkinja Cataneo smjesta otputuje u Veneciju da prisustvuje otvorenju zimske sezone. Jedne lijepe večeri mjeseca studenoga novi je dakle knez Varese prelazio lagunu od Meštara do Venecije, između linije stupova s

austrijskim bojama koji su označivali put što ga je carina dopustila gondolama. Premda je gledao gondolu vojvotkinje Gataneo što su je vozili livrirani lakeji — a ona je rezala more puškomet pred njim — jadni Emilio, na gondoli staroga gondolijera koji je vozilo njegova oca dok je još Venecija iživjela, nije mogao otjerati gorke misli koje mu je izazivao njegov naslov.

„Kakvo ruglo sudbine! Da je knez a ima petnaest stotina franaka rente! Da ima jednu od najljepših palača na svijetu, a ne maže raspolagati mramorima, stubištima, slikama, skulpturama koje je jedan austrijski dekret zabranio otuđiti! Da živi na kampešikim stupovima, procijenjenim na skoro jedan milijun, a nema pokućstva! Da je gospodar raskošnih galija, a stanuje u jedinoj sobi iznad posljednjega arapskoga friza, sagrađenog od mramora, donesenog s Moreje koju je već, pod Rimljanima, kao osvajač prošao jedan Memmije! Da u najveličanstvenijoj. crkvi u Veneciji vidi svoje pretke izvajane na njihovim grabovima od dragocjenoga mramora u kapeli ukrašenoj slikama Tiziana, Tintoretta, dvojice Palma, Bellinija, Paola Veronesea, a ne može prodati jedinoga Memmija od mramora da dade kruha knezu de Vareseu! Genovese, slavni tenor u jednoj će sezoni za svoje ćurlikanje imati kapital rente s kojom bi sretno živio jedan sin Memmija, rimskih senatora, jednako starih kao što su Cezari i Sule — Genovese može pušiti indijsku luku, a knez de Varese ne može trošiti Cigareta, koliko hoće!"

On baci opušak cigarete u more. Knez de Varaše dobiva cigarete kod gospođe Calaneo kojoj bi želio donijeti sva bogatstva svijeta. Vojvotkinja je proučavala sve njegove mušice, sretna da bi ih zadovoljila! Morao je kod nje blagovati svoj jedini obrok, večeru, jer je njegov novac prošao na odijelo i na njegov ulazak u Fenice. Još je morao predujmiti stotinu franaka na godinu za staroga gondolijera svoga oca taji je, vozeći ga uz tu cijenu, živio samo od riže. Konačno je također morao platiti šalice crne kave koje je svako jutro pio u kavani Flioriain da se sve do večera održi u nervoznom uzbuđenju, računajući da će umrijeti kad je bude pretjeramo trošio kao što je Vemdramin računao s opijumom.

– I ja sam ti knez! — Rekavši tu posljednju riječ Eimilio Meimmi baci nepročitano pismo Marca Vendraminija ulagunu gdje je plovilo kao čamac od papira što ga je bacilo neko dijete. — No Emilio — nastavi on — ima tek dvadeset i tri godine. Više on vrijedi takav nego reumatični lord Weilington, nego paralitični regent, nego carska austrijska porodica koja boluje od velike, bolesti, nego francuski kralj... — No kad je pomislio na francuskoga kralja, Endlijevo se čelo nabere, njegova bijela, boja lica požuti, suze mu se zacakle u crnim očima i ovlaže njegove duge trepavice. Jednom rukom, koja je bila dostojna da je naslika Tizian, podigne svoju tamnu kosu i svrati svoj pogled na gondolu vojvotkinje Cataneo.

– Ruglo što ga sebi sudbina dopušta prema meni, susreće se i u mojoj ljubavi — reče u sebi. — Moje srce i moja mašta puni su blaga, a Massimilla za njih ne zna. Ona je Firentinka, ona će me napustiti. Biti sleđen kraj nje kad njezin glas i njezin pogled razvijaju u meni nebeske osjećaje! Kad vidim njezinu gondolu nekoliko stotina pedalja od moje, čini mi se kao da mi netko usijano željezo, stavljana srce. Neki nevidljivi fluid teče u mojim; živcima i raspaljuje ih, neki se oblak širi pred mojim očima, mini mi se da zrak ima boju kakvu je imao u Rivalti, kad je svjetlo prolazilo kroz storu od crvene svile i kad sam joj se — a ona me nije vidjela, — divio zanesenoj i lukavo nasmijanoj, kao što je Leonardova Mona Lisa. Ili će moje visočanistvo svršiti

hicemu glavu, ili će se potomak porodice Cane povesti zaprimjerom svoga starog Carmagnola: postat ćemo mornari, gusari pa ćemo se zabavljati gledajući kako dugo ćemo živjeti prije nego nas objese.

Knez uzme novu cigaru i stade promatrati arabesjke svoga dima puštena u vjetar, kao da hoće Vidjeti u njihovim mušicama ponavljanje svojih posljednjih misli. Već je: izdaleka razabirao maurske vrške ornamenata koji su krunili njegovu palaču. Opet postane tužan; Vojvotkinjima gondola iščezne u Canareggiju. Fantazije romantičnoga i opasnog života uzete kao rasplet njegove ljubavi ugasiše se s njegovom cigarom, a gondolia njegove prijateljice nije mu više označivala put. Tada je vidio sadašnjost onakvu kakva je bila palaču bez duše, dušu bez djelovanja ma tijelo, kneževstvo bez novaca, prazno tijelo a puno srce — tisuću očajnih antiteza. Nesretnik je plakao za svojom starom Venecijom kao što je za njom još jače plakao Vendramini, jer je uzajamna i duboka bol i ista sudbina rodila , uzajamno i živo prijateljstvo između ta dva mladića, ostataka dviju slavnih porodica, Emilio se nije mogao suzdržati a da ne misli na dane kad je palača Memmi sipala svjetlo kroz sve svoje prozore i odzvanjala muzikom koju su daleko prenosili jadranski valovi, Mislio je na dane kad se o njezine stupove vidjelo, na stotine privezanih gondola, kad su se na stubama pred njom koje su ljubili valovi čule elegantne maske, kako se dostojanstvenici republike tiskaju u gomili; kada je njezine salone i njezinu galeriju krasilo radoznalo i smutljivo društvo, kada su velika dvorana za gozbe namještena nasmijanim stolovima, i njezine galerije s nježnim oibruibom pune muzike kao obuhvaitale čitavu Veneciju gdje ide amo-tamo po stubištima koja su odzvanjala od smijeha. Dlijeto najboljih umjetnika od stoljeća do stoljeća vajalo je broncu koja je tada nosila trbušaste ili s dugim vratom vaze kupljene u Kini ili broncu kandelabra sa tisuću svijeća. Svaka je zemlja dala svoj dio raskoši koja je krasila zidove i stropove. Danas su zidovi, prazni, bez svojih lijepih tkanina, i sumorni stropovi šutjeli i plakali. Nije više bilo turskih sagova, ni lustera ukrašenih cvijećem, ni kipova, ni slika, ni veselja ni novca — toga velikog vozila radosti! Venecija, taj London srednjega vijeka, propadala je kamen za kamenom, čovjek za čovjekom. Kobna zelena boja koju more podržava i miluje u dnu palača bijaše tada u kneževim očima kao crna resa ikoju je priroda o njih privezala u znak smrti. Na kraju, jedan se veliki engleski pjesnik srušio na Veneciju kao gavran na lešinu da joj u lirskoj pjesmi, u tom prvom i posljednjem jeziku društva zagirakće stance jednoga „De profundis"! Engleska pjesma bačena u lice gradu koji je rodio talijansku poeziju!... Jadna Venecija!!

Prosudite kakvo je moralo biti začuđenje mladića zadubena u takve misli u času kad je Carmagnola povikao: — Prejasna visosti, palača, gori, ili su se u nju vratili nekadašnji duždevi. Evo svjetla na prozorima gornje galerije!

Knez Emilio je mislio da se njegov san ostvario čarobnim štapićem. Kad je padala noć, stari je gondolijer, zadržavši svoju gondolu kod prve stepenice, mogao ostaviti svoga mladog gospodara a da ga nije vidio nijedan od užurbanih ljudi u palači, ni od onih koji su brujali pred zgradom kao pčele, ulazeći u košnicu. Emilio se ušulja pod golemi peristil gdje se širilo najljepše stubište u Veneciji i hitro ga prijeđe da dozna za uzrok te neobične pustolovine. Silino mnoštvo radnika žutilo se da svrši namještanje pokućstva i ukrašivanje palače. Prvi kat, dostojan nekadašnjega sjaja Venecije, pružao je pogledu ljepote koje je Emilio čas prije smatrao, i vila ih je rasporedila po najboljem, ukusu. Sjaj, dostojan palače kakva kralja skorojevića, sjao je u najsitnijim

pojedinostima. Emilio se šetao, a nitko mu nije kazao mi najmanju primjedbu, i hodao je od iznenađenja do iznenađenja. Radoznao da vidi što se događa u drugom katu, pođe gore i nađe pokućstvo namještano. Neznanci kojima je čarobnjak naložilo da obnove čudesa Tisuću i jedne noći u čast jednoga talijanskog kneza zamjenjivali su neke bijedne komade pokućstva koji su prvi čas bili doneseni. Knez Emilio dođe u spavaću sobu apartmana. Ona mu se smješkala kao školjka iz koje je vjerojatno izišla Venecija. Ta je soba bila tako izvanredno lijepa, tako iskićena, tako koketna, puna tako dražesne izbirljivosti te se zavalila u jedan naslonjač od pozlaćena drva pred kojim su poslužili vrlo ukusnu hladnu večeru, i bez ikakve formalnosti stade jesti.

— Ja na cijelom svijetu vidim jedino Massimillu koja bi mogla imati ideju da priredi ovakvu svečanost. Ona je znala da sam ja knez, vojvoda de Cataneo je možda umro i ostavio joj svoja dobra, pa je dva puta bogatija, udat će se za me i... — I jeo je da bi ga zamrzio bolestan milijunaš koji bi ga vidio kako ždere tu večeru, samo je lijevaou sebe odlično portovino. — Sad je meni jasan onaj njezin sporazumni izraz kad mi je kazala: Do viđenja večeras ! Ona će doći da me oslobodi začaranosti. Kako lijepa postelja, i na postelji kakva lijepa svjetiljka!... dakako Firentinkina ideja!

Postoje neki bogati ljudski organizmi na koje krajnja sreća ili nesreća tako djeluje da ih uspavljuje. Tako je na mladića, prilično jaka da idealizira svoju ljubavnicu do te nijere te u njoj više ne vidi ženu, suviše nenadani dolazak sreće morao djelovati poput doze opijuma. Kad je knez ispio bocu porta, pojeo pola ribe i nekoliko komada francuske paštete, osjetio je silinu želju da legne na počinak. Možda je njime ovladala dvostruka opojenost. Sam skine pokrivač s postelje, pripremi krevet, svuče se u vrlo lijepoj toaletnoj sobici te legne da razmišlja o svojoj sudbini.

– Zaboravilo sam na onoga jadnog Carmagnolu, no moj će se kuhar a moj ključar za njega pobrinuti.

U taj čas uđe u sobu sobarica vragoljasto pjevuckajući neku ariju liz „Seviljstaoga brijača". Ona baci na stolac žensku odjeću, sivu noćnu toaletu govoreći:

– Evo ih, vraćaju se!

Nekoliko časaka kasnije zaista dođe neka mlada žena, odjevena na francusku, koja bi se mogla uzeti za original kakve fantastične engleske rezbarije što ju je izmislio album. *Forget me not,*[37] *Lijepi skup,* ili album *Book of Beauty*[ss]. Knez je drhtao od straha li od užitka, jer je, kao što znate, volio Massimillu. No unatoč ljubavnoj vjernosti koja ga je raspaljivala, unatoč onakvu nadahnuću :iz kojeg su potekle slike u Španjolskoj, madone u Italiji, kipovi Michelangela, vrata Ghilbentijeve krstionice, stezala ga je pohota u svoje mreže i požuda se kovitlala u njemu a da u njegovu srcu nije širila ono eterično biće koje mu je ulijevao pogled ili najneznatnija riječ vojvotkinje Cataneo. Njegova duša, njegovo srce njegov razum, sve njegove željice opirale su se nevjernosti, no surova i mušičava nevjernost zagospodovala je njegovom dušom. Ta žena nije došla sama.

Knez opazi onakvu ličnost u koju nitko neće da vjeruje čim se prenese iz zbiljskoga stanja u kojem joj se dlivimo u fantastično stanje više ili manje literarnoga opisa. Kao i odjeća Napuljaca, neznančevo odijelo imalo je pet boja, ako hoćemo prihvatiti crnu boju šešira kao boju: Mače su mu bile masldnaste boje, crveni prsluk blistao se od pozlaćenih dugmeta, kaput je vukao na zeleno, a rublje je iglo prema žutom. Činilo se da taj čovjek nastoji opravdati Napuljca kojega Gerolamo uvijek iznosi na svoje marionetsko kazalište. Oči su mu Mile staklene. Nos kao, tref-as,

grozno mu se, isticao on je uostalom stidljivo pokrivao rupu koja se ne bi smjela bez uvrede za čovjeka nazvati ustima. U njoj su se mogle Vidjeti tri do četiri bijete kljove koje su imale svojstvo da se mogu micati. One su se same od sebe stavljale jedna uz drugu. Uši su mu se savijale pod vlastitom težinom i davale su tome čovjeku čudnu sličnost sa psom. Boja, lica, sumnjiva da u sebi sadržaje više kovina, ubrizganih u krv po nalogu kakva Hipokrata, išla je na crno. Šiljasto čelo,, slabo sakriveno glatkom, rijetkom kosom ikoja je padala kao, vlakanca puhanog stakla, krunila je crvenkastim naborima zlovoljno lice. Na koncu, premda je bio mršav i osrednjega stasa, taj je gospodin imao duge ruke i široka ramena. Unatoč ovim strahotama, i mada biste mu dali sedamdeset godina, on mije bio bez nekoga kiklopsikog dostojanstva. Manire su mu bile aristokratske i u pogledu je imao, sigurnost kao bogataš. Za onoga koji bi imao prilično srčanosti da ga promatra, njegovu su povijest ispisale strasti na plemenitoj ilovači koja se rasikvasila u blato. Odgonetnuli biste velikoga vlastelina koji je već od mladih dana prodao svoje tijelo, razvratu da od njega dobije prekomjerne užitke. Razvrat je razorio, ljudsko stvorenje u mjernu, i od njega je sebi načinio drugo za svojlu upotrebu. Na tisuće boca prošlo je ispod rumenih lukova toga čudnoga nosa, ostavljajući svoj talog na usnama. Duge i teške probave odnijele su mu zube. Oči su mu izblijedjele pod svjetlom igra ćilh stolova. Krv mu se napunila nečistim tvarima koje su izmijenile živčani sustav. Igra probavnih sila upropastila mu je razum. Na koncu, ljubav je raspršila sjajnu kosu mladoga čovjeka. Kao lakom baštinik svaka je mana obilježila svoj udio na toj još živoj lešini. Kad čovjek promatra prirodu, u njoj zna otkriti ironične šale višega stupnja: priroda je, na primjer, stavila žabu krastaču pokraj cvijeća, kao što' je bio taj vojvoda pokraj te ljubavne ruže.

– Hoćete li večeras svirati na violinu, moj dragi vojvodo? — reče žena odvezujući vrpcu za prozorske zavjese i sipuisti veličanstven zastor na vrata.

– Svirati violinu — nastavi knez Emilio — što hoće oma da kaže? — Što su načinili od moje palače? Jesam li ja budan? Ja sam evo u postelji ove gospođe koja smatra da je kod svoje kuće, ona skida svoj svileni rubac! Jesam li kao Vendramin, pušila opijum pa sam u onakvu snu gdje vidim Veneciju kakva je bila prije tri stotine godina?

Sjedeći pred svojlim umivaonikom koji su osvjetljavale svijeće, neznanka je skidala sa sebe odjeću sto je mirnije mogla.

– Pozvonite po Juliju, ne da mi se da se sama svlačim.

U taj čas vojvoda opazi da je netko blagovao večeru.

Ogleda se po sobi i primijeti kneževe hlače slložane na naslonjaču kraj postelje.

– Neću pozvoniti, Clairina — vikne piskutljivim glasom bijesni vojvoda. — Neću svirati na violinu mi večeras, ni sutra, ni uopće nikada...

– Ta, ta, te, ta! — zapjeva Clarina jednu jedinu notu prolazeći svaki put s jedne oktave na drugu okretno poput Slavnija.

— Unatoč tomu glasu kojemu bi zavidjeila tvoja zaštitnica sveta Klara, vi ste previše bestidni, gospođo droljo.

– Niste me odgojili da slušam takve riječi — reče ona ponosno.

– Jesam li vas naučio da držite jedinoga muškarca u, svojoj postelji? Vi ne zaslužujete ni moja dobročinstva ni moju mržnju.

– Muškarac u mojoj postelji! — usklikne Clarina i živo se okrene.

– I koji je lijepo, onako po domaću pojeo našu većenu, kao da je kod svoje kuće —

nastavi vojvoda.

– Pa nisam li ja kod svoje kuće? — poviče Smililo. — Ja sam knez de Varese, to je moja palača.

Rekavši te riječi, Emilio se uspravi na svom mjesto i pokaže svoju lijepu i plemenitu venecijansku glavu usred raskošnih zastora postelje. Ponajprije se Clarina stade smijati onako ludim smijehom kakav zahvati mlade djevojke kad nađu na kakvu smiješnu pustolovinu izvan svakoga očekivanja. Taj smijeh prestane kad je opazila toga mladića toji je — to moramo reći — bio neobično lijep, premda je bio napola odjeven. Ista bijesna strast koja je nagrizala Emilija, zahvati i nju, a kako nije voljela nikoga, nikakav razlog nije obuzdavao njezinu maštu zaljubljene Sicilijanke.

– Iako je ovo palača Memmijevih, vaša će je prejasma visost ipak izvoljeti napustiti — reče vojvoda poprimivši hladni i ironični izraz uglađenoga čovjeka. — Ja sam ovdje kod svoje kuće...

– Znajte, gospođine vojvodo, da, ste vi u mojoj sobi a ne kod svoje kuće — reče Clarina trgnuvši se iz svoje letargije. — Ako imate kakve sumnje o mojemu poštenju, ja vas molim da mi prepustite blagodati mojega zločina...

– Sumnje! Recite radije, draga prijateljice, sigurnost...

– Kunem vam se — nastavi Clarina — ja sam nedužna.

– A što ja tu Vidim, u tom krevetu? — reče vojvoda.

– Ah stari, vraču, ako više vjeruješ u ono što vidiš nego u ono što ti kažem — poviče Clarina, — onda me ne vodiš! Nioisi se i nemoj mi zaglušivati uši! Je 1′ me čujete? Napolje, gospodine vojvodo! Ovaj mlađi knez će vam vratiti milijun koji vas stojim, iako ste na to ispali.

– Neću ništa vratiti — reče sasvim tiho Emilio.

– Ej, nemamo ništa da vračamo malo je jedan milijun da se ima Clarina Tintli kad je neko tako ružan. Nude, izlazite, — reče ona vojvodi — vi ste mene otpustili, a ja otpuštam vas pa smo kvit.

Na jednu kretnju staroga vojvode koji kao da se htio oprijeti toj naredbi izrečenoj uz držanje dostojno uloge Semiraimlide kojom je pjevačica Tinti stekla golemu reputaciju, primadona se baci na staroga majmuna i, istjera ga napolje.

– Ako me večeras ne ostavite na miru, nikad se više nećemo vidjeti. Moje *nikad* više vrijedi nego vaše — reče mu ona.

– *Na miru* — nastavi vojvoda i pritom se gorko nasmije — meni se čini, moj dragi idole, da vas ostavljam *uzrujanu.*

Vojvoda iziđe. Ta podlost nije iznenadila Emilija. Svi oni koji su se naučili na kakvu osobitu sklonost, što su je izabrali u svim efektima ljubavi, a u skladu je s njihovom prirodom — znaju da nijedan obzir ne zaustavlja muškarca koji je od svoje strasti sebi stvorilo naviku. Clarima Tinti skoči kao lane s vrata u postelju.

– Siromašan, mlad i lijep knez — pa to je čarobna priča!... — reče ona.

Sicilijanka sjedne na postelju s takvom draži koja je podsjećala na naivni nehaj životinje, na predanost biljke suncu, ili na lijepu valcersku kretnju kojiom se grane predaju vjetru. Odvezujući manšlete svoje odjeće ona stade pjevati, ne više onakvim glasom boji je namijenjen pljesku Feniceai, nego glasom uzbuđenim od žudnje. Njezina pjesima bijaše lahor kojli je srcu donosio ljubavna milovanja. Krišom je gledala Emila ja koji jebilo sasvim zbunjen kao i ona. Jer ta kazališna žena nije više imala otnakve smionosti koja joj je bila raspalila oči, kretnje i glas kad je tjerala

vojvodu. Ne, oma je bila ponizna kao zaljubljena kurtizana. Da sebi zamislimo Glarilnu Tinti, morali bismo vidjeti jedinu od najboljih francuskih pjevačica[39] u svom prvom nastupu u Garcijinoj[40] operi *Fazzolettu,* koju su Talijani talda igrali u kazalištu u ulici Bouvois[41]. Ona. je bila tako lijepa te se jedan jadni gardist ubio od očaja, jer nije uspio ida ga usliša. Primadona Fenicea davala je isti izražaj, istu eleganciju oblika, listu mladost, ali je iznad toga obilovala svom toplom sicilskom bojom koja je zlatila njezinu ljepotu. Osim toga njezin je glas bio jedriji, imala je ono uzvišeno držanje koje ističe obrise talijanske žene. Glairina Tinti čije ime ima toliko sličnosti s imenom koje je sebi skovala francuska pjevačica! imala je sedamnaest godina, a jadni knez dvadeset i tri. Koja se podrugljiva ruka našalila da baci vatru tako blizu baruta? Namirisana soba, odjevena u bijelu svilu, obasjana svijećama, postelja od čipaka, tiha palača, Venecija! dvije mladosti, dvije ljepote! Sastali se sav sjaj i raskoš. Emilio uze svoje hlače, skoči iz postelje, pobjegne u toaletnu sobicu, opet se obuče, vrati se i naglo se otputi prema vratima.

Evo što je u sebi govorio dok je oblačio odijelo:

— Massimilla, draga kćerko Donijevih, kod kojih se talijanska ljepota nasljedno sačuvala, ti koja ne demantiraš portret ATargherite, jednoga od rijetkih platna što ilh je Rafael potpuno naslikao za svoju slavu! Moja lijepa i sveta ljubavnica, neće li to značiti da te zaslužujem kad bježim iz ovoga cvjetnog ponora? Bih li bio dostojan tebe kad bih osikvrnuo ovo sirce kaje pripada samo tebi? Ne, ja neću pasti u svakidašnju zamku koju mi stavljaju moja razdražena osjetila. Ovoj djevojci njezin vojvoda, a meni moja vojvotkinja! — U času dok je dizao zastor vrata, začuje jecanje. Ovaj se hrabri ljubavuilk okrene, vidje Clarinu Tinti ikoja je, bacivši se licem na postelju, u njoj gušila svoje jecaje. Hoćete li vjerovati? Pjevačica je bila ljepša na koljenima, sakrivši lice, nego onako zbunjena i blistava lica, Njezina razbarušena kosa po ramenima, njezina magdalenska poza, nered raskidane odjeće — sve je to usklađao đavo koji je, kako znate, velik kolonist. Knez uhvati oko stalka tu jadnu pjevačicu koja mu se izmakne kao bjelo-uška i koja se ovije oko jedne njegove noge što ju je meko pritiskivalo božanstveno tijelo.

– Hoćeš li mi objasniti — reče on stresavši! svoju nogu da je povuče od te djevojke — kako se osjećaš u mojoj palači? Kao jadni Emilio Memmi...

– Emilio Memimi! — poviče Clarina Tinti uspravivši se — ti si rekao da si knez.

– Knez od jučer.

– Ti voliš vojvotkinju Cataneo! — reče Člana Tinti pramjerivši ga.

Jadni Emilio ostade nijem, videći primadonu koja se smješkala u suzama.

– Vaša visost ne zna da je onaj koji me je odgojio za kazalište, da je onaj vojvoda —... sam Cataneo. Vaš prijatelj Vendramin, misleći da pomaže vaše interese, iznajmio mu je za tisuću škuda ovu palaču za vrijeme moga angažmana u Feniceu. Dragi idole moje žudnje — reče mu ona uzevši njegovu rubu i privukavši je k sebi — zašto bježiš od one za koju bi mnogi ljudi dali sebi slomiti kosti? Ljubav, vidiš, bit će uvijek ljubav. Ona je svuda slična sebi, ona j.e kao sunce našdih duša, ljudi se griju svuda gdje ona sjaje, a mi smo ovdje usred juga. Ako sutra ne budeš zadovoljan sa mnom, ubij me! Ali ja ću živjeti, čekaj! jer sam izvanredno lijepa.

Emilio odluči da ostane. Kad je pristao znakom glave, osjećaj radosti koji se talasao u Clari Tinti učini mu se kao da ga osvjetljuje svjetlo koje je šiknulo iz samog pakla. Nikad ljubav u njegovim očima nije poprimila tako veličajan izraz. U taj čas

Carmagnola snažno zazviždi. — Što hoće od mene? — reče u sebi knez.

Savladan ljubavlju Emilio nije više slušao Carmagnaldno ponovljeno zviždanje.

Ako niste putovali po Švicarskoj, možda ćete s užitkom čitati ovaj opis, a ako ste se penjali, po Alpama, nećete se bez uzbuđenja sjećati njihovih nezgoda. U toj uzvišenoj zemlji, u jednoj krivini koju je nadvoje raskolila dolina, širok je puit kao neulyjski prilaz u Parizu, ali usiječen nekoliko stotina hvati i ispucan provalijama. Tu se nalazi jedna rijeka koja je pala bulo sa Svetoga Gotharda, bilo sa Šampiona, ili s nekoga alpinskog vrha. Ona nalazi prostranu jamu duboku ne znam koliko hvati, dugu i široku više hvati. Nju obrubljuju okrnjeni blokovi granita. Na tim blokovima vide se livade, a između njih dižu se jele, gorostasne johe, a dolaze također i jagode i ljubice. Katkad se nađe planinska kuća, a na njezinim se prozorima vidi svježe lice plave Švicarke. Prema tome kakav je izgled neba, voda je te jame plava ili zelena, ali plava kao safir, a zelena kao smaragd. A ništa na svijetu najbezbrižnijem putniku, najtužurbamijem diplomatu, najdobroćudnijem trgovcu ne predstavlja tako ideje dubine, tišine, neizmjernosti, nebeske srdačnosti, vječne sreće kao taj tekući dijamant gdje snijeg, spuznuvši se s najviših Alpa, teče kao bistra voda prirodnim žlijebom, sakrivenim pod drvećem, izdubenim u litici, li odatle teče kroz jednu pukotinu, bez šuma: voda koja se nalazi iznad ponora klizi tako tiho te ne vidite nikakav nemir na površini u kojoj se vidi kočija kad prolazi. Evokako dva konja dobivaju dva udarca bičem! Kočija obilazi oko jedne hridine, udara mostom: najednom Stane hučati strahovit koncert slapova nasrćući jedni na druge. Izletjevši bijesnim skokom, bujica se lomi na dvadeset vodopada, razbija se o tisuću krupnih pećina. Ona se krijesi i svjetluca u stotinu snopova lomeći se o jednu hrid koja je pala s gorskoga lanca što dominira dolinom, i to pala upravo u sredinu te ulice koju je sebi slikovito prokrčio nitrirani vodik, najpoštovanija oid svih živih snaga.

Ako ste dobro shvatili ovaj pasus, u toj ćete uspavanoj vodi imati sliku Emilijeve ljubavi, prema vojvotkinji, a u slapovima, koji skaču kao stado ovaca, sliku njegove ljubavne noći s Clarinom Tinti. U sredini tih bujica ljubavi digla se litica o koju se lomila voda. Knez je bio kao Sizif, uvijek pod hridinom.

– Što radi vojvoda Cataneo sa svojom violinom? — govorilo je u sebi — da li njemu dugujem ovu simfoniju?

On se povjeri Clari Tinti.

– Drago dijete... (ona je opazila da je knez dijete), drago dijete — reče mu ona — taj čovjek, koji ima stotinu osamnaest godina u župi Poroka a četrdeset li sedam godina u crkvenim knjigama, na ovom svijetu ima samo jadan i to posljednji užitak kojim osjeća život. Da, kod njega su žice polomljene, sve je ruševina ili prnja. Duša, razum, srce, živci — sve što kod čovjeka stvara zanos i s nebom ga spaja željom ili vatrom naslade, ne zavisi toliko od muzike toliko od učinka kioji je nastao iz bezbroj muzičkih efekata — liz savršenog sazvučja između dva glasa i najtanje žice njegovih gusala. Stari majmun sjedne na mene, uzime gusle i dosta dobro svira. On iz gusala izvlači zvukove, a ja nastojim da ih oponašam, i kad dođe dugo traženi čas, kad nije moguće u masi pjevanja razabirati koji je zvuk gusala a koji je ton izišao iz moga grla, starao zapadne u zanos, oči mu bacaju posljednju vatru, sretan je i valja se po zemlji kao pijan čovjek. Eto zašto je tako skupo platio Genovesea. Genovese je jedini tenor koji se katkada može složiti s timbrom moga glasa. Ili se mi stvarno približimo jedno drugom jedan ili dva puta tokom jedine večera, ili on sebi umišlja da je tako. Za taj

umišljeni užitak on je angažirao Ganovesea, Genovese njemu pripada. Nijedan direktor kazališta ne može naložiti tomu tenom da pjeva bez mene, ni meni bez njega. Vojvotda me je odigojio da udovolji toj mušici, pa mu dugujem svoj talenat, svoju ljepotu, bez sumnje i svoj imutak. On će umrijeti kod kakva savršena akorda. Osjetilo sluha jedino je preživjelo u brodolomu njegovih sposobnosti, tu je nit kojom se drži života. Iz toga gnjilog panja jurne uvils snažna mladica. Ima, rekli su mi, mnogo Ijudi u takvu položaju. Neka ih madona štiti! Ti nisi među njima! Ti možeš sve što hoćeš i sve što ja hoću, znam.

Pod jutro, knez Ernilio iziđe tiho iz sobe i nađe Garmagnolu kako leži poprijeko na vratima.

— Visosti — reče gondolijer — vojvotkinja mi je naložila da vam predam ovo pisamce.

On pruži svomu gospodaru lijep, malen, trouglasto previjen papir. Knez osjeti da će se onesvijestiti, pa se vrati natrag i padne na naslonjač, jer mu je vid bio pomućen, a ruke su mu drhtale kad je ovo čitao:

„Dragi Ernilio, vaša je gondola stala kod vaše palače. Vi dakle ne znate da ju je Cataneo iznajmio za Clarinu Tinti. Ako me volite, otiđite već večeras k Vendraminu koji mi veli da vam je kod sebe uredio jedan stan. Što moram da učinim? Da li da ostanem u Veneciji u prisutnosti svoga muža i njegove pjevačice? Da li moramo ponovo otputovati u Frioli? Odgovorite mi samo jednom riječju pa bilo to tek da mi kažete kakvo je bilo ono pismo što ste ga bacili u lagunu.
Massimilla Doni.“

Rukopis i mirte papira probudiše tisuću uspomena u duši mladoga Vanecijamca. Sunce jedine ljubavi bacilo je živo svjetlo na plavi val štono je došao izdaleka, zgomilam u ponoru bez dna koji je svjetlucao kao zvijezda. To plemenito dijete nije moglo suzdržati suza koje su obilno tekle iz njegovih očiju, jer je u malaksalosti zbog umora od zasićenih osjetila bio bez snage protiv udarca ovoga čistog božanstva, Clarina je u snu čula njegov plač. Uspravi se na svom mjestu, vidje svoga kneza kako se bolno drži pa se baci do njegovih koljena i stade ih grliti.

– Ja još uvijek čekam odgovor — reče Carmagmoila. dižući zastor.

– Bestidinice, ti si me upropastila! — vikne Emilio koji ustane i strese s noge Clarinu Tinti.

Ona ga stisne s tolikom ljubavi tražeći objašnjenje jednim pogledom, pogledom zaplakane Samaritanke. Emilio, bijesan što je još zapleten u tu strast od koje je bio tako oslabio, odgurne pjlevačicu surovim udarcem noge.

– Rekla si mi da te ubijem, umri, otrovna životinjo! — vikne oin.

Zatim iziđe ilz svoje palače i skoči u svoju gondolu: — Veslaj — vikne Cairmagnoli.

– Kamo? — upita stari.

– Kamo hoćeš.

Gondolijer odgonetne svoga gospodara i doveze ga poslije tisuću stramputica i zavoja u Canareggio pred vrata divne palače kojoj ćete se diviti kad budete išli u Veneciju. Nijedan stranac nije promašio da zaustavi svoju gondolu kad je vidio te prozore koji su svi raznoliki po ornamentima, svi se natječu ukusom, s balkonima, izrađenim kao najneobičnije čipke; kad vidi uglove te palače koja se svršava dugim vitkim i svijenima stupićima, kad primijeti te redove kamenja izrovana tako mušičavim, dlijetom te nećeš naći nijedan sličan lik u arabeskama svakoga kamena.

Kako, su krasna vrate, kako, je tajanstven dugi svod u arkadi koja vodi k stubištu! A tko se ne bi divio, tim stepenicama u koje je vješta umjetnost — za sve vrijeme dok Venecija bude živjela — zakovaila bogat ćilim poput turskog ćilima. On je sastavljen od kamenja s tisuću rubova inkrustiranag u bijeli mramor. Zavaljet će pnsdivne ukrase koji rese svodove, pozlaćene kao što su svodovi duždeve palače. Oni se vijugaju iznad vaš: tako te su divote umjetnosti pod vašim nogama i nad vašim glavama. Kako su mekane sjene, katova tišina, kakva svježina! No kakva je ozbiljnost te stane palače, u kojoj je vojvotkinja!, da ugodi Emiliju kao i Vendraminu, njegovu prijatelju, sakupila staro venecijansko pokućstvo i gdje su vješte ruke obnovile stropove! Tu je ponovo oživjela čitava Venecija. Ne samo da je raskoš bila plemenita nego jfe bila i poučna. Tu bi arheolog našao uzorke lijepoga kao što ga je stvorio srednji vijek, jer je oin u Veneciji uzimao svoje primjerke. Vidjeli su se prvi stropovi od dasaka oslikani zlatnim crtarijama na obojenoj podlozi ili u bojama na zlatnoj podlozi, a stropovi od pozlaćena štuka, koji su u svakom kutu pružali prizor s više osoba, a u sredini najljepše freska! Taj je ukus bio tako ubitačno skup te Louvre ne posjeduje ni dva, a za Verislaillas je raskoš Lnuisa XIV ustuknula pred tolikim rasipanjem. Svuda su mramor, drvo i tkanine služili kao materijal za ova dragocjena djela. Emilio gurne vrata od Vajame hrastovirae, prijeđe taj dugi hodnik koji se u venecijanskim palačama prostire u svakom katu od jednoga kralja do drugoga, dođe do jednih drugih dobro mu poznatih vrata pred koji ima mu počne lupati srce. Kad ga je opazila vojvotkinjina pratilica, iziđe iz golemoga salona i pusti ga da uđe u radnu sobu gdje je našao vojvotkinju kako kleči pred; jednom imađoinom. On je došao da se optuži i da zamoli oproštenije. Massimilla u molitvi, posve ga preobrazi. On i Bog, ništa drugo u tom srcu! Vojvotkinja se jednostavno digne, pruži ruku svomu prijatelju, ali on je ne primi.

– Onda vas Gianbattista nije jučer susreo? — upita ga ona.

– Nije — odgovori on.

– Zbog te sam nezgode provela okrutnu noć, toliko sam se bojala da ne biste sreli vojvodu čija mi je pervarznost tako poznata! Kako je Vendramini samo došao na tu misao da mu iznajmi vašu palaču!

– Na dobru misao, Milla, jer je tvoj kinez slabo imućan.

Massimilla je bila tako lijepa u svom povjerenju, tako veličanstvena u svojoj ljepoti, tako mirna zbog EmiMjeve prisutnosti te je u taj čas, posve u budnom stanju, knez osjetio čuvstva okrutnog sna kakav muči ljude žive mašte. U njemu sanjar dođe na ples pun nakićenih žena, najedanput se osjeti go, bez košulje: naizmjence ga muče sram i strah, i jedino ga probuđenje oslobađa njegovih muka. Tako se Ernilijeva duša osjećala pred njegovom ljubavnicom. Doonda je ta duša bila ukrašena najljepšim cvijećem osjećaja, a razvrat ga je bacio u to sramno stanje, i on je to znao. Lijepa je Firentinka unosila toliko vrlina u svoju ljubav te je od nje ljubljeni čovjek morao biti nesposoban da počini i najmanju prljavštinu. Kako Emilio nije prihvatio njezinu ruku, vojvotkinja ustane da prođe prstima po kosi koju je ljubila Clara Tinti. Ona tad Oisjeti da je Emilijeva nuka vlažna i vidje da mu je čelo oznojeno.

– Što vam je? — reče mu ona glasom kojemu je nježnost podala blagost frule.

– Tek sam ovaj trenutak osjetio dubinu svoje ljubavi — odgovori Emilio.

– No, dragi idole, što hoćeš? — nastavi ona.

Na ove riječi cijeli se Emilijev život povuče ,iz njegova srca. — Što sam učinio da je

navedem na te riječi? — mislio je on.

– Emilio, kakvo si ono pismo bacio u lagunu?

– Vendraminijevo koje nisam dočitan, jer se inače ne bih sreo u svojoj palači, s vojvodom čiju mi je povijest zacijelo u njemu opisivao..

Massimilla problijedi, ali je jedna Emilijeva kretnja umiri.

– Ostani sa mnom čitav dan, ići ćemo zajedno u kazalište, ne idemo u Frioli, tvoja će mi prisutnost sigurno pomoći da podnesem Cataneovu — nastavi ona.

Premda je to moralo biti neprestano, duševno mučenje za ljubavnika, on prividno veselo, pristane. Ako nešto može dati pojam o tomu što će osjetiti prokleitnici kad vide kako su nedostojni Boga, nije li to stanje još nepokvarena mladića pred duboko poštovanom ljubavnicom kad na svojim usnama osjeća okus nevjernosti, kad u svetište ljubljenoga božanstva donosi okužanu atmosferu jedne kurtizane? Baader,[43] koji je u svojim predavanjima objašnjavao nebeske stvari ljubavnika usporedbama, zacijelo je kao i katolički pisci bio zapazio, veliku sličnost između ljudske ljubavi i ljubavi prema nebu. Te su patnje raširile neku primjesu sjete na užitke koje je Venecijanac osjećao uz svoju ljubavnicu. Duša žene ima: nevjerojatnu sklonost da se uskladi s tuđim osjećajima. Ona se bojadiše onom bojom, ona treperi onom notom koju donosi ljubavnik. Vojvotkinja je dakle postala zamišljena. Nadraživanje što ga raspaljuje kokaterilja daleko je od toga da aktivira ljubav kao ona slatka skladnost uzbuđenja. Koketerija suviše ukazuje na razdvojenost pa makar i bila časovita — ona se ne sviđa, dok duševno srodni sklad ukazuje na stalno, stapanje duša. Stoga je jadinog Emilija raznježila šutljiva vidovitost koja je rasplakala vojvotkinju, zbog njegove njoj nepoznate krivnje. Osjećajući se jaka, videći da nije napadnuta s ćutilne strane ljubavi, vojvotkinja je mogla biti umiljata. Ona je smiono i s povjerenjem raširila svoju anđeosku dušu, razgalila ju je, otkrila, kao što je one satansike noći silovite Tinti pokazala svoje tijelo mekih obrisa, vitke, nabijene puti. U Emilijevim očima vadila se kao neka bitka između svete ljubavi te bijele duše i ljubavi nervozne i razdražljive Sicilijanke. Taj su dan i on i ona upotrijebili za duge obostrane poglede, poslije dubokih razmišljanja. Mjerili su svoju vlastitu nježnost i nailazili da je beskrajna, a te im je sigurnost nadahnjivala lijepe i mile riječi. Stidiljivost, to božanstvo koje je u jednom trenutku zaboravi s ljubavlju rodilo koketeriju, ne bi bilo moralo stavljati ruke na oči gledajući ovio dvoje ljubavnika. Kao svu pohotu, kao krajnji užitak, Massimilla je držala Emilijevu glavu na svojim grudima i odvažila se da na časove utisne svoje usne na njegove, ali samo onako kako ptica umače svoj kljun u čistu vodu izvora, gledajući plašljivo da li ju je tko vidto. Njihove su misli razvile taj poljubac kao što muzičar razvija temu beskrajnim oblicima muzike, i on je izazvao u njima burne, valovite odjeke od kojih ih je hvatala groznica. Svakako, ideja će uvijek biti silovitija nego činjenica; ihače želja ne bi bila tako lijepa kao užitak, a ona je snažnija, ona ga rađa. Stoga su oni bili potpuno sretni, jer će uživanje sreće uvijek umanjivati sreću. Združeni samo u nebu, ljubavnici su se divili jedno drugom pod najčistijim oblikom — pod oblikom dviju upaljenih i združenih duša u nebeskom svjetlu. To je blistav prozor za oči koje je dirnula vjera, ipun beskonačnih slasti koje je znao izraziti kist ljudi kao što je Rafael, Tizian, Murillo. Njega mogu naći kad gledaju njihove kompozicije oni koji su ih osjetili. Zar viši duhovi ne moraju prezirati grube užitke što lih je obilno rasipala Sicilijanka, kao materijalni dokaz ovoga, anđeoskog, sjedinjavanja? Knez je u sebi govorio ove lijepe misli nalazeći se kao klonuo u

božanško mlitivil na svježim i mekim grudima Maissimille, pod mlakim zrakama njezinih očiju s dugim i sjajnim trepavicama i gubio se u beskrajnost te idealne razvratinosti. U tim je časovima Massimillia postala nebeska djevica koja se nazrijeva u sanjama, a rasplinjuje ju pjesma kokota. No prepoznajete je u krilu njezine svijetle sfere u nekim djelima davnih slikara neba.

Uveče se dvoje ljubavnika otputilo u kazalište. Tako se oiđvija talijanski život: ujutro ljubav, uveče muzika, po noći san. Koliko je avaj život bolji od života u drugim zemljama gdje svaki upotrebljava srvoija pluća i svoje snage u politiziranje, a da ne može izmijeniti tok događaja kao što ni zrno pijeska ne može načiniti prašinu. U tim čudnim zemljama sloboda se sastoji u prepirci o politici, u tame da čovjek pazi na sebe, da se rasparčava na tisuću patriotskih zaposlenja i zanimanja koja su sva jedna gluplja od drugih, jer ona uništavaju plemeniti i sveti egoizam koji rada sve velike ljudske stvari. U Veneciji, naprotiv, ljubav i njezinih tisuću veza, neko mirno zanimanje Oko stvarnih radosti zauzima i obuhvaća čitavo vrijeme. U toj zemlji ljubav j,e nešto tako prirodno te su vojvotkinju smatrali za izvanrednu ženu, jer je svaki imao uvjerenje o njezinoj čistoći, unatoč žestini Emildjeve ljubavi. Stoga su žene iskreno žalile toga jadnog mladića klao žrtvu svetosti one koju je ljubio. Nitko se međutim nije usudio prekopavati vojvotkinju, jer je u Italiji vjera moć koju jednako poštuju, kao i ljubav.

Svako su veće, u kazalištu, ložu vojvotkinje Cataneo prvu gledali dalekozorom:, i svaka je žena, govorila svome prijatelju pokazujući mu na vojvotkinju i na njezina ljubavnika: — Dakle su već došli? — Prijatelj je promatrao, Emilija, tražio je u njemu neke znakove sreće, a našao je satno izražaj čiste i sjetne ljubavi. Po svoj dvorani kad su posjećivati svaku ložu, muškarci su tada govorili ženama: — Cataneovka još nije Emilijeva. — Krivo čini — govorile su stare žene — zamorit će ga. — *Forse*[44] — odgovarahu mlade žene s onakvom svečanošću kakvu Talijani unose kad kažu tu važnu riječ koja mnogočemu odgovara. Neke su se žene ljutile, smatrale su to kao stvar lošega primjera i govorile da to znači krivo shvaćati vjeru kad joj se pušta da uguši ljubav. — Ta ljubite Emilija, moja draga — govorila je sasvim tiho gospoda Vulpato vojvotkinji kad ju je srela na stubišta kad su izlazili.

– Pa ja ga ljubim iz svih svojih sila — odgovorila je ona.

– Zašto onda ne izgleda sretno? — Vojvotkinja je odgovorila stegnuvši lako ramenima.

Mi u Francuskoj kako nas je načinila manija za engleskim običajima koja ovdje zauzima sve više maha, omi ne bismo mogli zamisliti koliko je ozbiljnosti venecijansko društvo unijelo u toi istraživanje. Vendramini je jedini poznavao Emilijevu tajnu. Tu su tajnu dobro čuvala dva prijatelja koja su kod sebe sjedinila svoje grbove stavivši na njih: *Non amici, fratres*[45].

Otvorenje sezone jest događaj u Veneciji kao i u svim drugim glavnim gradovima Italije. Stoga je Fenice to veče bilo pun. Pet noćnih sati što ih čovjek provede u kazalištu, igraju tako veliku ulogu u talijanskom životu te nije suvišno objasniti običaje što ih je stvorio ovaj način upotrebe vremena.

U Italiji se lože razlikuju od loža drugih zemalja u tom smislu da svagdje drugdje žene hoće da ih vide, dok Talijanke ne vole da se izlažu javnoj kritici. Njihove lože čine pačetvorinu jednako uzduž presječenu i prema gledalištu i prema hodniku. Desno i lijevo su dva kanapea, a na njihovim krajevima nalaze se dva naslonjača,

jedan za gospodaricu lože, a drugi za njezinu pratilicu, kad je dovede. To se jako rijetko događa. Svaka je žena suviše zaokupljena koid kuće da pravi posjete ili da ih prima. Nijedna uostalom ne voli da se to pribavi suparnicu. Tako Talijanka gotovo uvijek nepodijeljeno vlada u svojoj loži: tu majke nisu ropkinje svojih kćeri, kćerima ne smetaju njihove majke, jer žene nemaju sa sobom ni djece ni roditelja koji ibi ih prekopavali, uhodili, dosađivali im ili bi upadali u njihov razgovor. S prednje strane sve su lože prevučene svilom jedne boje i na jednoličan način. S ove draperije vise zastori iste boje koji ostanu zatvoreni kad je u žalosti porodica kojoj loža pripada. Osim nekoliko izuzetaka, i to samo. . u Milanu, lože nisu iznutra osvijetljene. One dobivaju svjetlo s pozornice ili od slabo, rasvijetljena lustera koji su, unatoč živim protestima, neki gradovi pustili da se stavi u dvoranu. Ali zahvaljujući zastorima one su još prilično mračne i zbog načina kako su raspoređene, pozadina je jaka tamna te je vrlo teško znati što se u njoj događa. Te lože u koje može stati oko osam do deset osoba., tapetirane su bogatim svilenim sutonom, stropovi su ugodno oslikani i stanjeni jasnim bojama, konačnosu rezbardje pozlaćene. U njima se uzimaju sladoledi i hladno piće, hrustaju se slatkiši, jer samoljudi srednjega staleža u njima jedu. Svaka je loža nepokretno vlasništvo visoke cijene, ono ima. vrijednost od trideset tisuća tivara. U Milanu porodica Litta posjeduje tri koje se nižu. jedna za drugom. Ta činjenica ukazuje na to kako s.e velika važnost pridaje toj pojedinosti dokonoga života. Ćaskanje je u tom prostom suvereno neograničeno pa ga je jedan od na još troumnijih pisaca toga vremena, jedan od onih koji su najbolje promotrili Italiju — Stendhal — nazvaomalim salonom čiji prozor gleda na parter. I doista, muzika i čari pozornice potpuno su sporedni, veliki je interes u razgovorima koji se u njima održavaju, u velikim i malima stvarima srca koje se u njima raspravljaju, u sastancima koji ste u njima daju, u pripovijedanju i primjedbama koje se u njima raspredaju. Kazalište je ekonomično sastajalište cijeloga jednog društva koje se promatra i samo sobom zabavlja. Muškarci koji se primaju u lažu sjedaju jedni iza drugih, prema redu njihova dolaska, na jedinu ili drugu sofu. Prvi se došljak nalazi naravno kraj gospodarice lože. No kad su one dvije sofe zauzete, ako dođe novi posjetilac, najstariji prekida razgovor, ustaje i odlaizi. Tada se svaki pomakne za jedno mjesto naprijed, te tako i on dolazi kraj vladarke. To ništavo ćaskanje, ti ozbiljni raizgavori, te elegantne tričarije talijanskoga života ne bi se mogle održali bez sveopće ravnodušnosti. Stoga je ženama slobodno da budu nakićene ili da ne budu, one su tako tamo kao kod kuće te ih primljeni stranac u njihovoj loži može vidjeti sutradan takve u njihovoj kući. Putnik u pirvi mah ne shvaća taji život duhovne dokolice, onaj *dolce famiente*[46] uljepšam muzikom. Dug boravak, vješto promatranje jedini mogu otkriti kakvom strancu smisao talijanskoga života ikoji: je sličan čistu nebu te zemllje i gdje bogataš ne voli oblaka. Plemić se malo brine za upravljanje svojom imovinom, prepušta upravu svojih dobara upravitelj ima koji ga kradu; i upropaštavaju. On nema političkoga elementa koji bi mu dosađivao, pa dakle živi jedino za ljubav i; njome ispunja svoje vrijeme. Odatle nastaje potreba koju osjećaju prijatelj i prijateljica da budu uvijek prisutni, da sebe zadovoljavaju ili da se čuvaju, jer je velika tajna toga života u tome da žena pod svojim očima drži ipet slati ljubavnika kojega je zauzimala cijelo dopodne. Talijanski dakle običaji obuhvaćaju neprekidno uživanje i povlače za sobom studiranje vlasititih sredstava da ga održe, dakako pod prividnom nehajnošću. To je lijep ali skup život, jer se ni u jednoj zemlji

ne susreću toliki pohabani, ljudi.

Vojvotkinjina loža bijaše u prizemlju, koje se u Veneciji zove *pepiano.* Ona se u njoj uvijek smjestila tako da dobiva svjetlo od reda svjetiljaka na prednjoj strani pozornice, te se njezina lijepa glava, blago osvijetljen,a, u polutami lijepo isticala. Firentiinika je svraćala na se pogled svojim velikim, kao snijeg bljedim četom koje su krunile njezine pletenice crne kose štono su joj podavale zaista kraljevski izgled, mirnom finoćom svojih crta koje su podsjećale na nježnu plemenitost glava Andreje del Santa, krojem svoga lica i okvirom očiju, svojim baršunastim očima koje sui odavale zanos žene koja snatri o sreći, još čiste u ljubavi, u isti mah veličanstvene i lijepe.

Mjesto *Mojsijicu*[47] u kojem je trebala nastupiti Clarina Tinti u društvu s Genoveseom, davao se *Brijač*[48] u kojem je tenior pjevao bez slavne *primadone. Impresario* je izjavio da je bio prisiljen izmijeniti predstavu zbog neraspoloženja Glarine Tinti, i zaista vojvoda Cataneo nije došao u kazalište. Je li to bio vješt račuin impresanija da doibije dva puta punu blagajnu time što će Genovese i Clarina nastupiti jedno iza drugoga, ili je najavljeno neraspoiloženje Clarine Tinti bilo istinito? Tu gdje je parter mogao nagađati, Emilio. je vjerojatno bio siguran. Nopremda mu ja vijest o tom nenaspoloženju prouzrokovala neku grižnju savjesti kad ga jte podsjetilo na ljepotu pjevačice i njegovu surovost, ta je dviositruka odsutnost jednako obradovala kneza i vojvotkinju:. Genovese je uostalom tako pjevao te je rastjerao uspomenu ma onu noć nečiste ljubavi i produži osvete slasti ovoga ljupkog dana. Sretan što je bio sam da dobiva pljesak, tenor je razvio divote svoga talenta koji je otada postao evropski. Genevese, tada star dvadeset i tri godine, rođen u Bergarnui, Veluttijev[49] učenik, strastveno zaljubljen u svoju umjetnost, dobro građen, ugodne vanjštine, sposoban da shvati duh svojih uloga, već se pokazivao kao velik umjetnik, obećan slavi i bogatstvu. Imao je ludi uspjeh. Ta je riječ opravdana samo u Italiji, gdje priznanje partera ima nešto mahnito za onoga koji mu stvara užitak.

Neki od kneževih prijatelja dođoše mu čestitati na njegovoj baštini i pripovijedati mu novosti. U noći pri je toga, Clanima Tinti koju je doveo vojvoda Catameo pjevala je na večernjoj zabavi kod gospođe Vulpato. Tamo je izgledala jednako zdrava kao i pri glasu, pa je naravno njezina nenadana bolest pobudila velike komentare. Prema glasinama kavane Florian Genovese je bio strastveno zaljubljen u Clarinu Hiniti. Ona se htjela ukloniti njegovim ljubavnim izjavama, pa ih poduzetnik nije mogao nagovoriti da zajedno nastupe. Po riječima austrijskoga generala, sam je vojvoda bio bolestan, Clarina Tinti ga je čuvala, a Genovesen je stavljeno u dužnost da tješi parter. General je posjetio vojvotkinju Zbog dolaska nekoga francuskog liječnika kojega joj je htio predstaviti. Knez, opazivši Vendramina kako lunja oko partera, izađe da se povjerljivo porazigovori s tim prijateljem kojega nije vidio već tri mjeseca: Dok se šetao u prostoru koji se nalazi između dugih klupa talijanskih partera i loža u prizemlju, mogao je promatrati kako vojvotkinja prima toga stranca.

– Kakav jle to Francuz? — upita knez Vendramina.

– Neki liječnik pozvan od Catanea koji želi da zna toliko još dugo može živjeti. Taj Francuz čeka Malfattija s kojim će održati konzilij.

Kao sve talijanske gospođe koje ljube, vojvotkinja nije s Emilija skidala, očiju. Jer je predanost u toj zemlji tako potpuna te je teško uloviti jedan izražajni pogled udaljen

od svoga izvora.

– Caro'[60] — reče knez Emilio — pomislit da sam noćas kod tebe spavao.

– Jesi li pobijedio? — odgovori Vendramin stiskajući kneza oko struka.

– Nisam — odvrati Smilio — ali mislim da jednog dana mogu biti sretan s Massimilliom.

– E onda ćeš — nastavi Marko — biti čovjek kojemu će najviše zaviđati na ovoj zemlji. Vojvotkinja je najpotpunija žena u Italiji. Za mene, koji vidim stvari na ovoj zemlji kroz blistave pare opojenosti od opijuma, ona mi se čini kao najviši izraz umjetnosti, jer je zaista priroda u njoj, bez ikakve sumnje, stvorila Rafaelov portret. Vaša se ljubav sviđa Oaitameu koji mi je lijepo izbrojio tisuću škoda koje ti imam predati.

— Tako — nastavi Emilio — što god tko rekao, ja svaku noć spavam kod tebe. Dođi, jer jedina minuta provedena daleko od nje, kad mogu biti kraj nje, to je patnja.

Emilio zauzme mjesto u dnu lože i tu ostade nijem u svom kutu slušajući vojvotkinju i uživajući u njezinu duhu i njezinoj ljepoti. Massimilla je za njega, a ne iz taštine, razastrla čari toga čudesnoga razgovora talijanskog duha gdje je sarkazam pogađao stvari, a ne osobe, gdje je podrugivanje udaralo po smiješnim osjećajima, gdje je fina, duhovita, atičika šala zaglađivala sve sitnice. Svagdje drugdje, vojvotkinja Cataneo bila bi možda zamorna. Talijani, ljudi izvanredno inteligentni, nerado napinju neumjesno svoju inteligenciju, kod njih je kozerija posve jednostavna i bez napora. Ona nikad, kao u Francuskoj, ne sadržaje mačevalačkih barba gdje svaki zaljesika svojim floretom i gdje je ponižen onaj koji nije ništa mogao kazati. Sto je kad njih razgovor tako blistav, to je zato jer se dražesne odvija u mekanoj i blagoj satiri o dobro poznatim činjenicama i, mjesto epigrama koji bi mogao osramotiti, Talijani jedan drugom; bace neizrecivo izražajan pogled ili osmijeh. Htjeti vidjeti ideje ondje gdje oni traže užitke, to je po njihovu mišljenju, a i s pravom, prava dosada, Stoga je gospođa Vulpato kazala vojvotkinji Cataneo: „Da ga ljubiš, ne bi razgovarala tako dobro." Emilio. se nije nikad miješao u razgovor, slušao je i gledao. Ta bi suzdržljiivost mogla. mnoge strance navesti na pomisao da je knez čovjek bez vrijednosti; kako ga zamišljaju zaljubljeni Talijani, diok je on jednostavno bio ljubavnik, utonuo do vrata u svoj užitak. Vendramin sjedne kraj kneza, nasuprot Franouau, krojli je kao stranac držao svoje mjesto u suprotnom kultu od onoga koji je zauzimala vojvotkinja.

– Taj je gospodin, pojam? — šapne liječnik u uho Maissimilli promatrajući Vendramina.

– Jest — odlgovord jednostavno vojvotkinja Cataineo.

U ovoj zemlji strasti svaka strast inosi sa sobom opravdanje, i postoji ibožansika blagost prema, svima nastranostima i zabludama. Vojvotkinja duboko uzdahne i na licu joj se pojavi izraz usiljene boli.

– U našoj se zemlji vide čudne stvari, gospodine! Vendraimin živi od opijuma, ovaj živi od ljubavi, onaj se zadube u nauku, većina bogatih mladića zaljubljuje se u kakvu plesačicu, pametni ljudi zgrću novac. Mi svi sebi stvaramo sreću ili se opijamo.

– Jer se hoćete svi otresti jedne fiksne ideje koju će revolucija radikalno izliječiti — nastavi liječnik. — Đanovljanin žali za svojom republikom, Milanac hoće svoju nezavisnost, Pijemonćanin želi ustavnu vladu, Romanjolac želi slobodu...

– Koju ne razumije — reče vojvotkinja. — Žalibože, ima dosta ludih zemalja pa

žale vaš glupi ustav koji ubija utjecaj žena. Većina mojih sunarodnjaka želi čitati vaše francuske proizvode, nepotrebne blezgarije.

– Nepotrebne! — usklikne liječnik.

– Hej, gospodine — nastavi vojvotkinja — što se nalazi u knjizi koja bi bila bolja nego ono što mi imamo u srcu! Italija je luda.

– Ja ne vidim da bi narod bio lud kad želi biti svoj gospodar — reče liječnik.

– Bože moj — odvrati živo vojvotkinja — ne znači li to kupiti uz cijenu mnogo krvi pravo prepirati se kao što vi činite za neke lude ideje.

– Vi volite despotizam! — usklikne liječnik.-

– Zašto da ne volim sastav vladavine koji nam, oduzevši nam knjige i ogavnu politiku, ostavlja potpune ljude.

– Smatrao sam da su Talijani veći domoljubi — reče Francuz.

Vojvotkinja se staine samo lukavo smijati te njezin sugovornik nije vaše mogao razlučiti šalu od istine ni ozbiljno mišljenje od ironične kritike.

– Tako, vi niste slobodoumni? — reče on.

– Bože sačuvaj! — reče ona. — Ja ne poznam ništa neukusnije za jednu ženu nego da dima takvo mišljenje. Biste Ili vi voljeli ženu koja bi nosila čovječanstvo u svom sircu?

– Osobe koje ljube naravno su aristokrati — reče smješkajući se austrijski general.

– Kad sam ulazio u kazalište, prvu sam vas vidio, i kazao sam njegovoj ekselenciji kad bi bdio dato jednoj ženi da predstavlja zemlju. — to ste vi. Učinilo mi se kao da gledam genij Italije, no na žalost vidim — makar pokazujete uzvišen oblik — da nemate... ustavnoga duha — doda on.

– Ne morate li — reče vojvotkinja, davši mu znak neka gleda balet — smatrati naše plesače nemogućima a naše pjevače ogavnima! Pariz i London nam otimaju sve maše velike talente. Pariz ih ocjenjuje, London ih plaća, Genovese, Clara. Tinti, neće nam ostati ni šest mjeseci...

U taj čas general iziđe. Vendramdn, knez i druga dva Talijana izmijene tada pogled i osmijeh pokazujući jadan drugom na francuskoga liječnika. Rijetka stvar kod jednoga Francuza, on posumnja u sauna sebe misleći da je izvalio kakvu nepristojnost, ali je uskoro imao srž zagonetke.

– Mislite li — reče mu Emilio — da bismo bili pametni kad -bismo otvoreno govorili pred našim gospodarima?

– Vi ste u ropskoj zemlji — reče vojvotkinja zvukom u glasu i držanjem glave koji su joj najedanput dali izraz ikakav joj je maloprije liječnik osporavao. — Vendramin — reče ona govoreći tako da je čuje samo stranac — počeo je pušiti opijum. Ta prokleta namisao potječe od jednoga Engleza koji je zbog dragih razloga a ne svojih tražio razbludnu smrt, ne onakvu običnu smrt kojoj ste vi dali oblik kostura, nego smrt ukrašenu prnjama koje vi u Francuskoj zovete zastavama. Ta je smrt mlada djevojka ovjenčana cvijećem ili lovorima, dolazi u oblaku prašine koji nosi vjetar topovskog laneta, ili leži u postelji između dvije kurtizane. Diže se još i iz dima velike šalice punča ili iz nestašnih para dijamanta koji je tek u stanju ugljena. Kad Vendramin hoće, za tri austrijsike funte, on postane venecijanski general, ukrca se na galije republike i ide osvajati zlatne kupole Carigrada. Tad se valja po divanima harema među ženama sultana koji je postao rob pobjedničke Venecije. Zatim se vraća donoseći plijen turskoga carstva da obnovi svoju palaču. Prelazi od istočnih žena na

dvostruko maskirane spletke svojih dragih Venecijanci, bojeći se ljubomora koja više ne postoji. Za tri se *cvancige* prenese u vijeće desetorice, vrši strašnu sudačku vlast, bavi se najtežim aferama i izlazi iz duždeve palače pa ode u gondolu spavati pod dva žarka oka ili se popne na balkon na koji je jadna bijela ruka objesila svilene ljestve. On voli jednu ženu kojoj opijum daje poeziju kakvu mu mi žene od kosti i mesa ne možemo pružiti. Najedanput se okrene i nađe se licem u lice pred strašnim senatorom koji je oboružan bodežom. Čuje kako bodež zadire u srce njegove ljubavnice koja umire smiješeći mu se, jer ga spasava! Ona je vrlo sretna — reče vojvotkinja gledajući kneza. — On pofoježe i odjuri zapovijedati Dalmatima, osvajati ilirsku obalu svojoj lijepoj! Veneciji, gdje mu slava pribavlja njezinu milost, gdje uživa domaći život: kućno ognjište, slast zimske večeri, lijepu ženu, dražesnu djecu koja se mole svetom Marku pod vodstvom stare služavke. Da, za tri funte opijuma on napunja i ukrašava naš prazni arsenal, vidi kako odlaze i dolaze konvoji robe koju šalju ili traže četiri strane svijeta. Moderna snaga industrije ne stvara svoja čudesa u Londonu nego u Veneciji gdje se obnavljaju Semiramidini viseći vrtovi, jeruzalemski. hram, divote Rima. Na koncu, on uvećava srednji vijak svijetom pare, novim remek-djelima koja stvaraju potpomagane umjetnosti kao što ih je Venecija nekada pomagala. Spomenici i ljudi tiskaju se i drže se u tom uskom mozgu gdje nastaju carstva, gradovi, revolucije i ruše se u nekoliko sati, gdje sama Venecija raste i uzdiže se; jer Venecija njegovih snova lima pomorsko carstvo, dva milijuna stanovnika, žezlo Italije, posjed Sredozemnoga mora i Indije!

– Kakva je opera čovječji mozak! Kakav ponor koji slabo razumiju čak i oni koji su ga održali ikao Gali[51] — uslklikne liječnik.

– Draga vojvotkinjo — reče Venidramin muklom glasom — nemojte zaboraviti na posljednju uslugu koju će mi učiniti moj eliksir. Pošto sam čuo divne glasove, zahvatio muziku svim svojim porama, osjetio silne slasti i raskinuo najvreliju ljubav Muha medova raja, daživljujem strašne slike. Sad nazrijevam u svojoj dragoj Veneciji djetinjalica zgrčena kao lica umirućih, žene pune strašnih rana, iskidane, tužne; muškarce skrhane, zgnječene bokovima lađa bakranaste boje koje se sudaraju. Počinjem gledati Veneciju kakva jest, pokrivenu florom, golu, osiromašenu, pustu. Blijede sablasti se šuljaju njezinim ulicama... Već se u njoj krevelje austrijski vojnici, već se moj lijepi sanjarski život približuje stvarnom životu; dok je pred šest mjeseci stvarni život bio loš san, a opijumski život bijaše moj ljubavni i razvratni život, život ozbiljnih postova i visoke politike. Žalibože, na svoju nesreću, ja dolazim na rub graba, gdje se lažno i istinito združuje u sumnjivu svjetlost ikoja nije ni dan ni noć, adi u njoj ima i jednoga i drugoga.

– Vidite da ima previše domoljublja u toj glavi — reče knez stavivši nuiku na čuperke crne kose koji su *se* tiskali nad. Vendraminovim čelom.

– Oh! Ako nas voli — reče Massimilla uskoro će se odreći svoga nesretnog opijuma.

– Ja ću izliječiti vašega prijatelja — reče Francuz.

– Obavite tu taru, pa ćemo vas zavoljeti — reče Maissimilla — a ako nas ne budete ocrnjivali kad se vraitite u Francusku, zavoljet ćemo vas još više. Ne smiju se osuđivati ti jadni Talijani jer su previše utučeni i malaksali od teškoga tuđega gospodstva; jer mi srno upoznali i vaše — doda ona smiješeći se.

– Ono je bilo plemenitije nego austrijsko — odvrati živo liječnik.

– Austrija nas, isisava a da nam ništa ne daje, a vi ste nas iscrpljivali da uvećate i uljepšate naše gradove, vil site nas poticali kad ste na nas dizali vojske. Vi ste računali da ćete zadržati Italiju, a ovi misle da će je izgubiti tu je razlika. Austrijanci nam daju omamljivu i tešku sreću kao što su i sami, dok ste nas vi satirali strahovitom djelatnošću. No umrijeti od sredstava, za jačanje ili umrijeti od narkotika, svejedno je to, uvijek smrt, što ne, gospodine doktore?

Jadna Italija! Ona je u mojim očima kao lijepa žena kojoj bi Francuska morala služiti kao branilac uzevši je za Ijuibovcu usklikne liječnik.

– Vi nas ne biste znali ljubiti prema našim željama i ukusu — reče vojvotkinja i osmjehne se. — Mi hoćemo da budemo slobodni, no sloboda koju ja žellim nije vaš ružni i buržujski liberalizam koji bi ubio umjetnosti. Ja želim — reče ona zvukom glasa od kojega je zadrhtala cijela loža — ja bith htjela da svaka talijanska republika ponovo uskrsne sa svojim plemićima, sa svojim pukom i sa svojim naročitim povlasticama za svaku kastu. Željela bih nekadašnje aristokratske republike s njihovim unutarnjim bonbama, s njihovim suparništvima koja su proizvela najljepša umjetnička djela, koja su stvorila politiku, podigla najslavnije kneževske kuće. Proširiti djelovanje jedne vlade na veliku površinu zemlje to znači umanjiti je. Talijanske republike bile su Slava Evrope u srednjem vijeku. Zašto je Italija podlegla, tamo gdje su Švicarci, njlezitni vratari, pobijedili?

– Švicarske republike — reče liječnik — bijahu dobre domaćice koje su se bavile samo svojim sitnim poslovima i koje nisu imale ništa da zavide jedna drugoj. Vaše su naprotiv republike bile ponosne vladarice koje su se prodale da ne bi pozdravljale svoje susjede. Ome su pale previše nisko da bi se ikad ponovo digle. Gvelfi likuju!

– Nemojte nas suviše žaliti — reče vojvotkinja ponosnim glasom od koga zadršću oba prijatelja mi vas još uvijek nadmašujemo! Iz dna svoje bijede Italija vlada preko svojih odabranih ljudi koji vrve kao imravi u njezinim gradovima. Na žalost, najveći dio naših genija tako brzo uspijeva shvatiti život te utone u žalosne užitke. Sto se tiče onih koji žele da igraju u igri besmrtnosti, oni dobro umiju da ščepaju vaše zlato i da zasluže vaše udavljenje. Da u ovoj zemlji čiji pad žale glupi putnici i licemjerni pjesnici[52], čijli karakter kleveću, političari, u toj zemlji koja Izgleda ssmalaksala, bez snage, u ruševinama, ostarjela prije nego stara, nalazi se u svim stvarima moćnih genija koji tjeraju snažne grane kao što ina stanom čokotu loze izbijaju mladice oma kojima rastu slasni grozdovi. Taj narod nekadašnjih vladara još drage kraljeve koji se zovu Lagnange[53], Volta[54], Rasori[55], Canova[56], Rossini[57], Bairtolini[58], Gailvanli[59], Viilgaino[60], Beccarila[61], Cicognara[62], Corvetto[63]. Ti Talijani gospiođujm onim dijelom ljudske nauke na kojem se ustale, ili vladaju umjetnošću kojoj se posvete. Da ne govorim o pjevačima, i koncertistima koji imponiraju Evropi nečuvenim savršenstvom kao što su Tagiioni[64], Pagaoini[65], itd. Italija jioš vlada svijetom koji će je uvijek obožavati Mite večeras, u Florian, naći ćete u Capraji jednoga od naših odabranih ljudi, ailli je on zaljubljen u skrovitost. Nitko, osim vojvode Caitanea, mojega gospodara, ne razumije bolje muziku nego on. Stoga su ga ovdje nazvali *U fanatico!*

Poslije nekoliko trenutaka za vrijeme kojih je razgovor između Francuza i vojvotkinje postao vrlo živ, i ona se u njemu pokazala lukavo rječita, Talijani se jedan za drugim povuku). Išli su reći u sve lože da je Cataneovka, koja je slovila kao *una donna di gran spirito*[66], u pitanju Italije potukla nekoga okretnoga francuskog liječnika.

To je bila novost one večeri.. Kad je Francuz vidio da je sam s knezom i vojvotkinjom, shvati da lih treba pustiti same, pa iziđe. Massimilla pozdravi liječnika naklonom glave koji ga je tako udaljio od nje te joj je ta kretnja mogla navući mržnju toga čovjeka, ikad bi bio mogao krivo shvatiti čar njezine riječi i njezine ljepote. Pred kraj opere i Emilio je dakle bio sam s Cataneovkom. Oboje se uzeše za ruku i tako su slušali duet kojim se završava *Brijač.*

— Samo muzika može izraziti ljubav — reče vojvotkinja uzbuđena pjevanjem dvajlu sretnih slavuja.

Jedna suza okvasi Emilijeve oči, Massimilla, uzvišena u onakvoj ljepoti koja blista u Rafaelovoj svetoj Ceciliji, pritisne mu ruku i njihova se koljena dotaknu. Na usnama je imala kao poljubac od cvijeća. Knez je vidio na sjajnim obrazima svoje ljubavnice veseo plamen, Sličan onomu koji se katkada ljeti po danu diže iznad zrelog žita. Sva mu je krv pritiskala srce koja je u njega, dotjecala. Mislio je da čuje koncert anđeoskih glasova, bio bi dao svoj život da ponovo osjeti žudnju kakvu mu je dlan prije udahnula, u isto vrijeme, ona omražena Clarina. Ali nije osjećao da čak i ima tijelo.. Tu je suzu nesretna Massimilla u svojoj nedužnosti.
pripisala riječi koju mu je istrgla Genoveseova kavatina.

— *Carino*[67] — šapne ona u uho Emiliju — misi li iti iznad ljubavnih izražaja kao isto je uzrok viši od posljedice?

Pošto je stavio vojvotkinju u njezinu gondolu, Emilio pričeka Vendramina da idu ui kavano Florian.

Karvana Florian je u Veneciji ustanova koja se ne da odrediti. U njoj trgovci prave svoje poslove i odvjetnici uricu sastanke da tu pretresu i daju svoje najteže savjete. Florian je u isti mah i burza i kazališni foyer, soba za čitanje, klub, ispovjedaonica, i tako dobro odgovara jednostavnosti poslova zemlje te neke venecijanske žene posve ništa ne poznaju posao svojih muževa, jer ako imaju napisati pisimo, oni ga odu napisati u kavanu. Naravno, špijuni obiluju u Florianu, ali njihovo prisustvo samo oštri venecijanski duh koji na tom mjestu može biti vrlo oprezan. Mnoge osobe u Florianu provode čitav dan. Jednom riječju, Florian je takva potreba za mnoge ljude te za vrijeme međučinova ostavljaju ložu svojih prijateljica da ga malo obiđu i da saznaju što se u njemu govori.

Dok stu dva prijatelja hodala po malim ulicama Mercerije, šutjeli su, jer je bilo 'mnogo svijeta. Ali skrenuvši na trg svetoga Marka, knez reče: — Nemojmo još Ulaziti u kavanu, šetajmo se. Imam s tobom govoriti.

On mu je pripovijedao svoju pustolovinu s Glarom Tinti i položaj u kojem se nalazio. Emilijev se očaj Vendraminu učini tako blizu ludilu te mu je oibaćao potpuno ozdravljenje ako mu dade neograničenu slobodu kod Massimille. Ta je nada došla u pravo vrijeme pa je spriječila Emiliju da se noću ne utopi, jer kad se sjetio pjevačice, uhvatila ga je strahovita želja da se vrati k njoj. Dva prijatelja odoše u najzabitiji salon kavane Florian da slušaju onaj venecijanski razgovor što ga tamo vodi nekoliko odabranih ljudi, gdje ukratko pretresaju događaje dana. Glavni je predmet u prvom redu bio ličnost lorda Byrona kojemu su se Veineci jamci fino rugali, zatim, privrženost Claitanea Clarini Tinti, čiji isu se uzroci činili neobjašnjivi, pošto su, ih objašnjava! na dvadeset različitih načina, i konačno nastup Gemovesea, zatim bomba između vojvotkinje i francuskoga liječnika. Vojvoda Catianeo se pojavi u salonu kad je razgovor postajao strastveno muzikalan. On vrlo uljudno pozdravi Emilija — što se

nije ni zapazilo — takso se ta stvar činila prirodna. Emillio imu ozbiljno, otpi ozdravi. Catianeo je tražio ima li tu, tko poznat. Ugleda Veindramina i pozdravi gja, zatim pozdravi svoga bankara, vrlo bogatog plemića, i napokon ornoga koji je taj čas govorio glasovitoga ljubitelja glazbe, prijatelja grofice Alforizzi. Njegov život kao i život nekih stalnih gosti u Florianu bijaše posvema nepoznat — toliko ga je brižno sakrivao. O mjernu su znali samo onoliko koliko, je on o njemu odavao u Florianu.

To je bio Gapraja, plemić o kojemu je vojvotkinja bila kazala nekoliko riječi francuskom liječnik!. Taj je Venecijanac pripadao onoj vrsti sanjara ikoji sve pogađaju snagom svojih misli Kako je bio pretjeran teoretičar, brinulo se toliko iza svoj glaskao, za lanjski snijeg. Njegov je život bio u skladu s njegovim, nazorima. Capnaja se oko deset sati ujutro pokazivalo pod palačom prokuratora ta da nitko nije znao odakle je došao,. Šunjao je po Veneciji i po njoj se šetao, pušeći cigare. Redovito je išao u Fenice, sjedao u parter i u rneđu činovima dolazio u Florian, gdje je ispio tri do četiri čaše kave na dan. Ostali dio večeri, svršavao je ui tom salonu, koji! je napuštao u dva, sata ujutro. Dvanaest stotina franaka zadovoljavalo, je sve njegove potrebe. Blagovao je samo jedan obrok kod nekoga slastičara u Merceriji. On je njegov ručak držao spremljen za određeni sat na malom stolu u dnu svoje radnje. Slastičareva mu je kći sama priređivala punjene ostrige, nabavljala cigare i vodila brigu za njegov novac. Na njegov savjet, ta slastičarka, premda je bila vrlo lijepa, nije slušala nijednoga ljubavnika, mudro je živjela i zadržala staru odjeću Venecijanki. Ta je čistokrvna Venecijanka imala dvanaest godina kad se Carpaja za nju zainteresirao a dvadeset fi šest kad je umro. Ona ga je jako voljela, premda je nikad nije poljubio u ruku ni u čelo i mada ona nimalo mije poznavala namjere toga jadnoga starog plemića. Ta je djevojka na kralju nad patricijem zadobila neograničenu vlast kao majka nad svojim djetetom. Ona ga je upozoravala ikad treba promijeniti rublje. Sutradan Capraja je diošao bez košulje. Ona im je dala drugu bijelu koju je odnio i stavio na se slijedećega dana. Nikad nije pogledao nijednu ženu, bilo u kazalištu toliko na šetnji. Iako je potekao iz stare patricijske porodite, njegovo mu se plemstvo nije činilo da zavređuje nijedne riječi. Po noći iza ponoći, probudio se iz svoje apatije, razgovarao i pokazao da je sve promatrao; i sve slušao. Taj pasivni Diogen, nesposoban da objasni svoju nauku, napola Turčin, napola Venecijanac, bijaše malen, krupan i debeo. Imao je šiljast nos kao dužd, satiričan pogled kao inkvizitor, razborita usta, premda podrugljiva. Kad je umro, doznalo se da stanuje blizu San-Benedetta, u nekoj rupi. Iako je imao dva milijuna u državnim papirima Evrope, nije dizao kamate otkad ih je 1814. uložio. Tu je narasla golema svota, jedno zbog povećanja glavnice, a drugo zbog nagomilavanja kamata. Ovu je svotu ostavio mladoj slastičarki.

— Genovese će — govorio je on — daleko doći. Ne znam da li shvaća namjenu muzike ili; radi po nagomu, ali to je prvi pjevač koji me je zadovoljio. Neću dakle umrijeti a da nisam čuo izvedene rulaide kalo što sam ih često čuo u nekim snovima, pa kad sam se probudio, činilo mi se da vidim kako zvuci lepršaju u zraku. Kulada je najviši izraz: umjetaiosti, to je arabeska koja resi najljepšu odaju slama. Malo imanje, nama ništa, nešto više, sive je zbrkano. Imajući zadatak da probudi, u vašoj duši tisuću uspavanih ideja ona leti uvis, prelazi prostor sijući zrakom svoje klice koje sakuplja uho pa ome cvatu u dimu srca. Vjerujte mi, stvarajući svoju svetu Ceciliju, Rafael je dao prednost muzici nad pjesništvom. Ima pravo, muzika se obraća srcu, dok se spisi obraćaju samo razumu, ina neposredno priopćuje svoje ideje kalo što

neposredno djeluju, mirisi. Pjevačev glas u nama pogađa i dira ne misline uspomene na naše blaženstvo, nego elemente naših misli, pokreće slame osnove naših osjeta. Žalosno je što je prosta nužda prisilila muzičare da oblijepe svoje izraze riječima, umjetnim sredstvima. No istima je da ih inače ne bi razumjelo široko mnoštvo. Rulada je dakle jedina tačka; ostavljena prijateljima čiste muzike, ljubitelj ima gole umjetnosti. Kad sam večeras čuo posljednju kavatinti smatrao sam da me k sebi mami lijepa djevojka koja me je jednim svojim pogledom pomladila. Carabinica mi je stavila krunu na glavu i dovela me do vrata od bjelokosti, kroz koja se ulazi u tajanstvenu zemlju snova. Ja dugujem Genoveseu sto sam za nekoliko trenutaka ostavilo svoj stani ovoj. Kratki su to bili trenuci po mjeri satova, ali vrlo dugi po osjećajima. Čitavo jedino proljeće namirisano ružama, ja sam se osjećao mlad i ljubljen!

Varate se, *caro* Capraja, — reče vojvoda.

U muzici postoji magičnija moć nego što je rulada.

– Koja? — upita Capraja.

– Akord — dvaju glasova ili jednoga glasa i gusala, instrumenta čiji se zvuk najviše približuje ljudskom glasu — odgovori vojvoda. — Taj nas; savršeni akord dovodi bliže središtu života, na rijeku elemenata koja oživljuje pohote i koja nosi čovjeka u sredinu obasjane sfere gdje njegova misao može skupiti čitav svijet. Tebi je još potrebna tama, Capraja, no meni je dovoljan princip. Ti želiš da voda prolazi kroz tisuću kanala mašimiste da bi zatim padala u blistavim snopovima. Ja se pak zadovoljavam mirnom i čistom vodom, moije oko pogledom prođe more bez nabora, ja znam obuhvatiti beskonačnost!

— Šuti, Catamaoi — reče ponovo Capraja. — Kako, zar ne vidiš vilu koja, u svom hitrom letu kroz obasjanu sferu, zlatnom niti harmonije skuplja u njoj melodična blaga i baca nam ih smiješeći se? Nisi li nikad osjetio udarac magičnog štapa bojim ona kaže našoj radoznalosti: Ustani! Boginja se diže sjajna iz dna ponora mozga, trči k njegovim čudesnim pretincima, dodiruje ih kao što organist udara tipke. Najedanput jurnu uspomene, donose ruže prošlosti s pomoću božjom sačuvane i uvijek svježe. Naša se mlada gospodarica vraća, i miluje svojim bijelim rukama kosu mladića; prepuno srce se razlijeva, čovjek gleda cvjetne obale bujica ljubavi. Svi gorući grmovi mladosti plamsaju i ponavljaju svoje božanske riječi koje su nekad čuli i razumjeli! A glas tutnji, u svojim brzim mijenama suzuje te horizonte i umanjuje ih. Oni, iščezavaju zasjenjeni novim, dubljim radostima, radostima nepoznate budućnosti koje vila pokazuje prstom bježeći u plavo nebo.

— A ti — odgovori Cataneo — onda nisi nikad vidio izravno svjetlo jedne zvijezde gdje ti otvara gornje bezdane, i nisi nikad uzjašio na zraku koja čovjeka odnosi na nebo u sredinu prauzroka koji pokreću svijetom?

Drugim slušaocima razgovor između vojvode i Copraje bio je posve nerazumljiv.

— Genoveseov glas zahvaća u nama fina vlakanca reče Capraja.

Glais Clarime Tinti udara u krv odgovori vojvoda.

— Kakva parafraza siretne ljubavi u onoj kavatini! nastavi Capraja. Ah! bio je mlad Rossini kad je pisao tu temu za ljubav koja vrije! Moje se srce napunilo svježom krvlju, tisuću čežnja je ključalo u mojim žilama. Nikada me anđeoskiji glasovi nisu jače odvojili od mojih tjelesnih spona, mikad vila nije pokazala ljepših ruku, nikad se nije zaljubljenice nasmiješila, bolje zadigla svoju tuniku sve do polovice noge, dignuvši mi zastor pred kojim se sakriva moj drugi život.

– Sutra ćeš, stari moj prijatelju — odgovori vojvoda — uzjašiti ma leđa blistavom labudu koji će ti pokazati najbogatiju zemlju, vidjet ćeš proljeće kako ga vide djeca. Tvoje će srce dobiti zvjezdanu svjetlost od novog sunca, leći ćeš u crvenu svilu pred očima jedne madone, nježno će te kao sretna ljubavnika milovati naslada čij'a se gola stopala još vide, ali će začas iščeznuti. Labud će biti Genoveseov glas ako se može sjediniti sa svojom Ledom, glasom Cliarine Tinti. Sutra nam se daje *Mojsije,* najibeskrajnija opera koju je stvorio talijanski genij.

Svaki je pustio vojvodi i Capraji da razgovaraju, ne hoteći da bude zaveden u bludnju. Satno su ih Vendramin i francuski liječnik nekoliko dasaka slušali. Puišač opijuma shvaćao je tu poeziju, imao je ključ od palače gdje su se šetale te dvije razbludne maste. Liječnik je nastojao razumjeti i shvatio je. On je pripadao plejadi lijepih genija pariške škole iz koje pravi liječnik izlazi jednako dubok metafizičar kao i snažan analitičar.

Shvaćaš li ih? — upita Emillio Vendramina izlazeći iz kavane oko dva sata ujutro.

– Da, dragi Emilio — odgovori mu Vendramin vodeći ga svojoj kući. — Ta dva, čovjeka pripadaju legiji čistih duhova koji se mogu na ovom svijetu iščahuriti *iz* ličinki svoga tijela i znaju praviti akrobacije na tijelu kraljice vještica, u azurnom nebu gdje se nazastiru divote moralnoga života: oni idu u umjetnost tamo kamo tebe vodi tvoja beskrajna ljubav, kamo mene vodi opijum. Njih mogu razumjeti samo još njima jednaki. Ja čiju dušu zanosi kukavno sredstvo, ja koji proživim stotinu godina života u jednoj jedinoj noći, mogu razumjeti te velike duhove kad govore o prekrasnoj zemlji što je zovu zemljom tlapnja oni koji sebe nazivaju pametnima, a zemljom stvarnosti mi koje zovu ludima. Pa da, vojvoda i Capraja koji su se nekad upoznali u Napulju, gdje je Cataneo rođen, oni su ludi za muzikom.

– A kakav je ono neobični sustav Capraja htio objasniti Catameu? — upita knez.

– Jesi li ga razumio ti koji sve shvaćaš?

– Jesam — reče Vendramin. — Capraja se sprijateljio s nekim muzičarom iz Cremone[68], koji stanuje u palači Capallo. Taj muzičar misli da zvuci u nama nailaze na supstanciju sličnu ovoj koja rađa pojave svjetla, a ona kod nas stvara ideje. Po njegovu mišljenju, čovjek ima unutarnje tipke koje zvuci uzbuđuju. One odgovaraju našim živčanim centrima odakle izlaze naši osjećaji i naše ideje. Capraja, koji u umjetnostima vidi zbirku sredstava kojima čovjek može u sebe staviti vanjsku prirodu u skladu s predivnom prirodom koju naizdva unutarnjim životom, dijelio je ideje toga instrumentalnoga faktora koji u ovaj čas čini operu. Zamisli jednu uzvišenu kreaciju gdje su divote vidljivoga svijeta reproducirane veličajno, lako, brzo, u neizmjernoj veličini, gdje su osjećaji beskrajni i kamo mogu prodrijeti samo stanovita povlaštena bića koja posjeduju neku božansku moć, tada ćeš imati pojam o ekstatičnim užicima o kojima su govorili Cataneo i Capraja, pjesnici sami po sebi. No talkođer, čim u stvarima moralne prirode neki čovjek prijeđe sferu u kojoj se rađaju plastična djela oponašanjem, pa uđe u posve duhovno carstvo apstrakcija ,u kojem se sve promatra u njegovu začetku, u pratvari, a opaža se u svemoći rezultata, toga čovjeka više neće razumjeti obični ljudi.

– Ti si mi objasnio moju ljubav prema Massimilli — reče Emillio. — Dragi, u meni je samom jedina snaga koja se budi pod vatrom njezinih pogleda, kod njezina najmanjega dodira i baca me u neki svijet svjetla gdje se šire dojmovi o kojima se nisam usudio govoriti. Često mi, se činilo da nježno tkivo njezine kože otiskuje cvijeće

u moju kad ona svoju nulku stavi na moju. Njezine riječi odgovaraju na one unutarnje tipke o kojima govoriš. Žudnja mi izdiže lubanju i u njoj pokreće onaj nevidljivi svijet umjesto da digne moje tromo tijelo. Tada zrak postaje crven i vrije, nepoznati i neizrecivo snažni mirisi olabave moje živce, ruže mi prekrivaju stijenke glave, čini mi se da krv istječe na sve otvorene žile, toliko je moja malaksalost potpuna.

– Tako djeluje i moj opijum kad, ga puišim — odgovori Vendnamin.

– Ti dakle želiš umrijeti? — upita sa strahom Emilio.

– S Venecijom — reče Vendramin pružajući rulku prema svetom Marku. — Vidiš li jedan jedini tomjić i jedan jedini šiljak koji bi uspravno stajao? Ne shvaćaš li da će more uskoro tražiti svoj plijen?

Knez je oborio glavu i nije se usudio svom prijatelju govoriti o ljubavi. Treba čovjek putovati k pokorenim narodima da dozna što je slobodna domovina. Došavši u palaču, Vendramin, knez i Marko vidješe kako se na vodnim vratima zaustavila neka gondola. Knez tad primi Vandramina oko pasa i nježno ga stisne govoreći: — Ugodna noć, dragi!

– Što će meni žena kad spavam s Venecijom! — usklikne Vendramin.

U taj čas gondolijer, oslonivši se na jedan stup, pogleda dva prijatelja, prepozna onoga koji mu je bio opisan i šapne u uho knezu: — Vojvotkinja, vaša svjetlosti.

Emilio skoiči u gondolu gdje su ga zagrlile željezne, ali spretne ruke i privukle ga na jastuke na kojima je osjetio uzbuđene grudi zaljubljene žene. U tren oka knez nije više bio Emilio nego ljubavnik Clairine Tinti, jer su njegovi osjećaji bili tako sitni te je pao kao omamljen prvim poljupcem.

– Oprosti mi tu varku, ljubavi moja — reče mu Sicilijanika. — Umrijet ću ako te ne odvedem!

I gondola poleti, po tihim vodama.

Sutradan uveče, u sedam sati i po, gledaoci su bili na svojim istim mjestima u kazalištu, izuzevši osobe partera koje uvijek nasumce sjedaju gdje bilo. Stari se Capraija nalazio u loži Catamea. Prije početka vojvoda dođe posjetiti vojvotkinju. Volio je biti blizu nje a pustiti Emilija na prednjoj strani lože kraj Massimlillle. On reče nekoliko beznačajnih rečenica, bez sarkazama, bez gorčine i na tako uljudan način kao da se radilo o posjeti tuđinki. Unatoč naporima da se pokaže ljubazan i prirodan, knez nije mogao promijeniti svoju fizionomiju koja je bila strahovito zabrinuta. Ravnodušnici su morali pripisati ljubomori tako jaku promjenu crta koje su obično bile tako mirne. Vojvotkinja je zacijelio bila uzbuđena kao i Emilio, vidjelo se na njezinu sumornom čelu da je očito utučena. Vojvoda, u velikoj neprilici zbog toga obostranog mrgođenja, iskoristi ulazak Francuzoiv pa izađe.

– Gospodine — reče Catameo svome liječniku prije nego je za sobom pustio zastor lože — čut ćete izvanrednu muzičku poemu koja se u prvi mah teško razumije. No ostavljam vas uz gospođu vojvotkinju koja će vam je bolje nego itko objasniti, jer je ona moja učenica.

Liječnika je kao i vojvodu iznenadio izraz koji se ocrtavao na licu dvoje ljubavnika. On je nagoviještao bolećivi očaj.

– Onda je talijanskoj operi potreban čičerone? — reče on vojvotkinji smješkajući se.

To pitanje vrati vojvotkinju u ulogu domaćice lože pa pokuša rastjerati oblake koji su joj tištali čelo te žurno odgovori uhvativši predmet razgovora u kojemu bi mogla

izliti svoju unutarnju uzrujanost.

— To nije opera, gospodine — odgovori ona. — To je oratoriji, djelo koje je slično jednoj od najveličanstvenijilh naših građevina, i ja ću vas po njoj rado povesti. Znajte dobro da neće biti previše ako posvetite sav svoj um našem, velikom Rossiniju, jer čovjek mora u isiti mab biti pjesnik i muzičar da razumije domašaj takve muzike. Vi pripadate narodu čiji su jezik i duh suviše pozitivni da bi mogao bez zapreke ući u muziku. No Francuska je također suviše razumna da je napokon ne bi zavoljela, njegovala, pa ćete uspjeti kao u svakoj stvari. Uostalom, valja priznati da je muzika kako su je stvorili! Lulli, Rameau, Haydn, Mozart, Beethoven, Cimarosa, Paesello, Rossini; i kako će je nastaviti budući lijepi geniji, nova umjetnost, nepoznata prošlim pokoljenjima. Ona nasu imala instrumenata koje mi danas posjedujemo i nisu ništa znala o harmoniji na kojoj se danas osniva cvijeće melodije kao na bogatom zemljištu. Tako nova umjetnost iziskuje studij kod mnoštva, studij što će razviti osjećaj kojemu se obraća muzika. Taj osjećaj jedva postoji, kod vas, kao naroda koji se bavi filozofskim teorijama, analizom, raspravama, a uvijek ga razdiru unutarnje razmirice. Moderna muzika koja hoće potpun mir jest jezik nježnih, zaljubljenih duša koje naginju plemenitom unutarnjem zanosu. Taj jezik, tisuću puta bogatiji nego jezik riječi, jest prema govoru ono što je misao prema riječi i ona budi osjećaje i ideje u samom njihovu obliku tamo gdje nam se rađaju ideje i osjećaji, no ostavljajući ih onakve kakve jesu kod svakoga pojedinca. Ta moć muzike na našu nutrinju jest jedna od njezinih veličina. Druge umjetnositi nameću duhu određene kreacije, muzika je neizmjerna u svojima. Mi smo primorani da prihvatimo pjesnikove ideje, slikarevu sliku, kiparev kip; ali svaki od nas tuimači muziku prema svojoj boli i radosti, prema svojim nadama i očaju. Tamo gdje druge umjetnosti obuzdavaju naše misli prikovavši ih na jednu određenu stvar, muzika im pušta slobodu po čitavoj prirodi koju ima mogućnost da nam izrazi. Uskoro ćete vidjeti kako shvaćam Rossinijeva Mojsiju.

Ona se nagne preima liječniku da mu uzmogne govoriti! a da je nitko ne čuje osim njega.

— Mojsije je izbavitelj porobljenoga naroda! — reče mu ona. — Sjetite se te misli i vidjet ćete s kolikom će pobožnom nadom čitav Fenice slušati molitvu oslobođenih Židova i kakvom će grmljavinom pljeska na njsu odgovoriti!

Emilio ode u dno lože u času kad je dirigent podigao svoj luk. Vojvotkinja pokaže prstom liječniku mjesto što ga je napustio knez neka ga zauzme. No Francuz je bio jače radoznao da dozna što se dogodilo između dvoje ljubavnika nego da uđe u muzikalnu palaču što ju je podigao čovjek kojemu je tada pljeskala čitava Italija, jer je tada Rosisini trijumfirao u svojoj zemlji. Francuz je promatrao vojvotkinju koja je govorila pod žestinom nervozne uzrujanosti i podsjećala ga je na Niobu kojoj se nedavno u Firenzi divio ista plemenitost u boli, ista fizička smirenost. Međutim, duša je bacala jedan odraz na toplu boju njezina lica, a njezine su oči, u kojima se ugasila malaksalost pod nekim ponosnim izrazom, osušite svoje suze žestokom vatrom. Njezine su se suzdržavane boli smirile kad je gledala Emilija koji ju je netremice promatrao. Očito je lako bilo vidjeti da je ona htjela ublažiti neki divlji očaj. Stanje njezina srca utisnuto je nešto veličajno u njezin duh. Kao većima žena kad ih obuzme izvanredna razdražernost, ona je prošla svoje uobičajene granice i imala je u sebi nešto proročka, mada je ostala plemenita i velika, jer se očajno previjao oblik njezinih

ideja a ne njezin lik. Možda je htjela zablistati cijelim svojim duhom da poda draž životu i u njemu zadržati svoga ljubavnika.

Kad je orkestar odsvirao tri akorda u C-duru koje je majstor stavio na početak svoga djela da dade na znanje da će njegova uvertira biti pjevana. Jer je prava uvertira široka tema koja se proteže od onoga naglog udarca pa sve do časa kad se pojavljuje svijetlo oa Mojsijevu zapovijed — vojvotkinja mije mogla svladati u sebi grčevito uzbuđenje koije je pokazivalo koliko je ta muzika u skladu s njezinom skrivenom patnjom.

— Koliko ova tri akorda sleduju čovjeka — reče ona. Čovjek očekuje bol. Poslušajte pažljivo taj uvod. On ima za sadržaj strašnu elegiju naroda koga je udarila ruka božja. Koliko jecanje! Kralj, kraljica, njihov stariji sin, velikaši čitav narod uzdiše. Oni su pogođeni u svojem ponosu, u svojim tekovinama, zaustavljeni u svojoj pohlepi. Dragi Rossini, ti si dobro učinio što si bacio tu kost *tedeschima*[69] da je glođu, njima koji su nam odbili dar harmonije i znanosti! Uskoro ćete čuti kobnu melodiju koju je majstor izrazio ovom izvanrednom harmoničnom kompozicijom, koja se dade usporediti s onim sito Nijemci imaju najzarnršenije, ali odakle ne proizlazi ni uirnor ni dosada za naše duše. Vi Francuzi ikoji ste nedavno: izveli jednu od najkrvavijih revolucija, bod kojih je aristokracija bila zgazena pod šapom pučkoga lava, onoga dana kad taj oratorij bude kod vas izveden, shvatit ćete ovu veličanstvenu tužaljku žrtava Boga koji osvećuje svoj narod. Samo je Talijan mogao napisati, tu plodnu, neiscrpnu i posve danteoivsku temu. Mislite li da to nije ništa snatriti osvetu jedan trenutak? Stari njemački majstori Haendel, Sebastijan Baeh, pa čak ti, Beethovene, kleknite na koljena, evo kraljice umjetnosti, evo pobjedonosne Italije!

Vojvotkinja je mogla reći ove riječi dok se dizao zastor. Tada je liječnik čuo uzvišenu simfoniju kojom je kompozitor otvorio taj široki biblijski prizor. Radli se o boli cijeloga naroda. Bol je jedinstven u svojem izrazu, osobito kad se radi o fizičkim patnjama. Stoga, pošto je nagonski odgonetano — kao svi genijalni ljudi — da ne može biti nikakve raznolikosti u idejama:, muzičar, kad je jed nom našav svoju osnovnu frazu, provodio ju je od tonaliteta do tonaliteta grupirajući mase i svoje ličnosti na taj motiv modulacijama i ritmima divne gipkoće. U toj jednostavnosti vidi se snaga. Učinak te fraze, koja slika osjete studeni i noći naroda kojega neprestano kupaju svijetli valovi sunca a ponavlja je i narod i kraljevi, jest potresan. To sporo muzičko gibanje ima nešto nesmiljeno. Ta svježa i bolna fraza jest kao neka motka koju drži nebeski krvnik i njome u jednakim razmacima udara po udovima sve te patnike. Stalnoi slušajući tu frazu koja ide od c-mola na g-mol, vraća se na notu c pa opet dolazi na dominanfu g i ponovo zahvate u fortissimu toniku Es-dura, dolazili na Fdur i vraća se na c-mol frazu koja se sve punija i punija užasa, studeni i mraka — duša se gledaoca napokon združuje s dojmovima što ih izražava muzičar. Zato je Francuz osjetio najživlje uz buđenje kad je došla eksplozija svih ovih sjedinjenih bolova koji su vikali:

O nume d' Israel Se brami in liberta 11 popol tuo fedel Di lui, di noi pieta.

(O Bože Izraelov, ako hoćeš da tvoj vjerni narod izađe iz ropstva, udostoj se smilovati i njemu i nama!)

— Nikada ni je bilo tako velike sinteze prirodnih efekata, tako potpune idealizacije prirode. U velikim narodnim nesrećama svaki dugo odvojeno tuguje i jadikuje, zatim se tu i temo izdvajaju u masi sve žešći i žešći krakovi bolova, na koncu

kad bijedu osjete svi, tad ona provali kao oluja. Kad jednom ljudi čuju za svoju sveopću nevolju, tad narodi mijenjaju svoju potmulu viku u krikove nestrpljenja. Tako je postupao i Rossini. Poslije eksplozije u C-đuru, faraon pjeva svoj uzvišeni recitativ: *Mano ultrice di un dio...!* (Osvetnička ruko božja., prepoznajem te suviše kasno!). Prvotna tema poprima tada življi akcenit: Cijeli Egipat zove u pomoć Mojlsija.

Vojvotkinja je iskoristila prijelaz izazvan dolaskom Mojsija i Aarona da tako objasni taj lijepi komad.

— Neka plaču — nastavi ona strastveno — načinili su mnogo zla! Ispaštajte, Egipćani, (ispaštajte pogreške svoga ludoga dvora! S kakvom je umjetnošću taj veliki slikar znao upotrijebiti sve tamne boje muzike i sve što ima sjete na muzičkoj paleti? Kako hladna tmina! Kakva gusta magla! Ne osjeća li vam se duša kao u dubokoj crnini? Niste li uvjereni u stvarnost crnih oblaka koji su se nadvili nad pozornicom? Ne ovija li vam prirodu najgušći mrak? Nema ni egipatskih palača, ni paoma, ni krajolika. Stoga, kakvu li vam blagodat duši neće učiniti duboko vjerske note nebeskoga liječnika koji dolazi da liječi tu ljutu ranu? Kako je sve šlepera ovamo da se dođe do onoga veličajnoga Mojsijeva zaziva Bogu! Vještim računom čije će vam analogije objasniti Capraja, ovaj su zaziv pratili samo limeni puhački instrumenti. Ti instrumenti daju tomu komadu njegovu vjersku boju. Nije samo ovdje divno to umijeće, nego i vidite kako je genij sjajno sebi znao pomoći. Rossini je znao izvući nove ljepote iz zapreke koju je sam sebi stvorio. On je mogao sačuvati gudače da izraza dan kad dođe iza mraka i da tako dođe do najsnažnijih dojmova ikad poznatih u muzici. Je li se itko ikada tako okoristio recitativom prije toga nenadmašivog genija? Nema još ni arije ni dueta. Pjesnika je održavala snaga misli, jačina slika, istinitost deklamacije. Taj prizor bola, ta duboka noć, ti krikovi očaja, te muzička slika jest lijepa kao Potop vašega velikog Pouissina.

Mojsije mahne štapićem i pojavi se dan.

– Zar se ovdje, gospodine, muzika ne bori sa suncem od kojega je posudila sjaj, s čitavom prirodom kpjoj vraća pojave u najneznatnijim pojedinostima — nastavi vojvotkinja tihim glasom. Ovdje muzika dostiže svoj vrhunac, nijedan muzičar neće dalje ići. Čujete li Egipat kako se budi poslije duge mlohavosti? S danom se svuda šulja sreća. U kojem ćete starom i suvremenom djelu naići na tako veliku stranim? Najsjajniju radost suprotstavljena! dubokoj tuzi? Kakva vika! Kakvi skakutavti, isprekidani tonovi! Kako potištena duša diše, kakva mahnitost! Kakav *tremolo* u tom orkestru, taj lijepi *tutti!* To je radost spašenoga naroda! Zar ne dršćete od užitka?

Liječnik, iznenađen tom najveličanstvenijom oprekom modeme muzike, stade pljeskati rukama, zanesen njezinim divljenjem.

– Vrlo dobro, Đoni! — reče Vendramim koji je slušao.

– Uvod je gotov — nastavi vojvotkinja. — Osjetili ste silovito čuvstvo — reče ona liječniku — srce vam lupa, vidjeli ste u svojoj mašti najljepše sunce kako preplavljuje bujicom svjetla čitavu, jednu zemlju, nedavno sumornu i hladnu. Sada znajte kako je muzičar postupao da joj se uzmogne sutra diviti u tajnama svoga genija pošto je danas upoznao njezin utjecaj na sebe. Što mislite što je taj tako raznoliki, tako sjajni i tako potpuni komad o izlazu sunca? On se sastoji od jednoga jednostavnog akorda C-dura ikoji se stalno ponavlja, a u nj je Rossini upleo samo jedan kvartsekstakord. U tom blista čar njegova djelovanja. Da nam naslika dolazak svjetla, postupao je na isti

način kako je to učinio da nam prikaže mrak i boli. Ova zora u slikama potpuno je slična prirodnoj zori. Svjetlo je jedinstvena i uvijek ista supstancija, svuda sebi slična, a njezini su utisci raznoliki samo prema predmetima na koje nailazi, zar ne? E pa eto, muzičar je izabrao: za osnovicu svoje muzike jedan jedini motiv, jedan jednostavni akord C-dura. Sunce se najprije pokazuje na vrhuncima i po njemu prosipa svoje zrake, a s njih, po dolinama. Isto tako akord izbija na prvoj žici prvih violina sa sjevernjačkom blagošću, širi se u orkestar i u njemu jedan po jedan oživljulje sve instrumente i tu se razvije. Kao što svjetlo malo pomalo bojadiše predmete, tako i on postepeno budi svaki izvor harmonije sve dok svi ne zabnuje u *tutti*. Gusle, koje još niste čuli, dale su znak svojim blagim tremolom. On se počeo neodređeno, nejasno gibati kao prvi svijetli valiovi. To lijepo, to veselo, gotovo svjetlosno gibanje, vještije muzičar uskladio s basom preko neodlučne fanfare rogova obuzdavanih u njihovim najmuklijim tonovima da bi mogli ocrtati posljednje svježe sjene koje bojadišu doline, dok se prve vatre sunca poigravaju s vrhuncima. Zatim su se s njima polako pomiješali duvački instrumenti i pojačali sveopći sklad. S njim su se sjedinili glasovi uzdasima veselosti i čuđenja. Konačno su blistavo zaorili limeni puhači i odjeknule su trublje! Svjetlo, izvor harmonije, poplavilo je prirodu, tada su se silinom snagom pokazala sva muzička bogatstva, sa sjajem poput blijeska zraka istočnoga sunca. Sve do ponovljena C-dura trokuta podsjećalo vas je na pjevanje ptica ujutro svojim visokim glasovima i nestašnim veseljem. Isti tonalitet, vraćen tom majstorskom rukoim, izražava veselije cijele prirode umirujući! bol koja nam je malo prije parala srce. Tu je značajka velikoga majstora: jedinstvo! To je jedinstveno, a raznoliko. Jedna jedina fraza s tisuću osjećaja boli, patnja jednoga naroda; jedan jedini akord, a sve pojedinosti prirode kad se budi, svi izražaji veselja jednoga naroda. Te dvije goleme stranice spaja zaziv vječno živom Bogu, stvoritelju svih stvari: ornih bali kao i onih radosti. Zar ovaj uvod sam po sebi nije velika poema?

– To je istima — reče Francuz.

– Evo sada jednoga kvinteta kako ga samo Rossini zna načiniti. Ako se ikad mogao prepustiti Slatkoj a lakoj nasladi kraju predbacuju našoj muzici, zar milje u tom lijepom komadu gdje svatko mora izraziti svoju veselost, gdje je porobljeni narod oslobođen i gdje će međutim uzdisati; jedna ljubav koja je u opasnosti. Faraonov sin voli jednu Židovku, a ta ga Židovka napušta. Sto tomu kvintetu daje nešto prekrasno, ugodno i nešto divno jest povratak uzbuđenjima običnoga života posluje veličajnoga opisa golemih narodnih i prirodnih prizora, bijede, sreće uokvirene magijom koju im daje božanska osveta i biblijska čudesa.

– Nisam li imala pravo? — reče u nastavku vojvotkinja Francuzu kad se svršio veličanstveni stretto:

Vod di giubilo D'intorno echeggino Di pače l'Iride Per noi spunto.

(Neka vika veselosti odzvanja oko nas, zvijezda mira širi nam svoje svjetlo).

– A s kakvom je umjetnošću kompozitor konstruirao taj komad? ... — nastavi ona poslije stanke za vrijeme koje je čekala odgovor — on ga je počeo jednim solom roga božanske miline, uz pomoć arpeda harfi, jer prvi glasovi koji se dižu u tom velikom koncertu jesu glasovi Mojsija i Aarona. Oni zahvaljuju pravom Bogu. Njihovo milo i ozbiljno pjevanje podsjeća na uzvišene misli zaziva, a ipak se sjedinjuje s veseljem svjetovnoga puka. Taj prijelaz ima u isti imah nešto nebesko i zemaljsko koje jedino genij može pronaći. On daje andantu kvinteta boju koju bih uporedila s bojom što je

Tizian stavlja oko svojih božanskih ličnosti. Jeste li zamijetili divni okvir glasova? Na kakav vješt način ih je kompozitor uveo i grupirao na dražesne motive što ih je svirao orkestar? S kakvim je znanjem i umijećem pripravio svečanosti svoga allegra! Niste li nazreli zborove kako plešu, luda kola čitavoga naroda koiji je umakao opasnosti? I kada je klarinet dao znak za stretto tako sjajni, tako živahni *Vod di giubilo,* nije li vaša duša osjetila onaj sveti ratni pleis o kojem govori kralj David u svojini psalmima a pleše se na brežuljcima?

– Da, to bi bila krasna arija za četvorku! — reče liječnik.

– Francuz! Francuz! uvijek Francuz! — usklikne vojvotkinja pogođena usred svoga zanosa ovom duhovitom dosjetkom. — Da, vi ste sposobni i kadri da upotrijebite taj uzvišeni, tako veseli, tako divni i dostojanstveni zanos za svoje plesove — rigodonke. Uzvišena pjesma nikad ne postizava čar i draži u vašim očima. Najveći genij, sveci, kraljevi, nesreće — sve što ima nešto sveto u sebi mora proći kroiz šibe vaše karikature. Vulganizacija velikih ideja arijama vaše četvorke jest karikatura u muzici. Kod vas duh ubija dušu kao što umovanje ubija um.

Čitava je loža ostala nijema za vrijeme Osiridova i Membreova recitativa koji potajno spletkare da se poništi faraonova zapovijed o odlasku u prilog Jevreja.

– Jesam li vas razljutio? — upita liječnik vojvotkinju. — Bio bih zbog toga očajan. Vaše su riječi kao magični štapić, on otvara pretince moga mozga i iz njega izvlači nove misli, pod dojmom ovoga uzavršenog pjevanja.

– Niste — reče ona. — Vi ste na svoj način pohvalili našega velikog muzičara. Rossini će kod vas uspjeti zbog svojih duhovnih i ćutilnih strana. Uzdajmo se u neke plemenite i u ideal zaljubljene duše koje se vjerojatno nalaze u vašoj plodnoj zemlji. One će cijeniti plemenitost, veličajhost takve muzike. Ah! evo čuvenoga dueta Elcije i Osinidea — nastavi ona iskoristivši, vrijeme što joj ga je dao dugi gromki pljesak kojim je parter pozdravljao Clarinu Tinti koja je prvi put nastupala, — Ako jte Clarina Tinto dobro shvatila ulogu Elcije, čut ćete uzvišeno pjevanje žene koja u isti mah raskida ljubav prema domovini i ljubav prema jednom od svojih tlačitelja, dok se Osdride, opsjednut mahnitom strašću prema svojoj lijepoj miljenici, trudi da je zadrži. Opera jednako počiva na toj velikoj ideji kao i na otporu faraona moći božjoj i slobodi, vi se morate pridružiti tim mislima, jer inače za kaznu nećete ništa razumjeti od toga golemog dijela. Uinatoč nemilosti kojom prihvaćate izume naših pjesnika libreta, dopustite mi da vas upozorim na umjetnost kojom je sastavljena ova drama. Antagonizam, potreban svim lijepim djelima i tako povoljan za razvoj muzike, nalazi se u njoj. Što je bogatije nego narod koji hoće slobodu, kojega drži u okovima nepravednost i nepoštenje a pomaže ga Bog? Taj narod gomila čudo za čudom da postane slobodan. Što je dramatičnije nego ljubav kneza prema Židovki, i ona gotovo opravdava izdaju ugnjetavašačke vlasti? Sve to izražava ova smiona, golema muzička poema u kojoj je Rossini znao sačuvati svakomu narodu njegovu fantastičnu narodnost, jer smo im dali povijesnu veličinu na koju su pristale sve mašte. Pjevanje Zidova i njibovoi pouzdanje u Boga stalno su u suprotnosti s bijesnom vikom i naporima faraona prikazanoga u svoj njegovoj moći. U taj se čas Osiride, do ušiju zaljubljen, nada da će zadržati svoju ljubavnicu uspomenom na sve one slasti ljubavi, on želi da iznese pobjedu nad čarima domovine. Stoga ćete vidjeti božansku smalaksalost, žarku ljubav, nježnost, razbludne uspomene na istočnjačku ljubav u Osirideovim riječima: — *Ah! se puoi cosi lasciarmi* (Ah! ako imaš hrabrosti da me

napustiš, slomi mi srce), i u Elcijinu odgovoru: *Ma perche cosi straziarmi?* (Zašto me tako mučiš, kad je moja bol užasna?) — Ne, diva tako melodično sjedinjenu srca ne bi se mogla rastati — reče ona gledajući kneza. — Ali eto ove ljubavnike najedanput prekida pobjednički glas domovine koja grmi u daljini i zove Eloiju. Kako je božanstven i divan allegro taj motiv marša Zidova kroz pustanju! Samo Rossitni može udahnuti klarinetima i trubljama toliko toga! Umjetnost koja u dvije fraze može opisati sve što je domovina, nije i ona bliža, nebu nego druge? Taj me je poziv uvijek toliko uzbuđivao da bih vam kazala kakve okrutne muke osjećaju oni koji su robovi i okovani, kad vide slobodne ljude!

Vojvotkinji su se ovlažile oči kad je čula veličanstven motiv koji zaista vlada operom.

– *Dov'e mai quel ćore amante* (Koje zaljubljeno srce ne ibi dijelilo moje muke?) — nastavi ona na talijanskom kad je darina Tinti započela predivnu kantilenu stretta gdje moli sućut za svoje boli. — Ali što se događa? Parter mrmlja.

– Genovese riče kao jelein — reče knez.

Taj duet, prvi što ga je Tintijevia pjevala, bio je pokvaren zbog posvešnje zabune Genovesea. Čim je tenor zapjevao skupa s Timtijevom, njegov se lijepi glas promijeni. Svoju tako pametnu metodu, tu metodu koja je podsjećala na Crescenitinija[70] i na Veluitija, kao da ju je hotimično zaboravio. Čas mu je nezgodno držanje i suviše produženo ukrašivanje kvarilo pjevan je. Čas mu je glas zagrmio bez prijelaza, jer ga je pustio kao vodu kojoj se otvori ustava. To je potkazivalo potpunu i hotimičnu zaborav zakona ukusa. Stoga se parter prekomjerno uznemirio. Venecijanci su mislili na neku okladu između Genovesea i njegovih drugova. Tintijevusu ponovo zvali i bijesno joj pljeskali, a Genovese je dobio nekoliko upozorenja o neprijateljskom raspoloženju partera. Za vrijeme jednoga prizora, prilično komičnog za Francuza, stalni pozivi Tintijevoj koja je jedanaest puta sama izašla pred zastor i dobite mahnit pljesak cijele dvorane — kako je Genoveise bio gotovo isfućkan nije se usudio izvoditi je — liječnik načini napomenu vojvotkinji o strettu dueta.

– Rossini je tu trebao — reče on — izraziti najdublju bol, a ja ovdje vidim neusiljeno držanje, nijansu neumjesnog veselja.

– Imate pravo — odgovori vojvotkinja. — Ta je pogreška posljedica jedne tiranije kojoj se kompozitori moraju pokoravati. On je više mislio na svoju primadonu nego na Eloiju kad je pisao taj sitratto. No danas, kad toli je Tintijeva još sjajnije izvela, ja sam zaista u takvu položaju da je to suviše veselo mjestopuno tuge za mene.

Liječnik je redom pozorno promatrao kneza i vojvotkinju a da nije mogao pogoditi razlog koji lih je dijelio i koji im je taj duet načinio tako bolnim. Miassimilla spusti glas i pritoliži se liječnikovu uhu.

– Čut ćete prekrasnu stvar — faraonovi! zavjeru protiv Zidova. Veličanstvena arija onoga mjesta A *rispettar mi appvenda* (neka nauči da me poštuje) jest trijumf Carthaganove koji će nam divno izraziti povrijeđen ponos i dvoličnost dvorova. Prijestolje će govoriti: najprije je učinilo ustupke, a poslije ih povlači i oštri svoju srdžbu. Faraon će se osoviti na svoje noge i skočit će na svoj plijen koji mu izmiče. Nikad Rossini nije opisao tako lijep karakter koji to bio prožet tako obilnim i tako jakim zanosom! To je potpuno djelo, s kojim je združen divan rad, kao i najneznatnije stvari te opere u kojoj blista snaga mladosti u najmanjim pojedinostima.

Pljesak čitave dvorane okrunio je tu lijepu zamisao koju je tako sjajno znao

donijeti pjevač a naročito dobro shvatili Venecijanci.

– Evo finala — nastavi vojvotkinji. — Ponovo ćete čuti marš prodahnut srećom oslobođenja i vjerom u Boga koji omogućuje čitavom narodu da veselo utone u pustinju! Koja pluća ne bi osvježio nebeski zanos toga naroda kad izlazi iz ropstva. Ah! drage i žive melodije! Slava geniju koji je znao izraziti toliko čuvstava! Ima nešto ratničko tu tom maršu koji govori da taj narod ima za se boga armija! Koliko dubine u tom pjevanju, punom molitava zahvalnica. Slike iz Biblije miču se i komešaju u našoj duši i ovim božanskim muzičkim prizorom zaista prisustvujemo jednom od najvećih prizora antičkoga i svečanog svijeta. Vjerski kroj nekih vokalnih dijelova, način na koji se grupiraju i nižu glasovi jedni na druge, izraižavaju sve što mi zamišljamo o svetim čudesima te prve dobi čovječanstva. Taj je lijepi koncert ipak samo razvoj teme marša u svim svojim muzičkim posljedicama. Taj je motiv toplotni princip za orkestar i za glasove, za pjevanje i za sjajnu instrumentaciju koja ga prati. Evo Elcije, ona se združuje s ruljom i njoj je Rossini dao da izrazi tugu da bi nijansirao radost ovoga komada. Slušajte njezin duetino s Amenofijem. Je li ikad povrijeđena ljubav izrazila takvo pjevanje? U njemu odiše čar nokturna i nalazi se potajna tuga ranjene ljubavi. Kakve li sjete! Ah! Busitdinjla će za njtu biti dva puta veća! Konačno, evo strašne borbe Egipta i Židova! Ta veselost, taj marš — sve je poremećeno dolaskom Egipćana, Proglašenje faraonove odredbe ispunja muzička misao koja vlada finalem, potmula i teška fraza — čini se kao da se čuju koraci snažnih egipatskih armija kako opkioiljuju svetu božju falangu, ovijajući je polagano kao što duga afrička zmija ovija svoj plijen. Kakva draž u tužaljkama toga izrabljenoga i izvaranog naroda! Nije li taj narod više Talijan nego Židov? Kakva uzrujanosit i nemir sve do dolaska faraona koji napokon stavlja licem u lice vođe dvaju naroda i sve strasti drame. Kako divno miješanje čuvstava u uzvišenom oktetu u kojemu su se Mojsijeva srdžba i srdžba dvaju faraona uhvatile u koštac! Kakva borba glasova i razularene srdžbe! Nikad se veći predmet nije pružio kompozitoru. Glasoviti finale *Don Juana* predstavlja, uostalom, tek jedinoga razvratnika u borbi sa svojim žrtvama taje zaznvilju nebesku osvetu dok se ovdje zemlja i njezine vlasti pokušavaju boriti protiv Boga. Dva naroda, jadan slab, drugi jak, stoje jedan pred drugim. Stoga je Rossini — budući da je imao sva sredstva na raspolaganju — vješto i znalački ih upotrijebio. On je, a da nije bio smiješan, mogao izraziti sva uzbuđenja bijesne, oluje iz koje se otkidaju strašne kletve. Postupao je s vezanim akordima u trodobnom ritmu s trijeznom muzičkom energijom, ustrajnošću koja čovjeka napokon osvaja. Bijes Egipćana iznenađenih kišom ognju, osvetnička vika Židova htjeli su vješto proračunane mase: stoga vidite kako je on uskladio razvoj orkestra sa zborovima? *Allegro assai* U c-molu jest strašan usred ognjenog potopa. Priznajte — reče vojvotkinja u času kad Mojsije diže svoj štapić te s neba pada ognjena kiša i kad kompozitor razvija svu snagu u orkestru i na pozornici — priznajte da nikad muzika nije vještije izrazila nemir i zabunu.

– Ona je zahvatila parter — reče Francuz.

– To što se još događa? Parter je zaista vrlo uzrujan — nastavi vojvotkinja.

U finalu je Genovese promatrajući Tintijevu zapao u neko glupo grgotanje te je gungula bila na vrhuncu u parteru čiji su užici bili pokvareni. Nema ništa neugodnije ni uvredljivije za talijanske uši nego ta opreka između dobra i zla. Poduzetnik odluči da se pojavi na pozornici i reče da je na njegovu napomenu sdignoru Genoveseu ovaj odgovorilo da ne zna čime i ikako je mogao izgubiti naklonost publike upravo onda

kad pokušava da dosegne savršenstvo svoje umjetnosti.

– Neka bude onako loš kao jučer, bit ćemo s njim zadovoljni! — odgovori Capraja bijesnim glasom.

Onaj odgovor vrati parter u dobro raspoloženje. Protiv talijanskoga običaja, balet su slabo gledali. U svim se ložama govorilo samo o neobičnom vladanju Genovesea i o govoru jadnoga poduzetnika. Oni koji su mogli ući iza kulisa požure se tamo da doznaju tu javnu tajnu, i uskoro se samo govorilo o groznom prizoru što ga je upriličila Timtijeva svomu kolegi Genoveseu. U njoj je primadona predbacivala tenoru što je ljubomoran na njezin uspjeh, da ju je sputavao svojim smiješnim vladanjem i da ju je čak pokušao lišiti njezinih sredstava kad je igrala strast. Pjevačica je gorko plakala zbog svoje nesreće. — „Nadala sam se — govorila je ona — da ću se svidjeti svojemu ljubavniku koji je moralo biti u dvorani, ali ga nisam magla otkriti." Vdlja poznavati današnji mirni život Venedijamaca, tako lišen događaja, da se ljudi razgovaraju o neznatnom incidentu koji je nastao između dvoje ljubavnika ili o prolaznom neraspoloženju glasa jedne pjevačice dajući tomu važnost kakva se u Engleskoj daje političkim događajima — da se uzmogne vidjeti toliko su kazalište Fenice i kavana Flonian bili uzrujani. Zaljubljena Tintijeva nije mogla razviti svih svojih mogućnosti, Genoveseova ludost ili popara koju joj je htio skuhati, iz umjetničke zavisti koju Talijani tako dobro poznaju — kako je tobogat rudnik za žive rasprave! Cijeli je parter govorio o tome kao štose razgovara na burzi, iz toga je proizišla graja koja je morala začuditi Francuza, naviknuta na tišinu pariških kazališta. Sve su lože bale u gibanju kao košnice kad se pčele roje. Jedan jedini čovjek nije sudjelovao u toj uzbuni. Emildio Memmi je okrenuo leđa pozornici i prilijepio sjetne oči na Massimillu te kao da je živio samo od svoga pogleda, nije pogledao pjevačicu ni jedan jedini put.

— Ne trebam ti, *caro carino,* reći rezultat moga pregovaranja — govorio je Vendramin Emiliju. — Tvoja tako čista i tata pobožna Massimittla bila je izvanredno ljubazna, jednom riječi bila je kao — Tintijeva.

Knez odgovori tako glavom te je u toj kretnji bilo puno grozne sjete.

— Tvoja se ljubav nije spusitila s eterskih vrhunaca kuda još lebdiš — nastavi Vendremin razdražan svojim opijumom — nije se materijalizirala. Jutros kao i (prije šest mjeseci ti si mirisao cvijeće koje je širilo svoje mirisne časke pod svodovima tvoje protjerano povećane lubanje. Tvoje nabujalo srce primilo je svu tvoju krv i sudarilo ti se s grlom. Tu su se — reče on stavivši mu ruku na prsa — razvili čarobni osjećaji. Ovamo je dolazio Massimlin glas u svjetlim valovima, njezina je ruka oslobađala tisuće utamničenih pohota koje su napustile bore tvoga mozga da se oko tebe skupe u oblak i da te laganoga bez tvoga tijela, okupana u grimizni, dignu u modri uzdah iznad snježnih planina gdje stoluje anđeoska ljubav. Osmijeh i poljupci njezinih usana odjenuli su te u otrovnu odjeću koja je izjela posljednje tragove tvoje zemaljske prirode. Njezine oči bijahu dvije zvijezde od kojih isi postao svjetlo bez sjene. Vi ste bili kao dva anđela ispružena na nebeskim paomama čekajući da se otvore vrata rajla. No ona su se teško okretala na svojim šarkama, a ti, u svojoj nestrpljivosti, udarao si njih ne mogavši ih dosegnuti. Tvoja je šaka nailazila samo na oblake brže nego tvoja želja. Okrunjena bijelim ružama i slična nebeskoj zaručnici tvoja obasjana prijateljica plakala je zbog tvoga bijesa. Možda je djevici Mariji govorila milozvučne litanije, dok su tebi đavolske pohote zemaljislke šaptale svoju besramnu viku, ti si prezreo

božanske plodove, te ekstaze u kojoj ja živim na račun svoga života.

— Tvoja je opojnst, dragi Vendramin — reče mirno Emilio — iznad stvarnosti. Tko bi mogao opisati onu posve tjelesnu malaksalost u koju nas uranja zloupotreba užitaka o kojima previše maštamo, a duši ostavlja njezinu vječnu težnju, duhu čiste sposobnosti? No ja sam umoran od toga mučenja. Ono mi objašnjava Tarotelove muke. Ovo mi je posljednja noć. Pošto sam pokušao svoj posljednji napor, vratit ću našemu moru njegovo dijete, Jadran će primiti moj posljednji uzdah...

Jesi li pametan — nastavi Vendramin; — ma ne, ti si lud, jer ludost, ta kriza koju preziremo, jest uspomena ma meto prijašnje stanje koje uznemiruje našu sadašnju formu. Genij mojih snova nije govorio o tim sitvar ima ni o mnogim drugima! Ti hoćeš da spojiš vojvotkinju i Tintijevu. Nego, moj Emilio, uzmi ti njih odvojeno, to će biti pametnije. Jedino je Rafael u sebi sjedinilo oblik i ideju. Ti hoćeš da budeš Rafaeil u ljubavi; ali slučaj se ne stvara. Rafael je sretni potez vječnoga oca koji je stvorim oblik i ideju neprijateljima, inače ništa ne bi živjelo. Kad je počelo jače nego rezultat, nama nikakva proizvoda. Mi moramo biti ,ili na zemlji ili na nebu. Ostani na nebu, bit ćeš suviše rano na zemlji.

Ja ću otpratiti vojvotkinju — reče kinez — i odvažit ću se na svoj posljednji pokušaj... Poslije?

– Poslije — reče živo Vendramin — obećaj mi da ćeš doći po mene u Florian.

– Obećajam.

Taj se razgovor između Vendramina i kneza vodio na novogrčkom jeziku. Oni su poznavali taj jezik kao mnogi Venecijanci. Njega nisu razumjeli mi vojvotkinja mi Francuz. Premda je bio jako izvan interesnog kruiga koji je vezao vojvotkinju, Emilija i Vendramina, jer se sve troje sporazumijevalo talijanskim, lukavim, oštrim, prekratim, a naizmjence neiskrenim pogledima, liječnik je ipak nazreo jedan dio istine. Vruća vojvotkinjama molba Vemdraiminu diktirala, je tomu mladom Venecijamcu njegov prijedliog Emiliju, jer je Cataineovka naslutila patnje što ih je proživljavao njezin ljubavnik u čistom nebu kumo je zalutao. Ona nije naslućivala ništa o Tintojevoj.

– Ova su dva mladića luda — reče liječnik.

– Što se tiče kneza — odgovorni vojvotkinja — prepustite meni brigu da ga izliječim. Što se tiče Vondramina, ako nije razumio te uzvišene muzike, možda je neizlječiv.

– Kad biste mi kazali odakle dolazi njihova ludost, oba bih izliječio — usklikne liječnik.

– Otkad veliki liječnik nije gatalac? — upita podrugljivo vojvotkinja.

Balet je bio davno gotov, drugi čin *Mojsija* je počinjao, parter se pokazivao vrlo pažljiv. Bio se proširio glas da je vojvoda Cataneo očitao Genoveseu bukvicu prikazavši mu koliko je naškodio Clarimi, božanskoj *divi* dana. Očekivao se drugi uzvišeni čin.

– Knez i njegov otac otvaraju prizor — reče vojvotkinja — oni su ponovo popustili, mada vrijeđaju Židove. No dršću od bijesa. Otac je utješem zbog skore ženidbe svoga sina, a sin je očajan zbog te neprilike. Ona još više povećaje njegovu ljubav koju ometaju sa svih strana. Genovese i Carthagenova božanski pjevaju. Vidite li ga, Genovese se izmiruje s parterom. Kako dobro iskorišćuje bogatstva te muzike?... Fraza što ju je sin izrekao u tonici, a otac ponovio ma dominanti, pripada

jednostavnom i ozbiljnom sustavu na kojemu počiva ta partitura, gdje umjerenost sredstva čini neobičnijom plodnost muzike. Tu je čitav Egipat. Ne vjerujem da postoji koji modemi komad gdje bi odisala takva plemenitost. Ozbiljno i dostojanstveno očinstvo kralja izražava se u veličanstvenoj frazi, u skladu s visokim stilom koji vlada u cijelom djelu. Svakako, sin jedinoga, faraona koji povjerava svoju bol svome ocu i nastoji da je on oćutti, ne može se bolje izrazito nego tim veličajnim slikama. Ne nalazite li u sebi osjećaj sjaja koji pripisujemo toj staroj monarhiji?

— To je uzvišena muzika! — reče Francuz.

— Arije *Pace mia smarrita*[71] što će je pjevati kraljica jest majstorska ajrijta i teška za izvođenje. Na njih su prisiljeni svi kompozitori i one škode sveopćem plamu poeme, ali njihova opera ne bi mogla postajati da ne zadovolje samoljublju primadone. Ipak se ova muzička poslastica tako obilno obrađuje te se doslovce izvodi u svim kazalištima. Oma je tako blistava te je pjevačice ne zamjenjuju svojom omiljelom arijom, kao. što se to prakticira u većini opera. Napokon evo dolazi sjajna točka partiture, duet Osliridaa i Elcije u podzemlju kamo je hoće sakriti da je otme Zidovima, koji odlaze i s njom pobjeći , iz Egipta. Dvoje je zaljubljenih srneo dolazak Aarona koji je došao obavijestiti Amalteja i sad ćemo čuti kralja kvarteta: *Mi manca la voće, mi sento morire.*[7S] Ovo *mi manca la voće* jest jedno od remek-djela koje će odoljeti svemu, pa čak i vremenu, tomu velikom nušiocu oblika u muzici, jer je uzeto iz jezika duše koji se nikad ne mijenja. Mozart posjeduje svoj glasoviti finale *Don Juana,* Marcello7[3] svoji psalam *Coeli enarrant gloriam Dei*, *Cimarosa* svoj *Pria che spunti*[76], Beethoven svoju Simfoniju u c-molu, Pergolese svoj *Stabat*[77], Rossini će zadržati svoj *Mi manca la voće.* Kod Rossitnija se valja naročito diviti čudesnoj lakoći kojom varira oblik. Kako bi postigao taj veliki efekt, obratio se starom načinu jednoglasnog kanona da uvede svoje glasove ı da ih stopi u jedinstvenoj melodiji. Budući da je oblik tih uzvišenih kantilena bio nov, on ga je stavio u stari okvir, i da „ga bolje istakne, ugasio je orkestar i glas pratio samo arpeđima harfi. Nemoguće jte imati više duha u pojedinostima ni viš.e veličine u općem efektu. Bože moj! Uvijek graja — reče vojvotkinja.

Genovese, koji je tako dobro otpjevao svoj duet s Carthagenovom, bio je uz Tintijevu sam sebi na teret. Od velikoga pjevača postao je najgori od svih koriste. Podiže se najstrašnija graja kakva je ikad uznemirila svodove Fenicea. Buka se stišala tek kad je zaorao glas Tinitijeve koja, bijesna zbog zapreke što ju joj je prouzrokovala Genoveseova tvrdoglavost, zapjeva *Mi manca la voće* kako je nijedna pjevačica neće otpjevati. Oduševljenje je bilo. na vrhuncu, srdžba i bijes gledalaca promijene se u najveći užitak.

– Ona mi ulijeva valove krvi u dušu — reče Capraja blagosiljajući ispruženom rakom *divu* Tinti.

– Neka nebo iscrpe svoje milosti nad njezinom glavom! — poviče mu jedan gondolijer.

– Faraon će opozvati svoje naloge — nastavi vojvotkinja dok se polbuna u parteru smirivala. — Mojsije će ga ošinuti na prijestolju kad mu javi smrt svih prvanaca u Egiptu i kad bude pjevao onu ariju osvete koja sadržava grmljavinu neba i u kojoj odjekuju hebrejske trublje. Ali nemojte se kod toga varati, to je *Pacinijeva*[78] arija koju je Carihagenova zamijenilo s Roisslimijevotrn. Ta će arija *Paventa* zacijelo, ostati u partituri. Ona suviše dobro daje basovima priliku da razviju i pokažu bogatstva

svoga glasa, a ovdje *izraz* mora iznijeti, pobjedu nad naukom. Uostalom, arija je prekrasna i puna prijetnja pa stoga ne znam hoće li nam je dati dugo pjevati.

Bura odobravanja i pljeska, a zatim duboka i razumna tišina, primi ariju. Ništa nije bilo značajnije ni venecijanskije nego ta smjesta obuzdana smionost.

— Neću vam ništa reći o *tempu di marcia* koji najavljuje krunidbu Osiridea kojom njegov otac hoće da prkosi Mojsijevoji prijetnji. Dovoljno ju je postašati. *Njihov* vajni Beethoven mije ništa veličanstvenije napisao. Taj marš, pun zemaljskoga sjaja., u izvanrednoj je opreci s marsam Hebreja. Isporedite ih i vidjet ćete da je ovdje muzika nečuveno plodina. Eilcija očituje svoju ljubav pred dvojicom hebrejskih vođa i žrtvuje je onom prekrasnom arijom *Porge la destra amata* (Pruži drugoj svodu obožavanu ruku). Ah! kakve li boli! Vidite li dvoranu?

– Vrlo dobro! — vikao je parter kad je Genovese bio ošinut.

Oslobođenu od svoga jadnoga druga čut ćemo Tintijevu kako pjeva; O *desolata Elcia!*[79] strahovitu kavatinu u kojoj kriči od Boga prokleta ljubav.

Rossini. gdje si da čuješ tako veličanstveno izraženo ono što ti je (tvoj genij diktirao? — reče Cataneo. — Nije 11 Clarina sebi ravna? — upita on Capraju. Da oživi te note bujicama vatre koje provaljuju iz pluća, povećavaju se u zraku nekim krilatim supstancijama što ih upijaju naše uši i koje nas dižu u nebo ljubavnim zanosom — za to treba biti bog!

– Ona je kao ona, lijepa indijska biljka, štono iznikne iz zemlje, sakupi u zraku nevidljivu hranu pa iz svoje časke zaokružene u bijel zavoj baca oblake mirisa od kojih se razvijaju snovi u našem mozgu — odgovori Capraja.

Pozvana Tinti pojavi se sama. Pozdravili su je aklamacijama, dobila je tisuću poljubaca što joj ih je svatko slao ina kraju prstiju. Bacili su joj i ruže i jedan vijenac za koji su žene dale cvijeće svojih kapica što su ih sve poslale modistice iz Pariza. Ponovo su tražili kavatinu.

– S kakvim U je nestrpljenjem Capraja, ljubitelj rulade, očekivao taj komad koji dobiva svoju vrijednost samo po izvedbi — reče tada vojvotkinja. — Tu je tako rekavši Rosisini stavio uzdu na vrat fantaziji pjevačica. Ruadia i duša pjevačice tu su sve. S osrednjim glasom ili osrednjom izvedbom to nije ništa. Grlo mora istaknuta sjaj ovoga mjesta. Pjevačica mora izraziti najveću bol žene koja vidi kako njezin ljubavnik umire pred njezinim očima! Čujete li Tintijevu, od njezina se glasa ori dvorana najvišim notama. I da ostavi svu slobodu čistoj umjetnosti — ljudskom glasu, Rossini je tu napisao jasne i iskrene fraze, on je posljednjim naporom Izmislite ganutljive i bolne muzičke uzvike: *Tormenti! affanni! smanie.*[79] Katovi uzvici! Koliko boli u tim rulaldama, Timitijlava je, vidite, zanijela dvoranu svodim uzvišenim naporima.

Francuz, zapanjen tim ljubavnim bijesom čitave dvorane za sivoj vlastiti užitak, malo je nazreo pravu Italiju. No ni vojvotkinja, ni Vendramin, ni Emilio nisu obraćali ma i najmanju pažnju na burno odobravanje Tintijevoj koje je ponovo počelo. Vojvotkinja se bojala da svoga Emilija vidi posljednji pult. Što se tiče kneza, pred vojvotkinjom, tim impozantnim božanstvom koje ga je zanosite u nebo, on nije znao gdje se nalazi. Nije čuo slasni glas one koja ga je uputila i uvela u zemaljske ćutilne naslade, jer je meka grozna sjeta stavljala u njegove ušli koncert tužnih glasova koje je pratio šum sličan rominjanju obilne kiše. Vendramin, odjeven kao prokurator, gledao je ceremoniju na Bucemtauiru. Francuz, koji je napokon odgonetano čudnu i bolnu tajnu između kneza i vojvotkinje, nagomilavao je sve najduhovitije pretpostavke da je

sebi objasni. Prizor se promijenilo. Usred lijepe dekoracije koja je prikazivala pustinju i Crveno more odvijalo se kretanje Egipćana i Hebreija a da nije smetalo mislima koje su mučile četiri ličnosti u loži. No kad su prvi akordi harfe najavili molitvu oslobođenih Hebreja, knez i Vendramin ustanu i nasloni se svaki na jednu pregradu lože, vojvotkinja stavi svoj lakat na baršunasti oslonac, a lijevom se rukom držala za glavu.

Francuz, upozoren tim kretnjama o važnosti koju je čitava dvorana podavala tome zaista slavnom komadu, stade ga pobožno slušati. Cijela je dvorana ponovo tražila molitvu mahnitim pljeskanjem.

— Čini mi se da sam prisustvovao oslobođenju Italije — mislio je jedan posjetilac iz Milana.

– Ta muzika diže sagnute glave i daje nade i najuspavanijim srcima — poviče jedan iz Romagne.

– Ovdje je — reče vojvotkinja Francuzu čije je uzbuđenje bilo vidljivo — nauka iščezla, slamo je nadahnuće diktiralo ovo remek-djelo, ono je izletjelo iz duše kao ljubavna krik! Što se tiče pratnje, ona se sastoji oid arpeda harfe, a orkestar se razvija tek u posljednjem refrenu te nebeske teme. Nikad se Rossini neće više uzdići nego što se uzdigao u toj molitvi. On će uvijek sve dobno stvarati, ali nikad bolje: uzvišeno je uvijek sebi slično. A ta je pjesma jedna od onih stvari koje će mu potpuno pripadati. Sličnost takve koncepcije mogla ibi se samo naći u božanskim psalmima božanskoga Marcella, toga plemenitog Venecijanoa koji je u muzici ono što je Giotto u slikarstvu. Veličajnost fraze čiji se oblik odvija donoseći nam neiscrpne melodije, jednaka je onomu što su vjerski geniji izumjeli najšire i najprostranije. Kakva jednostavnost u sredstvima! Mojsije počinje temu u g-molu a svršava kadencom u B-duru. Ona omogućuje zboru da je ponovi najprije pianissimo u B-duru i da je izrazi jednom kadencom u g-molu. Ta tako plemenita igra glasova koja se tri puta ponavlja, svršava u posljednjoj strofi stretfom u G-duiru čiji je dojam za dušu strašan. Čini se kao da, uzdižući se prema nebesima, to pjevanje naroda što je izišao iz ropstva susreće pjesme koje su pale iz sfera nebeskih. Zvijezde radosno odgovaraju na opojenost oslobođene zemlje. Periodična zaokruženost tih motiva i plemenitost polaganih gradacija koje pripravljaju eksploziju pjevanja i njegov povratak u sebe razvijaju u duši nebeske slike. Ne mislite ili da vidite odškrinuta nebesa, anđele sa zlatnim sistrima, serafine ispružene na zemlji kako mašu svojim kandilima punim mirisa, i arkanđele podbodene o svoje ognjene mačeve koji šu pobijedili bezbožnike? Tajna te harmonije koja osvježuje misao jest, ja mislim, tajna nekih vnlo rijetkih ljudskih djela, ona nas ma časak baca u beskonačnost, imamo osjećaj o tomu, mi je nazrijevamo u tim melodijama bez kraja kao što su melodije koje se pjevaju oko prijestolja božjega. Rossinijev genij nas vodi na čudesnu visinu. Odanle zamjećujemo obećanu zemlju u koju maše oči tomu ne nailazeći na horizont. Posljednji krik gotovo izliječene Elcije spaja zemaljsku ljubav s ovom himnom zahvalnosti. Ta je kantilena genijalan potez. Pjevajte reče vojvotkinja čuvši posljednju strofu izvedenu trijeznim oduševljenjem kao što je bila saslušana — pjevajte, vi site slobodni.

Ta je posljednja riječ bila izrečena prizvukom od koga je zadrhtao liječnik. I da otkine vojvotkinju iz njezinih gorkih misli, dok je trajala graja kad su pozivali Tintajevu, on započne s vojvotkinjom ovakvu prepirku kakvima se odlikuju Francuzi.

– Gospođo — reče on — kad ste mi objašnjavali ovo remek-djelo koje ću,

zahvaljujući vama, sutra ponovo doći slušati, budući da ga shvaćam i u njegovim sredstvima i u njegovu efektu, često ste mi govorili o boji muzike i o onomu što ona slika. No kao analitičar materijalist, priznat ću vam da me uvijek ogorčava nastojanje nekih zanesenjaka da nas uvjere da muzika slika zvucima. Nije li to isto kao kad bi obožavaoci Rafaela tvrdili da on pjeva bojama?

– U muzičkom jeziku — odgovori vojvotkinja — slikati znači buditi zvucima neke uspomene u našem srcu ili neke slike u našem umu, a te uspomene, te slike imaju svoju boju, one su tužne ili vesele. Vi se prepirete s nama zbog riječi — to je sve. Prema Capirajinu mišljenju, svaki instrumenat ima svoj zadatak i obraća se stanovitim mislima kao što svaka boja odgovara u nama stanovitim čuvstvima. Kad promatrate zlatne arabeske na plavoj podlozi imate li iste misli kakve pobuđuju u vama crvene arabeske na crnoj ili zelenoj podlozi? U jednoj kao i u drugoj slici nema figura, nema izraženih osjećaja, nego je to čista umjetnost, a ipak nijedna duša neće ostati hladna kad ih gleda. Nema li oboa moć na "sve ljude da u njima probudi slike sela jednako kao i gotovo svi duhački instrumenti? Nemaju li limeni instrumenti nešto ratničko, ne razvija li u nama uspaljive i nekako bijesne osjećaje? Strune, čija je supstancija uzeta od organskih stvorenja, ne udaraju li na najfinija vlakamca našega organizma, ne idu li u dubinu našega srca? Kad sam vam govorila o tamnim bojama, o hladnoći nota upotrijebljenih u uvodu *Mojsija,* nisam li bila toliko u pravu kao i vaši kritičari kad vam govore io boji toga d toga pisca? Ne priznajete li nervozan istil, blijed stil, živahan stil, slikovit stil? Umjetnost slika riječima, zvukovima, bojama, linijama, oblicima. Premda su sredstva različita, posljedice su iste. Talijanski će vam graditelj dati osjećaj koji u nama pobuđuje uvod *Mojsija* vodeći nas kroz mračne, visoke, guste, vlažne drvorede pa će nas iznenada dovesti pred jednu dolinu punu vode, cvijeća, tvornica i — oblivenu suncem. U svojim veličajnim naponima umjetnosti su samo izraz velikih prizora prirode. Ja nisam dovoljno učena da bih ulazila u filozofiju muzike. Idite pa pitajte Capraju, bit ćete iznenađeni onim što će vam reći. Po njegovu mišljenju, svaki instrumemait budući da za svoje izražavanje ima trajanje, čovječji dah ili ruku, kao jezik bolji je nego boja koja je nepomična i nego riječ koja ima granice. Muzički je jezik beskonačan, on sadrži sve, može sve izraziti. Znate li sada u čemu se sastoji odlika djela koje ste čuli? Rastumačit ću vam u nekoliko riječi. Postoje dvije muzike: jedna mala, sićušna, drugoga reda, svuda slična sebi. Ona se osniva ma stotinjak fraza što ih svaki muzičar sebi prisvoji. Ona sačinjava više-manje ugodno brbljanje od kojega živi većima kompozitora. Njihove se pjesme, njihove tobožnje melodije sada slušajte, ljudi više-manje uživaju u njima, ali od njih u pameti ne ostaje ama baš ništa. Prođe sito godina one su zaboravljene. Od staroga vijeka do naših dana narodi su kao dragocjeno blago sačuvali neke pjesme koje sadržavaju njihove običaje i njihove navike, reći ću — gotovo njihovu povijest. Poslušajte jednu od tih narodnih himni (a gregorijansko je pjevanje sakupilo baštinu prijašnjih naroda u tom žanru), zapast ćete u duboko snatrenje, u vašoj se duši odvijaju nečuveno beskrajne stvarni, unatoč jednostavnosti tih muzičkih instrumenata, tih muzičkih ruševina. Eto, u jednom stoljeću nađu se jedan ili dva genijalna čovjeka, ne više — to su Homeri muzike kojima Bog daje moć da preteku vremena i oni formuliraju takve melodije pune gotovih činjenica, krcate golemih poema. Mislite na to dobro, sjetite se te misli, ona će biti plodna kad je ponovo kažete: melodija, a ne harmonija lima moć da prijeđe vjekove. Muzika toga oratorija sadrži

čitav svijet tih velikih stvari. Djelo koje počinje tim uvodom, a svršava tom molitvom, ibesimirtno je, besmrtno kao ono usikrsino O *filii et filiae,*[81] kao samrtni *Dies irae*[82] kao sve pjesme koje u svim zemljama nadžive izgubljeni sjaj, radosti i blagostanje.

Dvije suze što ih je vojvotkinja obrisala kad je izlazila iz lože dovoljno su govorile da je mislila na Veneciju koje više nije bilo. Stoga joj Vendramin poljubi ruku.

Predstava je svršila koncertom najneobičnijiih kletava, zvižduka i grdnja koje su obilno sasuti na Genovesea, i pravim ludovanjem u prilog Clarini Tinti. Već dugo Venecijanei nisu imali življe kazalište, njihov je život ponovo ogrijalo to suparništvo koje u Italiji nije nikad nestalo. Tamo je i najmanji grad uvijek živio u suprotnim interesima dviju stranaka. To su bili Gibelini i Gvelfi svuda, Capuleti i Montagni u Veroni, Geremei i Lomelli u Bologni, Fieschi i Dorije u Genovi, patriciji i puk, senat i tribuni rimske republike, Pazzi i Medici u Firenzi, Sforze i Visconti u Milanu, Orsini i Colonne u Rimu; jednom riječju svuda i na svim mjestima isti pokret. Na ulicama je već bilo genovesijanaca i tintista. Knez je otpratio vojvotkinju. Nju je Osiri-deova ljubav više nego rastužila. Ona je u sebi mislila na neku sličnu katastrofu i samo je Emilija pritiskala na svoje srce kao da bi ga htjela zadržati kraj sebe.

– Misli na svoje obećanje — reče mu Vendramin — čekam te na trgu.

Vendramin uzme za ruku Francuza i predloži mu da bi se šetali na trgu svetoga Marka dokle budu čekali na kineza.

– Bit ću virilo, sretan ako se ne vrati — reče on.

Te su riječi bile polazna tačka razgovora između Francuza i Vendramina koji je u ovom trenutku vidio korist da upita za savjet liječnika. On mu je ispripovijedio u kakvu se čudnom položaju Emil i o nalazi, Francuz učini ono što u s vakoj prilici Francuzi čine — stade se smijati. Vendramin se naljuti, jer je stvar smatrao neobično, ozbiljnom. Ali se umiri kad mu je taj učenik Magendiejin[83], Cuvierov[84], Dupuytrienov[85], Broussiasov[86] kazao da maže izliječiti kneza od njegove pretjerane sreće i raspršiti nebesku poeziju kojom je okružio vojvotkinju kao oblakom.

– Sreća u nesreći — reče on. — Stari, koji nisu bili tako blesavi kao što bi se moglo pretpostaviti prema njihovu kristalnom nebu i njihovim idejama u fizici, htjeli su u svojoj bajci o Iksionu[87] opisati onu silu koja uništava tijelo i duh čini vladarom svih stvari.

Vendramin i liječnik vidješe kako dolazi Genovese, u pratnji čudaka Capraje. Taj je meloman živo želio znati pravi razlog njegova fijaska. Tenor je na ovo pitanje koješta brbljao kao oni ljudi koji se opijaju idejama što im ih nadahnjuje ljubavna strast.

– Da, gospodine, ja je volim, ja je obožavam tako bijesno te se nisam smatrao za to sposobnim pošto stam se zasitio žena. Žene suviše škode umjetnosti da bi se čovjek zajedno mogao posvetiti užicima i radu. dara misli da sam joj zavidan zbog njeznih uspjeha i da sam htio spriječiti njezin uspjeh u Veneciji. No ja sam joj pljeskao iza kulisa i vikao: *Diva* jače nego cijela dvorana.

– Ali to ne objašnjava — reče Cataneo dolazeći — kako si ti kao pjevač postao najodvratniji od sivih kojima prolazi zrak kroz grlo a da u njega nisi utisnuo onu čarobnu milinu koja nas je zanosila.

– Jaaa — reče virtuoz — ja da sam postao loš pjevač, ja koji sam jednak najvećim majstorima!

U taj isu tren francuski liječnik, Vendramin, Capraja, Cartaneo i Genovese došli do

Piazzette. Bila je ponoć. Blistavi zaliv koji ocrtavaju crkve San-Ginrgio i San-Paolo na kraju Giudecce, i početak Canala Grande, koji takoslavno otvara carinarnica i crkva posvećena Mariji della salute, taj veličanstveni zaliv bijaše miran. Mjesec je obasjavao brodove pred obalom dei Schavoni. Voda Venecije na kojoj se ne odrazu je gibanje mora, činila se kao da je živa — toliko je drhtalo milijuna zlatnoga pijeska u njoj. Nikada se pjevač nije nalazio na veličanstvenijoj pozornici. Genovese je u času zanosa uzeo nebo i more za svjedoke. Poslije, bez druge pratnje, osim mrmora mora on je pjevao ariju *Ombrai adorata*[88], remek-djelo Grescentinijevo. To pjevanje koje se dizalo između glasovitih kipova svetoga Teodora i svetoga Jurja, usred puste Venecije, obasjane mjesečinom, riječi tako usklađene s tom pozornicom i sjetan izraz Genovesea — sve je to ovladalo Talijanima i Francuzom. Na prve riječi, Vendraminovo lice obliju suze. Capraja je bio nepomičan kao kip u duždevoj palači. Činilose da Catameo osjeća neko uzbuđenje. Iznenađeni Francuz stade razmišljati kao učenjak pred nekom pojavom koja razbija jedan od njegovih temeljnih aksioma. Ova četiri tako različita čovjeka, čije su nade bile tako jadne i siromašne, koji nisu ni u što vjerovali ni za sebe ni poslije sebe, a za sebe su držali — da su prolazan, i ćudljiv oblik kao kakva biljka ili takav tornjaš — ti ljudi nazreše nebo. Nikada muzika nije više zaslužila svoj epitetom — božanska. Utješni zvuci koji su izlazili; iz toga grla ovijali su duše nježnim i umilnim oblacima. Ti oblaci, napola vidljivi, kao vršci mramorna što ih je tada sreibrio mjesec oko slušalaca, kao da su služili za sjedište anđelima čija su krila pobožnim kretnjama izražavala klanjanje i ljubav. Ta je jednostavna i naivna melodija, prodirući u unutarnje osjećaje, donosila u njilh svjetlo. Kako je sveta ljubav! Ali tako je — tenorova taština razbudila njegovo plemenito uzbuđenje.

– Jesam i loš pjevač? — reče Gemovese kad je svršio ariju.

Svi su požalili što instrumenat nije nešto nebesko. Ova je dakle anđeoska muzika nastala iz osjećaja povrijeđena samoljublja. Pjevač nije ništa osjećao, nije mislio ma pobožne osjećaje, na božanske slike što ih je dizao u srcima kao što ni gusle ne znaju što Paganini želi s pomoću njih kazati. Svi su hteli vidjeti Veneciju kato diže svoj mrtvački pokrov i kako sama pjeva, a radilo se samo o *fijasku* jednoga tenora.

– Pogađate li vi smisao takve pojave? — upita liječnik Gapraju želeći da potakne na razgovor čovjeka kojega je vojvotkinja označila kao dubokoga mislioca.

– Koji?... — reče Capraja.

– Gemovese, odličan kad nema Timtijeve, kraj nje postaje magarac koji reve — reče Francuz.

– On se pokorava nekom tajnom zakonu čiji će matematički dokaz pronaći takav vaš kemičar, a buduće će ga stoljeće naći u nekoj formuli punoj znakova X, A i B, isprepletenih nekakvim sitnim algebarskim hirovima, zagradama, znakovima i linijama od kojih bih dobio proljev. Ni najljepši matematički pronalasci ne dodaju bogzna što zbroju naših užitaka. Kad neki umjetnik ima nesreću da je pun strasti koju želi izraziti, ne može je opisati, jer je on sama stvar mjesto da je njezina slika. Umjetnost proizlazi iz mozga, a ne iz srca. Kad vaš podanik vama ovlada, vi ste njegov rob, a ine gospodar. Vi ste kao kralj opsjednut od svoga naroda.. Previše živo osjećate u trenutku kad treba izvoditi, to je pobuna osjetila protiv sposobnosti!

– Ne bismo li se morali o tom uvjeriti novim pokusom? — upita liječnik.

– Cataneo, ti možeš staviti licem u lice tenora i primadonu — reče Capraja svomu

prijatelju Cataneu.

– Gospodo. — odgovori vojvoda — dođite k meni na večeru.. Morama pomiriti tenora s Clarinom, nače će sezona za Veneciju propasti.

Ponuda bude prihvaćena.

– Gandolijeni! — vikne Cataneo.

– Samo jedan časak — reče Vendramiti vojvodi — Memmi me čeka u Florianui, neću ga sama ostaviti, opijmo ga večeras, ili će se sutra ubiti.

– *Corpo santo!*[89] — usklikne vojvoda — ja želim sačuvati toga valjanog momka za sreću i budućnost svoje porodice, odmah ću ga pozvati.

Svi se vrate u kavanu Florian, gdje je mnoštvo bilo raspaljeno burnim raspravama koje su prestale kad isu ugledali tenora. U jednom kutu, kod prozora koji je gledao na galeriju, mračan, nepomična pogleda, nepokretnih udova knez je pružao strašnu sliku očaja.

– Taj luđak — reče na francuskom liječnik Vendraminu — ne zna što hoće! U svijetu se nalazi jeidan čovjek ikoji može odvojiti jednu Massimillu Doni od svih stvorenja držeći je u nebu usred, ideadlnog sjaja i raskoši kakve nijedna sila ne može ostvariti na ovoj zemlji. On može vidjeti svoju ljubavnicu uvijek uzvišenu i čistu, uvijek u sebi samom čuti ono što smo malo prije čuli na morskoj obali, uvijek živjeti pod vatrom dviju očiju koje stvaraju toplu i obojenu atmosferu kakvu je Tizian stavio oko svoje Djevice u svom Uzašašću, a Rafael ga je prvi pronašao, za svoga preobraženoga Krista, i taj čovjek teži — da pokvari tu poeziju! S mojom će pomoću on združiti svoju ćutilnu ljubav i svoju nebesku ljubav u toj jednoj ženi! Jedinom riječju, on će činiti kao i mi svi ostali — imat će ljubavnicu. Posjedovao je božanstvo, a nesretnik hoće da od njega načini ženku! Kažem vam, gospodine, on se odriče neba, ja ne jamčim da kasnije ineće umrijeti od očaja. O vi ženski likovi, fino skrojeni člistom i svijetlom oblinom, koji podsjećate na stvorenja u kojima se umjetnost pobjedonosno takmičila s prirodom! Božanske noge koje ne možete hodati, vitki stasovi koje bi prelomio zemaljski dah, tanki likovi koji nikada neće shvaćati, djevice koje silno nazreli na izmaku djetinjstva, kojima smo se potajino divili, koje smo (beznadno obožavali, ovijene zrakama kakve neumorne želje, vli koji se više ne vidite, ali vaš osmijeh vlada čitavim našim životom, kakva je svinja taj Epikur kad vas je htio uroniti u zemaljsko blato! Ej, gospodine, sunce zrači zemlju i grli je ju tek kad je trista tri milijuna milja daleko od nje; idite blizu njega, nauka nas obavješćuje da nije ni toplo ni sjajmo, jer — nauka služi nečemu — doda on pogledavši Capraju.

— Prilično za francuskoga liječnika! — reče Capraja potapšavši stranca rukom po ramenu. — Vi ste objasnili što Evropa od *Dantea* najmanje razumije — njegovu *Biceu!* — doda on. — Da, Beatricu, taj idealni lik, kraljicu pjesnikove mašite, izabranu između svih, posvećenu suzama, deficiranu uspomenom, neprestano pomlađivanu našim neuslišajnim željama!

— Dragi kneže — šapne vojvoda u uho Emiliju — dođite sa mnom na večeru. Kad se jadnom Napuljom marne žena i ljubavnica, ne može mu se ništa uskratiti,

Ta napujska lakrdija, izrečena aristokratskim bontonom, izmami Emiliju osmijeh pa pusti da ga uzme za ruku i odvede. Vojvoda je najprije poslao svojoj! kući jedinoga konobara iz kavane. Kako je palača Memmi bila na Canalu Grainde, u blizini crkve Samta Maria delta salute, trebalo je zaobilaznim putem pješke otići preko Rialta ili se otputiti gondolom. No gosti se nisu htjeli odvajati jedni od drugih, a svaki je volio da

se prohoda Venecijom. Vojvoda je zbog slabosti morao sjesti u gondolu.

Oko dva sata izjutra, tko bi bio prošao ispod palače Memmi, bilo bi vidio kako sipa svjetlo na vodu Canala Granide kroz sive prozore i čuo divnu uvertiru *Semiramide*[90]. Nju je podno njezinih stepenica svirao orkestar Eenicea ikoji je davao serenadu Clari Tinti, Gosti su bili, kod stola u galeriji drugoga kata. Tintijeva za zahvalnost pjevala je s balkona Almavivdinu ariju *Buona sera*[91], Za to je vrijeme vojvodin upravitelj! siromašne umjetnike pozivao za sutradan na večeru u ime svoga gospodara. Na tu slu učtivost obvezama velika vlastela koja podupiru pjevačice i gospođe koje podupiru pjevače. U tom je slučaju potrebno obuhvatiti čitavo kazalište. Caltaneo je to bogato činio, on je bio ortak poduzetnika, i ova ga je sezona stajala dvije tisuće škuda. Dao je dopremiti pokućstvo iz palače, francuskoga kuhara, vina iz svih zemalja. Stoga znajte da je večera ibila kraljevska. Smješten pokraj Tinitdijeve, knez je za vrijeme čitave večere živo osjećao ono što pjesnici u svim jezicima zovu — strelice ljubavi, Slika uzvišene Massimille sve je više tamnjela kao što se misao o Bogu katkada prekriva oblacima sumnje u duhu samotnih mudraca. Timtijeva se osjećala najsretnijom ženom kad je vidjela da je Emilio ljubi, sigurna da ga ima, nju je podišla radost koja se izražavala na njezinu licu, njezina je ljepota sjala tako živim sjajem, te se nitko prazneći svoju čašu nije mogao suspregnuti a ida joj se ne nakloni pozdravom udivljenja.

– Vojvotkinja ni izdaleka nije kao Tintijeva — govorio je liječnik zaboravivši svoju teoriju pod vatrom Sicilijankinih očiju.

Tenor je mlitavo jeo i pio. Činilo se da se želi izjednačiti sa životom primadone i, izgubio svoj veliki smisao za užitak koji odlikuje talijanske pjevače.

– Nude, *signorina* — reče vojvoda obraćajući se Tintijevoj pogledom punom prošnje, i vi, *caro primo uomo*[92] — reče Ganoveseu — salijte svoje glasove u savršen akord. Ponovite onaj C *iz Qual parten to* kad u oratoriju dolazi svjetlo da uvjerite moga starog prijatalja Capraju o prevlasti akorda nad ruladom!

– Hoću da pobijedim kneza koga ona ljubi, jer to već bode oči ona ga obožava! — reče u sebi Genovese.

Kakvo je bilo iznenađenje gostiju koji su Geinovesea slušali na morskoj obali i sada kad su ga čuli kako reve, guče, mijauče, škrguće, grgoće, riče, distonira, laje, viče, čak izvodi zvukove koje svojom hropnjom proizvodi gluhak. Jednom riječju kako igra neku nerazumljivu komediju pokazujući začuđenim pogledima zaneseno i svojim izrazom uzvišeno lice kao lice mučenika što su ih naslikali Zurbaran, Murillo, Tlizian i Rafael. Smijeh koji se svakom oteo promijeni se u ozbiljnost, gotovo u tragičnost u času kad je svaki opazio da Genovese to iskreno čini. Tintijeva je sad shvatila da je njezin kolega ljubi i da je istinu kazao, na pozornici, u toj zemlji laži.

– *Poverino!*[93] — usklikne ona dragajući pod stolom knezovu ruku.

– *Per Dio santo!*[94] — poviče Capraja — objasni mi kakvu to partituru čitaš, ubojico Rossinija! Za Boga miloga, što se događa u tebi, kao da se demon koprca u itrvom grlu?

– Demon? — prihvati Genovese — redite radije bog muzike. — Moje oči, kao oči svete Cecilije, vide anđele koji mi prstom pokazuju jednu po jednu notu partiture, napisane ognjenim potezima. Ja pokušavam da se natječem s njima. *Per dio* zar me ne razumijete? Osjećaj koji me je raspalio, prošao je u cijelo moje biće, u moje srce i pluća. Moja duša i moje srce čilne samo jedan dah. Zar niste nikada u sinu slušali uzvišenu

muziku koju su smislili nepoznati kompozitori? Oni upotrebljavaju čisti zvuk što ga je priroda stavila u svaku stvar. Mi ga više-manje znamo dobro probuditi instrumentima kojima sastavljamo obojene mase. No on se u tim čudesnim, prekrasnim koncertima, stvara oslobođen — nesavršensitava koje u njega unose izvođači, oni ne mogu biti sam osjećaj, sama duša... Eto, ja vam izražavam te divote, a vi me proiklinjete! Vi site jednako ludi kao parter Fenicea koji me je Mućkao. Pirezreo sam taj prostački parter šibo se nije mogao uzdići sa mnom na vrhunac odakle goispoduje umjetnost, a taj pripada uvaženim ljudima — npr. jednom Francuzu... Gle, otišao jle!...

– Već pred pola sata. — reče Vemdraimim.

– To gore! Možda bi me on bio shvatio, budući da me ne razumeju poštovani Talijani, zaljubljeni u muziku!...

– Samo idi, idi, idi! — reče Capraja tapšući tenora po glavi smiješeći se — leti na krilatom konju božanskoga Ariosta, trči za sjajnim himerama, ti muzički pustinjače.

I doista, svaki je gost, uvjeren da je Genovese pijan, pustio neka govori, a nije ga slušao. Jedini je Capraja razumio pitanje što ga je bio postavio Francuz.

Kad je ciparsko vino razvezalo sive jezike pa je svatko počeo svoju najmiliju priču, liječnik je čekao vojvotkinju u jedinoj gondoli, pošto joj je poslao Venidraminovo pisamce. Massimilla dođe u svojoj noćnoj odjeći, toliko ju je uplašio rastanak s knezom i iznenadile nade koje joj je davalo to pismo.

— Gospođo — reče liječnik vojvotkinji zamolivši je neka sjedne i davši nalog gondolijerima neka krenu nadi se ovaj čas otimu da se spasi život Emilija Meimmli, a vi sami imate tu moć.

– Što moram činaiti? — upita ona.

– Ah! Hoćete li se pomiriti si time da odigrate sramotnu ulogu unatoč najplemenitijem liku kojemu se u Italiji čovjek mora diviti. Hoćete li pasti, s plavoga neha u kojemu se nalazite, u postelju jedne kurtizane? Ukratko, vi uzvišeni anđele, vi čisita i neokaljana ljepoto, hoćete li pristati da zaigrate ljubav Clainine Tinti, u njezinoj kući tako da prevarite vatrenoga Emilija koji uostalom zbog pijanstva neće biti jako bistra pogleda.

– Samo to? — reče ona oistmjehnuvši se i pokazavši začuđenom Francuzu jedan kutak divnoga značaja zaljubljene Talijanke koji još nije bio opazio. — Ja ću nadmašiti Tinitijevu, ako ustreba, da spasim život svomu prijatelju.

– I vi ćete spojiti u jednu dvije ljubavi, odvojene kod njega planinom poezije koja će se rastopiti kao snijeg ledenjaka pod zrakama ljetnoga sunca.

Kad se francuski liječnik vratio u galeriju, gdje je pijanka poprimila značaj venecijanskog ludovanja, imao je veseo izraz lica. Njega nije primijetio knez kojega je začarala Tintijeva od koje se nadao opojnim slastima kakve je već uživao. Tintijeva je kao prava Sicilijanca plivala u uzbuđenjima ljubavne mašte da će brzo biti zadovoljena. Francuz reče nekoliko riječi Vendraimimu u uho, a Tintijeva se uznemiri.

– Što vi šurujete? — upita čuna kneževa prijatelja.

– Jeste ili dobra djevojka? — šapne joj u uho liječnik s krutošću operatera.

Te riječi uđoše u razum jadne djevojke kao bodež u srce.

– Radi se o tome da se spasi Emiliju život! — doda Vendramin.

– Dođite — reče liječnik Tintijevoj.

Jadima pjevačica ustane i ode na kraj stola, između Venidramlina i liječnika. Tu je bila kao zločinka između svoga ispovjednika i svoga krvnika. Dugo se opirala, ali podlegne, iz ljubavi prema Emiliju. Posljednja je liječnikova bila: A vi ćete izliječiti Genovesa!

Tintijeva reče jednu riječ tenoru obilazeći stol. Ona se vrati knezu, uzme ga za vrat, poljubi ga u kosu s izrazom očaja koji se kosouo Vendramina i Francuza, jedinih koji su još bili pri razumu. Zatim odleti u svoju sobu. Emilio videći Genovesea gdje napušta stol, i Catanea zadmbena u dugu liječničku raspravu s Caprajom, odšulja se k vratima sobe Clairine Tinti, digne zastor i nestade kao jegulja u mulju.

– Eto, Gataneo — govorio je Capraja ti si sve tražio od fizičkih užitaka, a sad u životu visiš o jedinoj miti kao lakrdijaš od kartona, išaran brazgotinama, koji igra samo ako se povuče špaga jednoga akorda.

– A ti Capraja, koji si sve tražio od ideja, nisi li ti u istom stanju, ne živiš li ti od jedne rulade?

– Ja imam čitav svijet — reče Capraja koji učini! kraljevsku kretnju pruživši ruku.

– A ja sam ga požderao — odvrati vojvoda.

Oni opaziše da su liječnik i Vendramin otišli i da su sami.

Sutradan, poslije najsretnije od sretnih moći, knežev san pokvari jedna sanja. Osjećao je biseije na grudima ikoje je Izlijevao anđeo. Probudi se, bio je sav metar od suza Massimille Doni na čijim se rutama nailazio i koja ga je gledala dok je spavao.

Genovese je uveče u Femiceu, premda mu njegova kolegica nije pustila da ustane prije dva sata poslije podne, što škodi — kakio se govori — glasu tenora, božanski pjevao svoju ulogu u *Semiramidi.* Ponovo su ga tražili s Tintijevom, dali su im mnogo novih vijenaca, parter je bio pijan od veselja — tenor nije više nastojao da zavede primadonu čarima anđeoske metode.

Vendramin je bio jedini kojega liječnik nije mogao izliječiti. Ljubav prema domovini koja više ne postoji jest strast bez lijeka. Mladi Venecijanac živeći u svojoj republici (trinaestoga stoljeća i spavajući s onom velikom kurtizanom koju mu je dovodio opijum, a nalazeći se u stvarnom životu kamo ga je otjerala utučenost, podlegne oplakan i voljen od svojih prijatelja.

Kako da se isprića rasplet ove pustolovine, jer je on strahovito građanski? Jedna će riječ biti dovoljna za obožavaoce *ideala.*

Vojvotkinja je zanijela.

Duhovi, vodene vile, čarobnice, ljepotice staroga vijeka, grčke muze, djevice mramora Certose di Pavia, Dan i noć Michelangela, mali anđeli koje je prvi Belllini stavio podno crkvenih slika, a Bataci tako božanski naslikao podno *Djevice darovatelju* i madone koja se smrzava u Dresdenu, divne Orcagnine djevojke u crkvi Santo-Michele u, Firenci, i nebeski zborovi groba svetoga Sebalđa u Nürnbergu, neke djevice milanskoga Duema, narodi stotinu gotskih katedrala, čitav narod likova koji razbijaju svoj oblik da dođu k vama, razumni umjetnici, sve te anđeoske bestjelesne djevojke štrcale su se oko Mas-Simitline postelje — i plakale su!

GAMBARA

Preveo

Dane Smičiklas

Kod domaćeg ognjišta, u tajanstvenom, sjajnom skloništu koje više ne -postoji, ali će živjeti u našoj uspomeni, i iz kojega su naše oči otkrivale Pariz, od Belvijskih do Belvilskih brežuljaka, od Montmartrea do Slavoluka na Zvijezdi, jednoga jutra uz čašicu čaja, kroz tisuću ideja koje nastaju i nestaju kao rakete u vašem blistavom razgovoru, obilno rasipajući svoj duh, bacili ste pod moje pero ovu ličnost, dostojnu Hoffmanna. Bacili ste toga nosioca neznana blaga, toga hodočasnika koji sjedi pred vratima raja i ima uši da čuje pjesme anđela, a nema više jezika da ih ponovi, nego uzbuđeno prebire po tipkama od slonove kosti prstima koje su slomili grčevi božanske inspiracije, a misli da izražava nebesku muziku zapanjenim slušaocima. Vi ste stvorili Gambaru, a ja sam ga samo odjenuo. Pustite mi da dam caru carevo, žaleći što vi niste uzeli pero u ruke u vrijeme kad se njime plemići moraju jednako služiti kao i mačem da spašavaju svoju zemlju. Vi možete i ne misliti na sebe ali nama dugujete svoj talenat.

Prvi dan godine hiljadu osam stotina trideset i prve praznio je svoje kesice slatkiša, odbila su četiri sata, u Palais-Royalu[96] bilo je mnoštvo svijeta i restorani su ise počeli puniti. U taj se trenutak pred zgradom zaustavi zatvorena kočija. Iz nje izađe mlad čovjek ponosna izgleda, bez sumnje stranac. Inače me bi bio imao ni lovca s aristokratskim perjem ni grb koji su srpanjski junaci još progonili. Stranac uđe u Palais-Royal i pođe za mnoštvom ispod galerija ne čudeći se sporosti na koju ga j'e prisililа navala znatiželjnika. Činilo se da je naučen na dostojanstven hod koji ironično zovu ambasadorskim korakom. Ali, njegovo je dostojanstveno držanje mirisalo malo po teatru: premda mu je lice bilo lijepo i ozbiljno, njegov se šešir ispod kojega je izvirivao čuperak nakovrčane crne kose, možda malo suviše naherio na desno uho i njegovo je nekako bekrijsko držanje poricalo njegovu ozbiljnost. Njegove rastresene i poluzatvorene oči bacale su preziran pogled na gomilu.

– Evo vrlo lijepa čovjeka — reče tiho neka grizeta stavljajući se u red da mu dade mjesta kako bi mogao proći.

– A on to i predobro zna — odgovori posve glasno njezina drugarica koja je bila ružna.

Kad je jedanput obišao galeriju, mladić pogleda naizmjence na nebo pa na svoj sat, načini nestrpljivu kretnju, uđe u neku trafiku, tu zapali cigaru i postavi se pred ogledalo te baci pogled na svoje odijelo koje je bilo nešto bogatije nego što u Francuskoj dopuštaju zakoni ukusa. Namjesti ovratnik i prsluk od crna baršuna na kojemu se križao zlatni krupni lanac, načinjen u Genovi. Zatim vrlo otmjeno nabere plašt, podstavljen baršunom, i zabaci ga jednom kretnjom na lijevo rame pa nastavi šetnju ne obazirući se na potajne nježne buržujsike poglede koje su sa svih strana na njega padali.

Kad su se dućani počeli osvjetljavati i kad je noć bila dosta tamna, on ise otputi prema trgu Palais-Royala kao čovjek koji se bojao da će ga prepoznati, jer je išao duž trga sve do bunara da. u zaklonu fijakera dohvati ulaz u ulicu Froidmanteau[97]. To je prljava, mračna i slabo posjećivana ulica; nekakav kanal koji policija tolerira pokraj asaniranog i očišćenog Palais-Royala, jednako kao što bi kakav talijanski majordomus pustio nemarnom sluzi da zigomila u jedan kut stubišta smeće iz staja. Mladić je oklijevao. Čovjek bi rekao da je to kakva buržujka u nedjeljnoj odjeći pa isteže vrat pred potokom nabujalim od pljuska. Međutim, vrijeme je bilo dobro izabrano da se zadovolji neka sramotna želja. Da je došao ranije, mogao je biti iznenađen; kad bi prispio kasnije, mogao bi ga tko preteći. Pošto su te zvali pogledi koji ohrabruju, a nisu izazovni, pošto si čitav sat možda i čitav dan pratio mladu i lijepu ženu, pošto si je u mislima do neba uzdigao i njezinoj lakoumnosti dao na tisuće povoljnih tumačenja, pošto si povjerovao u iznenadne neodoljive simpatije; pošto si u vatri prolaznog zanosa zamišljao pustolovinu u stoljeću kad se romani pišu upravo stoga što se više ne događaju; pošto si sanjao balkone, gitare, varke, zasune i ogrnuo se u ogrtač Almavive; pošto si napisao poemu u svojoj mašti — pa da se zaustaviš pred vratima kakva zloglasna mjesta, zatim da kao rasplet poslije svega toga vidiš u uzdržljivom držanju svoje Rosine opreznost nametnutu policijskim propisima — mije li to razočaranje koje je doživjelo mnogo ljudi, a neće to da priznaju? Najprirodniji osjećaji jesu oni koji se priznaju s najviše zazora, a uobraženost jest jedan od tih osjećaja. Kad lekcija ne ide dalje, Parižanin se njome okoristi ili je zaboravi, i zlo nije veliko. Ali tako nije moralo biti za stranca koji se bojao da će

previše skupo platiti svoj pariški odgoj.

Taji šetalac bijaše neki milanski plemić. Njega su prognali iz njegove zemlje, jer je nekim slobodoumnim ispadima postao sumnjiv austrijskoj vladi. Grofa Andreja Marcosinija primili su u Parizu s posve francuskom usrdnošću koju će u njemu svagda susresti ljubazan duh, zvučno ime koje prati dvjesta tisuća li var a rente i dražesna vanjština. Za takva čovjeka progonstvo je vjerojatno bilo zabavno putovanje; njegova su dobra bila jednostavno stavljena pod prinudnu upravu, a njegovi su ga prijatelji obavijestili da će se poslije izbivanja od najviše dvije godine moći bez opasnosti vratiti u svoju domovinu. Pošto je u dvanaest soneta rimovao *crudeli affanni* s *i miei tiranni,* pošto je svojom kesom pomogao nesretne talijanske izbjeglice, grof Andrea, koji je imao tu nesreću da bude pjesnik, smatrao je da se oslobodio svojih patriotskih ideja. Od svoga dolaska on se, dakle, bez zadnje misli odao svim svakovrsnim nasladama što ih Pariz badava pruža svakomu koji je dosta bogat da ih kupi. Njegove sposobnosti i ljepota pribavljali su mu uspjehe kod žena koje je kolektivno ljubio, kao što je odgovaralo njegovoj dobi, ali među njima još nije nijednu odabrao. Ta je međutim naklonost kod njega bila podvrgnuta sklonosti prema muzici i prema pjesništvu koje je gojio od svoga djetinjstva. Njemu se činilo da je teže i slavnije uspjeti u tome nego u udvaranju, jer mu je priroda prištjeđjela teškoće koje muškarci vole savladavati. Kako je bio složen čovjek poput tolikih drugih, njega su lako zavodile slasti raskoši bez koje ne bi mogao živjeti, isto kao što je mnogo držao do društvenih razlika koje su njegovi nazori odbijali. Stoga su njegove teorije kao umjetnika, mislioca i pjesnika često bile u suprotnosti s njegovim naklonostima, osjećajima i navikama kao plemića-milijunaša. No on se tješio zbog toga nesuglasja, jer ga je nalazio kod mnogih Parižana koji su bili slobodoumni iz interesa, aristokrati po prirodi. On se dakle nije, bez velikog nemira, dne 31. prosinca 1830. našao pješke, po onoj našoj bljuzgavici, kao privezan, za petama jedne žene čija je odjeća naviještala duboku, potpunu, starodrevnu, zastarjelu bijedu. Ta žena nije bila ljepša nego tolike druge što ih je svako veče vidio u Talijanskom kazalištu i u Operi[98], u otmjenom društvu, sigurno nije bila tako mlađa kao gospođa de Manerville, od koje je bio dobio sastanak upravo za taj dan i koja ga je možda još čekala. Ali je u nježnom te u isti mah plašljivom, dubokom i brzom pogledu što su iga crne oči te žene kradomice bacile na njega bilo toliko prigušenih boli i pohota! Ali ona se tako jako zacrvenila kada su se, na izlasku iz nekoga dućana u kojem se bila zadržala jedno četvrt sata, njezine oči susrele s očima milanskoga plemića koji ju je čekao nekoliko koraka od dućana!... Jednom riječju, bilo je toliko tih *ali* i toliko tih *ako* te se grof, obuzet bijesnom napasti za koju nema imena ni u jednom jeziku, pa čaik ni u jeziku orgija, dade u potjeru za tom ženom, jednom riječju kao stari Parižanin kad lovi kakvu grizetu. Uz put, bilo da se nalazio iza te žene ili pak da ju je prestigao, promatrao ju je u svim pojedinostima njezine osobe ili odjeće, ne bi li otjerao glupu i ludu želju koja se zakopala u njegovu mozgu. U tom promatranju on uskoro nađe još vatreniju slast nego što je bila ona koju je uživao dan prije kad je promatrao, pod vodom namirisane kade, besprijekorne oblike jedne ljubljene osobe. Katkada je neznanka sagnula glavu pa mu je bacila kosi pogled poput koze svezane blizu zemlje i, kad je vidjela da je još uvijek progoni, požurila je korak kao da je htjela pobjeći. Ipak, kad je zakrčenje kočija ili kakva druga nezgoda Andreja dovela do nje, plemić je doduše vidio da uzmiče pod njegovim pogledom, ali u njezinim crtama ništa nije

izražavalo srdžbu. Ovi sigurni znaci suzbijanog uzbuđenja dadoše p osi jedni poticaj njegovim zbrkanim snovima koji su njime ovladali, i on je jurio za njom sve do ulice Froidmanteau kamo, poslije mnogih stramputica, neznanka naglo uđe, misleći da je zamela pred tim strancem svoj trag, a njega je vrlo iznenadio taj postupak. Bila je noć. Dvije žene crveno tetovirane koje su pile liker od crnoga ribiza na tezgi nekoga mirodijara, opaziše mladu ženu i pozvaše je. Neznanka se zaustavi na pragu vrata, odgovori s nekoliko ljubaznih riječi na srdačan pozdrav koji joj je bio upravljen i nastavi svoj put. Aindrea, koji je hodao iza nje, vidje ju kako je nestala u nekoj od najmračnijih aleja te ulice čije mu ime nije bilo poznato. Od ružnoga i gadnoga izgleda kuće u koju je ušla junakinja njegova romana uhvati ga kao neka mučnina. Povukavši se za jedan korak da razgleda ta mjesta, nađe kraj sebe nekoga čovjeka neugodnoga izgleda i zamoli ga za neka obavještenja. Čovjek se podupre desnom rukom o neku kvrgavu batinu, lijevom se podboči o bedro i odgovori jednom jedinom riječju: Šaljivčino! Ali kad je promjerio od glave do pete Talijana, na kojega je padalo svjetlo ulične svjetiljke, njegovo lice poprimi prijazan izraz.

— Ah! oprostite gospodine — nastavi on najednom promijenivši ton — ima također i jedan restoran, nekakva iskuhavaonica gdje je kuhinja vrlo loša i gdje se meće sitna u juhu. Možda gospodin traži tu krčmu, jer se po odijelu dade lako vidjeti da je gospodin Talijan; Talijani jako vole baršun i sir. Ako gospodin hoće da mu pokažem bolji restoran. dva koraka odavle imam tetku koja jako voli strance.

Andirea podigne svoj ogrtač sve do brade i jurne iz te ulice, gonjen gnušanjem što mu ga je izazvala ta prljava osoba čije odijelo i kretanje bijahu u skladu s ružnom kućom u koju je malo prije ušla njegova neznanka. Sa slašću je opet našao na tisuće onih biranih stvari u svom istanu i ode da provede veće kod markize d'Espard kako bi nastojao isprati prljavštinu toga svog hira koji je tako tiranski njime vladao jedan dio dana. Međutim, kad je legao na počinak, u noćnoj tišini opet mu iskrsne njegova vizija što ju je imao po danu, samo jasnija i življa nego u zbilji. Neznanka je i dalje išla pred njim; katkada, kad je prelazila preko potoka, još je jače otkrivala svoju oblu nogu; njezini jaki bokovi zatresli su se kod svakoga koraka, Anđrea je ponovo htio s njom govoriti, a nije se usudio, on, Marcosini, milanski plemić! Zatim ju je vidio kako ulazi u onaj mračni drvored koji mu ju je oteo, i tada se prekoiravao što je nije dalje slijedio. — Jer, napokon — govorio je sebi — kad me izbjegava i kad hoće da mi zametne svoj trag, ona me voli. Kod žena te vrste otpor je dokaz ljubavi. Da sam dalje produžio tu pustolovinu, možda bih bio naišao na kakvu odvratnost i mirno bih spavao. — Grof je bio vičan da analizira, svoje i najživlje osjećaje kao što nehotice rade ljudi koji imaju jednako duha kao i srca, i začudio se što je vidio neznanku iz ulice Froidmanteau, ne u idealnom sjaju i raskoši vizija nego u golotinji njezine tužne stvarnosti. A ipak, da je njegova mašta bila lišila ovu ženu bijedne odjeće, bila bi mu je pokvarila; jer on ju je htio; on ju je želio, o.n ju je ljubio s njezinim prljavim čarapama, s njezinim isprivijenim cipelama, s njezinim šeširom od rižine slame! On ju je htio čak i u onoj kući kamo je vidio da je ušla! — Ta jesam li se zaljubio u manu? — govorio je u sebi sav preplašen. — Pa nisam još dotle došao, imam dvadeset i tri godine i nemam ništa od prezasićena starca. — I sama jačina i upornost hira čija je bio igračka, malo ga je hrabrila. Ta neobična borba, to razmišljanje i ta ljubav u trci s potpunim će pravom moći iznenaditi nekoliko osoba naučenih na pariški način života, ali to će sve morati pokazati da grof Ar.drea Marcosini nije bio Francuz.

Kako su ga odgajala dva opata koji su ga, prema nalogu njegova oca, rijetko puštali iz ruku, Andrea u jedanaestoj godini nije ljubio svoju nećakinju niti je u dvanaestoj zaveo sobaricu svoje majke. Nije polazio one srednje škole u kojima najsavršenija obuka nije onakva kakvu prodaje država. Na koncu, živio je u Parizu tek nekoliko godina: stoga je još bio pristupačan nenadanim i dubokim dojmovima protiv kojih francuski odgoj i običaji stvaraju tako jak štit. U južnim zemljama rađaju se velike strasti u tren oka. Neki gaskonjski plemić koji je veliku osjećajnost slišavao stalnim razmišljanjem usvojio je na tisuće malih recepata protiv nenadanih naglih pobuda svoga duha ili srca, savjetovao je grofu da bar jedanput na mjesec potjera kera u kakvoj svečanoj pijanci ne bi li odvratio te duševne oluje koje, bez takvih mjera opreza, često u nezgodan čas izbijaju. — Andrea se sjeti toga savjeta. — Eh tako je — mislio je on — počet ću sutra, prvoga siječnja.

To objašnjava zašto je grof Andrea Marcosini tako plašljivo okolišao da uđe u ulicu Froidmanteau. U njemu je elegantni čovjek zbunjivao zaljubljenoga, pa je dugo oklijevao. Ali pošto se posljednji puta osokolio, ljubavnik se čvrstim korakom otputi sve do kuće koju bez muke prepozna. Tu još jednom stane. Je li ta žena zaista ono što je on zamišljao? Neće li načiniti kakav loš korak? Tad se sjeti talijanske iskuhavaomice i požuri se da uhvati srednji put koji je u isti mah služio njegovoj želji i njegovoj odvratnosti. On uđe da večera i ušulja se u aleju udno koje, ne bez mnogoga tapkanja po mraku, nađe vlažne i prljave stepenice jedinoga stubišta koje je veliki talijanski plemić morao držati za ljestve. Privučen prema prvom katu malom svjetiljkom stavljenom na zemlju, i jakim kuhinjskim mirisom, on gurne odškrinuta vrata i ugleda neku dvoranu, crnu od prljavštine i dima ipo kojoj je skakutala sluškinja Leonarda" koja je ukrašivala stol sa oko dvadeset pribora. Još nije bilo nijednog gosta. Pošto je bacio pogled na slabo osvijetljenu sobu čiji su tapeti padali u dronjcima, plemić ode sjesti kraj peći koja se u kutu pušila i brujala. Čuvši štropot koji je grof načinio, kad je ulazio i odlagao ogrtač, gazda krčme naglo se pokaže. Zamislite sebi mršava, suha kuhara Visoka stasa, obdarena obilnom porcijom nosa koji je na časove is grozničavom živahnošću bacao dko sebe pogled, koji se htio pokazati obazriv i mudar. Kad je vidio Andreju čije mu je čitavo držanje nagoviještalo veliko blagostanje, i signor Giardini se duboko nakloni. Grof izrazi želju da bi redovno blagovao u društvu s nekoliko sunarodnjaka, da bi unaprijed platio stanovit broj karata i znao je razgovoru podati prisni i prijateljski oblik da brzo dođe do svoga cilja. Jedva je stao govoriti o svojoj neznanki, kadli *il signor* Giardini načini čudnu kretnju i obješenjački pogleda svoga gosta, a kod toga mu je na usnama bludio smiješak.

— *Basta!* — poviče on — *capisco!*[100] Vaše je gospodstvo doveo ovamo dvojaki tek. *La signora* Gambara, bogime, bit će da nije uzalud tratila vrijeme ako je uspjela da zainteresira jednoga tako plemenitog velikaša kao što vi izgledate. U nekoliko riječi ja ću vas obavijestiti o svemu što ovdje znam o toj jadnoj ženi, zaista vrijednoj sažaljenja. Muž joj je, mislim, rođen u Cremoni, i dolazi iz Njemačke. On je uzeo od Nijemaca novu muziku i nove instrumente! Nije li to žalosno? — reče Giardini slijegajući ramenima. — *Il signor* Gambara, koji se smatra za velikoga skladatelja ne čini mi se bogzna kako potkovan u svemu drugom. To je, doduše, uljudan čovjek, pun razuma i duha:, katkada vrlo ljubazan, osobito kad gucne nekoliko čaša vina, što je rijetko, kad se ima na umu njegova bijeda. Dan i noć komponira neke imaginarne opere i simfonije, mjesto da nastoji kako bi pošteno zarađivao za život. Njegova je jadna žena

prisiljena da radi za svakakve ljude. Sto ćete? Ona voli svoga muža kao oca i njeguje ga kao dijete. Mnogi su mladići kod mene jeli da gospođi udvaraju, ali nisu uspjeli — reče on naglašujući ovu posljednju riječ. — La *signora* Marianna je čestita, moj dragi gospodine, previše poštena za svoju nesreću! Ljudi za ništa već odavna ništa ne daju. Jadna će žena dakle umrijeti u nevolji. Mislite li da je njezin muž nagrađuje za tu odan-ost?... Man'te! Gospodin joj ne da ni jedan osmijeh. I njihovo se kuhanje obavlja kod pekara, jer ne samo da taj vražji čovjek ne zarađuje ni pare, nego i prorajta svu zaradu svoje žene na instrumente koje obrezuje, produžuje, skraćuje, rastavlja pa opet sastavlja sve dotle dok mogu dati samo glasove od kojih se sve mačke razbježe. Tad je zadovoljan. A ipak u njemu ćete vidjeti najmirnijega i najboljeg čovjeka od svih ljudi, a nipošto lijena, on uvijek radi. Što da vam kažem? On je lud, a ne poznaje svoje stanje. Ja sam ga vidio kako turpija i kuje svoje instrumente, kako jede crni kruh s tolikim tekom da je i meni, gospodine, pobudio tek na nj, meni koji imam najbolji stol u Parizu. Da, ekselencijo, prije nego prođe četvrt sata, doznat ćete kakav sam ja čovjek. Ja sam u talijansku kuhinju uveo finese koje će vas iznenaditi. Ekselencijo, ja sam Napuljac, to jest rođeni kuhar. Ali čemu nagon bez znanja? Znanje! Ja sam ga sticao trideset godina, i vidite kamo me je dovelo. Moja povijest jest historija svih talentiranih ljudi! Moji pokušaji, moja iskustva upropastila su redom tri restorana: u Napulju, u Pamti i u Rimu. Danas, kad sam još prisiljen da vršim svoje umijeće, ponajčešće me znade zavesti moja dominantna strast. Ove jadne izbjeglice poslužim nekima od svojih omiljenih ragua. Tako se upropašćujem! Glupost, reći ćete? Znam, ali što ćete? Talenat me zavodi pa ne mogu odoljeti a da ne pripravim jelo koje mi ise osmjehuje. Oni to opažaju, moji momci. Dobro znaju, kunem vam se, tko je kuhao, moja žena ili ja, Što se događa? Od šezdeset i još nekoliko gostiju koje sam svaki dan vidio kod svoga stola, u vrijeme kad sam osnovao ovaj bijedni restoran, primam ih danas samo oko dvadesetak kojima dajem na poček za najveći dio vremena. Pijemonćani i Savojci su otišli, ali stručnjaci, ljudi od ukusa, pravi Talijani, oni su mi ostali. Zato, za njih nema žrtve koju ne bih podnio! Ja im vrlo često dajem za dvadeset i pet sua po glavi večeru koja mene dvostruko stoji.

Riječi signora Giardinija toliko su mirisale na naivnu napuljsku prepredenost te je grof očaran držao da se još nalazi u Gerolamu[101].

– Budući da je tomu tako, moj dragi gazda — reče on prijateljski kuharu — budući da su me slučaj i vaše povjerenje uveli u tajnu vaših dnevnih žrtava, dopustite mi da podvostručim svotu.

Svršavajući ove riječi, Andrea zavrti na peći komad novca od četrdeset franaka. Od njih mu signor Giardini pobožno vrati dva franka i pedeset santima, ne bez nekoga diskretnog prenemaganja koje ga je razveselilo.

– Za dvije minute — nastavi Giardini — vidjet ćete svoju *donninu*[102]. Ja ću vas smjestiti kraj njezina muža, i ako hoćete da dobijete njegovu naklonost, govorite o muzici, ja sam ih obadvoje pozvao, te jadne ljude! Zbog Nove godine častim svoje goste jednim jelom kojim sam, mislim, sama sebe nadvisio...

Glas signor Giardinija zagluše bučne čestitke gostiju koji su dolazili, dva po dva, jedan po jedan, prilično hirovito, kako se već dolazi u ovakve lokale. Giardini je osobito volio biti kraj grofa i igrao je ulogu tumača pokazujući mu koji su njegovi stalni gosti. Nastojao je da svojim dosjetkama navuče osmijeh na usne toga čovjeka u kojemu je njegov napuljski nagon nazirao bogatog zaštitnika koga treba iskoristiti.

– Ovo je — reče on — neki jadni skladatelj koji ibi htio prijeći s romance na operu, a ne može.. Tuži se na direktore i na prodavače glazbenih komada — na sve, samo ne na sebe, a nema zaista okrutnijeg neprijatelja od sebe samoga. Vidite kako ima svježu boju lica, kako je zadovoljan sa sobom, kako ima malo napetosti u njegovim crtama, tako dobro raspoloženih za romancu. Onaj koji ga prati i koji izgleda kao prodavač šibica jedan je od najvećih muzičkih znamenitosti. To je Gigelmi, najveći poznati talijanski dirigent. Ali, on je gluh, i nesretno svršava svoj život, lišen onoga što mu ga je uljepšavalo. Oh! evo našega velikog Ottobonija. To je najnaivniji starac kakvoga je zemlja nosila. On je osumnjičen da je najstrastveniji od onih koji hoće obnovu Italije. Pitam se kako se može prognati tako ljubazan starac.

Ovdje Giardini pogleda grofa koji osjeti da ga želi ispipati s političke strane, pa se ukoči kako samo Talijani znaju.

– Čovjek koji je prisiljen da kuha za sve, mora sebi zabraniti da ima kakvo političko mišljenje, ekselencijo — reče kuhar nastavljajući. — No kad vide toga čestitog čovjeka, koji izgleda više kao ovca neko kao lav, svi bi pred samim austrijskim ambasadorom rekli ovo što ja mislim. Uostalom, mi se u ovom času nalazimo u vremenu kad sloboda nije više prognana i uskoro će ponovo početi svoje kružno putovanje. Ovi vrijedni ljudi bar to misle — reče on približivši se gro lovu uhu — a zašto da se ja protivim njihovim nadama!? Jer ja ne mrzim apsolutizam, ekselencijo! Svaki je veliki talenat apsolutist. Dakle, premda pun genija, Ottofooni nastoji iz svih sila oko obrazovanosti Italije, piše male knjižice da prosvijetli djecu i narod pa ih vrlo vješto proturi u Italiju, poduzima sva sredstva da podigne moral našoj jadnoj domovini koja više voli užitak nego slobodu, možda i s razlogom?

Grof se držao tako mirno te kuhar nije mogao ništa otkriti od njegovih političkih misli.

— Ottoboni — nastavi on — jest svet čovjek, on je vrlo uslužan, sve ga izbjeglice vole, jer, ekselencijo, jedan liberal može imati vrlina! Oh! Oh! — reče Giardini — eno jednoga novinara — pokazujući nekoga čovjeka koji je imao smiješno odijelo koje se nekad pridavalo pjesnicima štono su stanovali na tavanima, jer je njegova odjeća bila otrcana, čizme poderane, šešir mastan,ređimgot u bijednom, trošnom stanju. — Ekselencijo, taj je jadni čovjek pun talenta i.... nepodmitljivosti. On se nije rodio u pravo vrijeme, svakom u brk skreše istinu, nitko to ne može podnositi. Piše kazališne izvještaje za dva neugledna lista, premda je dovoljno obrazovan da bi pisao za velike novine. Jadan čovjek. Drugi ne vrijede truda da vam ih naznačim, a vaša će ih ekselencija odgonetnuti — reče on opazivši da ga više grof ne sluša kad je vidio skladateljevu ženu.

Vidjevši Anđreju, signora Marianna zadršće i lice joj oblije živo rumenilo — Evo ga — reče Giardini tiho stiskajući grofu ruku i pokazujući mu nekoga čovjeka visoka stasa. — Vidite kako je blijed i ozbiljan taj jadni čovjek!

Andrejevu ljubavnu zaokupljenost zbuni uzbudljiv čar kolji je Gambaru preporučao pažnji svakoga istinskog umjetnika. Skladatelj je bio dosegao četrdesetu godinu: no premda su njegovoširoko i ćelavo čelo izbrazdali paralelni i plitki nabori. unatoč njegovim udubenim sljepočicama gdje su neke vene obojile modrom bojom prozračno tkivo glatke mu kože, unatoč dubini očnih šupljina što su ih uokvirivale njegove crne oči koje su imale široke vjeđe s rijetkim trepavicama, donji dio njegova lica mu je izgledao jako mlad zbog mirnoće linija i mekoće obrisa. Prvi je pogled

promatraču ukazivao da je taj čovjek ugušio strast u korist razumu koji je jedini ostario u nekoj velikoj borbi. Andrea brzo baci jedan pogled na Mariannu koja ga je potajno promatrala. Kad je vidio tu lijepu talijansku glavu, čiji su točni razmjeri i sjajna iboja isticali organizam u kojem su sve ljudske snage skladbo odvagnute, odmjerio je ponor koji je dijelio ta dva bića«, ujedinjena pukim slučajem. Sretan zbog toga znamenja koje je vidio u toj različnosti između muža i žene, nipošto nije pomišljaona to da se brani od osjećaja koji bi podigao branu između lijepe Marianne i njega. On je za toga čovjeka, za koje gaje ona bila jedino dobro, osjećao neku duboku sućut kad je odgonetao dostojno i vedro podnesenu nesreću koju je odavao blagi i sjetni pogled Gamibare. Očekivao je da će u tom čovjeku susresti neku smiješnu i čudnu osobu kakvu tako često njemački pripovjedači i pjesnici *libreta* iznose na pozornicu, a nađe jednostavnoga i suzdržljivog čovjeka čije manire i držanje, koje nisu imale ništa neobično u sebi, nisu bile bez neke plemenitosti. Mada nije odavala ni najmanjega znaka raskoši, njegova odjeća bijaše prikladnija nego što je dopuštala njegova krajnja bijeda, i njegovo je rublje govorilo o nježnosti koja je bđjela nad naj neznatni j im pojedinostima njegova života. Andrea podigne svoje vlažne oči na Mariannu, koja nije pocrvenjela i izbjegne joj neki poluosmijeh u kojemu je probijao možda ponos koji joj je udahnulo to nijemo poštovanje. Kako je bio previše zaljubljen da ne bi tražio i najneznatniji znak ljubaznosti, grof je osjećao da je ljubljen kad je vidio da je tako dobro shvaćen. Otada stade nastojati oko toga da prije osvoji muža nego ženu, pa upravi sve svoje baterije protiv jadnoga Gambare koji je, ne sluteći ništa, gutao *boccone* signora Giardinija. Grof je zapodjeo razgovor o nekom otrcanom predmetu. Ali, već od prvih riječi, on je toga darovitog čovjeka, možda tobože slijepa u jednoj tački, počeo držati za vrlo oštrovidnog u svim drugim tačkama i opazi da se manje mora diviti mašti toga obješenjaka nego nastojati da shvati njegove misli. Izgladnjelim gostima — čiji se duh budio kad su vidjeli dobar ili loš obrok — provalila su najneprijateljskija raspoloženja prema jadnom Gambari pa su samo čekali konac prvoga jela da bi dali oduška svojim šalama i bockanju. Jedan izbjeglica čiji su potajni pogledi odavali preuzetne namjere prema Marianni i koji je mislio da će brzo uznapredovati u srcu lijepe Talijanke ako nastoji širiti smiješne stvari i šale o njezinu mužu, započne vatru da pridošlicu uvede u običaje ove iskuhavaonice.

– Već dugo ništa ne čujemo o operi Muhamed — poviče on smješkajući se Marianni — nije li se možda Paolo Gambara, isav predao kućnim brigama ili su ga istrošile slasti kućnih problema pa je zanemario svoj nadljudski talenat i pustio da se ohladi njegov genij i oslabi njegova mašta?

Gambara je poznavao sve goste i smatrao se u tako visokoj atmosferi te se nije trudio da odbija njihove napadaje pa nije ni odgovarao.

– Nije svakom dato — prihvati novinar — dovoljno pameti pa da shvati mučna muzička istraživanja gospodina Gambare, i tu je bez sumnje razlog koji sprečava našega božanskog *maestra* da se producira pred dobrim Parižanima.

– Međutim — reče skladatelj romanca; koji je otvarao usta samo da guta sve što se u njih stavlja — ja poznam talentirane ljude koji prilično cijene sud Parižana. Imam neki ugled u muzici — nastavi on skromno — i dugujem ga samo svojim kratkim vodvilskim arijama i uspjehu što ga postizavaju moje četvorke u salonima. Ali računam da će se uskoro izvesti misa što sam je komponirao za godišnjicu Beethovenove smrti, i mislim da će me bolje razumjeti u Parizu nego igdje drugdje.

Hoće li me gospodin počastiti da joj prisustvuje? — reče on obraćajući se Andreji.

– Hvala — odgovori grof — ne osjećam se obdarenim potrebnim organima da ocjenjujem francuske pjesme i melodije. Ali, da ste vi umrli, gospodine, pa kad bi Beethoven uglazbio misu, ne bih propustio da je ne odem poslušati.

Ova šala okonča peckanje onih koji su htjeli navesti Gambaru na njegove mušice kako bi zabavljali novoga došljaka;. Anđrea već osjeti neku odvratnost da izlaže ruglu tako plemenitu, bezazlenu budalu pred tolikim prostim ljudima. On bez zadnje misli, na prekide, naistavi jedan razgovor za vrijeme kojega je nos signor Gardirija posredovao u dvije primjedbe. Svaki put kad je Gambari izmakla kakva uljudna šala ili kakva paradoksalna opaska, kuhar ispruži naprijed glavu, baci na muzičara samilostan pogled, sporazumni pogled grofu i šapne mu na uho: — *E matto!*[103] — Dođe jedan tren kad kuhar prekine tok svojih oštroumnih opažanja kako bi se posvetio posluživanju drugoga jela kojemu je pridavao najveću važnost. Za vrijeme njegova izbivanja, koje je trajalo kratko vrijeme, Gambara s nagne prema Andrejlinu uhu te reče u pola glasa: — Taj nam se dobri Giardini danas zagrozio jednim jelom svoga zanata pa vam savjetujem da ga uvažavate, premda je njegova žena vodila nadzor nad pripremanjem. Taj valjam čovjek ima maniju da uvodi novotarije kuhinju. Upropastio se u takvim pokušajima od kojih ga je posljednji prisilio da odmagli iz Rima bez putnice. O tom on mudro šuti. Kad je kupio neki čuveni restoran, bilo mu je stavljeno u dužnost da pripravi svečanu gozbu koju je davao jedan novoimenovani kardinal kojemu kuća još nije bila uređena. Giardini je mislio da je našao priliku da se proslavi. I uspjelo mu je: isto veće bio je optužen da je htio otrovati čitavu konklavu i bio prisiljen da navrat-nanos napusti Rim i Italiju. Ta mu je nesreća zadala posljednji udarac, a sada....

Gambara stavi pust nasred čela i strese glavom.

— Uostalom — doda on — on je dobričina. Moja žena me uvjerava da mu dugujemo veliku zahvalnost.

Pojavi se Giardini noseći oprezno zdjelu koju stavi usred stola, a potom dođe i skromno sjedne kraj Anđireje koji je bio prvi poslužen. Čim je okusio to jelo, grofu je bio nepremostiv razmak između prvoga i drugog zalogaja. Njegova je neprilika bila velika, ali mu je bilo mnogo stalo da ne ozlovolji kuhara koji ga je pozorno promatrao. Francuski vlasnik restorana malo mari kad vidi da mu se prezire neko jelo kojega je isplata osigurana, ali ne valja misliti da je isto s talijanskim gostioničarom kojemu često nije dovoljna samo pohvala. Da dobije vremena, Anđrea je srdačno čestitao Giardiniju, ali se sagne kubarevu uhu, spusti mu ispod stola jedan zlatnik i umoli ga neka ide kupiti nekoliko boca šampanjca prepustivši mu slobodu da sebi pripiše čast zbog te darežljivosti.

Kad se kuhar vratio, svi su tanjuri bili prazni, dvorana stane odjekivati od pohvala gazdi hotela. Šampanjac je uskoro zagrijao talijanske glave, i razgovor, doonda suzdržavan zbog prisutnosti toga stranca, jurne preko granica sumnjičave suzdržljivosti pa se raširi ovamo-onamo po beskrajnim poljima poetičkih i muzikalnih teorija. Anđrea, koji nije poznavao druge opojnosti osim opojnosti od ljubavi i poezije, uskoro postane središtem sveopće pažnje pa vješto povede raspravljanje na područje muzikalnih pitanja.

– Izvolite me, gospodine, uputiti — reče on skladatelju četvorki — kako se taj Napoleon malih melodija snizuje da skida s prijestola Palestrinu, Pergolesea,

Mozarta, te jadne ljude koji će kidnuti kad se približi ta gromovita mrtvačka misa?

– Gospodine — reče skladatelj — muzičar je uvijek u velikoj neprilici da odgovori kad njegov odgovor zahtijeva pomoć stotinu vještih izvođača. Mozart, Haydn i Beethoven su malenkost bez orkestra.

– Malenkost? — nastavi grof — ali svatko zna da se neumrli tvorac *Don Juana* i *Requiema* zove Mozart, a ja imam tu nesreću što uopće ne poznam plodnoga pronalazača četvorki koje su tako omiljene u salonima.

– Muzika postoji nezavisno od izvedbe — reče dirigent koji je unatoč svojoj gluhoći uhvatio nekoliko riječi raspravljanja. — Otvorivši Beethovenovu simfoniju u c-molu, muzičar se prenosi u svijet fantazije na zlatnim krilima teme u g-imolu, koju rogovi ponavljaju u e-molu. On vidi čitavu prirodu naizmjence osvijetljenu blistavim snopovima svjetla, zamračenu oblacima sjete, razveseljenu božanskim pjesmama.

– Beethovena je premašila nova škola. — reče prezirno skladatelj romanca.

– Još ga nije ni shvatila — reče grof — a kamoli premašila!

Ovdje Gambara ispije veliku čašu šampanjca i ispi janje poprati poluosmijehom odobravanja.

– Beethoven je — nastavi grof — proširio međe instrumentalne muzike, a nitko ga nije slijedio na njegovu putu.

Gambara prigovori kretnjom glave.

– Njegova su djela osobito značajna zbog jednostavnosti plana i zbog načina kako se drži toga plana — nastavi grof. — Kod većine kompozitora dionice su orkestra divlje i bez reda, pa se upleću samo da proizvodu časovit učinak. One ne pomažu uvijek cjelovitosti komada pravilnošću svoga nastupa. Kod Beethovena su učinci tako reći unaprijed raspoređeni. Poput različitih pukova koji pridonose pravilnim kretnjama da se izvojuje pobjeda, dionice orkestra Beethovenovih simfonija slijede odredbe date u općem interesu i podvrgnute su odlično zamišljenim planovima. Ima sličnosti u tom pogledu u jednoga genija druge vrste. U veličanstvenim povijesnim sastavcima Waltera Scotta najjače udaljena ličnost, ličnost izvan radnje, dolazi u zgodnom času, satkanim nitima u tok radnje pa se s njome poveže u raspletu.

– *E vero!*[104] — reče Gambara kojemu je, kako se činilo, zdrav razum dolazio u obrnutom smjeru od trijeznosti.

Hoteći da svojim pokusom ide dalje, Andrea načas zaboravi na sve simpatije pa se obori na Bossinijev evropski ugled i napadne na talijansku muziku koja svako veće, već trideset godina, iznosi pobjede na više od stotinu kazališta u Evropi. Sigurno je preuzeo na sebe vrlo težak posao. Prve riječi što ih je izgovorio podigoše oto njega potmuli mirtmor negodovanja. Ali ni česta prekidanja ni povici, ni mrštenja obrvama, ni sažalni pogledi nisu mogli zaustaviti pomamnoga Beethovenova obožavaoca.

– Uporedite — reče on — uzvišene proizvode autora o kojemu sam malo prije govorio s onim što se obično zove talijanska muzika. Kolika li nepokretnost i tromost misli! Kako mlitav stil! Onaj način izražavanja., pa oni otrcani taktovi, oni vječni nasumce ubačeni ukrasi, bez obzira na situaciju, onaj jednodušni *crescendo* koji je Rossini uveo u modu i koji je danas bitni dio svake kompozicije, jednom riječju one *rosinjolade*[105] čine neku vrstu brbljave i namirisane muzike koja ima prednost samo u lakoći za pjevanje i lasnosti vokalizacije. Talijanska škola izgubila je iz vida visoku zadaću umjetnosti. Umjesto da gomilu diže k sebi, ona se spustila k masi. Postigla je svoj uspjeh samo zato što je prihvatila odobravanje i pljesak svih ruku obrativši se

prostom čovjeku koji je u većini. Taj je uspjeh sljeparija. Ukratko, Rossinijeve kompozicije u kojima je utjelovljena ta muzika kao i glazba majstora koji manje više potječu od njega, čine mi se dostojni da po ulicama okupljaju puk oko vergleca i da prate lake poskoke lakrdijaša. Ja jače volim francusku muziku, i time je sve rečeno. Živjela njemačka muzika! Kad zna pjevati — doda on tiho.

Onaj istup zbijeno iznosi dugu tezu u kojoj se Andrea održao više od četvrt sata u visokim predjelima metafizike, lako poput mjesečara koji hoda po krovovima. Kako je bio zainteresiran tim suptilnostima, Gambara nije izgubio nijednu riječ od čitave rasprave. On odmah uzme riječ kad se činilo da ju je Andrea pustio, i nastane gibanje među gostima od kojih su mnogi nakanili ostaviti mjesto.

— Vi vrlo žestoko napadate talijansku školu — nastavi Gambara jako zagrijan šampanjcem — što mi je prilično svejedno. Hvala bogu, ja sam izvan tih manje više melodičkih budalaština! Ali vi kao otmjen čovjek pokazujete malo zahvalnosti za tu klasičnu zemlju od koje su Njemačka i Francuska dobile svoju" prvu pouku. Dok su se kompozicije Carissimija,[106] Cavallija,[107] Scarlattija[108] i Rossija[109] izvodile po čitavoj Italiji, violinisti pariške Opere imali su jedinstvenu povlasticu da sviraju na guslama u rukavicama. Lulli, koji je proširio carstvo harmonije i prvi razvrstao disonance, došavši u Francusku, našao je samo jednoga kuhara i jednog zidara koji su imali sposoban glas i razum da izvedu njegovu muziku. Od jednoga stvori tenora a drugoga pretvori u bas-bariton. U to vrijeme, izuzevši Sebastiana Bacila, Njemačka nije poznavala muzike. Ah, gospodine — reče Gambara poniznim tonom kao čovjek koji se boji da su mu riječi primljene prezirno ili sa zlobom — premda ste mlađi, vi ste dugo proučavali ta visoka pitanja umjetnosti:, inače ih ne biste izlagali s tolikom jasnoćom.

Na te se riječi osmjehnu neki slušaoei koji nisu ništa razumjeli od razlika isto ih je Andrea postavio; Giardini, uvjeren da je grof govorio samo fraze bez veze, lako ga gurne potajno smijući se zbog jedne mistifikacije u kojoj je volio biti sukrivac.

— U svemu što ste rekli ima mnogo stvari koje mi se čine vrlo pametne — reče Gambara nadovezujući — ali, pazite se! žigošući talijanski senzualizam, čini mi se da vaš govor naginje njemačkom idealizmu koji nije manje kobna hereza. Ako ljudi, puni mašte i razuma kao što ste vi, bježe iz jednoga tabora samo zato da prijeđu u drugi, ako ne znaju ostati neutralni između dvije krajnosti, vječno ćemo podnositi ironiju onih sofista koji poriču napredak i koji uporeduju čovječji genij s ovim stolnjakom koji je prekratak da potpuno pokrije stol signora Giardini ja pa pokriva jedan kraj na štetu drugoga.

Giardini skoči na stolac kao da ga je uho obad, ali kad je malo promislio, vrati se opet u svoje gostiteljsko dostojanstvo, digne oči k nebu i ponovo gurne grofa koji je počeo da svoga gostoprimca smatra luđim nego Gambaru. Taj ozbiljni i pobožni način kako je govorio o umjetnosti zainteresirao je u najvišoj mjeri milanskoga plemića. Stavljen između ova dva luđaka, od kojih je jedan bio tako plemenit a drugi tako prost, i koji su jedan drugoga izvrgavali ruglu na veliku zabavu mnoštva, nastane jedan trenutak kad je vidio da se ljulja između uzvišenoga i parodije — ta dva lica svakoga ljudskog djela. Prekinuvši lanac nevjerojatnih prijelaza koji su ga doveli u ovu zadimljenu rupu, smatrao se igračkom neke čudne halucinacije i sad je Gamlbaru i Giardinija gledao samo kao dvije apstrakcije.

Međutim, na posljednju lakrdiju dirigenta koji je odgovorio Gambari, gosti se

povukoše uz grohotan smijeh. Giardini ode da priprema kavu kojom je htio počastili svoje odabrane. Njegova žena pospremi stol. Grof, nalazeći se blizu peći, između Mariamne i Gambare, bijaše upravo u položaju koji je luđak smatrao tako poželjnim.: lijevo je imao senzualizam a desno idealizam. Gambara, susrevši prvi put čovjeka koji mu se ne smije u brk, uskoro prestane govoriti o općenitim stvarima pa stane govoriti o sebi, o svom životu, o svojim, radovima i o muzičkom preporodu čijim se smatrao mesijom.

– Poslušajte me vi koji me dosad niste uvrijedili! Popovijedat ću vam svoj život, ne zato da se dičim postojanošću koja nipošto ne dolazi od mene, nego na najveću slavu onoga, koji je stavio) u mene svoju snagu. Vi mi se činite dobri i, pobožni. Ako ne vjerujete u menq, bar ćete me požaliti: milosrđe je od čovjeka, a vjera dolazi od Boga.

Andrea pocrveni i povuče pod svoj stolac nogu kojom je dodirnuo nogu lijepe Mariamne te koncentrira svoju pažnju na nju dok je slušao Gambaru.

– Rođen sam u Cremoni od prodavača instrumenata. On je bio dobar svirač, ali još jači kompozitor — nastavi muzičar. — Ja sam dakle rano mogao upoznati zakone muzikalne konstrukcije, u njezinu dvostrukom izrazu: materijalnom i duševnom, i kao radoznalo dijete praviti opaske koje su se kasnije pojavile u mom duhu kad sami bio gotov čovjek. Francuz: su moga oca i mene istjerali iz naše kuće. Rat nas je upropastio. Od desete godine počeo sam dakle lutalački život na koji su bili prisiljeni gotovo svi ljudi koji su u svojoj glavi smišljali novotarije u umjetnosti, nauci ili politici. Sudbina ili sklonosti njihova duha, koje ne pristaju u pregrade u kojima se drže buržuji, odvlače ih po providnosti na mjesta gdje moraju dobiti svoju izobrazbu. Potaknut strašću prema muzici, išao sam od kazališta do kazališta po cijeloj Italiji živjeći od malenkosti kao što se ondje živi. Čas sam svirao u orkestru bas, čas sam se nalazio na pozornici u zboru ili pod pozornicom s mašinistima. Tako sam proučio muziku u svim njezinim djelovanjima, istražujući instrumenat i ljudski glas, pitajući se učemu se razlikuju, u čemu se slažu, slušajući partiture i primjenjujući zakone koje me je moj otac naučio. Često sam putovao popravljajući instrumente. To je bio život bez kruha, u zemlji gdje uvijek sja sunce, gdje je umjetnost svagdje, ali gdje za umjetnike nigdje nema novaca otkad je Rim samo po imenu kraljica kršćanskoga svijeta. Katkada dobro primljen, katkada protjeran zbog svoje bijede, nisam gubio hrabrosti. Slušao sam unutarnji glas koji mi je naviještao slavu! Muzika mi se činila da je u djetinjstvu. To sami mišljenje zadržao. Sve što nam ostaje iz svijeta muzike do sedamnaestog stoljeća pokazalo mi je da su stari autori poznavali samo melodiju; nisu poznavali harmonije i njezinih neizmjernih sredstava. Muzika je u isti mah i znanost i umjetnost. Korijenje koje ima u fizici i u matematici čini njezinu znanost, ona postaje umjetnost po inspiraciji koja bez svoga znanja upotrebljava teoreme znanosti. Ona je vezana za fiziku samim bivstvom jezgre koju upotrebljava: zvuk je modificirani zrak; zrak je sastavljen od počela koja bez sumnje u nama nalaze slična počela koja im odgovaraju, s njima su srodna i šire se snagom misli. Tako zrak mora sadržavati toliko čestica raznolike gipkosti, sposobnih za titraje različita trajanja koliko ima tonova u zvučnim tijelima. I te čestice, što ih poima naše uho, a obradio ih muzičar, odgovaraju idejama prema našem ustrojstvu. Po momu mišljenju, narav zvuka je istovetna s prirodom svjetla. Zvuk je svjetlo pod drugim oblikom: jedno i drugo potječe od titraja, a oni svršavaju u čovjeku koji ih u svojim živčanim centrima

pretvara u misli. Muzika, jednako kao i slikarstvo, upotrebljava tijela koja imaju sposobnost da oslobađaju takva i takva svojstva iz osnovne supstancije pa da od njih stvaraju slike. U muzici instrumenti vrše službu boja što ih upotrebljava slikar. Odonda kad svaki zvuk što ga proizvede zvučno tijelo prati njegova velika terca ili njegova kvimta, kad se zrnca prašine stavljena na napeti pergament tako miču da na njemu crtaju likove geometrijske konstrukcije, i to uvijek iste, prema različitim opsezima zvuka: pravilne kad se izvodi akord, a bez tačni'h oblika ikad se izvode disonance — otada ja kažem da je muzika umjetnost, satkana u samoj utrobi Prirode. Muzika se pokorava fizičkim i matematičkim zakonima. Fizički su zakoni slabo poznati, matematički više. I otkad su *se* počeli proučavati njihovi odnošaji, ljudi su stvorili harmoniju kojoj dugujemo Hayd.na, Mozarta, Beethovena i Roesinija, te lijepe genije koji su sigurno stvorili savršeniju muziku nego što je glazba njihovih prethodnika, ljudi kojih je uostalom genij neosporan. Stari majstori su pjevali mjesto da su raspolagali s umjetnošću i znanošću — tim plemenitim savezom koji omogućuje da se lijepe melodije i moćna harmonija sliju u jednu cjelinu. A kad je otkriće matematičkih zakona dalo ova četiri velika muzičara, dokle sve ne bismo došli da pronađemo fizičke zakone na temelju kojih bismo (shvatite to dobro!) sakupili u većoj ili manjoj količini, prema stanovitim razmjerima neku eters'ku supstanciju, raširenu u zraku koja bi nam dala muziku jednako kao i svjetlo, pojave vegetacije kao i fenomene zoologije! Razumijete li? Ovi bi novi zakoni oboružali skladatelja novom moći davši mu bolje instrumente od sadašnjih i možda veličajnu harmoniju u usporedbi s onom koja danais vlada muzikom. Ako svaki modificirani zvuk odgovara jednoj sili, treba je upoznati da bi se sve ove snage spojile prema njihovim' stvarnim zakonima. Skladatelji rade sa supstancijama koje su im nepoznate. Zašto metalni i drveni instrumenat — fagot i rog — tako malo nalikuju jedan drugom, iako upotrebljavaju iste supstancije, tj. plinove koji sačinjavaju zrak? Njihove nesličnosil proizlaze iz neke dekompozicije ovih plinova ili od poimanja počela koja su im svojstvena, a odražavaju ih modificirana zbog nepoznatih svojstava. Da ta svojstva upoznamo, nauka i umjetnost bi mnogo dobile. Što proširuje znanost, proširuje i umjetnost. A ova otkrića, ja sam ih naslutio i učinio. Da — reče Gambara zagrijavši se — dosad je čovjek više notirao posljedice nego uzroke. Kad bi on prodro do uzroka, muzika bi postala veća od svih umjetnosti. Ne prodire li baš ona najdublje u dušu? Vi vidite samo ono što vam slikarstvo pokazuje, čujete samo ono što vam kaže pjesnik, muzika ide daleko preko toga. Ne stvara li ona vaše misli, ne budi li ona uspavane uspomene? Evo tisuću duša u nekoj dvorani, jedan motiv izleti iz Pastina[110] grla, čija izvedba potpuno odgovara mislima koje su sjale u Rossinijevoj duši kad je pisao svoju ariju. Rossinijeva se fraza prenosi u te duše i u njima stvara toliko različitih poema: ovomu se pokazuje žena o kojoj je dugo snatrio, onomu neka obala duž koje je putovao i čije su mu se pokazale žalosne vrbe, bistra voda ı nade što su plesale pod lisnatim kolijevkama; ova se žena sjeća tisuću osjećaja koji su je mučili za vrijeme ljubomore; jedna misli na nezado voljene želje svoga srca i bogatim bojama sna sebi slika neko idealno biće koijemu se podaje, osjećajući slasti žene koja se zanosi tlapnjom u rimskom mozaiku; druga snatri da će isto veće ostvariti kakvu želju i unaprijed pomire u bujicu naslada primajući njihove valove koji skaču po njezinim vatrenim grudima. Jedino muzika ima moć da nas vrati u sebe same, dok nam druge umjetnosti daju određene užitke. Ma ja sam se zabunio. Takve

su bile moje prve, vrlo maglovite misli — jer pronalazač najprije samo nazrijeva kao neku zoru. Te sam dakle slavne ideje nosio u dnu svojih bisaga, pa saim zbog njih veselo jeo suhu koricu kruha umočenu u vodu bunara. Radio sam, skladao sam napjeve, i kad sam ih izveo na nekom instrumentu, nastavio sam svoj put kroz Italiju. Konačno, u dvadeset i drugoj godini nastanim se u Veneciji. Tamo sam prviput uživao mir i nalazio se u podnošljivu položaju. Upoznao sam nekoga starog venecijanskog plemića kojemu su se svidjele moje ideje pa me je dao zaposliti u kazalištu Fenice. Život je bio jeftin, stan je stajao malo. Zauzimao sam jedan stan u palači Capello, iz koje je jedne večeri izišla glasovita Bianca[111] koja je postala toskamska velika vojvotkinja. I ja sam sebi umišljao da će moja nepoznata slava izići odanle da se i ona okruni jednoga dana. Večeri sam provodio u kazalištu, dane u radu. Zadesila me velika nesreća. Predstava jedne opere u čijoj sam partituri pokušao svoju muziku doživi *fijasko.* Nitko nije shvatio muziku mojih *Mučenika.* Dajte Beethovena Talijanima, sve je propalo. Nitko nije imao strpljivosti da sačeka učinak pripravljen različitim motivima koje je davao svaki instrument i koji su se trebali spojiti u veliku cjelinu. Zasnovao sam neke nade na toj operi *Mučenici,* jer mi, ljubitelji modre božice, Nade, uvijek prerano, unaprijed potrošimo uspjeh. Kad netko smatra da je određen za stvaranje velikih djela, teško je da se to ne da naslutiti: drvena posuda ima uvijek pukotine kuda prolazi svjetlo. U toj kući se nalazila porodica moje žene, i nada da ću imati Marianninu ruku, koja mi se često smješkala sa svoga prozora, mnogo je pridonijela mojim naporimai. Zapao sam u crnu sjetu izmjerivši dubinu ponora kamo sam pao, jer sam jasno nazreo život pun bijede, stalnu borbu u kojoj mora propasti ljubav. Marianna je bila kao genij: ona je skakala, svezanih nogu preskakivala preko svih teškoća. Neću vam govoriti o ono malo sreće koja je pozlatila početak mojih nesreća. Uplašen zbog svoga pada, smatrao sam da Italija, neširokogrudna i uspavana pjesmama na koje se privikla, nije nipošto raspoložena da primi novotarije koje sam ja smišljao: pomislio sam dakle na Njemačku. Putujući u tu zemlju, kamo sam išao preko Ugarske, čuo sam na tisuće glasova prirode i nastojao sam da izvedem te uzvišene skladbe s pomoću instrumenata koje sam za,-tu svrhu načinio ili modificirao. Ti su pokušaji zahtijevali goleme troškove koji su uskoro izjeli našu ušteđevinu. To je ipak bilo naše najljepše vrijeme: u Njemačkoj sam bio cijenjen. Ne poznajem ništa veće u svom životu od toga vremena. Ništa ne bih mogao usporediti s burnim osjećajima koji su me salijetali kraj Marianne čiju je ljepotu tada krasio nebeski sjaj i snaga. Treba li to da rečem? Bio sam sretan. Za vrijeme tih časova slabosti, više od jedanput, moja je strast progovorila jezikom zemaljskih harmonija. Komponirao sam neke od melodija koje su nalik na geometrijske likove i koje se mnogo cijene u svijetu u kojemu vi živite. Čim sam imao uspjeha, naišao sam na nesavladive teškoće što su ih umnožili moji kolege, svi puni zlobe i gluposti, Čuo sam kako se govori o Francuskoj kao o zemlji u kojoj se novotarije povoljno primaju, pa sam nakanio tamo otići. Moja žena nađe nekakva sredstva, i mi dođosmo u Pariz. Doonđa mi se nisu smijali u brk; ali u tom strašnom gradu morao sam podnositi i tu novu vrstu patnje kojoj je bijeda dodala svoje užasne muke. Prisiljeni da se smjestimo u ovaj smrdljivi i kužni kvart, već nekoliko mjeseci, živimo jedino od rada Marianne koja je stavila svoju iglu u službu nesretnih prostitutki što od ove ulice prave neobičnu rijetkost. Marianna me uvjerava da je kod tih jadnih žena našla mnogo obzira i plemenitosti, što ja pridajem uplivu tako čiste vrline koju je i sama mana

prisiljena poštovati.

– Uzdajte se — reče mu Andrea. — Možda ste došli do kraja svojih iskušenja. Dok moji napori, združeni s vašima, ne iznesu na vidjelo vaše radove, dopustite mi kao svom zemljaku, umjetniku kao što ste i vi, da vam ponudim neki predujam na siguran uspjeh vaše partiture.

– Sve što ulazi u uvjete materijalnoga života spada u djelokrug moje žene — odgovori mu Gambara. — Ona će odlučiti o tome što možemo bez stida prihvatiti od talko uljudna čovjeka kako mi se činite da jeste. A ja, koji već dugo nisam nikom otkrivao svoje tajne, lijepo vas molim dopuštenje da vas mogu napustiti. Vidim jednu melodiju koja me zove. Ona prolazi i pleše preda mnom gola i drhtava kao lijepa djevojka, štono traži od svoga ljubavnika odjeću koju drži sakrivenu. Zbogom, moram otići i obući svoju metresu, ostavljam vam svoju ženu.

On odmagli kao čovjek koji sebi spočitava što je izgubio dragocjeno vrijeme, a Marianna, sva u neprilici, htjede poći za njim. Andrea se nije usudio da je zadrži, onda im je obadvoma Giardini pritekao u pomoć.

– Čuli ste, *signorina* — reče on. — Vaš vam je muž ostavio mnogo toga da uredite s gospodinom grofom.

Marianna opet sjedne i ne podigavši oči na Andreju koji se nije usudio da joj govori.

– Zar mi povjerenje signora Gambare — reče Andrea uzbuđenim glasom — neće pribaviti povjerenje njegove žene? Zar će lijepa Marianna odbiti da me upozna sa svojim životom?

– Moj život — odgovori Marianna — moj je život kao život bršljana. Ako hoćete upoznati povijest moga srca, morate me smatrati jednako bez ponosa kao i bez skromnosti kad tražite da vam pričam o njemu, poslije onoga što ste malo prije čuli.

– A od koga da tražim? — poviče grof kod koga je strast već ugasila svaki razum.

– Od sebe samoga — odvrati Marianna. — Ili ste me već shvatili, ili me nećete nikada razumjeti. Pokušajte da se ispitate.

– Pristajem, ali vi me morate slušati. Ovu ruku koju sam vam uhvatio ostavit ćete u mojoj tako dugo dok moje pričanje bude vjerno.

– Slušam vas — reče Marianna.

– Život žene počinje s njezinom prvom ljubavlju — reče Andrea. — Moja je draga Marianna počela živjeti tek onoga dlana kad je prviput vidjela Paola Gambaru, njoj je bilo potrebno da uživa, srče duboku ljubav, bilo je naročito potrebno da zaštićuje li pomaže kakvu zanimljivu slabost. Lijepo ženino ustrojstvo, kojim je obdarena, možda manje čezne i vapi za ljubavlju nego za materinstvom. Vi uzdišete, Marianno? Dirnuo sam u živu ranu vašega srca. Bila je lijepa uloga za vas tako mladd da preuzmete ulogu zaštitnice jedne lijepe, ali zalutale inteligencije. Vi ste u sebi kazali: Paolo će biti moj genij, a ja ću biti njegov razum, obadvoje ćemo stvoriti ono gotovo foožansko biće koje se zove anđeo, to uzvišeno stvorenje koje uživa i shvaća a da razum ne guši ljubav. Zatim, u prvom zanosu mladosti, vi ste čuli onih tisuću glasova prirode koje je pjesnik htio izvesti. Zahvatilo vas je oduševljenje kad je Paolo pred vama razastirao ta pjesnička blaga tražeći za nijih izraz u uzvišenom, ali ograničenom govoru muzike, i vi ste mu se divili dok ga je neki mahniti zanos odnosio daleko od vas, jer ste voljeli vjerovati da će se čitava ta energija, koja je zastranila, konačno vratiti k ljubavi. Niste poznavali tiransku i ljubomornu vlast kakvu misao vrši na

mozgove koji se zaljube u nju. Prije nego vas je upoznao, Gambara se predao ponosnoj i osvetljivoj ljubavnici kojoj ste ga uzalud otimali i do današnjega dana s njome se za njega borili. Jedan jedini trenutak nazreli ste sreću. Kad je pao s visina u kojima je njegov duh neprestano lebdio, Paolo se začudio što je našao tako ugodnu zbilju, i vi ste vjerovali da će se njegova ludost uspavati u ljubavnom zagrljaju. No uskoro muzika ponovo uzme svoj plijen. Blještava obmana koja vas je najedanput prenijela u slasti obostrane ljubavi, učini još sumornijim i težim samotni p-ut -kojim ste udarili. U pričanju koje nam je vaš muž malo prije iznio, kao i u snažnoj opreci vaših i njegovih crta lica, nazreo sam tajne patnje vašega života, bolne tajne neskladna braka u kojem ste vi uzeli onaj dio koji obuhvaća patnje. Ako je vaše vladanje uvijek bilo junačko, ako vaša energija u vršenjuvaših mučnih dužnosti ni jedanput nije sebi protuslovila, možda je ne jednom u tišini vaših samotnih noći prigovorilo srce čiji kucaji ovaj čas dižu vaše grudi? Vaša najokrutnija patnja bila je upravo sama veličina vašega muža: da je bio manje plemenit i manje čist, bili biste ga mogli ostaviti; ali njegove vrline podržavale su vaše. Pitali ste se koje će posljednje popustiti: vaše junaštvo ili njegovo. Vi ste išli za stvarnom veličinom svoje zadaće kao što je Paolo išao za svojom tlapnjom. Da vas je pomagala i vodila jedino ljubav prema dužnosti, možda bi vam se pobjeda činila lakša. Bilo bi vam dovoljnoda ubijete svoje srce i da prenesete svoj život u svijet apstrakcija, vjera bi apsorbirala ostatak i vi biste živjeli u jednoj ideji, kao što žive svete žene koje podno oltara gase prirodne nagone. Ali čar, razastrt po čitavoj osobi vašega Paola, uzvišenost njegova duha, rijetki i dirljivi izgledi njegove nježnosti neprestano su vas izbacivali izvan toga idealnog svijeta u kojemu vas je vrlina htjela zadržati. Raspaljivali su u vama snage neprestano iscrpljivane u borbi protiv sablasti ljubavi. Još niste sumnjali! I najmanje zrake nade nagonile su vas da nastavite svoje slatke obmane. Na koncu ste zbog toliko godišnjega razočaranja izgubili strpljenje koje bi već odavno ostavilo i samoga anđela. Danas ta prividnost. za kojom ste tako dugo išli, nije tijelo nego sjena. Jedna ludost koja je tako duboko zahvatila genij mora ostati neizlječiva na ovom svijetu. Iznenađeni tom mišlju, vi ste mislili na svu svoju mladost, ako ne izgubljenu, a ono bar žrtvovanu. Tada ste s gorčinom uvidjeli zabludu prirode koja vam je dala oca dok ste vi tražili muža: Upitali ste se niste li prekoračili dužnost supruge posvećujući se čitava tome čovjeku koji se predao nauci. Marianna, ostavite mi svoju ruku, sve što sam rekao, istina je. A vi ste bacili oči oko sebe. No tada ste bili u Parizu, a ne u Italiji gdje se ljudi tako dobro znaju ljubiti...

— Oh! pustite mi da to sama ispripovijedim — usklikne Marianna — volim sama reći te stvari. Bit ću iskrena, sad osjećam da govorim svomu najboljem prijatelju. Da, bila sam u Parizu kad se u meni zbivalo sve ono što ste mi malo prije tako jasno izložili. Ali kad sam vas vidjela, bila sam spasena, jer nigdje nisam naišla na ljubav o kojoj sanjam od svoga djetinjstva. Moja odjeća i moj stan su me sačuvali od pogleda ljudi kao što ste vi. Nekoliko mladića, kojima njihov položaj nije dopuštao da me vrijeđaju, postadoše mi još odvratniji zbog lakoumnosti kojom su se vladali prema meni: jedni su ismijavali moga muža kao smiješna starca, drugi su podlo nastojali steći njegovu naklonost da ga poslije izdaju. Svi su me nagovarali da se od njega rastanem, nijedan nije shvaćao poštovanje što sam ga gojila prema toj duši — koja je samo tako daleko od nas jer je blizu nebu — tomu prijatelju, tomu bratu kojemu ću uvijek služiti. Vi ste jedini razumjeli vezu koja me s njime veže, zar ne? Recite mi da

prema mome Paolu gojite iskreno zanimanje i bez zadnjih misli...

— Prihvaćam te pohvale — prekine je Anđrea; — ali nemojte ići dalje i nemojte me siliti da vas demantiram. Ja vas ljubim, Marianno, kako se mora ljubiti ona lijepa zemlja u kojoj smo se redili jedno i drugo. Volim vas svom dušom i svim svojim snagama, ali prije nego što vam posvetim tu ljubav, hoću da se pokažem dostojan vaše. Pokušat ću posljednji napor da vam vratim čovjeka koga od djetinjstva ljubite, čovjeka koga ćete uvijek ljubiti. Dok budete čekali njegov uspjeh ili neuspjeh, prihvatite a da se ne stidite, blagodat koju vam želim dati jednom i drugom: sutra ćemo zajedno otići da izaberemo stan za njega. Da li me dovoljno cijenite da me prihvatite za pomoćnika u službi vaše zaštite?

Marianna, začuđena zbog te plemenitosti, pruži grofu ruku koji iziđe nastojeći da izbjegne pozdrave signor Giardinija i njegove žene.

Sutradan je Giardini uveo grofa u stan bračnog para. Premda je Marianni već bio poznat plemeniti duh njezina ljubavnika — jer ima stanovitih duša koje brzo prodiru jedna u drugu — ona je bila suviše dobra domaćica a da ne bi odala nepriliku koju je osjetila primajući tako velikoga plemića u svoju jadnu sobu. Sve je u njoj bilo vrlo čisto. Ona je cijelo jutro prašila svoje čudno pokućstvo koje je bilo djelo signor Giardinija. On ga je načinio u časovima dokolice od ostataka instrumenata što ih je Gambara odbacio. Andrea nikad nije vidio nešto tako čudnovato. Da zadrži pristojnu ozbiljnost, prestao je gledati smiješnu postelju što ju je objcivšenjak kuhar načinio od staroga klavira, i svrati pogled na Mariannninu postelju. To je bio uski ležaj čija jedina strunjača bijaše pokrivena bijelim muslinom. Taj mu pogled izazove u isti mah tužne i ugodne misli. On je htio govoriti o svojim namjerama, i o tome za što će upotrijebiti prijepodne, ali zanesenjak Gambara, smatrajući da je napokon naišao na blagonaklona slušaoca, uhvati grofa i prisili ga da sluša operu koju je za Pariz napisao.

Ponajprije, gospodine reče Gambara dopustite mi da vam u dvije tri riječi kažem sadržaj. Ovdje ljudi, koji primaju muzičke dojmove, razvijaju ih u sebi, kako nas vjera uči da molitvom razmatramo svete tekstove. Stoga im je vrlo teško objasniti da u prirodi postoji vječna muzika, ljupka melodija, savršena harmonija koju narušavaju samo revolucije, nezavisne od volje božje, kao što su strasti nezavisne od ljudske volje. Morao sam dakle naći golem okvir u kojem bi se mogle obuhvatiti posljedice i uzroci, jer moja muzika ima za cilj da prikaže sliku života naroda uzetu u njezinu najuzvišenijem vidu. Moja opera, kojoj sam *libretto* sam napisao — jer pjesnik ne bi bio nikad mogao sastaviti njezin sadržaj — obuhvaća Muhamedov život. U toj su se ličnosti složile čarolije antiknoga *sabeizma* i istočnjačke poezije židovske vjere da stvore najveću ljudsku poemu — gospodstvo Arapa. Muhamed je svakako od Židova posudio apsolutističku vladavinu, a od pastirskih ili sabejskih vjera progresivno kretanje koje je stvorilo blistavo kalifsko carstvo. Njegova je sudbina bila napisana u samom njegovu rođenju: za oca je imao poganina a za majku Židovku. Ah! da čovjek bude velik muzičar, treba biti i vrlo učen. Bez obrazovanosti u muzici nema lokalne boje, nema ideja. Skladatelj koji pjeva samo da pjeva obrtnik je a ne umjetnik. Ta veličanstvena opera, nastavlja veliko djelo koje sam bio poduzeo. Moja se prva opera, zvala *MUČENICI,* moram načiniti treću: *OSLOBOĐENI JERUZALEM.* Shvaćate ljepotu ove trostruke kompozicije i njezine tako raznolike izvore: *Mučenici, Muhamed, Jeruzalem!* Bog Zapada, bog Istoka, i borba njihovih religija oko jednoga groba. No ne

govorimo o mojoj zauvijek propaloj slavi! Evo sadržaja moje opere.

– Prvi čin — reče on poslije stanke — prikazuje Muhameda kao poslovođu kod Cadighe, bogate udovice kod koje ga je namjestio njegov stric. On je zanesen i ambiciozan. Protjeran iz Meke, bježi u Medinu i počinje svoju eru koja datira od njegova bijega (hegira). Drugi čin pokazuje Muhameda kao proroka i osnivača ratničke vjere. Treći predstavlja Muhameda ojađena, sita svega, pošto se nakusao života, i kako sakriva tajnu svoje smrti da postane bogom. — To je posljednji napor ljudske oholosti. Vi ćete prosuditi o mojem načinu kako izražavam zvucima jednu veliku činjenicu koju bi pjesništvo moglo tako nesavršeno riječima izraziti. — Gambara sabrano sjedne za klavir, a njegova mu žena donese mnoštvo papira njegove partiture koju on i ne otvori.

– Čitava opera — reče on — počiva na jednom basu kao na bogatom zemljištu. Muhamed je vjerojatno imao veličanstven bas, a njegova je žena nužno imala alt. Cadhige nije bila stara, imala je dvadeset godina. Pažnja! Evo uvertire! Ona počinje (C-dur) andanteom (tročetvrtins'ki takt). Čujete li sjetu častohlepnika koga ne zadovoljava ljubav? Kroz tužaljke i jadikovke, prijelazom u relativno kratko vrijeme (Es-dur, allegro četveročetvrtinski takt) probija vika zaljubljenoga padavičara, njegov glas i nekoliko ratničkih motiva, jer je svemoćna sablja kalifa počela blistati u njegovim očima. Ljepote neobične žene daju mu osjećaj ljubavne pluralnosti koja nas u Don Juanu toliko zapanjuje. Slušajući ove motive ne nazrijevate li Muhamedov raj? No evo (As-dur, šestoosminski takt) jedan cantabile sposoban da razveseli za muziku i najtvrđu dušu: Cadhige je razumjela Muhameda! Cadhige najavljuje narodu prorobov susret s anđelom Gabrijelom (Maestoso sostenuto u f-molu). Činovnici, svećenici, vlast i vjera koji se osjećaju napadnuti od novotara, kao što su Sokrat i Isus Krist napadali umiruće ili iscrpljene vlasti i vjere, progone Muhameda i istjeraju ga iz Meke (stretto u C-duru). Dolazi moja lijepa dominanta (G-dur četveročetvrtlnski takt): Arabija sluša svoga proroka, dolaze konjanici (G-dur, E-đur, B-dur, g-mol, uvijek četveročetvrtlnski takt). Raste lavina ljudstva! Lažni prorok počeo je na jednom narodu što će učiniti na čitavu svijetu (g-mol). On Arapima obećaje svjetsko gospodstvo, oni mu vjeruju jer je nadahnut. Počinje crescendo (tom istom dominantom). Evo nekoliko fanfara (u C-duru), limenih instrumenata prevučenih harmonijom ikoje se izdvajaju i probijaju se na vidjelo da izraze prve pobjede. Medina je osvojena za proroka i ide se na Meku (Eksplozija u C-duru). Snage orkestra šire se kao požar, govori svaki instrumenat, izbija bujica harmonije. Najednom *tutti* je prekinut dražesnim motivom (mala terca). Čujete li posljednju pjesmu odane ljubavi? Žena, koja je pomagala velikoga čovjeka, umire sakrivajući mu svoj očaj. Ona umire u trijumfu onoga kome je ljubav postala previše golema da bi se zaustavila na jednoj ženi, ona ga dovoljno obožava da se žrtvuje za veličinu koja je ubija! Kakva žarka ljubav! Evo pustinje koja osvaja svijet (ponovo počinje C-dur). Snage orkestra vraćaju se i rezimiraju u strašnoj ikvinti osnovnoga basa koji izdiše, Muhamed se dugočasi, sve je iscrpio! Evo, hoće da umire kao bog. Arabija ga obožava i moli, a mi zapadamo u moju prvu temu sjete (c-molom) kad se zastor diže. — Ne nalazite li — reče Gambara prestavši svirati i okrenuvši se grofu — u ovoj živoj, isprekidanoj, čudnoj, sjetnoj a uvijek velikoj muzici izraz života jednoga padavičara, pomamna. za užitkom, koji ne zna ni čitati ni pisati, koji od svake svoje mane stvara stepenicu za podnožje svoje veličine pretvarajući svoje mane i nesreće u pobjede? Niste li debili

pojam o njegovoj zavodljivosti što ju je izveo nad lakomim, zaljubljenim narodom u ovoj uvertiri — uzorku opere?

U početku mirno i strogo maestrovo lice, na kojemu je Andrea nastojao otkriti ideje koje je izražavao zanesenim glasom a koje teško probavljiva smjesa nota nije dopuštala nazreti, postepeno se raspaljivalo i na kraju je poprimilo strastven izraz koji je djelovao na Mariannu i na kuhara. Mariannu su suviše živo uzbudila ona mjesta u kojima je prepoznala svoj vlastiti položaj, pa nije mogla Andreji sakriti izraz svoga pogleda. Gambara sebi obriše čelo, baci s toliko snage svoj pogled prema stropu i kao da će ga probiti te se uzdići do nebesa.

– Vidjeli ste peristil — reče on — sad ulazimo u palaču. Opera počinje. PRVI ČIN. Muhamed sam na pozornici, počinje jednom arijom (F-dur, četveročetvrtinski takt), prekida ga zbor goniča deva koji su kraj nekoga bunara u dnu pozornice *(oni prave opoziciju u ritmu; dvanaestosminski takt.)* Kako veličajna bol! Ona će raznježiti i najlakoumnije žene prodirući u njihovu utrobu ako nemaju srca. Nije li to melodija prisiljena genija?

Na veliko Anđrejino začuđenje — jer je Marianna na to bila naučena — Gambara tako žestoko stisne svoje grlo te su iz njega izlazili samo prigušeni glasovi, dosta slični glasovima promukloga psa čuvara. Vidjevši laganu pjenu koja se zabijelila na kompozitorovim usnama, Andrea zadršće.

– Dolazi njegova žena (a-mol). Kakav veličanstven duet! U tom komadu izražavam kako Muhamed ima jaku volju a kako njegova žena ima razuma. Cadhige tu nagoviješta da će se žrtvovati za djelo koje će joj oteti ljubav njezina mladog muža. Muhamed hoće da osvoji svijet, njegova je žena to pogodila, ona ga je pomagala uvjeravajući narod Meke da su napadaji epilepsije njezina muža posljedice njegova druženja s anđelima. Zbor prvih Muhamedovi'h učenika koji dolaze da mu obećaju svoju pomoć (cis-mol, sotto voće). Muhamed izlazi da posjeti anđela Gabrijela (recitativ u F-duru). Njegova žena bodri zbor. (Arija isprekidana pratnjom zbora. Bujice glasova podupiru, široko i veličanstveno pjevanje Cadhige. A-dur). ABDOLAH, otac Aieshe, jedine djevojke koju je Muhamed našao djevicom, i kojem je zbog toga razloga prorok promijenio ime u ime ABUBECKER (otac djevičin), pomiče se naprijed s Aieshom i odvaja se od zbora (frazama koje nadmašuju ostale glasove i pomažu Cadhiginu ariju slijevajući se s njom, u kontrapunktu). Omar, otac Hafse, druge kćeri koju Muhamed treba da posjeduje, oponaša Abubeckerov primjer i sa svojom kćer ju stvara kvintet. Djevica Aiesha je prvi sopran, Hafsa drugi sopran, Abubecker je bas-bariton, Omar je bariton. Muhamed *se* opet pokazuje, zanesen. Pjeva svoju prvu junačku ariju, kojom počinje finale (E-dur). On obećaje vlast nad svijetom svojim prvim vjernicima. Prorok opaža dvije djevojke i blagim prijelazom (od H-dura do G-dura) upravlja, im ljubavne rečenice. Ali, Muhamedov bratić, i Khaled, njegov najveći general, dva tenora, dolaze i najavljuju progon: činovnici, vojnici i plemići su prognali proroka (recitativ). Muhamed uzvikuje u zazivnoj molitvi (u c-molu) da je anđeo Gabrijel s njim i pokazuje goluba koji odlijeće. Zbor vjernika odgovara zvucima privrženosti na jednu modulaciju (u H-duru). Vojnici, činovnici, velikaši dolaze (tempo koračnice četveročetvrtinski takt u H-duru). Borba između dva zbora (stretto u E-duru). Muhamed (silaznim nizom smanjenih septima) popušta oluji i bježi. Mračnu i surovu boju toga finala nijansiraju motivi triju žena koje Muhamedu proriču pobjedu. Njihove će se fraze razviti u trećem činu, u prizoru

kad Muhamed uživa slasti svoje veličine. U taj trenutak Gambari dođu suze na oči. Poslije jednoga časa on uzvikne: — DRUGI ČIN! Vjera je osnovana. Arapi čuvaju šator svoga proroka koji se savjetuje s bogom (zbor u a-molu). Muhamed dolazi (molitva u f-molu). Kakva blistava i veličanstvena harmonija pod tom pjesmom u kojoj sam možda razmaknuo granice melodije! Zar se nisu morale izraziti divote toga velikog pokreta ljudi koji je stvorio svoju muziku, svoje graditeljstvo, svoju poeziju, svoju odjeću i svoje običaje? Kad je slušate, šetate se ispod arkada Generalifa, pod izvajanim svodovima Alhambre! Ukrasi arije slikaju predivnu maursku arhitekturu i poeziju te otmjene i ratničke vjere koja će se suprotstaviti ratničkom i otmjenom viteštvu kršćana! U orkestru se bude neki limeni instrumenti i najavljuju prve pobjede (isprekidanim ritmom). Arapi obožavaju proroka (Es-dur). Dolazak Khaleđa, Amrua i Alija u tempu koračnice. Armije vjernika zauzele su gradove i podvrgle tri Arabije! Kako raskošan recitativ! Muhamed nagrađuje svoje generale dajući im svoje kćeri. (Ovdje — reče on žalosno — ima jedan ružan balet koji presijeca nit najljepše muzičke tragedije!) Ali Muhamed (h-mol) podiže operu svojim velikim proročanstvom koje kod onoga jadnog gospodina Voltairea počinje ovim stihovima:
Vrijeme Arabije konačno je došlo.

Njega prekida zbor pobjedonosnih Arapa (dvanaestosminski takt, accelerando). Trublje, limeni instrumenti pojavljuju se s plemenima koja u gomili dolaze. Sveopća svečanost u kojoj sudjeluju svi glasovi jedan iza drugoga i Muhamed proglašuje mnogoženstvo. Usred toga slavlja, žena koja je toliko služila Muhamedu, odvaja se veličanstvenom arijom (H-dur). „A ja — veli ona — ja, dakle, neću više biti ljubljena? — Moramo se rastati, ti si žena, a ja sam prorok; ja mogu imati robove, ali ne više sebi ravnoga." Čujte taj duet (gis-mol). Kakve li boli! Žena shvaća veličinu koju je podigla svojim rukama, dovoljno je ljubila Muhameda da se žrtvuje za njegovu slavu, obožava ga kao kakva boga bez mrmljanja i ne osuđujući ga. Jadna žena, prva prevarena i prva žrtva! Kakva tema za finale (H-duir)! Ta bol izvezena tako tamnim bojama na pozadini klicanja zbora i spojena s pjevom Muhamedovim koji napušta svoju ženu kao nepotrebnu stvar, ali pokazuje da je nikad neće zaboraviti! Kakve pobjedničke kite, kakve rakete veselih i bisernih pjesama izbacuju dva mlada glasa (prvi i drugi sopran) Aieshe i Hafse, koje pomaže Ali i njegova žena, Omair i Abubecker! Plačite i veselite se! Slavlje i suze! To je život.

Marianna nije mogla suzdržati suze. Andrea je bio toliko ganut te su mu se oči lako ovlažile. Napuljski kuhar, koga je potresao magnetički spoj ideja izraženih grčevima Gambarina glasa, pridruži se tom uzbuđenju. Muzičar se okrene, vidje tu skupinu i nasmiješi se.

– Vi me konačno razumijete! — usklikne on.

Nikada pobjednik koga su svečano vodili na
Kapitol, u grimiznim zrakama svoje slave, uz klicanje puka, nije imao takva izraza, kad je osjetio da mu stavljaju krunu na glavu. Muzičarevo je lice sjalo kao lice kakva svetog mučenika. Nitko nije raspršio tu zabludu. Neki grozan osmijeh zalebdi na Marianninim usnama. Grofa uplaši naivnost te ludosti.

– TREĆI ČIN! — reče sretni kompozitor sjedajući za klavir. — (Andantino solo). Muhamed nesretan u svom haremu, okružen ženama. Kvartet hurija (A-dur). Kakav sjaj! kakve pjesme sretnih slavuja! Modulacije (fis-mol). Pojavljuje se tema (na dominanti *e,* pa se nastavlja u A-duru). Skupljaju se i ocrtavaju ćutilne naslade da se

stvori njihova opreka prema mračnom finalu prvoga čina. Poslije plesova Muhamed ustaje i pjeva veliku junačku ariju (f-mol) da požali za jedinom i odanom ljubavlju svoje prve žene priznavajući da ga je pobijedila poligamija. Nikad muzičar nije imao takve teme. Orkestar i zbor žena izražavaju veselje hurija, dok Muhamed ponovo zapada u sjetu kojom je počela opera. — Gdje je Beethoven — poviče Gambara — da bi me dobro shvatio u tom čudesnom povratku čitave opere u samu sebe? Kako se sve oslanjalo na bas! Beethoven nije drukčije komponirao svoju simfoniju u c-molu. No njegov se herojski pokret oslanja na sekstet najljepših ljudskih glasova i na zbor vjernika koji bdiju na *vratima* svete kuće. Ja imam sva bogatstva melodije i harmonije, jedan orkestar i glasove! Čujete li izraz svih ljudskih životai, bogatih i siromašnih? *borba, pobjeda i dosada!* Dolazi Ali, Alkovan trijumfira na svim tačkama (duet u d-molu). Muhamed se povjerava svojim dvama tastovima, umoran je od svega, hoće da se odrekne vlasti i da umre nepoznat kako bi učvrstio svoje djelo. Veličanstven sekstet (G-dur). On se oprašta (solo u f-molu). Njegova dva tasta imenovana namjesnicima (kalifima) pozivaju narod. Veliki pobjednički marš. Svi Arapi klečeći mole molitvu pred svetom kućom (kasba[112]) iz koje izlijeće golub (isti tonalitet). Ta molitva koju moli šezdeset ženskih glasova (u h-molu) kruni to veličanstveno djelo u kojemu je izražen život ljudi i naroda. Imali ste sva ljudska i božanska uzbuđenja.

Andrea je tupim začuđenjem promatrao Gambaru. Ako nije odmah shvatio groznu ironiju koju je pokazivao taj čovjek izražavajući osjećaje Muhamedove žene, a nije ih vidio kod Marianne, onda je muževu ludost zasjenila ludost kompozitora. U zaglušnoj kakofoniji koja je parala uši nije dolazila do izražaja nijedna poetska ni muzikalna ideja.. Načela harmonije, osnovna pravila kompozicije bijahu posvema strana toj nakaznoj kreaciji. Mjesto stručno i suvislo povezane muzike koju je označivao Gambara, njegovi su prsti stvarali nizove kvinta, septima i oktava, velikih terca i kretnje kvarte bez sekste u basu — spoj neskladnih, nasumce izbačenih zvukova, koji kao da su bili kombinirani da razdoru i najmanje osjetljive uši. Teško je izraziti tu čudnu izvedbu, jer bi bile potrebne nove riječi za tu nemoguću muziku. Mučno uzbuđen i ožalošćen zbog ludosti toga čestitog čovjeka, Anđrea se zacrvenio i kriomice pogledao Mariannu koja je bila blijeda, oborila pogled i mije mogla suzdržati suza. Usred graje tenova Gambara je povremeno klicao — i to je odavalo ushićenje njegove duše. Bio je izvan sebe od zadovoljstva: sad se smješkao klaviru, sad ga jte srdito gledao, isplazio mu jezik — kao štoje običaj zanesenih ljudi. Jednom riječju, bio je opijen poezijom koja mu je ispunila glavu, a uzalud se naprezao da to izrazi. Čudan nesklad koji je tulio pod njegovim prstima u njegovim je ušima očito odzvanjao poput nebeskih harmonija. Po zanesenom pogledu njegovih plavih očiju, otvorenih na neki drugi svijet, po ružičastom sjaju koji je obojio njegove obraze, a osobito po božanskoj vedrini koju je ushićenje razastrlo po njegovim tako plemenitim i tako ponosnim crtama, kakav gluhak bi mislio da prisustvuje kakvoj improvizaciji velikogaumjetnika. Ta bi varka bilo to prirodnija što je izvedba te lude muzike iziskivala izvanrednu vještinu da se nauči ma takvu igru prstiju. Gambara je na tom radio vjerojatno više godina. Uostalom-, nisu bile zauzete samo njegove ruke nego je složenost pedala njegovu tijelu nametala neprestano kretanje. Stoga mu je znoj tekao po čelu kad je htioda, mađune crescendo svih slabih sredstava što ih je neizdašni instrument stavljao u njegovu službu: udarao je o zemlju, puhao je, tulio. Njegovi su prsti u hitrini dostigli dvostruki jezik zmije. Na kraju, kad je posljednji put zatulio

klavir, on se zabaci natrag i glava mu padine na leđa naslonjača.

— Boga mi moga, paja sam sav ošamućen — povikne grof izlazeći napolje. — Kad bi dijete plesalo po klaviru, izvodilo bi bolju muziku!

– Sigurno, slučaj ne bi izbjegao sklad dviju nota s toliko vještine kao što je taj vražji čovjek radio puni jadan sat — reče Giardini.

– Kako da se divna pravilnost Marianninih crta lica ne izobliči kad sluša stalno ovaj užasni nesklad? — upita se grof. — Marianni prijeti opasnost da poružni.

– Gospodine, mora se istrgnuti iz te opasnosti — poviče Giardini.

– Jest — reče Anđrea — i ja sam na to mislio. Ali, da vidim da se moje namjere ne osnivaju na krivoj pretpostavci, moram da svoje sumnje potkrijepim jedinim pokusom. Ja ću se sutra vratiti da pregledam instrumente koje je on izumio. Tako, sutra poslije večere, načinit ćemo ponoćni obrok, i ja ću sam poslati vino i potrebne poslastice.

Kuhar se nakloni. Slijedeći dan grof upotrijebi za uređenje stana koji je namijenio ovom siromašnom bračnom paru. Uveče dođe Andrea i prema svojim uputama nađe vina i kolače što su ih Marianna i kuhar bili poslužili s velikim sjajem. Gambara mu pobjednički pokaže male bubnjeve na kojima su bile mrvice praha s pomoću kojih je izvodio opažanja o različitoj prirodi zvukova proizvedenih na instrumentima.

– Vidite — reče mu on — kako jednostavnim sredstvima uspijevam dokazati veliku tvrdnju. Tako mi akustika otkriva analogna djelovanja zvuka na svim predmetima na koje djeluje. Sve harmonije polaze iz jednoga zajedničkog središta i zadržavaju iste unutarnje odnošaje između sebe; ili bolje rekavši, harmoniju, koja je jedna kao i svjetlo, rastvaraju naše umjetnosti kao što zraku rastvara prizma.

Zatim pokaže instrumente što ih je načinio po svojim zakonima objašnjujući izmjene koje je unio u njihov sastav. Na koncu najavi, ne bez nekoga zanosa, da će ovaj uvodni sastanak koji je najviše namijenjen za radoznalost oka, okruniti kad zasvira na jednom instrumentu koji može zamijeniti čitav orkestar, a prozvao ga je *panharmonicon.*

– Ako je to Onaj u toj krleci na koji se toliko tuže susjedi kad na njemu radite — reče Giardini — nećete dugo na njemu svirati, uskoro će doći policijski komesar. Je 1’ mislite na to?

– Ako ovaj bijedni luđak ovdje ostane — šapne Gambara grofu u uho — bit će mi nemoguće da sviram.

Grof udalji kuhara obećavši mu nagradu, ako ushtjedne napolju vrebati da spriječi posredovanje policijskih patrola ili susjeda. Kuhar, koji je marljivo punio čaše Gambari, pristane na to. Kompozitor nije bio pijan, ali je bio u onom stanju kad su sve umne snage nadražene, kad zidovi sobe postaju luminozni, kad mansarde nemaju više krovova, kad duša lebdi u svijetu duhova. Marianna ne bez muke skine pokrov s jednoga instrumenta, velikoga kao dugi klavir, ali on je imao još na sebi kao neki ormar za posuđe. Na tom čudnom instrumentu, osim toga ormara i njegova stola, bili su neki puhački instrumenti i šiljasti piskovi nekih svirala.

– Zasvirajte mi, molim vas, onu molitvu za koju velite da je tako lijepa a kojom završava vaša opera — reče grof.

Na veliko začuđenje Marianne i Andreje Gambara počne s nekoliko akorda koji su odali velikoga majstora. Iza njihova čuđenja dođe najprije udivljenje pomiješano s iznenađenjem, zatim posvemašnje ushićenje usred kojega su zaboravili i mjesto i

čovjeka. Učinci orkestra nisu bili tako veličanstveni kao što su bili zvuci puhačkih instrumenata koji su podsjećali na orgulje i koji su se predivno spajali s harmoničnim bogatstvom gudalačkih instrumenata; ali nesavršeno stanje u kojem se nalazila ta neobična mašina zaustavljala je kompozitorovu izvedbu čija je onda misao izgledala još veća. Savršenstvo u umjetničkim djelima često priječi dušu da ih uveća. Nije li vrednija skica od pomno izrađene slike, po sudu onih koji sami svršavaju djelo mišlju mjesto da ga gotovo prihvaćaju? Pod prstima Gambare digne se najčistija i najljupkija muzika kakvu je grof ikad čuo, — kao oblak tamjana iznad žrtvenika. Kompozitor postade opet mlad i daleko od toga da bi škodio toj bogatoj melodiji, njegov organ ju je izražavao, pojačavao, upravljao kao što je mekan i drhtav glas vještoga lektora, kakav je bio Andrieux[113], proširio smisao kakva uzvišenog Corneilleova ili Racineova prizora unoseći u nj intimnu poeziju. Ta muzika, dostojna anđela, pokazivala je sakrivena blaga te goleme opere, koja nikad nije mogla biti shvaćena doklegod se čovjek izražavao u svom normalnom razumnom stanju. Jednako zaneseni muzikom i iznenađenjem koje im je izazvao taj instrument sa stotinu glasova, za koji bi kakav stranac mogao pomisliti da je tvorac u njega sakrio nevidljive djevojčice — toliko su zvuci na časove bili slični ljudskom glasu grof i Marianna nisu se usudili priopćiti svoje misli ni pogledom ni riječju. Mariannino je lice obasjala veličanstvena svjetlost nađe koja joj je vratila sjaj mladosti. Ovaj preporod njezine ljepote koji se sjedinjavao sa svijetlom pojavom njezina muža prekrio je nekim oblakom tuge one slasti što ih je ovaj tajanstveni vremenski razmak davao grofu.

– Vi ste naš dobar duh — reče mu Marianna.

– U napasti sam da vjerujem da ga vi inspirirate, jer ja, koja ga nikad ne ostavljam, nikad nisam čula tako nešto.

– A Cadhigin oproštaj! — usklikne Gambara i zapjeva kavatinu kojoj je bio dao stari epitet „uzvišena". Ona rasplače dvoje zaljubljenih toliko je ta kavatina dobro izražavala najplemenitiju odanost ljubavi.

– Tko vam je mogao udahnuti takve pjesme? — upita grof.

– Duh — odgovori Gambara; — kad se on pojavi, sve mi se čini u vatri. Ja vidim licem u lice melodije, lijepe i svježe, u bojama kao cvijeće. One zrače, one odzvanjaju i ja ih čujem, ali potrebno je beskonačno vrijeme da ih reproduciram.

– Još! — reče Marianna.

Gambara nije osjećao nikakva umora pa je svirao bez naprezanja i grimasa. Izveo je svoju uvertiru s tako velikim talentom i otkrio je tako nova muzička bogatstva te je grof bio zabliješten te je konačno pomislio nai čaroliju sličnu onoj koju stvaraju Paganini i Liszt, izvedbu koja, sigurno, mijenja sve uvjete muzike, od nje stvara poeziju iznad muzičkih kreacija.

– No, hoće li ga izliječiti vaša ekselencijai? — upita kuhar kad je Anđrea sišao.

– Uskoro ću to znati — odgovori grof. — Um ovoga čovjeka ima dva prozora, jedan zatvoren prema svijetu, drugi otvoren prema nebu prvi je muzika, drugi poezija; do dana današnjega on je tvrdokorno ostajao pred zapušenim prozorom, valja ga odvesti k drugom. Vi ste me prvi naveli na pravi put, Giardini, kad ste mi kazali da moj gostoprimac ispravni je misli i umuje kad ispije nekoliko čaša vina.

– Jest — poviče kuhar — i ja pogađam osnovu vaše ekseleneije.

– Ako je još vremena da mu poezija zagrmi u ušima, usred akorda kakve lijepe muzike, treba mu omogućiti da je čuje i da o njoj sudi. A pijanstvo mi jedino može

priteći u pomoć. Hoćete li mi pomoći da opijem Gambaru, moj dragi? Neće li to vama samomu škoditi?

– Kako to misli vaša ekselencija?

Andrea ode bez odgovora:, ali smijući se tomu hoće li taj luđak biti dovoljno pronicav. Sutradan on potraži Mariannu koja je provela jutro sastavljajući jednostavnu ali pristojnu toaletu, a ta joj je progutala svu uštednju. Ta bi promjena bila raspršila obmanu kakva prezasićena čovjeka, ali grofov je hir postao strast. Lišena svoje pjesničke bijede i pretvorena u jednostavnu građanku, Marianna mu pobudi misao kao da ide na vjenčanje, dade joj ruku da se popne u fijaker i saopći joj svoju namjeru. Ona sve odobri, sretna što nalazi da je njezin ljubavnik veći, plemenitiji i nesebičniji nego što se nadala. Došla je u jedan stan u kojem je Andrea s užitkom svoju prijateljicu podsjetio na sebe nekim neobičnim stvarima koje zavode i najčestitije žene.

– Govorit ću vam o svojoj ljubavi tek onda kad izgubite nadu u svoga Paola — reče grof Marianni kad su se vraćali u ulicu Froidmanteau, — Vi ćete biti svjedokom iskrenosti mojih napora. Ako oni budu uspješni, možda se neću moći pomiriti sa svojom ulogom prijatelja, ali ću vas tada izbjegavati, Marianno. Ako budem osjećao u sebi hrabrosti da radim za vašu sreću, neću imati dovoljno snage da je promatram.

– Nemojte tako govoriti, plemenitost ima također svoju opasnost, — odgovori ona slabo susprežuci suze. — Ta šta, vi me već ostavljate!

– Jest — reče Anđrea — budite sretni bez zabave.

Ako se moglo vjerovati kuharu, promjena higijene bila je povoljna za oba supruga. Svako veće poslije pića, Gambara je izgledao manje zaduben, govorio je više i odmjerenije; konačno je govorio o čitanju novina. Andrea se nije mogao uzdržati a da ne zadršće kad je vidio neočekivanu brzinu svoga uspjeha. No premda su mu njegove strepnje otkrile snagu njegove ljubavi, nisu ga pokolebale u njegovoj kreposnoj odluci. Jednoga dana dođe da provjeri napredak toga neobičnog ozdravljenja. Iako mu je stanje njegova bolesnika u početku prouzrokovalo neko veselje, ono je bilo pomućeno ljepotom Marianne kojoj je udobnost bila vratila sav njezin sjaj. Otada je dolazio svako veče na slatke i ozbiljne razgovore u koje je unosio jasnoću odmjerene opozicije osebujnim Gambarinim teorijama. Koristio se divotnom bistrinom kojom se odlikovao Gambarin duh o svim točkama koje nisu bile suviše blizu ludosti pa ga je naveo da prihvati na različite grane umjetnosti primjenu načela koja su se jednako kasnije mogla primijeniti u muzici. Sve je išlo dobro dok je opojnost vina grijala mozak bolesnika. Ali, čim je potpuno opet dobio ili bolje rekavši opet izgubio razum, ponovo je zapadao u svoju maniju. Ipak, Paolo se već dao lakše rastresti utiskom vanjskih predmeta i već se njegov razum mogao rasipati na veći broj tačaka u isti mah. Andrea, koji je kao umjetnik sudjelovao u tom polumedikalnom djelu pomisli da konačno može izvesti svoj veliki potez. Odluči da će u svom hotelu dati gozbu kojoj je Giardini bio pripušten, zbog njegove mašte, da ne odvaja dramu od parodije. To je bilo na dan prve predstave opere *Robert-Vraglu,* čijoj je probi prisustvovao. Ona mu se učinila pogodnom da otvori oči njegovu bolesniku. Već od drugoga jela Gambara je bio pijan pa je zbijao šale s mnogo draži, i Giardini je priznao da njegove kuharske novotarije nisu ravne vragu. Andrea nije ništa zanemario da izvede to dvostruko čudo. Orvieto, Montefascone, dopremljeni s neizmjernim oprezom kakav zahtijeva njihov prijevoz, Lacrima Christi, Giro — sva vruća vina.

drage domovine stvorila su dvostruku opojnost u mozgu gostiju — opojnost vinograda i opojnost uspomene. Kod poslastica, muzičar i kuhar veselo napustiše svoje zablude: jedan je stao, pjevuckati neku Rossinijevu kavatinu, a drugi je nagomilaona tanjur komade koje je zalijevao zadarskim maraskinom za ljubav francuskoj kuhinji. Grof iskoristi sretno raspoloženje Gambare koji se dade odvesti u Operu kao kakvo blago jagnje. Kod prvih nota uvoda Gambarina opojnost kao da se rasplinula i zamijenila ju je onakva grozničava nadraženost koja je katkada stavljala u sklad njegovo rasuđivanje i njegovu maštu, čiji je uobičajeni nesklad bez sumnje uzrokovao njegovu ludost, i glavna dominantna misao te muzičke drame pokaže mu se u svojoj blistavoj jednostavnosti kao blijesak koji je rasparao duboku noć u kojoj je on živio. Njegovim otvorenim očima ta muzika pokaže beskrajne horizonte novoga svijeta u kojem se prviput iznenada našao prepoznavši u njemu događaje koje je već u snu vidio. Mislio je da je prenesen u polja i sela svoje zemlje, gdje počinje lijepa Italija, koju je Napoleon tako oštroumno nazvao kosinom Alpa. Prenesen sjećanjem u vrijeme kad njegov mladi i živahni razum još nije uznemirivao zanos njegove suviše bujne mašte pobožno je i bez ijedne riječi slušao glazbu. Stoga je grof poštovao to unutrašnje zbivanje koje se odigravalo u toj duši. Sve do pola jedan poslije ponoći Gambara je ostao tako duboko nepomičan te su ga stalni posjetioci Opere morali smatrati za ono što je bio — za pijana čovjeka. Na povratku Anđrea stane napadati Meyerbeerovo djelo kako bi razbudio Gambaru koji je i dalje ostao u onakvu polusnu koji pijanice dobro poznaju.

— Pa što ima tako magnetično u toj nesuvisloj partituri da vas ona stavlja u položaj mjesečara,? — reče Anđrea kad su došli kući. — Sadržaj *Roberta-Vraga* bez sumnje je daleko od toga da bi bio lišen svakoga interesa. Holtei[115] ga je s rijetkom srećom razvio u dobro napisanu dramu, ispunjenu snažnim i zanimljivim situacijama. Ali francuski su pisci našli način da iz njega crpe najsmješniju fabulu na svijetu. Nikad besmislenost Vesarijevih ni Schikanederovih[118] libreta nije dostigla besmislenost poeme *Roberta-Vraga,* prave dramatske more koja sjeda na prsa gledalaca i sprečava im dah ne stvarajući im jaka uzbuđenja. Meyerbeer[117] je đavlu dao previše lijep udio. Bertram i Alice predstavljaju borbu dobra i zla, dobro i loše načelo. Ovaj je antagonizam kompozitoru pružao najsretniju opreku. Najljupkije melodije stavljene pored oporih i mučnih napjeva bijahu prirodna posljedica forme *libretta,* ali u partituri njemačkoga pisca demoni bolje pjevaju nego sveci. Nebeske inspiracije često poriču svoj opstanak, pa ako kompozitor na časak i napusti paklenske oblike, žuri se da se na njih vrati, brzo umoran od napora što ga je izvršio da ih ostavi. Melodija, ta zlatna nit koja se nikad ne smije prekinuti u tako širokoj kompoziciji, često iščezava u Meyerbeerovu djelu. Osjećaj u njoj ne znači ništa, srce ne igra nikakvu ulogu. Stoga se nikad ne nailazi na one sretne motive, na one naivne napjeve koji pokreću i potresaju sve simpatije i u dnu duše ostavljaju ugodan dojam. Harmonija neograničeno vlada, mjesto da bude osnovica na kojoj se moraju izdvajati skupine muzičke slike. Ovi neskladni akordi, daleko od toga da uzbuđuju slušaoca, pobuđuju u njegovoj duši osjećaj sličan onomu koji bi čovjek doživljavao kad bi vidio akrobata kako visi na jednoj niti i njiše se između života i smrti. Dražesni napjevi nikad se ne pojavljuju da ublaže to zamorno grčenje. Čovjek bi rekao da kompozitor nije imao drugoga cilja nego da se pokaže čudan i fantastičan. On hitno hvata priliku da proizvede kakav čudan učinak, ne uznemirujući se zbog istinitosti, muzičkoga

jedinstva, ni zbog nesposobnosti glasova koje satire razularenost instrumenta.

— Šutite, dragi prijatelju — reče Gambara — ja sam još pod čarom toga pjevanja pakla koje pojačalo — to novo glazbalo — čini još groznijim. Prekidani ritmi koji daju toliko energije pjevanju Roberta, kavatina četvrtoga čina, finale prvoga, drže me još pod fascinacijom nadnaravne moći!. Ne, ni deklamacija samoga Glucka nije imala tako čudesan učinak, i ja sam začuđen zbog tolikog, znanja.

— Sdgnor maestro — nastavi Anđrea smješkajući se — dopustite mi da vam protuslovim. Prije nego je pisao, Gluck je dugo razmišljao. On je ocijenio sve izglede i izradio nacrt koji se kasnije mogao mijenjati prema pojedinačnim nadahnućima, ali mu ona nikad nisu dopuštala da zaluta na putu. Odatle ona energična akcentuacija, ona istinita deklamacija. Slažem se s vama da Meyerbeerova opera pokazuje veliko znanje, ali to znanje postaje mana kad se izolira od nadahnuća, i ja mislim da sam u tom djelu vidio mučan posao finoga duha koji je prebrao svoju muziku po najboljim motivima propalih ili zaboravljenih opera, pa ih je usvojio proširujući ih, mijenjajući ili zbijajući ih. No dogodilo se ono što se dešava svima onima koji se bave krparijama — zloupotreba dobrih stvari. Taj vješti pabirčar nota razmeće se disonancama koje, kad su suviše česte, vrijeđaju uho i priučavaju ga na velike efekte koje kompozitor mora mnogo štedjeti — da se njima okoristi kad traži situacija. Ti se enharmonični prijelazi obilno ponavljaju i zloupotreba plagalnoga ritma oduzima mu velik dio njegove religiozne svečanosti, Dobro znam da svaki skladatelj ima svoje vlastite oblike na koje se i protiv svoje volje vraća, ali je bitno da čovjek bdije nad samim sobom pa da izbjegne tu manu. Slika, čija bi boja pokazivala samo plavo ili crveno, bila bi daleko od istine i zamarala bi pogled. Tako gotovo uvijek isti ritam u Robertovoj dionici baca jednoličnost na čitavo djelo. Što se tiče efekta pojačala o kojemu govorite, ono je u Njemačkoj već poznato, i što Meyerbeer daje pod novo, uvijek je upotrebljavao Mozart koji je taj način uveo u zbor đavola u *Don Juanu.*

Nutkajući ga da se sve više opija, Anđrea pokuša da Gambaru svojim protuslovljima navede na pravi muzički osjećaj, pokazujući mu da se njegova tobožnja zadaća na ovom svijetu ne sastoji u regeneriranju umjetnosti izvan njegovih sposobnosti, nego da, pod drugim oblikom koji nije ništa drugo nego poezija, potraži izraz svoje misli.

– Vi niste ništa razumjeli, dragi grofe, u toj golemoj muzičkoj drami — reče nehajno Gambara koji stane pred Andrejin klavir, zaigra po dirkama, posluša zvuk, sjedne i kao da misli nekoliko dasaka sabirući svoje misli pa zatim nastavi:

– U prvom redu znajte da je inteligentno uho kao što je moje prepoznalo optočilaeki posao o kojemu govorite. Da, ta je muzika s ljubavlju odabrana, ali iz riznica bogate i plodne mašte gdje je znanje gnječilo ideje da, iz njih istisne mužičku bitnost. Odmah ću vam objasniti taj posao.

On ustane da stavi svijeće u susjednu sobu, i prije nego je opet sjeo, ispio je punu čašu girovina, sardinskoga vina koje krije u sebi jednaku vatru kao što je raspaljuju stara tokajska vina.

– Vidite — reče Gambara — ta muzika nije stvorena za nevjernika ni za one koji uopće ne ljube. Ako u svom životu niste osjetili snažne napadaje i udarce nekoga zla duha koji pomiče s mjesta cilj za kojim idete, koji daje žalostan svršetak najljepšim nadama, ukratko, ako nikad na ovom svijetu niste opazili rep nestašnoga đavla, Robertova opera bit će za vas ono što je Apokalipsa za one koji vjeruju da sve s njima

svršava. Ako vi, nesretni i progonjeni, shvaćate genij zla, toga velikoga majmuna koji stalno u svakom trenutku uništava djelo božje, ako ga zamislite, ne da je ljubio nego da je oskvrnuo jednu gotovo božansku ženu i kako od te ljubavi odnosi radosti očinstva, u tolikoj mjeri da više voli svoga sina vječno nesretna sa sobom nego znajući da bi bio vječno sretan s bogom; ako napokon zamislite dušu majke koja lebdi nad glavom svoga sina da ga otkine iz groznog očeva zavođenja na zlo, imat ćete teik slab pojam o toj veličanstvenoj poemi kojoj malo nedostaje da bi se mogla takmičiti s Mozartovim *Don Juanom. Don Juan* je po svom savršenstvu iznad njega, to priznajem. „Robert-Vrag" predstavlja ideje, „Don Juan" pobuđuje osjećaje. „Don Juan" je još jedino muzičko djelo gdje su harmonija i melodija u točnim razmjerima. Jedino je tu tajna njegove superiornosti nad „Robertom", jer je „Robert" obilniji. No čemu ta usporedba, ako su ta dva djela lijepa po vlastitim ljepotama? Meni je, koji još jecam i stenjem pod ponovnim udarcima demona, „Robert" energičnije govorio nego vama, ja sam osjetio da je širok i zgusnut u isti mah. Zahvaljujući vama, zaista sam boravio u lijepoj zemlji snova gdje su naša osjetila povećana, gdje se vasiona širi u gorostasnim razmjerima. u odnosu prema čovjeku. (Nastane časak šutnje.) Još dršćem — reče taj nesretni umjetnik — na ona četiri takta talambasa koji su me pogodili u utrobu i koji otvaraju onaj kratki, onaj nagli uvod u kojemu trombonski solo, svirale, oboa i klarineta bacaju u dušu fantastičnu boju. Onaj *andante* u c-molu nagoviješta temu invokacije duša u opatiji, i povećaje vam prizor najavljivanjem potpuno duhovne borbe. Meni se koža ježila!

Gambara sigurnom rukom udari o tipke, majstorski proširi Meyerbeerovu temu olakšanjem duše na Lisztov način. To nije više bio klavir, to je bio čitav orkestar, evocirani genij muzike.

— Eto, to je Mozartov stil — usklikne on. — Vidite kako taj Nijemac rukovodi akordima, i kako vještim modulacijama unosi stravu da dođe do dominante C-dura. Ja čujem pakao. Platno se diže. Što vidim? Jedini prizor kojemu bismo dali ime *paklenski:* — orgije vitezova, na Siciliji. Evo, u tom su srcu u F-duru razularene sve ljudske strasti bahovskim allegrom. Miču se sve niti kojima nas đavao vodi. To je poisebno veselje koje obuzima ljude kad plešu nad ponorom, samima se od toga vrti u glavi. Kakva živahnost u tom zboru! Na tom zboru stvarnost života, naivni i buržujski život odvaja se u h-molu napjevom punim jednostavnosti, Raimbautovim napjevom. Jedan čas mi osvježuje dušu taj dobri čovjek koji izražava zelenu i bujnu Normandiju dolazeći da je dozove u pamet Robertu usred pijanstva. Tako, milina ljubljene domovine nijansira sjajnim mlazom taj tamni početak. Zatim dolazi ona divna balada u c-rnolu, i ona tako dobro izražava sadržaj. — *Ja sam, Robert!* — odjekne odmah. Bijes vladara kojega je uvrijedio njegov vazal nije više prirodan bijes; no on će se odmah umiriti, jer s Aliceom dolaze uspomene na djetinjstvo onim *allegrom* u A-dluru, punim živahnosti i draži. Čujete li krikove nevinosti koja, ulazeći u ovu paklensku dramu, ulazi u nju progonjena! — *Ne, ne!* — zapjeva Gambara koji je znao zasvirati svojim plućnim klavirom. — Došla je domovina i njezina uzbuđenja! U Rotoertovu srcu opet se rascvalo djetinjstvo i njegove uspomene; ali diže se sjena majke koju prate blage i mile vjerske misli! Vjera oživljava ovu lijepu romancu u E-duru, i u njoj se nalazi divna harmonična i melodična progresija na riječi:

Jer u nebesima kao i na zemlji
Njegova će majka moliti za njega.

Počinje borba između nepoznatih sila i samoga jednog čovjeka koji u svojim žilama ima paklensku vatru da im odolijeva. I da biste to dobro znali, evo Bertramova ulaska. U njemu veliki majstor u orkestru podsjeća u pripjevu na Radmbautovu baladu. Koliko umjetnosti! Kakva povezanost svih dijelova, kakva snaga konstrukcije! Đavao je ispod toga, skriva se, koprca se. S Alicinom stravom, koja prepoznaje onoga đavla svetoga Mihajla iz svoga sela, postavljena je borba između dvaju načela. Sad će se muzička tema razvijati, i to kakvim raznolikim frazama! Evo antagonizma potrebnoga svakoj operi koji jako ističe lijep recitativ, kao što je radio Gluck, između Bertrama i Roberta.

Nećeš nikad znati kako beskrajno ljubim.

Taj đavolski c-mol, taj užasni Bertramov bas započinje svoju zaplotnjačku igru koja će razoriti sve napore toga čovjeka naprasita temperamenta. Tu je za mene sve užasno. Hoće li zločin imati zločinca? Hoće li krvnik imati svoj plijen? Hoće li nesreća požderati genij umjetnika? Hoće li bolest ubiti bolesnika? Hoće li anđeo čuvar očuvati kršćanina? Evo finala, prizora igre u kojoj Bertram muči svoga sina izazivajući mu najstrašnija uzbuđenja. Robert, lišen svega, gnjevan, lomeći sve, hoteći sve poubijati, sve staviti u krv i požar, zaista mu se čini da, je njegov sin, tako mu je sličan. Kakva grozna radost u Bertramovim riječima: *smijem se tvojim udarcima!* Kako venecijanska barkarola dobro nijansira taj finale! Kakvim se smionim prijelazima to zločinačko očinstvo vraća na pozornicu da Roberta ponovo dovede u igru! Taj je početak mucam za one koji razvijaju teme u dnu svoga srca dajući im veličinu koju je muzičar namijenio da prenesu na njih. Samo se ljubav mogla staviti nasuprot ovoj velikoj! pjevanoj simfoniji u kojoj ne nailazite ni na jednoličnost ni na upotrebu istoga sredstva: ona je jedinstvena i raznolika. To je značajka svega što je velite i prirodno. Ja dišem, dolazim u visoku sferu otmjenoga dvora; čujem lijepe, svježe i lagano sjetne Izabeline fraze, i zbor žena u dva dijela i u imitaciji koja malo miriše na maurske boje Španije. Na tom se mjestu strašna muzika ublažava nježnim bojama, kao kad se smiruje oluja, da dođe do onoga udvornoga, koketnoga i dobro moduliranog dueta, koji ni u čemu nije više sličan prijašnjoj muzici.. Poslije meteža, u taboru heroja koji traže pustolovine, dolazi slikanje ljubavi. Hvala, pjesniče! Moje srce ne bi bilo duže izdržalo. Kad ne bih tu brao ivančice francuske komične opere, kad ne bih slušao ugodnu šalu žene koja zna ljubiti i tješiti, ne bih izdržao strašnu, ozbiljnu notu na koju se pojavljuje Bertram odgovarajući svomu sinu: Ako to dopustim! kad svojoj obožavanoj kneginji obećaje da će pobijediti pod oružjem koje mu ona daje. Kao nadu igrača kojega je popravila ljubav, ljubav najljepše žene, jer jeste li vidjeli tu divnu Sicilijanku i njezino oko sokolovo, sigurno u svoj plijen? (Kakve je samo tumače imao muzičar!) Nadi čovjeka pakao suprotstavlja svoju onim uzvišenim povikom: *Tebi, Roberte* od, *Normandije!* Ne divite H se mračnoj i dubokoj grozoti koja je utisnuta u one duboke i lijepe note napisane na riječi *u susjednoj šumi?* Tu ima divota iz „Oslobođenoga Jeruzalema", kao što se nalazi viteštva u tom zboru sa španjolskom živahnošću, i u tempu di marcia. Koliko originalnosti u tom allegru, u modulacijama četiri uđešena talambasa (E-đur, D-dur, C-dur, A-dur)! Koliko dražesti u pozivu na turnir! Tu je gibanje čitavoga heroičkog života onoga vremena, duša se s njim združuje, ja čitam viteški roman i jednu poemu. Ekspozicija je gotova, čini se da su sredstva muzike iscrpljena, vi niste ništa slično čuli, a ipak je sve homogeno. Vidjeli ste ljudski život u njegovu jednom jedinom izrazu. Hoću li biti sretan ili nesretan? —

kažu filozofi. Hoću li biti proklet ili spašen? — kažu kršćani.

Ovdje se Gambara zaustavi na posljeđnoj noti zbora, odsvira je sjetno i ustane, ode ispiti drugu veliku čašu gmvvina. Ovo polufabričko piće ponovo zarumeni njegovo lice koje je bilo lako poblijedjelo kad je strastveno i čudesno izvodio Meyerbeerovu operu.

— Da ne bi ništa nedostajalo ovoj kompoziciji — nadoveže on — veliki nam je umjetnik dao jedan šaljivi duet, jedini koji je sebi mogao dopustiti jedan demon — zavođenje nekoga jadnog truvera. On je stavio šalu pokraj grozote, šalu u kojoj se suirvava u ponor jedina stvarnost koja se pokazuje u uzvišenoj mašti njegova djela: čista i mirna ljubav Alice i Raimbauta, njihov će život pomutiti anticipirana osveta. Jedino velike duše mogu osjetiti plemenitost koja oživljuje ove šaljive arije, u njima ne nalazite ni preobilno blještavilo naše talijanske muzike ni vulgarnost francuskih pučkih popijevki. To je nešto veličanstveno, s Olimpa. Ima gorki smijeh jednoga božanstva, suprotan iznenađenju jednoga truvera koji se *donjuanizira.* Kad ne bi bilo te veličine, previše bismo se naglo vratili na općenitu boju opere, utisnutu u taj grozni bijes, u umanjenim septimama, koji se rastvara u paklenski valcer i konačno nas stavlja licem u lice s demonima. Kakvom se snagom Bertrnmova strofa ističe u h-molu nad paklenskim Zborom, crtajući nam groznim očajem očinstvo pomiješano s tim demonskim pjevanjem! Kako je divan prijelaz dolazak Alice na riturnelu u B-duru. Još čujem to svježe, anđeosko pjevanje, nije li to slavuj poslije oluje? Velika misao cjeline tako se nalazi u pojedinostima, jer što bi se moglo suprotstaviti tome komešanju demona koji vrve po svojoj rupi ako ne divna Alicina arija:
Kad sam napustila Normandiju!

Zlatna nit melodije neprestano teče duž snažne harmonije kao nebeska nada, ona je veže, i to s koliko velike vještine! Nikada genij ne napušta znanost koja ga vodi. Ovdje se Alicino pjevanje nalazi u B-duru i spaja se s Fis-durom, dominantom paklenskoga zbora. Čujete li *tremolo* orkestra? — pitaju Roberta u društvu demona. Bertram se vraća na pozornicu, i tu se nalazi najviša tačka, vrhunac muzičkoga interesa, recitativ koji bi se mogao uporediti s onim što su veliki majstori najveličanstvenije pronašli — ljuta borba u Es-duru u kojoj se pojavljuju dva atlete, Nebo i Pakao, jedan riječima: *Da, ti me poznaješ!* u umanjenoj septimi, drugi svojim uzvišenim F-durom: *Nebo je sa mnom.* Pakao i križ stoje jedan nasuprot drugom. Dolaze Bertramove grožnje Alici — najsnažnija patetičnost na svijetu, zadovoljno se pokazuje genij zla i oslanja se kao uvijek na lični interes. Dolazak Roberta koji nam daje veličanstven trio u A-duru, bez pratnje, uspostavlja prvi sukob između suparničkih sila i čovjeka. Pogledajte kako otvoreno nastaje — reče Gambara donoseći zbijeno taj prizor strastvenom izvedbom koja je potresla Andreju. — Sva ta lavina muzike počevši od četiri takva talambaga valjala se prema toj borbi triju glasova. Magija zla pobjeđuje! Alice bježi, i vi čujete duet u D-duru između Bertrama i Roberta, đavo mu zarine pandže u srce i razdire ga da ga bolje sebi prisvoji; služi se svačim: čast, nadu, vječne i beskrajne užitke — sve mu donosi da mu zablliješti oči. Stavlja ga kao Isusa na vrh hrama i pokazuje mu sve dragocjenosti na zemlji — nizove zla; potiče ga na hrabrost, i lijepi osjećaji čovjeka izbijaju u ovom uskliku:
Vitezova moje domovine
Čast je uvijek bila oslonac!

Na koncu, da okruni svoje djelo, evo teme koja je tako kobno otvorila operu, evo

one glavne arije, u veličanstvenoj evokaciji duša:

Redovnice, koje počivate pod ovim hladnim kamenom,
Čujete li me?

Slavno je protekao i slavno svršio muzički put s allegro vivace orgije u d-molu. To je zaista pobjeda pakla! Sviraj, muziko, zavij nas u svoje dvostruke naboire, sviraj i zavodi! Paklenske su sile zgrabile svoj plijen, drže ga i plešu. Taj lijepi genij određen da pobijedi, da vlada, evo propao je! Demoni su veseli, bijeda će ugušiti genij, strast će upropastiti viteza!

Ovdje G-ambara zasvira orgiju za svoj vlastiti račun, improvizirajući duhovite i vješte varijacije i prateći se sjetnim glasom kao da hoće da izrazi intimne patnje boje je osjetio.

— Čujete li nebeske tužaljke zanemarene ljubavi? — nadoveže on — Izabela zove Roberta usred velikoga zbora vitezova koji idu na turnir, i tu se pojavljuju motivi drugoga čina kako bi se dobro objasnilo da se treći čin svršio u nadnaravnoj sferi. Stvarni se život ponovo nastavlja. Taj se zbor smije kad se približuju čarolije pakla koje donosi Robert s amajlijom, čudesa trećega čina začas će se nastaviti. Ovdje dolazi duet silovanja gdje ritam dobro pokazuje surovost želja čovjeka koji sve može. U tom duetu kneginja plačnim i tužnim jecanjem pokušava svoga ljubavnika privesti k razumu. Tu se muzičar stavio u težak položaj, i pobijedio je najdivnijim dijelom opere. Kako je božanstvena melodija u kavatini: *Milost za tebe! Žene* su joj dobro shvatile smisao, one su se sve vidjele ma pozornici kao da njih guši i hvata. Zbog samoga toga dijela opera bi uspjela, jer su sve žene smatrale da se hvataju u koštac s kakvim goropadnim kavalirom. Nikad nije bilo tako strastvene ni tako dramatične muzike. Čitav se svijet diže protiv prokletnika. Tom se finalu može prigovoriti sličnost s finalom *Don Juana,* ali u situaciji ima ta golema razlika što u njemu izbija plemenito vjerovanje u Izabelu, istinska ljubav koja će spasiti Roberta, jer on prezirno odbija paklensku moć koja mu je povjerena, dok Don Juan ustraje u svom bezvjerstvu. Taj je prigovor uostalom općenit svima kompozitorima koji su od Mozarta naovamo skladali finale. Finale „Don Juama" jest jedinstveni, zauvijek pronađeni klasični oblik. Konačno se diže, svemoćna vjera, sa svojim glasom koji vlada svjetovima, koji zove sve nesretnike da ih utješi, sve pokajnike da ih vrati u krilo crkve. Čitava se dvorana uzbudila na glasove toga zbora:

Nesretnici i grešnici
Žurno trčite ovamo!

U groznoj gunguli razularenih strasti sveti se glas ne bi čuo; ali u ovom kritičnom trenutku božanska crkva katolička može grmjeti, ona se diže blistava od svjetlosti. Tu sam se začudio što sam poslije tolikoga harmoničnog blaga našao novu žilu gdje je kompozitor susreo glavni dio komada: *Slava providnosti!* napisan na Haenđelov način. Dolazi Robert, sav izvan sebe, razdirući dušu sa svojim: *Da mogu moliti.* Gonjen odlukom pakla Bertram progoni svoga sina i pokušava posljednji napor. Dolazi AMce u ulozi majke; tada čujete veliki trio prema kojemu je išla opera: pobjeda duše nad materijom, duha dobra nad dubom zla. Vjerske, pobožne pjesme raspršuju paklenske pjesme, pokazuje se sreća u svom sjaju. Ali je ovdje muzika oslabila: vidio sam neku katedralu mjesto da čujem koncert sretnih anđela:, kakvu božansku molitvu oslobođenih duša gdje pljeska ju braku Roberta i Izabele. Nismo smjeli oistati pod teretom čarolija pakla, morali smo izići s nadom u srcu. Meni je kao katoličkom

muzičaru bila potrebna druga Mojsijeva molitva. Bio bih rado znao kako bi se Njemačka bila borila protiv Italije, što bi Meyerbeer bio učinio da se takmiči s Rossinijem. Međutim, unatoč ovoj maloj pogrešci, autor može reći da poslije pet sati tako krepke muzike Parižanin više voli dekoraciju; nego muzičko remek-djelo! Čuli ste klicanje ovom djelu, ono će imati pet stotina predstava! I te kako su Francuzi razumjeli tu muziku!....

– Zato jer iznosi ideje — reče grof.

– Ne zato, nego stoga što odlučno predstavlja sliku borba u kojima umiru toliki ljudi i jer se sjećanjem mogu s njom dovesti u vezu svi pojedinačni životi. I ja bih, nesretnik, bio zadovoljan kad bih čuo viku nebeskih glasova o kojoj sam toliko sanjao.

Gambara odmah zapađe u muzički zanos i, bez priprave, improvizira najmelodiozniju i najharmoničniju kavatinu kakvu je Andrea ikad mogao čuti, božansku pjesmu, božanski otpjevanu. Njezina je tema imala draž koja bi se mogla usporediti s draži pjesme *O filii et filiae,* ali pune cara kakav najviši muzički genij može naći. Grof zapadne u najživlje udivljenje: oblaci se rasprše, pokaže se plavetnilo neba, pojave se likovi anđela i digoše vela koja skrivahu svetište, nebesko je svjetlo padalo u bogatim mlazovima. Uskoro zavlada šutnja. Grof se začudi što više ništa ne čuje, stane promatrati Gambaru koji je nepomična pogleda i poput pustinjaka šaputao riječ *Bog!* Grof je pričekao da kompozitor siđe sa začaranih predjela kamo se bio uzdigao na šarenim krilima nadahnuća, i odluči da će ga osvijetliti svjetlom što ga odanle donese.

– No — reče mu pružajući mu drugu punu čašu i kucajući se s njim — vidite da je taj Nijemac, po vašem mišljenju, komponirao uzvišenu operu ne baveći se teorijom, dok muzičari koji pišu muzičke teorije mogu kao i književni kritičari biti loši kompozitori.

– Vi dakle ne volite moju muziku!

– Ne kažem toi, ali mjesto da nastojite izraziti ideje i mjesto da provodite do krajnjosti muzičko načelo — zbog čega premašujete svrhu — kad biste jednostavno htjeli probuditi u nama osjećaje, bolje bismo vas shvatili ako ipak niste promašili svoje zvanje. Vi ste veliki pjesnik.

– Štooo? — reče Gambara — dvadeset i pet godina studija bilo bi utaman! Zar bih morao proučavati nesavršeni jezik ljudi, kad u ruci držim *nebesku riječ!* Ah! kad biste vi imali pravo, ja bih umro...

– Vi ne. Vi ste veliki i jaki, vi biste ponovo počeli svoj život, a ja bih vas pomagao. Načinili bismo plemenit i rijedak savez između mene, bogata čovjeka, i vas, umjetnika, između dvojice ljudi koji razumiju jedan drugoga.

– Jeste li vi iskreni? — upita Ga mbar a zapanjen.

Kazao sam vam, vi ste više pjesnik nego muzičar.

– Pjesnik! pjesnik! To više vrijedi nego ništa. Recite mi istinu, koga više cijenite: Mozarta ili Homera?

– Divim se jednako i jednom i drugom.

– Na časnu riječ?

– Na časnu riječ.

– Hm! Još jednu riječ. Što mislite o Meyerbeeru i Byronu?

– Vi iste ih procijenili kad ste ih tako stavili jednoga kraj drugoga.

Grofova je kočija bila spremna, kompozitor i njegov plemeniti liječnik brzo

prijeđoše stepenice stubišta i za nekoliko časaka dođoše k Marianmi. Kad je ulazio, Gambara se baci u naručje svojoj ženi. Ona ustukne jedan korak okrenuvši glavu, a njezin muž načini isto tako korak natrag i sagne se prema grofu.

– Ah! gospodine — reče Gambara muklim glasom — trebalo je da mi bar pustite moju ludost. — Zatim obori glavu i padne.

– Što ste učinili? On je mrtav pijan — vikne Marianna bacivši na to tijelo pogled u kojemu se borila samilost s gnušanjem.

Grof uz ipomoć svoga sluge podigne Gambairu na postelju. Andrea iziđe sa srcem punim grozne radosti.

Sutradan je grof propustio sat svoje redovne posjete i počeo se bojati da je sama sebe prevario i da je možda preskupo prodao udobnost i mudrost ovomu jadnom bračnom paru čiji je mir zauvijek bio narušen.

Konačno se pojavi Giardini. Donosio je pisamce od Marianne.

„Dođite — pisala je ona — zlo nije tako veliko kako ste htjeli, okmitniče!"

– Ekselencijo — reče kuhar dok se Andrea uređivao — vi ste nas sinoć sjajno pogostili, ali, priznajte da, izuzevši vina koja bijahu odlična, vaš natkonobar nije nam poslužio jelo koje bi bilo dostojno da se nalazi na stolu pravoga sladokusca. Nećete mi poricati, pretpostavljam, da jelo koje vam je bilo posluženo kod mene onoga dana kad ste me počastili da sjednete k mojemu stolu, nije sadržavalo ono što je najbolje — pravi eliksir za sve one koji su jučer uprljali vaše prekrasno posuđe. Stoga sam se jutros probudio misleći na obećanje koje ste mi dali da ću dobiti kod vas mjesto poslovođe. Ja se sada smatram kao povezan s vašom kućom.

– I meni je pred nekoliko dana došla ista misao — odgovori Andrea. — Govorio sam o vama s tajnikom austrijske ambasade, i vi odsad možete prijeći Alpe kad vam se prohtjedne. Imam u Hrvatskoj jedan dvorac kamo rijetko odlazim. Tamo ćete preuzeti dužnost pazikuće, podrumara i sveopćeg čuvara, s dvjesta škuda plaće. Tolika će plaća biti također vaše žene kojoj je namijenjena ostala služba. Moći ćete se odati pokusima *in anima vili,* tj. na želucu mojih vazala. Sto se tiče vaših putnih troškova, evo vam jedan bon za moga bankara.

Gardini po napuljskom običaju poljubi grofu ruku.

– Ekselencijo — reče mu on — prihvaćam bon, ali ne primam mjesto. To bi značilo da sam sebi pljujem u lice kad bih napustio svoje umijeće ne priznavajući sud najboljih sladokusaca koji su zaista u Parizu.

Kad se Andrea pojavio kod Gambare, ovaj ustane i pođe mu u susret.

– Moj plemeniti prijatelju — reče mu on posve otvoreno — vi ste jučer zloupotrijebili slabost mojih organa da se poigrate sa mnom, ili pak vaš mozak nije više ono što je moj s obzirom na opojnost naših dobrih vina iz Lacija. Želim se zaustaviti na ovoj drugoj pretpostavci, volim sumnjati u vaš želudac nego u vaše isrce. Kako bilo da bilo, ja se zauvijek odričem vina, jer me sinoćnje prekomjerno uživanje odvuklo u mnoge kažnjive ludosti. Kad pomislim da malo te nisam... (on baci užasan pogled na Mariannu). Što se tiče one bijedne opere na koju ste me odveli, mnogo sam mislio na nju. — To je ipak muzika sastavljena običnim sredstvima, sama brda nagomilanih nota — *verba et voces*[118]. To je kao da pijem najgori talog u dugim gutljajima kad slušam takvu muziku! To su isjeckane fraze kojima sam prepoznao podrijetlo. Komad. *Slava božjoj providnosti!* malo je previše sličan Haeindelovu komadu; zbor vitezova kad idu u borbu srodan je škotskoj ariji u *Bijeloj gospodi.*

Ukratko, ako se ta opera toliko sviđa, to je zato, jer joj je muzika uzeta odasvud pa stoga mora biti pristupačna širokim slojevima. Ostavljam vas, dragi prijatelju, već od jutros imam u glavi neke ideje koje od mene traže da se uzvlnem k Bogu na krilima muzike, ali htio sam vas vidjeti i s vama govoriti. Zbogom. Zamolit ću za oproštenje svoju muzu. Večeras ćemo zajedno večerati, ali ni kapi vina, bar ne za mene. Oh! čvrsto sam odlučio...

— To me dovodi u očaj — reče Andtea zacrvenjevši se.

Ah! vi mi vraćate savjet — poviče Marianna — ja se nisam više usudila da ga ispitujem. Moj prijatelju, moj prijatelju, to nije vaša krivnja, on neće da ozdravi.

Šest godina poslije toga, u siječnju 1837, većina umjetnika kojima se dogodila nesreća da pokvare svoje puhaoke instrumente ili glazbala na žice, nosili su ih u ulicu Froidmanteau, u neku ružnu i groznu kuću gdje je u petom katu stanovao neki stari Talijan po imenu Gambara. Već je pet godina ovaj umjetnik bio prepušten samu sebi i napušten od žene. Dogodile su mu se mnoge nesreće. Jedan instrument na kojem je računao da će se obogatiti i koji je nazvao *panharmonicon,* dala je prodati sudska vlast na trgu Chatelet, jednako kao i tovar izlinirana papira koji je bio išaram notama. Sutradan poslije prodaje, u te su partiture u tržnici zamatali maslac, ribe i voće. Tako su tri opere o kojima je govorio taj jadni čovjek — a za koje je neki bivši napuljski kuhar koji je postao obični preprodavač — kazao da su to gomile gluposti, bile rasijane po Parizu i poderane u torbama prodavačica. Ništa to ne smeta, ali je vlasniku kuće bila plaćena stanarina a ovrhovoditelj ima njihovi troškovi. Prema riječima napuljskoga preprodavača koji je bludnicama ulice Froidmanteau prodavao ostatke najraskošnijih gozba u gradu, signora Gambaira pošla je u Italiju s nekim velikim milanskim plemićem, i nitko nije mogao znati što je s njom. Umorna od petnaestogodišnje bijede ona je možda upropastila toga grofa prekomjernom raskoši, jer su jedno drugo tako jako obožavali te Napuljac čitava svoga života nije imao primjera slične ljubavi.

Potkraj toga istog mjeseca siječnja jedne večeri kad je preprodavač Glardini s nekom bludnicom koja je došla na večeru razgovarao o toj božanskoj Marianni, tako čistoj i tako lijepoj, tako plemenito požrtvovnoj (a *koja je ipak svršila kao sve ostale),* ta bludnica te preprodavač i njegova žena opaziše u ulici neku mršavu ženu, smrknutu i zaprašenu u licu. Ona je bila sama kost i koža — kostur koji je hodao, gledao brojeve i prepoznao jednu kuću.

— Ecco la Marianna — reče na talijanskom preprodavač. Marianna prepozna napuljskoga gostioničara Glardini ja u jadnom preprodavaču, ne objašnjavajući sebi zbog kakve je nesreće na to spao da drži preprodajni dućančić. Ona uđe i sjedne, jer je dolazila iz Fontainebleaua. Prevaljivala je četrnaest milja na dan i prosjačila za hranu od Torina do Pariza. Zaprepastila je tu strašnu trojku. Od njezine divne ljepote ostale su joj samo lijepe, bolesne oči bez sjaja. Jedino što joj je ostalo vjerno bijaše nesreća. lijepo je primi stari i vješti popravljač glazbala. Gledao ju je s neizrecivim užitkom kad je ulazila.

– Ti si opet ovdje, moja jadna Marianno! — reče joj on s puno dobrote. Za vrijeme tvoje odsutnosti prodali su mi glazbala i sve moje opere!

Bilo je teško ubiti tusto tele za povratak Samaritanke, ali je Gardini dao ostatak lososovine, djevojka je platila vino, a Gambara je dao svoj kruh, signora Giardini stari stolnjak, i ovi tako raznovrsni nesretnici večerahu na tavanu, u stanu kompozitora.

Upitana o svojim pustolovinama, Marianna odbije svaki odgovor, nego samo digne svoje lijepe oči k nebu i šapne tiho Giardiniju: — Oženio se s nekom plesačicom!

– Što ćete raditi da uzmognete živjeti? — upita djevojka. — But vas je ubio i...

– I postarao — reče Marianna. — Ne, to nije umor ni bijeda, nego žalost.

– A zašto niste ništa poslali svojemu mužu? — upita djevojka.

Marianna odgovori samo jednim pogledom i djevojku pogodi u srce.

– Ponosna je, oprostite! — poviče djevojka. — Čemu joj to — šapne u uho Giardiniju.

Te su godine umjetnici bili vrlo oprezni sa svojim glazbalima pa popravci nisu dostajali da izdržavaju tu jadnu porodicu. Svojom iglom žena nije više zarađivala bogzna što, te su se muž i žena morali pomiriti s tim da iskorištavaju svoj talent u najnižim sferama. Obadvoje je izlazilo uveče, u sumrak i išli su u Champs-Elysees da pjevaju u duetu koji je Gambara — taj jadni čovjek! pratio ma nekoj bijednoj gitari. Uz put je njegova žena (koja je za tu zgodu stavljala na glavu neki loši veo od muslina) odvela svoga muža k nekom trgovčiću u predgrađe Saint-Honore i dala mu ispiti nekoliko čašica rakije da ga opije, jer bi inače loše svirao. Obadvoje se postavilo pred otmjeni svijet koji je sjedio na stocima, i jedan od najvećih genija onoga vremena, nepriznati Orfej moderne muzike, izvodio je odlomke iz svojih partitura. Ti su komadi bili tako divni te su istrgnuti nekoliko sua pariškoj ravnodušnosti. Jedan diletant iz Talijanskoga kazališta, koji je slučajho ondje sjedio, nije prepoznao iz koje su opere ti komadi bili izvađeni. Upitao je ženu, obučenu u grčku svećenicu koja mu je pružila stari limeni: tanjurić u koji je skupljala milostinju:

– Draga moja, odakle uzimate tu muziku?

– Iz opere *Muhamed* — odgovori Marianna.

Kako je Rossini komponirao *Muhameda II,* tad je diletant rekao ženi koju je pratio: — Kakva šteta što neće da nam u Talijanskom kazalištu daju Rossimijeve opere koje nam nisu poznate! Jer, evo, to je lijepa muzika. Gambara se smješkao.

Pred! nekoliko dana trebalo je platiti bijednu svotu od trideset i šest franaka na ime stanarine za onaj tavan gdje je stanovao rezignirani bračni par. Trgovac više nije htio dati na vj presi ju rakiju kojom je Gambarina žena opijala svoga muža da bi dobro svirao. Gambara je tada bio tako nemoguć te su uši bogatoga pučanstva bile nezahvalne, pa se metalni tanjurić vraćao prazan. Bilo je deset sati uveče. Neka lijepa Talijanka, kneginja Massimilla d' Varese, smiluje se tim jadnim ljudima pa im dade četrdeset franaka. Stade ih ispitivati, jer je kod zahvaljivanja žene prepoznala da je Venecijauka. Knez Emilio ih zamoli neka mu ispri čaju povijest svojih nevolja, pa mu ih je Marianna ispripovijedala bez ikakve jadikovke ni protiv nebu ni protiv ljudima.

— Gospođo — reče na svršetku Gambara koji nije bio pijan — mi smo žrtve svoje vlastite superiornosti. Moja je muzika lijepa, ali kad muzika prelazi iz osjećaja u ideju, ona za slušaoce može imati samo genijalne ljude, jer samo oni imaju sposobnost da je shvate. Moja nesreća dolazi odatle što sam slušao koncerte anđela i mislio sam da ih ljudi mogu razumjeti. Jednako se događa ženama kad njihova ljubav poprimi božanske oblike, ljudi ih više ne razumiju.

Ta je rečenica vrijedila četrdeset franaka što ih je dala Massimilla. Stoga ona izvadi iz svoje kese drugi zlatnik govoreći Marianni da će pisati Marcosiniju.

– Nemojte mu pisati, gospođo! — reče Marianna — i neka vas Bog uvijek očuva lijepu.

– Hoćemo li da se pobrinemo za njih? — upita kmeginja svoga muža, jer je ovaj čovjek ostao vjeran IDEALU koji smo mi ulbili.

Videći zlatnik, stari Gambara zaplače. Zatim mu dođe uspomena na njegove nekadašnje znanstvene radove pa jadni kompozitor, brišući suze, reče jednu rečenicu koju je prilika učinila ganutljivom:

– Voda je sagorjelo tijelo.

1837

O KATARINI MEDICI

UVOD

KALVINSKI MUČENIK

RUGGIERIJEVA TAJNA

DVA SNA

Preveo

Dane Smičiklas

GOSPODINU MARKIZU DE PASTORETUl
ČLANU AKADEMIJE LIJEPIH UMJETNOSTI

Kad čovjek, pomisli na golem broj svezaka koji su objavljeni da se istraži dna tačka u Alpama preko koje je Hanibal izvršio prijelaz, a da se danas ne može znati da li je to bilo, po Vitakeru i Rivazu, – preko Lyona, Zeneve, Svetoga Bernarda ili dolinom Aoste; ili, po Letrouneu, Follardu, Saint-Simonu i Fortia d'Urbanu — preko Izere, Grenoblea, Saint-Bonneta, Mont Genevrea, Fenestrellea ili klancem Suze; ili po Larauzi – preko Mont Cenisa i Suze; ili po Strabonu, Polibiju i de Luču — preko Rhone, Vienne, Yenne i Mont du Chata; ili po mišljenju nekih oštroumnih ljudi — preko Genove, la Bochette i la Serivie, – koje mišljenje ja dijelim, a prihvatio ga je i Napoleon — bez obzira na to kakvim su octom neki učenjaci polili alpske stijene[120] – čovjek se, gospodine markiže, mora čudom čuditi kad vidi da je moderna povijest tako zanemarena te su njezine najvažnije tačke tamne, i da najodvratnije klevete još vise na imenima koja bi se morala duboko poštivati. Uzred primijetimo da je Hanibalov prijelaz postao gotovo problematičan upravo od silnih objašnjenja. Tako otac Menestrier misli da je S c o r a s što ga označuje Polibije – S a o n a; Letronne, Larauza i Szoeighauser u tom vide Iseru; Coćhard, egonski učenjak, tu vidi Drome; za svakoga koji ima oči, između riječi S c o r a s i S c r i v i a ima velikih geografskih i jezičnih sličnosti, bez obzira na izvjesnost da je kartažanska flota bila usidrena u Spezziji ili u genovskoj luci. Ja bih razumio ta strpljiva istraživanja kad bi se posumnjalo u bitku kod Kane; ali, budući da su ti rezultati poznati, čemu mrčiti toliko papira tolikim pretpostavkama koje su u neku ruku arabeske (hipoteze, dok je najvažnija povijest u sadašnje vrijeme, povijest reformacije, tako jako neistražena te nije poznato ni ime onoga čovjeka koji je parobrodom plovio u Barcelonu u vrijeme kada su Luther i Kalvin pronašli pobunu misli. Mi dijelimo, mislim, isto mišljenje pošto smo, svaki zasebno, istraživali povijest o velikom i lijepom liku Katarine Mediči. Zato sam mislio da će moje povijesne studije o toj velikoj kraljici u pravi čas biti upućene jednom piscu koji već odavna radi na povijesti reformacije i da ću ja tako iskazati javnu počast karakteru i vjernosti toga monarhiste, a možda i dragocjenu, zbog svoje rijetkosti.
Pariz, siječanj 1842.

UVOD

Općenito se diže graja da se radi o paradoksu kad učenjaci, iznenađeni nekom povijesnom zabludom, pokušavaju da je isprave. No svakomu koji temeljito proučava modernu povijest jasno je da su povjesničari povlašćeni lašci. Oni pišu prema pučkim vjerovanjima posve onako kao što većina današnjih novina samo izražava mišljenja svojih čitalaca..

Povijesna je nezavisnost mnogo manje blistala u spisima laika nego u spisima redovnika. Od benediktinaca — te dike Francuske — dolazi nam najčistije svijetlo što se tiče povijesti, samo ako vjerski interes nije bio posrijedi. Stoga su se već od sredine osamnaestoga stoljeća digli veliki i učeni kontraverzisti, koji su iz nužde da isprave pučke zablude kojima su povjesničari povjerovali i dali ugled, objavili značajne radove. Tako je gospodin de Launoy[121], nadimkom *rušilac svetaca,* poveo krvav rat protiv svetaca koji su se prokrijumčarili u crkvu. Tako su takmaci benediktinac inače premalo poznati članovi Akademije za arheologiju i staru povijest, počeli, na tamnim povijesnim tačkama, svoje memoare koji su tako izvanredni po strpljivosti, učenosti i logici. Na isti način je Voltaire, vođen nesretnom nakanom, s mračnom strašću, često unio svjetlo svoga duha u povijesne predrasude. U toj je namjeri Diderot napisao suviše dugu knjigu o jednoj epohi carske povijesti Rima. Da nije bilo francuske revolucije, *kritika,* primijenjena na povijest, bila bi možda pripravila elemente *dobre* i *istinite* povijesti Francuske čije su dokaze već odavna bili prikupili naši veliki benediktinci. Louis XVI, ispravan duh, sam je preveo englesko djelo kojim je Walpole[122] pokušao objasniti Richarda III kojim se toliko bavilo posljednje stoljeće.

Na koji način tako slavne ličnosti kao što su kraljevi i kraljice, i kako to da tako važne ličnosti kao što su generali armije postaju predmet gnušanja i rugla? Između pjesme o Malboroughu i povijesti Engleske u tom pogledu polovina svijeta oklijeva kao što ljudi ne znaju da li da vjeruju povijesnim činjenicama ili pučkom vjerovanju s obzirom na Charlesa IX. U svim vremenima kad se biju velike bitke između narodnih masa i vlasti narod sebi stvara jednu strašnu ličnost od koje načini ljudoždera — ako je dopušteno riskirati jednu riječ da se izrazi ispravna ideja. Tako je u naše vrijeme, da nije bilo „Dnevnika sa Svete Helene" i da nije bilo svađa i rasprava između roajalista i bonapartista, zavisilo skoro od sitnice pa bi Napoleonov značaj bio lažno prikazan. Da je bilo još nekoliko ljudi soja opata de Pradta[123], pa još nekoliko novinskih članaka — i od cara Napoleon bi također bio postao ljudožder. Kako se zabluda širi i stječe ugled? Ta se tajna vrši pred našim očima a da je mi ne zapažatmo. Nitko i ne sluti koliko je štampa učvrstila i zavist koja prati uzvišene ljude i pučke šale koje u krivom svjetlu prikazuju jednui povijesnu činjenicu. Tako se ime kneza Polignaca[124] daje u Francuskoj[1] svima konjima po kojima se udara i mlati. A tko zna kako će se u budućnosti gledati na državni udar kneza Polignaca? Zbog jedne Shakespeareove mušice, a možda iz kakve osvete — kao što je bila osveta Beaumarehaisa protiv Bergassea[125] — Falstaff je u Engleskoj tip smiješnog čovjeka; njegovo ime izaziva osmijeh: to je kralj lakrdijaša. No umjesto da je bio silno gojazan, ludo zaljubljen, tašt, odan piću, star i podmitljiv, Falstaff je bio jedna od najznačajnijih ličnosti svoga stoljeća, vitez reda podvezice i obavljao je službu višega zapovjednika. Kad je stupio na englesko prijestolje Henrik IV, sir Falstaff imao je najviše trideset i četiri godine. Taj general, koji se odlikovao u bici kod Azincourta i ondje zarobio vojvodu d'Alengona, zauzeo je 1420. g. Montereau koji je bio snažno branjen. Na koncu je pod

Henrikom VI potukao deset tisuća Francuza s petnaest stotina umornih vojnika koji su umirali od gladi! Evo primjera i za rat. Ako odatle prijeđemo na književnost, nalazimo da se 'kod nas Rabelais, trijezan čovjek koji je pio samo vodu, smatra za pravoga žđeronju, ljubitelja masnog zalogaja i utvrđenog pijanicu. Tisuću je priča sačinjeno o piscu jedne od najljepših knjiga francuske književnosti — o autoru Pantagruela. Aretina, koji je bio prijatelj Tizianov i koji se može smatrati Voltairom svoga stoljeća, u naše vrijeme bije glas koji je u potpunoj suprotnosti s njegovim djelima, s njegovim značajem, a to mu je donijela neobuzdanost duha u skladu sa spisima toga stoljeća u kojem se cijenilo vragolasto i papreno kad su kraljice i kardinali pisali pripovijesti koje se danas nazivaju razuzdanima. Primjeri te vrste mogli bi se nizati u beskonačnost. U Francuskoj, i u najozbiljnijem dijelu moderne povijesti, nijedna žena, osim gospođe Brunehault ili Fredegonde nije više prepalila od pučkih zabluda nego Katarina Medici. Međutim, Marija Medici, čije je sve djelovanje bilo za Francusku štetno, izmiče sramoti koja bi morala zamračiti njezino ime. Marija je rasula blago što ga je sakupio Henri IV, nije se nikada oprala od optužbe da je znala da kralj treba da bude ubijen, njezin je intimni prijatelj bio d'Epernon koji nije odbio Ravaillacov udarac i koji je odavno poznavao toga čovjeka. Ona je prisilila svoga sina da je protjera iz Francuske gdje je poticala i pomagala pobune drugoga svoga sina, Gastona. Konačno, do Richelieuove pobjede nad njom, na *Dan nasamarenih,* dolazi tek tada kad je on Louisu XIII otkrio tajne dokumente o smrti Hernija IV. Katarima Mediči, naprotiv, spasila je krunu Francuske; ona je održala kraljevsku vlast u kritičnim prilikama u kojima bi ne jedan veliki vladar bio podlegao. Imajući na vratu buntovnike i častohlepnike kao što su bili vojvode de Guise i oni iz burbonske kuće — ljude kao što su bila dva kardinala de Lorraine i kao što su bila dva Balafrea, dva kneza de Conde, kraljica Jeanne d'Albret, Henri IV, glavni zapovjednik vojske de Montmorency, Kalkin, Coligny, Theodor de Beze — morala je upotrijebiti najrjeđe sposobnosti, najdragocjenije darove državnika, a sve to pod vatrom poruga i šala kalvinistič'ke štampe. To su sigurno nepobitne činjenice. Stoga, za onoga koji pažljivo proučava povijest šesnaestoga stoljeća u Francuskoj, lik Katarine Medici izbija kao lik kakva velikog kralja. Kad su jedinom klevete bile raspršene činjenicama koje nije bilo lako naći u protuslovljima pamfleta i lažnih anegdota, sve se objašnjava na slavu i diku te izvanredne žene koja nije imala nijedne slabosti svoga spola, koja je živjela čista usred ljubakanja najudvornijega dvora u Evropi i koja je, unatoč oskudici novca, sagradila divne spomenike kao da je htjela popraviti štete što su ih prouzrokovala razaranja kalviništa koji su umjetnosti zadali ne imanje rana nego državi. Stisnuta između knezova koji su se nazivali baštinicima Karla Velikoga i jedne buntovne mlađe dinastične grane koja je htjela pod prijestolje zakopati izdaju glavnog zapovjednika vojske de Bourbona, Katarina, prisiljena da pobija krivovjerje, spremno da proguta monarhiju, bez prijatelja, opazivši izdaju u vođama katoličke stranke a republiku u kalvinističkoj stranci, upotrijebila je najopasnije, ali najsigurnije, oružje u politici — lukavstvo. Ona odluči da će redom izigrati stranku koja je htjela propast kuće Valois, Burbonee koji su htjeli krunu i reformaše (radikale onoga vremena) koji su sanjali o nemogućnoj republici kao oni našega vremena koji međutim nemaju što da reformiraju. Stoga, dokle god je ona živjela, dinastija Valois je zadržala prijestolje. Dobro je shvatio vrijednost te žene veliki de Thou kad je, doznavši za njezinu smrt, uskliknuo': — Nije umrla žena, umrlo je kraljevstvo. — Katarina je uistinu imala u

najvišem stupnju osjećaj za kraljevstvo; zato ga je branila s izvanrednom hrabrošću i postojanošću. Prigovori kojima su je obasuli kalvinistički pisci očito su njezina dika, ona ih je na sebe navukla samo zbog svojih pobjeda. Da li je i drukčije mogla pobijediti osim lukavštimom? Sve se vrti oko toga. Što se tiče nasilja, to sredstvo u politici spada u najprepornije tačke. Ono je u naše vrijeme bilo riješeno na trgu na koji su stavili veliki kamen iz Egipta[126] da se zaboravi kraljoubica i da se dade simbol sadašnjega sistema materijalističke politike koja vlada nad nama; ono je bilo odlučeno u Carmesu i u Abbaiyei; bilo je odlučeno na stepenicama Saint-Roeha; odlučio ga je pred Louvreom godine 1830. još jedanput narod protiv kralja, kao što je od tada bilo riješeno najboljom La Fayetteovom republikom[127] protiv republikanske pobune u Saint-Merriju[128] i u ulici Transnonmain[129]. Svaka vlast, bila zakonita ili nezakonita, mora se braniti kad je napadnuta; no — čudna stvar! — ondje gdje je narod pobjednik nad plemstvom, vlast se smatra ubojicom u svom dvoboju s narodom. I konačno, ako podlegne, poslije pribjegavanja sili, vlast se smatra još i glupom. Sadašnja će vlada pokušati da se izvuče sa dva zakona iz iste nevolje koja je izgrizala Charleso X i koje se taj vladar htio otarasiti dvjema zakonskim dekretima. Neće li to biti gorka poruga? Je li dopušteno da se vlast posluži lukavstvom protiv lukavštine? Smije li vlast ubiti one koji hoće da nju ubiju? Pokolji francuske revolucije odgovaraju pokoljima Bartolomejsike noći. Kad je narod postao gospodarem. učinio je protiv plemstva i kralja ono što su kralj i plemstvo učinili protiv pobunjenika šesnaestoga stoljeća. Tako pučki pisci, koji vrlo dobro znaju da bi u sličnoj prilici narod isto tako radio, nemaju isprike kad grde Katarinu Medici i Charlesa IX. Svaka je vlast, kako je govorio Casimir Perier učeći kakva mora vlast biti — neprestana konspiracija. Ljudi se dive protusocijalnim maksimama koje objavljuju smioni pisci, a zašto onda tolika nemilost u Francuskoj prati socijalne istine kad se odvažno proglase? To pitanje samo po sebi objašnjava sve povijesne zablude. Primijenite rješenje ovoga pitanja na razorne doktrine koje laskaju strastima puka i na konzervativne doktrine koje suzbijaju divljačke i luđačke pothvate puka, naći ćete razlog nepopularnosti kao i popularnosti nekih ličnosti. Laubardemont[130] i Laffemas[131], kao i neki današnji ljudi, branili su odano vlast u koju su vjerovali. I kao vojnici i kao suci pokoravali su se kraljevstvu. D'Orthez[132] bi danas bio svrgnut s položaja, jer nije poslušao odredbe vlade, a Charles IX mu je ostavio upravu njegove provincije. Vlast sviju ne računa ni s kim, a vlast jednoga samog prisiljena je da računa s podanicima, s velikima kao i s malima.

Katarina, kao i Filip II i vojvoda d'Albe, kao i Guisi i kardinal Granvelle, dobro su vidjeli kakvu je budućnost reformacija namijenila Evropi. Vidjeli su uzdrmane monarhije, vjeru i vlast! Katarina je odmah, u dnu kabineta kraljeva Francuske, napisala smrtnu osudu tom ispitivačkom duhu koji je prijetio modernim društvima; osudu koju je Louis XIV konačno proveo. Ukinuće Nanteskoga edikta bila je nesretna mjera samo zbog razdiraženosti Evrope protiv Louisa XIV. U drugo vrijeme, Engleska, Holandija i Carstvo[133] ne bi bili u svojoj zemlji sokolili francuske prognanike i pobunu u Francuskoj.

Zašto da se u naše vrijeme veličanstvenoj protivnici najneplodinije hereze uskrati veličina do koje se uzdigla samom svojom borbom? Kalvini su mnogo pisali protiv prepredene politike Charlesa IX. No prođite kroz Francusku pa ćete naći razvaline tolikih lijepih porušenih crkava, izmjeriti goleme rane što su ih protestanti zadali socijalnom tijelu, doznati koliko su se puta osvetili, oplakivat ćete nesreće

individualizma, tu ranu sadašnje Francuske kojoj je klica bila u pitanjima slobode savjesti koju su oni pretresali — kad sve to vidite, pitat ćete se na kojoj su strani krvnici. „Naći će se“ — kaiko kaže Katarina u trećem dijelu ove Studije — „na žalost u svim vremenima licemjernih pisaca koji će biti spremni da oplakuju dvije stotine lupeža ubijenih baš u pravo vrijeme." Cezar, koji je nastojao da pobudi sažaljenje senata nad Katilininom strankom, bio bi možda pobijedio Cicerona đa je imalo novine i sebi poslušnu opoziciju.

Jedan drugi razlog objašnjava zašto su povijest i nairod neskloni Katarini. U1 Francuskoj je opozicija bila uvijek protestantska, jer je za politiku imala samo *negaciju;* ona je naslijedila teorije luteranaca, kalvina i protestanata o ovim strašnim riječima: sloboda, snošljivost, napredak i filozofija. Dva su stoljeća opozicionari upotrijebil i da uspostave tu sumnjivu nauku o *slobodi volje.* Druga dva stoljeća bila su upotrijebljena da se razvije i razradi posljedica slobođtne volje — sloboda savjesti. Naše stoljeće pokušava uspostaviti drugu — političku slobodu.

Nalazeći se između polja koja su već prešle i izimeđu polja koja je još trebalo da prijeđu, Katarina i crkva proglasile su spasonosno načela modernoga društva — *una fides, unus Dominius,* koristeći svoje pravo nad životom i nad smrću protiv novatora. Mada je Katarina bila pobijeđena, iduća su joj stoljeća dala pravo. Plod slobodne volje, vjerske slobode i političke slobode (nemojmo je pomiješati s građanskom slobodom) — jest današnja Francuska (1840). Sto je Francuska iz godine 1840? — Zemlja koju isključivo zaokupljaju materijalni interesi, bez domoljublja, bez savjesti. U njoj je vlast bez snage, u njoj izbori — kao plod slobodne volje i političke slobode — izdižu samo osrednje ljude, u njoj je surova sila postala nužna protiv nasilja puka i u njoj diskusija, koja se protegla i na najneznatnije stvari, guši svako djelovanje političkoga tijela; u njoj novac vlada svim pitanjima a individualizam — strašni proizvod beskonačne diobe baština koji uništava porodicu — sve će požderati, i samu naciju koju će sebičnost jednog dana predati vanjskoj najezdi. Ljudi će reći: „Zašto ne bi vladao ruski car?“ kao što se reklo: „Zašto ne bi vladao Vojvoda orleanski?" Ljudima danas nije stalo do mnogo toga, a za pedeset godina neće im više biti stalo ni do čega.

Tako, po mišljenju Katarine i svih onih koji žele dobro uređeno društvo, *društveni čovjek,* podanik, ne smije imati Slobodne volje, ne smije *propovijedati* dogmu o slobodi savjesti ni uživati političku slobodu. No, kako nijedno društvo ne može postojati bez garancija koje se daju podaniku protiv vladara, iz toga za podanika proizlaze sloboštine podvrgnute ograničenjima. Sloboda ne, ali sloboštine, da, tačno određene i označene sloboštine. To je u skladu s prirodom stvari. Tako,, jamačno je izvan ljudske moći da spriječi slobodu misli, i nijedan vladar ne može stjecati novac. Veliki političari koji su bili pobijeđeni u ovoj dugoj borbi (ona je trajala pet stoljeća) priznavali su svojim podanicima velike sloboštine. No nisu dopustili ni slobodu da objavljuju a-ntisocijalne misli, ni neograničenu slobodu podanika. Za njih su *podanik* i *slobodan* u politici dva pojma koja protuslove jedan drugom, jednako kao što pojam *sin jednaki* građani čini besmislicu koju priroda svaki čas poriče. Priznati nužnost jedne vjere i nužnost vlasti, a pustiti podanicima pravo da poriču vjeru, da napadaju njezine obrede, da se suprotstavljaju vršenju vlasti javnim izražavanjem, kojim se priopćuju i mogu priopćiti ljudske misli, jest nemogućnost koju nisu nipošto htjeli katolici šesnaestoga stoljeća. Žalibože, pobjeda kalvinizma još će skuplje stajati

Francusku nego što ju je dosad stajala, jer su današnje vjerske i političke humanitarne i egalitarne itd. sekte rep kalvinizma. Kad se promotre pogreške vlasti, njezin prezir razumnosti, njezina ljubav za materijalne interese na koje se želi da oslanja, a oni su najvarljiviji od svih sredstava — ako ne dođe kakva providencijalna pomoć — genij razaranja će iznijeti pobjedu nad genijem očuvanja. Napadački, koji nemaju šta da izgube a mogu sve da dobiju, sjajno se slažu; dok njihovi bogati protivnici neće da podnesu nikakvu žrtvu ni u novcu ni u samoljublju da bi uza se privezali svoje branioce.

Opoziciji koju su započeli vođoanci i albigenzi došla je u pomoć štamparija. Kad je jednom ljudska misao, umjesto da se kondenzira kao što je bila primorana da bi ostala pod oblikom u kojem se može priopćiti, uzela mnoštvo različitih aspekata i postala sam narod, mjesto da je ostala na neki način božanski *aksiomatska,* trebalo je suzbijati dva mnoštva: mnoštvo ideja i mnoštvo ljudi. Kraljevska je vlast podlegla u tom ratu i mi u naše vrijeme u Francuskoj prisustvujemo njezinoj posljednjoj kombinaciji s elementima koji je otežavaju, da ne kažem onemogućuju. Vlast je *djelovanje,* a izborno načelo jest *diskusija.* Nije moguća politika sa stalnom diskusijom. Stoga moramo vrlo velikom smatrati ženu koja je znala pogoditi tu budućnost i koja ju je tako hraibrc suzbijala. Što je burbonska kuća mogla naslijediti valoasku kuću, što je ona našla krunu koju je mogla uzeti, zasluga pripada Katarini Medici. Pretpostavite da je drugi Balafre živ, kako god bio jak taj Bearnjanin, neizvjesno je da bi on bio ugrabio krunu ako se zna kako su mu je vojvode de Mayenne i ostaci stranke Guisa skupo prodali. Potrebna sredstva kojima se poslužila Katarina koja je sebi morala predbacivati smrt Francoisa II i smrt Charlesa IX, oba na vrijeme umrla da je spase, nisu — zapamtite to — predmet optužba kalvinskih i modernih pisaca. Ako nije bilo trovanja — kao što su tvrdili neki vrlo ozbiljni pisci — bilo je drugih kažnjivih kombinacija: izvan sumnje je da je Katarina spriječila Pareu[134] da spasi jednoga sina, a da je na drugom vršila dugo moralno umorstvo.. Brza smrt Francoisa II i smrt Charlesa IX koje su bile tako vješto izvedene nisu nimalo škodile kalvinskim interesima. Uzroci tih dvaju događaja ležali su u višoj sferi i nisu ih podvrgli sumnji ni pisci ni narod onoga vremena. Njih su odgonetam tek ljudi kao što su de Thou, Hospital, viši duhovi ili vođe stranaka koji su priželjkivali ili branili krunu pa su smatrali da su takva sredstva potrebna. Pučke satire — što je vrlo čudno — napadale su Katarinin moral. Poznata je anegdota o onom vojniku koji je pekao gusku u stražarnici dvorca u Toursu za vrijeme konferencije Katarine i Henrija IV. On je pjevao pjesmu u kojoj se kraljica vrijeđala usporedbom s topom najjačega kalibra koji su kalvini posjedovali. Henri IV trgnemač i krene prema vojniku da ga ubije; Katarina ga zaustavi i ograniči se na to da dovikne napadaču: — Hej ti, sjeti se da ti je Katarina dala tu gusku! — Što su se smaknuća u Amboiseu pripisivala Katarini, što su kalvini od te umne ženenačinili odgovornoga izdavača svih neizbježivih nedaća te borbe — bila je ista stvar kao kasnije s Robespierreom o kojemu još nema definitivnoga suda. Katarina je uostalom bila okrutno kažnjena zbog svoje prevelike sklonosti prema vojvodi d'Anjou, Henriju III, zbog koje je žrtvovala svoja dva sina. Henri III, postavši kao sva razmažena djeca, do najveće mjere ravnodušan prema, svojoj majci, oda se svim srcem razvratnom životu koji je od njega načinio ono što je njegova majka načinila od Charlesa IX — muža bez sina, kralja bez nasljednika. Po nesreći, vojvoda d'Alengon, posljednje muško Katarinino dijete umre i, naravno, Katarina upotrijebi nečuvene napore da suzbije

strasti svoga sina Henrija III. Povijest je sačuvala uspomenu na večeru golih žena priređenu u galeriji dvorca Chenonceaux kad se vratio iz Poljske. No Katarina nije odvratila Henrija III od njegovih loših navika. Posljednje riječi ove velike kraljice koje rezimiraju njezinu politiku — uostalom tako suglasnu s razumom te ćemo priznati da je svi kabineti provode u sličnim prilikama: — *Dobro skrojeno, moj sinko,* — reče ona kad je Henri III došao k njezinoj samrtnoj postelji da joj javi kako je neprijatelj krune pogubljen — *sad treba sašiti.*

Ona je tako ukazala da se prijestolje odmah mora pomiriti s lorenskom kućom i njome se poslužiti — jedino sredstvo da se spriječe učinci mržnje Guisea, dajući im nadu da će moći okružiti kralja. No ova ustrajna ženska, lukavština te Talijanke, koju je ona uvijek upotrebljavala, bijaše nespojiva s razbludnim životom Henrija III. Kad je jednom velika majka (mater castromm[135]) umrla, umrije i politika dinastije Valois.

Prije nego je počeo pisati povijest sadašnjih običaja, pisac je ove Studije strpljivo i pomno proučio glavne vladavine u povijesti Francuske, svađu Burgundaca i Armagnaca, prepirke Guisea i kuće Valois od kojih svaka zauzima jedno stoljeće. Njegova je namjera bila da napiše slikovitu povijest Francuske. Izabela, Bavarska, Katarina i Malija Medici, te tri žene u njoj zauzimaju neobično važno mjesto, vladaju od četrnaestoga do šesnaestoga stoljeća i dopiru do Louisa XIV. Od te tri kraljice Katarina je najzanimljivija i najveća. Njezina vladavina bijaše muževna vladavina koju nisu osramotile ni strašne Izabeline ljubavne afere ni još strasnija, premda manje poznata, ljubakanja Marije Medici. Izabela[136] je pozvala u Francusku Engleze protiv svoga sina, voljela je Vojvodu orleanskoga, svoga, djevera, i Boisbourdona. Račun Marije Medici još je teži. Ni jedna ni druga nije imala političkoga genija. U ovim Studijama i u ovim paralelama autor je stekao uvjerenje o veličini Katarine Medici. Upoznavši sve nove i nove poteškoće njezina položaja, razabrao je koliko su povjesničari, svi odreda pod utjecajem protestanata, bili nepravedni prema toj kraljici. Preostale su mu tri skice koje se ovdje nalaze. U njima su pobijena neka pogrešna mišljenja o njoj, o osobama koje su je okružavale i o prilikama njezina vremena. Što se taj rad nalazi među Filozofskim studijama, to je zato jer on pokazuje duh jednoga vremena i jer se u njemu jasno vidi utjecaj misli. Ali prije nego uđemo u političku arenu u kojoj se Katarina hvata u koštac sa dvije velike teškoće svoje karijere, potrebno je dati kratak pregled njezina prijašnjega života, napisana sa stanovišta nepristrane kritike, da bi se mogao obuhvatiti gotovo čitav tok toga mnogostranog i kraljevskog života, sve do trenutka kad počinje prvi dio ove Studije.

Nikada ni u jedno vrijeme, ni u jednoj zemlji, ni u jednoj vladarskoj porodici nije bilo više prezira prema *zakonitosti* nego u glasovitoj kući Medici (Medici), čije se ime u Francuskoj izgovara Medicis (Medisis). U njoj su ljudi o vlasti imali isto učenje kao što ga danas ispovijeda Rusija: svaki glavar kojemu pripada prijestolje postaje pravi, zakoniti. Mirabeau je) imao pravo kad je rekao: „Bio je samo jedan socijalno neravnopravan brak u mojoj porodici — to je bio brak Medicija", jer unatoč naporima plaćenih genealoga, sigurno je da su Medici, prije Averarda Medioija, barjaktara u Firenzi godine 1314, bili jednostavni firentinski trgovci koji su postali vrlo bogati. Prva ličnost te porodice koja zauzima važno mjesto u povijesti glasovite Toskanske republike bijaše Salvestro Medici. On je postao barjaktar godine 1378. Od toga Salvesitra rodila su se dva sina, Kozma i Lorenzo Medici.

Kozmini su potomci bili Lorenzo Veličanstveni, vdjvođa nemursdd[137], vojvoda

urbinski, Katarinin otac, papa Leon X, papa Klement VII, i Aleksandar, ne vojvoda fiorentinski, kako se govori, nego vojvoda *della ciitta di Penna*[138]. Taj mu je naslov dao papa Klement VII kao korak naprijed prema naslovu „veliki vojvoda toskanski".

Lorenzovi su potomci bili fiorentinski Brut[139], Lorenzino, koji je ubio vojvodu Aleksandra; pa Kozma, prvi veliki vojvoda, i svi toskanski vladari do 1737, kad je izumrla, ta kuća.

No nijedna od tih dviju grana, ni Kozmina ni Lorenzova, ne vladaju u ravnoj liniji, sve do trenutka kad je Toskana, pokorena od oca Marije Medici, imala svoje velike vojvode koji su se prirodno nizati jedan iza drugoga. Tako Aleksandar Medici, onaj koji je imao naslov *„vojvoda della citta di Penna"*, i kojega je umorio Lorenzino, bijaše sin vojvode d'Urbina, oca Katarinina, i jedne maurske ropkinje. Stoga je Lorenzino, zakoniti Lorenzov sin imao dvostruko pravo da ubije Aleksandra: i kao nasilnika u svojoj kući i kao ugnjetača grada. Neki povjesničari čak misle da je i Aleksandar bio sin Klementa VII. Taj je bastard bio priznat za šefa republike i porodice Medici, povodom svoje ženidbe s Margeritom austrijskom, vanbračnom kćerju Charlesa V.

Francesco Medici, muž Bianke Capello, prihvati za svoga sina jedno dijete iz naroda koje je kupila ta slavna Venecijanka, i (što je čudno), kad je Ferdinand naslijedio Francesca, zadrži to lažno dijete u njegovim pravima. To su dijete nazvali don Antonio de Medici i smatrali ga za vrijeme četiri vladavine članom porodice. Steklo je ljubav svakoga, učinilo je znatnih usluga porodici i svi su ga žalili.

Gotovo svi prvi Medici imali su vanbračnu djecu, a njihova je sudbina uvijek bila blistava. Tako je kardinal Julije Medici, koji je bio papa pod imenom Klement VII, bio vanbračni sin Julija I. Kardinal Hipolit Medici bio je isto tako bastard, te malo što nije postao papa i glava: porodice.

Neki tvorci anegdota hoće da joj je vojvoda d'Urbino, Katarinin otac, rekao: *A figlia d'inganno non manca mai figlio lama* (pametna djevojka uvijek zna imati djece), povodom neke tjelesne mane koju je imao Henri, drugi sin Frangoisa I, njezin zaručnik. Lorenzo II Medici, otac Katarinin, koji je godine 1518. u drugom braku bio oženio Madeleinu de la Tour d'Auvergne, umre 28. travnja 1519, nekoliko dama poslije svoje žene. Njezinu je smrt prouzrokovao porod njezine kćeri Katarine. Katarina je dakle bila siroče bez oca: i majke, odmah čim je došla na svijet. Odatle proizlaze čudne pustolovine njezina djetinjstva. Ono je palo u vrijeme krvavih sporova Firentinaca, koji su htjeli opet steći svoju slobodu, protiv porodice Medici koja je htjela vladati Firenziom i ponašala se s toliko obzira te je Katarinin otac nosio naslov vojvoda d'Urbino: Poslije smrti Lorenza, Katarinina oca, zakonita glava kuće Međici bio je papa Leon X. On je upravljao Firenzom preko toga vanbraenog Julijeva sina, Julija Medici, koji je onda bio kardinal. Leon X bio je Katarinin prastric, a taj kardinal Julije, koji je poslije bio Klement VII bio je njezin nepravi stric. Zbog toga je Brantome tako šaljivo nazvao toga papu, *stricom u crkvi Notre-Dame.*

Za vrijeme opsade Firenze koju su opsjedali Medici da se u nju vrate, republikanska stranka, nezadovoljna što je zatvorila Katarinu, staru devet godina, u jedan samostan, pošto ju je lišila svih njezinih dobara, htjede je izložiti, između dva kruništa, artiljerijskoj vatri, a na prijedlog nekoga Baptista Cei. Bernard Castiglione otišao je još dalje, u jednom vijeću koje se održavalo da se riješe pitanja koja su tražile prilike onoga časa. On je izrazio mišljenje ne da se Katarina preda papi koji ju je ponovo tražio, — daleko od toga! — nego da je treba izručiti vojnicima kako bi je

obeščastili. Vidi se da su sve pučke revolucije slične jedne drugima. Politiku Katarine Medici, koja je toliko pomagala kraljevsku vlast, vjerojatno su na to potakli takvi prizori koje ta Talijanka od devet godina nije mogla zaboraviti.

Uspon Aleksandra Medici, kojemu je bastard Klement VII toliko pridonio, imao je sigurno za načelo samu svoju nezakonitost i ljubav Karla V za svoju glasovitu vanbračnu kćer Margaritu. Tako je papu i cara vodio isti osjećaj. U ovo vrijeme, Venecija je držala svjetsku trgovinu a Rim moralnu vlast nad svijetom. Italija je vladala još preko svojih pjesnika, svojih generala i svojih državnika koji su se u njoj rodili. Ni u jedno vrijeme nitko ni u jednoj zemlji nije vidio tako neobičan i tako obilan skup genijalnih ljudi. Tada ih je bilo toliko te su najneznatniji knezovi bili osobito umni ljudi. Italija je obilovala talentima, odvažnim ljudima naukom, poezijom, bogatstvom, udvornošću, mada su je razdirali stalni domaći ratovi i premda je bila sastajalište svih osvajača koji su se otimali i borili za njezine najljepše predjele.

Kad su ljudi tako jaki, ne boje se da priznaju svoje slabosti. Odatle je, bez sumnje, to vrijeme bilo zlatno doba vanbračne djece. Treba uostalom odati priznanje vanbračnoj djeci kuće Medici da su bila gorljiva za slavu i povećanje dobara i moći te porodice. Tako se Aleksandar, *vojvoda delta cittči di Petina*, sin Maurkinje, čim je bio ustoličen kao vladar Firanze, pridružio zanimanju pape Klementa VII za kćer Lorenza II, tada staru jedanaest godina.

Kad se proučava tok događaja i vladanje ljudi u tom čudnom šesnaestom vijeku, ne smije se nikad zaboraviti da je tada politika imala za glavni elemenat — stalno lukavstvo. Ono je ovladalo svim značajevima i uništavalo ispravno vladanje i čvrstinu kakvu mašta traži od istaknutih ličnosti. U tome ćemo naročito naći opravdanje za Katarinu Medici. Ta napomena obara sve otrcane i glupe optužbe pisaca reformacije. Šesnaesto stoljeće bilo je najljepše doba te politike čiji su zakonik napisali Machiavelli kao i Spinoza[141], Hobbes[142] kao i Mointesquieu (jer dijalog Šute i Eukrata sadržava prave Montesqueuove misli koje njegove veze s enciklopedijskom strankom nisu dopuštale da ih drukčije izloži). Ova su načela danas tajni moral svih kabineta u kojima se kuju planovi kakve široke dominacije. Mi smo u Francuskoj' osuđivali Napoleona kad je upotrebljavao taj talijanski duh koji je on imao *in cute*[143] i čije kombinacije nisu uvijek uspjele. No Karlo V, Katarina, Filip II, Julije II ne bi u španjolskom pitanju drukčije bili postupali nego on.

U vrijeme kad se Katarina rodila, povijest bi se činila kao nemoguć roman kad bi se promatrala sa stanovišta poštenja. Karlo V, prisiljen da brani katolicizam od napadaja Luthera, koji je prijetio prijestolju ugrožavajući ti jaru, dopušta opsadu Rima i drži papu Klementa VII[144] u tamnici. Taj isti Klement VII, koji nema okrutnijega neprijatelja do Karla V, udvara se tom vladaru da uzmogne dati gospodstvo nad Firenzom Aleksandru Medici, a Karlo V daje svoju kćer tomu bastardu Aleksandru. Oim je bio ustoličen, Aleksandar dogovorno s Klemenitom VII, pokušava škoditi Karlu V, napravivši savez s Frangoisom I, s pomoću Katarine Medici, i obadva obećaju francuskom kralju da će mu pomoći ponovo osvojiti Italiju. Lorenzino Medici postaje drug u razvratnosti i prijatelj vojvodi Aleksandru da ga uzmogne ubiti. Filip Strozzi, jedna od najvećih duša onoga vremena, toliko je cijenio to umorstvo te se zakleo da će svaki od njegovih sinova oženiti jednu ubojičinu kćer. Svaki je sin zaista pobožno i zdušno izvršio očevo obećanje, dok je svaki od njih, uz

Katarininu protekciju, mogao sklopiti sjajan brak, jer je jedan bio takmac Dorije a drugi maršal Francuske.

Kozina Medici, nasljednik Aleksandra, s kojim nije bio ni u kakvu rodbinstvu, osvećivao je smrt toga tiranina na najokrutniji način i to ustrajno, punih dvanaest godina, za vrijeme kojih je njegova mržnja bila uvijek jako budna protiv ljudi koji su mu u krajnjoj liniji dali vlast. Imao je *osamnaest* godina u trenutku kad je bio pozvan dta preuzme vrhovnu vlast. Njegov prvi čin bio je da dade proglasiti ništetnima, prava zakonitih Aleksandrovih sinova, mada. je osvećivao Aleksandra!... Charles V potvrdi razbaštinjenje njegova unuka i prizna Kozmu na mjesto Aleksandrova sina. Postavljen na prijestolje s pomoću kardinala Giba, Koztma ga smjesta protjera u progonstvo. Stoga kardinal Čitao odmah optuži svoju kreaturu, toga Kozmu — koji je bio prvi veliki vojvoda — da je htio dati otrovati Aleksandrova sina. Taj veliki vojvoda, ponosan na svoju moć jednako kao što je Charles V bio na svoju, isto tako kao i car, odrekne se prijestolja u korist svoga sina Francesea. Prije toga je dao ubiti svoga drugog sina, don Gardasa, da osveti smrt kardinala. Ivana Medici kojega je Garcias umorio. Kozma I i njegov sin Francesco, koji bi bili morali biti dušom i tijelom oam francuskoj kraljevskoj kući, jedinoj sili koja ih je podupirala, bili su sluge Karla V i Filipa II pa prema tome, tajni, podmukli i podli neprijatelji Katarine Medici, dike njihove kuće. To su bile glavne protuslovne i nelogične crte, lopovštine. crne spletke same kuće Medici. Po ovom kratkom, prikazu činjenica mogu se prosuditi drugi vladari Italije i Evrope. Dovoljno je reći da su svi izaslanici Kozine I na francuskom dvoru imali u svojim uputama nalog da otruju Strozzija, rođaka kraljice Katarine, kad se bude tamo nalazio. A Karlo V je dao umoriti tri ambasadora Frangoisa I!

*

* *

U početku mjeseca listopada 1533. vojvoda della citta di Perima, Aleksandar Medici, otputuje iz Firenze u Livorno, u pratnji jedine baštinice Lorenza II, Katarine Medici. Vojvoda i firentinska kneginja (-jer je to bio naslov koji je nosila ta djevojčica tada stara četrnaest godina -) napustiše grad, okruženi znatnom četom slugu, oficira, sekretara, Pred njima su išli oboružani vojnici a iza njih pratnja konjanika. Mlada kneginja još ništa nije znala o svojoj sudbini, osim to da papa u Livornu ima susret s vojvodom Aleksandromali njezin stric Filip Strozzi uskoro joj otkrije budućnost koja joj je bila namijenjena.

Filip Strozzi je bio oženio Clarissu Medici, sestru po majci Loremza II Medici, vojvode urbinskoga, Katarinina oca. No ta ženidba, koja je bila sklopljena jednako da predobije za stvar porodice Medici jedan od najčvršćih oslonaca pučke stranke kao i da se spremi povratak Medicija, koji su tada bili u progonstvu, nije nikad promijenila toga krutog junaka. Njega je progonila njegova stranka što je bio sklopio tu ženidbu. Unatoč prividnoj promjeni svoga vladanja, koje je taj brak malo obuzdavao, Strozzi je ostao vjeran pučkoj stranci i izjasnio ise protiv porodice Medici čim je naslutio njihovu namjeru da podjarme Firenzu, Taj veliki čovjek odoli čak i ponudi da će postati knez, što mu je ponudio Leon X.

Filip Strozzi je tada bio žrtva politike porodice Medici koja je bila tako kolebljiva po sredstvima a tako stalna po cilju. Pošto je dijelio nevolje zatočeništva s Klementom VII, kada se taj papa, iznenađen od Colonna, sklonio u Anđeosku tvrđavu Strozzi je bio predan od Klementa kao talac i odveden u Napulj. Kako se papa, kad je jednom

bio slobodan, surovo okomio na svoje neprijatelje, Strozzi malo da nije izgubio život i bio je prisiljen dati ogromnu svotu novaca da iziđe iz zatvora u kojem su ga strogo čuvali. Kad je bio slobodan, bio je, iz prirodne dobroćudnosti svojstvene poštenu čovjeku, tako prostodušan te je pohodio Klementa VII koji se već bio možda, ponadao da ga se otarasio. Papa se vjerojatno toliko zastidio svoga vladanja prema njemu te je primio Strozzija što je gore mogao.

Tako je Strozzi vrlo mlad iskusio kako je nesretan život čovjeka poštena u politici, čovjeka čija se savjest ne sagiba prema hirovima događaja, čije se djelovanje sviđa samo vrlini koju tada progone svi: narod, jer se suprotstavlja njegovim slijepim strastima, vlast, jer se opire njezinoj zloupotrebi. Život takvih velikih građana jest muce-ništvo u kojem ih podupire samo jaki glas njihove savjesti i junački osjećaj socijalne dužnosti koja im diktira vladanje u svim prilikama.

Mnogo je bilo takvih ljudi u Firentinskoj republici — svi tako veliki kao Strozzi i svi tako potpuni kao njihovi protivnici iz stranke Medici, premda su bili pobijeđeni njihovim firentinskim lukavstvom. Što je dostojnije udivljenja, u uroti porodice Pazzd, nego vladanje glave te kuće čija je trgovina bila golema i koji uređuje sve svoje račune s Azijom, Istokom i Evropom prije nego izvrši tu veliku namjeru da njegovi poslovni drugovi ništa ne izgube ako bi on podlegao. Stoga je povijest stvaranja kuće Medici od četrnaestoga do petnaestoga vijeka jedna od najljepših koje se mogu napisati premda su je već počeli pisati veliki geniji. To nije povijest jedne republike ni jednoga društva, niti posebne civilizacije, to je povijest političkoga čovjeka, političara, vječna povijest Politike, povijest nasilnika i osvajača.

Vrativši se u Firenzu, Filip Strozzi ondje opet uspostavi stari oblik vladavine i iz nje izbaci Hipolita Medici, drugoga bastarda, i onoga Aleksandra s kojim je onaj čas surađivao. Tad se uplašio nepostojanosti puka; a kako se bojao osvete Elementa VII, ode da nadzire jednu golemu trgovačku kuću koju je imao u Lyonu i koja je bila u vezi s njegovim bankarima u Veneciji, Rimu, u Francuskoj i Španjolskoj'. Čudna stvar! Ti ljudi, koji su snosili teret javnih poslova i teret stalne borbe s kućom Medici, ne računajući svoje sporove s vlastitom strankom, nosili su također breme trgovine i njezinih spekulacija, teret banke i njezinih zapleta, koji je prevelika mnogostrukost novca i njegovih falsifikata činila težom nego danas. (Ime bankar dolazi od *bane* (klupa) na kojoj su oni sjedili i koja im je služila da na njoj zveči zlato i srebro kad su ga brojili.)

Filip je u smrti svoje žene, koju je obožavao, našao izliku da se usprotivi zahtjevima republikanske stranke čija policija u svim republikama postaje toliko strasnija što svi postaju špijuni u ime slobode koja sve opravdava. Filip se vratio u Firenzu tek u trenutku kad je Firenza bila prisiljena da prihvati Aleksandrov jaram; ali on je prije otišao u posjete k papi Elementu VII čije su prilike bile dosta povoljne da bi se njegovo raspoloženje s obzirom na njega promijenilo. U času pobjede, Međicima je toliko bio potreban čovjek kao što je Strozzi — pa makar to bilo samo da pripremi dolazak Aleksandra — te ga je Klement znao nagovoriti da sudjeluje u vijećima toga bastarda koji je spremao nasilništvo nad gradom i Filip je prihvatio diplomu senatora. No dvije godine i pola, jednako kao Seneka i Buro kod Nerona, on je promatrao početak tiranije. Osjećao je u taj trenutak takvo nepovjerenje puka prema sebi i da je tako sumnjiv Medicima kojima se opirao, te je predviđao katastrofu. Zato, čim je doznao od vojvode Aleksandra da se vode pregovori o udaji Katarine za nekog

francuskog kneza i da će zaključak pregovora možda biti u Livornu, gdje su pregovarači urekli sastanak, načini plan da prijeđe u Francusku i da se poveže sa sudbinom svoje sinovice kojoj je bio potreban skrbnik.

Aleksandar, ushićen što se oslobađa čovjeka tako nepomirljiva s firentinskom politikom, podupre tu odluku koja, mu je uštedjela umorstvo i dade savjet Strozziju neka se stavi na čelo Katarininoj pratnji. Da se zabliješti francuski dvor, Medici su zaista sjajno sastavili pratnju one koju su posve nepravilno zvali *firentinskom kneginjom,* a koja se također zvala mala vojvotkinja urbinska. Povorka, kojoj su na čelu išli Aleksandar, Katarina i Strozzi, imala pre više od tisuću osoba, ne računajući pratnju i služinčad. Kad je rep bio još na vratima Firenze, čelo je već prešlo prvo selo izvan grada gdje se danas plete slama za šešire.

U narodu se počelo govoriti da, će se Katarina udati za sina Frangoisa I, no to je još bila tek glasina koju je u Toskani potvrdio ovaj trijumfalni marš iz Firenze u Livorno. Prema pripremama koje je to putovanje iziskivalo, Katarina je slutila da se radi o njezinoj udaji. Njezin joj je stric otkrio i neuspjele namjere njezine častohlepne kuće koja je htjela za nju dofenovu ruku[145]. Vojvoda Aleksandar se još nadao da će vojvoda d'Albany uspjeti da promjeni odluku francuskoga kralja, koji im, mada je htio kupiti potporu kuće Medici u Italiji nije htio dati nego samo Vojvodu orleamskog. Zbog ove uskogrudosti Francuska je izgubila Italiju a nije spriječila da Katarina bude kraljica.

Ovaj vojvoda d'Albany, sin Aleksandra Stuarta, brat Jacquesa III, škotskoga kralja, oženio je Anu de la Tour d'Auvergne, sestru Madeleine de la Tour d'Auvergne, Katarinine majke. Tako je on bio njezin tetak. Katarina je bila veoma bogata po svojoj majci i u rodbinstvu s tolikim porodicama. Što je čudno — Dijana de Poitiers, njezina suparnica, bijaše također njezina sestrična, jer je Jean de Poitiers, otac Dijanin, imao za majku Jeanne de la Tour d'Auvergne, tetku vojvotkinje d'Urbin. Katarina je jednako bila rođakinja Marije Stuart, svoje snahe.

Katarina je tada doznala da će njezin miraz u novcu iznositi sito tisuća dukata. Dukat je bio zlatnik koji je imao veličinu naših nekadašnjih zlatnika, ali napola manje debeo. Tako je sto tisuća dukata onoga vremena — kad se uzme u obzir velika vrijednost zlata predstavljalo otprilike današnjih šest milijuna (god. 1840), jer današnji dukat vrijedi gotovo dvanaest franaka. Može se prosuditi koliko je znatna i velika bila bankovna kuća koju je Filip Strozzi imao u Lyenu, kad je njegov poslovođa u tom gradu izdao tih dvanaest stotina tisuća livaira u zlatu. Osim toga, Katarina je trebala donijeti kao miraz još i grofovije Auvergne i Lauraguais. Njoj je papa Klement darovao sto tisuća drugih dukata u draguljima, dragom kamenju i drugim svadbenim darovima, kojima je Aleksandar također pridonio svoj prilog.

Kad je došla u Livorno, Katarini, još tako mladoj, morao je laskati pretjerani sjaj što ga je papa Klement, „njezin stric u crkvi Notre-Dame", tada glava kuće Medici, pokazao da smrvi francuski dvor. Već je bio prispio u jednoj od svojih galija, posve obloženoj grimiznim satenom, Ukrašenoj zlatnim rojtama i pokrivenoj šatorom od zlatom protkane tkanine. Ta galija, čiji je ukras stajao gotovo dvadeset tisuća dukata, imala je više soba namijenjenih budućoj ženi Henrija francuskoga. Sve su bile namještene najbogatijim rijetkostima što su ih Medici mogli sakupiti. Sjajno odjeveni veslači i posada imali su za kapetane jednoga priora reda rodskih vitezova. Papina pratnja bijaše u tri druge galije. Lađe vojvode d'Albany, ukotvljene kraj galija Klementa VII, činile su tako s njima prilično veliku flotilu.

Vojvoda Aleksandar predstavi papi oficire Katarinine pratnje. S njim je imao tajni sastanak na kojemu mu je vjerojatno predstavio grofa Sebastijana Montecucullija (koji je, kažu ljudi, malo prenaglo napustio carevu službu), i svoja dva generala Antoinea de Levesa i Ferdinanda de Gonzaguea. Je li između dva bastarda — Julij'a i Aleksandra — bilo predumišljanja da Vojvodu orleanskoga načine dofenom? Kakva je bila nagrada obećana grofu Sebastijanu Momtecucculliju koji je, prije nego se stavio u službu Karla, V, studirao medicinu? Povijest o tom predmetu šuti. Vidjet ćemo uostalom kakvim je oblacima obavljen taj događaj. Ta je najasnoća tolika te su u najnovije doba ozbiljni i savjesni povjesničari prihvatili nedužnost Montecucullija.

Katarina tada službeno, iz papinih usta, dozna za brak za koji je bila određena. Vojvoda d'Albany mogao je, i to samo s velikom mukom, održati francuskoga kralja u njegovu obećanju da će Katarini dati ruku svoga drugog sina. Stoga je Klementova nestrpljivost bila tako velika, toliko se bojao da će njegove planove porušiti bilo kakva careva spletka, bilo prezir Francuske, jer su velikaši kraljevstva gledali krivim okom na tu ženidbu, te se odmah ukrca i otputi se prema Marsedlleu. Onamo prispije potkraj mjeseca listopada 1533. Unatoč njezinu bogatstvu, kuću Medici zasjeni francuska kraljevska kuća. Da pokaže dokle su ti bankari dotjerali sjaj, dosta je reći da se dar što ga je papa stavio u vjenčanu kesu sastojao od zlatnih medalja neprocjenjive povijesne vrijednosti, jer su tada bile jedinstvene. No Francois I, koji je volio sjaj i svečanosti, istakne se i u ovoj prilici. Svatovi Hernija de Valods i Katarine trajali su trideset i četiri dana. Posve je nepotrebno ponavljati pojedinosti, poznate u svim povijestima Provanse i Marseallea povodom toga slavnog susreta između pape i francuskoga kralja koji je iznesen na vidjelo šalom vojvode d'Albany[146] o obavezi posta. To je komični kviprokvo o kojem je govorio Brantome, a nasmijao je dvor i pokazao ton običaja u to vrijeme.

Mada je Henri de Valods bio samo dvadeset dana stariji nego Katarina Medici, papa je zahtijevao da to dvoje djece konsumiraju brak, na sam dan svadbe — toliko se bojao političkih izmotavanja i lukavština koje su bile u običaju u to vrijeme. Klement koji je — kako kaže povijest — htio imati dokaze konsumacije, ostade navlas trideset i četiri dana u Marseilleu, nadajući se da će njegova mlada rođakinja pružiti vidljive dokaze o tomu, jer je Katarina u četrnaestoj godini bila sposobna za udaju. Pitajući novu mladenku prije svoga odlaska, bez sumnje joj je, da je utješi, rekao one poznate riječi koje se pridaju Katarininu ocu: *A figlia d'inganno, non* mamca *mai la. figliulanza.*

Pravila su se najčudnija nagađanja o nerodnoisti Katarine Medici, koja je trajala deset godina. Malo osoba danas zna da s obzirom na tu osobitost više medicinskih rasprava sadrži tako nepristojne pretpostavke te se ne mogu više pripovijedati. Možete uostalom čitati Bajdea, članak *Fernel.* Tu ćete naći mjeru neobičnih kleveta koje još pritiskuju tu kraljicu čiji su svi čini iskrivljeni. Krivnja njezine nerodnoisti dolazila je jedino od Hernija II. Bilo bi dovoljno napomenuti da u vrijeme kad se nijedan knez nije stidio da ima vanbi-ačnu djecu, Dijana de Poltiers, koju je mnogo više volio nego svoju zakonitu ženu — nije imala djece. U kirurškoj medicini ništa nije poznatije nego tjelesna mana Henrija II. Nju je uostalom objasnila šala dvorskih gospođa, koje su ga mogle načiniti opatom samostana Sadnt-Victor u vrijeme kad je francuski jezik imao iste povlastice kao i latinski. Čim se knez podvrgnu operaciji, Katarina je bila jedanaest puta trudna i imala desetero djece. Sreća je za Francusku što je Henri II zakasnio. Da je imao djece s Dijanom, politika bi se neobično zaplela i

zamrsila. Kad se ta operacija izvršila, vojvotkinja valentinoaska je bila zašla u drugu žensku mladost. Ta jedina napomena dokazuje da povijest Katarine Medici valja potpuno iznova napisati i da, prema vrlo dubokim Napoleonovim riječima, povijest Francuske mora da ima samo jedan svezak Ili da ih ima na tisuće.

Boravak pape Klementa VII u Marseilleu, kad se usporedi vladanje Karla V s vladanjem francuskoga kralja, daje golemu prednost kralju nad carem, kao uostalom u svakoj stvari. Evo sad kratkoga prikaza toga susreta u Marseilleu, prikaza što ga zahvaljujemo jednom suvremeniku.

„Pošto se njegova svetost papa dovezao u palaču koja je bila, kako sam rekao, pripravljena za njega preko luke, svaki se povukao u svoj stan, sve do sutradan kad se navedena svetost spremila da uđe u grad. Taj je ulazak izveden uz vrlo veliku raskoš i sjaj. Papa je sjedio na stolici koju su nosila na ramenima dva čovjeka, odjeven u svoju papinsku odjeću, osim tijare. Pred njim je išla bijela kobila na kojoj je počivalo svetotajstvo a tu su kobilu vodila pješke dva čovjeka, vrlo bogato odjevena, držeći uzde od bijele svile. Potom su još išli svi kardinali u svojoj odjeći jašeći na *papinskim mazgama,* i gospođa vojvotkinja urbinska, u velikom sjaju, u pratnji velikoga broja gospođa i plemića, kako francuskih tako talijanskih. Kad je u toj pratnji sveti otac stigao na mjestopripravljeno za njegov stan, svaki se povukao. To je sve bilo uređeno i provedeno bez ikakva nereda i meteža. A kad je papa ušao, kralj je u jednoj fregati prošao po vodi i smjestio se na mjesto odakle je papa bio otišao da se s toga mjesta sutradan dođe pokloniti svetom ocu, kao vrlo kršćanski kralj.

„Kad je bio spreman, kralj ode u palaču u kojoj je bio papa. Pratili su ga knezovi njegove krvi, kao: njegova visost vojvoda de Vendosmois (otac viđama de Chartres), grof de Sainct-Pol, gospoda de Montpensier i La Rochesur-Yon, vojvoda de Nemours, brat vojvode savojskoga, koji je umro na rečenom mjestu, zatim vojvoda d'Albany i mnogi drugi, kako grofovi, baruni, tako i zemaljska gospoda i velikaš njegov veliki meštar Montmorency koji (je uvijek uz kraja. Kad je kralj došao u palaču, primio ga je vrlo humano papa i sav kolegij kardinala, *sakupljenih u konsistorij.* Kad je to bilo gotovo, svaki se povuče na mjesto koje mu je bilo određeno, a kralj odvede sa sobom više kardinala da ih pogosti, među njima kardinala Medici, nećaka papina, čovjeka vrlo raskošna, koji je imao sjajnu pratnju. Sutradan, oni koje je odredila njegova svetost i kralj, počeše se sakupljati da, rasprave stvari zbog kojih je sastanak bio sazvan. U prvom se redu raspravljalo o vjeri i bila je nagoviještena papinska bula da se suzbiju krivovjerja i spriječi da se svađe raspire jače nego što su bile. Potom bude zaključen brak Vojvode orleanskoga, drugoga sina kraljeva, s Katarinom Medici, urbinskom vojvotkinjom, nećakinjom njegove svetosti, pod uvjetima onakvim ili sličnim kakvi su nedavno bili predloženi vojvodi d'Albanyju. Rečena ženidba bila je obavljena u velikom sjaju i vjenčao (u franc. *espousa)* ih je sam naš sveti otac lično. (To je taijanizam koji se nije održao u jeziku. Tada se govorilo u Francuskoj kao i u Italiji: „Taj i taj je uzeo tu i to", da se kaže kako ju je oženio.) Kad je taj brak tako bio obavljen, sveti otac je održao konsistorij na kojemu je imenovao četiri kardinala, odana kralju, tj. kardinala Le Veneura, već biskupa lizjeskoga i velikog duhovnika, kardinala bulonjiskog iz porodice de la Chambre, brata po majci vojvode d'Albanyja, zatim kardinala šatijonskog iz porodice de Coligny, nećaka gospara de Montmorency, i konačno kardinala živrijskoga."

Kad je Strozzi predavao miraz u prisutnosti dvora, opazio je da se francuski

velikaši čude. Oni su prilično glasno rekli da je to neznatan miraz za ovakvu mezalijansu (što bi danas rekli?). Tad odgovori kardinal Hipolit: — „Zar ste tako slabo upućeni u tajne vašega kralja? Njegova sve tost se obavezala da će Francuskoj dati tri bisera neprocjenjive vrijednosti: Genovu, Milano i Napulj." Papa je pustio da se grof Sehastijan Montecuoulli sam prijavi na francuskom dvoru, gdje ponudi svoje usluge tužeći se na Antoinea de Levesa i Ferdinanda de Gonzaguea. To je bio uzrok da su ga prihvatili. Montecuoulli nije pripadao Katarininoj kući, koja je bila, sastavljena od samih Francuza i Francuskinja, jer po nekom zakonu monarhije na čiju je provedbu papa gledao s najvećim zadovoljstvom, Katarina je prije udaje patentom postala naturalizirana Francuskinja. Montecuculli je kao Španjolac bio najprije pridijeljen kući kraljice, sestre Karla V. Nešto kasnije prešao u dofenovu službu u svojstvu peharnika.

Katarina Medici, koja je postala vojvotkinja otićanska, osjeti se posve izgubljena na dvoru Francoisa I. Njezin mladi muž se zaljubi u Dijanu de Poitiers koja se s obzirom na rođenje sigurno mogla takmičiti s Katarinom i smatrala se čak i većom gospođom od: nje. Katarinu Medici nadilazila je ugledom ne samo kraljica Eleonora, sestra Karla V, i vojvotkinja d'Etampes koju je udaja za glavara kuće de Brosse učinila jednom od najmoćnijih i najuglednijih žena u Francuskoj, nego i neke druge gospođe. Njezina tetka, vojvotkinja d'Albainy, kraljica navarsfca, vojvotkinja de Gudse, vojvotkinja de Vendome, konetablovica,, više drugih vrlo uvaženih žena, svojim su porijeklom, svojim pravima jednako kao i svojom moći u najraskošnijem dvoru kakav je imao francuski kralj, ne izuzimajući Louisa XIV — zasjenila kćer fiorentinskoga trgovca koja je bila slavnija i bogatija po kući de la Tour d'Auvergne nego po svojoj kući Medici.

Položaj njegove nećakinje bio je tako loš i tako težak te republikanac Filip Strozzi, osjećajući se posve nesposobnim da njime upravlja usred tako suprotnih interesa., ostavi Katarinu već prve godine. Bio je uostalom pozvan u Italiju povodom smrti Kleimenta VII. Katarinino vladanje, ako se pomisli na to da je imala jedva petnaest godina, bilo je uzor razboritosti: Katarina se vrlo prisno priljubi uz kralja koga je napuštala što je manje mogla. Ona ga je pratila kad je išao na: jahanje, u lov i u rat. Njezina prevelika ljubav prema Frangoisui I spasi kuću Medici od svake sumnje kad je prijestolonasljednik bio otrovan. Katarina kao i njezin muž Vojvoda orleanski nalazili su se tada u kraljevu taboru u Provansi, jer je na Francusku uskoro navalio Karlo V, kraljev šurjak. Cijeli je dvor ostao na pozornici svadbenih svečanosti koja je postala pozornicom jednoga od najkrvavijih ratova. U času kad je Karlo V, natjeran u bijeg, u Provansi ostavio kosti svoje vojske prijestolonasljednik se rijekom. Rhonom vraćao u Lyon. On se zaustavi da prespava u Tournonu i, za razonodu, izvede neke od onih žestokih vježbi koje su sačinjavale gotovo cijeli odgoj njegova brata i njegov, za vrijeme njihova zarobljeništva kao talaca. Taj je knez bio tako neoprezan jer mu je bilo vruće (bio je mjesec kolovoz,) pa je zamolio čašu vode koju mu je Montecuculli poslužio vrlo hladnu. Dofen gotovo smjesta umre poslije toga. Frangois I je obožavao svoga sina. Prijestolonasljednik je, prema svim povjesničarima, bio savršen knez. Otac, u očaju, dade najveći publicitet procesu protiv Montecuccullija i preda ga u ruke najvještijim sucima onoga vremena. Pošto je junački podnio prva mučenja, a da nije ništa priznao, grof je dao priznanja u koja je stalno uplitao cara i njegova dva generala Antoinea de Levesa i Ferdinanda de Gonzaguea. Taj postupak nije zadovoljio

Frangoisa I. Ni o kojoj se stvari nije tako svečano raspravljalo kao o ovoj. Evo što je učinio krallji, prema pričanju jednoga očevica.

„Kralj sazove u Lyon sve knezove svoje krvi i sve vitezove svoga reda i druge važne ličnosti svoga kraljevstva kao što su: poslanik i papinski nuncij, kardinali koji su se nalazili na njegovu dvoru, također ambasadori Engleske, Škotske, Portugala, Venecije, Ferrare i drugi, jednom riječi svi knezovi i krupni strani velikaši, kako iz Italije tako iz Njemačke koji su se to vrijeme nalazili na njegovu dvoru, kao vojvoda vitemberški, Alleimam, vojvode somski, arijanski, atrijski, knez melfski (on je htio oženiti Katarinu) i slili] anski dz Napulja; velikaš don Hipolit iz Esta; markiz de Vigeve od kuće Trivulce, iz Milana, vlastelin jean Paul de Care, Rimljanin; zemaljski gospodin Cesare Fregose, Đanovljanin, vlastelin Annibal de Gonzague, Mantovac, i drugi u vrlo velikom broju. Kad su se sakupili, u njihovoj je prisutnosti, od Jutttaoga kraja do drugoga, dao pročitati parnicu onoga *nesretnog čovjeka* koji je dao otrovati pokojnog prijestolonasljednika, sa svim saslušanjima, priznanjima, suočenjima i drugim svečanim oblicima koji su uobičajeni na kaznenoj parnici, ne hoteći da osuda bude izvršena a da svi prisutni ne daju svoje mišljenje o tom važnom i užasnom slučaju."

Vjernost, privrženost i okretnost grofa Monteeucullija mogu se činiti izvanrednima u vrijeme opće indiskrecije kada svi, pa čak i ministri, govore o najneznaitnijim događajima u kojima su sudjelovali. Ali su tada vladari nalazili odane sluge, ili su ih znali izabrati. Sreli su se tada ljudi kao što je bio monarhički Morey[147], jer je bilo poštenja i vjernosti. Nemojte nikad ništa veliko tražiti od *interesa*, jer se interesi mogu promijeniti, nego očekujte sve od osjećaja, od vjerskog uvjerenja, od monarhične vjernosti i od domoljubnog uvjerenja. Samo ta tri vjerovanja stvaraju ljude kao što je Berthereau'[148] iz Ženeve, ljude kao što su engleski Sydhey[141], Straffordi, ubojice Thomasa Becketa, kao Montecuculli, kao Jacques Coeur i Jeanne d'Arc, kao Richelieu i kao svi Dantoni, Bonchampsi, Talmonti[150] i također elementi[151] Chaboti[152] itd.

Karlo V se poslužio najvišim ličnostima da izvrši umorstvo triju ambasadora Frangoisa I. Godinu dana kasnije, Lorenzino, Katarinin bratučed, umorio je vojvodu Aleksandra, poslije pretvaranja od pune tri godine, i to u prilikama zbog kojih je dobio nadimak Firentinski Brut. Titula i vrsnoća ličnosti tako je slabo zaustavljala takve pothvate te ni smrt Leona X ni smrt Klementa VII nisu izgledale prirodne. Mariana, povjesničar Filipa II, gotovo se šali kad pripovijeda o trovanju španjolske kraljice, kneginje francuske, govoreći: *„Za slavu španjolskoga prijestolja, bog je dopustio sljepoću liječnika koji su liječili kraljicu od vodene bolesti“* (a bila je trudna). Kad je Henri II sebi dopustio jedno ogovaranje koje je zaslužilo ubod mačem, našao je La Chateignerae da primi taj ubod. U ono se vrijeme knezovima i kneginjama posluživalo njihovo jelo zatvoreno u kutijama s lokotom čiji su ključ oni čuvali. Odatle dolazi čast *pravo lokota*, koja je prestala pod Louisom XIV.

Prijestolonasljednik je umro otrovan na isti način i možda istim otrovom koji je poslužio ženi kraljeva brata pod Louisom XIV. Papa Klement VII bijaše umro već pred dvije godine, vojvoda Aleksandar, koji se posve odao razvratu, kao da nije imao nikakva interesa da bi Vojvodu orleanskog podigao do dofena. Katarina stara sedamnaest godina i puna udivljenja za svoga svekra, bila je kraj njega za vrijeme toga, događaja. Jedini je Karlo V, kako se činilo, imao koristi od te smrti, jer je

Frangois I svomu sinu bio spremao brak koji je trebao povećati Francusku. Grofova su dakle priznanja vrlo vješto bila bazirana na strastima i na politici onoga časa. Pošto je vidio pokopane svoje armije u Provansi, Karlo V je pobjegao sa svojom srećom, svojom reputacijom i svojim nadama u gospodstvo. Upamtite: iako je mučenje iznudilo priznanja jednom nedužniku, mora se priznati da mu je Frangois I dao punu slobodu da govori usred impozantnog skupa i u prisutnosti ljudi pred kojima je nevinost imala neke izglede u pobjedu. Kralj, koji je htio istinu, iskreno ju je tražio.

Unatoč svojoj sjajnoj budućnosti, Katarinin položaj na dvoru nije se promijenio smrću prijestolonasljednika; zbog njezine nerodnosti predviđao se razvod braka ako se njezin muž popne na prijestolje. Novi prijestolonasljednik bijaše pod čarima Dijane de Podtiers. Dijana se usudila takmičiti s gospođom d'Etampes. Stoga je Katarina udvostručila pažnju i ulagivanje prema svom svekru, videći da je njezina potpora samo u njemu. Prvih Katarininih deset godina braka zauzimale su samo sve veće i veće žalosti koje su joj prouzrokovale stalno izjalovljene nade u trudnoću i neprilike njezina suparništva s Dijanom. Prosudite o tomu kakav je mogao biti život jedne kneginje koju nadzire ljubomorna ljubavnica njezina muža uz potporu velike stranke, — katoličke stranke — i dva važna braka što ih je *senešalica* Dijana sklopila udavši svoje dvije kćeri, jednu za Roberta de La Mark, vojvodu bujonskoga, kneza sedanskog, drugu za Claudea terenskoga, vojvodu omalskoga!

Katarina, izgubljena između dive stranke: stranke gospođe d'Etampes i senešaličine (to je bio Dijanin naslov za vladavine Francoisa I), koje su razdvajale dvor i politiku, između ove dvije smrtne neprijateljice, pokuša da u isti mah bude prijateljica vojvotkinji d'Etaimpes i prijateljica Dijani de Poitiers. Ta žena, koja će biti velika kraljica, igrala je ulogu sluškinje. Tako je ona istjecala iskustvo u vođenju politike sa dva lica koja je bila tajna njezina života. Kasnije se kao *kraljica* našla između katolika i kalvina kao što je kao *žena* bila punih deset godina između gospođe d'Etampes i gospođe de Poitiers.

Proučavala je protuslovlja tadašnje francuske politike po kojoj je Francois I podupirao Kalvina i luterane da dovede u nepriliku Karla V. Kasnije, pošto je potajno i strpljivo zaštićivao reformaciju u Njemačkoj, pošto je podnosio boravak Kalvina na navarskom dvoru, Frangois je stao bjesnjeti protiv reformaeije upravo is pretjeranom strogošću.

Katarina, je dakle vidjela kako se taj dvor i dvorske gospođe toga dvora igraju vatrom hereze; vidjela je Dijanu na čelu katoličke stranke s Guisirna, jedino zato što je vojvotkinja d'Etampes potpomagala Kalvina i protestante. Takav je bio politički odgoj te kraljice koja je u kabinetu francuskoga kralja zapazila postupke kuće Medici.

Prijestolonasljednik: je svomu ocu prkosio u svim stvarima. Bio je loš sin. Zaboravio je najokrutnije ali i naj istini taje načelo kraljevanja, tj. da su prijestolja solidarna i da sin koji za života svomu ocu može praviti opoziciju mora poslije slijediti njegovu politiku kad stupi na prijestolje. Spinoza, koji nije bio manje dubok političar nego velik filozof, napisao je za slučaj kad neki kralj naslijedi drugoga pobunom ili atentatom ove riječi: „Ako novi kralj hoće da osigura svoje prijestolje i zajamči svoj život, mora pokazati toliko revnosti u tome da hoće osvetiti smrt svoga prethodnika, te više nikomu ne dođe volja da počini takav zločin. No da *dostojno* osveti oca, nije mu dovoljno da prolijeva krv svojih podanika nego mora odobravati načela onoga koga je zamijenio, držati se istoga puta u vladanju." Primjena toga

načela dala je Medicima Firenzu. Kozina I, nasljednik Aleksandrov, dade poslije jedanaest godina u Veneciji umoriti firentinskoga Bruta, i, kao što smo već kazali, neprestano je progonio Strozzije. Zaborav toga načela upropastila je Lotosa XVI. Taj je kralj promašio sva načela vladanja kad je uspostavio parlamente[153] koje je bio ukinuo njegov djed. Lotos XV je ispravno vidio. Parlament, naročito parlament u Parizu, napola je pridonio nemirima koji su iziskivali saziv zemaljskih staleža. Pogreška Lotosa XV, kad je rušio, tu branu koja je odvajala prijestolje od naroda, bila je u tomu što mjesto nje nije postavio jaču, ukratko, što parlamente nije zamijenio jakim ustrojstvom provincija. Tu se nalazio lijek nevoljama monarhije, tu su se izglasavali i sređivali porezi i polagano odobravale reforme potrebne monarhičkoj vladavini.

Prvi čin Henrija II bijaše da je dao svoje povjerenje glavnom zapovjedniku vojske de Montmorencyju, kojega je po nalogu svoga oca morao držati u nemilosti. Glavni zapovjedni-iđe Montmorency bio je s Dijanom de Poitiers, s kojom se usko povezao, pravi gospodar države. Katarina je dakle bila još nesretnija i manje moćna kad je bila kraljica Francuske nego kad je bila žena prijestolonasljednika. Ponajprije, od godine 1543, punih deset godina, svake je godine imala dijete pa je bila zauzeta brigama materinstva čitavo to vrijeme koje obuhvaća posljednje godine vladavine Frangoisa I i gotovo čitavu: vladavinu Henrija II. Nije moguće da se u toj! neprestanoj plodnosti ne vidi utjecaj njezine suparnice koja se tako htjela otarasiti zakonite kraljeve žene. (To je barbarstvo ženske politike vjerojatno bilo jedan od razloga Katarinine mržnje na Dijanu.) Stavljena tako izvan poslova ta je umna žena provodila slobodno vrijeme promatrajući interese svih ljudi na dvoru i svih stranaka koje su se na njemu stvarale.

Svi Talijani, koji su pošli s njom, pobuđivali su jake sumnje. Poslije smaknuća Montecucullija, glavnog zapovjednika de Montaiorencyja, Dijanu i većinu lukavih političara na dvoru mučile su sumnje protiv Medicima, ali ih je Frangois I uvijek suzbijao. Stoga su Gondi, Birague, Strozzi, Ruggieri, Sardini, jednom riječju oni koje su nazivali „Talijanima“, a koji su došli u pratnji Katarine, bili prisiljeni da pokažu izvanredne sposobnosti duha, političko lukavstvo i veliku hrabrost da se održe na dvoru pod teretom nemilosti koja je visjela nad njima.

Za vrijeme vladavine Dijane de Poitiers, Katarinina susretljivost prema Dijani išla je tako daleko te su oštroumni ljudi u njoj imali dokaz za ono veliko pretvaranje koje su ljudi, događaji i vladanje Henrija II nametnuli Katarini da se njime posluži. Pretjeravalo se u tomu kad se tvrdilo da ona nikada nije tražila, svojih prava, ni kao žena, ni kao kraljica. Svakako, osjećaj dostojanstva kojim je Katarina bila obdarena u najvišem stupnju, branio joj je da traži ono što povjesničari zovu pravima supruge. Jedanaest trudnoća i desetero Katarinine djece objašnjavaju, vladanje Henrija II kojemu je česta trudnoća davala slobodu da provodi svoje vrijeme s Dijanom de Poitiers. No kralj sigurno nije propustio ništa što je bio dužan učiniti već zbog samoga sebe. On je kraljici priredio ulazak u grad za njezino kruniš anje kao kraljice, dostojan svih onih koji su održani doonda. Zapisnici vrhovnog suda i protokoli glavne kontrole naznačuju da su ova dva tijela išla u susret Katarini izvan Pariza sve do SaintLazarea[154]. I evo uostalom izvadak iz Du Tilletova[155] prikaza.

„U Saint-Lazareu je bila postavljena tribina. Na njoj je bilo prijestolje (koje du Tillet zove *ukrašena stolica).* Katarina je na njoj zauzela mjesto, odjevena u haljinac, ili neku vrstu ogrtača od hermelina, optočen draguljima. Ispod njega je imala steznik,

odozgo kraljevski plašt, a na glavi krunu ukrašenu biserjem i dijamantima. Uz nju je bila maršalica de la Marfc, njezina dvorska gospođa. Oko nje su stajali knezovi kraljevske krvi i drugi knezovi i velikaši raskošno odjeveni a s njima je bio i kancelar Francuske. On je bio odjeven u plašt od zlatne tkanine s likovima na crvenoj podlozi. Pred kraljicom, na istoj! tribini, sjedilo je, u dva reda, dvanaest vojvotkinja ili grofica, odjevenih u haljine od hermelina,, u steznike, u plašteve, s kolutima tj. s vojvodskim i grofovskim krunama. To su bile vojvotkinje d'Estouville, Mointpensier, starija i mlađa,, kneginja de la Roohe'sur-Yon, vojvotkinja de Guise, de Nivernois, d'Aumale, de Valentinois (Dijana de Poitiers), gospođica „pozakonijena bastarda Francuske" (naslov kraljeve kćeri, Dijane, koja je bila vojvotkinja de Castro-Farnese, iza toga vojvotkinja de Montmorency-Daneville), gospođa supruga glavnoga zapovjednika vojske i gospođica de Nemours, ne računajući druge gospođice koje nisu našle mjesta. Četiri predsjednika sudova sa službenim ka,pama i neki drugi članovi dvora te dvorski pisar du Tillet popeše se na tribinu, poklone se i, pošto su pokleknuli jednim koljenom, prvi predsjednik Lizet izreče pozdrav kraljici. Kancelar poklekne jednim koljenom i odgovori mu. Kraljica uđe u grad oko tri sata iza podneva, u otvorenoj nosiljci. Nasuprot njoj je bila gospođa Margarita francuska, a s obje strane nosiljke bijahu u roketama amboaski, šatijonski, bulonjeski i lenonkurski kardinal. Ona je sišla u crkvi Notre-Dame i tu ju je primio kler Pošto se pomolila, ođvedoše je ulicom de la Calandre u kraljevsku palaču gdje je u glavnoj dvorani bila priređena večera. Ona je tu sjedila za mramornim stolom, u sredini, pod baldahinom koji je bio prošaran zlatnim ljiljanima."

Ovdje je prilika da se pobije jedno posve pogrešno pučko mišljenje koje su mnogi ponavljali, kako je pisao Sauval[156]. Tvrdilo se da je Henri II toliko zaboravio pristojnost te je stavio početno slovo svoje ljubavnice na spomenike koje mu je Katarina savjetovala da nastavi ili da počne s tolikim sjajem. No dvostruko početno slovokoje se vidi na Louvreu svakoga dana opovrgava one koji su tako slijepi te i dalje podržavaju budalaštine što jeftino sramote naše kraljeve i naše kraljice. H od He-niri i dva C uz ime Catherine izgleda kao da čine dva D za Dijanu. Ta se koincidencija po svoj prilici svidjela Henriju II, no nije manje istina da je kraljevska šifra službeno sadržavala početno slovo kralja i kraljice. To je tako istinito te ta šifra još postoji na stupu u Žitnoj tržnici, a tu je tržnicu sagradila sama Katarina. Ta se ista šifra može uostalom vidjeti u grobnicama u Saint-Denisu na grobu koji je Katarina sama sebi za života dala podići uz grob Henrija II, gdje ju je po naravi prikazao kipar kojemu je pozirala.

U jednoj svečanoj zgodi, 25. ožujka 1552, u trenutku kad je išao u vojnu na Njemačku, Henri II proglasi Katarinu regentkinjom za vrijeme svoje odsutnosti jednako kao i za slučajji smrti. I najokrutniji Katarinin neprijatelj, pisac *Prekrasnoga govora o razvratu Katarine II,* priznaje da je Katarina izvršila tu zadaću na sveopću pohvalu i da je kralj bio zadovoljan njezinom upravom. Henri II je pravovremeno dobio, i ljude i novaca. Jednom riječju, poslije kobnoga senkantenskoga dana Katarina je dobila od Parižana goleme svote koje je poslala u Compiegne gdje se nalazio kralj.

U politici je Katarima činila nečuvene napore da dobije neki utjecaj. Bila je prilično okretna kad je za svoje interese predobila glavnoga zapovjednika vojske koji je pod Hernijom II bio svemoćan. Poznat je onaj, strašni odgovor što ga je kralj dao kad mu je Montmorency dosađivao. Taj je odgovor bio posljedica dobrih savjeta što ih je

Katarina dala u ono malo časova kad se nasamo nalazila s kraljem, i kad mu je izložila firentinsku politiku koja se sastojala u tome da suprotstavlja velikaše jedne drugima te da tako na njihovim ruševinama uspostavi kraljevski ugled. To je bio sustav Louisa XI, koji je kasnije nastavila ona i Richelieu. Henri II, koji je gledao samo očima Dijane i glavnoga zapovjednika, bio je posve feudalni kralj i prijatelj velikih kuća svoga kralj evstva.

Poslije neuspjeloga pokušaja konetabla u njezinu korist godine 1556. Katarina, je mnogo laskala Guiseima i stvorila je plan da ih odvoji od Dijamine stranke kako bi ih suprotstavila glavnom zapovjedniku. Ali, na žalost, Dijana i glavni zapovjednik bijahu jednako protivnici protestantima kao i Guisei. Nije dakle u njihovoj borbi bilo onog ogorčenja i strastvenosti kakvu bi bilo unijelo vjersko pitanje. Međutim, Dijana presiječe kraljičine namjere kad je počela očijukati s Guiseima i kad je dala svoju kćer vojvodi d'Aumale. Ona je išla tako daleko te neki pisci tvrde da je bila vJše nego blagonaklona prema udvornom kardinalu lorenskom. U povodu toga satiričari onoga vremena spjevali su slijedeću pjesmicu o Henriju II:

Šire, ako pustite, kako Charles želi, ko što Dijana hoće, da vama vladaju, da vas tope, mijese, mekšaju, pretapaju, okreću Šire, onda ste, onda ste sire — samo vosak.

*

* *

Nije moguće držati da je bilo baš iskreno što je Katarina očitovala toliku bol i pokazivala toliku tugu povodom smrti Hernija II. Već zbog toga što je kraljja vezala nepomućena ljubav uz Dijanu de Poitiers, Katarina je morala da igra ulogu napuštene žene koja obožava svoga muža. No, kao sve pametne žene, ona je ustrajala u svom pretvaranju i neprestano je nježno govorila, o Henriju II. Kao što je poznato, Dijana je cijeloga isvog života nosila crninu za gospodinom de Brezeom, svojim mužem. Njezine su boje bile bijelo i crno, kralj ih je imao na turniru gdje je umro. Katarina je, zacijelo oponašajući svoju suparnicu, cijeloga svog života zadržala crninu za Heinrijem II. Ona se prema Dijani savršeno himbeno vladala, što povjesničari nisu zapazili. Poslije kraljeve smrti vojvotkinja de Valentinois (Dijana) posve je pala u nemilost i bila nepošteno napuštena od glavnog zapovjednika, čovjeka posvema ispod svojega ugleda. Dijana ponudi kraljici svoju zemlju i svoj dvorac de Chenouceaux. Tad je Katarina pred svjedocima izjavila: „Ja ne mogu zaboraviti da je ona stvarala užitke momu dragom Henriju, pa me je stid da to naprosto prihvatim, nego ću joj dati u zamjenu jedno imanje i predlažem joj imanje Chaumont-sur-Loire." Spis o zamjeni bio je zaista sastavljen u Bloisu. 1559. godine. Dijana, koja je imala za zetove vojvode d'Aumalea i de Bauillona, tada vrhovnoga kneza, zadržala je svu svoju imovinu i umrla je u miru 1566. godine, u dobi od 66 godina. Imala je dakle devetnaest godina više nego Henri II. Te je podatke izvadio iz njezina epitafa povjesničar koji se njome pozabavio pod konac posljednjega stoljeća. Oni dobro osvjetljuju povijesne teškoće, jer su joj mnogi povjesničari davali jedni četrdeset godina a drugi šesnaest godina kad je godine 1523. bio osuđen njezin otac. Ona je tada imala dvadeset i četiri godine. Pošto smo pročitali sve za i protiv njezina vladanja prema Francoisu I, u času kad se kuća Poitiers izložila tako velikoj opasnosti, nećemo ništa ni tvrditi ni protusloviti. To je jedno od onih poglavlja koja u povijesti ostaju tamna. Po onome što se događa naših dana možemo vidjeti da se

povijest iskrivljuje u samom trenutku ikad se stvara i nastaje. Katarina je zasnivala velike nade na dobi svoje suparnice, pa je više puta pokušavala da je obori. Borba što ju je Katarina poduzela bila je potmula i grozna. Jednoga dana Katarina malo što nije uspjela u svojim nadama. Godine 1554. Dijana de Poitiers, kad je bila bolesna, zamoli kralja neka dođe u Saint-Gormain dok se ona bude oporavljala. Ta velika koketa nije htjela biti viđena usred liječnika i lijekova a bez sjaja toalete. Da primi kralja pri povratku, Katarina dade sastaviti sjajan ples na kojemu je šest djevojčica kralju trebalo reci tova ti jednu pjesmu u stihovima. Tih šest djevojaka što ih je kraljica izabrala bijahu ove: miss Fleming, rođakinja njezina tetka vojvode d'Albany, najljepša osoba koju je bilo moguće vidjeti, plava i bijela; zatim jedna od njezinih rođakinja — Clarissa Strozzi, prekrasna Talijanka čija je crna kosa bila pređivna a ruke rijetke ljepote; izai toga gospođica Lewiston, počasna gospođica Marije Stuart; sama Marija Stuart; gospođa Elizabeta francuska, koja je poslije bila ona tako nesretna španjolska kraljica, i na kraju gospođa Claude. Elizabeta je imala devet godina, Claude osam godina, Marija Stuart dvanaest. Kraljica je htjela istaknuti Clarrissu Strozzi i nuss Fleming i ponuditi ih bez suparnica kraljevu izboru. Kralj se nije opirao: zaljubio se u miss Fleming, imao s njom vanbračno dijete, Hernija de Valoisa, augulemskoga grofa, velikoga priora Francuske. No Dijanin ugled ni utjecaj nisu bili uzdrmani. Kao kasnije gospođa de Pompadour Louisu XV, Dijana oprosti Henriju II. No o kakvoj nam Katarininoj ljubavi govori taj pokušaj? Da li o ljubavi za vlašću ili o ljubavi prema mužu? Žene će odlučiti...

Mnogo se danas govori o razularenosti štampe; ali teško je zamisliti do koje je mjere ona išla u početku štamparstva. Na, prvom se mjestu zna da su od Aretina, Voltairea svoga vremena, drhtali kraljevi, a među prvima Kado V. Ali se možda ne zna dokle je išla drzovitost pamfleta. Onaj dvorac de Chenonceaux bio je *dat* Dijani, ne dat nego su je zaklinjali da ga prihvati kako bi zaboravila jednu groznu publikaciju koja je ikad bila napisana protiv jedne žene. On pokazuje kako je bio žestok rat između nje i gospođe d'Etampes. Godine 1537, kad je ona imala trideset i osam godina, Kampanjski pjesnik, neki Jean Voute, objavi zbirku latinskih pjesama među kojima su se nalazila tri epigrama, protiv nje. Mora se vjerovati da je pjesnika zaštićivala neka visoka ličnost, jer se pred njegovom zbirkom nalazi pohvala, koju je napisao Salimon Macrin, prvi kraljev sobar. Evo jednoga odlomka, koji se danas navodi, od tih epigrama pod naslovom IN PICTAVIAM ANUM AULICAM: „PROTIV POATJERKE STAROGA DVORSKOG ŠUPKA".

...Non trahit esca ficta praedam.

„Naslikan mamac ne hvata plijen" — veli pjesnik pošto joj je kazao da maže sebi lice, da kupuje sebi zube i kosu. „I kad bi kupila ono najfinije što čini ženu, ne bi još dobila od svoga ljubavnika ono što želiš, jer bi morala biti živa, a ti si mrtva."

Ta je zbirka bila štampana kod Simona de Colinasa, a bijaše posvećena JEDNOM BISKUPU!... i to Francoisu Bohieru, bratu onoga koji je, da bi spasio svoj ugled na dvoru i otkupio svoj zločin, ponudio prilikom stupanja na prijestolje Henriju II dvorac de Chenonceaux, koji je sagradio njegov otac Thomas Bohier, kraljevski savjetnik pod četiri kralja: Louisom XI, Charlesom VIII, Louisom XII i Francoisom I. Što su bili pamfleti objavljeni protiv gospođe Pompadour i protiv Marije Antoinette kad se uporede s onima, za koje bi se reklo da ih je napisao sam Marcijal?[157] Taj je Voute vjerojatno zlo svršio. Tako su zemlja i dvorac Chenonceaux stajali Dijanu samo

oprost uvrede koju je naredilo evanđelje. Da o njima ne odlučuje sudska porota, globe dosuđene štampi bijahu malo oštrije nego danas.

Kad su francuske kraljice obudovjele, morale su ostati u kraljevoj sobi punih četrdeset dana, bez ikakva drugog svjetla osim svjetla voštanica. Iz nje su izlazile poslije kraljeve sahrane. Ovaj bi neoskvrnjivi običaj mnogo smetao Katarini, koja se bojala rovarenja, pa je našla način da ga se riješi. Evo kako. Kad je kardinal lorenski izlazio jednoga dana vrlo rano ujutro (u vrijeme korote! u to doba dana!) od Lijepe Rimi jauke, glasovite kurtizane iz vremena Henrija II koja je stanovala u ulici Culture-Sainte-Catherine, bio je napadnut od skupine razvratnika. „Zbog toga vrlo začuđena njegova svetost (biskup) — kaže Henri Estiemne — razglasi da su mu krivovjerci postavili zasjedu..." I zato se dvor premjesti iz Pariza u Saint-Germain. Kraljica nije htjela ostaviti kralja, svoga sina, pa se i ona preseli onamo.

Stupanje na prijestolje Framgoisa II, vrijeme u koje se Katarina nadala da će uzeti vlast u svoje ruke, bude razdoblje razočaranja koje okrutno okruni onih dvadeset i šest godina bolova što ih je već podnijela na francuskom dvoru. Tada se Guisi s nevjerojatnom smionošću dočepaše vlasti. Vojvoda de Guise bude stavljen na čelo armiji, a glavni zapovjednik vojske padne u nemilost, kardinal dobije fimansije i kler. Katarina počne svoju političku karijeru jednom dramom koja nije doduše imala sablazan kao druge, ali nije bila manje okrutna od njih. Ona ju je, bez sumnje, poučila na strasna uzbuđenja života. Mada se pravila kao da se slaže s Guisima, pokušavala je da osigura svoju pobjedu oslanjajući se na burbonsku kuću. Pošto je uzalud iskušala najžešća sredstva — bilo da je Katarina htjela upotrijebiti ljubomoru da odvrati kralja od Dijane, bilo da je došla u svoju drugu mladost pa joj se okrutno činilo da ne pozna ljubavi — pokazala je još za života Henrija II najživlje zanimanje za velikaša kraljevske krvi, Frangoisa de Vendomea (sina Louisa iz kuće de Vendomea iz koje je potekla burbonska kuća) i vidama de Cbarbres[158]. Pod tim je imenom poznat u povijesti. Potajna mržnja koju je Katarina u sebi nosila prema Dijani očitovala se u mnogim prilikama kojima povjesničari — budući da su previše zauzeti političkim interesima — ne posvećuju nikakve pažnje. Katarinina sklonost prema vidamu potsječe od zgode kad jte mladić uvrijedio kraljevu ljubimicu. Dijana je htjela da se što ljepše udaju njezine kćeri, koje su uostalom pripadale najvišem plemstvu u kraljevstvu. Ona je osobito nastojala oko časti da ih uda za kojega pripadnika francuske kraljevske kuće. Zato je predložila sa svoje strane ruku svoje druge kćeri, koja je već bila vojvotkinja d'Aumale, vidamu, kojega je vrlo mudra politika Frangoisa I. zadržala u siromaštvu. Zaista, kad su viđam de Chartres i knez de Cotnđe došli na dvor, što im je da.o Frangois I? Dužnost običnih komorni ka s dvanaest stotina škuda godišnje plaće što je đavao običnim plemićima. Mada mu je Dijana de Poitiers ponudila golema imanja, lijepi položaj i kraljevu milost, viđam odbije. Poslije taj Burbonac, već onda buntovnik, oženi Jeannu, kćer baruna d'Estissaca, s kojom nije uopće imao djece. Ta ponosna crta naravno preporuči vidama Katarini. Ona ga. primi s izrazitom naklonošću i načini ga svojim odanim prijateljem. Povjesničari su upoređivali posljednjega vojvodu de Montmorencyja[159] (smaknutog u Toulousi) s Vidamom de Chartres obzirom na umješnost kako će se svidjeti, s obzirom na zasluge i talenat, Henri II nije se pokazao ljubomoran, kao da nije pretpostavljao da bi ona, francuska kraljica, propustila što duguje samoj sebi, ni da bi jedna Medici zaboravila čast koju joj je iskazao član kuće Valois. U času kad je

kraljica očijukala — kako se kaže — s vidamom de Chartres, kralj ju je gotovo posve zapustio otkad se rodilo njegovo posljednje dijete. Taj, dakle, pokušaj nije ničemu poslužio, budući da je taj vladar ostao do smrti vjeran Dijani de Poitiers.

Poslije kraljeve smrti kraljica Katarina očijukala je dakle s vidamom. To je stanje bilo u skladu s običajima onoga vremena, kad je ljubav u isti mah bila tako viteška i tako raskalašena, te su najljepša djela tada bila isto tako prirodna kao i najpokuđnija; samo su povjesničari — kao uvijek — počinili pogrešku pa su uzeli izuzetak za pravilo.

Četiri sina Hernija II poništila su položaj Burbonaca, koji su bili svi prekomjerno siromašni i opterećeni prezirom koji je izdaja glavnoga zapovjednika vojske bacila na njih, unatoč razlozima koji su ovoga prisilili da iziđe iz kraljevstva.

Viđam đe Chartres (ikoji je prvom knezu de Condeu bio ono što je Richelieu bio Mazarinu, svomu ocu u politici, svomu uzoru, i povrh toga, svomu učitelju u udvornosti) skrivao je prekomjerno eastoljublje svoje kuće pod vanjskom okretnošću i lakoćom. Izvan mogućnosti da se bori s Guisima, s Montmorencyjima, škotskim knezovima, kardinalima, Boui-Roncima, on je uspio da se ističe ljupkošću, manirama, svojim duhom. Ta su mu svojstva pribavila milost naj dražesnijih žena, sirca onih na koje nije uopće mislio. To je bio onakav povlašteni čovjek čija je zavodljivost bila neodoljiva i koji je dugovao ljubavi sredstvo da održi svoj položaj. Burbonci se ne bi bili ljutili kao Jamac zbog La Chataigneraieva ogovaranja: oni su vrlo rado primali zemlje i dvorce svojih ljubavnica. Svjedok je tomu knez de Conde koji je prihvatio zemlju Saint-Valery od gospođe maršalice de Saint-Andre.

Smrću Henrija II, za prvih dvadeset dana korote, položaj se vidama dakle najednom promijeni. Kao predlmet pažnje kraljice-majke i kaočovjek koji joj je udvarao kako se moglo udvarati kraljici — tj. vrlo tajno — činilo se da je određen da odigra jednu ulogu. Katarina zaista odluči da se njime posluži. Taj je knez dobivao od nje pisma za kneza Condea u kojima je ona pokazivala potrebu da se združe protiv Guisa. Doznavši zai tu spletku, Guisi uđu u kraljičinu sobu i prisile je neka izda nalog da se viđam stavi uzatvor, u Bastille, i Katarina se nađe u surovoj nuždi da posluša. Viđam je umro poslije nekoliko mjeseci sužanjistva — na sam dan kad je izišao iz zatvora, neko vrijeme prije ambuaske urote. Takav je bio rasplet prve i jedine ljubavi Katarine Medici. Protestantski su pisci kasnije rekli da je kraljica dala otrovati vidama da grobu povjeri tajnu njegova udvaranja!... Evo kako se ta žena pripravljala za kraljevsku vlast.

PRVI DIO

KALVINSKI MUČENIK

GRAĐANSKA PORODICA

Danas malo osoba zna kako isu u četrnaestom stoljeću bile priproste nastambe pariških građana i kako je jednostavan bio njihov život. Možda je ta jednostavnost u djelovanju i mišljenju bila uzrokom veličine te stare buržoazije, koja je zaista bila velika, slobodna i plemenita, više možda, nego današnje građanstvo. Njezinu povijest treba napisati, ona traži i čeka umnoga čovjeka. Inspirirana malo poznatim događajem koji čini osnovicu ove Studije i koji će biti jedan od najznačajnijih

događaja u povijesti buržoazije, ova će misao bez sumnje doći na usne svakomu, kad pročita ovu priču. Je li to prvi put u povijesti da zaključak prethodi činjenicama?

Godine 1560. kuće ulice đe la Vieille-Pelletenie[160] obrubljivale su lijevu obalu Seine, između mosta Notre-Dame i Pomt-au-Change. Javna cesta i kuće zauzimale su prostor koji danas zauzima kolnik sadašnjeg keja. Kako je svaka kuća bila smještena na samoj Seini, omogućivala je stanovnicima da u nju silaze drvenim ili kamenim stubama koje su ograđivale jake željezne rešetke ili drvena vrata okovana čavlima. Ove su kuće, kao u Veneciji, imale jedna vrata na kopno i jedna na vodu. U trenutku kad se objavljuje ova pripovijest, postoji još samo jedna kuća ove vrste koja može podsjećati na stari Pariz. Uskoro će i ona iščeznuti. Ona se nalazi u kutu Petit-Ponta. nasuprot stražarnicd bolnice Hotel-Dieu. Nekad je svaki stan sa strane rijeke pokazivao čudnu fizionomiju koju su joj podali bilo zanat i navike stanara, bilo originalnost gradnja što su ih izmislili vlasnici da se uzmognu koristiti Seinom ili je izrabljivati. Kako su se gradili mostovi a gotovo svi bili zakrčeni s više mlinova nego što su potrebe plovidbe mogle podnositi, Seina je u Parizu brojila toliko zatvorenih bazena koliko i mostova. Neki bi bazeni toga starog Pariza bili pružili slikarstvu dragocjene tonove. Kakvu samo šumu nisu predstavljale isprepletene grede na kojima su stajali mlinovi, njihove goleme ustave i točkovi! Kako bi efektno djelovali oni potpornji što su ih upotrijebili da sagrade kuće na rijeci? Na žalost, slikarstvo te vrste nije tada postojalo; rezbarstvo je bilo u povojima. Izgubili smo dakle taj zanimljivi prizor, koji još; samo u malom, pružaju neki gradovi u pokrajini, gdje su rijeke nazupčane drvenim kućama i gdje su, kao u Vendomeu, bazeni puni visoke trave razdijeljeni golemim rešetkama da izoliraju vlasništva koja se prostiru na dvije obale.

Ime ove ulice, koja je sada nestala s karte, dosta dobro označuje vrsto trgovine koja se u njoj odvijala. U to vrijeme trgovci koji su se posvetili istoj struci, daleko od toga da bi se rasipali po gradu, skupljali su se zajedno i tako se uzajamno branili. Društveno združeni u cehove koji su ograničavali njihov broj, još su k tomu bili crkveno sjedinjeni u bratstvo. Tako su se cijene održavale. Osim toga, majstori nisu bili plijen svojih radnika i nisu se kao danas pokoravali njihovim mušicama. Naprotiv, oni su se za njih brinuli, načinili su ih svojom djecom i upućivali ih u finoću rada. Da postane majstor, radnik je tada morao stvoriti remek-delo koje je uvijek bilo posvećeno svecu zaštitniku bratstva. Hoćete li se usuditi reći da je nestašica konkurencije oduzimala osjećaj za savršenstvo, sprečavala ljepotu proizvoda, vi čije je divljenje za djela antiknih majstora stvorilo novo zvanje trgovaca starim umjetninama?

U petnaestom i šesnaestom stoljeću krznarska trgovina činila je jednu od najplodnijih industrija. Teškoća da se dobave krzna, koja su se dovozila sa sjevera, zahtijevala je duga i opasna putovanja pa su cijene krznarskih proizvoda bile pretjerano visoke. U ono doba kao i sada pretjerana je cijena izazivala potrošnju, jer taština ne pozna zapreka. U Francuskoj i u drugim kraljevinama nisu samo kraljevski dekreti rezervirali nošnju krzna za plemstvo — što potvrđuje ulogu hermelina na starim grbovima — nego i rijetka krzna) kao što je sivo i bijelo krzno koje je bez ikakve sumnje bio carski samur, mogli su nositi samo kraljevi, vojvode i velikaši koji su obnašali stanovite dužnosti. Razlikovalo se veliko i tanko bijelo i sivo krzno. Ta je riječ već pred stotinu godina tako pala u zaborav te je u bezbrojnom broju izdanja

Perraultovih priča glasovita Pepeljugina papuča, bez sumnje od tankoga bijelog krzna, predstavljena kao da je od *stakla.*[161] U novije vrijeme jedan od naših najodličnijih pjesnika bio je prisiljen da uspostavi ispravni pravopis te riječi za pouku svojih kolega feljtonista kadi je pisao izvještaj o Pepeljugi[162] u kojoj je simbolična papuča bila zamijenjena prstenom koji znači malenkost, ništa. Naravno, dekreti o nošenju krzna stalno su se kršili, na veliko zadovoljstvo krznara. Zbog visoke cijene tkanina i krzna tada je jedna odjeća bila trajna stvar, jednako kao pokućstvo, bojna oprema i druge pojedinosti jakoga života petnaestoga stoljeća Plemenita žena, plemić, svaki bogati čovjek kao i svaki građanin posjedovao je najviše dvije odjeće po sezoni i one su trajale čitav njihov život ili još duže. Ova su se odijela oporučno ostavljala djeci. Stoga odredba koja se odnosila na grb i odijela u ženidbenim ugovorima, danas gotovo nepotrebna zbog male vrijednosti rušnice koja se neprestano obnavlja, bijaše u ono vrijeme od ogromnog značenja. Visoka cijena, je prouzrokovala solidnost. Toaleta jedne žene činila je golem kapital, koji se cijenio u kući, i bio je složen u onim ogromnim škrinjama što dosižu do stropova u modernim stanovima. Ono što znači nakit jedne žene iz 1840. godine značila bi kućna haljina jedine velike gospođe iz 1540. Danas, otkriće Amerike, lakoća prijevoza, uništenje društvenih razlika koje je pripravilo uništenje vidljivih razlika, sve je to smanjilo krznarstvo na ono gdje je sada — gotovo ni na šta. Predmet što ga krznar danas prodaje, kao nekada, za dvadeset funti, slijedio je sniženje novca. Nekoć je funta vrijedila više odi dvadeset današnjih franaka. Danas malograđanka i kurtizana koje kožom od kune zlatice podstavljaju svoje pelerine ne znaju da bi ih kakav pakosni gradski stražar godine 1440. smjesta uhapsio i odveo pred suca u Shateletu[163]. Engleskinje, koje su tako lude za hermelinom, ne znaju da su nekoć samo kraljice, vojvotkinje i čuvari pečata u Francuskoj mogli nositi to kraljevsko krzno. Postoji danas više kuća, koje su dignute u plemićki stalež a čije je pravo ime Pelletier (krznar) ili Lepelletier. U njihovoj bi se prošlosti sigurno mogla naći neka bogata krznarska poslovnica, jer je većina buržujskih imena najprije bila nadimak.

Ova digresija objašnjava ne samo duge svađe o prvenstvu koje je bratstvo suknara vodilo puna dva stoljeća s bratstvom krznara i sitničara (svako je od njih htjelo prvo marširati kao najuglednije u Parizu) nego i objašnjava, upliv gospodina Lecamusa, uvaženog krznara dviju kraljica — Katarine Medici i Marije Stuart — te dobavljača, parlamenta i već dvadeset godina zastupnika svoga ceha a koji je stanovao u spomenutoj ulici.

Lecamusova kuća, bijaše jedna od tri kuće koje su činile tri ugla raskrsnice podno mosta Pont-au-Change. Tu je danas preostala samo kula palače pravde koja je činila četvrti ugao. Na uglu :te kuće, smještene u kutu mosta Pont-au-Change i keja koji se danas zove Quai aux Fleurs, graditelj je načinio ornament za Mađonu, koju stalno osvjetljavaju voštanice a krase je u lijepoj sezoni prave kite cvijeća, umjetno cvijeće zimi. Prema ulici du Pont[164] kao i prema ulici, de la Vieille-Pelleterie kuća je stajala na drvenim stupovima, Sve kuće trgovačkih kvartova imale su pod ovim stupovima hodnik kuda su prolaznici hodali pod krovom po terenu od stvrdnutoga blata što su ga donosili i od kojega je postao neravan, U svima gradovima Francuske ovi su se hodnici zvali *stupovi.* To je općenito imo kojemu su dodali oznaku trgovine, kao na primjer stupovi tržnice, stupovi mesnice itd. Ovi hodnici, koji duguju svoj postanak tako promjenljivoj i tako kišovitoj pariškoj atmosferi i koji su davali gradu svoju

fizionomiju, posve su nestali, Jednako kao što postoji samo jedna jedina kuća smještena na rijeci, jedva postoji dužina od stotinu stopa nekadašnjih stupova tržnice, posljednjih koji su odoljeli vremenu. Još nešto: za nekoliko dana bit će razoren i ovaj ostatak mračnoga labirinta staroga Pariza, Postojanje ovih olupina srednjega vijeka svakako je nespojivo s veličinom modernoga Pariza. Stoga ove napomene manje smjeraju na to da žale za tim ulomcima staroga građa nego više na to da posvete njihov opis posljednjim živim dokazima, prije nego padnu u prašinu, i da se zadrže dragocjeni opisi za budućnost za kojom hitro ide sadašnje stoljeće.

Zidovi te kuće bijahu sagrađeni od drva, pokrivenog škriljevcem. Razmaci između svake drvene prostorije — kao što se vidi u nekim starim pokrajinskim gradovima — bili su ispunjeni ciglom koja nije bila jednake debljine te je pravila crtež prozvan mađarski vez. Podloge prozora i njihove nadvojne grede, isto tako od drva, bijahu bogato rezbom ukrašene, kao i ugaoni stup koji se dizao iznad Madone, kao i stupovi pročelja. Svaki je prozor, svaka glavna greda koja je odvajala katove pokazivala arabaske fantastičnih ličnosti i životinja koje su ležale u izmišljenom lišću. Prema ulici kao i na rijeku kuća je bila pokrivena krovom. On je bio sličan dvjema kartama stavljenima jedna prema drugoj i pokazivao je tako zabat na ulicu i zabat na vodu. Krov je previše jako stršio naprijed preko kuće, poput krova švicarske planinske kuće, te je u drugom katu tako nastao vanjski hodnik ukrašen stupovima. Tuda su se građani šetali pod krovom pa su vidjeli čitavu ulicu ili bazen između dva mosta i dva reda kuća.

Kuće smještene na samoj rijeci bijahu tada velike vrijednosti. U to vrijeme sustav kanala i bunara trebalo je tek stvoriti. Postojao je samo kanal uz gradske .. zidine koji je svršio Aubriot[165], prvi genijalni čovjek jake volje koji je već pod Charlesom V mislio na asanaciju Pariza. Kuće koje su tada bile smještene kao što je bila Lecamusova kuća nalazile su u rijeci u isti mah potrebnu vodu za život i mogućnost prirodnog otjecanja kišne i kućne vode. Golemi radovi što su ih gradonačelnici izveli na taj način već iščezavaju. Danas se samo četrdesetgodišnjaci sjećaju da su vidjeli bezdane u koje su propadale vode u ulici Montmartre, u ulici du Temple itd. Ta strašna razjapljena ždrijela bijahu u stara vremena neizmjerna dobrobit za ljude. Njihovo će mjesto bez sumnje vječno označivati nenadana uzvisina ceste na mjestu gdje su se otvarala. To je druga arheološka pojedinost koju povjesničar za dva stoljeća neće razumjeti. Jednoga dana oko 1816. godine neku malu djevojčicu, koja je nosila glumici kazališta Ambigu njezine dijamante za ulogu kraljice, iznenadi pljusak: i tako kobno odvuče u kanal ulice du Temple te bi u njemu bila nestala da nije bilo pomoći nekoga, prolaznika kojega je uzbudila njezina vika. No ona je pustila dijamante koji su nađeni u jednom otvoru. Taj događaj podigne veliku buku i potkrijepi zahtjev da se odstrane ta ždrijela koja proždiru vodu i male djevojčice. Ove čudne gradnje, visoke pet stopa, bile su opremljene više-manje pomičnim rešetkama koje su izazivale poplavu podruma kad se umjetna rijeka, nastala od jake kiše, zaustavila na rešetki zakrčenoj smećem što su ga pribrežni stanovnici često zaboravljali ukloniti.

Izlog dućana gospodina Lecamusa bijaše svijetao, ali je bio ukrašen olovnom vitražom koja je lokal činila vrlo tamnim. Bogatim ljudima krzna su se nosila u stan. Što se tiče onih koji su dolazili krznaru, njima se roba pokazivala na, svjetlu, između stupova koji su svi — recimo to — zakrčeni po danu stolovima i pomoćnicima što sjede na stolčićima, kao što se još moglo pred petnaest godina vidjeti pod stupovima

tržnice. S ovih su isturenih mjesta pomoćnici, šegrti i šegrtice govorili, pitali jedni druge, odgovarali jedni drugima, pitali prolaznike. To su bili običaji kojima se okoristio veliki Walter Scott[180] u „Nigelovim pustolovinama". Cimer, koji je predstavljao zerdava, visio je vani kao što još i sad vise cimeri nekih gostionica na selu, i stršio je sa željeznoga, bogato pozlaćenog i fino izrađenog kraka. Iznad zerdava na prednjoj strani bijaše napisano:

L E C A M U S

KRZNAR

GOSPOĐE KRALJICE I NAŠEG VELIČANSTVA KRALJA

na drugoj:

GOSPOĐE KRALJICE-MAJKE I GOSPODE OD PARLAMENTA

Te riječi *gospođe kraljice-majke* bile su dodane prije kratkoga vremena. Pozlata je bila nova. Taj je dodatak ukazivao na nedavnu promjenu, nastalu nenadanom i nasilnom smrću Henrija II, koja je porušila mnoge sudbine na dvoru, a počela sudbinu Guisa.

Soba do dućana gledala je na rijeku. U toj prostoriji zadržavao *se* poštovani građanin i njegova žena, gospođica Lecamus. (U to vrijeme žena čovjeka koji nije bio plemić nitje imala pravo na naslov *„gospođa",* nego su žene pariških građana imale pravo na naslov *„gospođica"* na temelju povlastica što su ih dali ı potvrđivali njihovim muževima mnogi kraljevi kojima su oni iskazali zamašne usluge). Između ove.sobe i dućana bile su neke vrste drvene za vojne stube kojima su uzlazili na gornje katove gdje je bio velik dućan, stan staroga bračnog para, i u potkrovlje koje su osvjetljavali krovni prozorčići, gdje su stanovala djeca, sluškinja, šegrti i pomoćnici.

To gomilanje porodica, slugu i šegrta, pa ono malo prostora što ga je svatko držao u nutrinjd gdje su svi šegrti spavali u velikoj sobi pod krovom, objašnjava i golemo stanovništvo Pariza koje je tada bilo stisnuto na desetinu zemljišta sadašnjega grada, i sve čudne pojedinosti privatnoga života u srednjem vijeku i ljubavne lukavštine koje se — neka ne zamjere ozbiljni povjesničari — nalaze samo kod pripovjedača i bile bi izgubljene da njih nije. U to vrijeme, jedan vrlo veliki, plemić kao što je na pr. admiral de Coligny, zauzimao je u Parizu samo tri sobe, a, njegova je pratnja bila u susjednom svratištu. Tada u Parizu nije bilo pedeset hotela, tj. pedeset palača koje bi pripadale najvećim knezovima ili velikim vazalima čiji je život bio bolji nego život najvećih njemačkih vladara kao što su bavarski vojvoda ili saski knez izbornik.

Kuhinja Lecamusove kuće nalazila se ispod sobe uz dućan, prema rijeci. Ona je imala staklena vrata koja su gledala na neke vrste željezni balkon odakle je kuharica mogla vući vodu čabrom i gdje se pralo kućno rublje. Soba uz dućan bila je dakle u isti mah blagovaonica, kabinet i trgovčev salon. U toj se značajnoj prostoriji, uvijek obloženoj bogatim obloščima, ukrašenoj kakvim umjetničkim predmetom, i ormarom, odvijao život trgovca: tu su se priređivale vesele večere poslije posla, tu su se održavale tajne konferencije o političkim interesima građanstva i kraljevstva. Snažni pariški cehovi mogli su tada oboružati sto tisuća ljudi. U ono su vrijeme rezolucije trgovaca uvijek potpomagali njihovi sluge, njihovi pomoćnici, njihovi šegrti i njihovi radnici. Građani su u gradonačelniku imali glavara koji im je zapovijedao, a u gradskoj vijećnici palaču gdje su se imali pravo sastajati. Na tom *građanskom sastajalištu* donosile su se svečane odluke. Da nije bilo stalnih žrtava zbog kojih je postao nepodnošljiv rat cehovima, kojima je preko glave bilo dosta i gubitaka i gladi, Henri IV, taj buntovnik koji je konačno postao kralj, ne bi možda nikad ušao u

Pariz. Sada će sebi svatko lako naslikati fizionomiju toga, kuta staroga Pariza kuda sada ide most i kej, gdje se diže drveće Cvjetnog keja i gdje od toga vremena preostaje samo visoka i glasovita kula palače pravde koja je dala znak za Bartolomejsku noć[167]. Čudna stvar! Jedna od kuća podno te kule, okružena drvenim dućanima., Leeamusova kuća, bila je pozornica jednoga od događaja koji će pripraviti tu noć pokolja koja je po nesreći kalvimizmu bila više povoljna nego kobna.

U času kadi počinje ova pripovijest smjelost novih vjerskih nauka uzrujala je čitav Pariz. Neki .Škot po imenu Stuart umorio je predsjednika Minarda, onoga od članova parlamenta kojemu je javno mnijenje pripisivalo najveću odgovornost u mučenju savjetnika Anne du Bourga. On je bio spaljen na trgu Greve poslije krojača pokojnoga kralja kojemu su postavljali pitanja pred Henrijem II i Dijanom de Poitiers. Pariz je bio pod takvim nadzorom te su panduri silili prolaznike **neka** mole pred Madonom da bi tako mogli otkriti heretike koji su na to nerado pristajali ili su čak odbijali takav čin suprotan svojim idejama. Ono veče dva pandura koji su stražarili na uglu Lecamusove kuće malo prije su bili otišli. Tako je Christophe, krznarev sin, koji je bio pod jakom sumnjom da će otpasti od katolicizma, mogao izići bez bojazni da će ga oni siliti neka se pomoli pred Bogorođičinom slikom. U sedam sati naveče u travnju 1560. godine počinjala je noć. Stoga su šegrti, videći samo nekoliko osoba koje su prolazile Ispod stupova s desne i s lijeve strane ulice, unosili u dućan robu izloženu kao uzorke da bi zatvorili: dućan i kuću. Christophe Lecamus, vatreni mladić od dvadeset i dvije godine, stajao je na kućnom pragu, naoko zauzet gledanjem šegrta,

– Gospodine — reče jedan od njih Christopheu pokazujući mu nekoga čovjeka koji je hodao amotamo pod galerijom, neodlučna izgleda — to je valjda neki kradljivac ili špijun; no u svakom slučaju taj jadnik ne može biti pošten čovjek: kad bi imao poslovno govoriti s nama, otvoreno bi nas oslovio mjesto da se vrti kao on... A kako samo izgleda! — reče oponašajući neznanca. — Kako je samo turio nos u kabanicu! Kako mu je blijedo oko! Kako izgladnjela boja lica!

Kad je neznanac, što ga je še'grt opisao, vidio Christophea sama na pragu njegova dućana, brzo napusti suprotni hodnik gdje se šetao; prijeđe preko ulice, dođe pod stupove kuće Lecamus i, kad je prolazio duž dućana, prije nego su se šegrti vratili da zatvore vrata, oslovi toga mladića.

– Ja sam Chaudieu![168] — reče on tiho.

Čuvši ime jednoga od najslavnijih svećenika i najpožrtvovnijih učesnika strašne drame koja se zove reformacija, Christophe zadršće kao što bi zadrhtao kakav vjerni seljak kad bi prepoznao prerušenoga svoga kralja.

— Vi možda želite vidjeti krzna? Mada će tiskaro noć, sam ću vam ih pokazati — reče Christophe koji je htio prevariti šegrte, jer ih je čuo iza sebe.

Kretnjom ruke pozove svećenika da uđe u dućan, ali mu ovaj odgovori da bi se radije s njim vani porazgovorio. Tada Christophe ode po svoju kapu i pođe za Kalvinovkn učenikom.

Premda je bio prognan iz kraljevstva jednim ediktom, Chaudieu, tajni punomoćnik Bezea i Kalvina, koji je iz Ženeve upravljao francuskom reformacijom, išao je sad amo sad tamo prkoseći okrutnom mučenju na koje je parlament, u sporazumu s crkvom i kraljevstvom, bio osudio jednoga od njegovih članova, slavnoga Anneu du Bouiga da dade strašan primjer. Taj svećenik, koji je imao brata kapetana, jednoga od najboljih vojnika admirala Colignyja, bio je jedina ruka kojom je

Kalvin uzbunio Francusku u početku đvadesetdvogodišnjih vjerskih ratova koji samo što se tada nisu rasplamsali. Taj je svećenik bio jedan od onih tajnih kotača koji najbolje mogu objasniti golemo djelovanje reforme. Chaudieu pričeka da se Christophe spusti na obalu rijeke podzemnim prolazom koji je bio sličan svodu Marion, koji je zatrpan pred deset godina. Spomenuti prolaz, smješten između Lecamusove i susjedne kuće, nalazio se ispod ulice de la Vieille-Pellaterie a zvao se Pont-aux-Foiurreurs. On je zaista služio bojadisarima Citea[169] da tamo idu prati svoje konce, svile i tkanine. Tu je bio malen čamac koji je čuvao i kojim je upravljao jedain jedini mornar. Na pramcu se nalazio neki neznanac niska rasta, vrlo jednostavno odjeven. U taj trenutak čamac je bio u sredini Seine, mornar ga odveze pod jedan drveni svod mosta Ponit-aux-Change, gde ga je okretno privezao za željezni kolut. Nitko još nije ništa vidio.

– Ovdje možemo bez straha govoriti, nema ni špijuna ni izdajnika — reče Cbauddeu gledajući dva neznanca. — Jeste li vi puni požrtvovnog ti koja mora oduševljavati mučenike? Jeste li spremni da sve podnosite za našu -svetu stvar? Bojite li se muka što su ih podnijeli krojač pokojnoga kralja, savjetnik du Bourg, a koje čekaju većinu od nas? — upita on Christophea pokazujući mu ozareno lice.

– Ispovijedat ću evanđelje — odgovori jednostavno Lecamus gledajući prozore sobe kraj dućana.

Kućna svjetiljka stavljena na stol na kojemu je bez sumnje njegov otac pregledavao svoje trgovačke knjige svojim svjetlom ga podsjeti na porodične radosti i miran život kojega se odrekao. To je bila brza, ali potpuna vizija. Mladić obuhvati pogledom tu gradsku četvrt punu građanskoga mira, gdje je proteklo njegovo djetinjstvo, gdje je živjela Babette Lallier, njegova vjerenica, gdje mu je sve obećavalo ugodan i potpun život. Vidio je prošlost, vidio je svoju budućnost, a nije oklijevao da žrtvuje sve. Takvi bijahu ljudi onoga vremena.

– Nemajmo ići dalje — reče vatreni mornar — već ga poznamo kao jednoga od naših *svetih!* Da Skot nije udario, on bi bio ubio sramnoga predsjednika Minarda.

– Da — reče Lecamus— Moj život pripada crkvi, i ja ga radosno dajem za pobjedu reformacije o kojoj sam ozbiljno razmišljao. Znam što činimo za sreću naroda. U dvije riječi, papizam tjera u neženstvo a reformacija ipotiče porodicu. Već je vrijeme da Francusku očistimo od tih monaha, da vratimo njihova imanja kruni koja će ih prije ili kasnije prodati građanstvu. Znajmo umrijeti za našu djecu i da jednoga dana oslobodimo i usrećimo porodice.

Lice mladoga zanesenjaka, Chaudieuovo lice, barkarevo lice pa onoga neznanca što je sjedio na klupi, obasjano posljednjim svjetlom sutona, predstavljala su sliku koju to prije valja opisati što taj opis sadržava svu povijest toga vremena, ako je istina da je nekim ljudima dato da rezimiraju duh svoga stoljeća.

Vjerska reforma, koju[1] je u Njemačkoj počeo Luther, u Škotskoj John Knox, u Francuskoj Kalvin, posebice je zahvatila niže klase u koje je prodrla misao. Velika su vlastela podupirala taj pokret radi stanovitih interesa stranih vjerskoj stvari. Ovim različitim strankama pridruže se pustolovi, propali velikaši, mlađi sinovi kojima, su svi nemiri jednako dobro dolazili. No kod! obrtnika i trgovaca vjera je bila iskrena i zasnovana na računu. Siromašni narodi odmah rado prigrliše takvu vjeru koja je vraćala državi crkvena dobra, koja je ukidala samostane, koja je crkvene dostojanstvenike lišavala njihovih golemih prihoda. Čitava je trgovina izračunavala

korist od ove vjerske operacije pa joj se odala tijelom, dušom i kesom. A u srcima mladih ljudi francuskoga građanstva protestantska je vjera naišla na ono plemenito raspoloženje za žrtve svake vrste što jako oduševi java mladost kojoj ja samoljublje nepoznato. Odlični ljudi, pronicavi duhovi kakvi se uvijek nađu u krilu masa, prozreše republiku u reformaciji i htjedoše u cijeloj Evropi uspostaviti vladu Ujedinjenih pokrajina koje su konačno iznijele pobjedu u svojoj borbi s najvećom silom onoga vremena — Španjolskom, kojom je vladao Filip II a u Nizozemskoj ju je predstavljao vojvoda d'Albe. Jean Hototnari[170] smišljao je tada svoju glasovitu knjigu u kojoj je iznesen taj plan, i koji je u Francuskoj širio kvasac onih ideja što ih je ponovo pokrenula Liga[171] a potiskivao Richelieu, zatim Louis XIV. No ove se opet pojave s ekonomistima i s enciklopedistima pod Louisom XV, te buknu pod Louisom XVI. Njih su neprestano zaštićivale mlađe grane vladajuće dinastije: godine 1789. zaštićivala ih je kuća orleanska, godine 1589. burbonska kuća. Tko kaže „ispitivanje", kaže pobuna. Svaka pobuna predstavlja ili plašt pod kojim se krije kakav knez ili povoji novoga gospodstva. U dnu reformacije komešala se burbonska kuća i mlađi potomci kuće Valois. Pitanje, u času dok je čamac plovio pod lukom mosta Pont-au-Change, bilo je neobično zamršeno zbog častoljublja Guisa koji su se natjecali s Burboncima. Zato je kruna, koju je predstavljala Katarina, Medici punih trideset godina, mogla održati borbu suprotstavljajući ih jedne drugima. Kasnije, mjesto da. je nateže više ruku, kruna se nađe sama pred narodom bez ikakve'brane: Richelieu i Louis XIV porušili su branu plemstva,, Louis XV je porušio branu parlamenata. Sam pred narodom, kao što je tada bio Louis XVI, kralj će uvijek podleći.

Christophe Lecamus bijaše karakteristični predstavnik vatrenog i požrtvovnog dijela puka: njegov je blijedi lik imao onu opora i toplu put koja odlikuje stanovite plave ljude. Kosa mu je vukla na žućkastu boju bakra, njegove oči sivkastoplave boje krijesile su se, njegova se lijepa duša pokazivala samo u njima; jer njegovo loše oblikovano lice, nije sakrivalo nepravilnost njegove pomalo trouglaste forme onim plemenitim izgledom što ga imaju uzvišeni ljudi, i njegovo nisko čelo ukazivalo je samo na veliku odlučnost. Život je, kako se činilo, imao svoje sjedište u malo ugnutim prsima. Više nervozan nego sangviničan, Christophe je u licu bio žilav, mršav ali krut. Njegov šiljasti nos odavao je pučku lukavost kao što je njegova fizionomija nagoviještala inteligenciju, sposobnu da se dobro vlada na jednoj tački kružnice, ali nije imao sposobnosti da shvati svu širinu. Njegove oči, čiji je obrvni svod, s jedva malo bijelih pahuljica, stršio kao nadstrešnica, bijahu jako obrubljene blijedoplavim rubom i svijetlobijelom crtom u početku nosa. To sve odaje gotovo uvijek prekomjerni zanos. Christophe je zaista bio narod koji se žrtvuje, koji se bije i daje varati. On je bio dovoljno oštrouman da shvati i služi jednoj ideji, previše otmjen da se njome okoristi, suviše plemenit da se proda.

Pokraj Lecamusova jedinca sina, vatreni svećenik Chaudieu, smeđe kose, mršav od bdjenja, žute boje u licu, borbena čela, rječitih usta, tamnih i žarkih očiju, malo uzdignute brade, dobro je predstavljao kršćansku vjeru koja je reformaciji dala tolike fanatičke i iskrene pastore čiji duh i hrabrost raspališe narodne mase. Taj ađutant Kalvina i Teodora de Bezea jako se oštro razlikovao od krznarova sina. On je bio utjelovljenje živog uzroka čiji se učinak vidio u Christophcu. Ne biste drukčije mogli zamisliti pokretno žarište pučkih mašina.

Mornar bijaše vatren čovjek, pocrnio na otvorenom zraku, iskovan na noćnoj vlazi

i na žaru dana, zatvorenih usta, brzih kretnja, narančasta, požudna oka kao u lešinara, orne i kovrčaste kose, te je bio prava slika pustolova koji sve stavlja na kocku u jednoj stvari kao što igrač hazardira na karti svoju sudbinu. Sve je u njemu otkrivalo strahovite strasti i smionost koja nije prezala ni pred čim. Njegovi živahni mišići bijahu stvoreni jednako za to da šute kao i da govore. On je izgledao više drzak nego plemenit. Njegov nos, zađignut, premda tanak, težio je za borbom. Izgledao je hitar i spretan. U svako biste ga doba držali vođom stranke. Da nije bilo reformacije, on bi bio Pizzaro, Ferdinand Cortez ili Morgan Zatornik[172], vođa neke nasilne akcije.

Neznanac, ikoji je sjedio na jedinoj klupi, umotan u svoj plašt, očito je pripadao najvišoj društvenoj klasi. Finoća njegova rublja, kroj, tkanina i miris njegove odjeće, oblik i koža njegovih rukavica, označivali su dvorskoga čovjeka jednako kao što su njegova poza, njegov ponos, mir i pogled upućivali na ratnika. Kad si ga vidio, odmah te uznemirivao i pobuđivao na poštovanje. Ljudi poštivaju čovjeka koji poštuje sama sebe. Kako je bio malen i grbav, njegove su manire u jedan tren izravnale nedostatak njegova stasa, Kad je jednom led bio probijen, bio je veseo i odlučan i imao je. neizreciv polet koji ga je činio ljupkim. Imao je plave oči, orlovski nos nuvarske kuće i tako naglašeni španjolski kroj lica te je morao biti tip burbonskih kraljeva.

U tri riječi prizor postade neobično značajan.

– No evo — reče Chaudieu u času kad je Lecamus svršavao rečenicu — ovaj lađar je La Renaudie[173], a ovo je njegovo visočanstvo knez de Conde — doda on pokazujući na maloga grbavca.

Tako su ova četiri čovjeka predstavljala vjeru naroda, sporazum riječi, ruku vojnika i kraljevstvo sakriveno u sjeni.

– Odmah ćete doznati što očekujemo od vas — nastavi svećenik poslije navlaš učinjene stanke, na začuđenje mladoga Lecamusa. — Da, ne biste počinili nikakve pogreške, prisiljeni smo da vas uputimo u najznačajnije tajne reformaeije.

Knez i La Renaudie prepustiše riječ svećeniku jednom kretnjom kad je zašutio da pusti knezu da on govori, ako hoće. Kao i svi velikaši koji sudjeluju u urotama i koji se obično pokazuju samo u odlučnom času, knez je šutio, ali ne iz kukavičluka: u ovoj zgodi on je bio duša zavjere! nije ustuknuo ni pred kakvom opasnosti i izložio j,e svoju glavu; nego nekom vrstom kraljevskoga dostojanstva prepusti objašnjenje toga pothvata svećeniku, a saim se ograniči da proučava taj novi instrument kojim se trebao poslužiti.

– Moje dijete — reče Chaudieu u hugenotskom jeziku — mi ćemo uskoro započeti prvu bitku s rimskom prostitutkom. Za nekoliko dana naša će narodna vojska umirati na stratištima, ili će Guisi biti mrtvi. Uskoro će dakle kralj i dvije kraljice biti u našim rukama. Ovo je prvi oružani ustanak naše vjere u Francuskoj, i Francuska neće odložiti oružje prije negosve osvoji: radi se o narodu, vidite, a ne o kraljevstvu. Većina velikaša u kraljevini vidi na što smjera kardinal de Lorraine i vojvoda njegov brat. Pod izlikom da brane katoličku vjeru, lorenska kuća hoće da dobije francusku krunu kao svoju očevinu. Oslonivši se na Crkvu, ona je od nje stvorila strašnu saveznicu, ona ima redovnike za pomagače, za pratioce, za špijune. Ona se podigla kao skrbnica prijestolja koje hoće da zloupotrijebi, kao zaštitnica kuće Valods koju hoće uništiti.. Što se mi odlučujemo da se dignemo na oružje, to znači da se radi u isti mah o narodnim slobodama i o interesima plemstva koji su jednako

ugroženi. Ugušimo u zametku jednu stranku isto tako odvratnu kao što je bila stranka Burgundaca koji su nekada Pariz i Francusku stavili u oganj i krv. Bio je potreban čovjek kao Louis XI da okonča svađu Burgundaca s krunom; a danas će knez de Conde znati spriječiti Lorence da ponovo počnu. To nije građanski rat, to je dvoboj između Guisa i refocmacije, dvoboj na život i smrt: mi ćemo skidati glave ili će oni odrubiti naše.

– Dobro rečeno! — usklikne knez,.

– U tim prilikama, Christophe — nastavi La Renaudie — mi ne želimo ništa zanemariti da povećamo svoju stranku. Zaista, ima jedna stranka u reformaciji: — stranka povrijeđenih interesa, plemića žrtvovanih Lorenima, starih kapetana, nedostojno izigranih u Fontainebleauu, odakle Ih je kardinal prognao podigavši vješala da na njih objesi one koji su od kralja tražili novac za svoje smotre i zaostale plaće.

— Evo, dijete moje — nastavi Chaudleu opazivši na licu Christophea neki strah — evo što nas sili da pobijedimo oružjem i mučeništvom mjesto da pobijedimo uvjeravanjem. Kraljica-majka sad se baš počinje slagati s našim pogledima, ne da bi se odrekla vjere, ona ne misli na to, no bit će možda na to prisiljena našom pobjedom. U svakom slučaju, budući da je ponižena i očajna što vidi kako u ruke Guisa prelazi vlast koju je ona mislila da će vršiti poslije kraljeve smrti, preplašena zbog moći koju zauzima kraljica Marija, nećakinja Lorenaca i njihova pomoćnica, kraljica Katarina mora biti raspoložena da dade svoju pomoć knezovima i velikašima koji pokušaju smiono djelo da je oslobode. U ovom času, premda je izvana odama Guisima, ona ih mrzi, želi njihovu propast i poslužit će se nama protiv njih, dok će se njegovo visočanstvo njome poslužiti protiv svih. Kraljica-majka će dakle odobriti naše osnove. I mi ćemo za sebe imati glavnoga zapovjednika vojske kojega je njegovo visočanstvo posjetilo u Chantillyju, ali on će se maknuti samo na zapovijed svojih gospodara. Kao stric njegova vdsočanstva on ga nikad neće ostaviti na cjedilu, a tajplemeniti knez ne oklijeva da srne u opasnost ikako bi nagovorio Annu de Montmorency. Sve je gotovo, a mi smo bacili oko na vas da saopćite kraljici Katarini naš ugovor o savezu, nacrte ukaza i osnovice nove vlade. Dvor je u Blodsu. Mnogo je naših ondje; no oni su naši budući glavari... Ali oni, kao ni njegovo visočanstvo — reče on pokazujući na kneza — ne smiju nikad biti osumnjičeni: mi se svi moramo žrtvovati za njih. Kraljica-majka i naši prijatelji su pod tako strogom paskom te je nemoguće da se kao posrednik upotrijebi koja poznata ili ugledna osoba. Ona bi smjesta pala pod sumnju i ne bi mogla saobraćati s gospođom Katarinom. Bog bi nam u ovom času morao dati pastira Davida i njegovu praćku da napadne galskoga Golijata. Vaš otac, po nesreći za njega dobar katolik, krznar je obadviju kraljica pa im uvijek mora pribavljati kakav ukras. Izradite da vas pošalje u dvor. Vi sigurno mećete pobuditi nikakve sumnje i ničim nećete kompromitirati kraljicu Katarinu. Svi bi naši glavari mogli platiti svojom glavom neopreznost koja bi dala naslutiti sporazum kraljice majke s njima. Gdje velikaš, ako bi jednom bio uhvaćen, pobuđuje na oprez, tu je kakav neznatan čovjek kao vi — bez važnosti. Guisi imaju toliko špijuna te smo mi, kako vidite, imali samo rijeku da na njoj možemo razgovarati bez bojazni. Eto, moj sinko, vi ste kao straža koja mora umrijeti na svom mjestu. Znajte i to, ako budete uhvaćeni, svi ćemo vas ostaviti, bacit ćemo, ato ustreba, na vas ljagu i sramotu. Ako bude trebalo, reći ćemo da ste kreatura Guisa koju upotrebljavaju da, odigra tu ulogu ne bi li nas upropastili.

Tako, tražimo od vas potpunu žrtvu.

– Ako poginete — reče knez de Conde — dajem vam svoju plemićku riječ da će vaša obitelj biti sveta za navarsku kuću, ja ću je nositi u svom srcu i služit ću joj u svakoj stvari.

– Već je ta riječ, kneže, dovoljna — nastavi Christophe ne misleći da je taj buntovnik Gaskonac. — Mi živimo u takvu vremenu kada, svaki, bio knez ili građanin, mora činiti svoju dužnost.

– To je pravi hugenot. Kad bi svi naši ljudi bili takvi — reče La Renaudie stavljajući ruku na Christophovo rame — mi bismo sutra bili gazde.

– Mladiću — nastavi knez — ja sam vam htio pokazati da sudjelujem u borbi kao i moj-i prijatelji i zajedno s njima. U ovoj vrućoj igri svi su jednako vrijedni.

– Slušajte — reče La, Renaudie — predat ću vam papire tek u Beaugeneyju, jer ih ne valja izvrgavati opasnosti za vrijeme čitavoga puta. U Beaugencyju naći ćete me u luci. Moje lice, moj glas, moj odijelo, bit će tako promijenjeni da me nećete moći prepoznati. No ja ću vam reći: *Vi ste Orleanac?* a vi ćete mi odgovoriti: *Spreman na službu.* Što se tiče izvedbe, evo sredstava... Naći ćete za sebe konja u Pinte-Fleurie, blizu Saint Germain-lAuxerrois. Ondje ćete upitati za Jeanale-Bretona. On će vas odvesti u konjušnicu i dat će vam jednoga mog vranca, poznatoga da prevaljuje trideset milja za osam sati. Iziđite kroz vrata Bussy, Breton ima za mene propusnicu, uzmite je za sebe i put pod noge u galopu obilazeći gradove. Tako ćete moći ranom zorom stići u Orleans,

– A konj? — reče mladi Lecamus.

– Prije Orleansa neće poginuti — nastavi La Renaudie. — Ostavite ga na ulazu u predgrađe Bannier, jer su vrata dobro čuvana, ne smije se pobuditi sumnja. Sretno vam bilo, prijatelju, da dobro odigrate svoju ulogu. Izmislit ćete priču koja vam se bude činila najbolja da dođete do treće kuće lijevo ulazeći u Orleans. Ona pripada nekom Tourillonu, rukavičaru. Pokucat ćete tri puta na vrata vičući: — *Služba gospode Guisa!* Taji je čovjek naoko strastven, gulsovac, ali samo nas četvorica znamo da je naš. On će vam dati odanoga barkara, naravno guizovca njegova kova. Sidite smjesta u luku, ondje ćete se ukrcati na čamac obojen zeleno i obrubljen bijelim. Sigurno ćete stići u Beaugency sutra o podne. Ondje ćete preko mene naći jedan čamac na kojem ćete ise spustiti rijekom u Blodis, bez ikakve opasnosti. Naši neprijatelji Guisi ne čuvaju Loiru, nego samo pristanište. Tu ćete moći posjetiti kraljicu tokom dana ili sutradan.

– Vaše su riječi ovdje uklesane — reče Cbristophe pokazujući na svoje čelo.

Chaudieu zagrli „svoje dajete“ nekim naročitim vjerskim izljevom. Bio je ponosan na njega.

– Bog bdio nad tobom! — reče on pokazujući mu zalaz sunca koje je crvenilo stare krovove pokrivene sindrom i neosjetno ubacivalo svoja, svjetla kroz šumu balvana gdje su ključale vode.

– Vi ste od soja staroga Jacquesa Bonhommea! — reče La Renaudie Christopheu stiskajući mu ruku.

– Vidjet ćemo se opet, *gospodine* — reče mu knez načinivši kretnju beskrajne draži u kojoj je skoro bilo prijateljstva.

S nekoliko okreta, vesala La Renaudie doveze mladoga urotnika do jedne stepenice stuba koje su vodile u kuću, a čamac nestane pod lukovima mosta

Pont-au-Change.

Christophe prođrma željeznu rešetku koja je zatvarala stube na rijeku i vikne. Gospođica Lecamus ga začuje, otvori prozorčić sobe uz dućan i upita ga kako to da se tu nalazi. Christophe odgovori da se smrzava od zime i neka ga, odmah pusti unutra.

– Gospodaru naš — reče Burguntka — vi ste izišli na ulična vrata, a vraćate se na, vrata prema vodi? Vaš će se otac jako ljutiti.

Christophe, omamljen zbog časti što je došao u vezu s knezom de Conde, La Renaudiejem, Chaudieuom, i još više uzbuđen anticipiranim prizorom skoroga građanskog rata, ne odgovori ništa, naglo se popne iz kuhanje u sobu kraj dućana. Ali njegova majka, stara zagrizi jiva katolikinja, nije mogla obuzdati svoju srdžbu.

– Kladim se da su ona tri čovjeka s kojima si ondje govorio reformaši!... — reče ona.

– Šuti, ženo moja — reče odmah oprezni starac bijele kose koji je listao neku knjigu. — A vi, lijenčine jedne — nastavi on obraćajući se trojici dječaka koji su već odavna svršili svoju većem — što čekate da ne idete spavati? Osam je sati, morat ćete ustati u pet sati ujutro. Morate uostalom odnijeti predsjedniku de Thouu njegovu kapu i odijelo. Idite sva trojica i uzmite batine i mačeve. Ako sretnete na putu kakve nevaljalce kao što ste sami, barem ćete se moći braniti.

– Moramo li također odnijeti haljinac od hermelina koji je mlada kraljica naručila a koji se mora predati u palači Soissons gdje ima jedan izaslanik za Blois i za kraljacu-majku? — upita jedan od pomoćnika.

– Ne — reče sindik — račun kraljice Katarine već se penje na tri tisuće škuda, trebalo bi već jednom da ih dobijemo. Ja sam mislim ići u Blois.

– Dragi oče, ja neću dopustiti da se vi u svojim godinama i po takvu vremenu izlažete opasnostima putovanja. Ja imam dVadeset i dvije godine, mogu vas zamijeniti — reče Christophe škiljeći na kutiju u kojoj[1] je trebalo da bude haljinac.

– Jeste li se prilijepili o klupu? — vikne starac pomoćnicima, a oni odmah zgrabiše mačeve, ogrtače i krzna gospodina de Thoua.

Sutradan je parlament trebao primiti u palači kao svoga predsjednika toga slavnog čovjeka koji je — pošto je potpisao smrtnu osudu savjetniku du Bourgu — bio određen, prije svršetka te godine, da sudi knezu de Condeu.

– Burguntko — reče starac — idite zamoliti moga kuma Lalliera neka bi došao k nama na večeru i neka donese vina, mi ćemo dati jelo, recite mu osobito to da dovede svoju kćer.

Sindik ceha krznara bijaše lijep starac od šezdeset godina, bijele kose, široka i otvorena čela. Kao dvorski krznar već šezdeset godina vidio je sve događaje vladavine Frangoisa I i održao je svoj kraljevski patent unatoč ženskim suparništvima. Bio je svjedokom dolaska na dvor mlade Katarine Medici, jedva stare petnaest godina, Vidio je kako ju je ponižavala vojvotkinja d'Etampes, ljubavnica njezina svekra, kako ju je ponižavala vojvotkinja Valentinois, ljubavnica njezina muža, pokojnoga kralja. Ali krznar se dobro održavao u čudnim prilikama u kojima su dvorski trgovci tako često padali u nemilost ljubavnica. Njegova razboritost bila je jednaka njegovoj sreći. Bio je vazda jako ponizan. Taj se trgovac na dvoru, pred kneginjama, kraljicama i ljubaznicama uvijek pokazivao tako neznatan, tako dobar, tako uslužan, tako siromašan, te je čednost i dobrohotnost postala cimerom njegove kuće. Takva je politika nužno otkrivala lukava i pronicava čovjeka. Dok se prema

vani pravio ponizan, u stanu je bio despot; bio je apsolutist kod kuće. Vrlo cijenjen od svojih kolega, dugom je zauzimanju prvoga mjesta među njima dugovao golemo poštovanje. Uostalom, rado je činio usluge, a među onima koje je bio iskazao najznačajnija bijaše sigurno ipomoć koju je dugo davao najglasovitijem kirurgu šesnaestoga stoljeća, Ambrofeeu Pareu. S njegovom pomoću mogao se posvetiti svojim naukama. U svim teškoćama do koje je dolazilo medu trgovcima, Lecarmus se pokazivao pomirljiv. Stoga je sveopće poštovanje učvrstilo njegov položaj medu njegovim kolegama, kao što ga je osobina da rado uizajmljuje zadržala "u milosti na dvoru. Kako je u svojoj župi priželjkivao časti u crkvenom odboru, pravio se uslužan da ostane u dobrom odnosuprema župniku, župe Saint-Pierre-aux-Boefs[174], koji ga je smatrao za najodanijega čovjeka katoličkoj vjeri u Parizu. Stoga je za vrijeme saziva trećega staleža bio imenovan sa svima glasovima do jednoga za predstavnika trećega staleža, a to pod utjecajem pariških župnika koji je u to vrijeme bio ogroman. Taj je starac bio jedan od onih gluhih i poniznih častohlepnika koji se punih pedeset godlima svakomu klanjaju i tako se tiho uspinju oid položaj,a do položaja a da nitko, ne znat kako su do njega došli. Ali oni mirno, sjede ondje gdje nikad nitko, pa ni najsmioniji, ne bi se usudili sami pned sobom priznati takav cilj u početiku života. Tako, je bilo velik razmak i toliko je provalija trebalo prijeći i feuda je sve morao, proći! Lecamus, koji je imao skriveno golemo bogatstvo, mije se htio izvrgavati nikakvoj pogibli i pripravljao je svomu sinu blistavu budućnost. Mjesto da ima onakvu osobnu ambiciju koja često sadašnjosti žrtvuje budućnost, on je Imao obiteljsku ambiciju — taj osjećaj koji je propao u naše vrijeme, ugušile su ga glupe odredbe naših zakona o nasljedstvu, Lecamuis, se već vidio prvim predsjednikom parlamenta u Parizu u osobi, sivoga unuka.

Christophe, kumče glasovitoga povjesničara de Thouai, dobilo je vrlo solidan odgoj; ali on ga je naveo na sumnju i na *ispitivanje* koje je zahvatilo studente i fakultete univerziteta. Christophe je tada studirao da se posveti odvjetničkom zvanju kao prvom stupnju sudačkoga zvanja. Stari se krznar skanjivao što bi sa svojim sinom čas kao da, hoće da Christophea načini svojina nasljednikom, čas je od njega htio stvoriti odvjetnika. No u srcu svome ozbiljno je želio za svoga sina mjesto savjetnika u parlamentu. Taj je trgovac htio obitelj Lecamus uzdići do ranga starih i slavnih porodica pariškoga građanstva iz kojega su izišli ljudi kao, Pasquier, Mole, Mitron, Seguier, Lamolgnon, du Tillet, Lecogneux, Lesicaloper, Goix, Aruauld, glasoviti suci porotnici i veliki gradonačelnici među kojima će prijestolje naći tolike branioce. Stoga, da Christophe jednoga dana uzmogne održati svoj visoki položaj, htio, ga je oženiti kćerju najbogatijega zlatara Citea, svoga kuma Lalliera čiji je sinovac trebao predati ključeve Pariza Henniju IV.

Najdublje zakopana u srcu toga građanina bijaše namjera da upotrijebi polovicu svoje dimovilne i polovicu zlatarove te; da kupi jedno veliko i lijepo vellikaško imanje. Taj je posao u to vrijeme bio dug i težak. No duboki je političar suviše 'dobro poznavao svoje vrijeme a da mu ne bi bili poznati veliki pokreti i namiri koji su se spremali. Vidio je dobro i vildio je ispravno kad je predviđao rascjep kraljevstva u: dva tabora. Nepotrebna mučenja na trgu de l'Estrapade, izvršenje smrtne kazne krojaču Hennija II, pa nedavno i smaknuće savjetnika Anne du Bourga, sadašnji sporazum velikih plemića s reformašima pod vladavinom Friangoisa I, sve to bijahu strahoviti znaci. Krznar je bio odlučio, što god se dogodilo, da ostane katolik roajalist

i parlamentarne; ali mu je *in petto*[IK] odgovaralo da njegov sin pripada reformaciji. Znao je da je dovoljno bogat Ikako bi mogao otkupiti Ghristophea ako bude previše kompromitiram. Kasnije, iako Francuska postane kalvinsfca, njegov će sin moći spasiti svoju obitelj u kakvom od ornih pariških meteža o kojima živi još .uspomena u buržoaziji koja će ih ponoviti tokom četiri vladavine. No te misli, isto kao mi Louis XI, stari krznar nije ni pred samim sobom govorio, njegova je suizdržljivost išla čak dotle da je varao svoju ženu i svoga sina. Ta ozbiljna ličnost bijaše već dugo šef najbogatijega, i najnapučenijega kvar ta Pariza, kvarta centra, pod naslovom kvartnoga nadzornika koji će petnaest godina kasnije postati tako slavan. Obučen u sukno kao svi razboriti građani koji su se pokoravali dekretima protiv raskoši, gospođinu Leciamuis (on je puno držao do toga naslova koji je Charles V dao pariškim građanima a koji dim je dopuštao da mogu kupovati vlastelinstva i da svoju ženu zovu lijepim imenom „gospođica“) nije imao ni zlatnoga lanca ni svile, nego dobar prsluk s velikim srebrnim pocrnjelim pucetima, starinske suknene hlače koje su mu sezale iznad koljena i kožnate zakopčane cipele. Njegova je košulja od fina platna izlazila u velikim naborima, prema modi onoga vremena, preko poluotvorena kaputa i kratkih hlača. Premda je svjetiljka punim svjetlom osvjetljavala lijepi i široki lik toga starca, ipak je još i tada Christopheu bilo nemoguće da pogodi misli ukopane pod holandskim likom svoga starog oca. No ipak je shvatio kako želi iskoristiti njegovu naklonost prema lijepoj Babettd Laillier. Stoga, kao čovjek koji je već stvorio odluku, Christophe se gorko smješkao kad je čuo da poziva na večeru njegovu buduću.

Kad je Burguntka sa šegrtima bila otišla, stari Lecamus pogleda svoju ženu pokazujući tada sav svoj čvrsti i odlučni značaj.

– Ti nećeš biti zadovoljna dok svojtom prokle tom jezičinom ne daš objesiti svoje dijete! — reče joj strogim glasom.

– Voljela bih da je pogubljen ali spasen za vječnost, nego živ a hugenot — reče ona mračno. — Kad samo pomislim da dijete koje je devet mjeseci bilo u mojoj utrobi nije dobar katolik, nego hugenot, da će zauvijek gorjeti u paklu!

Ona stane plakati.

– Beno stara — reče joj krznar — pusti ga mek živi, ako ni za što drugo, a ono bar da ga obratiš! Ti si pred našim šegrtima kazala jednu riječ zbog koje bi naša kuća mogla planuti i mi se svi ispeći kao buhe u slamarici.

Majka se prekriži, sjedne i osta nijema.

– Nude ti meni — reče čiča bacivši ispitivački pogled na svoga sina — objasni što si radilo tamo na vodi sa... Dođi ovamo da s tobom govorim — reče on uhvativši svoga sina za ruku i povukavši ga k sebi... — s knezom de Condeom — šapne on u uho Christopheu koji zadršće. — Zar ti misliš da dvorski krznar ne pozna sve dvorske ličnosti? I zar misliš da ja ne znam što se događa? Njegova svjetlost veliki meštar je dao malog da se čete dovedu u Amboise. Povlačiti čete iz Pariza i slati ih u Amboise, kad je dvor u Blodsu, slati duh preko Chartresa i Vanidomea mjesito da udare cestom prema Orleansu, je li to jasno? Bit će nereda. Ako kraljice koje su u Bloisu hoće svoje haljine, poslat će po njih. Knez de donde možda se odlučio da ubije gospodu de Guise koji opet možda misle da se otarase njega. Knez će se poslužiti hugenotima da ga brane. Čemu bi poslužio sdm jednoga krznara u toj gunguli? Kad se oženiš, kad budeš odvjetnik u parlamentu, bit ćeš razborit kao tvoj otac. Da bi

postao pristaša nove vjere, sin jednoga krznara mora čekati dok svi to budu. Ja ne osuđujem reformaše. To nije moja zadaća... Ali dvor je katolički, dvije kraljice su katolkinje, čitav je parlament katolički. Mi smo njihovi dobavljači mi moramio biti katolici. Ti nećeš odavde izići, Christophe, ili ću te staviti k predsjedniku de Thouu, tvome kumu koji će te dan i noć uza se držati i dat će ti da mrčiš papir umjesto da prljaš svoju dušu u kuhinji tih prokletih Ženevljana.

– Dragi oče — reče Christophe oslonivši se na leđa stolice na kojoj je sjedio starac — pošaljite me, zakinjem vas, u Blois da odnesem haljinac kraljici Mariji i da tražim naš novac od kraljice majke, inače sam izgubljen! A vama je stalo do mene.

– Izgubljen? — nastavi starac ne pokazujući nikakvo začuđen je. — Ako ostaneš ovdje, nećeš nipošto biti izgubljen, ja ću te uvijek naći.

– Ovdje će me ubiti.

– Kako?

– Najvatreniji hugenoti bacili su oko na, mene da im poslužim u nekoj stvari, i ako propustim učiniti što sam im malo prije obećao, ubit će me u po bijela dana, na ulici, ovdje, kao što su ubili Minarda. No ako me pošaljete na dvor u vašem poslu, možda ću se jednako moći opravdati na obje strane. Ili ću uspjeti bez opasnosti, i onda ću znati tako postići lijepo mjesto u stranci, ili ako opasnost bude suviše velika, obavit ću satno vaše poslove.

Otac se digne kao da mu je naslonjač bio od usijana željeza.

– Draga ženo — reče on — pusti nas, i pazi da budemo posve santi, Christophe i ja.

Kad je gospođica Lecamus bila izišla, Lecamus primi svoga sina za jedno dugme i odvede ga u kut dvorane koja je činila ugao mosta.

– Christophe — šapne mu u uho, kao kad mu je malo prije govorio o knezu de Condeu — budi hugenot, ako imaš tu manu, ali budi to s razlogom, u dnu srca, a ne tako da prstom na te pokazuju u kvartu. Ono što si mi maločas priznao dokazuje mi koliko vode imaju povjerenja u tebe. Što ćeš dakle ti raditi u -dvoru?

– Ne bih vam to mogao reći — odigovori Cristophe — ni sam ne znam tačno.

– Hm! hm! — reče starac promatrajući svoga sina — taj obješenjak hoće da prevari i svoga oca. Taj će daleko doći. — Onda — nastavi on tihim glasom — ti ne ideš u dvor da valjda nosiš prijedloge gospodi Guisdma ni mladom kralju, ni mladoj kraljici Mariji. Sva su ta srca katolička; nego ja bih se zakleo da ona Talijanka ima nešto protiv Skotikinje i protiv Lorenaca, poznam ja nju imala je bijesnu želju da sama vlada! Pokojni kralj se tako jako bojao te je učinio kaošto radezlatari — brusio je dijamant o dijamant, jednu ženu brusio protiv druge. Odatle ona mržnja kraljice Katarine na vojvotkinju de Valentinois (Dijanu), kojoj je oduzela dvorac C'henonceaux. Da nije bilo glavnog zapovjednika vojske, bila bi vojvotkinju bar zagušila... Natrag, moj šinko, ne daj se u ruke toj Talijanki ko-ja ima strasti samo u mozgu: to je zla žena!... Da, ono za što te šalju u dvor, zadat će ti možda veliku glavobolju — viknu otac videći Christophea spremna da odgovori. — Moje dijete, ja imam planove za tvoju budućnost, nemoj ih pokvariti čineći usluge Katarini. Ta za Isusa boga! nemoj stavljati glavu na kocku! Ta gospođa Guisi bi ti je odsjekli kao što naša Burguntka reže repu, jer ljudi koji te upotrebljavaju potpuno će te se odreći!

– Znam, tata — reče Christophe.

– Jesi li ti onda tako hrabar? Znaš i mećeš glavu u torbu!

– Jest, dragi oče.

– Pasja capa! — poviče otac i stisne svoga, sina u naručje. — Mi ćemo se moći složiti ti si dostojan isvoga oca. Moje dijete, ti ćeš biti dika obitelji, i ja vidim da tvoj stari otac može otvoreno govoriti s tobom. No nemoj biti više hugenot nego gospoda de Coligny. Nemoj izvlačiti mača, sjeti se da si čovjek od pera, ostani u svojoj budućoj ulozi fiškala... Prihvaćam da mi ništa ne kažeš, nego tek poslije uspjeha. Ako mi ništa ne poručiš četiri, dana poslije tvoga dolaska u Blods, ta će mi šutnja kazati da si u opasnosti. Tad će starac ići da spasi mladića. Trideset i dvije godine prodavao sam krzna, pa dobro znam kako izgleda naličje dvorske odjeće. Ponijet ću ono čime ću moći otvoriti sva vrata.

Christopihe je raskolačio oči kad je čuo da tako govori njegov otac, ali se bojao kakve očeve lukavštine pa je šutio.

– No dobro! Napravite račune, napišite kraljici jedno pismo i ja ću odmah otputovati, inače bi me snašle velike nesreće.

– Putovati! A kako?

– Kupit ću konja. Pišite za ime božje!

– Hej! majko, daj novaca za svoga sina — vikne krznar svojoj ženi.

Majka dođe, brzo pođe do škrinje i dade Christopheu kesu, koji je zagrli, toliko je bio uzbuđen.

– Račun je već bio gotov — reče njegov otac — evo ga. — Sad ću napisati pismo.

Christophe uzme račun i stavi ga u džep.

– No bar ćeš s nama večerati — reče stari. — U ovakvim okolnostima morate izmijeniti prstenje, Lallierova kćerka i ti.

– Dobro, idem po njih — vikne Christophe.

Taj mladić nije imao povjerenja u postojanost
svoga oca čiji mu značaj još nije bio poznat. Popne se u svoju sobu, obuče se, uzme kovčeg, tiho siđe, stavi ga u tezgu dućana jednako kao i svoj mač i ogrtač.

– Koga to vraga radiš? — reče mu otac kad ga je čuo.

Christophe dođe pa poljubi starca u oba obraza.

– Ne želim da se vide moje priprave za odlazak, sve sam stavio pod tezgu — odgovori mu u uho.

– Evo pisma — reče otac.

Christophe uzme papir i izađe kao da ide po svoju mladu susjedu.

Nekoliko časaika poslije Christopheova odlaska dođe kum Lallier sa svojom kćeri. Pred njima je išla sluškinja noseći tri boce staroga vina.

– Hej, a gdje je Christophe? — upitaše starci.

– Christophe? — vikne Babette — nismo ga vidjeli.

– Moj sin je stari obješenjak. Vara me kao da još nemam brade. Moj kume, što će to biti? Mi živimo u vrijeme kad djeca imaju više pameti nego očevi.

– Ali već dugo čitav kvart govori da je on hugenot — reče Lallier.

– Brani ga u tom pogledu, kume — reče krznar zlataru — omladina je luda, juri za novim stvarima; no Babette će već njega umiriti, ona je novija nego Kalvin.

Babette se nasmiješi. Voljela, je Christophea i vrijeđala se zbog .svega što se protiv njemu govorilo. Kao sve djevojke stare buržoazije, bila je odgojena pod okom svoje majke koja je nije ostavljala. Njezino vladanje bilo je krotko i ispravno kao što je bilo pravilno njezino lice. Bila je odjevena u vunena sukna, sivih i skladnih boja. Njezin

čipkasti jednostavno nabrani ovratnik jako se isticao prema njezinoj odjeći. Imala je kapu od srnećega baršuna, ikoja je jako nalikovala dječjoj kapici, — ali ona je bila okićena ukrasima i resama od gaze zagasite boje koji su joj se spuštali sa svake strane lica. Premda, je bila plava i bijela kao plavuša, izgledala je lukava i prepredena mada je pokušavala svoju podlost sakriti pod vanjštinom čestito odgojene djevojke. Dok su dvije sluškinje hodale amo-tamo stavljajući stolnjak, pehare, velike kositrene zdjele i pribor, zlatar i njegova kći, krznar i njegova žena stajali su pred visokim kaminom koji bijaše nadvođen okvirom serža (okvir bijaše presvučen crvenim seržom i obrubljen crnim reslama) i govorili o kojekakvim sitnicama. Babette je uzalud pitala gdje može biti Christophe, majka i otac davali su uvijene odgovore. No kad su dvije porodice sjele za stol i kad su dvije sluškinje bile u kuhinji, Lecamuis reče svojoj budućoj snasi: — Christophe je otišao u dvor.

– U Blois! Otići nla takav put a meni da ne kaže ni zbogom! — reče ona.

– Stvar je bila hitna — reče stara majka.

– Dragi kume — reče krznar nastavljajući napušteni razgovor — u Francuskoj će uskoro doći do meteža: reformaši se pokreću.

– Ako oni pobijede, to neće biti bez teških ratova za vrijeme kojih će trgovina loše ići — reče Lallier, nesposoban da se digne iznad trgovačke sfere.

– Moji otac, koji je doživio svršetak ratova između Burgundaca i Armagnaca, kazao mi je da se naša porodica ne bi bila spasila da jedan od njegovih djedova (to je bio otac njegove majke) nije bio neki Goix, jedan od onih glasovitih mesara tržnice koji su držali uz Burgundce, dok je drugi, jedan Lecamus, bio pripadnik stranke Armagnaca. Pred svijetom isu jedan drugom htjeli kožu oderati, ali u porodici su se slagali. Tako gledajmo spasiti Christophea, možda će on biti u prilici da nas spasi.

– Vi ste i u kavalija, kume — reče zlatar.

– Nisam! — odgovori Lecamus.. — Buržoazija mora misliti na sebe. Puk i plemstva jednako je mrze. Pariško građanstvo svima zadaje straha, osim kralju koji zna da mu je ono prijatelj...

– Vi koji ste tako pametni i koji ste vidjeli toliko toga — upita plašljivo Babette — objasnite mi onda što hoće reformaši.

– Recite nam to, kume, — poviče zlatar. — Ja sam poznavao krojača pokojnoga kralja.,.Držao sam ga za poštena čovjeka, jednostavna i dobra, bez velikoga duha. Bio je gotovo kao vi. Mislio bi eto, taj može ma pričest bez ispovijedi, a on gaća po dnu nove vjere, on, čovjek čija su dva uha vrijedila kojih stotinu tisuća talira! Vjerojatno je imao da oda nekih tajna kad su kralj i vojvotkinja de Valentinods prisustvovali njegovu mučenju.

– I to strahovitih tajna! — reče krznar. — Retormacija, moji prijatelji — nastavi on tiho — vratila bi buržoaziji crkvene zemlje. Kad budu ukinute crkvene povlastice, reformaši misle tražiti da plemići i građani budu jednaki s obzirom na poreze, da bude samtu kralj iznad svih, ato ipak ostane kralj u državi.

– Ukinuti prijestolje — vikne Lallier.

– Da, kume — reče Lecamus — u Nizozemskoj građani vladaju sami sobom preko sudaca koji sami izabiru privremenoga glavara.

– Bože dragi! Kume, trebalo bi izvesti sve te lijepe stvari i da ostanemo katolici! — usklikne zlatar.

– Mi smo previše stari da bismo doživjeli pobjedu pariške buržoazije, ali ona će

pobijediti, kume, kad-tad! Ah! morat će se kralj osloniti na nju da odoli, a mi smo uvijek dobro prodavali našu pomoć. Posljednji put su svi buržuji bili dignuti u plemićki stalež i dobili su dopuštenje da kupe vlastelinska imanja i da nose po njima imena bez izričitih kraljevih povelja. Vi kao i ja, unuk Goixa, po ženama, ne vrijedimo li mi jednako kao i vlastela?...

Te riječi toliko uplaše zlatara i obje žene te poslije njih nastane duboka šutnja. Kvasac godine 1789, već je počeo kipjeti u krvi Lecamusa koji nije bio tako star da ne bi mogao doživjeti buržujske smjelosti Lige.

– Idu li vam dobro poslovi, unatoč tim neredima i darmaru? — upita Lallier gospođicu Lecamus.

– Mogli bi bolje ići.

– Stoga ja živo želim da načinim svoga sina odvjetnikom — reče Lecamus — jer svađe i sporovi uvijek idu.

Razgovor otada ostane na terenu općih mjesta, na veliko zadovoljstvo zlatara koji nije volio ni političkih nemira ni smionosti u mislima.

GUISI I KATARINA MEDICI

Obale Loire, od Bloisa do Angersa, bijahu predmet osobite ljubavi dviju poslednjih grana kraljevske loze koje su zauzimale prijestolje prije burbonske kuće. Taj lijepi bazen toliko zaslužuje časti koje su mu iskazali kraljevi te evo što je nedavno kazao jedan od naših najelegantnijih pisaca:[176] „U Francuskoj postoji pokrajina kojoj se nikad dovoljno ne divimo. Namirisana kao Italija, rascvjetana kao obale Guadalquivdra, a osim toga lijepa svojom posebnom, posve francuskom fizionomijom jer je uvijek bila francuska, suprotno od naših sjevernih pokrajina koje su se izrodile zbog dodira s Nijemcima, i naših južnih pokrajina koje su živjele u konkubinatu s Maurima, Španjolcima i sa svim narodima koji su ih htjeli. Ta čista, djevičanska, poštena i lojalna pokrajina, to je Touraine. Tu je historijska Francuska! Auvergne jest Auvergne, Languedoc je samo Lainguedoc, ali Touraine je Francuska, a najnacionalnija rijeka za nas jest Loire koja plače Tourainu, Stoga se manje moramo čuditi mnoštvu spomenika obuhvaćenih u oblastima koje su uzele ime i izvedenice od imena Loire. Na svakom koraku, u ovom začaranom kraju, otkrivamo sliku čiji je rub jedna rijeka ili mirna oblina koja u svojim tekućim dubinama odrazu je kakav dvorac, njegove kule, njegove gajeve ili vode koje izviru. Bilo je prirodno da se tamo gdje je najradije živjelo kraljevstvo, gdje je tako dugo održavalo dvor, sakupe velika imanja, ljudi ugledni po porijeklu i po zasluzi i da sebi podignu velike palače dostojne sebe."

Nije li nerazumljivo da kraljevstvo nije poslušalo mišljenje što ga je neizravno dao Louis XI da se glavni grad kraljevstva smjesti u Tours? Ondje se, bez velikih troškova, Loire mogla načiniti pristupačna trgovačkim brodovima i lakim ratnim lađama. Ondje bi sjedište vlade bilo zaklonjeno od prepada invazije. Sjeverne tvrđave ne bi tada bile tražile toliko novaca za svoje utvrde, tako skupe same za sebe kao što je bila skupa raskoš Versaillesa. Da je Louis XIV bio poslušao savjet Vaubana[177] koji mu je htio sagraditi dvor u Mont-Louisu,[178] između Loire i Chera, možda ne bi bilo revolucije 1789. godine. Ove, dakle, lijepe obale nose od mjesta do mjesta, znakove kraljevske nježnosti. Dvorci u Chamborđu, Bloisu, Amboiseu, Chenonceauxu,

Chaumontu, Le Plessis-lez-Toursu, svi oni što su ih Ijubaivnice naših kraljeva, što su ih novčari I vlastela sebi sagradili u Veretzu, Azay-le-Rideauu, Usseu, Vilandryju, Valengayju Chanteloupu, Duratelu, od kojih su neki nestali, ali većina se još đlrži, jesu divni spomenici u kojima dišu krasote onoga vremena koje je tako slabo razumjela književna sekta srednjovjekovnih pisaca. Između svih dvoraca zarnak u Bloisu, gdje se tada nalazio dvor, jest jedan od onih u kojima je sjaj kuće orleanske i kuće Valois ostavio svoj najblistaviji pečat. On je vrlo zanimljiv za povjesničare, za arheologe i za katolike. U ono je doba, bio posve osamljen. Grad, opasan jakim zidinama koje su bile utvrđene kulama, širio se podno tvrđave, jer je taj dvorac zaista služio u isti mah za utvrdu i za zabavu. Iznad grada, čije su se stisnute 'kuće i plavi krovovi, onda kao i danas, protezali od Loire pa; sve do bila brežuljka koji vlada desnom obalom rijeke, nalazi se trouglasta visoravan koju sa zapada siječe potok, danas bez značenja, jer teče ispod grada, ali je u petnaestom stoljeću — kažu povjesničari — činio vrlo značajnu bujicu od koje je ostao dubok prosjek, gotovo ponor između predgrađa i dvorca.

Na toj dvostruko izloženoj visoravni, d to prema sjeveru i prema jugu, bloaski su grofovi, po ukusu graditeljstva XII stoljeća, sebi sagradili zamak. U njemu su glasoviti Thibault Varalica, Thibault Stari i drugi držali čuvene dvorove. U to vrijeme čistoga feudalizma, kad je kralj bio samo *primus inter pares*,[179] prema lijepom izrazu poljskoga kralja, šampanjski, bloaski, anžujski grofovi, obični normandijski baruni i bretanjski vojvode provodili su način života kao vladari i davali su kraljeve najponosnijim kraljevstvima. Anžujski Plantageneti, poatusiki Lusignani, normandijski Roberti podržavali su svojom smiono.šću kraljevske loze, i katkada, kao du Glaicquin,[180] obični su vitezovi odbili grimiz, voleći više konetablov mač. Kad je kruna bila, pripojila svomu imanju bloasku grofoviju, Louis XII, koja je jako volio ovaj kraj — možda da se udalji od Plessisa, kobne uspomene — sagradio je za naknadu, i to prema istoku i prema zapadu, glavinu zgradu koja je spajala dvorac bloaskih grofova s ostacima starih građevina. Od njih danas postoji samo golema dvorana gdje su se držale sjednice državnih staleža pod Henrijem III. Prije nego se zatreskao u groficu de Chambord, Frangois I je htio dovršiti dvorac dodavši mu dva diruga krila. Tako bi četverokut bio potpun. Ali ga Chambordica odvrati od Bloisa gdje je on načinio samo glavnu zgradu koja je za njegovo vrijeme i za njegove unuke postala čitav dvorac. Taj treći dvorac što ga je sagradio Frangois I, mnogo je prostraniji, veći i ukrašeniji nego Louvre, nazvan tako po Henriju II. On je ono što je renesansna arhitektura podigla najfantastičnije. Stoga, u vrijeme kad je vladala zavidna arhitektura i u koje nitko nije mario za srednji vijek, u vrijeme kad se književnost nije tako usko vezala s umjetnošću kao u naše doba, La Fontaine je o bloaskom dvorcu, u svom jeziku punom dobroćudnosti kazao: „Ono što je dao načiniti Frangois I, kad gledamo izvana, više me zadovoljilo nego sve ostalo: ima sva sila malih galerija, malih prozora, malih balkona, malih ukrasa bez pravilnosti i bez reda, to čini nešto veliko što mi se prilično sviđa."

Bloaski je dakle dvorac tada imao zaslugu da predstavlja tri vrste različite arhitekture, tri epohe, tri sustava, tri vladavine. Stoga valjda ne postoji nijedno kraljevsko prebivalište koje bi se u tom pogledu moglo uporediti s bloaskim dvorcem. To golemo zdanje u istom opsegu, s istim dvorom pruža potpunu, točnu sliku običaja i života naroda, sliku koja se zove arhitektura, U času kad je Christophe

htio ići u dvor, na mjestu gdje se u naše vrijeme diže četvrta palača što ju je ondje sebi sagradio sedamdeset godina kasnije Gaston, buntovnički brat Louisa XII, prostirao se skup cvijetnjaka i zračnih vrtova slikovito pomiješanih sa zubastim izbočinama i s nedovršenim kulama dvorca Francoisa I. Te je vrtove spajao lijep, smion most, koga se starci iz pokrajine Blois još mogu sjećati da su vidjeli kako su ga srušili — s cvijetnjakom koji se dizao s druge strane dvorca, a koji se radi dispozicije tla nalazio na istoj razini. Plemići, privrženi kraljici Anni bretanjskoj ili oni koji su iz te pokrajine dolazili da je što mole ili da s njom raspravljaju o sudbini Bretagne, tu; su čekali vrijeme audijencije, njezina ustajanja ili šetnje. Stoga su povjesničari dali ime *sjedalo za Bretonce* tomu cvijetnjaku koji je u naše vrijeme voćnjak kakva građanina i čini rt na trg des Jesuites.[181] Taj se trg nalazio u sklopu vrtova te lijepe kraljeve rezidencije, koja je imala svoje gornje i donje vrtove. Još se danas, u prilično velikoj udaljenosti od trga des Jesuites, vidi paviljon što ga je sagradila Katarina Medici. Prema povjesničarima iz Bloisa ona je tu smjestila svoje kupalište. Ta pojedinost omogućuje da vidimo kako su vrtovi bili vrlo nepravilni, dizali su se i spuštali prema valovitosti tla koje je bilo oko dvorca jako neravno. To je bila njegova snaga, i kao što ćemo uskoro vidjeti, to je zadavalo neprilike vojvodi de Guiseu. U vrtove se ulazilo vanjskim i unutarnjim galerijama od kojih se glavna nazivala galerija jelena, zbog svojih ornamenata. Ova se galerija svršavala prekrasnim stubama koje su bez sumnje bile uzor prema kojem su građene glasovite šamborsike stepenice i koje su od kata do kata vodile u odaje. Premda je La Fontaine više volio dvorac Frangosa I nego dvorac Louisa XII, možda će se zbog naivnosti dvorac onoga dobrog kralja svidjeti pravim umjetnicima koliko god se budu 'divili sjaju kralja-viteza. Elegancija dvaju stubišta koja se nalaze na svakom kraju dvorca Louisa XII, fine originalne skulpture kojih je bilo u izobilju, ali ih je vrijeme već izjelo, no njihovi ostaci još oduševljavaju poznavaoce starina — sve to, pa i gotovo samostanski raspored prostorija ističe veliku jednostavnost običaja. Očito dvor nije još postojao d nije poprimio razmjere razvoja što će mu ga dati Francods I i Katarina Medici, na veliki uštrb feudalnih običaja. Diveći se većini tribina, glavicama nekih stupova, nekim malim izvanredno finim kipovima, morate hoćete nećete pomisliti da Michel Columb, taj veliki kipar, Michelangelo Bretagne, nije prošao ovuda da se svidi svojoj kraljici Anni koju je ovjekovječio na nadgrobnom spomeniku njezina oca, posljednjega bretanjskoga vojvode.

Štogod o tom rekao La Fontaine, ništa nije veličanstvenije nego prebivalište raskošnoga Frangoisa I. Zahvaljujući nekoj surovoj ravnodušnosti — možda zaboravu — odaje što ih je u njemu tada zauzimala Katarina Medici i njezin sin Francois II pokazuju nam još danas svoj glavni raspored. Stoga povjesničar u njima može vidjeti tragične prizore drame reformacije u kojoj dvostruka borba Guisa i Burbonaca protiv kuće Valom čini jedan od najzamršenijih činova i gdje se drama rasplela. Dvorac Francoisa I svojom impozantnom masom posvema satire naivnu nastambu Louisa XII.

Prema donjim vrtovima, tj. prema modernom trgu des Jesuites, dvorac je gotovo dvostruko viši nego prema dvorištu. Prizemlje, gdje su se nalazile glasovite galerije, prema vrtu čini drugi kat. Tako je prvi kat, gdje je tada stanovala kraljica Katarina, zapravo treći, a kraljevske su odaje u četvrtom iznad donjih vrtova koji su u to vrijeme bili odvojeni od temelja dubokim jarcima za otjecanje vode. Dvorac, koji je ionako već bio golem gledam s dvorišta, izgleda dakle gorostasan kad se gleda s

donjeg dijela trga kako ga je vidio La Fontaine koji priznaje da nije ulazio mi u dvorište ni u odaje. S trga des Jesuites sve se čini maleno. Balkoni po kojima se šeta, galerije koje su bile divno izrađene, izrezibar reni prozori čiji su otvori tako prostrani kao budoari i koji su tada služili za buđoare nalik su na fantazije naslikane u dekoracijama naših modernih opera kad slikari na njima prave vilinske palače. No, u dvorištu, premda su tri kata iznad prizemlja onako visoka kao Satni paviljon u dvorcu Tuileries, neizmjerna finoća te arhitekture dobro se može vidjeti i zanosi začuđene poglede. Ova glavna zgrada, gdje je bio raskošni dvor Katarinin i dvor Marije Stuart, razdijeljena je jednom šesterokutnom kulom u kojoj zavijaju, u svojoj izdubenoj krletki, kamene stube. To je maurski hir, zamislili su ga gorostasi a izradili patuljci. One ovom pročelju daju izgled nečega što se samo u snu može doživjeti. Tribine stuba čine spiralu s četverouglastim pregradama, koja se priljubljuje na pet ploha te kule i od razmaka do razmaka ocrtava poprečne izbočine, izvezene arapskim skulpturama prema vani i prema unutra. Ovo dijelom puno duhovitih i finih pojedinosti i divota koje daju riječ i ovom kamenju, može se uporediti samo s obilnim i brižno izrađenim kineskim ili diepskim skulpturama. Jednom riječju, kamen na njima nalik je na čipku. Cvijeće, likovi ljudi i životinja silaze duiž rebara, umnažaju se od stube do stube i krune tu kulu zaključnim kamenom svoda gdje su se kiparska umjetnička dlijeta šesnaestoga stoljeća borila s naivnim klesarima koji su pedeset godina prije klesali zaključni kamen svoda dvaju stubišta dvorca Louisa XII. Kako god čovjek bio zabliješten gledajući kako su neobično sporo i razvučeno nastajali ovi oblici, opaža da je ponestao novac kako Frangoisu I za Blods tako i Louisu XIV za Versailles. Ne jedan mali kip pokazuje svoju lijepu glavu koja izviruje iz jedva grubo istesana kamena. Ne jedna fantastična ruža samo je nagoviještena s nekoliko udaraca dlijeta u napuštenom kamenu na ikojem je zelenkasta vlaga nacrtala svoje cvijeće. Na pročelju, pokraj čipaka jedinoga prozora susjedni prozor pokazuje svoje kamene mase što ih je izrezuckalo vrijeme koje ga je oblikovalo i ukrasilo na svoj način. Za najmanje umjetničke i najmanje izvježbane oči tu postoji sjajna opreka između tog pročelja u kojemu se blistaju divote i nutarnjega pročelja dvorca Louisa XII. Ono je u prizemlju sastavljeno od nekoliko arkada, laganih poput pare što ih nose stupici koji počivaju na elegantnim tribinama, i od dva kata gdje su prozori urešeni s dražesnom umjerenošću. Pod arkadama se pruža galerija čiji zidovi pokazuju freskoslike, a i strop je isto tako bio oslikan, jer se još danas nalaze neki tragovi te raskoši koja je donesena iz Italije i koja navješćuje vojne pohode u Italiju naših kraljeva kojima je pripadala milanska pokrajina. Nasuprot dvorcu Francoisa I tada se nalazila kapela bioaskih grofova. Njezino je pročelje bilo gotovo skladno s arhitekturom prebivališta Louisa XII. Nijedna slika ne bi mogla ocrtati veličanstvenu solidarnost ovih triju glavnih zgrada, i unatoč neskladu u ukrašivanju, snažno ı moćno kraljevstvo koje je pokazivalo veličinu svojih bojazni veličinom opreza služio je kao veza ovim trima zgradama različite prirode. Od njih se dvije naslanjaju na golemu dvoranu državnih staleža, koja je prostrana i visoka kao kakva crkva. Svakako, ni naivnost ni snaga buržujskoga života koje su opisane u početku ove pripovijesti i kod kojih je umjetnost uvijek bila predstavljena, nisu nedostajale ovoj kraljevskoj nastambi. Blois je bio vrlo plodina i sjajna tema kojoj su buržoazija i feudalizam, novac i plemstvo, davali toliko živih replika u gradovima i selima. Vi ne možete drukčije zamisliti rezidenciju vladara koji je vladao Parizom šesnaestoga stoljeća. Bogatstvo' vlasteoske odjeće,

raskoš ženskih toaleta morali su se veličanstveno skladati s toaletom ovoga tako brižno izgrađenoga kamenja. Od kata do kata penjući se veličanstvenim stubištem svoga dvorca u Bloisu francuski je kralj otkrivao veću površinu ove lijepe Loire koja mu je donosila vijesti iz svega kraljevstva koje ona dijeli na dvije suprotne i gotovo suparničke polovice. Mjesto da ga je smještao u mrtvu i tmurnu ravnicu i to dvije milje odanle, kad bi Francois I bio sagradio Chambord za naknadu ovoga dvorca na mjestu gdje su se onda prostirali cvijetnjaci (kamo je Gastom postavio svoju palaču), nikad Versailles ne bi bio postojao. Blois bi nužno bio glavni grad Francuske. Četiri člana kuće Valois i Katarina Medici rasipali su svoja bogatstva u dvorcu Prangoisa I u Bloisu. No tko ne bi pogodio koliko je kruna tu bila rasipna kad se divi snažnim odvojmim zidovima, kičmi toga dvorca, gdje za ugrađene i duboke ložnice i tajna stubišta, i radne sobe koje obuhvaćaju dvorane tako velike kao dvorane ministarskog savjeta, stražarnica i kraljevske spavaonice, u. kojima se u naše vrijeme može udobno smjestiti jedan odred pješaštva. Ako i posjetilac ne bi odmah shvatio da unutarnje divote odgovaraju vanjskima, tragovi radne sobe Katarine Medici kamo je Christophe trebao biti uveden dovoljno bi posvjedočili o eleganciji umjetnosti koja je napunila ove odaje živim likovima, gdje se daždevnjaci svjetlucaju u cvijeću, gdje je paleta XVI stoljeća ukrasila svojim najsjajnijim slikama najmračnije hodnike. U toj radnoj sobi promatrač može još i u naše vrijeme naći trag pozlate, koju je Katarina donijela iz Italije, jer su knegitnje njezine kuće — prema dražesnom izrazu već navedenoga pisca — voljele da oblažu francuske dvorce zlatom, što su ga trgovinom zaradili njihovi pradjedovi, i svojim bogatstvom ispisivale zidove kraljevskih dvorana.

Kraljica-majka zauzimala je u prvom katu odaje kraljice Claude, žene Frangoisai I. Tu se još. vide krasne skulpture dvostrukih slova C. Njih su ukrašivale slike savršene bjeline — labudovi i ljiljani — što je značilo: *candiđior candidis* (bjelja, od najbjeljih stvari). To je bila lozinka te kraljice čije je ime počinjalo kao i Kaitarinino s C (Catherine), što je jednako dobro pristajalo kćeri Louisa XII (Claude) i majci posljednjih vladara kuće Valois (Katarini); jer unatoč žestini kal vinskih kleveta, nikakva sumnja nije okaljala vjernost Katarine Medici prema Henriju II.

Kako je kraljica-majka imala još dvoje neodrasle djece (ono dijete koje je kasnije bilo vojvoda d'Alengon i Margeritu koja je bila žena Henrija IV, a Charles IX ju je nazivao Margot), biojoj je potreban sav taj prvi kat.

Kralj Frangois II i kraljica Marija Stuart zauzimali su u drugom katu kraljevske odaje koje su bile odaje Francoisa I i Henrija III. Kraljeve; odaje jednako kao i kraljičine bile su razdijeljene u čitavoj dužini dvorca, i u svakom katu, na dva. dijela onim glasovitim odvojnim zidbm, debelim, otprilike četiri stope. Na njega se oslanjaju golemi zidovi koji dijele dvorane između sebe. Tako, a prvom kao i u drugom katu, apartmani pokazuju diva posebna dijela. Osvijetljeni dio prema jugu, na dvorište, služio je za primanje i za javne poslove, dok su, da se suzbije vrućina, apartmani bili raspoređeni u dijelu okrenutom prema sjeveru. Taj dio čini prekrasno pročelje s balkonima, s galerijama i ima pogled na vendomsko polje, na Bretonsko sjedalo i na gradske jarke. O tom jedinom dijelu govorio je naš veliki fabulist, dobri Da Fontaime.

Dvorac Francoisa I tada se završavao započetom golemom kulom koja je trebalo da označi orijaški ugao što bi ga bila opisala palača okrećući se oko sebe. Toj je kuli

Gaston kasnije otvorio bokove da u njih ušije svoju palaču. No on nije dovršio svoje djelo pa je kula ostala u ruševinama. Ta je kraljevska kula tada služila za tamnicu i za doživotni zatvor, prema pučkoj predaji. Prolazeći danas dvoranama toga veličanstvenog dvorca, tako dragocjenim i za umjetnost i za povijest, kojega pjesnika neće zahvatiti stotinu žalosti i ogaditi tuga za Francusku kad bude gledao prekrasne arabeske Katarinine radne sobe *obijeljene krečom* i skoro upropaštene naredbom komandanta kasarne (ovo je kraljevsko boravište kasarna!) za vrijeme kolere!? Rezbarije Katarinine radne sobe o kojima će uskoro biti govora posljednja su relikvija bogate pokretne imovine što ju je skupilo pet kraljevaumj etnika. Prolazeći tim labirintom spavaonica, dvorana, stubišta, kula, čovjek može u sebi reći s groznom sigurnošću: „Ovdje se Marija Stuart umiljavala svomu mužu za račun Guisa. Tu su Guisi vrijeđali Katarinu. Kasnije, na ovom je mjestu drugi Balafre pao pod udarcima osvetnika krune. Jedno stoljeće prije, s ovoga je prozora Louis XII davao znak kardinalu amboaskom, svomu prijatelju, da k njemu dođe. S ovoga je balkona d'Eperinon, sukrivac Ravaillaca, primio kraljicu Mariju Medici, koja je — kako se govori — znala za namjeru kraljoubojice i pustila mu da izvrši svoj čin!" U kapelici u kojoj su obavljene zaruke Hemlja IV i Margarite de Valois, jedinom ostatku dvorca, bloaskih grofova, puk izrađuje cipele. Taj divni spomenik u kojemu dalje žive toliki stilovi, gdje su se dogodile tolike velike stvari, nalazi se u stanju propadanja koje sramoti Francusku. Kolike li boli za one divne spomenike stare Francuske da zmaju kako će uskoro odi njih ostati samo rječito kamenje kao na uglu ulice de la Vieille-Pelleterie! Ono možda više neće postojati nego samo još na ovim stranicama!...

Potrebno je upozoriti na to da su Guisi, kako bi bolje nadzirali dvor, premda su imali u gradu svoju palaču, postigli da stanuju isnad odaja Louisa XII, u stanu koji je kasnije trebala imati vojvotkinja de Nemours, u potkrovlju, u drugom katu.

Mladi Frangois II i mlada kraljica Marija Stuart, zaljubljeni jedino u drugo kao djeca, od šesnaest godina, što su i bili, bijahu naglo, po ljutoj zimi, premješteni iz dvorca de Saint-Germain za koji je vojvoda de Guise smatrao da se suviše lako može nenadano napasti, u neku vrstu tvrđave kakvu je tada činio bloaski dvorac, odvojen s tri strane provalijama, a ulaz mu je bio sjajno branjen. Guisi, kraljičini stričevi, imađahu vrlo važne razloge da ne stanuju u Parizu i da zadrže dvor u dvorcu čiji su se bedemi mogli lako nadzirati i braniti. Oko prijestolja se tada vodila borba između lorenske kuće i kuće Valois. Ona se svršila baš u ovom i istom dvorcu, dvadeset i osam godina kasnije, godine 1588. kad je Henri III pred očima svoje majke koju :su onaj čas Lorenci duboko ponizili, čuo da je pao najsmioniji od svih Guisa, drugi Balafre, sin onoga prvog Balafrea koji je Katarinu Medici tada (godine 1560.) izigrao, zatvorio, špijunirao i prijetio joj.

Ovaj lijepi bloaski dvorac bijaše za Katarinu uistinu prava tamnica. Poslije smrti svoga muža, koji ju je uvijek držao po strani, nadala se da će jednom već početi vladati, a vidjela je da su je zarobili stranci čilje su uljudne manire bile tisuću puta surovije nego manire tamničara. Nijedan njezin korak nije mogao biti tajan. One među njezinim ženama) koje su joj bile odane imale su ili ljubavnike privržene Guisima ili su imale Arguse[182] oko sebe. U to su vrijeme strasti pokazivale neobičnost koju će im uvijek davati snažan antagonizam dvalju suprotnih interesa u državi. Udvornost, kojom se toliko služila Katarina, bijaše također jedno od sredstava Guisa.

Tako lje knez de Conde, prvi vođa reformacije, imao za prijateljicu maršalicu de

Saint-Andre čiji je muž bio slijepo odan velikom meštru. Kardinal, kojemu je afera s vidamom de Chartresa pokazala da je Katarina prije nepobijedena nego nepobjediva, stao joj je uvelike udvarati. Igru svih strasti neobično je dakle zamršavala politička igra, praveći od nje dvostruku šahovsku igru, u kojoji je u isto vrijeme trebalo promatrati i srce i glavu svakoga čovjeka da bi se doznalo neće li u datoj prilici jedno demantirati drugo.

Premda je neprestano bila u prisutnosti kardinala lorenskoga ili vojvode Francoisa de Guisea, koji nisu imali povjerenja u nju, najveća i najokretnija neprijateljica Katarine Medici bijaše njezina snaha, kraljica Marija. To je bila mala plavuša, zlobna kao subrata, ohola kao Stuartica, s tri krune na glavi, obrazovana kao kakav stari učenjak, živa kao pitomaca samostana, zaljubljena u svoga muža kao što saimo kurtizana može biti u svoga ljubavnika, odana svojim stričevima kojima se divila i sretna što kralj Frangods I dijeli, pomažući je u tomu, dobro mišljenje koije je ona imala o njima. Svekrva je uvijek ličnost koju snaha ne voli, osobito onda kad ona nosi krunu i hoće da je zadrži, — što je neoprezna Katarina previše pokazivala. Njezin prijašnji položaj kad je Dijana de Poitiers vladala kraljem Henrijem II bijaše podnošljiviji nego sadašnji: njoj su bar tada iskazivali počasti koje se iskazuju kraljici i dvorsko poštovanje. Međutim, sada su vojvoda i kardinal, koji su oko sebe imali samo svoje privrženike, kao uživali da je ponize. Opkoljena dvorjanicima, Katarina je, ne od dana do dana nego od sata do sata, primala udarce koji su vrijeđali njezino samoljublje, jer su Guisi htjeli da produže s njom postupak kakav je protiv nje bio usvojio pokojni kralj.

Tridesetišestogodišnje nesreće koje su tada opustošile Francusku počele su možda onim prizorom kad je Christophe Lecamus, sin krznara dviju kraljica, bio dobio najpogubniju ulogu koja od njega čini glavnu ličnost ove Studije. Opasnost u koju je srljao taj gorljivi reformaš postade očita istoga jutra kad je napustio luku u Beaugencyju, snabdjeven dragocjenim dokumentima koji su kompromitirali najviše glave plemstva, i ukrcao se za Blois u društvu s lukavim pristašom, neumornim La Renaudiejem koji je došao u luku prije njega.

Dok se čamac u kojemu se nalazio Christophe, tjeran istočnim vjetrom, ispuštao Lodrom, poznati kardinal Charles de Lorruine i drugi vojvoda de Guise (jedan od najvećih ratnika svoga vremena) kao dva orla s vrha timora razmatrahu svoj položaj i gledahu oprezno oto sebe prije nego će udariti jakim udarcem kojim su prviput pokušali ubiti u Francuskoj reformu u Amfooiseu, koja je dvanaest godina kasnije ponovo počela u Parizu, tj. 24. kolovoza 1576.

U toku noći tri vlastelina, koji su igrali veliku ulogu u drami od dvanaest godina štono su slijedile ovu dvostruku zavjeru koju su jednako skovali Guisi i reformaši, bijahu prispjeli u Blois najvećom brzinom ostavivši svoje konje gotovo lipsale kod potajnih vrata dvorca koji su čuvali i glavari i vojnici posve odani vojvodi de Guiseu, kumiru ratnika.

Recimo jednu riječ o tom čovjeku, ali. jednu riječ koja će odmah reći kakva, je bila njegova sudbina.

Njegova je majka bila Antoinette burbonska, pratetka Henrija IV. Čemu služe brakovi! Ovaj čas je ciljao u glavu svoga bratića kneza đe Condea. Njegova nećakinja bijaše Marija Stuart. Njegova žena bijaše Anne, kći vojvode ferarskoga. Veliki konetabl Anne de Montaiorency pisao je vojvodi de Guiseuc „Vaše visočanstvo", kao

kakvu kralju, a svršavao: „Vaš vrlo ponizni sluga". Guise, veliki meštar kraljevske kuće, odgovarao mu je: „Gospodine konetable" a potpisivao se kao što se potpisivao za parlament: *„Vaš vrlo dobri prijatelj"*

Što se tiče kardinala, kojega je Estienne[183] zvao *alpskim papom* i oslovljavao *„njegova svetost",* on je imao za sebe u Francuskoj čitavu samostansku crkvu i postupao je sa svetim ocem kao sa sebi ravnim. Tašt zbog svolje rječitosti, on je bio jedan od najjačih teologa svoga vremena, a nadzirao je u isti mah Francusku i Italiju preko tri redovnička reda koji su. mu bili bezgranično odani, koji su za njega hodali danju i noću, služili mu kao špijuni i savjetnici.

Ovo nekoliko riječi objašnjava do kolike su moći bili došli kardinal i vojvoda. Unatoč njihovu bogatstvu i dohocima od njihove službe, oni su bili tako duboko ravnodušni .i tako darežljivi, ili ih ije tako živo ponijela struja njihove politike, te su se oba zadužila; no bez sumnje na Cezarov način. Stoga, kad je Henri III dao ubiti drugoga Balafrea, koji mu je toliko prijetio, kuća Guisea bila je nužno upropaštena. Troškovi, što su ih puno jedno stoljeće činili da se dočepaju krune, objašnjavaju na kako je niske grane pala ta kuća pod Louisom XIII i pod Louisom XIV, onda kad je nenadana smrt „Madame"[184] objavila čitavoj Evropi sramotnu ulogu na koju je spao jedan terenski vitez. Nazivajući se baštinicima izvlašteni'h Karlovinga, kardinal i vojvoda postupali su dakle vrlo drsko prema Katarini Medici, svekrvi svoje nećakinje. Vojvotkinja de Guise nije štedjela nikakvih uvreda prema Katarini. Ta je vojvotkinja bila iz kneževske kuće Este, a Katarina iz kuće Medici, kći firentinskih trgovaca skorojevića koje evropski vladari nisu još primili u svoje kraljevsko bratstvo. Stoga je Frangois I ženidbu svoga sina s jednom iz kuće Medici smatrao za socijalno neravnopravni brak, i samo ju je zato dopustio jer je mislio da taj njegov sin neće nikad postati prijestolonasljednik. Odatle njegov bijes kad je prijestolonasljednik umro otrovan od Firentinca Montecucullija. Knezovi d'Este odbili su da priznaju Medice za talijanske knezove. Ti su bivši trgovci zaista htjeli već tada riješiti nemogući problem jednoga prijestolja okruženoga republikanskim ustanovama. Naslov „veliki vojvoda" tek je vrlo kasno Filip II, španjolski kralj, dao Medicima koji su ga kupili izdajom Francuske, njihove dobrotvorke', i ropskom ođanošću španjolskom dvoru koji je protiv njih podmuklo radio.

„Ulagujte se samo svojim neprijateljima!" Ta velika riječ, čini se, kao da je bio politički zakon te trgovačke porodice kojoj su nedostajali veliki ljudi samo onda kad je njezina sudbina postala velika. Nju je malo suviše rano zahvatilo i.rođavanje kojim svršavaju i kraljevske loze i velike porodice.

Za vrijeme tri pokoljenja jedan Lorenac bio je ratnik a jedan Lorenac crkovnjak. No što možda nije manje izvanredno, crkovnjak je, kao što je tada bio kardinal, u licu uvijek bio sličan Ximenesu[185] kojemu je bio sličan također i kardinal de Richelieu. Od ovih pet kardinala svi su imali u isti mah lukavo i strašno lice; a ratnikove je lice bilo baskijskog gorštačkog tipa kao i lice Henrija IV, ali jedna je raina ostavila puno ožiljaka na licu oca i sina, a da im nije oduzela draž i ljubaznost kojima su zavodili vojnike kao i svojom hrabrošću.

Nije izlišno reći gdje i na koji je način veliki meštar dobio tu svoju ranu koju je izliječila smionost jedne ličnosti ove drame. To je bio Ambroise Pare, dužnik sindika krznara. Za vrijeme opsade Calaisa kroz vojvodino je lice od jednoga kraja do drugoga prošlo koplje. Njegova je oštrica probila obraz iznad desnoga oka pa zatim

ušla sve do zatiljka iznad lijevoga uha i teko ostala u licu. Vojvoda je ležao u svom šatoru usred sveopćega očaja i bio bi umro da nije bilo odlučnosti i oda,nosti Ambroisea Parea. — Vojvoda nije mrtav, gospodo — reče Ambroise promatrajući prisutne koji su ridali. — Uskoro će umrijeti — reče on nastavljajući — ako se ne budem usudio postupati s njim kao da je mrtav. A ja ću se odvažiti kud puklo da puklo — što god mi se dogodilo. Vidite li? — On stane nogom vojvodi na grudi, uhvati drvo koplja noktima, stane ga polako malo pomalo klimati pa napokon izvuče željezo iz glave kao da se radilo o kakvoj stvari a ne o čovjeku. Mada je kneza teko smiono izliječio, ipak nije mogao zapriječiti da mu na licu ne ostane grozan ožiljak od kojega je dobio svoj nađimaik Balafre. Zbog' sličnoga uzroka taj je nadimak dobio i njegov sin.

Potpuno gospodari Francoisa II kojim je već gospodovala njegova žena pretjeranom ljubavlju koju su oni znali iskoristiti, ta dva velika terenska kneza vladala su tada u Francuskoj i nisu imali drugoga neprijatelja osim Katarine Medici, A nikada veći političari nisu opreznije igrali. Uzajamni položaj častoljubive udovice Hernija II i ambiciozne terenske kuće objasnilo je tako rekavši mjesto koje su oni zauzimali na terasi dvorca onoga jutra kad je Christophe trebao prispjeti.

Kralj ica-majka, koja je hinila vrlo veliku privrženost Guisima,, zamolila je neka joj se saopće vijesti koje su donijela ona tri vlastelina iz različitih strana kraljevstva. No doživjela je uvredu jer joj je to kardinal uljudno odbio. Setala ise na, kraju cvijetnjaka, prema Loiri gdje je za svoga astrologa Ruggierija dala podignuti opservatorij koji se još danas na tom mjestu vidi. Odanle pogled puca na krajolik te vidne doline. Dva lorenska kneza bijahu na suprotnoj, strani koja gleda na pokrajinu Vendome i odakle se otkriva gornji dio grada, Bretonsko sjedalo i tajna vrata dvorca.

Katarina je prevarila i izigrala dvojicu braće hineći da je uvrijeđena, a uistinu je bila vrlo sretna da može govoriti s jednim od vlastele koji su došli velikom brzinom, svojim tajnim pouzdanikom koji je smiono igrao dvostruku igru, no bio je za to jamačno dobro nagrađen. Taj je plemić bio Chiverni, naoko slijepo odan kardinalu đe Lorraine a uistinu Katarini sluga. Katarima je imala još dva odana vlastelina u dvojici Gomdija, svojim kreaturama; ali su ta dva Firentinca bila suviše sumnjiva Guisima da bi ih mogla van poslati. Ona ih je držala u dvorcu, gdje se pazilo na svaku njihovu riječ i n:ai svaki njihov korak, ali su i oni jednako pazili na Guise i savjetovali Katarinu. Ova su dva Firentinca zadržala u stranci kraljice majke jednoga drugog Talijana, Biraguea, spretnoga Pijemonoanina koji se, kao i Chiverni, pravio da je napustio kraljicu-majku i pridružio se Guisima. On ih je poticao u njihovim pothvatima špijunirajući ih za Katarinin račun. Chiverni je dolazio iz Ecouena i iz Pariza. Posljednji došljak bio je Saint-Andre koji je bio maršal Francuske. On je postao tako velika ličnost te su ga Guisi, čija je bio kreatura, postavili trećom osobom trijumvirata koji slu stvorili slijedeće godine protiv Katarine. Prije njih stigao je onaj koji je sagradio dvorac Duretal, Vieilleville. On je za svoju odanost Guisima bio također imenovan maršalom. On se potajno iskrcao, još je tajni je otišao, a da nitko nije mogao prodrijeti u tajnu misije koju mu je veliki meštar bio dao. Što se tiče Saint-Andrea, njemu je bilo stavljeno u dužnost da poduzme vojne mjere kako bi privukao sve reformaše pod oružjem u Amboise, poslije vijećanja između kardinala de I.orrainen, vojvode ide Guisea, Biraguea, Chivernija, Vieillevillea i Saint-Andrea. Što su dva vođe lorenske kuće upotrebljavali Biraguea, dopušta. nam da pomislimo

da su ise mnogo, pouzdavali u svoje snage, jer su znali da je privržen kraljici-majci. No možda isu ga držali kod sebe da prodru u tajne namjere svoje suparnice, kao što ga je ona zbog toga pustila k njima. U to čudno vrijeme dvostruka uloga nekih političara bila je poznata obim strankama koje su ih upotrebljavale. Oni su bili kao karte u rukama igrača: igru su dobivali vještiji i lukaviji. Dva su brata, za vrijeme vijećanja, bila neobjašnjivo suizđržljiva. Razgovor Katarine sa svojim prijateljima posve će objasniti vijećanje Guisa pod vedrim nebom, rano uzoru, u tim visećim vrtovima, kao da su. se svi bojali govoriti među zidinama dvorca.

Ka kraljici-majci, koja se, pod izlikom da promatra opservatorij koji se gradio za njezine astrologe, šetala već od rana jutra isa dvojicom Gondija, gledajući nemirno i radoznalo neprijateljsku skupinu, dođe Chiverni. Ona je bila na uglu terase koja gleda na crkvu svetoga Nikole i nije se bojala da će je tu tko vidjeti. Zid je sezao do. visine crkvenih tornjeva, a Guisi su još uvijek vijećali na drugom uglu te terase, podno započete kule, hodajući amo-tamo od Bretons-koga sjedala do galerije po mostu koji je spajao, cvijetnjak, galeriju i sjedalo. Nikoga nije bilo u dnu toga ponora. Chiverni. uzme ruku kraljice-majke da joj je poljubi i turi iz ruke u ruku pisamce a da dva Talijana nisu ništa primijetila. Katarina se živo okrene, ode u jedan kut ograde i pročita slijedeće:

„Vi ste dovoljno moćni da očuvate ravnotežu između velikaša i da ih natjerate da se bore jedan protiv drugoga što se bolje mogu, to će vam dobro poslužiti. Vi imate kuću punu kraljeva, i ne morate se bojati ni Lorena ni Burbonaoa ako ih suprotstavite jedne drugima; jer jedni i drugi žele ugrabiti krunu vaše djece. Budite gospodarica a ne robinja svojih savjetnika, obuzdavajte dakle jedne s pomoću drugih, inače će kraljevstvo ići oda zla u gore i nastat će iz toga veliki ratovi.
L'Hospital"

Kraljica stavi taj papir u izrezak steznika i odluči da će ga spaliti čim bude sama.

– Kad ste ga vidjeli? — upita ona Chivemija.

– Kad sam se vraćao od konetabla, u Melunu, tada je prolazio s gospođom vojvotkinjom du Berri[186], koju je nestrpljivo želio odvesti u Savoju kako bi se vratio ovamo da pouči kancelara Oliviera kojega Lorenci varaju. Gospodin L'Hospital se odlučio da radi za vas kad je opazio kamo smjeraju gospoda de Guisei. Stoga će se on požuriti da se brzo vrati kako bi za vas dao svoj glas u vijeću.

– Je li on iskren? — upita Katarina. — Znate, kad su ga Lorenci uveli u vijeće, bilo je to zato da u njemu vladaju.

– L'Hospital je Francuz predobra kova da ne bi bio iskren — reče Chivemi; — uostalom njegovo pisamce je prilično velika obaveza.

– Kakav je odgovor konetabla tim Lorencima?

– On kaže da je sluga kraljev i čekat će njegove zapovijedi. Na taj odgovor kardinal će predložiti da se imenuje njegov brat feldmaršalom kraljevstva kako bi se izbjegao svaki otpor njegovim namjerama.

– Već! — reče Katarina uplašena. — No dobro! Je li vam gospodin L'Hospdtal dao za mene kakvu drugu poruku?

– Kazao mi je da se vi samo, gospođo, možete staviti između krune i gospode de Guisea.

– A nije li mislio da se mogu poslužiti hugenotima kao balvanom sa željeznim šiljcima za obranu?

– Ah! gospođo — usklikne Chiverni iznenađen zbog tolike političke dubine. — Nismo pomišljali da vas bacimo u takve poteškoće.

– Zna li on u kakvom sam ja položaju? — upita kraljica mimo.

– Gotovo. On smatra da ste načinili loš posao što ste, poslije smrti pokojnoga kralja, primili ostatke ruševine gospođe Dijane. Gospoda de Guisei su držali da vam ne duguju ništa kao kraljici kad vas zadovolje kao ženu.

– Jest — reče kraljica gledajući dvojicu Gondija — tad sam načinila veliku pogrešku.

– Pogrešku koju čine bogovi! — odvrati Charles de Gondi.

– Gospodo — reče kraljica — ako otvoreno prijeđem reformašima, postat ću robinja jedne stranke.

– Gospođo — reče živo Chiverni — rado vam odobravam, morate se služiti njima, a ne da im robujete.

– Premda je, bar zasad, vaša potpora na onoj strani — reče Charles de Gondi — mi ne tajimo da su uspjeh i poraz jednako opasni.

– Znam to! — reče kraljica, — Kakav loš potez de Guisei bi brzo iskoristili kao izliku da me se otarase!

– Papina nećakinja, majka četiriju članova kuće Valois, francuska kraljica, udovica najvatremijega progonitelja hugenota, talijanska katolikinja, tetka Leona X, može li se pridružiti reformašima? — upita Charles de Gondi.

– A opet — odgovori Albert — potpomagati Guise, ne znači li to pružati ruku zloupotrebi? Vi imate posla s kućom koja u borbi između katolicizma i reformacije mazrijeva krunu koju će uzeti.

– Može se čovjek osloniti na reformaše a da se ne odrekne prave vjere.

– Pomislite, gospođo, da je vaša kuća, koja bi morala biti odana francuskom kralju, ovaj čas robinja španjolske kuće — reče Chiverni. — Ona bi sutra bila za reformaciju ako bi reformacija mogla iz vojvode firentinskoga načiniti kralja.

– Ja sam raspoložena da jedan čas pružim ruku hugenotima — reče Katarina — samo da se osvetim tomu vojniku, tomu svećeniku i toj ženi! — Ona pogledom Talijanke redom pokaže vojvodu, kardinala i kat dvorca u kojemu su se nalazile odaje njezina sina i Marije Stuart.

– To je troje uzelo u ruke uzde države koje sam ja vrlo dugo čekala i koje je ona stara Dijana držala mjesto mene — nastavi ona. Ona okrene glavu prema Loiri naznačujući Chenonceau, dvorac koji je ona zamijenila s Dijanom de Poitiers za dvorac Chaumont.

– *Ma* — reče ona talijanski — čini se da ta gospoda mantijaši iz Ženeve nemaju dovoljno pameti da se obrate meni!... Po svojoj savjesti ja ne mogu ići k njima. Nijedan od vas ne bi se usudio da im odnese moje poruke!

Ona udari nogom.

– Nadala sam se da ste u Ecouenu susreli grbavca, on ima duha — reče ona C'hivemiju.

– On je bio ondje — reče Chiverni — ali nije mogao nagovoriti konetabla da mu se pridruži. Gospodin de Montmorency bi rado oborio Guise, zbog kojih je bio pao u nemilost, ali neće da potpomaže herezu.

– Tko će, gospodo, slomiti te pojedinačne željice koje smetaju kraljevstvu? Istiniti Bože! Treba uništiti te velikaše s pomoću drugih, kao što je učinio Louis XI,

najveći od naših kraljeva. U ovom kraljevstvu ima pet stranaka, a najslabija je stranka moje djece.

– Reformacija. je ideja — reče Charles de Gondi — a stranke koje je slomio Louis Jedanaesti bijahu samo interesi.

– Uvijek ima ideja iza interesa — odvrati Chiverni — pod Louisom XI ideja se zvala *velika lenska dobra*...

– Načinite od hereze sjekiru! — reče Albert de Gondi — pa muke neće izgledati gnusne.

– Eh! — usklikne kraljica — ja ništa ne znam kolike su snage i kakvi su planovi tih ljudi. Ne mogu doći u vezu s njima ni preko jednoga posrednika... Ako bi me u kakvoj makinaciji te vrste iznenadila bilo kraljica koja me požudno gleda kao dijete u kolijevci, bilo ta dva tamničara koja ne puštaju nikoga u dvorac, protjerali bi me iz kraljevstva i ispratili u Firenzu pod strašnom pratnjom koju bi vodio kakav bjesomučni gizovac. Hvala, dragi prijatelji! — Oh! moja snaho, ja ti želim da budeš koji dan zarobljenica u svojoj kući, onda ćeš znati koliko me mučiš!

– Njihove namjere! — poviče Chiverni — veliki meštar i kardinal ih znaju; ali te dvije lisice o njima ne govore ni riječi; znajte ih, gospođo, prisiliti da ih kažu, a ja ću se žrtvovati za vas i sporazumjet ću se s knezom de Conde.

– Koje su to njihove odluke koje vam nisu mogli zatajiti? — upita kraljica pokazujući na dva brata.

– Gospodin de Vieilleville i gospodin de Saint-Andre dobili su naloge koji su nam nepoznati; ali kao da veliki meštar koncentrira najbolje čete na lijevoj obali. Za malo daina vi ćete biti u Amboiseu. Veliki je meštar došao na ovu terasu da pogleda položaj i ne smatra da bi Blois bio povoljan za njegove tajne namjere. A što dakle hoće? — reče Chiverni pokazujući provalije koje okružuju dvorac. — Ni na jednom mjestu dvor ne bi mogao biti sigurniji od nenadanoga napadaja nego što je ovdje.

– Abdicirajte ili vladajte — reče Albert u uho kraljici koja je ostala zamišljena.

Strašan izraz unutarnjega bijesa prođe preko lijepoga prebijeloga lica kraljice koja još nije imala četrdeset godina a živjela je već dvadeset i šest godina bez ikakve vlasti na francuskom dvoru, ona koja je od svoga dolaska htjela igrati prvu ulogu. Ova strašna rečenica izađe preko njezinih usana u Danteovu jeziku: — Ništa dok bude živio taj; sin! njegova ga žena zaludu je! — doda ona poslije stanke.

Katarinin je usklik nadahnulo čudno proroštvo koje joj je prorefcla glasovita proročica nekoliko dana prije toga. To je bilo u dvorcu Chaumont na lijevoj obali Loire kamo ju je doveo Ruggieri, njezin astrolog, da tu pita za savjet o životu svoje djece, četvoro njih. Proročicu je u dvorac potajno doveo Nostradamus[187]. On je bio šef liječnika koji su u tom velikom šesnaestom stoljeću, poput ljudi kao Ruggierri, Cadran[188], Paracelso[189] i toliko drugih, pristajali uz okultne znanosti. Ta je proročica, čije ime nije poznato u povijesti, bila utvrdila na godinu dana vladavinu Frangoisa II.

– Vaše mišljenje o svemu tome? — reče Katarina Chivemiju.

– Imat ćemo borbu — odgovori razboriti plemić. — Navarski kralj...

– Oh! recite radije kraljica! — nastavi Katarina.

– To je listina, kraljica je — reče Chivemi smješkajući se — dala za vođu reformašima kneza de Conđea koji se u svom položaju, kao mlađi sin, može na sve odvažiti. Stoga gospodin kardinal govori da se pozove ovamo.

– Neka dođe — poviče kraljica — i ja sam spasena!

Tako su vođe velikoga pokreta reformacije u Francuskoj otkrili u Katarini saveznicu.

– Interesantno je to — poviče kraljica — što Burbonci hoće da izigraju huganote, a što gospoda Kalvin, de Beze i drugi reformaši hoće da izigraju Burbonce! No hoćemo li mi biti dosta jaki da izigramo hugenote, Burbone i Guise? Nasuprot tim trima neprijateljima dopušteno je sebi opipati bilo! — reče ona.

– Oni nemaju kralja — odgovori joj Albert — a vi ćete uvijek pobijediti kad imate kralja za sebe.

– *Maladetta Maria!*[190] – *promrsi ona.*

– Lorenci već pomišljaju da vam oduzmu ljubav buržoazije — reče Birague.

MOĆ GUISEA

Nada da će dobiti krunu nije za dvojicu vođa nemirne porodice Guisea bila posljedica smišljena plana. Ništa nije opravdavalo ni njihov plan ni nadu da će ga ostvariti, već je njihova smionost proizišla iz samih prilika. Dva kardinala i dva Balafrea bila su četiri častohlepnika koji su bili jači po talentu od svih političara što su ih okruživali. Stoga je tu porodicu mogao oboriti tek Henri IV, buntovnik, koji je odrastao u velikoj školi čiji su učitelji bili Katarina i sami Guiseli. On se okoristio svim njihovim lekcijama.

U ovaj su čas ta dva čovjeka bila. neograničeni arbitri najveće revolucije koja se pokušala u Evropi poslije revolucije Hernija VIII u Engleskoj. Ona je bila posljedica otkrića, štamparije. Kao protivnici reformacije, oni su imali vlast u svojim rukama i htjeli su ugušiti herezu. No iako Kalvin nije bio tako slavan kao Luther, bio je jači nego Luther. Kalvin je tada. vidio vladu ondje gdje Luther nije vidio ništa nego samo dogmu. Tamo. gdje se debeli pivopija, zaljubljivi Nijemac tukao s vragom i bacao mu tintu u lice, Pikardijac Kalvin, boležljivi celibatarac[191] stvarao, je planove za borbu, vodio borbe, oružao knezove i dizao čitave narode sijući republikanske nauke u srce buržoazije, kako bi nadoknadio svoje poraze na bojnom polju novim napretkom u duhu naroda.

Kardinal de Lorraine i vojvoda de Guise jednako kao i Filip II i vojvoda Alba znali su gdje se monarhija može staviti pod nišan i kako uska veza postoji između katolicizma i kraljevstva. Karlo V, pijan jer je previše pogledao u pehar Karla Velikoga te suviše vjerovao u snagu svoje monarhije kad je mislio da dijeli svijet sa Sulejmanom, nije u početku osjetio da je napadnuta njegova glavat, i kad mu je kardinal Grannvelle[192] objasnio veličinu rane, odrekne se prijestolja. Guisei su imali jednu jedinu misao, tj. da obore herezu jednim udarcem. Taj su udarac tada po kušali prvi put u Amboiseu. a drugi put pokušaše to isto pokoljem Bartolomejske noći. Tada je s njima bila u sporazumu i Katarina Medici. Poučili su je požari dvanaestogodišnjih ratova, poučila ju je osobito značajna riječ „*republika*“, koju su kasnije izrekli i štampali pisci reformaši. Već ih je prozreo Lecamus, taj tip pariške buržoazije. Dva kneza, u času kad su htjela da zadaju smrtni udarac u srce plemstvu kako hi ga odvojili u samom početku od vjerske stranke čijom bi pobjedom ono sve izgubilo,; bili su pri kraju dogovora kako će kralju otkriti svoj državni udar dok je Katarina razgovarala sa svoja četiri savjetnika.

– Jeanne d'Albret je dobro znala što radi kad se izjasnila za zaštitnicu hugenota! Ona u reformaciji ima ovna kojim vrlo dobro igra! — reče veliki meštar koji je shvaćao dubinu namjera navarske kraljice.

Jeanne d'Albret zaista je bila jedna od najpametnijih glava toga vremena.

– Theodore de Beze je u Neracu, bio je išao po upute ka Kalvinu.

– Kakve samo ljude ti buržuji znaju naći! — poviče veliki meštar.

– Ah! mi nemamo čovjeka La Renaudiejeva kova — usklikne kardinal — to je pravi Katilina.

– Takvi ljudi rade uvijek za svoj vlastiti račun — odgovori vojvoda. — Nisam li ja prozreo La Renaudieja? Obasipao sam ga dobročinstvima, oslobodio sam ga zatvora kad ga je osudio parlament u Bourgogni, omogućio sam mu da se vrati u kraljevstvo postigavši obnovu njegove parnice i kanio sam sve učiniti za njega dok je on protiv nas kovao satansku urotu! Neval jamac je združio njemačke protestante s francuskim odmetnicima izravnavši nastale đogmatične poteškoće između Luthera i Kalvina. Pridobio je za reformašku stranku nezadovoljnu veliku vlastelu, a da se nisu izričito morali odreći katolicizma. Već je prošlegodine imao trideset svojih kapetana! Bio je svagdje u isti mah: u Lyonu, u Langueđocu, u Namtesu! On je dao sastaviti onu obrazloženu izjavu u kojoj bogoslovni izjavljuju da je dopušteno pribjeći sili kako bi se kralj sačuvao od naše dominacije. X ta se izjava raznosi od grada do grada. Ako ga svuda tražiš, nigdje ga nećeš naći! Međutim, ja sam mu činio samo dobro. Morat ću ga umlatiti kao psa ili pokušati da mu izgradim zlatan most. kako bi se vratio u našu kuću.

– Bretagne, Languedoc, čitavo kraljevstvo je u pogonu da nam se pripremi smrtni udarac — reče kardinal. — Poslije jučerašnje svečanosti proveo sam ostali dio noći čitajući obavijesti što su mi ih poslali moji redovnici, ali ima pristaša samo kod siromašnih plemića, obrtnika, ljudi za koje je svejedno da se objese ili da se ostave na životu. Ljudi kao Coligny, kao Conde, oni se još ne pojavljuju, premda drže konce te urote.

– Zato — reče vojvoda — čim je taj odvjetnik, taj Avenelles[193] odao zavjeru, ja sam kazao Braguelonneu da pusti urotnike neka idu do kraja, nisu nepovjerljivi, misle da će nas iznenaditi, možda će se tad pokazati i vođe. Moje je mišljenje da se. damo pobijediti četrdeset i osam sati...

– To bi bilo za pola sata previše — reče kardinal uplašen.

– Ti si mi junačina! — odgovori Balafre.

Kardinal odgovori bez uzbuđenja: — Bio knez
de Conde kompromitiran ili ne bio, ako budemo sigurni da je on vođa,, skimimo tu glavu, pa ćemo biti mirni. Za taj posao ne treba nam toliko vojnika koliko sudaca, a sudaca nikad neće nedostajati. Pobjeda je uvijek sigurnija u parlamentu nego na bojnom polju, i manje stoji.

– Rado na to pristajem — odgovori vojvoda — ali misliš li ti da je knez de Conde dovoljno jak da poda toliko odvažnosti onima koji će započeti taj juriš na nas? Ne moramo li se pozabaviti i s...

– Navarskim kraljem — reče kardinal.

– Tim glupanom koji kad sa mnom govori skida šešir! — odgovori vojvoda. — Očijukanje s Firentinkom zamračuje ti dakle pogled?...

– Oh! Već sam mislio na to — reče svećenik. — Što želim biti s njom u udvornom

ođnošaju, nije li to zato da mogu čitati iz dna, njezina srca?

– Ona nema srca — reče živo vojvoda — ona je častohlepnija nego što smo mi.

– Ti si valjan kapetan — reče kardinal svomu bratu. — No vjeruj mi, naše su odjeće vrlo blizu jedna drugoj, ja sam je dao nadzirati preko Marije prije nego si ti pomislio da na nju sumnjaš. Katarina ima manje vjere nego moja cipela. Što nije. duša zavjere, to nije zbog nedostatka želje; no mi ćemo je uskoro prosuditi na terenu i vidjet ćemo koliko će nas podupirati. Ja sam uvjeren da do danas nije imala nikakve veze s krivovjercima.

– Vrijeme je da se sve otkrije kralju i kraljici-majci koja ništa ne zna — reče vojvoda — i to je jedini dokaz njezine nevinosti. Možda se čeka odlučni čas da bi je zabliještili vjerojatnošću uspjeha. La Renaudie će po mojim odredbama uskoro, doznati da smo obaviješteni. Noćas je Nemours morao slijediti odjeljenje vojske reformaša koja su stizavala prijekim putovima, i urotnici će biti prisiljeni da nas napadnu u Amboiseu, kamo ću sve pustiti da uđu. Ovdje — reče on pokazujući tri strane hridine na kojoj leži bioaski dvorac, kao što je učinio Chiverni — imali bismo juriš bez ikakva rezultata, hugenoti bi dolazili i odlazili kako bi ih bila volja. Blois je dvorana s četiri izlaza, dok je Arnbois vreća.

– Ja ću budno paziti na Firentinku — reče kardinal.

– Počinili smo pogrešku — nastavi vojvoda, bacajući u zrak bodež i hvatajući ga za držak — borali smo se vladati prema njoj kao prema reformašima, datj joj slobodu kretanja da je ulovimo na djelu.

Kardinal je neto vrijeme promatrao svoga brata kimajući glavom.

– Šta hoće od nas Pardaillan? — reče veliki meštar kad je vidio kako na terasu dolazi taj mladi plemić koji je postao slavan svojim dvobojem s La Renaudiejem i njihovom zajedničkom smrću.

– Vaše visočanstvo, na vratima je jedan čovjek, poslan od; kraljičina krznara, i kaže da joj ima predati neki nakit od hermelina, mogu li ga pustiti da uđe?

– Eh! da, jedan haljinac o kojemu je jučer govorila — nastavi kardinal — pustite toga dućanskog kusanju, bit će joj potreban taj haljinac na putu duž Loire.

– A kuda je samo došao da su ga ustavili tek na vratima? — upita veliki meštar.

– Ja ne znam — odgovori Pardaillan.

– Pitat ću ga to kod kraljice — reče u sebi Balatre — neka čeka smjenu straže; a je li mlad, Pardaillan?

– Jeste, vaše visočanstvo; izdaje se za Leeamusova sina.

– Lecamus je dobar katolik — reče kardinal koji kao i veliki meštar bijaše obdaren Cezarovim pamćenjem.— Župnik župe Sai›nt-Pierre-aux-Boeufs računa s njim, jer je on dvorski kvartali nadzornik.

– Uza sve to, udesi da sin razgovara s kapetanom škotske garde — reče veliki meštar koji je naglasio taj glagol dajući mu smisao koji se dade lako shvatiti. — A da, u dvorcu je Ambroise, preko njega ćemo doznati da li je to zaista sin Lecamusa koji ga je jako zadužio. Pitaj Ambroisea Parea.

To je bilo u onom trenutku kad je kraljica Katarina išla sama u susret dvojici braće koji su se žurili da dođu k njoj iskazujući joj poštovanje u kojemu je Talijanka vidjela stalnu ironiju.

– Gospodo — reče ona — ne biste li mi izvoljeli povjeriti što se sprema? Zar je udovica vašega bivšega gospodara u vašoj cijeni ispod gospode de Vieillvillea,

Biraguea i Ohivernija?

– Gospođo — odgovori kardinal udvornim tonom — naša je dužnost kao ljudi, prije nego kao političara, da ne plašimo gospođe lažnim glasinama. No jutros će se održati konferencija o državnim poslovima. Ti ćete oprostiti mome bratu što je počeo izdavati naredbe posve vojne naravi koje su vam po svoj prilici strane; treba riješiti važne stvari. Ako se slažete, ići ćemo kralju i kraljici kad ustanu, vrijeme se približava.

– Što se događa, gospodine veliki meštre? — reče Katarina hineći strah.

– Reformacija, gospođo, nije više samo krivovjerje, to je stranka koja će s oružjem doći da vam ugrabi kralja,

Tada se Katarina, kardinal, vojvoda i vlastela upute prema stubištu: galerijom u kojoj su se tiskali đvorjanici. Oni nisu imali prava ulaza u kraljeve odaje, pa su se postavili u špalir.

Gondi, koji ih je promatrao dok je Katarina razgovarala sa dva lorenska kneza, šapne dobrim toskanskim jezikom u uho kraljici-mejci ove dvije riječi koje su postale poslovice i koje objašnjavaju jedno lice ovoga velikog kraljevskog značaja: *Odiate e aspettate!* (Mrzite i čekajte!)

Pardaillan, koji je gardijskom oficiru u vratarevoj sobi dvorca dao nalog da pusti pomoćnika kraljičina krznara, nađe Christophea zablenuta pred trijemom kako promatra pročelje dobroga kralja Lotosa XII. Ondje su se tada u većem broju nego danas nalazile smiješne skulpture, ako se može suditi po onomu što nam je preostalo. Tako, znatiželjnici mogu vidjeti mali kip neke žene isklesane u glavici stupa uz vrata kako je podigla opravu pokazujući podrugljivo

ono što je Brunel pokazao Marfizi

nekom krupnom redovniku koji čuči na glavici stupa što odgovara drugom stupu okvira na istim vratima. Iznad nje je tada bio kip Louisa XII. Više prozora toga pročelja, isklesanih po tom ukusu koji su nažalost uništeni, zabavljalo je ili se činilo da zabavlja Christophea po kojemu je već pljuštila kiša šala vojnika naoružanih puškama kremenjačama.

– Taj bi se rado smjestio tu — govorio je elitni vojnik milujući tanad bremenjače posve pripravljene u obliku glava šećera i zakačene za njegov opasač.

– Ej, ti Parižanine — reče jedan vojnik — ti ih nisi nikad toliko vidio!

– On prepoznaje dobroga kralja Louisa XII — reče drugi.

Christophe se pravio da ne čuje i još je nastojao povećati svoju zabezeknutost tako te mu je njegovo glupo držanje pred stražom bilo odlična preporuka za Pardaillana.

– Kraljica nije ustala — reče mladi kapetan — dođi, pričekat ćeš u stražarnici.

Christophe pođe dosta polagano za Pardaillanom. On je to navlaš činio da se divi lijepoj galeriji isječenoj u arkadu gdje su, pod vladavinom Louisa XII dvorjanci čekali vrijeme primanja pod krovom kad je bilo loše vrijeme. Tu se tada nalazilo nekoliko vlastelina, privrženih Gudseima, jer se u naše vrijeme tako dobro sačuvano stubište, koje je vodilo u njihove odaje, nalazi na kraju te galerije u jednoj kuli koju njezina arhitektura preporučuje znatiželjnicima.

– Hej ti, jesi l došao ovamo da izučavaš kiparstvo? — vikne Pairdaillam kad je vidio Lecamusa kako je stao pred lijepim skulpturama vanjskih tribina koje su spajale, ili, ako hoćete, odvajale stupove svake arkade.

Christophe pođe za kapetanom prema počasnom stubištu i zanosnim pogledom

promjeri tu gotovo maursku kulu. Ovoga lijepog jutra dvor je bio pun ordonansnih kapetana i vlastele koji su razgovarali po skupinama. Njihove su sjajne uniforme oživljavale ovo mjesto koje su krasote arhitekture raširene po još novom pročelju činile već i ovako sjajnim,

– Uđi ovamo — reče Pardaillan Leeamusu davši mu znak da pođe za njim kroz drvena izrezbarena vrata drugoga kata koja otvori jedan čuvar vrata kad je prepoznao Parđaillana.

Svatko sebi može predstaviti kako se Christophe začudio kad je ušao u tu stražarsku dvoranu. Ona je tada bila tako prostrana te ju je danas vojska razdijelila pregradom na dvoje pa je od nje načinila dvije sobe. Ona doista u drugom katu kod kralja kao i u prvom katu kod kraljice zauzima trećinu dvorišne fasade, jer je osvetljavaju dva prozora lijevo i dva prozora desno od kule u kojoj se prostiralo glasovite stubište. Mladi kapetan je otišao prema vratima kraljičine i kraljeve sobe koja je gledala na tu prostranu dvoranu i reče jednom od dvojice paževa u službi neto obavijesti gospođu Dayelle, jednu kraljičinu sobaricu, da je krznar u dvorani s njezinim haljinama.

Najednu Pardaillanovu kretnju Christophe ode sjesti kraj nekoga oficira koji je sjedio na klupici, u kutu kamina. Taj je kamin bio velik kao dućan njegova oca, a nalazio se na jednom kraju te goleme dvorane nasuprot posve sličnom kaminu, na drugom kraju. Sve onako u razgovoru s poručnikom on ga je na koncu zainteresirao kad mu je pripovijedao o nevoljama trgovine. Christophe se tako istinito prikazivao kao trgovac, te je oficir pridobio za to mišljenje kapetana škotske garde koji je došao iz dvora, da ispituje Christophea krišom i pomno ga promatrajući.

Mada je bio unaprijed obaviješten, Christophe Lecamus nije mogao shvatiti hladnu okrutnost interesa među koje ga je Chaudieu gurnuo. Za promatrača koji bi bio poznao tajnu toga prizora, kao što ga povjesničar pozna danas, bilo bi razloga da čovjek zadršće kad bi vidio toga mladića, nadu dviju obitelji, kako se izvrgava opasnosti ulazeći među te dvije snažne i nesmiljene mašine — među Katarinu i Guise. No ima li mnogo odvažnih ljudi koji mjere veličinu svojih opasnosti? Po načinu kako su bili čuvani bloaska luka, grad i dvorac, Christophe je očekivao da će svuda naići na stupice i špijune, pa je odlučio da sakriva ozbiljhost svojega zadatka i napetost svoga duha pod glupim i trgovačkim izgledom kojim se malo prije pokazao pred mladim Pardaillanom, gardijskim oficirom i kapetanom.

Počela se pokazivati užurbanost koja u kraljevskom dvorcu prati vrijeme jutarnje audijencije. Vlastela, čiji su konji i paži ili štitonoše ostajali u vanjskom dvorištu dvorca — jer nitko osim kralja i kraljice nije imao pravo da uđe na konju u unutarnje dvorište — penjali su se u skupinama veličanstvenim stubama i preplavili su ovu veliku dvoranu sa dva kamina. Njezine jake grede danas su bez svojih ornamenata, u njoj loše male crvene četvorine zamjenjuju vantredno načinjene mozaike poda, u njoj' su kraljevski tapeti zakrivali debele zidove, danas okrečene vapnom, i natječući se sjale su umjetnosti toga jedinstvenog vremena u povijesti čovječanstva. Reformaši i katolici dolazili su da saznaju vijesti, da promatraju lica, jednako kao da i udvaraju kralju. Pretjerana ljubav Francoisa II prema Mariji Stuart, kojoj se nisu suprotstavljali ni Guisei ni kraljica-majka, i politička ljubaznost zbog koje joj se Marija Stuart podavala oduzimali su kralju svaku vlast. Stoga, premda je imao sedamnaest godina, poznavao je od kraljevstva samo užitke, a od ženidbe samo putene naslade prve

strasti. Svaki je stvarno udvarao kraljici Mariji, njezinu stricu kardinalu de Lorraine i velikom meštru.

Ta se uzibuđenost i užurbanost odvijala pred Christopheom koji je proučavao dolazak svake ličnosti s posve prirodnom pohlepom. Prekrasan zastor pred vratima sa svake strane kojega su stajala dva paža i dva gardista škotskog odreda, tada u službi, označivali su mu ulaz u tu kraljevsku spavaonicu, tako kobnu sinu sadašnjega velikoga meštra, drugoga Balafraa koji je izdahnuo u podnožju kreveta što su ga tada zauzimali Marija Stuart i Francois II. Počasne kraljičine djevojke zauzele su suprotni kamin onomu gdje je Christophe još uvijek govorio s gardijskim kapetanom. Po svom položaju taj drugi kamin bio je *počasni kamin,* jer je on bio načinjen u debelom zidu vijećnice, između vrata kraljevske spavaonice i dvorane vijeća, tako te su se djevojke i vlastela, koji su imali pravo da budu ondje, nalazili na mjestu kuda su prolazili kralj i kraljica. Dvorjanici su bili sigurni da će vidjeti Katarinu, jer su njezine počasne djevojke, u žalosti kao čitav dvor, došle iz svojih spavaonica, pod! vodstvom grofice Fiesque, i zauzele mjesto prema vijećnici, nasuprot djevojkama mlade kraljice koje je dovela vojvotkinja de Guise. One su zauzele suprotan ugao, prema kraljevskoj spavaonici. Dvorjanici su između sebe i tih gospođica., koje su pripadale prvim obiteljima kraljevstva, ostavili prostor od nekoliko koraka koji su samo najveća vlastela imala dopuštenje da prijeđu. Grofica de Fiesquia i vojvotkinja de Guise, po pravu njihova položaja, sjedile su usred ovih plemićkih djevojaka koje su sve ostale stojeći. Jedan od prvih koji se umiješao među ova dva tako opasna eskadrona bijaše Vojvoda orleamski, kraljev brat, koji je sišao iz svojih odaja smještenih iznad kraljevih. Njega je pratio gospodin Cypierre, njegov odgojitelj. Taj mladi knez, koji će prije konca ove godine, zavladati pod imenom Charlesa IX, tada star deset godina, bio je prekomjerno plašljiv. Vojvoda anžujski i vojvoda alansonski, njegova dva brata kao i kneginja Margerita, koja je kasnije bila žena Henrija IV, još suviše mladi da dođu na dvor, ostadoše pod vodstvom svoje majke u njezinim odajama. Vojvoda orleanski prema modi onoga vremena bio je bogato odjeven. Nosio je svilene hlače do. koljena, kaput od zlatom utkane tkanine s crnim cvjetovima i mali ogrtač od izvezena baršuna. Sve je bilo crnina (jer je on još nosio crninu za svojim ocem kraljem). Pozdravio je dvije počasne gospođe i ostao je kraj djevojaka svoje majke. Već onda, pun antipatije prema pristašama kuće Guisea, on hladno odgovori na vojvotkinjine riječi i nasloni ruku na naslon visokoga stoca grofice de Fiesque. Njegov odgojitelj,,, jedan od najljepših značajeva svoga vremena, gospodin de Cvpicrre, ostao je iza njega kao kakva viteška oprema.

Amyot, u jednostovnoj svećeničkoj mantiji, također je pratio kneza. On je bio njegov učitelj kao što je bio trojici: knezova čija mu je ljubav bila toliko korisna. Između počasnoga kamina i onoga gdje su se na drugom kraju dvorane skupili gardisti, njihov kapetan, nekoliko dvarjanika i Ohristopihe sa svojim kartonom, kancelar Olivier, zaštitnik i predšasnik L'Hospitalov, odjeven kao što su uvijek bili odjeveni kancelari Francuske, šetao se s kardinalom de Tournonom koji se nedavno vratio iz Rima. Oni su izmijenili jedan drugome u uho nekoliko rečenica usred sveopće pažnje koju su na njih obraćala vlastela., nagomilana duž zida koji dijeli tu dvoranu od kraljeve spavaonice kao kakva, živa tapeta, pred bogatom tapetom s tisuću ličnosti. Unatoč ozbiljnosti prilika, dvor je pružao izgled kakav će pružati dvorovi svih zemalja, u sva vremena i u najvećim opasnostima: kako dvor jamici

uvijek govore o ravnodušnim i beznačajnim stvarima, a misle na ozbiljne, šale se proučavajući lica i bave se ljubavlju i ženidbama s baštinicama usred najkrvavijih katastrofa.

– Što velite na jučerašnju svečanost? — upita Bourdeilles, vlastelin brantomski, približujući se gospođici de Piennes, jednoj od djevojaka kraljicemajke.

– Gospoda Baif i da Bellay imali su samo lijepe ideje — reče ona pokazujući na dva redatelja te svečanosti koji su se nalazili nekoliko koraka dalje.... — Ja to smatram ogavnom stvari, bez ukusa — doda ona tihim glasom.

– Vi niste u njoj sudjelovali? — reče gospođica de Lewiston s drugoga kraja.

– Što to čitate, gospođo? — reče Amyot gospođi Fiesque.

– *L'Amadis de Gaule*[1M] *od vlastelina des Essartsa, redovnoga povjerenika kraljeve artiljerije.*

– Krasno djelo — reče lijepa djevojka koja je kasnije bi'la tako slavna pod imenom Fosseuse kad je postala. počasna gospođa kraljice navarske Margerite.

– Stil je novoga, oblika — reče Amyot. — Usvajate li vi ta barbarstva.? — doda on gledajući Brantomea.

– Što ćete, gospođama se sviđa? — vikne Brantome idući pozdraviti gospođu đe Guise koja je držala Boccacciove *Slavne gospođe.* — Tu mora da ima žena vaše kuće — reče on — samo je gospodin Boecaccio krivo učinio što nije živio u naše vrijeme, našao bi obilno građe da umnoži svoje sveske...

– Kako je taj gospodin đe Brantdme lukav — reče lijepa gospođica de Limeuil grofici đe Fiesque — došao je najprije k nama, a ostat će u taboru Guisea.

– Pst! — reče gospođa de Fiesque pogledavši lijepu Limeuil. — Miješajte se u ono što vas zanima..

Mlađa djevojka okrene glavu prema vratima. Očekivala je Sardinija, talijanskoga plemića. Za njega ju je kasnije udala njezina rođakinja kralj ica-majka, poslije nezgode koja joj se dogodila u samoj toaletnoj Katarininoj sobi. Ta joj je neprilika pribavila čast da je imala kraljicu za babicu.

– Svetoga mi Alipantina, gospođica Davila mi se svako jutro čini sve ljepša — reče gospodin đe Robertet, državni sekretar, pozdravljajući skupinu djevojaka kraljice-majke.

Dolazak državnoga sekretara, koji je međutim bio tačno ono što je danas ministar, nije pobudio nikakvu senzaciju.

– Ako to stoji, gospodine, posudite mi onda. pamflet protiv gospode đe Guisea, znam da vam ga. je netko posudio — reče Roberletu gospođica Davila.

– Nemam ga više — odgovori sekretar odlazeći, da pozdravi gospođu de Guise.

– Ja ga imam — reče grof de Grammont gospođici Davili — ali ću vam ga dati samo pod. uvjetam....

– Pod uvjetom?!... fuj! — reče gospođa de Fiesque.

– Vi ne znate što ja hoću — odgovori Grammont.

– Oh to se lako pogađa — reče Limeuilka.

Talijanski običaj da gospođe nazivaju bez riječi „gospođa", kao što čine seljaci sa svojim ženama, bijaše tada u modi na francuskom dvoru.

– Varate se — živo nastavi grof — radi se *o* tom da gospođici đe Matha, jedinoj od gospođica na drugom kraju, preda pismo moga bratića de Jamaca.

– Nemojte sramotiti moje djevojke — reče grofica Fiesque — ja ću ga sama dati.

– Znate li vijesti o onomu što se događa u Flandriji? — upita gospođa de Fiesque

kardinala de Toumona. — Čini se da gospođin d'Egmoint voli novotarije.

– On i knez d'Orange — nastavi Cypierre praveći dosta značajnu kretnju ramenima.

– Vojvoda Alba i kardinal Granvelle idu onamo, zar ne, gospodine? — reče Amyot kardinalu der Tournonu koji je ostao tmuran i nemiran između dvije skupine, poslije razgovora s kancelarom..

– Srećom, mi smo mirni, moramo savladati krivovjerstvo samo na pozornici — reče mladi Vojvoda orleanski praveći aluziju na svoju ulogu koju jei odigrao dan prije, ulogu viteza što ukroćuje hidru koja je imala riječ „*Reformacija*" na čelu.

Katarina Medici, u tomu složna sa svojom, snahom, pustila je da se načini kazališna dvorana od goleme dvorane koja je kasnije bila preuređena za bloaske staleže. Tu su se, kako je već rečeno, svršavali dvorci Fransoisa I i Louisa XII.

Kardinal ne odgovori ništa nego je i dalje hodao usred dvorane tiho razgovarajući s gospodinom de Robertetom i s kancelarom. Mnogo ljudi ne pozna teškoća na koje su državni sekretari — koji su kasnije postali ministri — nailazili kad su se uvodili i koliko je muka imao francuski kralj da ih uvede. U to vrijeme državni sekretar, kao npr. Robertet, bijaše naprosto pisar, jedva je imao kakvu važnost usred knezova, i velikaša koji su odlučivali o državnim poslovima.. Tada nije bilo drugih ministarskih funkcija osim funkcije glavnog ravnatelja blagajne (ministra financija) kancelara i čuvara pečata. Kraljevi su patentom davali mjesto u svom vijeću onim svojim podanicima čije im se mišljenje činilo korisnim u vodstvu državnih poslova. Davao se pristup u vijeće predsjedniku komore parlamenta, biskupu, kakvu miljeniku bez naslova. Kad je jednom bio primljen u vijeće, podanik je jačao svoj položaj kad mu je kruna dala časti s kojima je bila spojena nadležnost i vlast, na pr. namjesništvo kakve pokrajine, mač konetablai, nadzorništvo artiljerije, maršalski štap, zapovjedništvo kakva vojnoga korpusa, veliki admiralitet, kapetanija galija, ili često kakva dvorska čast kao napi, dužnost velikoga meštra što ju je tada imao vojvoda, de Guise.

– Vjerujete li vi da će vojvoda de Nemours oženiti Frangoisuj? — upita gospođa de Guise učitelja Vojvode orleanskoga.

– Ah! gospođo — odgovori on — ja znam samo latinski.

Taj odgovor nasmija one koji su bili na domašaju da čuju. U taj trenutak, događaj što je vojvoda de Nemours zaveo Frangoisu de Rohan, bijaše predmet svih razgovora. No kako je vojvoda de Nemours bio bratić Frangoisa II, i dvostruko u rodu s kućom Valois po svojoj majci, Guisei su smatrali da je prije bio on zaveden nego da je bio zavodnik. Ipak ugled Rohan ove kuće bijaše tolik te je poslije vladavine Frangoisa II vojvoda de Nemours bio prisiljen napustiti Francusku zbog parnice koju su podigli Rohani a udesio ugled Guisa. Njegova ženidba s vojvotkinjom de Guise, poslije umorstva Poltrota, može objasniti pitanje što ga je vojvotkinja bila upravila Amyotu otkrivajući suparništvo koje je moralo postojati između gospođice de Rohan i vojvotkinje.

– No pogledajte malo tamo skupinu nezadovoljnika — reče grof de Grammont pokazujući na gospodu de Colignyja, kardinala šatijonskoga[195].
Danvillea,[196] Thorea, Moreta i više vlastele osumnjičene da su upleteni u reformaciju. Oni su stajali između dva prozora prema drugom kaminu.

– Hugemoti se miču — reče Cvplerre. — Znamo da je Theodore de Beze u Neracu ne bi li postigao od navarske kraljice da se izjasni za reformaše i javno se

odrekne katoličke vjere — doda on gledajući orleanskoga suca koji je ujedno bio kancelar navarske kraljice i promatrao dvorište.

– Ona će to i učiniti! — odgovori suho orleanski sudac.

Ta ličnost, orleanski Jasques Coeur, jedan od najbogatijih građana toga vremena, zvao se Groslot i zastupao je interese Jeanne d'Albret na francuskom dvoru.

– Mislite? — reče francuski kancelar navarskom kancelaru ocenjujući domašaj Groslotove tvrdnje.

– Ne znate li — reče bogati Orleanac — da ta kraljica od žene ima samo spol. Ona je sva za muške poslove, ima snažan duh za velike stvari i nepobjedivo srce u velikim nevoljama.

– Gospodine kardinale — reče kancelar Olivier gospodinu de Tournonu koji je slušao Groslota — što mislite o toj smionosti?

– Navarska jte kraljica dobro učinila što je izabrala za svoga kancelara čovjeka od kojega loren.ska kuća treba dizati zajmove i koji nudi kralju svoj stan kad se govori da će ići u Orleans — odgovori kardinal.

Kancelar i kardinal tad se pogledaše ne usuđujući se jedan drugom priopćiti svoje misli; ali ih Robertet izrazi, jer je smatrao važnim da pokaže više privrženosti Guiseima nego ove velike ličnosti, budući da je držao da je manji nego oni.

– Velika je nesreća što se navarska kuća odriče vjere svojih otaca, a ne odriče se duha osvete i pobune što joj ga je udahnuo konetabl Bourbon.
Uskoro ćemo opet doživjeti svađe između Armagnaca i Burgundaca.

– Nećemo — reče Groslot — jer ima nešto Louisa XI u kardinalu de Lorraineu.

– I u kraljici Katarini — odgovori Robertet.

U taj trenutak gospođa Dayelle, najmilija sobarica kraljice Marije Stuart, prođe kroz dvoranu i ode prema kraljičinoj spavaonici. Sobaričin prolaz prouzrokuje gibanje.

– Uskoro ćemo ući — reče gospođa Fiesque.

– Ne vjerujem — odgovori gospođa de Guise. — Njihova će veličanstva izići, jer će se održati veliko vijeće.

Gospođa Dayelle se ušulja u kraljevsku spavaonicu pošto je zagrebla po vratima. Taj je način izmislila Katarina Medici i usvojili su ga na francuskom dvoru.

– Kakvo je vrijeme, moja draga Dayelle? — reče kraljica Marija pokazujući svoje bijelo i svježe lice izvan postelje odgunnuvši njezine zastore.

– Ah! gospođo.

– Što ti je, moja Dayelle? Čovjek bi rekao da su ti panduri za petama.

– Oh! gospođo, kralj još spava?

– Jest.

– Brzo ćemo napustiti dvorac, gospodin kardinal me je umolio da vam to kažem kako biste na to sklonili kralja.

– Znaš li zašto, moja dobra Dayelle?

– Reformaši hoće da vas otmu...

– Ah! ta nova vjera ne da mi mira! Noćas sam sanjala da sam u zatvoru, ja koja ću sjediniti krune triju najljepših kraljevstava na svijetu.

– Zato je to san, gospođo!

– Oteta?... to bi bilo prilično lijepo; ali za vjeru i od krivovjeraca, to je užas.

Kraljica skoči iz postelje i sjedne u veliki stolac pokriven crvenim baršunom, pred

kaminom. Prije joj je Dayelle dala kućnu haljinu od crnoga baršuna koju ona lagano stegne o struk zlatnom vrpcom. Dayelle naloži vatru, jer su jutra u mjesecu svibnju dosta svježa na obalama Loire.

– Dakle su moji stričevi noćas doznali te vijesti? — upita kraljica gospođu Dayelle s kojom je prijateljski postupala.

– Već se od ranog jutra gospoda Guisei šeću po terasi da ih nitko ne čuje. Ondje primaju izaslanike koji su na vrat na nos dojurili iz različitih strana kraljevstva gdje se reformaši komešaju. I gospođa kraljica majka je bila na terasi sa svojim Talijanima, nadajući se da će je pitati zai savjet, ali ona nije bila u tom malom vijeću.

– Mora da je bijesna!

– To više što je ljuta još od jučer — odgovori gospođa Dayelle. — Vele da nije bila vesela kad je vidjela kako se vaše veličanstvo pokazalo u opravi od usukana zlata i pod lijepim velom od flora zagasite boje...

– Ostavi nas, moja dobra Dayelle, kralj se budi. Neka nas, pa ni kroz tajne ulaze, nitko ne smeta, radi se o državnim poslovima, a moji stričevi nas neće uznemirivati.

– No moja draga Marijo, jesi li već napustila postelju? Je li već bijeli dan? — upita kralj budeći se.

– Moj dragi ljubimce, dok mi spavamo, zli su ljudi budni i primorat će nas da napustimo ovo lijepo obitavalište!

– Što to govoriš o zlim ljudima, moja draga! Nismo li sinoć imali najljepšu svečanost na svijetu, nisu li ono bile latinske riječi što su ih ona gospoda ubacila u naš francuski?

– Ah! — reče Marija — taj je jezik vrlo ukusan, i već ga je Rabelais iznio na vidjelo.

– Ti si učena, i meni je vrlo žao što te ne mogu veličati u stihovima. Da nisam kralj, oduzeo bih svome bratu učitelja Amyota koji ga stvara tako učenim...

Nemojte za viđati svome bratu koji pjeva pj esme i meni ih pokazuje moleći me đa mu pokažem svoje. Ajte molim vas, vi ste najbolji) od sve četvorice i bit ćete jednako tako dobar kralj kao što ste drag ljubavnik. Možda vas upravo zato vaša majka tako malo voli! No budi miran! Ja ću te, srce moje, ljubiti za čitav svijet.

– Nisam baš jako zaslužio da ljubim tako savršenu kraljicu reče mali kralj. Ne znam tko me je jučer zadržao da te ne poljubim pred čitavim dvorom kad si plesala onaj ples pod bakljama i Jasno sam vidio da sve žene izgledaju kraj tebe kao sluškinje, moja lijepa Marijo...

– Kad već govorite samo u prozi, govorite pređivno, moj ljubimce; ali i ljubav govori. A vi dobro znate, moj ljubljeni, kad biste bili kakav mali paž,, ljubila bih vas kao što vas sada ljubim; međutim, nema ništa slađe nego kad čovjek može reći: „Mene voli kralj,“

– Oh! lijepe li rulke! Zašto se moramo oblačiti? Toliko volim švrljati prstima po tvojoj tako mekoj kosih, prevrtati njezine plave uvojke! Da, zbilja, moja draga, nemoj više davati svojim ženama da ljube toj toko bijeli, vrat i ta tako lijepa leđa, nemoj to više trpjeti! Već je to previše što su preko njega prošle škotske magle!

– Nećete li doći da vidite moju lijepu zemlju? Škoti će nas voljeti, neće biti bune kao ovdje.

– Tko se buni u našem kraljevstvu? — reče Francois valoaski, preklopivši svoju odjeću i uzevši Mariju Stuart na koljeno.

– O! to je sigurno vrlo lijepo — reče ona sklonivši svoj obraz od kralja. Ali vi treba da vladate, molim vaslijepo, moj slatki gospodaru.

– Što to govoriš o vladanju? Hoću jutros...

– Je li potrebno reći *hoću* kad čovjek sve može? To ne znači govoriti ni kao kralj ni kao ljubavnik. No, ne radi se o tomu, pusti! Imamo važnu stvar.

– Oh! — reče kralj — već duigo nismo imali posla. Je li bar zabavan?

— Njje — reče Marija — radi se o preseljenju.

— Kladim se, moja draga, da ste vidjeli jednoga od stričeva. Oni se tako dobro slažu, te se ja u sedamnaestoj godini vladam kao kralj-lijenčina. Uistinu, ne znam zašto sam poslije prvoga vijeća i dalje prisustvovao i drugima? Oni bi na njemu jednakodobro moglisve obaviti kad bi stavili krunu na moj naslonjač, jer sve vidim, samo njihovim očima i nas lijepo odlučujem.

– Oh! gospodine — usklikne kraljica dižući se s kraljeva krila i poprimajući malo srdit izraz biloje rečeno da mi više nećete pravitini najmanje poteškoće u tom pogledu i da će moji stričevi upotrebljavati kraljevsku vlast za sreću vašega naroda. Dobar je taj tvoj narod! Kad bi sam htio njime vladati, progutao bi te kao jagodu. Njemu trebaju ratnici, krut gospodar s rukama u željeznim rukavicama, a ti si ljubak, kakva ja volim, koga ne bih drukčijega voljela, je ı čujete, gospodine? — reče ona i poljubi učeloto dijete koje kao da se htjelo pobuniti protiv tih riječi, ali ga je poljubac ublažio.

– Oh! da omi nisu tvoji stričevi! — usiklikne Frangois II. — Taj mi se kardinal nimalone sviđa, i kad mi se onako ulizava i pravi pokoran pa mi kaže klanjajući se: „Veličanstvo, u pitanju je čast krune i vjera vaših otaca, vaše veličanstvone bi smjelo trpjeti i ovo i ono“... ja sam siguran da radi za svoju prokletu lorensku kuću.

– Kakos,i ga dobro oponašao! — reče kraljica.

– A zašto ne iskoristite te Lorence da vas obavijeste što se događa kako biste za neko vrijeme, kad postanete punoljetni — sami vladali? Ja sam vaša žena i vaša čast je moja. Vladat ćemo, ajde, moj ljubimce! No neće nam cvasti ruže sve dotle dok ne budemo vršili svoju vollju. Ništa nije teže za jednoga kralja nego vladati! Jesam li ja na primjer kraljica? Mislite li da mi vaša majka ne uzima za zlo što moji stričevi čine dobro za sjaj vašega prijestolja? Hej, kakva razlika! Moji stričevi su velika knezovi nećaci Karla Velikoga, puni obzira i zrnati bi umrijeti za vas, dok je ta liječnikova[19'] ili tngoveeva kći!, slučajno francuska »kraljica!, »nesnosna kao građanka koja ne vlada u svom kućanstvu. Kao žena nezadovoljna što ne može ovdje sve zavaditi, ta mi Talijanka u svakoj prilici pokazuje svoje blijedo i ozbiljno lice; zatim mi svojim naškubljenim ustima kaže: „Kćerko moja, vi ste ..kraljica, a ja sam tek druga žena u kraljevstvu.“ (Ona bjesni, čuješ, moj ljubimce?) „Da sam na vašem mjestu, ne bih nosila crvena baršuna dok je dvor u žalosti, ne bih se u javnost pokazivala s glatkom kosom i bez dragulja, jer što nije nimalo pristojno za običnu gospođu, još je manje za kraljicu. Tako ja lično ne bih plesala, zadovoljila bih se da vidim kako drugi plešu!" Eto to ona govori.

– Oh! moj Bože — odgovori kralj — kao da je čujem. Bože! da znam...

– Oh! vi još | sad dršćete pred njom. Dosađuje ti, reci? Otpremi! ćemo je. Boga mi, hoćemo! Da te vara, još bože poimozi — to» je „dobra ženica" Firentinka, ali da ti dosađuje!

– Za ime božje, Marijo, šuti! — reče Frangois nemiran i zadovoljan u listi mah — ne bih želio da izgubiš njezino prijateljsitvo.

– Ne bojte se da će se ona ikad posvaditi sa mnom koja ću nositi tri najljepše krune na svijetu, moj dragi mali kralju — reče Marija Stuart. — Mada me mrzi iz tisuću razloga, mazi me kako bi »me odvojila od mojih stričeva.

– Tebe da mrzi!...

– Jest, moj anđele, kad ne bih imala, na tisuće dokaza o tom osjećaju kakve žene jedna drugoj između sebe daju i njegovu pakost samo one razumije, bila bih zadovoljna s njezinim stalnim protivljenjem našoj ljubavi. Je li moja krivnja što tvoj otac nikad nije mogao podnositi gospođicu Medici? Ukratko, oma me tako malo voli te ste se morali naljutiti da svako od nas nema svoje odaje, ovdje i u Saint-Germainu. Tvrdila je da Je to običaj francuskih kraljeva i kraljica. Običaj! To je bio običaj vašega oca, no jasno je zašto. Što se tiče vašega djeda, Francioisa, taj je previjanac to uveo zbog toga da može nesmetano voditi ljubav. Stoga pazite dobro! Ako odemo odavle, neka nas nipošto ne rastavi veliki meštar.

– Mi da odemo odavle, Marija! Al' ja neću da napustim ovaj krasni dvorac iz kojega vidimo Loiru i bloasko polje, jedan grad pod našim nogama i najljepše nebo na svijetu iznad naših glava pa ove divne vrtove! Ako odavle odem, otići ću samo s tobom u Italiju vidjeti Rafaellove slike i crkvu svetoga Petra.

– A naranče? Oh! moj ljubljeni kralju, kad hi ti znao kako tvoja Marija vruće želi da se prošeta ispod naranči u cvatu i s plodovima! Nažalost! možda ih neću nikad vidjeti. Oh! da čujem talijansku pjesmu pod ondim miomirisnim drvećem, na obali plavoga mora, pod plavim nebom i da se ovako držimo!

– Idimo! — reče kralj.

– Hajdemo! — poviče veliki meštar ulazeći. — Da, veličanstvo[1], radi se o tomu da napustimo Blois. Oprostite mi moju smjelost; no prilike su jače nego etiketa, dolazim da usrdno zamolim da održite krunsko vijeće.

Marija i Pranpois se brzo razmafcnu kad ih je iznenadilo, i na njihovim se licima pokaže istr izraz uvrijeđena kraljevskog veličanstva.

– Vi ste suviše velik meštar, gospodine de Guise — reče mlađi kralj susprežući svoju, srdžbu.

– Do vraga zaljubljeni! — reče kardinal šapćući u uho Katarini.

– Moj sinko — odgovori kraljica-majka koja se pokaže iza kardinala — radi se o sigurnosti vaše osobe i vašega kraljevstva.

– Krivovjernici su bdjeld dok ste vi spavali, veličanstvo — reče kardinal.

– Povucite se u dvoranu — reče mladi kralj — tada ćemo držati krunsko vijeće.

– Gospođo — reče veliki meštar kraljici — sin vašega krznara vam donosi vaša krzna koja odgovaraju sezoni, za put, jer je vjerojatno da ćemo ići uz Lairu. No — reče on okrećući se kraljici-majci — on hoće i da s vama govori, gospođo. Dok se kralj bude oblačio, vdi i gospođa kraljica odmah ga otpremite da sebi ne razbijamo* glavu tom sitnicom.

– Rado — reče Katarina, govoreći u sebi: ako se misli otarasiti mene sličnim lukavštinama, onda me nimalo ne poznaje.

Kardinal i vojvoda se povukoše ostavivši obadvije kraljice i kralja. Prolazeći gardijskom dvoranom koju ponovo prijeđe da ode u vijećnicu, veliki meštar reče vrataru neka mu dovede kraljičina krznara. Kad je Chrilstophe vidio toga vratara — kojega je zbog njegove nošnje držao za neku ličnost — da dolazi k njemu od jednoga kraja dvorane do drugoga, srce ga je izdalo. No taj u odlučnom trenutku tako

prirodni osjećaj postade strašan kad mu je vratar, čije su kretnje privukle oči čitavog sjajnog mnoštva na Christophea, na njegov jadni izgled i pakete, kazao ove riječi: — Njihova visočanstva kardinal de Lorraine i veliki meštar vas pozivaju da bi govorili s vama u dvorani vijeća.

– Je li me tko izdao? — upita se taj krhki ambasador reformaša.

Christaphe pođe za vratarom oborivši oči. Nije ih digao nego tek kad se našao u ogromnoj dvorani vijeća čija je veličina billa gotovo jednaka veličini gardijske dvorane. Dva lorenska kneza stajala su tu pred prekrasnim kaminom koji se naslanja na onaj kod kojeg aui u gardijskoj dvorani stajale kraljičine djevojke.

– Ti dolaziš iz Pariza?... Kojim si putem išao? — upita kardinal Chrdstophea.

– Došao sam vodenim putem, vaše visočanstvo — odgovori reformaš.

– S koje si strane ušao u Blois? — reče veliki meštar.

– Kroz luku, vaše visočanstvo.

– I nitko te nije zaustavljao, nitko ispitivao? — reče vojvoda koji je neprestano promatrao mladića.

– Nije, vaše visiočansitvo. Prvom sam vojniku koji me htio zaustaviti kazao da dolazim u službi obadviju kraljica kojima je moj otac krznar.

– Što se radi u Parizu? — upita kardinal.

– Još uvijek traže ubojicu predsjednika Minarda.

– Nisi li ti sin najvećega prijatelja moga kirurga? — reče vojvoda de Guise zavaran pnotstodušnošću ikojom se Christophe izražavao kad se jednom smirio.

– Jesam, vaše visočanstvo.

Veliki! meštar ode prema vraitamai, podigne zastor koji je sakrivao dvostruka vrata viječnice i pokaže svoje lice svim slušaocima usred kojih je tražio prvoga kraljeva kirurga. Ambrodse, koji je stajao u kutu, bude iznenađen kad mu je vojvoda namignuo, d dođe k njemu. Amibroise, koji je već naginjao reformiranoj vjeri, konačno je prihvati. No de Gudiseovo prijateljstvo i prijateljstvo francuskoga kralja ga je zaštićivalo od svih nesreća koje su reformaše zadesile! Vojvoda, koji je smatrao da duguje život Ambroissu Pareu, dade ga pred nekoliko dana imenovati za prvoga kraljeva kirurga.

– Što želite, vaše visočanstvo? — upita Ambroise. — Da nije možda kralj bolestan? Lako bih mogao pomisliti.

– Kako?

– Kraljica je suviše lijepa — odvrati kirurg.

– Ah! — reče vojvoda začuđen. — Ipak se ne radi o tome — nastavi on poslije stanke. — Amforolise, pokazat ću ti jadnoga tvog prijatelja — reče on i odvede ga na vrata viječnice pokazujući mu Christophea.

– Heji! to je istina, vaše visočanstvo — reče kirurg pružajući Chrilstopiheu ruku. — Kako tvoj otac, moj momče?

– Pa dobro, majstore Ajmtoroise — odgovori Christophe.

– A što radiš u divanu — reče kirurg — ta nije tvoja dužnost da nosiš pakete, tvoj otac želi da budeš odvjetnik. Hoćeš li zaštitu ove dvojice knezova da budeš odvjetnik?

– Oh! Bože moj, hoću — reče Christophe. — Došao sam radi interesa svoga oca... — I ako se možete založiti za nas, pomozite mi — reče on poprimivši ponizan izraz u licu — da od njegova visočanstva, velikoga meštra, isposlujete isplatu svota koje su

kraljice dužne mojemu ocu, jer je u velikoj novčanoj neprilici.

Kardinali i veliki meštar pogledaju se i pokažu se zadovoljni.

– Sad nas ostavite — reče veliki meštar Ambroiseu davši mu znak. — A vi, dragi prijatelju, — reče Ghristopheu — obavite torzo svoj posao i vratite se u Pariz. Moj će vam tajnik dati propusnicu, jer, bogami, na cestama neće biti dobro!

Nijedan od dva brata nije ni najmanje posumnjao u ozbiljtnu misiju koju je Christophe trebao obaviti, čim su jednom bili uvjereni da je on zaista sin dobroga katolika Lacamusa dvorskoga dobavljača koji dolazi samo da bude isplaćen.

— Odvedi ga do kraljičine spavaonice. Ona će sigurno sad pitati za njega — reče kardinal kirurgu pokazujući mu Christophea.

Dok su krznarova sina preslušavali u vijećnici, kralj je ostavio kraljicu u društvu s njezinom svekrvom i otišao u svoju toaletnu sobu kamo se išlo kroz sobicu koja je bila uz spavaonicu.

Stojeći u otvoru ogromnoga prozora, kraljica Katarina je gledala vrtove a mučile su je tužne mašili. Vidjela je kako je jutros jedan od najvećih vojskovođa ovoga stoljeća postavljen za zamjenika njezina sina, francuskoga kralja, pod strašnim naslovom feldmaršala kraljevstva. Pred tom opasnošću ona je bila sama, bez utjecaja, bez obrane. Stoga ju je čovjek u njezinoj crnoj odjeći, koju nije napuštala od smrti Henrija II, mogao usporediti sa saihlašću — toliko je njezino blijedo lice bilo nepomično od silnoga razmišljanja. Njezino je crno oko zamračila neodlučnost koja se u duši velikih političara javlja of same veličine pogleda kojim obuhvaćaju sve poteškoće izravnavajući ih jedne s drugima i, tako reći, zbrajaju sve izglede prije nego donesu odluku. U ušima joj je zujalo, krv joj se uzburkala, a ipak je ostajala mirna i dostojanstvena mjereći dubinu političkoga ponora iznad realne provalije koja se širila pod njezinim nogama. Poslije onoga dana kad je bio zatvoren šartreski viđam, ovaj je dan bio drugi, u nizu onih Strašnih dana koji se mogu nabrojiti u ostalom njezinu kraljevskom životu; ali to je bila posljednja njezina pogreška u školi vlasti. Mada se činilo da žezlo bježi iz njezinih rubu, ona ga je htjela uhvatiti i uhvatila ga je snagom volje koju nije umorila ni! prezir njezina svekra Francoisa I i njegova dvora, gdje je ona bila nitko i ništa, makar je bila žena prijestolonasljednika, ni stalni otklon Hernija II, ni strašna opozicija Dijane de Podtiers, njezine suparnice.

Nijedan muškarac ne bi bio ništa vidio na ovoj kraljici u šahu. A plava Marija Stuant, talkio llukava, tako pronicava, tako mlada, a već tako obrazovana, promatrala ju je ispod oka i pjevuckala neku talijansku ariju pokazujući potpunu bezbrižnost. A da nije prozrela oluje obuzdane ambicije, zbog čega je Finenitinku oblijevao hladni znoj, lijepa je Skatkinja s buntovničkim licem pogađala da uspon njezina sitnica vojvode de Guisea prouzrokuje u Katarininu sircu bijes. A ništa je nije toliko veselilo kao to da špijunira svoju svekrvu u kojoj je vidjela spletkaricu, zbačenu skorojevićku, uvijek spremnu da se osveti. Lice Katanihino bijaše ozbiljno, i mrko, pomalo strašno, zbog one bljedoće talijanskih žena zbog koje je njihova boja lica po danu nalik na žutu slon ovu kost, premda ponovo postane sjajna pod svjetlom svijeća, dok je lice kraljice Manije bilo svježe i veselo. U šesnaestoj godini glava Marije Stuant imala je takvu bjelinu plavuše te je po njoj postala slavna. Na njezinu svježem, njezinu dražesnom, tako fino krojenom licu sjala je ona djetinja pakost koju je otvoreno izražavala pravilnost njezindih obrva, živahnost njezinih očiju, prošlost njezinih lijepih usita. Ona je tada pokazivala one draži mlade mačke koju ništa, ni ropstvo, ni pogled na

njezino grozno stratište, nisu mogli promijeniti. Te dvije kraljice, jedna u praskozorju, a druga u ljetu svoga života, stvarale su dakle najpotpuniju opreku. Katarina je bila impozantna kraljica, nedokučivaudovica bez druige strasti osim strasti za vlašću. Marija je bila nestašna, bezbrižna supruga koja je od svojih kruna pravila igračke. Jedna je predviđala bezbrojne nesreće, nazrijevala umorstvo Guisea pogađajući da će to biti jedini način da se obore ljudi sposobni da se dilgnu iznad prijestolja parlamenta. Jednom-riječju, ona je opažala potoke krvi u dugoj borbi; a druga nije slutila da će pravno biti umorena. Neka čudna misao malo umiri Talijanku.

– Po mišljenju vračare i po riječima moga astrologa Ruggienija ova će se vladavina uskoro svršiti; moje poteškoće neće dugo trajati!

Tako je (čudna je to stvar!), danas zaboravljena okultna znanost, astrologija, tada kao i u čitavu njezinu životu, Katarini poslužila kao uporište, jer se njezino vjerovanje povećavalo kad je vidjela da su se proročanstva onih, koji su tu znanost primjenjivali, najvećom tačnošću ostvarivala.

– Vi ste vrlo mrki, gospođo? — reče Marija Stuant uzimajući iz Dayellinih muku mu malu nadolihu kapicu i stavljajući je na razdjeljak svojih vlasi, kapicu čija su se dva krila od bogate čipke zavraćala oko plavih čuperaka palih na sljepočice.

Kisit slikara je tako dobro ilustrirao tu frizuru te ona isključivo pripada škotskoj kraljici, premda ju je Katarina dzuimjela za sebe kad je morala obući crninu za Henrijem II. Ali je ona nije znala nositi tako dobro kao njezina snaha kojoj je mnogo bolje pristajala. To nije bila najmanja pritužba među pritužbama kraljice majke protiv mlade kraljice.

– Da li možda kraljica meni izriče prijekor? — reče Katarina okrećući se prema svojoj snasi.

– Ja sam dužna da vas poštujem a ne bih se usudila — odvrati zlobno Škotkdnja koja pogleda gospođu Dayelie.

Između dvijtu kraljica ta sobarica-ljubimica ostade sva drvena, jer samo jedan smijeh kojim bi pokazala da odobrava mogao ju je stajati života.

– Kako mogu biti vesela kao vi kad sam izgubila pokojnoga kralja i kad vidim da kraljevstvo moga sina samo što se nije zapalilo.

– Politika se malo tiče žena — odvrati Marija Stuant. — Uostalom, tu su moji stričevi.

Te su dvije rijeci u sadašnjim prilikama bile dvije otrovne strelice.

— Pogledajmo naša krzna, gospođo — odgovori ironično Talijanka — onda ćemo se moći pozabaviti svojima stvarnim poslovima dok vaši stričevi budu odlučivali o poslovima kraljevstva.

– Oh! pa i mi ćemo biti učesnici vijeća gospođo, mi! smo u njemu korisnije nego vi i mislite.

– Mi — reče Katarina praveći se začuđena. — Pa ja se u to ne razumijem.

Vi smatrate da sam ja učena! — reče smijući se Marija Situart. — Jest, kunem vam se, gospođo, da upravo sad studiram da budem na visini Medicija kako bih jednoga dana znala *izliječiti* rane kraljevstva.

Katarinu u srce pogodi ova zajedljiva dosjetka koja je podsjećala na podrijetlo Medicija, koji, kako jedni kažu, potječu od nekog liječnika (tali. medico), a prema drugima, od nikoga bogatog vlasnika drogerije. Ona je ostala bez odgovora. Dayelle se zacrveni kad ju je njezina gospodarica pogledala očekujući povlađivanje kako svi,

pa čak i kraljice, traže od nižih od sebe kad nema gledalaca.

– Vaše duhovite riječi, gospođo, ne mogu nažalost izliječiti ni rane države ni rane crkve — odgovori Katarina mirnim i hladnim dostojanstvom. — Znanje mojih otaca na tom području dalo im je prijestolje, dok ćete vi, ako se u opasnosti budete i dalje šalili, izgubiti svoje.

U taji čaši gospođa Diayelle otvori vrata Chrisitopheu koga najavi sam prvi kirurg grebući.

Reformaiš je htio promotrili Kaitairinino lice hineći posve prirodnu smetenost na takvu mjestu. No iznenadila ga je živahnost kraljice Marije koja skoči na kutije da odmah vidi svoj haljinac.

– Gospođo — reče Christophe obraćajući se Firentiniki.

On okrene leđa drugoj kraljici i gospođi Dayelle liskoristivši najednom pažnju koju će ove dvije žene posvetiti krznima, da izvede smioni potez.

– Što hoćete od mene? — upita Katarina bacivši mu pronicav pogled.

Chrisitophe je ugovor što ga je predložio knez dle Gomđe, te plan reformaša i pojedinosti o njihovim snagama bio stavio u njedra, između košulje i suknenoga kaputa i zamotao ih je u račun koji je Katarina bila dužna krznaru.

– Gospođo — reče on — moj je otac u strašnoj novčanoji neprilici, i ako izvolite baciti pogled na vaše račune — reče on razmotavši papir i stavivši na njega ugovor — vidjet ćete da mu vaše veličanstvo duguje šest tisuća škuđa. Budite tako dobri pa nam se smilujte. Vidite, gospođo!

I pruži joj ugovor.

– Čitajte! To datira još od stupanja na prijestolje pokojnoga kralja.

Katarina ostade jako začuđena kad je pročitala, prve riječi ugovora, ali ne izgubi glavu. Živo smota, papir diveći se smionosti i prisutnosti duha toga mladića. Poslije ovoga majstorskoga poteza ona osjeti da će biti shvaćena, pa ga po glavi potapša tim omotom papira.

– Vi ste jako nespretni, moj mladi prijatelju, što pokazujete račun prije nego krzna. Naučite se da upoznate žene! Nikad nam se ne smiju pokazati računi nego tek u času kad smo zadovoljene.

– Je li to trgovačka tradicija? — reče mlada kraljica svojoj svekrvi koja ne odgovori ništa.

– Ah, moje gospođe, oprostite mojemu ocu... — reče Chrisitsophe — Da mu nije trebalo novaca, ne biste imale svoja krznu. Zemlja je pod oružjem, toliko je opasno po cestama te nas je samo novčana oskudica mogla natjerati da dođem ovamo. Nitkoosim mene nije se htio odvažiti.

– Taj je dječak neiskusan — reče Marija Stuart smiješeći se.

Kako ibi se razumio ovaj mali a iako važni prizor, nije na ođimet da se primijeti da je haljinac bio, kako sama riječ naznačuje, neka vrsta uzanoga kaputića što su ga žene stavljale na steznik i on ih je zavilo sve dio bedara ističući njihove forme. Taj je komad odjeće zaštićivao ođ zime leđa, grudi i vrat. Haljinici sur iznutra bili podstavljeni krznom što je krasilo sukno pio ruibu koji je bio više manje širok. Proibajući svoj haljinac Marija Stuart se gledala u velikom venecijanskom ogledalu da vidi kako joj stoji otraga. Tako je dala svojoj svekrvi mogućnost da pregleda papire čiji bi opseg bio pobudio njezino nepovjerenje da nije bilo ove okolnosti.

– Da li čovjek ikad govori ženama o opasnostima kojima se izložio kad je zdrav

i čitav i kad ih vitdi! — reče ona pokazujući se Christopheu.

– Ah! gospođo, imam i za vas račun — reče on gledajući je dobno odigranom tupošću.

Mlada ga kraljica promjeri, ali ne uze papir, i primijeti!, — a da tada nije iz toga povukla nikakva zaključka — da je on izvukao iz njedara račun kraljice Katarine, dok je njezin izvadio iz džepa. K tome nije zapazila u očima toga dječaka uidivljenje što ga je njezin izgled uvijek pobuđivao. No bila je tako zabavijerna svojim haljincem te se u početku nje pitala odakle može dolaziti ta ravnodušnost.

– Uzmi, Dayeile! — reče ona sobarici — dat ćeš taj račun gospodinu de Versiaillesu (Lamenie) i reći ćeš mu od moje sitrane da plati.

– Oh! gospođo, ako ne date kralju ili njegovu visočanstvu velikom meštru koji je tu da potpiše nalog, vaša dražesna riječ ostat će bez učinka.

– Vi ste više vatreni nego što dolikuje podaniku, moj prijatelju — reče Mantija Stuart. — Vi dakle ne vjerujete kraljevskim riječima?

Uto se pokaže kralj odjeven u svilene hlače do koljena, ali bez prsluka i bez plašta. Imao je bogat redingot od baršuna, ukrašen krznom sibirske vjeverice, jer ta riječ modernoga jezika jedino može dati pojam o kraljevu jutarnjem odijelu.

– Koji to dripac sumnja u vašu riječ? — reče mladi kralj Francois II koji je unatoč razmaku čuo posljednje riječi svoje žene.

Vrata toaletne sobe sakrio je kraljevski krevet. Ta se soba kasnije zvala stari kabinet za razliku od bogatoga kabineta slika koji je uredio Henri III na drugom kraju tih odaja, prema dvorani državnih staleža. Henri III dao je sakriti ubojice u stari kabinet i poručio je vojvodi de Guiseu da dođe k njemu, dok se za vrijeme umorstva sam sakrio u novom kabinetu i iz njega dizišao da dođe vidjeti kako izdiše taj odvažni njegov podanik za kojega u kraljevstvu više nije bilo ni tamnice, ni suda, ni sudaca, ni zakona. Bez tih istrašnih okolnositi povjesničar bi danas teško raspoznao namjenutih dvorana i tih kabineta punih vojnika. Jedan konačar piše svojoj dragoj na istome mjestu gdje je nekada zamišljena Katarima odlučivala o svojoj borbi sa strankama.

– Dođite, moj prijatelju— reče kraljica-majka — ja ću vam odmah dati isplatiti. — Trgovima mora živjeti, a novac je njezin glavni živac.

– Da, moj dragi — reče smijući se mlada kraljica — moja se uzvišena majka razumije bolje nego ja u trgovačke poslove.

Katarina je kanila izići bez odgovora na taj novi epigram, ali je pomislila da bi njezina ravnodušnost mogla pobuditi sumnju, pa živo odgovori svojoj snasi:

– Zato se, moja draga, bolje razumijete u ljubavne poslove.

Zatim siđe.

– Čvrsto svežite sve to, Dayelle, i idimo u vijeće, gospodine — rače kralju mlađa kraljica ushićena što će se u odsutnosti kraljice-majke mijesiti pitanje feldmaršalstva kraljevstva.

Marija Stujuart uzme kralja za ruku. Dayelle prva iziđe rekavši jednu riječ paževima, pa jedan oid njih, mlađi Teligny, koji je poslije tako jadno poginuo u Bartolomejskoj noći, vikne:

– Kralj!

Čuvši tu riječ dva strijelca stadoše u stav mirno! a dva paža pođoše naprijed prema: viječnici kroz špalir dvorjanika i špalir djevojaka Obadviju kraljica. Svi se

članovi vijeća skupe tada kod vrata te dvorane koja se nalazi u maloj udaljenosti od stubišnih vrata. Veliki meštar, kardinal i kancelar pođoše u susret mlađim suverenima koji se osmjehnu nekim djevojkama i odgovore na pitanja nekih dvorjanika s kojima su bili prisniji nego s drugima. Ali mlada kraljica, očito nestrpljiva, odvuče Francoisa II prema golemoj dvorani vijeća. Kad je teški štropot pušaka kremenjača, odjeknuvši na podu, najavio da je kraljevski par ušao, paževi opet stave kape na glavu i opet posebni razgovori poprime svoj tok o ozbiljnim poslovima o kojima će se raspravljati.

– Poslali su Chivermija po konetabla, ni on nije došao — rekao je jedan.

– Nema mi jednoga kneza kraljevske krvi, — primijeti drugi.

– Kancelar i gospodin de Tournom bijahu zabrinuti!

– Veliki je meštar poručio čuvaru pečata neka ne propusti da ne dođe na ovu sjednicu vijeća, iz njega će bez sumnje izići nekoliko kraljevskih patenata.

– Kako to da kraljica-majka ostaje dolje u svojim odajama, u takvu času!

– Bit će vraga i pokore — reče Groslot kardinalu de Chatilonu.

Jednom riječju, svaki je kazao svoje. Jedni su hodali amo-tamo po toj golemoj dvorani, drugi su oblijetali ako djevojaka dviju kraljica kao da, je moguće uhvatiti nekoliko riječi kroz tri stope debeli zid, kroz dvoja vrata i bogate zavjese kojima su bila ovijena.

Sjednuvši na čelo dugoga stola pokrivena plavim baršunom koji se nalazio, u sredini dvorane, kralj je čekao svoju majku. Uz njega, je bila mlada kraljica kojla je zauzela mjesto u jednom naslonjaču. Kobertet je šiljio pera. Dva kardinala, veliki: meštar, kancelar, čuvar pečata, ukratko čitavo vijeće gledalo je maloga kralja pitajući se zašto ne daje nalog da se sjedne.

– Hoće li se vijećati u odsutnosti kraljice-majke? — reče tada kancelar obraćajući se mladom kralju.

Oba lorienska kneza pripisaše Katarininu ođsutnoist kakvoj lukavštini svoje nećakinje. Potaknut jednim njezinim zinačajinim pogledom, odvažni kardinal reče kralju,:

– Je li dobra volja kraljeva da se počne bez kraljice njegove majike?

Francois II, ne usudivši se izjasniti, odgovori:

– Gospodo, sjednite.

Kardinal Zbijeno Izloži opasnosti položaja. Taj je veliki političar u toj prilici ,bio izvanredno okretan, pa navede pitanje feldmaršalstva usred najdublje šutnje prisutnih. Mladi kralj bez sumnje osjeti pritisak na grudi i opazi da njegova majka ima osjećaj za prava krune i da poznaje opasnost u kojoj je njegova vlast, pa odgovori na izričito pitanje kardinala:

– Počekajmo knaljcu-majku.

Nerazumljivo zakašnjenje kraljice Katarine Mariji Stuart rasvijetli pamet, pa ona najednom združi u jednu jedinu misao tri prilike kojih se brzo sjetila. Kako god je bila rastresena, u prvom ju je redu iznenadila debljina računa koji su bili predloženi njezinoj svekrvi, jer žena koja se pravi da ništa ne vidi, pravi je ris; zatim mjesto kamo ih je Christoiphe stavio da ih odvoji od njezinih.

– A zašto? — pitala se ona.

Napokon se sjeti hladnoga pogleda toga dječaka koji najednom prdpiše 'mržnji refommaša protiv nećakinje Guisea. Neki unutarnji glas joj vikne: Da ne bi to bio

kakav izaslanik hugeniota?" Kao sve žive prirode, pokoravajući se svojoj prvoj pobudi, ona reče:

– Idem sama po svoju majku!

Zatim naglo iziđe, stade juriti niz stube na veliko začuđenje dvorjanika. Siđe u odaje svoje svekrve, prođe kroz gardijsku dvoranu, otvori vrata spavaonice, s lopovskim oprezom odšulja se kao sijena po sagovima, ali je nigdje nije primijetila. Pomisli da će je vjerojatno zateći u prekrasnom kabinetu koji se nalazi između te prostorije i oratorija. Još se i danas savršeno raspoznaje raspored toga oratorija kojemu su običaji onoga vremena u privatnom životu bi dali ulogu koju danas ima budoar.

Kad se pomisli na stanje degradacije u kojemu kruna napušta taj dvorac, neobjašnjivim slučajem, divni oblošci Katarinina kabineta još postoje i u tim fino izrezbarenim obloščima znatiželjnici još u naše vrijeme mogu vidjeti tragove talijanskoga sjaja i prepoznati skrovišta koja je kraljica-majka ondje uredila. Tačan opis tih znamenitosti čak je potreban za razumijevanje onoga što će se u njemu dogoditi. Ovi su oblošci tada bili sastavljeni od otprilike stotinu osamdeset malih duguljastih panoa od kojih neki još postoje. Oni svi pružaju pogledu arabeske različitih crteža, koje su sve sugerirale divne talijanske arabeske. Drvo je od, zelenoga hrasta.. Crvenilo što se nalazi pod slojem vapna kojim su bili okrečeni povodom kofere (— nepotreban oprez!—), dovoljno pokazuje da je dno panoa bilo pozlaćeno. Po mjestima koja nisu izgrižena, može se pretpostaviti da su se stanoviti dijelovi crtarije odvajali od pozlate u plavoj, crvenoj i zelenoj boji. Mnoštvo tih panoa ističe nakanu da se zavaraju pretrage. Ali, ako se moglo o tom sumnjati, pazikuća dvorca, željan da još više ogadi današnjim ljudima uspomenu na Katarinu, pokazuje posjetiocima u dnu ovih obložaka i u razini poda jednu prilično, debelu ploču koja sa može podignuti. Pod njom još postoje oštroumno načinjene opruge. Kad je pritisnula jedan, tako sakriveni otponac, kraljica je mogla otvoriti one panoe koje je samo ona poznavala. Iza njih, u zidu, postoji duguljasto skrovište, dugo kao i pano, ali je više manje duboko. Još i danas najdzvježbanije oko teško bi među svim tim panoima prepoznalo onaj koji mora pasti na svoje nevidljive stezaljke. Ali kad su oči bile zaokupljene vješto kombiniranim bojama i pozlatama da se sakriju, pukotine, lako je pomisliti da je bilo nemoguće otkriti jedan ili dva panoa između dvije stotine.

U trenutku kad je Marija Stuart stavila ruku na kvaku vrlo zamršene brave toga kabineta, Talijanka, koja se uvjerila u veličinu osnova knetza de Condea, stavila je u pogon oprugu, sakrivenu u ploči, pa se jedan pano naglo spusti, na svoju stezaljku i Katarina se okrene da uzme sa stola papire kako bi ih sakrila i da bdije nad sigurnošću požrtvovnoga izaslanika koji. ih je đonio. Kad je čula da se otvaraju vrata, odmah je pogodila da samo Manija može doći a da se ne najavi.

— Vi ste propali — reče ona Christopheu kad je opazila da više ne unože pokupiti papire ni dosta brzo zatvoriti pano, kako ne bi bila pronađena tajna njezina skrovišta.

Ghiristophe odgovori uzvišenim pogledom.

– *Povero mio!*[198] — reče Katarina prije nego je pogledala svoju snahu.

– Izdaja, gospođo! Ja ga držim — poviče ona. — Pozovite kardinala i vojvodu. Neka ovaj — reče ona pokazujući na Cbrilstophea — ne iziđe.

U tren oka ta je spretna žena prosudila da je nužno da izruči toga jadnog mladića. Nije ga mogla sakriti, bilo je nemoguće da ga spasi. A uostalom, osam dana prije bilo

bi još vremena, ali od toga su jutra Guisei znali za zavjeru, vjerojatno su imali popise koje je ona držala u rukama i mamili reformaše u klopku. Tato, sva sretna što je prepoznala kod svojih protivnika duh kakav im je željela, politika je htjela da ona za sebe načini zaslugu od otkrivene zavjere. To je na brzinu smislila, u onom času kad je mlada kraljica otvorila vrata. Jedan trenutak Marija Stuart ostade nijema. Njezin pogled izgubi svoje veselje, poprimi oštrinu kakvu sumnja podajte svakomu. Taj pogled postade užasan zbog brzine opreke. Njezine su oči išle s Christophea na kraljicu-majku i s kraljice-majke na Christophea izražavajući opake sumnje. Zatim zgrabi jedino zvonce. Na njegovu zvonjavu dođe jedna djevojka kraljice-majke.

– Gospođice du Rouet, pozovite kapetana u službi — reče Manija Stuart počasnoj gospođici, protivno etiketi, koja se mora kršiti u sličnim prilikama.

Dok je kraljica izdavala taj nalog, Katarina je bila promijenila Christophea govoreći mu svojim pogledom :

– Hrabro!

Reformaš je sve razumio i odgovorio je pogledom koji je značio: — Žrtvujte me kao što me *oni* žrtvuju!

– Pouzdavajte se u mene — reče Katarina jednom kretnjom. Zatim se zadube u papire kad se njezina snaha okrenula.

– Vi ste reformaške vjere? — reče Marija Stuart Christopheu.

– Jesam, gospođo — odgovori on.

– Nisam se prevarila — doda ona mrmljajući za se kad je u očima maloga reformaša našla onaj isti pogled u kojem su se jedva skrivale hladnoća i mržnja pod tobožnjom poniznošću.

Najednom se pokaže Pairdaillan kojega su poslala dva terenska kneza (i kralj. Kapetan što ga je zatražila Mairija Stjuart pođe za tim mladini plemićem, jedinim od najodanijih gizovaca.

– Idite reći od moje strane kralju, velikom meštru i kardinalu neka dođu, i upozorite ih da ne bih uzea takvu slobodu kad se ne bi dogodilo nešto ozbiljno. Idite, Pairdaillan. Što se tiče tebe, Lewiston — reče ona Skotu u svom materinjem jeziku pokazujući mu Christaphea — budno pazi na ovoga izdajnika reformaša.

Mlada kraljica i kraljica-majka šutjele su sve do dolaska knezova i kralja. Taj je trenutak šutnje bio strašan.

Marijin Stuart je svojoj svekrvi, i to u svoj njezinoj veličini, otkrila ulogu koju su joj njezini: Stričevi amijenili da odigra. Njezino se uobičajenoi stalno nepovjerenje sad potpuno odalo. Njezina je mlada savjest osjećala sve što je beščasno u toni poslu za jedinu veliku kraljicu. Katarina se pak predala iz straha i bojala se da će je pročitati i progledati; drhtala je za svoju budućnost. Svaka od tih dviju žena, jedna postidana i srdita, druga pakosna i mirna, povuče se u otvor prozora i nasloni se, jedna na desnu sitranu a druga na lijevu. One su izražavale svoje osjećaje na taj način što su oborile toči i nisu se usudile pogledati jedna drugu, nego lukavo stadoše gledati kroz prozor u nebo. Te dvije, tako pametne žene, nisu imale više duha nego najobičnije prostakuše. Možda se to zbiva svaki put kad prilike satiru ljude. Postoji uvijek trenutak kad i sam genij osjeća svoju majušnost u prisutnosti velikih katastrofa. Sto se tiče Christophea, om se osjećao kao čovjek koji srlja u ponor. Lewiston, škotski kapetan, slušalo je tu šutnju, gledao, je krznareva sina i dvije kraljice sa soldačkom radoznaliošću. Ulazak mladoga kralja i njegovih dvaju stričeva okonča taj mučni

položaj. Kardinal pođe ravno kraljici.

– Ja držim sve miti zavjere krivovjeraca. Poslali su mi ovo dijete s ovim ugovorom i ovim dokumentima — reče mu Katarina potiho.

Za ono vrijeme dok se Katarina objašnjavala s kardinalom, kraljica je Marija rekla u uho nekoliko riječi velikom meštru.

– O čemu se radi? — upita mladi kralj koji je ostao sam usred žestokoga sukoba interesa.

– Dokaze za orno što sam kazao vašem veličanstvu mi smo morali dugo čekati — reče mu kardinal i uzme papire.

Vojvoda de Guise povuče na stranu svoga brata ne mareći što ga prekida, i šapne mu u uho: — Zbog ove neprilike evo. mene feldmaršalom, bez opozicije.

Lukavi pogled bio je jedini kardinalov odgovor. Tako je pokazao svoim bratu da je već razabrao sve prednosti koje treba iskoristiti od lažnoga položaja Katarine.

– Tko vas je poslao? — upita vojvoda Christophea.

– Svećenik Chaudlieu — odgovori on.

– Mladiću, ti lažeš! — reče živo ratnik — poslao te knez de Conide.

– Kinez ide Conde, vaše visočansitvo! — nastavi Christopihe začuđeno — nisam ga nikad susreo. Ja Sam kod suda, studiram zakone kad gospodina de Thoua, ja sam njegov tajnik, ali on ne zna da sam ja te vjere. Popustio sam tek svećenikovim molbama.

– Dosta — reče kardinal. — Pozovite gospodina de Roiberteta — reče on Lewistonu — jer je taj mlađi nitkov lukaviji nego stari političari, prevarilo nas je, moga brata i mene koji bih mu bilo dao dobroga Boga bez ispovijedi.

– Ti bogme nisi dijete! — poviče vojvoda — pa ćemo s tobom postupati kao s odraslim čovjekom.

– Htjeli su zavesti vašu uzvišenu majku — reče kardinal obraćajući se kralju i htjede ga povesti nasamo da ga navede na svoje namjere.

– Žalibože! — odgovori kraljica svomu sinu i poprimi prijekoran izraz zaustavljajući ga u trenutku kad ga je kardinal odvodio u oratorij da ga podvrgne svojoj opasinoj rječitosti. — Vidite; posljedice položaja u kome se nalazim: smatraju da sam bijesna zbog neznatnoga utjecaja na javne poslove, ja majka četiri kneza kuće Valoisi

Mladi ju je kralj pažljivo slušao. Marija Stuart, videći da se kraljevo čelo nabire, uzme ga i odvede u otvor prozora. Tu mu ise umiljavala slatkim riječima koje je tiho govorila, bez sumnje bijahu slične onima koje mu je malo prije upravljala kad je ustajao. Dva su brata tad stala čitati papire što im ih je izručila Katarina. Nalazeći, u njima obavijesti koje njihovi špijuni, gospodin de Braguelonne, krivični sudac zamka, misu znali, bili su u napasti da povjeruju u iskrenost i poštenje Katarine Medici. Uto dođe Robente i primi neke tajne naloge koji su se odnosili na Cihristophea. To mlado oruđe vođa reformacije tad odvedu četiri gardista škotskog odreda i s njime siđu niza stubište te ga izruče gospodinu de Moutresioru, zapovjedniku vojne žandarmerije palače. Ta strašna ličnost lično odvede Chrisitnphea uz praitnjlu svojih pet sudskih stražara u zatvor dvorca. On je bio smješten u osvođenim podrumima kule, danas u ruševinama. Njega nam pazikuća bicaskoga dvorca pokazuje govoreći da se tu nalazila doživotna tamnica.

Poslije takva događaja krunsko je vijeće moglo biti samo prividnost. Na njega su

došli kralj, kraljica, veliki meštar, kardinal de Lorraine dovodeći pobijeđenu Katarinu, koja je govorila samo toliko da odobri mjere što su ih Lorenci tražili. Unatoč slaboj opoziciji kancelara Oliviera, jedine ličnosti koja je davala od sebe riječi iz kojih je izbijala nezavisnost, potrebna za vršenje njegove dužnosti, vojvoda de Guise bude imenovan feldmaršalom kraljevstva. Kobertet donese dekret s tolikom branom te je ona dokazivala odanost koja bi se mogla nazvati sukrivnjom. Kralj dade ruku svojoj majci i ponovo prijeđe gardijsku dvoranu te najavi dvoru da će već sutradan otići u dvorac Amboise. Ta je rezidencija bila napuštena otkad je Charles VIII u njoj, posve nehotice, sebi zadao smrt udarivši se o vratnice u sobi koje je dao izrezbairiti — misleći da može ući a da se ne sagne pod njima. Da sakrije planove Guisea, Katarina reče da ima namjeru dovršiti dvorac Amboise za krunu, u isto vrijeme kad se dovrši njezin dvorac Chenonceaux. Ali nitko ne nasjedne toj izlici, i dvor stade očekivati velike događaje.

KALVINSKI MUČENIK

Pošto je proveo otprilike dva sata li snašao se donekle u mraku svoje tamnice, Christophe je ustanovio da je obložena grabim drvenim oplatama, ali dosita debelim da bi ta četverouglasita rupa bila zdrava i da bi se u njoj moglo stanovati. Zbog vrlo niskih vrata, sličnih vratima svinjca, morao se gotovo prelomiti udvoje kako bi ušao. Kraj tih vrata bila je debela željezna rešetka, koja je gledala na nekakav hodnik, pa je od nje zatvor dobivao malo zraka i svjetla. Taj raspored zatvora, u svemu sličan rasporedu venecijanskih bunara, dovoljno je govorio da graditelj bloaskoga dvorca pripada onoj venecijanskoj školi koja je u srednjem vijeku dala Evropi tolike graditelje. Istražujući tu rupu iznad oplata opazi da su dva zida koja su ga odvajala desno i lijevo, od dvije slične rupe, od opeka. Kucajući da upozna debljinu, iznenadio se kad je čuo da netko kuca s drage strane.

– Tko ste vi? — upita ga njegov susjed koji mu je govorio kroz prolaz.

– Ja sam Chrisitiophe Lecamus.

– Ja sam — odgovori glas — kapetan Chaudieu, brat svećenikov. Uhvatili su me noćas u Beaugemcyju; ali ma sreću ništa nema protiv mene.

– Sve je otkriveno — reče Christophe. — Tako ste bar spašeni od gungule.

– Mi imamo ovaj čas tri tisuće ljudi u, vandomskim šumama, i svi su ljudi jako odlučni da otmu kraljicu-majku i kralja za vrijeme putovanja. Na sreću, La Renaudie je bio lukaviji nego ja pa se spasio. Vi ste nas upravo ostavili kad su nas gizovci iznenadili.

– Ma ja ne pioiznam La Renaudieja...

– Man'te! moj brat mi je sve kazao — odgovori kapetan.

Poslije tih riječi Chnistaphe sjedne na klupu i nije više ništa odgovarao na sve što ga je pitao tobožnji kapetan, jer je upoznao dosta ljude na sodu, pa je znao koliko treba opreznosti u zatvoru. Usreid noći on opazi kako u hodniku škilji blijedo svijetlo svjetiljke. Prije toga je čuo kako se otkljluičava teška brava željeznih vrata koija su zatvaralo podrum. Sam krivični sudac ili čnio je došao po Christophea. Tolika se briga za čovjeka koga su ostavili u njegovoj tamnici bez breme Christopheu učini neobična, No velika je seoba dvora bez sumnje spriječila da se misli na njega. Jedan sudski stražar kraljevskoga suca svezao mu je ruke žicom Si vodio ga ma toj žici sve dok nije

došao u nisku dvoranu dvorca Louisa XII koja je očito služila kao predsoblje stana kakve važne ličnosti. Zatim ga istražar i kraljevski sudac posjednu na neku klupu ma kojoj mu je stražar svezao noge kao što je svezao ruke. Na znak gospodina đe Moinitresora vojnik iziđe.

– Poslušaj me dobro, dragi prijatelju — reče Chratopheu kraljevski sudac koji se poigravao lancem ordena, jer je ta ličnost bila u svečanoj uniformi, u ovo poodmaklo doba noći.

Ta neznatna okolnost dala je mnogo povoda za razrnišljlanje krznarevu sinu. Christophe zaključi da nije sve svršeno. Sigurno se u ovom trenutku nije radilo o tome da će ga vješati mi da će mu suditi.

– Dragi prijatelju, ti možeš sebi prištedjeti okrutne muke ako mi ovdje kažeš sve što znaš o sporazumu gospodina kneza de Condea s kraljicom Katarinom. Ne samo da ti se meće ništa nažaoučiniti nego ćeš još i ući u službu njegova visočanstva feldmaršala kraljevstva, koji voli pametne ljude i na kojega je tvojp lice proizvelo živ utisak. Kraljica-majka bit će otpremljena u Frcnzu, a gospodin de Oomde bit će stavljen pred sud. Tako, razmisli dobro da se mali moraju staviti u službu velikima koji vladaju. Redi mi sve, pa ćeš proći dobro.

– Žalibože, gospodine — odgovori Chiristoiphe — nemam ništa da kažem, priznao sam sve što znam gospodi Guisima u kraljičinoj sobi. Chaudien me je predobro za to da predložim na uvid papire kraljici-majci uvjerivši me da se radi o miru kraljevstva.

– Niste nikad vidjeli kneza de Condea?

– Nikada — odgovori Christophe.

Nato gospodin de Mointresor ostavi Christophea i ode u susljednu sobu. No Christopile nije dugo ostao sam. Vrata, na koja je bio došao, uskoro se otvore. Kroz njih prođe više ljudi koji ih nisu zatvorili pa su se u dvorištu čuli neprijatni glasovi. Donosili su nekakva drva li sprave, očita namijenjene za mučenje izaslanika reformaša. Christapheova radoznalost uskoro nađe građe za razmišljanje u pripremama što su ih pridošlice izvodile u dvorani i pred njegovim očima. Dva loše odjevena i gruba slugana pokoravala su se debelom, snažnom i zdepastom čovjeku taji je, čim je ušao, bacilo na Christophea pogled kao ljudožder ina svoju žrtvu. Proimjerio ga je i odvagnuo ocjenjujući kao stručnjak žile, njihovu snagu i otpornost. Taj čovjek bijaše krvnik u Blosu. U više navrata oni su donijeli jedinu strunjaču, drvene čekiće, drvene klinove, daske i druge predmete čija se upotreba nije činila ni jasna ni zdrava jadnom djetetu kojemu se krv sledila u žilama zbog užasnoga, ali neodređenoga straha. Uđu dvije ličnosti u času kad se opet pojavio gospodin Montresor.

– No, ništa nije gotovo? — reče kraljevski sudac koga su dvije nove pridošlice s poštovanjem pozdravile. — Znate li — doda on obraćajući se krupnom čovjeku i njegovoj dvojici slugu — da njegovo visioičanstvo kardinal smatra da ste vi već na poslu? Doktore — nastavi on obraćajući se jednoj od dvije ličnosti — evo, to je vaš čovjek — i pokaže na Chrisitopihea.

Liječnik ode ravno k sužnju, odveže mu ruke, stade ga kucati po prsima i po leđima. Sad je nauka ponovo obavljala i to ozbiljno, pregled ikoji je krvnik bio olbavioi tek nasuimce. Za to vrijeme jedan livrirani sluga kuće Guisea donese više naslonjača, jedan stol i sve što je potrebno za pisanje.

– Počnite zapisnik — reče gospodin de Montresor pokazujući stol drugoj ličnosti odjevenoj u crno. To je bio pisar.

Zatim se opet smjesti uz Christophea i vrlo tiho mu reče:

– Dragi prijatelju, kad je kancelar doznao da odbijate dati odgovor na zadovoljavajući način na moja pitanja, odlučio je da se stavite na redovne i izvanredne muke.

– Je li potpuno zdrav i može li ih podnijeti? — reče pisar liječniku.

– Može — odgovori stručnjak koji je bio liječnik lorenske kuće.

– Onda dobro! Povucite se u obližnju dvoranu, pozvat ćemo vas svaki, put kad bude potrebno da vas pitamo za savjet.

Liječnik iziđe.

Kad mu je prvi strah minuo, Christophe skupi svu svoju hrabrost: vrijeme njegova mučeništva je došlo. Otada je s hladnom radoznaiošou promatrao pripreme što ih je izvodio krvnik sa svojim slugama. Pošto su na brzu ruku namjestili postelju, ta su dva čovjeka pripravljala siprave nazvane španjolskim oizimama. One su se sastojale od više dasaka između kojih su stavili svaku nogu mučenika koja se među njima nalazila u malim strunjačama. Tako udešenu jednu su nogu približili drugoj. Aparat što su ga upotrijebili vezači ida stisnu njihov obujam između dviju dasaka koje su čvrsto svezali kanapima može dati vrlo točnu sliku o načinu kako je svaka noga mučenika bila udešena. Svaki će otada sebi lako predstaviti kakav je učinak proizveo klin što su ga zabijali drvenim čekićima između dviju sprava gdje j e noga bila stisnuta, i koje, i same stegnute debelim uzetima, nisu popuštale. Klinove su zabijali u visini koljena i gležanja, kao da se radi o kalan ju komada drva. Izabrana su ta dva mjesta na kojima nema mesa, te prema tome klin sebi probija put na račun kostiju, da bi mučenje bilo grozno bolno. Pri redovnom mučenju zabijala su se četiri klina, dva u gležnjeve a dva u koljena; ali pri izvanrednom mučenju išlo se do osam, samo ako su liječnici smatrali da okrivljenikova osjetljivost nije iscrpljena. U to vrijeme španjolske čizme jednako su se primjenjlivale na nulke, ali zbog žurbe, kardinal, feldmaršal kraljevstva i kancelar osdobodiše od toga Christophea. Zapisnik je bio otvoren. Kraljevski je sudac u njega izdiktirao nekoliko rečenica šećući. se zamišljeno, pozvavši Chirdstophea neka kaže svoje prezime, itme, starost i zvanje. Zatim ga je pitao od koje je osobe dobio papire što ih je predao kraljici.

– Od svećenika Chaudieua — odgovori on.

– Gdje vam ih je predao?

– Kod mene, u Parizu.

– Kad vam ih je predavao, vjerojlaitno vam je kazao hoće li vas kraljica rado primiti.

– Nišlta mi tako nije rekao — odgovori Christophe. — Samo me molio da ih potajno predam kraljici.

– Vi ste se bez sumnje često viđali sa Chaudieuom, kad je on znao za vaše putovanje.

– Svećeniku sam rekao samo to da ću, noseći krzna dvjema kraljicama od strane svoga oca tražiti svotu koju mu duguje kraljica-majka. Ja nisam imao vremena ida ga pitam tko mu je rekao za moje pu rovanje.

– Ali ovi su papiri, koji su vama bili prodani nezamotami i nezapečaćeni, sadržavali ugovor između pobunjenika i kraljice Katarine; vi ste morali vidjeti da vas

izlažu mukama namijenjenim ljudima koji zagaze u pobunu.

– Jesam.

– Osobe koje su vas nagovorile na ovaji veleđzdajnički čin morate su vam Obećati nagradu i zaštitu kraljice-majke.

– Ja sam to učinilo iz privrženosti prema Chaudieuu, jedinoj osobi ikoju sam vidio.

– Ustrajete li kod tvrdnje da niste vidjeo kneza de Condea?

– Da.

– Nije li vam knez de Cornde kazao da je kraljica-majlka voljna pristati uz njega protiv gospode Gulisiea?

– Ja ga nisam vidio.

– Pazite dobro! Jedan od vaših sukrivaca, La Renaudie, uhapšen je. Ma 'ako jak bio, nije mogao odoljeti mučenju koje vas čeka i napokon je priznao da je imao susret s knezom i s vama. Ako hoćete da budete pošteđeni muka ispitivanja, pozivam vas da jednostavno kažete istinu. Možda ćete tako dobiti pomilovanje.

Christophe odgovori da ne može tvrditi ono o čemu nije nikad imao ni pojma, ni priznati sukrivce kad ih nije uopšte imao. Čuvši te riječi, kraljevski sudac dade znak krvniku i vrati se u susjednu dvoranu. Na taj znak Christopheovo se čelo nabere i on namršti obrve pripremajući se na muke. Šake mu se istisnu tako žestoko te su mu se nokti zarinuli u meso, a da nije ni osjetio. Tri ga čovjeka ščepaju, stave ga na poljski krevet i povale na nj a puste da mu noge vise. Dok je krvnik debelim konopcima vezao njegovo tijelo na taj krevet, svaki mu je pomoćnik stavljao jednu nogu u španjolske čizme. Uskoro konopci budu stegnuti pomoću jedne ručice a da to stezanje nije mnogo boljelo reformaša. Kad je svaka noga bila tako stisnuta u škripac, krvnik uhvati čekić i klinove te naizmjence stane gledati mučenika i pisara.

– Ustrajete li još u poticanju? — upita pisar.

– Kazao sam istinu — odgovori Christophe.

– Onda na posao! — reče pisar zatvorivši oči.

Konopci su bili stegnuti krajnjom snagom. Taj je čas možda bio najbolniji u svemu mučenju: meso je tada bilo naglo stisnuto, a krv je žestoko potekla prema gornjem dijelu tijela. Stoga jadno dijete nije moglo suspregnuti užasne krikove, izgledao je kao da će se onesvijestiti. Poizovu liječnika. Ta ličnost opipa Christopheovo bilo (reče krvniku neka pričeka četvrt sata prije nego počne zabijati klinove, kako bi dao vremena krvi da se umiri i da se osjetljivost potpuno vrati. Pisar milostivo upozori Christophea, ako ne može bolje podnositi početak bolova koje ne može izbjeći, da je bolje da prizna. No Chiristobhe odgovori samo ovim riječima: — *Kraljev krojač! Kraljev krojač!*

– Što mislite pod tim riječima? — upita ga pisar.

– Kad vidim kakvo mučenje moram podnijeti — reče polagano Christophe da dobije vremena i da se odmori — skupljam svu snagu i nastojim da je povećam misleći kakvo je mučeništvo za svetu stvar reformacije podnio kraljev krojač koji je stavljen na muke u prisutnosti gospođe vojvotkinje de Valentinos i kralja i nastojat ću da budem dostojan njega!

Dok je liječnik nagovarao nesretnika neka ne dopusti da se pribjegne izvanrednom mučenju, pokažu se kardinal i vojvoda nestrpljivi da doznaju rezultat preslušavanja i zatraže od Christophea neka smjesta kaže istinu. Krzimarov sin

ponovi jedina priznanja koja je odlučio dati, a ona su teretila samo Chaudieua. Dva kneza dadu znak. Na taj znak krvnik i njegov prvi pomoćnik uhvate čekiće, svaki uzme jedan klin i zabije ga. Jedan je stajao s jedne strane, a drugi s druge dvaju aparata, Krvnik je bio na visini koljena, a pomoćnik nasuprot stopala, kod gležanja. Oči svjedoka toga groznog prizora netremice su gledale Christopheove oči. A on, bez sumnje uzbuđen prisutnošću tih velikih ličnosti, stane na njih bacati tako žive poglede te su ih pekli kao vatra. Zabili su druga dva klina i on grozno zastenje. Kad je vidio da uzimaju klinove za izvanredno mučenje, on zašuti.. No njegov se pogled tako nepomično ukoči, i na dvojicu velikaša, koji su ga promatrali, baci tako prodoran fluid te su vojvoda i kardinal bili primorani da obore pogled. Takav je isti poraz doživio Filip II Lijepi kad su u njegovoj prisutnosti mučili templare strojem za kovanje novca, To se mučenje sastojalo u tome da je mučenik postavljen tako te ga je po prsima udarao krak stroja za kovanje novca, obložen kožom. Među mučenicima bio je jedan vitez čiji .se pogled tako žestoko upiljio u kralja Filipa II da kralj, opčinjen, nije mogao skinuti svoj pogled s mučenikova pogleda. Kod trećega udarca krakom kralj iziđe pošto je čuo svoj poziv da dođe još iste godine pred božji sud, pred koji je i došao. Kad su krvnici zabili peti klin, prvi klin izvanrednog mučenja, Christophe reče kardinalu: — Vaše visočanstvo, skratite moje mučenje, ono je nepotrebno'!

Kardinal i vojvoda se vrate u dvoranu, a tada. Christophe začuje ove riječi što ih je Izgovorila kraljica Katarina:

— Nastavite dalje jer, na koncu, to je samo krivovjerac!

Smatrala je za razborito da se pokaže strožom prema« svomu sukrivcu nego krvnici.

Oni zabiju šesti i sedmi klin a da Christophe nije zajaukao. Lice je mučenikovo sjalo neobičnim sjajem, bez sumnje zbog prevelike snage koju mu je podavao uzbuđeni fanatizam. Gdje da se drugdje nego u osjećaju potraži oslonac potreban da se izdrže takve patnje? Konačno, Christophe se počne smijuljiti u času kad je krvnik uzeo osmi klin. Ta je grozna tortura trajala jedan sat.

Pisar ode po liječnika da dozna hoće li se moći zabiti osmi klin bez opasnosti za život mučenika. Za to vrijeme dođe vojvoda da vidi Christophea.

– Boga mi moga! ti si valjan drug! — reče mu on sagnuvši mu se na uho. — Volim hrabre ljude. Uđi u moju službu, bit ćeš sretan i bogat. Moja naklonost i milost izliječit će za kratko vrijeme tvoje izmrcvarene udove. Neću ti predložiti podlost kao što je ona da se vratiš u svoju stranku pa da nam kažeš njezine osnove. Uvijek ima izdajica, a to lijepo dokazuju oni u bloaskim tamnicama. Reci mi samo u ikakvim su odnosima kraljica-majka i knez Conde?

– Ja ništa ne znam, vaše visočanstvo — zaviče Lecamus.

Dođe liječnik, pregleda žrtvu i reče da može podnijeti još osmi klin.

– Zabijte ga — reče kardinal. — Konačno, kako je kazala kraljica-majka, to je samo krivovjerac — doda on pogledavši Christophea i dobacivši mu užasan osmijeh.

Katarina iziđe polaganim koracima iz susjedne dvorane, stade pred Christophea i počne ga hladno promatrati. Tad je ona bila predmetom pažnje dvojice braće koji su promatrali sad Katarinu sad njezina sukrivca. O toj svečanoj kušnji ovisila je sva budućnost te častohlepne žene. Ona je osjetila veliko u divljenje za Christopheovu hrabrost, gledala ga je strogo: mrzila je Guise, a osmjehivala im se.

– No mladiću — reče ona — priznajte da ste se vidjeli s knezom de Condeom, bit

ćete bogato nagrađeni.

– Ah! kakvu vi samo ulogu igrate, gospođo!? — usklikne Christophe žaleći je.

Kraljica zadršće.

Taj me vrijeđa! Zar ga mećete objesiti? reče ona dvojici braće koji su ostali zbunjeni.

– Kakva žena! — usklikne veliki meštar u okviru prozora pitajući za savjet pogledom svoga brata.

– Ostat ću u Francuskoj i osvetit ću im se mislila je kraljica. Naprijed! neka prizna ili neka umre! — usklikne ona obraćajući se gospodinu de Montresoru.

Kraljevski se sudac okrene, krvnici su bili zaokupljeni svojim spravama, pa je tad Katarina mogla baciti mučeniku ijedan pogled koji nitko nije vidio, a on je pao na Christophea kao rosa. Učini mu se da su oči te velike žene vlažne. Bile su zaista u njima dvije suzdržane suze koje su se odmah osušile. Klin je bio zabijen. Jedna od dasaka između kojih su ga zabili, pukne. Christopheu se iz grudi izvije grozan jauk, iza koga on zašuti i pokaže lice koje je sjalo od radosti. Mislio je da će umrijeti.

– Neka umre! — poviče kardinal ponavljajući posljednju riječ kraljičinu s nekom ironijom. — Ne, ne! Nemojmo prekinuti tu nit — reče on kraljevskom sucu.

Tada vojvoda i kardinal stadoše potiho vijećati.

– Što ćemo s njim? — upita krvnik.

– Pošaljite ga u tamnicu u Orleans — reče vojvoda, — a nemojte ga — nastavi on obraćajući se gospodinu de Montresoru — nipošto vješati bez moga naloga.

Prevelika tankoćutnost do koje se uzdigla osjetljivost unutarnjih organa zbog izdržljivosti koja je izazvala upotrebu svih ljudskih snaga, uzbudila je jednako sva Cristopheova osjetila. Zato je on čuo slijedeće riječi koje je vojvoda de Guise šapnuo u uho kardinalu:

– Ne odričem se da saznam istinu od ovoga maloga mamlaza.

Kad su dva kneza napustila dvoranu, krvnici bez ikakve opreze odriješe noge svomu mučeniku..

– Je li se ikad našao zločinac ovakve snage? — obrati se krvnik svojim pomoćnicima. — Mangup je podnio osmi klin, morao je umrijeti, gubim vrijednost njegova tijela...

— Odvežite me bez boli, dragi prijatelji — reče jadni Christophe. — Jednoga dana ja ću vas nagraditi.

– Dede, budite čovječni! — poviče liječnik. — Njegovo visočanstvo vojvoda cijeni ovoga mladića i preporučio mi ga je.

– Ja idem u Amboise sa svojim pomoćnicima — reče surovo krvnik — njegujte ga sami. Uostalom, tu je tamničar.

Krvnik ode ostavivši Christophea u rukama sladunjava liječnika koji ga; uz pomoć budućega Christopheova čuvara odnese na jednu, postelju, donese mu juhu, pomogne mu da je popije, sjedne kraj njega, opipa mu bilo i stade ga tješiti.

– Nećete od toga umrijeti — reče mu on. — Vjerojatno ste osjetili unutarnju slast kad ste znali da ste izvršili svoju dužnost. Kraljica mi je naložila da bdijem nad vama — doda on tihim glasom.

– Kraljica je vrlo dobra — reče Christophe u .kojemu su krajnje patnje razvile također izvanrednu bistrinu duha, a osim toga, pošto je podnio tako velike patnje, nije htio kompromitirati rezultate svoje požrtvovnosti. — Ali mogla mi je prištedjeti

tako velike bolove da me nije izručila mojim progoniteljima i da im je sama kazala tajne koje ja ne znam.

Čuvši taj odgovor, liječnik uzme svoju kapu, svoju kabanicu i ostavi Christophea uvjeren da neće ništa postići od čovjeka takva kova. Bloaski tamničar dade nalog četvorici ljudi da to jadno dijete odnesu na nosiljci u gradsku tamnicu. Tu Christophe usne onim dubokim snom kakav — kako se kaže svlada gotovo sve majke poslije strašnih porođajnih muka.

AMBOASKA UROTA

Kad su prenosili dvor u dvorac Amboise dva se lorenska kneza nisu nadala da će ondje vidjeti vođu reformaške stranke kneza, de Condea kojega su onamo pozvali da mu postave stupicu. Kao krunski vazal i kao knez kraljevske krvi, Conde se morao pokoriti kraljevu pozivu. Ako ne dođe u Amboise, počinit će zločin izdaje, ali ako dođe, stavlja se na raspoloženje kruni, A u tom trenutku kruna, vijeće, dvor, sve vlasti bijahu u rukama vojvode de Guisea i kardinala de Lorrainea. U toj tako škakljivoj okolnosti knez de Conde pokazao je odličan duh i lukavost koji su od njega načinili dostojnoga tumača Jeanne d'Albret i hrabroga generala reformaša. Putovao je u zalaznici urotnika u Vendome da ih potpomogne u slučaju kakva uspjeha. Kad je poslije taj prvi oružani ustanak svršio kratkim okršajem, u kojem pogibe cvijet plemstva koji se dao zavesti od Kalvina, knez dođe u amboaski dvorac u pratnji od pedeset plemića, upravo sutradan nakon toga događaja koji je lukava politika Lorenaca nazvala *amboaskom pobunom.* Kad su doznali za knezov dolazak, Lorenei pošalju pred njega maršala de Saint-Andrea sa stotinu vojnika. Kad su Bearnjanin i njegova pratnja došli na vrata dvorca, maršal uskrati ulaz knezovim plemićima.

— Vi morate sami ući, vaše visoeanstvo — rekoše knezu kancelar Olivier, kardinal de Tournon Birague koji su se nalazili izvan velike rešetke na vratima.

– A zašto?

— Osumnjičeni ste zbog izdajstva — odgovori mu kancelar.

Kad je vidio da mu je već pratnju opkolio vojvoda de Nemours, knez mirno odgovori:

– Ako je tako, otići ću sam k svomu bratiću i dokazat ću mu svoju nevinost.

Zatim sjaši s konja i stane potpuno slobodno i bez straha razgovarati s Biragueom, kardinalom de Tournonom, kancelarom de Olivierom i vojvodom, de Nemoursom koje je pitao o pojedinostima one pobune.

– Vaše visočanstvo — objašnjavao mu je voijivoda de Nemours — buntovnici su imali sumišljenika u Amboiseu. Kapetan Lanoue je u grad bio uveo oboružane ljude, i ti su im ljudi otvorili ova. vrata kroz koja su ušli u grad i čiji su oni bili. gospodari....

– To jest, vi ste im otvorili vreću — odgovori knez promatrajući Biraguea.

– Da su bili potpomognuti napadajem što ga je kapetan Chaudieu, brat pariškoga propovjednika, trebao izvesti na druga vrata, tzv. „vrata staraca", buntovnici bi bili uspjeli — odgovori vojvoda de Nemours. — Ali zbog povoljnoga položaja što mi ga je vojvoda de Guise naredio da zauzmem, kapetan Chaudieu morao me obići da izbjegne borbu. Mjesto da je došao noću kao i drugi, buntovnik: je došao tek u zoru, u trenutku kad su kraljevske čete potpuno uništile buntovnike koji su bili ušli u grad.

– A vi ste imali rezervnu četa da osvojite vrata koja su im bila izručena?

– Gospodin maršal de Saint-Andre nalazio se ondje s pet stotina oboružanih ljudi.

Knez je izrekao najveću pohvalu o tim vojničkim dispozicijama.

– Da je tako mogao postupati — reče on na završetku — feldmaršal je morao imati tajne reformaša. Ti su ljudi bez sumnje bili izdani.

S knezom su postupali sve strože i strože. Pošto su ga na ulazu u dvoranu odvojili od njegovih, kardinal i kancelar mu zakrčiše prolaz kad se otputio prema stubama koje su vodile u kraljeve odaje.

– Nama je zapovjedio kralj, vaše visočanstvo, da vas odvedemo u naše odaje.

– Jesam li zarobljenik?

– Kad bi to bila kraljeva namjera, ne bi vas pratio jedan crkveni dostojanstvenik i ja — reče kancelar.

Te dvije ličnosti odvedu kneza u apartman gdje su mu bili dati čuvari tobože kao počast. Tu je, ostao i nekoliko sati nije nikoga vidio. Sa svoga prozora gledao je Loiru i polja koja, od Amboisea do Toursa, čine tako lijepu kotlinu, i razmišljao je o svomu položaju pitajući se što će se Lorenci usuditi poduzeti protiv njegove osobe, kadli čuje kako se otvaraju vrata njegove sobe i vidje kako ulazi Chicot, kraljev luđak, koji je njemu pripadao.

– Govorilo se da si u nemilosti — reče mu knez.

– Ne biste mogli vjerovati koliko je od smrti Henrija II dvor postao pametan.

– Kralj se ipak voli smijati.

– Koji? Frangois II ili Franois lorenski?

– Ti se onda ne bojiš vojvode kad tako govoriš?

– Neće me kazniti za to, vaše visočanstvo — odgovori Chicot smješkajući se.

– A čemu dugujem čast za tvoju posjetu?

– A zar vam to ne pripada po pravu poslije vašega dolaska? Donosim vam svoje žezlo i svoju kapu.

– Onda ja ne mogu izići?

– Pokušajte!

– A ako iziđeno?

– Reći ću da ste dobili igru igrajući protiv pravila.

– Chicot, ti me strašiš... Je l' te netko poslao koji se zanima za mene?

– Jest! — reče Chicot kimnuvši glavom. On se približi knezu i upozori ga da ih netko promatra i sluša.

– Što mi imaš reći? — upita knez đe Conde.

– Da vas jedino odvažnost može izvući iz kaše, i to dolazi od kraljice-majke — reče luđak koji šapne knezu u uho te riječi.

– Reci onima koji te šalju — odgovori knez — da ja ne bih došao u ovaj dvorac kad bih imao što sebi predbaciti ili se čega bojati.

– Ja jurim da odnesem taj hrabri odgovor — poviče luđak.

Dva sata iza toga, u jedan sat poslije podne prije kraljeva ručka, kancelar i kardinal de Tournon dođoše po kneza da ga predvedu pred Frangoisa II, u velikoj galeriji u kojoj se održavalo vijeće. Tu je pred čitavim dvorom kneza iznenadila hladnoća koju je mladi kralj pokazao kod primanja pa je tražio tomu uzrok.

– Optužujem vas., moj bratiću — reče strogo kraljica-majka, — da ste zagazili u

zavjeru reformaša, i morate se pokazati vjeran podanik i dobar katolik ako nećete da navučete kraljevu srdžbu na svoju kuću.

Čuvši te riječi, što ih je usred najdublje šutnje izrekla Katarina koja je dala ruku svomu sinu kralju, i koja je lijevo, od sebe imala vojvodu orleanskoga, knez tri koraka uzmakne kretnjom punom ponosa, stavi ruku ina. mač i pogleda ličnosti koje su ga okruživale.

– Oni koji su to rekli, gospođo — vikne on srditim glasom — lagali su svojim grlom.

Potom baci rukavicu pred noge kralju i reče:

– Neka priđe ovamo onaj koji hoće da podrži ovu klevetu kojoj sam žrtva.

Čitav dvor prođu trnci kad su vidjeli vojvodu de Guisea kako napušta svoje mjesto. No mjesto da pokupi rukavicu kao što ise mislilo, on pođe k neustrašivom grbavcu.

– Ako vam treba sekunđant, dragi kneže, počastite me pa mene primite — reče on. — Jamčim za vas, i vi ćete pokazati reformašima koliko se varaju ako hoće da vas uzmu za vođu...

Knez je bio prisiljen da pruži ruku feldmaršalu kraljevstva. Chicot pokupi rukavicu i preda je gospođinu de Condeu.

– Moj bratiću — reče mladi kralj — vi smijete izvlačiti mač samo za obranu krune, dođite na večeru.

Kardinal đe Locraine, iznenađen pobudom svoga brata, odvede ga u svoje odaje. Knez de Conde, izbavivši se iz svoje najteže opasnosti, dade ruku kraljici Mariji Stuart i otputi se u blagovaonicu. Ali, sve onako laskajući mladoj kraljici, tražio je kakvu mu zamku u taj trenutak postavlja politika Balafrea. Knez je uzalud sebi razbijao glavu. Doznao je Lorenčeve namjere kad mu ih je otkrila kraljica Marija.

– Bila bi šteta — reče mu ona smijući se — da padne tako pametna glava, i priznajte da je moj stric plemenit.

– Di, gospođo, jer je mojoj glavi dobro samo na mojim ramenima, mada je jedna osjetljivo krupnija od druge. No da li ij·e vaš stric ovom zgodom zaista pokazao plemenitost? Nije li sebi na jeftin način htio steći zaslugu? Mislite li da je lako voditi parnicu protiv jednoga kneza kraljevske krvi?

– Još nije sve gotovo — nastavi ona. — Vidjet ćemo kako ćete se držati kad budete gledali smaknuće plemića, vaših prijatelja; krunsko je vijeće odlučilo da će se to izvršiti na najsvečaniji način.

– Učinit ću — reče knez — što bude činio kralj.

Kralj, kraljica-majka i ja prisuistvovat ćemo s cijelim dvorom i svim ambasadorima.

– To je svečanost?... — upita ironično knez.

– Više nego svečanost — reče mlada kraljica — čin vjere, čin visoke politike. Radi se o tom da se francuski plemići podvrgnu kruni, da ih prođe volja za stranearstvom i spletkama...

– Nećete im nikako oduzeti ratobornu ćud ako im pokažete takve opasnosti, a u toj igri izvrgavate opasnosti samu krunu — odgovori knez.

Pri kraju ručka, kpji je bio vrlo svečan, kraljica Marija nađe u sebi kukavnu smjelost te je javno povela razgovor o parnici što se vodila u taj čas protiv plemića koji su se digli na oružje i da govori o potrebi da, se njihovo smaknuće izvrši uz

najveću svečanost.

– Gospođo — reče Frangois II — nije li dosta za francuskoga kralja što zna da će poteći krv tolikih hrabrih plemića? Zar to treba slaviti kao pobjedu?

– Ne, veličanstvo, nego neka služi kao primjer — odgovori Katarina.

—Vaš djed i vaš otac obično su prisustvovali spaljivanju krivovjeraca — reče Marija Stuart.

– Kraljevi koji su vladali prije mene radili su po svom običaju, a ja hoću da radim posvomu — odgovori kralj.

– Filip II — nastavi Katarina — koji je sigurno bio velik vladar, u posljednji je *čas,* jer je bio u Nizozemskoj, dao da, se odgodi *čin vjere* dok se on ne vrati u Valladolid.

– Što vi mislite o tom, moj bratiću? — reče kralj knezu de Condeu.

– Veličanstvo, vi se toga ne možete osloboditi, a mora prisustvovati i papinski nuncij i ambasadori. Ja ću rado ići, već zato što će gospođe prisustvovati svečanosti...

Osjetivši pogled Katarine Medici, knez de Conde je hrabro igrao svoju ulogu.

Kratko vrijeme iza toga kako je knez de Conde ušao u amboaski dvorac, pred njegova je vrata stigao iz Pariza i krznar dviju kraljica. Na to ga je poticao nemir u koji su događaji pobune uvalili njegovu porodicu i Lallierovu obitelj. Kad se starac predstavio na vratima dvorca, na riječ „kraljičin krznar" kapetan mu je odgovorio':

— Valjani čovječe, ako hoćeš da te objese, ne treba ti ništa drugo nego da nogom stupiš u dvor. — Čuvši te riječi, otac sav očajan sjedne na ogradu i stane čekati dok ne prođe onuda koji sluga dviju kraljica ili koja žena ne bi li dobio vijesti o svom sinu. No ostao je cijeli dan a nije vidio nikoga poznatoga;, pa je bio prisiljen da siđe u grad gdje se ne bez muke smjesti u jednom svratištu na trgu na kojem su se izvršivale smrtne kazne. Morao je plaćati jedinu livru na dan za sobu koja je gledala na trg. Sutradan je imao hrabrosti da sa svoga prozora prisustvuje smaknuću pomagača pobune koje su osudili da budu pogubljeni na kotaču ili obješeni kao beznačajni ljudi. Sinđ'ik bratstva krznara bio je vrlo sretan što nije opazio svoga sina među mučenicima. Kad je smaknuće bilo gotovo, on ode pa se postavi na mjestu kuda prolazi pisar. Kad je kazao svoje ime, i kad mu je dao u ruku kesu punu škuda, umolio je pisara neka potraži da li je u tri prijašnja smaknuća imao mekoga Christopihea Lecamusa. Pisar, dirnut manirima i zvukom glasa toga očajnog oca, odvede ga sve do svoje kuće. Poslije brižnog provjeravanja, on dade starcu uvjerenje da se rečeni Lecamus ne nalazi hi među dosad pogubljenim ljudima ni među onima koji treba da budu pogubljeni idućih dana.

— Moj dragi majstore — reče pisar sindiku — parlament sam vodi parnicu protiv plemenitaša upletenih u urotu i glavnih vođai Prema tome, možda je vaš sin u zatvoru dvorca i bit će među omima nad kojima će se na svečan način izvršiti smrtna kazna. To spremaju naši velikaši vojvoda de Guise i kardinal de Lorraine. Odrubit će se glava dvadesetsedmorici baruna, jedanaestorici grofova i sedmorici markiza, u svemu pedesetorici plemića ili vođa reformacije. Kako sudište grofovije Ttouraine nema ništa zajedničko s parlamentom u Parizu, ako hoćete da dobijete vijesti o svom sinu, idite njegovoj svjetlosti kancelaru Olivieru koji, po naredbi feldmaršala, ima veliku riječ u parnici.

Jadni sitarac išao je tri puta do kancelara i stajao u repu u dvorištu u đi'uštvu velikoga broja osoba koje su se zauzimale za svoje rođake. No kako su ljudi s nekim naslovom imali prednost pred građanima, morao se odreći nade da će moći

razgovarati s kancelarom. Vidio ga je više puta kako izlazi iz svoje kuće, bilo da ide u dvorac bilo u komisiju, što ju je imenovao parlament, usred špalira molilaca koje su stražari stavljali u red da puste slobodan prolaz. To je bio strašan prizor očaja, jer se među moliteljima nalazilo žena, djevojaka ili majki, pa i čitavih zaplakanih porodica. Stari je Lecamus dao mnogo novaca slugama dvorca moleći ih da predaju pisma što ih je napisao bilo gospođi Dayelle, sobarici kraljice Marije, bilo sobarici kraljice-majke. No sluge su primale starčeve škude a, prema kardinalovu nalogu, predavalo pisma kraljevskom sucu. Pokazavši nečuvenu okretnost, lorenski knezovi su se mogli bojati osvete i nikad nisu poduzeli više mjera opreznosti nego za vrijeme boravka dvora u Amboiseu, te ni najsnažnije podmićivanje, podmićivanje zlatom, ni najenergičniji koraci nisu sindiku krznara osvijetlili sudbinu njegova sina.

Hodao je tim malim gradićem sumorna izgleda promatrajući goleme pripreme što su se izvodile po kardinalovu nalogu za užasan prizor kojemu treba da prisustvuje knez de Conde. Od Pariza do Nantesa poticala se javna radoznalost sredstvima koja su bila u to vrijeme u upotrebi. Smaknuće su najavili s propovjedaonica svi propovjednici i župnici u isto doba kad i kraljevu pobjedu nad krivovjercima. Tri elegantne tribine, među kojima je ona u sredini trebala biti najraskošnija, bile su naslonjene na terasu amboaskoga dvorca. Podno srednje izvršit će se smrtna kazna. Oko ovoga su mjesta sagradili stepenice od dasaka koje je ispunilo golemo mnoštvo svijeta što ga je privukao značaj koji je dat tom *činu vjere*. Oko deset tisuća, osoba logoravalo je po poljima dan prije nego što će se obaviti taj grozni prizor. Krovovi su bili puni naroda, a prozori su se iznajmljivali čak uz cijenu do deset livara, što je ogromna svota za ono vrijeme. Jadni otac, kao što se može i misliti, imao je jedno od najboljih mjesta da može obuhvatiti pozornicu na kojoj će poginuti toliki plemići i usred kojega je vidio kako se postavlja stratište pokriveno crnim suknom. Ujutro onoga kobnog dana donijeli su panj na koji će osuđenik, kleknuvši, staviti glavu, zatim naslonjač za pisara parlamenta — kojemu je bila dužnost da poziva plemiće i da iznosi njihovu osudu. Taj je prostor čuvao već od rana jutra škotski odred vojnika i žandari kraljevske kuće kako ne bi dozvolili gomili da navali u nj prije smaknuća.

Poslije svečane mise koja je čitana u dvorcu i u gradskim crkvama, doveli su plemiće, posljednje koji su preostali od svih zavjerenika. Ti su plemići, od kojih su neki bili podvrgnuti torturi, bili sakupljeni podno stratišta. Kraj njih su bili redovnici koji su ih pokušavali nagovoriti neka se odreknu Kalvinove nauke. No nijedan od njih nije slušao glas tih ljudi koje im je pridijelio lorenski kardinal, i među kojima su se, bez sumnje, bojali su se oni, mogli naći i Loremčevi špijuni. Da bi se otarasili progona svojih antagonista, oni zapjevaju psalam što ga je preveo na francuski u stihovima. Clement Marot. Kao što je poznato, Kalvin je odredio da se Bog moli u jeziku svake zemlje, koliko zbog zdrava razuma, toliko da napada rimsku vjeroispovijest. Bila je to dirljiva koincidencija za one iz mnoštva koji su žalili te plemiće kad su čuli kako oni pjevaju ovaj stih u trenutku kad je dvor dolazio:

Bože budi nam blag i milostiv,
Blagoslovi nas svojom dobrotom,
I daj da nas s tvoga božanskog lica Obasja svjetlost i sjaj.

Svi su pogledi refarmaša bili uprti u njihova vođu, kneza de Oondea. On je navlas bio stavljen između kraljice Marije i vojvode orleanskoga. Kraljica Katarina Medici nalazila se iza svoga sina a nalijevo je imala kardinala. Papinski je nuncij stajao iza kraljica. Feldmaršal kraljevstva bio je na konju podno podija sa dva maršala

Francuske i svojim kapetanima. Kad se pojavio knez de Conde. pozdravili su ga svi plemići koji su bili osuđeni na smrt, a neustrašivi im je grbavac odzđravio.

— Teško je — reče on vojvodi orleanskom — da čovjek ne bude učtiv prema ljudima koji idu u smrt.

Dvije druge tribine ispunili su uzvanici, đvorjanici i osobe u službi na dvoru. To je jednom riječju bio svijet iz bloasko.ua dvorca. On je tako polazio sa svečanosti na muke kao što je kasnije s dvorskih užitaka polazio u ratne opasnosti s lakoćom koga će za strance uvijek biti jedan od pokretača njihove politike u Francuskoj. Jadni sindik pariških krznara osjetio je najživlju radost kad nije vidio svoga sina među pedesetsedmoricom plemića osuđenih na smrt. Na znak vojvode de Guisea, pisar smješten ma gubilištu, odmah glasno vikne: — Jean-Louis-Alberic, barun de Raunay, kriv zbog krivovjerstva, zločina uvrede veličanstva i napadaja oružanom rukom protiv kraljeve osobe.

Visok, lijep čovjek istupi sigurnom nogom na stratište, pozdravi narod i dvor te reče: — Osuda je lažna, ja sam se oboružao da oslobodim kralja njegovih neprijatelja, Lorenaca! — Stavi glavu na panj, i glava pada.

Reformaši zapjevaše:

Bože, ti si nas stavio na kušnju I iskušao si nas;
Kao srebro kad se iskušava,
Ti si nas ognjem očistio.

– Robert-Jeian-Rene Briquemaut, grof de Villemongis, *kriv zbog zločina uvrede veličanstva i napadaja protiv kraljeve osobe* — vikao je pisar.

Grof umoči svoje ruke u krv baruna de Raunaya i reče:

– Neka ova. krv padine na prave krivce.

Reformaši zapjevaju:

Ti si nas uveo i zatvorio U zamke naših neprijatelja,
Ti si dao da nam križa svezu Mrežama u koje si nas stavio.

– Priznajte, gospodine nunciju — reče knez de Conde — ako se francuski plemići znaju urotiti, da znaju i umirati.

– Kakvu mržnju, brate moj — reče vojvotkinja de Guise kardinalu de Lorraineu — navlačite na glavu našoj djeci!

– Od toga prizora meni je zlo — reče mlađi kralj koji je poblijedio vidjevši prolivenu krv.

– Pih! To su buntovnici!... — reče Katarina Medici.

Stalno se čulo pjevanje, a sjekira je neprestano radila. Konačno je taj uzvišeni prizor ljudi koji su pjevajući umirali, a osobito dojam što ga je na narod učinilo sve slabije i slabije pjevanje, premašio strah što su ga Lorenci izazvali.

— Milost! — poviče sa,v narod u jedan glas kad nije više čuo nego samo slabe zvukove glasa jednoga plemića, najuglednijega od svih, kojega su odredili za posljednjega. On je bio sam podno ljestvica kojima su se popinjali na gubilište i pjevao:

Bože budi nam blag i milostiv,
Blagoslovi nas svojom dobrotom,
I daj da nas s tvoga božanskog lica Obasja svjetlost i sjaj.

– Dede, vojvodo de Nemours — reče knez de Conde umoran od svoje uloge — vi koji ste izvojevali pobjedu u tom okršaju i koji ste pomogli da. se pohvataju ti ljudi, ne smatrate li se obvezanim da molite milost za ovoga posljednjega? To je Castelnau,

koji je, kako su mi kazali, dobio vašu riječ da će se s njim uljudno postupati ako se preda...

– Jesam li čekao da bude tu da ga spasim? — reče vojvoda de Nemours pogođen tim teškim prijekorom.

Pisar polagano, i bez sumnje namjerno prozove:

– *Michel-Jean-Louis, barun de Castelnau-Chalosse, pronađen krivim zbog zločina uvrede veličanstva i napadaja na kraljevu osobu.*

– Ne — reče ponosno Castelnau — ne može hiti. zločin što sam se usprotivio tiraniji d namjeravanoj uzurpaciji Guisea!

Kad je vidio gibanje na tribini, izvršilac, umoran, stane naravnavati sjekiru.

– Gospodine barune — reče on — ne bih htio da vas mučim, a možda vam jedan čas otezanja može spasiti glavu.

Cijeli narod iznova poviče: — Milost! Milost!

– Hajdemo — reče kralj — milost ovomu jadnom Castelnauu koji je spasio vojvodu orleanskoga.

Kardinal je namjerno krivo razumio riječ: hajdemo. Dade znak krvniku, tako te je Castelnauova glava pala kad ga je kralj pomilovao.

– Ovaj je na vašoj duši, gospodine kardinale — reče Katarina.

Sutradan poslije ovoga smaknuća knez de Cende otputuje u Navarru.

Mjesec dana nakon kneževa odlaska na jednim dvorskim vratima, s unutarnje strane, našao se zapis s ovim stihovima koji se pridaju Theodoreu de Bezeu:

U čemu su, braćo, slične dvije kraljice dične:
Jesabela israelska i Katarina francuska?
Idole je na oltar htjela postaviti Jesabela, druga je papina savjetnica, zločinka i izdajica.
Prva bješe zla posvema od druge gore nigdje nema.
Jedna je sjekla svete glave proroka što Boga slave, dvije tisuće padoše od druge sve Evanđelije svetog sluge.
Jesabela, sluga vraga, ubi čovjeka radi blaga,
Katarina mirna nije blago grabi i krv lije.
A glete im sudbu cijelu:
Psi izjeli Jesabelu, a strvina Katarina biće bome bolje sreće čak ni psi je jesti neće.

Guisi su kako se vidi, spretno prebacili krivnju za amboaska smaknuća na Katarinu, a njoj samoj, dok je navarski vojvoda boravio na dvoru, nisu dozvolili da jedinu riječ prozbori s njim u četiri oka, ali ovo pretjerano nepovjerenje pokazalo je vođi reformaša koliko može, kad se pruži prilika, računati na pomoć kraljice-majke.

Ovo je strašno smaknuće izazvalo veliko uzbuđenje u Francuskoj i na svima stranim dvorovima. No bujica plemićke krvi koja je tada bila prolivena prouzrokova tako veliku bol kancelaru Olivieru teše taj poštovani činovnik, opazivši napokon cilj za kojim su Guisi išli, pod izlikom da brane prijestolje i vjeru, nije osjećao dosta jak da im se opre. Premda je bio njihova kreatura, nije im htio žrtvovati i svoju službu i monarhiju, pa se povukao iz. javnih poslova, označivši im L'Hospitala za svoga nasljednika. Kad je Katarina doznala za Olivierov izbor, predloži Bi-raguea za kancelara i uloži mnogožara u tu stvar. Budući da je kardinalu bila nepoznata okolnost da je L'Hospital pisao Katarini pisamce i jer ga je još uvijek držao vjernim terenskoj kući, načini od njega suparnika Biragueu, a. kraljica-majka pravila se kao da su joj ga nametnuli. Cim je preuzeo dužnost, L'Hospital odmah poduzme mjere protiv inkvizicije, koju je kardinal htio uvesti u Francuskoj, i tako je osujećivao sve

antigalikansko i političke mjere Guisea i pokazao se tako dobar Francuz te su ga, tri mjeseca poslije imenovanja skinuli s položaja i prognali na imanje Vignay, blizu Etampesa.

Stani je Lecamus nestrpljivo čekao dok dvor ne. napusti Amboise, jer nije mogao naći priliku da govori ni s kraljicom Marijom ni s kraljicom Katarinom. Nadao se da će se moći približiti ako se stavi uz cestu kuda bude prolazio dvor kad bude putovao nasipom na povratku u Blois, Zato se sindik preruši u siromaha uz opasnost da će ga držati za špijuna. Zahvaljujući tomu prerušenju mogao se umiješati među nesretnike koji su se nalazili uz cestu. Poslije odlaska kneza de Condea vojvoda, i kardinal držali isu da su reformašima nametnuli šutnju pa su pustili malo više slobode kraljicimajci. Lecamus je znao da Katarina, mjesto da putuje na nosiljci, voli jahati na konju, na tzv. ženskom sedlu. To je bilo ime što su ga tada dali stremenu koji je Katarina za sebe izumjela kad je ozlijedila nogu. Ona je uprla oba stopala o nekakav samar od baršuna, a sjela je sa strane na leđa konju i pružila, nogu u usječak sedla. Kako je kraljica imala vrlo lijepe noge, optužili su je da je pronašla tu rnodlu kako bi ih mogla pokazivati. Tako je starac uspio da se pokaže očima, Katarine Medici. Ali čim ga je prepoznala, tobože se razljutila.

— Udaljite se odavle, čičo, i neka vas nitko ne vidi da sa mnom govorite — reče mu ona s nekom tjeskobom. — Dajte se imenovati od zanatlija u Parizu zastupnikom u državne staleže i budite za mene u orkanskoj skupštini, znat ćete na čemu ste u pogledu svoga sina.

— Je li živ? — upita starac.

— Žalibože — reče kraljica — nadam se.

Lecamus bude prisiljen da se vrati u Pariz s ovim tužnim riječima i s tajnom o sazivu državnih staleža koju mu je kraljica povjerila.

Pred nekoliko dana kardinal de Lorraine je bio dobio obavijesti o krivnji navarskoga dvora. U Lyonu, u Mouvansu u pokrajini Dauphine reformaši pod zapovjedništvom najpoduzetnijega kneza burbonske kuće bili su pokušali da dignu pučanstvo. Ta drskost, poslije krvavih smaknuća u Amboiseu, začudila je lorenske knezove pa, su predložili da se sazovu državni staleži u Orleans, bez sumnje zato da jednom zauvijek stanu na kraj tomu krivovjerstvu, da ga satru sredstvima koja su u tajnosti čuvali. Katarina Medici, koja je u narodnom predstavništvu opazila oslonac za svoju politiku, s veseljem je na to pristala. Kardinal, koji je htio ščepati svoj plijen i oboriti burbonsku kuću, sazvao je staleže samo zato da domami na skupštinu kneza de Condea i navarskoga kralja, Antoinea đe Bourbona (oca Henrija IV). Tada se želio poslužiti Christopheom da knezu dokaže veleizdaju, ako mu još jednom pođe za rukom da ga izruči kralju.

Nakon dva mjeseca što ih je proveo u bloaskom zatvoru jednoga jutra Christophe, ležeći na krevetu, bude donesen na nosiljci na skelu koja ga je, tjerana zapadnim vjetrom, dovezla u Orleans. Onamo stigne uveče i bude odveden u glasovitu kulu Saint-Agnan. Christopheu, koji nije znao razloge svojemu premještaju, stajalo je na raspolaganju sve vrijeme da razmišlja o svom držanju i o svojoj budućnosti. Tu je ostao druga, dva mjeseca na svom jadnom ležaju a da nije mogao micati nogama. Kosti su mu bile polomljene. Kad je zatražio pomoć gradskoga kirurga, tamničar mu je odgovorio da su njegove upute s obzirom na njega tako stroge te nikomu ne ismije povjeriti brigu ni da mu donese hranu. Ta je strogost, koja se provodila zato da se

zadrži, u tajnosti, začudila Christophea: on je mislio da je morao biti obješen ili pušten; nije posve ništa znao o događajima u Amboiseu.

Unatoč tajnim opomenama Katarine Medici da ostanu kod kuće, dva glavara burbonske kuće odlučiše da odu na zbor državnih staleža — toliko su im povjerenja ulila vlastoručna kraljeva pisma. I kad se dvor smjestio u Orleansu, doznalo se — ne bez čuđenja — od Groslota, navarskoga kancelara, za dolazak knezova.

Prangois II smjestio se u palači navarskoga kancelara, koji je također bio orleanski sudac. Taj Groslot, čiji je dvostruki položaj predstavljao neobičnost toga vremena kad su neki reformaši posjedovali opatije, Groslot, orleanski Jacques Coeur, jedan od najbogatijih buržuja toga vremena, nije dao svoga imena svojoj kući. Kasnije je bila prozvana „sud", jer su je bez sumnje baštinici dobili od krune ili od pokrajine da ondje smjeste sudište. Bijaše to prekrasna zgrada, koja se ima zahvaliti buržoaziji šesnaestoga stoljeća i koja tako dobro upotpunjuje povijest toga vremena kada su se kralj, plemstvo i građanstvo natjecali tko će više pokazati ljepote, elegancije i bogatstva u gradnji svojih obitavališta. Svjedok je tomu Varangeville[199], sjajni Angoov zamak i „Herkulova palača"[200] u Parizu koja postoji u naše vrijeme. No ova je u takvu stanju te bi dovela u očaj arheologe i prijatelje srednjega vijeka. Teško je da je netko bio u Orleansu a da na trgu de l'Estape nije primijetio gradsku vijećnicu. Ta je vijećnica nekadašnje sudište, Groslotova palača, najslavnija i najzapuštendja kuća u Orleansu.

Ostaci te palače pokazuju očima arheologa kako je bila veličanstvena u vrijeme kad su se građanske kuće mnogo vfiše gradile od drva, nego od kamena i kad isu jedino plemići imali pravo da sebi načine zamke. Budući da je služila za obitavalište kralja, u vrijeme kada je dvor pokazivao toliko raskoši i sjaja, palača Groslot morala je tada biti najveća i najraskošnija kuća u Orleansu. Na tom ;su trgu đe l'Eslape Guisei i kralj održali smotru građanske straže kojoj su za, vrijeme kraljeva boravka dali za zapovjednika gospodina de Cypi,erreai. U to vrijeme katedrala Sainte Croix, koju je kasnije dovršio Henri IV — jer je htio dati zalog iskrenosti za svoje obraćenje — bila je u gradnji. Njezinu okolicu, koja je bila načičkana kamenjem i zakrčena skelama,, opsjeđnu Guisei koji se smjestiše u danas uništenoj biskupskoj palači.

Grad je zaposjela vojska. Mjere, što su ih poduzeli Lorenci, naznačivale su koliko su malo slobode htjeli dati državnim staležima čiji su članovi navalili u grad i poskupili najamninu i najzabitijim rupama. Stoga su dvor, građanska milicija, plemstvo i građanstvo očekivali nekakav državni udar. I nisu se prevarili ru očekivanju kad su došli knezovi kraljevske krvi. Kad su *dva,* kneza ušla u kraljevu sobu, dvor je s užasom spoznao bezobraznoist kardinala đe Dorradnea. Da bahato pokaže svoje pretenzije, on ostane pokriven, dok je snavarsk'i kralj bio pred njim gologlav. U taj čas Katarina Medici obori oči da ne pokaže svoje negodovanje. Tada dođe do svečanoga objašnjenja između, mladoga kralja i dvojice glavara, mlađe grane. Ono je bilo kratko, jer nakon prvih riječi što ih je izrekao knez đe Conde kralj je završio ovim strašnima riječima:

– Gospodo moji bratići, mislio sam da je amboaska afera svršena, ali nije tako, i vi želite da se pokajemo zbog blagosti koju smo pokazali..

– To nam ne govori kralj nego gospoda de Guisei — odvrati knez de Conde.

– Zbogom, gospodo reče mladi kralj koji se od srdžbe zacrvenio kao rak.

U velikoj dvorani knezu zakrče prolaz dva gardijska kapetana. Kad mu se približi

kapetan francuske čete, knez izvuče iz svoga prsluka, jedno pismo i reče pred licem čitavoga dvora:

Možete li m glasno pročitati to pismo, gospodine de Maille-Breze?

– Drage volje — reče kapetan francuske čete..

„Moj bratiću, dođite u potpunoj sigurnosti, dajem vam svoju kraljevsku riječ da možete. Ako vam je potrebna sprovodnica, ovo će vam pismo za to poslužiti."

– Potpisan?... — reče zlobni i hrabri grbavac.

– Potpisan „Frangods" — reče Maille.

– Ne, ne — doda knez — tu stoji *„vaš dragi bratić i prijatelj Frangois!“* — Gospodo, — vikne on škotskim gardistima — spreman sam da vas slijedim u zatvor kamo me imate odvesti po kraljevu, nalogu,. Ima dosta plemstva u ovoj dvorani da ovo razumije!

Duboka tišina, koja je zavladala u dvorani, morala je poslužiti Guiseima kao opomena, ali šutnja je ono što knezovi najmanje čuju i razumiju.

– Vaše visočanstvo — reče kardinal de Tournon idući iza kneza — poslije amboaskih događaja vi ste u Lyonu, -u Mouvansu u pokrajini Dauphine poduzeli neka djela protiv kraljevske vlasti. O tome kralji nije znao kad vam je tako pisao.

– Podlaci! — vikne knez smijući se.

– Vi ste dali javnu izjavu protiv mise a za krivovjerstvo...

– Mi smo gospodari u Navari — reče knez.

__ Hoćete reći u Bearnu? No vi dugujete poštovanje kruni — odgovori predsjednik de Thou.

– Ah! vi ste tu, predsjedniče? — poviče knez ironično. — Jeste li ovamo došli s cijelim parlamentom?

Na te riječi knez baci na kardinala preziran pogled d napusti dvoranu. Vidio je da traže njegovu glavu. Kad su sutradan gospoda de Thou, de Viole, d’Espesse, vrhovni tužitelj i šef pisara Du Tillet ušli u njegov zatvor, on ih pusti da stoje i izlazi im svoju žalost što vidi da dm je stavljena u dužnost jedna stvar koja ih se ne tiče. Zatim reče pisaru: „Pišite!“ I izdiktira, ovo:

„Ja, Louis burbonski, knez de Conde, per kraljevstva, markiz de Conti, grof de Soissons, knez francuske kraljevske krvi, izjavljujem da formalno odbijam priznati ikoju komisiju imenovanu da mi sudi, budući da u svom svojstvu i na temelju povlastice svakoga člana kraljevske kuće mogu biti optužen, preslušavan, suđen, samo od parlamenta sastavljenog od svih perova, svih narodnih skupština i od kralja koji sjedi na svom prijestolju."

— Vi biste to morali znati bolje nego drugi, gosoodo! To je sve što ćete izvući iz mene. Neću vam reći ništa drugo, nego se uzdam u svoje pravo i u Boga!

Činovnici su ipak sudbeno postupali unatoč upornoj kneževoj šutnji. Navarski je kralj bio na slobodi, ali pod paskom. Njegov je zatvor bio veći nego knežev. To je bila isva razlika u njegovu položaju i u položaju njegova brate, jer glavu kneza de Condea i njegovu trebalo je da odsiječe isti udarac.

Christophe je i dalje bio strogo čuvan u samici, po nalogu kardinala i feldmaršala kraljevstva, samo zato da sucima dade dokaz o kneževoj krivnji. Pisma uhvaćena kod Lasagneai, knezova tajnika, koja su bila nerazumljiva državnicima, nisu bila dovoljno jasna ni sucima. Kardinal je razmišljao o tomu da bi slučajno suočio kneza i Christophea, koji nije samo tako bio smješten u donje dvorane kule Saint-Agnan čiji je

prozor gledao na tamničko dvorište. Kod svakoga preslušavanja, kojemu su ga suci podvrgli, Christophe se ograničio na posvemašnje pomicanje koje je, naravno, produžilo parnicu sve do otvaranja staleža.

Stari Lecamus koji lje uspio da ga pariško građanstvo imenuje zastupnikom trećega staleža, dođe u Orleans nekoliko dana poslije uhapšenja kneza. Ta je vijest, koju je doznao u Etampesu, udvostručila njegov nemir. Njemu je jedinom bio poznat susret kneza i njegova sina pod mostom Pont-au-Change, pa je znao da je Cbristopheova sudbina povezana sa sudbinom toga odvažnog vođe stranke reformacije. Stoga je odlučio proučavati mračne interese koji su se na dvoru ukrštavali od otvorenja skupštine državnih staleža, da nađe sredstvo kako bi spasio svoga sina. Nije smio misliti na kraljicu Katarinu koja je odbila da primi svoga krznara. Nijedna osoba iz dvora koju je mogao vidjeti nije mu dala vijesti o njegovu sinu koje bi ga zadovoljile. Stoga je došao do toga stupnja očaja te je nakanio da se obrati samom kardinalu, kad je doznao da je gospodin de Thou prihvatio (— što je mrlja u njegovu životu —) da bude jedan od sudaca knezu de Condeu. Sindik ode k zaštitniku svoga sina i dozna da je Christophe još živ, ali zatočen.

Rukavičar Tourillon ka kojemu je La Renaudie bio poslao Christophea, bio je u svojoj kući ponudio jednu sobu gospodinu Lecamusu za sve vrijeme dok bude trajala skupština državnih staleža. Rukavičar je mislio da je krznar potajno kao i on pristaša reformirane vjere. Ali on uskoro opazi da otac, koji se boji za život svoga sina, ne shvaća više vjerskih nijansa d baca se svojski i usrdno u krilo božje ne brinući se što ljudi misle o njemu. Starac, odbijen u svim svojim pokušajima, hodao je ulicama kao sumanut. Protiv njegovih predviđanja, njegovo zlato nije mu ništa koristilo. Gospodin de Thou ga je upozorio, ako podmiti koga slugu kuće Guisea da su mu propali novci, jer vojvoda i kardinal ne puštaju da išta izbije na javu što se tiče Christophea. Taj je sudac, čiju je slavu malo potamnila uloga koju je tada igrao-, pokušao dati neku nadu tomu očajnom ocu. Ali on je sam toliko drhtao za život svoga kumčeta te su njegove utjehe još jače uplašile krznara. Krznar je lutao oko kuće. Za tri mjeseca je smršavio. Svoju jedinu nadu stavio je u prisno prijateljstvo koje ga je dugo vezalo s Hipokratom šesnaestoga stoljeća, Ambroiseom Pareoim. Ambroise je pokušao reći jednu riječ kraljici Mariji kad je izlazio iz kraljeve spavaonice. Ali, kad je spomenuo ime Christophe, kći Stuarta, koja je držala da su ga zarazili reformaši, uzbuđena zbog toga kakva će biti njezina sudbina ako se kralju dogodi nesreća, zbog nenadane njegove bolesti, odgovori:

— Ako su me moji stričevi poslušala, taj je fanatik već davno obješen! Uveče kad ije Lecamusu taj kobni odgovor dao njegov prijatelj Pare na trgu de l'Estape, on se vratio polumrtav i ušao u svoju sobu odbivši večeru. Tourillon. nemiran, pođe gore k njemu, nađe starca u suzama. Kako ise u starim očima jadnoga krznara vidjelo unutarnje mesoi namreškanih crvenih vjeđa, rukavičar pomisli da roni, krv.

– Tješite se, dragi oče, — reče reformaš — orleanski su građani bijesni kad vide da se :s njihovim gradom postupa kao s osvojenim gradom. Čuvaju ga vojnici gospodina de Cypierrea. A ako bi se knez de Conde našao u opasnosti, brzo bismo razorili kulu de Saint-Agnan, jer je cijeli grad za reformu i digao bi se na noge, budite sigurni u to!

– Kad bi bili obješeni Lorenci, bi li mi njihova smrt vratila sina? — upita očajni otac.

U taj čas netko diskretno pokuca na Touribonova vrata. On sam siđe da otvori. Bila je mrkla noć. U to burno vrijeme svaki je domaćin poduzimao pomne mjere opreza. Tourillon pogleda kroz okance u vratima i vidje nekoga stranca čiji je izgovor odavao Talijana. Taj je čovjek bio odjeven u crno i tražio je da razgovara s Lecamusom o trgovačkim poslovima. Tourillon ga uvede. Kad je vidio stranca, krznar silno zadršće. No stranac nađe vremena da sebi stavi prst nai usne. Tada mu Lecamus reče shvativši tu kretnju:

– Vi zacijelo dolazite da mi ponudite krzna?

– Si — diskretno odgovori stranac na talijanskom.

Ta ličnost bijaše zaista poznati Ruggieri, astrolog kraljice-majke. Tourillon siđe u svoju sobu, vidjevši da je suvišan, da smeta gostu.

– Gdje možemo razgovarati bez straha da bi nas tko čuo? — upita oprezni Firentinac.

– Morali bismo biti na otvorenom polju — odgovori Lecamus. — No neće nas pustiti da izađemo napolje, poznato vam je kako su strogo čuvana vrata. Nitko ne napušta grad bez propusnice gospodina de Cypierrea, pa bio on kao i ja član državnih staleža. Stoga ćemo se već sutra svi požaliti na sjednici na nedostatak slobode.

– Radite kao krtica, ali nemojte nikad mi u čemu pokazati svoje papke — reče mu lukavi Firentinac. — Sutrašnji će dan biti zacijelo odlučan. Prema mojim opažanjima, sutra ili kasnije, možda ćete imati svoga sina.

– Bog vas čuo, vas koji slovite da se samo s vragom savjetujete!

– Dođite onda k meni — reče astrolog smješkajući se. — Da bih mogao promatrati zvijezde, imam kulu gospodina Toucheta de Beauvaisa, zamjenika suca, čija se kći jako sviđa mladom vojvodi orkanskom. Pravio saro njezin horoskop, on zaista pokazuje da će biti velika gospođa i da će je voljeti neki kralj. Zamjenik je lijep duh, voli umjetnost, a kraljica me je smjestila kod ovoga čičice kolji sebi utvara da je bijesan gizovac čekajući vladavinu Charles,a IX.

Krznar i astrolog se otpute u palaču gospodina de Beauvaisa. Nitko ih nije vidio ni sreo. Ali ako bi Lecamusov posjet bio otkriven, Firentinac je smislio da će mu dati kao izliku astrološki savjet o Christopheovoj sudbini. Kad su stigli na, vrh kule gdje je astrolog smjestio svoju sobicu, Lecamus mu reče:

– Onda je moj sin jamačno, živ?

– Još je živ — odgovori Ruggieri — ali radi se o tom da se spasi. Mislite na to, trgovce kožama, da ne bih za vaš život dao ni dvije pare ako vam za cijeloga života izmakne jedan jedini slog od onoga što ću vam sad reći.

– Nepotrebna preporuka, moj majstore: ja sam dvorski dobavljač već od pokojnoga kralja Louisa XII, a evo već vidim četvrtu vladavinu.

– Reći ćete uskoro petu — odvrati Ruggieri.

– Što znate o momu sinu?

– Pa bio je stavljen na muke.

– Jadno dijete! — reče starac dižući oči k nebu.

– Malo su; mu zdrobljena koljena i gležnjevi, ali je postigao kraljevsku zaštitu koja će se protezati na čitav njegov život — reče živo Firentinac kad je vidio očev užas. Vaš je mali Christophe načinio uslugu našoj velikoj kraljici Katarini. Ako vašega sina izvučemo iz Lorenčevih pandža, jednoga dana vidjet ćete ga kao savjetnika u

parlamentu. Čovjek bi sebi tri puta dao slomiti kosti da stekne milost te drage vladarice, dobroga genija koji će svladati sve zapreke! Ja sam načinio horoskop vojvode đe Guisea: danas godinu dana on će biti ubijen! Nego, Christophe je vidio kneza de Condea...

– To kažete da doznate od mene?... Vi koji znate budućnost, zar ne znate prošlost? — reče krznar.

– Ja vas ne ispitujem, starče, ja vas poučavam. Dakle, ako vaš sin, koji će sutra biti stavljen na mjesto kuda će prolaziti knez, prepozna kneza, ili ako knez prepozna vašega sina, glava gospodina de Conđea će odletjeti: Sam Bog zna što će biti s. njegovim sukrivcem!.,. Ne bojte se. Ni vaš sin ni knez neće biti pogubljeni. Ja sam načinio njihove, horoskope, oni moraju živjeti, samo ne znam kojim će se sredstvima izvući iz kaše. Bez obzira na sigurnost mojih računa, radit ćemo na ovaj način. Sutra će knez iz sigurnih ruku primiti jedan molitvenik u koji ćemo mu turiti jednu obavijest. Dao Bog da vaš sin bude diskretan, jer on neće moći biti obaviješten. Jedan jedini pogled prepoznavanja kneza će stajati života. Stoga, premda kraljica-majka ima puno razloga da može računati na Christopheovu vjernost....

– Eh, stavili su je na teške kušnje! — usklikne? krznar.

– Nemojte tako govoriti. Mislite li da je kraljici lako? Stoga će poduzeti mjere kao da su Guisei odlučili kneževu smrt; i dobro čini ta pametna i razborita kraljica! A ona, računa na vas da ćete joj u svemu pomoći. Vi imate neki utjecaj! na treći stalež u kojemu zastupate korporaciju pariških obrtnika, i makar vam gizovci obećavali da će vašega sina pustiti na slobodu, nastojte da ih zavarate i dignete svoj stalež protiv Lorenaca. Tražite kraljicu-majku za regenticu, navarski će kralj to prihvatiti javno na sjednica staleža.

– A kralj?

– Kralj će umrijeti — odgovori Ruggieri — ja sam postavio njegov horoskop. Što od vas kraljica traži da učinite u državnim staležima, vrlo je jednostavno. Ali ona od vas očekuje veću uslugu. Vi ste u njegovim studijama pomagali velikoga Ambroisea Parea, vi ste njegov prijatelj...

– Ambroise danas više voli vojvodu de Guisea nego mene, a ima i razloga, on mu duguje svoj položaj. No on je vjeran kralju. Stoga mada naginje reformi, neće ništa učiniti protiv svoje dužnosti..

– Kuga ih odnijela te poštene ljude! — poviče Firentinac. — Ambroise se večeras hvalio da će moći spasiti mladoga kralja. Ako kralj ozdravi, Guisei će likovati, knezovi će umrijeti, burbonska je kuća gotova, mi se vraćamo u Firenzu, vaš je sin obješen, a Lorenci će raditi što budu htjeli s drugim francuskim sinovima...

– Veliki Bože! — povikne Leeamus,

– Nemojte tako Micati. Tako radi građanin koji nema pojma što se događa, na dvoru. Nego idite odmah k Ambroiseu i doznajte od njega sto kani učiniti da spasi kralja. Ako postoji kakva izvjesnost, doći ćete da mi povjerite u kakvu se to operaciju on toliko pouzdaje.

– Ali... — reče Leeamus.

– Slijepo se pokorite, dragi prijatelju, inače biste mogli biti zaslijepljeni.

– Ruggieri ima pravo — pomisli krznar i ode fc prvom kraljevu kirurgu koji je stanovao u jednoj gostionici na trgu Martroi.

SMRT FRANCOISA II

U tona se času Katarina Medici nalazila u političkom položaju koji je bio sličan onom u kojem ju je Chrisitophe vidio u Bloisu. Mada se spremila za borbu i makar je svoju visoku inteligenciju izvježbala u tom prvom porazu, njezin položaj, premda je bio navlas jednak, postao je još kritičniji i opasniji nego za vrijeme amboaske bune. Događaji su narasli kao i ta žena. Iako se pravila da ide složno u borak sa dva lorenska kneza, Katarina je držala niti jedne znalački skovane zavjere protiv svojih strašnih saveznika i čekala povoljan trenutak da skine krinku.

Kardinal je nedavno bio stekao sigurnost da ga je Katarina prevarila. Ta je spretna Talijanka vidjela u buribonskoj kući zapreku koju valja suprotstaviti pretenzijama' Guisea. Zato, unatoč mišljenju dvojice Gondija, koji su joj savjetovali maka pusti Gutiseima da nasilna postupaju protiv Burbomacaj ona je (obavijestivši navarsku kraljicu), osujetila plan koji su Guisei ugovorili sa španjolskim kraljem da se dočepaju pokrajine Bearn. Kako su za tu tajnu znali samo njih dvojica i kraljica, majka, oba lorenska kneza, uvjerena u dvoiličnost svoje saveznice, htjedoše je otpremiti u Firenzu. Da se uvjere u Katarininu izdaju prema državi (lorenska kuća bijaše država), vojvoda i kardinal su joj bili povjerili svoju namjeru da se kane otarasiti navarskoga kralja. Mjere opreza koje je smjesta poduzeo Antoine burbonslki pakazaše braći da je tu tajnu za koju je znalo samo njih troje odala kralj icamajilna. Kardinal de Lorraine smjesta kraljici-majci pred kraljem predbaci kršenje riječi i zaprijeti joj izgonom ako bi ponovo izdavanje tajna izvrglo državu opasnosti Katarina, koja je vidjela da je u krajnjoj opasnosti, morala je postupati kao veliki kralj. I dala je tada dokaz o svojoj velikoj sposobnosti. Ali, mora se priznati da su joj vrlo dobro služili njezini prisni prijatelji.

L'Hospiltal pošalje kraljici pisamce ovoga sadržaja: „Nemojte dopustiti da komisija osudi na smrt kneza kraljevske krvi, uskoro biste i samo bili uklonjeni!"

Katarina pošalje Riraguea u Vignay da poruči kancelaru neka dođe u skupštinu državnih staleža unatoč tomu što je u nemilosti. Birague je te iste noći došao tri milje od Orleansa s L'Hospitalom koji se tako izjasnio za kraljicu-majku. Chiverni, u čiju su vjernost s punim pravom gospoda Guisei sumnjali, pobjegao je liz Orleansa. Išao je takoda ga je to skoro stajalo života, pa je za deset sati stigao u Ecouen. On upozna konetabla de Momtmoneneyja s opasnošću u kojoj je njegov nećak, knez de Conde, i s drskošću Loirenaea. Anne de Montmorency, bijesan što je knez morao zahvaliti svoj život samo nenadanoj bolesti od koje je umro Francois II, došao je s petnaest stotima okonjenih vojnika i stotinu plemića. Kako bi jače iznenadio gospodu Guisie, on je mimoišao Pariz dolazeći iz Eeouena u Corbeil, a iz Corbeila u Pithdvers dolinom Esisomne.

— Vojskovođa protiv vojskovođe, dobro ćemo se operušati — reče on prilikom toga smionog marša.

Anne Montmorency, koji je spasio Francusku za vrijeme invazije Karla. V u Provansu, i vojvoda de Guise, koji je zaustavio drugu carevu invaziju u Matzui, biljahu u to vrijeme zaista dva najveća ratnika Franousbe. Katarima je čekala povoljan trenutak da razbudi mržnju konetabla kojega su Lorenci bacili u nemilost. Ipak,

markiz de Sdimeuse, zapovjednik Giena, doznavši za dolazak tako znatnoga broja vojske kao što je fota onaj koji je doveo konet:afoil, skači na svoga konja u nadi da će na vrijeme moći obavijestiti vojvodu de Guisea. Sigurna da će konetabl doći u pomoć svomu nećaku i puma pouzdanja u odanost kancelara L'Hospitala kraljevskoj stvari, kraljica-majka, nije oklijevala da raspali nade i smjelost refoirmaške stranke. Coligny i prijatelji ugrožene burbonske kuće združe se s pristašama kraljice-rnajke. Između suprotnih interesa, koje je napao zajednički neprijatelj, stvori se potajno u krilu državnih staleža koalicija u kojoj je bilo otvoreno izneseno pitanje da se Katarina imenuje regenteom kraljevstva ako bi umro Francods II. Katarima, čija je vjera u astrologiju nadmašivala njezinu vjeru u crkvu, bila se na sve odvažila protiv svojih tlačite a videći svoga sina na umoru tačno poslije izminuća roka njegovu životu kako ga je označila vještica što ju je Nostradamus doveo u šomonski dvorac.

Nekoliko dana prije strašnoga konca te vladavine Framgoisi li htjede se prošetati u čamcu Loirom da se ne bi nalazio u gradu u trenutku kad knez de Conde bude smaknut. Pošto je ostavio glavu toga kneza kardinalu de Lomraineu, bojao se jednako pobune kao i zaklinjanja kneginje de Gonde. Kad se ukrcavao od hladnoga vjetra kakav se često diže na Loiri kad se pribižuje zima osjeti tako užasnu bol u uihjute je bioprisiljen da se vrati kući. Legne u postelju s koje su ga mrtva skinuli. Unatoč mišljenju liječnika koji su, osim Chapelainea, bili njegovi neprijatelji i suparnici, P-are je tvrdio da se u kraljevoj glavi nakupio gnoj i, ako se ta tekućina ne pusti napolje, iz dana u dlan se povećava vjerojatnost da će nastupiti smrt.. Unatoč noćnom vremenu i zakonu o zatvaranju gradskih vrata što se strogo održavao u Orleainsu koji je tada bio točno u opsadnom stanju, prozor Paireove sobe bijaše osvijetljen i Pare je studirao. Lecamuis ga zazove odozdo. Kad je viknuo svoje ime, kirurg odredi da se otvori njegovu starom prijatelju.

– Ti bez odmora radiš, Ambroise, i da spasiš život dnugima, upropastit ćeš svoj — reče krznar kad je ulazio.

On je zaista vidio kirurga među otvorenim knjigama, razbacanim instrumentima pred glavom nedavno zakopanog mrtvaca. Nju je uzeo na groblju i probušio na vilše mjesta...

– Radi se o tom da se spasi kralj...

– Jesi li u to posve siguran, Ambroise? — usklikue starac dršćući.

– Kao u svoj život. Kralj, moj stari zaštitnice, ima neku pokvarenu tekućinu i ona mu pritiskuje mozak. Ona će mu ga napuniti i kriza, je neizbjeziva. No ako mu se probuši lubanja, mislim da će mu se iz mozga isprazniti ta tekućina i osloboditi glava. Već sam tri puta izveo tu operaciju, koju je izumio neki Pijemoneanin, a ja sam imao sreću da je usavršim. Prva je izvršena prilikom opsade Metza na gospodinu de Pienneu. Njega sam izvukao, li on je otada bio čak i pametniji. Imao je neki gnojni talog koji je uzrokovalo tane puške kremenjače. Druga je spasila život jednom siromahu na kojemu sam vruće želio da iskušam tu smionu operaciju kojoj se poidvrgao gospodin de Pienne. Konačno, treću sam obavio na jednom plemiću koji se odlično osjeća. Svrdlo za bušenje lubanje — to je ime dano tom izumu — slabo je poznato. Bolesnici mu se opiru zbog nesavršenstva instrumenta koji sam ja napokon poboljšao. Ja se dakle vježbam na ovoj glavi da ne bi sutra pogriješio na kraljevoj.

– Ti si onda vjerojatno vrlo siguran u svoj posao, jer bi ti glava bila u opasnosti ako...

– Hladio bih se za svoj život da će ozdraviti — odgovori Ambroise *m* sigurnošću genijalnoga čovjeka. — Ah! moj stari prijatelju, što je to probušiti oprezno glavu? Nije li to isto što čine vojnici svaki dan u ratu bez ikakva opreza?

– Moj sinka — reče ođvažni građanin — znaš li i da spasiti kralja znači upropastiti Francusku? Znaš M ti da će taj instrument staviti krunu dinastije Valois na glavu Lorencu koji kaže da je baštinik Karla Velikoga? Znaš li ti da su u ovom trenutku zavađene kirurgija i politika? Da, pobjeda tvoga ganija propast je tvoje vjere. Ako Guisei dobiju regentstvo, krv će reformaša teći potocima. Budi veći građanin nego što si velik kirurg i spavaj sutra pa pusti kraljevu spavaonicu drugim liječnicima koji će, ako ne izliječe kralja, izliječiti Francusku!

– Ja — vikne Pare — da pustim da pogine jedan čovjek kad ga mogu spasiti! Ne! Ne! Pa makar morao visjeti kao Kalvinov pristaša otići ću ranom zorom u dvor. Ne znaš li da će jedina milost koju ću tražiti pošto spasim kralja biti život tvoga Christophea? Ukazat će se sigurno, jedan trenutak kad imi Manija neće ništa odbiti.

– Žalibože! dragi prijatelju! — nastavi Lecamus — zar mladi kralj nije kneginji odbio pomilovanje kneza de Coodea? Nemoj ubijati svoju vjeru oživljujući onoga koji mora umrijeti.

– Nemoj se miješati u to da tražiš na koji način Bog misli odrediti budućnost — usklikne Pare. — Pošteni ljudi imaju samo jednu lozinku: čini što moraš, kud puklo da puklo! Tako sam učinio za opsade Calaisa kad sam stavio nogu na lice velikoga meštra: izvrgao, sam se opasnosti da će me isjeći na komade svi njegovi prijatelji i njegove sluge, a danas sam evo kraljev kirurg, konačno, mada sam pripadnik reforme, imam za prijatelje Guise... Ja ću spasiti kralja! — usklikne kirurg sa svetim oduševljenjem punim pouzdanja što ga daje genij — a Bog će spasiti Francusku!

Netko pokuca jedanput na vrata i nekoliko časaka iza toga Ambrosieov sluga preda Lecamusu neki papir. On glasno pročita ove kobne riječi:

„U samostanu rekolekta diže se stratište da se sutra pogubi knez de Conde!"

Ambroise i Lecamus ise pogledaše, a jedinoga i drugoga uhvati groza.

– Ideim da se u to osvjedočim — reče krznar.

Na trigu Ruggieri primi za ruku Lecamuisa i upita ga za Ambroiseovu tajnu da spasi kralja, ali se starac poboja kakve lukavštine pa htjede otići da vidi stratište. Astrolog dakle i krznar odoše u društvu sve do samostana rekolekta i zaista nađoše tesare kako rade s bakljama.

– Hej, prijatelju! — reče Lecamus jednom tesaru — kakav to posao radite?

– Pripravljamo vješala krivovjeraca, jer ih ono što smo im u Amboiseu malo pustili krvi nije izliječilo — reče jedan mladi rekolekt koji je nadgledao radnike.

– Njegovo visiočanstvo kardinal ima zaista pravo — reče oprezni Ruggieri — ali u našoj zemlji mi činimo još bolje.

– A što vi činite? — reče rekolekt.

– Dragi brate, spaljuju ih.

Lecamus je toio prisiljen da se podupre o astrologa. Udovi su mu otkazali, jer je mislio da njegov sin može biti sutra obješen na koja od ovih vješala. Jadni starac bijaše između dvije nauke — između astrologije i kirurgije, i obadvije su mu obećavale spas njegova sina za ikojega se očito postavljalo stratište. Kako je bio sav smeten, pustio je da Firentinac radi s njim što hoće.

– No, moj poštovani trgovce krznom, što velite maove lorenske šale? — reče

Ruggieri.

– Žalibože! Vi znate da bih dao svoju kožu kad bih vidio zdravu i čitavu glavu svoga sina!

– Eto, tako govori trgovac hermelinom — nastavi Talijan. — Nego, objasnite vi meni dobro kakvu operaciju kani učiniti Ambnoise na kralju, jamnim vam za život vašega sina...

– Istina? — poviče stari krznar.

– Zar hoćete da vam se zakunem!... — reče Ruggieri.

Nato jadni starac ponovi Firentincu svoj razgovor s Ambroisieom. Ruggieri ostavi na ulici očajnoga oca čim mu je bila objavljena tajna velikoga kirurga.

– Što k vragu smjera laj nevjernik? — poviče starac kad je Vidio Ruiggierija kako se trkom otputio prema trgu de TEstape.

Lecamus nije znao za strašni prizor koji se dogodio kraj kraljeva kreveta, a koji je motivirao odredbu da se podigne stratište za kneza čija je osuda bila izrečena takoreći ui odsutnosti a izvršenje bilo odloženo, zibog kraljeve bolesti:.

U dvorani, na stubama i u dvorištu suda nalazili su se samo ljudi koji su bili u službi. Mnoštvo dvarjanika zakrililo je palaču navarskoga kralja: kojemu je pripadalo regentstvo prema zakonima kraljevstva. Francusko plemstvo, uplašeno zbog drzovitasti Guisea, osjećalo je potrebu da se zbije oko glave mlade kuće, jer je vidjelo da je kraljica-majka ropikinja Guisea i jer nije shvaćalo: politiku te Talijanke, Antoilne de Bouribion, vjeran svomu tajnom sporazumu s Katarinom, mogao se odreći regentstva u njezinu korist samo u trenutku kad tbi se državni staleži izjasnili o tom pitanju. Ta duboka samoća djelovala je na velikoga meštra kad je na povratku poslije obilaska grada — što je učinio iz oprezno — našao kod kralja samo prijatelje povezane s njegovom sudbinom. Soba u kojoj je bio postavljen krevet Francoisa II nalazila se dio velike dvorane suda. Ona je tada bila ukrašena hrastovim otoloseinva. Strop sastavljen od malih duguljastih dasaka, znalački udešenih i oslikanih, pružao je pilave aralbeske na zlatnoj podlozi. Od njih je jedan dio pred pedeset godina bio istrgnut, a uskoro ga je pokupio nok; amater starina. Ta je soba bila tapetirana, a na podu joj se prostirao ćilim. Ona je bila tako mračna te su upaljene smoljanice bacale mailoi svjetla. Velika postelja s četiri stupa i sa svilenim zavjesama bila je slična grobu. S jedne strane te postelje stajala je kraljica Marija i kardinal de Lorraine. Katarina je sjedela na naslonjaču. Glasoviti Jean Chapelain, liječnik u službi i koji je otada bio prvi liječnik Charlesa IX, stajao je kraj kamina. Vladala je najveća tišina. Mladi; je kralj bio mršav, blijed, kao zakopan u ponjavama, jediva mu se na jastuku vidjelo navorano lice. Vojvotkinja de Gudlse; sjedeći na klupici, pomagala je mladoj kraljici Mariji, a u blizini Katarine, u otvoru prozora, gospođa de Fiesque pozorno; je promatrala kretnje i poglede kraljice-majke, jer je poznavala opasnosti njezina položaja.

U susjednoj dvorani, makar je bilo kasno, gospodin de Cypierre, odgojitelj vojvode orleanskoga i imenovani guverner grada zauzeo je kut kamina sa oba Gondija. Kardinal de Tournom, koji je u toj krizi pristao uz kraljicu-majku, jer je vidio da kardinal de Lorraine postupa s njim kao s nižim, makar mu je crkveno bio ravan, razgovarao je potiho s (braćom Gondijima. Maršali de Vieilleville i de Saint-Andre, čuvar pečata, koji je predsjedao državnim staležima; tiho su razgovarali o opasnostima kojima su Guisei izloženi.

Kraljevski namjesnik prijeđe dvoranu, bacivši po njoj brz pogledi, i pozdravi vojvodu orleanskoga koga je opazio.

– Vaše visočanstvo — reče on — evo što vam može biti korisno da upoznate ljude: katoličko plemstvo kraljevstva nalazi se kod kneza krivovjerca, misleći da će državni staleži dati regentstvo baštinicima izdajice koji je tako dugo držao u tamnici vašega slavnoga djeda!

Zatim, poslije ovih riječi koje su smjerale na to da djeluju na kneževo srce, on prijeđe u spavaonicu u kojoj je mladi kralj manje spavao nego je ležao u teškom drijemežu. Obično je vojvoda de Gudise vrlo ljubaznim držanjem znao svladati kobni izgled svoga lica s ožiljkom, ali ovog trenutka nije smogao snage da se smijulji kad je vidio da se lomi instrument njegove vlasti. Kardinal, koji je imao toliko građanske hrabrosti koliko je njegov brat imao vojničke, korakne dva koraika i dođe ususret kraljevskom namjesniku.

– Robertet misli da se mali Pinard prodao kraljica-majci — šapne mu u uho odvodeći ga u dvoranu — njime su se poslužila da obrade članove državnih staleža.

– Ah! nije važno što mas je izdao jedan tajnik kad su nas izdali svi — uskilikne kraljevski namjesnik. — Grad je za reforimacijui i mi smo pred pobunom. Da, *gepini*[201] su nezadovoljni — nastavi on nazvavši Orleance po njihovu nadimku — i ako Pare ne spasi kralja, imat ćemo strahovitu oružanu pobunu. Ubrzo ćemo morati opsjednuti Orleans koji je pravi hugenotski žabnjak.

– Već neko vrijeme — nastavi kardinal — promatram tu Talijanku. Ona potpuno bešćutno čeka smrt svoga sina, Bog da joj prosti! Pitam se ne bi li bilo dobro da je damo uhapsiti, nju i Bavarskoga kralja.

– Već je previše što imamo u tamnici kneza de Condea! — odgovori vojvoda.

Štropot jednoga konjanika koji je dolazio najvećom brzinom odjekne na vratima suda Dva lo renska kneza pođu do prozora i pod svjetlom vratarskih i stražarskih buktinja koje su neprestano gorjele u predvorju vojvoda prepozna na šeširu onaj poznati lorenski križ koji su nosile kardinalove pristaše. On pošalje jednoga od vojnika koji su bili u predvorju neka kaže da se pusti unutra nenadani došljak. On mu je sam u pratnji svoga brata pošao u susret na odmorište.

– Kakvo te dobro vodi, moj dragi Simeuse? upita vojvoda s dražesnim manirama koje je upotrebljavao kad je saobraćao s ratnicima, vidjevši guvernera u Gienu.

– Konetabl ulaziš u Pithiviers, napustio je Ecouen s petnaest stotina okonjenih vojnika i stotinu plemića...

– Imaju li pojačanje? — upita vojvoda.

– Imaju, vaše visočanstvo — odgovori Simeuse — ima ih u svemu dvije tisuće šest stotina. Prema kazivanju nekih, iza njih je Thore s jednom četom pješaštva. Ako konetabl želi da pričeka svoga sina, imate vremena da ga potućete...

– Ne znaite više ništa? Da li se znaju motivi te oružane pobune?

– Anne jednako malo govori kao što i piše, pođite mu u susret, dragi brate, a ja ću doći da ga pozdravim s glavom njegova nećaka — reče kardinal dajući nalog da netko ode po Roberteta.

– Vieilleville! — vikne vojvoda maršalu koji je dolazio — konetabl se drznuo pa dolazi pod oružjem. Ako mu ja pođem u susret, da li jamčite da ćete održati grad?

– Oim vi iziđete, građani će pograbiti oružje. A tko može znati kako će se svršiti gužva između konjanika i građana u ovim uskim ulicama? — odgovori maršal.

– Vaše visočanstvo — reče Robertet jureći svom brzinom uza stube — kancelar je na vratima i želi ući, može li mu se otvoriti?

– Otvorite — odgovori kardinal de Lorraine. — Konetabl i kancelar zajedno bili bi suviše opasni, treba lih odvojiti. Gadno nas je izigrala kraljica-maijka u izboru L'Hosipitala za tu čast.

Rabentet dade znak glavom kapetanu koji je čekao padino stuba i živo se okrene da sasluša kardinalove naloge. — Vaše visočanstvo, uzimam slobodu — reče on pokušavajući još jednom da prikaže kako osudu mora *odobriti kralj u krunskom vijeću.* — Ako prekršite zakon prema knezu kraljevske krvi, neće se poštivati ni za kardinala ni, za vojvodu de Guisea.

– Pdmard te je svega smeo, Rabentet — reče strogo kardinal. — Zar ne znaš da je kralj potpisao osudu onoga dana kad je izišao da nama prepusti izvršiti smrtnu kaznu!

– Mada, gotovo od mene tražite moju glavu kad mi povjeravate tu zadaću, koju će uostalom izvršiti zapovjednik gradske vojne žandarmerije, ja se pokoravam, vaše visočanstvo.

Veliki je meštar netremice slušao taj razgovor. Zatim uhvati pod ruku svoga brata i odvede ga u jedan kuit dvorane.

– Istina je — reče mu on — mi baštinici Karla Velikoga imamo pravo da opet uzmemo krunu koju je Hugues Capet oteo našoj kući; ali je pitanje da li danas možemo? Kruška još nije zrela. Naš nećak umire, a cijeli, dvor je kod navarskoga kralja.

– Kralj nije imao srca. Inače bismo bili proburazili onoga Bearnjanina — nastavi kardinal — i lako bismo onda svladali svu ostalu djecu.

— Mi smo ovdje u lošem položaju — reče vojvoda. — Pobunu grada će odobriti državni staleži. L'Hospital, ikoga smo toliko zaštićivali i čijemu se imenovanju protivila kraljica Katarina, danas je protiv nas i nama treba pravda... Kraljicu-majku danas pomaže previše svijeta da bismo je mogli otpremiti... Uostalom, tu su još tri kneza kraljevske krvi!

– Ona nije više majka, ona je sva samo kraljica — reče kardinal. — Stoga, po momu mišljenju, sad bi bila prilika da svršimo s njom... Moramo biti odlučni. Energije i opet energije! to je moja odluka.

Poslije tih riječi kardinal se vrati u kraljevu spavaonicu u pratnji velikoga meštra. Taj svećenik ode ravno Katarini.

– Papiri La Sagnea, tajnika kneza de Corndea bili su vam saopćeni. Vi znate da Burbonci hoće da svrgnu s prijestolja vašu djecu? — reče joj on.

– Sve to znam — odgovori Talijanka.

– Dobro, hoćete li onda da se dade uhapsiti navarski kralj?

– Postoji kraljevski namjesnik — reče -ona.

U taj čas Francois II zajaukne od žestokih bolova u uhu d počne tužno stenjati. Liječnik napusti kamin gdje se grijao, dođe da pregleda stanje bolesnikove glave.

– No što je, gospodine? — upita veliki meštar obraćajući; se prvom liječniku.

– Ne usuđujem se preuzeti, na sebe odgovornost da stavim vruć oblog kako bilh privukao tekućinu. Majstor Amibroise je obećao da će spasiti kralja operacijom. Ja bih se tomu suprotstavio.

– Odgodimo na sutra — reče hladno Katarina — i neka budu svi liječnici ovdje,

jer vama su poznate klevete do kojih dovodi smrt kraljeva.

Ona ode i poljubi u ruku svoga slina pa se povuče.

– S kakvom mirnoćom ta drska trgovčeva kći aludira na smrt prijestolonasljednika kojega je otrovao Montecuculli, Firentinac iz njezine pratnje! — usklikne kraljica Marija Stuart.

– Marija! — vikne mlada kralj — moj djed nije nikad posumnjao u njezinu nevinost.

– Može li se toj ženi spriječiti da sutra dođe ovamo? — reče kraljica potiho svojim stričevima.

– Što bi bilo s nama ako bi kralj umro? odgovori kardinal. — Katarina bi nas sve gurnula u njegov grob.

Tako se te noći jasno ocrtao antagonizam između Katarine Medici i Lorenslke kuće. Dolazak kancelara L Hospitada i konetabla de Montimorencyja naviješitao je pobunu, sutrašnjega će se dana dakle zbiti odlučni događaji.

Sutradan kraljica-majka dođe prva. U sobi svoga sina našla je samo kraljicu Maniju blijedu i umornu. Ona je provela noć uiz krevet, u molitvama. Vojvotkinja de Guise je kraljici pravila društvo, a bile su ustade počasne djevojke. Mladi je kralj spavao. Ni vojvoda ni kardinal nisu se još bili pojavili. Svećenik, koji je bio odvažaiji nego vojnik, upotrijebio je te noći, kako se govori, svu svoju energiju, ali nije mogao nagovoriti vojvodu da se proglasi kraljem. Pred sakupljenim državnim staležima i pod prijetnjom da će morati započeti borbu s konetablom de Montmorencyjem, Balafre nije smatrao da su prilike povoljne. Odbio je da uhapsi inavarstooga kralja, kraljicu-majku, kancelara, kardinala de Tournona, Gondije, Ruggierija, Biraguea i druge pristaše kradjice-majlke, primijetivši da će se dići buna poslije tako nasilnih mjera. Podredio je planove svoga brata životu Frangoisa II.

U kraljevoj spavaonici vladala je grobna tišina. Katarina u pratnji gospođe de Fiesique dođe k rubu kreveta i stade promatrati svoga sina izvanredno dobro hinjenim bolom u licu. Stavi na oči maramicu i ode u otvor prozora kamo joj je gospođa de Fiesque donijela stolicu. Odanle su njezine oči promatrale dvor.

Bilo je ugovoreno između Katarine i kardinala de Tournona, ako fconetabl sretno uđe u grad, đa će kardinal doći u pratnji obaju Gomdija, a u slučaju nesreće da će biti sam. U devet sati ujutro dva lorenska kneza u pratnji svojih plemića, koji ostadoše u salonu, pokažu se kod kralja. Kapetan u službi ih je obavijestio da je Ambroise Pare došao malo prije sa Chapelainom i tri druga liječnika koja su bili pod Katar mirnim uplivom. Oni su otvoreno mrzili Amibroisea.

Za nekoliko trenutaka velika dvorana suda pružala je isti izgled kao gardijska dvorana u Bloisu onoga dana kad je vojvoda de Guise bio imenovan kraljevskim namjesnikom i kad je Christophe bio stavljen na muke. Samo je bila razlika u tome što su tada ljubav i radost ispunili kraljevsku spavaonicu, što su Guisei likovali, a sada je u njoj vladala tuga i smrt a Loremci su osjećali da im vlast izmiče iz ruku. Počasne gospođe dviju kraljica činile su dvije skupine, u svakom kutu velikoga kamina u kojem se svijetlila vatra. Dvorana je bila puna dvorjanika. Vijest, koja se razglasila, o smionoj Ambroiseovoj operaciji da spasi život kralju dovela je sve plemiće koji su imali pravo da uđu u dvor. Vanjsko stubište suda i dvorište bijahu puni nemirnih skupina.

Stratište podignuto za kneza nasuprot samostanu rekolekta čudilo je sve

plemstvo. Ljudi su tiho čavrljali, i razgovori su, kao i u Bloisu, sadržavali ozbiljne, otrcane, lakoumne i teške riječi. Ljudi su se počeli privikavati na nemire, nagle revolucije, oružane ustanke, bune, nenadane velike događaje koji su karakterizirali dugi period za vrijeme kojega se ugasila kuća Valois unatoč naporima kraljice Katarine. Vladala je duboka tišina u stanovitom razmaku oko vrata kraljeve spavaonice. Nju su čuvala dva kopljanika, dva paža i kapetan škotske garde.

Antoine Burbonski, zatvoren u svojoj palači, osjećajući se sam i osamljen, doznao je za nade dvora a šutirala ga je vijest o pripremama koje su bile obavljene po noći za smaknuće njegova brata.

Pred sudskim kaminom bijaše jedan od najljepših i najvećih likova toga vremena — kancelar L'Hosipital u svom crvenom plašta s posuvratkora od hermelina, pokriven službenom kapom, prema povlastici svoje časti. Taj hrabri čovjek, videći da su njegovi dobročinitelji Gusei, postali buntovnici, sav se predao interesima kralja koje je zastupala kraljica-majka. Uz opasnost da će izgubiti glavu otišao je u Ecouen da se posavjetuje s konetablom. Nitko se nije usudio da ga smeta u njegovim mislima u koje je bio utonuo. Robertet, državni tajnik, dva maršala Francuske, Vieilleville i Saint-Andre i čuvar pečata stvarali su skupinu pred njim. Dvokjanici se nisu doduše pokazivali veseli, ali njihovi razgovori bijahu zlobni i ironični, a osobito onih koji nisu držali, s Guiseima.

Kardinal de Lorraine konačno je uhvatio Skota Stuarta, ubojicu predsjednika Minarda, i naredio je da njegova parnica počne u Toursu. Još je držao u bloaskom dvorcu kao i u dvorcu u Toursu prilično velik broj kompromitiranih plemića zato da ulije plemstvu strah u kosti. No ono se nije plašilo u reformaciji je nalazilo izliku za pobunu koju, je stvarao osjećaj njegove prvobitne jednakosti a kraljem.. A zatvorenici u Bloisu našli su način da pobjegnu, i po neobičnom udesu, zatvorenici u Toursu nedavno su se poveli za onima iz Bloisa.

– Gospođo — reče kardinal de Chatiltoin gospođi de Fiesque — ako se netko zanima za zatvorenike u Toursu, oni su u velikoj opasnosti.

Čuvši tu rečenicu, kancelar okrene glavu prema djevojkama kraljice-majke.

– Da, mladi Desvaux, konjušar kneza de Condea, koga su držali u Toursu, dodao je gorku šalu svomu biljegu. On je, kako se priča, napisao gospodi Guiscima ovo pisamce: „Doznali srno za bijeg vaših zatvorenika u Bloisu. Bili smo na to tako ljuti te smo se za njima dali u potjeru. Dovest ćemo vam ih natrag čim ih uhvatimo."

Budući da je šala išla njega, kancelar strogo pogleda gospodina de Ghatillona. U taj čas su se čuli glasovi u kraljevoj spavaonici. Oba maršala, Robertet i kancelar približe se, jer se nije radilo samo o kraljevu životu i smrti. Sav je dvor znao za tajnu opasnost kojoj su, izloženi kancelar, Katarina i njihovi pristaše. Stoga je šutnja koja je nastala bila duboka. Ambroise je bio pregledao kralja. Trenutak mu se činio povoljan za operaciju. — Ako se ne izvrši, Frangois II može svaki čas umrijeti — reče on. Čim su gospoda Gudsei ušli, on je objasnio, uzroke kraljeve bolesti, dokazao je da ga u krajnjem slučaju valja trepanirati i očekivao je odluku drugih liječnika.

– Bušiti glavu moga sina kao kakvu, dasku, i to tim groznim Instrumentom! — usklikne Katarina Medici. — Majstore Amforoise, to neću nikad dopustiti'!

Bijednici stanu vijećati. No Katarinine riječi bile su tako glasno izrečene te su se — kako je ona i htjela — jasno čule iza vrata.

– Ali, gospođo, ako preostaje samo to sredstvo da se spasi? — reče plačući Marija

Stuart.

– Ambroise — vikne Katarina — mislite na to da vaša glava jamči za kraljevu.

– Mi **se** izričito protivimo sredstvu što ga predlaže majstor Ambroise — rekoše tri liječnika. — Kralj se može spasiti ako mu se u uho ubrizga lijek koji će izvući onoj kroz usni kanal.

Veliki meštar, koji je pažljivo proučavao Katarinino lice, pođe iznenada k njoj i odvede je u otvor prozora.

– Gospođo — reče joj on — vi hoćete smrt vašega djeteta... vi ste u sporazumu s našim neprijateljima već iz Bloisa!... Jutros je savjetnik Viole kazao sinu vašega krznara da će knezu de Condeu odrubiti glavu. Taj mladić, koji je za sve vrijeme mučenja poricao svaku; vezu s knezom de Comdeom, klimnuo mu je glavom u znak „zbogom" kad je prolazio ispred prozora njegove tamničke ćelije. Vi ste s kraljevskom bešćutnošću gledali na mukama svoga sukrivca. Danas se protivite spasu svoga najstarijega sina. Po svemu tome vi nas silite na pomisao da smrt prijestolonasljednika koji je trebao staviti na glavu krunu pokojnoga kralja nije bila prirodna i da je Montecuculli bio vaš...

– Gospodine kancelaru! vikne Katarina na čiji znak gospođa ide Piesque otvori širom vrata.

Tada je čitav dvor vidio prizor kraljevske spavaonice... Mladi kralj zelenoblijed, lice mu ugašeno, oči bez sjaja, ali je tepao riječ *Marija* i držao za ruku mladu kraljicu koja je plakala. Vojvotkinja de Guise je stajala, uplašena od važnošću Katarine; dva lorenska kneza, jednako nemirna, ali pokraj kraljice-rnajke, s gotovom odlukom da je dadu uhapsiti po gardijskom kapetanu Miadlie—Brezeu; konačno veliki Ambrose Pare, uz pratnju kraljeva liječnika. On je držao svoje instrumente a nije se usudio izvršiti operaciju za koju je jednako bio potreban mir ik:ao i odobrenje liječnika.

– Gospodine kancelaru — reče Katarina — gospoda Guisei hoće da se na kraljevoj osobi, izvrši neobična operacija. Ambroise predlaže da će mu probušiti glavu. Ja, kao majka i kao član regentsikoga vijeća, protestiram protiv toga čina koji smatram za zločin uvrede veličanstva. Tri su kraljeva liječnika za injekciju koja mi se čini jednako uspješna ili manje opasna od Ambrodiseova divljačkog postupka.

Na te riječi nastane tugaljivo mrmljanje.

Kardinal pusti kancelara a zatvori vrata.

– No ja sam kraljevski namjesnik — reče vojvoda de Guise — i vi, gospođine kancelaru, morate znati da Amibroise jamči za kraljev život.

– Ah! Ovdje se gubi vrijeme! — usklikne veliki Amibroise Pare. — Evo, ja znam što imam činiti! — On pruži ruku nad krevetom. — Ovaj ležaj i kralj! su moji — nastavi on. — Ja sam sam gospodar i sam odgovoran, poznam dužnost svoiga zvanja, operirat ću kralja bez odluke liječnika.

– Spasite ga! — reče kardinal — i bit ćete najbogatiji čovjek Francuske.

– Samo naprijed — reče Manija Stuart stisikajući Ambroiseu ruku.

— Ja ne mogu ništa spriječiti — reče kancelar L'Hospital — ali ulažem protest gospođe kraljice-majke i obavijestit ću je.

– Robertet! — vikne vojvoda de Guisa.

Kad je državni sekretar Robertet ušao, kraljevski namjesnik mu pokaže kancelara i reče:

– Viste kancelar Francuske mjesto ovoga izdajice. Gospodine Maille, odvedite

gospodina de L'Hospitala u zatvor kneza de Condea. — Što se tiče vas, gospođo — reče Katarini — vaš će protest ostati mrtvo slovo i morali biste znati da ovakve čine treba da podupiru dovoljne snage. Ja postupam kao vjeran podanik i odan sluga kralja Francoisa II, svoga gospodara. Naprijed, Ambroise! — doda on gledajući u kirurga.

– Gospodine de Guise — reče L'Hospital — ako upotrijebite nasilje bilo na kraljevoj osobi bilo na kancelaru Francuske, znajte da u ovoj dvorani ima dosta francuskoga plemstva da uhapsi izdajnike.

– Oh! vaša visočanstva — usklikne veliki kirurg — dok se tako svađate, možete sigurno viknuti: Živio kralj Charles IX!... jer kralj Frangois umire.

Katarina Medici, mirna, gledala je kroz prozor.

– No mi ćemo upotrijebiti silu da budemo sami gospodari u kraljevoj spavaonici — reče kardinal hoteći zatvoriti vrata.

Kardinal se tada preplaši, jer je vidio sudsku palaču posve praznu. Dvor, siguran u kraljevu smrt, odjurio je k Antoineu Navarskom.

– No, hajide, ma posao! — usklikne Marija Stuamt. — Ja i vi, vojvotkinjo — reče ona gospođi de Guise — mi ćemo vals zaštićavati.

– Gospođo — reče Ambroise — moja me revnost zanijela... liječnici su, osim moga prijatelja Chapelaina, svi za injekciju, i ja im se moram pokaniti. Bio bi spasen da saim ja bio prvi liječnik i prvi kirurg! Dajte, gospodo — reče on uzimajući iz ruku prvoga liječnika malu štrcaljku za injekcije i stade je puniti.

– Gospode Bože! a ja... a ja... — reče Marija S'tulart — ja vam zapovijedam...

– Žalibože, gospođo — reče Ambroise — ja sam podčinjen ovoj gospodi.

Mlada kraljica sa ženom velikoga mešitra stane između kururga, liječnika i drugih ličnosti. Prvi liječnik uzme kraljevu glavu i Ambroise dade injekciju u uho. Oba su terenska kneza pažljivo proimatrala. Robertet i gospodin Maille bijahu nepomični. Gospođa de Fiesque izađe a da je nisu vidjeli, na znak kraljice Katarine. U taj čas L'Hospital otvori odvažno vrata kraljeve spavaonice.

– Dolazim u pravo vrijeme — reče neki čovjek čiji su, brzi koraci odjeknuli u dvorani i koji je u tom času, bio na pragu kraljeve spavaonice. — Ah, gospodo, vi ste htjeli skinuti glavu mojemu lijepom nećaku, knezu de Conde?... Ali ste pustili lava iz njegove spilje, i evo ga ovdje! — doda, konetabl de Montmorency.

– Ambroise, nemojte čeprkati s tim instrumentima po glavi moiga kralja! Francuski se kraljevi daju udarati samo oružjem svojih neprijatelja, i to u bici! Prvi knez kraljevske krvi, Amtoine Burbomski, knez de Conde, kraljica-majika, glavni konetabl i kancelar se protive toj operaciji.

Na veliko zadovoljstvo Katarine odmah se pokažu navarski kralj i knez de Conde.

– Što sve to znači? — usklikne vojvoda de Guise stavljajući ruku na bodež.

– U svojstvu konetabla ja sam otpustio straže na svim mjestima. Za ime božje! Pa nismo ovdje u neprijateljskoj zemlji, koliko znam! Kralj, naš gospodar, među svojim je podanicima, a državni staleži kraljevstva moraju donositi odluke u punoj slobodi. Ja dolazim, gospodo, sa skupštine državnih staleža! Podnio sam im protest svoga nećaka de Corndea koga je tri stotine plemića oslobodilo. Vi ste (htjeli proliti kraljevsku krv i desetkovati plemstvo kraljevstva. Ah! Odsad fućkam ja na sve ono što učinite, gospodo de Lorraine! Ako odredite da se otvori kraljeva glava, tako mi ovoga mača koji je spasio Francusku od Karla V pod njegovim djedom, to se neće

dogoditi...

– To više — reče Ambroise Pare — što je sada sve nepotrebno, izljev počinje.

– Vaša je vladavina svršena, gospodo — reče Katarina Lorendima videći na Ambroiseovu licu da nema više nikakve nade.

– Ah, gospođo, vi ste ubili svoga sina — reče joj Manija Stuart koja skoči kao tavica od kreveta k prozoru i uhvati Firentinku za ruku te je žestoko stisne.

– Moja draga — odgovori Katarina, Mariji bacivši na nju lukav i hladan pogled u kojemu je nabujala mržnja, zadržavana punih šest mjeseci — vi ikoji ste sa svojom silovitom ljubavlju bili uzrok ove smrti, sad ćete ići kraljevati u svoju Škotsku a otputovat ćete već sutra. Ja sam stvarno regentica.

Tri liječnika dadu jedan znak kraljici-majci.

– Gospođo — reče ona gledajući Gutee — zaključeno je između gospodina de Bombona, kojega su državni staleži imenovali kraljevskim namjesnikom, i mene kao regentice da vodstvo državnih poslova prelazi u naše ruke, isključivši svaku drugu osobu. Dođite, gospodine kancelaru.

– Kralj je mrtav — reče veliki meštar obvezan da ispuni dužnosti svoga zvanja.

– Živio kralj Charles IX! — poviču plemići koji su došli s navarskim kraljem, knezom de Condeom i konetablom.

Ceremonije koje se održavaju prigodom smrti francuskoga kralja obavile su se u samoći. Kad je komandant glasnika povikao tri puta u dvorani: — *Kralj je mrtav!* poslije službenoga proglašenja vojvode de Guisea, u dvorani je bilo samo nekoliko osoba da ponove: *Živio krailj!*

Kraljica-majlka, kojoj je grofica de Fiesque dovela vojvodu orleanskoga što je pred nekoliko trenutaka postao Charles IX, (iziđe držeći svoga sina za ruku i za njom pođe cijeli dvor. U spavaonici u kojoj je Frangoisi II izdahnuo ostala su samo dva Lorenca, vojvotkinja de Guise, Marija Stuart i Dayelle sa dva gardisita na vratima, paževima velikoga meštra, kardinalovim paževima i njihovim posebnim tajnicima.

– Živjela Francuska! — poviče nekoliko reformaša, i tako se čuo prvi povik opozicije.

Državni sekretar Robertet, koji je sve dugovao vojvodi i kardinali uplašen njihovim promašenim planovima i njihovim pothvatima, potajno se pridruži kraljici-majci. Njoj su u susret na stubište došli ambasadori Španjolske, Engleske, Carstva i Poljske. Doveo ih je kardinal de Tournon koji ih je otišao obavijestiti, pošto se pokazao u dvoru Katarine Medici u času kad je protestirala protiv operacije Ambroisea Parea.

– No tako! Mi, sinovi Louisa d'Ontre-Mer, baštinici Chamlesa Dorenskoga, mi nismo imali hrabrosti — reče kardinal vojvodi.

– Bili bi nas otpremili , u Lorrainu — odgovori veliki meštar. — Izjavljujem tt, Charles, da je kruna tu, ne bih pružio ruku da je uzmem. To će učiniti moj sin.

– Hoće li dikad imati kao ti uza se armiju i crkvu?

– Imat će više.

– Što?

– Narod!

– Samo ja oplakujem ovo jadno dijete koje me je tako voljelo! — reče Marija Stjuart držeći hladnu ruku svoga prvoga mrtvog muža.

– Breko koga da obnovimo veze s kraljicom? — reče kardinal.

– Čekajte dok se posvadi s hugenotirna — odgovorni vojvotkinja.

Interesi burbonske kuće, Katarine Medici, Guisea i reformaške stranke izazvali su u Orleansu toliku zbrku te je tri dana kasnije kraljevo, tijelo, potpuno zaboravljeno u sudu i stavljeno u lijes od nepoznatih slugu, krenulo u Saint-Dends u pokrivenim teretnim kolima. Pratio ga je samo senliški biskup i dva plemića. Kad je taj tužni sprovod stigao u mali gradić Etampes, jedan sluga kancelara L'Hospitala pniveže za kola ovaj strašni natpis koji je povijest zabilježila: *Tanneguy du Chastel, gdje si? Pa ti si bio Francuz!* Krvav prigovor koji je pao na Katarinu na Mariju Situart i na Lorence. Koji li Francuz ne zna da je Tamneguy du Chasitel potrošio trideset tisuća škuda onoga vremena (današnjih milijun) za pogreb Charlesa VII, dobročinitelija njegove kuće?

KALVIN

Čim je zvonjava zvona u Orleansu najavila da je Fnangois II umro, i pošto je konetabl de Montmorency dao otvoriti gradska vrata, Tourillon se popne na svoj tavan, otputi se prema jednom skrovištu i usklikne:

– Kralj je mrtav!

Čuvši te riječi, neki čovjek ustane i odgovori lozinkom reformaša Kalvinovih pristaša:

– *Spreman na službu!*

Taj je čovjek bio Chaudieu. Tourillon mu ispripovjedi događaje poslednjih osam dana za vrijeme kojih je bio ostavio samoga svećenika u svojemu skrovištu s krutom od dvanaest funti kao jedinom hranom.

– Trči ka knezu de Comdeu brate moj, zamoli ga propusnicu za mene i nađi jednoga konja — vikne svećenik — moram smjesta otputovati u Ženevu:.

– Napišite mu jednu riječ da mogu biti primljen.

– Na — reče Chaudieu pošto je napisao nekoliko riječi — zatraži propusnicu od navarskog kralja, jer u sadašnjim prilikama ja moram odjuriti u Ženevu.

Za dva sata sve je bilo gotovo i gorljivi svećenik bijaše na putu u Švicarsku. Pratio ga je jedan plemić navarskoga kralja, čiji je Chaudieu, tobože, bio tajnilk. Taj je plemić nosio upute reformašima u Dauphilneu.

Taj nenadani Chaudlieuov odlazak bio je odobren u interesu Katarine koja je, da dobije vremena, predložila nešto veoma smiono što se držalo u najvećoj tajnosti. Ta neobična koncepcija objašnjava sporazum koji je tako nenadano Katarima sklopila s vođama reformaške stranke. Ta je lukava lija za zalog svojoj iskrenosti bila izrazila želju da se izmire dvije crkve u jednoj skupštini koja nije mogla biti ni sinod, ni vijeće, ni koncil, nego je za nju trebalo novo ime, alli prije svega Kalvinova privola. Kad je ta tajna izbila na javu — neka to bude uzgred rečeno — ona je imala za posljedicu savez Guisea i konetabla de Montmorencyja protiv Katarine i navarsikoga kralja. Taj je čudni savez u povijesti poznat pod imenom *trijumvirata,* jer je maršal de Saint-Andre bio treća ličnost te posve katoličke koalicije kojoj je dao povod taj neobični prijedlog za sastanak. Duboku Katariminu politiku dobro su ocijenili Guisi: oni su vidjeli da je Katarini vrlo malo stalo do te skupštine, nego ona hoće zatezati sa svojim saveznicima da dođe do punoljetnosti Charlesa IX. Tako su prevarili konetabla uvjerivši ga u sklad interesa Burbomaca i Katarine, dok je Katarina sve izigrala.

Kako se vidi, kraljica je za kratko vrijeme postala neobično jaka. Tom je prijedlogu

neobično pogodovala želja za raspravljanjem i za prepirkom koja je u to vrijeme vladala. Katolici i reformaši su se nadali da će svi zablistati, jedni i drugi na tom turniru riječi. Upravo se to i (dogodilo. Nije li onda čudno što su povjesničari kraljičine najvještije lukavštine shvatili kao neodlučnost i kolebanje? Nikad Katarina nije izravnije išta k svomu cilju nego ovakvim smicalicama kojima se tobože od njega udaljivala. Navarski, kralj, nesposoban da shvati Katarinine razloge, pošalje dakle odmah Kalvinu Chaudeua koji se potajno bio žrtvovao da promatra događaje u Orleansu. On je ondje svaki čas mogao biti otkriven i bez parnice obješen kao svaki čovjek koji se nalazi pod udarom odluke o izgonu.

Po načinu kako se onda putovalo, Chaudeu nije mogao doći u Zenevu prije mjeseca veljače, pregovori su, se mogli završiti tek u mjesecu ožujku, a skupština se zaista mogla održati tek oko početka svibnja 1561. Katarina je bila smislila da će zabaviti dvor i stranke kraljevim krunisanjem, njegovim prvim prisustvovanjem u parlamentu, gdje su L'Hospitai i de Thou dali izraditi povelju kojom je Charles IX povjerio upravu kraljevstva svojoj majci, u sporazumu s kraljevskim namjesnikom, Antoineom Navarskim, najslabijim knezom toga vremena.

Nije li to najčudniji prizor da čitavo jedno kraljevstvo zavisi od jednoga *da* ili *ne* francuskoga građanina, Kalvina, koji je dugo bio nepoznat a tada se nastanio u Ženevi? Da je prekoalpskoga papu dlržao u šahu ženevski papa Kalvin! Da je ona dva nedavno tako moćna kneza posve paralizirao časoviti sporazum između prvoga kneza kraljevske krvi, kraljice-majke i Kalvina! Nije li povijest dala plodnu lekciju kraljevima, lekciju koja ih uči kako da prosuđuju ljude, da spremno vode računa o: geniju i da ga traže, kako je činio Louis XIV, svuda kamo ga je Bog stavio.

Kalvin koji se nije zvao Kalvin nego Cauvin, bio je sin bačvara iz Noyona u Pikardiji. Kalvinov zavičaj u stanovitoj mjeri objašnjava tvrdoglavost pomiješanu s čudnim zanosom kojim se odlikovao taj neograničeni gospodar sudbine Francuske u šesnaestom stoljeću. Ništa nije manje poznato nego taj čovjek koji je rodio Zenevu i duh toga grada. Ženevljamin Jean-Jacques Rausseau koji je malo poznavao povijest, nije posve ništa znao, o uplivu toga čovjeka na svoju republiku. U početku: Kalvin nije uživao jako veliki ugled u Ženevi. Stanovao je u jednoj oid najskromnijih kuća u gornjoj Ženevi, blizu hrama Saint-Pierre iznad nekoga stolara. To je bala prva sličnost između njega i Robespderrea. Ženeviljani su dugo s mržnjom ograničavali njegovu moć. U šesnaestom je stoljeću Ženeva imala u Farelu jednoga od onih glasovitih građana koji ostaju nepoznati u čitavom svijetu, a često i tu samoj Ženevu. Taj Fareil oko godine 1537. zaustavi Kalvina u tom gradu pokazavši mu ga kao maj sigurniju tvrđavu aktivnije reformacije nego što je Lutherova. Farel i Kalvin smatrali su Luteranlizam za nepotpuno i nedovoljno djelo koje ne može imati utjecaja na Francusku. Ženeva, nalazeći se između Italije i Francuske, podvrgnuta francuskom jeziku, bila je odlično smještena da bi mogla biti u vezi i saobraćati s Njemačkom, Italijom i Francuskom. Kalvin usvoji Ženevu za sjedište svoje moralne sudbine i od nje načini tvrđavu svojih ideja.

Na Karelovu molbu, ženevsko gradsko vijeće ovlasti Kalvina da drži predavanja iz bogoslovije u mjesecu nujintu 1538. Kalvin prepusti propovijeda Farelu, svomu prvom učeniku, a sam se strpljivo baci na naučavanje svoje doktrine. Taj ugled, koji je zadnjih godina njegova života postao neograničen, taško se uspostavljaoi. Veliki je agitator nailazilo na ozbiljne zapreke te je neko vrijeme bio čak prognan iz Ženeve

Zbog strogosti svoje reforme. Tu je postojala jedna stranka poštenih ljudi koja je željela zadržati staru raskoš i stare običaje. Ali kao uvijek, ti su se poštenjaci bojali da će postati smiješni pa nisu htjeli priznati cilj svojih napora te su se borili za ono što ih uistinu nije zanimate.

Kalvin je htio da sie za pričest upotrijebi *kruh s kvasom* i da nema svetkovine osim nedjelje. Te su novotarije osudili u Bernu i u Lausanni, pa su Zenevljand bili pozvani da se ravnaju po obredu ostale Švicarske. Kalvin i Farel se opru, a *njihovi politički neprijatelji* uzmu taj nesklad kao izliku da bi ih protjerali! liz Zeneve, i zaista su bili prognani na nekoliko godina. Kasnije se Kalvin u slavlju vrati, na traženje svoga stada. Takvi progoni postaju uvijek potvrda moralne snage kad onaj koji ih podnosi zna čekati. Stoga je taj povratak bio kao era toga proroka. Počela su smaknuća, Kalvin je organizirao svoj vjerski teror. U času kad se taj gospodar opet pojavio u Zenevi, bio je primljen među ženevsko građanstvo, ali nakon punih četrnaest godina boravka još nije bio član gradskoga vijeća. One godine kad je Katarina k njemu slala onoga svećenika taj kralj ideja nije imao drugoga naslova nego naslov pastora ženevske crkve. Kalvin, uostalom, u ime plaće nikad nije primao više od stotinu pedeset franaka godišnje u novcu, petnaest kvintala žita, dvije bačve vina. Njegov je brat bto obični: krojač. Krojačnica mu je bila nekoliko koraka od trga Saint-Pierre, u udici gdje se danas nalazi jedna ženevska štamparija. Zar ta nesebičnost koja nedostaje Voltaireu, Nevrtonu, Bacoinu, ali koja sjaje u životu Rabelaisa, de Campanelle,[202] Luthera, Vica,[203] Descartesa, Malebranchea, Bpinoze, Loyole, Kanta, Jean-Jacquesa Rousseaua ne čini veličanstven okvir tim vatrenim i uzvišenim likovima?

Jedino s pomoću Robespierreova života, koji je bio tako siličan Kalvinova, može se suvremenicima objasniti Kalviniov. On je zasnivao svojtu vlast na istim osnovicama, i bio jednako okrutan, jednako apsolutist kao i araški odvjetnik.[204] Čudno je to! Pikardija, Arrais i Noyon dali su ova dva instrumenta reformacaje! Svi oni koji budu htjeli proučavati razloge mučenja što ih je naredio Kalvin, naći će, razmjermoi, čitavu 1793. godinu u Zenevi, Kalvin je dao odrubiti glavu Jacquesu Grnuetu „jer je pisao bezbožna pisma, raskalašne stihove i *radio* na tom da obora crkvene odredbe". Promislite o ovoj osudi, pitajte se da li najgroznije tiranije u svojim saturnalijama dajtu okrutnije lakrdijaška obrazloženja! Valentin Gentilis, osuđen na smrt *„zbog nehotičnoga krivovjerstva"* izmakao je mučenju samo javnim priznanjem počinjenoga zločina, koje je bilo sramotnije nego priznanja što ih je određivala katolička crkva. Sedam godina prije konferencije koja se imala održati kod Kalvina, na prijedlog kraljioe-majke, Miched Servet, Franiouz, prolazeći kroz Ženevu, bio je uhapšen, suđen i osuđen na tužbu Kalvina i živ spaljen *„jer je napao tajnu trojstva"* u jednoj knjizi koja nije bila u Zenevi ni napisana ni objavljena. Sjetite se rječitih obrana Jeana-Jacquesa Rousseaua čija je knjiga, koja je rušila katoličku vjeru, bite napisana u Francuskoj a objavljena u Holandijli, ali rasparana. u Parizu, čija je dakle knjiga bila spaljena rukom krvnika, dok je pisac kao *stranac* bio samo istjeran iz kraljevstva gdje je pokušao rušiti osnovne istine vjere i vlasti, a uporedite vladanje parlamenta sa sudom ženevskoga tiranina! Na kraju, neki Bolsee, bude isto tako stavljen pred sud „jer je imao *druge ideje o predestinaciji nego što su bile Kalvinove.* Odvagnite ove razloge i upitajte se je li Fouquier-Tmville gore činio. Divljačka Kalvimova vjerska netrpeljivost bila je, u moralnom pogledu, tvrđa i nesmiljenija nego što je bila politička netrpeljivost Robespierreova. Na prostranijoj pozornici nego što je Zeneva

Kalvin bi bio prolio više krvi nego što je prolio strašni apostol političke jednakosti izjednačene katoličkoj jednakosti. Tri stoljeća prije, jedan redovnik, drugi Pikardijac kao Kalvin i Robeispierre, odvukao je čitav zapad protiv istoka. Pierre l'Hermita, Kalvin i Robespierre, svaki u razmaku od tri stotine godina, ta tri Pikardijca, politički govoreći, bili su Arhimedove poluge. U svakoj su epohi oni predstavljali jedinu misao koja je naišla na oslonac u interesima i kod ljudi. Kalvin je dakle posve sigurno bio gotovo nepoznati nakladnik tužnoga grada koji se zvao Zeneva gdje je, pred deset godina, neki čovjek, pokazujući na vežu, prvu koja je bila načinjena u Ženevi (prije su postojala samo posredna vrata) rekao: *„Kroz ova je vrata ušla raskoš u Ženevu!"*

Krutošću svojih smaknuća i svoje nauke, Kalvin je u nju uveo licemjernu strogost. Imati dobro vladanje, prema protestantskim pobožnjakovićima, znači odreći se umjetnosti, svega što uljepšava život, dobro jesti, ali bez raskoši, i potiho gomilati novce, a ne uživati ih drukčije nego kao što je Kalvin uživao svoju vilast — samo u mislima. Kalvin je svim građanima daio istu tamnu livreju koju je proširio na svoj život. On je od konsistorija stvorio pravo sudište kalvinističke inkvizicije, posve slično Robespiereovu revolucionarnom sudištu. Konsistorij je predavao vijeću ljude koje je trebalo osuditi, a u njemu je vladao Kalvin preko. konsistonija kao što je Roibespierre vladao nad Konventom preko kluba jakobinaca. Tako je u Ženevi jedan odličan činovnik bio osuđen na dva mjeseca tamnice, na gubitak službe i sposobnosti da ikad može vršiti koju drugu jer je provodio neuredan život i saobraćao s. Kalvinovim neprijateljima. Pod tim vidom, Kalvin je bio zakonodavac: stvorio je stroge, skromne građanske, strahovito tužne, ali besprijekorne običaje koji su se u Zenevi sačuvali sve do danas. Oni su prethodili engleskim običajima koji se općenito zovu puritanizmom. Njih su stvorili oni kameronci, učenici Camerona, jednoga od francuskih doktora koji su proizašli od Kalvina a tako ih je dobro, opisao Walter Scott!

Siromaštvo jednoga čovjeka, točno rečeno suverena, koji je ophodio ravnopravno s kraljevima, koji je od njih tražio blago, armije, i koji je punim šakama crpao iz njihovih uštednja za nesretnike, dokazuje da misao, kao jedino sredstvo gospodstva, rađa škrte političare, ljude koji uživaju mozgom, koji poput isusovaca žele vlast .radi vlasti. Pitt, Luther, Kalvin, Robespierre — svi ti Harpagoni[205] gospodstva umiru bez ijedne pare. Povijest je sačuvala inventar, sastavljen u Kalvinovu stanu, poslije njegove smrti. On se, zajedno s knjigama, penje na pedeset skuha. Luther nije ostavio više, i njegova je udovica, glasovita Katarina de Bora, bila prisiljena da moli godišnju potporu od sto škuda, koju joj je odobrio jedan njemački izbornik. — Potemkin,[206] Mazarin, Richellieu, ti ljudi misli i djelovanja koji su stvorili ili pripravili carstva, ostavili su svaki od njih tri stotine milijuna. Oni su imali srca, voljeli su žene i umjetnosti, gradili su, osvajali su, dok osim Lutherove žene Helene ove Ilijade, svi drugi nisu sebi mogli predbaciti ni jedan kucaj srca prema ženi.

Ovo vrlo zbijeno objašnjenje bilo je potrebno da se pokaže Kalvinov položaj u Ženevi.

Prvih dana mjeseca veljače godine 1561, jedne blage večeri, kakvih u ovo godišnje doiba zna biti na Ženevskom jezeru, dva su konjanika došla na Prelfiveque, koja je tako nazvana zbog bivše ladanjske kuće ženevskoga biskupa koga su protjerali pred trideset godina. Ta dva čovjeka, koji su bez sumnje poznavali ženevske zakone o zatvaranju vrata, u ono doba potrebne a danas prilično smiješne, otputili su se prema

vratima de Rives. No naglo zaustaviše svoje konje kad su ugledali nekoga čovjeka od pedeset godina. On se šetao odupirući se o ruke jedne služavke. Očito se vraćao u grad. Taj je čovjek bio dosta debeo. Sporo i mučno je hodao. Stavljao je tek jedno stopalo za drugim, i to ne bez bolova. Nosio je okrugle i zavezane cipele od crnoga baršuna.

— To je on — reče Chaudieuu drugi konjanik Ikoji sjaha s konjai, pruži uzde svomu drugu i otputi se prema šetaocu raširivši ruke.

Taj šetalac, koji je doista bio Jean Kalvin, ustukne da izbjegne zagrljaj i baci vrlo strog pogled na svoga učenika. U pedesetoj godini Kalvin je izgdedao kao da ima sedamdeset. Kako je bio krupan i debeo, izgledao je još manji jer su ga užasne boli od kamenca silile da pogubljeno hoda. Ove su se boli komplicirale s napadajima kostobolje najgore vrste. Svaki bi uzdrhtao pred ovim licem koje je bilo jednako široko kao i dugo i na kojem, unatoč oblini, nije bilo više dobrohotnosti nego na licu Hernija VIII kojemu je Kalvin bio jako sličan. Njegove su se boli, koje nisu nikad popuštale, pokazivale na licu u dvije duboke bore koje su polazile sa svake strane nosa, slijedile micanje brkova i s njima se stopile u bogatu sijedu bradu. Mada je to lice bilo crveno i užareno kao lice kakva pijanca, mjestimice je pokazivalo znakove gdje mu je boja bila žuta. No unatoč crnoj kapi od baršuna koja je pokrivala tu golemu uglastu glavu, čovjek se mogao daviti širokom čelu najljepšega oblika. Pod njim su sjala dva tamna oka koja su u nastupu srdžbe morala sipati vatru. Bilo zbog njegove gojaznosti, bilo zbog njegova krupnoga a kratkoga vrata, bilo pak zbog bdjenja i stalnih poslova, Kalvinova se glava uvukla u široka ramena pa ga je to sililo da nosi malu nabranu ogrlicu na kojoj je njegov lik izgledao kao lik svetoga Ivana Krstitelja na kakvoj zdjeli. Između brkova i brade vidjela su se, kao ruža, njegova lijepa rječita usta, mala i svježa, nacrtana divnim savršenstvom. Lice mu je dijelio uglast nos. Isticao se time što je bio iskrivljen po čitavoj svojoj dužini, i to je stvaralo značajne neravne plohe, u skladu sa čudesnom snagom te carske glave. Premda je u tim crtama bilo teško prepoznati tragove sedmičndih migrena koje su hvatale Kalvina u razmacima potajne groznice koja ga je proždirala, patnja, koju je stalno suzbijao studij i volja, davala je nešto strašno toj naoiko svježoj masiki. To se dade objasniti bojom sloja masti koja se nakupila jer je, kao umni radnik, stalno sjedio. Ona je nosila tragove neprestane borbe te fooležljive prirode s jednom od najjačih volja poznatih u povijesti ljudskoga duha. Mada su bila prekrasna, usta su imala izraz okrutnosti. Nevinost koju su diktirale široke osnove a tražile tolike boležijave sklonosti bila je napisana na tom čelu. Bilo je tuge u vedrini toga snažnog čela i boli u pogledu tih očiju čiji je mir ulijevao strah.

Kalvinova je odjeća isticala njegovu glavu, jer je on nosio glasovitu mantiju od crnoga sukna koju je stezao crni sukneni pojas s bakrenom kopčom. Ona je postala odjećom kalvinskih svećenika, i budući da nije zanimala pogled, silila je pažnju da se bavi samo licem.

— Ja previše patim, Theodore, da bi vas zagrlio — reče tada Kalvin elegantnom konjaniku koji je stigao iz Francuske.

Theodore de Beze, koji je tada bio star četrdeset i dvije godine i primljen za građanina Zeneve pred dvije godine na Kalvinovu molbu, bijaše potpuna opreka strašnom pastoru kojega je načinio svojim vladarom. A kao sve građane koji se dignu na vrhovnu moralnu vlast i kao sve pronalazače socijalnih sustava i Kalvina je

proždirao ljubomor. Zazirao je od svojih učenika, nije volio sebi ravnih i nije podnosio ni najmanje protuslovlje. Međutim, između Theodora de Bezea i njega bila je golema razlika. Ovoga elegantnoga konjanika, obdarena ugodnim licem, puna uljudnosti, naviknuta da posjećuje dvorove, Kalvin je smatrao tako različitim od sivih drugih divljih janjičara, te se, kad je bio s njim, nije vladao kao obično. Nikad ga nije volio, jer taj grubi zakonodavac nije uopće poznavao prijateljstvo, ali budući da se nije bojao da u njemu nalazi svoga nasljednika, volio se igratis Theodarom kao što se kasnije igrao Riohelau s mačkom. Držao ga je gipkim i lakim. Kad je vidio da de Beze sjajno uspijeva u svim svojim zadacima, volio je taj uljudni instrument čijom se on smatrao dušom i vodičem. Toliko je istina to da ni najokrutniji ljudi ne mogu biti makar bez prividne ljubavi. Theodore je bio Kalvinova maza, strogi reformator nije ga nikada grdk, progledao mu kroz prste njegov neuredan život, njegova ljubakanja, lijepu odjeću i eleganciju u jeziku, Možda je Kalvin bio zadovoljan što se može natjecati u ljupkosti s tuđima na dvoru. Theodore de Beze je htio u Ženevu[207] uvesti ljubav za umjetnosti, za književnost i za pjesništvo, i Kalvin je slušao njegove planove ni ne trepnuvši svojim sivim obrvama. Tako je opreka značaja i osobe između ta dva slavna čovjeka bila jednako potpuna kao i opreke njihova duha.

Kalvin odgovori lakim naklonom glave na vrlo smjerni Chaudieuov pozdrav. Chaudieu stavi u desnu ruku uzde dvaju konja i pođe za ovim dvjema velikim ljudima reformacije, držeći se nalijevo od Theođora de Bezea koji je hodao desno od Kalvina. Kalvinova sluškinja dotrči da spriječi da se ne zatvore vrata de Rivesi, upozoravajući kapetana straže da su pastora uhvatili jaki bolovi.

Theodore de Beze je bio sin općine Vezelay, prve koja se udružila. Njezinu je neobičnu povijest stvarao jedan od Thienryja. Tako je buržoaski duh i duh otpora, prirodan Vezelayu, bez sumnje dao svoj udio u velikoj pobuni reformaša u osobi toga čovjeka koji je jamačno jedan od najneobičnijih likova krivovjarstva.

– Vi uvijek patite? — upita Theodore Kalvina.

– Katolik bi rekao *kao proklet* — odgovori reformator s onom gorčinom koju je unosio u svoje najneznatnije riječi. — Ah! ja odlazim, moj siniko! A što će biti s vama bez mene?

– Borit ćemo se u svjetlu vaših knjiga! — reče Chaudieu.

Kalvin se osmjehne, crveno mu lice poprimi prijazan izraz i milostivo pogleda Chaudieua.

– No, da li mi donosite kakve vijesti? — nastavi on. — Jesu li mnogo naših poklali? — reče on smješkajući se i pokazujući podrugljivo veselje koje je zasjalo u njegovim tamnim očima.

– Nisu — reče Chaudieu — sve je mirno.

– Zlo! Zlo-! — uisklikne Kalvin. — Svako izmirenje bilo bi pogubno ako svaki put ne bi skrivalo kakvu klopku. Progon je naša snaga. Gdje bismo bili kad bi crkva katolička prihvatila reformu?

– Ma upravo to hoće, kako se čini, kraljica-majka — reče Theodore.

– Ona je to kadra — reče Kalvin. — Ja proučavam tu ženu...

– Odavle? — usklikne Chaudieu

– Postoji li uopće daljina za duh? — odvrati strogo Kalvin koji je vidio nepoštovanje u tom prekidu. — Katarina hoće vlast, a žene u toj težnji nemaju ni časti ni vjere. O čemu se radi?

– Evo dakle, ona nam predlaže neku vrstu koncila — reče Theodore de Beze.

– Kraj Pariza? — upita naglo Kalvin.

– Da!

– Ah, to bolje! — reče Kalvin.

– I mi ćemo na njemu pokušati da se složimo i sastavimo jedan javni spis o stapanju dviju crkava.

– Ah! kad bi ona imala hrabrosti da odvoji francusku crkvu od rimske kurije i da u Francuskoj stvori patrijarha kao u grčkoj crkvi! — usklikne reformator čije oči zablistaju na tu misao koja bi mu omogućila da se popne na prijestolje. — No, moj sinko, može Ili papina nećakinja biti iskrena? Ona želi dobiti vremena.

– Ne treba li ga i nama da popravimo amboaski poraz i da organiziramo strahovit otpor na svim stranama kraljevstva?

– Ona je otpremila škotsku kraljicu — reče Chaudieu.

– Jedna manje! — reče Kalvin prolazeći ispod vrata de Rives — engleska kraljica Elizabeta će nam je zadržati Dvije susjedne kraljice bit će ubrzo u ratu: jedna je lijepa, a druga prilično ružna, prvi uzrok za razdraženost, a k tomu postoji povrh toga i pitanje nezakonitosti[208]...

Kalvin sebi stane trljati ruke i veselje mu je imalo tako okrutan izraz te je de Beze zadrhtao, jer je tada opazio lokve krvi koje je njegov gospodar već vidio u bliskoj budućnosti.

– Guisei su razdražili burbomsku kuću — reče de Beze poslije stanke — orni su u Orleansu prekinuli jedni s drugima.

– A eto — nastavi Kalvin — misi .mi vjerovao, moj sinko, kad sam ti prilikom tvoga posljednjeg odlaska u Nerac[209] govorio da ćemo izazvati rat na život i na smrt između dvije grane francuske kraljevske kuće! Konačno, imam u svojoj stranci jedan: dvor, jednoga kralja i jednu porodicu. Moja je nauka sad proizvela jak utjecaj na mase. Građani su me razumjeli i odsad će zvati krivobošcima one koji idu na misu, koji oslikavaju zidove svojih hramova, koji u njih stavljaju slike i kipove. Ah! mnogo je lakše narodu razrušiti katedrale i palače nego li raspravljati o *pravoj vjeri* i o *stvarnom prisustvu!* Luther je bio prepirač, ja sam armija! On je bio mislilac, ja sam sustavi Jednom riječju, moja djeco, on je bio tek peckalo, a ja sam Tarkvlnije! Dž, moji će vjernici uništiti crkve, razlupati slike, od kipova načiniti žrvnjeve da melju žito narodu. U državama postoje korporacije, a ja, hoću samo ljude pojedince! Korporacije se suviše opiru i jasno vide, dok su mase slijepe! Sada toj mojoj djelotvornoj nauci treba primiješati političke interese koji će je učvrstiti i održati u djelatnosti, materijal mojih armija. Ja sam zadovoljilo logiku ekonomičnih duhova i glavu mislilaca ovim svojim golim i oguljenim kultom koji prenosi vjeru u svijet ideja. Pokazao sam narodu prednost ukinuća ceremonija. Na tebi je, Theodore, sad briga da staviš interese u igru. Nemojte ići preko toga. Sve je učinjeno, sve je sad rečemo što se tiče nauke. Tomu se ne smije dodati ni jedna mrvica! Zašto se Cameron, taj gaskonjiski pastor, prtlja u pisanje?...

Kalvin, Theodione de Beze i Chaudieu uspinjali su se ulicama gornjega grada usred gomile a da nitko nije svraćao ni najmanju pažnju na njih koji su razularili gomile po gradovima što su pustošile Francusku!

Poslije ove strašne tirade oni su šutke hodali, došli su na mali trg Saint-Pierre te se otputili prema pastorovoj kući. U drugom katu te jedva slavne kuće o kojoj danas

nitko ne govori u Ženevi — gdje uostalom Kalvin nema ni kipa — njegov se stan sastojao od trli sobe patke ti rane i obložene jelovinom. Kraj njih nalazila se kuhinja i soba služavke. Kao u većinu građanskih kuća u Ženevi, u sitan se ulazio kroz kuhinju. Iz nje se išlo u malu dvoranu sa dva prozora. Ona je služila za posjete, pa za salon i blagovaonicu. Zatim je došla radna soba u kojoj su se Kalvimove misli punih četrnaest godina borile s njegovim bolovima. I na koncu je uz nju bila njegova spavaća soba. Četiri tapetirane hrastove stolice oko četverouglastog stola činile su sve pokućstvo sobe za posjete. Peć od bijele fajanse u jednom kutu te prostorije širila je ugodnu toplinu. Oblošci od prirodne jelovine pokrivali su zidove bez ikakva ukrasa. Tako golotinja mjesta bila je u skladu s trijeznim i jednostavnim životom toga reformatora.

– No što moram raditi? Prihvaćate li sastanak? — reče de Beze ulazeći i iskorišćujući trenutak kad ih je Chaudieu ostavio da odvede konje u staju susjedne krčme.

– Svakako — reče Kalvin. — Vi ćete se, moje dijete, na njemu boriti. Budite oštri, apsolutni. Nitko, ni kraljica, ni Guisei ni ja ne želimo da iz sastanka izide izmirenje, jer nam ne odgovara. Ja imam povjerenje u Duplessis-Morniaya[210], morat ćemo mu dati prvu ulogu. Sami smo? — reče on bacivši nepovjerljiv pogled u kuhanju kojoj su vrata bila naškrinuta i gdje su se na užetu sušile dvije košulje i nekoliko širokih čipkastih ovratnika. — Idi sve zatvoriti! — Fazi sad — nastavi on kad je Theodore bio zatvorio vrata — treba natjerati navarskoga kralja da se združi s Gudseima i s konctablom savjetujući mu neka napusti kraljicu Katarinu Medici. Moramo potpuno iskoristiti slabost toga jadnog vladara. Ako on Talijanki okrene leđa, kad ona vidi da je lišena toga oslonca, morat će se povezati s knezom de Condeom i s Coignyjem. Možda će je taj manevar tako dobro kompromitirati te će nam ostati...

Theodore de Beze uzme skut Kaivinove mantije i poljubi ga: — O moj učitelju, vi ste veliki!

– Ja ću žalibože uskoro umrijeti, dragi Theodore. Ako umrem a da te ne vidim — reče on tihim glasom i u uho svom ministru vanjskih poslova — misli na to da izvedaš jak udarac preko jednog od naših mučenika!...

– Još jednoga Mitnarda valja ubiti?

– Bolje nego fiškala.

– Kralja?

– Još više! Čovjeka koji hoće da to bude.

– Vojvodu de Guisea! — usklikne Theodore i pritom mu izmakne jedna kretnja.

– No pa... — usklikne Kalvin koji kaoda je opazio odbijanje ili kretnju otpora i nije vidio da ulazi svećemilk Chauđisu, — nemamo li pravo da i mi njih udaramo kao što oni nas udaraju? Da, u sjeni i potiho. Ne možemo li mi zadavati ranu za ranu, smrt za smrt? Katolici će se ustručavati da nam stavljaju zamke i da nas ubijaju?! Ja na to računam. Palite im crkve! Idite moja djeco! Ako imate odanih mladića...

– Ja ih dimam — reče Chaudieu koji je neopažen ušao.

– Služite se njima kao ratnim strojevima! Naša pobjeda dopušta siva sredstva. Balafre, taj strašni vojnik, jest kao i ja, više nego čovjek, to je čitava dinastija kao što sam i ja čitav sistem. On je kadar da sve uništi! Dakle, smrt Lorencu!

– Ja bih volio mirnu pobjedu koju bi nam donijelo vrijeme i razum — reče de Beze.

– Vrijeme? Razum? — vikne Kalvin bacivši stolac na zemlju. — Ma jeste li ludi? Razum da izvojšti pobjedu?! Vi onda ništa ne poznate ljude, vi koji se krećete medu njima, glupane božji! Pa upravo to škodi mojoj nauci, .trostruki blesane, što je razumna! Gromom svetoga Pavla, mačem Svesilnoga, Theodore., tikvane jedan, zar ne vidite da je amboaska katastrofa dala snagu mojoj reformi? Ideje rastu samo kad se zalijevaju krvlju! Ubojstvo vojvode de Guisea bilo bi uzrok strahovitoga progona, a ja ga zovem svim svojim željama! Nedaće su nam poželjnije nego uspjesi! Reformacija ima sredstava i može trpjeti udarce, čujete li, ništarijo jedna! dok je katolicizam propao ako mi dobijemo jednu jedinu bitku! Ma kakvi su samo ti moji namjesnici?!... mokre prnje mjesto ljudi! Crijeva na dvije noge! kršteni pavijani. Oh Bože moj, hoćeš li mi dati još deset godina života! Ako rano umrem, stvar prave vjere je propala s ovakvim glupanima! Ti si jednako zatucan kao i Antodne Navarski! Nosi se, pusti me, ja želim boljega pregovarača! Ti si magarac, gizdelin, pjesnik, idi pa pjevaj katulijade, tibulijade, akrostihe! Gijo!

Bolove od kamenca potpuno je svladala vatra srdžbe. Napadaj je zašutio pred ovom strašnom razdraženošću. Kalvinovo se lice prekrije rumenilom kao nebo u oluji. Njegovo je veliko čelo sjalo. Oči su mu se krijesile. Nije bio sebi sličan. Prepustio se epileptičnom uzbuđenju, punom bijesa, koje ga je često znalo zahvatiti. Ali zbog šutnje njegovih dvaju slušalaca i opazivši da je Chaudieu rekao de Bezeu: „Horepski grm!", pastor sjedne, zašuti i prekrije sebi lice svojim kvrgavim rukama koje su drhtale unatoč njegovoj debljini.

Nekoliko časaka kasnije, još uvijek pod posljednjim udarcima vihora koji je nastao od čistoće njegova života, reče im uzbuđenim glasom:

– Moje mane, koje su mnogobrojne, manje mi zadaju muke da ih savladam nego *moja nestrpljivost:!* Oh! okrutna životinjo, zar te nikad neću savladati? —doda on udarivši se u prsa. :

– Dragi moj učitelju — reče de Beze umiljatim glasom i uzme Kalvinove ruke te ih poljubi — Jupiter grmi, ali se zna i osmjehnuti...

Kalvin pogleda sivoga učenika blagim pogledom i reče: — Shvatite me, dragi prijatelji...

– Shvaćam da pastiri naroda imaju strašne terete — odgovori; Theodore. — Vi imate čitav svijet na svojim ramenima.

– Ja imam — reče Chaudieu koji je zbog učiteljeva žestokog ukora postao zamišljen — tri mučenika na koja možemo računati. Stuart, koji je ubilo predsjednika, na slobodi je...

– Zabluda! — reče Kalvin blago i smješkajući se kao svi veliki ljudi kojima se razgali lice poslije srdžbe, kao da se stide što su dopustili da na njemu zavlada oluja,. — Ja poznam ljude — netko može ubiti jednoga predsjednika, ali ne može ubiti dva.

– Je li to apsolutno nužno? — reče de Beze.

– Zar još o tom? — reče Kalvin nađuvši svoje nosnice. — Slušajte, ostavite me, opet ćete me razbjesnjeti. Idite i ne zaboravite moju odluku. Ti, Cheudieu, podli svojim putem i upravljaj svojim stadom u Parizu. Neka vas Bog vodi! Dinah!... poučite moje prijatelje.

– Zar mi nećete dopustiti da vas zagrlim — reče Theodore raznježeno. — Tko od nas može znati što će mu se sutra dogoditi? Mogu nas uhvatiti unatoč propusnici...

– I ti hoćeš da ih štedimo? — reče Kalvin grleći de Bezea. Poslije uhvati

Chaudiauovu ruku i reče:

– Nipošto nemojte biti hugenoti, ni reformaši, postanite kalvinisti! Govorite samo o kalvinlzmu... Ne radi se tu o mojem častoljublju, jer ja umirem... Nego mora se uništiti sve što je preostalo od Luthera, čak i ime luteran i luteranazam!

– Ta, božanska čovječe — usklikne Chaudieu — vi zaista zaslužujete takve počasti!

– Zadržite jednoličnost nauke, ne dajte više ništa istraživati ni popravljati. Propali smo ako iz našega krila, izađu nove sekte!

Anticipirajući događaje ove Studije koji će slijediti, i da svršimo s Theodorom de Bezeoim koji je s Chaudieuom otišao u Pariz, treba primijetiti da je Poltrot (koji je deset mjeseci kasnije opalio jedan hitac iz pištolje na vojvodu Francoisa de Guisea), na mukama priznao da ga je na ovaj zločin nagnao Theodore de Beze. Na kasnijim mukama ipak je povukao ovo priznanje. Stoga je Bossuet, odvagnuvši sve povijesne razloge, bio mišljenja, da se Theodoru đe Bezeu ne smije pripisati poticaj za ovaj zločin. Ali poslije Bossueta jedna naoko neozbiljna rasprava, napisana povodom jedine poznate pjesme, navala je nekoga kompilatora osamnaestoga stoljeća da dokaže da je pjesma o smrti vojvode de Guisea, koju su hugenoti pjevali po čitavoj Francuskoj, djelo Theodora de Bezea. I tada je bilo dokazano da je poznata tužaljka o Malboroughu plagijat pjesme Theodora de Bezea. *(Vidi napomenu na koncu).*

KRALJIČINA ZAHVALNOST

Na dan kad su Theodore de Beze i Chaudieu došli u Pariz, ovamo se vratio i dvor iz Reimsa, gdje je bilo krunisanje Charlesa IX. Ta ceremonija, kojoj je Katarina podala veličanstven sjaj i koja je bila prilika za raskošne svečanosti, omogućila joj je da oko sebe sakupi vođe svih stranaka. Pošto je proučila sve interese i sve stranke, mogla je birati između dvije alternative: ili ih povezati uz prijestolje lili ih suprotstaviti jedne drugima. Kao katolik u pravom smislu riječi, konetabl de Montmorency, čiji nećak knez de Conde bijaše vođa reformaicije i čiji su sinovi naginjali toj novoj vjeri, prekoravao je savez kraljice-majke s reformašima. Sa svoje strane Guisei su radili da predobiju Antoinea Burbomskog, kneza bez značaja, i da ga uključe u svoju stranku. To je dopustila njegova žena, navarska kraljica, kad ju je upozorio de Beze.

Te su poteškoće pogađale Katarinu čijem je sve većem ugledu trebalo neko vrijeme mira. Stoga je nestrpljivo čekala odgovor Jeana Kalvina, kojemu isu knez de Oonđe, navarski kralj, Colignj, d'Andelot, kardinal de Chatillon bili poslali de Bezea i Chaudieua. Ali je međutim kraljica-majka održala svoja obećanja prema knezu de Condeu. Kancelar je obustavio postupak koji se odnosio na. Christophea Lecamusa i uputio kneževu stvar parlamentu u Parizu koji je poništio odluku komisije izjavivši da nije nadležna da sudi knezu kraljevske krvi. Parlament je obnovio parnicu na molbu Guisea i kraljlce-anajke. La Sagneovi papiri budu predani Katarini koja, ih spali. Ova je predaja bila prvi zalog što su ga uzalud Guisei dali kraljici-majci. Parlament, nemajući više ovih presudnih dokaza, vrati knezu sva njegova prava, dobra i časti. Christophe, oslobođen prilikom nastupa kralja na prijestolje, bude odmah stavljen izvan spora i, kao odštetu za svoje patnje, dobije mjesto odvjetnika u parlamentu dobrotom gospodina de Thoua.

Pred njezinim očima spremao se trijumvirat — buduća koalicija interesa ugroženih prvim činima Katarine. Jednako kao što se u kemiji protivne supstancije

odvoje pri prvom sudaru koji remeti njihovo prisilno sjedinjenje, tako su u politici savezi suprotnih interesa kratkoga vijeka. Katarina je dobro shvaćala da će se prije ili kasnije vratiti Guiseima li kometaiblu da započne borbu s hugenotima. Taj projektirani sastanak, koji je laskao samoljublju govornika svake stranke, i koji je trebalo da bude druga impozantna ceremonija poslije krumidbemilh svečanosti te da sačinjava neke vrste krvavu govornicu toga već započetog vjerskog rata, bijaše nepotreban u očima Guisea i isto tako u očima Katarine. Katolici će na njemu izgubiti, jer će hugenoti pod izlikom da komferdraju, tu proglasiti svoju nauku pred licem cijele Francuske, pod zaštitom kralja i njegove majke. Ipak, kardinal de Komadne, kojemu je Katarina laskala da će na njemu moći tući krivovjerce rječitošću crkvenih knezova, nagovori vojvodu svoga brsta da pristane na taj sastanak. Talio je Katarina Medici osigurala šest mjeseci mira što joj je bilo potrebno. Jedan mali događaj malo da nije izvrgao pogibli, tu vlast koju je Katarina s tako teškom mukom gradila. Evo toiga prizora koji je povijest sačuvala. On se dogodio onoga dana kad su izaslanici iz Zeneve došli u ulicu de Bethisy[211] u palaou Coigny[212] blizu Louvraa. Charles XX je kod krunisan ja imenovao svoga učitelja Amyota, kojega je jato voltom prvim dvorskim kapelanom. To je prijateljstvo jednako dijelio vojvoda d'Anjau, Henri III, drugi Amyatov učenik. Katarina je za vrijeme putovanja iz Reimsa u Pariz doznala tu vijest od dvojice Gondija. Ona je računala na tu krunsku čast da sebi stvori oslonac u crkvi, da tu ima jednu ličnost koju će suprot staviti kardinalu de Lorradneu. Stoga ju je 'htjela podijeliti kardinalu de Thournonu, da nađe u njemu kao što je našla u L'Hospitalu *drugu štaku.* Tu je riječ ona upotrijebila. Kad je prispjela u Louvre, Katarina pozove učitelja. Videći veliku nesreću koju je u njezinoj politici izazvalo častoljublje toga postolarstoga sina-skorojevića, njezina je srdžba bila tolika te mu je rekla ove neobične riječi, koje je ponovilo nekoliko memorijalista:

– Šta! Preda mnom se moraju ugnuti Gulsei, Coligny, ljudi kao konetaibl, navarska kuća, knez de Gonde, pa da imam na glavi takva popića kao što si ti kojega nije zadovoljila amaterska biskupija!

Amyot se ispriča. On zaista nije ništa tražio. Kralj mu je sam od! sebe podijelio tu čast koje se taj jadni učitelj smatrao nedostojnim.

– Budi siguran, učitelju — odgovori mu Katarina (to su ime kraljevi Charles IX i Henri III dali tomu velikom piscu) — da nećeš ostati na nogama ni dvadeset i četiri sata ako se ne potrudiš da tvoj učenik promijeni mišljenje.

Između najavljene smrti bez ikakva okolišanja i toga da se odrekne najviše crkvene časti na dvoru, cipelarev sin — koji je postao vrlo lakom i možda je težio za kardinalskim šeširom — odluči zatezati pa se sakrije u opatiju Saint-Germaim. Ne videći Amyota, Charles IX u toku prvoga ručka upita gdje je. Neki gizovac obavijesti kralja što se dogodilo između Amyota i kraljice-majke.

– Sto! Zar su zato uklonili prvoga dvorskog kapelana što sam ga ja postavio! — reče on.

Razjaren onako kako se djeca razjare kad se netko protivi kakvoj njihovoj željici, on ode k svojoj majci i ulazeći reče:

— Gospođo, ja nisam s užitkom potpisao pismo što ste ga od mene tražili za parlament i s pomoću kojega vi upravljate mojim kraljevstvom. Niste li mi, kad ste mi ga podnosili, obeća, Ili da će moja valja biti vaša, i evo kako jedna jedina milost koju sam smatrao potrebnom da udijelim izaziva vaš ljubomor. Kancelar govori da će me

za tri godine dati proglasiti punoljetnim, a vi postupate sa mnom kao s djetetom... Boga mi, ja ću biti kralj i to kralj kao što je bio moj otac i moj djed!

Po zvuku i po načinu kako su ove riječi bile izrečene, Katarina otkrije pravi značaj svoga sina i osjeti kao da ju je netko, udario u grudi. — On tako govori meni koja sam ga učinila kraljem! mislila je ona. — Gospodine — odgovori mu ona — kraljevsko je zvanje u sadašnje vrijeme vrlo teško, i vi još ne poznate učitelje s kojima imate posla. Nikad nećete imati drugoga iskrenijega i sigurnijeg prijatelja nego što je vaša majka i drugih slugu osim onih s kojima se ona davno povezala i bez čijih usluga možda ne biste danas živjeli. Gudsei mrze vaše prijestolje i vašu osobu, znajte to dobro. Kad bi me mogli zašiti u vreću i baciti me u Seinu — reče ona pokazujući Seinu — to bi još večeras učinili. Ti Lorenci osjećaju da sam ja lavica koja brani svoje mlade, koja zaustavlja njihove drske ruke pružene na krunu. Na koga se oslanja, na što se oslanja vaš učitelj? Gdje su njegove veze? Kakav je njegov ugled? Kakve će vam usluge učiniti? Kakvu će važnost imati njegova riječ? Mjesto da stvorite potporu koja će podupirati vašu vlast, vi ste je lišili te potpore. Kardinal de Lorraine vam prijeti, on se pravi kralj, on drži šešir na glavi pred prvim knezom kraljevske krvi, nije li dakle krajnje vrijeme da mu se suprotstavi drugi kardinal s većim ugledom nego što je njegov? Hoće li Amyot, taj postolar koji je dostojan da mu sveže vrpce na cipelama, hoće li mu on skresati u lice što gde ide? Dobro, vi volite Amyota, vi ste ga imenovali, neka bude vaša volja, gospodine! Ali prije nego budete ubuduće što htjeli, lijepo mene pitajte najprije. Vodite računa o državnim razlozima i vaš će se djetinja zdrav razum možda složio s mojim starim iskustvom pri donošenju odluke, kad upoznate teškoće.

– Vratite mi moga učitelja! — reče kralj ne slušajući mnogo svoju majku i vildeći samo prijekore u njezinu odgovoru.

– Da, dobit ćete ga — odgovori ona. — Ali vas ni on, ni onaj surovi de Cypierre meće naučiti kako se vlada.

– To ćete učiniti vi, idraga moja majko. — reče on uđoibrovoiljen svojtom pobjedom. Tad njegovo lice izgubi onaj prijeteći i podmukli izraz koji je od prirode bilo utisnut u njegovu fizionomiju.

Katarina pošalje Gondija po novoga prvog dvorskog kapelana. Kad je Firentinac otkrio Amyotovo skrovište i kad su biskupu kazali da je kraljica poslala toga dvoirjanika, njega zahvati! strah i ne htjede izići iz opatije. U toj neprilici, Katarina je sama morala pisati učitelju, i to takvim riječima te se vratio. Dobio je od nje potvrdu da će ga zaštićivati, ali uz uvjet da će joj slijepo služiti kod Charlesa IX.

Kad se stišala ova mala kućna oluja, Katarina se vrati u Louvre poslije odsutnosti od više od godinu dana. U mjernu je održala vijeće sa svojim prisnim prijateljima o upravljanju mlađim kraljem kojemu je Cypierre čestitao zbog čvrstoće.

– Što da radimo? — *reče* ona dvojici Gondija, Ruiggieriju, Biragueu i Chivermilu koji je postao odgojitelj i kancelar vojvode d'Anjoua.

– Prije svega — reče Birague — promijenite Cypierrea. — To nije dvorski čovjek, on se neće nikad, prilagoditi vašim pogledima i smatrat će da vrši svoju dužnost ako, bude radio protiv vas,.

– Na koga da se oslonim? — usklikne kraljica.

– Na jednoga od nas — reče Birague.

– Boga mi — nastavi Gondi — obećajem vam da ću vam kralja učiniti mekanim

kao što je navarski kralj.

– Vi ste pustili da pogine pokojni kralj samo da sipasite svoju drugu djecu. Eto, učinite kao velika carigradska vlastela: uništite srdžbu i mušice ovoga — reče Albert de Gondi. — On voli umjetnost, pjesništvo, lov i malu djevojčicu koju je vidio u Orleansu. Eto, to je dosta da se pozabavi.

– Vi biste bili kraljev odgojitelj? — reče Katarina sposobnijem od dvojice Gondlija.

– Ako mi želite dati. potreban ugled za odgojitelja, možda bi me trebalo imenovati francuskim maršalom i vojvodom. Cypierre je suviše niska stasa da bi i dalje obnosao tu čast. Ubuduće odgojitelj francuskoga kralja mora biti nešto kao maršal i vojvoda...

– Ima pravo — reče Birague.

– Pjesnik i lovac — reče Katarina sanjarski.

– Lovdt ćemo i ljubit ćemo! — usklikne Gondi.

– Uostalom — reče Chiverni — vi ste sigurni u Aimyota; on će se uvijek bojati otrova u slučaju neposluha, a s Goindlijem ćete držati kralja po strani.

– Vi ste se pomirili s tim da izgubite jedino dijete kako biste spasili svoja tri sina, i krunu, a sad morate biti hrabri da zaokupite ovoga kako biste spasili kraljevstvo, možda i samu sebe — reče Ruggari.

– Teško me je uvrijedio — reče Katarina Medici.

– On ne zna što vam sve duguje; a kad bi znao, bili biste u opasnosti — odgovori ozbiljno Birague naglašujući svoje riječi.

– U redu — nastavi Katarina na koju je ovaj odgovor učinio silan dojam — vi ćete, Gondi, biti kraljev odgojitelj. Kralj mi za jednoga od mojih mora vratili milost koju sam potpisala za nikogovića. Ta je rđa izgubila kardinalski šešir. Da, dok budem živa, uvijek ću se protiviti da ga stavi na glavu! S kardinalom de Tourinionoirn bili bilsmo vrlo jaki. Kakva trojka: prvi dvorski kapelan, L'Hospital i de Thou! Što se tiče pariške buržoazije, ja mislim da joj se imoj sin mora umiljavati i mi ćemo se osloniti na nju.

I Gondi zaista postade maršal, a nekoliko dana kasnije bude imenovan vojvodom de Ratzom i kraljevim odgojiteljem.

U trenutku kad se završavalo ovo malo vijeće, kardinal de Toumon najavi kraljici Kalvinove izaslanike. Pratio ih je admiral de Goigny da ih u Louvreu poštivaju i do njih drže. Odmah kraljica uzme svoje počasne djevojke i prođe u onu dvoranu za primanje koju je sagradio njezin muž a koja više ne postoji u današnjem Louvreu.

U ono vrijeme stubište Louvrea bijaše u kuli d'Hortoge. Katarmine su se odaje nalazile u starim zgradama, koje djelomice postoje u dvorištu muzeja. Sadašnje stubište muzeja bilo je sagrađeno na mjestu baletne dvorane. Balet je bila neke vrste dramska zabava u kojoj je sudjelovao čitav dvor. Revolucionarne su strašiti prisile najsmješniju zabludu Chairlesu IX s obzirom na Louvre. Za vrijeme revolucije jedno vjerovanje, neprijateljsko) ovomu kralju, njegov je značaj krivo prikazalo i od njega stvorilo čudovište. Cheniler je napisao, tragediju potaknut, inspiriran oglasom na prozoru isturenoga glavnog dijela zgrade koja gleda na obalu. Tu se vidio ovaj natpis: S *ovoga je prozora Charles IX, čovjek ružne uspomene, pucao na francuske građane.* Potrebno je upozoriti buduće povjesničare i ozbiljne ljude da sav ovaj dio Louvrea koji se danas zoive sitari Louvre na obali) i koji spaja dvoranu s Louvreom preko Apolonove galerije i Louwe s dvorcem Tuileries preko dvorana muzeja, nije nikada postojao pod

Charlesom IX. Najveći dio mjesita na kojemu se diže prednja sirana keja, gdje se pruža vrt, nazvan Infantkinjin vrt, zaipremila je buribonska palača koja je pripadala baš navarskoj kući. Bilo je materijalno nemoguće Charlesu IX da puca dz Louvrea Henrija II na čamac pun hugenota koji su prelazili rijeku, kada je mogao vidjeti Seinu s prozora toga Louvrea koji su danas zazidani. Kad i ne bi učenjaci i knjižnice posjedovali karte na kojima je Louvre pod Charlesom IX potpuno označen, sam spomenik nosi opovrgnuće te zablude. Nijedan kralj koji je sudjelovao u gradnji ovoga golemoga djela, nije nikad propustio a da u njega ne ureže svoj monogram ili kakav anagram. Onaj poštovani i danas sav crni dio Louvrea koji ima vidik na Infantkinjin vrt i koji isturen na kej nosi monograme Henrija III i Henrija, IV. Oni su posve različiti od monograma Henrija II koji je spojio svoj H sa dva Katarini na C pa je od toga načinio D koji vara površne ljude. Henri IV je s područjem Louvrea mogao spojiti svoju fouirbonsteu palaču i njezine vrtove i sporedne zgrade. On je prvi došao na misao da palaču Katarine Međici spoji s Louvreom preko svojih nedovršenih galerija čije su dragocjene skulpture vrilo zanemarene. Kad ne bi postojao plan Pariza pod Chariesom IX ni monogrami Henrija III i Henrija IV, razlika arhitekture još uvijek ibi oštro demantirala ovu klevetu. Ispupčenja s crvolikim šarama palače Force i toga dijela Louvrea upravo označuju prijelaz renesansne arhitekture u arhitekturu Henrija III, Henrija IV i Louisa XIII. Ova arheološka degresija, koja je uostalom u skladu sa slikarijama kojima počinje ova pripovijest, omogućuje da se vidi prava fizionomija ovoga drugoga kuta Pariza, od kojega postoji samo ovaj dio Louvrea čiji divni basreljefi iz dana u dan propadaju. Kad je dvor doznao da kraljica kani primiti u audijenciju Theadora de Bezea i Chauidieua, koje je predveo admiral Cofigray, sivi su dvor jamici, koji su imali pravo ući u dvoranu za audijencije, dojurili da budu svjedoci toga susreta.

Bilo je oko šest sati. Admiral je upravo bio večerao pa je čačkao zube i pokazivao stubište Louvraa idući između dva refionmaša. Čačkanje zuba postalo je admiralu nehotična navika. On je čačkao oba reda zuba usred bitke misleći na uzmak... *Čuvajte se admiralovih čačkalica, konetablova „ne“ i Katarinina „da“.* To je bila poslovica dvorjanika onoga vremena. Poslije Bartolomejisike noći svjetina je Coliginyjevoj lešini, ikoja je ostala obješena tri dana u Momfancionu, načinila užasan epigram stavivši joj u usta grotesknu čačkalicu. Kiomičari su zabilježili tu okrutnu šalu. I ta mala činjenica usred velike katastrofe dlobiro karakterizira pariški puk koji potpuno zaslužuje ovu šaljivu travestiju Boileauova stiha:

Francuz rođen pakostan stvorio je giljotinu.

Parižanin svakoga vremena pravio je lakrdije prije najstrašnijih revolucija za vrijeme njih i poslije njih.

Tiheodore de Beze bdio je odjeven kao dvorjanin. Imao je hlače od crne svile, šupljikave cipele, rebraste đokoljemice, prsluk od svile s razrezima, s malim plašem od crnoga baršuna na kojemu se spuštala nabrana ogrlica. Nosio je uvojke i brkove, o boiku mu je visio mač a u ruci je držao štap. Tko god prolazi versajskim galerijama ili Odieuvreovim[213] zbirkama, poznaje njegovo okruglo veselo lice, živih očiju, iznad ikojih se nalazilo čelo značajno po širini koja karakterizira pisce i pjesnike onoga vremena. De Beze je imao ugodan izgled. To mu je mnogo koristilo. On se oštro razlikovao od Golignyja čije je strogo lice bilo pučko, te od oporoga i žučljivog Chaudieua koji je zadržao svećeničku odjeću i kalvinski naprsnik. Ono što se u naše

vrijeme događa u Narodnoj skupštini i što se jamačno događalo u Ronventu, može služiti da se objasni kako su se u tom dvoru, u to vrijeme, ljudi koji će se šest mjeseci kasnije ogorčeno tući i međusobno voditi krvav rat, mogli susretati, uljudno međusobno razgovarati i šaliti se. Kad su u dvoranu uži i, Biragne, koji će hladno savjetovati Bartolomejeku noć, kardinal de Borraine koji će Besmeu, svomu sluzi preporučiti neka ne promaši, admirala, dođoše pred Colignyja i Pijemonćanin mu reče smješkajući se:

– A tako! moj dragi admirale, vi ste preuzeli na sebe dužnost da predvedete ovu gospodu iz Ženeve!

– Vi ćete mi! to upisati u zločin — odgovori admiral! šaleći se — dok biste sebi upisali u zaslugu kad biste je vi preuzeli.

– Govori se da je gospodin Kalvin jako bolestan — reče kardinal de Lorraine Theodoru de Bezeu. — Nadam se da nas nećete osumnjičiti da smo mu mi dali kakav otrov.

– Ah, vaše visočainstvo, vi biste time previše izgubili! — odgovori lukavo de Beze.

Vojvoda de Guilse, koji je mjerio Chaudieua od glave do pete, stade uporno gledati svoga brata i Binaguea, oba iznenađena tim riječima.

– Istiniti Bože! — usklikne kardinal — zar nisu *krivovjerci lukavi političari!*

U taj čas bila je najavljena kraljica. Da izbjegne svaku poteškoću, odluči da ostane na nogama. Počne razgovarati s konetablom koji joj je živo govorio o sablazni što prima Kalvinove izaslanike.

– Vidite i sami, moj dragi konetable, da ih primamo bez ceremonije.

– Gospođo — reče admiral kraljici — evo dvaju učitelja nove vjere. Oni su se sporazumjeli s Kalvinom i imaju instrukcije u vezi s jednom konferencijom na kojoj bi francuske crkve mogle izgladiti svoje razmirice.

– Evo gospodina Theodora de Bezea koga moja žena jako voli — trače mavarski kralj nadolazeći i primajući de Bezea za ruku.

– A ovo je Chaudieu — usiklikne knez de Comde. — *Moj prijatelj* vojvoda de Guise pozna vojskovođu — reče on gledajući Balafrea — možda će biti zadovoljan da upozna njegova opunomoćenika.

Ova šala nasmije čitav dvor, pa čak i Katarinu.

– Boga mi — odgovoori vojvoda de Guise — ja sam ushićen kad vidim da jedan čovjek tako dobro zna izabrati ljude i upotrijebiti ih u njihovu djelokrugu. Jedan od vaših — reče on svećeniku — izdržao je izvanrednu torturu i niti je umro niti išta priznao. Ja se smatram hrabrim, ali ne znam bih ili je tako podnio!...

– Hm! — reče Ambroise Pare — vi niste ništa rekli kad sam vam vukao koplje iz lica, u Calaisu.

Katarima se nalazila u sredini polukruga koja su zdesna i slijeva opisale njezine počasne djevojke i dvor jamici. Ona je mramorkom šutjela. Promatrajući dva slavna reformaša, nastojala je u njih prodrijeti svojim lijepim crnim i pametnim pogledom, proučavala ih je.

– Jedan je kao korice, a drugi kao mač, — šapne joj u uho Albert de Gondi.

– No gospodo — reče Katarima koja nije mogla suspregnuti osmijeh — da li vas je gospodar ovlastio da održite javnu konferenciju na kojoj ćete se moći Obratiti prosvijetljeni riječima crkvenih otaca koji su dika naše države?

– Mi nemamo drugoga gospodara nego Boga... — reče Chaudieu.

– Ah! priznat ćete ipak nešto vlasti i francuskom kralju — prekine Katarina svećenika smiješeći se.

– Kraljici čak i mnogo — reče de Beze naklonivši se.

– Vidjet ćete — odvrati ona — da će moj i najpokorniji podanici biti krivovjerci.

– Ah! gospođo — usklikne Coligny — kako bismo vam načinili lijepo kraljevstvo! Evropa se jako koristi našim razdorima. Ona je već pedeset godina
uvijek vidjela jednu polovinu Francuza protiv druge.

– Ma jesmo li mi ovdje da slušamo antifone u silavu nevjernika? — reče surovo konetabl.

– Nismo, nego da ih dovedemo na pokajanje — reče mu u uho kardinali de Liorraine — i htjeli bismo ih privući s malo blagosti.

– Znate li što bih ja učinio pod kraljevim ocem, Henrijem II? — reče Anine de Montmorency.

– Bio bih pozvao zapovjednika vojne žandarmerije da ova dva nitkova naprosto objesi na vješalima Louvrea.

– Dakle, gospodo, koje ćete nam učitelje suprotstaviti? — reče kraljica namećući šutnju konetablu jednim pogledom.

– Duptessis-Mornay i Theodore de Beze bit će naše vođe — reče Chaudieu.

– Dvor će jamačno ići u dvorac Saant-Germaln — reče tada Katarina — a kako bi bilo neprilično da se taj *sastanak* održi u kraljevskoj rezidenciji, održat ćemo ga u malom gradu Poissyju.

– Hoćemo li ondje biti u sigurnosti, gospođo? — upita Chaudieu.

– Ah! — odgovori kraljica nekako naivno. — Vi ćete se znati i sami čuvati. Gospodin će se admiral, da vas zaštiti, sporazumjeti s mojim bratićima de Guiseima i s Montmorencyjem.

– Do vraga to! — usklikne konetabl — ja neću da u to ugazim!

– Što činite sa svojim pristašama, kako im ulijevate toliku hrabrost? — reče kraljica odvodeći Chaudieua nekoliko koraka na stranu. — Sin moga krznara bio je divan...

– Mi imamo vjeru! — reče Chaudieu.

U taj čas su se u dvorani vidjele zagrijane skupine jer se raspravljalo o pitanju skupštine koja je već po kraljičinim riječima dobila ime *sastanak u Poissyju.* Katarina je pogledala Chaudieua i mogla mu je reći:

– Da, nova vjera!

– Ah! gospođo, da niste zaslijepljeni svojim vezama s rimskom kurijom, vidjeli biste da se mi vraćamo k pravoj nauci Isusa Krista, koji nam je, posvećujući jednakost duša, dao svima jednaka prava na zemlji.

– Vi se smatrate jednaki Kalvinu? — upita lukavo kraljica. — Ajte, molim vas, jednaki smo samo u crkvi. A razriješite samo veze između naroda i prijestolja! — usklikne Katarina. — Onda niste samo krivovjerci, vi se bunite protiv poslušnosti kralju kad izmičete poslušnosti prema papi! — Ona ga naglo napusti i vrati se Theodoru de Bezeu. — Ja računam s vama, gospodine — reče mu ona — da ćete savjesno obaviti taj sastanak. Upotrijebite dobro sve svoje vrijeme.

– Ja sam mislio — reče Chaudiou knezu de Condeu, navarskom kralju i admiralu de Colignyju — da se o državnim poslovima ozbiljnije raspravlja.

– Oh! mi svi dobro znamo što hoćemo — reče knez de Conde i izmijeni lukav pogled s Theodorom de Bezeom.

Grbavac napusti svoje pristalice i ode na neki ljubavni sastanak. Taj veliki knez de Conde, taj vođa stranke bijaše najsretniji ženskar na dvoru. Dvije najljepše žene toga vremena otimale su se za njega. To su činile tako ogorčeno te mu je maršalica de Saint-Andre, žena jednoga od budućih trijumvira dala svoju lijepu zemlju u Saint-Valeryju da pobijedi vojvotkinju de Gudise, ženu onoga koji mu je nedavno htio odrubiti glavu na stratištu. Ne mogavši vojvodu de Nemoursa otkinuti od ljubakanja s gospođicom de Rihan, ona je međutim voljela vođu reformaša.

– Katova razlika od Zeneve! — reče Chaudieu ma malom mostu Lauvrea Theodoru de Bezeu.

– Ovi su veseliji. Zato ne mogu sebi objasniti zašto su toliki izdajnici! — odgovori mu de Beze.

– Izdajici izdajica i po — odvrati Chaudeu u uho Theodoru. — Ja imam u Parizu fanatike na koje mogu računati, i ja ću uskoro od Kalvina načiniti proroka, Christophe će nas otarasiti najopasnijega našeg neprijatelja.

– Kraljica-majka, za koju je taj jadnik pretrpio muke, već ga je postavila za odvjetnika u parlamentu. Odvjetnici su prije doušnici nego ubojice. Sjetite se Avenellesa koji je prodao tajne našega prvog oružanog sastanka.

– Ali ja poznam Christophea, siguran sam u njega — reče Chaudieu uvjerljivo ostavljajući ženevskoga izaslanika.

Nekoliko dana poslije primanja Kailvinovih tajnih izaslanika od strane Katarine, pod konac iste godine (jer je tada godina počinjala o Uskrsu, a sadašnji je kalendar prihvaćen tek pod novom vladavinom) Christophe je još ležao na jednom naslonjaču kraj ognjišta s one strane odakle je mogao vidjeti rijeku. To je bilo u velikoj smeđoj dvorani određenoj za život porodice i gdje je počela ova drama. Noge je stavio na klupicu. Gospođica Lecamus i Babette Liallier od vremena dio vremena dolazile su da mu obnove obloge natopljene u jednom preparatu što ga je donio Ambroise. Njemu je Katarina preporučila da liječi Christophea. Kad ga je jedinom njegova porodica opet dobila, to je dijete bilo predmetom najpožrtvoivnijih briga. Babette, s očevom dozvolom, dolazila je svako jutro i napuštala je tek uveče Lecamusovu kuću. Christophe, kojemu su se šegrti divili, davao je povod čitavom kvartal za priče koje su ga okruživale tajlanstvenom poezijom. Znalo se da je podnio torturu, a slavni Ambroise Pare uložio je sve svoje umijeće da ga spasi. A što je učinio krznarev sin da se tako s njim postupalo? Ni Chiristophe ni njegov otac nisu rekli nijednu riječ u tom pogledu. Katarina, tada svemoćna, bila je zainteresirana da šuti, jednako tako i knez de Conde. Ambrosea, kirurga kraljeva i kuće Gudisea, kojemu su kraljica-majka i sami Lorenei dopuštali da liječi toga dječaka, okrivljena zbog krivovjerstva, neobično su zamrsili tai pustolovinu u kojoj nitko nije ništa jasno vidio. Konačno je župnik crkve Sainit-Pierre-aux-Boeufs dolazio u više navrata posjetiti sina tutora svoje crkve, pa su te posjete još više zamrsile uzroke stanja u tomu se nalazio Christophe.

Stari sindik Lecaimus, koji je imao svoj plan, uvijeno je odgovarao svojim kolegama, trgovcima i prijateljima koji su mu govorili o njegovu sinu. — „Ja sam sretan, dragi kolega, što sam ga spasio! Što ćete? Između drva i kore nikad ne valja stavljate prst. Moj je sin stavio ruku na lomaču i na njoj zahvatio vatre kojom je mogao zapaliti moju kuću.

— Zloupotrijebili su njegovu mladost, a mi građani doživljavamo samo sramotu i žito kad se družimo, s velikima. To ime navodi da od svoga momka načinim pravnika, sud će ga naučiti da važe svoja djela i svoje riječi. Mlada kraljica, koja je sada u Škotskoj, mnogo je u tom kriva; ali možda je i moj sin bio vrlo neoprezan! Morila me okrutna tuga. To će me možda navesti da napustim poslove, više nikad neću ići u dvor. Mojemu je sinu sad dosta reformacije, ona mu je slomila ruke i noge. Da nema Ambrosea, gdje bih bio?

Zahvaljujući ovakvim riječima i ovakvom mudrom vladanju, u čitavom je kvartal vladalo uvjerenje da Chiristophe nije više hugenot. Svatko je smatrao prirodnim da stari sindik pokušava da svoga sina uvede u parlamenajt, i župnikove su se posjete činile prirodnima. Misleći na sindlikove nesreće, nitko nije mislio na njegovu častoljuibivost koja je bila strahovita. Mladi je odvjetnik, ostavši devedeset dana u postelji koju su mu namjestili u staroj dvorani, uistao tek pned tjedlan dana i još su mu bile potrebne dvije štake da hoda. Babettilna ljubav i nježnost njegove majke duboko su dirale Christophea; držeći ga, u postelji, te su ga dvije žene oštro prekopavale u pogledu vjera. Predsjednik de Thou jedanput pohodi svoje kumče i za vrijeme te posjete vrlo se očinski vladao. Christopihe, kao odvjetnik u parlamentu, morao je biti katolik, na to će ga obvezati prisega. Ali je predsjednik, koji nije sumnjao u pravovjernost svoga kumčeta, ozbiljno dodao ove riječi:

– Moje dijete, ti si pretrpio surove košnje. Ni sam ne znam što je bilo gospodi Guiseima da tako s toibom postupaju. Savjetujem ti da odsad mirno živiš i nemoj se miješati u nemire, jer se kraljičina i kraljeva milost neće davati. stvaraocima oluje. Ti niša dovoljno velik da bi ostavio kralju na volju hoće li da održi ili da ne održi jednu obavezu, kao što čine gospoda Guisei. Ako jednoga dana želiš biti savjetnik u parlamentu, tu ćeš plemenitu čast dobiti samo onda ako ozbiljno budeš privržen kraljevoj stvari.

Ipak ni posjeta predsjedniku de Thoua, ni zavodljivost Babette, ni zaklinjanje gospođice Lecamus, njegove majike, nisu uzdrmale vjeru mučenika reforme. Christophe je toliko više držao do svoje vjere koliko je više za nju propatio.

– Moj otac neće nikad trpjeti da se udam za krivovjerca — šaptala mu je Babette u uho.

Christophe je odgovarao samo suzama zbog kojih je ta lijepa djevojka slamo zanijemila i postala zamišljena.

Start se Lecamus dostojanstveno držao i kao otac i kao sindik. Promatrao je svoga sina i malo govorio. Pošto je opet dobio svoga Christophea, taj je starac bio skoro nezadovoljan sa samim sobom. Kajao se što je pokazao sivu svoju nježnost prema tomu sinu, al mu se potajno divio. Ni u jedno doba svoga života sindik mije pokrenuo više strojeva da dođe dio svojih ciljeva. Jer, vidio je on da je zrno zrelo za žetvutoj,a je s toliko muke bila posijana, pa je htio da svu pobere. Nekoliko dana prije toga jutra imao je u četiri oka s Christopheom dug razgovor da izmami tajnu otpora svoga sina. Christophe, kojemu nije nedostajalo častoljublja, vjerovao je u (kneza de Corndea. Plemenita riječ kneza koji je poisve prostodušno vršio svoju kneževsto dužnost, bila je urezana u njegovo sirce. Ali on nije znao da ga je Conde poslao, do stotinu đavola kad mu je ono viknuo svoj dirljivi „zbogom" kroz šipke zatvora u Chrleansu govoreći sam sebi: — Gastomac hi me bio razumio!

Unatoč tomu osjećaju ludivljenja prema knezu. Chrilstophe je također gajio

najdublje poštovanje prema velikoj kraljici Katarini koja mu je jednim pogledom objasnila zaštoga je morala žrtvovati i koja mu je za vrijeme mučenja drugim pogledom u jednoj maloj suzi bacila neograničeno obećanje. U dubokoj tišini onih devedeset dana i noći kada se liječio novi je odvjetnik u sebi prolazio događaje iz Blolsa i iz Orleanisa. Protiv volje je tato rekavši odvagivao ove divije zaštite: lebdio je između kraljice o kneza. On je svakakoviše služio Katarini nego reformaciji, a mladićevo srce i duh morali su se naginjati prema kraljici, manje zbog te razlike nego zbog njezina svojstva kao žene. U sličnoj prilici muškarac će se uvijek više nadati od žene nego od muškarca.

— Ja sam se za nju žrtvovao, što će ona, učiniti za me?

To je pitanje gotovo nehotice sebi postavio kad se sjetio s kakvim je prizvukom izgovorila one riječi: *Povero mio!* Nitko ne hi mogao vjerovati do koje mjere čovjek, sam u svojoj postelji i bolestan, postaje sebičan. Sve, pa i same one isključive brige koje mu se posvećuju, nagone ga na to da misli samo na sebe. Precjenjujući svoje zasluge i u vezi s tim i obaveze kneza de Coindea, Christophe je očeklivao da će dobiti kakvu čast na Bravarskom dvoru. To dijete, još neiskusno u politici, zaboravljalo je koliko briga vođama partije nameću ljudi i brzina događaja kroz koje prolaze, te u ovoj smeđoj dvorani o tom svemu nije imao ni pojma, kao da je u kakvoj samici zatvora. Svaka je stranka silom prilika nezahvalna doik vojuje, a kad pobijedi, ima previše ljudi nagraditi da ne bi bila još i dalje nezahvalna. Vojnici se pomiruju s tom nezahvalnošću, ali vođe se okreću pireima novom gospodaru si kojim su na ravnoj nozi tako dugo marširali. Ghristioipihe, jedini koji se sjećao svojih patnja, već se stavljao medu vođe re formacije, proglasivši se jednim od njezinih mučenika. Lecamusi, stari trgovački lisac, tako luikav i tako pronicav, napokon je odgonetano tajne misli svoga sina, pa su se sitoga svi njegovi manevri osnivali na prirodnom Christopheovu oklijevanju.

– Zar ne bi bilo lijepo — kazao je dan prije Babetti kad je bila kod njih — da budete žena savjetnika u parlamentu. Zvali bi vas *gospođa.*

– Vi ste ludi, dragi kolega! — reče Lalier. — Gdje biste ponajprije uzeli deset tisuća škuda rente u zemljištu što ih mora imati jedan savjetnik, a zatim od koga biste kupili tu čast? Kraljica-majka i regemtica samo bi to morala imati u glavi da vaš sin uđe u parlamenat, a on je malo previše sumnjiv kao krivovjerac da bi ga tamo postavili!

– Što biste dali kad ibil vaša kći bila žena jednoga savjetnika?

– Vi želite vidjeti kako je duboka moja kesa, stari prepradenče! — reče Lallier.

Savjetnik u parlamentu! Ta se riječ stalno vrzla po Christopheovu mozgu.

Dugo poslije ornoga sastanka, jedinoga jutra kad je Christophe promatrao rijeku koja ga je podsjećala i na prizor kojim počinje ova pripovijest i na kneza de Condea, na La Reinaudiea, Chaudieua i na putovanje u Bloisi, jednom riječju na sve njegove madie, sindik sjedne pokraj svoga sina slabo sakrivajući veselje pod usiljenom ozbiljnošću.

– Moj sinko — reče on — poslije onoga što se dogodilo između tebe i vođa amboarske pobune, oni ti mnogo duguju pa se tvoja budućnost tiče navarske kuće.

– Jest — reče Chiristophe.

– Pa eto — nastavi otac — ja saim izričito zamolio za tebe dozvolu da kupim jednu pravnu čast u Beannu. Naš je dobni prijatelj Pare preuzeo na sebe da preda

pisma što sam ih u tvoje ime napisao knezu de Oorndeu i kraljici Jeainni. Ja, čitaj odgovor gospodina Pibraca, navarskoga potkancelara:

„Gospodinu LECAMUSU, sindiku ceha krznara.

Po nalogu njegova visočanstva kneza de Condea izražavam vam žalost što. ne može ništa učiniti za sivoga druga u kuli Sainit-Aigman, kojega se sjeća.
Zasad mu nudi mjesto žandara u svojoj četi u kojoj će biti tu mogućnosti da krči sebi put kao čovjek hrabra srca, kakav i jest.

Navarska kraljica čeka priliku da nagradi go.spodina Christophea, i neće to propustiti.

Uz to gospodine sindliče, molimo. Boga da vas štiti i čuva.

Nerac

Pibrac

navarski kancelar."

– Nenac, Pibrac, krah! reče Babette. — Ništa se ne može očekivati od Gasikomaca, oni misle samo na sebe.

Stari je Lecamus podrugljivo gledao svoga sina.

– On predlaže da uzjaši na konja to jadno dijete kojemu su zbog njega slomili koljena i zglavke! — uslklikne gospođica Lecaimus — pa to je grozna šala!

– Ja sad više u tebi ne gledam savjetnika u Navarij — rede sindik krznara.

– Volio bih znati što bi kraljica Katarina učinila za mene ako bih je tražio — reče Christophe užasnut.

– Ona ti nije ništa obećala — reče stari trgovac — ali sam siguran da ti se ne bi narugala i da bi se sjetila tvojih patnja. Međutim, bi li mogla postaviti za savjetnika u parlamenait protestantskoga građanina?...

– Pa Chnistophe se nije odrekao vjere! — usklilkne Balbette. — On može za sebe držati tajnu o svojim vjerskim nazorima.

– Knez de Conde neće toliko prezirati savjetnika u parlamentu u Parizu — reče Lecamus.

– Savjetnik, dragi oče! Je li to moguće?

– Jest, ako ne pokvariš ono što ću za te načiniti.. Evo moga kolege Lalieira koji bi rado dao dvjesta tisuća Hvara ako ja dadem isto toliko za kupnju jedine lijepe vlastelinske zemlje, pod, uvjetom samo muškog naslijeđa. Tu bismo ti zemlju dali za miraz.

– A ja ću dodati još nešto više za jedinu kuću u Parizu — reče Lallieir.

– Što velljš na ta, Christcphe? reče Babette.

– Vi govorite bez kraljice — odgovor: mladi odvjetnik.

Nekoliko dana poslije ovoga gorkog razočaranja, jedan šegrt preda Christopheu malo lakonske pisamce.

„Chaudieu želi vidjeti svoje dijete1“

– Neka uđe! — uisiklikne Christophe.

– O moj sveti mučenice! — reče svećenik grleći odvjetnika — jesi li se oporavilo od bolova?

– Jesam, hvala Paireu!

– Hvala Bogu koji ti je dao snage da podneseš muike!... No što sam ja to doznao? Ti si postao odvjetnik, i položilo si zakletvu vjernosti, priznao si prostitutku, katoličku, apostolsku, rimsku crkvu?!...

– Moj je otac to htio,

– A zar ne moramo ostaviti svoje očeve, svoju djecu, svoje žene..,. — sve, za svetu stvar kalvinizma — sve podnijeti... Ah! Christophe, Kalvin, veliki Kalvin, cijela stranka, svi ljudi, budućnost — svi računaju sna tvoju hrabrost i na tvoju duševnu veličinu! Potreban nam je tvoj život!

U čovječjem duhu značajno je to da i najpožrtvovniji ljudi u isito vrijeme dok se žrtvuju uvijek građe u sebi roman nada i u najopasnijim krizama. Tako, kaid su ono na vodi, pod mostom Pomt-au-Change, knez, vojnik i svećenik molili Christophea da ide odnijeti Katarini, ugovor koji ga je mogao stajati života, da su ga uhvatili — dijete je računalo na svoj duh. Računao je osim toga i na slučaj, na svoju pamet pa je odvažno išao naprijed između dvije strašne stranke — Guisea i Katarine — koje su ga gotovo zdrobile. I na mukama još je sebi govorio:

– Izvući ću se! To je samo bol! — Ali na surovi zahtjev: „Umri!", izrečen tomu dječaku koji se još osjećao nemoćan, jedva se oporavio od torture i toliko mu je više bilo stalo do života koliko je izbliza gledalo smrti: u oči, da, sada mu je bilo nemoguće prepustiti se iluzijama.

Chrilstophe mirno odgovori: — O čemu se radi?

– Da hrabro opališ hitac iz pištolje kao što je Stuart na Minarda.

– Na koga?

– Na vojvodu de Guisea.

– Umorstvo?

– Osveta! Zaboravljaš li na stotinu plemića poklanih ta istom stratištu, u Amboseu? Jedno dijete, mali d'Aulhilgne, videći tu klaonicu rekao je: *Sasjekli su Francusku!*

– Vi morate sve udarce primati a ne davati ih, to je vjera evanđelja — odgovori Christophe. A, oponašajući katolike, reče: — Čemu reformirati crkvu?

– Oh! Christophe, imenovali su te odvjetnikom i ti umuješ! — reče Chaudieu.

– Ne, dragi prijatelju — odgovori odvjetnik. — Načela su suviše nezahvalna, **i** bit ćete, **vi i** vaši, igračke burbonsike kuće...

– Oh**!** Chrisitaphe, da si čuo Kalvina, znao bi da mi postupamo s njima kao s rukavicama... Burbondi su rukavice, a mi smo ruka

– Crtajte! — reče Christophe pružajući svećeniku Pibracov odgovor.

– Oh! moje dijete, ti si častohlepan, ne možeš se više žrtvovati!... Žalim te!

Poslije tih lijepih riječi Chtaudieu izađe.

Nekoliko dana posildje toga prizora, u staroj smeđoj dvorani sastali su se Christophe, porodica Lallier i obitelj Lecamusa u čast Babettinih i Christopheovih zaruka. Christophe nije više u njoj spavao. Tada se mogao već uspinjali stubama i počeo se vuići bez štaka. Bilo je devet sati naveče. Čekali su Amforosea Rarea. Porodični je bilježnik sjedio za stolom na kojemu su bili ugovori. Krznar je prodavao svoju kuću i trgovinu svomu prvom pomoćniku, koji je odmah platio za kuću četrdeset tisuća livara i odmah je založio kuću kao jamčevinu za isplatu robe od koje je već dao akonto dvadeset tilsuća livara.

Lecamus je kupio za svoga sina prekrasnu kuću od kamena koju je sagradio Philibert de l'Orme, u ulici Saint-Pierre-aux-Boeufs, i dao mu je kao miraz. Sindik je od svoje imovine, osim, toga, uzeo dvjesta pedeset tisuća livara, a i Lallier je dao isto toliko za kupnju lijepog vlastelinskog imanja u Pikardiji za koje su tražili pet stotina

tisuća livara. Budući da je ta zemlja bila u zavisnosti od krune, bio je potreban patent koji se zvao novčana isplatinica, odobren od kralja, osilim uplate velike pristojbe. Stoga je zaključenje ženidbe bilo odloženo dok se nedobije ta kraljeva milost. Ako su pariški građani sebi ishodili pravo da kupuju Vlasitelinske zemlje, mudroist privatnoga kraljeva vijeća tu je sitavila neka ograničenja s obzirom na zemlje koje su zavisile od krune, a zemlja na koju je Lecamus, bacio oko već ipređ desetak godina bila je izuzetak. Amtoroise je primiona sebe da iste večeri donese dekret. Sitan je Lecamus išao iz dvorane na vrata s velikim nestrpljenjem koje je pokazivalo kako je veliko bilo njegovo častoljublje. Konačno dođe Ambroise.

– Moj stari prijatelju — reče kirurg sav izvan sebe i samo je gledao večeru. — Da vidimostolnjake. Dobro. Oh, stavite voštanice. Žurite se, žurite! Potražite sive što imate najljepše.

– Ta što je ina stvari? — upita župnik crkve Saint-Rierre-aux-Boeufe.

— Kraijlica-majka i mladi kralj dolaze k vama na večeru — odvrati prvi kirurg. — Kraljica i kralj čekaju jednoga starog vijećnika parlamenta čija će čaši biti prodana Christopheu, gospodin de Thou je zaključio pogodbu. Nemojte se praviti da site obaviješteni, ja sam uimaikao iz Louvrea da vam kažem tu stvar i moram se odmah vratiti. U tren oka oba živi je obitelji bijahu na nogama. Chistopheova majka i Babettina tetka trčale su torzo amotamo kao iznenađene domaćice. Unatoč zbrci koju je ta vijest izazvala u porodičnom skupu, priprave su se odvijale s tolikom brzinom da je to bilo pravo čudo. Chiristophe je bio zapanjen, iznenadan, sav smeten zbog takve milosti, bio je bez riječi i samo je nesvjesno gledao kako se sive to radi.

– Kraljica i kralj kod nas! — govorila je stara majka.

– Kraljica! — ponavljala je Babette — što da se kaže i što da se čini !

Nakon jednoga sata sve se izmijenila: stara dvorana bila je okićena, a stol se sav ljeskao. Tada se na ulici čuo topot konja. Zbog svjetla bakaja što su ga nosili konjanici pratnje svi su građani onoga kvarita priomoli nosove na prozore. Ta halabuka bila je kratka. Pod stapovima su ostali samo kraljica-majka i njezin sin Charles IX, Charlea, de Gondi koji je bio imenovan velikim mestrom garderobe i kraljevim učiteljem, gospodin de Thou, stari savjetnik, državni tajnik Pinarid i dva paža.

– Čestiti ljudi — reče kraljica ulazeći — mi dolazimo, moj sin i jla, da potpišemo ženidibeni ugovor sina našega krznara, ali samo uz uvjet da će ostati katolik. Treba biti katolik da se uđe u parlamemat, valja toilti katolik da se posjeduje zemlja koja zavisi od krune, potrebno je biti katolik da se sjedne za kraljev stol, zar ne, Pinard?

Državni tajnik dođe pokazujući patent.

– Ako nismo svi ovdje katolici — reče mladi kralj — Pinard će sve baciti u vatru. No mi smo ovdje svi katolici? — nastavi on bacivši ponosan pogled na čitav skup.

– Jesmo, veličanstvo — reče Christophe Lecamus slavivši makar s mukom, koljeno i poljubivši ruku koju miu je mladi kralj pružio.

I kraljica Katarina također ipruži huku Christopheu, naglo ga pridigne te ga odvede nekoliko koraka u kut i reče mu:.

— Pazite, moj dječače!... Morate biti iskreni i vjerni!

– Da, gospođo — nastavi on potresen zbog sjajne nagrade i zbog Sašiti koju mu je iskazala ta zahvalna kraljica.

– Eva, gospodine Lecamuis, moj sin ja, mi vam dopuštamo da primite čast čiče Grodaya, savjetnika u parlamentu, kojli je evo ovdje! — reče kraljica. — Vi ćete,

nadam se, mladiću, poći putem gospodina de Tihouia.

De Thoiu boiriakne naprijed i reče: — Jamčim za njega, gospođo.

– Dajte načiniti javne isprave, bilježnice — reče Pimard.

– Budući da nam kralj, naš gospodar, čini milost pa potpisuje ugovor moje kćeri — usklične Lallier — ja pliačaim čitavu cijenu za imanje.

– Gospođe mogu sjesti — reče mladi kralj prijazno. — Za vjenčani dar zaručnici ja s dopuštenjem svoje miajike opraštam svoju pristojbu.

Stari Lecamuis i Lallier padoše na koljena i stadoše ljubiti ruku mladomu kralju.

– Sto mu muka, veličanstvo, koliko ovi građani imaju novaca! — šapne mu u uho Gondi.

Mladi kralj udari u smijeh.

– Budući da su vaša gospodstva u dobrom raspoloženju — reče stari Lecamus — hoćete li mi dopustiti da vam predstavim sivoga nasljednika i da njemu produžite kraljevski patent da snabdijeva vaše kuće.

– Da vidimo — reče kralj.

Lecamus dovede nasljednika koji je bio blijed kao krpa.

– Ako moja draga majka dopusti, sad ćemio sjesti k stolu — reče mlađi kralj.

Stari Lecamuis kao znak velike pažnje dade kralju srebrn pehar. Bio ga je dobio od Benvenuta Cedllinja za vrijeme njegova boravka u Francuskoj u hotelu nesile. Nije stajao manje od dvije tisuće škoda.

– Oh! draga majico, krasan rad! — usklikne mladi kralj prihvativši pehar za stalak i dižući ga uvis.

– To je iz Firenze — odgovori Katarina,

– Oprostite mi, gospođo — reče Lecamus — to je u Francuskoj načinio jedan Firentinac. Ono što je iz Firenze bilo bi za kraljicu, a ono što je načinjeno u Francuskoj pripada kralju.

– Prihvaćam, čiča — usklikne Charles IX — i odsad će to biti moj pehar.

– Dovoljno je lijep — reče kraljica promatrajući to remek djelo — da ga stavimo među krunske dragulje.

– No, majstore Amibroise — šapne kraljica u uho svomu kirurgu, pokazujući na Chrilstophea — jeste li ga dobro liječili, hoće li hodati?

– Letjet će — reče smješkajući se kirurg, — Ah! vi ste nam ga fino pokvarili.

– Zbog nedostatka jednoga redovnika opatija ne obustavlja rad — odgovori, kraljica s onom lakoćom koju su joj predbacivali, a koja je bila samo površinska.

Večera je bila vrlo vesela. Kraljici je Babette izgledala lijepa pa joj, kao velika kraljica kakva je uvijek bila, natakne na prst svoj dijamant, da nadoknadi pehar kojega su se Lecamusovi odrekli, Kralj Chairles IX, koji je od toga vremena možda i previše rado znao nahrupiti k svojim građanima, večerao je s dobrim tekom. Zatim, na jednu riječ svoga novog odgojitelja koji je, kako se govorilo, imao dužnost da ga odvrati od Cypierreovih kreposnih pouka — ntavеđe prvoga predsjednika, pa staroga savjetnika u ostavci, državnoga tajnika, župnika!, bilježnika i građane da tako. čvrsto piju te je kraljica Katarina izašla kad je vidjela da će veselost postati bučna. Kad je kraljica ustala, Chrisitophe, njegov otac i dvije žene primaše baklje i otpratiše ih sve do vrata dućana. Tu se Christophe odvaži da kraljicu povuče za veliki rukav i, namigne joj. Kraljica zastane, otpremi Lecamusa i dvije žene kretnjom ruke i upita Christophea: — Šta je?

– Ako se, gospođo, možete ovim okoristiti — reče on šapoući kraljici u uho — znajte da ubojice ciljaju na vojvodu đe Guisea...

– Ti si lojalan podanik — reče Katarina smiješeći se — i nikad, te neću zaboraviti...

Ona mu pruži svoju ruku, tako slavnu po svojoj ljepoti!, ali je skinula rukavicu, što se moglo smatrati kao znak milosti. Takoje Christophe postao rojalist od glave do pete poljubivši tu divnu ruku.

– Ah! Konačno će me osloboditi te stare soldačine, a ja neću morati ni prst staviti u to! — mislila je ona stavljajući rukavicu.

Ona se popne na mazgu i vrati! se u Louvre sa svoja, dva paža.

Christoiphe je ostao mračan i samo je pio. Strogo Ambroiseovo lice predbacivalo mu je njegovo otpadništvo. No kasniji su događaji dali za pravo starom sindiku. Christophe ne bi sigurno bio izmakao pokolju Bartolomejske noći, njegovo bogatstvo i njegova zemlja bili bi ga preporučili ubojicama. Povijest je zabilježila Okrutnu sudbinu žene Laillierova nasljednika. To je bilo lijepo stvorenje. Njezino je tijelo puma tri dana ostalo golo obješeno za, kose o jedan podupirač mosta Pont-au-Change. Babette je tada, drhtala pomislivši da bi s njom bili jednako postupali da je Chrisitophe ostao kalvinist. To je uskoro bilo ime resfarmaša. Kalvdmovo je častoljublje bilo zadovoljeno, ali tek poslije smrti. Takav je bio početak slavine sudačke Lecarnu— sove kuće.[214] Tallemamt des Reaux je počinio pogrešku kad je rekao da su došli iz Pikardije. Lecamuisiovi su kasnije imali interesa da tvrde kako potječu odanle, od kupnje svoga glavnog zemljišta, koje se nalazi, u tom kraju. Christopheov sin, koji ga je naslijedio pod Louisom XIII, bio je otac onoga bogatog predsjednika Lecamusa što je pod Loulisorri XIV sagradio veličanstvenu palaču koja se natjecala s palačom Lambert. Divili su joj se Parižani i stranici, a zaista je bila jedna od najljepših zgrada u Parizu. Lecamusova palača još postoji u uilici Thioriginy, premda je u početku revolucije bila opljačkana kao da pripada gospodinu de Juigneu, pariskomu nadbiskupu. Tada su sve slikarije u njoj bile izbrisane. A kasnije su je jako oštetili internati koji su u njru bili smješteni. Ta palača, koju su stekli ljudi i starom stanu ulice de la Palleterie, još pokazuje lijepe rezultate što ih je nekoć postigao porodični duh. Dopušteno je poisumnjati da bi moderni individualizam, koji je stvorila dioba nasljedstva na jednake dijelove, mogao podići tatove spomenike!

DRUGI DIO

RUGGIRIJEVA TAJNA

MAJKA I SIN

Između jedanaest sati i ponoći pod konac mjeseca listopada 1573. dva Talijana iz Firenze, dva brata, Albert de Gondi, maršal Francuske, i Charles de Gondi La Tour, veliki meštar garderobe kralja Charlesa IX, sjedili su gore u kući smještenoj u ulici Salnt-Honore, na rubu jednoga oluka. Oluk je onaj, kanalić od kamena koji se u ono vrijeme nalazio u dnu krova da prima vodu. Tu i tamo iz njega su vodili dugi žljebovi. Oni su bili isklesani u obliku čudnovatih životinja, s razjapljenim ždrijelima. Unatoč revnosti kojom sadašnje pokoljenje ruši stare kuće, u Parizu su postojali mnogi izbočem žljebova koji su u posljednje vrijeme, nakon policijske naredbe o odvodnim cijevima, posve nestali. Ipak, preostaje još nekoliko isklesanih oluka koji se poglavito vide u srcu kvarta Saint-Antoine. Ondje umjerenost najamnine nije omogućila da se grade katovi u potkrovlju.

Svatko će se začuditi što te dvije ličnosti koje obnašaju tako visoke časti vrše zanat mačaka. No za onoga koji prekapa po povijesnom blagu onoga vremena kada su se interesi tako raznoliko ukrštavali oko prijestolja te se politika Francuske može usporediti s klupkom zamršena konca, ova su dva Firentinca prave mačke, posve ina svom mjestu u oluku na krovu. Njihova odanost osobi kraljice-majke Katarine Medici, koja ih je dovela na francuski dvor, silila ih je da ne uzmiču ni pred kakvim posljedicama koje su nastale zbog toga što su se uvukli ina dvor. No da se objasni kako i zašto su i dva dvorjanina tako visoko sjedila, moramo se prenijeti u jedan prizor koji se dogodio dva koraka od ovoga oluka, u Louvreu. To je bilo u onoj smeđoj dvorani, jedinoj možda koja nam preostaje od odaja Hernija II. U njoj su dvorjanci poslije večere udvarali dvjema kraljicama i kralju. U ono su vrijeme građani i velika vlastela večerali, i to jedni u šest sati a drugi u sedam.; no ljudi istančana ukusa večerali su između osam i devet sate. Taj je obrok bila današnja večera. Neke osobe krivo misle da je etiketu izmislio Louis XIV. Ona potječe u Francuskoj od Katarine Medici. Ona ju je stvorila tako strogu te je konetabl Anne de Montmorency imao više muke da postigne to da na konju uđe u dvorište Louvrea nego da dobije svoj mač. I još nešto! A i ta mu je nečuvena čast bila đata zbog njegove visoke starosti. Pod prva dva kralja burbonske kuće etiketa je bila popustila, ali je pod velikim kraljem poprimila istočnjački oblik, jer je došla iz Bizantinskoga carstva koje ju je dobilo iz Perzije. Godine 1573. ne samo da je malo osoba imalo pravo dom sa svojim ljudima i sa svojim bakljama u dvorište Louvrea — kao' što su pod Louisom XIV jedino vojvode i perovi uilazili u kočiji pod peristil — nego su se još brojila zvanja koja su se poslije večere mogla uvesti u kraljeve odaje. Maršal de Retz, tada na straži u svom oluku, ponudio je jednoga dana tisuću škuda onoga vremena vrataru kraljevskoga kabineta da može govoriti s Hemrijem III, u jednom času kad nije imao na to pravo. Kako će se od srca nasmijati povjesničar kad vidi na primjer dvorište dvorca u Bloisu u koje crtači stavljaju okonjena plemića. Tako su se, dakle, u ono

vrijeme u Louvreu nalazile samo najodličnije ličnosti kraljevstva. Kraljica Elizabeta austrijska, žena Charlesa IX, i njezina svekrva Katarina Medici sjedile su u lijevom kultu kamina. U drugom je kutu kralj, utomuivši u svoj naslonjač, hinio apatiju od probave. On je bio večerao kao knez koji se vratio s lova. Možda se i htio uzdržati od razgovora u prisutnosti tolikih ljudi koji su vrebali svaku njegovu misao. Dvorjanici su ostali stojeći i otkriveni u dnu dvorane. Jedni sui razgovarali, drugi su promatrali kralja očekujući od njega pogled ili koju riječ. Na kraljičin poziv kralj je s njom razgovarao nekoliko časaka. Neka, se odvažio da Charlesu IX reče koju riječ, a on je odgovarao samo kimnuvši glavom ili kojom kratkom rečenicom. Neki njemački vlastelin, grof de Solem, stajao je u kutu kamina kraj unuke Karla V[215] koju je dopratio u Francusku. Blizu te mlade kraljice sjedila je na klupici njezina počasna gospođa, grofica de Fiesque, iz Strozzijeve porodice, Katarinina rođakinja. Lijepa gospođa de Sauves, rođakinja Jacquesa Ooeuna, redom ljubavnica navarskoga kralja, pa poljskoga kralja, pa vojvode d'Alenona, bila je pozvana na večeru, ali je stajala, jer j;e njezin muž bio samo državni tajnik. Iza ovih dviju gospođa dva su Gondija s njima razgovarala i jedini su se oni smijali u ovom sumornom skupu. Gondiju, koji je postao vojvoda de Retz i komorni plemić, otkad je dobio maršalsku palicu a da nikad nije zapovijedao vojskom, bilo je stavljeno u dužnost da u Speyeru oženi kraljicu. Ta milost dovoljno nagoviješta da je on kao i njegov brat pripadao onomu malom broju osoba kojima su dvije kraljice i kralj dopuštale stanovite intimnosti. Na kraljevoj strani u prvom su se redu zapažali maršal de Tavanmes koji je došao po poslu u dvor; Neufville de Villeroy, jedan od najsposobnijih trgovaca onoga vremena koji je počeo stvarati imovinu te kuće; gospođa de Birague i de Chiverni, jedan čovjek kraljice-majke, a drugi anžujski i poljski kancelar ikoji se, poznavajući Kalarininu osobitu ljubav, priljubilo uz Henrija III, poljskoga kralja, brata Charlesa IX koji ga je smatrao za svoga neprijatelja; zatim Strozzi, nećak kraljice-majke; konačno neka vlastela među kojom su se isticali stani kardinal de Lorrainie i njegov sinovac mladi vojvoda de Guise. Njih su obojicu jednako držali po strani i Katarina i kralj. Ta dva vođe Svete unije, koja je kasnije postala glasovita Liga, osnovana pred nekoliko godina u sporazumu sa Španjolskom, pokazivali su pokornost kao one sluge koje čekaju priliku da postanu gospodari: Katarina i Charles su se promatrali s jednakom pažnjom.

U tom dvoru, jednako mračnom kao što je bila i dvorana u kojoj se nalazio, svatko je imao razloga da (bude žalostan i zamišljen. Mladu su kraljicu mučile patnje ljubomore, a ona ih je slabo uspijevala sakriti, osmjehujući se svomu mužu kojega je kao pobožna i izvanredno dobra žena strastveno ljubila. Marija Touchet, jedina ljubavnica Charlesa IX kojoj je bio viteški vjeran, vratila se pred mjesec dana iz dvorca de Fayet, u Dauphineu, kamo je bila otišla da rodi. Ona je Charleau IX donijela jedinoga sina kojega je imao, Charlesa de Valoisa, koji je najprije bio grof overnjanski a kasnije vojvoda angulemsiki. Osim žalosti što je njezina suparnica kralju darovala sina, dok je sama imala samo kćer, jadna je kraljica osjećala poniženje što ju je kralj tako iznenada napustio. Za vrijeme odsutnosti svoje ljubavnice kralj se s tolikom žestinom približio svojoj ženi te je to povijest spomenula kao jedan od uzroka njegove prerane smrti. Povratak Marije Touchet poučio je pobožnu Austrijanku kako je srce malo sudjelovalo u ljubavi njezina muža. To nije bilo jedino razočaranje mlade (kraljice u toj stvari. Doomda joj se Ratarima Medici pravila prijateljicom. A sada je

njezina svekrva, iz političkih razloga, pomagala tu izdaju, jer je više voljela služiti kraljevoj ljubavnici nego ženi. Evo zašto.

Kad je Charles IX priznao svojo ljubav prema Mariji Touchet, Katarima se pokazala sklona toj mladoj djevojci iz interesa svojega gospodstva. Marija Touchet, vrlo mlada ubačena u dvor, došla je u njega u oinom razdoblju života u kojem su lijepi osjećaji u cvatu: ona je obožavala kralja radi njega samoga, zaplašena sudbinom vojvotkinje de Valentainiods poznatije pod imenom Dijana de Pontiers, koju je častoljublje strovalilo u ponor, zacijelo se bojala kraljice Katarine pa je više voljela sreću nego sjaj. Možda je mislila da se dvoje ljubavnika, tako mladih kao što je ona i kralj, ne bi mogli boriti protiv kraljice-majke. Uostalom, Marija kao jedina kći Jeana Toucheta, gospodara boveskog i kijardskog, kraljevskoga savjetnika i sudskog zamjenika u Orleansu, bila je u položaju između buržoazije i najnižega plemstva. Ona nije bila ni posve plemikinja ni posve građanka pa nije poznavala ciljeva urođenog častoljublja gospođica kao što su bile Pisseleu, Sain-t-Vallier, tih slavnih djevojaka koje su se borile za svoje kuće s tajnim oružjem ljubavi. Marija Touchet, sama i bez porodice, izbjegavala je da Katarina Medici u ljubavnici svoga sina naiđe ina djevojku iz visoke kuće koja bi se. postavila kao njezina suparnica. Jean Touchet, jedan od lijepih duhova onoga vremena kojemu su neki pjesnici posvetili svoja djela, nije ništa htio biti u dvoru, Marija je bila mlada djevojka bez okoline, jednako duhovita i obrazovama kao što jebala jednostavna i bezazlena. Njezine želje nisu bileopasne kraljevskoj vlasti, pa je jata odgovarala kraljici-majci koja joj je pokazivala najveću sklonost. Katarina je dala u parlamentu priznati sina što ga je Marija Touchet rodila u mjesecu travnju i dopustila je da on uzme ime ovemjanskoga grofa, te je obavijestila Charlesa IX da će mu oporukom ostaviti svoje *vlastite* zemlje, overnjansku i loragesku grofoviju. Kasnije je Marguerite, najprije navarska kraljica, taj dar osporila kad je bila francusika kraljica i parlamenat ga je poništio. No još kasnije je Louis XIII iz poštovanja prema valoaskoj krvi dao kao odštetu overnjanskom grofu angullemsko vojvodstvo. Katarina je već Mariji Touchet, koja nije ništa tražila, bila poklonila jedno vlastelinstvo u Bellvilleu. To je bila zemlja bez naslova u blizini) Vincennesa odakle se ljubavnica otputila kad je poslije ilova kralj spavao u dvorcu. Charles IX je u toj) mračnoj tvrđavi proveo najveći dio svojih posljednjih dana, i prema nekim piseima tu je završio svoj život kao što je Louis XII završio svoj. Premda je bilo vrlo prirodno tako ozbiljno zaljubljenom ljubavniku da obožavanoj ženi obilno daje nove dokaze ljubavi, onda kad je trebao okajati zakonitu nevjernost, Katarina je najprije nagnala svoga sina u kraljičinu postelju, a zatim se tako zauzela za Mariju Tauchet kako se samo žene znaju zauzimati pa je ponovo bacila kralja u naručje njegove ljubavnice. Sve što je zapošljavalo Charlesa IX, izvan politike, dolazilo je od Katarine. Uostalom, „dobre“ namjere koje je pokazivala za svoga sina zavaravale su još neko vrijeme Charlesa IX koji je počeo u njoj gledati svoju neprijateljicu. Razlozi, koji su Katarinu Medici nagnali da tako postupa u toj stvari, izmakli su dakle očima done Izabele koja je, prema Brantdmeu, bila jedna od najmilijih kraljica što su ikad vladale i koja nikomu nije zadala mi boli ni neugodnosti, čitajući čak i svoj molitvenik u tajnosti. Ali je ova bezazlena kneginja počela nazirati provalije koje su zjapile oko prijestolju. To jioj je grozno otkriće moglo prouzrokovati vrtoglavicu. Vjerojatno je osjećala još veću kad je mogla odgovoriti jednoj od svojih gospođa ikoja joj je prigodom smrti kraljeve kazala:

Da ste imali sina, bili biste kraljica-majka i regentica.

- Ah, hvalimo Bogu, što mi mije dao sina. Što ti se dogodilo? Tomu bi jadnom djetetu oduzeli sve kao što su htjeli učiniti kralju, mome mužu, a ja bih bila uzrokom... Bog se smilovao državi on je učinio sve najbolje.

Ta je kneginja (Brantome misli da ju je dobro ocrtao kad veli da je imala boju lica jednako lijepu i nježnu i vrlo ugodnu kao i gospođe njezina dvora, stas vrlo lijep, mada je bio prilično osrednji) u dvoru vrlo malo značite. No budući da joj je kraljevo sitan je omogućivalo da se preda svojoj dvostrukoj boli, njezino je držanje pridonosilo tamnoj boji ukupne slike dvora koji je neka mlada kraljica, manje šibana okrutnošću života, mogla razveseliti i paljepšati. Pobožna je Elizabeta u ovaj čas dokazala da svojstva koja su sjaj žena običnoga staleža mogu biti kobna za jednu vladaocu. Da je kneginja bila počešće zauzeta sasvim nečim drugim nego što su bile njezine molitve, bila bi korisna pomoć Charlesu IX koji nije našao potpore ni kod svoje žene ni kod svoje ljubavnice.

Što se tiče kraljice-majke, ona je pažljivo promatrala kralja. On je za vrijeme večere pokazivao dobro raspoloženje u kojem je ona vidjela neiskrenost i sakrivanje unaprijed stvorene odluke protiv njoj. Ta je nenadana veselost suviše živo odskakala od njegova svadljivog duha koji je teško krio svojim čestim odlaženjem u lov i mahnitim radorn u kovačnici gdje je volio izrađivati predmete od željeza da bi Katarinu mogao prevariti. Makar nije mogla odgonetnuti koji državnik njime upravlja i vodi te priprave — jer je Charles IX ušao u trag špijunima svoje majke — Katarina nije bila uvjerena da on sprema nekakav plan protiv njoj. Nenadana prisutnost de Tavannesa, koji je došao u isto vrijeme kad i Strozzi kojega je bila pozvala, dala joj je prilično materijala za razmišljanje. Snagom svojih misaon ih kombinacija Katarina se dizala iznad svih okolnosti, ali nije ništa mogla protiv kakva iznenadna nasilja;. Budući da mnoge osobe ne znaju u kakvu su tada stanju bile političke prilike koje su različite stranke, štono su uznemirivale Francusku, tako zamrsile, a njihove vođe imale posebnih interesa u tome, potrebno je u nekoliko riječi opisati u kakvu se opasnu krizu bila uplela kraljica-majka. Pokazati ovdje Katarinu Medici u novom svjetlu,, to će značiti ući u sržove pripovijesti. Dvije riječi objašnjavaju ovu. ženu tako zanimljivu za proučavanje i čiji je utjecaj ostavio tako jake tragove u Francuskoj. Te su dvije riječi *gospodstvo i astrologija.* Kako je (bila isključivo častohlepna, Katarina Medici nije imala druge strasti osim strastvene ljubavi za vlašću. Kako je bila praznovjerna i fatalistična kao, i toliki umni ljudi, ona je iskreno vjerovala samo u okultne znanosti. Ako se ne rasvijetle ove dvije stvari, ona će ostati uvijek neshvaćena. Ako se dade mjesta njezinu vjerovanju u astrologiju, past će svjetlo na dvije filozofske ličnosti ove Studije.

Postojao je jedan čovjek do kojega je Katarini više bilo stalo nego do rođene djece. Taj je čovjek bio Kozma Ruiggieri. Ona ga .je. smjestila u svoju palaču de Saissons. Od njega je stvorila svoga vrhovnog savjetnika kojemu je bila dužno,sit da joj kaže hoće li zvijezde potvrditi mnijenje i zdrav razum njezinih redovnih savjetnika. Neobični prethodni događaji opravdavali su vlast koju je Ruggieri do posljednjega časa zadržao nad svojom gospodaricom. Jedan od majučenljdih ljudi šesnaestoga stoljeća bio je zacijelo liječnik Lorenza Medici ja, vojvode d'Urbilna, Katarinina oca. Taj je liječnik prozvan Stari Ruggiero *(vecchio Ruggier* i *Roger l'Ancien* ikod francuskih pisaca ikoji su se bavili alkemijom) za razliku od njegova dva sina, Lorenza Ruiggiera, koga

isu kabalistilčki pisci, nazvali velikim, i Kozme Ruggiera, Katarinina astrologa, kojega su jednako nazvali *Roger* neki francuski povjesničari. Prevladao je običaj da se zovu Roggieri kao što su u francuskom jeziku Katarinu zvali Medikis mjesto Medici. Stari je Rugglieri bio tako uvažen u kući Medici te su dva vojvode, Kozma i Lorenza, toilli kumovi njegove djece. On je kao matematičar, astrolog i liječnik kuće Medici (ta su se tri svojstva često brkala) zajedno s glasovitim matematičarom Bazielom izradio *horoskop Katarinina rođenja.* U to su se vrijeme okultne znanosti njegovale s tolikim žarom te on može iznenaditi nevjerne duihove našega tako potpuno analitičkog stoljeća. Možda će oni u ovoj povijesnoj skici nazreti rađanje klice pozitivnih znanosti koje su se razvile u devetnaestom stoljeću, adi u tom stoljeću nije u njima bilo one pjesničke veličine koju su u njih unijeli odvažni istraživači šesnaestoga stoljeća. Oni su, mjesto da su tjerali zanat, uzdizali umjetnosti i oplođivali misli. Sveopću zaštitu, koju su ovim znanostima davali vladari toga vremena, opravdavali su uostalom veličanstveni pronalasci izumitelja koji su polaziliod potrage za „velikim djelom", a dolaziti su do neobičnih rezultata. Stoga nikad vladari nisu bili lakomiji za takvim tajnama. Braća Fuggeri[216], u kojima će moderni Lukuili priznati svoje vladare, u kojima će bankari priznati svoje učitelje, bijahu zacijelo račundžije koje je bilo teško iznenaditi. Eto, ti tako pozitivni ljudi, koji su posuđivali evropske kapitale vladarima šesnaestoga vijeka, zaduženim jednako kao što su i današnji, ti slavni gosti Karla V, uložili su novac u Paracelsusove peći. U početkušesnaestoga stoljeća Stari je Rugglieri bio rukovodilac onoga tajnog sveučilišta iz kojega su izišli ljudi kao što je Oardlain, Nostradamus i Agrippa[217], koji su redom bili liječnici kuće Valois, ukratko svi astronomi, astrolozi, alkemičari što su okruživali kršćanske vladare onoga vremena i koje je u Francuskoj naročito srdačno primila i zaštićivala Katarina Medici. U horoskopu Katarinina rođenja, što su ga postavili Bazile i Stari Ruggieni, glavni događaji Katarinina života bili su prorečeni s tolikom taonošou te su oni, koji poriču okultne znanosti, bili očajni. Taj je horoskop namjestio nesreće koje su za vrijeme opsade Fnrenze označile početak njezina života, njezinu udaju za jednoga slina francuske kraljevske kuće, neočekivani dolazak toga sina na prijestolje, rođenje njezine djece i njihov broj. Trojica od njezinih sinova bit će redom kraljevi, dvije kćeri bit će kraljice i svi će umrijeti bez potomstva. Taj se horoskop tako obistinio te su mnogi povjesničari mislili da je načinjen iza događaja.

Svima je poznato da je Nostradamus doveo u dvorac Chaumont, kamo je Katarina otišla za vrijeme La Renaudijeve urote, jednu ženu koja je posjedovala dar da čita budućnost. Kad je pod vladavinom Flrangoisa II kraljica vidjela svoja četiri sina u djetinjoj, dobi i zdrava, prije udaje-Elizabete de Valois za Filipa II, kralja španjolskoga, i prije udaje Margerite de Valois za Henrija buirbonskog, navarskog kralja, Nostradamus i njegova prijateljica potvrdiše okolnosti glasovitoga horoskopa. Zacijelo obdarena drugim vidom, ta je osoba, koja je pripadala velikoj školi neumornih istraživača „velikoga djela" — ali je njezin tajni život izmakao povijesti — tvrdila da će Katarinino posljednje okrunjeno dijete biti umoreno. Pošto je posadila kraljicu pred magično ogledalo u kojemu se odražavao jedan kotačić, a na svakoj se njegovoj žbici ocrtavao lik svakoga djeteta, vještica je stavila u pogon kotačić i kraljica je mogla brojiti broj okreta koje je on izveo. Svaki je okret za svako dijete bio jedna godina vladanja. Henri IV stavljen na kotač načinio je dvadeset i dva okreta. Ta žena (neki pisci od nje prave muškarca) reče uplašenoj kraljici da će Henri burtonsiki zaista

biti francuski kralj i da će kraijevati čitavo to vrijeme. Katarina je od tada smrtno zamrzila toga Beamjanina kad je doznala da će naslijediti umorenoga posljednjeg vladara koće Valoisi. Kako je bila radoznala te je htjela saznati katova će biti njezina smrt, bilo joj je rečemo neka se čuva Sainit-Germaina. Od toga dana, misleći da ee je zatvoriti ili umoriti u dvorcu Saint-Germain, nikad nije onamo stupila nogom, premda je taj dvorac beskrajno bolje odgovarao njezinim planovima zbog svoje blizine Parizu nego svi oni u koje se sklanjala s kraljem za vrijeme nemira. Kad je oboljela, nekoliko dana poslije umorstva vojvode de Guisiea u skupštini državnih staleža u Bloisu, zapitala je za ime crkvenoga dostojanstvenika koji je došao da joj pomogne, te su joj rekli da se zove Saint-Germaim.

— *Mrtva sam!* — usklikne ona.

Umrla je sutradan, ispunivši uostalom broj godina koje su joj dali, svi horoskopi.

Taj prizor, poznat kardinalu de Lorraneu koji ga je nazvao vračarijom, danas se ostvarivao. Francois II vladao je samo diva okreta kotača, a Charles IX je ovog trenutka ispunio svoj posljednji okret. Što je Katarina svomu trećem sinu Henriju, budućem Henriju III kad je odlazio u Poljsku kazala ove neobične riječi: — *Uskoro ćete se vratiti!,* to treba pripisati njezinoj vjeri u okultne znanosti a ne namjeri da otruje Charlesa IX. Margerita francuska bila je n,avarska kraljica, Elizabeta bijaše španjolska kraljica, vojvoda anžuvinski bijaše poljski kralj...

Mnoge su druge prilike potkrijepile Katarininu Vjeru u okultne znanosti. Uoči turnira u kojem je Henri II bio smrtno ranjen, Katarina je u snu vidjela kobni udarac. Njezino asfcrodoško vijeće, koje su sačinjavali Nostradamus i dva Ruggierija, bilo joj je proreklo kraljevu smrt. Povijest je zabilježila usrdne molbe kojima je Katarina, zaklanjala Hennija II nekane ide u borbu. Obistinilo se predviđanje i san koji je prouzrokovala slutnja. Memoari onoga vremena iznose jednu drugu ne manje čudnu činjenicu. Glasnik koji je javio pobjedu kod Monoontoura došao je noću pošto je jurio tako *brzo* da je upropastio tri konja. Probudili su kraljicu-majku, a ona je rekla: *Znala sam ja to.* Doista je dan prije, kako kaže Brantome, pripovijedala pobjedu svoga silna i meke okolnosti bitke. Astrolog bunbomske kuće je izjavio da će mlađi sin tolikih knezova koji će pateći od svetoga Louisa — da će sin Amtoinea burbonskog hiti francuski kralj. Ovo se proročanstva, koje je iznioi Sully, obistinila tačno prema horoskopu pa je to dalo povoda Henriju IV da kaže kako se u hrpi laži tih ljudi može naći i zrno istine. Kako bilo da bilo, ako je većima jakih ljudi onoga vremena vjerovala u prostranu znanost koju su učitelji astrologije zvali *magizmom* a narod *vraćanjem*, na to ih je ovlastio uspjeh horoskopa.

Katarina je za Kozmu Ruggierija, sivoga matematičara, svoga astronoma, svoga astrologa, ako hoćete svoga vrača, dala podignuti stup koji se naslanjao na Žitnu tržnicu. To je jedini ostatak od palače de Soissons. Kozrna Ruggieni je poput ispovjednika posjedovao neki tajanstveni utjecaj kojim je on bio zadovoljan kao i ona. Njega su uostalom zaokupljale častoljubivije misli nego što je obično častoljublje. Taj je čovjek, koga romanopisci ili dramaturzi opisuju kao opsjenivača, posjedovao bogatu opatiju Saint-Mahe u donjoj Bretagni a otklonio je visoke crkvene časti. Zlato, koje su mu praznovjerne strasti onoga doba donosile, obilno je dostajalo njegovu, tajnom pothvatu, a kraljičina ruka, koja je bila pružena nad njegovom glavom, štitila mu je i najmanju vlas kose od svakoga zla.

Što se tiče žeđi za gospodstvom u kojoj je Katarima izgarala, njlezina je želja da

stekrne vlast bila tako velika te se Katarima, da je ugrabi, združila čak i s Gulisekna, neprijateljima prijestolja. I da zadrži u svojim rukama državne uzde, upotrebljavala je sva sredstva žrtvujući svoje prijatelje pa čak i samu svoju djecu. Ta je žena živjela samo od spletaka vlasti kao što igrač živi od uzbuđenja igre. Premda je bila Talijanka i odvjetak pohotne porodice Međici, kalviniisti, koji su je toliko klevetali, misu otkrili nijednoga njezina ljubavnika. Kao obožavateljica maksime: *Podijeli pa vladaj,* ona je već pred dvanaest godina naučila da stalno suprotsitavlja jednu silu drugoj. Čim je primila u ruke uzde državnih poslova, bila je prisiljena da u njima podržava neslogu kako ih neutralizirala snage dviju suparničkih kuća i spasila krunu. Taj je nužni sustav opravdao proroštvo Henrija II. Katarina je izumjela igru političke vage koju su odonda oponašali svi vladari kad su se našli u sličnom položaju — suprotstavljajući redom kalvimiste Guseina, Guise kalvinistima. Pošto je u sircu naroda suprotstavila ove dvije vjere jednu drugoj, Katarina je suprotstavila vojvodu anžuvinskoga Charlesu IX.

Pošto je suprotstavila stvari, suprotstavila je i ljude zadržavajući čvor svih njihovih interesa u svojim rukama. Ali u ovoj strašnoj igri), za koju se hoće glava jednoga Loudisa XI ili jednoga Louisa XVIII, čovjek neminovno pobire mržnju svih stranaka i osuđuje sama sebe na to da uvijek pobjeđuje, jer mu jedna jedina izgubljena bitka baca na vrat sve neprijatelje; osim ako, stalno pobjeđujući, napokon uopće više ne nalazi igrača. Veći dio vladavine Charlesa IX označuje pobjeda kućne politike te neobične žene. Koliko samo lukavštine nije morala upotrijebiti da se dade zapovjedništvo vojske vojvodi anžuvinskom pod mladim, odvažnim, željnim slave, sposobnim, velikodušnim kraljem, i to u prisutnosti konetafola Anme de Montmorencyja! U očima evropskih političara vojvodi anžuvinskom je pripala čast Bairtolomejske noći, dok je Charles IX snoslio svu omrazu zbog nje. Pošto je u kralju pobudila hinjeni i tajni ljubomor protiv svoga, brata, poslužila se tom strašću da u velikim spletkama bratskoga suparništva upotrijebi velike sposobnosti Charlesa IX. Cypierre, prvi odgojitelj, i Amyot, učitelj Charles« IX, stvorili su od svoga učenika tako velikoga čovjeka, pripravili tako lijepu vladavinu te je majka zamrzila svoga sina od prvoga dana kad se pobojala da će izgubiti vlast pošto ju je tako mučno osvojila. Zbog ovih podataka, većina je povjesničara pomišljala na osobitu ljubav kraljice-majke prema Herniju III. No njezino vladanje u tom trenutku dokazuje potpunu neosjećajnost njezina srca prema djeci. Kad je otišao za vladara u Poljsku, vojvoda je amžuvinski liši sredstva koje joj je bilo potrebno da drži Charlesa IX u napetosti domaćim spletkama koje su doonda neutralizirale njegovu energiju dajući hrane njegovim pretjeranim osjećajima. Tad je Katarina skovala glasovitu urotu La Molea i Coconnasa i u nju umočila vojvodu alansonskoga. On je, postavši vojvodom anžuvinskim stupanjem na prijesto svoga brata, pristao vrlo rado uz namjere svoje majke pokazujući ambiciju koju je hrabrila njegova sestra Margerita, navarska kraljioaj. Ta je zavjera, koja je tada dospjela do tačke do koje je htjela Katarina, imala za cilj da se mladi vojvoda i njegov svak, navarski kralj, stave na čelo kalvanistima, da se uhvati Charles IX i da se drži kao zarobljenik taj kralj bez nasljednika koji će tako ostaviti krunu vojvodi čija je namjera da uspostavi kalvanizam u Francuskoj. Kalvin je nekoliko dlana prije svoje smrti dobio nagradu za kojom je toliko težio kad je vidio da se u njegovu čast reformacija zove *kalvinizam.* Kad već Le Laboureuir[218] i najrazboritiji pisci ne bi dokazali da su La Mole i Coconnas, uhapšeni pedeset dana

poslije one noći kad počinje ova pripovijest i smaknuti u idućem mjesecu travnju (1574. g.), bili žrtve politike kraljice-majke, bilo bi dovoljno učešće Kozme Ruggierija u toj aferi, pa da se pomisli na to kako je Katarina potajno njome upravljala. Taj Ruggieri, u kojegaje kralj sumnjao i kojega je mrzio silnom mržnjom kojoj će se motivi dovoljno ovdje objasniti, bio je umiješan u parbeni postupak. On je priznao da je dobavio La Moleu jedan voštani lik koji je prikazivao kralja probodena u srce s dvije igle. Taj je način *opčara vonja* sačinjavao u ono vrijeme krivično djelo koje se kažnjavalo smrću. Ta riječ obuhvaća jednu od najljepših paklenskih slika koje mogu predstavljati mržnju. Ona objašnjava magnetičku i strašnu operaciju koju u okultnom svijetu ocrtava stalna želja, okružujući ličnost tako osuđenu na smrt, a njezin je voštani lik neprestano podsjećao na ostvarenje. Ondašnja je pravda s pravom mislila da je misao, kojoj su dali takav oblik, zločin uvrede veličanstva. Charles IX je tražio smrt za Firentinca. Katarina je bila moćnija pa je postigla u parlamentu preko savjetnika Lecamusa da astrolog bude osuđen samo na robiju na galijama. Kad je kralj umro, Kozma Ruggeri bude pomilovan dekretom Henrija III, koji mu vrati godišnju plaću, i bude primljen u dvor.

Katarina je tada svomu sinu zadala tolike udarce u sirce, te je u tom trenutku već bio nestrpljiv da strese jaram svoje majike. Za vrijeme odsutnosti Manije Touohet, nemajući nikakva posla. Charles IX počne promatrati sve oko sebe. Vrlo je vješto postavio zamke ljudima u koje je bio siguran, da iškuša njihovu vjernost. Nadzirao je korake svoje majke a budno je pazio da ona ne upozna njegove, služeći se da je prevari svim manama ikoje mu je ona bila dala. Goneći od žellje da izbriše užas što ga je u Francuskoj prouzrokovala Bartolomejska noć, stade se aktivno baviti državnim poslovima, predsjedao je krunskom vijeću i pokušavao da uhvati uzde vlasti vješto odmjerenim činima. Premda je kraljica pokušala da suzbije nakane svoga sina upotrijebivši sva sredstva upliva kojima je mogla na njega djelovati na bazi majčinskog ugleda i navike da njime gospodari — kosina nepovjerenja tako je strma, te je sin prvim skokom odskočio suviše daleko da bi se mogao vratiti. Onoga dana, kad su mu dojavili riječi što ih je njegova majka bila rekla poljskom kralju, Charles IX osjeti da mu je zdravstveno stanje tako loše te ga stanu salijetati grozne misli. A kad takve sumnja ovladaju srcem slina i kralja, ništa ih ne može raspršiti. Na samrtnoj postelji njegova ga je majka zaista morala prekinuti uskliknuvši: *„Nemojte to govoriti, gospodine!“* kad je — povjeravajući svoju ženu i kćer Herniju IV — htio upozoriti Hernija neka se čuva Katarine. Premda joj je uvijek izvana odavao dužno poštovanje do kojega je toliko držala te je svoju djecu kraljeve oslovljavala samo sa: *gospodine,* već je nekoliko mjeseci kraljica-majka zapazila u manirima svoga slina slabo skrivenu ironiju odlučene osvete. No tko je mogao iznenaditi Katarinu, morao je biti vješt i okretan. Ona je držala pripravnu onu zavjeru vojvode alansonskog i La Molea da novim suparništvom između braće odvrati napore što ih je poduzimao Charles IX da dođe do svoje emancipacije. Samo, prije nego ju je upotrijebila, htjela je raspršiti nepovjerenje koje je moglo onemogućiti svako pomirenje između nje i njezina sina. Jar tko toli prepustio vlast majci sposobnoj da ga otruje? Stoga se ona u tom času smatrate tako ozbiljno ugroženom, te je pozvala Strozzija, svoga rođaka, značajnoga vojnika u izvođenju odluka. Držala je s Biragueoim i s Gondijima tajne dogovore, i nikad tako često nije pitala za savjet svoje proročište u palači de Soissons.

Premda je zbog stalnog pretvaranja jednako kao i zbog godina Katarinino lice

dobilo masku opatice, strogu i isposnačku, blijedu a ipak punu dubine, muč ali ivu i ispitivačku, iako značajnu u očima onih koji su proučavali njezin portret, dvorjanici su ipak opazili neke oblake na toj firentinskoj fizionomiji ledene vladaoce. Nijedna se kraljica nije pokazala impozantnijom nego što je bila ta žena od onoga dana kad je uspjela savladati Guise poslije smrti Frangoisa II. Njezina kapa od crnoga baršuna sa šiljkom na čelu, jer ona nije nikad napustila crninu za Harurijem II, izgledala je kao nekakva ženska redovnička kukuljica na njezinu zapovjedničkom i hladnom licu, kojemu je ona uostalom kad je htjela mala podati zavodljivost talijanske draži. Ona je bila tako dobro građena te je uvela modu da žene jašu na konju posađene tako da pokazuju svoje noge. Tim je dosta rečeno da su njezine bile najsavršenije. Sve su žene u Evropi, kojoj je Francuska odavno nametala modu, jahale na posebnom sedlu, tzv. „ženskom sedlu". Cjeloviti njezin dostojanstveni lik davao je posebno dostojanstvo iskupu u kojemu se nalazila. Tako je i ova dvorana poprimila večeras veličanstven izgled. Te dvije kraljice, tako raznolike po duhu, po ljepoti, po odjeći i gotovo posvađene, jedina bezazlena i zamišljena, druga zamišljena i ozbiljna kao apstrakcija, bijahu obadvije suviše zaokupljene da bi to veče dale mig koji čekahu dvorjanici — da se zagriju i razigraju.

Duboko sakrivenu dramu, koja se već šesit mjeseci odigravala između sina i majke, odgonetnuto je nekoliko dvorjanika. No osobito su je Talijani pratili budnim okom, jer bi svi bili žrtvovani kad bi Katarina izgubila partiju. U sličnim prilikama i u trenutku kad su sin i mati vodili borbu podlostima, naročito je kralj morao biti predmetom pažnje. To veče Charles IX, umoran od dugog lova i od ozbiljnih misli kojima se potajno bavio, izgledao je kao čovjek od četrdeset godina. On je već bio u posljednjem stepenu bolesti od koje je umro. Ta je smrt nekim ozbiljnim osobama dala povod da pomišljaju kako je bio otrovan. Prema mišljenju de Thoua, toga Tacita kuće Valois, kirurzi su u tijelu Charlesa IX pronašli sumnjive mrlje *(ex causa incognita reperti livores).*[219] Pogreb toga vladara bijaše još nehajnije obavljen nego pogreb Francoisa II. Od Sainit-Lazarea do Saini-Danisa pratio ga je Bramtome i nekoliko gardijskih strijelaca kojima je zapovijedao grof Solern. Ako se ta okolnost združi s pretpostavljenom mržnjom majke protiv svoga sina, to je moglo potvrditi de Tbouovu optužbe. No oma utvrđuje samo ovdje već izneseno mišljenje kako je Katarima gojila slabu ljubav za svu svoju djecu. Ta se neosjećajnosit objašnjava njezinom vjerom u odluke astrologije. Ta se žena mije mogla nimalo interesirati za sredstva koja su joj nedostajala. Henri III bio je posljednji kralj pod kojim će ona vladati — to je sve. Danas se može dopustiti mišljenje da je Charles IX umio prirodnom smrću. Njegova razuzdamost, njegov način života, iznenadni razvitak njegovih sposobnosti, njegovi posljednji napori da ugrabi uzde vlasti, njegova želja za životom, zloupotreba njegovih snaga, njegove posljednje patnje i posljednji užici — sve to dokazuje nepristranim ljudima da je umro od plućne bolesti koja je tada bila malo poznata i slabo istražena pa su njezini simptomi mogli zavesti Charlesa IX da sam povjeruje kako je otrovan. No prvi otrov koji mu je dala njegova majka nalazio se u kobnim savjetima dvorjamika smještenih oko njega koji su mu savjetovali da rasipa jednako svoje umne kao i fizičke snage. Oni su prouzrokovati prigodnu, a me osnovnu bolest. Charles IX se tada odlikovao više nego u ijedno vrijeme svoga života nekim mračnim dostojanstvom koje ne stoji loše kraljevima. Veličina njegovih tajnih misli odražavala se na njegovu licu značajnom po „talijanskoj boji" koju je dobio od

svoje majke. Ta bljedoća poput bjelokosti, tako lijepa pod umjetnim svjetlom, tako podesna za izražavanje sjete, snažno je isticala žar njegovih tamnoplavih očiju. Ove su bile stisnute između debelih vjeđa pa su tako, dobivale oštru finoću kakvu mašta traži od očiju kraljeva. Njihova je boja pogodovala pretvaranju. Oči Charlesa IX bile su naročito strašne z,bog rasporeda njegovih uzdignutih obrva, u skladu s otvorenim čelom koje je mogao po volji dizati i spuštati. Imao je širok i dug nos, debeo od kraja, pravi lavlji nos; velike uši, kosu žarko, plave boje, poput krvi crvena usta kao u grudobolnih. Gornja mu je usna bila tanka, ironična, a donja dosta jaka da bi se mogla pretpostaviti najljepša svojstva srca. Nabori utisnuti u to čelo, čiju su mladost uništile strašne brige, pobuđivali su silan interes. Grižnja savjesti zbog beskorisnosti Bartoliomejske noći — te mjere koju su od njega lukavo izmamili — prouzrokovala je ne jednu boru. A bile su i druge dvije na njegovu licu koje bi bile vrlo rječite za jednoga učenjaka kojemu bi posebni genij bio omogućio da odgonetne elemente moderne fiziologije. Te su dvije bore stvarale snažne brazde koje su išle od svake jagodice do svakog -kuta usta. One su pokazivale napore organizma, umornog od dugoga umnog rada i od neprestanih i žestokih naslada tijela. Charles IX bio je iscrpljen. Videći njegovo lice — svoje djelo — kraljica-majka morala je osjećati grižnju savjesti, ako je politika uopće svu ne ugušuje u srcima ljudi koji su pod grlmizdm. Kad bi Katarina bila znala za učinak njezinih spletaka na njezina sina;, roo-žda bi se bila trgnula. Kakav strašan prizor! Taj tako od rođenja snažni kralj postao je nemoćan, taj tako snažno prekaljeni duh sad je biopun sumnja: taj čovjek u kojemu je stolovala vlast osjećao se bespomoćan, taj čvrsti značaj imao je malo pouzdanja u sama sebe. Ratnička hrabrost postepenose pretvorila u okrutnost, suzdržijivost u pretvaranje, fina i nježna valoasika ljubav promijenila se u neutaždv bijes za nasladom. Ovaj nepriznati veliki čovjek, izopačen, čovjek komu jle bilo pohabano tkivo njegove lijepe duše, kralj bez vlasti, koji ima plemenito srce a nema prijatelja, koga su navlačili i mučili sa tisuću suprotnih osnova, pružao je žalosnu sliku čovjeka od dvadeset i četiri godine, razočarana u svemu, koji nema povjerenja ni u što, spremna da proigra sve, pa čak i svoj život. Pred kratko vrijeme on je shvatio svoju zadaću, svoju vlast, svoje mogućnosti i zapreke koje je njegova majka upotrijebili protiv umirenja kraljevstva. Ali sve je to svjetlo sjalo u razbijenom fenjeru.

Dva čovjeka, koje je taj vladar dote mjere volio te je jednoga izuzeo iz pokolja Bartolomiejske noći a k drugom otišao na večeru u trenutku kad su ga njegovi neprijatelji optužili da je otrovao. kralja — bijahu to njegov prvi liječnik Jean Chapelain i njegov prvi kirurg Amibroise Pare — dakle, ta dva čovjeka našla su se tu u vrijeme odlaska na počinak (njih je pozvala Katarina i oni su svom brzinom došli iz pokrajine). Obadvojica su zabrinuto promatrala svoga gospodara.. Neki su ih dvor jamci propitkivali tihim glasom, ali su dva učenjaka mjerila svoje odgovore sakrivajući osudu koju su bili donijeli. Kralj je od vremena do vremena znao podići svoje trome vjeđe i nastojao je da svojim dvorjancima sakrije pogled koji je bacao na svoju majku. Najednom naglo ustane i sjedne pred kamin.

– Gospodine de Chiverni — reče on — zašto zadržavate naslov ainžuvinsikoga i poljskog kancelara? Jeste li vi u našoj službi ili u službi našega brata?

Ja sam sav vaš, veličanstvo! — reče on naklonivši se.

– Onda dođite sutra, imam namjeru da vas rošaljcm ti Španjolsku, jer se na madridskom dvoru događaju čudne stvari, gospodo.

Kralj pogleda svoju ženu i zavali se u naslonjač.

– Svuda se događaju čudne stvari — reče on tiho maršalu de Tavannesu, jednom od ljubimaca svoje mladosti.

On ustane i odvede druga svojih mladalačkih zabava u otvor prozora u uglu te dvorane pa mu reče:

— Trebam te nešto, ostani ovdje posljednji. Želim znati da li si za mene ili protiv mene. Nemoj se ničemu čuditi. Hoću da se emancipiram. Moja je majka uzrok svemu zlu u kraljevstvu. Za tri ću mjeseca biti ili mrtav ili ću doista biti kralj. Šutnja pod cijenu života! Znaš moju tajnu., kao i Solern i Villero-y. Ako se tajna izda, to će poteći od jednoga od vas. Nemoj me stiskati tako jako, idi i udvaraj se mojoj materi. Reci joj da ja umirem i da me ti ne žailiš, jer sam ja jadno veličanstvo.

Charles IX se stade šetati oslonivši se na rame svoga nekadašnjeg ljubimca, s kojim se tobože razgovarao o svojim patnjama da prevari znatiželjnike. Poslije toigai, bojeći! se da će previše pokazati svoju hladnoću, ode razgovarati s dvjema kraljicama i pozove k njemu Hiraguea. U taj se čas provuče iz vrata ka Katarini Pimard, jedan od državnih tajnika, brzajući kao jegulja uzduž zidova. On šapne u uho dvije riječi kraljici-majci koja mu odgovori potvrdnim znakom. Kralj nije pitao svoju majku o čamu se radi, nego ode sjesti na svoj naslonjač o zašuti bacivši na dvorjanike pogled pun bijesa i ljubomore. Taj neznatni događaj zadobije u očima dvor jarak a golemu težinu. To izvršivanje vlasti bez sudjelovanja kralja bilo je kao kap vode od koje se prelila, čaša. Kraljica Elizabeta i grofica de Fiesquie povukoše se a da kralj na njih nije ni obratio pažnju, no kraljicaHmajba je svoju snahu otpratila sve do vrata. Premda je nesporazum između majke i sina pobuđivao vrlo velik interes za kretnje, poglede i vladanje Katarine i Charlesa IX, iz njihova hladnog držanja dvorjanici su shvatili da su suvišni. Stoga napuste dvoranu kad je mlada kraljica bila izašla. U deset: sati ostalo je samo nekoliko intimnih prijatelja: dva Gomdija, Tavamnes, grof de Solern, Birague i kraljica-majka.

Kralj je bio lutonuo u crnu sjetu. Ova je tišina bila zamorna. Katarina je izgledala u neprilici, htjela je otići, željela je da je kralj otprati, ali je on tvrdoglavo i dalje snatrio. Ona ustane da se oprosti s njim, pa Charles IX bude prisiljen da ustane. Ona ga uzme za ruku, korakne s njim nekoliko koraka da mu se sagne nad uho i da u nj spusti, ove riječi:

– Gospodine, imam važnih stvari da vam povjerim.

Prije nego je otišla, kralj ica-majfca je u zrcalu namignula gospodi Gondi. Taj je mig to lakše izmakao pogledima, njezina sina kad je i sam bacio sporazumni pogled grofu de Solernu i Villeroyu. Tavannes je bio zamišljen.

– Veličanstvo — reče maršal de Retz prenuvši

se iz svoga razmišljanja — smatram da se kraljevski dosađujete, zar se više *ne* zabavljate? Živi Bože! gdje je ono vrijeme kad simo se uvače klatarili po ulicama?

– Ah! to je bilo lijepo vrijeme — odgovori kralj i uzdahne.

– Zašto se i sad na to ne odlučite? — upita gospodin Birague povlačeći se i bacajući Gondijima značajan pogled.

— Ja se uvijek s užitkom sjećam onoga vremena — usklitane maršal de Retz.

– Ja bih vas volio vidjeti na krovovima gospodine maršale — reče Tavannes. — Prokleta, talijanska mačka, ikamo sreće da sebi slomiš vrat — nadoda on u uho kralju.

– Ne znam koji bi od nas, vi ili ja, brže pretrčao jedno dvorište ili ulicu, ali znam

da se ni jedan ni drugi ne bojimo umrijeti — odgovori vojvoda de Retz.

– No, veličanstvo, hoćete li da se vucarate kao u mladosti? — upita veliki meštar garderobe.

Tako, u dvadeset i četvrtoj godini, taj nesretni kralj nije više nikad izgledao mlad, čak ni svojim laskavcima. Tavannes i kralj se sijeitiše kao pravi đaci nekih dobrih majstorija koje su izveli u Parizu, i odluka je bila gotova. Dva Talijana, izazvana đa skaču s jednoga krova na drugi i s jedne strane ulice na drugu, okladi,še se da će slijediti kralja. Svaki ode da uzme odijelo vucibatine. Grof de Solarm, ostavši sam s 'kraljem, stane ga začuđeno gledati. Taj je dobri Nijemac, iz samilosti prema kralju, odgonetnuvši njegov položaj, bio sama vjernost i samo poštenje, ali nije imao brzo shvaćanje. Okružen neprijateljskim ljudima, ne mogavši se nikom povjeriti, čak ni svojoj ženi, jer mu je ona neke stvari odaja, ne znajući da su mu majka i sluge neprijatelji, Charles IX je bio sretan što je u gospodinu de Solernu naišao na požrtvovna čovjeka kojemu se mogao potpuno povjeriti. Tavannes i Villieroy znali su samo jedan dio kraljevih tajni. Grof de Solern je jedini u potpunosti poznavao plan. On je uostalom bio vrlo koristan svomu gospodaru u tomu što je raspolagao s nekoliko mučaljivih i naklonjenih slugu koji su se slijepo pokoravali njegovim nalozima. Gospodin de Solern, koji je imao zapovjedništvo nad gardijskim strijelcima, među njima je pred nekoliko dana izabirao ljude isključivo privržene kralju da od njih sastavi odabranu četu. Kralj je mislio na sve.

– No, Solern reče Charles IX — zar nam nije potrebna nekakva izlika da ovu noć provedemo vaini? Ja sam doduše imao gospođu de Belleville, ali ovoje bolje, jer moja majka može znati što se događa kod Marije.

Gospodin de Solern, koji je trebao pratiti kralja, zamoli ga za dopuštenje da može tumarati po ulicama s nekoliko svojih Nijemaca. Charles na to praštane. Oko jedanaest sati uveče kralj se raspoloži i krene na put sa svoja tri dvor janina da istraži kvart Saint-Honore.

– Ja ću iznenaditi svoju prijateljicu — reče Charles IX Tavannesu prolazeći ulicom de l'Autruche.

Da ovaj noćni prizor bude razumljiviji onima -koji nemaju predodžbe o topografiji staroga Pariza, potrebno je objasniti gdje se nalazila ulica de l'Autructoe. Louvre Henrija II nastavljao se usred ruševina i kuća. Na mjestu krila koje se danas nalazi nasuprot mostu Pont-des-Arts postojao je vrt. Mjesto stupovlja nalazili su se jarci i jedan viseći most na kojemu će kasnije biti ubijen jedan Firentinac — maršal d'Acre. Na kraju ovoga vrta dizahu se kule burbonske palače, koja je bila obitavalište vladara te kuće. To je trajalo do onoga dana kad j e izdaja konetabla završila parnicu tako kobnu po Francusku zapljenom ko-netablovih dobara. Konetabla je upropastio sekvestar njegovih dobara što ga je odredio Frangois i da ne donese presudu između njegove majke i njega. Taj dvorac, koji se lijepo uzdizao nad rijekom, bio je srušen tek pod Lo-u-isom XIV. Ulica de l'Autruehe počinjala je od ulice SaintHonore a svršavala je kod burbonske palače na keju. Ta -ulica, nazvana d'Autruche, a također i de l'Austruc na nekim starim planovima, nestala je s karte kao tolike druge. Ulica des Poulies[220] bila je vjerojatno izgrađena na mjestu psalača koje su se ondje nalazile prema ulici Saint-Honore. Pisci se ne slažu-u: etimologiji toga imena. Jedni pretpostavljaju da dolazi od palače Osteriche *(Osterrichen)* u kojoj je stanovala djevojka te kuće koja se u četrnaestom stoljeću udala za jednoga francuskoga

vlastelina. Drugi tvrde da su tu nekad bile kraljeve krletke kamo se jednoga dana sjatio čitav Pariz da vidi živoga noja.[221] Kako bilo da bilo, ova je krivudava ulica značajna zibog palača nekolicine knezova kraljevske krvi koji su se nastanili o-ko Louvrea. Otkad je kraljevstvo pobjeglo iz predgrađa Sai-nt-Antoine,[222] kamo se puna dva stoljeća bilo sklonilo pred Bastillom, pa se smjestilo u Lo-uvre, mnoga s-u velika vlastela stanovala u okolici Louvrea. Burbonsfca je palača imala za pandan prema ulici Saint-Honore staru palaču Aleng-on. Ovo je obitavalište grofova toga imena, uvijek obuhvaćeno u apanaži, tada pripadalo četvrtom sinu Henrija II. On je kasnije uzeo naslov vojvode anžuvinskoga. Umro je pod Hernijom III kojemu je zadao mnogo posla. Tad je apanaža opet vraćena kruni jednako kao i ta stara palača koja je bila razorena. U to je vrijeme palača jednoga kneza obuhvaćala velik skup zgrada. Da se dobije o tome pojam, treba izmjeriti prostor što ga u modernom Parizu još danas zauzima palača Soubise u Maraistu. Jedna palača je zapremala zgrade kakve je zahtijevao život na velikoj nozi. One se mogu činiti problematične mnogim osobama koje danas vide jadno stanje jednoga kneza, To su bile goleme konjušnice, stan liječnika, knjižničara, kancelara, klera, rizničara, oficira, plaćenih služitelja i slugu pridanih kneževoj kući. Prema ulici SaintHonore, u vrtu palače, nalazila se lijepa mala kuća. Nju je slavna vojvotkinja d'Alencon dala sagraditi godine 1520. Kasnije je bila okružena privatnim kućama što su ih sagradili trgovci. Kralj je u nju: smjestio Mariju Touchet. Premda se vojvoda alansonski tada urotio protiv svoga brata, bio je nesposoban da mu smeta u ovom pogledu.

Da se siđe niz ulicu Saint-Honore, koja je u to vrijeme tek od brane đes Sergents pružala izglede lopovima, trebalo je tada proći ispred kuće kraljeve prijateljice, pa je bilo teško da se kralj tu ne zaustavi. Kao da traži kakvu dobru sreću (priliku) — da orobi kakva zakašnjela građanina ili da vreba na koga, kralj je dizao glavu prema svim katovima i gledao na sva osvijetljena mjesta da vidi što se događa unutra ili da sluša razgovore. Ali on je svoj dobra grad našao u potpunom miru. Najednom, došavši do kuće poznatoga trgovca parfema po imenu Renea, koji je bio dvorski dobavljač — kad je vidio svjetlo što ga je bacao posljednji prozor potkrovlja — dođe mu iznenada nadahnuće koje su mu sugerirala prijašnja opažanja.

Na toga je trgovca već bila pala ozbiljna sumnja da liječi bogate seljake kad su govorili da su bolesni: dvor mu je pripisivao pronalazak glasovita *eliksira za nasljedstva.* Kasnije je bio optužen da je otrovao Jeannu d'Albret, majku Henrija IV. Ona je bila pokopana a da njezina glava nije bila otvorena, *unatoč izričitoj naredbi Charlesa IX,* kako kaže jedan suvremenik. Već je dva mjeseca kralj tražio neku mudroliju da može uhoditi tajne Reneova laboratorija u koja je često išao Kazana Ruggieri. Ako u njemu nađe što sumnjivo, kralj je odlučio da će sam lično postupati protiv njega, bez posredništva policije ili pravde, na koje je njegova majka mogla djelovati strahom ili podmićivanjem.

Sigurno je da je u šesnaestom vijeku, u godinama koje su mu prethodile i koje su iza njega slijedile, trovanje'bilo došlo do savršenstva, nepoznatoga modernoj kemiji, a povijest ga je utvrdila. Italija, kolijevka modernih znanosti, bila je u to vrijeme izumiteljica i učiteljica tih tajna od kojih su se mnoge izgubile. Odatle joj je došao taj glas koji je dva iduća stoljeća tištao Talijane. Romanopisca su ga tako jako zloupotrebljavali te su svuda kamo su uveli Talijane dali im ulogu ubojica i trovača. Zato što je Italija tada proizvodila otrove brzoga djelovanja, o kojima govore

povjesničari, morala bi joj se samo priznati prednost u toksikologiji kao i u svim ljudskim spoznajama i umjetnostima gdje je prethodila Evropi. Zločini onoga vremena nisu bili njezini, ona je služila strastima onoga stoljeća kao što je gradila divne zgrade, zapovijedala armijama, slikala lijepe freske, pjevala romance, ljubila kraljice, sviđala se kraljevima, pokazivala svečanosti i balete i — vodila politiku. U Eirenzi to strašno umijeće bijaše na tako visokom stupnju te se neka žena dijeleći breskvu s nekim vojvodom poslužila zlatnom oštricom kojoj je samo jedna strana bila otrovana. Ona je pojela zdravu polovicu, a dala je smrt drugom. Par namirisanih rukavica ulio je kroz pore smrtnu bolest. Stavljali su otrov u kitu prirodnih ruža, čiji je miris, kad si ga jedanput udahnuo, donio smrt. Austrijski Don Juain — kako se pripovijeda — bio je otrovan parom čizama.

Kralj Charles IX bilo je dakle s pumom pravom radoznao. Svatko će razumjeti koliko je zbog mračnih vjerovanja koja su ga uzrujavala morao biti nestrpljiv da Renea zatoče na djelu.

Netiki stari bunar, smješten u kutu ulice de l'Aoribre Bec,[223] i kasnije ponovo sagrađen, pružio je plemenitoj četi potrebno sredstvo ida se popne do vrha kuće, susjedne Reneovoj, koju je kralj hinio da želi pohoditi. Kad je bio gore, kralj u pratnji svojih drugova počne hodati po krovovima. To je izazvalo veliki užas nekih građana što su ih probudili ovi lažni lopovi koji su ih nazivali nekim smiješnim imenom, slušali svađe ili zabave svake obitelji ili su počinjali neke provale. Kad su dva Goindija vidjela Tavannesa i kralja kako su se zaputili po krovu susjedne kuće Reneovoj, maršal de Retz sjedne rekavši da je umoran, a njegov brat ostane kraj njega.

– To bolje — pomisli kralj koji rado ostavi svoje špijune.

Tavannes se stane rugati dvojici Firentinaca koji su ostali sami, u dubokoj tišini, na mjestu gdje su imali samo nebo nad sobom i mačke za slušaoce. Zato su dva Talijana iskoristili priliku pa su jedan drugom saopćili misli kojih ne bi izrazili ni na jednom mjestu na svijetu a koje su im nadahnuli događaji one večeri.

– Albert — reče veliki meštar maršalu — kralj će pobijediti kraljicu. .Mi činimo slabu uslugu svojoj sudbini iako ostanemo povezani sa sudbinom Katarine. Da prijeđemo kralju u trenutku kad traži pomoć protiv svoje majke i sposobne ljude da mu služe, ne bismo bili istjerani kao divlje zvijeri kad kraljica bude prognana, zatvorena ili ubijena.

– S takvim mislima nećeš daleko doći, Charles — odgovori ozbiljno maršal velikom meštru. — Poći ćeš za svojim kraljem u groto, a njemu nema duga vijeka, upropastio ga je razuzdan život, Kozma Ruggferi je prorekao njegovu smrt za iduću godinu.

– Vepar na umoru često je ubio lovca — reče Charles de Gondi. — Ta zavjera vojvode alamsoraskoga, mavarsikoga kralja i kneza de Goodea u koju su se umiješali La Mole i Coconnas, više je opasna nego korisna. U prvom redu, mavarsbi kralj za koga je kraljica držala da će ga uhvatiti na djelu, čuva se i ne miješa se uopće u zavjeru. On hoće da se okoristi urotom a da se ne izvrgava opasnosti. Osim toga, evo, danas svi misle da se stavi kruna na glavu vojvodi alansonskom koji je postao kalvinist.

– *Budelone!*[22i] Ne vidiš li da ta zavjera omogućuje našoj kraljici da sazna što hugenoti mogu na činiti s vojvodom alansonsikirn i što kralj hoće da uradi s hugenotima? Jer kralj pregovara s njima. Ali da posadi kralja na drvenoga konja,

Katarina će mu sutra objaviti tu zavjeru koja će neutralizirati njegove planove.

– Ah! — reče Charles đe Gondi — koristeći se našim savjetima, ona je postala jača nego mi, A to je dobro.

– Dobro za vojvodu anžuvimskoga koji voli biti francuski kralj nego poljski, a kojemu ću poći sve objasniti.

– Ti putuješ, Albert?

– Sutra. Nemam i dužnost da pratim poljskoga kralja? Pridružit ću mu se u Veneciji, gdje su njihova gospodstva preuzela na sebe da ga zabave.

– Ti si sama pamet.

– *Che bestia!*[225] Kunem ti se da za nas nema nikakve opasnosti aiko ostanemo na dvoru. Kad bi je bife, zar bih ja kamo išao? Ja bih ostao uz svoju dobru gospodaricu.

– Dobru! — reče veliki meštar — ona je takva žena koja će napustiti svoje oruđe kad ga smatra teškim...

– O *coglione!*[226] Ti hoćeš da budeš vojnik a bojiš se smrti! Svaki zanat ima svoje dužnosti, i mi imamo svoje prema sudbini. Kad smio se povezali s kraljevima, izvorom svake vremenske moći, i koji nas štite, dižu, obogaćuju naše kuće, moramo ih ljubiti onakvom ljubavlju koja raspaljuje srce mučenika za nebo., moramo zrnati trpjeti za njihovu stvar. Kad nas žrtvuju svomu prijestolu, možemo poginuti, jer umiremo, jednako za sebe kao i za njih, naše kuće ne pogibaju.

– Imaš pravo Albert, dali su ti bivše vojvodstvo Rate.

– Slušaj — nastavi vojvoda de Ratz. — Kraljica polaže velike nade u sposobnost braće Ruggiarija da se pamiri sa svojim sinom. Kad se maš bekrija nije više htio služiti Reineoim, prepreden!«! je odmah pogodila na što. su se odnosile sumnje njezina sina. No tko zna što kralj nosi u svojoj tabui? Možda samo oklijeva da provede postupak koji namjenjuje svojoj majci, on je mrzi, razumiješ li? Kazao je kraljici Elizabeti neke svoje namjere, kraljica, ih je saopćila gospođi de Kiesoue a gospođa de Fieegue je o svemu izvijestila kraljicu-majku, Odonda kralj sve Skriva od svoje žene.

– Bilo je vrijeme — reče Charles de Gondi.

– Što da se učini? — upita maršal.

– Da se kralj zaposli — odgovori veliki meštar koji nije bio tako. prisan s Katarinom kao njegov brat, ali nije manje bio dalekovidan.

– Charles, ja sam ti lijepo pokazao put — reče mu ozbiljno njegov brat. — Ali ako i ti hoćeš da budeš vojvoda, budi kao i ja slijepo odan našoj gospodarici. Oina će ostati kraljica, ona je ovdje najjača. Gospođa de Sauves je uvijek njezina, .a navarstoi kralj, vojvoda alansonsfci uvijek su prijatelji gospođe de Sauves, Katarina će ih uvijek držati na uzdi, pod -ovim kraljem kao. i pod vladavinom kralja Hernija III. Dao Bog da taj ne bude nezahvalan.

– Zašto?

– Njegova majka previše radi za njega.

– Eh! Ali ja čujem neku buku u ulici SaintHonore — usklikne veliki meštar. — Zatvaraju se

Reneova vraita! Ne razabiraš li korake više ljudi? Ruggietri su uhapšeni!

– Ah! *diavolo!* To ti je opreznost. Kralj nije poslušao svoju običnu nagLosit i silovitost. No kamo će ih staviti u zatvor? Ajdemo vidjeti što se događa.

Dva brata dođoše na ugao ulice de j Autruche u času kad je kralj ulazio k svojoj ljubavnici. Pod svjetlom baklji koje je držao pazikuća oni su mogli opaziti Tavamnesa

i dva Ruggierija.

– Ta što radite, Tavannes — usklikne veliki meštar trčeći za kraljevim pratiocem koji se vraćao prema Louvreu — što vam se dogodilo?

– Upali smo u sam skup vračev. Uhapsili smo dvojicu koji su vaši prijatelji i koji će, po običaju francuskih plemića, moći objasniti kojim ste se sredstvima vi dočepali dviju časti krune, vi koji niste iz ove zemlje — reče Tavannes pola u šali, pola ozbiljno.

– A kralj? — reče veliki meštar kao čovjek koga je Tavannesovo neprijateljstvo malo uznemirivalo.

– Ostao je kod svoje ljubavnice.

– Mi smo došli iz potpune odanosti prema našim gospodarima. To je lijep i plemenit put kojim ste i vi udarili, moj dragi vojvodo — odgovori maršal de Retz.

Tri su dvorjanika u tišini hodala. U trenutku kad su se rastali i našli svoje ljude da ih prate, dva su se čovjeka brzo šuljala duž zidova ulice de l'Autruche. Ta su dva čovjeka bila kralj i grof de Solem. Oni su brzo stigli na obalu Seine, na jedno mjesto gdje ih je čekao čamac i veslači koje je izabrao njemački plemić. Za kratko vrijeme obojica dosegnu suprotnu obalu.

– Moja majka još nije legla — usklikne kralj — vidjet će nas, loše smo izabrali mjesto za sastanak.

– Moći će pomisliti na kakav dvoboj — odgovori Solern — a kako bi mogla razabrati tko smo, u ovoj daljini?

– Oh! Neka me vidi — usklikne Charles IX — sada sam se odlučio!

Kralj i njegov pouzdanik skoče na obalu i stanu žustro hodati u pravcu mjesta Pre aux Clercs. Došavši tamo, grof de Solern, koji je išao ispred kralja, susretne nekoga čovjeka na straži. S njim izmijeni nekoliko riječi i tad se čovjek povuče k svojima. Uskoro dva muškarca, koji su izgledali da su knezovi po iskazu poštovanja njihove izvidnice, ostaviše mjesto gdje su se bili sakrili iza neke poljske ograde. Oni se približe kralju pred kojim pokleknuše. No Charles IX ih pridigne prije nego su mogli dodirnuti zemlju i reče im:

– Bez ikakvih ceremonija, mi smo svi ovdje plemići.

Ovog trojici plemića pridruži se neki poštovani starac. Čovjek bi ga mogao držati za kancelara de L'Hospitala da on prošle godine nije umro. Sva su četvorica brzo hodala da dođu na jedno mjesto gdje njihovu konferenciju ne bi mogli čuti ljudi njihove pratnje. Solern ih je slijedio u malom razmaku, da bdije nad kraljem. Taj vjerni sluga bio je vrlo nepovjerljiv, s čime se Charles nije slagao kao čovjek kojemu je život postao suviše težak. Taj je plemić s kraljeve strane bio jedini učesnik konferencije koja je brzo postala živa.

– Veličanstvo — reče jedan od sugovornika — kometabl de Montmorency, najbolji prijatelj kralja vašega oca, koji je znao njegove tajne, složio se u mišljenju, s maršalom de Saint-Andreom i kazao je da gospođu Katarinu treba sašiti u vreću i baciti je u rijeku. Da je to bilo učinjeno, mnogi bi valjani Ijtudi još stajali na nogama.

– Ja imam na savjesti dosta smaknuća, gospodine — odgovori kralj.

– A iz progonstva će, veličanstvo — prihvati najmlađa od četiri ličnosti — kraljica Katarina znati zamrsiti stvari i naći pomoćnike. Ne moramo li se svega bojati od Gulisea koji su već pred devet goetilna stvorili plan za neki čudovišni katolički savez? Vašem veličanstvu nije poznata tajna toga saveza, a on ugrožava vaš prijesito. Taj je savez pronalazak .Španjolske koja se ne odriče svoje namjere da sruši Pirenejie.

Veličanstvo, kalvindzam bi spasio. Francusku stavivši moralnu branu između nje i nacije koja sanja o svjetskom carstvu. Ako bude prognana, kraljica-majka sigurno će se osloniti na Španjolsku i na Guise.

— Gospodo — reče kralj — znajte, ako me pomognete i ako uspostavim mir bez nepovjerenja, preuzimam na sebe da će svatko, od mene zadrhtati u kraljevstvu. Bože, put milosti! Vrijeme je da se podigne kraljevsko dostojanstvo. Znajte dobro, u tomu ima pravo moja majka, radi se o vama kao i o meni. Vaša dobra, vaši prodici vezani su o prijestolje. Kad pustite da se uništi vjera, one ruke kojima se sad služite dignut će se na prijestolje i na vas. Ja se više ne želim boriti protiv ideja oružjem koje ih ne pogađa. Pogledajmo hoće li protestantizam napredovati ako se prepusti samom sebi, a naročito pogledajmo na što će se okomiti duh te stranke. Admiral, Bog ga pomiluj, nije bio moj neprijatelj, on mi se zakleo, da će pobunu, zadržati u granicama duhovnog svijeta i da će u zemaljskom kraljevstvu ostaviti kralja kao gospodara a podanike kao podložne. Gospodo, ako je stvar još u vašoj moći., dajte primjer, pomnožite svom vladaru da uništi buntovnike koji nam jednima i drugima oduzimaju mir i spokojstvo. Rat nas sve lišava naših prihoda i upropašćuje kraljevstvo. Ja sam već umoran od toga nemirnog stanja, i to tolikote ću žrtvovati; i svoju majku, ako bezuvjetno bude potrebno. Ići ću još i dalje: zadržat ću uza se u jednakom broju i protestante i katolike, a iznad njih ću staviti sjekiru Louisa XI da ih izjednači Ako gospoda Guisei potajno spremaju neki Sveti savez koji bi se okomio na našu krunu, krvnik će na njima početi svoj posao. Shvatio sam bijedu moga naroda i sklon sam da imam odriješene ruke prema velikašima koji prave neprilike našemu kraljevstvu. Malo se uznemirujem zbog savjesti, odsada hoću podložne podanike koji će raditi po mojoj direktivi, na blagostanje države. Gospodo, dajem vam deset dana da pregovarate sa svojima, da raskinete svoje konce i da se vratite k meni koji ću postati vaš otac. Ako odbijete, vidjet ćete velike promjene: počet ću raditi s malim ljudima, i oni će na moj glas navaliti na vlastelu. Povest ću se za primjerom onoga kralja koji je znao umiriti svoje kraljevstvo ubivši znamenitije ljude nego što ste vi koji su mu radili o glavi. Ako mi budu nedostajale katoličke čete, imam brata u Španjolskoj koga ću pozvati u pomoć ugroženom prijestolu. Na kraju, ako ne budem imao pomagača da izvrše moju volju, posudit će mi ih vojvoda Alba.

– U tom bismo slučaju, veličanstvo, imali Nijemce da se suprotstave vašim Španjolcima — odgovori jedan od sugovornika.

– Dragi nećače — reče hladno Charles IX — moja se žena zove Elizabeta Austrijska, vaša bi pomoć s te strane mogla podbaciti; nego znate što, tucimose sami i nemojmo zvati inositranstvo. Vi ste pod udarom mržnje moje majke, a nalazite se dosta blizu mane da mi možete poslužiti kao sekundant u dvoboju što ću ga uskoro s njom imati. No onda, poslušajte ovo. Vli mi se činite dostojni poštovanja, pa vam nuđam časit konetabla, vi nas nećete izdati kao onaj drugi.

Knez, kojemu je Charles IX govorio, primi njegovu rulku, udari po njoj isvojom i roče:

– Sveca mu njegova, evo moj brate, tako se zaboravljaju mnoge nepravde. Samo, veličanstvo, glava me hoda bez repa, a naš je rep teško vući. Dajte nam više od deset dana, treba nam barem mjesec dana da uvjerimo naše. Kad prođe taj rok, bit ćemogospodari.

– Mjesec dana, dobro. Moj će pregovarač biti Villeroy, imajte povjerenje sparno

u njega, što god vam međutim ljudi govorili!.

– Jedan mjesec — rekoše u isti mah sva tri plemića — taj je rok dovoljan.

– Gosipodo, nas je pet — reče kralj — pet ljudi hrabra srca. Ako bude izdaje, znamo koga ćemo pozvati na odgovornost.

Tri prisutna napustiše Charlesa IX isikazavši mu najdublje poštovanje i poljubiše mu ruku. Kad je kralj opet prelazio preko Sedme, na Louvreu su odbila četiri sata.

– Moja je majka još uvijek budna — reče Charles grofu de Siolemu.

– I ona ima svoju kovačnicu — reče Nijemac.

– Dragi grofe, što mislite o kralju koji je prisiljen da kuje zavjeru? — reče s gorčinom Charles IX poslije sitanke.

– Ja mislim, veličanstvo, kad. biste mi dopustili da tu ženu bacim u vodu, kako je rekao onaj mladi kadet, da hi Francuska bila uskoro mirna.

– Ubojstvo majke, poslije Bartolomejske noći, grofe? reče kralj. — Ne, ne! Progonstvo. Kad jednom padne, moja majka neće imati ni jednoga sluge ni pristaše.

– No dobro, veličanstvo — nastavi grof de Solem — naložite mi da je idem uhapsiti i da je odvedeni izvan kraljevstva, jer će vam suitra preokrenuti! mišljenje.

– Onda slušajte — reče kralj — dođite u maju kovačnicu, ondje nas neće nitko čuti. Uostalom, ja ne želim da moja majka zasad išta posumnja u hapšenju braće Ruggierija. Kad bude znala da sam ovdje, ta dobra žena neće ništa naslutiti, i mi ćemo se moći dogovarati o potrebnim mjerama za njezino hapšenje.

Kad je kralj u pratnji grofa de Solerna ušao u donju dvoranu gdje je bila njegova radionica, on mu s osmijehom pokaže tu kovačnicu i sav svoj alat.

– Ne vjerujem — reče on — da će se ubuduće
među svim kraljevima koje bude imala Francuska naći ijedan idruigi kojemu bi se svidio ovakav zanat.[227] No, kad budem zaista kralj, neću kovati mačeve, spemit ću ih sve u korice.

– Veličanstvo — reče grof de Solern — umor od igre loptom, vaš rad u ovoj kovačnici, lov, pa — moram reći — ljubav, jesu kočija koju vam. đavo daje da brže odete u Saint-Denis.[228]

– Solern! — reče tužno kralj — kad. bi ti znao kakvu su mi vatru stavili u sirce i u tijelo! Ništa je ne može ugasiti. Jesi li siguran u ljude koji čuvaju braću Ruiggieri?

– Kao u sebe.

– Onda dobro, tokom ovoga dana stvorit ću odluku. Mislite na sredstva smaknuća, dat ću vam posljednje odredbe u pet sati kod gospođe de Belleville.
uz pomoć ljudi kao što su Tavamnes i Gondi s kojima site se tobože išli klatariti po gradu, ja sam čitala depeše. One su sadržavale dokaze o strahovitojl zavjeri u koju su uvučeni vaš brat, vojvoda alansionskij, vaš svak navarski kralj, knez de Conde, polovica velikaša kraljevstva. Ne radi se ni o čemu manjem nego o tom da vam se oduzme kruna kad se dočepaju vaše osobe. Ta gospoda već raspolažu s pedeset tisuća ljudi dobrih četa.

– Ah! — reče kralj ne vjerujući.

– Vaš brat positaje hugenot — nastavi kraljica,

– Moj brat prelazi k hugenotima? — usklilkne Charles mašući željezom koje je držao u ruci.

– Jest, vojvoda alansonski. huigenot u srcu, uskoro će biti i stvarno. Vaša sestra, navarska kraljica, ne osjeća za nas gotovo ništa, ona volt gospodina vojvodu

alansonsikoga, ona voli Bussyja, ona također voli maloga La Molea.

– Kakvo srce! — reče kralj.

– Da postane velik, mali La Mole — reče kraljica u nastavku — ne nalazi ništa bolje nego da Francuskoj dade kralja svoga kroja. — On će — kažu — biti kometabl,

– Prokleta Margot! — usklikne kralj — evo što nam donosi njezina udaja za krivovjerca...

To ne bi bilo ništa; nego za glavara vaše mlađe grane, kojega ste približili prijestolju, unatoč momu mišljenju, koji bi htio sve vas dati poubijati. Burbonska kuća je neprijateljica valoaske kuće, znajte to dobro, gospodine. Sva se mlađa grana mora držati u najvećem siromaštvu, jer je ona od rođenja urotnička, pa je ludost dati joj oružje kad ga nema i ostaviti joj ga kad ga uzme. Da svaki mlađi bude nesposoban da škodi, to je zakon krune. Tako rade azijski sultani, Dokazi su gore, u mom kabinetu, kamo sam vas molila da pođete za mnom kad sam vas sinoć napuštala, ali ste vi imali druge namjere. Za mjesec dara, ako ne bismo uveli reda, doživjelli biste sudbinu Charlesa-le-Simplea.

– Za mjesec dana! — usklikne CharlesIX poražen zbog suglasnosti toga datuma s rokom što su ga iste noći knezovi tražili. *Za mjesec dana bit ćemo gospodari!* — reče u sebi ponavljajući njihove riječi — Gospođo, vi imate dokaze? — upita glasno kralj.

– Oni su bez prigovora, gospodine, oni dolaze od moje kćeri Margerite. Rakoju je natjerala u. strah vjerojatnost takve kombinacije, unatoč njenoj nježnosti prema vašem bratu alamsionskom, prijestolje dinastije Valois ovaj put joj je više priraslo srcu nego sva njezina ljubav. Kao cijenu za svoje otkriće ona traži da se La Moleu ništa ne dogodi. Ali taj mi se jadnik čini opasna hulja kojega se moramo otarasiti, jednako kao grofa de Gocomnasa, čovjeka vašega brata vojvode alansomskoga. Što se tiče kneza de Condea, to dijete[229] pristaje na sve samo da mene bace u vodu. Ne znam je li to vjenčani dar kojikn mi uzvraća što sam mu dala njegovu lijepu ženu. To je ozbiljno, gospodine. Vi govorite o proročanstvima!... ja poznam jedno koje valoasko prijestolje daje burbonskoj kući, i ako ne budemo na to pazili, ono će se obistiniti. Nemojte se ljutiti na moju sestru, ona se u tome lijepo ponijela.

— Moj sinko — reče onaposlije stanke i dajući svomu glasu nježan prizvuk — mnogozlih ljudi, pristaša gospode de Guisea, hoće da posije razdor između vas i mene, premda smo mi jedini u ovom kraljevstvu čiji su interesi navlas isti: mislite na to! Vi sada sebi predbacujete Bartolomejsku noć, ja to znam, i optužujete mene da sam vas na to nagovorila. Katolicizam, gospodine, mora biti veza između Španjolske, Francuske i Italije, tri, zemlje koje se s vremenom — po planu koji se potajno i vješto provodi — mogu ujediniti pod valoaskom kućom. Nemojte se udaljavati od sreće puštajući uže koje spaja ta tri kraljevstva u krugu iste vjere. Zašto kuća Vallois i Medici ne bi za svoju slavu izveli plan Karla V kojemu je nedostajala glava? Odbacimo u Novi svijet, u koji se uplela, taj soj kraljice Ivane Luđe. — Kao gospodari u Firenzi i u Rimu, Medici će za vas podjarmiti Italiju. Oni će vaim osigurati sve njezine prednosti trgovinskim ugovorom i ugovorom o savezu priznajući se vašim vazalima u Pijemontu, Milanskoj pokrajini i Napulju na koje imate prava. To su, gospodine, razlozi zbog kojih se s huigenotima vodi rat na život i na smrt. Zašto nas silite da vam ponavljamo te stvari? Karlo Veliki je pogriješio što je prodirao prema sjeveru. Da, Francuska je tijelo kojoj se srce nalazi u Lyonskom zalivu a ruke su joj Španjolska i Italija. Tako se vlada Sredozemnim morem. Ono je kao košara u koju

pada bogatstvo Istoka. Njime se danas koriste ta venecijanska gospoda, u brk Filipu II. Ako vam prijateljstvo kuće Medici i vaša prava mogu dati Italiju, sila ili savezi, a možda i kakva baština, dat će vam Španjolsku. Obavijestite o ovoj tački častohlepnu austrijsku kuću kojoj su gvelfi prodali Italiju i kajla još uvijek sanja da će limati Španjolsku. Mada vaša žena pot ječe iz te kuće, ponizite Austriju, zagrlite je tako jako dai je zagušite. Ondje su neprijatelji vašega kraljevstva, jer odanle dolazi pomoć reformašima. Nemojte slušati ljude koji nalaze korist u neslozi između nas dvoje, i koji vam zadaju brige predstavljajući mene kao vašu. kućnu neprijateljicu. Jesam li vam ja priječila da imate nasljednike? Zašto vam vaša ljubavnica dariva srna a kraljica kćer? Zašto danas nemate tri nasljednika koji bi u zametku presjekli nade tolikih buna? Je li na meni, gospodine, da odgovorim na ova pitanja? Da imate sina, da li bi kovao urotu gospodin alansonski? Svršavajući ove riječi, Katarina zaustavi na Charlesu IX svoj čarobnjački pogled, sličan pogledu ptice grahilice nad svojom žrtvom. Kći ljuće Medici bila je tada lijepa u svoj svojoj ljepoti. Njezini su praivi Osjećaji sjali na njezinu licu koje je, poput igračeva lica na njegovu zelenom ćilimu, blistalo od tisuću velikih požuda. Charles IX nije više u njoj vidio majku samo jednoga čovjeka, nego, kako se već govorilo za nju, majku armija i carstava *(mater castrorum).* Katarina je bila raširila krila svoiga genija i letjela je odivažno po visokoj politici kuće Medici i Valofis. Pravila je gorostasne planove kojih se nekad plašilo Harni II. Preneseni Richelieuu genijem članova kuće Medici orni ostadoše napisani u kabinetu burhonstke kuće. No Charles IX, videći da njegova majka poduzima tolike mjere opreza, mislilo je u sebi da su ome vjerojatno potrebne, ali se pitao u koju ih svrhu poduzima. Oborio je oči, oklijevao je: njegovo nepovjerenje nisu mogle raspršiti fraze. Katarina je bila začuđena zbog dubokih sumnja koje isu ležale u srcu njezina isina.

– No gospodine — reče ona — vi me dakle nećete da razumijete? Što smo i vi i ja, pred vječnošću kraljevskih kruna? Zar pretpostavljate da imam druge namjere od onih koje nas moraju pokretati kad nastavamo sferu gdje se vlada carstvima?

– Gospođo, ja vas slijedim u vaš kabinet, treba raditi...

– Raditi! — usklikne Katarina — pustimo ih neka rade i uhvatimo ih na djelu, pravda će vam ih predati. Za ime božje, gospodine, pokažimo im lijepo lice.

Kraljica se povuče. Kralj ostane neko vrijeme sam, jer ga je zahvatio težak umor.

– Na kojoj je strani zasjeda? — usklikne on. — Tko me vara: ona ili oni? Koja je politika bolja? *Deus! discerne causam meam*[230] — reče on sa suzama u očima, — Život me tišti. Bila prirodna ili nasilna, više volim smrt nego ovo navlačenje sad ovamo sad onamo, — i udari jedanput batom po nakovnju s tolikom snagom da su se od toga zatresli svodovi Louvrea. — Dobri bože! — nastavi on izlazeći iz kovačnice i gledajući u nebo ti, za čiju se svetu vjeru borim, daj mi bistrinu svoga pogleda da prođrem u sirce svoje majke kad budem ispitivao braću Ruiggieri koji sve znaju o njoj.

PROŠLOST I BUDUĆNOST

Mala kuća u kojoj je stanovala gospođa de Believilie i u kojoj je Charles IX zatvorio svoje sužnjeve, bila je pretposljednja u ulici de l'Autruche, prema ulici Saint-Honore. Ulična vrata s obje strane kojih su bila dva mala paviljona od opeka izgledala su vrlo jednostavna u ono vrijeme kad se tako neobično jato pazilo na vrata i na njihove

dodatke. Ona su se sastojala od dva kamena stupa, klesana u šiljak poput dijamanta, a luk koji ih je spajao predstavljao je polegnutu ženu koja je držala rog obilja. Vrata, okovana ogromnim okovima, imala su u visini oka okance za promatranje ljudi koji su željeli da uđu. Svaki paviljon je imao jednoga vratara. Krajnje hiroviti užitak Charlesa IX tražio je jednoga vratara danju i noću. Kuća je imala malo dvorište, popločeno na venecijanski način.. U ovo vrijeme, kad još nisu bile pronađene kočije, gospođe su jašile na konju ili su ih nosili na nosiljci. Dvorišta su mogla biti vrlo lijepa, jer ih nisu prljali ni konji ni kočije. Mora se neprestano misliti na tu okolnost da sebi čovjek objasni tijesne ulice, neprostrana dvorišta i neke pojedinosti u nastambama petnaestoga stoljeća.

Kuća je bila podignuta na jedan kat iznad prizemlja. Bila je okrunjena izvajanim frizom na koji se podupirao krov sa četiri plohe kojih je vrh pravilo terasu. Taj je krov imao četiri prozoirčića. Oni su bili ukrašeni polukružnom udubinom i korranzima koje je dlijeto nekoga velikog umjetnika izrezuckalo i ukrasilo arabeskama. Svaki od tri prozora prvoga kata jednako su krasili vezovi od kamena koje je isticala opeka zidova. U prizemlju su pred zgradom bile dvostruke stube, vrilo fino ukrašene. Njihova se tribina isticala ornamentom u obliku položene brojke 8, a vodile su do ulaznih vrata s ispupčanjima klesanim. na venecijanski način u šiljku poput dijamanta. Taj se sustav ukrasa nalazio u desnom i lijevom prozoru.

Razdijeljeni vrt, zasađen po modi onoga vremena, gdje je bilo u izobilju rijetkoga cvijeća, zauzimao je iza kuće prostor jednak veličini dvorišta. Loza je pokrivala zidove. U sredini tratine dizao se srebrni bor. Gredice su bile odvojene od te tratine krivudavim stazicama koje su vodile u malu šumicu okresane tisovine koja se nalazila u pozadini zidovi pokriveni mozaicima, sastavljenim od različita šljunka, pružali su oku, istina, grube crteže, ali su oni ugodno djelovali zbog bogatstva boja u skladu s bogatstvom cvijeća. Pročelje vrta, slično pročelju dvorišta, pokazivalo je kao i ono, lijepo izrađen balkon koji se nalazio iznad vrata i ukrašavao srednjil prozor. Na vrt kao i na dvorište ornamenti) ovoga glavnog prozora isturena za nekoliko stopa, penjali su se sve do friza, tako te je on izgledao kao imali paviljon sličan lampašu. Podloge drugih prozora bile su inkrustirane dragocjenim mramorom, uokvirene u kamen.

Unatoč odličnom ukusu kojim je odisala ta kuća, oma je imala sjetnu fizionomiju. Svjetlo su zamračivale susjedne kuće i krovovi palače Alengon, koji su bacali sjenu na dvorište i na vrt. Osim toga, u njoj je vladala duboka tišima. No ta tišina, ta polutamu, ta samoća povoljno, su djelovale ma dušu koja se tu mogla posvetiti jednoj jedinoj misli; kao u samostanu, gdje se čovjek može udupsiti u svoje misli, ili kao u tihoj kući gdje se ljubi.

Tko sada ne bi odgonetano zašto tolika izbirljivost u tomu skloništu, u tomu jedinom mjestu njegova kraljevstva? To je bilo jedino mjesto gdje je pretposljednja vladar iz kuće Valods mogao otkriti svoju dušu, izreći svoje bolove, pokazati svoju ljubav za umjetnost i odati se poeziji koju je toliko volio. Samo je u toj kući zaboravljao na teške brige koje mu je namatalo vladarsko dostojanstvo, jedino tu su se cijenile njegova duša i njegova visoka vrijednost, jedino se tu nekoliko kratkotrajnih mjeseci — posljednjih u njegovu životu — mogao predati slastima očinstva koje je mahnito uživao. Predosjećaj strašne i skore smrti utisnuo je to bjesnilo u sve njegovo djelovanje.

Sutradan, poslije podne, Marija je svršavala svoju toaletu u svom oratoriju koji je bio budoar onoga vremena. Uređivala je neke uvojke svoje lijepe crne bose da spoji čuperke s novom štapom od baršuna, li pozorno se ogledala u zrcalu.

— Već je sikono četiri sata, ta beskrajna sjednica vijeća je gotova — govorila je u sebi. — Jacob se vratio iz Lmuvrea gdje vlada uzbuđenost zbog broja sazvanih savjetnika i zbog trajanja te sjednice. Što se to dogodilo? Kakva nesreća? Bože moj, zna li on koliko se duša muči kad uzaludno čeka! Možda je otišao u lov? Ako se zabavljao!, sve će biti u najboljem redu. Ako ga vidim vesela, zaboravit ću što sam patila.

Ona prođe rukama po svojemu struku da poravna kakav laki nabor, i okrene se postrance da vidi s profila kako joj stoji haljina. No tada spazi kralja na postelji za odmor. Ćilimi su prigušili tako dobro bat koraka te se on mogao unutra ušuljati a da ga nitko nije čuo.

– Uplašila sam se od vas — reče ona i izvije joj se krik iznenađenja koji je brzo suzbila.

– Ti si mislila na mene? — reče kralj.

– Kad ja ne mislim na vas? — upita ona sjedajući kraj njega.

Ona mu skine kapu i kabanicu, stane mu gladiti prstima kosu, kao da mu ju je htjela očešljati. Charles se bez riječi pusti. Marija se začudi i klekne da uzmogne dobra promatrati blijedo lice svoga kraljevskoga gospodara. Tada opazi na njemu tragove strahovitog umora i ubitačnije sjete nego. sve one tuge koje je već raspršila. Ona suzdrži jednu suzu i zašuti da ne bi neopreznim riječima nadražila bolove koje još nije poznavala. Učinila je onoi što čine nježne žene u sličnoj prilici: stala je ljubiti to čelo, koje su izbrazdali prerani nabora, i te upale obraze, pokušavajući utisnuti svježinu svoje duše u tu zabrinutu dušu, unoseći svoj duh u nježna milovanja. Ali je bilo sve bez uspjeha. Ona digne glavu u visinu kraljeve glave i nježno je obuhvati svojima malim ručicama te zašuti, a lice nasloni na njegove bolne grudi da uvreba povoljan čas kako bi ispitivala toga utučenog bolesnika.

– Dragi moj Charlot, nećete li svojoj jadnoj nemirnoj prijateljici reći kakve misli zamračuju vaše drago čelo, od kakvih su misili problijedjele vaše crvene usne?

– Izuzevši Karla Velikoga — reče on muklim i šupljim glasom — svi su francuski kraljevi po imenu Charles bijedno svršili,

– Nemojte! — reče ona — a Charles VIII?

– U cvijetu mladosti — nastavi kralj — taj jadni vladar udario je glavom o niska vrata u amboaskom dvorcu koji je ukrašavao i umro je u užasnim mukama. Njegova je smrt dala krunu našoj kući.

– Charles VII je ponovo osvojio svoje kraljevstvo.

– Mala, on je umro (kralj sputati glas) od gladi, bojeći se da će ga otrovati prijestolonasljednik koji je već umorio njegovu lijepu Agnezu. Otac se bojao sina, a danas, sita se boji majke!

– Zašto tako prekapate po prošlosti? — reče ona pomišljajući na strašan život Charlesa VI.

– Što hoćeš, moja slatka? Kraljevi, bez pomoći vrača, mogu naći sudbinu koja ih čeka, treba da samo zagledaju u povijest. Ovaj se trenutak bavim time da izbjegnem sudbinu Charlesa-le-šimplea, koji je bio lišen krune i umro u tamnici, poslije sedam godina sužanjstva.

– Charles V je istjerao Engleze! — reče ona pobjednički.

– Nije on, nego du Gueselin, jer, otrovan od Charlesa navarskoga, on se vukao i provodio svoje nemoćne dane.

– A Charles IV? — reče ona.

– On se tri puta ženio da može dobiti nasljednike, unatoč muškoj ljepoti kojom su se odlikovala djeca Filipa Lijepog. S njim su svršili prvi Valoanci, novi će jednako svršiti. Kraljica mi je dala samo kćer, i ja ću umrijeti, a neću je ostaviti trudnu, jer bi malodobnost vladara bila najveća nesreća koja bi magla zadesiti kraljevstvo. Uostalom, bi li živio moj sin? Ovo ime Charles nosi kobno znamenje, Karlo Veliki mu je iscrpio sreću. Kad bih opat postao francuski kralj, drhtao bih pred tim da me zovu Charles X.

– A tko je kivan na tvoju krunu?

– Moj brat d'Alengon sprema zavjeru protiv mene. Svuda vidim neprijatelje...

– Gospodine — reče Marija divno naprćivši usne — pripovijedajte mi veselije priče.

– Draga moja igračko — odvrati živo kralj — nemoj, mi nikad govoriti *gospodin,* pa ni u šali. Podsjećaš me na moju majku koija me neprestano vrijeđa tom riječju kojom kao da mi hoće oduzeti moju krunu. Ona kaže „moj sinko" vojvodi anžuvinskom, tj. poljskom kralju.

– VELIČANSTVO — reče Marija sklopivši ruke kao da se moli Bogu — ima jedno kraljevstvo gdje ste vi obožavani, VAŠE VELIČANSTVO ga ispunja svojom slavom, svojom snagom, i tu riječ gospodin znači moj ljubljeni gospodar.

Ona rasktopi ruke i nježnom kretnjom pokaže kralju prstom svoje srce. Te su riječi bite tako dobro *usklađene* — da upotrijebim riječ onoga vremena koja ocrtava ljubavne melodije — te Charles uhvati Mariju oko struka, podigne je onom nervoznom snagom kojom se isticao, posadi je na koljena i stane čelom nježno gladiti kovrčice koje je njegova ljubavnica tako koketno uredila. Marija je smatrala da je došao povoljan čas pa se odvaži na nekoliko poljubaca koje je on više tolerirao nego primio. Zatim mu između dva poljupca reče: — Ako moji ljudi nisu lagali, ti si jurio, po Parizu cijele prosile noći, kao u ono. vrijeme kad, si pravio ludorije kao pravi mezimac porodice.

— Jesam — reče kralj koji je i dalje bio zadubljen u: svoje mislli.

— Nisi li možda, vrebao na koga ili oplijenio kakve dobre građane? Kakve su mi ono ljude dali da čuvam i kakvi su to zločinci te ste mi zabranili da imam i najmanji saobraćaj s. njima? Nikad djevojka nije bila zatvorena s više strogosti kao ti nisu nikomu pustili da se približi Sotemovi Nijemci ih stavili.

– Da reče kralj trgnuvši se iz snatrenja – sinoć sam jurio po krovovima s Tavannesom i s braćom Gondi. Htio sam imati drugove svojih nekadasnjih ludorija, ali noge nisu više iste; nismo se usudili preskakivati ulice. Ipak smo preskoči1i dva dvorišta zaletjevsi se s, jednoga krova na drugi. Kod posljednjega, kad smo došli na jedan zabait dva koraka odavle, stisnuti uz ogradu nekoga dimnjaka rekli smo sebi, Tavannes i ja, da više ne valja ponovo početi. Da je svaki od nas bio sam nijedan ne bi to bio učinio.

– Ti si skočio prvi, kladim se!?

Kralj se osmjehne.

– Ja znam zašto izlažeš opasnosti svoj, život.

– Oh! lijepa vračarice!

– Ti sli umoran od života.

– Gade mi se vračevi! Progone me! — reče kralj poprimajući, ozbiljan izraz.

– Moje vraćanje je ljubav — naistavi ona smiješeći se. — Od onoga sretnog dana kad site, me počeli ljubiti, nisam li uvijek pogodila vaše misli? I, akio mi hoćete dopustiti da vam kažem istinu, vaše mislili koje vas danas muče nisu dostojne kralja.

– Jesam li ja kralj? — reče on gorko.

– Ne možete li biti? Kako je postao Charles VII, čije ime nosite? Slušao je svoju ljubavnicu, vaše visočanstvo, ponovno je osvojio svoje kraljevstvo, preplavljeno od Engleza kao što je vaše napadnuto od krivovjeraca... Vaiš posljednji državni udar obilježio vam je put kojlim morate poći. Iskorijenite krivovjerstvo.

– Ti si onda prekoravala pokolj Bartolomejske noći — reče Charles — a danas...

– On je izvršen — odgovori ona. — Uostalom, ja sam mišljenja gospođe Katarine, bilo je bolje da ste ga sami izvršili nego da ste pustili Guiseima da to učine.

– Charles VII se morao boriti samo s ljudima, a ja protiv sebe imam ideje — nastavi kralj. — Ljudi se mogu ubiti, a ideje se ne mogu! Car Karlo V se okanio te barbe, njegov sin Don Filip je u njoj iscrpio svoje snage, mi ćemo kraljevi svi u njoj poginuti. Na koga da se oslonim? S jedne strane, kod katolika, nalazim Guise koji me ugrožavaju, s druge — kalvinisti mi neće nikad oprostiti smrt moga jadnog kuma admirala Colignyja, ni krvoproliće u kolovozu — Bartolornejsku noć, a osim toga, oni žele ukinuti prijestolja. Na kraju, pred sobom imam svoju majku...

– Uhapsite je, vladajte sami — reče Marija tihim glasom i u uho kralju.

– To sam htilo jučer, a danas više neću. Ti o tom zaista govoriš bez ustručavanja.

– Između apotekarove i liječnikove kćeri razlika nije velika — nastavi Marija Touchet koja se nado šalila na račun krivoga porijekla koje su joj davali.

Kralj namršti obrve.

– Marija, nemoj više dozvoljavati sebi takve riječi! Katarina Medici je moja majka, i ti bi morala drhtati od....

– A čega se bojite?

– Otrova! — reče konačno kralj izvan sebe.

– Jadno dijete! — usklikne Marija zadržavajući suze, jer ju je duboko dirnula tolika snaga združena s tolikom slabošću. — Ah! — nastavi ona — vi ime zaista silite da mrzim gospođu Katarinu, koja mi se činila tako dobra, a čija mi je dobrota izgledala kao podmuklost. Zašto meni čini toliko dobra a vama toliko zla? Za vrijeme moga boravka u pokrajini Dauphine, u početku vaše vladavine, doznala sam mnoge stvari koje ste mi tajili. Kraljica vaša majka, kako mi se čini, uzrokom je svih vaših nesreća.

– Kako? — reče kralj živo zabrinut.

– Žene čije su namjere i duša čiste služe se vrlinama da gospoduju ljudima koje ljube, a žene koje dm ne žele dobro vladaju njima oslanjajući se na njihove loše sklonosti. Kraljica je pretvorila u mane mnoga vaša lijepa svojstva, i uvjerila vas je da su vaše loše strane — vrline. Je li to bila uloga jedne majke? Budite tiranin poput Louisia XI, ulijte silan strah u kosti; oponašajte Don Filipa, otjerajte Talijane, protjerajte Guise i zaplijenite zemlje kalvina. Vi ćete se uzdići u toj pustoši i spasit ćete prijesto. Trenutak je povoljan, vaš je brat u Poljskoj.

– Nas smo dvoje u politici prava djeca — reče gorko Charles — mi se znamo

samo ljubiti. Žalibože, moja mačkice, jučer sam na sve to mislio, htio sam izvršiti velike stvari. A eto, moja je majka puhnula u moje kule od karata. Izdaleka se pitanja jasno ocrtavaju kao vrhunci planina i svaki u sebi kaže: — Svršit ću s kalvinizmom, privest ću k razumu gospodu Guise, odvojit ću se od rimske kurije, oslonit ću se na narod, na građanstvo. Jednom riječju, izdaleka se sve čini jednostavno. Ali ako se hoćeš uspeti na planine, što im se više približuješ, sve se više otkrivaju teškoće. Sam po sebi, kalvinizam je deveta briga vođa stranke, i gospoda Guise, ti vatreni katolici, bili bi očajni kad bi Vidjeli da su kalvinisti uništeni. Svatko se prije svega pokorava svojim interesima, a vjerski nazori služe samo kao veo za nezasitne ambicije. Stranka Charles IX najslabija je od svih: stranke navarskoga kralja, poljskoga kralja, vojvode alansonskoga, knezova de Conde, pa Guisea, pa moje majke združuju se jedne protiv drugih, a mene puštaju sama sve do moga vijeća. Usred tolikih elemenata nemira moja je majka najjača, ona mi je nedavno dokazala ispraznost mojih planova Mi smo okruženi podanicima koji preziru pravdu. Nemarno sjekire Louisa XI o kojoj govoriš. Parlamenat ne bi osudio mi Guise, navarskog kralja, ni knezove Conde, ni moju braću. On bi smatrao da će zapaliti kraljevstvo. Trebalo bi imati hrabrosti koju zahtijeva umorstvo. Prijestolje će doći dotle s tim bezobraznicima koji su ukinuli pravdu. A gdje da se nađu vjerne ruke! Jutros održano vijeće ogadilo mi je sve: svuda izdaje, svuda suprotni interesi. Ja sam umoran od nošenja krune, volim samo umrijeti u miru.

On zapade u sumorni; drijemež.

— Sve mu se zgadilo! — ponovi bolno Marija Touchet poštivajući duboku obamrlost svoga ljubavnika.

Charles je zaista bio potpuno utučen i duševno i tjelesno. To je stanje izazvalo umor svih sposobnosti, apovećate ga je klonulost duha koju prouzrokuje veličina nesreće, priznatanemogućnost pobjede ili pogled na tako mnogostruke poteškoće te ih se i sam duh plesi. Kraljeva utučenost bila je u razmjeru s visinom do koje se već pred neikoliko mjeseci popela njegova hrabrost i njegove ideje. Zatim ga je zahvatila nervozna sjeta koju je izazvala sama njegova bolest, kad je izišao s druge sjednice vijeća koja se održavala u njegovu kabinetu. Marija je dobro vidjela da se on nailazi, u onakvoj krizi kad je sve bolno i nezgodno, pa i sama Ijubav. Stoga je ostala klečeći, naslonivši glavu na kraljeva koljena, a on je ostavio svoju, ruku turanu u kosu svoje ljubavnice, bez kretnje, bez riječi, bez uzdaha... I ona je isto tako bila nepomična. Charles je bio utonuo u letargiju nemoći, a Marija u mrtvilo očaja ljubljene žene koja vidi granice gdje svršava ljubav.

Dvoje ljubavnika ostadoše tako dugo vremena u najdubljoj šutnji. To su 'bili onakvi časovi kad svaka misao stvara ranu, kad oblaci unutarnje oluje zamračuju čak i uspomenu na sreću. Marija je smatrala da je i ona nešto kriva toj utučenosti. Pitala se, ne bez straha, nije li pretjerana radost kojom ju je kralj primao i nije li silovita ljubav koju nije imala snage da suzbija, oslabila duh i tijelo Chanlesa IX. Kad je podigla oči, sve zaplakane kao i njezino lice, prema svomu ljubavniku, vidjela je suze u kraljevim očima i na blijedim obrazima. Takva sloga, koja ih je sjedinjavala čak i u boli, tako je uzbudila Charlesa IX te se trgne iz svoga mrtvila kao oštru gama podbadani konj. Uhvati Mariju oko struka i, prije nego što je ona mogla pogoditi njegovu misao, stavi je na postelju.

— Neću više ida budem kralj — reče oin — hoću samo da budem tvoj ljubavnik i

da sve zaboravim u užitku! Hoću da umirem sretan, a ne izjeden od briga za prijestolje.

Zvuk njegovih riječi i vatra koja je zakrijesila u malo prije ugašenim, očima Charlesa IX, mjesto da se Mariji svide, prouzrokuju joj užasnu patnju: u tom trenutku optuživala je svoju ljulbav zbog sukrivnje u uzrocima bolesti od koje je kralj umirao.

– Vi zaboravljate na svoje zarobljenike — reče mu ona i naglo se digne.

– Što me se tiču ti ljudi, dopuštam im da me umore.

– A što, ubojlice? — treće ona.

– Nemoj se uznemirivati, držimo ih u šakama, drago dijete, nemoj se minuti za njih, nego se pozabavi sa mnom... zar me ne ljubiš više?

– Veličanstivo! — usklikne ona.

– „Veličanstvo" — ponovi on, a iz očiju su mu vrcate iskre. Tako je silovit bio prvi zalet srdžbe, to ju je izazvalo neumjesno poštovanje njegove ljubavnice. — Ti si u sporazumu s mojom majkom.

– Sveti Bože! — usklikne Marija bacivši pogled ma svoje klecalo i nastojeći da dođe do njega kako bi izmolila koju molitvu — daj da me razumije!

– Ah! — nastavi kralj mračno — ti imaš nešto da sebi predbaciš?

Zatim, držeći je u svom naručju, upilji oči u oči svoje ljubavnice i reče zbunjeno:

– Ja sam čuo da se govori o ludoj strasti nekoga d'Etnainguesa prema tebi — reče on zbunjeno — i otkad je njihov djed, kapetan Badzaie, oženio jednu Viscontdjevu u Milanu, nitkovi su slijepo smioni, ne boje se ničega.

Marija pogleda kralja tako ponosno te se on zastidi. U taj se čas u susjednom salonu začuje plač maloga Charlesa de Valois koji se probudio i kojega je bez sumnje k majci nosila njegova dojkinja.

– Slobodno, Burguntko! — reče Marija idući uzeti svoje dijete od dadilje da ga donese kralju.

– Vi si te veće dijete nego on — reče ona upola srdita upola smirena.

– Vrlo je lijep — reče Charles IX uzimajući svoga sina.

– Samo ja znam koliko ti je sličan — reče Marija — već ima tvoje kretnje i tvoj osmijeh...

– Tako mali? — upita kralj s osmijehom.

– Muškarca neće da vjeruju te stvari — reče ona — no, moj Charlot, uzimi ga, igraj se malo s njim, pogledaj ga! Gle! nemam li pravo?

– To je istima — usklikne kralj iznenađen jednom kretnjom djeteta koja mu se učini minijaturom njegove kretnje.

– Lijep cvijetak! — reče majka. — On me neće nikad napustiti, nikad mi meće zadavati tuge.

Kralj se stane igrati sa svojim sinom, skakao, je *s* njim, strastveno ga ljubio, govorio mu je one besmislene i puste riječi, one krasne onomatopeje kakve znaju skovati majke i dadilje, glas mu je postao djetinji, jednom riječju, čelo mu se razgali, radost mu se vrati na tužno lice.

Kad je Marija vidjela da je njezin ljubavnik sve zaboravio; stavi ;mu glavu na rame i šapne mu u uho ove riječi:

– Nećete i mi reći, dragi moj Charlot, zašto mi dajete ubojice da ih čuvam, i kakvi su to ljudi i što kanite s njima? Ukratko, kamo ste išli po krovovima? Nadam se da se ne radi o kakvoj ženi?

– Ti me još uvijek toliko ljubiš! — reče kralj iznenađen svjetlom zrakom onakva ispitivačkog pogleda kakav žene znaju baciti kad hoće.

– Zar ste mogli sumnjati u mene? nastavi ona, a suze se zacakle pod njezinim lijepim svježim vjeđama.

– Bilo je žena u mojoj pustolovini, ali to su vještice. Gdje sam to bio?

Bili smo dva koraka odavle, na zabatu jedne kuće — reče Manija — u kojoj ulici?

– U ulici Saint-Honore, moja mačkice — reče kralj boji kao da se oporavio i, zadobivši opet svoje misli, htio uputiti svoju ljubavnicu u prizor koji će se desiti kod nje. — Prolazeći tom ulicom na skitanje, moje oči privuče jaka svjetlost koja je dolazila iz potkrovlja kuće u kojoj stanuje Rene, parfimer i rukavičar moje majke, tvoj i dvorski. Imao sam ozbiljne sumnje o tom što se zbiva kod toga čovjeka, i ako budem otrovan, tu je pripremljen otrov.

– Već ga sutra napuštam! — reče Marija.

– Ah! zar si ga zadržala kad sam ga ja napustio? — usklikne kralj. — Ovdje je bio moj život — nastavi on mračno. — tu je zacijelo u njega stavljena smrt.

– Ma, drago dijete, ja se vraćam iz Dauphinea, s našim dofenom — reče ona smješkajući! se — a Rene mi nije ništa dobavljao od smrti navarske kraljice... Nastavi, popeo si se dakle na Remeovu kuću?

– Da — nastavi kralj. — Za tren oka sam, u pratnji Tavannesa, stigao na jedno mjesto odakle sam mogao vidjeti, a da mene nije nitko vidio, nutrinju satanine kuhinje i u njoj zapaziti stvari koje su me potakle na mjere što sam ih poduzeo. Nisi ili nikad promatrala potkrovlje kojim završava kuća toga prokletoga Firentinca? Prozori prema ulici uvijek su zatvoreni, osim posljednjega, odakle se vidi palača de Soissons i stoup koji je dala podići moja majka za svoga astrologa Koizmu Ruggierija. U tom se potkrovlju nalazi stan i galerija. Oni su osvijetljeni samo prema dvorištu, tako te — da se vidi što se događa unurtra — treba ići taimo kamo nijednom čovjeku ne pada na pamet da se penje — na nadstrešnicu nekoga visokog zida koji se svršava na krovu Reneove kuće. Ljudi, koji su tu smjestili svoje peći u kojima prave smrt, računali su na kukavičluk Parižana da ih neće nikad vidjeti, ali nisu računali na svoga Charlesa de Valois. Ja sam došao po oluku sive do prozora i naslonio sam se na prozorski stop obujmivši rukom majmuna koji mu služi kao ornament.

– A što ste vidjeli, srce moje? — reče ona sva u strahu.

– Skrovište u kojemu se vjerojatno obavljaju mračni poslovi — odgovori kralj. — Prvi predmet na koji je pao moj pogled bijaše neki veliki starac. Sjedio je na stolici i imao je veličanstvenu bijelu bradu, sličnu bradi staroga L'Hospitala. Bio je odjeven u odjeću od crnoga baršuna. Na njegovo široko čelo, jako izbrazdano dubokim naborima, na njegovu krunu bijlele kose, na njegovo mirno i pozorno lice, blijedo od noćnih bdjenja i od rada, padali su gušiti zraci svjetiljke iz koje je izbijala jaka svjetlost. On je svraćao pažnju sad na neki stari rukopis čiji je pergament vjerojatno imao više stoljeća sad na dvije naložene peći gdje su se kuhale krivovjeme supstancije. Nisu se vidjeli ni pod ni strop laboratorija — toliko se na njima nailazilo obješenih životinja, kostura, osušenih biljaka, ruda, primjesa koje su napunjale zidove: ovdje su bile knjige, destilaicione sprave, sanduci, puni posuđa za vraćanje, za astrologiju, tamo horoskopi rođenja, bočice, opčarani likovi i možda otrovi što ih je on dobavljao Reneu da plati gostoprimstvo i zaštito koju mu daje rukavičar moje majke. Bili smo, uvjeravam te, zapanjeni kad smo vidjeli! taj arsenal đavla; jer samo

kad ga vidiš, odmah si pod nekom čarolijom, i, da nisam francuski kralj, bilo bi me strah. — „Dršci za nas obojicu!" — rekoh Tavannesu. No Tavannesa je privukao neobično tajanstven prizor. Na krevetu blizu starca, bila je ispružena djevojka najneobičnije ljepote, fina i duga kao bjelouška, bijela kao zedrav, modra kao mrtvac, nepomična kao kip. Možda je to žena nedavno izvađena Iz groba pa je služila za kakav pokusi, jer nam se činilo da još ima svoj mrtvački plašt. Oči su joj bile nepomične i ja nisam vidio da diše. Onaj stari nitkov nije svraćao na nju ni najmanju pažnju. Ja sam ga gledao tako radoznalo, te je, mislim, njegov duh prešao u mene. Kako sam ga jako proučavao, napokon me zadivi taj tako živi, tako duboki, tako smioni pogled unatoč ledu starosti. Zadivila su me ta usta koja su micala misli proizašle iz jedne želje koja se činila jedinstvena i koja je bila urezana u tisuću bora. Sve je u tomu čovjeku pokazivalo nadu koju ništa ne može uplašiti, ništa slomiti. Njegovo držanje, puno drhtaja u svojoj nepomičnosti, njegovi tako profinjeni obrisi, koje je poput vajareva dlijeta izrovala strast, ta ideja natjerana na zločinački znanstveni pokušaj, taj istraživački razum, na tragu prirode, pobijeđen od nje i pognut a da se nije slomio pod teretom svoje smionosti koje se ne odriče, ugrožavajući svijet vatrom koju je dobio od njega... to me sve neko vrijeme začaralo. Držao sam toga starca većim kraljem nego što sam ja, jer je njegov pogled obuhvaiftio svijet i vladao njime. Odlučio sam da više ne kujem mačeve, lebdjet ću nad ponorima kaošto radi taj starac, njegova nauka mi se učinila kao sigurno kraljevsko dostojanstvo. Jednom riječju, vjerujem u okultne nauke.

— Vi, najstariji sin, osvetnik svete, katoličke, apostolske i rimske crkve? — reče Marija.

– Ja!

– Što vam se to dogodilo? Nastavite, hoću da se bojim mjesto vas, a vi ćete biti hrabri umjesto mene.

– Pogledavši na zidni sat, starac ustane — nastavi kralj. — Izišao je, ne znam kuda, ali sam čuo kako se otvara prozor prema ulici Saint-Honore. Uskoro je zasjalo jedno svjetlo, zatim sam na stupu palače de Soissons vidio drugo svjetlo koje je odgovorilo starčevu svjetlu i omogućilo nam je da vidimo Komu Ruggerija na vrhu stupa. „Ah! oni se sporazumijevaju!“ — rekoh Tavannesu. Njemu se otada činilo sve strahovito sumnjivo pa se složio s mojim mišljenjem da se dočepamo te dvojice ljudi i da odmah pretražimo njihovu užasnu, radionicu. Ali prije nego izvršimo sveopću zapljenu, htjeli smo vidjeti što će se dogoditi. Nakon četvrt sata otvore se vrata laboratorija i uđe unutra Kozina Ruiggieri, savjetnik moje majke, bunar bez dna u kojemu tonu sve dvorske tajne, od kojega žene traže pomoć protiv svojih muževa i protiv svojih ljubavnika, od kojega su ljubavnici i muževi tra žili pomoć protiv svojih nevjernica, koji trguje budućnošću kao i prošlošću, primajući iz svih ruku, koji prodaje horoskope i slovi da zna sve, taj poludemon, ušao je, valita:, i rekao starcu: — „Dobar dan, dragi brate!" On jle doveo neku strašnu malu staricu, krezubu, grbavu, iskrivljenu, kukastu kao nakazni patuljak, ali još grozniju. Ona je bila navorar.a kao stara jabuka, koža joj je imala boju šafrana, nos joj se dodirivao brade, usta su joj bila jedva primjetljiva crta, oči su joj bile nalik na dvije tačke kocke za igru domino, cerilo joj je izražavalo gorčinu, vlasi su joj virile u sivim pramenovima ispod prljave kapice, hodala je na dvije štake, mirisala je na krivovjerstvo i na vraćanje. Strah nas je hvatao od nje, i Tavannesa i mene, jer je nismo držali za oaravnu ženu, Bog ih nije tako

strašne stvorio kao što je bila, ta. Ona sjedne na neku klupicu kraj bijele bjelouške u koju se Tavannes zaljubilo:. Dva brata nisu obraćala nikakvu pažnja ni na staricu ni na mladu koje su, stavljene jedna kraj druge, stvarale užasan par. Na jednoj strana život u smrti, a na drugoj smrt u životu.

– Moj mili pjesmice! — usiklikne Marija poljubivši! kralja.

– „Zdravo, Kozma“ — odgovorio je stari alkemičar svomu bratu. I obadva su pogledali na peć.

– Kakvu snagu ima danas mjesec? — upita starac Kozmu.

– Pa, ćoro *Lorenzo* — odgovori astrolog moje majke — rujanske morske mijene nistu još svršile, čovjek ne može ništa znati u takvu neredu.

– Što nam kaže večeras, *istok?* —

– On je otkrio — odgovori Kotama — jednu stvaralačku snagu u zraku koji vraća zemlji sve što joj uzima. On odatle zaključuje, kao i mi, da je sve na ovom svijetu proizvod sporoga preobražaja, a da su sve raznolikosti oblici iste supstancije.

– To je mislilo moj prethodnik — odgovori Lorenzo. — „Jutros mi je Bernard Palissy kazao, da su kovine rezultat tlačenja i da vatra koja sve rastavlja, također sve sastavlja; da vatra ima moć tlačenja jednako, išao i moć odvajanja. Bilo je genijalnosti; u tom čovjeku."

Premda sam ja tako bio smješten da me nitko nije mogao vidjeti, Kozma reče uhvativši ruku mrtve mlade djevojke:

– „Netko se nalazi pokraj nas!“

– Tko je to? — upita on.

– Kralj — reče ona.

Ja sam se pokazao pokucavši na prozor. Ruggieri mi ga otvori, i ja sam skočio u tu paklensku kuhinju, u pratnji de Tavannes.

– ,,Da., kralj — rekoh dvojici Firentinaca koji su nam se učinili kao. da ih je spopao užas. — Unatoč vašim pećima i vašim knjigama, vašim vračarama i vašoj nauci, niste mogli pogoditi, da ću ja doći. Ja sam vrlo sretan što. vidim, toga glasovitog Lorenza Ruggierija o kojemu tako tajanstveno govori kraljica, moja majka, — rekoh starcu koji; ustade i nakloni se. — Vi ste u mom kraljevstvu bez moje privole, čovječe. Za koga vi radite ovdje, vi koji ste, od oca na sina, u srcu kuće Medici? Poslušajte me! Vi crpete iz tolikih kesa te bi se lakomi ljudi već odavna zasitili zlata; vi ste previše lukavi ljudi da biste nerazborito udarali zločinačkim putovima, ali vjerojatno niste ni lakoumno, upali u ovu kuhinju. Vi dakle imate tajnih namjera, vi, koje nije zadovoljilo ini zlato ni vlast. Komu služite? Bogu ili vragu? Što spremate ovdje? Ja hoću čitavu istinu, ja sam čovjek koji je mora čuti i kioji će čuvati tajnu o vašim pothvatima, ma kako bili pokudni. Tako, morate mi reći sve bez himbenosti i pretvaranja. Ako me prevarite, s vama će se strogo postupati. Bili pogani ili kršćani, kalvinisti ili muhamedanci, imate moju kraljevsku, riječ da ćete nekažnjeno moći izići iz moga kraljevstva ako biste imali kaikvu sitnicu da sebi predbacujete. Na kraju, ostavljam vam ostatak ove noći, i sutrašnje dopodne da ispitate svoju savjest, jer ste vi moji zarobljenici i poći ćete za mnom na jadno mjesto gdje će vas čuvati kao dragocjenost."

Prije nego su poslušala moj nalog, dva su Firentinca lukavo pogledali jedan drugoga, i Lorenzo Ruggferi mi je kazao da mogu biti siguran da im nikakve muke ne bi mogle istrgnuti njihove tajne. Unatoč njihovoj prividnoj slabosti, ni bol ni ljudski

osjećaji ne djeluju na njih; jedino bi ih povjerenje moglo potaknuti da njihova usta kažu ono što čine njihove mislli. Nisam se mogao čuditi što su taj trenutak kao sa sebi ravnim postupali s kraljem ikoji pozna samo Boga iznad sebe, jer su i njihove misli potjecale također samo od Boga. Oni su dakle od mene tražili toliko povjerenja koliko su ga oni meni davali. Prije nego su obećali da će ml odgovoriti bez zadnjih misli, zatražili su od mene da bih stavio svoju lijevu ruku u ruku mlade djevojke, koja je bila ondje, a desnu u staričinu ruku. Budući da im nisam htio dati povoda, da misle da se bojim kakve čarolije, opružio sam ruke. Lorenzo je primio desnu, a Korana lijevu, i svaki mi ju je od njih stavio u ruku svake žene, tako te sam biokao Isus Krist među dva razbojnika. Čitavo vrijeme dok su mi te dvije vračare pretraživale ruke, Kozma mi je pružio jedinozrcalo i zamolio me neka se u nj gledam, a njegov brat je s one dvije žene govorio nekim nepoznatim jezikom. Ni Tavannes ni ja nismo mogli shvatiti smisao nijedne rečenice. Prije neigo smo te ljude ovamo doveli, zapečatili smo sve izlaze iz te radionice. Nju će Tavanmes čuvati dok, na moju izričitu zapovijed, onamo ne dođu Bernard de Palissy i Chapelan, moj liječnik. Oni će u njoj izvršiti! temeljitu pretragu sivih ljekarija koje se u njoj nalaze i prave. Da ne hi znali da se vrše pretrage u njihovoj; kuhinja i da im zapriječim da dođu u dodir bilo s kim izvana — jer bi se oni mogli sporazumjeti s mojom majkom — stavio sam ta dva đavla k tebi, na tajno mjesto pod nadzor de Solernovih Nijemaca koji vrijede kao najbolji zidovi tamnice. I Remea kao i one dvije vračare drži pod paskom Solarmov koinjušar u svojoj sobi. Tako, moja ljubljena mačkice, budući da imam u ruci kabaline ključeve, thuneske kraljeve,[231] ključeve vraćanja, bohemake knezove, majstore budućnosti, baštinike svih glasovitih proroka, hoću da čitam iz tebe, da poznam tvoje srce, na koncu ćemo znati što će biti s nama!

– Bit ću vrlo sretna ako oni mogu otkriti moje srce — reče Marija ne pokazujući nikakva straha.

– Ja znam zašto te vračevi ne plaše; jer i ti bacaš čini.

– Ne biste li izvoljeli ovih bresaka? — odgovori ona nuđajući mu lijepo voće na crvenom tanjiru. — Pogledajte ovo grožđe, ove kruške, stama sam ih išla brati u Vincenmes!

– Onda ću. jesti, jer iz tvojih ruku ne izlazi nikakav otrov osim ljubavnoga napitka.

– Morao bi jesti mnogo voća, Charles, osvježio bi sebi krv koju s tolikom žestinom trošiš.

– Ne bi li bita također potrebno da te manje ljubim?

– Možda — reče ona. — Kad bi ti stvari koje ljubiš, škodile, i... mislila sam na to — ja bih u svom srcu smogla snage da ti ih uskratim. Još više obožavam tu tebi Charlesa nego što volim kralja, i želim da taj čovjek živi bez patnja od kojih je žalostan i zamišljen.

– Kraljevsko dostojanstvo, me kvari.

– Pa da, — reče oina. — Kad bi ti bio samo nekakav jadan knez kao što je tvoj svak, navarski kralj, taj ženskar koji nema ni, prebijene pare i posjeduje samo nekakvo jadno kraljevstvo, u Španjolskoj kamo neće nikad nogom, stupiti, i Bearn u Francuskoj koji mu jedva daje za život — bila bih sretna, mnogo, sretnija nego da sam francuska kraljica.

– A nisi li ti više nego kraljica? Ona ima kralja Charlesa samo za dobro

kraljevstva, jer kraljica, nije li to opet politika?

Marija se osmjehne i napŕci usne te reče:

– To se zna, veličanstvo. A je li gotov moj sonet?

– Draga mala, stihovi se jednako teško stvaraju kao i edi'kti ouspostavljanju mira, ja, ću uskoro tvoje zgotoviti. Bože dragi, ovdje mi je život lagan, ne bih volio odavle izići. A ipak, moramo preslušati ova dva Firentinca. Bog i stoput bogme, ja držim da je potpuno dosta jedan Ruggieri u kraljevstvu, a evo kod nas se nalaze dva. Slušaj, moja draga mačkice, ti nisi bez duha, ti bi bila odličan policijski poručnik, jer sve pogađaš...

– No, veličanstvo, mi, pretpostavljamo sve čega se bojimo i za nas je istina ono što je tek vjerojatno, eto, to je sve naše lukavstvo u dvije riječi.

– No dobro, onda mi; pomozi da ispitam ta dva čovjeka. U ovom trenutku sve moje odluke zavise od toga preslušavanja. Jesu li nevini, jesu li krivi? Moja majka je iza njih.

Čujem Jakobov glas na stubama. — reče Marija.

Jakob je bio, najmiliji kraljev sluga, onaj koji ga je pratite u svim izletima za zabavu. On je došao pitati da li je dobra volja njegova gospodara da govori sa dva zarobljenika.

Na jedan potvrdni znak kućedamaćica izda nekoliko odredaba.

— Jakobe — reče crna — otpremite iz stana sve osim dadilje i gospođina overnjanskog prijestolonasljednika koji mogu ostati. A vi ostanite u donjoj dvorani. No prije svega, zatvorite prozore, spustite zastore u salonu i upalite svijeće.

Kraljeva je nestrpljivost bila (teko velika te je za vrijeme tih priprava došao sjesti na jedan stolac kraj kojega je sjela njegova lijepa ljubavnica, u kut visokoga kamina od bijeloga mramora u kojem se svjetlucala sjajna vatra. Kraljeva slika bila je uokvirena u okvir o.d crvenoga baršuna na rojestu ogledala. Charles IX je naslonio lakat na naslon stolice da uzmogne bolje promatrati dva Firentinca.

Zatvorivši! kapke i spustivši zastore, Jacoib je upalio svijeće jedne smoljenice. To je neka vrsta svijećnjaka od vajanog srebra. Taj svijećnjak stavi na stol gdje su trebala sjesti dva Firentinca. Oni su mogli prepoznati djelo Beinvanuta Cellinija, njihova zemljaka. Tada je zasjalo bogatstvo te dvorane, ukrašene po ukusu Charlesa IX. Vidjela se bolje nego u po bijela dana tamnocrvena boja tapeta. Nježno izrađeno pokućstvo odražavalo je u usjecima i rezovima slonove kosti sjaj svijeća i sivjetlueanje vatre. Umjereno raspoređene pozlate sjale su tu i tamo kao oči i oživljavale tamnu boju koja je vladala u tom ljubavnom stanu.

Jakob pokuca dva puta, i na jednu riječ uvede dva Firentinca. Mariju Touchet je najedanput osvojila Lorenzova veličina, koja je na njega svraćala pažnju i velikih kao i malih. Taj je strogi starac, čiju je srebrnu bradu zadigao crni krzneni ogtač, imao oeilo slično mramornom kube tu. Njegovo je strogo liče s kojega su dva crna oka bacala oštar plamen, pokazivalo treperenje genija koji je izišao iz svoje posvemašnje samoće i toliko aktivniji što njegova moć nije otupjela u dodiru s ljudima. Rekli biste da je to željezo oštrice koja još nije upotrijebljena.

Što se tiče Kozme Ruiggierija, on je nosio odijelo dvorjanika onoga vremena, Marija namigne kralju da mu kaže kalko nije ništa preijeravao u svomu pripovijedanju, a ujedno da mu zahvali, što joj je pokazao toga izvanrednog čovjeka.

– Voljela bih vidjeti i vračare — šapne u uho kralju.

Postavši ponovo zamišljen, Charles IX nije odgovorio, nego je brižno skidao sa sebe mrvice kruha koje su se nalazile na njegovu prsluku i hlačama.

– Vaša nauka ne može prisvajati nebo ni prisiliti sunce da se pokaže, gospodo iz Firenze — reče kralj pokazujući zastore koji su bili spušteni zbog sive pariške atmosfere. — Nema svjetla.

– Naša nauka, veličanstvo može nam načiniti nebo po našoj volji — reče Lorenzo Ruggieni. — Vrijeme je uvijek lijepo za onoga koji radi u laboratoriju, kod vatre peći.

– To je istina reče kralj. No onda, moj oče reče on upotrijebivši izraz koji je rado upotrebljavao sa starcima — objasnite nam jasno predmet vaših studija.

– Tko će nam jamčiti nekažnjivost?

– Kraljeva riječ — odgovori Charles IX čiju je radoznalost živo pobudio tim pitanjem.

Lorenzo Ruggieri kao da je oklijevao pa Charles IX poviče:

— Tko vas zaustavlja? Mi smo sami.

– Francuski je kralj ovdje? — upita veliki starac.

Charles IX razmisli jedan tren i odgovori nije.

– A neće nikako ni doći? — reče još Lorenzo.

– Neće — odgovori Charles IX svladavajući srdžbu.

Impozantni starac uzme jedan stolac i sjedne, Kozma začuđen zbog te smionosti nije se usudio oponašati svoga brata.

Charles IX reče s jetkom ironijom:

– Kralj nije ovdje, gospodine; ali vi ste kod jedine gospođe od koje bisto treba i čekati dopuštenje.

– Onaj; koji je pred vama, gospođo — reče tada veliki starac — toliko je iznad kraljeva, kao što su kraljevi iznad svojih podanika, i vi ćete me držati uljudnima ikad upoznate moju moć.

Čuvši te smione riječi izrečene talijanskim zanosom, Charles i Marija se pogledaju i pogledaju Kozmu koji, upiljivši oči u svoga brata, kao da želi reći: — Kalka će se on izvući iz opasnoga položaja u kojemu se nalazimo?

I zaista, jedna jedina osoba mogla je razumjeti veličinu i lukavstvo kod prvoga nastupa Lorenza. Ruggierija. To nije bio ni kralj ni njegova mlada ljubavnica koju je starac očarao svojom odvažniošćn, nego sumo Koizma Ruggieri. Premda je bio jači od najsposobnijih ljudi na dvoru, p,a možda i od Katarine Medici, svoje zaštitnice, astrolog je priznao svoga brata Lorenza za svoga učitelja,.

Taj stari učenjak, kao Ukopan u samoću, smatrao je gotovo sve vladare otupjelima zbog nepre stanih promjena u politici čije su krize u ono vrijeme bile tako nenadane, tako žestoke, tako strastvene i itaiko nepredviđene. On je poznavao njihovu dosadu, njihov umor od događaja. Znao je s kolikim žarom oni idu za neobičnim, novim, čudnim, a naročito koliko vole da se nađu u umnim krajevima, kako bi izbjegli da se uvijek hvataju u koštac s ljudima i događajima. Onima koji su se zasitili politike preoataje sarmo čista misao: Karlo V je to dokazao svojom abdikacijom. Chairlesa IX, koji je kovao sonete i mačeve da se oslobodi ubitačnih borba jednoga stoljeća u kojemu je jednako bio stavljen u pitanje prijestokao i krallj, koji je od kraljevsko ga dostojanstva imao samo brige a nije imao užitke — toga je čovjeka snažno probudilo odvažn-o poricanje njegove vlasti, koje je sebi Lorenzo dopustio. Preziranje vjere nije značiloništa neobičnou vrijeme kad se katolicizam tako strastvenoistraživao, ali

rušenje svake vjere kao osnovice za lude pokušaje tajanstvenog umijeća moralo s-e živo dojmiti kralja i trgnuti ga iz njegovih mračnih misli osim toga, osvojiti čitavoga čovjeka bijaše pothvat kojemu se morao podložiti svaki drugi interes koji je bio neznatan, u očitma braće Ruggieni. Da se ta ideja utuvi kralju u glavu, od toga je zavisilo njihovo oslobođenje, koje dvojica braće nisu mogla tražiti a morala su ga postići. Bilo je bitno da prisile Charlesa IX da zaboravi na svoje sumnje navevši ga da naleti na kakvu ideju.

Dva su Talijana dobro znala da je ulog u toj neobično: igri njihov vlastiti život. Stoga su u listi mah i ponizni i ponosni pogledi što su ih izmjenjivali s oštroumnim i sumnjičavim pogledima Marije i kralja već bili čitav prizor.

– Veličanstvo — reče Lorenzo Ruggieri — vi ste od mene tražili istinu. No da vam je pokažem onako goilu kakva jest, moram da vam omogućim da istražite tobožnji bunar, ponor odakle će izdići. Neka nam uvama plemić, neka pjesnik oprosti riječi koje bi stariji sin crkve mogao uzeti kao huljenje na Boga! Ja ne vjerujem da se Bog brine za ljudske stvari...

Premda je bio čvrsto odlučio da će sačuvati kraljevsku nepomičnost, kralj nije mogao suspregnuti iznenađenje.

– Da nemam toga uvjerenja, ne bih nikako vjerovao u čudotvorno djelo kojemu sam se posvetio. No daga uzmognem nastaviti, moram u to vjerovati i ako prst božji vodi svaku stvar, ja sam onda luđak. Neka kralj to zna! Radi se o tomu da se iznese pobjeda naid sadašnjim uvjetima ljudske prirode. Ja sam alkemičar, veličanstvo. No nemojte misliti kao priprosti ljudi da ja nastojim načiniti zlato! Sastav zlata nije svrha nego slučajni događaj, nešto čime se bavimo uz put u našim istraživanjima. Inače se naš pokušaj ne bi zvao VELIKO DJELO! Veliko djelo je nešto smionije i značajnije nego to. Kad bih dakle danas prihvatio prisutnost božju u materiji, na moj bi se glas sutona ugasio plamen peći koje gore već stoljeća. No poricati izravno božje djelovanje, ne znači poricati Boga:, nemojte padati u zabludu. Mi stavljamo začetnika svih stvari još na veću visinu nego što mu je vjere daju. Nemojte optuživati zbog bezboštva one koji hoće besmrtnost... Poput Lucifera, mi smo ljubomorni na Bojga, a ljubomora posvjedočuje silnu ljubav! Premda je ova nauka osnovica naših radova, svi naši pristaše nisu njome prožeti, Moj je brat Kozina na primjer pobožan — reče starac pokazujući na svoga brata — plaća mise za pokoj duše našega oca i prisustvuje im. Astrolog vaše majke vjeruje u božanstvo Kristovo, u bezgriješno začeće, pretvaranje kruha i vina u tijelo i krv Isusovu, vjeruje u papine oproste od grijeha, u pakao. On vjeruje u bezbroj stvari... Njegovo vrijeme još nije došlo! Jer ja sam izvadilo njegov horoskop. On će umrijeti gotovo kao stogodišnjak: on mora proživjeti dvije vladavine i vidjeti ubijena dva francuska kralja...

– Koji će to biti? — upita kralj.

– Posljednji od kuće Valois i prvi od Burbonaca — odgovori Lorenzo. — Ali Kozma će jednoga dana biti jednakoga mišljenja kao i ja. Zaista je nemoguće biti alkemičar i katolik, vjerovati, u despotilzam čovjeka nad materijom i vjerovati u vrhovništvo duha.

– Kozma će umrijeti kao stogodišnjak? — reče kralj i stade se strašno mrštiti.

– Da, veličanstvo, — odgovori dostojanstveno Lorenzo — umrijet će mimo, i to u svom krevetu.

– Ako imate moć da predvidite čas svoje smrti, kako ne znate kakav će rezultat

imati, vaša istraživanja? — reče kralj.

Charles pobjedonosno udari u smijeh i pogleda Mariju Touichet.

Dvojica braće bace brzo jedan na drugoga veseo pogled. — Kralj se zanima za alkemiju — pomisle tada — spaseni smo !

– Naša se proročanstva oslanjaju na sadašnje stanje odnosa između čovjeka i prirode. No radi se upravo o famu da se potpuno izmijene ti odnosi — odgovori Lorenzo.

Kralj ostade zamišljen.

– No ako ste sigurni da ćete umrijeti, onda ste sigurni u svoj poraz prihvati Charles IX.

– Kao što su bili naši prethodnici! — odgovori Lorenzo pa digne ruku i spusti je zanosnom i svečanom kretnjom koja je bila na visini njegove misli. — No vaš je duh skočio sve do kraja puta, morate se k naima vratiti, veličanstvo! Ako ne biste poznavali zemljište na kojemu je sagrađena naša zgrada, mogli biste nam reći da će se srušiti, i o znanosti koju su od stoljeća do stoljeća njegovali najveći ljudi suditi kao što sude prosti, neuki ljudi.

Kralj učilmi znak odobravanja.

– Ja dakle misllim da ova zemlja pripada čovjeku, i da je on njezin gospodar te da može prisvojiti sve njezine snage, sve njezine supstancije. Čovjek nije stvorenje koje je neposredno izišlo iz ruku božjih, nego posljedica pratvari, razasute po beslkrajnositi etera gdje nastaje na tisuće stvorova od kojih nijedan nije Sličan drugomu, jer su svagdje različiti uvjeti života. Da, veličanstvo, fino gibanje što ga mi zovemo životom, izvire iza vidljivih svjetova; stvorenja ga međusobno dijele prema sredini u kojoj se nalaze pa najneznaitmija bića u njemu sudjeluju uzimajući od njega onoliko koliko mogu, na moj rizik i pogibao: na njima je da se brane od smrti. Tu je alkemija potpuna. Kad bi čovjek, najsavršenija životinja ove kugle, nosio u sebi dio Boga, ne bi poginuo, a on pogiba. Da se izađe iz te teškoće, Sokrat i njegova škola izumjeli su dušu. Ja, nasljednik tolikih velikih neznanih kraljeva koji su kraljeva!! u ovoj znanosti, ja sam za stare teorije protiv novih: ja sam za preobrazbu materije koju vidim, a protiv nemoguće vječnosti duše ikoju ne vidim. Ja ne priznajem svijet duše. Kad bi taj svijet postojao, supstancije čiji veličanstveni spoj stvara vaše tijelo i koje su tako sjajne u gospodji ne bi se sublimirale poslije naše smrti da se odvojeno svaka vrati u svoj pretinac, voda u vodu, vatra u vatru, kovina u kovanu, kao kad moj ugljen izgori te se njegovi elementi vraćaju u svoje prvobitne molekule. Ako tvrdite da nas nešto nadlraži, to. nismo mi, jer sve što. je sadašnje ja propada. A upravo to sadašnje *ja,* to želim produžiti preko granice određene njegovu životu. To je sadašnji preobražaj kojemu želim pribaviti što veću dužinu. Što! drveće živi na vijekove, a ljudi da bi živjeli sumo određeni broj godina, dok je drveće pasivno, a ljudi su aktivni, kad je drveće nepomično i bez riječi, a ljudi govore i hodaju. Nijedno stvorenje na ovom svijetu ne smije biti veće od našega ni: po vlasti ni po trajanju. Mi smio već proširim svoja osjetila, mi vidimo iz zvijezda! Mi, moramo moći produžiti i svoj život! Ispred moći, ja stavljam život. Čemu vlast ako nam život izmiče? Razuman se čovjek ne smije drugim zanimati nego da istražuje, ne to da li postoji drugi život nego da istražuje tajnu na kojoj počiva njegov sadašnji oblik kako bi ga produžio, po svojoj volji! Eto, od te želje bijele moje vlasi. No ja neustrašivo koračam po tami vodeći: u borbu umne ljude koji dijele moju vjeru. Jednoga dana život će biti naš.

– A kako? — usklikne kralj i naglo ustane.

– Budući da je prvi uvjet naše vjere misao da svijet pripada čovjeku, morate mi dopustiti tu točku — reče Lorenzo.

Pa dobro, neka bude — odgovori nestrpljivi Charles de Valois. već začaran.

– No eto-, veličanstvo, ako uklonimo Boga Iz ovoga svijeta, što ostaje? Čovjek! Tad istražimo našu domenu. Materijalni svijet je sastavljen od elemenata, sami ti etamenti imaju pratvari. Te se pratvari pretvaraju u jedinu jedinu koja je obdarena gibanjem. Broj TRI je formula stvorenja: materija, gibanje, proizvod!

– Dokaz? Stoj! dalje ne! — usklikne kralj.

– Ne vidite li posljedice? — odgovori Lorenzo. — Mi smo stavili u naše posuđice žir iz kojega treba da izmakne hrast, jednako kao i zametak iz kojega se mora razviti čovjek. Iz ovo malo supstancije proizišla je čista pratvar s kojom treba da se združi sila i meko gibanje. Kad nema stvoritelja, ne mora li ova pratvar u samu sebe utisnuti nadgrađene oblike koji čine naš svijet? Jer je ta pojava života svuda slična. Da, za kovine, kao i za bića, za biljke kao i za ljude život počinje neprimjetnim zametkom koji se sam razvije. Postoji jedna prvotna pratvar. Uhvatimo je u času kad oma djeluje na samu sebe, gdje je jedina, gdje je pratvar prije nego li je stvorenje, uzrok prije posljedice, vidjet ćemo je apsolutnu, bez oblika, sposobnu da poprimi sve oblike koje vidimo da ih prima. Kad budemo licem u lice s tom atomskom česticom, i kad uhvatimo gibanje u njegovoj polaznoj tački, spoznat ćemo njezin zakon. Od tada ćemo biti gospodari da joj nametnamo oblik koji nam se svidi, među svim oblicima pod kojima je vidimo, posjedovat ćemo zlato da zavladamo svijetom i sebi ćemo načiniti vjekove života da ga uživamo.. Eto, to tražim ja i moj narod. Sve su naše snage, sve su naše misli zaposlene tim istraživanjem, ništa nas ne odvaja od toga. Jedan sat utrošen za kakvu drugu strast bio bi krađa prema našoj veličini! Kao što vi niste nikad zatekli nijednoga vašeg psa da bi zaboravio na životinju i na plijen, ni ja nisam nikad naišao nijednoga od mojih strpljivih podanika koji bi se zabavljao kakvom ženom ili kakvim pohotnim zanimanjem. Ako pristaša želi zlato i moć, ta glad, proizlazi iz naših potreba: on hvata sreću kao, što žedan pas u trku zalapće malo vode, jer peći hoće dijamant da ga rastale i alatne šipke da ih pretvore u prah. Svakom njegov posao! Ovaj istražuje tajnu vegetalne prirode, osluškuje spori život biljaka, bilježi jednakost gibanja u svim vrstama i jednakost hrane. Pronalazi da je svuda potrebno sunce, zrak i voda za oplođivanje i hranu. Onaj istražuje krv životinja. Jedan drugi proučava zakone gibanja uopće i njegove veze s nebeskim promjenama. Gotovo svi uporno rade na tom da sataru upornu prirodu kovine, jer ako nalazimo više pratvari u svim stvarima, nalazimo sve kovine slične sebi u najmanjim njihovim dijelovima. Odatle opća zabluda o našim poslovima. Pogledajte sve te strpljive, neumorne atlete što su uvijek pobijeđeni a uvijek se vraćaju u borbu. Čovječanstvo je, veličanstvo, iza nas kao piker iza lovačkih pasa. Ono nam viče: Požurite se! Nemojte ništa zanemariti! Žrvujte sve, pa čak i čovjeka, vi koji se sami žrtvujete! Požurite se! Odsijecate glavu i ruku smrti, svojoj dušmamki. Da, veličanstvo, nas zanosi osjećaj koji obuhvaća sreću budućih pokoljenja. Mi smo pokopali velik i broj ljudi, i to kakvih ljudi, koji su umrli u tom traženju. Stupivši nogom na taj put, mi možemo a da ne radimo za sebe, možemo poginuti a da nismo otkrili tajnu! A kakva je smrt onoga koji ne vjeruje u drugi život! Mi srno slavni mučenici, mi imamo u svojim srcima egoizam čitave rase, mi živimo u svojim nasljednicima. Uz put otkrivamo tajne kojima

obdarujemo mehanička umijeća i, slobodne vještine. Iz naših peći ižlaze svjetla koja opremaju društvo savršenije industrije. Prah je izišao iz naših destilacionih kotlova, i jednoga dana ćemo upokoriti grom. Ima političkih nereda na našim revnim noćnim sijelima.

– Je li to moguće? usklikne kralj koji se iznova uspravi na svom stolcu.

– Zašto ne? — reče veliki meštar novih templara,. — *Tradidit mundum disputationibus*,[232] Bog nam je predao svijet. Još jedanput čujte ovo: čovjek je gospodar na ovom svijetu, a materija je njegova. Sve snage, sva sredstva stoje njemu na raspolaganju. Tko nas je stvorio? Gibanje. Koja sila drži život u naima? Gibanje. Zašto ga znanost ne bi uhvatila? Ništa se ne gubi na ovom svijetu, ništa ne izmiče s naše planete da bi išlo drugamo, inače bi zvijezde pale jedna na drugu. Stoga se vode potopa nalaze u svojim pratvarima a da se nijedna jedina (kaplja nije izgubila. Oko nas, ispod nas i iznad nas nalaze se dakle elementi iz kojih su izašli bezbrojni milijuni ljudi koji su gazili po zemlji prije potopa i iza njega. O čemu se radi? Da se uhvati sila koja razdvaja, pa ćemo uhvatiti onu koja spaja Mi smo proizvod vidljive industrije. Kad su vode pokrile našu kuglu, iz nje su izašli ljudi koji su našli elemente svoga živote u zemljinu ovoju u zraku i u svojoj hrani. Zemlja i zrak posjeduju dakle princip ljudskih preobražaja, oni se događaju pred našom očima, s onim što je pred našim očima onda dakle možemo uhvatiti tu tajnu ako ne ograničimo napore oko toga istraživanja na jednoga čovjeka, nego ako mu dademo trajanje čitavoga čovječanstva Mi srno se dakle uhvatili u koštac s materijom u koju vjerujemo i u koju ja, veliki meštar reda, hoću da prodrem. Kristof Kolumbo je dao jedan svijet španjolskomu kralju, a ja tražim vječni narod za francuskoga kralja! Stavljen naprijed ispred najudaljenije granice koja nas dijeli od spoznaje stvari kao strpljiv promatrač atoma, ja uništavam oblike rastvaram veze svake kombinacije, oponašam smrt da uzmognem oponašati život! Jednom riječi, ja neprestano kucam na vrata stvorenja i kucat ću do posljednjega dana. Kad budem mrtav, moj će čekić prijeći u druge jednako neumorne ruke, isto onako kao što su ga nepoznati gorostasi meni predali. Bajoslovne, neshvaćene slike, nalik na slike Prometeja, Iksiona, Adonisa, Pana itd., koje pripada ju religioznim vjerovanjima u svakoj zemlji, u svako vrijeme, kazuju nam da se ta nada rodila s ljudskim rasama. Kaldeja, Indija, Perzija, Egipat, Grčka, Mauni — svi su jedni drugima prenosili magizam, najvišu nauku među okultnim znanostima, koja drži u pohrani plod noćnih bdjenja svakoga pokoljenja. Tu je bila veza velike i uzvišene ustanove templarskoga reda. Spaljujući templare, veličanstvo, jedan od vaših predšasnika spalio je samo ljude, tajne su nam ostale. Rekonstrukcija Templa jest lozinka nepoznatoga naroda, soja neustrašivih istraživača koji su svi okrenuti prema istoku života, svi braća, svi nerazdvojivi, ujedinjeni jednom idejom, ožigosani pečatom rada. Ja sam vladar toga naroda, prvi po izboru a ne po rođenju. Ja ih vodim sve prema biti života! Bio tko od nas veliki meštar, crveni križar, drug, pristaša, mi svi stalno pazimo na nezamjetljivu molekulu koja izmiče našim pećima, koja se još uklanja našim očima. No mi ćemo sebi načiniti još moćnije oči nego sto su ove koje nam je dala priroda, mi ćemo dohvatiti prvotni atom, korpuskulami elemenat što su ga neustrašivo tražili mudraci koji su nam prethodili u ovom uzvišenom lovu. Veličanstvo, kad jedan čovjek jase nad ovim ponorom i kad zapovijeda tako smionim roniocima kao što su moja braća, drugi, ljudski interesi vrlo su maleni!. Stoga mi nismo opasni. Vjerske svađe i političke prepirke daleko su od

nas, mi smo visoko iznad toga. Kad se čovjak bori s prirodom, ne spada na to da bi hvatao nekoliko ljudi. Uostalom, u našoj znanosti svaki je rezultat vrijedan pažnje, mi možemo izmjeriti sve posljedice, proreći ih, dok je u kombinacijama u, koje ulaze ljudi i njihovi interesi sve oscilatorno, nestalno. Mi ćemo svojim pokusima podvrgnuti dijamant, načinit ćemo dijamant, načinit ćemo zlato! Stavit ćemo u pogon,[233] kao što je stavio jedan od naših u Barceloni, brodove s malo vode i vatre! Neće nam trebati vjetar, načinit ćemo sami vjetar, stvorit ćemo svjetlo, obnovit ćemo lice carstva novim industrijama! Ali se nećemo poniziti da se uspnemo na prijesto pa da nas s njega zbaci narod!

Unatoč svojoj želji da se ne da obmanuti firentinskim lukavštinama, kralj je jednako kao i njegova naivna ljubavnica bio već zahvaćen i spleten smicalicama te pompezne šarlatanske brbljavosti. Oči dvoje ljubavnika pokazivale su kako ih je zabliještio pogled na ta tajanstvena bogatstva koja je pred njima raširio, opazili su kao neki niz podzemlja punih patuljaka u poslu. Nestrpljivost zbog radoznalosti raspršila je nepovjerenje i sumnju.

– Pa onda — poviče kralj — vi ste veliki političari koji nas možete poučiti.

– Nismo, veličanstvo — reče bezazleno Lorenzo.

– Zašto? — upita kralj.

– Veličanstvo, nikomu nije dato da predvidi što će se dogoditi kad se radi o skupu od nekoliko tisuća ljudi: mi možemo reći što će učiniti jedan čovjek, kako će dugo živjeti, hoće li biti sretan ili nesretan. No ne možemo kazati što će izvršiti više sjedinjenih volja, a račun nestalnoga kretanja njihovih interesa još je teži, jer interesi jesu ljudi plus stvari. Mi u samoći možemo opažati budućnost samo u krupnim potezima. Protestantizam, koji vas uništava, da, njega će samoga uništiti njegove materijalne posljedice koje će u svoje vrijeme postati teorije. Evropa je danas za vjeru, sutra će napadati kraljevsku čast.

– Tako, Bartolomejska noć bijaše velika koncepcija!...

– Jest, veličanstvo, jer ako narod pobijedi, načinit će svoju Bartolomejsfcu noć! Kad vjera i kraljevstvo budu oboreni, narod će napasti velikaše, a iza velikaša pozivat će na odgovornost bogataše. Na kraju, kad Evropa bude samo stado ljudi bez čvrstoće, jer će biti bez vođa, nju će uništiti surovi osvajači. Svijet je već dvadeset puta pokazao taj prizor, a Evropa ga opet počinje. Ideje uništavaju stoljeća kao što strasti uništavaju ljude. Kad ozdravi čovjek, možda će se izliječiti i čovječanstvo. Znanje je duša čovječanstva, a mi smo njegovi prvosvećenici; a tko se bavi dušom, malo se brine za tijelo.

– Gdje ste vi sada? — upita kralj.

– Mi idemo polagano, ali ne gubimo nijednu našu tekovinu.

– Tako, vi ste kralj vračeva — reče kralj uvrijeđen što je tako neznatan u prisutnosti toga čovjeka.

Impozantni veliki meštar baci na Charlesa IX jedan pogled koji ga je ošinuo.

– Vi ste kralj ljudi, a ja sam kralj ideja odgovori veliki meštar. Uostalom, da je bilo pravih vračeva, vi ih ne biste bili spalili — odgovori on s primjesom ironije. — I mi imamo svojih mučenika.

– No kojim sredstvima — nastavi kralj — možete sastaviti horoskop rođenja? Kako ste znali da je čovjek koji je jučer došao do vašega prozora francuski kralj? Kakva je moć omogućila jednom od vaših ljudi da mojoj majci kaže sudbinu njezinih

triju sinova? Možete li vi, veliki meštre toga reda koji hoće da oblikuje svijet, možete li mi reći što ovaj čas misli kraljica moja majka?

– Da, veličanstvo.

Ovaj je odgovor izletio prije nego je Kozma povukao za ogrtač svoga brata da mu nametne šutnju.

– Vi znate zašto se vraća moj brat poljski kralj ?

– Znam, veličanstvo.

– Zašto?

– Da zauzme vaše mjesto.

– Naši najljući neprijatelji jesu naši bližnji uzvikne kralj koji se digne i stade juriti po dvorani velikim koracima. — Kraljevi nemaju ni braće, ni sinova, ni majke. Coligny je imao pravo: moji krvnici nisu u protestantskoj crkvi, oni su u Louvreu. Vi ste varalice ili kraljoubice!... Jacob, pozovite Salama.

– Veličanstvo — reče Marija Touchet — braća Ruggieri imaju vašu plemićku riječ. Vi ste htjeli okusiti drvo znanja, nemojte se tužiti zbog njegove gorčine.

Kralj se osmjehne izražavajući gorak prezir. Vidio je svoje materijalno kraljevsko dostojanstvo tako maleno pred golemim umnim kraljevskim dostojanstvom staroga Lorenza Ruggierija. Charles IX jedva je mogao vladati Francuskom, a taj veliki meštar ružičastih križeva zapovijedao je umnim, poslušnim svijetom.

Budite iskreni, dajem vam svoju plemićku riječ da će vaš odgovor, ako bi bio priznanje i užasnih zločina biti kao da nikad nije bio izrečen nastavi kralj — Bavite li se otrovima?

– Da bismo upoznali što stvara život, moramo također znati što zadaje smrt.

– Vi posjedujete tajnu većine otrova?

– Jest, veličanstvo, ali samo u teoriji, a ne u praksi, mi ih poznamo, ali ih ne upotrebijavamo.

– Da li ih je moja majka tražite? — upita kralj dršćući.

– Veličanstvo — odgovori Lorenzo — kraljica Katarina previše je pametna da bi upotrijebila takva sredstva. Ona zna da vladar koji se služi otrovom pogiba od otrova, Borgije, jednako kao i Blanca, velika toskanska vojvotkinja, pružaju čuven primjer katove opasnosti predstavljaju takva bijedna sredstva. Na dvoru se sve dozna. Vi možete ubiti kakva jadnika, pa zašto da ga onda trujete? No ako se napadnu ugledni ljudi, da li postoji ijedan izgled za tajnu? Tko je pucao na Colignyja, to ste mogli biti samo vi, ili kraljica, ili Guisei. Nitko se nije u tom, prevario. Budite uvjereni, nitko se u politici nekažnjivo dva puta ne služi otrovom. Vladari uvijek imaju nasljadnike. Što se tiče malih, ako kao Luther postanu suvereni snagom svojih ideja, ne ubijaju se njihove nauke ako se uklone oni. Kraljica je iz Firenze, ona zna da otrov može biti oružje samo ličnih osveta. Moj brat, koji je nije napuštao od njezina dolaska u Francusku, zna koliko joj je gospođa Dijana zadala tuge. Ona nikada nije ni pomislila da bi je dala otrovati, a mogla je. Što bi bio rekao kralj, vaš otac? Nikada nijedna žena nije više bila u pravu, a ni sigurnija da neće biti kažnjena. Gospođa de Valentinos još živi.

– A opčinjavanje? — nastava kralj.

– Veličanstvo — reče Kozma — te su stvari, tako uistinu nedužne te na njih pristajemo — da zadovoljimo slijepe strasti — kao liječnici koji daju kao pilule mrvice kruha umišljenim bolesnicima. Neka očajna žena vjeruje da će, ako probuši srce slike,

navući nesreću na glavu nevjernoga ljubavnika koga slika predstavlja. Što ćete? To su naši porezi!

– Papa prodaje oproste — reče Lorenzo Ruggiari smješkajući se.

– Je li moja majka upotrebljavala opčinjavan je?

– Čem-u sredstva bez djelovanja onomu koji sve može?

– Da ili bi vas ovaj čas kraljica Katarina mogla spasiti? — reče kralj mračno. Pa mi nismo u opasnosti, veličanstvo — mirno odgovori Lorenzo Ruggieri. — Prije nego sam ušao u ovu kuću, znao sam da ću iz nje izići zdrav i čitav, a isto tako znam da će kralj za kratko vrijeme biti loše raspoložen prema momu bratu. No iako se izlaže kakvoj opasnosti, pobjedu će ipak iznijeti. Ako kralj vlada umačem, vlada i pravdom! — doda on nišaneoi na slavinu devizu jedne medalje[234] iskovane za Charlesa IX.

– Vi sve znate, ja ću uskoro umrijeti, i to je dobro — nastavi kralj koji je sakrivao srdžbu pod grozničavu nestrpijivost. — A kako će umrijeti moj brait koji po vašem mišljenju treba da bude kralj Henri III?

– Naprasnom smrću.

– A gospodin d'Alenpon?

– On neće kraljevati.

– Onda će biti kralj Hemri Burbonski?

– Da, veličanstvo.

– A kako će on umrijeti?

– Nasilnom smrću.

– A kad ja umrem, što će biti s gospođom? — upita kralj pokazujući na Mariju Touchet.

– Gospođa de Belleville će se udati, veličanstvo.

– Vi ste varalice; istjerajte ih, veličanstvo — reče Marija Touchet.

– Draga prijateljice, braća Ruggieri imaju moju plemićku riječ — nastavi kralj smiješeći se. — Hoće li Marija imati djece?

– Hoće, veličanstvo, gospođa će živjeti više od osamdeset godina.

– Do ih dademo objesiti? — reče kralj: svojoj ljubavnici. A moj sin, graf d’Auvergne? reče Charles IX idući po njega.

– Zašto ste mu rekli da ću se udati? — reče Marija Touchet braći kad su bili sami, Gospođo odgovori Lorenzo dostojanstveno kralj nas je pozvao da govorimo istinu mi je govorimo.

— Je li to onda istina? — reče ona.

– lako istina kao što je istina da vas guverner orkanski ljubi do ludila, ja njega ne ljubim — usklikne ona.

– To je istina, gospođo — reče Lorenzo — ali vaš horoskop tvrdi da ćete se udati za čovjeka koja vas ovaj čas ljubi.

– Niste li malo za mene mogli lagati — reče ona smješkajući se jer šta će biti ako kralj povjeruje vašim proročanstvima!

– Nije li također potrebno da on povjeruje u mašu nevinost? — reče Koama bacivši na kraljevu ljubimicu pogled pun lukavosti, Mjere opreza sto ih je kralj poduzeo protiv nas dale su nam razloga da — čitavo vrijeme što smo ga proveli u vašoj lijepoj tamnici mislimo da je netko kod kralja oklevetao naše okultne znanosti.

– Budite mirni — odgovori Marija — ja ga poznam i njegovo je nepovjerenje raspršeno.

– Mi smo nedužni — nastavi ponosno veliki starac.

– To bolje — reče Marija — po kraljevu nalogu sad baš stručnjaci pregledavaju vaš laboratorij, vaše peći i vaše posude.

Dva se brata pogledaju smješkajući se. Marija Touchet uzme za nedužnu šalu taj osmijeh koji je značio:

– Jadne bene, zar mislite da mi, aklo znamo praviti otrove, ne znamo gdje da ih sakrijemo?

– Gdje su kraljevi ljudi? — upita Kozma.

– Kod Renea — odgovori Marija.

Kozma i Doremzo baciše jedan pogled kojim su izmijenili isto misao: — Palača de Soissons je nepovrediva!

Kralj je tako dobro bio zaboravio svoje sumnje kad je išao po svoga sina i kad ga je Jacob zaustavio da mu preda Chapelainovo pisamce, te ga je otvorio s uvjerenjem da mu u njemu njegov liječnik šalje ono što se odnosi na pregled laboratorija. Sve što se u laboratoriju našlo, odnosilo se jedino na alkemiju.

– Hoće li sretno živjeti? — upita kralj pokazujući dvojici alkemičara svoga sina.

Kozma uzme malu ruku djeteta pa je stade pažljivo promatrati.

- Gospodine reče Charles IX starcu ako morate poricali duh da uzmognete vjerovali u mogućnost svoga pothvata, objasnite kako možete sumnjati u ono što čini vašu moć. Misao koju vi hoćete poništiti jest zublja koja obasjava vaša istraživanja. Ah! ah! ne znači li to gibati se a poricati gibanje? — usklikne kralj koji je bio zadovoljan što je našao taj dokaz pa likujući pogleda svoju ljubavnicu.

— Misao je odgovori Lorenzo Ruggieri zadaća jednoga nutarnjega osjetila kao što je sposobnost opažati više predmeta i opažati njihove dimenzije i boje učinak našega vida. To nema nikakve veze s onim što se tvrdi o drugom životu. Mrsao je sposobnost koja prestaje čak za našega života sa snagama koje je proizvode.

– Vi ste dosljedni — reče kralj iznenađen. — No alkemija je bezbožna nauka.

– Materijalistička, veličanstvo, a to je razlika. Materijalizam je posljedica indijskih doktrina koje su Izidimim misiterijama prenesene u Kaldeju i u Egipat, a u Grčku ih je donio Pitagora, jedan polubog čovječanstva. Njegova nauka o preobražajima jest matematika materijalizma, živi zakon njegovih faza. Svakom od različitih stvorenja koja čine zemaljsko stvorenje pripada moć da uspori gibanje koje ga odvlači u drugo.

Alkemija je dakle nauka nad naukama! — Usklikne Charles IX oduševljeno. — Hoću da vas vidim, ma djelu,...

– Svaki put kad budete htjeli, veličanstvo, Vi nećete biti nestrpljiviji nego kraljica vaša majka.

- Ah! eto dakle zašto vas toliko voli usklikne kralj.

- Kuća Mediči potajno štiti naša istraživanja već gotovo jedno, stoljeće.

– Veličanstvo — treće Kozma — ovo će dijete živjeti gotovo stotinu godina. Ono će imati neprilika, ali će biti sretno i poštovano kao dijete u čijim žilama teče valovska krv...

– Posjetit ću vas, gospodo — reče kralj postavši opet dobre volje. — Možete izaći.

Dva brata pozdraviše Mariju i Charlesa IX te se povukoše. Siđu ozbiljno niz stube bez riječi i da se nisu ni pogledali. Nisu se čak ni okrenuli na prozore kad su bili u dvorištu, uvjereni da na njih vreba kraljevo oko. Doista, opaziše Charlesa IX na prozoru kad su stali poprijeko da prođu kroz ulična vrata. Kad su (alkemičar i

astrolog bili na ulici de l Auitruche, baciše oči naprijed i odostraga da vide ne ide li tko za njima ili ih tko ne čeka. Išli su bez riječi sve do jaraka Douvrea. No ondje, kad su sve našli sami, Lorenzo reče Kozmi u firentinskom narječju toga vremena: *A f f e d'iddio! como le abbiamo infinocchiato!* (Boga mu njegova, ala smo ga, lijepo nasanjkali!)

– *Gran merce! a lui sta di spartojarsi.* (Velika mu hvala, a sad je na njemu da se iz toga iskoprca) — reče Kozma. — Neka kraljica meni vrati milio za drago, dabru smo joj pružili pomoć.

Nekoliko dana poslije ovoga prizora koji je učinio jak utisak na Mariju Touchet jednako kao i na kralja, u jedinom od onih trenutaka kad je duh na neki način oslobođen od tijela puninom užitka, Marija usklikne:

– Charles, ja sebi mogu dobro predstaviti Lorenza Ruggierlija; no Kozma nije ništa kazao.

– To je istina reče kralj iznenađen tim neočekivanim svjetlom — bilo je jednako istine kao i laži u njihovim riječima. Ti su Talijani fami kao svila koju prave.

Ta sumnja razjašnjava mržnju koju je kralj očitovao protiv Kozine za vrijeme suđenja La Moleove i Coconnasove zavjere: smatrajući ga jednim od tvoraca toga pothvata, mislio je da su ga ta dva Talijana izigrala, jer mu je bilo dokazano da se astrolog njegove majke ne bavi isključivo zvijezdama, projekcionim barutom i čistim atomom. Lorenzo je napustio kraljevstvo.

Unatoč tomu što mnogi ljudi nisu vjerovali u ove stvari, događaji koji su došli iza ovoga prizora potvrdili su proročanstva što su ih izrekla braća Ruggieri. Kralj je umro tri mjeseca kasnije.

Grof de Gondi je otišao u grob poslije Charlesa IX kao sito mu je bio kazao njegov brat maršal de Retz, prijatelj braće Ruggieri, koji je vjerovao u njihova proročanstva.

Marija Touchet se udala za Charlesa de Balzaca, markiza d'Entranguea, guvernera Orleansa. S njim je imala dvije kćeri. Slavnija od ovih kćeri, polusestra po majci grofa d'Auveirgnea, bdila je ljubavnica Henrija IV. Za vrijeme Bironove zavjere htjela je staviti na pnijesto Francuske svoga polubrata i otjerati s njega tourbomsku kuću.

Grof d'Auvergne postade vojvoda angulemski i vidio je vladavimu Louisa XIV. On je kovao novac na svom imanju mijenjajući naslove. No Louas XIV pustio mu je to — toliko je osjećao poštovanja prema valovskoj krvi Kozma Ruggieni je živio sve do Douisa XIII. Doživio je pad kuće Medici u Francuskoj i pad Concindja. Povijest se pobrinula da utvrdi da je umro kao bezbožac, tj. kao materijalist.

Markiza d'Entrangue premašila je osamdeset godina.

Lorenzoi Kozma imali su za učenika čuvenoga grofa de Samit-Germaina koji je izazvao toliku buku pod Luisom XV. Taj glasoviti alkemičar nije imao manje od stotinu i trideset godina. Tolike godine neki biografi daju Manionu de Lormeu. Grof je mogao doznati od braće Ruggieri anegdote o Bartolomejskoj noći i o vladavini dinastije Valois. U njima je volio igrati ulogu i pripovijedao ih je u prvom licu. Grof de Salnt-Germadn je posljednji od alkemičara koji su najbolje tumačili t u n a No on nije ništa napisao. Kabalistička nauka izložena u ovoj Studiji potječe od te tajanstvene ličnosti.

Čudna stvar! Tiri života ljudi, i to život starca od kojega dolaze ovi podaci, život grofa de San Germama i život Kozme Ruggienija dovoljni su da obuhvate evropsku povijest od do Napolleona. Trebalo bi samo takvih pedeset pa da dopremo do prvoga

poznatog razdoblja svijeta.

Sto je pedeset pokoljenja da se prouče tajne života? rekao je grof Saint-Germam.[233]
1836.

Treći dio

DVA SNA

Bodard de Saint-James, blagajnik i mornarice, bijaše godine 1786. onaj pariški novčar čija je raskoš pobu Gospođa Salinit-James imala je ambiciju da prima samo plemiće — stara smiješna mama, a uvijek nova. Za nju službene kape parlamenta već bijahu sitnice. Ona je htjela vidjeti u svojim slalonima ljude s naslovima koji bi imali slobodan pristup u Vorsaill.s. Reći da je k bankarici dolazilo mnogo plavih vrpca[241], to bi značilo lagati. No vrlo je sigurno da je uspjela steći naklonost i pažnju nekih članova porodice Rodan kao što je kasnije dokazala vrlo čuvena parnica o đerdanu.

Jedno veće — to je bilo, mislim, u kolovozu 1786. vrlo sam se iznenadio što sam u salonu te blagajnice, tako kreposne s obzirom na dokaze, susreo dva nova lica koja su mi se činila da pripadaju lošem društvu. Ona dođe k meni u otvor jednoga prozora kamo sam se namjerno smjestio.

Recite mi upitam je označujući upitnim pogledom jednoga od neznanaca — kakav je ono tip? Kako to da ga trpite u svom salonu?

Taj je čovjek dražestan.

– Gledate li ga kroz prizmu ljubavi ili se ja varam?

– Ne varate se — nastavi ona smješkajući se on je ružan kao gusjenica, ali mi je načinio najveću uslugu koju žena može dobiti od jednoga muškarca.

Kako sam je zlobno gledao, ona se požuri dodati On me je temeljito izliječio od onih odvrat nih crvenih pjega po koži koje su mi ispunile lice crvenilom pa sam bila slična seljanki.

Ja sam srdito slegao ramenima.

– To je šarlatan — povioem ja.

– Nnje — odgovori oma — to je kirurg paževa. — On ima mnogo duha, kunem vam se, a uostalom oin piše. To je učenjak fizičar.

– Ako je njegov stil sličan njegovu licu! — nastavim ja smiješeći se. — A onaj drugi?

– Koji drugi?

– Onaj mali usiljeni, vrlo uredni gospodin, nalik na lutku i koji izgleda kao da je pio kiseliša?

– Pa to je čovjek prilično plemenita roda — reče mi ona. On dolazi iz ne znam koje ono pokrajine... ah!da iz Artoisa. On ima zadaću da svrši jedinu aferu koja se tiče kardinala, i sama njegova uzoritost ga je predstavila gospodinu Saint-Jamesu. Oni su obadvojica izabrali Saint-Jamesa za arbitra. U tome provincijalac nije pokazao duha. A koji su ljudi tako nedotupavni da povjeravaju parnicu tomu čovjeku? On je krotak kao ovca a plašljiv kao kakva djevojčica. Njegova je u zori tost puna dobrote prema njemu.

– O čemu se dakle radi?

– O tri stotine tisuća livara — reče ona.

– Pa to je onda odvjetnik? — nastavim ja trgnuvši se.

– Jest — reče ona.

Prilično smetena zbog toga priznanja, gospoda Bodard ode da zauzme opet svoje mjesto za kartaškim stolom.

Sve su igraće partije bile potpune. Ja nisam imao šta mi da učinim mi da kažem, bio sam izgubio dvije tisuće škuda protiv gospodina de Lavala s kojim sam se sreo kod neke prostitutke. Odoh pa se bacim u počivaljku kod kamina. Ako je ikad koji čovjek ma ovoj zemlji bio jako začuđen, to sam bio zaista ja ikad sam opazio da na drugoj strani korniža imam nasuprot sebi generalnoga nadglednika. Gospodin de Calonine[242] kao da je drijemao ili se prepustio svojim mislima koje često muče državnike. Kad sam, jedmoim kretnjom, pokazao ministra Beaumarchaisu koji je dolazio k meni, otac *„Figara"* mi je objasnio tu tajnu bez ijedne riječi. On mi je naizmjence naznačio moju glavu i Bodardovu dosta zlobnom kretnjom koja se sastojala u tome što je raširio prema nama dva prsta ruke, a druge je držao zatvorene. Moja je prva kretnja bila da se dignem pa da odem kazati nešto pikantno Calonneu. Ostao sam: ponajprije zato jer sam misllio da malo podvalim tomu miljeniku, zatim, Beaumarchais me je prijateljski zadržao rubom.

– Što hoćete gospodine? — reboh mu ja.

On namigne da mi naznači nadglednika.

– Nemojte ga buditi — reče mi potiho — presretni smo kad spava.

– Pa i njegov je san financijski plan — prihvatim ja.

– Svakako — odgovori nam državnik koji je pogodio naše riječi po slamom micanju usnica — i dao Bog da bismo mogli dugo spavati, ne bi bilo razočaranja koje ćete vidjeti!

– Vaša svjetlosti — reče dramaturg — imam da vam izrazim svojuzahvalnost.

– A zašto?

– Gospodin de Mirabeau je otputovaou Berlin, Ja ne znam nećemo li se u toj vodnoj aferi[243] obojica utopiti.

— Vi imate previše *pamćenja,* a nemate dovoljno zahvalnosti — odvrati suho ministar, ljut što je vidio da se preda mnom razglašuje jedna njegova tajna,

– To je moguće — reče Beaumarchais pogođen u živac — ali ja imam milijune koji mogu urediti mnoge račune.

Calonine se pravio da ne čuje.

Bilo je pola sata liza ponoći kad je kartanje prestalo. Svi sjedaše za stol. Bilo nas je deset osoba. Bodard i njegova žena, generalni nadglednik, Beaumarchais, dva neznainca, dvije lijepe gospođe čija imena moraju ostati u tajnosti i zakupnik poreza, koji se zvao, mislim, Lavoislar. Od trideset osoba koliko sam ih našao u salonu kad sam ušao u nj ostalo je samo ovih deset gostiju. Još k tomu, ona su dva *tipa* večerala tek poslije navaljivanja gospođe de Saint-James. Ona je mislila da se jednom oduži večerom, a drugoga je pozvala za volju svomu mužu. S njim je očijukala, ne znam, zapravo, zašto. Napokon, gospodin de Calonne je bio sila, i ako je netko moralo ida se ljuti, to bih bio ja.

Večera je u početku bila dozlaboga dosadna. Ona dva tipa i zakupnik poreza su nam smetali. Ja sam dao znak Beaumarchaisu neka opije Esikulapova sina, a sam sam mu dao razumjeti da ću ja opiti odvjetnika. Kako nam je preostalo samo to sredstvo da se malo razonodimo i budući da nam je to omogućivala bezobraznoist tih ljudi koja nas je već zabavljala, gospodin de Calonne se osmjehne na naš plan. Za dvije sekunde tri gospođe zagaze u našu bahovsku zavjeru. One odluče vrlo značajnim pogledima da će u tome odigrati svoju ulogu i silerijsko je vino ne jedanput okrunilo čaše svojom srebrnom pjenom. S kirurgom je bilo dosta lako, ali ikod druge čaše koju

sam mu hitio natočiti moj mi susjed reče hladnom uljudnošću lihvara da više neće piti.

U taj čas gospođa de Saint-James, ne znam koji je bio povod tome, navede nas na razgovor o prekrasnim večerama grofa de Cagliostra[344] što ih je davao kardinal de Rohan. Nisam suviše pozorno pazio na ono što je rekla kućedomaćica jer sam s nesavladivom radoznalošću promatrao nježno i blijedo lice svoga susjeda. Njegova glavna značajka bio je nos koji je bio u isti mah plosnat i šiljast pa je zbog toga mojodvjetnik bio sličan kuni. Najedanput se njegovi obrazi zarumene kad je čuo gospođu de Saint-James kako se prepirala s gospodinom de Galonneom.

– Ali ja vas uvjeravam, gospodine, da sam vidjela kraljicu Kleopatru — govorila je ona zapovjedničkim držanjem.

– Ja to vjerujem, gospođo — odgovori moj susjed. — Ja sam govorio s Katarinom Medici.

– Oh! Oh! — reče gospodin de Calonne.

Riječi što ih je izgovorio mali provincijalac bile su izrečene glasom koji je imao neobičnu zvonkoist, ako je dopušteno posuditi od fizike taj izraz. Ta nenadana jasnoća intonacije u čovjeka koji je dosad vrlo malo govorio, a uvijek vrlo tiho i što je mogao ljepšim tonom — iznenadila nas je u najvećem stupnju.

– Pa on govori! — uiskfflkne kirurg kojega je Beauimarchais lijepo udesio.

– Bit će da ga je njegov susjed navinuo — odgovori satiričar Beauimarchais.

Moj se čovo lako zarumeni čuvši te riječi, premda su ome šaptom bile izrečene.

– A kakva je bila pokojna kraljica? — upita Calonme.

– Ne bih mogao tvrditi da je osoba s kojom sam jučer večerao, bila lično Katarina Medici. To se čudo mora činiti upravo nemoguće kršćaninu, jednako kao i filozofu — odvrati odvjetnik pritisnuvši vrhom svojih prstiju stol i zavalivši se na stolac kao da će dugo govoriti. — Ipak, mogu se zakleti da je ta žena bila toliko slična Katarini Medici kao da su to bile dvije sestre. Ona koju sam vidio nosila je odjeću od crnoga baršuna, posve sličnu onoj u koju je odjevena kraljica na portretu što ga posjeduje kralj. Na glavi je imala onu tako karakterističnu kapu, na koncu, imala je blijedi ten i lice kao što ga poznajete. Nisam se mogao suspregnuti a da njegovoj uzoritosti kardinalu ne pokažem svoje iznenađenje. Brzina oživljene uspomene učinila mi se toliko čudnija što gospodin grof de Cagliositro nije mogao pogoditi ime ličnosti s kojom sam mislio da se nalazim. Bio sam smeten. Magija prizora što ga je pokazivala večera na kojoj su se pojavile slavne žene prošlih vremena oduzela mi je svaku prisutnost duha. Slušao sam ne usuđujući se ispitivati. Izmaknuvši oko ponoći zamkama te čarolije, gotovo sam počeo sumnjati u sama sebe. No sva ta čudesa učinila su mi se prirodna u usporedbi s osebujnom halucinacijom koju ću još doživjeti. Ne znam kojim bih riječima mogao opisati stanje svojih, osjetila. Samo s iskrenošću svoga srca izjavljujem da se više ne čudim što se nekad našlo dosta slabih i dosta jakih duša da vjeruju u tajne magije i u moć demona. Što se mene tiče — neka se preslušaju i drugi svjedoci — ja smatram mogućima pojave o kojima je govorio Cardam i neki drugi taumaturzi.

Ove riječi, izrečene nevjerojatnom rječitošću tona, bijahu takve prirode te su neobično zainteresirale sve goste. Stoga su se naši pogledi okrenuli prema govorniku i svi ostadosmo nepomični. Jedino su naše oči odavale život odrazujući blještave svijeće lustera. Kako smo pažljivo promatrali toga neznanca, učini nam se da vidimo

kako kroz pore njegova lica, a naročito pore njegova čela, izbija unutarnji osjećaj koji ga je prožimao. Taj čovjek, naoko hladan i ukočen, kao da je u sebi imao tajno ognjište čiji je plamen na nas djelovao.

– Ne znam — nastavi on — da li me je evocirani lik pratio, načinivši se nevidljiv, ali čim sam položio glavu na postelju, vidio sam kako se velika sjena Katarine diže preda mnom. Nagonski sam osjetio da sam u obasjanoj sferi, jer moje oči, netremice uprte u kraljicu, nisu vidjele nego nju. Najednom se ona nagne nada me...

Na te riječi sve se gospođe u isti mah trgnu od radoznalosti.

– No ja ne znam — nastavi odvjetnik — da li smijem nastaviti. Premda sam sklon vjerovati da je to samo san, vrh je ozbiljno što još imam reći.

– Tiče li se vjere? — reče Beaumarchais.

– Ili da nije što nepristojno? — upita Calonne — ove gospođe bi vam to oprostile.

– Radi se o vladavini — odgovori odvjetnik.

– Samo naprijed — nastavi ministar. — Voltaire, Diderot, i drugovi prilično su dobro odgojili naše uši.

Nadglednik postade vrlo pažljiv, a njegova susjeda, gospođa de Genlis[243], vrlo zaokupljena. Provincijalac je još oklijevao. Tad mu Beaumarchais živo reče: — No dede, majstore! Ne znate ld kad zakoni daju tako malo slobode, narodi je sebi uzimaju u običajima?...

Tada gost počne.

– Bilo da su stanovite ideje bez moga znanja ključale u mojoj duši, bilo pak da me nagnala neka vanjska sila, ja joj rekoh:

– Ah! gospodo, vi ste počinili vrlo velik zločin!

– Koji? — upita ona ozbiljnim glasom.

– Onaj za koji je dan znak zvonom na palači, 24. kolovoza.

Ona se prezirno osmjehne, a na njezinim blijedim obrazima ocrta se nekoliko dubokih bora.

– Vi to zovete zločinom — odgovori ona — to je bila tok nesreća. Pothvat je bio loše vođen pa je podbacio, i iz njega nije proizišlo dobro koje smo očekivali, ni za Francusku, ni za Evropu, ni za crkvu. Što ćete? Naredbe su se loše izvršivale. Nismo imali toliko ljudi tipa Momtluca koliko nam je trebah). Potomstvo nam neće uzeti u obzir nedostatak saobraćajnih sredstava koji nam je priječio da našem djelu damo jedinstvenost pokreta potrebnu velikim državnim prevratima: u tom je nesreća! Da 25. kolovoza nije ostala ni sjena ama ni jednoga huigenota u Francuskoj, ja bih za najudaljenije potomstvo ostala kao lijepa slika providnosti,. Koliko ime puta pronicave duše Siksta V, Richelicua, Bosisueta nisu potajno optužile što nisam uspjela u svom pothvatu pošto sam se usudila da ga zamislim?! Stoga, kolika je toga popratila moju smrt?!... Trideset godina poslije Bartolomejske noći bolest je još trajala. Ona je u Francuskoj već prolila deset puta više plemenite krvi, nego što je još trebalo proliti 26. kolovoza 1572. Ukinuće Nantskoga edikta u čiju ste čast kovali medalje stajalo je više suza, više krvi i novca, ubilo je više potomstva u Francuskoj nego tri Bartolomejske noći. Letellier je znao jedinim perom izvršiti dekret ikoji je prijestolje bilo tajno proglasilo poslije mene. Ali, afa je 25. kolovoza 1572. to golemo smaknuće bilo potrebno, 25. kolovoza 1685. fo-illo je nepotrebno. Pod drugim sinom Hernija Valoaskoga hereza je bila jedva noseća, pod drugim Sitnom Henrija Burbonskog ta

plodna majka bacila je svoj porod po čitavoj vasioni. Vi me optužujete za zločin a dižete kipove sinu Anne Austrijske! On i ja, mi smo međutim pokušali isto: on je uspio, ja nisam. Ali Louis XIV je našao protestante bez oružja, a oni su pod mojom vladavinom imali snažne vojske, državnike, vojskovođe i Njemačku za sebe.

Poslije tih polagano izrečenih riječi osjetio sam u sebi kao neko unutarnje drhtanje. Mislilo sam kao da udišem miris krvi ne znam kakvih žrtava, Katarina je rasla. Ona je tu bila kaozao duh, i pričinilo mi se da želi prodrijeti u moju savjest da se u njoj odmori...

– On je to sanjao — reče Beaumarchais tihim glasom — sigurnonije izmislio.

– Meni se pamet miješa — rekoh kraljici, — Vi se hvalite jednim činom koji tri pokoljenja osuđuju, žigošu i...

– Dodajte — nastavi ona — da su sva pera bila nepravednija prema meni nego što su bili moji suvremenici. Nitko me nije branio. Optuživali su me zbog častoljublja, mene bogatašicu i vladaricu. Okrivljavali su me zbog okrutnosti, mene koja na savjesti imam samo dvije odrubljene glave. I za najnepristiranije duhove ja sam još možda velik problem. Mislite Ili vi dakle da su mnome vladali osjećaji mržnje i da sam disala sam osvetom i bijesom?

Ona se samilosno osmjehnu.

– Bila sam mirna i hladna kao sam razuim. Osudila sam huigenote bez milosrđa, ali bez žestine. Oni su bili gnjila naranča u mojoj košari. Kao što je učinila engleska kraljica, ja bih jednako bila sudila katolicima da su bili buntovni. Da naša vlasit u tio vrijeme uzmogne nekako životariti, morao je u državi biti samo jedan Bog, samo jedna vjera i samo jedan gospodar. Srećom za sebe, ja sam svoje opravdanje urezala u jednu riječ. Kad mi je Birague lažno javio gubitak bitke kod Dreuxa, ja sam uskliknula: — Pa dobro, ići ćemo na protestantsku vjeru! Mržnja protiv protestanata? Ja sam ih mnogo cijenila, a nisam ih poznavala. Ako sam osjećala odvratnost prema nekim političarima, to je bilo pirema podlom kardinalu de Lorraneu, prema njegovu bratu, lukavu i surovu vojniku, prema ljudima koji su me okružili špijunima. To su bili neprijatelji moje djece, oni su joj htjeli istrgnuti krunu, vidjela sam ih svaki dan, oni su me šutirali, Da mi nismo izveli Bartolomejsku noć, Guisei bi je bili izvršili pomoću Rima i njegovih redovnika. Liga koja je bila jaka tek u mojoj starosti bila bi počela 1573.

— No, gospođo, mjesto da ste naredili tostrahovito umorstvo (oprostite zbog moje iskrenosti), zašto niste upotrijebili široka sredstva svoje politike pa dali reformašima pametne ustanove koje su vladavinu Henrija IV učinile tako slavnom i tako mirnom?

Ona se opet osmjehne, slegne ramenima i njezini upali nabori dadoše njezinu blijedom licu ironičan izraz pun gorčine.

— Narodima je — reče ona — poslije najogorčenijih borbi potreban mir to je tajna te vladavine. No Henri IV je počinio dvije nepopravljive pogreške: nije se smio odreći ni protestantizma ni pustiti Francusku katoličkom pošto je sam postao katolik. Sam se on našao u položaju da bez potresa promijeni lice Francuske. Ili bez katoličke stole, ili bez protestantske prodike! Takva bi trebala biti njegova misao. Ostavite u jednoj vladavini dva neprijateljska načela a da ih ništa ne drži u ravnoteži to je zločin jednoga kralja, tako on sije revolucije. Jedinom Bogu pripada pravo da u svoje djelo stavi dobro i zlo neprestano jedno nasuprot drugom. No možda je ta mudra izreka bila napisana na dnu politike Henrija IV, a možda je i ona prouzrokovala njegovu

smrt. Nemoguće je da Sully nije bacio, požudan pogled na ona golema dobra klera, koja kler mije potpuno, posjedovao jer je plemstvo spiskalo bar dvije trećine njihovih prihoda. Reformaš Sully ipak je imao opatije. Ona. zastane i kao da je stala razmišljati.

– No. — nastavi ona — mislite li vi da od papine nećakinje tražite razlog zašto je bila katolikinje?

Ona opet zastane.

– Napokon, ja bih rado bila kalvinisitkinja — doda ona, a pri tome načini nehajnu kretnju. — Hoće li umni ljudi vašega stoljeća još misliti da vjera ima kakva udjela u tom sporu, najogromnijem od onih koje je Evropa rješavala — u toj velikoj revoluciji koju su zakočili mali uzroci, ali je neće spriječiti! da zatutnji po čitavom svijetu, jer je ja nisam ugušila. Revoluciji — reče ona bacivši na me značajan pogled — ikoja stalno kroči naprijed a ti ćeš je moći okončati. Da, ti ikoji me slušaš!

Ja sam zadrhtao.

– Sto! Još nitko nije razumio da su stari interesi i novi interesi uzeli Rim i Luithera kao zastave! Što! Da izbjegne gotovo sličnu borbu, Louis IX, odvukavši stotinu puta veće pučanstvo od onoga koje sam ja osudila i ostavivši ga u egipatskom pijesku, zaslužio je ime „sveti“, a ja?... — No ja — reče ona — ja nisam uspjela.

Ona sagne glavu i ostane neko vrijeme šutljiva. To nije više bila kraljica koju sam gledao, nego prije jedna od onih starih druidskih svećenica koje su žrtvovale ljude i znale odmatati budućnost iskapajući pouke iz prošlosti. Ali uskoro oma podigne svoj kraljevski i veličanstveni lik. '

– Svraćajući pažnju sivih građana na zloupotrebe rimske crkve — reče ona — Luther i Kalvin stvorili su u Evropi istraživački duh koji će navesti narode da sve žale ispitati. Ispitivanje dovodi do sumnje. Mjesto vjere potrebne društvu, oni su za sobom i iza sebe, u daljini, vukli filozofiju, radoznalu, oboružanu čekićem, lakomu za ruševinama. Znanost obasjana njezinim lažnim svjetlom poletjela je iz krila hereze. Mnogo se manje radilo o reformi u crkvi nego: o neograničenoj slobodi čovjeka koja je smrt svake vlasti. Ja sam to vidjela. Posljedica uspjeha što su ih reformaši u svojoj borbi postigli protiv svećenstva, koje je već bilo jače oboružano i strasnije nego kruna, bila je propast monarhičke vlasti koju je Louis XI uz tako velike troškove podigao: na ruševinama feudalizma. Nije s:e radilo ni o čemu manjem nego o uništenju vjere i kraljevskog dostojanstva na čijim su se ruševinama sve buržoazije svijeta htjele nagađati. Ta dakle borba bijaše rat na život i na smrt između novoga poretka i zakona starih vjerovanja. Katolici su bili izraz materijalnih interesa kraljevstva, vlastele i klera. To bijaše ogorčena borba između dvaju gorostasa, Bairtolamejska noć bila je u tom na žalost samo jedna rana. Sjećate li se da se kasnije prolijevala krv potocima kako bi se -uštedjelo nekoliko kapi krvi u pravi čas? Um koji lebdi nad narodom me može izbjeći jednoj nesreći: to je ona nesreća da ne može naći sebi ravnih umora koji bi ispravno sudili o njemu kad posrne pad teretom događaja. Meni ravni rijetki su, u većini su glupani: sve se objašnjava s te dvije rečenice. Ako moje ime u Francuskoj proklinju, zbog toga treba okriviti osrednje duhove koji čine glavninu svih pokoljenja. U velikim krizama koje sam ja prošla vladati nije značilo davati audijencije, vršiti smotru vojske i potpisivati dekrete. Ja sam mogla pogriješiti, bila sam samo žena. A zašto se tada nije našao muškarac koji bi bio iznad svoga stoljeća? Vojvoda Alba bijaše brončana duša, Filipa II je zaglupila katolička vjera, Henri IV bijaše vojnik, igrač i razvratnik, admiral sistematski tvrdoglavac. Louis XI je došao prerano,

Richelieu suviše kasno. Bila kreposna žena ili zločinka, pripisivala mi se ili ne pripisivala Bartolamejska noć, ja uzimam na sebe njezin teret: ostat ću između ta dva velikana kao vidljiva karika nepoznatoga lanca. Jednoga će se dana pisci paradoksa zapitati nisu Ili katkada narodi davali ime krvnika svojima žrtvama. Neće to biti tek prvi put da će čovječanstvo radije žrtvovati jednoga boga nego da optuži samo sebe. Vi ste svi skloni da nad dvije stotine prostaka, žrtvovanih u pravo vrijeme, ronite suze, a te suze uskraćujete nesreći jednoga pokoljenja, jednoga stoljeća ili jednoga svijeta, Na kraju, vi zaboravljate da su politička sloboda, spokoj stvo jednoga naroda i sama znanost — darovi za koje sudbina Ubire porez u krvi!

– Ne bi li jednoga dana narodi mogli bite sretni uz jeftiniju cijenu? — lusklifcnem ja sta suzama u očima.

– Istine izlaze iz svojih dubina samo da se okupaju u krvi kako bi se u njoj osvježile. Je lsi se i samo kršćanstvo, suština svake istine, budući da dolazi od Boga, učvrstilo bez mučenika? Nije li krv tekla potocima? Neće li neprestano teći? Ti ćeš to znati, ti koji, treba da budeš jedan od zidara socijalne zgrade boju su započeli apostoli. Dokle god budeš išao sa svojom libelom iznad glava, pljeska! će ti, poslije kad budeš htio primiti zidarsku žlicu, ubit će te.

Krv! krv! ta mi je riječ odjekivala u ušima kao zvonjava zvona.

– Po vašem mišljenju, protestantizam je imao pravo da umuje kao i vi?

Katarina je iščezla kao da je neki dah ugasio nadnaravno svjetlo koje je omogućivalo momu duhu da vidli taj lik čiji su razmjeri postali gorostasni. Najednom sam u sebi počeo djelomično odobravati okrutne doktrine koje je potanko izložila ta Talijanka. Probudio sam se u znoju, plačući, i, kad mi je pobjedonosni razum blagim glasom govorio kako ne pripada ni kralju, pa čak ni narodu, da primjenjuje ta načela dostojna naroda bezbožnika...

– A kako će se spasiti monarhije koje se ruše? — upita Beaumarchadis.

– Bog je tu, gospodine — odvrati moj susjed.

– Dakle — prihvati gospodin de Calonne onom nevjerojatnom, lakoćom koja ga je karakterizirala — mi imamo razloga da se — prema Bossuetovu evanđelju — smatramo oruđem božjim.

Čim su gospođe opazile da je čitava stvar u razgovoru između kraljice i odvjetnika, počele su šaputati. Ja sam čak prečuo rečenice s uskličnicima koija su znale izbaciti kroz odvjetnikovo izlaganje. Međutim:, ove su riječi doprle do moga uha!

– Dozlaboga je dosadan! — Ma, kad će svršiti, moja draga?

Kad je neznanac prestao, govoriti, gospođe zašutješe. Gospodin Bodard je spavao. Kirurg, napola pijan, Davoisier; Beaumarcihais i ja, jedini amo bili pažljivi, gospodin de Calonne je igrao sa svojom susjedom. U taj je trenutak tišina imala nešto svečano. Slaba svjetlost svijeća kao da je prosipala nekakvu magičnu boju. Nekim tajanstvenim vezama isti nas je osjećaj privezan uz toga čovjeka koji mi je omogućio da shvatim neobjašnjive posljedice fanatizma. Bio je potreban upravo potmuli i šuplji glas Beaumarchaisova susjeda da nas razbudi.

– I ja sam sanjao — poviče on.

Tada sam bolje pogledao kirurga i osjetio sam neiko čuvstvo užasa. Njegova zemljana boja lica, njegove crte U isti mah ružne i snažne pružale su tačam izraz onoga što ćete mi, dopustitida nazovem *fukarom.* Neka modrikasta i crna; zrnca

bijahu razasuta po njegovu; licu kao ostaci blata, a oči su mu bacale koban plamen. To je lice izgledalo mračnije nego što je možda i bilo, zbog vlasulje, bijele poput snijega, nagomilane na njegovoj glavi.

– Taj čovjek mora da je pokopao ne jednoga bolesnika — rekoh svomu susjedu.

– Ja mu ne bih povjerio ni svoga psa — odgovori mi on.

– Nehotice ga mrzim.

– A ja ga prezirem.

– Kakva nepravda, ipak! — prihvatim ja.

– Oh! Bože moj, prekosutra može postati tako slavan kao glumac Volange[246] — odvrati neznanac.

Gospodin de Calonne pokaže na kirurga kretnjom koja kao da je govorila: — Ovaj mora da je zabavan, kako mi se čini.

– Jeste li vi možda sanjali o kakvoj kraljici? — upita ga Beaumarchais.

– Nisam, sanjao sam o jednom narodu — odgovori on sa zanosom koji nas je nasmijao. — Liječio sam tada jednoga bolesnika kojemu saim morao odrezati stegno, sutradan poslije svoga sna.

– I vi ste našli narod u stegnu svoga bolesnika? — upita gospodin de Calonne.

– Upravo tako — odgovorit kirurg.

– Taj je zabavan! — usklikne grofica de Genis.

– Bio stam prilično iznenađen — reče govornik ne davši. se zbuniti prekidima i stavivši svaku svoju ruku u džep od hlača — što nalazim nekoga kojemu ću govoriti u tom stegnu. Imao sam osobitu sposobnost da uđem u svoga bolesnika. Kad sam se prviput našao pod njegovom kožom, promatrao, sam neobično mnoštvo malih bića koja su se komešala, mislila i rasuđivala. Jedna su živjela u. tijelu toga čovjeka, druga u njegovim mislima. Njegove su ideje bile bića koja su se rađala, rasla i umirala. Ona bijahu bolesna, vesela, zdrava, žalosna i sva su imala posebne fizionomije. Ona su se među sobom borila ili su se milovala. Neke su ideje poletjele napolje i otišle živjeti u intelektualni svijet. Najedanput sam shvatio da postoje dva svemira, vidljivi i nevidljivi svemir, da zemlja kao. i čovjek ima tijelo i dušu. Za mene se obasja priroda, i mogao sam procijeniti njezinu neizmjernost promatrajući ocean bića koja su se u gomilama i: po vrstama posvuda raširila, stvarajući jednu jedinu i istu živu materiju, od mramora do Boga. Veličanstven prizor! Ukratko, u momu bolesniku postojao je svemir. Kad sam svoj skalpel žabo u njegovo bolesno stegno, ubio sam na tisuće tih životinju.

– Vi ise smijete, gospođe, što doznajete da ste izručene životinjama...

– Samo bez ličnih podataka — reče gospodin de Calonne. — Govorite o sebi i o svomu bolesniku.

– Moj čovjek, uplašen vikom tih životinjica, htjede prekinuti moju operaciju. No ja sam išao naprijed i (kazao sam mu da mu ove štetne životinje već glođu kositi. On se stane opirati, jer nije sihvaeao što ja kanim učiniti za njegovo dobro, i moj mu nož uđe u bok...

– On je lud — reče Lavosier.

– Nije, on je nakićen — odgovori Beaumarehais.

– Ma, gospodo, moj san ima smisla — poviče kirurg.

– Oh! oh! — stane vikati Bodard koji se probudio — noga mi je utrnula.

– Gospodine — reče mu njegova žena — vaše su životinje mrtve.

– Taj čovjek ima dara — usklikne moj susjed koji je nepokolebljivo uporno gledao kirurga dok je govorio.

– On ise oidn-osi prema gospodinovu — govorio
je neprestano ruižni gost — kao što se djelo odnosi prema riječi, tijelo prema duši.

No njegov se otežani jezik zapleo pa je stao izgovarati samo nesuvisle riječi. Srećom po nas, razgovor -oprimi drugi pravac. Nakon pola sata zaboravili amo na kirurga puževa koji je spavao. Kiša se razularila i pljuštlila potocima kad smo ustali od stola.

– Odvjetnik nije tako budalast — rekoh Beaumarchaisu.

– Oh! težak je i hladan. Eto, sad vidite da pokrajina još krije dabre ljude koji uzimaju za ozbiljno političke teorije i našu francusku povijest. To je kvasac koji će se dignuti.

– Imate li svoju kočiju? — upita me gospođa de Salnt-James,

– Neimam — odgovorim joj stubo-. — Nisam znao da će mi večeras biti potrebna,. Vi hoćete da otpratim nadglednika? Je li došao k vama *kao lola.*

Taj je izraiz služio za oznaku osobe koja je obučena kao kočijaš vozila sama vlastitu kočiju u Marija. Gospođa de Saint-James brzo se udalji, pozvoni, zatraži kočiju Saint-Jamesa i uzme na stranu odvjetnika.

– Gospodine de *Robespierre,* hoćete li mi učiniti uslugu pa otpremite gospodina *Marata*[247] kući, jer se otn ne može održati na nogama — reče mu ona.

– Vrlo rado, gospođo — odgovori gospodin de Robespierre udvorno — bilo bi mi drago da ste zatražili od mene izvršenje kakvog težeg posla.

NAPOMENA

Evo oine pjesme što ju je objavilo opat La Place u svojoj *Zbirci zanimljivih stvari*. U njoj se nalazi rasprava o kojoj smo govorili:

SPROVOD VOJVODE DE GUIS.EA

Tko hoće da čuje pjesmu? (dva puta)
O velikom vojivođi de Guiseu;
Bim, bam, bom Din, dan, don
O velikom vojvodi de Guiseu!
(Ovaj se posljednji stih zacijelo govorio komično.)
Koji je umro i pokopan.
Koji je umro i pokopan, (dva put) Na četiri ugla mrtvačkog pokrova, Bim itd.
Četiri su čovjeka bila.
Četiri čovjeka su bila. (dvaput) Jedan je nosio njegovu kacigu,
Bim itd.
A drugi njegove pištolje.
A drugi njegove pištolje, (dvaput)
A treći njegov mač,
Bim itd.
Koji je toliko hugenota ubio.
Koji je toliko hugenota ubio. (dvaput)
Došao je četvrti,
Bim itd.
Koji je bio najžalosniji.
Koji je bio najžalosniji, (dvaput)

Poslije su došli paževi,
Bim itd.
I sluge lakaji.
I sluge lakaji, (dvaput)
S velikim florom,
Bim itd.
I s osvjetlanim cipelama.
I s osvjetlanim cipelama, (dvaput)
I s lijepim vunenim čarapama.
Bim itd.
I s kratkim kožnatim hlačama.
I s kratkim kožnatim hlačama, (dvaput)
Kad je obred bio gotov,
Bim itd.
Svaki je otišao spavati.
Svaki je otišao spavati, (dvaput)
Jedni sa svojim ženama Bim itd.
A drugi posve sami.

Ovo zanimljivo otkriće do stanovite mjere dokazuje krivnju Theodora de Bezea koji je tada rugalicom htio umanjiti užas što ga je izazvalo to umorstvo. Čini se da je arija bila glavna stvar u ovoj pjesmici.

BILJEŠKE I OBJAŠNJENJA

[1] *Evo Uskrsa, kraj je godine...* — U Francuskoj je u srednjem vijeku godina počinjala o Uskrsu.

[2] ... *pokazujući srebrne sue svome mužu...* — Su danas vrijedi pet san tima; u staro doba je sous tournois (su kovan u Toursu) vrijedio 12 deniersa (dinara), a sou parisis (pariški su) 15 dinara...

[3] ... *sa zlatnim sistrumima u ruci...* — Sistrum je staro egipatsko glazbalo; tim se imenom naziva i vrst stare lutnje.

[4] *hibera nos a malo!* — Oslobodi nas oda zla!

[5] *Saecula saeculorum...* — Vijeke vjekova...

[6] *Idite u le Plessis...* — Tu je bio kraljev dvorac u kojem je Louis XI često boravio.

[7] *...svomu starom torgonnieru...* — Igra riječi: torgonnier znači lihvar (čita s[i]e torsonje), tortionnaire (torsoner) znači mučiteljski, a tortionneur (torsoner) mučilac.

® *...u ulici du Murier...* — Murder znači dud;.

[9] *... stare bizantince...* — Podrazumijeva se novac.

[10] *...pisac romana Quentin Durward...* — *Walter Scott*

[11] *...dva trgovca mirobolanom...* — Im© različitih suhih plodova iz Indije koji se upotrebljavaju u farmaciji.

[12] *In anima vili* — Latinski izraz, znači: na bezvrijednom stvorenju a upotrebljava se za pokusne životinje.

[13] *Elektorat* — izborna kneževina u Njemačkoj.

[14] *Hoc erat in votis* — To bijaše moja želja; ove Horacijeve rijeci upotrebljavaju se u govoru kad se hoće izraziti vruća želja.

[15] *Teror* — revolucionarni režim u Francuskoj; od pada žfironddsta (31. V. 1793) do pada Robespi errea (27. VII. 1794).

[16] *In petto* — u duši

[17] *Gospodi barunici James Rothschild.* — Kći Salomonova, sestra Jamesova, bijaše nećakinja svoga muža. Barun James, generalni konzul Austrije od godine 1822. bio je umiješan u sve velike financijske pothvate svoga vreme na, a među: ostalima u gradnju željeznica. Balzac je imao jedan račun u njegovoj banci i ne jedanput se utekao' njegovoj financijskoj pomoći i njegovim savjetima. Već se tri tjednu — pisao je Balzac 14. veljače 1840. — nadam da će mi Rothsćhild (sic!) pomoći da uredim svoje poslove. Molio sam ga. No sve jedno. . Ato ga budem morao dvaput moliti, više volim bijedu i rad.“ I da se zahvali barunu, davao je barunici poklone. „Kazao sam da ću lijepo uvezati ona četiri sveska *Ljudske komedije* — pisao je on 1843. — jer ih moram pokloniti gospođi Rothschild; možda će biti potrebno kreditno pismo! A, uostalom, neću da ništa dugujem tim uzvišenim Židovima."

Balzac je, čini se, imao tek ograničeno povjerenje u financijske savjete baruna Jamesa, a ni barun nije bogzna kako cijenio Balzacov financijski talent: „Pazite dobro na Balzaca — govorio je Rothschild Verđe'.u — to je vrlo lakouman čovjek."

[18] *Ovidijeve Metamorfoze.* — Mitološke Ovidijeve pjesme u petnaest knjiga. To je djelo jedan od najblistavijih spomenika latinske poezije, obuhvaća mitološke legende iz bajoslovnih vremena.

[19] Nazvani su *ramaž,* možda zato jer sg smatra da pjevaju ptice koje oni predstavljaju. — Ne, nego jer su ukrašeni zelenilom i *granjem.*

[211] *Cairlo Dolci.* — Poznati firentinski slikar polureligioznih likova. Radio je naročito na dvoru cara Napoleona.

[21] Liga. — Liga ili Sveta liga, osnovana u· XVI stoljeću. To je bila ‘konfederacija katoličke stranke prividno za obranu katoličke vjere protiv kalvinista, a u stvari da se obori Henri III i na francusko prije stolje dođu Guisei.

[22] *Corneille Agrippa.* — Henri Corneille Agrippa iz Kolna, alkemičar i kabalistički filozof, savjetnik Charlesa V i liječnik Louise Savojske, pisac latinskoga djela „O okultnoj filozofiji".

[23] *Nostradamus.* — Michel d'e Notre-Dame, nazvan *Nostradamus* rodio se u Saint Remyju de Provence godine 1503. a umro u Salonu godine 1566. Bio je liječnik i astrolog. To ga je navelo na uvjerenje da ima dar proricati budućnost. U kiticama od 4 stiha (— to je tada bila moda —), a pod naslovom „Centurije", objavio je zbirku svojih proroštava koja je imala velik odjek i zadržala dug popularitet.

[24] *Kozma Ruggieri.* — Kozma Ruggieri, firentinski astrolog. U Francusku ga je dovela Katarina Medici, i za njegova promatranja dala sagraditi stup koji se i danas vidi nasuprot Trgovačkoj burzi. Izdao je kraljicu u korist vojvode alansonskoga, bio je upleten u La Moleovu urotu i 1598. optužen da je svojim čarolijama pripremio smrt Henrija IV. Bio je oslobođen. Do svoje. je smrti 1615. objavio almanahe koji su imali velik odjek.

[25] *Misa uvoda.* — U katoličkoj crkvi prva misa koju žena sluša nakon poroda. Prije mise se posebnim obredom „uvodi" u crkvu.

[26] *Španjolske romancerose* — Romanceros je zbirka romanca, tj. malih epskih pjesama.

[27] *Motet* — Komad vokalne vjerske muzike, komponiran na latinske liturgijske riječi.

[28] *Komenzali* — lat. riječ, ljudi koji zajedno blaguju, stolni drugovi.

[29] *Solium* — lat. riječ, znači sjedište, prijestolje.

[30] *Cogetier* — Coyetier je bio liječnik i savjetnik Louisa XI.

[31] *Super flumina Babglonis...* — Na rijekama babilonskim,

[3S] *Kapetan* — Balzac je ovdje zabunom stavio „kapetan" mjesto „poručnik".

[33] *Jakob Strunz.* — Bavarski kompozitor, rođen u Pappenheimu god. 1873. Pošto je prošao Njemačku, Englesku i Holanđiju, dajući koncerte, dođe 1800. god[1], u Francusku i tu je postao dirigent jednoga puka te u tom svojstvu ode u Italiju. Poslije se nastani u Anversu kao profesor muzike. Uglazbio je jednu misu, komičnu operu,

koncertne komade. God. 1807. komponirao je kantatu u čast Napoleonu koji ga nagradi darom od 6.000 franaka, i uskoro zatim Strunz se nastani u Parizu gdje se i dalje bavio poučavanjem i kompozicijom. Poslije nekih neuspjeha, neko vrijeme uopće napusti muziku i stade putovati po mnogim zemljama. Bankrot ga prisili da se opet dade na kompoziciju pa je napisao i uvertiru za *Ruy Blasa* Victora Ilugoa i međučinove. Poslije je dobio lijepu baštinu i povukao se u München.

[34] *Il Capueino* — Bernarđo Strozzi nazvan II *Capucino* i *Genoveski otac* donio je Rubensov stil iz Genove u Veneciju gdje je dekorirao Biblioteku. Od njega se navode također neki dobri portreti.

[35] *Victorine.* — Pod Victorinom treba bez sumnje razumjeti treću nasljednicu Victorine Fierrard, poznate švelje.

[36] *Hina* — Biljka čije lišće žene na Istoku upotrebljavaju za bojenje kose.

[37] *Forget me not.* — „Ne zaboravi me."

[38] *Book of Beauty.* — *Forget me not, Book of Beauty, (Knjiga ljepote)* jesu naslovi vrlo raširenih albuma za, vrijeme romantizma.

[38] *Jedna od najboljih francuskih pjevačica...* — Ta se pjevačica zvala Cinti. Ljepota njezina glasa pobudila je njezina učitelja Plantadea da je pripravlja za Talijansko kazalište kamo je ušla 1819. Zbog njezina francuskog podrijetla publika snobova dugo ju je s mrzovoljom primala-, ali se 1823. zahvaljujući Rossinlju nametne toj publici i od 1825. do 1835. pjevala je u Francuskoj operi, zatim je prešla u Komičnu: operu, gdje je ostala do 1843. kad je otišla u mirovinu. Istodobno je bila profesor
Konservatorija i ostavila vrlo cijenjeno djelo *Metoda pjevanja.*

[40] *Vincent Garda.* — Otac pjevačice Malibran. On je sreo Rossisnija u Napulj«. Kompozitor i pjevač uviđješe da su jedan drugomu prijeko potrebni, i zaista, u svojoj lutalaekoj karijeri, Garda je u tako raznolikim ulogama rossinijanskoga repertoara postigao najljepše uspjehe. U: *Otela* Garda je igrao ulogu Morea. Duet o kojemu se ovdje radi jest duet ljubomore, u prvom činu. Desdemona bijaše pjevačica Malibran. Ona se, izgleda, ozbiljno bojalo da će je u nastupu bijesa Otetoj tj. njezin otac, zaista zadaviti.

[41] Dvorana L*ouvois* bijaše smještena na broju 8 ulice Louvois. U nju se god. 1791. sklonio jedan dio Francuskoga teatra, a 1800. trupa kazališta Odeon. Napokon je dvorana Louvois primila Operu koja je zbog ubojstva vojvode de Berry bila istjerana iz dvorane de Richelieu.

[42] *Ime... koje je sebi skovala francuska pjevačica. — Očito se radi o gospođi Damoreau — Cinti.*

[43] *Baad.er* Frangois-XaVier Baader, iz Munchena, najprije liječnik a poslije kršćansko-demokratski filozof (danas bismo rekli: modernist), nacionalist i mislilac u isto doba, napisao mnogobrojna djela s područja vjerske filozofije.

[44] *Forse* — možda

[45] *Non amici, fratres.* — Ne prijatelji nego braća.

[40] *Dolce farniente.* — Slatko je ništa ne raditi;
ovdje: dokolica

[47] *Mojsije.* — *Mojsije u Egiptu,* Rossinijeva opera, na Balocchijeve riječi, prikazana 188. u kazalištu San Carlo u Napulju; prerađena u francusku operu na Jonyjeve riječi, ponovo se davala 26.III.1827. u Kraljevskoj muzičkoj akademiji u Parizu.

[48] *Brijač.* — Seviljski brijač, šaljiva, opera u dva čina prema Baumarchaisu, Sterbinijeve riječi. Rossinijeva muzika, prviput se davala u Rimu 26. decembra 1816., a u Parizu, u dvorani Louvois, 26. decembra 1819.

[49] *Velutti.* — Talenat sopranliste Giovanni-Batiste Vellutija zasja u Rimu god 1805. u Nicolinijevoj operi *Selvaggia.* Nastupao je na većini evropskih pozornica tako u kazalištu San-Oarlo u Napulju, u Milanskoj scali, u Torinu, u Beču, u Londonu. Vrlo je rano izgubio glas, god. 1829.

[50] *Caro* — dragi

[51] *Gali.* — Badenski liječnik. Njegova se teorija može ovako izraziti: „Oblik glave i lubanje koji u većini slučajeva reproducira oblik mozga, daje mogućnost da se otkriju osnovna svojstva i sposobnost nekoga individua'1. U Njemačkoj je bio isfućkan, a u Francuskoj je doživio uspjeh zahvaljujući snobizmi salona. Objavio je dva djela.

[52] *Licemjerni pjesnici.* — Vojvotkinja Cataneo misli možda na ova dva stiha Haroldova *Posljednjega pjevanja hodočašća:*

Potražit ću drugdje (oprosti, sjeno rimska!)
Ljude a ne prašinu ljudsku.

'koji su Lamartineu pribavili dvoboj s pukovnikom Pepeom i ranu u ručni zglob.

[53] *Lagrange.* — Francuski fizičar, rođen u Torinu 1736., podrijetlom iz tourske porodice, u srodstvu s De'scartesom: njegov pradjed, kapetan francuske konjice, prešao je u službuEmanuela II, sardinskoga kralja, i nastanio se u Torinu.

[54] *Alessandro Volta*, nastavio je metodički Galvanijeva otkrića i pokuse u elektricitetu, i to ga je dovelo do električne baterije, iz koje je on izveo i dokazao raznolike učinke.

[55] *Rasori,* talijanski liječnik i rodoljub, unio je u medicinu svoju prirodnu silovitost i žestinu svojih političkih i revolucionarnih ideja. Bio je kao i Broussais više agitator nego reformator. On je mislio da „ođ stotinu bolesti devedeset i pet zavisi od pretjerane stimulacije".

[56] *Antonio Canova,* talijanski kipar čija je slava ispunila Fvropu. Njegovo je djelo golemo i obuhvaća ne

manje od 176 djela. Napoleon I ga je dva, puta pozvao u Pariz da izvrši različite radove, ali nije volio golem kip kojim ga umjetnik prikazuje posve gola kako u ruci drži malu statuetu pobjede.Paulina Borghese, manje sramežljiva, nije pokažu IH nikakvo nezadovoljstvo da je prikaže posve golu u djelu *Pobjedonosna Venera.* Opojen svojom vlastitom Slavom Canova sam sefi podigne hram i svojom rukom stavi mu prvi kamen 11. srpnja 11109.

[57] *Rossini.* — Balzac je bio u prisnom prijateljstvu sa slavnim kompozitorom. Godine 1834. on piše: ...Dajem večeru svojim *Tigrovima* lože (t.j. Opere, paklenske lože) i bacam se u izvanrednu raskoš. Imam Rossini ja i Oiympu (— Rossinijevu ženu), njegovu *Caru donu* koja će biti na čelu". Svjedočanstva udivljenja za Rossinijevu muziku obiluju u *Covječanskoj komediji,* naročito u *Gambari* i *Ma'ssimilli Đoni,* u kojoj su oduševljene stranice posvećene *Mojsiju.*

[58] *Lorenzo Bartolini,* talijanski vajar, Canovin nastavljač odlikovao se prikazivanjem mekoće i sjaja puti. On je radio na reljefima stupa Vendome u Parizu.

[59] *Luigi Galvami,* bolonjski liječnik, slučajno je otkrio da živci i mišići imaju svojstvo električnoga vodiča.

[60] *Salvatore Vigano,* Vestrisov učenik, učitelj napuljs-koga baleta.

[61] *Cesare Bonesana,* markiz đe Beccaria,, milanski filozof; glasoviti pisac *Rasprave o zločinima i kaznama.*

[62] *Anti kvar Leopold Cicognara jest autor Povijesti vajarstva od renesanse do XIX stoljeća.*

[63] *Louis Emmanuel,* grof Corvetto, državnik, radio je na ujedinjenju Ligurije s Francuskom i s Beugnotom je surađivao na Trgovačkom zakoniku. Napoleon ga je načinio carskim grofom. Restauracija ga je upotrijebila kao ministra, financija od 1815.-1818.

[64] *Taglioni* — Marija Taglioni, rođena godine 1804. u Stockholmu, plesala je u Operi u Parizu od 1827. do 1847., poslije se povukla u Italiju. Svoje uspjehe u *Bajaderi, Psihi,* a naročito u *Silfidi* i *Dunavskoj djevojci* postigla je zbog. odličnog ukusa,, savršene draži i čiste i pristojne lakoće svoga talenta.

[65] Najomiljenija *Paganinijeva* virtuoznost bijaše da svira na samoj četvrtoj žici svojih gusala čarobne varijacije na motiv iz molitve Rossinijeva *Mojsija u Egiptu.*

[66] *Vna donna di gran spirito Žena velikoga duha.*

[67] *Carino* — dragi.

[68] *...iz Cremone* — Radi se o muzičaru Gambari (vidi prim. „Gambara").

[69] *Tedeschi* — Nijemci, Švabe

[70] *Crescentini.* — Grrolamo Crescentini, uškopljeni talijanski pjevač, bio je angažiran od 1806. do 1812. u puku talijanskih carevih pjevača s plaćom od 24.000 franaka. Pjevao je Paerovim operama, a doživio je slavlje u Zdngarellijevoj operi Romeo i Julija. On je sjedinio ljepotu glasa s dramskom umjetnošću i rasplakao je Napoleona koji ga jie odlikovao željeznom krunom,. On je bio posljednji uškopljteni'k na pozornici. Bio je neizmjerno tašt.

[71] *Mia pače smarrita.* — Moj izgubljeni mir.

[72] *Mi manca la voće, mi sento morire* — Nedostaje mi glas, osjećam da ću umrijeti.

[73] *Marcello.* — Benedetto Marcello studirao je muziku gotovo jednako kako je Pacsal, poćeo studirati matematiku, i opet kao Pascal, duboko se obratio vjeri povodom jedne nezgode. Bio je pisac, pjesnik, pravnik, muzičar. Posvetio se naročito da ugiazbijuje psalme, ali je jednako pisao sonate i koncerte.

[74] *Coeli enarrant gloriam Dei* — Nebesa pripovijedaju slavu božju.

[75] *Cimarosa.* — Domenico Cimarosa, napuljski kompozitor. Taj plodni umjetnik, ljubimac cara, Josipa II, komponirao je velik broj misa i oratorija, a naročito mnogo ozbiljnih i šaljivih opera,, među kojima su Penelopa i Abrahamova žrtva u kojima se opaža duh u invenciji, raznolikost i obilje misli, Nadživjelo gia je samo jedino djelo. To je *Tajna ženidba* koja je zadivila Balzaca i Stendhala.

[76] *Pria che spunti.* — Prije nego svane

[77] *Stabat...* — Stajaše (majka ožalošćena)

[78] *Patini.* — Giovanni Pacdni, izvanredno plodan dramski muzičar: u tridesetoj godini već jd napisao trideset opera i nastavio je dalje komponirati. Odlikuje se lakoćom, draži i obiljem invencije, no previše se lako zadovoljio da bude imitator Rosisinija,

[79] O *desolata Elcia* — O, očajna Elcija.

[80] *Tormenti! affanni! smanie!* — Mučenje! tjeskoba! bijes!

[81] O *filii et filiae...* — O, sinovi i kćeri...

[82] *Dies irae...* — Dan srdžbe

[83] *Magendie.* — Elrangois Magendie, slavni liječnik i fiziologist. Mnogobrojna djela što ih je napisao nisu mu smetala da ima vrlo lijepu klijentelu. .Vagao i neovisan, malo je vjerovao u moć medicine pa se ograničio samo na. to da ne prekida rad prirode i da joj pomogne koliko je bilo moguće. Za vrijeme kolere 1832. posvetio ;se gotovo isključivo liječenju siromaha: „Bogataši", govorio je on, „neće ostati bez liječnika." Često mu se dešavalo da dijeli sadržaj svoje kese s bolesnicima koji su dolazili k njemu da ih liječi.

[84] *Cuvier.* — Georges Cuvier, francuski zoolog i paleontolog, rođen u Montbellardu (1769.—1832). Bio je tvorac komparativne anatomije i paleontologije.

[85] *Dupuytren.* — Guilliaume Dupuytren, glasoviti francuski kirurg. Njegovi su radovi bili od goleme koristi za napredak nauke.

[86] *Broussais.* — Fnancods-Joseph Victor Broussais bio je najprije liječnik u Napoleonovoj vojsci, poslije profesor u Val-de-Grace. On je poremetio medicinske teorije i običaje vremena, Pod uplivom Browmove i Rasorijeve nauke on je tvrdio da svaka bolest dolazi od prevelike nadraženosti koju stvaraju vanjska nadražajna

sredstva, pa je u liječenju upotrebljavao sredstva slabljenja: pijavice, puštanje 'krvi, dijetu. Na taj je način 1833. god. ubio Casimira Ponora koji ga je pozvao kad je bio obolio od kolere.

[87] *Bajka* o *Iksikonu.* — Mitskom kralju Lapiti dao je Jupiter utočište na Olimpu. Budući da se ogriješio o poštovanje prema Junoni, bio je osuđen da bude privezan za gorući kotač koji se vječno vrti.

Ombra odorata... — Obožavana sjeno

[189] *Corpo santo!* — Sveto tijelo!

[90] *Semiramide.* — Semiramida, Roissinijeva ozbiljna opera u dva čina, na Rossijeve riječi. Najprije se davala 1823. u kazalištu Fenice u Veneciji, zatim u Parizu, u Talijanskom kazalištu, 8. prosinca 1825. Pjevačica Sontag je u njoj, u ulozi Semiramide, doživjela neke svoje najljepše uspjehe.

[91] *Buona sera!* — Dobar večer!

[92] *Caro primo uomo...* — Dragi prvi čovječe.... (prvak opere)

[93] *Poverino!* — Jadnik

[94] *Per Dio santo!* — Za Boga. svetoga!

[95] *Markiz de Bellop* — Auguste-Benjamin, grof i poslije miarkiz de Belk»y (rođen 1815, umro 1871), pjesnik i dramatički pisac, bio je ne samo prijatelj nego i Balzacov suradnik. Zajedno s jednim drugim Balzacovim prijateljem, grofom Ferdinandom de Gira,mom,tom, dovršio j'e Balzacov mladenački roman *Izopćenih* koji je izišao 1873. godine pod nekadašnjim piščevim pseudonimom: Horace de SaintAubrin.

Navedimo među djelima markiza. de Belloyja: prijevod *Rutine knjige* i *Fintije i Damona,* prekrasne komedije u jednom činu, u stihovima. Prviput se davala u kazalištu Od'eonu 27. svibnja 1847, a drugiput u kazalištu Comeđie Frangaise 28. lipnja. 1853.

[98] *Palais-Royal.* — poznato je d!a je pod Revolucijom, pod Carstvom i Restauracijom PalaisRoyal, ostavljen nedovršen smrću Vojvode Orleanskoga, bio omiljeno stjecište raspuštenih pariških žena koje su se tamo podavale svakom tko ih je htio. Naročito su saveznićke vojske za vrijeme dvije okupacije Pariza 1814. i 1815. s njima tjerale kera.

[97] *Ulica Froidmanteau.* — Ulica Fromenteau ili Froid-Manteau koja se od 1839, zvala ulica du Musee, išla je od louvreskog keja dto trga Palais-Royal. Ona je nestala u toku prvih godina vladavine Napoleona, III kad je dovršeno sjeverno krilo Louvrea i kad se raskrčio trg Carrousel.

[98] *Opera.* — Opera je bila smještena od 1794. do 1820. u dvorani Mointansier u ulici de Rlchelieu, nasuprot Biblioteci. Poslije smrti vojvode de Berryja, koji je u njoj bio umoren, ta je dvorana bila porušena, a kazalište preneseno u ulici Lepeletier, na mjesto palače de Chodsel, u privremenu dvoranu gdje je ostalo do 1875. kada je bila svečano otvorena zgrada koju je sagradio Charles Gamier.

[99] *Leonarda.* — To je sluškinja razbojnika u Lesageovu romanu Gil Blas.

[100] *Basta... capisco!* — Dosta... razumijem!

[101] *Gerolamo.* — Napuljac -koji je to vrijeme držao 'kazalište lutaka.

[102] *Donnina* — Ženica

[103] *E matto.* — On je lud.

[104] *E vero.* — Istina je.

[105] *Rosinjolade.* — Igra riječi; znači: kićenje arije, kao slavujevo pjevanje; i rosinijevske arije.

[196] *Carissimi.* — Giacomo Carissim-i, kapelnik kapele Saant-Apo-llinaire u Rimu, osnovaoje školu iz ko-je je izišao S-carlatti. On je pisac mi-s-a i oratorija u kojima je nastojao dati malo živahnosti dramatične muzike.

[107] *Cavalli.* — Učenik Mo-nteverde'ov, PietroFrance'sco Cavalli bio je auto-r mnogobrojnih opera. Zbog njihova renomea Mazarin g-a izabere da komponira operu *Kserkso* koja se davala na svadbi Louisa XIV, u čast Pirenejskoga mira. Karakter Cavallijeve muzike jest plemenitost.

[108] *Scarlaiti.* — Sicilij.-anac Alessanđro Searlatti, profesor na različitim talijanskim konzervatorijima i učitelj P-ergo-lesea', združio je u svojoj dramatičkoj d nabožnoj muzici smionost mašte -sa, čistoćom stila i s plođnošću: -on je auto-r stotinu i dvade-s-et opera.

[109] *Rossi.* — Među mnogobrojnim talijanskim kompozitorima -koji su nosili ime Rossi, Balzac zacijelo hoće da označi Lorenza Rossija-, rođenog u Firenci god. 1760. koji je bio Paisiellov učenik a komponirao je šest opera za kazališta Apeninskoga poluotoka.

[110] *Pasta.* — Jud'ith Pasta, rođena godine 1798. u Comonu[1], došla je 1821. pjevati u Pariz, zatim naizmjence u Pariz i u London. Godine 1827. vrati se u Italiji i povuče se iz kazališta 1840. godine. Ona je pjevala u Talijanskom kazalištu u Parizu s pjevačicom Maliforan, i njezini prvi uspjesi bili su u *Otelu, Tankrediju, Mjesečarci, Normi.* Njezino pjevanje nij,e bilo besprijekorno, ali je tako dobro znala svakoj osobi dati njezin vlastiti značaj i i mala je u svojim prizvucima nešto tako duboko i tako prodorno te je sebi u prilog podigla uzbuđenje svojih slušalaca.

[111] *Bianca.* — Djevojka iz patricijske porodice u Veneciji, Bianca Capello, dade se u petnaestoj! godini oteti od nekoga siromašnog bankovskog činovnika, po imenu Pietra Bonaventurija, i ljubavnici se sklone u Firenzu. Uskoro se na njih protegne zaštita velikoga vojvode Francesca Medici: Bianca postane njegova ljubavnica, ponajprije nepriznata, a kasnije službena. Da je knez oženi, mada je već bio oženjen, Bianca ne preza ni pred kakvim licemjerstvom, ni pred kakvim zločinom, bilo to umorstvo ili podmetanje djeteta. U tom uspije, najprije potajno, godine 1578, konačno godine 1579. popne se na toskansko prijestolje. Osam godina kasnije na jednoj svečanosti orna i njezin muž podlegnu otrovu. Montaigne, koji joj je bio predstavljen na putu po Italiji, opisao ju je ovako: „Ta je vojvotkinja lijepa prema talijanskom shvaćanju, lice joj je ugodno i zapovjedničke, grudi krupne a

dojke po želji."

[112] *Kasba.* — Balzac je htio reći: *kaaba;* kaska znači utvrdu, dok se sveti hram u Meki zove kaaba.

[113] *Andrieux.* — Francois Andrieux, profesor u Collegeu de France, član Francuske akademije, pisac nekoliko komedija i nekoliko ugodnih pripovijedaka, jedan odi posljednjih klasika.

[114] *Robert Vrag.* — Ta Meyerbeerova opera, na riječi Scribea i Gercnainea Delavignea, davala se prvi put u Nacionalnoj muzičkoj akademiji 21. studenog 1831.

[115] *Holtei.* — Karl von Holtei, njemački pisac i dramski glumac, igrao je u Berlinu, zatim u Rigi i u Grazu. On je u Njemačku uveo vodvil. Napisao je također stanovit broj romana u kojima ne nedostaje prirodnoga.

[116] *Schilcaneder.* — Emmanuel Schikaneder, bečki pisac i glumac, autor je opernih libreta, među kojima valja napomenuti libreto *Čarobne frule.*

[117] *Meyerbeer.* — Giacomo Meyerbeer, njemački kompozitor, rođen godine 1791, umro u Parizu 1864, slavni autor *Afrikanke, Proroka, Hugenota* i *Roberta Vraga.*

us \ *rerba et voces.* — Riječi i glasovi.

[119] *Markiz de Pastoret.* — Ličnost kojoj je posvećeno ovo djelo bila je član Akademije lijepih umjetnosti. Balzac koji pravi aluziju na njegove radove o reformaciji bio je nekad njegov tiskar. Godine 1828. izišlo je II izdanje de Pastoretova djela pod naslovom: *Vojvoda de Guise u Napulju* ili *Memoari o revolucijama toga kraljevstva godine 1647. i 1648.*

[120] *...kakvim su octom... polili.* — Tit Livije pripovijeda da je Hanibal prelazeći vrhunce Alpa našao prolaz zakrčen golemom pećinom. Dao je posjeći dirveće koje je zgomilao oko zapreke i potpalio ga. Kad je vatra dovoljno zagrijala pećinu, dade je politi octom. Pećina se riaspukne, i tad je bilo moguće da se rastvori i odstrani.

[121] *de Launoy.* — Opat Jean de Launoy, nazvan rušioecrn svetaca, bijaše normansiki teolog, prijatelj velikog Arnaulda. Bio jte oštar kritičar hagiografsfcih legendi. Najznačajnija je ona njegova kritika kojom se oštro okomio na tradiciju koja hoće da su sveti Lazar, Marta i Magdalena širili evanđelje po Provansi.

[122] *Horace Walpole.* — Horace Walpole, sin glasovitoga ministra Roberta Walpolea, objvio je 1768 svoje *Historijske sumnje o životu i vladavini Richarda III.* Potpun naslov djela, koje je preveo Louis XVI glasi: *Vladavina Richarda III ili Sumnje o zločinima koji mu se pripisuju,* preveo s engleskoga Louis XVI.

Taj vladar koji je vladao samo dvije godine, i koji je junak Shakespeareove tragedije, popeo se na prijestolje tek poslije ubojstva „Eđuardove djece[11] tj. djece Eduarda IV, svoga brata. Čini se, međutim, kao što Balzac daje znati, da je njegovu uspomenu bezrazložno više nego je bilo potrebno ocrnio njegov neprijatelj i nasljednik Henr'i VII.

[123] *Opat de Praidt.* — Dominik Dufour de Pradt bio je tip svećenika diplomate i političara u početku XIX vijeka. Vratio se iz emigracije za vrijeme Konzulata, i već 1805. Napoleon mu je dao biskupiju u Poitiersu. Usluge koje je de Pradt učinio Napoleomu god. 1808. na konferencijama u Bajnom, gdje je bila postignuta abdikacija španjolskih Burbonaca, donijele su mu nadbiskupiju u Malinesu. Godine 1816. đemisionirao je sa svoje nadbiskupske stolice i otada se bacio u najaktivniju opoziciju, najprije kao publicist, a kasnije kao narodni zastupnik. Bio je odličan talenat, ali ne i značaj.

[124] *Knez Polignac.* — Poslije srpanjskih izbora 1830, koji su dali 270 poslanika opoziciji prema samo 145 za vladu, kralj i de Polignac odluče da će „malo odstupiti[11] od predstavničke vlade sa četiri kraljevska dekreta sa zakonskom snagom. Prvi je obustavio slobodu štampe, drugi je objavio da je Narodna skupština raspuštena. Treći je bio izborni zakon: broj narodnih zastupnika bio je utvrđen na 258. Sastav izborni h kolegija bio je izmijenjen. Broj izbornika bio je umanjen za tri četvrtine. Na kraju, skupštini je bilo oduzeto pravo amandmana. Četvrti je sazivao izbornike za 6. i 13. rujna. Otpor Parižana protiv izvršenja tih dekreta izrodio se u pobunu sutradan od njihova proglašenja. tj. 26 srpnja, i stajao je prijestolja C'harlesa X. — Proturevolucionarna i ultrarojalislička politika Armanđa de Polignaca već je pripravljala nacrt ograničenja ustava koje se ostvarilo iduće godine u kobnim srpanjskim dekretima.

[125] *Bergasse.* — Nieolas Bergasse, bonski odvjetnik i publicist uspio je godine 1787. da uvuče Beaurnarchaisa u aferu bankara Kornmanna. Ne može se reći da je Beaumarchais bio tako blistav i sretan kao u aferi Goezman. Stoga se Beaumarchais osveti Bergasseu: u *Grešnoj majci* (nastavak F*igarove ženidbe)* on prikazuje Bergassea pod crtama Begearssa, odvratnoga irskog licemjera kojega Figuro na kraju uspijeva raskrinkati:.

[128] *Veliki kamen iz Egipta.* — Luksorsk: obelisk podigao je Filip Niski, na trgu de la Concorde u Parizu 25. listopada 1836.

[127] *Najbolja La Fayetteova republika.* — Nije sigurno da je formulu „Najbolja republika" uistini izrekao La Fayette, 7. kolovoza 1830. kad je u Paiais-llo.vau predstavio narodu Vojvodu Orleanskoga, željnoga da dobije in vesti turu patrijarha liberalnih id-eja. Ali on se na svaki način nalazi u jednom izvještaju što ga je kralju podnijela gradska komisija koja je privremeno upravi jala gradom Parizom.

[128] *Saint-Merri.* — Pokop Maxim'ilien!a Lamanquea, bivšega carskog generala i opozicionoga narod. zastupnika pod Restauracijom i Srpanjskom monarhijom, koji se obavljao 5. lipnja 1832. bio je odlučujući uzrok ustanka koji je potajno tinjao od smrti Casimira Perdera, ministra „otpora". Pobuna, koja je počela na Austerlitzkom mostu kad je prolazila generalova pogrebna povorka, brzo zagospodari istočnom polovicom Pariza. Unatoč tomu prvom uspjehu, Carrel d drugi republikanski vođe otklone im pokroviteljstvo. Taj stav vođa vrati srčanost vladi i narodna se garda ponovo ohrabri. Otpor prestane 6. listopada u samostanu Saint-Merri, gdje je 20 ustanika pod zapovjedništvom jednoga mladog radnika po imenu Jeanne odolijevalo dvanaest sati jurišima

narodne garde koja je morala upotrijebiti topove da ih savlada. Šest ustanika među kojima je bio i Jeanne bilo je osuđeno na zatočenje.

[129] *Ulica Transnonnain.* U početku travnja 1834. bukne u Lyonu buna koju je podbadalo društvo prava čovjeka, nezadovoljno zakonima što su ih predložile vlade otpora. Ona je bila ugušena od 9. do 12. travnja. Obvezani datom riječju također se dignu pariški republikanci. U nedjelju 13. travnja šačica pristaša zabarikadira ulice Beaubourg, Geoffrod-TAngevin, Aubry-le-Boucher, ulicu aux Ours i Transnoinain. Četrdeset tisuća vojnika trebalo je da istjera ove zanesenjake zahvaćene „ludilom republike". Sutradan je bilo sve gotovo. Kad je borba bila završena, u borbenom bijesu jedan dio pješadije pokolje šačicu ustanika, žena i djece, koji su se sklonili na broj 12 ulice Transnonain. Tu je nesretnu epizodu ožlgosala opozicija, a ovjekovječila Daumierova litografija pod imenom „Pokolj u ulici Transnonain".

[130] *Laubardeviont.* — Jean Martin de Laubardemont, državni savjetnik, jedan od najodvratnijih agenata Richelieuovih osveta, umro u Parizu u svibnju 1653. Predsjedao je komisiji koja je Urbaina Granđiera poslala na lomaču i bio je izvjestilac i sudac u komisiji koja je osudila na smirt Sinq-Marsa i de Thoua.

[131] *Lialfjemas.* — Issac de Laffemas, državni savjetnik, odan Richelieuovoj politici represije. Njegov su značaj[1], za života, oornjavali njegovi politički protivnici, a kasnije historičari-pjesn:ci, npr. Victor Hugo u svojoj *Marion Delorme.*

[132] *D'Orthez.* — Henri d'Aspremont, vikont d'Đrthez, bio je guverner u Bayonni za vrijeme Bartolomejske noći. Predaja hoće da je on odgovorio na naloge za pokolj što ih je odredio Charles IX: „Veličanstvo, ja sam saopćio naredbe vašega veličanstva vašim vjernim stanovnicima i ratnicima vašega dobrog grada Bayonna; no našao sam u njemu samo dobre građane i valjane vojnike, ali nijednoga jedinog krvnika." Iako je postao popularan zahvaljujući operi *Hugenoti,* taji je odgovor bez sumnje apokrifan. Dokumenti svjedoče da je đ'Orthez vodio ljutu i oštru borbu protiv protestanata u, svom namjesništvu.

[133] *Carstvo.* — Misli se: Sveto njemačko rimsko carstvo — una fides, unus đominus — jedna vjera, jedan gospodar.

[134] Pare Amibrodse, glasoviti francuski kirurg, Bipokrat XVI stoljeća.

[135] (Mater Castrorum). — Tj. „majka armija".

[136] *Isabela... Boisboufdon.* — Bodsbourdon bijaše ljubavnik Izabele Bavarske, u Vincennesu, za vrijeme Mosti Gharlesa VI. Kad mu se časovito bio vratio razum, kralja su obavijestili o tomu, a on je dao Boi'sbourdoma pogubiti i kraljicu prognati u Tours.

[137] *yojvoda nemurski.* — Julien Medici, sin Lorenza Veličanstvenoga, praunuk velikoga Kozme, oženio je Philibertu Sa vojsku i francuski ga je kralj imenovao vojvodom nemu-rskim. Imao je za vanbračnoga sina Hi polila, kardinala Medici.

»as *Vojvoda della Citta di Penna.* — Firentinska gospoštija mije sama posebi davala Međicima nikakav naslov. Naslov „vojvoda di Pemna" pripadao je lično ženi Aleksandra Medicija, a Charles ga je podijelio ovomu.

[140] *Firentinski Brut, horenzino.* — To je Lorenzaccio Alfreda de Musseta.

[141] *Spinosa.* — Bairuch Spinosa (od 1632, do 1677), rođen u Amsterdamu iz porodice portugalskih Židova, bio je jedan od osnivača modeme filozofije i nauke. Njegova je nauka sadržana u *Etici* ili *Moralnoj raspravi,* -koja je izašla god. 1677. Kao panteis-t i determinist Spinosa dajie malen udio ljudskoj slobodi u ljudskom djelovanju. Njegove političke ideje izložene su u *Teološko-politiekoj raspravi* i u nedovršenoj *Političkoj raspravi* na lat. jeziku.

[142] *Hobbes.* — Zbog vjernosti svojemu gospodaru Charlesu I filozof Thomas Hobbes postade učitelj budućega Charlesa II. U to je vrijeme (1642) napisao na latinskom svoje *Filozofske* ili *političke elemente o građaninu,* koji su talili prevedeni na francuski već 1649. Kasnije su se njegove ideje evolvirale: Cromwellova pobjeda koja se svršila s oštrijom diktaturom dovede ga na realističnije shvaćanje, koje je izložio u svojoj *Raspravi o ljudskoj prirodi i političkom tijelu* i u svom *Leviathanu.*

[143] In ćute — u -koži, pod kožom, — -u krvi.

[144] *Clement* VII — Julije Medici, -izabran papom godine 1523. pod imenom Klementa VII, izdržao je god. 1527. opsadu Rima -protiv konetafolade Bourbona-, zapovjednika armija Karla V. Konačno se morao predati svojemu neprijatelju Po-mpeju Colonni, koji ga je kratko vrijeme poslije toga pustio na slobodu.

[145] *Dofenovu ruku.* — Francuski prijestolonasljednik Frangois, najstariji sin Frangoisa I koji je umro u Tournonu, 9. kolovoza 1536, u dobi od osamnaest godina.

[146] *Sala vojvode d'Albany.* — Brantome ovako pripovijeda tu stvar: Jean Stuart, vojvoda d'Albany, bijaše u rodbinstvu sa Međioima svojom ženidbom s Anom đe la Tour de Boulogne, groficom d'Auvergne. Njega su odredili da podnese papi Klementu VII (Juliju Medici) molbu triju gospođa koje su molile đispensu od posta, jer da ne mogu biti bez mesa. To se tako prikazalo kao da te gospođe podbada žaoka putenosti pa mole dozvolu da mogu na posne dane uživati zabranjene užitke. — Kako! — reče papa obraćajući se trima gospođama, — da vam dopustim *grijeh raskoši?* — osudio bih sama sebe! Zato ne mogu to učiniti. — Sve crvene od neprilike gospođe su teškom mukom dokazale papi da su žrtve neslane šale. I dobile su đispensu od posta.

[147] *Ljudi kao što je bio monarhieki Morey.* — Pierre Morey bijaše član društva ljudskih prava. Poslije Fieschijeva atentata (28. VII. 1835.) bio je uhapšen kao sukrivac atentatora. Bio je samo toliko kriv što je ukonačio i hranio Fieschija nekoliko mjeseci, godine 1834, mnogo prije atentata. No uza sve to bio je osuđen na smrt. Sve do stratišta, premda nevin, Morey je ostao miran.

[148] *Berthereau.* — Ne radi se o Berthereauu nego o Bethelieru. Filibert Berthelier, đenovski činovnik,

proslavio se što je junački branio svoju domovinu protiv Charlesa III, vojvode savojskoga. Kad su Genovu zauzele vojvodine čete, Berthelier se nije htio sakriti ni bježati. Bio je osuđen na smrt i obješen.

149 *Algernon Sydney,* drugi šin Roberta Sydneya, ledcesterski grof, republikanac, Cromwellov neprijatelj, sam od sebe ode u progonstvo za vrijeme restauracije Charlesa II. Bio je zastupnik u parlamentu, upleten u Rie-Houseovu zavjeru i pogubljen.

150 *Talmont.* — Antoine-Philippe de la Tremoille knez de Talmont, general kraljevske konjice, slavno je sudjelovao u borbama u Vendeji. Konačno je bio zarobljen u Fougereso i pogubljen u Lavalu.

151 *elementi* — Jiacques Clement, obojica Henri ja II.

152 *Frangois Chabot* bijaše nekad kapucin, poslije biskup u Bloisu. Premda je glasovao za kraljevu smrt, svršio je na stratištu kamo ga je poslao revolucionarni sud.

153 *Parlament.* — Parlament je u ono vrijeme značio vrhovni sud.

154 *Sve do Saint-Lazarea.* — Nekadašnja bolnica za gubavce, danas je ženska kaznionica.

155 *Du Tillet.* — Jean du Tillet, civilni pisar u parlamentu, jedan od preteče nacionalne erudicije: njegovi *Zapisi i istraživanja o punoljetnosti vrlo kršćanskoga kralja,* a osobito njegov — *Zbornik francuskih kraljeva* još se i sada konzultiraju i navode.

156 *Sauval.* — I on spada među osnivače francuske erudicije. Henri Sauval je napisao *Povijest i istraživanje starina grada Pariza.* Ta je knjiga dragocjena za one koji žele upoznati parišku povijest

157 *Marcijal* — rimsku pjesnik rođen u Španjolskoj. Njegova zbirka Epigrama vrlo je korisna za upoznavanje običaja u Rimu.

158 *Viđam de Chartres.* — Frangois d!e Venddme, viđam de Chartres upleten u amboasku urotu, umre nekoliko dana pošto je pušten na slobodu. To je bio ujak kneginje de Cleves.

159 *Posljednji vojvoda de Montmorency.* — Henri II, vojvoda de Montmorency, platio je životom pobunu koju je potpirivao u Langueđocu, čiji je bio namjesnik, u prilog Gastonu, vojvodi orleanskom.

160 *Ulica de la Vielle Pelleterie.* — Poslije je postala ulica de la Pelleterie, spajala je ulicu de la Barillerie s ulicom de la Lanterne, usporedo sa Sednom, na sadašnjem mjestu Trgovačkog suda i Cvjetne obale.

161 *Stakla.* — Zabuna dolazi od izgovora franc. riječi vair (ver) u zmač. krzno i verre (ver) u znač. staklo.

162 *Pepeljuga.* — Pepeljuga je Rossinijeva opera, 'koja se prvi put davala u Rimu god. 1817, a u Parizu 1822.

163 *Chatelet* — sjedište kaznene jurisdikcije u Parizu.

164 *Ulica du Pont.* — Balzac je zacijelo htio reći: ulica đe la, Barillerie kojoj je na uglu bila Lecamusova kuća.

165 *Aubriot* — Hugues Aubriot, gradonačelnik pod vladavinom Charlesa V, istakao se u gradskoj upravi velikim graditeljskim radovima. Tako je sagradio: le Petit Pont, le Pont Saint Michel, le Petit Chatelet i Bastillu.

i66 *walter Scott* — plodini škotski pisac, imao je jak utjecaji na francuske romantike.

167 *Znak za Bartolomejsku noć.* — Čini se da je znak bio dat zvonom na crkvi Saint Germainl'Auxerrois.

168 *Chaudieu.* — Antoine de Chanđieu, a ne Chaudieu, kako ga piše Balzac (izdanje Albin Michel), koja je grafija ostavljena i u našem prijevodu, vlastelin de La Roche-Chandieu, kalvinski svećenik, bio je jedan od najboljih učenika Theodora de Bezea. Bio je zatvoren u Chateletu, odakle ga je izbavio Antoine de Bourbon, navarski kralj koji je radio na tom da se održi prvi hugenotski sinod u Parizu god. 1559. Poslije amboaske urote kralj'ica-majka ga je htjela saslušati i dala ga pozvati k sebi. On je 1562. predsjedao orleanskom sinodu. Godine 1582. morao je pobjeći u Ženevu,, odakle ga je navarski kralj, budući Henri IV, pozvao 1587. da mu bude dvorski kapelan. Chanđieu umre tri godine kasnije u *Zenevi* gdje je bio profesor hebrejskoga.

169 Cite — otok na Seini, gdje se nalazi najstariji dio Pariza.

170 *Jean Hotoman.* — Ne Jean, nego Frangois Hotman, antikvar, pravnik i francuski politički filozof. Hotman je rano prihvatio reformu i sudjelovao u amboaskoj uroti. Zaštita Antoinea de Bourbona i Michela de l'Hospitala izvukoše ga iz kaše. Poslije je bio profesor u Bourgesu, zatim u Ženevi, a umro je u Baselu. Najglasovitije djelo Hotmanovo jest *Franko-Galija* gdje je branio tezu, protivnu svemu što se dosad zna o francuskoj povijesti — da je narodnu vrhovnu vlast u Francuskoj vršilo veliko vijeće koje je proizišlo iz pućke konzultacije.

171 Liga koju su osnovali Guisei tobože da brane katoličku, vjeru[1] protiv kalvinista, a zapravo zato da obore Hernija III i stave Guise, vođe ligaša na francuski prijesto.

172 *Morgan Zatornik.* — Jedan od najčuvenijih englesikih gusara XVII stoljeća zajedno s ne manje smionim francuskim gusarima vodio je gusarski rat protiv Španjolaca. Pošto je opljačkao Porto Bello god. 1668. i zauzeo Maracaibo, uništio je španjolsku mornaricu dona Alfonsa đel Campo sa znatno slabijim snagama. Mjesto snabdijevanja hranom i municijom bio mu je Kornjačin otdk, sjeverno od Samt-Dominiqoea. Poslije posljednjega pohoda postao je gospodar otoka Svete Katarine i grada Paname.

173 *La Renaudie.* — Tajnu o amboaskoj zavjeri izdao je odvjetnik Pierre des Avenelles kod kojega je stanovao Gođefroid de Borre, larenaudijski vlastelin. Taj je .bio ubijen 18. ožujka 1560, u bici koja se vodila u šumi Chateau-Renauđ, blizu Amboisa.

174 *Saint-Pierre-aux-Boeufs.* — Ta se crkva nalazila u Citeu, u ulici Saint-Pierre-aux-Boeufs, koja se sada zove ulica d'Arcole. Jedina ploča danas označuje mjesto gdje je bila. Datirala je od XII stoljeća, a bila je srušena 1837.

175 in petto — u srcu, u duši.

176 *Jedan od naših najelegantnijih pisaca.* — U izdanju od 1845. Balzac je dao ime toga pisca i naslov djela: Knjiga tornjica od Leona Gozlana. Mjesto što ga navodi Balzac nalazi se u izdanju toga djela koje je izašlo 1856. kod braće Michel Levy pod naslovom: *Dvorci Francuske.*

[177] Vauban, vojni inženjer i maršal. On je učvrstio francuske granice brojnim fortifikacijama.
[178] *Mont Louis.* — Mont Louis, na latinskom Mons Landiacus,, komuna Indre-et-Loire.
[179] *primus inter pares.* — Prvi među jednakima.
[180] *Du Glaicquin.* — Vdllon ga je zvao „Claquin, dobri Bretonac", danas se zove Du Guesclin.
[181] *Jezuitski trg u Bloisu.* — Danas je to trg du Chateau.
[182] *Argus* — argivski knez,, koji je po priči imao sto očiju. Pedeset je imao uvijek otvorenih. To ime u jeziku označuje neugodnoga nadglednika koji te uvijek gleda.
[183] *Estienne.* — Henri II Estienne, glasoviti pisac djela *Blago grčkoga jezika!.* Bio je protestant.
[184] *Madame.* — Ovaj je naslov pripadao ženi brata franc. kralja.
[185] *Ximenes*, kardinal, veliki fcastiljski inkvizitor.
[189] *Vojvotkinja du Berri.* — Zacijelo Ma.rguerite, kći kralja Frangolisa I, kojoj' je njezin brat Henri II bio dao vojvodstvo Berry godine 1550. Udala se 1559. za Emanuela Philiberta, vojvodu savojiskoga.
187 *Nostradatmus.* — Michel de Notre-Dame, nazvan *Nostradamus,* rodio se u mjestu Saint-Remyđe-Provence godine 1503, a umro je u Salonu god. 1566. Bio je liječnik i astrolog, što ga je navelo da misli da ima dar predviđati budućnost. U kiticama od četiri stiha — kako je onda bilo u modi — a pod naslovom *Centurije* objavio je zbirku svojih proroštava koja je imala velik odjek i bila dugo vrlo popul arna.
188 *Cadran.* — Jerolim Cadran, talijanski liječnik, matematičar i filozof. To je bio pravi učenjak, premda je bio odan astrologiji. Njegova medicinska, a naročito matematička djela bolja su nego filozofska. Propovijedao je vječnost razuma, prostora i materije.
189 *Paracelso.* A.-Th. Bombast d'e Hohenheim, nazvan Paracelso, švicarski kemičar i filozof. Žestok polemičar, tvrdio je da će oboriti tradicionalnu medicinu i otvoriti putove budućnosti medicini i kirurgiji. Na žalost, on je zamrsio svoju eksperimentalnu nauku astrološkim pogledima. To je omogućilo njegovim učnicima da interpollraju njegova djela i unesu u njih na tisuće gluposti i besmislica. Mada je bio pristaša metoda opažanja, ipajk je isto tako bio teoretičar vitalnoga principa koji je, po njegovu mišljenju, određivao i raspoređivao organske funkcije tijiela s obzirom na očuvanje života.
190 *Ugladetta Maria!* — Prokleta Marija! (aludirala je na Mariju Stuart.)
191 *Celibatarac.* — Kalvin god. 1560. nije bio neženja nego udovac od 1549.
192 *Kardinal Granvelle.* — Antoine Perrenot de Granvelle. nadbiskup u Malinesu, zatim u Besan?oruu i kardinal, bio je kancelar i prvi ministar Charlesa V, potom, pod Filipom II, potkralj, u Nizozemskoj gdje strogost njegove uprave prema reformašima nije mogla ugušiti ustanak Prosjaka. Tad je bio imenovan za potkralja Napulja i umro je kao privatni savjetnik španjolskoga .kralja.
198 *Taj je Avenelles odao zavjeru.* — Kod njega je stanovao La Renauđie. Avenelles je otkrio urotu Miletu, sekretaru vojvode de Guisea, i za svoju izdaju primilo, je 12.000 livara i sudsko mjesto u Lorraini.
194 *Amadis de Gaule* od vlastelina đes Essarts. — Amadis de Gaule bijaše španjolski viteški roman, imitacija francuskih romana *Okruglog stola.* Prijevod prvih osam knjiga objavio je Nicolas Herberay đes Essarts od 1540.—1548. godine.
195 *Kardinal šaitijonski.* — Odet de Coligny, kardinal šatijonski, stariji brat admirala de Co!ignyja, nadbiskup tuluski, smatrao se glavarom protestantske crkve u Francuskoj.
198 *Damville, Thore* i Ment (a ne Moret, kako Balzac pogrešno kaže) bijahu tri vlastelinstva po kojima su dobila naslove tri mlađa sina Anne de Montmorencyja, konetafola Francuske. Ta tri vla*stelina u mnogo su se navrata udružila s protestantskim strankama. Henri de Montmorency, grof de Damville, bio je maršal i kasnije konetabl Francuske poslije svoga oca. Guillame, gospar toreski dovede liz Njemačke plaćenike koje je vojvoda de Guise potukao u Dormansu. Charles, vlastelin merujski, bijaše admiral Francuske.
[197] *Liječnikova...* — aluzija na Katarinu Medici; u talijanskom medico znači liječnik.
[198] *Povero mio* — jadni, moj.
[199] *Varangeville.* — Jean Ango, bogati brodovlasnik i namjesnik u Dieppou pod Francoisom I, povede svojim troškom vojnu protiv portugalskoga kralja i prisili ga da, mu plati odštetu što mu je porobio j opljačkao jedan od njegovih brodova. Ango sebi dade sagraditi u Varangevilleu-sur-Mer (donja Seina) zamak o kojemu govori Balzac.
[200] *Herkulova palača.* — Bila je sagrađena prije 1355. za grofove de Sancerre, nalazila, se u ulici des Gramdes-Angustins. Njezini se ostaci vide na brojevima 5 i 7 te ulice. Ta je palača dobila svoje ime od fresaka koje su je krasile i predstavljale Herkulove radove.
[291] *Gepini* — dolazi od riječi guepe (osa), nadimak za orleance.
[292] *Campanella.* — Pošto je bio razmetni sin, Thomas Campanella ušao je u samostan. Progonjen od Španjolaca, gospodara Napulja, njegove domovine, morao je napustiti Italiju, premda ga je zaštićivao papa. Skloni se u Francusku, gdje ga je RIchel'ieu obasipao počastima i dobročinstvima. To je bio senzualistiöki i mistički filozof u isti mah. On je sagradio teoriju u isti mah teokratske j socijalističke države.
[203] *vico.* – Jean Baptiste Vico, osnivač filozofije povijesti, rođen u Napulju 1668. a umro 1744. Njegovo veliko djelo o zakonima civilizacije i razvoja naroda otkrio je tek 1827. Michelet koji ga je preveo na francuski pod naslovom *Principi filozofije povijesti.* Sensimonovci su se požurili da iskoriste Vicovu filozofiju.
[204] *Araški odvjetnik* — Robespierre, odvjetnik u Arrasu.
[205] *Harpagon.* — gla,vno lice Moliereove 'komedije. Škrtac, tip škrtice i lakcmca postao sinonim za škrticu.

206 *Potemkin.* — Gregordje Aleksanđrović Potemfcin, miljenik Katarine II, naslijedio je u svojoj službi grofa Orlova. Njegova muška ljepota i njegova snaga imponirali su carici pa ga je načinila neograničenim gospodarom svoga srca i svoje carevine, čije je sve snage upotrijebio u ratu protiv Turaka.

Theodore de Beze htio je uvesti u Ženevu... ljubav za poeziju. On je sam bio pjesnik, bar latinski pjesnik kako svjedoče njegova *Poemata,* čija antikna inspiracija ne zaostaje za djelom *Juvenilia* od Marc-Antoinea de Mureta.

208 *Pitanje nezakonitosti.* — Elisabeta je, prema crkvenim kanonima, vanbraono dijete Henrija VIII i Ane de 0Boleyn, jer' je njezin otac oženio Anu za života svoje protjerane žene Katarine Aragonske, sestre Charlesa V.

209 *Nerac.* — to je bila redovna rezidencija Jeanne d'Albret.

210 *Duplessis-Mornay.* — Filip de Momay, blio je jedna od najslavnijih ličnosti protestantske stranke nazvan *hugenotski papa,* Coligny]ev prijatelj i kasnije pratilac i savjetnik navarsko-ga kralja, objavio je god. 1598. *Raspravu o instituciji euharistije* koja je dovela do glasovite konferencije u Fontainebleauu gdje je protestantska stranka doživjela znatan neuspjeh.

211 *Ulica de Bethisy.* — Ulica de Bethisy (koju je Balzac pogrešno prekrstio u ulicu de Bussy) bila je ukinuta 1851. Ona je išla od ulice des Bourđonnais u ulicu de la Monnaie.

212 *Palača de Coligny* više ne postoji. Ona je ustupila mjesto modernoj palači, čiji su se u XIX stoljeću vidjeli još neki ostaci, ali bez ikakva značaja, na broju 114. ulice Rivoli.

213 *Ođieuvre.* — Michel Odieuvre, slikar i trgovac slika, poznat je po nizu od 600 portreta koje je dao urezati za zbirku za *Ilustriranu Evropu* od Dreux du Radiera.

214 *Slavna sudačka kuća Lecamusovih.* — Palača Leoamus postoji još i danas u ulici Thorigny na broju 5. Ta palača, nazvana palača Juigne, vulgo slana palača, jer ju je godine 1658. sagradio neki novčar po imenu Aufoert, koji je stekao imutak na solani, pripadala je zatim Lecamusu, kraljevu sekretaru, potom porodici Juigne, na kraju maršalu de Villeroyju. Sv-e do kraja drugoga carstva u njoj se nalazila Centralna škola.

215 *Unuka Karla* V. Elizabeta Austrijska, kći Makslimilijana II i Marije Austrijske čiji se portret, načinjen od Cloueta, nalazi u Louvreu,

216 *Fuggeri.* Fuggeri su porodica bogatih bankara iz AugsbuTga čija tri najčuvenija člana, Jakob Fugger i njegova dva nećaka Raymonđ i Anton posuđivali su znatne svote novaca carevima Maiksirr ilijanu i Karlu V.

217 *Ljudi kao Agrippa.* — Henri Corneille Agrippa iz Kolna, kabalističfci alkemičar i filozof, savjetnik Karla V i liječnik Louise Savojske, pisac djela O *okultnoj filozofiji.*

218 *Le Laboureur.* — Antikvar i povjesničar. Jean de Laboureur jest pisac različitih znanstvenih djela i izdavač Castelnauovih memoara.

219 *Ex causa incognita reperti livores... - Iz* nepoznatog uzroka pronađene modrice...

220 *Ulica des Poulies.* — Probijanje te ulice nije se dogodilo kasnije od ulice de l'Antruehe, teko misli Balzac, jer je ulica des Poulies postojala već od 1205.

221 *...noja* — Autruche u franc. znači noj.

222 *Otkad je kraljevski dvor napustio predgrađe Saint Antoine.* Henri II je posljednji vladar koji je snovao u kvartu Saint Antoine. Charles V je temo dao sagraditi palaču Saint Paul, blizu crkve istoga imena, i uzeo ju je za svoju kraljevsku rezidenciju, kad je napustio Louvre. Charles VII napustio palaču Saint Paul pa se preselio u palaču des Tournelles koja se nalazila na drugoj strani ulice Saint Antoine', na mjestu današnjega trga place RoyaIe. Nju je proširio vojvoda de Beđforđ. Tu je palaču dala srušiti Katarina Medici poslije turnira, koji se 1559. držao pod njezinim ziđm im. i koja je stajala kralja života.

223 *Stari bunar smješten na uglu ulice de l'Arbre sec.* — Taj je bunar sagradio Frangois 1 na uglu ulice de l'Arbre sec i ulice Saint Homorć, i bio je potpuno obnovljen pod Lousiom. XVI, „po boljem stilu". Skulpture koje ga krase pripisuju se Boizotu.

224 *Budelone* — Crevurino jedna!

225 *Che bestia[1]!* — Kakva životinja!

226 O *coglione!* — O, budalo jedna!

227 *Kojemu bi se svidio ovakav zanat.* — Bravars tvo se jednako svidjelo Louisu XVI kao i Charlesu IX.

228 *Saint-Denis.* — Tu je bila grobnica franc. kraljeva.

229 *Sto se tiče kneza de Condea, to dijete.* — Godine 1574. Henri I Burbonski, sin Louisa I kneza de Condea koji je bio ubijen u Jarnacu god. 1569, imao je tek osamnaest godina.

230 *Deus, discerne causam meam!* — Bože, razluči stvar moju.

231 *Thuneski kralj.* — Thunes je staro ime za Turnir. Izraz „thuneski kraljevi" označuje vrače, ubogare, prosjake i skitnice. U posljiednjem značenju riječ je upotrebio Victor Hugo u poglavlju o „razbijenom vrču" u romanu *Naša gospa pariška.*

232 *Tradidit mundum disputationibus.* — Predao je svijet prepirkama.

233 *Stavit ćemo u pogon kao što je učinio jedan od naših u Barceloni, lađe s malo vode i vatre. — Radi se o Salamonu iz Cauxa.*

234 *Glasovita deviza jedne medalje skovane za Charlesa IX.* — Nije poznato na koju medalju misli Balzac: može se raditi bilo o medalji s riječima „ET PIETATE ET IUSTITIA" što ih je urezao Antom e Boucher, bilo o medalji „PIETAS EXCITAVIT" od Claudea de Heryja, bilo o medalji koja na poleđini nosi „TUSTTITA" i koja je također bila skovana na uspomenu na 24. kolovoza 1572. (na Bartolemejsku noć).

235 *Grof de Saint Germain.* — „Grof de Sadnt Germain" bijaše ratno ime tajanstvene, vrlo inteligentne, vrlo

duhovite i neobično bogate ličnosti koja ja zadavala trista jada cijeloj Evropi od 1750.—1780. Njegova je osoba ostala uvijek nepoznata. Čini se da je bio sin Marie Anne de Neubourg, žene kralja Karla II Španjolskoga, junakinje Ruy-Blasa, .i bankara Adamera., portugalskoga Židova kojega je kraljičina milost podigla na ministarski položaj. Grof de Saint-Germain provede deset godina u Francuskoj, od 1750.—1760. Vladao se kao kakav veliki vlastelin, bijaše bogat, plemenit i pošten, ali je volio izrabljivati ljudsku lakovjernost. Njegovi odnosi sa slobodnim zidarima, njegova pristala mladenačka spoljašnost, začuđeno poznavanje povijesti, njegovo pamćenje i mašta potakli su mnoge neiskusne ljude da smatraju da je vječan. Rado je tvrdio da je poznavao Hernija IV, Charlesa V i Frangoisa. I. Njegove veze u inostranstvu i poznavanje ljudi dali su mu utjecaj na samog Louisa XV koji ga je upotrijebio u svojoj ličnoji politici koju je vodio bez znanja Choisela, svoga ministra vanjskih poslova. Saint-Germain napusti Francusku i ode u Englesku, zatim u Rusiju i Njemačku gdje umre.

236 *Gospodin de Bievre.* — Nicolas Marechal, nazvan marfciz de Bievre, rođen u Parizu 1747, umro u Spalu 1789, bijaše unuk Georgesa Marechala, prvoga kirurga Louisa XIV. Najprije je bio mušketir, zatim se posveti književnosti i bio je pisac jedne komedije u stihovima pod naslovom *Zavodnik,* koja se davala god. 1783. u kazalištu Theatre Frangais. — No postao je slavan svojima kalamburima (igra riječi) i svojim dosjetkama i šalama koje su 1880. god. sakupljene u zbirku pod naslovom *Bievriana.*

237 *Kancelarstvo.* — Danas Ministarstvo pravde, na Vandomskom trgu.

238 *Knez de Guemenee.* — Henri-Louis-Marie de Rohan, knez de Guemenee, brigadni general, nećak kardinala de Rohana., junak, i nasamareni u aferi o kraljičinu đerdanu, učinio je stečaj od 33 milijuna,

239 *Bourvalais.* — Paul Poisson de Bourvalais stekao je imutak kao ratni dobavljač. Imao je za zaštitnika ministra Pontchartraina. On je imao deset administrativnih! odnosno financijskih službi. Taj je novčar bio radin, sposoban. Stanovao je u Parizu, na Vandomskom trgu, u palači koja je postala palača Ministarstva pravde, i dao je sagraditi dvorac Champssur-Marne.

240 Bouret, sin lakaja, nije doduše bio jedan od najgrabežljivijih novčara potkraj vladavine Louisa XV, ali je svakako ostao jedan od najglupljih i najgrubljih skorojevića,

241 *Mnogo plavih vrpca,* — Plava vrpca bio je amblem ordena svetog duha koji je osnovao 1578. Henri III, ukinula ga 1791. Narodna skupština, uspostavEa ga Restauracija, a konačno je ukinut 1830.

242 *Gospodin de Calonne.* — Nekadašnji izvjestitelj u Državnom savjetu Charles-Alexanđre de Calonne postade nadglednik državnih prihoda pod Vergennesom godine 1783. On je njima upravljao tako nerazborito te je morao sazvati skupštinu velikaša. Morao je priznati pasivu od 112 milijuna U travnju 1788. skinut sa svog položaja ode u progonstvo. Pod revolucijom upropastio' se što je potpomagan rojaldstičku stranku, a pod Konzulatom je intrigirao s Foucheom. Umro je u Parizu.

243 *Ta vodna afera.* — Beaumarehads se bio udružio s braćom Perier za konstrukciju vatrogasne štrcaljke. Ta je štrcaljka bila određena da daje vodu različitim kvartovima Pariza. U početku pavši ispod nominalne vrijednosti akcije se godine 1785. dignu i naglo skoče. Tada su neki burzovni špekulanti s papirima ubacili Mirabeaua protiv poduzeća, odakle žestoka lična polemika između njega i Beaumarchaisa. Ovaj napokon napusti domovinu.

244 *Cagliostro.* — Aleksandar, grof de Cagliostro, pravim imenom Josip Balsamo, po čitavoj Evropi čuveni pustolov. On je magijom i okultnim znanostima znao steći povjerenje najvećih ličnosti svoga vremena i izvršio je bezbrojne prevare.

245 *Gospođa de Genlis.* — Felicite Duorest, grofica de Genlis, književnica neumorne plodnosti. Napisala je djela *Adela i Theodore, Sijela u dvorcu.* Bila je guverner djece Filipa Egalitea, i prema tome, budućega kralja Louis-Philippea.

246 *Glumac Volange.* — Volange je bio sin ne-, koga nanteškoga bilježnika. Pojavio se u zabavnom varijetetskom kazalištu god. 1779. gdje je njegova uloga glupoga Janota u komadu *Potučeni plaćaju globu* od Dorvig:nyja imala izvanredan uspjeh. Kralj ga je pozvao u Versailles. Ta je sreća ohrabrila Volangea da iduće godine nastupi u Talijanskoj komediji. I tu je postigao jednak uspjeh kao i u vahijetetskom kazalištu. Poslije tolike sreće Volange napokon umre u bijedi.

247 *Gospodin Marat.* — Kao sin oca Sardinca, španjolskoga podrijetla i majke Švicarke, Jean Paul Marat imao jie pustolovnu i neobičnu mladost. Studirao je gotovo sve nauke, u prvom redu medicinu, i mnogo je putovao«. Bio je radin ekspeirimentator i neumoran radnik, ali također tašt i silovit polemičar. God. 1779. postao je liječnik osoblja konjušnica grofa d'Artoisa. God. 1780. objelodanio je *Plan kaznenoga zakonodavstva.* I to ga je djelo svrstalo među učenike Beccarije.

Korektori
Nadežda Bajde Jovan Šijak
Štampa „Kultura14, Makedonska 4, Beograd

**

Kad su se prva svjetla zore borila s-a svijetlom radionice, kralj, koga je grof de Solern bio ostavio sama, začuje kako se okreću vrata. On opazi svoju majku čiji se lik ocrtavao u sumraku kao sablast. Premda je faio vrlo nervozan i osjetljiv, Charles IX nije uopće zađrhtaoi, madla je u prilikama u kojima se nalazio ta prikaza imala mračnu i fantastičnu boju.

— Gospodine — reče mu ona — vi se ubijate...

— Ispunjavam horoskope — odgovori on s gorkim osmijehom. — A zar i vi, gospođo-, niste rano ustali kao i ja?

— Nas smo. obadvoje, gospodine, bdjeli, samo s vrlo različitim namjerama. Kad ste se vi, skrivajući se pred

svojom majkom, išli dogovarati na otvorenom polju sa svojima najljućim neprijateljima,
, dila pažnju i ogovaranje čitavoga grada. U to je vrijeme dao sagraditi u Neuillyju svoj čuveni ladanjski dvorac. Da ukrasi baldahin svoga 'kreveta, njegova je žena kupila nakit od perja čija je cijena bila uplašila kraljicu. Tada je bilo mnogo' lakše nego danas da se netko dade na modu i da sobom zaokupi cijeli Pariz. Bila je često dovoljna kakva dosjetka ili mušica neke žene.

Bodard je posjedovao prekrasnu palaču na trgu Venđdme koju je zakupnik poreza Dange pred kratko vrijeme morao silom napustiti. Taj je glasoviti epikurejiac nedavno umro i, na dan njegova pogreba, gospodin đe Bievre[236], njegov prisni prijatelj, našao je povod za smijeh kad je kazao *da se sad može bez opasnosti prolaziti preko trga Vendome.* Ta aluzija na paklensku igru koju su igrali kod pokojnika bijaše sav posmrtni govor. To je ona palača ikoja stoji sučelice kaincelarstvu.[237]

Da svršim u dvije riječi Bodanđovu pripovijest: bio je to jadan čovjek, bankrotirao je sa četrnaest milijuna duga poslije stečaja kneza đe Guemeneaa.[238] Bio je zle sreće što svojim bankrotom nije preduhitrio prejasni bankrot Giuemeneeov — da se poslužim izrazom Lebrun-Pinđiarea — pa to bijaše uzrok da se čak o njemu nije ni govorilo. Umro je na tavanu kao Boiurvaiai®[239], Boiuret[240] i toliki drugi.